

**Національна академія державного управління
при Президентові України**

**National Academy of Public Administration,
Office of the President of Ukraine**

УДК 35-027.21/.22:339.9:327.7
Е61

*Схвалено Вченою радою Національної академії
державного управління при Президентові України
(протокол № 181/4-2.3 від 25 травня 2011 р.)*

Рецензенти:

А. І. Кудряченко, доктор історичних наук, професор;
В. В. Голубь, доктор наук з державного управління, професор;
Д. І. Дзвінчук, доктор філософських наук, професор.

Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ.
Е61 упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк
(голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011.

Т. 7 : Державне управління в умовах глобальної та європейської
інтеграції / наук.-ред. колегія : І. А. Грицяк (співголова), Ю. П. Сурмін
(співголова) та ін. – 2011. – 764 с.

ISBN 978-966-619-285-4
ISBN 978-966-619-300-4 (Т. 7)

У сьомому томі розглядаються основи сучасного державного управління
в умовах глобальної та європейської інтеграції.

Акцентується увага на економічних, правових, інституційних та со-
ціальних системах як основі державного управління, що поєднує елементи
структурних та функціональних виявів в окремих державах та їх інтеграцій-
них формуваннях і має глобальний, наднаціональний, національний, регіо-
нальний та місцевий рівні.

Для державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядуван-
ня, науковців, викладачів, магістрів, аспірантів і докторантів та всіх тих, кого
цікавить функціонування і розвиток державного управління в умовах глобаль-
ної та європейської інтеграції.

УДК 35-027.21/.22:339.9:327.7

Volume 7 is dedicated to fundamentals of contemporary public administration
in the context of global and European integration.

The Volume is focused on economic, legal, institutional and social systems
as foundations of public administration which combines elements of structural and
functional nature in individual states and in their integration formations and can be
divided into global, supranational, national, regional and local levels.

It is aimed at public servants, local self-government officials, researchers,
instructors, Master students, Post-graduate and Doctoral students and all those who
are interested in functioning and development of public administration in the contest
of global and European integration.

*Сьомий том “Енциклопедії державного управління” (“Державне управління в умовах глобальної
та європейської інтеграції”) надруковано за фінансового сприяння Представництва Фонду
Ганса Зайделя в Україні та Благодійної організації “Фонд братів Кличків”*

ISBN 978-966-619-285-4
ISBN 978-966-619-300-4 (Т. 7)

© Національна академія державного
управління при Президентові України, 2011

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

У восьми томах

Науково-редакційна колегія

Ю.В.Ковбасюк (голова)

В.П.Троцинський (заступник голови)

Ю.П.Сурмін (відповідальний секретар, координатор проекту)

М.М.Білинська

В.Б.Малащенко

В.А.Гошовська

О.Ю.Амосов

В.С.Загорський

М.М.Іжа

С.М.Серьогін

В.Д.Бакуменко

В.Г.Бодров

І.А.Грицяк

О.С.Ігнатенко

В.М.Князєв

А.М.Михненко

П.І.Надолішній

І.В.Розпутенко

В.М.Сороко

С.О.Телешун

Київ

2011

Encyclopedia Of Public Administration

8 volumes

Scientific and Editorial Board

Y. Kovbasiuk (Chair)

V. Troshshynskyi (Deputy Chair)

Y. Surmin (Executive Secretary, Project Coordinator)

M. Bilynska

V. Malashchenko

V. Hoshovska

O. Amosov

V. Zahorskyi

M. Izha

S. Seriohin

V. Bakumenko

V. Bodrov

I. Hrytsiak

O. Ihnatenko

V. Kniazev

A. Mykhnenko

P. Nadolishnii

I. Rozpoutenko

V. Soroko

S. Teleshoun

Kyiv

2011

Том 7

**Державне управління в умовах
глобальної та європейської
інтеграції**

Науково-редакційна колегія сьомого тому

*І. А. Грицяк (співголова)
Ю. П. Сурмін (співголова)
О. М. Руденко (відповідальний секретар)
О. Ю. Амосов
В. С. Загорський
М. М. Іжа
С. М. Серьогін
Д. І. Дзвінчук
О. Я. Красівський
В. М. Кривцова
А. М. Михненко
Л. Л. Прокопенко
Г. П. Ситник
О. Ю. Оржель
О. О. Труш
В. В. Шульга
І. В. Валентюк*

Київ
2011

Volume 7

**Public Administration in the
Context of Global and European
Integration**

Scientific and Editorial Board of Volume 7

I. Hrytsiak (Co-chair)

Y. Surmin (Co-chair)

O. Rudenko (Executive Secretary)

O. Amosov

V. Zahorskyi

M. Izha

S. Seriohin

D. Dzvinchuk

O. Krasivskyi

V. Kryvtsova

A. Mykhnenko

L. Prokopenko

H. Sytnyk

O. Orzhel

O. Trush

V. Shulha

I. Valentiuk

Kyiv
2011

ПЕРЕДМОВА

Світовий розвиток початку третього тисячоліття демонструє фундаментальні зміни і непередбачувані перспективи, тенденції яких були закладені ще в другій половині минулого століття. Особливостями нинішнього періоду світового розвитку є посилення глобалізаційних та євроінтеграційних явищ і процесів, які зумовлюють необхідність вирішення цілої низки проблем буквально в усіх сферах суспільного життя, зокрема й у сфері управління, урядування, адміністрування, менеджменту тощо.

Глобальні впливи насамперед відчуються в економічній сфері і приводять до появи глобальної економіки, але без глобального усупільнення та глобального уряду. Слабкість глобального урядування є найбільш проблемним ризиком серед економічних, геополітичних та екологічних ризиків і визнане глобальним ризиком.

Зміни під впливом глобалізації та європейської інтеграції, які відбуваються в економічній сфері країн Європи, не лише інтенсифікували процес усупільнення державами-членами Європейського Союзу власних суверенітетів, а й привели до створення ними спільних інституцій, яким вони делегували частину своїх національних повноважень для того, щоб рішення в певних сферах загальних інтересів могли ухвалюватись демократичним шляхом на загальноєвропейському рівні.

Україна не може стояти осторонь глобалізаційних та євроінтеграційних явищ і процесів. Проте вона, на жаль, у контексті глобалізації та європейської інтеграції належить до периферійних держав, що зумовлено як рівнем її соціально-економічного розвитку, так і місцем та роллю держави в сучасному світовому розвитку, характерною рисою якого є так звана світова політична гра подій та впливів. Унаслідок посилення транснаціоналізації ринків (фінансових, матеріальних, людських, енергетичних) перед нашою країною постає насамперед проблема конкурентної неспроможності власної продукції, яка і зумовлює таке її не вигідне становище на міжнародній та світовій аренах. Однак реалізація державної політики у сфері європейської інтеграції здійснюється сьогодні Україною на таких ключових напрямках: підготовка до підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (включаючи угоду про створення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі); лібералізація візового режиму між Україною та ЄС. Окремим важливим напрямом є співробітництво в енергетичній сфері.

Особливістю сьомого тому "Енциклопедії державного управління" є тематична добірка її змісту, яка якісно вирізняється з-поміж традиційно усталених підходів до досліджень вітчизняними та зарубіжними науковцями як державно-управлінської проблематики, так і сучасних глобалізаційних та євроінтеграційних явищ і процесів. У томі виокремлені цілі тематичні пласти реалій, що існують у сучасній практиці державного управління в умовах глобалізації та європейської

інтеграції, які відображають: цілком очевидні "глобалізаційні виклики", "глобальну демократію", "глобальну державу", "глобальну інтеграцію", "глобальне урядування", "глобальну політичну реструктуризацію", "європеїзацію", "європейські цінності державного управління", "європеїзацію державного управління", "європейську ідентичність", "європейський адміністративний простір", "європейські принципи державного управління" тощо.

Досліджуючи державне управління як багатогранне, багатовимірне, складне й комплексне явище глобалізаційного та євроінтеграційного процесів, автори статей до сьомого тому енциклопедії виходили з того, що воно базується на правових та інституційних системах як окремих держав, так і держав-членів Європейського Союзу та інших держав, об'єднаних в інтеграційні формування, які успішно функціонують у різних частинах світу, поєднує елементи структурних та функціональних виявів, поділяється на глобальний, наднаціональний, національний, регіональний та місцевий рівні.

Автори тому намагалися, з одного боку, змістовно наповнити енциклопедичні статті власним баченням шляхів і способів розв'язання тих чи інших проблем державного управління, підкріплюючи свої позиції напрацюваннями вітчизняних і зарубіжних учених і фахівців. З другого боку, вони подають досить цікаві, доречні й перспективні окремі пропозиції та рекомендації щодо теоретичних і концептуальних підходів та їх особливостей в існуючій національній системі державного управління та в зароджуваній національній системі публічного управління, які дають змогу краще зрозуміти і більш чітко уявити досить складні явища, що супроводжують не менш складний і неоднозначний процес удосконалення і розвитку цих систем.

Матеріали, наведені в сьомому томі, будуть корисними для подальших теоретичних розробок з питань теорії державного управління загалом та глобалізації і європейської інтеграції зокрема. Це, у свою чергу, може мати важливе значення для ефективних управлінських дій з боку національних органів державної влади щодо адаптації національної системи державного управління до європейських і світових стандартів.

Редакційна колегія висловлює щире вдячність усім, завдяки кому був підготовлений цей том, - ініціаторам та організаторам видання, авторам та науковим рецензентам А.І.Кудряченку, В.В.Голубь, Д.І.Дзвінчуку.

Співголова науково-редакційної колегії сьомого тому,
доктор наук з державного управління, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

І.А.Грицяк

А

АГЕНТСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ – децентралізовані органи Європейського Союзу, що мають особливі технічні, наукові та управлінські завдання і окремий правовий статус. А.ЄС створюються на підставі вторинного законодавства ЄС і не належать до інституцій ЄС, організаційно-правовий статус яких закріплено у первинному законодавстві ЄС.

Перші А.ЄС було засновано у 1970-х рр. Ними були Європейський центр розвитку професійної підготовки та Фонд покращення умов життя та праці. Більшість А.ЄС у їх класичній моделі (так зване друге покоління агентств) розпочали діяльність лише в 1994 або 1995 р. Необхідність створення А.ЄС була зумовлена географічною децентралізацією ЄС та потребою у вирішенні комплексу питань адміністративного, правового, технічного та наукового характеру. Низку спеціалізованих А.ЄС було створено для підтримки держав-членів ЄС та їх громадян.

Кожне А.ЄС є унікальним та виконує окремі функції. Такі функції не є статичними, вони змінюються залежно від ситуації та конкретного напрямку функціонування. Система управління А.ЄС побудована на необхідності виконання таких основних завдань: досягнення певного рівня децентралізації та розосередження діяльності ЄС; висококваліфіковане управління відповідною сферою, у тому числі впровадження новітніх технологій та ноу-хау; об'єднання різних груп інтересів і спрощення діалогу на європейському та міжнародному рівнях.

Структура А.ЄС включає такі спільні організаційні елементи: адміністративний (управлінський) орган; виконавчий орган (виконавчий директор) та експертні структури (фахівці відповідної галузі). Загальний фінансовий контроль за діяльністю А.ЄС здійснює Рахункова палата.

Існують такі види (групи) А.ЄС: агентства Європейських Співтовариств; агентства

спільної безпекової та оборонної політики; агентства поліцейської та судової співпраці у кримінальних справах; виконавчі агентства; агентства Євратом. Ця класифікація була зумовлена особливістю побудови Європейського Союзу до прийняття Лісабонського договору.

До категорії Агентств Співтовариства належать: Агентство Співтовариства з контролю рибальства (*CFCA*); Бюро Співтовариства з рослинного різноманіття (*CPVO*); Європейське агентство з безпеки та охорони здоров'я на робочому місці (*EU-OSHA*); Європейське агентство управління оперативною співпрацею на зовнішніх кордонах (*FRONTEX*); Європейське агентство авіаційної безпеки (*EASA*); Європейський центр запобігання та контролю захворювань (*ECDC*); Європейський центр розвитку професійної підготовки (*Cedefop*); Європейське хімічне агентство (*ECHA*); Європейське екологічне агентство (*EEA*); Європейський орган безпеки харчових продуктів (*EFSA*); Європейський фонд покращення умов життя та праці (*EUROFOUND*); Європейське агентство глобальної навігаційної супутникової системи (*GSA*); Європейське агентство морської безпеки (*EMSA*); Європейське агентство лікарських препаратів (*European Medicines Agency*); Європейський моніторинговий центр з наркотиків та наркотичної залежності (*EMCDDA*); Європейське агентство мережевої та інформаційної безпеки (*ENISA*); Європейське залізничне агентство (*ERA*); Європейський фонд професійного навчання (*ETF*); Агентство Європейського Союзу з основоположних прав (*FRA*); Бюро гармонізації на внутрішньому ринку (ОНІМ); Центр перекладів для органів Європейського Союзу (*CdT*). На стадії створення перебуває Агентство співпраці енергетичних регуляторів (*ACER*).

До агентств спільної безпекової та оборонної політики належать: Європейське оборон-

не агентство (*EDA*); Інститут Європейського Союзу з досліджень безпеки (*ISS*); Супутниковий центр Європейського Союзу (*EUSC*).

До агентств поліцейської та судової співпраці у кримінальних справах належать: Європейський поліцейський коледж (*CEPOL*); Європейське поліцейське бюро (*EUROPOL*); Підрозділ Європейського Союзу з судової співпраці (*EUROJUST*).

До виконавчих агентств належать: Виконавче агентство з освіти, аудіовізуальної політики та культури (*EACEA*); Виконавче агентство Європейської Ради з досліджень (*ERC Executive Agency*); Виконавче агентство з охорони здоров'я та споживачів (*EAHC*); Виконавче агентство з досліджень (*REA*); Виконавче агентство транс'європейської транспортної мережі (*TEN-TEA*).

Окрему групу становить Європейське Спільне підприємство для *ITER* і розвитку термоядерної енергетики – термоядерна енергія для енергетики (*European Joint Undertaking for ITER and the Development of the Fusion Energy*). Поза групою перебуває Європейський Інститут інновацій та технологій (*EIT*).

Літ.: Офіційний сайт Агенцій Європейського Союзу. – Режим доступу : <http://europa.eu/agencies/>

Мовчан Ю.В.

АГЕНТСТВО З АТОМНОЇ ЕНЕРГІЇ (The Nuclear Energy Agency), **А.а.е.** (NEA) – спеціалізована міжнародна установа, створена у межах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) з метою збереження та розвитку атомної енергії як безпечного, нешкідливого для навколишнього середовища та економічного джерела енергії. **А.а.е.** засновано 1 лютого 1958 р. під назвою Європейське агентство з атомної енергії (European Nuclear Energy Agency (ENEA)) (США брали участь як асоційований член), однак 20 квітня 1972 р. його назва була змінена на **А.а.е.** у зв'язку із входженням до агентства Японії, Канади, США та інших держав, що вивело організацію на міжнародний рівень. Місцезнаходженням **А.а.е.** є м. Париж, Франція.

Членами **А.а.е.** є 29 держав – Австралія, Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Республіка Ко-

рея, Словацька Республіка, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучені Штати Америки, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, Швеція, Чеська Республіка, Швейцарія, Японія. Після закінчення Другої світової війни Рада Організації європейського економічного співробітництва (ОЕСЕ) (зараз Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)), в умовах зростаючої потреби у забезпеченні енергією та значним інтересом до атомної енергії, створила в лютому 1958 р. Європейське агентство з атомної енергії, що у 1972 р. отримало назву **А.а.е.**

Перший етап діяльності агентства характеризувався визначенням основних засад співпраці у сфері атомної енергії та проведенням науково-дослідних проєктів, зокрема щодо реакторів Halden та Dragon, а також створення прототипу заводу Eurochemic з вторинної переробки використаного ядерного палива. Цей етап завершився у кінці 60-х рр. XX ст., коли експериментальна фаза використання атомної енергії переросла у комерційну та промислову діяльність. Починаючи з 1970 р., проведено ряд інтенсивних переговорів щодо необхідності координації національних ядерних програм держав-учасниць, особливо щодо питань безпеки, охорони здоров'я та регуляторної політики. На початку 90-х р. XX ст., після розпаду СРСР, агентство ініціювало ряд програм, спрямованих на допомогу країнам Центральної та Східної Європи у сфері атомної енергетики. Незважаючи на розвиток та модернізацію агентства, воно зберегло свої основні ознаки, як-от: схожість країн-членів, гнучкі методи роботи, висока якість виконання технічної роботи, невелика кількість учасників та економічна ефективність, що є основою для подальшого розвитку агентства в умовах зростаючого значення атомної енергетики. Головним завданням **А.а.е.**, визначеним у його статуті, є допомога країнам-членам у збереженні та розвитку атомної енергії як безпечного, нешкідливого для навколишнього середовища та економічного джерела енергії. Агентство служить своєрідним форумом для обміну інформацією та досвідом для поглиблення міжнародного співробітництва у сфері безпечного використання атомної енергії у мирних цілях.

Основними питаннями, якими займається **А.а.е.**, є ядерна безпека, розвиток ядерної

енергетики, охорона громадського здоров'я, захист від радіації, ядерне право та відповідальність у цій сфері, наукові дослідження у сфері ядерної енергії, ведення банку даних, управління ядерними відходами, збір та обмін інформацією у сфері ядерної енергії.

До структури **А.а.е.** входить Керівний комітет з атомної енергії, сім спеціалізованих технічних комітетів та секретаріат. Керівний комітет з атомної енергії є підзвітним безпосередньо Раді ОЕСР. Він складається з представників усіх урядів держав-членів **А.а.е.** та ЄС, які з-поміж себе обирають голову та його заступника на один рік. Керівний комітет контролює роботу спеціалізованих комітетів **А.а.е.**, які він створює для виконання завдань агентства. Для забезпечення роботи Керівного комітету та спеціалізованих технічних комітетів створено секретаріат, що є частиною секретаріату ОЕСР. До складу секретаріату, який очолюється генеральним директором, входить 65 працівників. Річний бюджет секретаріату становить 10,4 млн євро.

Постійні спеціалізовані комітети **А.а.е.** представляють сім основних напрямів роботи агентства і складаються з експертів країн-членів **А.а.е.** До таких комітетів відносяться: Комітет з нагляду за діяльністю у сфері атомної енергії; Комітет з безпеки ядерних установок; Комітет з охорони здоров'я та захисту від радіації; Комітет з управління ядерними відходами; Комітет з ядерної науки; Комітет з ядерного права; Комітет з ядерного розвитку.

Комітет з нагляду за діяльністю у сфері атомної енергії є міжнародною установою, створеною у 1989 р. з метою моніторингу, ліцензування та контролю за ядерними установками та відповідності їх вимогам безпеки.

Комітет з безпеки ядерних установок, що складається з провідних науковців та інженерів, створений для допомоги державам-учасникам у підтриманні та подальшому розвитку науково-технічної бази знань з метою забезпечення безпеки ядерних реакторів.

Комітет з охорони здоров'я та захисту від радіації основними завданнями має своєчасний вияв ядерних загроз, аналіз їх ймовірного впливу, а також підготовку рекомендацій щодо відвернення та недопущення їх негативних наслідків.

Комітет з управління ядерними відходами складається з представників органів держав-учасниць та наукових установ, експертів у сфері ядерних відходів. Основним завданням цього комітету є міжнародне співробітництво у сфері управління радіоактивними відходами та радіоактивними матеріалами.

Комітет з ядерної науки, представлений висококваліфікованими науковцями, експертами у сфері ядерної енергетики, має на меті допомогти державам-членам проаналізувати, розвивати та розповсюджувати науково-технічні знання щодо стабільного та безпечного використання ядерних систем та розвитку технологій нового покоління у цій сфері.

До Комітету з ядерного права входить група спеціалістів, юристів, управлінців та науковців, які відповідають за імплементацію, вдосконалення та впровадження міжнародного режиму ядерної відповідальності, розвиток та гармонізацію законодавства у сфері ядерної енергії.

Комітет з ядерного розвитку, створений у 1977 р. і відомий як Комітет з технічних та економічних досліджень з розвитку ядерної енергії та паливного циклу, відповідає за аналіз нових ресурсів для ядерної енергетики, макроекономічного впливу ядерної енергії, економічних ризиків використання такого виду енергії тощо.

Сьогодні **А.а.е.** представлене найбільш розвинутими державами у сфері атомної енергетики, що загалом складає 85% від усієї світової потужності АЕС. **А.а.е.** тісно співпрацює з Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ), що є спеціалізованою установою ООН і знаходиться у Відні, а також з Європейською Комісією ЄС. Співпраця **А.а.е.** з країнами, що не є членами агентства, є звичайною практикою. Так, Російська Федерація має статус постійного спостерігача в усіх спеціалізованих технічних комітетах та їх робочих групах. Словенія також є постійним спостерігачем у семи спеціалізованих технічних комітетах. Деякі інші країни беруть участь у роботі **А.а.е.** ad hoc.

Літ.: *NEA Annual Report 2008*. – Paris : OECD Publications, 2008; *Statute of the OECD Nuclear Energy Agency (NEA)* // *The International law of Nuclear Energy : Basic documents* / ed. by ElBaradei et al. Dordrecht: Nijhoff, 1999; *The Strategic Plan of the Nuclear Energy Agency – 2011–2016*. – Paris : OECD Publications, 2010.

Решота В.В.

АДМІНІСТРАТИВНА ЗДАТНІСТЬ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ – інтегрований показник діяльності органів публічної влади, що реалізують функції держави у сфері виконавчої влади (органів публічної адміністрації), використовується для позначення двох взаємопов'язаних аспектів діяльності публічних адміністрацій: здатності проводити підготовку, координацію та виконання процедури входження до ЄС та здатності імплементувати надбання спільноти (*acquis communautaire*) й забезпечувати ефективне співробітництво з іншими країнами-членами ЄС на постійній основі. Значення поняття **А.з.п.а.** представлено у комплексному дослідженні Європейського інституту публічної адміністрації “Новий простір для публічних адміністрацій та послуг загального інтересу в розширеному Союзі” (Люксембург, 2005 р.).

Теоретичним підґрунтям застосування поняття **А.з.п.а.** в праві ЄС виступають наукові дослідження Ж.Зіллера, Ф.Кардона, К.Нілла, Д.Лемкуля, Ф.Шарпфа, П.Тейлора, Ж.Фурньє та ін. Досліджуване поняття разом з політичними та економічними критеріями, спроможністю виконання зобов'язань, які виникають з членства в ЄС, виступає одним з аспектів контролю та оцінки, що проводиться Європейською Комісією.

Інституційна та **А.з.п.а.** виступає пріоритетним напрямом удосконалення діяльності публічних адміністрацій європейських країн, що зумовлено потребами в забезпеченні необхідного рівня ефективності діяльності зазначених органів під час реалізації політик ЄС, що набуло особливої актуальності з розширенням ЄС. Серед важливих аспектів такого удосконалення визначається: проведення реформ в адміністративних системах країн-кандидатів на вступ до ЄС, підвищення спроможності самостійно управляти *acquis* в середньостроковій перспективі тощо.

Поняття **А.з.п.а.** використано в нормативних та програмних документах ЄС, комплексних дослідженнях ОЕСР, Програми СІГМА. В українському законодавстві зазначений термін не запроваджено, хоча він і використовується в окремих документах, спрямованих на адаптацію законодавства ЄС.

У вітчизняній теорії державного управління та адміністративно-правовій доктрині синонімічним розглянутому поняттю висту-

пає родова категорія ефективності управлінських зв'язків у системі органів апарату державного управління. Координаційні, субординаційні та інші види управлінських зв'язків у системі органів апарату державного управління отримали наукове обґрунтування у працях відомих радянських вчених: В.Афанасьєва, Б.Лазарева, Ю.Тихомірова та багатьох інших.

У дослідженнях сучасних вчених поняття **А.з.п.а.** проаналізовано у працях В.Авер'янова, І.Грицяка, Н.Гнидюк, Я.Гонцяжа, А.Новак-Фара, А.Пухтецької та ін., у яких визначено основні проблеми та напрями підвищення ефективності діяльності публічних адміністрацій європейських країн для забезпечення координації європейської політики.

Запровадження у понятійно-термінологічному арсеналі науки державного управління та адміністративного права України зазначеного термінологічного виразу має важливе значення для підвищення ефективності діяльності вітчизняної системи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, приведення їх діяльності у відповідність із Копенгагенськими та Мадридськими критеріями та практичними потребами у функціонуванні публічних адміністрацій у Європейському адміністративному просторі.

Формування спільних принципів та стандартів діяльності публічних адміністрацій країн-членів ЄС та подальша їх уніфікація на наднаціональному рівні спрямовані на досягнення встановленого рівня **А.з.п.а.**, необхідного для ефективної внутрішньої та зовнішньої діяльності європейської адміністрації. Саме практичні потреби в запровадженні особливого міжнародного правопорядку у сфері діяльності публічних адміністрацій національних держав-членів Європейського Союзу були покладені в основу комплексного дослідження Програми СІГМА “Підготовка публічних адміністрацій до Європейського адміністративного простору” (Париж, 1998 р.), де отримала наукове обґрунтування ідея про важливість установлення спільних принципів та стандартів діяльності відповідних публічних адміністрацій з метою забезпечення єдиного гарантованого рівня реалізації прав і свобод осіб приватного та публічного права, насамперед у відносинах з національними публічними адміністраціями.

Поняття **А.з.п.а.** тісно пов'язане з категорією якості діяльності органів публічної влади.

Наприклад, у Підсумковій резолюції, ухваленій міністрами публічних адміністрацій держав-членів ЄС (Страсбург, 2000 р.), підкреслена необхідність запровадження новоствореного методу координації, схваленого Європейською Радою у Лісабоні, та побудови європейського простору якості публічних адміністрацій. Категорія якості щодо діяльності публічних адміністрацій потребує проведення окремих досліджень, оскільки вона є оцінною категорією **А.з.п.а.** Детального вивчення потребує визначення критеріїв адміністративної здатності, яким мають відповідати органи публічної влади країни-кандидата на вступ до ЄС на перспективно очікувану дату такого вступу. Важливим для розвитку науки державного управління та адміністративного права в Україні має стати вивчення позитивного досвіду країн Східної та Центральної Європи щодо приведення діяльності органів публічної влади згаданих держав у відповідність з Копенгагенськими та Мадридськими критеріями, що виступають необхідною передумовою досягнення необхідного рівня **А.з.п.а.**, а також конкретних програм та планів підвищення **А.з.п.а.** (насамперед в аспекті ефективності діяльності) цих країн згідно з розробленими практичними рекомендаціями та документами Програми СІГМА.

Літ.: Грицяк І. А. Європейський адміністративний простір / І. А. Грицяк // Адміністративна реформа в Україні: шлях до Європейської інтеграції : зб. наук. пр. – К. : ООО “АДЕФ-Україна”, 2003. – С. 78–83; *Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право* / В. Б. Авер'янов, В. А. Дерезь, М. І. Ославський та ін. ; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Юстініан, 2007. – 288 с. *Механізми координації європейської політики: практика країн-членів та країн-кандидатів* / Н. Гнидюк (ред.), А. Новак-Фар, Я. Гонцяж, І. Родюк. – К. : Міленіум, 2003. – 384 с. *Пухтецька А. А. Європейський адміністративний простір і принцип верховенства права: монографія* / А. А. Пухтецька ; відп. ред. В. Б. Авер'янов. – К. : Юрид. думка, 2010. – 140 с.

Пухтецька А.А.

АДМІНІСТРАТИВНІ РЕФОРМИ В КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ. **А.р.к.-ч.ЄС** розрізняють за масштабами, глибиною, характером і цілями, а їх результати багато в чому залежать від особливостей національних систем управління. Проте існують до певної міри спільні зав-

дання започаткування і впровадження цих реформ, що спрямовані на підвищення ефективності, дієвості та підзвітності управлінських структур, децентралізацію, передавання функцій на нижчі рівні управління, зміцнення самоврядування, покращення результатів діяльності органів влади, приватизацію та залучення суб'єктів недержавного сектору до надання послуг, розв'язання глобальних проблем тощо.

Серед спільних напрямів реформування можна виділити такі: тенденції до децентралізації, тобто делегування повноважень на нижчі рівні управління для більшої гнучкості в досягненні суспільних цілей та удосконалення системи управління ресурсами; акцентування уваги на результатах діяльності (покращення підзвітності та результативності); орієнтація на якість, відповідність потребам та сприйняття вимог споживачів послуг (використання консультативних організацій); адаптація організаційної структури до нових умов з метою удосконалення процесу роботи; регулювання процесу управління людськими ресурсами, особливо на вищому рівні державної служби; реформування регуляційного менеджменту як інструменту підвищення дієздатності державних органів; підсилення керівних функцій як засобу проведення стратегічної узгодженої політики щодо вирішення складних багатоаспектних проблем.

Відповідно до характеру, масштабів та цілей **А.р.к.-ч.ЄС** поділяються на реформи зі зміною політичного режиму; всеохопні реформи; трансформацію без реформ; реформи під тиском європеїзації.

Реформи зі зміною політичного режиму – реформи, проведені одночасно зі зміною політичної системи, коли вони є наслідком зміни суспільного ладу, що вимагає створення нової системи державного управління, адекватної економічним і соціальним відносинам. Реформи такого типу проводяться в усіх колишніх соціалістичних країнах (Польща, Угорщина, Чехія та ін.) і включають розробку законодавства, реорганізацію державного апарату, формування державної служби, розвиток місцевого самоврядування і т.ін.

Всеохопна реформа проводиться зі змінами всіх характеристик систем державного управління – структурних, структурно-функціональних, функціонально-культурних та охоплює соціально-економічну, політичну й

адміністративну систему держави. Ставлять завдання широкого розвитку ринково-орієнтованих механізмів управління, поглиблення організаційної та просторової децентралізації управління та надання послуг, підвищення якості послуг, орієнтації при наданні послуг на потреби споживачів.

Трансформація без реформ – це реформи, які здійснюються поступово та послідовно (з координацією стратегії реформування залежно від проміжних результатів). Як правило, вони суттєво не змінюють основних характеристик систем державного управління.

Реформи під тиском європеїзації. Вплив європейської інтеграції на напрями **А.р.к.-ч.ЄС** в основному концентрується на питаннях ефективності прийняття урядових рішень та послідовності політик, що реалізуються. В межах цієї проблематики перебуває питання координації політики європейської інтеграції. В опублікованих у 1997 р. Avis Європейська Комісія загалом позитивно оцінила інституційні структури, відповідальні за інтеграційну політику, та їх здатність до дієвого функціонування. Виникає це передусім через те, що певні принципи, прийняті в усіх країнах-кандидатах (зрештою, під значним впливом програм технічної допомоги, реалізованих у рамках PHARE), виправдали очікування. До них належать: створення єдиного центру розробки, реалізації та координації політики європейської інтеграції; забезпечення досить високого політичного статусу координаційних органів (зазвичай вони очолюються прем'єр-міністром); забезпечення висококваліфікованих кадрів для обслуговування координаційних органів у сфері європейської інтеграції; створення в кожному міністерстві та центральному органі організаційних підрозділів, відповідальних за питання європейської інтеграції та співпрацю з координаційним органом; створення баз даних на тему acquis і систем доступу до європейської інформації; реалізація механізмів наближення національного законодавства до права Співтовариств (особливо до законодавства, що розробляється); започаткування доступних широкому загалу навчальних програм для державних службовців у сфері європейської інтеграції.

Попри різноманіття систем державного управління, успішна державна політика про-

ведення реформ базується на таких універсальних чинниках і принципах:

Наявність лідера. Кожна нація потребує свого лідера й провідника, який відкриє перед народом перспективи майбутнього, що зачепить свідомість і серця людей та переконує їх у необхідності змін.

Усвідомлення необхідності змін та створення системи управління реформаторськими змінами. Залежність від спонтанних соціально-економічних змін та управління такими змінами – це два полярних адміністративних типи світогляду та адміністративної поведінки – конформістський та нонконформістський, пасивний та активний. Принцип управління змінами, а не залежності від змін, стає стрижневим орієнтиром для ефективного реформування системи державного управління.

Наявність команди реформаторів і високопрофесійних державних менеджерів, які вірять у реформи і хочуть досягти якісних результатів. Сила і можливості політика, який діє самостійно – це не формула успішних реформаторських перетворень. Злагоджена урядова коаліція та активне залучення лідерів громадської думки з приватного сектору й громадянського суспільства є життєво важливими чинниками успішності проведення реформ в усіх країнах.

Високопрофесійний державний менеджмент (наявність “генерала”, який відповідатиме за результати реалізації стратегії реформ). Кожен державний лідер, що прагне якісного проведення реформ, повинен призначити високопрофесійного політичного й державного менеджера, який управлятиме змінами адміністративних процесів. Наприклад, деякі держави спеціально створюють посаду міністра з питань забезпечення реформ. Цей фахівець бере на себе координацію адміністрування й практичної реалізації програми комплексних реформаторських змін у функціонуванні і взаємодії державного, приватного і громадського секторів.

Стратегічна орієнтація, але зосередженість на короткострокових результатах. Громадяни будуть скептично ставитися до реформ доти, поки вони не переконуються в їх реальній користі й не отримують конкретних дивідендів. Тому, розробляючи програми реформ, слід зосереджувати увагу на короткострокових результатах і цілях, що дасть можливість зберегти соціальну підтримку й

довіру, темпи реформ, послідовність у вжитті певних заходів і досягненні реальних змін.

Наявність стратегії взаємодії і взаємовідносин держави й суспільства. Проведення будь-якої реформи – досить складне завдання, яке потребує установлення і постійної підтримки взаємозв'язків і взаємодії між усіма необхідними ресурсами й чинниками. Тому реформатори в кожній країні можуть легко потрапити в законмірну адміністративну пастку: зосередити надмірну увагу на одних чинниках і при цьому недооцінити й випустити з поля зору інші, не менш важливі. Наприклад, у таку пастку потраплять державні менеджери в тому випадку, якщо вони, захопившись процесами планування й адміністрування, не врахують такий важливий напрям, як постійний зв'язок і взаємодія з громадськістю і суспільством. Скажімо, якщо йдеться про приватизацію великих державних і комунальних підприємств, буде, вочевидь, недостатнім просто продати активи за найвищу запропоновану ціну. Реформатори й державні менеджери повинні докласти всіх зусиль для того, щоб у кожному випадку приватизації донести до громадськості всі соціальні й економічні вигоди від таких дій та заручитися соціальною підтримкою. При цьому постійна орієнтація на взаємодію з громадськістю як важливий елемент управління даватиме можливість державним менеджерам своєчасно виявляти й виправляти помилки й прорахунки, допущені під час розробки й реалізації політики реформ.

Літ.: *Загальний словник-довідник термінів з європейської інтеграції* : навч. посіб. / за заг. ред. : М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – К. : Міленіум, 2008; *Механізми координації європейської політики: практика країн-членів та країн-кандидатів* / Н. Гнидюк (ред.), А. Новак-Фар, Я. Гонцяж, І. Родюк. – К. : Міленіум, 2003; *Порівняльне державне управління: теорія, реформи, ефективність* / за заг. ред. Л. В. Сморгунова. – СПб. : [б. в.], 2000; *Hesse Joachim Jens. From Transformation to Modernization: Administrative Change in Central and Eastern Europe* / Joachim Jens Hesse // *Public Administration*. – 2005; *Owen E. Hughes. The Current Position of New Public Management* / E. Owen // *International Academic Conference on Transitions in Public Administration and Governing Arrangements*. – Renmin University Beijing, China, 2002; *Taylor G. The politics of European integration, Capital & Class* / G. Taylor,

A. Mathers. – Autumn, 2002; *World Economic Forum. The Lisbon Review, 2004: An assessment of policies and reforms in Europe*. – Geneva : World Economic Forum, 2004.

Нагорна І.В.

АЗІЙСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ (англ. Asian Development Bank, ADB) – регіональний банк розвитку, утворений 22 серпня 1966 р. з метою сприяння економічному зростанню країн Азії.

Крім держав Економічної й соціальної комісії для Азії і Тихого океану (ЕСКАТО ООН, раніше відомої як Економічна комісія Організації Об'єднаних Націй для Азії і Далекého Сходу), до банку входять розвинені країни з інших регіонів світу. З 31 члена, який брав участь у його створенні, **АБР** виріс до 67 членів, з яких 48 розміщені в межах Азіатсько-Тихоокеанського регіону та 19 поза його межами. При побудові **АБР** за основу була взята модель Світового банку, що має зважену систему голосування, за якої голоси розподіляються пропорційно до обсягу підписного капіталу банку. На сьогодні США та Японія володіють по 14,2% акцій. Штаб-квартира **АБР** розміщена в Манілі (Філіппіни), а офіси – по всьому світу, включаючи представництва в Північній Америці (Вашингтон, округ Колумбія), Європі (Франкфурт) та Японії (Токіо). На цей час у банку працює понад 2600 співробітників з 58 країн-членів.

Китайська Республіка (Тайвань) спочатку приєдналася до **АБР** як один із засновників, що представляє весь Китай. Коли у 1986 р. Китайська Народна Республіка стала членом банку, був знайдений компроміс. Китайській Республіці було дозволено зберегти своє членство, але під назвою Тайбей. Це відкриває унікальну можливість обом сторонам Тайваньської протоки бути представленими в **АБР**.

Вищим політичним органом банку є Рада керуючих, що складається з одного представника від кожної держави-члена. Рада керуючих, у свою чергу, обирає між собою 12 членів Ради директорів і їх заступників, 8 з 12 членів з регіональних (Азіатсько-Тихоокеанський регіон) членів, а інші представляють нерегіональних членів.

Банк керує такими спеціальними фондами, як Азійський фонд розвитку – ресурс пільгового кредитування країн з низьким ВВП та обмеженими можливостями погашення за-

боргованості (в 2009 р. надано 45 кредитів на загальну суму 2,2 млрд дол. США); Спеціальний фонд технічної допомоги (добровільні внески країн-членів); Японський спеціальний фонд (угода між банком та урядом Японії) – кошти для реструктуризації економіки та розширення можливостей для нових інвестицій (щороку надається фінансування в обсязі 40 млн дол. США); Спеціальний фонд інституту АБР. Метою інституту є визначення ефективних стратегій розвитку та зміцнення потенціалу для раціонального управління розвитком; Азіатський фонд допомоги постраждалим від цунамі; Фонд допомоги постраждалим від землетрусу в Пакистані; Фонд регіонального співробітництва та інтеграції; Фонд з питань зміни клімату; Фонд реагування на стихійні лиха в АТР.

Найбільшими країнами-позичальниками є КНР та Індонезія, Індія, Пакистан та Філіппіни, Республіка Корея. Тільки в 2010 р. їм було надано кредитів на 11 млрд дол. США.

Літ.: *Офіційний сайт Азійського банку розвитку.* – Режим доступу : <http://www.adb.org/>

Стрельцов В.Ю.

АКВАТОРИЯ (від лат. aqua – вода) – поняття, що розглядається в широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні це ділянка водної поверхні певної водоюми у визначених межах, у вузькому – ділянка водної поверхні порту, затоки, моря, океану у певних місцях.

А. порту охоплює рейд, внутрішню гавань, підходи до порту і причалів. Поняття **А.** відносять також до ділянки водної поверхні в установлених межах з певними координатами, на якій проводять випробування різних видів технічних засобів, видобуток корисних копалин (наприклад нафти, конкрецій), здійснюється рух плавзасобів. **А.** – це частина водної поверхні в установлених межах району океану, моря, водосховища чи порту. Розрізняють такі види **А.**: портову, в якій здійснюється завантаження і розвантаження суден; заводську, яка забезпечує добудову і ремонт суден; операційну – частина водної поверхні для обробки суден; гідроаеродромну, призначену для злету і посадки літаків. Також до **А.** відносять водний, мінний полігони та ін., де проводиться випробування військової техніки. Найчастіше **А.**

називають водну частину морського порту з внутрішньою гаванню. **А.** порту є обмеженою лінією, що проходить через найбільш віддалені в бік моря точки гідротехнічних та інших споруд порту. **А.** належить до внутрішніх морських вод прибережної держави, тому правовий режим такої **А.** регулюється національним законодавством країни, суверенітет якої поширюється на цю водну територію.

Правовий режим внутрішніх морських вод України регулюється Конституцією України, Кодексом торговельного мореплавання України, Законом України “Про державний кордон України” від 4 листопада 1991 р. й іншими законами та підзаконними нормативно-правовими актами.

Відповідно до Кодексу торговельного мореплавства України, територія і **А.** морського порту є державною власністю і надаються порту в користування. При цьому морський порт, як державне транспортне підприємство, призначений для обслуговування суден, пасажирів і вантажів на відведених порту території і **А.**, а також для перевезення вантажів і пасажирів на судах, що належать порту. Перелік морських портів України, відкритих для заходження іноземних суден, визначається Кабінетом Міністрів України та оголошується в Повідомленнях мореплавцям. Основними елементами портової **А.** є: підхідний канал або зовнішній судновий хід; зовнішній рейд, що перебуває за межами огорожувальних споруд; вхідний рейд – частина внутрішньої **А.**, що прилягає до воріт порту; операційна **А.**, на якій здійснюється стоянка суден і допоміжних плавучих засобів під перевантажувальними роботами і маневри під час підходу та відходу суден біля причалів; внутрішні суднові ходи, що з’єднують окремі райони; внутрішні рейди різного призначення.

А. порту має утримуватися в належному санітарному стані. У межах **А.** не дозволяється викидати у воду та на лід шлак, сміття, харчові відходи, тару, макулатуру та будь-які інші предмети, а також викачувати нафту, масло та води з домішками нафтових, масляних і жирових відходів. Порт повинен мати **А.** достатніх розмірів і форми для забезпечення зручності входу та виходу, розвороту і маневрування суден у разі підходу їх до причалів, безпечної і зручної стоянки біля причалів під час перевантажувальних, бун-

керувальних та інших операцій. **А.** повинна бути по можливості захищена від вітру, а також за рахунок будівництва зовнішніх і внутрішніх рейдових огорожувальних споруд та раціональної компоновки порту – від хвилювання. На **А.** порту необхідно передбачати місця для відстою портового та службово-допоміжного флоту. **А.** портів, судноплавні канали та прибережні райони моря повинні мати нормативні глибини води й облаштування навігаційним обладнанням відповідно до вимог чинних норм і правил. За допомогою суден технічного флоту проводиться днопоглиблення для підтримки глибин **А.** та каналів. По підхідному каналу, де, як правило, допускається односторонній рух суден зі швидкістю не більше 6 вузлів/год, та **А.** має бути забезпечена безпека руху суден. Як правило, будь-які іноземні кораблі можуть заходити у внутрішні води іншої держави з дозволу останньої. Однак з метою розвитку міжнародних відносин прибережні держави відкривають багато зі своїх торговельних портів для вільного заходу іноземних кораблів. Згідно із загальновизнаними нормами міжнародного права іноземні невійськові судна в мирний час мають право безперешкодного заходження у відкриті порти будь-якої держави. Одночасно передбачається право навантаження і розвантаження їх пасажирів. У закриті порти заходження іноземних суден піддається особливому регулюванню і тут установлюється дозвільна система заходу. Жодний з портів не може бути будь-коли закритий для заходження іноземних суден, які шукають сховища від бурі або з причини лиха. Військові кораблі, що на законних підставах перебувають в іноземному порту, мають імунітет від юрисдикції прибережної держави. Згідно з Женевською конвенцією 1958 р. про територіальне море і прилеглу зону, а також Конвенцією ООН з морського права 1982 р. щодо державних морських невійськових кораблів імунітет визнається тільки за державними суднами, що експлуатуються в некомерційних цілях.

Літ.: Антонович М. М. Міжнародне публічне право : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. М. Антонович. – К. : Алерта, 2003; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Мала гірнича енциклопедія* : у 3 т. / за ред. В. С. Білецького. – Донецьк : Донбас, 2004; Черкес М. Ю. Міжна-

родне право : підручник / М. Ю. Черкес. – 3-ге вид., випр. і допов. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 2003.

Красівський О.Я., Олійник А.Р.

АМЕРИКАНІЗАЦІЯ – одна із обернених форм глобалізації, яка характеризує централізований фундаментально-радикальний (екстремістський та ліберальний) вплив Сполучених Штатів Америки на розвиток сучасного світу. США сьогодні виступають ключовим суб'єктом глобального устрою та головним гегемоном, який, здійснюючи власний політичний проект, реструктуризує систему міжнародних відносин відповідно до власних амбіцій.

Одним із засобів **А.** є утворення “глобальної американської імперії у світі”, яка експансивним шляхом реалізує свої національні амбіції, на думку світових експертів, розв'язала четверту світову війну. З їх позицій така війна розпочалася відразу після розпаду СРСР, коли США стали неухильно реалізовувати політику втягнення всіх країн на постсоціалістичному та пострадянському просторі в орбіту прямого підпорядкування. Це дало змогу Америці оголосити весь глобальний простір сферою реалізації своїх національних інтересів.

А. є державною політикою США, відповідно до якої будь-якій країні світу, що не бажає підпорядковуватись їх диктату, оголошується війна.

А. як обернена форма глобалізації декларує найбільш агресивну форму “глобального диктату”, прикладами якого стала відкрита агресія проти Югославії, Іраку. На думку світових експертів, Америка “намагається побудувати на планеті транскордонну систему воєнно-силових модулів, що включає опорні пункти з невизначеним міжнародно-правовим статусом, до складу яких входять боєздатні підрозділи у стані підвищеної бойової готовності де і виробляються нові механізми забезпечення безпеки і військово-політичні конфігурації та квазідержавні структури для управління новим динамічним світом” (О.Неккеса).

США справляють колосальний вплив на енергетичний розвиток світу, оскільки є монополістом у політиці глобальних енергетичних стратегій, а це дає їм змогу здійснювати централізований контроль за ринками енергоносіїв у світі, завдяки чому вибудовувати конфігурацію країн-експортерів нафти.

Головним ризиком геостратегії А. є запровадження “прихованих” методів централізованого насадження своєї системи цінностей, завдяки чому США перетворюються на “квазідержаву” з імперськими амбіціями. Така політика А. призводить до утвердження американофобії, яка породжує у більшій частині населення планети “комплекс неповноцінності”, коли рівень могутності своєї держави оцінюється з позицій розвитку Америки.

Основним принципом А. є утилітаризм, у його реалізації увиразнюються дві тенденції: екстремістська (призводить до радикального нав’язування внутрішньо- та зовнішньополітичних установок США щодо розвитку сучасного світу і стосується виключно формату діяльності “слабких” у геостратегічному плані держав) та ліберальна (характеризується спектром реалізації спільних інтересів між конкурентоспроможними державами і, насамперед, стосується сильних у соціально-економічному та політичному плані держав). Специфічним критерієм А. є демократизація держави, яка є своєрідною умовою, щоб США намагались налагоджувати паритетні відносини з нею. На противагу цьому А. призводить до однозначного підпорядкування окремих країн світу Америці.

Складовим елементом політики А. є “американність” – характеристика загального образу американської нації.

А. – певна ознака американського менталітету, що сформувалась у процесі історичного розвитку американської нації, дає змогу чітко проаналізувати закономірності та принципи, на яких базується зовнішня політика США.

Альтернативою А. виступає антиамериканізм, який сьогодні набуває нових форм поширення у світі.

Ідеологія антиамериканізму покликана протистояти радикальним формам насадження А. як нової альтернативної форми розвитку глобалізаційного світу і довести світовій спільноті, що Європейський Союз є значно потужнішою транснаціональною мегаструктурою, здатною конкурувати з Америкою. Антиамериканізм стає основним принципом діяльності для європейської спільноти, яка абсолютно “не сприймає” США як ключового гравця світового розвитку.

Зворотний вплив А. справляє на окремі держави пострадянського простору, оскільки тут фактор впливу політики Америки на по-

чатку ХХІ ст. виявився найбільш експансивним, адже нею було застосовано не лише вплив на різні системи державного управління, а й зроблено спроби їх прямого підпорядкування. Безпосереднім результатом такого впливу А. на пострадянський простір стала низка “кольорових революцій”.

Сучасні тенденції впливу А. на розвиток сучасного світу свідчать про її значні ризики для світової безпеки. Підтвердженням цього є те, що США за будь-яку ціну намагаються “нав’язати” світові свою версію глобалізації, яка б стала геополітичною стратегією розвитку глобального простору в цілому. У сучасних умовах розвитку глобального світу окремі країни вдаються до спроб дистанціюватися від фактора впливу А., переорієнтовуючись при цьому на взаємодію з Європою, Китаєм, Індією та окремими ісламськими державами.

Критерії протистояння впливу А. на окрему країну світу визначаються її історичним досвідом, статусом у світі, рівнем національного суверенітету, нормами національного права, рівнем національної ідентичності та розвитком політичної системи.

Абсолютне домінування впливу США на характер розвитку сучасного світу характеризує його однополярність і ставить перед людством низку проблем. Це пов’язується з ідентифікацією самого процесу А.: в кожному суспільстві позиції громадськості чітко розподіляються між тими, хто визнає потребу в підпорядкуванні американському лідерству, аби тим самим підвищити власний рівень, зокрема демократичного та соціально-економічного розвитку. Інша частина населення планети вважає, що А. є однією з форм підтримки утилітарних амбіцій Америки, яка в такий спосіб сподівається реалізувати власні національні інтереси.

Розвиток сучасного глобального світу характеризується своєрідним симбіозом взаємодії США та Західної Європи. З погляду американських експертів налагодження доброзичливих відносин Америки з європейськими державами дасть змогу їй ліберальними методами реалізувати свою зовнішньополітичну стратегію, створивши таку конфігурацію впливу, яка знайде однозначну підтримку інших держав, здолавши “внутрішньотипові відмінності” між ними.

Серед прихильників ліберального консерватизму в Америці сповідується стратегія А. –

“ізоляційного унілітаризму”, відповідно до якої відстоюється ідея ізоляції Америки від усього світу, аби дати можливість Європі самостійно розвиватись. Така стратегія відстоює пріоритет національних інтересів США як суверенної держави нації в сучасному світі і є основою нової глобалізаційної політики його розвитку.

Між американською та європейською системами цінностей, які є визначальними у реалізації стратегій суспільного розвитку, є принципи розбіжності, здолати які практично неможливо, оскільки вони визначаються їх структурою менталітету та історичним досвідом. У відповідь на це сформувався дві альтернативні моделі суспільного розвитку – американська та європейська, які в майбутньому можуть привести до поглиблення внутрішньоцивілізаційних суперечностей, а то й до “зіткнення цивілізацій” у цілому.

Літ.: *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління: (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович. – К. : НАДУ, 2007. – 640 с.; *Паришин А. П.* Почему Россия не Америка: Книга для тех, кто остается здесь / А. П. Паришин. – М. : Крым. мост-9Д : Форум, 2001. – 411 с.; *Политика США в меняющемся мире* / авт. : В. И. Батюк, А. Д. Богатуров, Б. И. Гвоздарев и др. ; отв. ред. П. Т. Подлесный. – М. : Наука, 2008. – 333 с.

Войтович Р.В.

АМСТЕРДАМСЬКИЙ ДОГОВІР – акт первинного законодавства ЄС, ухвалений у 1997 р., набув чинності у 1999 р. **А.д.** ставив за мету перегляд Маастрихтського договору та відповідав на найважливіші запити і виклики Європейської Спільноти: дефіцит демократії у процесі ухвалення рішень в ЄС, формування зони безпеки, свободи і правосуддя, підготовка ЄС до розширення на Схід. Підготовка **А.д.** розпочалася 29 березня 1996 р. на Міжурядовій конференції у Турині і завершилася в травні наступного року у Великій Британії.

А.д. вніс суттєві поправки до інституційної системи ЄС. Він розширив повноваження Європейського Парламенту, підвищив його статус в ієрархії інститутів ЄС; розширив сферу ухвалення рішень за процедурою спільного рішення (codecision procedure), за якою Рада ЄС та Європарламент мають рівні повноваження, сферу ухвалення рішень у Раді кваліфіковано більшістю голосів,

відповідно зменшив обсяги сфер, де ухвалення рішення вимагає одностайного голосування або консенсусу (одностайність залишається для так званих “конституційних” питань: поправки до договорів, вступ нових держав-членів, податки).

А.д. розширив повноваження Голови (Президента) Європейської Комісії та одночасно підвищив його відповідальність та підзвітність Європейському Парламенту. За **А.д.** Голова Комісії спочатку повинен здобути довіру й ухвалу парламенту і в такий спосіб отримати мандат на політичне керівництво роботою Комісії і відбір її членів з кандидатів, висунутих державами-членами. Сама ж Європейська Комісія отримала право висувати пропозиції у сфері Спільної зовнішньої політики та політики безпеки, а також у сфері кримінального переслідування й боротьби із злочинністю (раніше із такими пропозиціями могли виступати тільки держави-члени).

А.д. була введена посада Верховного Представника з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки як “обличчя та голосу” ЄС на міжнародній арені. Ця посада поєднувалася із обов’язками Генерального Секретаря Ради ЄС.

Важливим здобутком **А.д.** стало розвинення інституту європейського громадянства: у документі з’явився окремий розділ “Громадянство Союзу”, який уточнює, що європейське громадянство доповнює, але не замінює національного громадянства.

У відповідь на звинувачення у “дефіциті демократії” в ЄС було зроблено кілька спроб наблизити ЄС до громадян, зробити його більш зрозумілим для пересічного громадянина. Зокрема, було введено поняття прозорості (transparency) і відкритості (openness) щодо діяльності інституцій ЄС, його документів та процесу законотворення.

Кілька ініціатив **А.д.** безпосередньо стосувалися громадян: було посилено положення щодо захисту прав і свобод людини; захисту від дискримінації; захисту прав споживачів, охорони здоров’я, довкілля. Зокрема, **А.д.** передбачав санкції проти держав-членів у разі порушення ними фундаментальних прав і свобод громадян. Договір також наголошував на значенні соціальних прав, недопустимості дискримінації та рівноправності чоловіків та жінок. Було введено окремі розділи: “Зайнятість”, “Соціальна політика, освіта, професійна підготовка та мо-

лодь”. Відповідно ЄС отримав повноваження координувати зусилля держав-членів щодо національних політик зайнятості та боротьби з безробіттям; розробляти стратегії зайнятості; пропонувати заходи щодо сприяння розвитку ринків праці, підготовки та перекваліфікації робочої сили.

Відповідаючи на побоювання деяких країн та їх громадян щодо посилення впливу і втручання ЄС в усі сфери життя, до А.д. було включено положення про принципи субсидіарності та пропорційності, оформлені спеціальним протоколом. Принципи субсидіарності та пропорційності передбачають, що конкретні дії та законодавчі ініціативи з боку ЄС виправдані тільки тоді, коли цих цілей та завдань у найкращий спосіб можна досягти тільки спільними зусиллями ЄС, через ухвалення спільної політики чи правового акта Спільноти.

Важливим внеском А.д. у розвиток Об'єднаної Європи було включення до договору Шенгенських угод, які до того часу існували як окрема частина надбання Спільноти (*aquis communautaire*). Унаслідок інтеграції Шенгенських угод у правову систему ЄС було завершено формування простору для вільного руху людей, скасовано зупинки і перевірки на кордонах.

А.д. також сприяв удосконаленню та зміцненню механізмів внутрішньої безпеки, посилив правове й оперативне співробітництво у сфері внутрішніх справ (розкриття кримінальних правопорушень, переслідування організованої злочинності, розслідування випадків шахрайства, що зачіпають фінансові інтереси Спільноти, підвищення ефективності Європолу тощо); передбачав координацію політики притулку й міграції, регламентацію перетину зовнішніх кордонів і в такий спосіб прискорював створення зони свободи, безпеки і правосуддя.

Щодо зовнішньої політики А.д. сформулював основні цілі ЄС на зовнішній арені: захист спільних цінностей та фундаментальних інтересів Спільноти, незалежності та цілісності ЄС, посилення його безпеки; зміцнення миру у світі та сприяння міжнародній безпеці згідно із принципами Статуту ООН, Гельсінського заключного акта та Паризької Хартії; підтримка міжнародного співробітництва, сприяння розвитку та консолідації демократії, захисту прав людини та фундаментальних свобод. А.д. ввів проце-

дурні зміни у процес ухвалення рішень для сфери зовнішньої політики та політики безпеки, чим забезпечив більшу узгодженість дій держав-членів та наднаціональних інституцій ЄС.

Проте питання реформування інституційної системи ЄС, її пристосування до найбільшого в історії ЄС розширення А.д. розв'язано не було. Тому невдовзі після ратифікації А.д. почалася робота над Ніццьким договором, покликаним завершити інституційні реформи, передусім визначитися з розміром і складом Європейської Комісії, Європейського Парламенту, розподілом голосів у Раді ЄС під час голосування кваліфікованою більшістю та іншим процедурними питаннями.

Літ.: *Вайденфельд В.* Европа от А до Я. Справочник европейской интеграции : пер. с нем. / В. Вайденфельд, В. Вессельс. – Рига : Alberts XII, 2002; *Грицяк І. А.* Право та інституції Європейського Союзу / І. А. Грицяк. – К. : К.І.С, 2004; *Кернз В.* Вступ до права Європейського Союзу : навч. посіб. : пер. з англ. / В. Кернз. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 2002; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Видавн. дім “Ін Юре”, 2001. – 448 с.

Оржель О.Ю.

АНДСЬКА ГРУПА (див. *Андська спільнота*).

АНДСЬКА СПІЛЬНОТА (ісп. Comunidad Andina, CAN) / **Андська група** (ісп. Grupo Andino) – митний союз, що складається з південноамериканських країн (Болівія, Еквадор, Колумбія, Перу) і має на меті створення Союзу Південноамериканських держав (ісп. Unasur). До 1996 р. цей торговельний блок мав назву Андський пакт, що був створений у 1969 р. на основі Картагенської угоди. Штаб-квартира розміщена в Лімі (Перу).

Цілі Андської групи – сприяння розвитку країн-учасниць шляхом їх інтеграції та соціально-економічного співробітництва, прискоренню економічного зростання і забезпеченню зайнятості; створення латиноамериканського спільного ринку.

Основні напрями діяльності А.С.: вироблення єдиної економічної політики країн-членів; координація здійснюваних за участю держав-членів проектів; гармонізація законо-

давства, контроль за застосуванням прийнятих у рамках Андської групи правових норм і за їх єдиною інтерпретацією; запровадження субрегіональної солідарності та зменшення диспропорцій у розвитку між державами-членами; встановлення тісних взаємозв'язків між регіонами та органами Андської групи через допоміжні органи.

Андська група являє собою одну частину системи Андської інтеграції. Другою частиною цієї системи є політичні інститути, створені державами-членами. У рамках А.С. інтеграції створені: Рада президентів, Рада міністрів закордонних справ, Комісія, Генеральний секретаріат, Суд, Парламент, Корпорація розвитку, Резервний фонд, Рада із бізнес-дорадництва, Рада з покращення зайнятості, Консультативна рада корінних народів, Установа з охорони здоров'я.

У 1993 р. між Андською групою та Європейською Комісією ЄС було підписано рамкову угоду про співпрацю з метою поглиблення регіональної інтеграції андських країн.

А.С. та Меркосур утворюють два основних торговельних блоки Південної Америки. В 1999 р. ці організації почали переговори щодо злиття та створення Північноамериканської зони вільної торгівлі (SAFTA). В грудні 2004 р. А.С. підписала угоду про співпрацю з Меркосур та опублікувала спільний лист про наміри щодо майбутніх переговорів стосовно інтеграції всієї Південної Америки в Союз Південноамериканських держав (англ. USAN) за зразком ЄС. Формально він був утворений 23 травня 2008 р. шляхом підписання в м. Бразиліа Конституційного договору про Союз південноамериканських держав.

У липні 2001 р. було прийнято рішення про створення Андського паспорта, дія якого також поширювалась на Венесуелу, а з 1 січня 2005 р. громадяни держав-членів дістали можливість безвізово подорожувати в межах Андської Спільноти.

Літ.: *Офіційний сайт Андської Спільноти.* – Режим доступу : <http://www.comunidadandina.org/>

Стрельцов В.Ю.

АНТИГЛОБАЛІЗМ (англ. antiglobalism) – політичний рух, спрямований проти негативних аспектів процесу глобалізації, зокрема проти домінування глобальних транснаціональних корпорацій, торговельно-урядових організацій, наднаціонально-державних ут-

ворень, за збереження країнами власної ідентичності.

У витоків А. стояв російський мислитель М.Данилевський, який у праці “Росія і Європа” (1868) визначив основні засади цивілізаційного А. Ідейними попередниками А. можна вважати “нових лівих” 1960-1970 рр., хоча вважається, що А. зародився у Франції в 1998 р., коли кілька французьких видань, громадських асоціацій та профспілок об'єдналися в Асоціацію громадян “АТТАК-Франція” з вимогою спрямування 0,1% податків від усіх фінансових операцій на боротьбу з бідністю і піднесення економіки країн третього світу, а також списання боргів країнам, що розвиваються.

А. є своєрідною відповіддю на глобалізацію, яка, як і будь-який інший історичний процес, розвивається асиметрично, тобто з різною швидкістю і глибиною в різних регіонах і країнах, має досить складний і суперечливий характер і може призводити, особливо в політичній та етнополітичній сферах, до непередбачуваних, а часом і до діаметрально протилежних наслідків.

Ще М.Ганді свого часу вказував, що завдання сучасності – всесвітність. Жоден народ не може ступити кроку, відмежувавшись від іншого. Світ не може існувати в умовах монорозвитку (або рятуватися усім разом, або загинути). Монокультура приречена на вимирання. Разом з тим, на думку Джона Уррі, сучасність, яка характеризується як “глобальний порядок, що виникає, – це порядок постійного безладу і порушення рівноваги”. Нетрадиційним аспектом антиглобалістського руху є його мережевий характер. На відміну від глобалізаційної системи світу, де існує один чи кілька лідерів, контрольовані ними менеджери та рядові виконавці, А. ґрунтується на рівноправності і партнерстві. В ньому немає традиційної пірамідальної ієрархії. Усі рухи та ідеології рівноправні, немає тут і домінуючої організації. В цьому прослідковується передумова довговічності цього руху. Мережа є принципово відкритою і розімкнутою. Самі антиглобалісти визнають, що Інтернет для них – головний засіб боротьби.

Друга обставина, що забезпечує швидкість реагування різних груп усередині антиглобалістського руху – це багаторічна традиція неформальних відносин, що склалася в середовищі лідерів неурядових організацій, які визначають “обличчя” і зміст руху. Демон-

страції протесту за участю десятків тисяч осіб з різних куточків світу покликані не тільки вирішувати політичні завдання, а й згуртувати людей з перспективою розширення соціальної бази руху на основі формування особистих контактів. У А. поки що немає двох найважливіших складових, які могли б зробити його самостійною світовою політичною силою – спільної ідеології і єдиного керівного органу. Основною формою дій А. є Всесвітні соціальні форуми як альтернатива Всесвітнім економічним форумам.

Некласична ситуація припускає некласичну методологію осмислення антиглобалістського руху. Сьогодні А. притаманний радикалізм. Радикальна тенденція в ньому ґрунтується на принципах плюралізму. Радикальний плюралізм необхідний для збереження єдності антиглобалістського руху. Цей рух ще надто молодий, в нього було надто мало часу для звичної політичної структуризації. Тому ставка на радикальний плюралізм робиться свідомо – він є одним з базових положень А. При цьому ззовні ніби слабка структура антиглобалістського руху не заважає йому бути керованим, хоча кожна антиглобалістська група самодостатня й автономна. Така форма відкриває широкий доступ до руху дуже різномірним за своїми позиціями, стилем поведінки і тактикою антиглобалістським групам, звільняючи їх від необхідності підпорядковуватися владі лідера при розбіжностях, що неминуче виникають. Нині здається очевидним, що антиглобалістський рух витримав випробування часом, укорінився у світових соціально-політичних процесах, є незалежним від міжнародної кон'юнктури, позицій і політики урядів. Усе це дає підстави стверджувати, що доводиться мати справу з громадським, політичним та історичним феноменом, з відродженням тенденції альтернативності у світовому розвитку.

Суспільства модерну склалися та існували у формі національних держав. Сучасні суспільства є масовими, такими, що не втратили при цьому своєї національно-державної специфіки. І не схоже, що вони втратять цю специфіку в майбутньому. Більше того, як показує досвід існування суспільств у ХХ ст., передусім тоталітарних, масові суспільства породжують проблему регулювання соціального життя, у зв'язку з чим на передній план висувається держава як головна регулююча інстанція.

Американський дослідник Д.Хелд доходить висновку, що національна держава не зникає, а залишається, зазнаючи при цьому істотних змін, і хоч якої б глибини сягали процеси інтеграції і взаємозалежності, вони мають свого постійного “опонента”. Адже держави – ініціатори об'єднання, розпочинаючи та проводячи його, захищають, передусім, свої національні інтереси. Виникає нове явище – спроба *націоналізувати глобалізацію*.

Іммігрантські, релігійні та етнічні меншини, зберігаючи групову організацію, зберігають і відповідну релігійну і етнічну ідентичність, що не дає змоги до кінця відбуватися процесам асиміляції. В результаті універсальний культурно-нормативний простір національно-державної території розривається, в ньому утворюються інокультурні лакуни, розривається єдина система смислових комунікацій.

Світовій спільноті сьогодні необхідно забезпечити себе від драматичних наслідків “конфліктів ідентичності”. Адже суверенітет держави-нації в сучасних умовах піддається тиску “зверху”, “знизу” і “ззовні”. Тиск “зверху” – це діяльність наднаціональних утворень, що втручаються в прерогативи держави (МВФ, СОТ, Міжнародний суд в Гаазі тощо). Обмеження суверенітету держави “знизу” пов'язане з процесами становлення громадянського суспільства, активізацією громадських рухів, їх зростаючою політичною роллю. “Ззовні” традиційний зміст поняття “державний суверенітет” “підточують” ТНК, різного роду міжнародні правозахисні й екологічні організації.

Нині Україна перебуває на цивілізаційному розломі. З одного боку, реалізуються багатотіпові прагнення українського народу до утвердження власної національної держави, національної ідентифікації, з другого – інтеграція країни у європейську спільноту, об'єктивне входження у сферу міжнародного поділу праці і виробництва, життєва необхідність в умовах кризи вступати в певну залежність від міжнародних фінансових інститутів та політичних впливів держав, що її оточують, призводить до втрати ідентичності і денационалізації. Це справді глобальні виклики, на які мають дати адекватну відповідь українські науковці, політичні та культурні діячі, громадськість.

Літ.: *Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариства-*

ми та їх державами-членами. Рафікована Законом України від 10 листоп. 1994 р. № 237/94-ВР. – Б.м. : [б. в.], 1994. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_012; Про схвалення Програми інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 14 верес. 2000 р. № 1072. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>; Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию. Прогресс – традиция / У. Бек. – М. : [б. и.], 2001; Маккиндер Х. Дж. Географическая ось истории / Х. Дж. Маккиндер // Классика геополитики. XX век. – М. : [б. и.], 2003; Неклесса А. Ordo Quidam: пришествие постсовременного мира / А. Неклесса // Мегатренды мирового развития. – М. [б. и.], 2001; Панарин А. Агенты глобализма / А. Панарин. – М. : [б. и.], 2000; Поппер К. Открытое общество и его враги / К. Поппер. – М. : [б. и.], 1992. – Т. 2; Уткин А. Глобализация: процесс и осмысление / А. Уткин. – М. : Логос, 2001; Хайек Ф. Пагубная самонадеянность / Ф. Хайек. – М. : [б. и.], 1992; Хелд Д. Демократия, национальное государство и глобальная система / Д. Хелд // Современная политическая теория. – М. : [б. и.], 2001; Bull Н. The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics / Н. Bull. – N. Y. : Columbia Unit. Press, 1955. – Ch. 1, 2.

Крупник А. С.

АРАБСЬКИЙ БАНК ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АФРИКИ (англ. Arab Bank for Economic Development in Africa, BADEA) створений в 1973 р. з ініціативи Ліги арабських держав і приступив до виконання операцій у 1975 р. Банк є незалежною міжнародною установою, яка користується статусом міжнародної юридичної особи і автономією в адміністративній та фінансовій діяльності. Члени **АБЕРА** – 18 держав: Алжир, Бахрейн, Єгипет, Йорданія, Ірак, Катар, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, ОАЕ, Оман, Палестина, Саудівська Аравія, Сирія, Судан, Туніс.

Цілі банку: фінансове сприяння економічному розвитку неарабських африканських країн; надання технічної допомоги, необхідної для розвитку африканських країн; стимулювання припливу інвестицій з арабських країн на розвиток африканських держав.

Основні напрями діяльності банку: надання позик і гарантій фінансових інститутів розвитку національного, змішаного або регіонального характеру; розподіл і координація допомоги, що надається арабськими державами-членами банку неарабським країнам Африки. Право на отримання допомоги від

банку має 41 держава-член Організації африканської єдності (ОАЄ), які не є членами Ліги арабських держав.

Одержувачами допомоги можуть бути уряди африканських країн, включаючи провінції, установи чи організації, державні та приватні компанії, що займаються підприємництвом в африканських країнах і велика частка капіталу яких належить урядам або громадянам цих країн; змішані африканські або арабо-африканські компанії, які надають сприяння економічному розвитку і потребують фінансової допомоги для реалізації конкретного проекту.

Одержання допомоги передбачає:

- участь у фінансуванні великих економічних проектів в галузі промисловості чи соціального розвитку. Такі проекти зазвичай є складовою частиною планів економічного розвитку країни-одержувача. Вони можуть бути регіонального характеру і їх реалізація може бути корисною кільком країнам одночасно. Підготовка та реалізація проекту складається з таких стадій: ідентифікація проекту; визначення масштабів проекту; попереднє схвалення проекту; експертна оцінка і підготовка відповідного звіту; переговори і підписання угоди про позику; консультації з партнерами по фінансуванню;

- наявність заяви про ефективність угоди про позику, здійснення проекту і виплати позики; контроль за здійсненням проекту; доповіді про перебіг реалізації проекту; доповідь про завершення виконання проекту. Внесок банку у фінансування проекту зазвичай не перевищує 15 млн дол, або 50% від загальної вартості проекту. Він може зрости до 80%, якщо загальна вартість проекту не перевищує 10 млн дол.; банк фінансує певні проекти, які є об'єктами міжнародних торгів, в африканських і арабських країнах з метою поставок вироблених у цих країнах товарів і наданих послуг;

- надання технічної допомоги у формі субсидій; фінансування проведення перелічених реальних можливостей реалізації та ефективності інвестицій. Якщо банк вважає, що в результаті спільного фінансування розробки проекту технічна допомога вже надана, сума виділених субсидій розглядається як аванс за позику. Банк надає також технічну та фінансову допомогу, необхідну для освоєння сучасних технологій виробництва та ноу-хау.

Фінансові ресурси банку складаються з передплатного капіталу і залучених позикових коштів. Одну з найбільших часток підписного капіталу мають Саудівська Аравія та Лівія. Банк використовує загальновизнані принципи фінансування, користуючись будь-якими джерелами фінансування, які не суперечать його цілям і функціям і не ставлять під загрозу його кредитоспроможність. Кошти, залучені з таких джерел, утворюють спеціальні фонди на відміну від звичайних коштів банку. АБЕРА здійснює фінансові операції на прийнятних умовах з урахуванням характеру кожної операції; банком враховується здатність позичальника або його гаранта виконати свої зобов'язання і вживаються заходи для забезпечення того, щоб надане фінансування використовувалося за цільовим призначенням.

Організація африканської єдності і Ліга арабських держав здійснюють співробітництво по лінії координації прямих зв'язків між африканськими та арабськими неурядовими організаціями (зокрема торговельними палатами) шляхом: проведення консультативних зустрічей представників обох організацій для обговорення форм і методів арабо-африканського співробітництва; обміну інформацією та досвідом створення спільних підприємств; сприяння зміцненню торговельних відносин між країнами. У 1973 р. одночасно з банком арабськими країнами - експортерами нафти був створений Спеціальний фонд допомоги Африці, який був переданий в управління Лізі арабських держав. Арабські держави Африки не мають права на отримання допомоги з цього фонду.

Літ.: *Офіційний сайт АБЕРА*. – Режим доступу : <http://www.badea.org/>

Стрельцов В.Ю.

АРАБСЬКИЙ ВАЛЮТНИЙ ФОНД (англ. Arab Monetary Fund, AMF) – виник у 1977 р. на основі угоди про його створення, підписаної в 1976 р. між державами-членами Ліги арабських держав. До його складу входять 22 члени Ліги арабських держав (крім Джибуті і Коморських островів).

Цілями **А.В.Ф.** є фінансування дефіцитів платіжних балансів шляхом надання кредитів державам-членам; сприяння стабілізації курсів валют та їх конвертованості в арабських країнах; сприяння прискоренню темпів арабської економічної інтеграції і еко-

номічному розвитку в країнах-членах, а також розвитку фінансових ринків арабських країн; координація позиції країн-членів з міжнародних валютних і економічних питань та сприяння розв'язанню міжнародних валютних проблем.

Основними напрямками діяльності **А.В.Ф.** є видача кредитів на підтримку програм структурних реформ та надання позик на проведення економічних перетворень, спрямованих на досягнення стабільності і подолання внутрішніх і зовнішніх економічних проблем, фінансування дефіцитів платіжних балансів. Фонд надає позики на пільгових і гнучких умовах чотирьох типів: 1) автоматичні позики з терміном погашення 3 роки; 2) звичайні позики з терміном погашення 5 років; 3) компенсаційні позики на 3 роки; 4) розширені позики до семи років.

Позики видаються відповідно до програм стабілізації і економічних реформ, які узгоджуються з державами-позичальниками і ними проводяться.

Джерелами фінансування фонду (його ресурсами) є: сплачений капітал, резервний капітал, позики і кредити, одержувані фондом, інші кошти, що залучаються за рішенням Ради керуючих. Фонд підписався на половину статутного капіталу Арабської програми фінансування торгівлі (АПФТ), заснованої в 1989 р. з метою сприяння розвитку та лібералізації торгівлі між арабськими країнами та підвищення конкурентоспроможності арабського експорту (діяльність в рамках АПФТ здійснюється через національні організації). **А.В.Ф.** виконує функції секретаріату Ради керуючих арабських центральних банків і голів валютних відомств; здійснює співробітництво з Економічною радою Ліги арабських держав (ЛАД), Радою арабської економічної єдності (РАЕС), Арабським фондом економічного і соціального розвитку (АФЕСР).

Літ.: *Офіційний сайт А.В.Ф.* – Режим доступу : <http://www.amf.org.ae>

Стрельцов В.Ю.

АСОЦІАЦІЯ АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (ААТЕС) – міжурядовий форум економічного співробітництва. ААТЕС був створений у листопаді 1989 р. за ініціативою Австралії на конференції в Канберрі за участю міністрів закордонних

справ та економіки 12 країн. Появі ААТЕС передувало створення в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) низки об'єднань економічного характеру. До цих об'єднань відносять Тихоокеанську раду з економічного співробітництва та Економічну Раду країн Тихого океану.

У рамках ААТЕС розробляються регіональні правила ведення торгівлі, інвестиційної діяльності, економічного і технічного співробітництва, розвитку інфраструктури, підвищення рівня добробуту країн-учасниць. На цей час ААТЕС включає 21 державу Азії, Північної і Південної Америки: Канаду, США, Мексику, Нову Зеландію, Австралію, Папуа-Нову Гвінею, Бруней, Індонезію, Малайзію, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Південну Корею, Тайвань, Гонконг, КНР, Японію, Чилі, В'єтнам, Перу, Російську Федерацію. Зацікавленість у приєднанні до ААТЕС проявляють: Індія, Камбоджа, Колумбія, Коста-Рика, Макао, Монголія, Пакистан, Панама, Шрі-Ланка, Еквадор. Проте в 1998 р. після вступу Росії, Перу та В'єтнаму було прийняте рішення про введення мораторію на розширення членського складу ААТЕС до 2010 р.

Значущість регіону зумовлена тим, що на учасників ААТЕС припадає 57% від світового ВВП, 48% обороту міжнародної торгівлі, понад 40% обсягу прямих зарубіжних інвестицій та понад 40% населення світу. Мета створення ААТЕС – підвищення рівня економічного розвитку в країнах регіону, що сприятиме підвищенню життєвого рівня населення.

Базовими принципами організації ААТЕС є такі: співробітництво між країнами повинно мати за мету встановлення відкритої різнобічної торговельної системи; співробітництво між країнами має будуватися не на політичній чи стратегічній основі, а саме на економічній з тим щоб реалізовувати спільні інтереси і підсилювати взаємозалежність країн шляхом відкритого руху факторів виробництва.

ААТЕС не має статуту, вона створена як вільний консультативний орган урядів держав-членів без жорсткої організаційної структури. Головною формою організаційної діяльності ААТЕС є щорічні саміти лідерів країн-учасниць, під час яких приймаються декларації, що підбивають підсумки роботи за рік і визначають загальні перспективи подальшої діяльності. Також відбу-

ваються сесії міністрів закордонних справ та економіки.

В ААТЕС існує інститут голови, що діє на ротатійній основі. Традиційно головою ААТЕС є представник країни, в якій відбувається саміт. (План головування на 5 років: Сінгапур – 2009 р., Японія – 2010 р., США – 2011 р., Росія – 2012 р., Індонезія – 2013 р.) Система керування ААТЕС включає секретаріат, ділову консультативну раду, три комітети експертів (комітет з торгівлі та інвестицій, економічний комітет, адміністративно-бюджетний комітет), робочі групи за різними галузями економіки, підкомітети, робочі групи.

Секретаріат ААТЕС розміщений у Сінгапурі, нараховує 23 дипломати, що представляють країн-учасниць, та 20 місцевих найманих працівників. Функціями Секретаріату є формування робочих програм ААТЕС для полегшення зв'язку між членами організації і забезпечення контактів державних, підприємницьких та інших установ.

Функціями комітету з торгівлі та інвестицій є організація обговорення актуальних питань і створення необхідних умов для розвитку торгівлі в регіоні (особливо у сферах стандартизації, оподаткування, нетарифних обмежень), а також вирішення проблем у сфері інвестування.

Економічний комітет ААТЕС створений для обміну економічною інформацією з питань господарського розвитку регіону.

Функціями Комітету з адміністративно-бюджетних питань є сприяння керівним діячам країн з питань фінансів, управління проектами, що належать до робочої програми ААТЕС.

На сьогодні діє понад 10 робочих груп, що забезпечують практичне співробітництво в регіоні з питань телекомунікації, транспорту, торгівлі, риболовства, енергетики, підготовки кадрів, туризму, передачі технологій. Ділова консультативна рада (ДКР) ААТЕС представляє бізнес-співтовариство регіону. Основною функцією ділової консультативної ради є підвищення ефективності взаємодії форуму з лідерами бізнесу. До складу ДКР входять по три представники бізнес-структур від кожного члена ААТЕС, які, у свою чергу, призначаються главами держав та урядів. З 1995 р. при ААТЕС функціонує мережа жінок-лідерів, що розглядають питання підтримки рівності між статями в усіх

галузях діяльності форуму і обміну національним досвідом залучення жінок до соціального і господарського життя регіону. В рамках цього напрямку відбуваються щорічні регіональні зустрічі жінок-керівників і підприємницьких структур.

Робота ААТЕС базується на низці програмних документів. Основою є Декларація Богорська (1994 р.), що ставить за мету формування в регіоні системи вільної і відкритої торгівлі та інвестиційної діяльності (так звана "Богорська мета"). Як головний пріоритет ААТЕС закріпилася боротьба з міжнародним тероризмом (передусім економічними та фінансовими засобами). Велика увага також приділяється таким аспектам безпеки, як безпека у сфері торгівлі, фінансів, енергетики, охорони здоров'я, транспорту (співробітництво з цих питань відображається в документі "Безпека особи"). Важливе місце також займають питання стану світової економіки у контексті глобальної фінансової кризи. Так, у 2008 р. у Лімі була прийнята заява по глобальній економіці, в якій лідерами країн-членів ААТЕС було підтримане Вашингтонське комюніке "Групи двадцяти" по фінансових ринках з акцентуванням уваги на необхідності подальших кроків у напрямі мінімізації наслідків економічного спаду і запобігання новим фінансово-економічним потрясінням. Особлива увага також приділяється врахуванню інтересів економік, що розвиваються, через забезпечення їх належного представництва в міжнародних фінансових інститутах.

Літ.: Васильев В. Ф. Государственность и модернизация в странах Юго-Восточной Азии / В. Ф. Васильев, Ю. О. Левтонова. – М. : Наука, 2003; Дралин А. И. Международные экономические отношения : учеб. пособие / А. И. Дралин, С. Г. Михнева. – Пенза : Информ.-издат. центр ПГУ, 2006; Мировая экономика в начале XXI века : сб. науч. ст. / под ред. В. М. Грибанич. – М. : Науч. кн., 2003.

Крамарева О.М.

АСОЦІАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ СПІВПРАЦІ ПІВДЕННОЇ АЗІЇ (англ. The South Asian Association for Regional Cooperation, SAARC) – регіональне об'єднання Південноазійських держав, засноване в 1985 р. та має на меті економічний, технологічний, соціальний та культурний розвиток з наголосом на колективній самозабезпеченості.

СААРК налічує сім засновників (Бангладеш, Бутан, Індія, Мальдіви, Непал, Пакистан,

Шрі-Ланка). Афганістан долучився до її складу в 2005 р. Штаб-квартира розміщена в Катманду (Непал). Статус спостерігача при цій організації мають 9 членів (Австралія, Бірма, ЄС, Іран, КНР, Маврикій, Південна Корея, США, Японія).

Основні напрями діяльності СААРК: координація діяльності за програмами співробітництва, а також їх фінансування; визначення міжсекторальних пріоритетів, здійснення операцій з мобілізації регіональних і зовнішніх ресурсів; розробка програм і проєктів у сфері економічного, торговельного і технічного співробітництва. Центральне місце в цій діяльності СААРК займає Комплексна програма дій (Integral Program of Action), яка охоплює 12 галузей співробітництва, в тому числі: сільське господарство, комунікації, охорону навколишнього середовища, розвиток сільських районів, науку і техніку, туризм, транспорт, запобігання незаконному обігу наркотиків і зловживання наркотиками та ін.

Щорічно відбуваються зустрічі глав держав та урядів, а двічі на рік зустрічаються міністри закордонних справ.

Основним робочим органом СААРК є Секретаріат, який очолює Генеральний секретар, що призначається на три роки Радою міністрів країн-членів в алфавітному порядку. Йому допомагають Професійний персонал та Персонал із Загальних послуг, а також відповідна кількість функціональних підрозділів, які очолюють директори, делеговані державами-членами. Секретаріат координує і контролює здійснювані заходи, готує наради і виступає як канал зв'язку між асоціацією та її членами, а також іншими регіональними організаціями.

На недавніх зустрічах глав держав і урядів держав-членів було прийнято низку важливих рішень і сміливих ініціатив зі зміцнення, організації та розширення і поглиблення регіональної співпраці.

Однією з таких ініціатив є Угода про Південноазійську зону вільної торгівлі (SAFTA), принципову згоду на яку було досягнуто на 12-му саміті СААРК в Ісламабаді, столиці Пакистану, 6 січня 2004 р. Це є основою для створення зони вільної торгівлі з покриттям 1,6 млрд осіб в Індії, Пакистані, Непалі, Шрі-Ланці, Бангладеш, Бутані і на Мальдівах. Сім міністрів закордонних справ регіону підписали рамкову угоду про САФТА з ну-

льовим митом на торгівлю практично всіма продуктами в регіоні до кінця 2016 р. Угода САФТА з'явилася 1 січня 2006 р. і почала діяти після ратифікації угоди сімома урядами. САФТА вимагає від країн, що розвиваються в Південній Азії (Індія, Пакистан і Шрі-Ланка), знизити свої мита на 20% на першому етапі за дворічний період, що закінчився в 2007 р. На останньому п'ятирічному етапі, що закінчується в 2012 р., мито має бути зменшено до нуля серією щорічних скорочень. У найменш розвинених країн у Південній Азії (Непал, Бутан, Бангладеш і Мальдіви) є ще три роки, щоб знизити тарифи до нуля. Індія і Пакистан підписали договір, але не ратифікували його.

Літ.: *Офіційний сайт СААРК*. – Режим доступу: <http://www.saarc-sec.org/>

Стрельцов В.Ю.

АСОЦІЙОВАНІ З ЄС КРАЇНИ – країни, які уклали з Європейським Союзом (ЄС) договори, що встановлюють відносини асоціації (establishing an association) між ними та ЄС і в яких визначено перспективи їх інтеграції до об'єднаної Європи. Європейській інтеграції притаманний постійний динамізм і розвиток, на це вказує зміцнення позицій у міжнародних відносинах, а саме укладання угод про асоційоване членство та співпрацю з третіми країнами, які належать до різних світових географічних регіонів (нетипові (спеціальні) акти ЄС). Угода про асоціацію (УА) – це поняття права ЄС, українське законодавство не виокремлює такий тип міжнародних договорів. У Договорі про заснування Європейських Спільнот термін “асоціація” в аспекті зовнішніх зносин ЄС має два значення. Перше значення – як специфічний правовий статус неєвропейських країн і територій, що перебувають під суверенітетом окремих держав-членів ЄС. Міжнародні угоди з такими територіями не укладаються, а зміст асоціації визначається правовими актами ЄС. Друге значення – режим відносин з державами, що не є членами ЄС. Угоди про асоціацію мають бути ратифіковані всіма державами-членами ЄС. Уперше угоди про асоціацію були укладені з Грецією і Туреччиною на початку 1960-х рр., щоб підготувати їх вступ до Спільноти. На сьогодні ЄС має угоди про асоціацію з багатьма країнами світу.

Існує кілька типів угод ЄС, які встановлюють різні рамки, глибину та кінцеву мету асоційованого членства, зокрема Угода Європейського Союзу про Асоціацію (Угода про Асоціацію (УА)) – тип угоди між ЄС та третьою країною, яка встановлює базові рамки їх співробітництва, тобто угода між ЄС та країною, яка не є членом ЄС, що створює основу для співпраці між ними. Такі угоди, як правило, охоплюють розвиток політичного, торговельного, соціального, культурного та безпекового співробітництва й можуть відкривати безтарифний доступ до окремих сегментів ринку ЄС та передбачати фінансову й технічну допомогу. Підписані останнім часом Угоди про асоціацію також включають як окремий компонент угоду про Зону вільної торгівлі (ЗВТ) (УА з Чилі). УА мають бути ратифіковані усіма державами-членами ЄС. На сьогодні ЄС укладає УА з третіми країнами в рамках двох окремих напрямів зовнішньої політики: 1) Процесу стабілізації та асоціації (ПСА) з країнами Західних Балкан (Угоди про асоціацію та стабілізацію (УАС)); 2) Європейської політики сусідства (ЄПС) – УА. В обох випадках угоди спрямовуються на наближення законодавства асоційованих членів до стандартів ЄС.

ПСА та ЄПС Угоди про Асоціацію, які включають положення про ЗВТ, можуть підписуватись з іншими третіми країнами чи торговельними блоками світу. Нині ЄС має чинні Угоди про Асоціацію з Тунісом, Ізраїлем, Марокко, Йорданією, Єгиптом, Палестинською автономією (перехідна угода) та Чилі. Подібні угоди також підписано (хоча вони ще не вступили в силу) з Алжиром та Ліваном. Зазначимо, що на відміну від Угод про асоціацію з країнами Барселонського процесу, УАС з балканськими країнами містить перспективи тіснішої інтеграції з ЄС, закріплює далекоюсяжні договірні відносини, що передбачають взаємні права та обов'язки аж до майбутнього членства в ЄС. УАС дасть змогу ЄС співпрацювати з кожною країною, яка уклала такий договір, заохочуючи активний розвиток регіонального співробітництва та добросусідських відносин.

Європейські Угоди - особливий тип угод про асоціацію, які Європейський Союз уклав у 1990-х рр. з десятьма країнами Центральної та Східної Європи (ЦСЕ). Ці Угоди були адаптовані до специфічної ситуації кожного

з партнерів, хоча всі вони базувались на дотриманні принципів прав людини, демократії, верховенстві права та ринкової економіки й мали на меті підготувати асоційовані країни до вступу в ЄС.

Сьогодні ЄС зазвичай укладає Угоди про Асоціацію в обмін на зобов'язання щодо політичної, економічної, торговельної, або пов'язаної з правами людини реформ у країні. В обмін на це країна може запропонувати безкоштовний доступ до деяких або всіх ринків ЄС (промислових товарів, сільськогосподарської продукції і т.ін.) та фінансову або технічну допомогу.

Стаття 310 Договору про ЄС (колишня ст. 238 Договору про ЄЕС) дає можливість ЄС укладати з однією або кількома державами або міжнародними організаціями Угоди, що запроваджують асоціацію, зокрема взаємні права та обов'язки, спільні дії та спеціальні процедури.

Європейські угоди з країнами Центральної та Східної Європи (з Польщею і Угорщиною – 1991 р., вступила в силу в 1994 р., Румунією, Болгарією, Чеською Республікою і Словаччиною – 1993 р., вступила в силу в 1995 р., Естонією, Латвією і Литвою – 1995 р., вступила в силу в 1998 р., Словенією – 1996 р., вступила в силу в 1999 р. та Угода про асоціацію та стабілізацію з країнами Західних Балкан (Македонією – 2001 р., вступила в силу в 2004 р.; Хорватією – 2001 р., вступила в силу у 2005 р.; Албанією – 2006 р.) укладені на основі ст. 310 Договору про ЄС та були спрямовані на поступову підготовку цих країн до вступу в Європейський Союз.

У цей час відбуваються переговори щодо підписання угод про асоціацію з цілою низкою країн (Вірменія, Азербайджан, Канада, Колумбія, Грузія, Еквадор, Молдова, Перу, Саудівська Аравія, Південна Корея, Сирія). Україна та ЄС ведуть переговори про укладення УА починаючи з березня 2007 р.

Значний позитивний політичний вплив на розвиток відносин між Україною та ЄС мало розширення ЄС у 2004 р., завдяки якому до складу ЄС увійшли безпосередні сусіди та традиційні партнери України, інтересам яких відповідає подальше наближення України до ЄС.

21 лютого 2005 р. підписано План дій Україна – ЄС, який став інструментом реалізації Європейської політики сусідства і визначав пріоритетні сфери двосторонньої співпраці з метою наближення України до ЄС.

На виконання цих домовленостей сторонами підготовлено та схвалено на засіданні Ради з питань співробітництва Україна – ЄС 16 червня 2009 р. “Порядок денний асоціації Україна – ЄС” (робоча назва документа, що використовувалася під час консультацій – новий практичний інструмент).

Порядок денний асоціації (ПДА) розроблений з метою забезпечення підготовки до реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС ще до завершення переговорів, підписання та набрання нею чинності.

ПДА було ухвалено стороною ЄС під час засідання міністерської Ради ЄС 26 жовтня 2009 р. Остаточне затвердження цього документа відбулося 24 листопада 2009 р.

Ключовим питанням порядку денного відносин Україна – ЄС залишається переговорний процес стосовно укладення Угоди про асоціацію на заміну чинної Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом. Невід'ємною складовою майбутньої УА стануть положення про створення поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі.

Порівняно з УПС Угода про асоціацію є якісно новим, поглибленим форматом відносин між Україною та ЄС. Угоди такого типу були укладені свого часу з країнами Центральної та Східної Європи і є важливим логічним кроком на шляху наближення в перспективі до наступного етапу – укладення угод про вступ до ЄС. Завдяки цьому Україна наблизилася до балканських країн, які кілька років тому уклали з ЄС Угоди про стабілізацію та асоціацію. Майбутня УА складатиметься з таких шести розділів: “Преамбула, загальні цілі та принципи”, “Політичний діалог та реформи, політична асоціація, конвергенція у сфері зовнішньої і безпекової політики”, “Юстиція, свобода та безпека”, “Економічне та секторальне співробітництво, розвиток людського потенціалу”, “Поглиблена та всеохопна зона вільної торгівлі” та “Загальні, інституційні і прикінцеві положення”.

УА оновить спільні інституційні рамки, сприятиме поглибленню відносин у всіх галузях, посилить політичну асоціацію та економічну інтеграцію між Україною і Європейським Союзом на основі взаємних прав та обов'язків. В основу політичної асоціації покладено зближення позицій України та ЄС з усіх питань міжнародного миру та безпеки, забезпечення безпосередньої участі Ук-

раїни в політиці, агенціях та програмах ЄС, спільність дій з метою забезпечення інтересів національної безпеки Української держави. В основі економічної інтеграції – створення поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі (ЗВТ) Україна – ЄС на основі чотирьох свобод, спрямованої на поступову інтеграцію України до внутрішнього ринку Євросоюзу.

Літ.: *Грицяк І. А.* Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2009; *Денисов В. Н.* Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / В. Н. Денисов ; за ред. В. Н. Денисова. – К. : Юстініан, 2006; *Копійка В. В.* Європейський Союз: досвід розширення і Україна / В. В. Копійка. – К. : Юрид. думка, 2005; *Опришко В. Ф.* Право Європейського Союзу: Загальна частина : підручник / В. Ф. Опришко, А. В. Омельченко, А. С. Фастовець. – К. : КНЕУ, 2002.

Овчар О.М., Галаган М.О.

АТЛАНТИЗМ (англ. Atlanticism) – термін, що за суттю відповідає терміну “таласократія” (Sea Power) – геополітична теорія західної цивілізації, яка ґрунтується на ліберально-демократичних цінностях правового громадянського суспільства. У воєнно-стратегічному аспекті – країни-учасниці НАТО, включаючи США і західноєвропейські держави. Адепти **А.** вважають, що головну роль у світі відіграють морські цивілізації, від яких вплив континенту надходять культурні імпульси.

Теорія **А.** зародилася в кінці Другої світової війни. Її засновником вважається видатний англійський геополітик Хелфорд Маккіндер. На основі цієї теорії було розроблено і впроваджено план Маршалла, а в 1949 р. створено військово-політичний блок НАТО.

До основних положень концепції **А.**, що передбачав нову геополітичну структуру світу, дослідники відносять доктрину явного америкоцентризму – вираження впевненості в національній перевазі американців, унікальності їх нації та універсальності її історичного досвіду; прагнення до встановлення відповідної системи безпеки; визначення інтересів безпеки США у виключно геополітичних категоріях та готовність застосувати військову силу; схильність вважати гегемонію США вісью та основою світобудови, елементом, що впорядковує Всесвіт, не даючи змоги йому загинути.

А. як геополітика моря розвинув нові ідеї, пов’язані з науково-технічною революцією у воєнній сфері: принципи аерократії (панування в повітряному просторі) та ефірократії (панування в космічному просторі). Було сформульовано положення про так звану глобальну географію епохи авіації, яка базується на нових поняттях про географічне положення країни: господарем земної кулі буде той, хто панує у повітрі.

Загалом основні поняття та положення **А.** остаточно були сформульовані після Другої світової війни. Це, передусім, оцінка силового фактора як вирішального для міжнародної політики. Атлантисти виграли холодну війну. Геополітичний розвиток **А.** до початку 90-х рр. досягає кульмінації. Стратегія “анаконди” демонструє абсолютну ефективність. У цей період можна спостерігати майже “пророчу” правоту перших англосаксонських геополітиків Маккіндера і Мехен, скоригованих Спикменом. Розпад Варшавського договору і СРСР знаменує торжество орієнтації атлантистської стратегії, яка успішно втілювалася в життя протягом усього ХХ ст. Захід перемагає в холодній війні зі Сходом. При цьому геополітичний баланс сил відображав не просто ідеологічні, а й геополітичні константи. СРСР як Євразія, втілював у собі ідеократію радянського типу. Головною перевагою СРСР були “культурно-функціональні” нахили населення, що живе на його теренах або на прилеглих до радянської території, і наявність важкодосяжних внутрішньоконтинентальних просторів, що дають змогу створити надійні оборонні та технологічні плацдарми. Крім того, з двох сторін: з Півночі і Сходу СРСР мав морські кордони, захищати які набагато легше, ніж сухопутні. За рахунок централізованої економіки СРСР досяг товарно-продовольчої автаркії і військового статусу наддержави. У міру можливостей він прагнув поширити свій вплив і на інші континенти. Але у Східного блоку було кілька принципів геополітичних недоліків. Найголовніший з них полягав у величезній протяжності сухопутних кордонів. Якщо з Півдня кордони збігалися з грядою Євразійських гір – від Маньчурії до Тянь-Шаню, Паміру та Кавказу, – то на Заході кордон проходив посередині рівнинної Європи, який був стратегічним плацдармом **А.**, в той час як центральна його база розміщувалася на західному

березі “серединного Океану”. Але навіть у південному напрямку гори слугували не тільки захистом, а й перешкодою, закриваючи шлях для можливої експансії і вихід до південних морів. При цьому Східний блок був змушений зосереджувати в одному і тому самому геополітичному центрі військово-стратегічні, економічні, інтелектуальні, виробничі сили і природні ресурси. З таким станом різко контрастувало геополітичне положення Заходу з центром США. (Це особливо важливо, оскільки становище Західної Європи було в такому розкладі сил вельми невідповідним; вона мала відігравати роль сухопутної бази США, що прилягає до кордонів протилежного табору, свого роду “санітарного кордону”). Америка була повністю захищена “морськими кордонами”. Більше того, стратегічно інтегрувавши свій континент, вона отримала контроль над величезною частиною євразійського побережжя. У ХХІ ст., коли зникла першопричина появи А., ця філософія та власне і політика й практика набули нового звучання з огляду на американську доктрину “Війни проти тероризму” та “Боротьби за торжество демократії”.

А. є таким самим анахронізмом, як і євразійство. А., будучи побудованим на доктрині геополітичного протистояння, вже зжив себе. Власне, тому Україна не повинна брати участь у цьому: у неї немає претензій на домінуючий вплив на ті чи інші частини континенту. Україна має розглядати свій вибір в координатах не А.-євразійство, а таласократія-телурократія. Її політика – це геоекономічний, культурополітичний, а не геополітичний вибір. Основною рисою нинішньої внутрішньої ситуації в Україні є слабкість і нерішучість української еліти в цьому питанні, відсутність єдності позицій еліти і бажання вести відкритий діалог на ці теми. У сенсі культурополітичних пріоритетів мають бути переосмислені всі зовнішньополітичні ініціативи України та існуючі переваги. Скажімо, що означає орієнтація України на Європу? Європа для неї означає не континентальний простір і не сукупність держав у цьому континентальному просторі, а культуру таласократії. Отже, Україна в сенсі торгівлі або загальних зовнішньоекономічних прагнень може орієнтуватися не тільки на Європу (багатовекторність), але в культурному сенсі вона повинна орієнтуватися

саме на таласократичну цивілізацію. Остання теж неоднорідна – євроатлантизм відрізняється від американського А. (відмінність полягає у силі втручання держави в економіку, у корпоративній політиці, у становленні соціальних гарантій, різному рівні культурної відкритості, етики “рівних можливостей” та етики “кланової солідарності” тощо).

Літ.: Антонюк О. Національні інтереси України у контексті геополітики сучасної Росії / О. Антонюк // Політика і час. – 2000. – № 5-6; Василевський О. Л. Структура геополітичних інтересів України / О. Л. Василевський, М. Н. Гончар. – К. : [б. в.], 1995; Василенко С. Українська геополітика. Вектор визначено / С. Василенко // Віче. – 2000. – № 9; Клочко Р. Ю. Геополітична складова державницької думки в Україні / Р. Ю. Клочко // Економічна та соціальна географія. – 2004. – Вип. 55; Минаев Ю. А. “Атлантизм” переживає трудные времена, а что в будущем? / Ю. А. Минаев // Международная жизнь. – 2010. – № 7; Руснак І. Безпека і національні інтереси України / І. Руснак // Віче. – 2000. – № 5; Україна у геополітичному інтер’єрі ХХ століття // Політ. думка. – 1994. – № 3; Украина: евразийство и атлантизм. – Режим доступа : /xyz.org.ua/russian/koi/discussion / atlantism_eurasia.html

Розпутьенко І.В.

АТТАЛІ ЖАК (фр. Jacques Attali) – французький філософ і економіст, один з прихильників геоекономічного підходу в геополітиці. Народився 1 листопада 1943 р. в Алжирі в єврейській сім’ї. У 1963 р. закінчив політехнічне училище, а пізніше отримав диплом в Інституті політичних досліджень і став слухачем Національної школи управління (l’Ecole nationale d’administration). Популярним став у 1981 р., завдяки високій посаді в оточенні Президента Франції. Є членом Більдербергського клубу. У квітні 1991 р. став першим головою “Європейського банку реконструкції і розвитку”. Автор 10 книг. У книзі “Лінії горизонту” (“Lignes d’horizons”, 1990, Париж; в англійському перекладі – “Millennium”, що було перекладено російською як “Золотой век”) А. розглядає еволюцію суспільства, взятого на глобальному рівні, на наступні 25 років (по суті, до 2015 р.), а також досліджує суть його економічної, політичної, соціальної та ідеологічної організації. У цій книзі утверджується початок “єри грошей” при пануванні ліберально-демократичних цінностей і ринкових відносин, розвиток яких базується не лише

на фінансовому капіталі, а й на інформаційних технологіях. На думку А., демократія – це найкраща політична система, торговельний лад – рушій прогресу, всемогутність грошей – найсправедливіший порядок правління. А. – один з фігурантів у справі про незаконний продаж зброї Анголі (“Анголагейт”). Новий світовий порядок, як стверджує А., установлюється на принципах геоeкономіки.

Літ.: *Аттали Жак*. На порозі нового тисячелеття / Жак Аттали. – М. : Междунар. отношения, 1993; *Аттали Жак*. Кризис только начинается / Жак Аттали. – Режим доступа : <http://ru.euronews.net>

Розпутенко І.В.

АУДИТ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (Performance audit) – відповідно до загальноприйнятих стандартів Міжнародної організації вищих аудиторських установ незалежне дослідження ефективності й результативності діяльності органів виконавчої влади та виконання державних програм з огляду на дотримання принципу економічності та з метою вдосконалення управління. Іншими словами, А.а.д. можна визначити як дослідження того, чи урядові установи (міністерства, відомства, комітети) роблять те, що потрібно, у правильний та найдешевший спосіб. Узагалі поняття “аудит” означає “процес оцінки роботи”. При цьому для визначення цього явища використовуються найрізноманітніші терміни: “аудит функціонування”, “аналіз ефективності роботи”, “оцінка співвідношення витрат і результатів”. Українські науковці визначають його як “державний аудит”. Міжнародна організація вищих аудиторських установ використовує для позначення цього виду аудиту термін “аудит адміністративної діяльності” (performance audit). Головним є те, що аудит є невід’ємною складовою контрольною системою, а його наслідки мають давати можливість вживати швидких коригуючих заходів, які б запобігали повторенню помилок.

Стандартами Міжнародної організації вищих аудиторів (INTOSAI) передбачено, що проведення державного аудиту в повному обсязі з метою забезпечення належного використання державних ресурсів здійснюється з допомогою двох видів контролю: фінансового аудиту правильності й відповідності

та А.а.д. Обидва види аудиту мають певні підвиди. Фінансовий аудит поділяється на аудит фінансового менеджменту та аудит фінансової звітності, А.а.д. – на аудит економії, аудит продуктивності та аудит ефективності. Фінансовий аудит у системі української науки набув рис чітко сформованої теорії, що ж до іншої складової державного контролю – А.а.д., то на сьогодні такої чіткої позиції не існує.

Специфіка застосування А.а.д. дає підстави стверджувати, що він не належить ні до фінансово-економічного, ні до адміністративного аудиту (в сучасному вітчизняному розумінні), адже під час його виконання контрольно-ревізійні заходи не проводяться, не розглядаються питання законності, відповідності та доцільності тих чи інших управлінських заходів. Він не спрямований на викриття недбалості дій управлінців, порушення законодавства або недотримання фінансово-господарської дисципліни; не ставить за мету виявлення порушників для притягнення їх до відповідальності.

А.а.д. – процес більш значний за обсягом з погляду об’єкта і предмета дослідження, ніж аналіз державної політики, і відрізняється від нього тим, що за його допомогою не розроблюється політика, а тільки здійснюється її оцінка. Контроль же в державному управлінні має певні спільні риси з адміністративним аудитом, оскільки він базується на використанні нормативів і стандартів, передбачає проведення спостережень, оцінки причин відхилень. Але на відміну від контролю А.а.д. є “незалежним”, не має обов’язкового характеру та включає рекомендації з поліпшення політичних рішень у напрямі підвищення соціально-економічної ефективності роботи органів влади та органів місцевого самоврядування.

Переваги А.а.д. полягають у тому, що він не залежить від міністерства, діяльність якого (або діяльність підпорядкованої йому структури) перевіряється, не має жодної зацікавленості, ніяких зв’язків фінансового або іншого характеру з тими, кого перевіряють. Його можна проводити в будь-якому сегменті державного сектору: на центральному, регіональному та місцевому рівнях в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також у неприбуткових організаціях, які отримують бюджетні ресурси для виконання своїх функцій. На відміну

від аудиту відповідності (правильності, законності) в процесі аудиту адміністративної діяльності вивчаються не лише фінансові операції, а й уся діяльність, включаючи як організаційну, так і адміністративну системи. Дослідження може проводитися стосовно як окремої управлінської одиниці, кількох підрозділів однієї мережі, так і системи взаємопов'язаних ділянок різних секторів. Фактично він замінює в державному секторі відсутні ринкові механізми.

У багатьох країнах конституція або законодавство надають вищій аудиторській установі право на проведення в тій або іншій формі оцінки роботи або аудиту функціонування. Аудиторські установи, як правило, здійснюють фінансовий аудит, однак **А.а.д.** вони також вважають частиною своїх обов'язків. Згідно з аудиторськими стандартами Міжнародної організації вищих аудиторських установ повний державний аудит обов'язково включає **А.а.д.**

А.а.д. у сучасній формі зародився у Швеції в середині 60-х рр. минулого століття на основі теорії "трьох Е", тобто на базі головних елементів, які характеризують етапи управління публічними ресурсами: 1) економія (economy) – ощадливість, бережливість, ступінь мінімізації витрат з огляду на якість продукту – "витратити менше"; 2) ефективність (efficiency) – продуктивність, ступінь корисності споживання ресурсів для створення продукту – "витратити добре"; 3) результативність (effectiveness) – дієвість, успішність, рівень досягнення мети – "витратити мудро".

Складовими **А.а.д.** є: аудит економічності діяльності відповідно до ефективних управлінських принципів та практики, а також управлінської стратегії; аудит ефективності використання людських, фінансових та інших ресурсів, включаючи перевірку інформаційних систем та оцінку виконання процедур, якими керуються об'єкти аудиту для виправлення виявлених недоліків; аудит результативності діяльності щодо його досягнення об'єктом певних цілей та оцінка фактичних результатів діяльності порівняно з очікуваними.

При цьому виділяють два основних підходи до реалізації **А.а.д.** Перший орієнтований на результати адміністративної діяльності; другий – на розв'язання проблем, що виника-

ють у суспільному житті та пов'язані з неефективним управлінням.

Головна мета **А.а.д.** – визначити сфери, адміністративна діяльність у яких є неекономічною, неефективною або нерезультативною, і на підставі глибокого аналізу причин виникнення цих недоліків та за результатами вивчення кращої практики застосування управлінських підходів запропонувати дієві напрями або шляхи удосконалення управління у цих сферах.

Загалом у процесі **А.а.д.** здійснюється моніторинг законодавчих та нормативно-правових актів; аналізуються інформаційно-статистичні дані; вивчається важливість та обґрунтованість урядових програм; опрацьовуються матеріали фінансово-економічних перевірок, наукових досліджень вітчизняного та зарубіжного досвіду розв'язання певної проблеми.

Основним методом збирання інформації є інтерв'ювання та анкетування фахівців галузі. Для правильного оцінювання отриманої інформації застосовується певний набір критеріїв, які є досить гнучкими і визначаються самими аудиторами.

Загальні завдання оцінки роботи організацій у різних країнах різні. Вони можуть визначатися в основних положеннях закону про вищу аудиторську установу або встановлюватися самою аудиторською установою. У цілому більшість аудиторських установ створюються для вирішення одного або кількох з таких загальних завдань: надання законодавчому органу або відповідному органу управління незалежної гарантії економічного, ефективного і/або результативного здійснення встановлених напрямів діяльності; надання законодавчому органу або відповідному органу управління незалежної гарантії надійності показників роботи або звітів про роботу організації, яка перевіряється; виявлення ділянок неефективної роботи і тим самим допомога певній організації або відповідному органу управління в підвищенні економічності, ефективності і/або результативності роботи; виявлення прикладів кращих методів організації роботи і доведення їх до відома організації, що перевіряється, і/або відповідного органу управління.

Вимоги до якості, яких слід дотримуватися, оцінюючи роботу організацій, подібні до вимог, що висуваються до фінансових аудитів.

Розрізняють три види **А.а.д.**: аудит економії, що відповідає на запитання, чи вартість ресурсів, що були використані для проведення діяльності, мінімізовано для досягнення належної якості; аудит продуктивності, який досліджує відношення між результатом (у виразі товарів, послуг тощо) та ресурсами, що були використані для отримання цих результатів, з'ясовує, чи оптимально було використано ресурси; аудит ефективності, що досліджує, чи було досягнуте співвідношення між очікуваним та реальним результатом діяльності.

Проведення **А.а.д.** необхідне для оцінки управлінських рішень і має здійснюватися паралельно з фінансовим аудитом.

Літ.: *Аудит адміністративної діяльності. Теорія та практика* : підручник / пер. з англ. – К. : Основи, 2000. – 190 с.; *Мартиненко В. М.* Інноваційна стратегія демократичного розвитку України: від місцевої демократії до демократичної держави : монографія / В. М. Мартиненко. – Х. : Константа, 2004. – 225 с.; *Мамишев А. В.* Шляхи європеїзації державного аудиту / А. В. Мамишев // *Фінанс. контроль.* – 2004. – № 8. – С. 144-150; *Мамишев А. В.* Аудит ефективності діяльності: концепція, цикл, планування / А. В. Мамишев // *Фінанс. контроль.* – 2006. – № 2. – С. 54-60; *Механізми підвищення ефективності діяльності органів державного управління на регіональному рівні* : монографія / Г. І. Мостовий, О. Ю. Амосов, А. О. Дегтяр та ін. ; за заг. ред. проф. Г. І. Мостового. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2004. – 208 с.; *Нагорна І. В.* Державне управління в країнах-членах ЄС : навч. посіб. / І. В. Нагорна ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009. – 192 с.; *Приходченко Л. Л.* Аудит адміністративної діяльності: форма чи метод контролю / Л. Л. Приходченко // *Державне будівництво* : електронне видання ХарПІ НАДУ. – 2006. – № 1. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeVu/2006-1/doc/3/02.pdf>; *Соколовська В. В.* Аудит адміністративної діяльності: сучасний стан та необхідність впровадження / В. В. Соколовська // *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. пр. – Львів : ЛФ УАДУ, 2001. – Вип. 6. – С. 110-119; *Черепанова В. О.* Аудит адміністративної діяльності: концептуальні підходи / В. О. Черепанова // *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2003. – Вип. 3 (18). – С. 136-142.

Баранцева К.К.

АУДИТ ЕКОЛОГІЧНИЙ – документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту,

що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону довкілля та іншим критеріям **А.е.** **А.е.** започаткований 1970-х рр. Він виник та розвинувся в таких країнах, як США, Канада, Німеччина, Великобританія, країнах ЄС, в 90-х рр. – в Росії, на початку 2000-х – в Україні. Протягом останніх 20 років у цих країнах розроблені концепції екоаудиту, прийняті національні стандарти і нормативно-правові акти в цій галузі. Основні принципи і положення **А.е.** реалізовані в Постанові Європейського Союзу з екологічного менеджменту та екологічного аудиту № 1836 (EMAS) від 29 червня 1993 р., яка має назву “Про добровільну участь промислових підприємств у загальній системі екологічного менеджменту та екологічного аудиту”.

З 1996 р. діють міжнародні стандарти ISO серії 14000, що визначають загальні принципи і процедури **А.е.** Відповідно до цих стандартів під **А.е.** розуміють підприємницьку діяльність екологічних аудиторів чи екологічних аудиторських організацій зі здійснення незалежного кваліфікованого аудиторського аналізу діяльності, яка впливає на навколишнє середовище та розробка рекомендацій щодо зниження негативного впливу на довкілля.

Що стосується України, то питання **А.е.** регулюються Законом України “Про екологічний аудит” від 24 червня 2004 р. № 1862-IV. **А.е.** в Україні проводиться з метою забезпечення додержання законодавства про охорону навколишнього природного середовища в процесі господарської та іншої діяльності. Основними завданнями **А.е.** є:

- збирання достовірної інформації про екологічні аспекти виробничої діяльності об'єкта **А.е.** та формування на її основі висновку екологічного аудиту;
  - встановлення відповідності об'єктів **А.е.** вимогам законодавства про охорону довкілля та іншим критеріям екологічного аудиту;
  - оцінка впливу діяльності об'єкта **А.е.** на стан довкілля;
  - оцінка ефективності, повноти і обґрунтованості заходів щодо охорони довкілля на об'єкті **А.е.**
- Конкретні завдання **А.е.** в кожному окремому випадку можуть визначатись замовником такого аудиту виходячи з його потреб.

Основними принципами **А.е.** є: незалежність, законність, наукова обґрунтованість, об'єктивність, неупередженість, достовірність, документованість, конфіденційність, персональна відповідальність аудитора.

А.е. може здійснювати особа (екологічний аудитор), яка має відповідну вищу освіту, досвід роботи у сфері охорони довкілля або суміжних сферах не менше від чотирьох років підряд та якій видано в установленому порядку сертифікат на право здійснення такої діяльності.

А.е. може бути добровільним чи обов'язковим. Добровільний **А.е.** здійснюється стосовно будь-яких об'єктів такого аудиту на замовлення заінтересованого суб'єкта за згодою керівника чи власника об'єкта **А.е.** Обов'язковий **А.е.** здійснюється на замовлення заінтересованих органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування щодо об'єктів або видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку, у випадках:

- банкрутства;
- приватизації, передачі в концесію об'єктів державної та комунальної власності;
- передачі або придбання в державну чи комунальну власність;
- передачі у довгострокову оренду об'єктів державної або комунальної власності;
- створення на основі об'єктів державної та комунальної власності спільних підприємств;
- екологічного страхування об'єктів;
- завершення дії угоди про розподіл продукції.

Після проведення **А.е.** складається висновок у формі звіту. Висновок **А.е.** – професійна оцінка об'єкта такого аудиту, виконана екологічним аудитором, яка ґрунтується на доказах **А.е.** та є головною складовою звіту про **А.е.**

Висновок **А.е.** є офіційним документом, який засвідчується підписом та печаткою екологічного аудитора.

Літ.: Закон України про екологічний аудит // Відом. Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – Ст. 500; Курдина О. О. Роль екоаудиту в системі екологічного менеджменту підприємства / О. О. Курдина // Наук. вісн. – 2004. – № 14.4; Максимів Л. І. Екологічний менеджмент підприємств : навч. посіб. / Л. І. Максимів, М. І. Матвеев. – Львів : Афша, 2003.

Мельник Ю.В.

АФРИКАНСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ (англ. African Development Bank) – регіональний міждержавний банк з кредитування програм розвитку африканських країн. Заснований у 1963 р. До складу **А.Б.Р.** входить близько 80 держав. Правління в Абіджані (Кот-д'Івуар).

В умовах розпаду світової колоніальної системи (кінець 50-х – початок 60-х рр. ХХ ст.) і утворення нових незалежних держав на африканському континенті зросла потреба у формуванні власної регіональної кредитно-фінансової організації. У серпні 1963 р. в Хартумі (Судан) було підписано Угоду про заснування **А.Б.Р.**, яка набула чинності у вересні 1964 р.

Відповідно до засновницьких документів місія **А.Б.Р.** визначена як сприяння економічному та соціальному розвитку африканських країн, фінансування інвестиційних програм і проектів, активізація державних і приватних інвестицій, надання технічної допомоги державам-членам у підготовці проектів розвитку їх економік та інших проектів. До складу банку входять 77 держав, серед яких 53 регіональних і 24 нерегіональних (Великобританія, Німеччина, Індія, Китай, США, Японія та ін.). Штаб-квартира **А.Б.Р.** розміщена в Абіджані (Кот-д'Івуар).

Об'єктивні причини створення цього регіонального фінансового інституту аналогічні тим, що діють для всіх регіональних банків розвитку і, передусім, це розпад колоніальної системи на африканському континенті. Саме в 60-х рр. країни Африки здобули незалежність і, відповідно, виникла гостра нестача ресурсів для фінансування нових незалежних і дуже бідних держав. До того ж може меншою мірою, але і на чорному континенті країни стали прагнути до активізації економічної інтеграції. Колишні країни-метрополії, передусім Франція та Німеччина, прагнули зберегти свою присутність і вплив в Африці, і **А.Б.Р.** став одним з механізмів, за допомогою якого розвиненим країнам можна було втручатися у справи африканських країн і проводити потрібну їм політику. Завдяки членству в **А.Б.Р.** нерегіональні члени-акціонери мають право переважної участі в торгах на поставку товарів і надання послуг щодо об'єктів, споруджених за допомогою позик **А.Б.Р.** Таким чином, розвинені країни-члени банку стимулюють свій товарний експорт до країн Африки. Незважаючи на те, що

африканським країнам належить близько 2/3 капіталу, неафриканським – відповідно 1/3, будь-яке рішення в **А.Б.Р** може бути заблоковано США і Японією, у яких найбільша кількість акцій Банку і, відповідно, голосів. Найбільшими африканськими акціонерами **А.Б.Р** є Нігерія, Алжир, Лівія, Марокко, ПАР, Єгипет і Заїр. У 1982 р. шляхом внесення змін до засновницьких документів та нових угод було дозволено участь в **А.Б.Р** неафриканським державам за умови одночасного визнання ними певних принципів з метою збереження африканського характеру банку.

Наразі статутний капітал **А.Б.Р** складає понад 23 млрд дол США. При відборі проектів для кредитування пріоритет віддається проектам компаній, акції яких вважаються надійними і належать найбільш конкурентоспроможним країнам регіону. У результаті більшість регіональних членів не можуть розраховувати на кредити банку. З 53 африканських держав-членів лише 14 фактично можуть отримати кредити в банку (надає їх майже по комерційних відсоткових ставках). Решта 39 держав на пільгових умовах кредитує Африканський фонд розвитку (АФР), утворений в 1973 р. з метою пільгового кредитування найбідніших держав Африки. У галузевому плані ресурси **А.Б.Р** спрямовані в інвестиційні проекти на створення інфраструктури (74,8% від загального обсягу наданих фінансових ресурсів), у сільське господарство (6,9%), переробні галузі та видобувну промисловість (6,3%), соціальний сектор (4,6%), фінансовий сектор (3,4%), на захист навколишнього середовища (0,4%) та інші галузі (3,6%).

Діяльність Міжамериканського і **А.Б.Р** стала сигналом для активізації створення регіональної кредитно-фінансової організації і в азіатському регіоні.

Якщо йдеться про структуру **А.Б.Р**, правильніше мати на увазі не тільки **А.Б.Р**, але і Групу **А.Б.Р**. Якщо в інших регіональних банках підрозділи, що відповідають за пільгове фінансування найменш розвинених країн, входять до складу самого банку (наприклад у складі МАБР це Фонд спеціальних ресурсів і Довірчі фонди), то тут **А.Б.Р**, АФР і Довірчий фонд Нігерії (останні два саме і фінансують найменш розвинені країни регіону) є окремими організаціями і разом утворюють Групу **А.Б.Р**.

Літ.: *Бабина А.* Региональные банки развития: история и современность / А. Бабина, С. Мороз // Банков. вест. – 2009. – № 4. – С. 53-61; *Герчикова И. Н.* Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности : учебник / И. Н. Герчикова. – М. : Консалтбанкир, 2003; *Гроші та кредит* : підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін. ; за заг. ред. М. І. Савлука. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К. : КНЕУ, 2002; *Моисеев А. А.* Международные финансовые организации (правовые аспекты деятельности) / А. А. Моисеев. – 2-е изд., дополн. и перераб. – М. : Омега-Л, 2003; *Панов В. П.* Африканский банк развития / В. П. Панов // Большая советская энциклопедия. – М. : Совет. энцикл., 1969-1978.

Фесенко Н.С.

АФРИКАНСЬКИЙ ФОНД РОЗВИТКУ (англ. African Development Foundation) – міждержавна кредитна організація, створена як державне агентство США для сприяння Африканському банку розвитку фінансування промислових і сільськогосподарських проектів на території африканських країн, а також поліпшення їх інфраструктури **А.Ф.Р**. Заснований у липні 1972 р. і вже з серпня 1973 р. розпочав свої операції. Штаб-квартира розміщена в м. Абіджан (Кот-д'Івуар). Регіональні міжнародні кредитно-фінансові інституції мають схожі цілі: розвиток економіки, економічного співробітництва та інтеграції у регіоні. У них однотипний порядок формування пасивів, однакова форма правління, ідентичні об'єкти кредитування – переважно інфраструктура, сільське господарство, добувна промисловість. Усі вони видають кредити лише країнам-членам. Поява цих інституцій пов'язана із прискоренням у 60-ті рр. XX ст. розпаду світової колоніальної системи, поширенням регіонального співробітництва та економічної інтеграції країн, що розвиваються.

Для того, щоб населення африканських країн могло розвивати свій потенціал, задовольняти свої прагнення і насолодитися кращим, більш продуктивним способом життя, цілями **А.Ф.Р**, які зазначені у Декларації щодо створення Фонду, мають бути: 1) зміцнення дружби і взаєморозуміння між народами Африки та Сполучених Штатів Америки; 2) підтримка та допомога в діяльності на місцевому рівні, розширення можливостей для розвитку громад; 3) стимулю-

вання ефективної і розширеної участі корінних африканців у процесі свого розвитку та сприяння їй; 4) заохочування до створення та прогресу інститутів розвитку, які оперативно можуть реагувати на потреби бідних верств населення конкретних країн в Африці.

Фонд реалізує визначені цілі у сфері співпраці і, відповідаючи на потреби і сподівання корінних народів Африки, які є репрезентаторами бідних верств населення, у міру можливості координуватиме свою діяльність з надання допомоги з метою розвитку континенту спільно з урядом США і приватними, регіональними та міжнародними організаціями.

Для виконання цілей, зазначених у Декларації, **А.Ф.Р.** може надавати гранти, кредити і кредитні гарантії будь-якій з африканських приватних чи громадських груп (у тому числі публічних міжнародних організацій), асоціацій, або осіб, які займаються мирною діяльністю для зміцнення місцевих установ з питань розвитку та підтримки зусиль у сфері розвитку, ініційованих самими громадами; розвитку методів самооцінки учасниками проектів, що підтримуються в даному розділі, з метою передачі досвіду, накопиченого в таких проектах, аналогічних заходів у сфері прогресу; розвитку дослід-

жень африканців і передачі ресурсів, досвіду та знань в Африці; надання технічної або іншої допомоги, якщо це буде визнано доцільним, отримання таких грантів, кредитів або гарантій, для виконання цілей цього пункту; здійснення інших проектів які будуть реалізовувати цілі, викладені в Декларації.

Загальна сума грантів, позик і гарантій по кредитах, які можуть бути виділені з даного проекту, не може перевищувати 250 тис. дол. Фонд може поширювати результати, досягнуті в процесі реалізації африканських проектів розвитку та допомоги, серед американської громадськості і в Сполучених Штатах Америки і міжнародних інститутів розвитку.

У наданні грантів, позик і гарантій по кредитах **А.Ф.Р.** віддає перевагу проектам, де громадські групи зобов'язуються сприяти їх власному прогресу, та в ініціюванні, розробці, реалізації й оцінці яких передбачена максимально можлива участь бідних верств населення.

Літ.: Шреплер Х.-А. Международные экономические организации : справочник / Х.-А. Шреплер. – М. : Междунар. отношения, 1997; *Международные валютно-кредитные и финансовые отношения : учебник* / под ред. Л. Н. Красвиной. – М. : [б. и.], 2000. – Режим доступа : <http://www.afdb.org/en/about-us/african-development-fund-adf>

Фесенко Н.С.

Б

БАРСЕЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС (англ. Barcelona Process) – ініційований ЄС процес, відомий також як Євросередземноморське співробітництво, у межах якого розроблено європейську політику щодо країн Середземномор'я. **Б.п.** спрямований на зміцнення зв'язків між Союзом та державами-партнерами, а також на заохочення встановлення тісніших контактів між самими середземноморськими країнами.

У листопаді 1995 р. у Барселоні (Іспанія) на конференції з питань розробки спільної стратегії щодо середземноморського регіону міністрами закордонних справ 15 держав-членів ЄС та 12 країн середземноморського басейну (Алжир, Кіпр, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Мальта, Марокко, Сирія, Туніс, Туреччина, Палестинська автономія) була прийнята Барселонська декларація, яка заклала основи Євросередземноморського співробітництва.

Метою **Б.п.** було сприяння миру й стабільності в регіоні шляхом налагодження політичного діалогу, який би базувався на таких спільних цінностях сторін, як демократія та верховенство права. Цілями **Б.п.** були визначені запобігання розв'язанню конфліктів, а також сприяння економічному процвітанню, зокрема за допомогою створення зони вільної торгівлі, реалізації спільних проектів у галузі охорони навколишнього середовища, модернізації енергетичного сектору, розвитку сільських територій та регіонального планування, боротьби з безробіттям, заохочення зовнішнього інвестування в регіон.

У цьому контексті **Б.п.** об'єднував держав-членів ЄС та середземноморські країни у межах широкомасштабної програми, яка складалася з трьох напрямів: 1) діалог з питань політики та безпеки, який має за мету створення спільного простору миру і стабільності на основі сталого розвитку, верховенства права, демократії та прав людини; 2) економічне та фінансове партнерство, яке

полягає в поступовому створенні зони вільної торгівлі з метою сприяння сталому та збалансованому соціально-економічному розвитку; 3) соціальне, культурне та гуманітарне партнерство, спрямоване на сприяння розумінню та діалогу між культурами, релігіями та людьми, а також полегшення обмінів між громадянським суспільством і пересічними громадянами, особливо жінками та молоддю. Важливим елементом **Б.п.** стало також зміцнення співробітництва у сфері правосуддя, міграції та соціального залучення, яке передбачало урахування умов, в яких перебуває конкретна держава-учасниця, що давало змогу визначити пріоритетні напрями співробітництва окремо для кожної країни.

У межах кожного напрямку проводились Євросередземноморські зустрічі на міністерському рівні для формування політичних уподобань та прихильностей, що стимулює співробітництво та діяльність у відповідній сфері. Ці зустрічі чергувалися з періодичними нарадами Євросередземноморських міністрів закордонних справ, на яких оцінювався стан співробітництва, його пріоритети та поступ у реалізації різних ініціатив.

Із запровадженням в 2004 р. *Європейської політики сусідства* (ЄПС) **Б.п.**, по суті, став багатостороннім форумом для діалогу і співробітництва між ЄС та його середземноморськими партнерами, а двосторонні відносини, які його доповнюють, розвиваються переважно у межах ЄПС шляхом підписання з кожною країною-партнером угод про асоціацію. ЄС тісно співпрацює з кожим середземноморським партнером з метою запровадження програм підтримки реформ з урахуванням специфічних потреб та особливостей кожної країни. Ці програми фінансуються у межах Європейського інструменту сусідства та партнерства. В 2005 р. на першому Барселонському саміті була

прийнята п'ятирічна робоча програма **Б.п.**, схвалений Євросередземноморський кодекс правил протидії тероризму, а також сформований новий напрям партнерства у сфері міграції. У роботі саміту як спостерігачі взяли участь Російська Федерація, Мавританія (приєдналася до **Б.п.** в 2007 р.) та Лівія. Втілення в життя **Б.п.** відбувалося як на двосторонньому, так і на регіональному рівні. Цей процес фінансувався за рахунок бюджетного інструменту ЄС – фонду програми MEDA (на кшталт програм *PHARE* і *TACIS*) та кредитів Європейського інвестиційного банку (близько 2 млрд євро на рік). З 1995 р. *Європейською Комісією* на підтримку **Б.п.** було виділено з бюджету ЄС 16 млрд євро. У березні 2008 р. на саміті ЄС в Брюсселі була підтримана ідея Президента Франції Ніколя Саркозі щодо перетворення **Б.п.** на Середземноморський союз (англ. Union for the Mediterranean), урочиста церемонія підписання декларації про створення якого відбулася 13 липня 2008 р. в Парижі на саміті глав держав і урядів ЄС та країн Середземномор'я. По суті, зі створенням Середземноморського Союзу відбулося перезавантаження процесу Євросередземноморського співробітництва з метою надання йому нової динаміки, наочності та конкретності результатів. Підкреслюється, що Середземноморський Союз розбудовуватиметься на основі правового доробку та досягнень **Б.п.** До Середземноморського Союзу увійшли 27 держав-членів ЄС та 16 країн Південного Середземномор'я, Африки та Близького Сходу: Албанія, Алжир, Боснія і Герцеговина, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Мавританія, Марокко, Монако, Палестинська автономія, Сирія, Туніс, Туреччина, Хорватія, Чорногорія. Секретаріат Союзу розміщений у Барселоні. Організаційні питання та визначення основних напрямів діяльності нового об'єднання обговорюватимуться на рівні глав держав і урядів, які збиратимуться на саміті кожного другого року після першого Паризького саміту. Встановлено дворічний термін співголовання (голова від ЄС та голова від однієї з країн-партнерів). Спільні регіональні та місцеві проекти реалізовуватимуться у сферах економіки, довкілля, енергетики, охорони здоров'я, міграції та культури. Планується, що в майбутньому ЄС та Середземноморський Союз зможуть створити спільні інститути. З набуттям чин-

ності *Лісабонським договором* управління Середземноморським Союзом з боку ЄС було передано новоствореній Європейській зовнішньополітичній службі.

Літ.: *Barcelona Declaration* adopted at the Euro-Mediterranean Conference – 27-28/11/95. – Access mode : http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2005/july/tradoc_124236.pdf; *Barcelona Process* : Union for the Mediterranean: Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. – Brussels, COM(2008) 319. – Access mode : <http://www.cremo.edu.gr>; *Euro-Mediterranean Code of Conduct on Countering Terrorism*. – Access mode : http://eeas.europa.eu/euromed/summit1105/terrorism_en.pdf; *Euro-Mediterranean Partnership* (Euromed). – Access mode : http://eeas.europa.eu/euromed/index_en.htm. – Title from screen; *The Barcelona Process*. – Access mode : http://eeas.europa.eu/euromed/barcelona_en.htm. – Title from screen.

Рудік О.М.

“БАТЬКИ ЄВРОПИ” – політичні діячі – Жан Моне, Робер Шуман, Конрад Аденауер, Альфіде де Гаспері, які стояли біля витоків сучасної європейської інтеграції. Саме вони змогли надати імпульс об'єднанню країн Європи, запропонувавши конкретний проект, здатний змінити курс європейської історії, визначити зміст і напрями європейського будівництва.

“Натхненником” європейської інтеграції був відомий французький політик Жан Моне (1888-1979). Ж.Моне розпочав кар'єру на чолі родинного кон'ячного виробництва в містечку Коньяк. У роки Першої світової війни працював у Лондоні, налагоджуючи господарські контакти між союзниками. В 1920-х рр. – заступник Генерального секретаря Ліги Націй, потім дипломат у Вашингтоні. У 1940 р. подав У.Черчиллю ідею про франко-британський союз. Член Французького комітету національного визволення з часу його створення у 1943 р. У повоєнний час чимало зусиль доклав для розробки французької Програми модернізації, очолюючи в 1947-1949 рр. Комісаріат планування Франції. У 1949 р. був призначений верховним комісаром з питань об'єднання Німеччини. Він палко вірив у повномасштабне європейське об'єднання – політичне, військове та економічне. Досвід роботи в Лізі Націй переко-

нав його в слабкості міжурядового співробітництва. Але як один з авторів функціоналістського методу розбудови європейської спільноти Ж.Моне вважав, що до цієї мети слід йти крок за кроком, поступово передаючи органам наднаціонального контролю дедалі більшу кількість сфер діяльності. У 1988 р., в рік 100-ї річниці свого народження, Ж.Моне похований у паризькому Пантеоні – національному мавзолеї.

Проте попри всі свої переконання в необхідності інтеграції і примирення в перші повоєнні роки він поділяв позицію щодо демілітаризації, децентралізації та деіндустріалізації Німеччини. Але така позиція суперечила англо-американській політиці щодо Німеччини. Французьке керівництво шукало стратегію, яка гарантувала б безпеку їх країни, задовольнила потреби її промисловості щодо постачання вугілля та ринків сталі, і заспокоїла США, що наполягали на запровадженні політики, здатної забезпечити швидке економічне відродження Німеччини.

Ж.Моне виходячи з того, що майбутня політика Франції стосовно Німеччини має ґрунтуватися швидше на економічному об'єднанні, ніж на антагонізмі, у своєму меморандумі міністру закордонних справ Франції Р.Шуману та голові уряду Р.Плевену запропонував ідею наддержавного об'єднання з вугілля і сталі, яка і була покладена в основу Декларації, оголошеної Р.Шуманом 9 травня 1950 р. від імені французького уряду.

Роберт Шуман (1886-1963) – французький політик, який народився в Лотарингії, анексованій Німеччиною після франко-пруської війни 1870 р. Дитинство провів у Люксембурзі, звідки родом була його мати. В роки Першої світової війни служив у німецькій

армії. Після повернення Ельзасу й Лотарингії у 1918 р. до складу Франції брав активну участь у політичному житті, неодноразово обирався депутатом парламенту. В роки Другої світової війни був заарештований гестапо, після втечі брав участь у русі Опору. У повоєнний час успішно продовжив політичну кар'єру: став фундатором християнсько-демократичної партії “Народний республіканський рух”, у 1945-1962 рр. обирався до Національної Асамблеї, двічі ставав прем'єр-міністром, призначався міністром

фінансів, міністром закордонних справ. У 1958 р. був обраний президентом Європейської асамблеї (1958-1960), яка пізніше стала Європейським Парламентом. У 1955-1961 рр. очолював Європейський рух.

Походження Р.Шумана з прикордонної території, що мала спільні традиції романської і німецької культури і разом з тим становила предмет суперечки між Францією і Німеччиною, особисті поєднання від нескінченного конфлікту між ними схилили його до франко-німецького примирення. Політичні принципи Р.Шумана як християнського демократа підсилювали його особисті переконання. Саме тому він підтримував ідею Ж.Моне про створення Європейської спільноти з вугілля і сталі (ЄСпВС). Він вважав, що економічна інтеграція і створення європейської армії закладуть фундамент майбутньої Європейської федерації, необхідної для збереження миру в Європі. Хоча Декларація була адресована всім європейським країнам, проте її підтримали тільки ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди та Люксембург. З ентузіазмом на пропозицію Р.Шумана відреагував федеральний канцлер Німеччини К.Аденауер.

Конрад Аденауер (1876-1967), німецький політичний діяч. Після закінчення університету примкнув до католицької партії центру. У 1917-1933 рр. обирався обер-бургомістром Кельна, в 1920-1932 рр. – голова пруської Державної ради.

З приходом нацистів до влади був зміщений з посади обер-бургомістра, двічі утримувався під арештом. У повоєнний час брав участь у відродженні демократичного життя Німеччини, став одним із співзасновників партії “Християнсько-демократичний союз” (ХДС), яка об'єднала католиків і протестантів. У 1946-1966 рр. – голова партії, в 1949-1963 рр. – перший канцлер ФРН.

У міжвоєнний час К.Аденауер був активним учасником пан'європейського руху, а в повоєнні роки брав не менш активну участь в європейському русі, зокрема був делегатом I Конгресу європейських рухів у Гаазі (1948 р.). Він, як і Р.Шуман, щиро прагнув примирення між Францією і Німеччиною, оскільки сам був родом з Рейнланду і все життя відчував на собі тінь франко-німецьких воєн. До того ж, глибоко усвідомлюючи ступінь французької недовіри до новоствореної Федера-

тивної Республіки Німеччини, він розумів, що поєднання суверенитетів прокладе шлях до міжнародної реабілітації Німеччини. Лише тісна інтеграція із сусідами давала їй надію остаточно позбутися союзницького контролю над внутрішньою та зовнішньою політикою країни. Міжнародні події кінця 1950-х – початку 1960-х рр. переконали К.Аденауера у правильності рішення про франко-німецьке зближення. Дійсно, франко-німецький союз став ядром Співтовариства. Якщо ініціатором створення союзу була Франція, то його становлення пов'язане з діяльністю К.Аденауера.

Пропозиції Р.Шумана підтримала й Італія, яка зазнала поразки в Другій світовій війні. В результаті реалізації плану Маршалла країна вступила в смугу промислового піднесення, проте характерною рисою повоєнної Італії була політична нестабільність. З точки зору прем'єр-міністра А. де Гаспері, європейська інтеграція мала стати важливим чинником посилення економічної та політичної стабільності, боротьби з такими проблемами, як безробіття та відсталість Півдня.

Альчіде де Гаспері (1881-1954) – двомовний італійський політик з Південного Тіролю. Народився в Австро-Угорській імперії, де й розпочав у 1911 р. свою політичну

карьеру депутатом австрійського парламенту. Після вклучення за Сен-Жерменським мирним договором Південного Тіролю до складу Італії він продовжив у 1921 р. свою кар'єру як депутат італійського парламенту. Після приходу до влади Б.Муссоліні у 1927 р. був заарештований. З в'язниці був звільнений після втручання папи Пія IX і до 1943 р. перебував у Ватикані. Очолював християнсько-демократичну партію (ХДП), створену в 1944 р., і як її лідер у 1945-1953 рр. обіймав посаду прем'єр-міністра в кількох поспіль коаліціях. Спірався на графа К.Сфорцу – міністра закордонних справ, антифашиста й переконаного європейця з метою відновлення впливу Італії в Європі. Представляв італійських католиків у Європейському русі, відстоюючи ідею федеративного устрою Європи, був одним з його почесних голів. Активно підтримував створення в 1947 р. руху Нових міжнародних команд, який об'єднав прихильників християнських партій. На другому Конгресі руху (1948 р.)

були обговорені можливості об'єднання Європи в дусі християнських цінностей і висловлено бачення федеративної Європи, до складу якої входили б вільні і демократичні держави.

18 квітня 1951 р. шість країн, які в подальшому стали “локомотивами” європейської інтеграції, підписали у Парижі Договір про заснування Європейської спільноти з вугілля і сталі. Ж.Моне став першим президентом Вищого органу спільноти. Діяльність ЄСпВС відіграла роль трампліна для подальшого розвитку євроінтеграційних процесів. Ініціатором знову виступив Ж.Моне, який разом із 34 політичними й профспілковими діячами країн ЄСпВС та Великої Британії створив у жовтні 1955 р. Комітет дій за Сполучені Штати Європи, що об'єднував керівників християнсько-демократичних, ліберальних і соціалістичних партій, які представляли дві третини електорату семи країн. У 1954-1955 рр. Ж.Моне підготував проект, який передбачав поєднання двох форм інтеграції: секторальної та загальної. Ці пропозиції були підтримані конференцією міністрів закордонних справ ЄСпВС, які зібрались 1-3 червня 1955 р. у Мессіні (Італія). Результатом стало підписання в березні 1957 р. в Римі установчих договорів про заснування Європейської економічної спільноти та Євратому.

Літ.: *Дейвіс Норман*. Європа: Історія / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К. : Основи, 2000; *Десмонд Дайнен*. Дедалі міцніший союз: Курс європейської інтеграції / Дайнен Десмонд; пер. з англ. – К. : К.І.С., 2006; *Дюрозель Жан-Батіст*. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Жан-Батіст Дюрозель ; пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. – К. : Основи, 1995; *Кальвокоресси П.* Мировая политика после 1945 года : в 2 кн. / П. Кальвокоресси ; пер. с англ. – М. : Междунар. отношения, 2000. – Кн. 1; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *Мусис Ніколас*. Усе про спільні політики Європейського Союзу / Ніколас Мусис ; пер. з англ. – К. : К.І.С., 2005; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Experiment Europa. Ein Kontinent macht Geschichte*. – Stuttgart/München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2003; *Jastawski Kazimierz*. Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP,

2004; *McCormick John*. Understanding the European union: A Concise Introduction (3rd edn) / John McCormick. – N-Y : Palgrave Macmillan, 2005; *Pinder John*. The European Union: A Very Short Introduction / John Pinder. – N-Y : Oxford University Press, 2001.

Прокопенко Л.Л.

БЕЗПЕКА ЄВРОПЕЙСЬКА (European security) – широке, багатоконпонентне поняття, яке відображає існуючі військово-політичні, економічні, екологічні, соціокультурні, інформаційні та інші загрози для країн Європи, що складаються в системі глобальних і регіональних взаємовідносин з іншими країнами, міжнародними об'єднаннями та організаціями, етносами, політичними силами тощо. **Б.є.** можна уявити як комплекс заходів і зобов'язань, спрямованих на забезпечення взаємовигідного співробітництва на принципах мирного співіснування, інших гарантій миру в Європі, завданням якої є створення та підтримка надійної системи безпеки. Оцінка **Б.є.** може здійснюватись за окремими критеріями оцінювання *національної безпеки*. Так, аналіз **Б.є.** вимагає дослідження суб'єктивних та об'єктивних компонентів безпеки, існуючих та потенційних загроз, зовнішніх і внутрішніх факторів дестабілізації європейського безпекового середовища. Всебічна оцінка **Б.є.**, так само як і оцінка національної безпеки, охоплює пошук суттєвої відмінності між об'єктивним її (**Б.є.**) станом та суб'єктивними тлумаченнями цього стану правлячими й опозиційними елітами європейських країн та організацій тощо; об'єктивну оцінку верхньої та нижньої меж **Б.є.** для кожної конкретної європейської держави або Європи загалом та більш широке тлумачення спектра **Б.є.**, ніж тільки військової, зовнішньополітичної чи зовнішньоекономічної загрози.

Поняття **Б.є.** є близьким до поняття *регіональної безпеки*. З цього погляду **Б.є.** характеризує такий стан європейського регіону, коли він, з одного боку, здатний протистояти дестабілізуючим впливам зовнішніх і внутрішніх загроз, а з другого – його функціонування не повинно створювати загроз елементам самого регіону та його довіччю. Основними організаціями, що відповідають за забезпечення **Б.є.**, є *Європейський Союз (ЄС), Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)*, а також

частково Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ), до складу якої входять окремі європейські країни СНД (Росія, Вірменія, Білорусь). Основними документами, які регулюють діяльність європейських країн та організацій у сфері забезпечення **Б.є.**, є Договір про Європейський Союз, Північноатлантичний договір, Статут *Організації Об'єднаних Націй* (ООН), Гельсінський Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі, Хартія європейської безпеки, Паризька хартія для нової Європи, частково Договір про колективну безпеку тощо. Основними договорами, що регулюють відносини європейських країн власне у військовій сфері, є Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСС), підписаний країнами-членами НАТО та Організації Варшавського договору 19 листопада 1990 р. зі змінами, внесеними Угодою про адаптацію ДЗЗСС, підписаною на Стамбульському саміті ОБСЄ в 1999 р., Договір між Російською Федерацією та Сполученими Штатами Америки про заходи щодо подальшого скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-III) тощо.

Європейський Союз у сфері забезпечення **Б.є.** реалізує *спільну зовнішню та безпекову політику та спільну безпекову та оборонну політику* (Гл. 2 Договору про Європейський Союз), основними цілями яких є: захист цінностей, основних інтересів, незалежності та цілісності ЄС; консолідація і підтримка демократії, правової держави, прав людини і принципів міжнародного права; збереження миру, запобігання конфліктам і зміцнення міжнародної безпеки відповідно до цілей і принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй, а також принципів Гельсінського Заключного акта та цілей Паризької хартії, включаючи ті, які стосуються зовнішніх кордонів; надання допомоги населенню, країнам та регіонам, які стикаються з катастрофами, спричиненими природними чинниками або людиною; розвиток міжнародної системи, що базується на посиленому багатосторонньому співробітництві та ефективному глобальному управлінні тощо.

Відповідно до Європейської стратегії безпеки, ухваленої ЄС в 2003 р., **Б.є.** надалі більше залежить від наявності ефективної системи, що діє на багатосторонній основі. Тому ЄС ставить за мету створення більш сильного міжнародного співтовариства, добре функці-

онуючих міжнародних інститутів і міжнародного порядку, що діє відповідно до правил. Найкращими засобами зміцнення **Б.с.** з погляду ЄС є поширення відповідального державного управління, надання підтримки проведенню соціальних і політичних реформ, боротьба з корупцією та зловживанням владою, утвердження законності і захист прав людей. НАТО, членами якої є 25 європейських країн (не включаючи Туреччину), є провідною організацією, що відповідає за забезпечення **Б.с.** Відповідно до Північноатлантичного договору країни-члени НАТО зобов'язуються вирішувати всі міжнародні спори, учасниками яких вони можуть стати, мирними засобами і таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість, а також утримуватись у своїх міжнародних відносинах від погроз силою чи застосування сили у будь-який спосіб, несумісний з цілями Організації Об'єднаних Націй. Країни-члени зобов'язані сприяти подальшому розвитку мирних і дружніх міжнародних відносин, зміцнюючи свої незалежні інституції, домагаючись кращого розуміння принципів, на яких ці інституції ґрунтуються, та створюючи умови для забезпечення стабільності і добробуту. ОБСЄ як наступниця Ради безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) є найбільшою регіональною безпековою організацією у світі. До її складу входять 56 країн Європи, Північної Америки та Центральної Азії. На ОБСЄ покладається раннє попередження, запобігання конфліктам, регулювання криз та постконфліктне відновлення. Підхід ОБСЄ до забезпечення **Б.с.** включає політико-військові, економічні, екологічні та гуманітарні аспекти. Сфера діяльності організації охоплює контроль на озброєннях, заходи з установлення миру та безпеки, дотримання прав людини, національних меншин, демократизацію, розробку стратегій політики, боротьбу з тероризмом, а також екологічні та економічні проблеми. Рішення в межах ОБСЄ є політичними та приймаються за згоди всіх членів організації. На Нараді з безпеки та співробітництва в Європі, яка відбувалась 31 липня – 1 серпня 1975 р. в м. Гельсінкі, був прийнятий так званий Гельсінський заключний акт. Це основоположний документ, що регулює діяльність країн – членів ОБСЄ у сфері забезпечення **Б.с.** Міждержавні домовленості, закріплені в акті, згруповано у кілька розділів: у міжнародно-правовій сфері: закріплення політичних і територіальних підсумків Другої

світової війни, виклад принципів відносин між державами-учасниками, у тому числі принципу непорушності кордонів; територіальної цілісності держав; невтручання у внутрішні справи іноземних держав; незастосування сили чи погрози силою, мирного врегулювання суперечок, поваги до прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, віросповідань тощо; у військово-політичній сфері: узгодження заходів щодо зміцнення довіри у військовій галузі (попередні повідомлення про військові навчання і великі пересування військ, присутність спостерігачів на військових навчаннях); в економічній сфері: узгодження основних сфер співпраці в галузі економіки, науки і техніки та захисту навколишнього середовища; у гуманітарній сфері: узгодження зобов'язань з питань прав людини та основних свобод, у тому числі свободи пересування, контактів, інформації, культури та освіти, право на працю, право на освіту і медичне обслуговування.

21 листопада 1990 р. НБСЄ була прийнята так звана Паризька хартія для нової Європи. В цій Хартії країни-учасники наради ще раз підтвердили свою відданість принципам Гельсінського Заключного акта, а також визначили свої пріоритети в оновленому безпековому середовищі Європи, яке виникло після розпаду соціалістичного табору. Ці пріоритети охопили такі сфери: безпека, захист прав та свобод людини, економічне співробітництво, охорона навколишнього середовища, культура, міграційні питання, інституційний розвиток самої НБСЄ тощо.

19 листопада 1999 р. в Стамбулі на саміті ОБСЄ була прийнята Хартія європейської безпеки. У цьому документі відображена концепція безпеки світового співтовариства, орієнтована на ХХІ ст. В її основу покладено два принципи: колективності, при якій “безпека кожної держави-учасника нерозривно пов'язана з безпекою всіх інших”, і “першочергової відповідальності Ради Безпеки ООН за підтримання міжнародного миру”. ОБСЄ визначена як одна з основних організацій з мирного врегулювання спорів в її регіоні і як один з головних інструментів у галузі раннього попередження і запобігання конфліктам.

Літ.: *Абрамов В. І.* Європейська безпека / В. І. Абрамов // *Енциклопедичний словник з державного управління* / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Вітер Д. В.* Європейська безпека / Д. В. Вітер //

Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Довідник НАТО*. – Брюссель : [б. в.], 2006; *Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі*, м. Гельсінкі, 1975 р. – Режим доступу : <http://www.osce.org/ru/mc/39505>; *Михненко А. А.* Національна безпека / А. А. Михненко, А. М. Михненко // Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *A secure Europe in a better world. European security strategy*. – Paris : The European Union Institute for Security Studies, 2003; *Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union*. – Official Journal of the European Union. – 2010.

Бучик В.С.

БЕЗПЕКА ІНФОРМАЦІЙНА – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого відвертається можливість завдання шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване поширення, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації.

Б.і. держави – це стан її інформаційної захищеності, за якої спеціальні інформаційні операції, акти зовнішньої інформаційної агресії та негласного зняття інформації (за допомогою спеціальних технічних засобів), інформаційний тероризм і комп'ютерні злочини не завдають суттєвої шкоди національним інтересам. **Б.і.** має розглядатися в контексті соціальної безпеки буття людини, а концепція **Б.і.** повинна бути прописана в контексті концепції прав людини. Превенція інформаційного насильства, що має приватний, конкретний характер, є не тільки необхідною, а й можливою. Інформаційне насильство виникає в соціальній взаємодії об'єкта і суб'єкта, що здійснюється як зіткнення культурних і соціальних установок у єдиний соціальний хронотоп. Тому актуальним у даному контексті стає вже не захист інформації, а захист від інформації. Для запобігання насильству можливим є поділ часу і простору агентів і реципієнтів насильства або усунення конфлікту установок.

Однією з характерних ознак так званої “інформаційної революції” в цій сфері стало виникнення електронної комерції, яка

розвивається відповідно до законів ринку та вільної конкуренції. Ці обставини збільшили попит на стратегічну інформацію, яка безпосередньо пов'язана з діяльністю держави. Головною характеристикою стратегічної інформації є спеціальний правовий режим її збирання, зберігання й використання, тобто режим таємності, який забезпечується силою державного примусу. Ця інформація залишається стратегічною лише до того моменту, поки вона є недоступною іншим сторонам, які віднесені до ймовірних противників. Але вдосконалення інформаційних технологій зробило державну таємницю не абсолютним, а відносним поняттям. Тому відбувається скорочення часу, протягом якого держава здатна зберігати секретність інформації, зокрема стратегічної. У сучасних умовах традиційні підходи щодо забезпечення інформаційної безпеки у короткий проміжок часу втрачають свою ефективність і потребують постійного вдосконалення.

Б.і. передбачає можливість безперешкодної реалізації суспільством і окремими його членами своїх конституційних прав, пов'язаних з можливістю вільного одержання, створення й поширення інформації. Поняття **Б.і.** держави слід також розглядати в контексті забезпечення безпечних умов існування інформаційних технологій, які включають питання захисту інформації, як такої інформаційної інфраструктури держави, інформаційного ринку та створення безпечних умов існування і розвитку інформаційних процесів. Необхідний рівень **Б.і.** забезпечується сукупністю політичних, економічних, організаційних заходів, спрямованих на попередження, виявлення й нейтралізацію тих обставин, факторів і дій, які можуть завдати збитків чи зашкодити реалізації інформаційних прав, потреб та інтересів країни та її громадян.

Літ.: *Бачило І. Л.* Информационное право : учебник / И. Л. Бачило, В. Н. Лопатин, М. А. Федотов ; под ред. акад. РАН Б. Н. Топорнина. – 2-е изд.; с изм. и доп. – СПб. : Изд-во Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2005; *Кормич Б. А.* Інформаційне право : підручник / Б. А. Кормич. – Х. : БУРУН і К, 2011; *Панченко О. А.* Информационная безопасность личности / О. А. Панченко. – 2-е изд. испр. – К. : КИТ, 2011.

Соснін О.В., Дзьобань О.П.

БЕЗПЕКА ІНФОРМАЦІЙНА ДЕРЖАВИ (див. *Безпека інформаційна*).

БЕЗПЕКА КОЛЕКТИВНА – система взаємних зобов’язань групи держав щодо забезпечення миру і стабільності, протидії експансії потенційного агресора, яка складається з компонентів: 1) загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, найважливішими з яких є заборона застосування сили чи погрози силою у міжнародних відносинах; розв’язання міжнародних суперечок виключно мирними засобами; суверенна рівність держав; поважання основних прав і свобод людини; невтручання держав у внутрішні справи одна одної; 2) засобів мирного розв’язання міжнародних суперечок; 3) колективних заходів для запобігання актам агресії та усунення загрози мирові; 4) колективних заходів із роззброєння; 5) заходів, спрямованих на зміцнення довіри між державами.

Існує кілька різних поглядів на ідею **Б.к.** Класичне розуміння **Б.к.** передбачає створення певного співтовариства безпеки, члени якого відмовляються від вживання сили у відносинах одна з одною і погоджуються надавати допомогу будь-якій державі-учасниці, яка піддалася нападу з боку іншої держави цього співтовариства.

Політичний реалізм розглядає **Б.к.** як утопію, яка не може забезпечити національної безпеки держави, яка повинна розраховувати лише на себе. Представники неореалізму вважають, що головним засобом захисту національної безпеки є сила, а головним інструментом, що гарантує міжнародну безпеку, – баланс сил.

Ліберальна школа бачить **Б.к.** як єдиний шлях для подолання дилеми безпеки, який проходить через створення і закріплення міжнародних інститутів, удосконалення міжнародного права.

Інституалізація **Б.к.** започаткована створенням 28 квітня 1919 р. Ліги націй, яка брала на себе глобальну відповідальність за відвернення війни погодженими діями її членів. Статут Ліги націй передбачав надання гарантій країнам-членам, збереження їх незалежності і територіальної цілісності, а також колективні заходи у випадку порушення статуту і війни: порушення миру розглядалось як війна проти всіх членів Ліги; ведення повної економічної та політичної ізоляції; формування військ із національних контингентів з метою примусу до миру. Проте багато важливих положень Статуту не були втілені в життя

внаслідок позиції головних учасників організації, насамперед Англії й Франції, інтереси яких багато в чому не збігалися. Крім того, із 60 держав у 1932 р. її покинуло 16 країн, зокрема Німеччина перебувала у Лізі протягом 1926-1935 рр., СРСР – у 1934-1939 рр., а США так і не стали членом цієї міжнародної організації. Покликана підтримувати задекларований Версальським миром статус-кво, що склався внаслідок Першої світової війни, Ліга націй виявилася нездатною відвернути Другу світову війну. Крах Ліги націй, яка формально саморозпустилася 1946 р., серйозно підірвав ідею колективної безпеки.

Нова система **Б.к.** була сформована після Другої світової війни на універсальному та регіональному рівнях.

Універсальна система Б.к. ґрунтується на положеннях Статуту Організації Об’єднаних Націй (26 червня 1945 р.) і охоплює систему колективних заходів примусового або превентивного характеру, спрямованих на заборону погрози силою чи її застосування у відносинах між державами (ст. 2, 5, 50), а також заходів, спрямованих на роззброєння (ст. 11, 26, 47). Відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки в межах універсальної системи **Б.к.** покладено на Раду Безпеки, яка від імені ООН має право визначати існування будь-якої загрози мирові чи акту агресії, встановлювати тимчасові заходи на припинення порушень миру (ст. 40), вдаватися до примусових дій, зокрема створення і застосування міжнародних збройних сил (ст. 42). Її рішення мають обов’язковий характер.

Регіональна система Б.к. є складовою міжнародної системи **Б.к.**, щодо якої Статут ООН висуває низку вимог з обмеження кількості її учасників та обмеження безпекових дій рамками одного політико-географічного регіону, а також щодо засобів розв’язання міжнародних суперечок у регіоні виключно мирним шляхом. Примусові заходи можуть вживатися регіональними організаціями лише за рішенням Ради Безпеки ООН і під її керівництвом (ст. 107 Статуту ООН). Регіональними системами **Б.к.** є Організація африканської єдності та Ліга арабських держав.

Друга половина XX ст. ознаменувалась тривалими протистояннями між двома військово-політичними блоками – Північноатлантичним Альянсом (1949 р.) та Організацією Варшавського договору (1954 р.), кожен з

яких розглядався як система **Б.к.** в рамках своїх “таборів” (соціалістичного та капіталістичного) з Радянським Союзом. Формально обидва блоки декларували мирні наміри учасників та утримування від застосування сили, несумісної з цілями ООН. Зокрема, НАТО проголошувало принцип **Б.к.**: захисту “спільної спадщини своїх народів і їхньої цивілізації, заснованої на принципах демократії, свободи особистості та верховенстві права”; мирне співіснування “з усіма народами та урядами”, сприяння “стабільності та добробуту в Північноатлантичному регіоні. Але насправді ідеологічні протистояння між НАТО та ОВД перейшли в площину зіткнення об’єктивних геополітичних інтересів – США та Радянський Союз посилювали змагання за вплив на Третій світ, коли там відбувався процес деколонізації.

З початку 70-х рр. **Б.к.** стала вживатись у контексті “всеохоплюючої” “загальної” безпеки як засобу надання широкої основи співробітництва в умовах стабілізації міжнародної системи. Ця тенденція проявилася у практичному заснуванні консультативного органу – Народи з безпеки і співробітництва в Європі. Протягом 1972-1975 рр. ухвалено Гельсінський Заключний акт, який визначав стандарти міжнародної поведінки та зобов’язань між державами-учасницями, заходи зміцнення довіри, поваги до прав людини і основних свобод, а також співпраці в економічній, культурній, технічній та науковій галузях.

Після розпаду біполярної системи тенденція поступової втрати силових важелів на рівні національних держав на регіональному та глобальному рівні призвела до створення потужного механізму сили у вигляді Північноатлантичного союзу, війська якого протягом березня – червня 1999 р. провели військову операцію в Республіці Югославія. Діяльність міжнародних організацій та різні оцінки їх впливу на сучасний стан регіональної й глобальної безпеки актуалізували дискусію щодо можливостей формування нових систем **Б.к.** 15 травня 1992 р. на пострадянському просторі створена Організація Договору про колективну безпеку, яка “розглядається як головний міждержавний інструмент, покликаний протистояти регіональним викликам і загрозам військово-політичного і військово-стратегічного характеру, включаючи боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин”.

Водночас нова неоліберальна філософія **Б.к.** не передбачає наявності заздалегідь визначених коаліцій чи заздалегідь визначених ворогів, а пропонує формулу колективної співпраці країн $A+B+V+C+x^n$ супроти Z (можливого агресора, назва якого наперед не відома). **Б.к.** розглядається як нова парадигма міжнародного співробітництва – загальна взаємодія та динамічна співпраця групи взаємозалежних країн; сукупність політичних настанов, стратегій, методів, які використовуються для забезпечення миру та стабільності, а також правил контролю за їх дотриманням. Майбутнє **Б.к.** бачиться в контексті запобігання не тільки традиційним формам військово-територіальної ескалації, а й будь-якої іншої експансії – інформаційної, культурно-цивілізаційної, етнорелігійної, економічної – як платформа для врегулювання торговельно-економічних конфліктів, координація економічної стратегії, підтримка валютної системи і створення спільних економічних просторів. У такій системі ніхто не має розглядатися як ворог, кожен виступає в ролі миротворця і всі (мінус один) готові виступити проти агресора, коли на це є колективна санкція.

Прихильники такої концепції **Б.к.** переконують, що світова спільнота втрачає потребу у створенні військових блоків, угруповань та “образу ворога”. Усі учасники такої системи перебувають у стані творення миру, гармонії та співробітництва доти, поки одного разу один (чи більше) з них не вирішить порушити рівновагу. В такому разі інші засуджують агресію та запроваджують каральні санкції – від дипломатичного відчуження, економічних санкцій, до спільної збройної акції в крайньому випадку.

У контексті нової концепції **Б.к.** Україна як позаблокова держава відмовилась від неефективної стратегії прискореного набуття членства в НАТО. Зокрема, Президент України Віктор Янукович переконаний, що Україна не повинна робити вибір на користь однієї системи **Б.к.**, оскільки будь-яке таке рішення посилить загрози нашій національній безпеці та призведе до зростання напруженості у міжнародних відносинах. На сьогодні розробляються якісно нові підходи стосовно забезпечення належного статусу України в системі глобальної та регіональної безпеки.

Літ.: Афонин Э. А. Великая коэволюция. Глобальные проблемы современности: историко-социо-

логический анализ / Э. А. Афонин, А. М. Бандурка, А. Ю. Мартынов. – К. : Парлам. изд-во, 2003; *Білорус О. Г.* Глобалізація і національна стратегія України / О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2001; *Гальчинський А.* Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи: Методологічні аспекти / А. Гальчинський. – К. : Либідь, 2006; *Европеизация и разрешение конфликтов: Конкретное исследование европейской периферии* / Б. Коппитерс, М. Эмерсон, М. Хейску, Г. Нодиа. – М. : Весь Мир, 2005; *Салабай В. Ф.* Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики ХХ – поч. ХХІ ст. / В. Ф. Салабай, І. Д. Дудко, М. В. Борисенко, М. П. Чуб. – К. : КНЕУ, 2006; *Штоль В. В.* Роль и место НАТО в системе европейской и международной безопасности в условиях глобализации / В. В. Штоль. – М. : Изд-во “Науч. кн.”, 2006; *Этциони А.* От империи к сообществу: новый подход к международным отношениям / А. Этциони ; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева ; Центр исслед. постиндустр. об-ва ; Журн. Свободная мысль ХХІ. – М. : Ладомир, 2004.

Киричук О. С.

БЕЗПЕКА МІЖНАРОДНА – стан міжнародних відносин, за якого суттєво мінімізуються (в ідеалі виключаються) ризики та загрози безпеці країн і народів; діяльність держав, міжнародних інститутів та організацій, спрямована на підтримання такого стану; універсальна система механізмів і гарантій, що виключають нелегітимне застосування сили в регіональному та світовому масштабах.

Б.м. можна трактувати як стан відсутності прямої чи прихованої загрози виникнення конфліктів або здатність провідних держав світу чи колективних міжнародних інституцій (організацій) ефективно їм протидіяти. Вона є результатом складної взаємодії багатьох держав, влада кожної з яких об'єктивно прагне реалізувати власні безпекові підходи. У кінцевому підсумку, в міжнародних відносинах встановлюється певна система безпеки, до якої більшість держав змушена адаптуватись.

У сучасних умовах забезпечення **Б.м.** розглядається як одна з найважливіших функцій світового співтовариства, основу якої визначають процеси зміцнення взаєморозуміння та взаємної довіри у міждержавних відносинах, роззброєння та нерозповсюдження зброї масового ураження, своєчасне та ефективне регулювання конфліктних ситуацій тощо.

При цьому поняття **Б.м.** не тотожне простій сумі національних безпеки держав світу, тоб-

то міжнародну безпеку не можна уявити як ситуацію, за якої досягнення стану гарантованої безпеки окремими державами світу автоматично призводить до стану загального миру і стабільності.

Б.м. розрізняють: за масштабами (національна – регіональна – загальна), за сферами (воєнна, економічна, екологічна, технологічна, інформаційна, соціальна, гуманітарна та ін.), за суб'єктами (суспільства, держави, наддержавного об'єднання тощо).

Досвід людства дає підстави виокремити п'ять типів систем **Б.м.**:

1. Унілатеральну, що реалізується через індивідуальні зусилля однієї держави. Держава реалізує власну безпеку самостійно, застосовуючи певний тип зовнішньої політики, яка може бути спрямована на гегемонію, ізоляцію, нейтралітет, позаблоковість чи навіть автаркію.

2. Рівноваги сил, що ґрунтується на відсутності чітко вираженого полюса в міжнародній системі та принципі взаємності загроз. Кожна держава у такій системі фактом свого існування та потенційною могутністю є загрозою для інших держав, а стабільність у відносинах між ними впливає із балансу загроз. “Концерт держав” чи біполярна система 50-90-х рр. ХХ ст. є варіантами такої системи, яку Р.Арон називав “рівновагою страху”.

3. Блокову, яка є масштабнішим варіантом системи рівноваги сил, оскільки рівновага і стабільність у ній залежать від могутності блоків. Кожна з держав намагається гарантувати свою безпеку через участь у діяльності одного з військово-політичних альянсів (союзів, коаліцій). Так, вони отримують гарантії допомоги на випадок війни, але й змушені рахуватися з ризиком втягнення у збройний конфлікт згідно з *casus foederis*. У такій системі уряди окремих держав змушені розв'язувати дилему, альтернативами якої є: самостійні дії держави у сфері безпеки з усіма ризиками, що звідси випливають; вступ до одного з військово-політичних блоків та ризик можливої участі держави у збройному конфлікті згідно з узятими зобов'язаннями.

4. Колективну, пов'язану з багатосторонніми взаємними гарантіями безпеки держав, укладенням відповідних міжнародних договорів і конвенцій, режимом обов'язкового дотримання урядами держав міжнародних зобов'язань. Після Другої світової війни 1939-1945 рр. окремі елементи колективної безпеки були

кодифіковані в Статуті ООН. Однак косовська криза та війна в Іраку 2003 р. поставили під сумнів не лише систему міжнародного права, а й усталені норми міждержавних відносин. Загалом колективна система **Б.м.** ніколи не мала прецедентів у історії незважаючи на постійні спроби її створити.

5. Коопераційну, що полягає у прагненні більшості держав світу до співпраці, яку владні еліти вважають більш бажаною, ніж конфронтацію. Ця система ґрунтується на окремих угодах, які встановлюють клімат довіри та роблять можливою співпрацю держав з тих чи інших питань, що становлять спільний інтерес.

Сучасна система **Б.м.**, що є поєднанням колективної та коопераційної систем, ґрунтується на принципах: неподільного характеру й однакового рівня безпеки для всіх країн незалежно від їх ролі на світовій арені; міжнародного співробітництва у розв'язанні проблем безпеки та колективності дій щодо усунення чи припинення агресії; доповнення військово-силових засобів підтримання миру політико-дипломатичними, правовими, економічними, фінансовими, технологічними, інформаційними та ін. заходами; необхідності зміцнення довіри і відкритості у міжнародних відносинах; системного підходу до підтримання безпеки тощо.

Важливими елементами системи **Б.м.** є: міжнародна нормативно-правова база з питань безпеки; наукові концепції, доктрини, програми безпекового характеру; сукупність державних, міждержавних, громадських організацій та інститутів підтримання миру; сили, засоби та матеріальні ресурси запобігання зростанню небезпеки на міжнародному рівні.

У сучасних умовах існує об'єктивна необхідність вироблення нових підходів до забезпечення **Б.м.** Орієнтація країн на замкнені воєнно-політичні блоки і коаліції, їх глобальна боротьба за сфери впливу, балансування на межі війни і миру, рівновага озброєнь на дедалі вищому рівні вважаються залишками старих систем безпеки, ефективність яких була обмеженою. Необхідність відмови від них диктується фундаментальними геополітичними зрушеннями, а також глобальними загрозами людству, які на початку нового тисячоліття суттєво загострюються. У зв'язку з цим доцільно більш широко застосовувати термін "глобальна безпека". Вербальна формула "**Б.м.**" традицій-

но підкреслює насамперед відносини у сфері безпеки, що складаються між державами та їх об'єднаннями. Подібне збагачення понятійно-категорійного апарату теорії безпеки є виправданим в умовах посилення глобальної взаємозалежності та взаємодії не лише держав, а й недержавних акторів (неурядових організацій, добровільних асоціацій, транснаціональних корпорацій, окремих громадян). Це дасть змогу повніше усвідомити природу безпеки людства та запропонувати нові шляхи її забезпечення.

Літ.: Дзьобань О. Національна безпека в суспільствах транзитивного типу / О. Дзьобань. – Х. : [б. в.], 2004; Закон України про основи національної безпеки України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>; Кулагин В. М. Международная безопасность / В. М. Кулагин. – М. : Аспект-Пресс, 2007; Реформування сектору безпеки України. – К. : НІПМБ при РНБОУ, 2004; Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою / Г. П. Ситник. – К. : НАДУ, 2004; Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук. – К. : Кондор, 2007; Современная мировая политика. Прикладной анализ / под ред. А. Д. Богатурова. – М. : [б. и.], 2009; Стратегія національної безпеки України : затверджена Указом Президента України від 12 лют. 2007 р. № 105/2007. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/5728.html>

Смолянук В. Ф.

БЕЗПЕКА РЕГІОНАЛЬНА – система відносин між країнами тих чи інших регіонів світу, за якої країни отримують можливість суверенного визначення форм і шляхів свого економічного, політичного та культурного розвитку, перебуваючи при цьому вільними від загрози війн (збройних конфліктів), економічних і політичних диверсій, а також втручання у їх внутрішні справи. **Б.р.** є органічною частиною міжнародної безпеки та формою реалізації безпеки національної.

Відповідно до Статуту ООН допускається створення регіональних угод та інститутів (у тому числі безпекового характеру), якщо це не суперечить принципам Організації. Об'єднання країн у регіональні групи, як правило, здійснюється добровільно, набуваючи при цьому спрямованості на реалізацію мирних цілей їх розвитку.

Необхідність та специфіка **Б.р.** визначається культурно-історичною, економічною та

політичною різноманітністю сучасного світу, який одночасно залишається цілісним та взаємозалежним. Геополітичні відмінності сучасної епохи, нерівномірність розвитку різних регіонів світу, міжнародний поділ праці та інші чинники визначають регіональну спільність (подібність) економічних, політичних, воєнних та інших державних інтересів, що закріплюється створенням воєнно-політичних та політико-економічних організацій (блоків, союзів, коаліцій) на кшталт НАТО, ЄС, ОДКБ тощо. Подібна спільність отримує додатковий вираз у розробці та підписанні міжнародних договорів і угод, які поширюються на групу компактно розміщених країн певного регіону (наприклад договори про створення без'ядерних зон).

У сучасному світі існує низка традиційних систем **Б.р.** – Організація безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Організація Африканської єдності (ОАЄ), Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) тощо. Їх структурні, функціональні, цільові, ресурсні та інші характеристики не є сталими, вони коригуються відповідно до факторів глобальної еволюції людства та стану міжнародної безпеки.

Україна має пряме відношення до систем **Б.р.**, створених на Європейському континенті. Відповідно до Закону України від 1 липня 2010 р. “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” важливими зовнішньополітичними завданнями позаблокової України є “пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного партнерства з Організацією Північноатлантичного договору”. Крім того, слід враховувати чинник опосередкованої взаємодії України з пострадянською системою **Б.р.** – Організацією Договору про колективну безпеку (ОДКБ). Три із семи учасників цього Договору (Білорусь, Росія, Узбекистан) є стратегічними партнерами України, з якими відбувається взаємодія з питань підтримання безпеки в регіоні Східної Європи.

Літ.: *Возжеников А. В.* Региональная безопасность: геополитические и геоэкономические аспекты / А. В. Возжеников и др. – М. : РАГС, 2006; *Логунов А. Б.* Региональная и национальная безопасность / А. Б. Логунов. – М. : [б. и.], 2009.

Смолянюк В. Ф.

БЕЗПЕКА СОЦІАЛЬНА (Social Security) – такий стан розвитку держави, за якого вона здатна забезпечити гідний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз. **Б.с.** як складова національної безпеки є процесом досягнення стану захищеності від загроз соціальним інтересам. Від національних інтересів відокремлюються соціальні, а від загроз національній безпеці – загрози соціальній та іншим сферам, тобто під **Б.с.** розуміється як такий стан суспільства, в тому числі усіх основних сфер виробництва, соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, за якого забезпечується номінальний рівень соціальних умов та соціальних благ – матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних тощо, які визначають якість життя людини і суспільства в цілому, та гарантується мінімальний ризик для життя, фізичного та психічного здоров'я людей.

Наразі теоретичні основи забезпечення **Б.с.** перебувають на стадії формування. Існують об'єктивні причини такого стану в питаннях методологічного забезпечення **Б.с.**: власне категорія “**Б.с.**” була фактично узаконена тільки в січні 1997 р. після схвалення Верховною Радою України Концепції (основ державної політики) національної безпеки України. Раніше проблема забезпечення безпеки зводилась, як правило, до безпеки держави. На момент набуття Україною державного суверенітету самого поняття “національні соціальні інтереси України”, яке є першоосновою інструментарію та механізму дослідження системи **Б.с.**, не існувало. Проте саме на базі чіткого та однозначного (тобто визначеного на офіційно-нормативному рівні) уявлення про національні соціальні інтереси України як сукупності її життєво важливих потреб та цільових настанов існування можна сформулювати головні завдання системи забезпечення **Б.с.**

Б.с. стала предметом наукових досліджень в Україні одночасно із здобуттям незалежності держави, приблизно на початку 1990-х рр. Уперше в “Концепції (основах державної політики) національної безпеки України” (1997 р.) було визначено сім сфер національної безпеки України, до яких була включена **Б.с.** У 2003 р. було прийнято Закон України “Про основи національної безпеки України”, в якому визначаються загрози національним

інтересам і національній безпеці України у соціальній сфері, але не подано визначення “Б.с.”. В Україні проводилися наукові дослідження, присвячені Б.с., серед яких варто виділити доповіді Національного інституту стратегічних досліджень стосовно Б.с. (1997 р.), Інституту економіки промисловості НАН України (2000 р.).

Б.с. розглядається як така умова соціальної сфери, за якої забезпечується її стійкий розвиток, оптимальне задоволення потреб, висока якість життя, створення умов для розвитку особи. Б.с. держави має складну систему зовнішніх і внутрішніх зв’язків, серед яких можна виділити такі як:

1) соціальна незалежність держави та її місце в структурі міжнародної співпраці. Прикладом може бути ситуація, яка склалася з лікарським забезпеченням населення. Недалекоглядна політика держави в питанні розвитку фармацевтичної промисловості призвела до залежності України від поставчань лікарських препаратів з-за кордону, розміри яких на сьогодні становлять понад 70% від споживаних, що зумовило, у свою чергу, неможливість реалізації в повному обсязі права деяких категорій малозабезпечених громадян на безкоштовне забезпечення медикаментами;

2) стабільність і стійкість системи соціального захисту в період реформування економіки. Як приклад можна навести найбільш важливий індикатор соціальної стабільності України – це соціальна стабільність середньої сім’ї. Різка переорієнтація економіки не дала змоги перебудуватися підприємствам, а нерозроблена соціальна політика України щодо соціального захисту сім’ї посилила економічний пресинг на сім’ю, що унеможливило прогнозований розвиток цієї основної характеристики, соціальної та економічної стабільності держави. Створення передумов для встановлення соціальної стабільності в суспільстві вимагає не тільки високопрофесійних і ефективних політичних та економічних дій влади, а й зміни соціально-психологічного настрою, що домінує в суспільстві;

3) здатність системи соціального захисту до системного саморегулювання, розвитку і вдосконалення. Глибока економічна криза, яка охопила все українське суспільство, призвела не тільки до занепаду системи соціального захисту, а й до втрати загальнона-

ціональних орієнтирів та ідеалів, інтуїтивного переходу до стратегії самовиживання, який спостерігався на всіх рівнях суспільства. Турбота людини про нагальні інтереси відсуває на задній план вирішення основних завдань майбутнього держави. У кризових умовах особливої значущості набуває усвідомлення як державними діячами, так і всіма верствами суспільства вищих національних пріоритетів і нерозривності особистих та суспільних інтересів із благополуччям країни. Усвідомлення спільності інтересів – це складні соціально-психологічні процеси, які безпосередньо залежать від історичних традицій, рівня політичної культури мас, ступеня виправданої довіри до влади на всіх рівнях та можливості створення умов для розвитку всіх форм соціального захисту населення.

Оскільки стан і стабільність безпеки визначають гармонійність або ступінь конфліктності сукупності соціальних відносин між особою і суспільством, особою і державою, зрозуміло, що погіршення такого індикатора Б.с., як тривалість життя, особливо чоловіків, свідчить про взаємозв’язок його з іншими і неможливість розгляду стану одного індикатора без дослідження просторово-часової динаміки всієї сукупності індикаторів.

Найважливішими елементами механізму забезпечення Б.с. держави є: безперервний комплексний просторово-часовий моніторинг соціальних явищ, що відбуваються в суспільстві; розробка критеріїв, якісних і кількісних індикаторів (порогових значень) стану соціальної стабільності як всієї держави, так і кожного суб’єкта; прогнозування комплексу чинників, що визначають загрозу соціальній стабільності в суспільстві; створення моделей соціально значущих проєктів; верифікація моделей і виявлення випадків, коли модель і фактичні параметри соціального розвитку наближаються до порогових значень; розробка комплексних заходів щодо виходу із зони соціальної небезпеки.

Урахування особливостей ролі окремих соціальних суб’єктів у суспільних відносинах, розв’язання конкретних суперечностей у межах конкретних функціональних сфер соціально-економічної діяльності в процесі відтворення та забезпечення на цій основі інтегрального впливу на рівень Б.с. – усі ці важливі проблеми стають об’єктом уваги на

структурно-функціональному рівні розгляду **Б.с.** Відповідно змінюється й інструментарій досліджень: від абстрактно-теоретичного до функціонально-практичного – із широким застосуванням розгалуженої системи критеріїв, параметрів, показників **Б.с.**

Під критерієм **Б.с.** слід розуміти оцінку стану соціальної сфери з погляду найважливіших процесів, що відображають її характер і напрями. Критеріальна оцінка **Б.с.** охоплює оцінки: стабільності соціальних відносин і структури; наявності умов запобігання соціальним конфліктам і їх вирішення; позбавлення економічного підґрунтя процесів дециплізації суспільства.

Наведені критерії диктують вибір певних показників **Б.с.**, які найадекватніше характеризують соціальну сферу держави, рівень кількісних і якісних параметрів її розвитку. При цьому показники **Б.с.** мають відповідати таким вимогам: наявність високого ступеня інформативності; наявність зв'язку показників із суттєвими тенденціями і процесами розвитку соціально-економічної сфери на кожному етапі функціонування і розвитку; можливість їх застосування в практичній діяльності суб'єктів економічної системи.

Україна вимагає особливого підходу для вирішення питань самозбереження і саморозвитку. Тому в розвитку стратегії **Б.с.** має наголошуватися на необхідності концентрації діяльності органів державної влади на негативних явищах, які існують у суспільстві. Це, з одного боку, наростання майнової диференціації населення і збільшення кількості бідних, а з другого – зростання нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів, тобто наявність кризових і відсталих із соціально-економічного погляду регіонів. Такі характеристики соціальної стабільності, як кваліфікована праця, яка має забезпечити гідний рівень життя, а також доступність освіти, медичного і соціального забезпечення та обслуговування, житлово-комунальних послуг, транспорту, зв'язку, є необхідними умовами забезпечення **Б.с.** України.

Літ.: Гошовська В. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми : монографія / В. Гошовська. – К. : Видавн. Дім “Корпорація”, 2004. – 196 с. Гнибіденко І. Ф. Соціальна безпека: теорія та українська практика / І. Ф. Гнибіденко, А. М. Колод, О. Ф. Новікова та ін. ; Київ. нац. економ. ун-т ім. Вадима Гетьмана / І. Ф. Гнибіденко (ред.). – К. : КНЕУ, 2006. – 291 с. *Про затвердження Методики розрахунку рівня еконо-*

мічної безпеки України : Наказ М-ва економіки України від 2 берез. 2007 р. № 60. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>; Закон України про основи національної безпеки України // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 29. – Ст. 1433.

Афоніна О.Г.

БЕНІЛЮКС (Benelux) – економічний союз у Західній Європі, до складу якого входять три сусідні монархії – Бельгія, Нідерланди і Люксембург, розміщені в Північно-Східній частині Європи між Францією і Німеччиною і омиваються водами Північного моря. Площа **Б.** становить 74 640 км², населення – 27 911 071 осіб (2010 р.). Густота населення – 373,9 осіб/км². Назва **Б.** складається з перших букв назв країн-членів. Початком формування **Б.** можна вважати 25 червня 1921 р., коли був підписаний договір між Бельгією і Люксембургом про створення економічного союзу. Це був договір про створення бельгійсько-люксембургського економічного союзу. Він ліквідував митні платежі та інші перешкоди у торгівлі між цими країнами та встановлював єдиний тариф для третіх країн і забезпечував вільний обмін послугами.

У 1932 р. була підписана конвенція між Бельгією, Нідерландами і Люксембургом, яка передбачала можливість ліквідації митних зборів у торгівлі між цими країнами. Але через політичні події в Європі того часу та економічну кризу 30-х рр. перша спроба створення **Б.** не була реалізована.

У 1943 р. емігрантські уряди Бельгії, Нідерландів та Люксембургу в Лондоні підписали валютну угоду трьох держав для регулювання взаємних платежів у повоєнний період і зміцнення економічних зв'язків, а в 1944 – митну конвенцію, яка через військові дії набула чинності лише в 1948 р. Згідно з цим документом скасовувалися всі митні платежі в торгівлі між цими країнами і був введений найнижчий в Західній Європі митний тариф на торгівлю з третіми країнами. Були створені і органи союзу трьох держав – Рада Економічного союзу, Адміністративна митна рада, Рада торговельних угод, а з 1947 р. в Брюсселі розпочав роботу Генеральний секретаріат.

Результатом інтеграційних процесів стало підписання в 1949 р. Договору про попередній економічний союз, який усував кількісні та інші обмеження в торгівлі між країнами-підписантами і передбачав координацію валютної політики. В 1953 р. були

підписані Протокол про прискорення процесу координації економічної і соціальної політики і Протокол про здійснення єдиної торговельної і соціальної політики щодо імпорту і експорту в торгівлі з третіми країнами. В 1954 р. з'явилася Угода про вільний рух капіталу між трьома країнами, а в 1955 р. – Угода про поступове врегулювання сільськогосподарської політики. У тому самому році почала діяти Міжпарламентська консультативна рада **Б.** З 1956 р. Протоколом про вільне пересування робочої сили і спільну політику у сфері соціального страхування уряди трьох країн змогли регулювати кадрову політику. І починаючи з цього року Бельгія, Нідерланди і Люксембург уже спільно як **Б.** стали підписувати договори про торгівлю з третіми країнами.

Відповідно до Договору, підписаного в Гаазі 3 лютого 1958 р. строком на 50 років, засновано Економічний союз **Б.**, який функціонує з 1 листопада 1960 р. В Договорі сторони – король Бельгії Бодуен I, герцогиня Люксембургська Шарлотта і королева Нідерландів Юліана сформулювали основні цілі союзу – створення єдиного ринку його учасників, вільний рух осіб, товарів, капіталів і послуг між країнами, координацію їх економічної, фінансової і соціальної політики. Незважаючи на те, що вже існував Європейський економічний союз (1957), куди увійшли всі три країни, **Б.** залишився існувати як союз і відіграв значну роль у створенні і розвитку ЄС. У 1976 р. завершено уніфікацію акційних зборів. Країни **Б.** є активними учасниками економічних і військових організацій західного світу, зокрема членами НАТО, Спільного ринку тощо.

Для забезпечення діяльності **Б.** створена потужна система управління. Вищий його орган – Комітет міністрів, який складається з трьох міністрів закордонних справ і збирається на засідання кілька разів на рік. Рішення Комітету мають бути прийняті одностайно і обов'язкові до виконання для всіх. Комітетові підпорядковується Рада Економічного союзу, яка складається з представників міністерств і відомств трьох країн, він координує діяльність галузевих спеціальних комісій. Галузеві міністри збираються на засідання в міру необхідності, в рамках робочих груп. Адміністративні і організаційні функції **Б.** здійснює Генеральний секретаріат на чолі з колегією секретарів. Згідно з

Договором Генеральний секретар має бути громадянином Нідерландів, його два заступники – громадянами Бельгії і Люксембургу. У Міжпарламентській консультативній раді **Б.** працюють депутати парламентів трьох країн: Бельгії і Нідерландам у цій раді належить по 21 місце, Люксембургу – 7. Рада обговорює і виробляє рекомендації для урядів трьох держав. В Консультативну раду з економічних і соціальних питань входять 27 представників економічних і соціальних організацій країн-учасниць. Для вироблення єдиного тлумачення спільно прийнятих правових норм створена Судова палата. Серед її повноважень – судові та консультативні повноваження у справах державних чиновників. Для вирішення спірних питань, які виникають між членами **Б.**, створена Арбітражна колегія.

У 2010 р. Договір, підписаний в Гаазі в 1958 р., перестав діяти. Однак це не означає кінець **Б.** Економічний союз трьох держав наповнився новим змістом, і він не обмежується лише економікою. 17 червня 2008 р. в Гаазі був підписаний новий договір між урядами Бельгії, Нідерландів та Люксембургу, метою якого є модернізація, зміцнення і розширення співробітництва країн **Б.**, за яким ці країни мають намір жити і далі.

Літ.: *Государства Альпийского региона и стран Бенилюкса в меняющейся Европе* / ред. В. Я. Швейцера. – М. : [б. и.], 2009; *Между сепаратизмом и автономией. Региональные и этнические партии в европейской политике.* – М. : [б. и.], 2006; *Глобальные трансформации: политика, экономика и культура* / Д. Хелд, Д. Голдблатт, Э. Макгрю, Дж. Перратон. – М. : [б. и.], 2004.

Красівський О.Я.

БЕРЕГОВА ЗОНА (англ. Coastal zone) – 1) контактна зона суша-море, що характеризується інтенсивністю взаємодії природних, економічних, демографічних та інших процесів; 2) геополітичне поняття, що тлумачиться значно ширше. У традиційній геополітиці це контактна зона протистояння моря й континенту, плацдарм для геополітичної експансії (Rimland), у геоekonomіці – контактна зона між різними господарськими системами, наприклад вільні економічні зони, в цивілізованій геополітиці – енергонасичені “береги” багатовимірною комунікаційного простору між цивілізаціями, де взаємодіють (конфліктують) різні якості і цінності. Плацдарм для геополітичної екс-

пансії виступає поясом, прикордонною зоною або кордоном. У геополітиці цей термін має інше смислове навантаження, ніж поняття кордону між державами. Морські прибульці бачать берег не як лінію для самого материка, а як територію, яку можна відірвати від континентальної маси, перетворити на базу, торговельний, військовий анклав для подальшого наступу на сушу.

Літ.: *Андрейцев В.* Територіальні аспекти державності: проблеми практичної теорії / В. Андрейцев // Конкуренція. – 2005. – № 4 (19); *Василенко С.* Українська геополітика. Вектор визначено / С. Василенко // Віче. – 2000. – № 9; *Закон України про виключну (морську) економічну зону України* // Відом. Верховної Ради України. – 1995. – № 21. – Ст. 152 (зі змінами та допов. станом на 1 жовт. 2007 р.); *Колосов В. А.* Геополітика и политическая география / В. А. Колосов, Н. С. Мироненко. – М. : Аспект Пресс, 2001; *Моро Дефарж Ф.* Введение в геополитику / Дефарж Ф. Моро. – М. : Конкорд, 1996; *Україна у геополітичному інтер'єрі ХХ століття* // Політ. думка. – 1994. – № 3; *Юридична енциклопедія* / ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2004. – Т. 6.

Рознутенко І.В.

БІЗНЕСЄВРОПА (BUSINESSEUROPE) – європейське об'єднання промисловців та роботодавців. **Б.** було засновано у 1958 р. як Союз конфедерацій промисловців і роботодавців Європи (UNICE).

Ідея створення такого об'єднання виникла відразу після Другої світової війни з метою ефективного співробітництва для відновлення економічного розвитку континенту. У 1949 р. було створено Раду промислових федерацій Європи (CIFE), до її організаційної структури увійшов Союз промисловців країн Європейських Співтовариств у складі національних промислових федерацій 6-ти держав-членів Європейського Співтовариства (UNICE) для відстеження політичних наслідків створеного Римським договором Співтовариства. Поряд з Федерацією роботодавців Європи **Б.** відстоювало ідеї підписання договорів ЄС і відіграло важливу роль у просуванні ідеї європейської інтеграції.

Шість країн цього першого Європейського Співтовариства було представлено вісьмома федераціями-засновниками. Було створено 11 комісій і 12 робочих груп зі штаб-квартирою у Брюсселі. У 2007 р. об'єднання було перейменовано на **BUSINESSEUROPE** – Конфедерацію європейського бізнесу.

Сьогодні **Б.** є одним з найважливіших європейських бізнес-об'єднань, що представляє інтереси як великих, так і малих та середніх компаній. Об'єднання також є одним із європейських соціальних партнерів, які представляють приватних роботодавців на міжпрофесійному рівні.

Метою **Б.** є об'єднання центральних промислових федерацій та посилення солідарності їх членів, сприяння загальноєвропейській конкурентній промисловій політиці і представлення інтересів європейських промисловців і роботодавців в європейських інституціях.

Особливістю **Б.** є те, що воно ніколи не було секторальною організацією і його діяльність здійснюється виключно в горизонтальній площині.

Членами **Б.** є 40 центральних промислових федерацій і федерацій роботодавців із 34 країн, у тому числі держави ЄС, ЄЕП та окремі держави Центральної та Східної Європи.

Структура **Б.** є доволі розгалуженою, що пояснюється завданнями та сферами діяльності. Управління об'єднанням здійснюють такі органи: представники 40 федерацій із 34 держав-членів, Рада президентів (складається з президентів, тобто найвищих обраних посадовців-членів федерацій). Рада є найвищим органом управління та визначає загальну стратегію розвитку об'єднання), Виконавчий комітет (до складу якого входять генеральні директори федерацій-членів. Комітет визначає основні стратегічні завдання **Б.**), Виконавче бюро (об'єднує представників федерацій із 5 найбільших держав Європи, держави, яка головує в ЄС, а також представників 5 найменших держав Європи на основі ротації. Бюро відповідає за реалізацію програми роботи **Б.**, сприяє координації діяльності членів **Б.**, оперативно вирішує проблемні питання повсякденної діяльності **Б.**, є допоміжним органом Виконавчого комітету), Генеральний директор, Комітет управління та штатний персонал. Сучасна структура **Б.** включає 7 го-

ловних комітетів, близько 60 робочих груп та має у цілому близько 1200 експертів, які призначаються членами федерацій. До цих комітетів належать: Комітет з економічних та фінансових питань, Комітет з міжнародних відносин, Комітет у промислових справах, Комітет із соціальних питань, Комітет з правових питань, Комітет з підприємництва та малого і середнього бізнесу, Комітет внутрішнього ринку.

До основних завдань Робочих груп відносять обговорення законодавства ЄС, що перебуває на стадії підготовки, та оцінку його можливого впливу на здійснення підприємницької діяльності в межах ЄС. Позиція **Б.** щодо окремих політик ЄС офіційно публікується, і **Б.** контролює її врахування в подальшому вдосконаленні законодавства ЄС.

Літ.: *Офіційний сайт БІЗНЕСЄВРОПА.* – Режим доступу : <http://www.businesseurope.eu/>

Мовчан Ю.В.

БІЛА КНИГА З ЄВРОПЕЙСЬКОГО (НАЛЕЖНОГО) ВРЯДУВАННЯ – офіційний документ, що висвітлює бачення проблеми Європейською Комісією та запрошує до обговорення проблеми всі зацікавлені сторони, **Б.к.с.(н.)в.** (EUROPEAN GOVERNANCE: A WHITE PAPER) у 2001 р. розпочала процес консультацій щодо інституційних реформ та майбутнього ЄС. Вона обґрунтовувала необхідність реформ, формулювала принципи належного врядування, вносила пропозиції щодо функціонування європейських інституцій, висловлювала бачення ролі ЄС та його майбутнього у глобалізованому світі.

Б.к.с.(н.)в. адресована всім учасниками європейського врядування: наднаціональним інституціям ЄС, національним адміністраціям, регіональним та місцевим органам влади, регіонам і міським громадам, громадянському суспільству в державах-членах та країнах-кандидатах.

Основні пропозиції, які містила **Б.к.с.(н.)в.**, стосувалися більш активного залучення громадян до процесів урядування та управління, вдосконалення підходів до вироблення та впровадження спільних європейських політик, зміни інституційної парадигми для наднаціональних органів ЄС.

Біла книга пропонувала зробити ЄС, його інституції, процеси вироблення політики й прийняття рішень більш відкритим для громадян та

неурядових організацій; вона виступає за більшу відкритість, підзвітність і відповідальність європейських інституцій за рішення, що приймаються, та процеси, що ініціюються спільно установами ЄС та державами-членами.

В основу системи урядування ЄС покладено п'ять базових принципів: відкритості, активної участі громадян, підзвітності, результативності та узгодженості. Ці принципи мають забезпечити належне управління на наднаціональному рівні; їх мають дотримуватися держави-члени на всіх рівнях національного державного управління – центральному, регіональному та місцевому.

Відкритість: інституції ЄС мають працювати у більш відкритий спосіб. Разом з державами-членами ЄС вони повинні активно інформувати населення про діяльність органів ЄС, про те, які рішення прийняті і для чого. Мова спілкування має бути простою і зрозумілою для населення. Відкритість є надзвичайно важливою для того, щоб збільшити довіру до європейських інституцій.

Активна участь громадян: якість, прийнятність та результативність політики ЄС залежить від того, наскільки активно на всіх етапах вироблення політики – від вивчення потреби в державному втручанні до впровадження – залучена громадськість. Активніша участь громадян додає впевненості та гарантує правильність вибору, громадська злагода піднімає довіру до інституцій, які впроваджують політику чи програму. Рівень участі громадян безпосередньо залежить від того, наскільки активно центральні уряди держав-членів ЄС залучають громадян спочатку до вироблення європейської політики, а потім до її впровадження на всіх рівнях.

Підзвітність: необхідно чіткіше визначити законодавчі та виконавчі повноваження кожного органу ЄС. Кожна з європейських інституцій має пояснити свою роль у процесах прийняття й виконання політичних рішень та взяти на себе відповідальність за ті чи інші процеси, що відбуваються в ЄС. Те ж саме мають зробити й держави-члени та всі ті, хто залучені до вироблення та впровадження європейської політики на різних рівнях. Підзвітність передбачає не тільки регулярне і періодичне звітування за принципом “знизу вгору” (подання звітності вищим інстанціям), а й за прин-

ципом “згори донизу”, а саме інформування виборців, клієнтів, громадян про результати діяльності органу чи організації.

Результативність: політика має вироблятися своєчасно, а її впровадження приносити позитивні результати завдяки чітко визначеним цілям, врахуванню попереднього досвіду, оцінюванню очікуваних результатів, передбачуваних та непередбачуваних наслідків. Результативність європейської політики залежить від того, наскільки заходи з її впровадження, а також рівень, на якому приймається рішення, адекватні проблемі, яку намагаються розв’язати.

Узгодженість: різні політики, програми, програмні заходи мають узгоджуватись. Потреба в узгодженості підвищується: постійно зростають обсяги завдань; розширення додасть до існуючого розмаїття підходів і думок; розв’язання таких проблем, як зміна клімату чи демографічна криза вимагає нових (наскрізних) підходів; активізується участь регіональних та місцевих органів влади у виробленні європейської політики. Узгодженість досягається завдяки політичному лідерству та відповідальності європейських інституцій, які мають забезпечити послідовність підходів та дій.

На основі вищезазначених принципів будуватимуться відносини між ЄС та усіма учасниками європейського врядування. Зокрема, **Б.к.є.(н.)в.** ставила за мету: активізацію діалогу з громадянським суспільством; більш активне залучення до прийняття управлінських рішень та ефективне використання досвіду, знань та вмінь представників регіонального та місцевого рівнів паралельно з подальшим розвитком активного співробітництва, координацією дій з національними адміністраціями; підвищення довіри до рішень і політик ЄС через більш ефективне використання експертної думки, прозоріші правила залучення до консультацій фахових та експертних кіл; вироблення та застосування гнучких механізмів для розробки та реалізації спільних європейських політик, зокрема на додаток до комунітарного методу використання інших інструментів європейського врядування (відкритого методу координації, саморегулювання тощо); підвищення відповідальності кожної з європейських інституцій, перегляд їх функцій у бік більшої відповідальності перед громадянами ЄС за досягнення цілей, проголошених засновницькими Договорами.

Процес консультацій, запроваджений **Б.к.є.(н.)в.** 2001 р., мав тривати до кінця 2002 р., після чого Європейська Комісія узагальнила його результати. Внаслідок обговорення **Б.к.є.(н.)в.** було запроваджено кілька важливих ініціатив та ухвалено низку важливих документів. Зокрема, протягом 2002 р. **Б.к.є.(н.)в.** було доповнено низкою інших документів, таких як: Біла книга з європейського урядування: краще регулювання; Біла книга з європейського урядування: Консультації та участь громадянського суспільства; Біла книга з європейського урядування: Алгоритм прийняття рішень регуляторними органами; Біла книга з європейського урядування: Оцінювання і прозорість; Біла книга з європейського урядування: краще законотворення.

За результатами всеєвропейського обговорення Європейською Комісією було запроваджено Європейську ініціативу з прозорості – позицію ЄС щодо відносин з професійними лобістами; ухвалено “Загальні принципи та мінімальні стандарти проведення консультацій Комісії із заінтересованими сторонами” – документ, що визначає процедуру і правила організації процесу консультацій, регулює відносини між Європейською Комісією та зацікавленими сторонами, що мають намір взяти участь у консультаціях. Окремі напрацювання процесу консультацій, запроваджених **Б.к.є.(н.)в.**, було втілено у нових редакціях засновницьких Договорів (Конституційному, Лісабонському): зокрема положення щодо підвищення ролі національних парламентів держав-членів ЄС та розширення повноважень громадян ЄС та їх представницьких об’єднань.

Лит.: *European Governance: A White Paper* // Commission of the European Communities, Brussels, 25.7.2001 // COM. – 2001. – 428 final. – 35 p.; *European Transparency Initiative: A Green Paper*. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/comm/eti/docs/gp_en.pdf; *General principles and minimum standards for consultation of interested parties by the Commission*. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/governance/docs/comm_standards_en.pdf

Оржель О.Ю.

БІЛЬДЕРБЕРЗЬКИЙ КЛУБ (англ. Bildeorbergsky Club) – міжнародна неурядова мондеалістська організація. Об’єднує світових олігархів для спільної координації

у сфері глобальної політики, економіки й засобів масової інформації з метою встановлення “нового світового порядку”. Актив **Б.к.** об’єднує 383 особи, з них 128 (одна третина) – американці, а решта – європейці й азіати (японці, корейці, сингапурці, представники Тайваню і Гонконгу). Штаб-квартира **Б.к.** розміщена в Нью-Йорку, в приміщенні Фонду Карнегі. Члени **Б.к.** є впливовими особами в галузі політики, бізнесу, фінансового регулювання, ЗМІ. Вхід до **Б.к.** відбувається тільки за особистими запрошеннями. **Б.к.** отримав свою назву від готелю “Більдеберг” (Hotel de Bilderberg) в голландському місті Остербеке, де була проведена перша конференція в 1954 р. з ініціативи нідерландського принца Бернарда. Виникнення **Б.к.** є спробою створити аналітичний центр багатонаціональних корпорацій та фінансових олігархів, який розробляв би загальну світову політику, спрямовану на отримання надприбутків, та слугував інтересам фінансового інтернаціоналу і транснаціональних корпорацій. Деякими коментаторами організація трактувалася як таємний світовий уряд. У таємних засіданнях беруть участь багато державних діячів і політиків, що виступають за проект “Світового уряду”. В ідейному плані **Б.к.** проводить політику, близьку до аналогів “Ради зовнішніх зносин” (США) на рівні олігархічного “інтернаціоналу”. **Б.к.**, судячи з усього, тяжіє до об’єднання Європи. Одним з кроків **Б.к.** до уніфікації Європи стали її зусилля зі створення Римського клубу, який породив європейський ринок та євро – єдину валюту континенту.

Літ.: Колеман Д-р Джон. Комитет 300. Тайны мирового правительства / Д-р Джон Колеман. – М. : Витязь, 2000; *Таємні товариства: міфи і реальність* // Персонал-плюс. – 2007. – № 13 (216).

Розпутенко І.В.

БШПАРТИЗМ – форма соціального діалогу, принципи й практика якого побудовані на базі двосторонньої співпраці між об’єднаннями роботодавців і найманих працівників (профспілками), в процесі якої держава відіграє лише роль арбітра та посередника у врегулюванні конфліктів.

Світовий досвід засвідчує, що проблеми економіки і соціальної сфери, в тому числі сфери застосування найманої праці, розв’язуються оптимально в разі орієнтації не на конфронтацію, а на досягнення соціальної

злагоди, узгодження інтересів різних суспільних груп, тобто на соціальне партнерство. Стрижнем соціального партнерства є принцип співробітництва між роботодавцями і найманими працівниками, який реалізується у формах проведення переговорів, укладення колективних договорів та колективних угод, узгодження проектів нормативно-правових актів, консультацій при прийнятті рішень соціальними партнерами на всіх рівнях.

Перші ознаки соціального партнерства з’явилися тоді, коли виникли передумови до рівноправності партнерів. Це відбулося з утворенням професійних спілок. Адже рівноправний діалог між особою, що продає свою працю, єдиним джерелом існування якої є такий продаж, та власником засобів виробництва, який має “запас міцності” у вигляді накопиченого капіталу, не може відбуватися в принципі. Створення організацій працівників, об’єднання зусиль для спільного захисту своїх прав обмежило диктат власника, його вибір на ринку робочої сили. Завдяки створенню профспілок з’явилась можливість досягнення таких домовленостей, які змогли слугувати альтернативою соціальним катаклізмам.

Предметом соціального партнерства виступають колективні відносини між соціальними партнерами щодо участі трудових колективів у встановленні умов праці; участі трудових колективів в управлінні організаціями, на яких вони працюють; укладення і виконання колективних договорів та колективних угод на галузевому, регіональному, національному рівнях; діяльності професійних спілок та інших представницьких органів трудового колективу в соціально-трудовах відносинах; утворення та діяльності об’єднань роботодавців; вирішення індивідуальних та колективних трудових спорів. До сфери соціального партнерства входять: досягнення консенсусу з питань забезпечення зайнятості, створення додаткових робочих місць, організації оплачуваних громадських робіт, захисту населення від безробіття; застосування найманої праці з дотриманням техніки безпеки, вимог з охорони здоров’я працівників у процесі праці, оплати праці й забезпечення відтворюючої і стимулюючої функцій заробітної плати, прав працівників на своєчасне отримання заробітної плати; забезпечення нормального режиму праці й відпочинку; забезпечення права працівників на

участь в управлінні працею на підприємстві, в розподілі прибутку для забезпечення соціальної діяльності підприємства, у визначенні соціальних стандартів і встановленні їх мінімальних меж, у встановленні порядку проведення колективних переговорів, вирішенні колективних трудових спорів тощо.

Процес законодавчого закріплення колективно-договірної системи в більшості країн Заходу розпочався на початку ХХ ст. Окремі норми колективно-договірної системи було внесено до датського Цивільного кодексу в 1907 р., швейцарського Кодексу зобов'язань у 1911 р. У подальшому в процесі виділення норм трудового права в окрему галузь права (законодавства) набуло поширення прийняття спеціальних законодавчих актів з колективно-договірного регулювання трудових відносин. У Норвегії такий акт прийнято у 1915 р., у Німеччині – у 1918 р., у Фінляндії – у 1924 р. У 1948 р. Міжнародна Організація Праці (МОП) прийняла Конвенцію № 87 про свободу асоціації і захист права на організацію, у 1949 р. – Конвенцію № 98 про застосування принципів права на організацію і ведення колективних переговорів, Рекомендації № 91 про колективні договори (1951), № 94 про консультації та співробітництво між підприємцями і трудящими на рівні підприємства (1952), № 113 про консультації та співробітництво між державною владою та організаціями підприємців і трудящих (1960), Конвенцію № 154 про сприяння колективним переговорам (1981). Україна ратифікувала у різні роки вказані міжнародно-правові акти. Таким чином, вони входять до системи національного законодавства і є обов'язковими до виконання.

Виходячи з європейського досвіду країн з ринковою системою господарювання визнано, що дієвою формою взаємовідносин суб'єктів соціально-трудова відносин є соціальний діалог. Водночас соціальний діалог – це вид діяльності представницьких органів (сторін) роботодавців (власників), найманих працівників та держави у формі переговорних процесів, які визначають систему взаємовідносин між ними, що дає змогу не тільки врегулювати колективно-трудова конфлікти, а й запобігати їх виникненню. Він може бути неформальним або інституційним, відбуватися на національному, регіональному, галузевому рівнях або на рівні підприємства. Відповідно до класич-

ної моделі (модель МОП) соціальний діалог впроваджується на засадах **Б.** (на рівні підприємства: роботодавець – наймані працівники) або трипартизму (на рівні держави: організації роботодавців – наймані працівники (профспілки) – представники влади). У країнах з розвинутою ринковою економікою впроваджуються обидва види соціального партнерства. В тих країнах, де роль держави в регулюванні трудових відносин порівняно невелика (США, Канада, Великобританія тощо), практикується двостороннє співробітництво соціальних партнерів, тобто **Б.** Колективні переговори ведуться між роботодавцями і професійними спілками, іншими організаціями трудящих, держава в такі переговори майже не втручається, хоча може виступати арбітром або посередником у разі виникнення соціальних конфліктів. Однак це не означає, що при двосторонньому співробітництві держава повністю самоосувається від регулювання трудових відносин. Вона регулює умови ведення колективних переговорів, здійснює частково організаційно-технічне забезпечення цих переговорів. Іншими словами, за умов **Б.** з двох основних моделей державних дій: “до” і “після” трудового конфлікту діє друга модель. Вона характерна для країн, де держава традиційно здійснює лише мінімальне регулювання економіки. Ця модель передбачає, що втручання держави відбувається на стадії, коли конфлікт між роботодавцями та профспілками вже виник і загрожує перерости в такі дії, які можуть зруйнувати стабільність у суспільстві.

Однією з найважливіших складових **Б.** є участь працівників в управлінні підприємством (установою, організацією). В актах МОП, Ради Європи, ЄС участь працівників в управлінні організацією розглядається як одна з важливих форм соціального діалогу. Трудове право ЄС містить окремий інститут – участь працівників в управлінні виробництвом.

Участь працівників в управлінні організацією як правова форма соціального партнерства на виробничому рівні в Україні, на жаль, ще не набула належного розвитку. У західних країнах незалежно від того, яка модель застосовується (**Б.** чи трипартизм), загальним є те, що більшість питань, які виникають у соціально-трудова сфері, вирішуються на базовому рівні, тобто на рівні підприємства. Важливою умовою ефективного ведення соціального діалогу є високий рівень дієдат-

ності його сторін. Як показує вітчизняний та зарубіжний досвід, бажана дієздатність може бути досягнута завдяки дотриманню таких вимог: соціальний діалог має вестися на основі принципів трипартизму або **Б.**; організаційні структури представницьких органів (сторін) роботодавців (власників), найманих працівників мають бути рівнозначними; сторони соціального діалогу повинні бути рівноправними, компетентними та відповідальними за виконання прийнятих компромісних рішень; кожна сторона повинна володіти високим рівнем культури поведінки при веденні переговорів.

Таким чином, очевидно, що дієздатність є чинником впливу не тільки на стан ведення самого діалогу, а й на досягнення соціально-економічної стабільності в суспільстві. В умовах ринкової економіки соціальний діалог в Україні на багатьох рівнях переговорного процесу ведеться в основному між органами державної влади та профспілками, що не відповідає ні принципам **Б.**, ні вимогам міжнародних стандартів ведення такого діалогу і мало сприяє досягненню соціально-економічної стабільності у суспільстві.

Літ.: *Головко М. Л.* Соціальне партнерство (Сучасний міжнародний досвід) / М. Л. Головко, М. Л. Дубровський, В. І. Жуков. – К. : [б. в.], 1994. – 57 с.; *Задорожний Г. В.* Соціальне партнерство – реальний шлях до відкритого суспільства / Г. В. Задорожний, О. В. Коврига, В. В. Смоловик. – Х. : ХІБМ, 2000. – 192 с.; *Зарубіжний досвід соціального партнерства* // Україна: аспекти праці. – 1998. – № 1. – С. 38-43; *Нижник Н.* Соціальне партнерство як виклик сьогодення / Н. Нижник, С. Дубенко, Л. Пашко // Політ. менеджмент. – 2005. – № 2. – С. 46-54; *Основи трудового права України* : курс лекцій / за ред. д-ра юрид. наук, проф. П. Д. Пилипенка. – 3-тє вид., виправл. і доп. – Львів : Магнолія плюс, 2004. – 238 с.; *Якимець В. Н.* Межсекторное социальное партнерство: основы, теории, принципы, механизмы / В. Н. Якимец. – М. : Едиториан УРСС, 2004. – 384 с.; *Про розвиток соціального діалогу в Україні* : Указ Президента України від 29 груд. 2005 р. № 1871/2005. – Режим доступу : // <http://zakon.rada.gov.ua>; *Що таке МОП і чим вона займається?* – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua>

Баранцева К.К.

БІПОЛЯРНИЙ СВІТ (біполяризм або двополярність) – світовий порядок, що базується на домінуванні у міжнародних відносинах двох наддержав (США і СРСР; США і Росія; США і Китай) або суспільно-полі-

тичних систем (наприклад, капіталізму і соціалізму).

Антагонізм між Сходом і Заходом, тобто постійне протистояння між євроатлантичним і радянським блоками, що тривало з кінця 40-х до кінця 80-х рр. минулого століття, означав кінець тодішньої геополітики через дві найважливіші причини:

1) ідеологічного характеру. Світова система викристалізувалася в процесі боротьби двох ідеологій, кожна з яких претендувала на універсалізм. Це ідеологічне неприйняття один одного нейтралізувало інші джерела конфліктів. У такий спосіб у Європі, тобто в самому центрі протистояння Сходу і Заходу, логіка блокового мислення нівелювала міждержавні суперечності. Тепер існує лише одна мета: довести, що тільки ця ідеологія була покликана керувати світом;

2) стратегічного характеру. Виникнення біполярної системи Схід-Захід наприкінці 40-х рр. супроводжувалося подвійною революцією у військовій сфері: створення ядерної зброї, що має колосальну руйнівну силу, створення ракет, здатних транспортувати її на величезні відстані з немислимою раніше швидкістю. У результаті цього просторові характеристики втрачали значення, перетворюючи Землю на єдине поле бою. Крім того, обидва ворожих блоки (НАТО й Організація Варшавського Договору) були створені в рамках підготовки до третьої світової війни, тотального бою, результатом якого мав остаточно визначити ідеологію і табір, що перемогли. Поряд з апокаліптичною перспективою колишні гегемоністські устремління і територіальні претензії втрачали сенс.

Антагонізм між Сходом і Заходом підтвердив, що, здавалося б, немислимі ситуації, фантастичні досягнення науки і техніки не призведуть до радикального відновлення людства. Навпаки, усе нове, незвичайне піддано впливу вічного і постійного. Так, геополітичні проблеми виявилися деформовані логікою протистояння Схід-Захід, але водночас справляли на неї помітний вплив. Більше того, антагонізм Схід-Захід ще раз показав, що будь-який геополітичний, ідеологічний чи економічний фактор ніколи не є визначальним, а відчуває істотний вплив інших чинників. Протягом усього періоду протистояння Схід-Захід ідеологічні поняття постійно коригувалися з урахуванням геополітичних і навпаки.

У сучасних умовах зовнішньополітичний курс Української держави визначається як багатовекторний, що в практичній площині часто розуміють спрощено. Представники різних політичних сил намагаються оприлюднити свої погляди щодо зовнішньополітичних пріоритетів і пріоритетів безпеки України відповідно до власних ідеологічних уподобань. Найбільш гострі дискусії розгортаються між тими, хто орієнтований на пріоритетний розвиток партнерства з посткомуністичною Росією, і тими, хто головним завданням вважає включення України в євроатлантичні структури. Орієнтації політичної думки лише на два вектори віддзеркалюють стереотип біполярності світу, що обтяжений уявленнями про його конфронтаційну побудову.

Літ.: *Антонюк О.* Національні інтереси України у контексті геополітики сучасної Росії / *О. Антонюк // Політика і час.* – 2000. – № 5-6; *Василевський О. Л.* Структура геополітичних інтересів України / *О. Л. Василевський, М. Н. Гончар.* – К. : [б. в.], 1995; *Василенко С.* Українська геополітика. Вектор визначено / *С. Василенко // Віче.* – 2000. – № 9; *Моро Дефарж Ф.* Введение в геополитику / *Дефарж Ф. Моро.* – М. : Конкорд, 1996; *Україна у геополітичному інтер'єрі ХХ століття // Політ. думка.* – 1994. – № 3; *Руснак І.* Безпека і національні інтереси України / *І. Руснак // Віче.* – 2000. – № 5; *Савельєва І. М.* Альтернативный мир: модели и идеалы / *И. М. Савельева.* – М. : [б. и.], 1990; *Freedman L.* The Revolution in Strategic Affairs / *L. Freedman // Adelphi Paper 318.* – Oxford : Oxford university Press for the ISS, 1998.

Розпутьенко І.В.

БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС (Bologna process) – реформа вищої освіти в Європі, започаткованої підписанням Болонської декларації в 1999 р. у м.Болонья (Італія). Декларація про міжнародне співробітництво у сфері вищої освіти, підписана на рівні відповідальних за вищу освіту міністрів 29 європейських країн, проголосила такі цілі й завдання: запровадження зрозумілих і порівнюваних академічних ступенів та їх двоциклова організація (бакалавр – магістр); введення системи кредитів ЄКТС / ECTS (Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система / European Credit and Transfer System); сприяння мобільності студентів, викладачів, дослідників, адміністраторів; розвиток європейського співробітництва із забезпечення якості; розвиток європейського виміру вищої освіти.

Кінцевою метою **Б.п.** має стати створення Європейського простору вищої освіти (European Higher Education Area), покликаною підвищити конкурентоспроможність та привабливість вищої освіти, краще підготувати студентів до професійної діяльності, особистого та кар'єрного розвитку, виховати в них активну громадянську позицію, чим сприяти їх працевлаштуванню, підвищення зайнятості в ЄС, його економічному зростанню і зміцненню.

“Двигуном” **Б.п.** виступають міжміністерські конференції, що відбуваються раз на два роки, інколи раз на рік. Учасники звітують про результати, яких було досягнуто, ухвалюють пріоритети та робочі плани на наступний період між конференціями, видають політичні заяви (декларації) або комюніке. Наступною конференцією після Болонської стала конференція у Празі у травні 2001 р. До **Б.п.** приєдналося 33 учасники, включаючи Європейську Комісію; було прийнято рішення створити Групу супроводу **Б.п.** (Bologna Follow Up Group), яка складається з представників усіх країн – учасниць **Б.п.** За результатами міжміністерської конференції було підготовлено Празьке комюніке, яке поставило на порядок денний **Б.п.** три завдання: 1) розвиток навчання впродовж життя; 2) більш активне залучення студентів до усіх процесів, що відбуваються у ВНЗ; 3) сприяння підвищенню привабливості Європейському простору вищої освіти.

Берлінське комюніке за результатами міжміністерської конференції у Берліні у вересні 2003 р. проголошувало такі пріоритетні напрями: забезпечення якості вищої освіти на інституційному (організаційному), національному та загальноєвропейському рівнях; визнання дипломів і періодів навчання, у тому числі надання Додатку до диплома автоматично і безкоштовно для всіх випускників, починаючи з 2005 р.; розробка рамки кваліфікації для Європейського простору вищої освіти; включення докторського рівня як третього циклу вищої освіти до **Б.п.**; зміцнення зв'язку між Європейським простором вищої освіти та Європейським дослідницьким простором (European Research Area).

Бергенське комюніке (2005 р.) відзначило збільшення кількості учасників **Б.п.** та розширення пріоритетних завдань. На додаток до цілей, проголошених у попередні роки, Бергенське комюніке передбачало: посилення ува-

ги до соціального виміру вищої освіти, усунення перешкод для мобільності; запровадження стандартів і рекомендацій із забезпечення якості, як це пропонує Європейська асоціація зі забезпечення якості вищої освіти (ENQA); розвиток національних рамок кваліфікації; створення можливостей для гнучких траєкторій навчання у вищій освіті, включаючи процедури визнання попереднього навчання.

Лондонське комюніке (2007 р.) поставило на порядок денний глобальний вимір **Б.п.** та відзначило прогрес у соціальному вимірі.

У Львовському комюніке (2009 р.) відзначені основні досягнення **Б.п.** та сформульовані головні виклики сьогодення, на які має відповісти система вищої освіти: глобалізація, стрімкий розвиток технологій, старіюче населення, фінансова та економічна криза, а також окреслені завдання на наступне десятиліття. Зокрема зазначено, що основним фокусом реформ має стати навчання, орієнтоване на студента (student-centered learning); що до 2020 р. мінімум 20% мають навчатися або стажуватися за кордоном. Остання міжміністерська конференція відбулася у березні 2010 р. у Відні та Будапешті, де було офіційно проголошено про запровадження ЄПВО та прийнято рішення про продовження **Б.п.** ще на 10 років з метою консолідації його досягнень.

Сьогодні учасницями **Б.п.** є 47 держав, а також Європейська Комісія, Рада Європи, ЮНЕСКО, Асоціація європейських університетів, Європейський союз студентів та інші організації та об'єднання. Інституційне забезпечення **Б.п.** становлять:

Група супроводу Б.п. (BFUG - Bologna Follow-Up Group), до якої входять представники всіх країн, які приєдналися до **Б.п.** під час підписання Болонської декларації, і ті, що приєдналися пізніше. Також до групи нагляду входять представники Європейської Комісії та країни, яка головує в ЄС.

Підготовча група (Preparatory Group) складається з представників країн, які вже проводили міжміністерську конференцію з **Б.п.**, і представників країн, які збираються проводити таку конференцію. Також до підготовчої групи входять по два представники від країн ЄС та країн, що не входять в ЄС, країна, яка головує до ЄС, і представники від Європейської Комісії.

Болонський секретаріат – тимчасове організаційне утворення, яке створюється для підготовки міжміністерських конфе-

ренцій кожних два роки. Так, у 2001-2003 рр. перший секретаріат розміщувався в Німеччині і готував Берлінську конференцію, у 2003-2005 рр. другий секретаріат розміщувався у Норвегії і готував Бергенську конференцію. Нині триває підготовка до наступної конференції у Бухаресті у 2012 р.

Україна приєдналась до **Б.п.** у 2005 р. Наказом Міністра освіти та науки № 612 від 13 липня 2007 р. затверджено План дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 р.; створено робочу групу супроводу **Б.п.** та міжвідомчу групу з упровадження **Б.п.**; триває підготовка до переходу на триступеневу (трициклову) систему підготовки фахівців (бакалавр, магістр, доктор філософії); вжито заходів щодо розширення мобільності, включаючи стажування студентів та викладачів, укладання міжуніверситетських договорів з обміну кадрами, створення спільних з європейськими університетами програм підготовки фахівців; підготовлено проект Додатку до диплома та методичні рекомендації, щодо його заповнення, триває розробка Національної рамки кваліфікації як передумови для визнання ступенів та попередніх періодів навчання.

Літ.: *Focus on Higher Education in Europe 2010: The Impact of the Bologna Process.* – Режим доступу : http://eacea.ec.europa.eu/about/eurydice/index_en.htm; *Архів* досліджень та публікацій ЄС, присвячений питанням освіти і впровадження Болонського процесу. – Режим доступу : www.Eurydice.org

Оржель О.Ю.

БОУМЕН ІСАЙЯ (англ. Bowman, Isaiah, 1878-1950) – американський географ, що здобув вищу освіту в Гарвардському університеті (1905). З 1915 по 1935 рр. очолював Американське географічне товариство, а з 1935 по 1948 рр. був президентом університету Джона Гопкінса. І.Боумен автор відомої праці “Новий світ” (1921), у якій піддав ревізії традиційну геополітику на основі поєднання ліберального інтернаціоналізму з реальною політикою. Держдепартамент США розіслав цю працю у всі американські представництва за кордоном. І.Боумен був одним з найвідоміших американських геополітиків, що поєднували теорію з практичною діяльністю. Американський президент Вудро Вільсон залучав І.Боумена до підго-

товки і проведення Паризької мирної конференції 1919-1920 рр. Важливе місце в роботі конференції займали питання визнання держав, які перебували в процесі утворення. Покладаючи великі надії на справедливе післявоєнне вирішення національного питання на конференцію держав-переможниць, у Париж приїхали делегації з Прибалтики, Закавказзя і України. Українська делегація на конференції була спільною від Української Народної Республіки (УНР) і Західної Облaсті УНР, яку очолював Г.Сидоренко (з 22 серпня 1919 р. – граф М.Тишкевич). Доречно зазначити, що під час роботи конференції І.Боумен запропонував разом з іншими фахівцями-географами карту поділу імперської Росії. Відповідно до карти, названої “Пропоновані кордони Росії”, американські дослідники внесли пропозицію створити цілу низку незалежних держав (балтійські: Литву, Латвію, Естонію; Білорусію, Україну, держави Кавказу, Середньої Азії та Сибіру). З позицій ХХІ ст. на карті не реалізувалося лише питання самовизначення і утворення сибірських держав. Загалом це високий показник наукового передбачення, прогнозування і планування розвитку геополітичних та гео економічних подій. І.Боумен позитивно ставився до українських інтересів. З ініціативи І.Боумена 2 травня 1919 р. американці припинили військові постачання Польщі на знак протесту проти дій Армії Галлера на українському фронті в Галичині. На відміну від позиції американської сторони (І.Боумен та ін.) найбільш непримиренну позицію на конференції щодо визначення української державності займала французька делегація на чолі з Ж.Клемансо. Його плани про створення в післявоєнній Європі держав, які б були складовою частиною “санітарного кордону” проти більшовизму і одночасно під егідою Франції стали майбутніми союзниками проти Німеччини, збігалися з намаганнями польської, чехословацької і румунської делегацій включити якнайбільше територій у склад своїх країн. Більш виважений підхід до вирішення українського питання займала англійська делегація, очолювана Ллойд Джорджем, який різко виступав проти анексії українських земель Польщею. В дискусії з Клемансо про визначення кордонів Польщі він висунув принцип: “не віддавати Польщі непольські території”. Щодо намагання вклю-

чити Галичину до складу Польської держави Ллойд Джордж заявив: “Польща не повинна поглинати населення, яке не є і не хоче бути польським”. За ініціативою британської делегації 8 грудня 1919 р. було прийнято “Декларацію Верховної Ради союзних і об’єднаних держав з приводу тимчасового кордону Польщі”, яка залишала Польській державі землі, населені переважно поляками (за винятком частини українських етнічних територій – Лемківщини, Посяння, Підляшся, Холмщини; “Лінії Керзона”). Американська делегація формально виступала за надання автономії українському народові в складі новоутворених держав. І.Боумен протягом тривалого періоду був директором Ради зовнішніх зносин (1917-1950), виступав за відмову від американського ізоляціонізму в міжнародних справах, оскільки унікальне географічне положення європейського воєнного театру є недостатньою умовою для забезпечення національної безпеки.

Літ.: *Баришев А. П.* Большевизм и современный мир / А. П. Баришев. – М. : [б. в.], 2003; *Клочко Р. Ю.* Геополітична складова державницької думки в Україні / Р. Ю. Клочко // Екон. та соц. географія. – 2004. – Вип. 55; *Колосов В. А.* Геополітика и политическая география / В. А. Колосов, Н. С. Мироненко. – М. : Аспект Пресс, 2001.

Розпутенко І.В.

БРЕТТОН-ВУДСЬКІ ІНСТИТУТИ (англ. Bretton Woods Institutions) – основа світової валютно-фінансової системи, що включають Міжнародний Валютний Фонд і Світовий Банк, засновані в червні 1944 р. представниками 44 країн на валютно-фінансовій конференції в Бреттон-Вуді у штаті Нью-Гемпшир (США). Ініціатором створення цих міжнародних фінансових інститутів був знаменитий англійський економіст Джон Кейнс (1883-1946 рр.).

Перша світова війна призвела до величезних торговельних розривів, країни не могли більше конвертувати свої валюти у золото. Золотий стандарт втратив свою ефективність, незважаючи на спроби відновити його у повоєнні роки, а світова криза (1929-1933 рр.) призвела до його остаточного розпаду. Коли перемога союзників у Другій світовій війні стала очевидною, у 1944 р. виникли потреба і підстави для закладання основи нової міжнародної грошової системи з метою поліпшення світової торгівлі й

добробуту. В угоді, розробленій країнами-учасницями, передбачалося, що центральні банки купують і продають власну валюту, щоб утримувати обмінні курси на певному рівні (режим фіксованих валютних курсів). Цієї угоди, відомої як Бреттон-Вудська система, дотримувалися з 1945 до 1971 р.

Згідно з Бреттон-Вудською угодою було створено Міжнародний валютний фонд, який у 1945 р. об'єднав 30 країн. Нині його членами є понад 150 країн світу. Перед МВФ стояло завдання сприяти розширенню світової торгівлі через установа правил для підтримання постійних обмінних курсів і надання позик країнам, що відчують труднощі з платіжним балансом. Правила для здійснення торгівлі між країнами (встановлення мит і квот) розробляються Генеральною угодою з тарифів і торгівлі (ГАТТ – General Agreement on Tariffs and Trade у даний час – Світова організація торгівлі (СОТ)) – організацією, штаб-квартира якої розміщується у Женеві. За домовленістю країн-учасниць МВФ збирає і стандартизує міжнародні економічні дані.

Відповідно до Бреттон-Вудської угоди було також засновано Міжнародний банк реконструкції й розвитку (МБРР), який нині надає довгострокові позики країнам, що розвиваються, з метою надання їм допомоги у зведенні дамб, побудові автошляхів та інших матеріальних об'єктів, що має сприяти економічному розвитку цих країн. Кошти на позики отримують здебільшого через випуск облігацій МБРР і продаж їх на ринку капіталів розвинених країн. У 1960 р. МБРР заснував філіал – Міжнародну асоціацію розвитку (ІДА – International Development Association), яка надає особливо привабливі позики країнам, що розвиваються (наприклад з п'ятирічним терміном сплати і нульовими процентними ставками). Кошти для цих позик формуються за рахунок прямих внесків країн-учасниць. Оскільки США вийшли з Другої світової війни як найрозвиненіша світова економічна держава, що сконцентрувала понад половину світових виробничих потужностей в оборонній промисловості і найбільші світові запаси золота, Бреттон-Вудська система постійних обмінних курсів ґрунтувалася на конвертованості американського долара в золото. Центральні банки повинні були підтримувати фіксовані валютні курси через інтервенції на

валютних ринках, за винятком США, що продавали і купували доларові активи, якими володіли як міжнародними валютними резервами.

Літ.: Білорус О. Г. Глобальні трансформації стратегії розвитку : монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. – К. : ВІПОЛ, 1998; Боринець С. Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини : підручник / С. Я. Боринець. – К. : Знання : КОО, 1999; Деніелс Джон Д. Международный бизнес: внешняя среда и деловые операции : пер. с англ. / Джон Д. Деніелс, Ли Х. Радеба. – 6-е изд. – М. : Дело, 1998; Линдерт П. Экономика мирохозяйственных связей : пер. с англ. / П. Линдерт ; общ. ред. и предисл. О. В. Ивановой. – М. : Прогресс, 1992; Мишкін Фредерік С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків : пер. з англ. / Фредерік С. Мишкін. – К. : Основи, 1999; Петрашко Л. П. Валютні операції : навч. посіб. / Л. П. Петрашко. – К. : КНЕУ, 2001; Рязанова Н. С. Міжнародні фінанси : навч.-метод. посіб. для самостійного вивч. дисципліни / Н. С. Рязанова. – К. : КНЕУ, 2001; Шемет Т. С. Міжнародні фінанси : підручник / Т. С. Шемет ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торгово-еко. ун-т, 2000.

Розпутенко І.В.

БРІАН АРИСТИД (1862-1932) – найактивніший державний діяч у царині миру та співпраці в Європі у 20-30-х рр. ХХ ст., активний учасник пан'європейського руху, почесний голова Пан'європейського союзу в 1927-1932 рр. Соціаліст-реформатор родом з Нанта, Б. 10 разів був прем'єр-міністром Франції. Але найвищих висот кар'єра Б. досягла в 1925-1932 рр., коли він став міністром закордонних справ. Був ревним прихильником франко-німецького примирення і став головним архітектором Локарнських договорів про непопушність франко-німецького та франко-бельгійського кордонів, творцем пакту Бріана-Келого про відмову від війни. За це разом з німецьким колегою Густавом Штреземаном став лауреатом Нобелівської премії миру 1926 р. Пропонував створити Європейський Союз на федеральній основі.

Цю пропозицію Б. вніс у своєму виступі в Женеві на Х Асамблеї Ліги Націй у вересні 1929 р. Заявив, що між народами, об'єднаними географічно як народи Європи, має існувати певний федеративний зв'язок, у них має бути можливість у будь-який момент

спілкуватися між собою, обговорювати свої інтереси, приймати спільні ухвали, встановлювати між собою узи солідарності, які дали б їм змогу, коли доведеться, протистояти скрутним обставинам, якщо вони виникнуть. Делегати 27 європейських держав-членів Ліги Націй доручили **Б.** підготувати меморандум з цього питання. Складений співробітником Алексісом Леже “Меморандум про організацію режиму федеративного європейського союзу” конкретизував пропозиції **Б.** і був опублікований французьким урядом у травні 1930 р. У ньому визначалися принципи та механізм, завдяки яким можна створити союз. У Меморандумі наполягалося на “загальному підпорядкуванні економічних проблем політичним” з огляду на те, що просування у вирішенні питань безпеки сприятиме розвитку економічної співпраці; передбачалося створення виконавчого органу – постійного Політичного комітету для ухвалення постанов і представницького органу – Європейської конференції з представників усіх європейських держав-членів Ліги Націй для дискусій, а також секретаріату. З метою запобігання нав’язуванню волі великих держав пропонувалася щорічна ротація керівництва Конференції і Комітету. На першому етапі передбачалася ліквідація обтяжливих митних обмежень і створення спільного європейського ринку, а в подальшому – створення європейської федерації, яка забезпечить спільну безпеку.

Більшість з урядів 26 держав декларувала свої симпатії до проєкту **Б.** (крім Угорщини та Ірландії), проте їх зауваження на меморандум були більш-менш критичними. Скажімо, Німеччина побоювалася, що Європейський Союз закріпить її східні кордони, встановлені Версальським мирним договором. Італія погоджувалась з принципом європейської співпраці й відкидала принцип європейської єдності. До того ж вона хотіла включення до союзу держав, які не були членами Ліги Націй: СРСР, Туреччини. Нарешті, Велика Британія, прагнучи розвитку співробітництва зі своїми домінонами, опиралась створенню особливих європейських органів. Вона пропонувала обмежитись проведенням періодичних зустрічей європейських держав у рамках Ліги Націй.

Під час XI сесії Асамблеї Ліги Націй 8 вересня 1930 р., **Б.** опублікував “Білу книгу” зі своїм меморандумом, відповідями держав і доповіддю. Після виходу книги розпочало-

ся її обговорення. Майже відразу стала помітна різниця між позицією **Б.**, що проводив ідею європейського “федерального зв’язку”, без якого проєкт не мав сенсу, й позицією британського представника А.Гендерсона, який використовував тільки термін “співробітництво”.

На пропозицію Франції та Югославії було вирішено створити “Комісію з вивчення Європейського союзу”, яку в січні 1931 р. очолив **Б.** Комісія працювала впродовж усього 1931 р. і розглядала переважно економічні питання. Але, як виявилось, 1931 р. був останнім як для **Б.**, так і для його ідей. Дискусії про Бріанів меморандум збіглися з Великою кризою та першими виборчими успіхами німецьких нацистів. В Європі дедалі слабшав “дух Локарно”. Густав Штреземан помер, а сам хворий **Б.** подав у відставку. Тим більше, що й у Франції проти нього розширювалася кампанія, під час якої противники звинувачували його в проведенні політики односторонніх поступок Німеччині, яка ставала дедалі більш націоналістичною і загрозовою.

Коли **Б.** не стало, Остін Чемберлен, британський міністр закордонних справ, палко вшанував його пам’ять. Він зауважив, що **Б.** “пишався своєю країною і ревниво ставився до її прерогатив, проте його гордості задовольнялись, коли Франція відіграла роль богині, що веде решту держав дорогою миру й цивілізації. Тепер немає вже нікого, хто міг би дорівнятися до нього”.

Після смерті **Б.** у 1932 р. та приходу до влади в Німеччині наступного року А. Гітлера в Європі помітно знизився інтерес до ідеї інтеграції, і комісія Ліги Націй припинила свою роботу. Частина пропозицій **Б.** пізніше знайшла відображення у плані Р.Шумана.

Літ.: *Дейвіс Норман*. Європа: Історія / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К. : Основи, 2000; *Дюррозель Жан-Батіст*. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Жан-Батіст Дюррозель ; пер. з фр. С. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. – К. : Основи, 1995; *Історія дипломатії* : в 3 т. / под ред. В. П. Потемкіна. – М. : Огиз, 1941. – Т. 1; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *Jastawski Kazimierz*. Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004; *Derek Heater*. The idea of European unity/

Derek Heater. – Leicester and London : Leicester University Press, 1992.

Прокопенко Л.Л.

БРЮССЕЛЬСЬКИЙ ДОГОВІР (англ. Brussels Treaty) – міжнародний документ під назвою “Договір про економічне, соціальне та культурне співробітництво та колективну самооборону”, підписаний у березні 1948 р. між Великою Британією, Францією, Бельгією, Нідерландами та Люксембургом. **Б.д.**, який набув чинності 25 серпня 1948 р., мав продемонструвати спроможність західноєвропейських країн до співробітництва, зокрема у сфері оборони, а також спонукати США до безпосередньої участі у забезпеченні безпеки Західної Європи. Фактично підписання **Б.д.** привело до створення міжнародної організації, відомої як “Організація Брюссельського договору” або “Західний Союз”. **Б.д.** став першим кроком на шляху створення європейської, а згодом і трансатлантичної систем колективної безпеки. Переговори щодо **Б.д.**, його розробка та підписання відбувалися в умовах зростання міжнародної напруженості в Європі, зумовленої післявоєнною зовнішньополітичною активністю СРСР та його курсом на залякування Заходу власною військовою могутністю. Зростаючу стурбованість західноєвропейців радянською експансією емоційно висловив прем’єр-міністр та міністр закордонних справ Бельгії П.Спаак у своєму виступі на Генеральній Асамблеї ООН восени 1948 р.: “Імперія Радянського Союзу простягається від Далекого Сходу до Балтійського моря і від Чорного моря до Середземного. Влада його відчувається тепер навіть на берегах Рейну [...], і Радянський Союз запитує, чого побоюється інша сторона!” Ідея створення оборонного альянсу націй-однодумців під егідою *Організації Об’єднаних Націй* (ООН) з метою “убезпечити сім” простих людей від жахів та нещастя ще однієї війни” була висловлена У.Черчиллем під час його виступу у Вестмінстерському коледжі м. Фултон (США) в березні 1946 р. Роком пізніше вона була підтримана і розвинута Л.Сен-Лораном – державним секретарем Канади з питань зовнішньої політики, який, звертаючись до Генеральної Асамблеї ООН у вересні 1947 р., висловив стурбованість через неспроможність Ради Безпеки ООН захистити миролюбні народи, які

за таких умов змушені будуть шукати більшої безпеки у союзі з демократичними і миролюбними державами, готовими взяти на себе особливі міжнародні зобов’язання в обмін на забезпечення вищого рівня національної безпеки. У січні 1948 р. в Палаті громад з пропозицією створення союзу західноєвропейських держав як прелюдії до трансатлантичного договору виступив міністр закордонних справ Великої Британії Е.Бевін. Пославшись на Дюнкерський договір 1947 р., що став основою повоєнного співробітництва Франції та Великої Британії, він запропонував укласти аналогічні угоди з країнами Бенілюксу. Хоча ця пропозиція була позитивно сприйнята в США, вони висловили думку, що, оскільки Дюнкерський договір спрямований суто проти можливої агресії з боку Німеччини, для західноєвропейських країн більш прийнятною буде модель так званого Пакту Ріо (Міжамериканський договір про взаємну допомогу, підписаний у вересні 1947 р. у межах Організації Американських Держав), який забезпечував колективну оборону від будь-якої зовнішньої агресії. До цієї думки приєдналися уряди Бельгії, Нідерландів та Люксембургу. Підтриманий СРСР перехід під контроль комуністів уряду Чехословаччини внаслідок політичної кризи, що відбувся у лютому 1948 р., змусив західноєвропейські країни прискорити переговори. На початку березня 1948 р. представники Великої Британії, Бельгії, Франції, Нідерландів та Люксембургу зустрілися у Брюсселі з метою обговорення тексту договору про взаємну допомогу. Одночасно міністр закордонних справ Франції Ж.Бідо звернувся до Державного секретаря США з листом, у якому запропонував якнайшвидше розпочати політичні консультації та підійти до вирішення технічних питань щодо посилення політичного і військового співробітництва між Старим і Новим світами, наголосивши, що західноєвропейські демократичні країни зможуть ефективно протистояти агресії лише за допомогою США. З огляду на можливість висунення з боку СРСР вимоги до Норвегії розпочати переговори щодо укладення угоди про взаємну допомогу (як і у випадку з Фінляндією), Велика Британія також звернулася до США з проханням невідкладного обговорення питань безпеки в Північноатлантичному регіоні. У відповідь США зая-

вили, що перед тим, як просити допомоги, західноєвропейські країни мають наочно продемонструвати готовність до практичних кроків у створенні колективної оборони. Незважаючи на очевидну зовнішньополітичну експансію СРСР на Європейському континенті, ні у президента США Г.Трумена, ні у Державного секретаря К.Маршалла не було впевненості в тому, що США мали приєднатися до пропозицій європейських партнерів. Крім того, на той час у Конгресі США не було необхідних для підтримки договору двох третин голосів.

Підписаний 17 березня 1948 р. в Брюсселі строком на 50 років **Б.д.** мав на меті сприяння економічному відродженню Європи й досягнення високого рівня життя європейців шляхом організації та координації економічної діяльності країн-учасниць, запобігання конфліктам в їх економічних політиках, координацію виробництва та розвиток торговельних відносин, співробітництво в соціальній сфері, зміцнення культурних зв'язків, а також створення системи колективної оборони. В ст. IV **Б.д.** зазначалося, що в разі, якщо будь-яка Сторона Договору стане об'єктом "збройного нападу в Європі", інші Сторони відповідно до ст. 51 Статуту ООН нададуть Стороні, що зазнала нападу, всю військову та інші види допомоги і підтримки. Ст. V зобов'язувала членів **Б.д.** співробітничати з Радою безпеки ООН з метою підтримки міжнародного миру та безпеки, а ст. VI – не ставати сторонами договорів, що суперечать **Б.д.** Вищим органом **Б.д.** стала Консультативна рада, до складу якої увійшли п'ять міністрів закордонних справ. Консультативна рада скликала на вимогу будь-якої із Сторін **Б.д.** для консультацій щодо ситуацій, які можуть становити загрозу миру; позицій та кроків у разі відновлення агресивної політики Німеччини або стосовно ситуацій, що загрожуватимуть економічній стабільності. Виступаючи в Конгресі США у день підписання **Б.д.**, Президент США Г.Трумен запевнив "вільні країни Європи" у підтримці Сполученими Штатами Америки їх рішучості захистити себе. На тлі загострення відносин СРСР із західними союзниками з приводу проведення ними грошової реформи у західній зоні окупації Німеччини та перших ознак встановлення Радянським Союзом блокади Західного Берліна наприкінці квітня 1948 р.

міністри оборони та начальники штабів країн-учасниць **Б.д.** зібралися в Лондоні на першу зустріч для обговорення їх нагальних військових потреб та визначення обсягів допомоги з боку США. 3 липня того ж року в цих зустрічах почали брати участь експерти зі США та Канади, які мали статус третіх країн. На початку квітня 1948 р. члени **Б.д.** прийняли рішення про створення військового органу "Оборонна організація Західного Союзу" (анг. WUDO), який було офіційно засновано у вересні 1948 р. Головою Комітету головнокомандуючих був призначений представник Великої Британії фельдмаршал Б.Монтгомері. Штаб-квартира оборонної організації **Б.д.** була розміщена у м.Фонтенбло (Франція).

В умовах загострення відносин з СРСР, неминучого розколу Європи на два протилежних табори та початку холодної війни західноєвропейські країни, зокрема члени **Б.д.**, почали розглядати можливість укладання нового договору про взаємну оборону за участю США як найпотужнішої військової сили світу. В результаті низки таємних переговорів між високопосадовцями США, Канади та Великої Британії щодо концепції майбутнього альянсу американська делегація представила меморандум зі схвалення ідеї договору про забезпечення трансатлантичної безпеки, який став частиною пропозиції оборонного відомства США. Для залучення до цього процесу Конгресу США сенатором А.Вандербергом після консультацій з Державним департаментом США була підготовлена резолюція № 239, яка визначала основні завдання повоєнного зовнішньополітичного курсу США і, зокрема, містила зобов'язання щодо колективної взаємної оборони (агресія проти члена альянсу є агресією проти всіх його членів). Резолюція була прийнята Сенатом США в червні 1948 р., що уможливило участь США в Атлантичному альянсі. Робота над змістом договору тривала з 10 грудня 1948 р. по 18 березня 1949 р. У березні 1948 р. до участі в альянсі були офіційно запрошені Данія, Ісландія, Італія, Норвегія та Португалія. Північноатлантичний Договір був підписаний 4 квітня 1949 р. у Вашингтоні 12 країнами-сторонами. До квітня 1951 р. оборонні структури **Б.д.** були включені в структуру *Організації Північноатлантичного договору* – НАТО.

Протоколом № 1 до Паризьких угод, підписаних 23 жовтня 1954 р. представниками США, Канади, Франції, Великої Британії, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу, а також ФРН та Італії, до **Б.д.** були внесені зміни та доповнення, що дали змогу ФРН та Італії стати членами **Б.д.**, на основі якого була створена нова військово-політична організація – *Західноєвропейський союз*.

Літ.: Довідник НАТО. – Brussels : NATO Public Diplomacy Division, 2006; *Копійка В.В.* Європейський Союз : історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; *Холодная война. 1945 – 1963 гг. : Историческая ретроспектива* : сб. ст. / Рос. акад. наук ; Ин-т всеобщ. истории ; отв. ред. Н. И. Егорова, А. О. Чубарьян. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2003; *Ismay L.* NATO : the first five years, 1949-1954 / L. Ismay. – North Atlantic Treaty Organization, 1954.

Рудік Н.М.

БУФЕРНА ДЕРЖАВА – одна чи кілька країн, що розділяють центри гео економічної і геополітичної потужності. В минулому Афганістан був **Б.д.** між Російською і Британською імперіями. Буферна зона із невеликих держав, що розділяли Росію і Німеччину, типова для Центрально-Східної Європи. Під час громадянської війни була утворена Далекосхідна буферна республіка.

У сучасних умовах Україна може бути представлена як **Б.д.** між Європейським Союзом і Російською Федерацією. Конкурентна боротьба за вплив на Україну Росії і США за умов збереження невизначеності зовнішньополітичних орієнтирів України, її пасивності у вирішенні питань безпеки та за браком внутрішньополітичної стабільності може призвести до того, що вона перетвориться на буферну зону між геополітичними силовими центрами. Належність до буферної зони не відповідає національним інтересам України, оскільки загрожує її безпеці, зокрема з огляду й на те, що за таких умов деякі держави можуть спробувати розв'язувати свої суперечки за рахунок українських інтересів або й на українській території.

Саме тому поліпшення взаємодії України і НАТО можна розглядати як спосіб уникнути перелічених вище небезпек шляхом розвитку співпраці з Альянсом аж до приєднання до нього. Переваги, що мають члени НАТО від участі в Альянсі (зовнішня безпека, гарантії від зовнішнього втручання, гарантії стабільності тощо), дають їм змогу

зберігати суверенність у питаннях визначення свого внутрішньополітичного курсу. Це вигідно відрізняє НАТО від таких оборонних об'єднань минулого, як Організація Варшавського Договору.

Основні проблеми військової співпраці з НАТО стосуються ось чого. По-перше, не варто переоцінювати ізольоване значення військової співпраці. Надійне гарантування безпеки України за рахунок співпраці з Північноатлантичним Альянсом можливе лише за умови відповідного вибору політичної еліти і значної частини суспільства. Таким чином, можливості військових розвивати контакти з НАТО об'єктивно обмежені.

Літ.: *Антонюк О.* Національні інтереси України у контексті геополітики сучасної Росії / О. Антонюк // Політика і час. – 2000. – № 5-6; *Василевський О. Л.* Структура геополітичних інтересів України / О. Л. Василевський, М. Н. Гончар. – К. : [б. в.], 1995; *Василенко С.* Українська геополітика. Вектор визначено / С. Василенко // Віче. – 2000. – № 9; *Україна у геополітичному інтер'єрі ХХ століття* // Політ. думка. – 1994. – № 3; *Руснак І.* Безпека і національні інтереси України / І. Руснак // Віче. – 2000. – № 5.

Розпутько І.В.

БЮДЖЕТ ЄС – сукупні надходження та видатки Європейського Союзу, які утворюють бюджет на основі щорічних прогнозів. Винятком є операційні витрати ЄС, які здійснюються за рахунок держав-членів ЄС (д.-ч.). Бюджетну політику ЄС розробляють такі інституції: Європейська Комісія (ЕК), Рада ЄС та Європейський Парламент (ЄП), де ЕК розробляє та подає проект бюджету. Первісно фінансування діяльності Європейської економічної спільноти (ЄЕС) здійснювалося завдяки фінансовим внескам д.-ч. відповідно до процентного коду. Поступово змінюючи свою логіку, з 1970 р. бюджет ЄС фінансується за рахунок системи власних ресурсів.

Перехід на власні кошти було закріплено рішенням Ради 2000/597/ЄС від 1 січня 2001 р. або від 1 січня 2002 р. та Євратому від 29 вересня 2000 р. про систему власних засобів Спільноти. У Лісабонському договорі це положення закріплене ст. 311 Договору про функціонування ЄС: “Союз забезпечує себе коштами, необхідними для досягнення цілей та виконання своїх політик. Без шкоди іншим надходженням бюджет повністю фінансується з власних ресурсів”. Водночас Рада після

консультацій з Парламентом зберігає за собою право встановити нові категорії власних ресурсів або скасувати існуючі. Рішення не набуває чинності, доки його не затверджено державами-членами згідно з їх відповідними конституційними вимогами (ст. 311).

Згідно з рішенням Ради 2000/597/ЄС власними коштами вважаються: 1) податки, премії, додаткові чи компенсаційні внески чи інші збори, визначені інституціями Спільноти щодо торгівлі з третіми країнами в межах спільної сільськогосподарської політики, а також у рамках спільної організації ринку цукру; 2) мита, які збирають на основі Спільного митного тарифу та інші мита стосовно торгівлі з третіми країнами; 3) надходження від ПДВ: з 2004 р. становить 0,5% ПДВ; 4) ставка відрахування для д.-ч. залежно від її платоспроможності, що визначається відповідно до бюджетної процедури та виходитиме з обсягу ВВП країни, де основа нарахування для кожної д.-ч. не повинна перевищувати 50% від її валового національного продукту. До інших джерел наповнення **Б.ЄС** належать залишок з попереднього бюджетного року, податки на прибутки службовців ЄС; штрафи за порушення законів ЄС, які накладає Комісія. Загальна верхня межа власних коштів ЄС не має перевищувати встановленої відсоткової ставки від сукупного валового національного прибутку д.-ч. (ВВП), що обчислюється за встановленою формулою. Так, згідно з фінансовою перспективою (Financial Framework) 2007-2013 річний бюджет ЄС не повинен перевищувати 1-0,45% від сукупного ВВП д.-ч.

Бюджетна процедура ЄС визначається дотриманням положень ст. 314 Договору про функціонування ЄС. Деталі регулює бюджетний регламент та угоди між задіяними інституціями (так зване *концертування*). У 1988 р. голови ЄП, Ради ЄС та ЄК підписали міжінституційну угоду, яка визначила обов'язки всіх інституцій в процесі вироблення фінансової перспективи (англ. *Financial Framework*) та щорічного бюджету. Така угода оновлюється на щорічній основі з метою перегляду певних положень, технічної відповідності тощо. Європейська Комісія до 1 вересня подає проект **Б.ЄС**, розроблений з урахуванням попередніх розрахунків, поданих до 1 липня ЄП, Радою ЄС, ЄК, Європейським Судом та Європейською Рахунковою Палатою на розгляд Ради ЄС та

Європейського Парламенту. Останні діють разом як "бюджетний законодавець". У разі затвердження ЄП пропозиції Ради ЄС бюджет ухвалюється. В інших випадках діють спеціальні процедури ухвалення **Б.ЄС** згідно зі ст. 314 Договору.

Від класифікації витрат залежить, чи Рада ЄС або ЄП матиме вирішальний голос щодо тієї чи іншої статті **Б.ЄС**. Виділяють два види витрат з бюджету ЄС: обов'язкові та необов'язкові. До обов'язкових видатків належать витрати, пов'язані з виконанням ЄС своїх обов'язків, визначених договорами (зазвичай на сільське господарство), вторинним законодавством, міжнародними угодами, конвенціями тощо. Всі інші витрати є необов'язковими. Їх обсяг визначають бюджетні органи на власний розсуд (наприклад такі сфери, як політика згуртування (економічні та соціальні аспекти), внутрішня політика (дослідження, культура, довкілля тощо), зовнішня діяльність та адміністративні витрати).

Оскільки до повноважень ЄП належить остаточне рішення лише щодо необов'язкових видатків, то контроль за видатками в аграрному секторі, які належать до обов'язкових витрат і становлять близько 45% усіх витрат річного **Б.ЄС**, залишаються поза увагою європейських парламентарів. Водночас Лісабонський договір містить положення, за яким ЄП має право участі в ухваленні рішень на рівні з Радою ЄС. Відтак д.-ч. через Раду ЄС більше не матимуть останнього слова в питаннях "обов'язкових видатків", як це було раніше.

Б.ЄС розробляється з дотриманням певних принципів, які є важливими для прозорості процедури, зокрема: принципів завчасності, щорічності і часової першості, єдності і комплектності, валового, збалансованості і особливо важливого з них – ефективного фінансового управління та ін. Окреме місце посідає боротьба з шахрайством (щорічні втрати становлять близько 1-2% від загального бюджету).

У зв'язку з недотриманням вищезазначених принципів, потребою у підвищенні ефективності бюджетної процедури та скорочення її в часі був розроблений механізм фінансової перспективи (ст. 312 Договору), який ухвалюють одноставно. Фінансова перспектива встановлює верхню межу видатків, що накладає фінансову дисципліну на д.-ч. Основним завданням цього механізму є фінан-

сове планування в перспективі, принаймні, п'яти років (в середньому – на сім). Якщо до закінчення попередньої фінансової програми не було ухвалено регламенту Ради, що визначає нову фінансову перспективу, максимальні розміри коштів та інші положення, що відповідають останньому року цієї програми, продовжують застосовуватись до того часу, поки такий акт буде ухвалено. На сьогодні чинна фінансова перспектива охоплює період 2007-2013 рр.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа ЄС / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за ред. М. Бойцуна, І. А. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – 620 с.; Стрельцов В. Ю. Європейська економічна інтеграція : навч. посіб. / В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – 148 с.; Штрайнци Р. Європейське право / Р. Штрайнци. – Львів : Львів ; Астролябія, 2009. – 479 с.; Консолідовані версії договору про Європейський Союз та договору про функціонування Європейського союзу (2010/C 83/01). – Режим доступу : www.sdla.gov.ua/2000/597/EC, Euratom: Council Decision of 29 September 2000 on the system of the European Communities' own resources // Official Journal L 253. – 2000. – 7.10. – P. 42-46. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu>; Інтернет-сторінка Європейської Комісії (Фінансове планування та бюджет). – Режим доступу : http://ec.europa.eu/budget/index_en.htm/

Заворітня Г.П.

БЮРО ПО БОРОТЬБІ З ШАХРАЙСТВОМ (фр. Office de Lutte Anti-Fraude – OLAF) – службова інстанція Європейської Комісії для боротьби з шахрайством у процесі виконання програм та політики Європейського Союзу, а також охорони структурних допоміжних фондів, які надходять до держав-членів ЄС і до країн-кандидатів. Бюро створено рішенням Комісії від 28 квітня 1999 р. замість підрозділу з координації запобігання шахрайству, який працював з 1998 р. **ОЛАФ** є незалежною організацією, яка тісно взаємодіє з органами влади держав-членів ЄС та співпрацює з національними агентствами по боротьбі з шахрайством та корупцією. Одноособовим органом управління та керівництва бюро є Генеральний директор, якого призначає Комісія за згодою Європарламенту та Ради Міністрів. Він не повинен виконувати вказівки жодного уряду і жодної інституції, причому незалежність підпорядкованої інстанції він може відстоювати

навіть у Суді ЄС. Генеральний директор має право розпочинати розслідування з власної ініціативи, а не лише на вимогу інституції, органу чи держави-члена. Крім того, до організаційної структури бюро входять радники Генерального директора, помічники Генерального директора, оперативні співробітники та адміністративний персонал, об'єднані в управління та відділи. Гарантом цілковитої незалежності **ОЛАФ** також виступає наглядовий комітет, обов'язком якого є контроль за проведенням розслідувань. До складу комітету входять п'ять відомих осіб, які не працюють у структурах ЄС. Їх призначають спільно Комісія, Парламент і Рада. **ОЛАФ** керується у своїй діяльності правилами, визначеними міжінституційною угодою № 1073/1999, що уклали між собою Комісія, Парламент та Рада 25 травня 1999 р. щодо розслідувань, які проводяться бюро; Конвенцією про захист фінансових інтересів Європейських Співтовариств від 27 липня 1995 р.; положеннями Протоколу про боротьбу з корупцією від 27 вересня 1996 р.; Другого Протоколу про відмивання грошей та кримінальну відповідальність юридичних осіб від 19 червня 1997 р.; Директиви 91/308/ЄЕС від 10 червня 1991 р. щодо попередження використання фінансової системи з метою відмивання грошових коштів, отриманих злочинним шляхом; Директиви 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 жовтня 2005 р. щодо попередження використання фінансової системи з метою відмивання грошових коштів, отриманих злочинним шляхом та фінансування тероризму; Рішенням Ради від 18 грудня 1995 р. № 2988/95 “Про захист фінансових інтересів Європейського Союзу”; Рішенням Ради від 11 листопада 1996 р. № 2185/96 “Про протидію шахрайству” та інших актах вторинного права ЄС. Крім того, у своїй діяльності **ОЛАФ** спирається на правові основи протидії шахрайству, закладені в Договорі про заснування Європейського Співтовариства (1957), Договорі про Європейський Союз (1992), Договорі про утворення Європейського співтовариства з атомної енергії та Лісабонському договорі (2007).

Головні завдання **ОЛАФ** полягають у боротьбі з шахрайством та зловживаннями у сфері: використання коштів з бюджету ЄС; фінансової допомоги та цільової державної допомоги; відшкодування податку на дода-

ну вартість; експорту та імпорту товарів та послуг (зокрема, йдеться про контрабанду); втручання у внутрішній ринок ЄС тощо.

Основними принципами діяльності **ОЛАФ** є забезпечення захисту основних прав і свобод людини та громадянина під час проведення розслідувань; обов'язковість зовнішнього контролю; забезпечення нерозголошення інформації; публічність боротьби з шахрайством та іншими зазіханнями на фінансові інтереси ЄС; законність при проведенні розслідувань; незалежність при проведенні розслідувань; справедливість.

До сфери компетенції **ОЛАФ** належать проведення адміністративних розслідувань щодо власних співробітників, проведення внутрішніх розслідувань щодо посадових осіб усіх інститутів, спеціалізованих органів та установ ЄС, проведення зовнішніх розслідувань на підставі звернень держав-членів ЄС. Зокрема, **ОЛАФ** має право вивчати адміністративну діяльність та фінансування будь-якої інституції чи органу ЄС, проводити перевірки на підприємствах держав-членів ЄС та деяких третіх країн. Бюро збирає та обробляє статистичні дані щодо кількості фінансових правопорушень, механізмів їх здійснення, виявляє найбільш проблемні сфери та розробляє стратегію боротьби з відповідними правопорушеннями, забезпечуючи себе необхідними правовими інструментами.

В основу інформаційного обміну між бюро та державами-членами покладена інформа-

ційна система по боротьбі з шахрайством (англ. Anti-Fraud Information System), в роботу якої включені представники 30 країн. Створена у 2001 р., інформаційна мережа по боротьбі з шахрайством (англ. Anti-fraud Communicators Network) здійснює зв'язок **ОЛАФ** із засобами масової інформації та громадянами ЄС. У 2010 р. було відкрито спеціальний Інтернет-портал, який дає змогу громадянам анонімно повідомляти про можливі випадки корупції. Система сповіщення про шахрайство (англ. Fraud Notification System) дає змогу не лише передавати інформацію, не називаючи при цьому свого імені, але й дає співробітникам відомства можливість підтримувати контакт з авторами цих повідомлень.

ОЛАФ також фінансує навчання службовців та адвокатів держав-членів ЄС, які працюють у сфері боротьби з фінансовим шахрайством, та активно впроваджує спеціальну програму підготовки службовців для виявлення фальшивих купюр євро. Офіційний сайт Бюро по боротьбі з шахрайством – http://ec.europa.eu/anti_fraud/index_en.html

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2009; Дэйвис К. Право Европейского Союза : пер. со 2-го англ. изд. / К. Дэйвис. – К. : Знання, 2005; Ильин Н. Ю. Основы права Европейского Союза / Н. Ю. Ильин. – М. : Норма, 2008.

Рейтерович І.В.

В

ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР – угода про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу між Албанією, Болгарією, Угорщиною, НДР, Польщею, Румунією, СРСР і Чехословаччиною, яка була підписана у Варшаві 14 травня 1955 р. повноважними представниками названих країн як підсумковий документ Варшавської наради європейських соціалістичних держав з питань гарантування миру і безпеки в Європі.

В.д. набув чинності 5 червня 1955 р. Він був укладений на 20 років з автоматичним продовженням на наступні 10 років для тих держав, які його не денонсують за рік до закінчення цього терміну. У 1962 р. Албанія припинила своє членство у **В.д.** На основі **В.д.** 1955 р. склався військово-політичний союз соціалістичних країн Європи – Організація Варшавського договору (ОВД). У геостратегічному плані це був крок у відповідь на створення у 1949 р. західними державами військового блоку НАТО. У **В.д.** вказувалося на оборонний характер нового об'єднання, підтверджувалися наміри країн-учасниць створити систему колективної безпеки у Європі, проводити політику, спрямовану на гарантування миру і безпеки, поглиблення дружби, співробітництва та взаємодопомоги між народами на принципах поваги незалежності і суверенітету держав.

Країни-члени **В.д.** зобов'язались утримуватися від силових методів вирішення спорів у міжнародних відносинах, консультуватися між собою з усіх важливих питань, що становлять спільний інтерес, надавати термінову допомогу всіма засобами, включаючи військову силу, у разі нападу на одну або кілька держав-учасниць.

Держави-учасниці **В.д.** неодноразово декларували своє небажання досягти військової переваги над країнами Заходу, одночасно відкидаючи можливість досягнення переваги західного світу над собою. Союзні країни неодноразово пропонували розпустити як

В.д., так і НАТО. Крім того, пропонувалося підписати з країнами НАТО договір про взаємне незастосування військової сили.

Для взаємних консультацій і розгляду питань, пов'язаних із здійсненням домовленостей, союзні країни сформували Політичний консультативний комітет (ПКК) – вищий керівний орган **В.д.** Також було утворене Об'єднане командування збройними силами, виділене учасниками Договору у підпорядкування цьому командуванню. Його головнокомандувач і штаб розміщувались у Москві.

За рішенням ПКК від 17 березня 1969 р. було утворено Комітет міністрів оборони держав-учасниць **В.д.** У листопаді 1976 р. були утворені Комітет міністрів закордонних справ та Об'єднаний секретаріат. У травні 1987 р. на нараді ПКК було прийнято документ “Про воєнну доктрину держав-учасниць **В.д.**”. У червні 1987 р. була створена Багатостороння група поточної взаємної інформації та Спеціальна комісія з питань роззброєння. Головнокомандувачами Об'єднаних збройних сил країн-учасниць **В.д.** були Маршали Радянського Союзу І.С.Конєв (1955-1960), А.А.Гречко (1960-1967), І.І.Якубовський (1967-1976), В.Г.Куликов (1977-1989), генерал армії П.Г.Лушев (1989-1991).

На території країн-членів **В.д.** періодично проводились командно-штабні та військові навчання. Найбільш відомими з них стали “Квартет” (1963), “Жовтневий штурм” (1965), “Родопи” (1967), “Дніпро” (1967), “Північ” (1968), “Збройове братерство” (1970), “Захід-81” (1981), “Щит-82” (1982), “Щит-84” (1984) та ін.

Особливістю діяльності **В.д.** була постійна координація розвідок країн-учасниць. Починаючи з 1979 р. діяла глобальна система радіоелектронної та космічної розвідки, яка об'єднувала розвідувальні сили і засоби СРСР, Болгарії, Угорщини, Польщі, Чехословаччини, НДР, а також В'єтнаму, Монголії і Куби, що не входили до Договору.

Міжнародно-інституційний дуалізм “В.д. – НАТО” був уособленням блокового протистояння країн Європи в роки холодної війни. У зв’язку з масштабними політичними перетвореннями в СРСР та країнах Центральної і Східної Європи у лютому 1991 р. держави-учасниці В.д. скасували його воєнні структури, а 1 грудня 1991 р. підписали Протокол про повне припинення дії Договору.

Літ.: *Организація Варшавського договору: документи и материалы. 1955-1985.* – М.: [б. и.], 1986.
Смолянюк В. Ф.

ВАШИНГТОНСЬКИЙ КОНСЕНСУС (англ. Washington Consensus) – термін, що був уведений у 1989 р. у політичний обіг американським економістом Дж. Уільямсоном. **В.к.** – тип макроекономічної політики, яку ряд економістів рекомендують застосовувати в країнах, що перманентно перебувають у стані фінансово-економічної кризи. **В.к.** включає 10 рекомендацій: підтримка фіскальної дисципліни (мінімальний дефіцит бюджету); пріоритетність охорони здоров’я, освіти, інфраструктури в структурі державних видатків; зниження граничних ставок податків; лібералізація фінансових ринків для підтримки реальної кредитної ставки на невисокому та все ж позитивному рівні; вільний обмінний курс національної валюти; лібералізація зовнішньої торгівлі (в основному за рахунок зниження ставок імпортного мита); зниження обмежень для прямих іноземних інвестицій; приватизація; дерегулювання економіки; захист прав власності. **В.к.** був задуманий як ліберальне “керівництво для технократів від політиків”. Як набір рекомендацій він спирається на уявлення про автономно діючий уряд, що використовує “вікна можливостей”, які відкриваються. Надзвичайно ефективно їх використали країни Центральної Європи, що асоціюється передусім з ефективною реалізацією програм приватизації і з їх макроекономічною стабілізацією. Практично провалом вони стали для більшості країн СНД, не кажучи вже про країни Тропічної Африки, де здійснення базових рекомендацій або не було доведено до кінця, або не привело до відновлення економічного зростання. Однією з найважливіших причин, на наш погляд, стало те, що національні уряди не надали значення формуванню формальних і неформальних інститутів, які мали забез-

печити виконання принципів **В.к.** з урахуванням національних інтересів. Нагадаємо, що до формальних інститутів відносять закони, писані правила, а до неформальних – звичаї, неписані норми і загальноприйняті умови.

Критики **В.к.** спираються на факти “провалів” ринку в країнах, що розвиваються. До найбільших недоліків ринкового господарства відносять насамперед неможливість його боротися з бідністю, оскільки це дає деяке зростання, але одночасно поглиблює нерівномірність розподілу доходів між окремими групами населення, збільшуючи розрив між верхівкою, яка збагачується, і незаможною більшістю. Доктрина “**В.к.**” загалом передбачала не сам факт економічного зростання, а зміцнення позицій міжнародного фінансового і торговельного капіталу, зацікавленого в установленні контролю над ринками країн, які здійснювали реформи.

По суті, це один з проектів світового економічного порядку, що реалізується з кінця ХХ ст. через МВФ та інші міжнародні фінансові інститути щодо країн незахідної орієнтації. В основу проекту покладена заміна неоліберальною монетарною моделлю “застарілої” кейнсіанської моделі державного регулювання економіки. Політика монетаризму ґрунтується на максимальному відкритті національних ринків для транснаціонального капіталу. Реалізація цієї політики дасть змогу прискорити перерозподіл світового багатства в інтересах ТНК і країн “золотого мільярда”. Очевидним є факт, що застосування моделі “**В.к.**” призведе до усунення держави від управління економікою і її подальшої криміналізації.

Літ.: *Білорус О. Г.* Глобальні трансформації стратегії розвитку : монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук’яненко та ін. – К.: ВІПОЛ, 1998; *Боринець С. Я.* Міжнародні валютно-фінансові відносини : підручник / С. Я. Боринець. – К.: Знання : КОО, 1999; *Дэниелс Джон Д.* Международный бизнес: внешняя среда и деловые операции : пер. с англ. / Джон Д. Дэниелс, Ли Х. Радеба. – 6-е изд. – М.: Дело, 1998; *Линдерт П.* Экономика мирохозяйственных связей : пер. с англ. / П. Линдерт ; общ. ред. и предисл. О. В. Ивановой. – М.: Прогресс, 1992; *Пол А. Семьюельсон.* Макроекономіка / Пол А. Семьюельсон, Вільям Д. Нордгауз. – К.: Основи, 1995; *Мишкін Фредерік С.* Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків : пер. з англ. / Фредерік С. Мишкін. – К.: Основи,

1999; Рудігер Дорнбуш. Макроекономіка / Дорнбуш Рудігер, Фішер Стенлі. – К. : Основи, 1996.
Розпутенко І.В.

“ВЕЛИКА ДВАДЦЯТКА”, або **G20** (англ. Group of Twenty Finance Ministers and Central Bank Governors) є групою міністрів фінансів та керівників центральних банків 20 економік: 19 із найбільших економік світу та Європейського Союзу. Рішення про організацію міжнародного форуму “Група двадцяти” (**G20**) було прийнято на зустрічі міністрів фінансів і голів центральних банків країн “Групи семи” у Вашингтоні 25 вересня 1999 р.

Ідея створення “Групи двадцяти” зумовлена прийнятим на зустрічі лідерів “великої сімки” в Кельні в червні 1999 р. рішенням встановити “неформальний механізм для діалогу з ключових питань економічної і фінансової політики між системоутворюючими країнами світу з метою досягнення стабільного і стійкого зростання світової економіки на благо всіх країн”.

Засновницька конференція міністрів фінансів і керівників центральними банками “Групи двадцяти” відбулася 15-16 грудня 1999 р. в Берліні. Конференція визначила, що “Група двадцяти” є неформальною організацією, що об’єднує країни з різних регіонів світу і з різним рівнем господарського розвитку, а також провідні міжнародні фінансові організації на основі зацікавленості в колективному розв’язанні найважливіших світових економічних і фінансових проблем. Членами “двадцятки” є Австралія, Аргентина, Бразилія, Великобританія, Німеччина, Індія, Індонезія, Італія, Канада, Китай, Корея, Мексика, Росія, Саудівська Аравія, США, Туреччина, Франція, ПАР, Японія і Європейський Союз. Постійними учасниками зустрічей “двадцятки” є МВФ, Європейський центральний банк і Світовий банк.

Усього на країни “Групи двадцяти” припадає понад 85% світового ВВП, 80% світової торгівлі. У них проживає понад 60% населення світу, причому 66% бідного населення також припадає на ці країни.

Основна форма діяльності **G20** – щорічні зустрічі на рівні міністрів фінансів і голів центробанків. Зустрічі проходять у країні, яка є головою групи.

Країна-голова **G20** змінюється щорічно за принципом ротації. При цьому щороку го-

ловуючі країни повинні бути з різних регіонів (наприклад у 2007 р. головувала ПАР, у 2008 р. – Бразилія, у 2009 р. – Великобританія). Тимчасовий секретаріат розташовується в головуючій країні.

14-16 листопада 2008 р. у Вашингтоні відбувся саміт “**В.д.**”, в рамках якого обговорювалися наслідки світової фінансової кризи і заходи, необхідні для її подолання. Учасники саміту в спільній декларації затвердили п’ять принципів реформ для зміцнення фінансових ринків і режимів регуляції для запобігання майбутнім кризам, а також домовилися провести наступну зустріч “двадцятки” до 30 квітня 2009 р. У роботі вашингтонського форуму брали участь лідери держав-членів **G20**, ЄС, ООН, МВФ, Світового банку і Форуму фінансової стабільності.

Саміт “**В.д.**” в Лондоні 2 квітня 2009 р. продовжив обговорення шляхів подолання кризи і супроводжувався масовими виступами антиглобалістів.

25 вересня 2009 р. на саміті **G20** у Пітсбурзі лідери країн “**В.д.**” домовилися про перерозподіл квот у МВФ і Світовому банку на користь країн, що розвивалися. На користь динамічних ринків, що розвиваються, і країн, що розвиваються, буде перерозподілено не менше 3% голосів у СБ і щонайменше 5% голосів у МВФ. Крім того, вирішено, що з 2011 р. саміти **G20** проходитимуть щорічно, а не двічі на рік, як раніше. У 2010 р. зустрічі “двадцятки” пройшли в червні в Канаді і в листопаді в Південній Кореї.

У лютому 2011 р. саміт відбувся у Франції. Міністри фінансів і керівники центральних банків країн-учасниць “**В.д.**” на засіданні в Парижі не досягли згоди щодо початку головування на форумі Франції.

Результатом дводенних переговорів стала домовленість про макроекономічні показники, на основі яких будуть оцінюватися дисбаланси у світовій економіці. Крім того, для реформ валютної системи була створена робоча група на чолі з Німеччиною. Міністри фінансів також обговорили положення “кодексу поведінки” з управління капіталами, зокрема домовилися уникати нестабільності за рахунок перетікання капіталів.

Розглядалася також проблема розробки комплексу стандартів для вимірювання дисбалансів у світовій економіці і запобігання повторення світової фінансової кризи 2008 р.

Китай, який вийшов на друге місце після США в рейтингу найбільших економік світу, відмовився включити до списку індикаторів розмір своїх зростаючих валютних резервів. Глави фінансових відомств “В.д.” також обговорили інші способи вимірювання стану світової економіки, серед яких – стан валютних курсів, а також розміри державного та приватного боргу. Китай також відхилив вимоги США і низки країн Заходу про зміцнення юаня.

Наступна зустріч була запланована на квітень поточного року: передбачалося заслухати звіт МВФ з пропозиціями щодо поліпшення валютної системи.

Згідно з рішенням саміту “В.д.” стане головним форумом для вирішення питань глобальної економіки замість “Великої вісімки”, а Світовий банк візьме на себе розв’язання таких глобальних проблем, як продовольча безпека і зміна клімату.

Літ.: Герчикова И. Н. Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности : учебник / И. Н. Герчикова. – М. : Консалт-банк, 2003; Киреев А. П. Международная экономика : учеб. пособие для вузов / А. П. Киреев ; под ред. Б. М. Маклярского : в 2 ч. – Ч. I. – М. : Междунар. отношения, 2002; *Офіційний сайт G20.* – Режим доступу : <http://www.g20.org/>

Фесенко Н.С.

ВЕЛИКА СІМКА / ВЕЛИКА ВІСІМКА (G7/G8) (від англ. Group of Seven/Eight) – група країн світу (США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада з 1976 р., Росія з 1994 р.), яка створена у форматі G6 за принципом питомої ваги у світовій економіці для обговорення спільних проблем та викликів часу. Період з 1973 по 1997 р. вважається найбільш динамічним у розвитку інтеграційних процесів Західної Європи та у світі загалом. В умовах глобалізації фінансових та економічних взаємовідносин виникає необхідність передачі частини національних повноважень на наднаціональний рівень з метою досягнення країною власних інтересів через інтеграційні союзи. Вони обумовлюються зростаючим значенням регіональних економічних зв’язків; важливістю з’ясування напрямів розвитку, включаючи перспективи валютних тенденцій; виробленням спільної зовнішньої й оборонної політики тощо. G6 виникла на нараді глав держав і урядів Франції, США, Великобри-

танії, ФРН, Італії та Японії в палаці Рамбуїє (Франція) 15-17 листопада 1975 р. (з початку 70-х рр. подібні зустрічі проводилися на рівні міністрів фінансів). У 1976 р. “шестірка” перетворилася на “сімку”, прийнявши до свого складу Канаду, а протягом 1991-2002 рр. поетапно (за схемою “7+1”) перетворена на “вісімку” – **G8** за участі Росії. Термін “Велика вісімка” є логічним продовженням терміна “Велика сімка”, який виник у російській публіцистиці з помилкової розшифровки англійського скорочення **G7** як “Great Seven”, хоча насправді воно розшифровується як “Group of Seven”.

Ідея проведення зустрічей керівників найбільш промислово розвинених країн світу виникла у зв’язку з економічною кризою і загостренням відносин між США, Західною Європою і Японією з економічних і фінансових питань. На першу нараду за ініціативою тодішнього президента Франції Валері Жискар д’Естена зібралися глави держав і урядів шести країн: США, Японії, Франції, Великобританії, ФРН, Італії. На зустрічі була прийнята Спільна декларація з економічних проблем, в якій містився заклик до незастосування агресії в галузі торгівлі та відмова від встановлення дискримінаційних бар’єрів.

Надалі зустрічі глав держав та урядів країн проходять щороку в черговій країні, яка є головною. Головою **G8** є протягом кожного календарного року керівник однієї з країн-членів у наступному порядку ротації: Франція, США, Великобританія, Росія (з 2006), ФРН, Японія, Італія, Канада (з 1981). У засіданнях беруть участь, крім лідерів країн-членів, 2 представники Європейського Союзу, а саме – голова Європейської Комісії і керівник країни, головною в даний момент в ЄС.

Заявлені пріоритети у порядку денному самітів це: розвиток світової економіки та фінансів, визначення короткострокової податкової та фінансової політики, енергетична безпека, сучасні системи освіти, боротьба з поширенням захворювань, боротьба з тероризмом, нерозповсюдження зброї масового знищення, врегулювання регіональних конфліктів, розвиток міжнародної торгівлі, збереження навколишнього середовища та проблеми техногенного впливу на клімат. Повноваження членства Росії в цій організації до створення G20 були урізані порівня-

но з іншими країнами-учасниками **G8**. Зокрема, питання фінансового та валютного характеру обговорювались без її участі.

G8 інколи звинувачують у елітарності, недемократичності і гегемонізмі. Зокрема, антиглобалісти наполягають на необхідності обговорення альтернативних програм світового розвитку та управління, які мали б соціальну спрямованість і враховували реальні потреби більшості населення планети. Вперше у червні 2002 р. під час саміту в Канаді в Малі пройшов контрсаміт – збори активістів антиглобалізаційного руху з Африки, Європи, Америки. З цього часу паралельно саміту **G8**, як правило, відбуваються форуми антиглобалістів, порядок денний яких часто повністю копіює програми офіційних зустрічей та іноді супроводжується заворушеннями.

Лідери **G8** регулярно зустрічаються, щоб дати світові нову політичну та економічну програму, а також стимулювати глобальну дискусію з найважливіших проблем життєзабезпечення планети. Водночас у практичній сфері механізмів та інституцій вирішення питань можливості **G8** обмежені й, можна сказати, незначні, особливо в площині реалізації конкретних глобальних проєктів. Зміна клімату, ціни на нафту й енергобезпека, подорожчання продовольства і голод, світова торгівля людьми та інфекційні захворювання – теми, що розглядаються **G8** протягом останнього часу постійно, але суттєвих миттєвих зрушень у глобальному масштабі очікувати не варто.

Лідери **G8** на саміті у канадському м.Хантсвілл у 2010 р. відзначили значний прогрес у процесі ліквідації зброї масового знищення в Україні відповідно до програми “Партнерство проти розповсюдження зброї і матеріалів масового знищення”, прийнятої на саміті **G8** у 2002 р. Згідно з цією програмою **G8** виділила 20 млрд дол. США на ліквідацію зброї масового знищення в Росії та в Україні та схвалила дії країн щодо утилізації хімічної зброї, демонтажу списаних підводних човнів, складування матеріалів, що розщеплюються, перепідготовки колишніх фахівців в оборонній галузі. Крім того, **G8** відзначила вжиті за цей час в Україні заходи в таких сферах, як облік та консервація ядерних і радіоактивних матеріалів, протидія їх незаконному обігу, підвищення рівня експортного контролю та біологічної безпеки.

Значно розширились перспективи спільної політики та вийшли на якісно новий рівень взаємовідносини провідних економік світу в глобальному масштабі з утворенням “Групи двадцяти” – **G20**.

Літ.: Уткин А. И. Большая восьмерка. Цена вхождения / А. И. Уткин. – М. : Алгоритм, 2006. – 478 с.; Борко Ю. А. Общй европейский дом: что мы о нем думаем? / Ю. А. Борко, А. В. Загорский, С. А. Караганов. – М. : Междунар. отношения, 1991. – 231 с.; Россия и США в XX веке: очерки истории межгосударственных отношений и дипломатии в социокультурном контексте / ред. В. Л. Мальков ; Рос. акад. наук, Ин-т всеобщ. истории. – М. : Наука, 2009. – 494 с.; Копійка В. В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Видавн. дім Ін-Юре, 2001. – 448 с.; Офіційний сайт **G20**. – Режим доступу : <http://www.g20.org/>
Казакевич О.М.

“ВЕЛИКА ШАХІВНИЦЯ” – книга Збігнева Бжезинського, в якій розвивається ідея про світове панування та домінування США в сучасному світі. Збігнев Казімеж Бжезинський народився 28 березня 1928 р. у Варшаві. Американський політолог, соціолог і державний діяч, консультант Центру стратегічних і міжнародних досліджень, професор американської зовнішньої політики в Школі сучасних міжнародних досліджень Пола Нітце при Університеті Джонса Хопкінса у Вашингтоні, член ради директорів Національної підтримки демократії, член Американської академії гуманітарних і природничих наук, співголова Американського комітету за мир в Чечні. **“В.ш.”** – роздуми З.Бжезинського про геополітичну могутність США і про стратегії, завдяки яким ця могутність може бути реалізована в XXI ст. Найбільшу увагу автор зосереджує на геополітичній стратегії США щодо Євразії. Він вважає, що верховенство на Євразійському континенті фактично є верховенством у всьому світі і є найважливішою стратегічною метою США щодо поширення свого впливу в Центральній Азії і на пострадянському просторі. У **“В.ш.”** продовжується тема, започаткована З.Бжезинським у першій книзі “Поza контролем: глобальний хаос на початку XXI ст.”, у якій підбивається підсумок під переможною для Америки холодною війною, наслідком якої стало виникнення “чорної діри” – геополітичного вакууму на теренах колишнього СРСР, що є джерелом

нових серйозних небезпек. У книзі висловлюється думка, що на зміну пануванню однієї супердержави – Сполучених Штатів, має прийти не хаос, а глобальний консенсус. Аналізуючи у “**В.ш.**” геополітичну ситуацію поточного десятиліття у світі і особливо на Євразійському континенті, Бжезинський прогнозує політичну карту майбутнього світу виходячи з філософії Американської світової переваги.

До основних причин, якими зумовлений інтерес до Євразійського континенту, з погляду З.Бжезинського, належить те, що близько 75% світового населення живе в Євразії, де також перебуває і значна частка світового фізичного багатства як на підприємствах, так і під землею. На Євразію припадає близько 60% світового ВВП і приблизно три чверті відомих світових енергетичних запасів. Згідно з Бжезинським, американське домінування в регіоні Євразії важливе з погляду усвідомлення того, що управління ресурсами відіграє вагомий роль у розподілі глобальної влади. Інші частини світу, де США має свої інтереси або з якими підтримує близькі відносини – такі як Дальній Схід, Японія, Китай, Європа, стануть залежними від однієї держави, це може бути деструктивним, завдати шкоди і навіть спровокувати конфлікти. І тому, наприклад, диверсифікація джерел енергії, вважає автор, є джерелом національної безпеки. Небезпечний виклик американському геополітичному домінуванню Бжезинський вбачає також у можливій узгодженій позиції держав, розташованих на території Євразії і як на механізм збереження свого впливу вказує на необхідність диверсифікації джерел енергії. Особливу увагу аналітик приділяє ролі Росії і її місцю в геополітиці. Авторська неприязнь до держави Росія виражена у спеціальному розділі з символічною назвою “Чорна діра”. Побоювання автора з приводу зміцнення позицій Росії на євразійському геополітичному просторі висловлені в припущенні, що втрата переваги Америки або поява нового реального суперника призведе до політичної нестабільності. У зв’язку з цим Бжезинський підтримує і підтверджує правоту вислову С.П.Хантінгтона про верховенство у світі США: де не буде верховенства Сполучених Штатів, буде більше насильства, безладу і менше демократії та економічного зростання, ніж у світі, де Сполу-

чені Штати більше впливатимуть на вирішення глобальних питань, ніж будь-яка інша країна. Постійне міжнародне верховенство Сполучених Штатів є найважливішим для добробуту і безпеки американців і для майбутнього свободи, демократії, відкритої економіки і міжнародного порядку на землі, вважає автор. Довгострокове завдання щодо запобігання зміцненню позицій Росії на геополітичному просторі Бжезинський вбачає в підтримці демократичних перетворень у Росії та її економічному відновленні і водночас недопущенні повторного відродження євразійської імперії, яка здатна перешкодити реалізації американської геостратегічної мети формування більш могутньої євроатлантичної системи, з якою в майбутньому Росія могла б бути міцно і надійно пов’язана. Не меншу небезпеку для геополітичних домагань Америки автор вбачає в консолідованих зусиллях держав або їх коаліцій і формулює у зв’язку з цим головне завдання США – зробити так, щоб у майбутньому жодна держава або ж коаліція держав не змогли консолідуватися в геополітичну силу, яка була б здатною витіснити США з Євразії або навіть істотно понизити їх вирішальну роль арбітра.

Для встановлення світового панування і забезпечення імперської геополітичної стратегії США З.Бжезинський так визначає її суть: Євразійська геостратегія Сполучених Штатів включає цілеспрямоване керівництво динамічними з геостратегічної точки зору державами і обережне поводження з державами-каталізаторами в геополітичному плані, дотримуючи два рівноцінних інтереси Америки: у найближчій перспективі – збереження своєї виняткової глобальної влади, а в далекій перспективі – її трансформацію у глобальну співпрацю, що все більш інституціоналізується. Заперечуючи імперські домагання Росії і вбачаючи в них небезпеку для імперських геополітичних домагань США, З.Бжезинський так формулює основні завдання США, вживаючи термінологію давніх імперій: три великих обов’язки імперської геостратегії полягають у запобіганні змові між васалами і збереженні їх залежності від загальної безпеки, збереженні покірності підлеглих, забезпеченні їх захисту і недопущенні об’єднання варварів.

Погляди Бжезинського на геополітичну перевагу США в сучасному світі розділяє

Джон Шарп, американський політолог, засновник Інституту Альберта Ейнштейна, автор теорії ненасильницьких акцій та книги “Від диктатури до демократії”. Стратегія і тактика звільнення”. За концептуальними основами організації “оксамитових” революцій, технологіями і методами, описаними Дж. Шарпом, здійснені “оксамитові революції” в Сербії, Грузії, Україні.

Шарп у своїй книзі вказує, що “Аристотель давно попереджав, що “тиранія переходить інколи в ту ж саму тиранію”. Застереження Аристотеля, згадане Дж. Шарпом, не може бути винятком для окремо взятої держави, у тому числі і такої, що претендує на роль домінуючої. Цей висновок підтверджується Еммануелем Тоддом, автором книги “Після Імперії. Рах Амерікана – початок кінця”. На переконання Е. Тодда, досить поширені думки про настання часу американського верховенства і панування, тобто погляди, викладені З.Бжезинським в його книзі “В.п.”, є неправильними. Автор доводить, що США вступили у фазу занепаду своєї могутності і виродження демократії, перетворюючись на “хижацьку державу”, на джерело міжнародної нестабільності. Виходячи із закону розвитку систем, опису та аналізу З.Бжезинським розпаду СРСР, який розпався на частини, ставши жертвою не стільки прямого військового втручання, скільки процесу дезінтеграції, прискореного економічними і соціальними проблемами, – у будь-якої імперії існує цикл – розвиток, вершина могутності, занепад, вважає Тодд. Так було з Давнім Єгиптом, імперією Олександра, Римом, державою Великих Моголів, Британією, Російською імперією, СРСР, так само буде і з США, і з будь-якою іншою супердержавою через певний історичний проміжок часу.

Російський учений Н.Нартов, аналізуючи геополітичні домагання США, відзначає їх слабку сторону і слабкість американської політичної культури. Говорячи про зміни, що відбулися у світі за перші роки ХХІ ст., проблеми глобалізації, процеси, що протікають у гарячих точках планети (Ірак, Іран, Ізраїль, Палестина, Балкани), геополітичні відносини з країнами СНД, у тому числі події, які розгортаються навколо Каспію – величезного родовища нафти і газу, що привертає багато країн Заходу і Сходу, а також роль у геополітичній розстановці сил Туркменії, Азер-

байджану і Грузії, вказує на складність ситуації та послаблення домінування США через їх внутрішньодержавні проблеми.

На думку російського політолога К.Гаджієва, незважаючи на те, що більшість політичних лідерів США проголошують як геополітичну мету створення монополярного світу, в якому Америка має виступати як єдина наддержава, для США існує проблема, яка полягає в тому, що вони зайняли статус наддержави, не пройшовши належних термінів школи великої військово-політичної держави, здатної співіснувати і на рівних взаємодіяти з іншими великими державами. Тому Вашингтону буде дуже важко вчитися на уроках історії і робити адекватні ситуації висновки.

Такий висновок, зроблений ним ще у 1997 р., знайшов дотичне підтвердження лише через 10 років (2007 р.) у автора “В.п.”. З.Бжезинський у книзі “Другий шанс: три президенти і криза американської супердержави” надає оцінку трьом останнім президентам, кожний з яких був світовим гравцем, та висловлює песимістичний погляд на глобальну роль США, вважаючи, що вони втратили свій перший шанс на лідерство.

Літ.: *Бжезинский З.* Великая шахматная доска / Збигнев Бжезинский ; пер. О. Ю. Уральской. – М. : Междунар. отношения, 1998; *Бжезинский З.* Вне контроля. Глобальный беспорядок накануне XXI в. / З. Бжезинский // США: экономика, политика, идеология. – 1994. – № 4; *Бжезинский Збигнев.* Еще один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы / Збигнев Бжезинский ; пер. с англ. Ю. В. Фирсова. – М. : Междунар. отношения, 2007; *Гаджиев К. С.* Геополитика : монография / К. С. Гаджиев. – М. : Междунар. отношения, 1997; *Нартов Н. А.* Геополитика : учеб. для вузов / Н. А. Нартов ; под ред. проф. В. И. Старовойта. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Единство, 2004; *Шарп Д.* От диктатуры к демократии: Стратегия и тактика освобождения / Д. Шарп ; пер. с англ. Н. Козловской. – М. : Новое изд-во, 2005; *Эммануэль Тодд.* После Империи. Рах Амерікана – начало конца / Тодд Эммануэль. – М. : Междунар. отношения, 2004.

Красівський О.Я., Росенко М.І.

ВЕЛИКИЙ ПРОСТІР (англ. Large space). Карл Шмітт (Karl Schmitt, 11.07.1888 – 7.04.1985) німецький юрист і політичний філософ уперше запровадив термін “В.п.” – (Grossraum), що означає об’єднання кількох держав в єдине стратегічне утворення. Виникнення **В.п.** зумовлено гео економічними

та геополітичними процесами, які знайшли своє пояснення в теорії “просторової прогресії”.

К.Шмітт разом з Г.Фрайером (Hans Freyer), О.Шпенглером (Oswald Arnold Gottfried Spengler), Е.Юнгером (Ernst Jünger) та ін. належав до групи консервативних політологів антропологічної орієнтації, для яких політика була вищим модусом людського існування. Найдетальніше концепція **В.п.** була розроблена К.Шміттом у 1922-1933 рр., коли його основні теоретичні переконання характеризувалися десізіонізмом (від *decisio* – рішення). Саме в авторитетному рішенні джерелом виступало право. На десізіоністській основі він конструює поняття “політичне”. К.Шмітт вважав принцип імперської інтеграції логічним прагненням до синтезу. У своїх ранніх працях науковець розвивав концепцію “прав нації”, що була протиположною ліберальній доктрині прав людини. **В.п.** перебуває під впливом (пануванням) держави, що має ідею – силу. Як приклад **В.п.** він розглядав Північну і Південну Америку, об’єднану доктриною Монро. Скажімо, метою нацистської Німеччини було утворення світової імперії (Третього рейху). І на сьогодні ще не зникли та видаються актуальними для багатьох країн ідеї Великої Польщі, Великої Румунії, Великої України. У сучасних міжнародних відносинах ідея **В.п.** здебільшого проглядається у створенні держав-цивілізацій, але вже з домінуванням ліберально-демократичної ідеї (Американська цивілізація, Об’єднана Європа тощо).

Літ.: *Василенко С.* Українська геополітика. Вектор визначено / С. Василенко // Віче. – 2000. – № 9; *Колосов В. А.* Геополитика и политическая география / В. А. Колосов, Н. С. Мироненко. – М. : Аспект Пресс, 2001; *Моро Дефарж Ф.* Введение в геополитику / Дефарж Ф. Моро. – М. : Конкорд, 1996; *Нартов Н. А.* Геополитика : учеб. для вузов / Н. А. Нартов. – М. : ЮНИТИ, 1999; *Україна* у геополітичному інтер’єрі ХХ століття // Політ. думка. – 1994. – № 3.

Рознутенко І.В.

ВЕЛИКИЙ ШОВКОВИЙ ШЛЯХ (англ. Silk Route) – найбільша світова торговельна комунікація на Євразійському континенті в давньому світі і в середні віки. Найбільший матеріальний пам’ятник відкритості цивілізації до зовнішнього світу і міжнародних економічних відносин. **В.ш.ш.** забезпечував не тільки торговельний, інформаційний,

культурний обмін, а й послугував гарантом миру на рубежах євразійських цивілізацій. По суті, своєю назвою “шовковий” цей проект має завдячувати конвертабельності того товару (шовк), що здатен був покривати економічні видатки довгого й небезпечного шляху. Китайський шовк, що прирівнювався за своєю ціною до золота, був міжнародною валютою, що викачувала з Римської імперії величезні кошти.

В.ш.ш. – назва караванних торговельних шляхів, що сформувалися у II ст. до н.е. (загальна довжина до 12 тис. км) та проіснували до XVI ст. і являли собою “коридори”, по яких відбувався інтенсивний обмін товарами, ідеями та людьми між цивілізаціями Сходу і Заходу. Починався у центральних районах Китаю, далі йшов через м.Ланьчжоу на Дуньхуан (Китай), де розгалужувався на південний і північний шляхи. Південний шлях проходив через м.Хотан, м.Яркент (обидва Китай), м.Балх (нині Афганістан), м.Мерв (нині м.Мари, Туркменія); північний шлях пролягав із м.Дуньхуан на м.Турфан, м.Кашгар (Каши; обидва міста у Китаї), м.Самарканд (нині в Узбекистані), далі через м.Ніса (руїни поблизу м.Ашгабад, Туркменія), Гека-томпіль (давнє місто на північному сході Ірану), м.Екбатан (нині м.Хамадан, Іран) та Багдад (Ірак) і до портів Середземного моря – м.Тір (нині м.Сур, Ліван) та м. Антіохія (нині м.Антакья, Туреччина). У середні віки було два генеральних напрямки з Китаю через Балх і Самарканд в Індію і Візантію (південніше і північніше Каспія). За всю історію **В.ш.ш.** лише Монгольській імперії вдалося взяти під контроль трансконтинентальну трасу.

Кілька відгалужень цього шляху сягали Північного Причорномор’я. У китайських джерелах є відомості про те, що купці зупинялись у місцевостях, де потім виникли міста Тана (нині Азов) та Судак (Україна). Варто зазначити, що м.Судак, перші відомості про яке датуються 212 р., у період розквіту **В.ш.ш.** був його західною столицею. Тут закінчувалася караванна стежка з Китаю та Індії й починався морський шлях до Західної Європи. Внаслідок воєн і усобиць руйнувалися міста й країни, виникали нові держави, але **В.ш.ш.** незмінно відроджувався. Прагнення до спілкування, розумної вигоди, до зростання добробуту завжди брало гору над усіма протистояннями – і релігійними, і воєнними, і політичними.

У сьогоднішніх умовах Китай і сім держав Центральної Азії, а також прилеглих регіонів прийшли до попередньої угоди про будівництво сучасного еквівалента знаменитого “Шовкового шляху” – торгового маршруту між Китаєм і Європою. Вартість проекту – 19 млрд дол. США (9 млрд фунтів).

План підтримали Азійський банк розвитку, Європейський банк реконструкції і розвитку, Ісламський банк розвитку, Міжнародний валютний фонд, Програма розвитку ООН і Світовий банк.

Азійський банк розвитку (ADB) стверджує, що менше 1% товарообміну між країнами Європи і Азії здійснюється по маршруту, що проходить країнами Центральної Азії – регіону, що колись перебував у центрі торгових шляхів.

Програма інвестицій у будівництво сухопутних доріг і залізниць узгоджена урядами Афганістану, Азербайджану, Китаю, Казахстану, Киргизстану, Монголії, Таджикистану і Узбекистану. Реалізація проекту повинна завершитись у 2018 р.

План не є точною копією **В.ш.ш.**, що складався з безлічі сухопутних доріг і караванних шляхів. Замість цього передбачається прокласти шість коридорів, які включають сухопутні і залізничні шляхи з Китаю до Європи, а також з Росії до Південної Азії і на Близький Схід. У європейській частині ці коридори на півдні замикатимуться на Туреччині, а на півночі – на Росії. Росія отримала запрошення приєднатися до проекту, але поки не дала відповіді.

Майже третина інвестицій, мабуть, буде вкладена в китайську частину проекту, тому очікується участь у фінансуванні Пекіна, який спрямовує всі великі ресурси у свої віддалені східні регіони. Казахстан, що представляє найбільш швидкорослу економіку Центральної Азії, також, ймовірно, стане активним учасником проекту, оскільки він претендує на роль центрального оператора на контейнерних перевезеннях між Китаєм, Азією, країнами Персидської затоки і Європою. Казахстан уже запланував витратити 26 млрд дол. США на створення транспортної інфраструктури до 2015 р. і намагається реконструювати 14 тис. км залізничних колій, що пролягають по його території, а також розширити каспійський порт Актау. Механізми фінансування ще не повністю узгоджені, проте майже половина коштів буде компен-

сована за рахунок ресурсів Азійського банку розвитку і інших банків.

Центральна Азія є не першим регіоном, де докладаються зусилля щодо кардинальної модернізації транспортних комунікацій. Держави-члени Європейського Союзу витратили роки на дискусію про те, як слід розподілити 20 млрд євро (28 млрд дол. США або 13 млрд фунтів) серед 30 європейських транспортних мереж, три чверті яких включають залізничний транспорт.

Важливість відродження **В.ш.ш.** як зв'язку між азійською, європейською, середньо-східною, північно-центральною та південно-американськими економіками зачіпає і українські національні інтереси в частині організації транспортування, інфраструктури, доріг, туризму.

Літ.: *Національний інтерес України – відновити “шовковий шлях” в Азію.* – Режим доступу : <http://www.ictv.ua/wasp/ua/facts/1419/843528/>; *История Китая и современность.* – М. : [б. и.], 1974; *Энциклопедия нового Китая.* – М. : [б. и.], 1989; *Президент Туреччини закликає відродити Великий Шовковий шлях.* – Режим доступу : <http://ua.redtram.com>

Розпутенко І.В.

ВЕНЕЦІАНСЬКА КОМІСІЯ (див. *Європейська комісія за демократію через право*).

ВЕТО В ЄС (англ. Veto) – право, що означає повноваження суб'єкта політики ЄС (*Європейського Парламенту*, держави-члена або групи держав-членів, національного парламенту або групи національних парламентів) в односторонньому порядку заблокувати прийняття того чи іншого рішення Союзу.

В.ЄС є способом збереження державами-членами національного суверенітету над чутливими сферами політики та прийняття рішень. Найвідомішими прикладами застосування вето в історії ЄС стали криза “порожнього крісла”, викликана конфліктом між Францією та *Європейською Комісією* в 1965 р. через питання фінансування *спільної сільськогосподарської політики* та незгодою Президента Франції Ш. де Голля з переходом на голосування в Раді міністрів Спільноти від одностайності до кваліфікованої більшості, а також вето Франції на заяву Великої Британії щодо вступу в Європейську Економічну Спільноту, які вона подавала в 1963 та 1967 р. “Культура вето”, яка сфор-

мувалася в Спільноті із середини 60-х рр., почала занепадати з початку 80-х рр., особливо після саміту ЄС в Штутгарті (1983 р.), на якому лідери Спільноти наголосили на важливості застосування визначених в договорах процедур прийняття рішень, що стало поштовхом для розширення практики голосування кваліфікованою більшістю.

Право вето може застосовуватись під час голосування міністрів урядів держав-членів в Раді ЄС щодо ряду питань, у тому числі тих, які стосуються оборони, оподаткування та соціального забезпечення. В умовах продовження процесу розширення Союзу й стрімкого зростання кількості його держав-членів право вето могло практично унеможливити процес прийняття рішень у Раді ЄС. З огляду на це *Ніццький договір* (2000 р.) поширив процедуру голосування кваліфікованою більшістю на низку нових питань, обмеживши, тим самим, сферу застосування національного вето. Право вето було також скасоване в межах процедури започаткування *посиленого співробітництва*.

В Лісабонському договорі право вето залишилося, однак сфера його застосування була значно звужена. Відповідно до ст. 31(2) Договору про Європейський Союз (ДЄС) у редакції Лісабонського договору держави-члени мають застосувати право вето на підставі життєво важливих і визначених для національної політики міркувань у разі, якщо рішення Ради ЄС у сфері *спільної зовнішньої політики та політики безпеки* має прийматися *кваліфікованою більшістю*. Фактично держави-члени можуть накладати вето на рішення, які ведуть до формування спільної оборонної політики Союзу, оскільки положення ст. 42(2) ДЄС вимагає від *Європейської Ради* одностайності в цьому питанні, а державам-членам надає можливість ухвалити таке рішення згідно з їх відповідними конституційними вимогами. Національні парламенти можуть накладати вето, заперечуючи проти застосування спрощеної процедури перегляду договорів, яка не передбачає ратифікації змін (ст. 48(7)). Протоколом № 9 до ДФЄС була запроваджена нова формула *Іоанінського компромісу*, яка передбачила можливість раннього доступу держав-членів до блокування прийняття рішень кваліфікованою більшістю (Європейська Рада проводить попередні консультації щодо акту, який має на меті зміни-

ти або скасувати рішення, що регулює питання застосування кваліфікованої більшості (ст. 16(4) ДЄС та ст. 238(2) ДФЄС), ухвалюючи рішення консенсусом), що привело до фактичного скасування *Люксембурзького компромісу*, у межах якого держави-члени могли застосувати право вето щодо життєво важливих питань.

Що стосується інститутів ЄС, зокрема Європейського Парламенту, то завдяки процедурі надання згоди він фактично може накладати вето (шляхом не надання згоди) під час процедури встановлення існування явного ризику тяжкого порушення державою-членом цінностей Союзу (ст. 7(1) ДЄС), на рішення Європейської Ради щодо складу Парламенту (ст. 14(2) ДЄС), під час призначення Голови та членів Комісії, *Верховного представника Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки* (ст. 18(7) ДЄС), на рішення Європейської Ради не скликати Конвент для розгляду пропонування змін до Договорів (ст. 48(3) ДЄС) та на її рішення про уповноваження Ради ЄС діяти кваліфікованою більшістю (ст. 48(7) ДЄС), на вступ в ЄС нових членів (ст. 49 ДЄС), угоди про вихід із Союзу (ст. 50(2) ДЄС), заходи Ради ЄС, необхідні для боротьби проти будь-якої дискримінації (ст. 19(1) ДФЄС), рішення Ради ЄС щодо ухвалення положень, які посилюють або доповнюють права громадян (ст. 25 ДФЄС), рішення Ради ЄС щодо аспектів кримінального процесу, які можуть охопити мінімальні правила у сфері судового захисту в кримінальних справах (ст. 82(2) ДФЄС), рішення Ради ЄС, що визначає сфери злочинності, щодо яких можуть бути встановлені мінімальні правила визначення кримінальних злочинів та санкцій (ст. 83(1) ДФЄС), рішення Ради ЄС про заснування (ст. 86(1)) та розширення повноважень Європейської прокуратури (ст. 86(4) ДФЄС), окремі міжнародні угоди ЄС з третіми країнами та міжнародними організаціями (ст. 21-8(б) ДФЄС), рішення Ради ЄС щодо уніфікованої процедури виборів європейських депутатів (ст. 223(1) ДФЄС), імплементаційні заходи Ради ЄС для системи власних ресурсів Союзу (ст. 311 ДФЄС), рішення Ради ЄС щодо регламенту, який встановлює багаторічну фінансову програму ЄС (ст. 312(2) ДФЄС), дозвіл Ради ЄС на запровадження посиленого співробітництва держав-членів (ст. 329(1) ДФЄС), рішення

Ради ЄС щодо нових повноважень Союзу (ст. 352(1) ДФЄС).

По суті, *Лісабонський договір* можна розглядати як черговий крок у процесі поступової відмови в ЄС від права вето, оскільки вето є лише способом підтримки статус-кво, а не вироблення політики чи проведення необхідних реформ, яких потребує Союз.

Літ.: *Волес В.* Творення політики в Європейському Союзі / В. Волес, Г. Волес. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004; *Гоці С.* Урядування в об’єднаній Європі / С. Гоці. – К.: К.І.С., 2003; *Дайнен Д.* Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К.: К.І.С., 2006; *Копійка В. В.* Європейський Союз: історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К.: Знання, 2009; *Право Європейського Союзу: навч. посіб.* / за заг. ред. Р. А. Петрова. – К.: Істина, 2009.

Рудік О.М.

ВИЗНАННЯ ДИПЛОМІВ/КВАЛІФІКАЦІЙ У ЄВРОПІ – офіційне підтвердження/прийняття освітніми інституціями однієї країни періодів навчання, освітньої кваліфікації та/або академічного ступеня, отриманого в результаті навчання в іншій країні.

Велика кількість кваліфікацій, що існує в різних країнах світу, популярність подвійних дипломів, інтенсифікація студентської мобільності та інтернаціоналізація освіти створюють передумови для порівняння отриманих кваліфікацій на міжнародному рівні.

Доповнюючи та удосконалюючи Конвенцію ЮНЕСКО “Про визнання навчальних курсів, дипломів про вищу освіту і вчених ступенів у державах європейського регіону” (1979), під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО у 1997 р. була розроблена і прийнята Лісабонська конвенція з визнання іноземних кваліфікацій, що стосуються вищої освіти в європейському регіоні. Лісабонська конвенція дозволяє країнам призначення визнавати присвоєні кваліфікації та визначає права здобувачів освіти/шукачів роботи як такі: право на неупереджену оцінку здобутої кваліфікації; право на визнання кваліфікації у випадку, якщо немає суттєвих відмінностей у змісті кваліфікацій; право на отримання роз’яснень та доказів щодо наявних суттєвих відмінностей у разі невизнання. Починаючи з 1997 р. конвенцію підписали більше 50 країн Європи, а також Нова Зеландія, Австралія, США, Канада.

Елементи кваліфікацій, що підлягають визнанню: рівень отриманої кваліфікації;

кількість аудиторних/навчальних годин; отримані навички та компетентності; результати навчання.

Процедура визнання дипломів включає такі заходи: надання рекомендацій та експертної оцінки якості іноземних кваліфікацій, пов’язаних із вищою чи середньою освітою, для тих осіб, які в’їжджають у країну, та осіб, які виїжджають із країни на навчання чи у пошуках роботи; порівняння дипломів, структури курсів, навантаження та академічних ступенів з тими, що існують у країні призначення; видання спеціального документа, що підтверджує знання та вміння, у випадках, коли документи про отримання кваліфікації відсутні (стосується біженців, жертв насильницького переселення, постраждалих від торгівлі людьми тощо); здійснення перекладу документів, що підтверджують кваліфікацію, особливо в умовах відсутності додатка до диплома; перевірка достовірності документів, що підтверджують кваліфікацію тощо.

Інструментами, що допомагають оцінити та пояснити отриману кваліфікацію, є європейська система перенесення і накопичення кредитів (ECTS), додаток до диплома, національні рамки кваліфікацій та система забезпечення якості освіти.

Процес оцінювання та визнання іноземної кваліфікації має бути сфокусований на тій кваліфікації, для якої проводиться визнання, всі інші кваліфікації, отримані в процесі попереднього навчання, враховуються на винятковій основі.

У процесі оцінювання застосовуються такі критерії: статус/рівень вищого навчального закладу, що видав диплом; членство країни, в якій була отримана кваліфікація, в Лісабонській конвенції; причини, за яких необхідно провести процедуру оцінювання і визнання кваліфікації; наявність у країні призначення кваліфікації, визнання якої проводиться, та інші критерії.

Комітет Лісабонської конвенції з визнання кваліфікацій, Європейська мережа інформаційних центрів академічної мобільності (ENIC) та мережа національних інформаційних центрів академічного визнання (NARIC) є найбільш відомими організаціями щодо втілення Лісабонської конвенції та визнання кваліфікацій в Європі. Мережа ENIC підтримує адаптацію Конвенції на національному рівні, мережа NARIC консуль-

тує та надає оцінку кваліфікацій, а Комітет займається промоцією конвенції та моніторингом її реалізації. Оскільки визнання кваліфікацій не може протікати без розуміння та порівняння якості отриманої кваліфікації, мережа ENIC-NARIC у 2004 р. розпочала співпрацю з Європейською асоціацією забезпечення якості вищої освіти (ENQA).

Комітетом Лісабонської конвенції з визнання кваліфікацій було прийнято ряд документів, що регулюють питання визнання кваліфікацій за кордоном: Рекомендації щодо міжнародного доступу до отримання кваліфікацій (1999); Рекомендації Ради Європи про критерії та процедури оцінки іноземних кваліфікацій (2001); Кодекс добросовісної практики про надання транснаціональної освіти (2001).

За визнання іноземних кваліфікацій в країнах, що ратифікували Лісабонську конвенцію, зазвичай, відповідають центральні виконавчі органи освіти.

Літ.: *Реалізація Болонського процесу в странах Tempus*. – Брюссель, Бельгія, Исполнительное агентство по вопросам образования, культуры и аудиовизуальным средствам, 2010. – 67 с.; *Recommendation on Criteria and Procedures for the Assessment of Foreign Qualifications* (adopted by the Lisbon Recognition Convention Committee). – Режим доступу : http://www.coe.int/t/dg4/highereducation/recognition/criteria%20and%20procedures_EN.asp; *Офіційний сайт Європейської мережі інформаційних центрів академічної мобільності і мережі національних інформаційних центрів академічного визнання*. – Режим доступу : <http://www.enic-naric.net/>; *European Association for Quality Assurance in Higher Education*. – Режим доступу : <http://www.enqa.eu/projectitem.lasso?id=251&cont=pastprojDetail>

Бацюкова С.Ю.

ВИКЛИК НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ – подія, явище, процес, інші чинники, які, за наявності певних умов, одночасно можуть бути оцінені і як можливі *небезпеки* і як додаткові можливості щодо реалізації *національних інтересів*. **В.н.б.** часто проявляється як початкова фаза ескалації напруженості між суб'єктами міжнародного права внаслідок, зокрема, протидії однієї держави або групи держав намаганням іншої держави досягти своїх *національних цілей*.

Спочатку поняття “виклик” набуло поширення на Заході завдяки роботам А.Дж. Тойнбі, а згодом і на Сході. Сьогодні воно широко

вживається в науковій і публіцистичній літературі, часто використовується політиками та експертами при оцінці тих чи інших аспектів забезпечення національної безпеки. Але не рідко **В.н.б.** ототожнюють із поняттями *загроза національній безпеці* та *ризик національній безпеці*, що є методологічною помилкою.

В.н.б. – це передусім проблема, яка отримала за певних причин й на певному відрізку часу сильний суспільний відгук і розв'язання якої, на думку політичної еліти, має важливе, пріоритетне значення для забезпечення національної безпеки. Тобто **В.н.б.** – проблема, яка виникає перед суспільством та державою, але це не означає, що будь-яка проблема є викликом. **В.н.б.** має свою першопричину, є конкретним у часі та просторі, має свою внутрішню динаміку розвитку, але набуває політичного значення в міру його сприйняття як такого. Наприклад, можна говорити про виклик глобалізації, але оцінки негативних та позитивних наслідків зазначеного виклику для національної безпеки кожної країни є досить різними.

Як і у випадку із загрозою національній безпеці, **В.н.б.** як проблема не має чіткого та однозначного механізму розв'язання, але негайного втручання не вимагає. Як і загрози, **В.н.б.** мають своє джерело (першопричину виникнення), ознаки, структуру, історію та логіку розвитку, в якій інколи спрацьовують не тільки причинно-наслідкові зв'язки, а й зв'язки стохастичного характеру.

В.н.б. можуть бути класифіковані за різними ознаками, зокрема за: характером – соціальні, техногенні чи природні; розмахом та масштабами можливих наслідків – глобальні, регіональні, загальнодержавні, локальні (місцеві); джерелами (першопричинами виникнення) – іноземні держави (група держав), юридичні та фізичні особи, політичні, економічні, соціальні, природні та інші події, явища та процеси; сферами прояву – політичні, воєнні, економічні, соціальні, інформаційні тощо; спрямованістю – внутрішні чи зовнішні; терміном дії – постійні, короткострокові, середньострокові, довгострокові.

Основними чинниками, що формують **В.н.б.**, є події, явища, процеси та інші фактори, які породжують небезпеки щодо: порушення прав і свобод людини; суспільно-політичної стабільності; прогресивного со-

ціально-економічного розвитку; підриву міжнародної стабільності та регіональної безпеки; державної безпеки та обороноздатності країни; посягання на державний суверенітет та територіальну цілісність; руйнування навколишнього середовища; збереження та розвитку духовних і культурних цінностей.

Розрізняють також об'єктивні **В.н.б.**, які виникають незалежно від людської діяльності, суб'єктивні, які є наслідком вказаної діяльності, а також уявні – результат неадекватної оцінки наявної інформації, яка відображає процес реалізації національних інтересів.

Оцінка **В.н.б.** може мати в собі значну частку суб'єктивізму. Для підвищення рівня об'єктивності оцінки **В.н.б.** доцільно використовувати таку категорію, як фактор. Принципова особливість фактора в тому, що він: завжди є причиною, рушійною силою будь-якого процесу чи явища; не існує поза умов і завжди є частиною умов, формою їх прояву; це реалізовані причини, що вже існують у реальних явищах і процесах з наявністю всіх необхідних для цього умов; визначається з урахуванням терміну його існування; завжди потребує якісної та кількісної інтерпретації. З огляду на це фактори завжди відрізняються від викликів тим, що більш об'єктивно можуть свідчити про зниження чи про підвищення рівня національної безпеки, оскільки в загальному випадку фактори – це деяка множина можливостей і умов, які обмежують або підвищують спроможність держави у контексті реалізації національних інтересів. Тому, використовуючи методи факторного аналізу, доцільно досліджувати та здійснювати моніторинг реального ступеня захищеності національних інтересів. При цьому центральним питанням є аналіз параметрів (показників, індикаторів), поза межами яких соціальна система втрачає здатність до саморегуляції та сталого розвитку. Таким чином, виявлення та оцінка **В.н.б.** – завжди суб'єктивний процес сприйняття певною особою чи соціальною групою тих чи інших факторів через призму власних інтересів, політичних уподобань, фахової підготовки тощо. Саме тому **В.н.б.** мають більш суб'єктивний характер, ніж фактори, які їх породжують.

Оскільки **В.н.б.** пов'язується з проблемою, яка не обов'язково вимагає негайного втручання, то виникає і проблема вибору – вживати чи не вживати ті чи інші заходи для

адекватної відповіді на виклик. Суть проблеми вибору в тому, що не оптимальний вибір може призвести до переорієнтації зусиль держави, а відтак і її обмежених ресурсів, на розв'язання другорядних для забезпечення національної безпеки завдань. Водночас ігнорувати **В.н.б.**, не звертати на нього увагу також не можна. Він може перерости в реальну загрозу національній безпеці. Тому для практичних завдань забезпечення національної безпеки принципово важливим є не тільки інтерпретація **В.н.б.** як проблеми, що виникає в процесі реалізації національних інтересів, а й ідентифікація (оцінка) виклику як потенційного чи реального.

У процесі вирішення цього завдання визначальну роль відіграє якість, повнота, достовірність та оперативність зібраної інституційними структурами сектору безпеки інформації про події, явища, процеси, інші чинники, які одночасно мають бути оцінені як можливі небезпеки та як додаткові можливості щодо реалізації національних інтересів. Особливо це важливо при виявленні початкової фази ескалації напруженості між суб'єктами міжнародних відносин, коли поодинокі приклади викликів можуть уявлятися як широкомасштабні загрози загальнодержавного значення, провокуючи цим уявного агресора на зворотні дії, а отже, і зростання напруженості в міждержавних відносинах.

Урахування сутності поняття **В.н.б.**, оцінка ймовірних сценаріїв розвитку ситуацій, за яких формується потенціал протидії процесу реалізації національних інтересів, а також ступеня (міри) його негативного впливу на вказаний процес дає змогу дійти висновку, що виклик може бути потенційний чи реальний, тобто ідентифікувати його.

Потенційний **В.н.б.** – це ситуація, коли є ймовірність виникнення умов, за яких може формуватися або вже формується потенціал протидії реалізації національним інтересам. У цьому разі головним завданням структур сектору безпеки є виявлення та прогнозування ризиків завдання збитків у тій чи іншій сфері національної безпеки у разі виникнення умов, за яких сформований та достатній для протидії реалізації національним інтересам потенціал буде використано. Важливим завданням є також здійснення заходів профілактично-превентивного характеру щодо блокування виникнення умов протидії реалізації національних інтересів та пошук додаткових можливостей для

їх захисту, зумовлених формуванням вказаного потенціалу (наприклад ці можливості можуть бути надані третьою стороною, яка принципово не зацікавлена у формуванні та використанні потенціалу протидії реалізації нашим національним інтересам).

Потенційний **В.н.б.** трансформується у реальний, коли має місце ситуація, за якої практично завершилося формування (накопичення) достатнього потенціалу та умов для протидії реалізації національних інтересів, але як такої протидії у формі офіційних заяв, політичних, економічних чи інших дій ще не спостерігається. При цьому головним завданням інституцій сектору безпеки є своєчасне виявлення та оцінка вказаної ситуації, основних суб'єктів (об'єктів), які можуть реалізувати вказаний потенціал, уточнення можливих збитків в тій чи іншій сфері національної безпеки та здійснення низки адекватних виклику заходів з метою блокування його трансформації у потенційну загрозу національній безпеці. При реальному **В.н.б.** зростає актуальність завдання пошуку додаткових можливостей для захисту національних інтересів, зумовлених формуванням потенціалу протидії реалізації вказаних інтересів.

Відповідно до чинного законодавства України виявлення, оцінка та вжиття відповідних заходів щодо зниження негативного впливу **В.н.б.** на реалізацію національних інтересів покладається на *систему забезпечення національної безпеки*, визначальне місце у якій належить Раді національної безпеки і оборони України, яку очолює Президент України.

Літ.: Абдурахманов М. И. Геополитика, международная и национальная безопасность : словарь-справочник / М. И. Абдурахманов, В. А. Барышполец, В. Л. Манилов. – М. : Пробел, 1999; Бодрук О. С. Структури военной безопасности: национальный та міжнародный аспекти : монографія / О. С. Бодрук. – К. : НІПМБ, 2001; *Міжнародна і національна безпека* : короткий словник термінів / уклад. : Г. П. Ситник (кер. творч. кол.), В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжєв ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : [Б. в., б. р.]; *Ситник Г. П.* Державне управління національною безпекою (теорія і практика) : монографія / Г. П. Ситник. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; *Ситник Г. П.* Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов, Д. Я. Кучма : у 3 ч. Ч. 1 : Філософсько-методологічні та системні основи забезпечення національної безпеки. – К. : НАДУ, 2009; *Общая теория национальной безопасности* : учебник / А. В. Возженников, Н. В. Кривельская,

И. К. Макаренко и др. / под общ. ред. А. А. Прохожаева. – М. : Изд-во РАГС, 2002; *Тойнби А.* Постигание истории / А. Тойнби. – М. : Прогресс, 1991.

Ситник Г.П.

ВИКЛИКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ – певні форми ризиків, які провокують небезпеку для розвитку сучасного світу в умовах глобалізації.

Після 11 вересня 2001 р. сучасний світ постав перед новим випробуванням, що дало змогу йому побачити зворотний бік сучасної цивілізації, а головне її небезпечні **В.г.** Ця подія показала, що в умовах глобалізації змінюється світовий баланс сил, який призводить до зменшення гарантій безпеки, попередньо здобутих державами. Результатом цього стає нав'язування окремими державами єдиних стандартів поведінки в різних сферах суспільного життя, що суттєво підриває національний устрій та традиційні цінності незалежних країн. Це призводить до перетворення потенційних загроз у реальні, які поглиблюють протистояння між країнами.

До основних **В.г.** суспільного розвитку належать:

1. Обернені форми глобалізації як виклики суспільному розвитку, серед них: 1) регіоналізація (призводить до асиметричності політико-територіальної структури окремих регіональних об'єднань); американізація (характеризує централізований вплив (екстремістський та ліберальний) США на розвиток сучасного світу); 2) китаїзація (форма боротьби Китаю з міжнародною гегемонією, спрямована на вирішення своїх внутрішніх проблем суспільного розвитку); 3) бразилізація (нова тенденція суспільно-економічного розвитку Західного світу, яка має найслабше геостратегічне оформлення, проте її виклики поширюються на більшу частину Західного світу).

2. Підміна національного інтересу глобальним інтересом, який позбавляє окрему національну державу можливості реалізації власної стратегії суспільного розвитку. Глобальний інтерес є своєрідним конгломератом, який уособлює систему інтересів, притаманну для світу в цілому, має трансцендентний та транснаціональний характер, оскільки відображає зміст національного інтересу кожної окремої держави, є чітким

індикатором спільних потреб між суб'єктами глобального простору, які належать до різних національних держав.

У контексті визначення сутності глобального інтересу розмежовують поняття глобального та геополітичного інтересу.

Глобальні інтереси – це інтереси, які характеризують розвиток світу в цілому.

Геополітичні інтереси – це інтереси окремої держави щодо реалізації принципів її зовнішньої політики.

Основними рівнями глобального інтересу є: національний та державний. Національний інтерес, з одного боку, визначається глобальною системою цінностей, з другого – легітимованою структурою інтересів, притаманних для розвитку національних систем державного управління. Державний інтерес в умовах глобалізації являє собою потребу держави та її структур здійснювати відповідну геополітичну стратегію з метою забезпечення власного розвитку в межах світової системи.

Глобалізаційні умови породжують дві форми викликів національній безпеці: зовнішні, що пов'язуються зі спробами світових держав підпорядкувати собі окрему національну державу, та внутрішні, які зумовлені змістом внутрішньої політики окремої національної держави. Внутрішні **В.г.** пов'язуються з трансформаційними змінами в соціально-політичній та духовній сферах суспільства і приводять до ідеологічного та соціально-економічного розколу, який породжує крах національної ідентичності.

До причин внутрішніх **В.г.** належать: 1) наростання соціально-політичних та етнічних конфліктів, що виводить систему суспільного розвитку з динамічної рівноваги, позбавляючи її можливості стабільного розвитку та функціонування; 2) державно-управлінська криза, яка пронизує всі сфери суспільного життя і виводить із стану стабільності систему державного управління, що безпосередньо проявляється на рівні функціонування її інституційних, регулятивних та духовно-ідеологічних механізмів. В умовах такої кризи, безумовно, загроза національній безпеці набуває найбільш активних форм.

До причин виникнення зовнішніх **В.г.** належать: підризна діяльність, яка здійснюється з боку спецслужб окремих держав світу, міжнародний тероризм, економічна блокада, політичний тиск, шантаж, загрози сило-

вих акцій. Виходячи з цього окрема національна держава, реалізуючи свою внутрішню політику, має враховувати інтереси всієї світової спільноти, аби у такий спосіб здобути можливість протистояти **В.г.**

Ці дві форми **В.г.** приводять до нестабільності суспільного розвитку держави, її радикальної трансформації та політичного реструктурування.

Необхідною умовою протистояння **В.г.** національній безпеці мають бути механізми забезпечення “динамічної стабільності”, що має гарантувати відсутність загроз для виживання нації, а також здатність компенсувати загрози за рахунок адаптації національної безпеки до системи глобальної безпеки. Основними показниками стабільності суспільного розвитку в умовах глобалізації є: здатність системи державного управління протистояти та нейтралізувати негативні **В.г.** національній безпеці. В основу забезпечення національної безпеки в умовах глобалізації покладено договірно-правовий механізм, який забезпечує довіру між державами з відповідним утворенням загальноєвропейської та міжнародної системи безпеки. Важливим інструментом реалізації такого механізму є міжнародне право, яке дає змогу перебудувати сучасний світ на принципах справедливості, законності та паритетності.

Ефективність національної безпеки в умовах глобалізації залежить від внутрішньої та зовнішньої політики держави. Ефективною така політика може бути, якщо вона відповідає її національним інтересам, сприяючи тим самим збереженню національної ідентичності держави та специфіці системи її управління. Це дасть змогу протистояти **В.г.** національній безпеці, які посягають на національні інтереси окремих держав, а також забезпечити їм відповідний геополітичний баланс.

Одним з механізмів протистояння **В.г.** національній безпеці є регіоналізація сфери безпеки, що тим самим дає змогу чітко ідентифікувати основних геополітичних суб'єктів (до яких належать Західна Європа, країни Балтії, Центрально-Східна Європа, Південно-Східна Європа та Кавказ), на яких покладається забезпечення миру і стабільності в межах окремої частини світу.

3. Глобальний тероризм як В.г. суспільному розвитку є сукупністю інструментів

силового характеру, спрямованих на досягнення провокаційних цілей у межах загальнопланетарного масштабу. Основними механізмами боротьби з глобальним тероризмом є офіційно-дипломатичний рівень визнання терористичних загроз та створення спеціальних інституційних структур, які в ідеалі мають протистояти викликам тероризму. Важлива роль має належати глобальним політичним зусиллям, які б єднали націю і світ, а також транснаціональному співробітництву між державами і транснаціональними структурами (створення окремих анти-терористичних альянсів), які б протистояли викликам впливу глобального тероризму у світі. Одним із засобів протистояння викликам глобального тероризму є формування ефективної системи державного управління. Важливим інструментом національних держав у протистоянні глобальному тероризму є реалізація принципів міжнародного права (створення потужної міжнародно-правової основи боротьби з тероризмом), яка не повинна суперечити національним системам права.

4. Глобальна міграція як В.г. суспільному розвитку прискорила процеси міжцивілізаційної взаємодії, призвела до розпорошення людського потенціалу, змищення мов та конфесій у пошуках реалізації відповідних інтересів.

Важливими факторами поширення глобальної міграції наприкінці ХХ ст. стали глобальний тероризм, економічна нестабільність, низький рівень життя, масове безробіття, війни, різні форми політичних експансій, порушення прав людини, соціально-економічна нерівність.

Ефективним механізмом протистояння глобальній міграції має бути інтегрована міграційна політика, що має здійснюватись спільно різними країнами світу, тими, які піддаються напливу глобальної міграції, і тими, що сприяють відпливу свого людського ресурсу в інші країни світу. Така політика має подвійні завдання: по-перше, вона має бути спрямована на захист державних кордонів від небажаних міграційних потоків, по-друге, основним завданням такої політики має стати “система міграційної фільтрації”, яка б забезпечувала ідентифікацію міграційних потоків, що дало б змогу чітко визначити: приймати чи не приймати їх на території окремої національної держави, а головне, якщо приймати, то якою мірою їх адаптувати до реалій розвитку окремої національної держави.

Важливу роль у протистоянні **В.г.** відіграють: злагоджена система співробітництва між державами, функціонування відповідних державно-управлінських структур (міністерство закордонних справ, міністерство міжнародних відносин, міністерство європейської інтеграції тощо), організаційно-правові механізми забезпечення суспільної та міждержавної стабільності, що включають розробку та реалізацію відповідних національних концепцій (програм), створення Міждержавної координаційної ради держав, Центру з вивчення етнічних конфліктів в умовах глобалізації і Центру з вивчення проблем стратегічного розвитку та миру, які б забезпечували розробку і реалізацію стратегії щодо подолання **В.г.**

Основним організаційно-функціональним інструментом у протистоянні **В.г.** має стати трирівнева взаємодія суб'єктів глобального врядування: національних, регіональних та транснаціональних структур, які в інтегрований взаємодії можуть забезпечити реалізацію ефективної політики протистояння **В.г.** Виходячи з цього кожна з держав має розробити власну стратегію розвитку держави в умовах глобалізації, яка б включала створення організаційно-управлінських структур, покликаних забезпечити відповідну координацію розгортання глобалізаційних процесів.

Літ.: *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович. – К. : НАДУ, 2007. – 640 с.; *Киссинджер Г.* Дипломатія / Г. Киссинджер. – М. : [б. и.], 1997. – 710 с.; *Лафонтен О.* Сердце бьется слева / О. Лафонтен. – М. : [б. и.], 2004. – 572 с.; *Панарин А. С.* Испытание глобализмом / А. С. Панарин. – М. : [б. и.], 2003. – 356 с.

Войтович Р.В.

ВИРОБНИЧІ РАДИ В НІМЕЧЧИНІ (works councils) – консолідований орган, що обирається з представників робітників і службовців підприємства згідно з чинним законодавством про правовий статус підприємства. До виробничої ради входять представники не лише профспілок, але й усіх трудящих; однак у виборах не мають права брати участь особи, які представляють роботодавця, зокрема провідні службовці, члени правління акціонерного товариства.

В.р.Н. беруть початок з трудових комітетів, які відігравали велику роль у реалізації трудових відносин у видобувній галузі ще на-

передодні Першої світової війни. У 1916 р. система трудових комітетів була запроваджена в усі види бізнесу, причому право на їх створення отримали колективи підприємств з чисельністю не менше 50 працівників. Ці комітети були скасовані в 1934 р. нацистським режимом і потім відновлені вже в Західній Німеччині в 1946 р. Прийнятий у 1972 р. Закон надав **В.р.Н.** широкі повноваження.

У період возз'єднання Німеччини в 1996 р. законодавці розширили права робітників і службовців, які не входять у колективні організації. Підвищилася відповідальність **В.р.Н.** за процеси скорочення чисельності персоналу підприємства. Без санкції **В.р.Н.** проводити скорочення персоналу в процесі реструктурування бізнесу було заборонено. Законодавчі поправки давали можливість робітникові або службовцеві подавати прохання про незгоду на це скорочення, причому прохання повинно було бути розглянуто трудовим судом з метою встановлення законності причин, на підставі яких було проведено скорочення.

Сьогодні виробнича рада підприємства обирається працівниками (за винятком керівників підприємства) таємним голосуванням строком на 4 роки. Чисельність ради залежить від кількості працюючих на підприємстві і становить від 3 до 31 члена при числі зайнятих відповідно від 21 до 9 тис. осіб. На кожних 300 працівників один член ради звільняється (зі збереженням зарплати) від своїх безпосередніх виробничих обов'язків. При числі зайнятих понад 9 тис. осіб кількість членів ради збільшується на 2 особи з кожних наступних 3000 працівників. Якщо компанія складається з кількох підприємств, то їх виробничі ради формують загальну раду компанії; у разі входження в концерн кількох компаній, відповідно, утворюється виробнича рада концерну.

Право працівників на створення виробничих рад підприємства не реалізується автоматично і вимагає прояву ініціативи з їх боку. **В.р.Н.** є не на всіх підприємствах, але чим більше розмір підприємства, тим більше ймовірність утворення на ньому ради.

Трудові відносини між роботодавцем та працівниками підприємства регулюються таким чином, що роботодавець і виробнича рада підприємства повинні зустрічатися, принаймні, один раз на місяць. Вони обговорюють актуальні питання з метою досягнення

згоди, оскільки боротьба між роботодавцем і виробничими радами неприпустима. Вони повинні утримуватися від дій, які можуть завдати шкоди виробничому процесу і підірвати трудовий мир на підприємстві.

Роботодавець зобов'язаний своєчасно інформувати виробничу раду та консультуватися з нею з питань, що стосуються планування кадрової політики, зокрема вимог до кадрів, їх професійного навчання, прийняття необхідних заходів у даній сфері. Виробнича рада підприємства може вносити пропозиції роботодавцю щодо вдосконалення кадрового планування і вимагати, щоб інформація про наявні вакансії поширювалася передусім серед працівників підприємства. Крім того, при вирішенні питань, які стосуються найму, звільнення, переміщення працівників, потрібна згода виробничої ради; за відсутності згоди рішення приймає комісія з примирення. Слід відзначити, що виробнича рада підприємства може відмовити у згоді, якщо: кадрові рішення порушують закони, адміністративні регламенти, норми з техніки безпеки, положення колективних договорів і заводських угод, рішення судів або постанови адміністративних органів. Це стосується також ситуацій, коли є обґрунтоване побоювання, що кадрові рішення можуть призвести до звільнення працівників або до інших несприятливих для них наслідків. У разі, якщо виробнича рада не дає згоди на кадрові рішення роботодавця, останній може звернутися до Трудового суду, який приймає остаточне рішення.

Якщо працівник систематично і грубо порушує спокій на підприємстві шляхом незаконної поведінки або серйозного порушення принципів, виробнича рада може вимагати від роботодавця звільнення такого працівника або переміщення його на інше робоче місце.

У тісному співробітництві з **В.р.Н.** можуть діяти представницькі органи молоді, учнів, інвалідів, які мають право призупинити рішення виробничої ради, якщо воно суперечить їх інтересам.

Таким чином, члени **В.р.Н.** беруть участь у вирішенні виробничих, кадрових, соціальних питань, що дає можливість формувати таку модель: робітник – співробітник – партнер. Для здійснення робочих контактів між робітниками і виробничою радою діє такий орган, як виробничі збори. Не менше одно-

го разу на рік роботодавець зобов'язаний доповідати на виробничих зборах про стан справ і перспективи розвитку підприємства, надавати інформацію про економічний і фінансовий стан підприємства, кадрове планування, плани раціоналізації та інші заходи. **В.р.Н.** має право добиватися від роботодавця примусового регулювання питань щодо компенсації робітникам втрат у зв'язку з наміченими змінами на виробництві, наслідком яких може бути масове звільнення працюючих. Важливою є участь виробничої ради у розробці соціального плану, який складається на випадок закриття підприємства.

Через чіткий розподіл функцій між **В.р.Н.** і профспілками, в основному, здійснюється регулювання соціально-трудова відносин. Профспілки проводять тарифні переговори, реалізують політику, спрямовану на підвищення життєвих стандартів. Як правило, на рівні підприємства укладається рамкова тарифна угода, в якій визначаються питання зарплати, посадових окладів, інших винагород за працю; узгодження конфліктів, захисту працівників тощо. Інші питання соціально-трудова відносин (трудова режим, графік робочого часу, терміни виплати зарплати, принципи і форми оплати праці, запобігання травматизму і професійним захворюванням, впровадження нових технологій тощо) входять до компетенції **В.р.Н.**

Літ.: Гутник В. Политика хозяйственного порядка в Германии / В. Гутник. – М.: Экономика, 2002; Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики : монографія / Н. Г. Діденко. – Донецьк : Видавн. підприємство “Схід. видавн. дім”, 2007; *Западноевропейские модели социально-экономического развития.* – М.: ИМЭМО, 2000; *Политика социального партнерства (российский и зарубежный опыт)* / отв. ред. М. В. Каргалова, К. Д. Крылов. – М.: ТК “Велби”, Изд-во Проспект, 2003; *Социальная политика* : толковый словарь / Рос. акад. гос. службы при Президенте Рос. Федерации ; под общ. ред. Н. А. Волгина. – 2-е изд., дораб. – М.: Изд-во РАГС, 2002; *Социальная политика* : энцикл. слов. / под ред. Н. А. Волгина. – М.: Академ. Проект: Трикста, 2005; *Социальное партнерство* : словарь-справочник / Акад. труда и соц. отношений ; [И. И. Бородин и др.]. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Акад. труда и соц. отношений (АТ и СО), 2002; Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию : пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М.: ООО “Изд-во АСТ” : ЗАО НПП “Ермак”, 2004; Эрхард Л. Благополучие для всех : пер. с нем. / Л. Эрхард ;

Акад. нар. хоз-ва при Правительстве Рос. Федерации. – М.: Дело, 2001.

Діденко Н.Г.

ВІДДАЛЕНІ РЕГІОНИ (англ. Outermost regions) – особливі території держав-членів ЄС, яким з історичних, географічних або політичних міркувань надано спеціальний статус як всередині, так і поза межами *Європейського Союзу*. Незважаючи на значну географічну віддаленість цих регіонів від Європейського континенту, вони є невід'ємною частиною територій держав-членів ЄС, яким належать.

В Європейському Союзі налічується дев'ять **В.р.**: Гваделупа, Французька Гвіана, Мартініка, Реюньон, острів Святого Бартоломія, острови Святого Мартіна (заморські департаменти Франції), Канарські острови (автономна територіальна громада Іспанії), Азорські острови та Мадейра (автономні регіони Португалії). Особливістю **В.р.** є їх малонаселеність, ізольованість, малий розмір, складна топографія та клімат, економічна залежність від кількох видів продукції, а також значна віддаленість від континентальної Європи. Це значно стримує їх розвиток.

Однак особливе розташування **В.р.** робить їх своєрідними стратегічними плацдармами розвитку торговельних відносин з третіми країнами-сусідами ЄС (Макаронезія, Кариби, південно-західний Індійський океан), більшість з яких є слабозвиненими. **В.р.** значно розширюють територіальні води ЄС. Вони є частиною найбільшої у світі приморської території ЄС з економічною зоною в 25 млн км². **В.р.** також сприяють диверсифікації економіки ЄС, забезпечуючи європейських споживачів цукровою тростиною, бананами та іншими тропічними фруктами та овочами. На території **В.р.** розташовані науково-дослідні установи та наукоємні підприємства (наприклад центр Європейського космічного агентства у Французькій Гвіані або Астрофізичний інститут на Канарських островах).

Враховуючи структурну соціально-економічну ситуацію **В.р.**, ст. 349 Договору про функціонування Європейського Союзу уповноважує Раду ухвалювати, за пропозицією *Європейської Комісії* та після проведення консультацій з Європейським Парламентом, спеціальні заходи, спрямовані, зокрема, на встановлення умов застосування договорів до цих регіонів, у тому числі спільних полі-

тик. Зазначені заходи стосуються таких сфер, як митна та торговельна політика, фіскальна політика, вільні зони, сільськогосподарська політика та політика у сфері рибальства, умови постачання сировини й основних споживчих товарів, державна допомога та умови доступу до структурних фондів і до горизонтальних програм Союзу. Рада ЄС має ухвалювати ці заходи, враховуючи особливі характеристики та обмеження **В.р.**, не підриваючи цілісність та єдність правового порядку Союзу, включаючи внутрішній ринок та спільні політики.

На всі **В.р.** поширюються заходи допомоги у межах регіональної та соціальної політик ЄС. Бюджетною перспективою ЄС на 2007-2013 рр. **В.р.** виділено 7,84 млрд євро, переважно з *Європейського фонду регіонального розвитку* (4,5 млрд євро) та *Європейського соціального фонду* (1,3 млрд євро), а також кошти для розвитку сільських територій та рибальства. Крім того, ЄС враховує особливі потреби **В.р.** у розвитку конкуренції, сільського господарства, торгівлі, транспорту, наукових досліджень.

Цілями попередніх програм підтримки **В.р.** – POSEIDOM для заморських департаментів Франції (1989 р.), POSEICAN для Канарських островів (1991 р.) та POSEIMA для Азорських островів і Мадейри (1991 р.) – були поліпшення інфраструктури, сприяння розвитку галузей, що створюють робочі місця, та розвиток людських ресурсів. У 2006 р. система підтримки була реформована і замінена програмами POSEI, у межах яких кошти виділялися кожній з трьох держав-членів, яким належали ці **В.р.** З 2004 р. ЄС почав реалізацію комплексної стратегії на основі партнерства між інститутами ЄС, урядами держав-членів та їх **В.р.** Пріоритетами стратегії були більша доступність, конкурентоспроможність та інтегрованість **В.р.** з країнами, що їх оточують. У жовтні 2008 р. Європейська Комісія встановила для **В.р.** дві нові цілі: зосередження зусиль на труднощах, з якими стикаються **В.р.** (глобалізація, зміна клімату, демографічні тенденції, міграційні потоки, стале управління природними ресурсами) та використання переваг **В.р.** для стимулювання їх економічного розвитку, з особливою увагою до сільського господарства, біорізноманітності, відновлюваної енергетики, астрофізики, авіації та космонавтики, океанографії, вулканології, сейсмології.

Населення всіх **В.р.** є громадянами ЄС, які беруть участь у виборах до Європейського Парламенту. **В.р.** Іспанії та Португалії входять до Шенгенської зони. Найзаможнішими з **В.р.** є острів Святого Бартоломія, Мадейра та Канарські острови (відповідно 111%, 94,9%, 93,7% від 100% ЄС), а найбіднішим – Французька Гвіана (50,5%).

Літ.: Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; Копійка В. В. Європейський Союз : заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009.

Рудік О.М.

ВІДКРИТИЙ МЕТОД КООРДИНАЦІЇ є новітнім інструментом європейського врядування, інструментом вироблення, реалізації та координації спільних політик ЄС, який дає змогу швидше – порівняно з традиційним комунітарним методом – ухвалювати та реалізовувати спільні політики ЄС. Він застосовується для тих сфер, де компетенції належать державам-членам, які, визнаючи складність суспільних проблем і необхідність втручання, добровільно погоджуються співпрацювати між собою та з ЄС з метою досягнення позитивних результатів. **В.м.к.** також тлумачать як інструмент “бенчмаркінгу” – оцінювання та порівняння досягнень різних суб’єктів врядування; як “м’яку” форму регуляторної діяльності Спільноти (на відміну від “жорсткого” регулювання у вигляді обов’язкових для виконання постанов та директив ЄС).

В.м.к. було офіційно інституціалізовано у березні 2000 р. Лісабонською Радою під час ухвалення Лісабонської стратегії, хоча перші спроби застосування **В.м.к.** були зроблені для вироблення та запровадження Європейської стратегії зайнятості 1997 р. У 2001 р. Біла книга з європейського врядування представила **В.м.к.** як новітній інструмент європейського врядування. **В.м.к.** дає змогу розширити сфери компетенцій ЄС за добровільною згодою усіх держав-членів, не вдаючись до перегляду договорів та уникаючи тривалих процедур комунітарного методу. Сьогодні **В.м.к.** застосовується для таких сфер, як освіта, боротьба проти дискримінації, пенсійні реформи, соціальний захист,

політика багатокультурності та ін. **В.м.к.** особливо придатний для тих сфер та напрямів діяльності спільноти, де досягти згоди проблематично з політичних й історичних міркувань з огляду на національні традиції або коли неможливо розмаїття існуючих підходів вставити в єдиний “європейський шаблон (наприклад податки, система охорони здоров’я, безробіття та ін.).

Наразі не існує офіційного визначення **В.м.к.** У глосарії офіційних термінів ЄС відкритий метод координації представлений як інструмент європейського врядування, рамковий метод для міжурядового співробітництва між державами-членами. Основними ознаками **В.м.к.** визнаються: спільне визначення цілей, яких необхідно/бажано досягти; узгодження інструментів і засобів вимірювання досягнення прогресу (індикатори, статистичні показники тощо); моніторинг і порівняння досягнень держав-членів (“бенчмаркінг”) та обмін досвідом.

Офіційні і робочі документи Європейської Комісії представляють **В.м.к.** як такий, що складається з чотирьох кроків. Підготовка настанов із визначенням цілей, яких ЄС намагається досягти в певній сфері за допомогою **В.м.к.**, та часових рамок, прийнятних для досягнення цілей. Визначення якісних та кількісних індикаторів, за якими буде вимірюватися прогрес, та орієнтирів (*benchmarks*), на які слід рівнятися, які є загально визначеними у світі або ЄС. “Переведення” настанов у внутрішні (національні) політики, переважно через підготовку, ухвалення та впровадження національних планів дій, із зазначенням конкретних заходів, які держава-член має провести, та встановлення конкретних показників, яких держава-член планує досягти, із урахуванням національних, регіональних, глобальних та інших обмежень. Проведення моніторингу та оцінювання виконання планів дій і досягнення поставлених цілей, порівняння власних успіхів із досягненнями інших та організація спільного, колегіального навчання в процесі виконання завдань.

Основними учасниками **В.м.к.** є: Європейська Рада, Рада ЄС, Європейська Комісія, уряди держав-членів. **В.м.к.** не передбачає залучення Європейського Парламенту та національних парламентів до процесу ухвалення рішень; мінімізує можливості втручання Суду ЄС. Разом з тим **В.м.к.** дає змогу залу-

чити до консультацій широкі кола “зацікавлених сторін”: експертне середовище, соціальних партнерів, громадянське суспільство, що відповідає традиціям і правилам європейського врядування.

В Європейському Союзі процес вироблення спільної політики для тієї чи іншої сфери із застосування **В.м.к.** починається з усвідомлення ЄС та державами-членами необхідності “втручання” (*intervention*) та спільних дій. Готовність держав-членів до дій, тобто до ухвалення спільної політики, підтверджує Європейська Рада. Її політичне рішення дає імпульс до започаткування низки заходів, об’єднаних під назвою “**В.м.к.**”.

Після ухвалення політичного рішення настає черга Європейської Комісії, яка має перетворити політичні імпульси в спільну політику ЄС. Завдання Європейської Комісії: визначити пріоритети, сформулювати цілі та запропонувати індикатори, за якими буде вимірюватися прогрес у досягненні цілей. Після того, як Комісія сформулювала власне бачення нової спільної політики, інакше кажучи, визначилася з пріоритетами, цілями, індикаторами, до процесу залучається Рада ЄС, роль якої полягає в тому, щоб ухвалити цілі і завдання політики, індикатори вимірювання прогресу, що має бути досягнуто за допомогою ВМК, і тим самим зобов’язати держави-члени до їх виконання. Позиція Комісії може бути сформульована у форматі “білої книги” або “повідомлення” Європейської Комісії; ухвалення запропонованого Комісією курсу дій (“дорожньої карти” **В.м.к.**) – у формі рішення або резолюції Ради ЄС.

Наступний крок мають зробити держави-члени, перетворивши настанови та резолюції Ради ЄС у національні плани дій. Оскільки завдання сформульовані досить широко, держави-члени фактично не обмежені у виборі засобів та шляхів їх досягнення. “Відкритість” **В.м.к.** полягає в тому, що держави можуть досить гнучко підходити до виконання взятих зобов’язань, орієнтуючись на власні потреби і можливості. Національні плани дій готуються з урахуванням цілей, яких очікується досягти, на базі узгоджених орієнтирів. Але держави-члени самостійно вирішують, яку стратегію для досягнення цілей обрати, як швидко або повільно рухатися вперед та досягти намічених цілей, на яких результатах (індикаторах) зосередити-

ся у перший рік реалізації політики та які залишити на другий чи третій роки і т.ін.

На національному рівні до підготовки та впровадження національних планів дій запрошуються не тільки відомства та відомчі підрозділи, відповідальні за європейські справи або конкретну сферу публічної політики, а й усі зацікавлені сторони, включаючи місцеві органи влади та громадянське суспільство. Таким чином використовується і враховується найкращий національний, регіональний і місцевий досвід, відкриваються можливості для обміну досвідом, експерименту та навчання. У такий спосіб **В.м.к.** активізує мережеве співробітництво, спонукає до пошуку, заохочує ініціативу, в результаті чого виникають інновації, виробляються новітні підходи до реалізації тієї чи іншої політики.

Національні плани дій надходять до Європейської Комісії, опрацьовуються й узагальнюються на наднаціональному рівні. Показники, яких держави-члени планують досягти в той чи інший термін (річний, дворічний, п'ятирічний), перетворюються на інструмент "бенчмаркінгу" – оцінювання досягнень однієї держави-члена порівняно з іншими – та доводяться до усіх учасників процесу європейського врядування.

Національні плани дій оприлюднюються, що дає можливість усім зацікавленим сторонам ознайомитися з ним та порівняти плани, очікувані результати і справжні досягнення кожної держави. Держави, що взяли "низькі" зобов'язання, стають об'єктом критики своїх власних громадян або колег з інших держав-членів.

На етапі впровадження національних планів дій важливими компонентами **В.м.к.** є періодична звітність, моніторинг, оцінювання та "колегіальний нагляд" (peer review), які мають місце як на національному рівні, так і на рівні ЄС: залежно від політики звіти про досягнення держави-члена подаються до Комісії раз на рік або на два роки. Завдяки цьому інтенсифікується навчання та обмін кращим досвідом, відбувається "взаємозбагачення" від накопичення знань: **В.м.к.** прискорює процеси використання кращого досвіду та інновацій у різних регіонах ЄС, в кожній окремій країні, в ЄС в цілому, у різних секторах і сферах економічної діяльності, суспільного життя або державного управління.

Найважливішу роль в організації взаємного навчання та обміну досвідом відіграє Комісія: вона ініціює підготовку звітів, їх оброб-

ку, узагальнення, оприлюднення через публікацію, а також проведення семінарів і конференцій з метою обговорення результатів та поширення кращого досвіду.

Узагальнені звіти про досягнення результатів у рамках спільної політики передаються до Ради ЄС та Європейської Ради для ухвалення. Оцінка Ради ЄС або Європейської Ради може спонукати до перегляду встановлених цілей, зміни або доповнення списку індикаторів, поглиблення або посилення співробітництва у певній сфері або секторі.

Сфера застосування **В.м.к.** постійно розширюється, а сам метод зазнає модифікацій залежно від сфери застосування та цілей і завдань, які постали перед ЄС та державами-членами у тій чи іншій сфері.

Гнучкість **В.м.к.**, свобода у виборі шляхів і способів досягнення цілей, можливість внесення змін на всіх етапах вироблення та реалізації політики роблять **В.м.к.** більш привабливим для держав-членів, ніж комунітарний метод; розмаїття способів досягнення цілей у рамках **В.м.к.** створює можливості для навчання одних держав досвіду інших. Усе вищезазначене свідчить на користь **В.м.к.**, дає змогу передбачити його тривале існування. Разом з тим науково-експертні кола, визнаючи його сильні, позитивні сторони, виділяють кілька слабких аспектів у даному методі вироблення та реалізації спільних політик ЄС, передусім відсторонення Європейського та національних парламентів від процесу ухвалення рішень, що ставить під сумнів легітимність рішень, що ухвалюються; та "добровільний" характер рішень, що приймаються, а точніше неможливість примусити держави-члени виконувати зобов'язання, взяті державою-членом в рамках **В.м.к.**, що призводить до невиконання національних планів дій та неможливості досягнення цілей, проголошених у рамках окремого **В.м.к.**

Літ.: Radaelli Claudio M. The Open Method of Coordination. A new governance architecture for the European Union? / Claudio M. Radaelli // SIEPS Rapport #1. – Stockholm: SIEPS, 2003. – 65 p.; Zeitlin J. Is the OMC an Alternative to the Community Method? (University of Wisconsin-Madison) / J. Zeitlin. – Режим доступу : <http://eucenter.wisc.edu/OMC>. – 20 p.; Burca, Grainne de, Zeitlin J. Constitutionalizing the Open Method of Coordination: What Should Convention Propose? / Burca, Grainne de, Zeitlin J. // CEPS Policy Brief No. 31. – Brussels: Centre for European Policy

Studies, 2003; *Goetschy J.* The open method of coordination and EU integration / J. Goetschy. – Technische Fachhochschule Wildau – Fachhochschule für Verwaltung und Rechtspflege Berlin, 2003. – 38 p.; *The Open Method of Coordination in Research Policy: Assessment and Recommendations.* – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009. – 56 p.; *Рудік О. М.* Вироблення політики та ухвалення рішень в ЄС : навч. посіб. / О. М. Рудік ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого. – К. : Вид-во “Міленіум”, 2009. – 278 с.
Оржель О.Ю.

ВІЙНА ІНФОРМАЦІЙНА – термін, що має два значення: 1) вплив на цивільне населення і (або) військовослужбовців іншої держави шляхом поширення певної інформації. Термін “інформаційно-психологічна війна” був запозичений зі словника військових кіл США. Переклад цього терміна (“information and psychological warfare”) з англійської мови може звучати і як “інформаційне протиборство”, і як “інформаційна, психологічна війна” залежно від контексту конкретного офіційного документа або наукової публікації. У цьому сенсі також використовується термін “психологічна війна” – психологічний вплив на цивільне населення і (або) військовослужбовців іншої держави з метою досягнення політичних або суто військових цілей. 2) Цілеспрямовані дії, розпочаті для досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформації, інформаційним процесам та інформаційним системам супротивника при одночасному захисті власної інформації, інформаційних процесів та інформаційних систем.

В **В.і.** не задіюються психотропні препарати, прямий шантаж і залякування (це характерно для тероризму), підкуп, фізичний вплив тощо. Хоча зазначені дії можуть застосовуватися паралельно з **В.і.**, вони не є обов’язковим її елементом.

Об’єктом **В.і.** є як масова свідомість, так і індивідуальна. Індивідуального впливу зазнають особи, від яких залежить прийняття рішень щодо тих питань, які цікавлять протиборчу сторону (президент, прем’єр-міністр, глава МЗС, диппредставники, голови військових формувань тощо).

Методи **В.і.** впливають на масову свідомість аналогічно тому, як методи психотерапії впливають на свідомість індивідуальну.

Інформаційний вплив може здійснюватися як на тлі інформаційного шуму, так і в умо-

вах інформаційного вакууму. Нав’язування чужих цілей – це те, що робить **В.і.** війною і відрізняє її від звичайної реклами. **В.і.** ведеться будь-якими засобами передачі інформації – від ЗМІ до пошти і пліток.

Інформаційний вплив здійснюється шляхом викривлення фактів або нав’язування емоційних сприйнять. Як правило, методами **В.і.** є викид дезінформації або подання інформації у вигідному для себе ключі. В результаті може змінюватися оцінка населенням супротивника, починають формуватися (і навіть доминувати) поразкові настрої. З появою засобів масової інформації і загальним підвищенням рівня грамотності ведення **В.і.** стало більш ефективним.

Прикладом **В.і.** вважається холодна війна 1946-1991 рр. (точніше її ідеологічний аспект). Розпад СРСР був зумовлений не тільки амбіціями республіканських еліт та економічними причинами, але й застосуванням країнами Заходу інформаційних методів, які сприяли початку внутрішньополітичних процесів (можливо, що й викликали їх), які закінчилися перебудовою та розпадом СРСР. Прикладом **В.і.** також вважаються “інформаційно-психологічні операції” США у наш час, наприклад, в Афганістані та Іраку; інформаційні методи тиску Росії на Кавказі тощо.

Літ.: *Бачило І. Л.* Информационное право : учебник / И. Л. Бачило, В. Н. Лопатин, М. А. Федотов ; под ред. акад. РАН Б. Н. Топорнина. – 2-е изд. ; с изм. и доп. – СПб. : Изд-во Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2005; *Кормич Б. А.* Информационное право : підручник / Б. А. Кормич. – Х. : БУРУН і К, 2011; *Панченко О. А.* Информационная безопасность личности / О. А. Панченко. – 2-е изд. испр. – К. : КИТ, 2011.

Соснін О.В., Дзьобань О.П.

ВІЛЬНЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ РОБОЧОЇ СИЛИ В ЄС (free movement of workers) – фундаментальний принцип європейського трудового права, який означає, що громадянин ЄС може без обмежень при наявності дійсного національного документа переїхати з однієї держави ЄС в іншу і перебувати там протягом будь-якого терміну за умови, що він займається економічною діяльністю, а роботодавцям заборонена будь-яка дискримінація працівників, які приїжджають з інших країн-членів ЄС.

В.п.р.с.ЄС є одним з найбільш вагомих досягнень євроінтеграції, що дало змогу перетворити післявоєнні потоки економічної міграції у вільний рух робочої сили. У ст. 45

(колишня ст. 39) Договору про функціонування Європейського Союзу від 25 березня 1957 р. (Римський договір у редакції Лісабонського договору від 13 грудня 2007 р.) проголошено, що всередині Союзу забезпечується вільне переміщення працівників. Така свобода включає скасування будь-якої дискримінації за ознакою національного громадянства між працівниками держав-членів у питаннях трудового найму, заробітної плати та інших умов праці та зайнятості.

Конкретні права, що випливають з принципу свободи переміщення працівників, перераховані в п. 3 ст. 45 того ж самого Договору, а саме: 1) приймати і реально запропоновану роботу; 2) вільно переміщатися з цією метою по території держав-членів; 3) проживати на території кожної з держав-членів, займаючись трудовою діяльністю відповідно до законодавчих, розпорядчих і адміністративних положень, що регулюють діяльність працівників даної держави; 4) залишатися на території однієї з держав-членів після завершення трудової діяльності в цій державі на умовах, які будуть визначені регламентом, прийнятим Комісією.

У Хартії Європейського Співтовариства про основні соціальні права трудящих від 9 грудня 1989 р. на перше місце серед основних соціальних прав було поставлено свободу переміщення. Згідно з п. 1 цієї Хартії кожен працівник Європейського Співтовариства має право на свободу переміщення по території Співтовариства залежно від обмежень, які виправдані вимогами громадського порядку, державної безпеки і здоров'я суспільства. Право на свободу переміщення дає кожному працівникові можливість працювати в Співтоваристві за будь-якою професією або спеціальністю відповідно до принципу рівного ставлення до доступу до найманної праці, умов праці та соціального захисту в приймаючій країні (п. 2 Хартії). У розвитку вищевказаних норм п. 3 Хартії проголосив, що право на вільне переміщення передбачає: 1) гармонізацію умов проживання в усіх державах-членах, особливо в разі возз'єднання сімей; 2) усунення перешкод, що виникають у результаті невизнання дипломів або еквівалентів свідоцтв про професійну кваліфікацію; 3) поліпшення умов життя і роботи працівників прикордонних районів. У преамбулі Хартії Європейського Союзу про основні права (2007 / С 303/01) підкреслюється, що ЄС забезпечує вільне переміщення осіб, послуг, товарів і капіталів, а в ст. 15 проголошується право на працю, прин-

цип свободи праці громадян, що реалізується у всіх державах-членах.

Цілий ряд постанов і директив ЄС спрямований на забезпечення свободи руху робочої сили, а саме: Постанова (ЄС) комісії "Про право працівників залишатися на території держави-члена після здійснення там трудової діяльності" від 29 червня 1970 р. № 1251/70; Постанова (ЄС) Ради "Про вільне пересування працівників усередині Співтовариства" від 15 жовтня 1968 р. № 612/68; Директива Європейського Парламенту та Ради "Про право громадян і членів їх сімей вільно пересуватися та проживати на території держав-членів, що змінює Постанову (ЄС) № 1612/68 і відміняє Директиви ..." від 29 квітня 2004 р. № 2004/38/ЄС. Згідно з рішеннями Єдиного Європейського Акту (ЄСА) 1986 р. всі внутрішні бар'єри на шляху руху робочої сили були усунені з 1 січня 1993 р. Але **В.п.р.с.ЄС** має певні недоліки: 1) втрата еміграційними районами найактивнішої частини працездатного населення, 2) переваження соціальної сфери в регіонах імміграції. Таким чином, вільний рух робочої сили треба поєднувати із соціальним захистом трудящих-мігрантів та дієвою регіональною політикою, яка б сприяла створенню робочих місць у менш сприятливих для цього районах ЄС, працевлаштовуючи працівників у районах їх походження.

Право на вільний рух стосується не лише працездатного населення. Згідно зі ст. 18 Договору про Європейську Спільноту кожен громадянин ЄС має право на вільне перебування будь-де на території Євросоюзу. Це право є практичним вираженням ідеї європейського громадянства. Свобода пересування є важливим чинником досягнення цілей спільного ринку, водночас вона забезпечує гнучкість, а, отже, і більшу дієвість ринку праці. Таким чином, ЄС ставить завдання створення мобільного простору ринку праці без будь-якої дискримінації працівників на ґрунті громадянства в питаннях працевлаштування, заробітної плати, умов найму тощо. Важливу роль у цьому контексті має Директива 89/48 про взаємне визнання професійної кваліфікації (набула чинності в квітні 1991 р.), яка визначає, що держави ЄС визнають взаємно кваліфікацію фахівців у тому випадку, якщо вони були офіційно визнані у своїй країні. Визнавши це, держава, до якої в'їжджає фахівець, залишає за собою право

встановити для нього необхідність додаткової підготовки в межах чітко визначених виомог і тимчасового періоду. У цілому директива виходила з презумпції, що отримана освіта та досвід роботи фахівців не відрізняються принципово в державах ЄС, а значить немає серйозних підстав для створення фахівцям-мігрантам будь-яких перешкод.

Проблема визнання кваліфікації може бути навіть більше пов'язана не зі ст. 48 Договору про ЄС, а зі ст. 59-66, де йдеться про право створення підприємства в іншій державі ЄС та про надання послуг. Саме в цих випадках, коли мова йде про інтелектуальне підприємництво, реально ставиться питання про кваліфікацію. Передбачається, що недостатня кваліфікація лікаря, інженера, наукового працівника і т.ін. може завдати шкоди суспільству.

Проблеми інших категорій мігрантів були вирішені простіше. У 1990 р. були прийняті відразу три директиви, звернені до прав певних осіб, не зайнятих у сфері "економічної активності". Директива 90/364 надала права на вільне переміщення для осіб "із незалежними доходами", інакше кажучи, для заможних осіб. Директива 90/365 дала такі ж самі права пенсіонерам, а директива 90/266 – студентам-заочникам на строк навчання в університеті іншої держави-члена ЄС.

Винятки з прав, передбачених у ст. 48 Договору, містяться у п. 3. Вони стосуються трьох випадків: державна політика, громадська безпека і громадське здоров'я. Так, директива СМ 64/221 встановила, що при обмеженні права особи на в'їзд у країну має прийматися виключно його поточна поведінка, а не загальна характеристика. Влада країни повинна переконливо довести, що особа, яка намагається в'їхати в країну, дійсно становить громадську небезпеку.

Таким чином, право на **В.п.р.с.ЄС** – можливість громадянам ЄС шукати кращих умов життя і праці, зокрема: поліпшити умови рівня життя окремої людини, зменшити соціальну напруженість у депресивних районах, узгодити пропозиції робочої сили з коливаннями попиту, мати дієвий і гнучкий ринок праці.

Літ.: *Nicolas Mucic*. Усе про спільноти Європейського Союзу: пер. з англ. – К.: К.І.С., 2005; *Markus Jachtenbucht*. Beate Kohler-Koch (Hrsg.) *Europnache Integration 2*, Auflage/2003. Leske+Budrich., Optaden/Falkner, erda.1998: *EU Social policy (Policy) in 1990: Towards a Corporalist Policy Community*, London; *Конституційні акти Євро-*

пейського Союзу / упоряд. Г. Друзенко; наук. ред. В. Посельський; за заг. ред. Т. Качка. – К.: Юстиніан, 2005. – Ч. 1. – 2005; *Тоді, Філіп*. Нарис історії Європейського Союзу / пер. з англ. М. Марченко. – К.: АНОД; К.І.С., 2001; *Фонтейн П.* Європа у 12 уроках / П. Фонтейн: пер. з рос. Іл. М. Рамоса. – К.: ТОВ "Лік", 2005; *Як працює Європейський Союз: Досвід інституцій ЄС*. – К.: ТОВ "Лік", 2005.

Діденко Н.Г.

ВІЛЬНІОСЬКІ ІНІЦІАТИВИ З ПОГЛИБЛЕННЯ СПІВПРАЦІ УКРАЇНА–НАТО

(англ. *Vilnius Initiative deepening cooperation of Ukraine–NATO*) – ініціативи, схвалені 21 квітня 2005 р. у м. Вільнюсі на засіданні Комісії Україна–НАТО на рівні міністрів закордонних справ та покликані в рамках Плану дій Україна–НАТО розпочати Інтенсифікований Діалог щодо прагнень України до набуття членства і відповідних реформ без попередження будь-яких можливих рішень Альянсу.

Серед ініціатив слід назвати такі, що спрямовані на зміцнення демократичних інституцій: розширити зусилля Спільної робочої групи з питань воєнної реформи з метою надання допомоги новому керівництву у зміцненні виконавчого, законодавчого та громадського контролю над структурами оборонного та безпекового сектору, з якими співпрацює НАТО, використовуючи наявні ресурси НАТО, держав-членів Альянсу та інших зацікавлених інституцій-партнерів, таких як Женевський центр демократичного контролю над збройними силами; отримувати та оцінювати інформацію і здійснювати обмін думками щодо зусиль, спрямованих на розширення свободи ЗМІ, та виборчу і судову реформи, зокрема через запрошення відповідних українських міністерств і відомств проводити регулярні брифінги; використати цьогорічну оцінку виконання Плану дій Україна–НАТО для здійснення всеосяжного огляду досягнень починаючи з його схвалення у 2002 р., запропонувавши конкретні настанови щодо загальних потреб у контексті реформ; повною мірою застосовувати механізми Плану дій Цільового плану Україна–НАТО для забезпечення позитивного зворотного зв'язку щодо успіхів у цій сфері, а також у разі необхідності – конструктивної критики та надання рекомендацій.

Ці нові ініціативи відображені в спільному документі під назвою "Зміцнення співробіт-

ництва Україна–НАТО: короткотермінові заходи”, підготовленому на основі пропозицій України та держав-членів Альянсу. Отримання у Вільнюсі запрошення приєднатися до Інтенсифікованого діалогу фактично стало потужним позитивним сигналом на підтримку євроатлантичного курсу нашої держави, проведення урядом України глибоких реформ з демократизації у соціально-політичній, економічній та військовій сферах. Повна офіційна назва Інтенсифікованого діалогу – “Інтенсифікований діалог з НАТО з питань членства та відповідних реформ”. Уперше про можливість започаткування інтенсифікованого діалогу з країнами-учасницями Програми “Партнерство заради миру” було оголошено на Мадридському саміті НАТО 1997 р.

Зокрема, у ст. 8 Мадридської декларації щодо євроатлантичної безпеки та співробітництва, прийнятій за результатами засідання Північноатлантичної ради НАТО на рівні глав держав та урядів 8 липня 1997 р., серед іншого зазначається: “Ми (глави держав та урядів країн-членів НАТО) також маємо намір продовжувати інтенсифікований діалог з тими країнами, які бажають набути членства в НАТО, або навпаки, які хотіли б здійснювати діалог з НАТО з питань членства. З цією метою цей інтенсифікований діалог буде покривати широке коло політичних, військових, фінансових та безпекових питань, які стосуються можливого членства в НАТО, однак без наслідків щодо будь-якого можливого рішення НАТО. Цей діалог включатиме періодичні засідання з Північноатлантичною радою на рівні послів, Міжнародним секретаріатом НАТО та іншими відповідними органами НАТО”.

Участь в Інтенсифікованому діалозі – першій офіційній програмі підготовки до членства в НАТО – можуть брати всі країни-партнери, які бажають набути членства в НАТО або мають намір вести консультації з НАТО з питань, пов’язаних з членством. Згідно з Мадридською декларацією НАТО, започаткування Інтенсифікованого діалогу з державою-партнером не веде до будь-яких зобов’язань з боку НАТО щодо прийняття рішення відносно членства держави-партнера в НАТО на будь-якому етапі. Після прийняття рішення про започаткування Інтенсифікованого діалогу з країною-партнером,

вона лише запрошується (як перший крок) надати свій Документ для початкового обговорення (Initial Discussion Paper). У документі детально викладається позиція держави з важливих з точки зору НАТО питань, підтверджуються зобов’язання щодо досягнення вимог Дослідження з питань розширення НАТО і ПДЧ, формулюються запитання, на які очікуватиметься відповідь від НАТО.

Інтенсифікований діалог включає періодичні зустрічі з Північноатлантичною радою на рівні послів (до двох на рік), Групою експертів Міжнародного секретаріату НАТО (до трьох на рік) та, в разі запиту країни-учасниці – з іншими органами НАТО.

Засідання в рамках Інтенсифікованого діалогу охоплюють широке коло політичних, військових, фінансових та безпекових питань стосовно членства в НАТО. Вони спрямовані на те, щоб дати можливість країнам, які претендують на членство, роз’яснити реальний зміст їх намірів та надати додаткову інформацію з відповідної проблематики.

У рамках Вільнюського засідання Комісії Україна–НАТО Міністром закордонних справ України та Генеральним секретарем НАТО було також підписано Угоду з Альянсом (у формі обміну листами) про участь України в антитерористичній операції НАТО в Середземному морі “Активні зусилля”.

Літ.: Довідник НАТО, 2006 / Office of Information and Press NATO – 1110. – Brussels – Belgium : [s.n.], 2006; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Історія, теорія і практика європейської та євроатлантичної інтеграції України* / С. О. Телешун, В. Д. Бакуменко, Д. В. Вігер та ін. // *Енциклопедичний довідник* / за заг. ред. В. Д. Бакуменка, С. О. Телешуна. – К. : Вид-во НАДУ, 2006; *Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, В. Д. Бондаренко та ін. – Ужгород : Ліра, 2009. – Вип. 14. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”); *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, О. М. Ващук та ін. – Ужгород : Ліра, 2008. – Вип. 15. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”).

Бакуменко В.Д.

“ВІСЬ ЗЛА” (англ. Axis of evil) – геополітичний термін для визначення країн, режимів, що спонсорують, на думку США, тероризм або ж причетні до розробки зброї масового враження і спроможні, готові до

передачі його терористам. Вперше цей термін був використаний президентом США Дж.Бушем у щорічному зверненні до Конгресу США 29 січня 2002 р. для характеристики режимів, що причетні до виробництва і передачі зброї масового знищення терористам. До цієї “В.з.” насамперед віднесені Ірак, Іран, КНДР. Трохи пізніше, заступник Держсекретаря США Дж.Болтон долучив до “В.з.” ще три держави: Кубу, Лівію і Сірію. У 2005 р. К.Райс виступила з промовою, в якій віднесла Кубу, Білорусь, Зімбабве і М’янму до “оплоту тиранів” і найбільш “антиамериканським режимам”. Своєю етимологією “В.з.” зобов’язана терміну “вісь”, що в роки Другої світової війни визначав країни нацистсько-фашистського блоку (Берлін-Рим-Токіо); у 1980 рр. президент США Р.Рейган увів в обіг термін “імперія зла”, яким визначалася система Радянського Союзу.

Літ.: *Бжезинський З.* Велика шахівниця / Збігнев Бжезинський. – Львів ; Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000; *Бжезинський З.* Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство / Збігнев Бжезинський. – М. : Междунар. отношения, 2004; *Бодрук О. С.* Силові методи кризового реагування (гуманітарний інтервенціоналізм) / О. С. Бодрук // Стратег. панорама. – 2005. – № 1; *Солодкий С.* Президент Буш визначив “вісь зла” / С. Солодкий // День. – 2002. – № 21.

Розпнутенко І.В.

ВІЧНОГО МИРУ ПРОЕКТИ – антивоєнні концепції європейської філософії Нового часу. Ця традиція започаткована Еразмом Роттердамським (Дезидерій Еразм, справжнє ім’я Герард Герардсон) (1467-1536), видатним голландським мислителем, гуманістом епохи Відродження (главою “північних гуманістів”), письменником. Народився він у Роттердамі. Автор “Похвали глупоті” – сатири, яка висміювала мораль і пороки сучасного йому суспільства (невігластво, марнославство, лицемірство духовенства, придворних тощо). Відіграв значну роль у підготовці Реформації, але не прийняв її.

Еразм Роттердамський одним з перших висунув і всіляко обстоював ідею **В.м.п.** Будь-який найневигідніший мир, доводив він, кращий, ніж будь-яка, нехай і вигідна війна. Війна приносить народам лише втрати і безперервні

страждання, матеріальні збитки і моральний занепад. Він уважав, що християнська спільнота може влаштувати мирний розвій європейського суспільства завдяки об’єднавчій і арбітражній діяльності, тому неодноразово звертався до європейських правителів, аби ті припинили кровопролиття і уклали мир. Розглядаючи територіальні суперечки як основну причину воєнних конфліктів, він пропонував запровадити принцип непорушності кордонів. Найбільш розгорнуте обґрунтування ідеї **В.м.п.** Еразм зробив у відомій праці “Скарга миру” (1518). Автор доводив, що війна суперечить християнській моралі, що миролюбство і злагода – загальний закон Всесвіту, водночас він закликав європейських володарів до створення антитурецького союзу.

Подібні ідеї розроблялися й іншими авторами, зокрема Емериком Крусом у “Новому Кінеї” (1623), в якій обґрунтовувався план створення у Венеції світової мирної асамблеї під проводом папи. Ця міжнародна організація мала підтримувати згоду між державами і бути гарантом збереження миру, вирішуючи суперечки між її членами.

Ці ідеї розвинув герцог Сюлі, один з найвідоміших філософів Нового часу Томас Гоббс, Уільям Пенн, Шарль Сен-П’єр, англійський філософ і правознавець Єремія Бентам.

Томас Гоббс (1588-1679) народився у м. Малмсбері графства Глостершир у сім’ї сільського священника, здобув хорошу освіту, закінчивши у 1608 р. один з коледжів Оксфордського університету.

Найбільш відомі праці: “Про громадянина” (1642), “Левіафан” (1651), “Про тіло” (1655), “Про людину” (1658) та ін. Кожний народ, вважав він, проходить дві стадії: державну і природний стан, який передує державі. У природному стані панує “війна всіх проти всіх”. Аби позбутися постійної загрози самознищення, люди укладають суспільний договір і утворюють державу, яка є єдиною альтернативою анархії. Проте міждержавні відносини й далі перебувають у природному стані, тому єдиним виходом є створення міжнародного уряду як засобу подолання міжнародної анархії.

Єремія Бентам (1748-1832) – британський філософ, соціолог,

юрист, один з найпомітніших представників утилітаризму. Вивчав право в Оксфорді (1760-1763), де отримав ступінь магістра, в подальшому переважно займався науковою та публіцистичною діяльністю. У 1789 р. побачила світ його головна праця – “Вступ у принципи моралі і законодавства”. Метою законодавства, на його думку, має бути “якомога більше щастя для можливо більшої кількості людей”. Цього можна досягти шляхом політичних і правових реформ ліберального характеру. Свою подальшу діяльність Є.Бентам присвятив розробці проектів реформ та їх пропаганді.

Зокрема, торкаючись проблеми забезпечення миру в Європі, Є.Бентам у “Плані універсального і вічного миру” (1789) зазначав, що це можливе лише через утворення європейського конгресу, спільного суду та армії. “Проект вічного миру” написав у 1795 р. в розпалі європейських воєн, зумовлених Французькою революцією, Іммануїл Кант (1724-1804) – відомий німецький філософ і вчений. Народився і прожив усе життя у Кьонігсберзі (сучасний Калінінград), де закінчив університет (1745) і працював у ньому в 1755-1770 рр. доцентом, а в 1770-1796 рр. – професором логіки та метафізики. Основні політичні погляди викладені у творах “Ідеї загальної історії з космополітичного погляду”, “Метафізичні початки вчення про право”, “Проект вічного миру” та ін.

У “Проекті вічного миру” І.Кант рішуче підтримує ідею Ш.Сен-П’єра про необхідність укладання державами договору про **В.м.п.** Разом з тим ідеї про мир є невід’ємною частиною етики, вчення про культуру і право самого І.Канта. Ідея “**В.м.п.**” співвідноситься у нього з основоположними доктринами про природне право і суспільний договір. За Кантом, **В.м.п.** – це таке саме першочергове завдання всесвітньо-історичного прогресу, як і встановлення загального правового громадянського стану: одне тісно пов’язане з іншим.

Він формулює шість “попередніх статей” запропонованого ним проекту угоди про **В.м.п.** між народами, що не втратили свого значення і сьогодні: мирний договір знищує всі наявні причини майбутньої війни, навіть заховані в архівах і невідомі сторонам, що домовляються, стосовно факту територіальних претензій; жодна самостійна держава... не повинна бути набута іншою державою ані

шляхом успадкування, ані обміну, ані купівлі, ані як дарунок; постійні армії як знаряддя і засоби ведення війни з часом мають повністю зникнути; забороняється використовувати державні позики для фінансування підготовки до війни і її ведення; жодна держава не має права шляхом насильства втручатися в політичний устрій і управління інших держав; жодна держава під час війни з іншою не може вдаватися до таких ворожих дій, які б унеможливили взаємну довіру в майбутньому стані миру, а саме: порушення умов капітуляції, підступні вбивства, підбурення до зради тощо.

Аналізуючи проблеми відносин між державами, І.Кант порівнював їх з відносинами індивідів в окремій державі. “Індивіди” у вигляді держав, що перебувають у стані потенційної війни (“природному стані”), мають перейти з цього стану у стан, регульований правом. Такий стан – “Вічного миру” – характеризувався б союзом держав, над якими мала бути одна наддержава – “держава народу”. Отже, основна ідея І.Канта полягала в тому, “аби публічне право будувалося на федерації вільних держав”. Розум, стверджує І.Кант, скільки можливо, засуджує війни, а вберегти від них може тільки міжнародний уряд. Тому “єдиний правовий стан, сумісний зі свободою держав, – це їх федерація, що має за мету усунення війни”. Отже, лише спільне підпорядкування суверенітетів конституційному закону може бути практичною умовою миру.

Однак, як зазначає Філіп Моро Дефарж, перші спроби втілення кантівського проекту відносять до ХХ ст.: ними стало створення після Першої світової війни Ліги Націй і після Другої світової війни – ООН.

Особливого поширення ця ідея набула під час “весни народів” у русі пацифістів, що об’єднав насамперед передову частину інтелігенції. На першому конгресі в Брюсселі (1848) та наступних конгресах у Парижі (1849), Франкфурті-на-Майні (1850) вони відстоювали романтичну ідею відновлення втраченої єдності шляхом поступового розуміння народами своєї європейської ідентичності, що, у свою чергу, створило б можливості для встановлення Вічного миру у Європі.

Літ.: *Большая советская энциклопедия* : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : БСЭ, 1973. – Т. 11; *Гусев В. І.* Історія західноєвропейської філософії XV-XVII ст. : курс лекцій / В. І. Гу-

сев. – К. : Либідь, 1994; *Исаев Б. А.* Геополитика : учеб. пособие / Б. А. Исаев. – СПб. : Питер, 2006; *Мере Жерар.* Принцип суверенитета. История та основы новой власти / Жерар Мере ; пер. з фр. Л. Кононовича. – Львів : Кальварія, 2003; *Моро Дефарж Филип.* Основные понятия международной политики / Филип Моро Дефарж ; пер. с фр. – М. : ССАТ, 1995; *Мотрошилова Н. В.* Идеи единой Европы: философские традиции и современность / Н. В. Мотрошилова // *Вопр. философии.* – 2004. – № 11; *Політологія* / за ред. О. І. Семківа. – Львів : Світ, 1994; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Рассел Бертран.* История западной философии / Бертран Рассел ; пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука. – К. : Основи, 1995; *Jastawski Kazimierz.* Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004.

Прокопенко Л.Л.

ВНУТРІШНІЙ РИНОК (див. *Спільний ринок*).

ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ВЕКТОР ПЛАНУ ДІЙ УКРАЇНА–НАТО (англ. vector internal plan of action Ukraine–NATO) – комплекс принципів та цілей, передбачених у внутрішній політиці України на її шляху євроатлантичної інтеграції.

Серед зазначених принципів такі.

Україна продовжуватиме проводити внутрішню політику, що базується на зміцненні демократії та верховенстві права, повазі до прав людини, принципі поділу влад і незалежності судів, демократичних виборах відповідно до норм Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), політичному плюралізмі, свободі слова, повазі до прав національних та етнічних меншин та недискримінації за політичними, релігійними або етнічними ознаками. Це включатиме забезпечення адаптації чинного законодавства до європейських норм для впровадження зазначеної політики.

Зважаючи на орієнтацію зовнішньої політики України на європейську і євроатлантичну інтеграцію, включаючи її заявлену перспективну мету – членство в НАТО, Україна продовжуватиме розвиток законодавства, базуючись на загальних принципах демократії та міжнародного права.

Важливим елементом реформування правової системи є участь у конвенціях Ради Євро-

пи, які встановлюють спільні стандарти для європейських країн. Зусилля мають бути спрямовані на реформування правоохоронних структур, удосконалення механізмів забезпечення дотримання і виконання всіма державними та громадськими структурами принципу верховенства права, посилення ролі структур, що захищають громадянські права.

Основними цілями у внутрішньополітичному векторі євроатлантичної інтеграції України є: зміцнення демократичних і виборчих інституцій, зміцнення повноважень та незалежності судової влади; сприяння постійному розвитку і розширення громадянського суспільства, верховенству права, захисту основних прав людини і громадянських свобод; забезпечення свободи віросповідання; забезпечення свободи зібрань; завершення адміністративної реформи; посилення цивільного демократичного контролю над Збройними Силами і сектором безпеки в цілому; боротьба з корупцією, відмиванням грошей та незаконною економічною діяльністю шляхом вжиття економічних, правових, організаційних і правоохоронних заходів; вжиття необхідних заходів щодо вилучення зі списку FATF, зокрема прийняття та імплементація закону, який відповідає стандартам FATF; забезпечення рівноваги між трьома гілками влади: законодавчою, виконавчою та судовою – шляхом конституційних і адміністративних реформ та забезпечення їх ефективної співпраці.

Літ.: *Довідник НАТО*, 2006 / Office of Information and Press NATO – 1110. – Brussels – Belgium : [s.n.], 2006; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Історія, теорія і практика європейської та євроатлантичної інтеграції України* / С. О. Телешун, В. Д. Бакуменко, Д. В. Вітер та ін. // *Енциклопедичний довідник* / за заг. ред. В. Д. Бакуменка, С. О. Телешуна. – К. : Вид-во НАДУ. – 2006; *Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, В. Д. Бондаренко та ін. – Ужгород : Ліра, 2009. – Вип. 14. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”); *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, О. М. Ващук та ін. – Ужгород : Ліра, 2008. – Вип. 15. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”).

Бакуменко В.Д.

ВСЕСВІТНЯ ДЕКЛАРАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

– акт Міжнародної спілки місцевих влад, проголошений для усіх націй “стандартом, до якого слід прагнути, намагаючись досягти ефективнішого демократичного процесу, поліпшуючи таким чином добробут свого населення”. Прийнята на XXVII Міжнародному конгресі в м.Ріо-де-Жанейро (Бразилія) Всесвітнім Союзом органів місцевого самоврядування 23-26 вересня 1985 р. Складається з преамбули та 11 статей.

У преамбулі сформульовано сутнісні риси місцевого самоврядування, що кваліфікується як невід’ємна частина національної структури і найближчий до громадян рівень управління, найкращий для створення умов побудови такої гармонічної громади, до якої громадяни відчували б свою належність та відповідали б за неї.

Визначено основоположні принципи місцевого самоврядування: воля народу – основа влади уряду; ефективна участь усіх елементів суспільства у підготовці та реалізації національних програм і планів соціального та економічного розвитку; зміцнення місцевої влади шляхом ефективнішої та демократичної політики; децентралізоване прийняття рішень, що “зменшує переваженість центру, а також поліпшує і прискорює урядові дії”.

В основній частині документа розкривається конституційна основа місцевого самоврядування: концепція місцевого самоврядування визначається як “право та обов’язок місцевих органів влади регулювати й вести державні справи під свою особисту відповідальність та в інтересах місцевого населення”. До компетенції органів місцевого самоврядування, яка передбачає врахування “існуючого у кожній країні порядку”, входять: право діяти за власною ініціативою, можливість виявляти ініціативу й самостійно приймати рішення, пристосовуючи виконання законів до місцевих умов і розумно та ефективно поділяючи право на прийняття рішень з іншими рівнями управління на місцях. Концепцією місцевих органів самоврядування визначено вільне виконання ними своїх функцій, гарантування соціальної захищеності, чітке статутне оформлення функцій та видів їх діяльності, спрямованої на вільне використання коштів місцевих органів влади в межах своїх повноважень,

самостійне регулювання податків, надання субсидій, виходячи з принципу, що заперечує недоречне втручання в політику місцевих органів влади. Місцеві органи самоврядування можуть створювати власні об’єднання, мають право використовувати юридичні засоби захисту своєї автономії у межах законів, якими визначаються їхні функції та захищаються їхні інтереси.

У **В.д.м.с.** наголошується, що принцип місцевого самоврядування має бути визначеним у конституції або основному законі про урядові структури країни. Місцеве самоврядування – це право та обов’язок місцевих органів влади регулювати та вести громадські справи під особисту відповідальність і в інтересах населення. Це право має здійснюватися окремими особами та представницькими органами, яких вільно обирають і періодично переобирають шляхом рівноправних загальних виборів, а їх головних виконавців слід обирати таким самим чином або призначати за участю обраних органів.

Громадські справи мають вирішуватися тими органами місцевої влади, які найближчі до громадян, а також її територіальними ланками – середнього або регіонального рівня відповідно до чинного у кожній країні порядку. Місцеві органи влади повинні мати право діяти за власною ініціативою в окремо обумовлених межах і не торкатись повноважень, що вилучені з компетенції місцевих органів самоврядування. Коло основних обов’язків місцевих органів самоврядування, як і процедура зміни цих обов’язків, мають бути відображені в конституції або законі. Надаючи місцевим органам самоврядування влада, як правило, має бути повною та виключною. І навіть тоді, коли центральним або регіональним органам державної влади надано конституцією або статутом право втручатися у справи, відповідальність за які вони поділяють з місцевими органами самоврядування, останні мають залишати за собою право на вияв ініціативи та прийняття рішень. У тих випадках, коли центральні або регіональні державні структури делегують певні повноваження місцевим органам самоврядування, вони мають на власний розсуд пристосовувати виконання законів до місцевих умов. Місцеві органи влади мають розумно та ефективно поділяти право на прийняття рішень із іншими рівнями управління, що діють на місцях.

Зміни меж повноважень місцевих органів влади мають відбуватися згідно з законом і після консультацій із зацікавленою місцевою громадою або кількома громадами, а за необхідності – з допомогою референдуму, якщо таке передбачено статутом.

Місцеві органи влади повинні мати право на відповідні фінансові ресурси, відокремлені від коштів інших рівнів управління, та вільно розпоряджатися грошовими надходженнями в межах своїх повноважень. Розподіл коштів між місцевими органами влади має в розумних пропорціях узгоджуватися з виконуваними завданнями. Ці кошти мають надходити регулярно та періодично, з тим, щоб вони забезпечували безперервну роботу служб та відповідне фінансове планування. У разі делегування будь-яких нових повноважень здійснюється перерозподіл фінансових коштів, необхідних для виконання цих повноважень. Певна частина фінансових ресурсів місцевих органів влади повинна формуватися за рахунок місцевих податків, платежів і внесків, розміри яких встановлюють ці органи. Податки, розмір яких місцеві органи влади повинні мати право підвищувати або від яких вони отримують гарантовану частку, мають мати достатньо загальний та гнучкий характер, щоб забезпечувати для місцевої влади можливості відповідно до зобов'язань. Автономія фінансово слабкіших місцевих органів управління потребує заходів фінансового вирівнювання. Право місцевих органів влади брати належним чином участь у розробці правил, що регулюватимуть загальний пропорційний розподіл перерозподілених коштів, має бути чітко визначене. Надання одноразових субсидій, що призначені для фінансування спеціальних проєктів або служб, має також бути визначене. Надання субсидій не дає права на втручання в політику місцевих органів влади в межах їх компетенції.

Місцевим органам влади має бути надане право вживати юридичних засобів захисту своєї автономії в межах законів, що визначають та захищають їхні інтереси.

Літ.: *Всесвітня Декларація місцевого самоврядування* // Муніципальне право України : підручник / В. Ф. Погорілко [та ін.] ; за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. – К. : Юрінком Інтер, 2001; *Іщенко О.* Місцеве самоврядування : світовий досвід та особливості української моделі / О. Іщенко. – К. : [б. в.], 2003; *Місцеве самовря-*

дування. Оглядний курс / Л. І. Старецька [та ін.]. – К. : [б. в.], 2006; *Муніципальне право України* : підручник / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, М. О. Баймурагов [та ін.] ; за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. – К. : Юрінком Інтер, 2001.

Скібчик Г.С.

ВСЕСВІТНЯ МИТНА ОРГАНІЗАЦІЯ (ВМО, World Customs Organization – англ. (WCO)) – міжнародна міжурядова організація зі штаб-квартирою в Брюсселі (Бельгія), незалежний міждержавний орган зі світовим членством, що є ключовою ланкою міжнародної системи співробітництва держав з питань діяльності митних адміністрацій у сферах: дотримання торговельного законодавства; захисту суспільства; збирання платежів.

У 1950 р. 13 держав підписали конвенцію, на основі якої в 1952 р. була створена Рада митного співробітництва. Вже в 1973 р. до неї входили 59 держав, а сьогодні вона перетворена на Всесвітню митну організацію і нараховує 142 держави на правах членів.

У центрі уваги цієї організації перебувають проблеми: спрощення й уніфікації митної діяльності з метою максимального полегшення міжнародної торгівлі і туризму, прискорення світового товарообігу при забезпеченні в повному обсязі контрольних і фіскальних функцій митниці; сприяння гармонізації митних систем і митного законодавства, обміну інформацією і досвідом для розвитку митної справи; удосконалення митних операцій і встановлення міжнародного співробітництва у сфері митних процедур.

ВМО забезпечує реалізацію в цілому 18 конвенцій, активно співробітничує з СОТ, ЄС, ЄАСТ та іншими міжнародними організаціями на рівні експертів і як спостерігач.

ВМО здійснює: налагодження і підтримку співробітництва керівників митних служб різних держав; розробку рекомендацій для забезпечення однакового тлумачення Конвенції з оцінки товарів у митних цілях, Конвенції по митній номенклатурі і виконання функцій, визначених у цих конвенціях; сприяння розвитку систем навчання митній справі в державах шляхом розробки навчальних модулів з окремих митних процедур, поширення досвіду застосування сучасних методів, організації навчання адміністрації митниць.

У рамках **ВМО** діють комітети, що розробляють відповідні рекомендації: Комітет з

номенклатури; Комітет з гармонізованої системи опису і кодування товарів. Ця система з 1988 р. є основою для класифікації товарів у національних митних тарифах; Комітет з оцінки товарів у митних цілях; Технічний комітет з оцінки товарів у митних цілях; Постійний технічний комітет з питань митної справи.

Цими комітетами приймаються деякі рекомендації.

Постійно діючим виконавчим органом **ВМО** є Секретаріат, очолюваний Генеральним секретарем. Вищий орган **ВМО** – Сесія – збирається раз на рік із запрошенням глав митних служб. На сесіях заслуховуються: доповідь Генерального секретаря про діяльність **ВМО** і звіти комітетів. Бюджет цієї міжнародної організації формується з внесків її членів.

ВМО приділяє особливу увагу програмам інституціонального розвитку, метою яких є надання підтримки при проведенні реформ та модернізації митних служб. **ВМО** розробила Гармонізовану систему опису та кодування товарів (ГС), а також адмініструє дві угоди Світової організації торгівлі (СОТ): Угоду про застосування статті VII Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 р. (митна вартість) та Угоду про правила визначення країни походження товарів. Значні зміни у світі за минулі десятиріччя істотно позначилися на характері і масштабах зовнішньоекономічних зв'язків, поставили перед **ВМО**, як міжнародним митним центром завдання більш активно відігравати роль перспективного планування і прогнозування у сфері митної діяльності, гнучкого реагування і надання допомоги з усунення великих збоїв у роботі митних органів-членів організації. Як організації, відповідальній за розробку і впровадження всіх митних конвенцій, процедур і рекомендацій, їй довелося зіштовхнутися з низкою серйозних проблем, що вимагають більш тісної координації зусиль світового співтовариства у сфері міжнародної торгівлі і митної політики.

Прийнятих в 70-80-х рр. конвенцій на практиці далеко не завжди дотримувалися країни-учасниці, які їх підписали. Лише близько 20% міжнародних торговельних угод уклалися відповідно до конвенцій ГАТТ/СОТ, у той час як вони охоплювали 90% загальної світової торгівлі.

Недостатньо ефективною виявилася практика застосування конвенцій з класифікації і митної оцінки товарів. Більшість країн-учасниць, що підписали в 1973 р. Кіотську конвенцію по стандартизації митних процедур та прийняли тільки один з 31 додатків до неї, висунули близько 1500 застережень до розділів самої конвенції, не вважаючи можливим чи не бажаючи їх дотримуватися. Деякі положення прийнятих конвенцій втрачають свою дієвість через істотні зміни, що відбулися у сфері міжнародних, економічних, правових і міжнародних відносин. Позначилася відсутність надійного механізму міжнародного контролю за дотриманням прийнятих державами зобов'язань, впливу на них у разі порушення конвенцій, а також органу, який би забезпечував своєчасне коригування діючих конвенцій стосовно змін умов. Як і раніше, живучі ідеї протекціонізму і дискримінації у відносинах з торговельними партнерами. Їх реалізація здійснюється як у неприкритій, прямій формі, так і в більш витончених, непрямих формах. Митні служби багатьох держав продовжують дотримуватися архаїчних нав'язливих методів митного контролю і технології оформлення, не використовуючи в практиці своєї діяльності досягнення передових інформаційних технологій, автоматизації контролю, що дістали поширення в інших сферах. Ці та інші фактори не сприяли повному розкриттю потенційних можливостей міжнародного співробітництва у сфері міжнародної торгівлі і митної справи, захисту міжнародних і національних інтересів членів митного союзу.

ВМО як міжнародний центр міжнародного митного співтовариства за активної підтримки країн-учасниць і низки авторитетних міжнародних організацій взяла на себе ініціативу з розробки стратегічного плану, розрахованого до 2000 р. Програми розробленого стратегічного плану були спрямовані на усунення бар'єрів у міжнародній торгівлі, реформування і модернізацію митних служб насамперед країн-учасниць **ВМО** і припускали: внесення змін до Гармонізованої системи класифікації товарів; упровадження Угоди про митну оцінку ГАТТ/СОТ. З цієї проблеми був проведений міжнародний семінар за участю представників від 60 країн; співробітництво зі спрощення і гармонізації митних процедур з метою скорочення часу

на оформлення і випуск товарів; удосконалення методів правоохоронної діяльності митниць; співробітництво з упровадження електронного обміну даними як всередині митних служб, так і на міжнародному рівні; реформу і модернізацію митниці; підготовку і перепідготовку митних кадрів.

Під час реалізації стратегічного плану ретельному співробітництві країн з відповідними органами ГАТТ/СОР взаємному узгодженню мали підлягати 83% імпорتنих тарифів. Робоча група, створена **ВМО**, розробила пропозиції щодо перегляду Кіотської конвенції по стандартизації митних процедур. Конвенцію представили на щорічній зустрічі Генеральних директорів **ВМО** у червні 1999 р. Принципи митних процедур містяться в одному документі – Основному Додатку. 10-12 спеціальних додатків включають інші аспекти, що стосуються митних процедур, і пояснювальні інструкції. Всіма учасниками прийняті як мінімум сам текст Конвенції і Основний Додаток без права робити застереження щодо положень, що містяться в цих документах. Має бути створений Керуючий Комітет для уточнення Конвенції з метою адаптації її положень при зміні умов. Правоохоронна діяльність митниці і контроль ґрунтуються на менеджменті ризику, профілюванні, відкритості інформації.

ВМО активно сприяє приєднанню до розробленої Конвенції країн-членів світового митного співтовариства і шукає підтримки з боку інших міжнародних організацій для її впровадження в усьому світі. Зокрема, Міжнародна торговельна палата за активної підтримки Ради по бізнесу США розробила і видала низку брошур, які містять опис низки митних процедур і устаткування, пропонувані для впровадження і використання митницею, і необхідні методичні рекомендації. За активної участі Міжнародної конференції експрес-перевізників **ВМО** розроблений посібник з експрес-перевезень. Необхідність такого документа зумовлена дедалі зростаючими обсягами термінових вантажів. Викладені в посібнику методи здійснення процедур дадуть змогу митниці швидко здійснювати митне оформлення великого обсягу термінових вантажів, а також будь-яких вантажів, що відповідають певним критеріям, стягуючи при цьому всі необхідні платежі і здійснюючи ефективний контроль.

Таким чином, мета і напрями діяльності **ВМО**, характер комунікацій і відносин з міжнародними політичними, економічними, торговельними і фінансовими інститутами, з митними службами держав дають підстави визначити цю організацію як міжнародний державний інститут митниці, який сприяє активному формуванню єдиного упорядкованого інституціонального простору для діяльності національних митниць і регіональних митних союзів.

Літ.: *Бережнюк І. Г.* Митне регулювання України: національні і міжнародні аспекти : монографія / І. Г. Бережнюк. – Дніпропетровськ : АМСУ, 2009; *Борисов К. Г.* Международное таможенное право : учеб. пособие для студентов вузов / К. Г. Борисов – М. : Изд-во Рос. Ун-та дружбы народов, 2004; *Крылов Н. Б.* Правотворческая деятельность международных организаций / Н. Б. Крылов. – М. : РИО РТА, 2004; *Кухаренко В. Б.* Модернизация таможенной службы : монография / В. Б. Кухаренко – М. : ИЦ “Классика”, 2000; *Митна служба в системі державного управління* : навч. посіб. / Н. А. Липовська, П. В. Пашко, І. В. Письменний та ін. – Дніпропетровськ : АМСУ, 2009; *Мороз Д. А.* Международные организации. Некоторые вопросы теории / Д. А. Мороз. – М. : [б. и.], 2005; *Сандровский К. К.* Международное таможенное право : учеб. для вузов по спец. “Правоведение” / К. К. Сандровский. – 3-е изд., испр. – К. : Знание, 2005; *Митна справа* : навч. посіб. : в 3 т. / за ред. А. Д. Войцешука. – К. : Мануфактура, 2006.

Липовська Н.А.

ВСЕСВІТНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я (ВООЗ) – міжнародна спеціалізована спрямовуюча і координуюча інстанція у сфері охорони здоров'я в рамках системи Організації Об'єднаних Націй. Метою **ВООЗ** є досягнення всіма народами якомога найвищого рівня здоров'я.

За допомогою **ВООЗ** національні уряди можуть спільно шукати шляхи розв'язання глобальних проблем охорони здоров'я і домагатися поліпшення благополуччя своїх громадян. Експерти **ВООЗ** розробляють рекомендації і стандарти у сфері охорони здоров'я. **ВООЗ** також надає підтримку і сприяє проведенню наукових досліджень у сфері охорони здоров'я. Вона несе відповідальність за забезпечення технічної підтримки країнам, а також контроль за ситуацією в галузі охорони здоров'я й оцінку динаміки її зміни.

До складу **ВООЗ** входять 192 держави-члени і два асоційовані члени. Щорічно їх пред-

ставники збираються на Всесвітню асамблею охорони здоров'я, що проходить у Женеві, і визначають загальні програмні напрями діяльності **ВООЗ**, затверджують бюджет і кожні п'ять років призначають Генерального директора. У роботі їм надає підтримку Виконавчий комітет у складі 34 членів, що обираються Асамблеєю охорони здоров'я. Питання охорони здоров'я регіонального характеру належать до сфери компетенції шести регіональних комітетів.

Україна – член **ВООЗ** із 1948 р. (3 квітня 1948 р. приєдналась до Статуту **ВООЗ**). 1950-1991 рр. – період неактивного членства України у цій організації. Поновила своє членство в 1992 р.

ВООЗ і її держави-члени співпрацюють із багатьма партнерами, у тому числі з іншими установами ООН, донорами, неурядовими організаціями, приватним сектором.

Майже 8 тис. фахівців у сфері охорони здоров'я, у тому числі лікарі, епідеміологи, учені, менеджери, адміністратори й інші експерти з усіх країн світу, працюють у системі **ВООЗ** у 147 бюро країн, у шести регіональних бюро й у штаб-квартирі в Женеві (Швейцарія).

ВООЗ працює над виконанням наступних шести основних завдань: 1. Забезпечення провідної ролі в питаннях, що мають виключно важливе значення для здоров'я і налагодження партнерських відносин там, де потрібні спільні дії. 2. Розробка порядку денного в галузі наукових досліджень і стимулювання збирання, освоєння і поширення цінних знань. 3. Встановлення норм і стандартів, сприяння їх дотриманню і відповідний контроль. 4. Ув'язування концепції етичних питань з концепцією розробки політики на основі фактичних даних. 5. Забезпечення технічної підтримки, активізація змін і створення стійкого інституційного потенціалу. 6. Контроль за ситуацією у сфері охорони здоров'я і оцінка динаміки її зміни.

Функції **ВООЗ**: діяти як керівний і координуючий орган у міжнародній діяльності з охорони здоров'я; встановити і підтримувати ефективну співпрацю з Організацією Об'єднаних Націй, із спеціалізованими установами, з урядовими установами з охорони здоров'я, з професійними групами і з іншими відповідними організаціями; допомагати урядам на їх прохання в зміцненні служб охорони здоров'я; надавати потрібне технічне сприяння і в екстрених випадках

необхідну допомогу на прохання або з відома відповідного уряду; забезпечувати або сприяти забезпеченню на вимогу Організації Об'єднаних Націй обслуговуванням необхідними для охорони здоров'я засобами спеціальних груп, як, наприклад, населення територій, що перебувають під опікою; забезпечити і підтримувати належне адміністративне і технічне обслуговування, зокрема епідеміологічне і статистичне; заохочувати і розвивати боротьбу з епідемічними, ендемічними і іншими хворобами; у співпраці, де це необхідно, з іншими спеціалізованими установами сприяти запобіганню нещасним випадкам; в разі потреби сприяти разом з іншими спеціалізованими установами поліпшенню харчування, житлових умов, санітарних умов, умов відпочинку, економічних умов або умов праці і інших гігієнічних умов навколишнього середовища; сприяти співпраці між науковими і професійними групами, які беруть участь у розвитку охорони здоров'я; пропонувати прийняття конвенцій, угод і правил, надавати рекомендації з питань міжнародної охорони здоров'я і виконувати ті обов'язки, які у зв'язку з цим можуть бути покладені на **ВООЗ** і які відповідають її цілям; сприяти розвитку охорони материнства і дитинства і вживати заходів, які сприяють здатності до гармонійного життя в змінних загальних умовах середовища; заохочувати роботу у сфері психічного здоров'я, особливо таку, яка має значення для гармонії людських відносин; заохочувати і проводити дослідження у сфері охорони здоров'я; сприяти поліпшенню стандартів навчання і підготовки у сфері охорони здоров'я, медицини і пов'язаних з ними професій; вивчати в співпраці з іншими спеціалізованими установами, коли це необхідно, адміністративні і соціальні питання, що впливають на громадську охорону здоров'я і медичне обслуговування з точки зору їх превентивного і лікувального значення, включно госпітальне обслуговування і соціальне забезпечення, і доповідати про це; надавати інформацію, поради і допомогу у сфері охорони здоров'я; сприяти створенню в усіх країнах обізнаної в питаннях охорони здоров'я громадської думки; встановлювати і в міру потреби переглядати міжнародну номенклатуру хвороб, причин смерті і практики громадської охорони здоров'я; стандартизувати, де це потрібно, діагностичні про-

цедури; розвивати, встановлювати і сприяти поширенню міжнародних стандартів для харчових, біологічних, фармацевтичних і аналогічних продуктів; взагалі вживати всіх необхідних заходів для досягнення цілей **ВООЗ**.

Робота Організації виконується: а) Всесвітньою асамблеєю охорони здоров'я (далі – “Асамблея охорони здоров'я”); б) Виконавчим комітетом (далі – “Комітетом”); с) Секретаріатом.

Асамблея охорони здоров'я встановлює напрям діяльності **ВООЗ**; визначає країни-члени **ВООЗ**, яким надається право призначати своїх представників до Комітету; призначає Генерального директора; створює комітети, які можуть виявитися потрібними для роботи **ВООЗ**; спостерігає за фінансовою діяльністю **ВООЗ**, розглядає і затверджує бюджет; дає вказівки Комітету та Генеральному директору про необхідність звертати увагу членів, а також міжнародних організацій, як урядових, так і неурядових, на будь-яке питання, що стосується охорони здоров'я, який Асамблея охорони здоров'я визнає таким, що вимагає розгляду; сприяє проведенню і проводить дослідження в галузі охорони здоров'я силами персоналу **ВООЗ**, створює свої власні установи тощо.

Функції Комітету: проводити в життя принципів рішення Асамблеї охорони здоров'я; діяти в ролі виконавчого органу Асамблеї охорони здоров'я; подавати на розгляд та затвердження Асамблеї охорони здоров'я загальні програми роботи на певні періоди. Комітет може уповноважити Генерального директора вживати необхідних заходів щодо боротьби з епідеміями, брати участь в організації медичної допомоги жертвам народних лих і вивчати та досліджувати питання, на крайню терміновість яких звернено увагу Комітету будь-яким членом **ВООЗ** або Генеральним директором.

Секретаріат складається з Генерального директора, технічного та адміністративного персоналу.

Кожен член щорічно подає Організації доповідь щодо вжитих ним заходів та досягнутих результатів у поліпшенні здоров'я свого народу.

Літ.: *Устав* Всемирной организации здравоохранения. – Всемирная организация здравоохранения. Основные документы. – 41-е изд. – Женева : [б. и.], 1998; *Работа* во имя здравоохранения. Одиннадцатая Общая программа работы ВОЗ на 2006-2015 гг. Глобальная повестка дня в области здравоохранения. Резюме. – ВООЗ, 2006; *Работа* на благо здоровья. Познакомьтесь со Всемирной Организацией Здравоохранения. – Всемирная организация здравоохранения, 2006.

Ярош Н.П.

Г–Г

ГАЗЬКИЙ КОНГРЕС (I Конгрес європейських рухів) – важливий етап на шляху до європейської інтеграції. Відбувся 7-10 травня 1948 р. в Гаазі (Голландія). Після Другої світової війни значно зросла популярність ідеї об'єднаної Європи, що знайшло втілення в активізації старих і формуванні нових європейських рухів, таких як: Нові міжнародні команди, що об'єднував представників християнсько-демократичних партій, Європейська ліга економічного співробітництва, Соціалістичний рух за Сполучені Штати Європи, Європейський економічний і митний союз Гастона Ріу, Пан'європейський союз Р.Куденхова-Калергі, Федеративний союз Вільяма Беверіджа й Арнольда Тойнбі у Великій Британії, Європейський федеративний рух А.Спінеллі й Е.Россі в Італії, Європа-Союз у Швейцарії і Німеччині та ін. Найбільш масовим рухом був створений у 1946 р. Європейський союз федералістів, який нараховував понад 100 тис. членів у багатьох європейських країнах. Важливу роль в організації Г.к. відіграв створений з ініціативи У.Черчилля міжнародний координаційний комітет прихильників руху “Об'єднана Європа”, очолений його зятем лордом Дунканом Сандісом. У роботі Г.к. взяло участь близько 800 делегатів з 25 країн. Про велику значущість цього заходу свідчить політичний статус його делегатів, серед яких було 12 колишніх голів урядів, 60 чинних або колишніх міністрів, близько 200 депутатів національних парламентів. Зокрема, серед делегатів Г.к. були такі відомі політики, як А.Спінеллі, К.Аденауер, Е.Іден, Г.Макміллан, Х.Брюгман, Е.Даладьє, Ф.Міттеран та ін. Головував на Г.к. У.Черчилль, роботою Політичного комітету керував колишній прем'єр Франції Поль Рамадьє, Економічного комітету – колишній прем'єр Бельгії Поль ван Зееланд, Комітету культури – відомий іспанський письменник та історик Сальвадоре де Мадарьга.

Ініціатори Г.к. розраховували надати потужний імпульс інтеграційному процесу. Проте навіть серед самих прихильників європейського співробітництва не було єдності в поглядах на шляхи реконструкції континенту. Усе це позначилось на Г.к., де стикнулися дві тенденції: федералістська, представлена французькими, бельгійськими, нідерландськими, італійськими делегатами, та уніоністська, представлена британською делегацією. В основу цих розбіжностей було покладено різне бачення причин і потреб в інтеграції. Існування різних підходів серед делегатів Г.к. зумовило компромісний характер “Звернення до європейців”, яке закликала до створення Європейського Союзу зі спільними інституціями, але без надання їм можливості прийняття політичних рішень. Майбутній союз мав будуватися на фундаменті трьох великих європейських цінностей: принципі спільноти (союз у різноманітності), повазі до особистості і повазі до свободи. У зверненні відстоювалася ідея об'єднаної Європи зі спільною Асамблеєю, Хартією прав людини, Судом, а також вільним рухом ідей, людей і капіталу. Після Г.к. розпочався період політичної та інституційної реалізації прийнятих рішень. За пропозицією Г.к., у жовтні 1948 р. був створений Європейський рух як федерація автономних проєвропейських організацій. Почесними головами руху стали відомі політичні діячі: У.Черчилль, Л.Блюм, П.-А.Спак та А. де Гаспері. Пізніше його почесними головами були К.Аденауер, Р.Шуман, Р.Куденхов-Калергі. Головою Європейського руху був Дункан Сандіс. На Рух покладалося завдання координації діяльності прихильників об'єднаної Європи всіх напрямів. Він і сьогодні залишається важливою структурою для обговорення спільних проблем. У лютому 1949 р. відбувся новий конгрес у Брюсселі, який прийняв низку важливих рішень, зокрема про створення Європей-

ського суду з прав людини. Розпочалася робота над підготовкою Європейської хартії прав людини. Паралельно відбувався процес створення Ради Європи, який завершився прийняттям 5 травня 1949 р. Лондонською конференцією 10 держав (Бельгія, Велика Британія, Голландія, Данія, Ірландія, Італія, Люксембург, Норвегія, Франція, Швеція) статуту Ради Європи.

У 1950 р. були створені Європейський центр культури в Лозанні під керівництвом Дені де Ружмонта та Європейський коледж у Брюгге, очолюваний Х.Брюгманом.

Літ.: *Дюррозель Жан-Батіст*. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Жан-Батіст Дюррозель ; пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. – К. : Основи, 1995; *Кальвокоресци П.* Мировая политика после 1945 года : в 2 кн. / П. Кальвокоресци ; пер. с англ. – М. : Междунар. отношения, 2000. – Кн. 1; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *Jastawski Kazimierz*. Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004.

Прокопенко Л.Л.

ГАНТИНГТОН САМУЕЛЬ ФІЛПС (Samuel Phillips Huntington; 17.04.1927 – 24.12.2008) – американський політолог, директор Інституту стратегічних досліджень у Гарвардському університеті. Автор теорії зіткнення цивілізацій у сучасну епоху. Фахівець у галузі порівняльної політології та транзитології – розділу політології, який вивчає перехід від авторитаризму до демократії. Г. закінчив Єльський університет, служив в армії, отримав докторський ступінь у Гарварді, займався викладацькою діяльністю. За своє життя Г. брав участь у роботі в цілому над 17 книгами, частину з яких він написав сам, частину – в співавторстві з іншими ученими.

Ідейним лейтмотивом геополітичної монографії “Зіткнення цивілізацій” (1996) став розгляд сучасного, “після закінчення холодної війни”, світу крізь призму складних взаємовідносин наднаціональних культурних спільнот, які вчений окреслює як світові “цивілізації” (і виділяє їх 7 чи 8: китайську, японську, індуїстську, ісламську, західну, православну, латиноамериканську і, можливо, африканську), кожна з яких має свою “стрижневу” державу (як-от США в межах

Заходу). Г., зокрема, передбачив майбутній конфлікт між Заходом і ісламським світом. На його думку, для нашого часу є характерною тенденція до десекуляризації – повернення до релігійної ідентичності великих регіонів, а відтак, провідна роль віднині відводиться локальним цивілізаціям, що протистоять західній цивілізації. Звідси основний посыл – у майбутньому світові конфлікти матимуть не ідеологічну, а релігійну природу. Наглядною моделлю для ілюстрації теорії Г. є зростання ісламського фундаменталізму. В цих умовах Заходу знадобиться докласти великих зусиль для збереження свого домінуючого становища у протистоянні.

За Г. основний критерій розвитку – інституціоналізація. Високий рівень політичної інституціоналізації є основою політичної стабільності та стійкості у перехідних суспільствах. Його концепція зіткнення цивілізацій активно використовувалась для пропаганди війни в Афганістані (2001) і Іраку (2003). Інституціоналізація геополітичних і гео економічних процесів та інститутів, що справляють на них вплив, – склала основний синтезуючий напрям (теорії, політики та практики) досліджень Г. “Існує надзвичайно висока залежність між рівнем демократії та рівнем економіки”, – писав учений. Він виділяв три основні причини такої залежності: розвиток економіки зумовлює високий рівень урбанізації, грамотності та освіти (що допомагає людям організовувати профспілки, партії та різні громадські об’єднання); розвиток економіки забезпечує суспільство більшими суспільними та приватними ресурсами (що зменшує кількість незадоволених status quo і перетворює їх на прихильників існуючої демократії); розвиток економіки призводить до ускладнення економічної системи, яку повністю контролювати державі стає все важче (відбувається децентралізація економіки, власності, що є необхідним для розвитку ринкових відносин, а також політичної децентралізації).

Один з розділів своєї книги Г. присвятив характеристикам Росії та України. Посилаючись на ранні факти відносно ліберального та неагресивного правління Б.Єльцина часів 1992-1994 рр., автор стверджував, що Росія будуватиме блок із колишніх православних республік Радянського Союзу і що світ погодиться з цією системою. Стосовно України, поділеної автором на дві частини –

європеїзовану та русифіковану, – Г. передбачив три можливих варіанти розвитку подій: збройний конфлікт з Росією (малоймовірний з погляду автора); поділ України на дві окремі державні одиниці з приєднанням східної частини до Росії; найбільш імовірний сценарій – Україна зберігає свою єдність і незалежність і тісно співпрацює з Росією.

Сьогodenна дійсність спростовує теоретичні схеми Г. Його інтуїція, передбачення не допомогли спрогнозувати сценарій розвитку державно-імперської політики Росії першої декади ХХІ ст. – декади В.Путіна. Конфлікт з непримиренними ісламськими рухами, жорстоке “замирення” північного Кавказу, повномасштабні терористичні акти на території Росії, односторонні експортно-імпорتنі війни з Україною – все це парадоксальним чином сублімувалося у ворожнечу і ненависть до православних сусідів – Грузії та України. Війна Росії проти Грузії та безпрецедентна ворожість Кремля до “націоналістичної” України повністю суперечить гантінгтоновій ідеї “зіткнення цивілізацій”. Підтвердженням правильності теорії Г. могло б послужити твердження, що Росія – це країна дуже і дуже далека від православних канонів, і тоді агресивно-експансіоністська політика щодо православних країн останньої (Росії) вписувалася б у схему Г.

Літ.: *Картунов О.* Жодний тип суспільства не має імунітету від етнічних домагань / *О. Картунов, В. Кремень, О. Маруховська* // Віче. – 1998. – № 5; *Кривицька О.* “Етнічний антагонізм” лікується толерантністю / *О. Кривицька* // Віче. – 2001; *Кутуєв П. В.* Концепції розвитку та модернізації: еволюція дослідницьких програм соціологічного дискурсу / *П. В. Кутуєв.* – К. : Сталь, 2005; *Samuel P. Huntington.* Clash of Civilizations and the Remaking of World Order (1996); *Samuel P. Huntington.* Who Are We? The Challenges to America's National Identity (2004).

Розпутенко І.В.

ГАУСХОФЕР КАРЛ (Karl Haushofer; 27.08.1869 – 13.03.1946) – німецький географ і соціолог, засновник німецької школи геополітики, у 1922 р. відкрив Німецький інститут геополітики. Його погляди формувалися під впливом соціального дарвінізму й теоретиків американського імперіалізму. Концепцією держави як біологічного організму, що прагне до розширення, цікавилися багато вчених – Шарль Луї де Мон-

теск'є (1689-1755), Юхан Рудольф Челлен (1864-1922), Фрідріх Ратцель (1844-1904), Гелфорд Джон Маккіндер (1861-1947), Альфред Тейер Мехен (1840-1914) та багато інших. Г. на основі попередніх теорій розробив власні принципи геополітики, пропагуючи ідеї реваншизму та експансії. Він надавав геополітиці тих форм, якою вона втілювалася складовою частиною офіційної доктрини третього рейху.

У його працях поєднувалися географічний детермінізм, расова теорія і соціальний дарвінізм. За часів нацистської Німеччини геополітика Г. була надзвичайно модною і набула певних містичних рис. Фундаментом для побудов Г. обрав мальтузіанське поняття “життєвого простору”, причому завдання кожної держави він вбачав у розширенні цього простору. Звідси впливала необхідність економічної самодостатності (автаркії), культурної експансії і поглинання невеликих держав, які, будучи неспроможними проводити самостійну зовнішню політику, лише дестабілізують міжнародні відносини. Г. розробив особливий варіант євразійства – воєнно-геополітичну доктрину “Континентального блоку (союзу)” (Kontinentalblocke, “Вісь: Берлін – Москва – Токіо”), до якої мали долучитися держави Євразії як східна протизвага й альтернатива західному англосаксонському світу (тобто Британській імперії і США), але яка так і не реалізувалася. У своїй знаменитій статті “Континентальний блок” Г. писав: “...Євразію неможливо задушити, поки два найбільших її народи – німці і росіяни – всіма фібрами прагнуть уникати міжособісного конфлікту, на кшталт Кримської війни або ж 1914 р.: це аксіома європейської політики...”.

Літ.: *Дацюк С.* Україна: євразійство й атлантизм / *Сергій Дацюк, Володимир Грановський* // День. – 1999. – 2 верес. – № 160; *Пістун М. Д.* Основи теорії суспільної географії / *М. Д. Пістун.* – К. : Вища шк., 1996; *Шаблій О. І.* Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / *О. І. Шаблій.* – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2001; *Будье П.* Теория социального пространства / *П. Будье* // История зарубеж. социологии. – М. : [б. и.], 2005.

Розпутенко І.В.

ГЕНДЕР (англ. gender) – складний соціокультурний процес конструювання суспільством відмінностей між чоловічими і жіночими ролями, поведінкою, ментальними та

емоційними характеристиками. Важливим елементом гендерних відмінностей є їх поляризація та ієрархічна супідрядність, за яких маскулінне автоматично маркується як пріоритетне і домінуюче, а фемінне – як вторинне і підлегле. Гендерна ідентичність – комплекс фемінних (фемінне як чуттєве – тілесне – приземлене – природне) і маскулінних (маскулінне як раціональне – духовне – божественне – культурне) якостей, які людина набуває в процесі соціалізації. До основних концепцій **Г.** відносять: теорію соціального конструювання **Г.**, розуміння **Г.** як стратифікаційної категорії, інтерпретації **Г.** як культурного символу. *Теорії соціального конструювання Г.* підкреслюють соціально-культурну природу формування **Г.**, а саме те, що чоловічі та жіночі суспільні ролі формуються (конструюються) або самими індивідами на рівні їх свідомості (гендерної ідентифікації) через прийняття заданих суспільством норм і цінностей, або через соціалізацію в сім'ї та школі, розподіл праці, образи засобів масової інформації та інші суспільні інституції. *Розуміння Г. як культурного символу* пов'язано з тим, що стать людини має не тільки соціальну, а й культурно-символічну інтерпретацію, тобто статеві різниці представлені і закріплені в культурі через символіку чоловічого чи жіночого ества. Класифікація світу за ознакою чоловіче / жіноче (маскулінне – раціональне – духовне – божественне – культурне / фемінне – чуттєве – тілесне – приземлене – природне) і статевий символізм культури відображають і підтримують існуючу гендерну ієрархію суспільства в широкому розумінні. **Г. як стратифікаційна категорія** розглядається у сукупності з іншими стратифікаційними чинниками – класом, расою, віком. Донедавна дослідження стратифікації були гендерно нейтральними, але на сьогодні у багатьох гуманітарних та суспільствознавчих підходах **Г.**, на думку авторитетного англійського соціолога Е.Гідденса, вважається одним із найсуттєвіших прикладів стратифікації, адже немає таких суспільств, де б чоловіки в певних аспектах суспільного життя не були багатші, впливовіші і вищі за своїм статусом, ніж жінки.

Літ.: Грицяк Н. В. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : монографія / Н. В. Грицяк. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; *Основи теорії гендеру* : навч. посіб. – К. : К.І.С., 2004; *Основи демократії* : підруч. для

вищ. навч. закл. / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – 3-ге вид., онов. і допов. – Львів : Астролябія, 2009.

Грицяк Н.В.

ГЕНДЕРНА АСИМЕТРИЯ – такий розподіл соціостатевих ролей у суспільстві, що характеризується відкритою або прихованою їх нерівністю (наприклад чоловіки – політична сфера, жінки – родина). У сучасному світі жінки становлять майже половину населення, а в багатьох державах вони складають демографічну більшість (зокрема, за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., в демографічній структурі населення України 53,7% жінок). Міжнародні дослідження, зокрема обчислення гендерного рівня розвитку Програмою розвитку ООН, засвідчили, що в усіх державах жінки є більшою чи меншою мірою дискримінованою групою, мають менше, ніж чоловіки, якщо не прав, то можливостей для самореалізації в усіх сферах суспільства. Витоки і ступінь цієї дискримінації дуже відрізняються залежно від країни та регіону, але гендерно обумовлена нерівність проявляється у таких сферах, як доступ та контроль над ресурсами, можливість самореалізації в економічній сфері, у владних структурах та політичному житті. *У сфері економіки* багатьох суспільств, зокрема і українського, спостерігається **Г.а.**, яка проявляється у вигляді фемінізації чи маскулінізації певних галузей економіки та професій, а також низької представленості жінок на верхніх щаблях посадової ієрархії. Це означає, що жінки мають обмежений доступ до кваліфікованої роботи, нижчі доходи, часто втрачають можливості для підвищення свого професійного рівня та просування по службі, знижується і розмір майбутньої пенсії. *У політичній сфері* жінки мало представлені на всіх рівнях влади, і це не дозволяє їм реально впливати ні на формування політики, ні на прийняття рішень. В Україні також існує статевий дисбаланс в економічній та політичній сферах. Одним із засобів вирівнювання **Г.а.** в політиці може бути *позитивна дискримінація*.

Літ.: Грицяк Н. В. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : монографія / Н. В. Грицяк. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; *Основи демократії* : підруч. для вищ. навч. закл. / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – 3-ге вид., онов. і допов. – Львів : Астролябія, 2009. – 832 с.
Грицяк Н.В.

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД, ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ.

У 70-х рр. ХХ ст. у багатьох галузях гуманітарного знання та соціальної експертизи актуалізувались гуманітарні проблеми та почав формуватись новий (постмодерний) порядок денний досліджень проблем людства. Серед них одними з найважливіших були визнані проблеми людської гідності та справедливості, а отже, й подолання різних – явних і прихованих – форм та політик несправедливості, зокрема й такого їх різновиду, як гендерна нерівність – така побудова суспільства, за якої різні соціальні групи мають стійкі нерівні можливості в усіх сферах суспільного життя. Гендерна рівність – такі суспільні відносини, за яких різні гендерні групи мають однаковий суспільний статус та рівні можливості щодо реалізації прав людини, можливостей використовувати соціальні та економічні ресурси, робити свій внесок у національний, політичний, соціальний, економічний і культурний розвиток, а також рівні права мати однакову користь від результатів своєї діяльності. Відтак **Г.п.** став органічною частиною глобального демократичного розвитку та невід’ємним аспектом політики демократизації у багатьох її практичних вимірах. Адже цей підхід (за його адекватного тлумачення) пропонує розв’язання суспільних проблем з позицій рівноправності чоловічої та жіночої статі не в ракурсі будь-якої їх ієрархії чи стратифікації, а з позиції рівноправного соціального партнерства. **Г.п.** (за визначенням ООН) – це стратегія, яка ґрунтується на тому, щоб інтереси і досвід жінок, так як і чоловіків, стали невід’ємним критерієм при розробці загальної концепції, здійсненні моніторингу і оцінці загальних напрямів діяльності і програм у всіх політичних, економічних та суспільних сферах для того, щоб і жінки, і чоловіки могли отримувати рівну користь, а нерівність ніколи б не укорінювалась. **Г.п.** в державному управлінні (рекомендований ООН) – це процес оцінки будь-якого напрямку державної політики, у тому числі законодавства, державних стратегій і програм, у всіх сферах і на всіх рівнях, з точки зору його впливу на жінок і чоловіків. Такий підхід ґрунтується на умовах, за яких інтереси й досвід жінок, так само як і чоловіків, є невід’ємним критерієм при розробці загальної концепції, при здійсненні

моніторингу й оцінці всіх напрямів державної політики й програм у всіх політичних, економічних і суспільних сферах для того, щоб результати здійснення цієї політики були однаково справедливими для жінок і чоловіків. Упровадження **Г.п.** в державне управління в Україні є засобом досягнення соціальної справедливості й необхідне для забезпечення рівноправного та стійкого людського розвитку шляхом застосування найбільш результативних та ефективних методів державного втручання. **Г.п.** як *стратегічний напрям* має упроваджуватися через дотримання органами державного управління таких умов своєї діяльності: 1) підтримка природної ролі, яку відіграють жінки у стабільному розвитку; 2) визнання того, що результати політики істотно впливають на розвиток жінки і чоловіка як особистостей; 3) забезпечення умов, за яких думки жінок і чоловіків як учасників процесів прийняття рішень на всіх рівнях щодо ключових моментів, які впливають на їхнє життя, будуть враховуватися однаковою мірою; 4) створення умов, за яких у всіх сферах суспільного життя державна політика базуватиметься на даних, деталізованих за статтю; 5) забезпечення рівного доступу для жінок і чоловіків до державної служби; 6) забезпечення рівної участі в справедливому розподілі ресурсів між чоловіками й жінками; 7) надання жінкам права особисто визначати свої потреби, виражати сподівання, набувати професійних навичок, досвіду, соціальної впевненості нарівні з чоловіками; 8) вживання в офіційних документах, політичних заявах мови, яка була б гендерно толерантною і не мала дискримінаційних виразів. *Механізми реалізації Г.п. в державному управлінні є:* забезпечення органів державного управління гендерною інформацією; використання гендерного аналізу; забезпечення гендерного паритету в державному управлінні; впровадження гендерної освіти державних службовців.

З 1990 р. у “Звіті щодо розвитку людства” Програми розвитку ООН було запроваджено використання *індексу людського розвитку* (HDI), у процесі визначення якого враховують такі показники, як купівельна спроможність, рівень освіченості дорослого населення та тривалість життя. У 1995 р. у програмі “Звіт щодо розвитку людства” ПРООН було запропоновано до використання ще два

індекси: 1) *гендерний індекс розвитку* (GDI), який відображає досягнення за тими ж самими показниками, що й індекс людського розвитку, але з урахуванням **Г.п.**; 2) *рівень гендерної довіри* (GEM), при визначенні якого враховують такі показники: прибуток на душу населення та забезпечення рівних можливостей споживання для чоловіків і жінок у американських доларах; сфера зайнятості, яка класифікується як професійна, технічна, адміністративна, управлінська, і її доступність для жінок і чоловіків; частка парламентських місць, які посідають жінки і чоловіки.

За результатами обчислень індексу гендерного розвитку ПРООН у 2003 р. серед 140 країн до першої п'ятірки держав за цим індексом увійшли Норвегія, Австралія, Ісландія, Швеція та Канада. Такі розвинені країни, як США, Японія, Великобританія, Франція, Італія та Німеччина входять до чільної двадцятки країн-лідерів рівноправ'я серед чоловіків і жінок. Посткомуністичні європейські держави, як-от Чехія (30 місце), Угорщина (31 місце), Польща (33 місце), Естонія (35 місце), Словаччина (37 місце), Латвія (43 місце) та Болгарія (45 місце), також входять у групу країн доволі високого рівня гендерного розвитку. Однак пострадянські держави, за результатами цього дослідження, концентруються у групі країн середнього рівня гендерного розвитку: Україна посіла 59 місце, незначно поступаючись Росії та Білорусі і випереджаючи Молдову, пострадянські країни Кавказу та Середньої Азії. І нарешті – групу низького індексу гендерного розвитку складають переважно африканські країни – Малі, Чад, Буркіна-Фасо, Сьєрра-Леоне та Нігер, які займають останні позиції цього статистичного рейтингу.

З огляду на системну методологію обчислень гендерного індексу розвитку, який інтегрує такі важливі гуманітарні показники, як загальний рівень людського розвитку країни, тривалість життя, рівень писемності та доходи чоловіків і жінок, його можна вважати досить об'єктивним статистичним показником. Неможливо не помітити також, що успішне вирішення питань **Г.п.** у світі безпосередньо залежить від рівня розвитку демократії в конкретному суспільстві, успішної соціально-економічної політики урядів та певною мірою від національно-культурних традицій ставлення до жінок у суспільстві.

Літ.: Грицяк Н. В. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : монографія / Н. В. Грицяк. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; *Гендерні складові процесу розвитку*. Витяг зі звіту Світового Банку // Гендер і державна політика / пер. з англ. ; упоряд. І. Ренкін. – К. : [б. в.], 2004. – С. 17-60; \$ United Nations. The Report of the Economic and Social Council for 1997. – Chapter IV; *Основи демократії* : підруч. для вищ. навч. закл. / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – 3-тє вид., онов. і допов. – Львів : Астролябія, 2009.

Грицяк Н.В.

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА В ЄС. Однією з головних проблем для країн ЄС в кінці 80-х рр. стала інтеграція жінок у структури влади. У 1986 р. прийнята резолюція Європейського Парламенту про насильство щодо жінок і вироблення шляхів його подолання, у 1988 р. – Декларація Комітету Міністрів про рівноправність жінок і чоловіків, у 1991 р. – Декларація Ради Європи про застосування рекомендацій Комісії із захисту гідності жінок і чоловіків на робочому місці, включаючи Кодекс практичних дій щодо боротьби проти сексуальних посягань та ін. документи. В Європі відбулося *п'ять європейських конференцій міністрів з рівності між жінками і чоловіками*. Особливо цікавим у цьому контексті є зміст роботи таких європейських конференцій. *21-22 жовтня 1993 р. в Римі відбулася Третя європейська конференція міністрів з питань рівності між жінками і чоловіками*, яка була присвячена спеціальній темі насильства щодо жінок, що є стійкою причиною укорінення нерівності. У результаті роботи конференції проблема боротьби з насильством стала одним із основних завдань Ради Європи. *13-14 листопада 1997 р. у Стамбулі відбулася Четверта Європейська конференція міністрів з рівності між жінками і чоловіками*, на якій були розроблені багатоцільові стратегії дій, спрямовані на досягнення рівноправності між жінками і чоловіками та забезпечення збалансованої їх участі у всіх сферах життя. Відповідно до цих стратегій вироблені рекомендації урядам, політичним партіям, профспілкам, об'єднанням підприємців і неурядовим організаціям, що знайшло відображення у *Декларації про рівність між жінками і чоловіками*, прийнятій на цій конференції. Учасники конференції окреслили *важливі напрями розвитку національних гендерних політик*, а саме: 1) досягнення гендерної

рівноправності є завданням не тільки уряду кожної окремої країни, а й суспільства в цілому; 2) підвищення ролі чоловіків у досягненні гендерного паритету, особливо коли вони є головними при прийнятті рішень; 3) збирання та поширення інформації про позитивну практику утвердження рівноправності; 4) необхідність проведення наукових досліджень; 5) підтримка державами, всіма їх структурами заходів, орієнтованих на створення громадської думки про переваги гендерної рівності для забезпечення прогресу суспільного розвитку. *П'ята Європейська конференція міністрів з рівності між жінками і чоловіками, що відбулася в Скоп'є у січні 2003 р.*, розглянула і дала оцінку сучасним військовим конфліктам з позиції гендеру. Було відзначено занепокоєння тим, що найбільш постраждалими у результаті збройних конфліктів є жінки та діти. Сподівання європейської спільноти найбільш чітко сформовані у Програмі дій щодо гендеру та розвитку, схваленій Британською співдружністю націй у 1995 р., яка презентувала майбутнє у такий спосіб: "Це світ, у якому жінки та чоловіки матимуть рівні права та можливості на всіх етапах свого життя, матимуть можливості реалізувати всі прагнення та мрії; світ, у якому до жінки ставитимуться з повагою як до рівної, вважатимуть її за найбільшу цінність, як і чоловіка. Жінка матиме стільки ж прав щодо соціальних цінностей, справедливості, рівності, демократії, поваги до людини, як і чоловік. Над створенням таких соціальних цінностей чоловіки та жінки працюватимуть на засадах партнерства і співробітництва, щоб забезпечити розвиток усіх країн на основі утвердження людини як головної цінності".

Літ.: *A Quick Guide to Usion Gender Mainstreaming in the Public Service. Commonwealth Secretariat. Gender Management System Series.* – London, 1995. – 48 p.; *Грицяк Н. В.* Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : монографія / Н. В. Грицяк. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 384 с.; *Гендер і державна політика* : пер. з англ. ; упоряд. І. Ренкін. – К. : [б. в.], 2004.

Грицяк Н.В.

ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН – головний дорадчий, директивний та представницький орган Організації Об'єднаних Націй, створений у 1945 р. згідно із статутом ООН. Складається з 192 членів ООН і є форумом для багатостороннього обговорен-

ня всього спектра міжнародних питань, викладених у Статуті. Кожна держава має однаковий з іншими державами правовий статус, незалежно від її розмірів, чисельності населення, рівня економічного розвитку тощо. **Г.А.ООН** відіграє велику роль у процесі встановлення та кодифікації норм міжнародного права. Кожна країна представлена в **Г.А.ООН** дипломатом високого рангу, але час від часу міністри закордонних справ і навіть голови держав також відвідують сесії **Г.А.ООН**. Рішення з окремих важливих питань, таких як рекомендації відносно миру і безпеки і вибори членів Ради Безпеки, приймаються більшістю в дві третини держав-членів; рішення ж з інших питань – простою більшістю голосів.

Згідно із Статутом Організації Об'єднаних Націй, **Г.А.ООН** має такі функції і повноваження: розглядати загальні принципи співпраці щодо підтримки міжнародного миру і безпеки, у тому числі щодо питань роззброєння, і надавати відповідні рекомендації; обговорювати будь-які питання, що стосуються підтримки міжнародного миру і безпеки, і надавати рекомендації відносно цих питань, за винятком випадків, коли ця суперечка або ситуація перебуває на розгляді Ради Безпеки; організовувати дослідження і готувати рекомендації з метою сприяння міжнародній політичній співпраці, розвитку і кодифікування міжнародного права, забезпечення прав людини і основних свобод і сприяння міжнародній співпраці в економічній, соціальній і гуманітарній сферах і у сфері культури, освіти і охорони здоров'я; рекомендувати заходи мирного залагоджування будь-якої ситуації, яка могла б порушити дружні відносини між націями; отримувати і розглядати доповіді Ради Безпеки та інших органів ООН; розглядати і затверджувати бюджет ООН і встановлювати розмір внесків держав-членів, обирати непостійних членів Ради Безпеки і членів інших рад та органів ООН і за рекомендацією Ради Безпеки призначати Генерального секретаря.

Згідно з резолюцією **Г.А.ООН** "Єдність на користь світу" від 3 листопада 1950 р. Асамблея може також вживати заходів, якщо Рада Безпеки не здатна діяти через голосування проти одного із своїх постійних членів, якщо існують підстави вбачати загрозу миру, порушення миру чи акт агресії. **Г.А.ООН** може

негайно розглянути це питання з метою надати членам Організації необхідних рекомендацій щодо колективних заходів для підтримання чи відновлення міжнародного миру та безпеки.

Кожний член ООН має в **Г.А.ООН** один голос. Рішення з найважливіших питань (підтримання міжнародного миру і безпеки, роззброєння, вибори непостійних членів Ради Безпеки, членів Економічної та Соціальної Рад, Ради з опіки, прийняття нових держав до ООН і виключення з неї, призначення Генерального секретаря ООН), бюджетних і деяких ін. питань приймаються **Г.А.ООН** більшістю у дві третини голосів присутніх і тих держав-членів Організації, що беруть участь у голосуванні. Рішення в ін. справах **Г.А.ООН** ухвалює простою більшістю голосів. Основною формою діяльності **Г.А.ООН** є чергові сесії. Щорічно у третій вівторок вересня відкривається чергова сесія **Г.А.ООН**, яка триває приблизно до середини грудня. На початку кожної сесії Асамблея обирає нового головуючого, 21 заступника головуючого і голів сімох головних комітетів.

Крім чергових, на вимогу Ради Безпеки чи більшості членів Організації можуть скликатися спеціальні, або надзвичайні сесії **Г.А.ООН**. Засідання відбуваються у Нью-Йорку (США), за винятком випадків, коли приймається рішення про скликання **Г.А.ООН** в ін. місці. Робота кожної сесії проходить на пленарних засіданнях і засіданнях комітетів. Рішення з питань, які розглядаються комітетами, приймаються на пленарних засіданнях. Найпоширенішою формою рішень **Г.А.ООН** є резолюції, які мають рекомендаційний характер. Ухвали Асамблеї з організаційних, адміністративних і бюджетних питань обов'язкові для їх адресатів.

Офіційні і робочі мови **Г.А.ООН** – англійська, французька, іспанська, російська, арабська і китайська. Україна бере активну участь у роботі **Г.А.ООН** та її органів, вирішенні питань забезпечення міжнародного миру, співробітництва в галузі економіки, дослідження і використання космосу, Світового океану, охорони навколишнього природного середовища, збереження національних і світових культурних цінностей.

У роботі сесії беруть участь Генеральний комітет (головуючий на сесії, 21 заступник головуючого й голови сімох названих вище

комітетів) та Комітет з перевірки повноважень. Протягом року робота ООН базується переважно на рішеннях **Г.А.ООН** і здійснюється комітетами та іншими органами, створеними Асамблеєю для вивчення конкретних питань і ситуацій, на міжнародних конференціях під егідою Асамблеї та Секретаріату.

6-8 вересня 2000 р. у Нью-Йорку відбувся Саміт **Г.А.ООН**, який отримав назву Саміт Тисячоліття ООН. Це було найбільше в історії зібрання світових лідерів. У Саміті взяли участь 150 голів держав та урядів, п'ять віце-президентів, один крон-принц, шість віце-прем'єрів, 21 міністр закордонних справ, які представляли більшість держав світу. За результатами Саміту було схвалено Декларацію Тисячоліття, в якій голови держав та урядів підтвердили свою відданість цілям та принципам Статуту ООН, визначили чіткі напрями діяльності ООН у новому тисячолітті: підтримання міжнародного миру і безпеки; викорінення злиденності; охорона навколишнього середовища; права людини та відповідальне урядування; зміцнення ООН.

Після завершення загальних дебатів Асамблея починає розглядати основні пункти порядку денного. Оскільки кількість питань, які вона має розглядати, дуже велика (так, порядок денний 59-ї сесії включав 163 пункти), Асамблея розподіляє пункти порядку денного залежно від їх тематики між шістьма головними комітетами, які проводять їх обговорення, намагаючись по можливості узгодити різні підходи держав, а потім подають Асамблеї на розгляд на одному з пленарних засідань проекти резолюцій та рішень.

Комітет з питань роззброєння і міжнародної безпеки (Перший комітет) – вирішує питання роззброєння та відповідні питання міжнародної безпеки; комітет з економічних і фінансових питань (Другий комітет) – економічні питання; комітет із соціальних і гуманітарних питань і питань культури (Третій комітет) – проблеми соціального та гуманітарного характеру; комітет із спеціальних політичних питань і питань деколонізації (Четвертий комітет) – питання різноманітної політичної тематики, яка не входить до сфери відання Першого комітету, а також питання деколонізації; комітет з адміністративних і бюджетних питань (П'ятий комітет) – адміністративні питання та питання бюдже-

ту ООН; комітет з правових питань (Шостий комітет) – міжнародні правові питання. Робочі і спеціальні органи **Г.А.ООН**: міжурядові комітети, робочі групи з реформ ООН; консультативні органи; експертні органи; комітети комісії: з державної служби, з міжнародного права, з інвестицій, група зовнішніх аудиторів, адміністративний трибунал ООН, комісія з права міжнародної торгівлі, об'єднаний пенсійний фонд персоналу ООН, спільна інспекція. Крім того, існують процедурні комітети (генеральний комітет і комітет з перевірки повноважень) та постійні комітети (консультативний комітет з адміністративних і бюджетних питань і комітет з внесків).

З плином часу в **Г.А.ООН** виникли різноманітні неформальні регіональні групи, які є механізмами для проведення консультацій та надання допомоги в роботі з процедурними питаннями. Це групи африканських, азійських, східноєвропейських держав, держав Латинської Америки та Карибського басейну, західноєвропейських та інших держав. Туреччина, яка з метою виборів входить до складу Групи західноєвропейських та інших держав, є також членом Групи азійських держав.

Літ.: Барышев А. Мировая политика и Организация Объединенных Наций. 1945-2009 / А. Барышев. – М. : [б. и.], 2009; Игнатов В. А. Организация Объединенных Наций : крат. справоч. / В. А. Игнатов, В. В. Шульгин. – Изд. 2-е. – М. : [б. и.], 1975; Dore Gold. Tower of Babel: How the United Nations Has Fueled Global Chaos. – New York : Three Rivers Press, 2004.

Красівський О.Я.

ГЕНЕРАЛЬНА УГОДА ГАТТ–СОТ (англ. “General Agreement on Trade and Tariffs” – ГАТТ) – Генеральна угода з тарифів і торгівлі. Була затверджена у 1947 р. на Женевській конференції представниками 23 країн світу з метою зменшення протекціонізму в міжнародній торгівлі. Вона вступила в силу в 1948 р. Метою створення ГАТТ було забезпечення сталого зростання міжнародної торгівлі та зменшення ризиків здійснення міжнародних торговельних відносин через: поступове усунення торговельних бар'єрів, за якого тарифи є єдиним способом регулювання зовнішньоекономічної діяльності; підтримка встановлених експортних та імпорتنних режимів, що забезпечує неможливість необґрунтованої та раптової зміни торговель-

них бар'єрів і тарифів; ведення торгівлі без дискримінації, тобто сприяння розвитку торгівлі національних і закордонних суб'єктів; підтримка високого рівня конкуренції на міжнародному ринку.

Діяльність організації базується на таких основних принципах:

- 1) торгівля без дискримінації – усі сторони повинні співробітничати на однаково сприятливих умовах, жодна країна не повинна застосовувати щодо іншої дискримінаційний підхід;
  - 2) захист національних виробників повинен здійснюватися тільки за допомогою митних тарифів (а не шляхом адміністративних заходів);
  - 3) стабільність торгівлі забезпечується “заморожуванням” рівня митних ставок (які визначаються для кожної країни окремо та наведені у спеціальних тарифних таблицях, що є невід'ємною частиною ГАТТ). Запровадження країною більш високого рівня митних ставок вимагає від неї сплати компенсації;
  - 4) справедливість конкуренції забезпечується однаковими фіскальними правилами та іншими регламентаціями як для вітчизняних товарів, так і для імпортованих. Вводиться заборона демпінгу та дозвіл у застосуванні антидемпінгових заходів. Експортні премії та субсидії компенсуються за допомогою зборів;
  - 5) усунення кількісних обмежень. У деяких випадках (напр. в умовах гострого дефіциту платіжного балансу чи для країн, що розвиваються) кількісні обмеження можуть застосовуватися;
  - 6) проведення консультацій, примирення та врегулювання спорів. Країни мають право звертатися до ГАТТ, якщо вони вважають, що їх права порушуються іншими країнами;
  - 7) визнання регіональних угод (зона вільної торгівлі, митний союз). Такі регіональні торговельні угруповання можуть існувати як виняток і тільки за умови дотримання певних вимог;
  - 8) створення пільгових умов для країн, що розвиваються, з метою полегшення їх виходу на світові ринки та ін.
- Функціями ГАТТ є: розробка правил і норм міжнародної торгівлі, що значно впливають на зовнішньоекономічну політику держав; сприяння лібералізації і передбачуваності торговельних відносин між країнами; забезпечення багатобічного механізму врегулювання торговельних суперечок.

Усього з 1946 по 1994 р. було проведено вісім раундів багатосторонніх торговельних переговорів у рамках ГАТТ. Результатом кожного з раундів було прийняття нових угод, що регулюють різні аспекти міжнародної торгівлі, зокрема зменшують митні ставки. Історію Генеральної угоди з тарифів і торгівлі прийнято умовно ділити на три фази – перша, з 1947 р. до Торквейського раунду (фокусувалася на тому, які саме товари підлягають регулюванню, і заморожуванні існуючих тарифів), друга, з 1959 по 1979 р., включала три раунди (зниження тарифів) і третя, Уругвайський раунд з 1986 по 1994 р. (розширення Генеральної угоди до таких нових сфер, як інтелектуальна власність, послуги, капітал і сільське господарство; зародження СОТ). Восьмий (Уругвайський) раунд торговельних переговорів був найбільш конструктивним з усіх. Прийнятий порядок денний включав питання, що розширюють рамки міжнародної торговельної політики і питання створення повноцінної міжнародної організації як такої. До обговорення були включені питання регулювання торгівлі послугами й інтелектуальної власності, здійснення міжнародних інвестицій.

Істотним недоліком системи ГАТТ була відсутність інституційної основи. Угоди ГАТТ не були обов'язковими для країн-учасниць. 15 грудня 1993 р. була прийнята Угода про створення Світової організації торгівлі (СОТ). Підписання і ратифікація Заключного акта відбулося 15 квітня 1994 р. в Марракеші (Марокко) 120-ма країнами-учасниками багатосторонніх переговорів у межах ГАТТ.

Світова організація торгівлі (СОТ) (World Trade Organization, WTO) – міжнародна організаційна структура, яка є спадкоємицею ГАТТ. Вона заснована на результатах попередніх погоджень, а також домовленостях, досягнутих під час Уругвайського раунду, інакше кажучи, це об'єднання держав, спрямоване на створення і підтримку системи юридичних норм міжнародної торгівлі. Основним завданням цієї організації є сприяння інтеграції всіх країн у багатобічну систему регулювання світової торгівлі. СОТ встановлює правила та норми зовнішньоторговельної політики, обов'язкові для всіх країн-учасниць. Це робить міжнародну торгівлю стабільною, передбачуваною, тим самим знижуючи ризики та забезпечуючи

сприятливі умови для виробничої діяльності підприємств. Принципи своєї роботи СОТ сформулювало в такий спосіб: ведення торгівлі без дискримінації, тобто сприяння розвитку торгівлі національних і закордонних суб'єктів; поступове усунення торговельних бар'єрів, за якого тарифи є єдиним способом регулювання ЗЕД; підтримка встановлених експортних та імпорتنних режимів, що забезпечує неможливість необгрунтованої та раптової зміни торговельних бар'єрів і тарифів; підтримка високого рівня конкуренції на міжнародному ринку; сприяння країнам, що розвиваються, шляхом надання їм спеціальних пільг. Зараз нормами і правилами цієї організації контролюється та регулюється більше 97% світової торгівлі. Майже 30 країн перебувають у стадії переговорного процесу про вступ до СОТ. Україна набула повноправного членства в СОТ 16 травня 2008 р.

Літ.: Васильев Ю. А. Роль ГАТТ в международно-экономической интеграции / Ю. А. Васильев. – М. : Экономика и коммерция, 2005; Дралин А. И. Международные экономические отношения : учеб. пособие / А. И. Дралин, С. Г. Михнева. – Пенза : Информ.-издат. центр ПГУ, 2006; Дюмулен И. Торгово-политическая система ГАТТ: принципы, правовые нормы и правила / И. Дюмулен. – М. : Внешняя торговля, 2003; Сабельников Л. В. Генеральное соглашение по торговле услугами / Л. В. Сабельников. – М. : БИКИ, 2005.

Крамарева О.М.

ГЕОДЕТЕРМІНІЗМ – один з визначальних принципів геополітики; концептуальний підхід, який зумовлює залежність соціальних процесів (економічних, політичних, воєнних, духовно-культурних та ін.) від фізичного простору, в якому вони еволюціонують; географічне і соціальне поняття, яке позначає тісний зв'язок між суспільством та географічним середовищем.

Понад 2 тис. років **Г.** був основним матеріалістичним тлумаченням суспільного розвитку. При цьому його соціальна функція змінювалась та ускладнювалась. Зокрема, за допомогою **Г.** обгрутовувалась колоніальна політика європейських держав XVI–XIX ст. Ідеї **Г.** використовувались під час буржуазних революцій XIX ст., спрямованих на утвердження нової моделі політико-економічних відносин. **Г.** суттєво вплинув на якість національно-визвольних рухів XX ст., що

привели до утвердження нових незалежних держав. Причини, перебіг та наслідки обох світових війн ХХ ст. (1914–1918 та 1939–1945 рр.) не можуть бути адекватно усвідомлені без використання геодетерміністського підходу. Міжнародна активність держав, наддержавних об'єднань та недержавних акторів у ХХІ ст. також залежить від Г. в його сучасній інтерпретації.

Вплив географічного фактора на суспільний розвиток було зафіксовано ще мислителями Стародавньої Греції (Геродот, Гіппократ, Страбон, Полібій). Новий імпульс ідеї Г. отримали у ХVІІ–ХVІІІ ст. (Ж.Боден, Ш.Монтеск'є). Поділяючи землю на три пояси – екваторіальний, помірний, полярний – Ж.Боден рекомендував правителям установлювати політичний режим з урахуванням географічних факторів. Становлення англійської колоніальної імперії ХІХ ст., над якою “ніколи не заходило сонце”, з геодетерміністських позицій пояснював Г.Бокль. Тоді ж теорію “ландшафтних впливів” запропонував К.Ріттер (Німеччина): ландшафт як “органічна природна область” характеризується як зовнішніми межами, так і внутрішніми зв'язками, через які здійснюється вплив природи на компактні маси людей. Ідеї Г. вдало використав К.Маркс (Німеччина): географічне середовище впливає на людину через економічні відносини, що виникають у конкретній місцевості на основі наявних виробничих сил. Умовою розвитку останніх є властивості природного середовища, де відбувається їх становлення та розгортання. Вчення К.Маркса про роль географічного фактора в суспільно-економічному поступі мало величезне ідеологічне значення. Нерівномірність розвитку різних країн безпосередньо пов'язувалась з географічними умовами та організаційними формами й технологіями використання природних багатств. Наслідком подібного тлумачення соціально-природної дихотомії стали марксистські рекомендації щодо політико-революційного перерозподілу суспільних багатств як у межах окремої країни, так і у світовому масштабі.

Географічну детермінованість має і самосвідомість народів, оформлена у вигляді сукупності уявлень про “рідну землю”. Деякі її елементи у вигляді або візуальних образів (тополя в українців, береза у росіян, дуб в англійців, лавр у іспанців, сакура у японців),

або топоніміки (ріки Дніпро, Волга, Рейн, гора Фудзіяма та ін.) стають додатковими символами національної ідентичності.

Новітнім варіантом розвитку Г. в середині ХХ ст. став “географічний поссібілізм” (В.Бланш, Л.Февр). Його слід розглядати як концептуальну основу сучасних антропогеографічних та історично-географічних поглядів. Беручи за основу домінування раціональних дій людини над ірраціональними, поссібілізм пропонує робити свідомий вибір із сукупності альтернативних варіантів взаємовідносин з природою. У цьому разі йдеться про екологічну корекцію взаємовідносин людини з природним середовищем, посилення природоохоронної складової в діяльності людини та суспільства.

Крайністю в усвідомленні ролі географічного середовища є позиція “географічного нігілізму”, повного заперечення природного впливу на соціум. Такою ж крайністю слід вважати відчуття надмірної залежності соціального життя від природних чинників. Творчі можливості особистості, розвиток науки і техніки, культурний обмін між народами, нові глобалізаційні комунікації створюють певну дистанцію у відносинах людини і природи, роблять їх взаємозв'язок непрямим та більш гнучким.

Попри це важливість Г. у сучасних умовах не підлягає сумніву. Соціальна діяльність, що базується на критеріях прогресивного розвитку, має враховувати стрімке накопичення викликів, загроз та небезпек економіко-екологічного походження. Це диктує необхідність відмови від осучаснених стратегій “підкорення природи”, гармонійної адаптації країн і народів до природно-географічних умов існування.

Літ.: Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезинский. – М. : Международные отношения, 1999; Гаджиев К. Введение в геополитику / К. Гаджиев. – М. : Логос, 1998; Дергачев В. Геополитика / В. Дергачев. – К. : ВИРА-Р, 2000; Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России / А. Дугин. – М. : [б. и.], 1997; Кудряченко А. І. Геополітика / А. І. Кудряченко, Ф. М. Рудич, В. О. Храмов. – К. : [б. в.], 2004; Стратегії розвитку України: теорія і практика. – К. : НІСД, 2002; Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти. – К. : [б. в.], 2002; Шульга М. А. Російський дискурс геополітики / М. А. Шульга. – К. : [б. в.], 2006.

Смолянук В. Ф.

ГЕОПОЛІТИКА – політологічна концепція, що вбачає у державній політиці (переважно зовнішній) визначальну роль географічних факторів: просторове розташування країни, розмір території, наявність, обмеженість чи відсутність природних ресурсів, клімат, кількість і щільність населення тощо, а також наукова дисципліна, яка розглядає вплив географічних (просторових) чинників на внутрішню та особливо зовнішню політику держав і наддержавних об'єднань; мистецтво використання політичної влади над певною територією; цілеспрямована діяльність суб'єктів міжнародних відносин, що дає змогу їм здійснювати ефективний контроль простору з метою реалізації своїх життєво важливих інтересів.

Першість використання терміна “Г.” приписують шведському державознавцю і географу Р.Челлену (1864–1922). Розглядаючи Г. як складову політології, вчений вважав, що Г. – це наука про державу як географічний організм, втілений у просторі.

Родоначальником Г. як нового наукового напрямку вважають німецького дослідника Ф.Ратцеля (1844–1904). Базові ідеї геополітичної доктрини Ф.Ратцеля (праця 1907 “Політична географія”) полягали у ставленні до держави як “живого просторового, укоріненого в ґрунті, організму”: просторова експансія держави є природним процесом, характерним для розвитку живого організму; великі країни у своєму розвитку виявляють тенденцію до максимальної географічної експансії, яка поступово виходить на планетарний рівень.

Основним шляхом нарощування могутності держави як організму Ф.Ратцель вважав територіальну експансію або розширення життєвого простору (Lebensraum). Він сформулював географічні закони просторової експансії: простір держави збільшується разом з підвищенням її культури; просторове зростання держави супроводжується іншими симптомами розвитку – ідеологічними впливами, торгівлею, виробництвом, місіонерством, підвищенням активності в різних сферах; просторове зростання держави здійснюється шляхом поєднання та поглинання малих держав; кордон є периферійним органом, що свідчить про зростання сили або слабкості та зміни в державному організмі; у своєму зростанні держава намагається увібрати в себе найбільш цінні елементи фізичного оточення, берегові лінії,

гірла рік, рівнини, багаті на ресурси райони; вихідний імпульс до територіального зростання держава одержує ззовні як результат різниці рівнів цивілізації на територіях, що є сусідами; загальна тенденція до об'єднання слабких націй переходить від держави до держави і, набираючи силу, підштовхує до ще більшого розширення територій. К.Хаусхофер (1869–1946, Німеччина) пропонував інше визначення: “Г. є наукою про відносини Землі та політичних процесів. Г. – це географічний розум держави”. Планетарне протистояння – “морські сили” проти “континентальних сил” – був для нього ключем, що відкривав таємниці міжнародної політики.

На початку ХХ ст. Ш.Радо вивів закономірності розвитку держав, що прагнуть мати власне “геополітичне обличчя”: тяжіння континентальних держав до моря; прагнення приморських країн до завоювання протилежного берега або оволодіння цілим морським басейном; переростання політичної системи через океан; міждержавна боротьба за оволодіння морськими шляхами і протоками; використання рік як стрижня державного будівництва та історичного розвитку; а великих рік – як природних національних та державних кордонів; використання великих річково-морських систем як геополітичних баз збереження та розвитку держави.

У 70-х рр. ХХ ст. американський політолог К.Грей визначив Г. як науку про “взаємозв'язок фізичного середовища у тому вигляді, як воно сприймається, змінюється і використовується людьми, та світової політики”.

Предметом Г. є простір з позиції політики (держави, коаліції держав), глобальні політичні, економічні, соціальні, комунікативні й ін. процеси, механізми державного управління цими процесами.

Опорними категоріями Г. є політико-географічний простір, контроль над простором, центри (полюси) сили, баланс сил, монополярність, багатополярність, стратегічні партнери, країни-сателіти, санітарні кордони, національні інтереси, механізми реалізації інтересів та ін.

До головних функцій Г. відносять: пізнавальну (вивчення тенденцій геополітичного розвитку країн і народів, динаміки різноманітних явищ, процесів, подій); управлінську (збирання та аналіз емпіричної інформації з метою вироблення відповідних рішень і рекомендацій); ідеологічну (теоретичне об-

грунтування геополітичної стратегії власної держави, переконання політичної еліти й населення у її дієвості та правильності); прогностичну (визначення перспектив розвитку геополітичних сил, можливостей їх впливу на міжнародні відносини).

Основним законом Г. є утвердження фундаментального дуалізму, відображеного в географічній будові планети та історичній типології цивілізацій. Такий дуалізм виражається в одвічному протистоянні телурократії (сухопутної могутності) і таласократії (морської могутності). Крізь призму Г. вся історія людських суспільств розглядається як нестійке й конфліктне поєднання двох природних стихій – Суші і Моря.

Телурократія пов'язана з фіксованістю простору та стійкістю його якісних характеристик. На цивілізаційному рівні це втілюється в сталості, консерватизмі, суворих правових нормах, яким підпорядковуються великі об'єднання людей – роди, племена, нації, держави, імперії. У сухопутних (осілих) народів дух індивідуалізму, підприємництва перебуває у пригніченому стані. Їм властиві насамперед колективізм та ієрархічність.

Таласократія, навпроти, відповідає типу цивілізації, що ґрунтується на динамічності, рухливості, здатності до технічного розвитку. Цивілізаціям такого типу властиві мореплавання, торгівля, дух індивідуального підприємництва. Індивідуалізм у них стає вищою суспільною цінністю. Етичні та юридичні норми розвиваються, стають відносними і рухомими.

Другий закон Г.: чинник фізичного простору в історії людства невпинно посилюється. Епоха Великих географічних відкриттів, яка розпочалась наприкінці XV ст., сприяла остаточному становленню таласократії як самостійного планетарного явища. Таласократичне світосприйняття та політичне конструювання перемістилися з морських держав Євразії в англосаксонський світ (Англія, Америка та їх колонії).

Боротьба Англії з континентальними державами – Австро-Угорщиною, Німеччиною, Росією – була змістом геополітичного протистояння XVIII–XIX, першої половини XX ст. Із середини XX ст. основною цитаделлю таласократії стали Сполучені Штати Америки. В холодній війні 1946–1991 рр. геополітичний дуалізм досяг максимального розвитку, при цьому таласократія отожденовалась із США, телурократія – із СРСР.

Після розпаду СРСР (1991) у світі розпочалися грандіозні геополітичні зрушення з невизначеними для людства наслідками. Їх головними віхами стали: розпад Радянського Союзу, СФРЮ та світової системи соціалізму; світове лідерство США; об'єднання Німеччини; зміна суспільно-політичного устрою в державах Центральної та Східної Європи; просування НАТО на Схід; розширення Євросоюзу, його економічне і політичне зміцнення; виникнення регіональних геополітичних лідерів (Китай, Бразилія, Індія) та поступове виокремлення їх планетарних амбіцій тощо. В умовах високої динаміки геополітичних змін оприлюднено оптимістичні та песимістичні концепції нового світового порядку, в яких пріоритет віддається або ринку і демократії, або посиленню націоналізму та сепаратизму.

Відомими представниками Г. класичного періоду її розвитку були К.Вітгофель, Ф.Науман, К.Шмідт, К.Хаусхофер, А. фон Тірпіц (Німеччина), Х.Маккіндер, Ф.Коломб, У.Черчилль (Великобританія), А.Мехен, Н.Спикмен, І.Боумен, Ч.Макдональд (США), П. де ла Блаш (Франція), Дж. Дуе (Італія), Ф.Коноє (Японія). Російський напрям класичної Г. розвивався завдяки працям М.Данилевського, В.Семенова-Тян-Шанського, П.Савицького та ін.

Відомими сучасними продовжувачами американської геополітичної школи стали Б.Броді, М.Каплан, І.Валлерстайн, З.Бжезинський, С.Гантінгтон, Г.Кісінджер, Ф.Фукуяма, П.Бюкенен, П.Джонсон, Д.Додні. Європейські геополітичні традиції розвинули Б.Лідел-Гарт, Е.Кінгстон-Маклорі, А.Тойнбі, П.Тейлор (Великобританія), К.Ясперс (Німеччина), П.Галуа, Ф.Бродель, І.Рамоне, Ж.-Ф.Дюмон, І.Лакост (Франція), М.Кастелз (Іспанія). Російська геополітична думка набула нових вимірів у роботах Л.Гумільова, О.Дугіна, В.Жириновського, Л.Івашова, К.Гаджисва, А.Уткіна, М.Мироненка, С.Кисельова, В.Колосова, А.Неклесси, Е.Позднякова, К.Сорокіна, В.Цимбурського.

Літ.: *Исаев Б. А.* Геополитика / Б. А. Исаев. – СПб. : [б. и.], 2005; *Дергачев В. А.* Геополитика / В. А. Дергачев. – К. : [б. и.], 2000; *Кудряченко А. И.* Геополитика / А. И. Кудряченко, Ф. М. Рудич, В. О. Храмов. – К. : [б. в.], 2004; *Лукашевич В. М.* Глобалистика / В. М. Лукашевич. – Львов : [б. и.], 2004; *Шульга М. А.* Російський дискурс геополітики / М. А. Шульга. – К. : [б. в.], 2006.

Смолянук В. Ф.

ГЕОПОЛІТИЧНІ КОДЕКСИ (КОДИ) ДЕРЖАВИ

– оперативне зведення стратегічних пропозицій, які входять до набору політико-географічних гіпотез, що складають основу зовнішньої політики держави, спрямованої на забезпечення контролю над геополітичним силовим полем шляхом мобілізації політичних, економічних, військових та інших засобів.

Оперативні кодекси містять оцінку:

– геополітичних моделей зарубіжних держав, що отримана шляхом вивчення офіційних документів і заяв лідерів цих держав щодо пріоритетів та напрямів зовнішньої політики, основ політики безпеки, стратегічного партнерства, співпраці держави з міжнародними організаціями тощо;

– експансіоністських систем конкретних держав (домінуючі геополітичні цілі в суспільстві, методи концентрації управління, які можуть бути використані у світових процесах – руйнування управління в регіонах-конкурентах та інтеграція уламків або випереджальне вписування в регіон-конкурент, інструментарій та технології експансії);

– діяльності конкретної держави в інших країнах світу (матриця геополітичного аналізу: політичні зв'язки (державні і суспільні контакти та їх рівень, політичні союзи тощо); економічні зв'язки (стан економіки та залежність від ввезення і вивезення сировини та продукції, транспортні зв'язки, економічна допомога і т.ін.); військова присутність (наявність баз, військ, радників, військової допомоги тощо);

– сучасних тенденцій геополітичного суперництва – протистояння і зіткнення протилежних інтересів держав;

– ймовірності досягнення геополітичних цілей державами-конкурентами, що ґрунтується на результатах аналізу ресурсних можливостей реалізації геополітичної стратегії та інтегральної могутності цих держав. Це дає змогу спрогнозувати часові параметри виникнення тих чи інших подій міжнародного життя;

– обстановки в геостратегічних комплексах, які розглядаються як особливі системи “акторів” міжнародних відносин, об'єднаних географічною близькістю, чий взаємовідносини у сфері безпеки настільки суттєві, що визначають їх національні інтереси і лінії розмежування з іншими регіональними формуваннями;

– районів за межами кордонів держави з точки зору їх стратегічної важливості і як потенційних загроз національним інтересам;

– сильних та слабких сторін системи забезпечення національної безпеки держави, ресурсних можливостей реалізації геополітичної стратегії.

Також **Г.к.(к.)д.** можуть містити варіанти стратегій забезпечення національної безпеки в конкретних зовнішньополітичних умовах та сценарії реагування органів державної влади на потенційні загрози національній безпеці у зовнішньополітичній сфері та обґрунтування такого реагування.

Г.к.(к.)д. не лише державноцентричні, але й містять особливий погляд на світ та роль і місце країни в ньому. Водночас кодекси сприймаються як основні будівельні блоки геополітичних світових порядків.

Г.к.(к.)д. діють на трьох рівнях – місцевому, регіональному, світовому.

Г.к.(к.)д. місцевого рівня складається з оцінок сусідніх держав. Уряди всіх країн, навіть невеликих, повинні мати такий кодекс.

Г.к.(к.)д. регіонального рівня необхідний державам, які намагаються поширити свій вплив далі своїх сусідів першого порядку. Урядам всіх регіональних держав і потенційних регіональних держав необхідно планувати такі кодекси.

Г.к.(к.)д. глобального рівня необхідний державам, які намагаються поширити свій вплив на весь глобальний геополітичний простір.

Відповідно, всі країни мають місцеві **Г.к.(к.)д.**, більшість мають регіональні, і лише країни, які мають ядерну зброю, – глобальні кодекси (світового рівня).

Г.к.(к.)д. інколи можуть вступати в конфлікт між собою. Прикладом можуть слугувати взаємини між Туреччиною та Грецією. Обидві країни входять до НАТО, тобто мають спільний регіональний **Г.к.(к.)д.**, встановлений цією організацією, водночас перебувають у традиційно місцевій ворожнечі.

Глобальні Г.к.(к.)д. З 1960-х рр. розпочалася “ера балістичних ракет”. Дальність польоту балістичних ракет становить до 15 тис. км, “євростратегічних” – до 2 тис. км, тактичних – до 900 км, швидкість польоту до 25-30 тис. км за годину, досить висока точність попадання у визначені цілі, а також мобільність розміщення (шахти, підводні човни, бомбардувальники) – всі ці характе-

ристики здійснили переворот в ієрархії стратегічних сил.

Більшість географічних факторів (острівне положення, геоморфологічні особливості, метеорологічні умови тощо) втратили для світової геостратегії свій початковий смисл. Епоха “великих батальйонів” як основного елемента традиційної стратегії з появою “атому” і балістичних ракет повністю завершилася.

Глобальні **Г.к.(к.)д.** у низці ключових для світової геополітики країн сформувалися після Другої світової війни.

Літ.: *Замятина И. В.* Геополитика и геостратегия России (XVIII-XIX века) / И. В. Замятина. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 2005; *Кудряченко А. І.* Геополітика / А. І. Кудряченко, Ф. М. Рудич, В. О. Храмов. – К. : МАУП, 2004; *Киссинджер Г.* Дипломатія / Г. Киссинджер. – М. : Ладомир, 1997; *Колосов В. А.* Геополитика и политическая география / В. А. Колосов, В. С. Мироненко. – М. : Аспект Пресс, 2001; *Ожиганов Э. Н.* Стратегический анализ политики: Теоретические основания и методы / Э. Н. Ожиганов. – М. : Аспект Пресс, 2006; *Ситник Г. П.* Геополітика і національна безпека : словник термінів / Г. П. Ситник, В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжєєв. – К. : Вид-во НАДУ, 2005; *Ситник Г. П.* Національна безпека України: теорія і практика / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук. – К. : Вид-во “Кондор”, 2007; *Філософія і методологічні проблеми воєнної теорії та практики / Л. М. Будагьянц, С. П. Мосов, М. М. Шевченко та ін.* – К. : НАОУ, 2006; *Шапталов Б. Н.* Теория и практика экспансионизма: Опыт сильных держав / Б. Н. Шапталов. – М. : Книжн. дом “ЛИБРОКОМ”, 2009; *Шныпко А. С.* Экономические войны : истоки, цели, проблемы, перспективы / А. С. Шныпко. – К. : Генеза, 2007.

Шевченко М.М.

ГЕОСТРАТЕГИЯ (англ. Geostategy) – сукупність напрямів зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності держави на світовій арені. **Г.** складає стрижневу частину доктрини національної безпеки, що містить технологію поведінки держави для досягнення поставлених цілей у геополітичному і гео економічному просторі. За своєю суттю **Г.** це – мистецтво нейтралізації руйнівних (для соціуму) наслідків зовнішнього чи внутрішнього викликів (негативної порубіжної енергетики) багатовимірного комунікаційного простору; це – використання сили держави для досягнення поставлених цілей, враховуючи реалії міжнародної силової гри –

тобто сутність, інтереси і наміри противника, союзника, національних і транснаціональних груп, які входять до світової спільноти. **Г.** створює основу для розробки технологій реалізації національних чи регіональних пріоритетів, попередження соціальних і екологічних катастроф, що зароджуються на енергонасичених рубежах. На відміну від стратегії (мистецтво керувати сучасною політичною чи громадською боротьбою), виділяється мегастратегія (довготривала стратегія).

На геостратегічному рівні відносини України і Росії вплетені в контекст відносин великої трійки Росія-ЄС-США, а також Китаю. На рівні гео економіки і Україна, і Росія щільно інтегровані у світосистему і чутливо реагують на всі її зміни. У цьому аспекті визначальну роль відіграє світова економічною криза, яка має фундаментальний характер і справлятиме величезний вплив на майбутнє як України, так і Росії. Тому потрібно розуміти її суть. Вона полягає в переході від моделі фінансово-спекулятивного капіталізму до якоїсь нової моделі. У сфері міжнародних відносин суперкриза остаточно добиває систему Ялтинсько-Потсдамських угод, що свого часу поклали початок формуванню нового світового порядку. На глобальному рівні можливості України є вкрай обмеженими, враховуючи значне зниження її економічного і військового потенціалу, та те, що вона позбавилася ядерної зброї. Внаслідок глобального геостратегічного програвання Україна на цьому рівні є об’єктом тиску з боку глобальних силових гравців – США та міжнародних фінансових структур, РФ, яка зберігає статус глобальної військово-стратегічної потуги, Європейської спільноти та інших. У ситуації геостратегічної ізоляції, що склалася нині, Україна може зберегти свій гео економічний статус суб’єкта, якщо балансуватиме на глобальному рівні між інтересами світових потуг, в очікуванні сприятливішої для себе ситуації. Україна неодмінно програватиме як суб’єкт, коли глобальні гравці порозуміються поміж собою в українському питанні. Жорстока дійсність полягає в тому, що коли країна падає в прірву, це часто не зачіпає інтереси інших, але коли вона прагне зробити хоч малий крок щодо підвищення власного статусу суб’єкта, неодмінно посилюється зовнішній тиск. Ми можемо це бачити на

прикладі ситуації навколо будівництва іранської АЕС, танкового контракту з Пакистаном, контракту з південнокорейською фірмою ДЕУ в галузі автомобілебудування, газотранспортною системою України тощо. Очевидним є те, що і Росія, і США у своїх геостратегіях прагнуть змінити баланс сил. Причому Росія швидше перебуває в позиції того, що обороняється. Тим більше, що світова криза зараз істотно погіршує її економічну погужність, ставлячи під питання досягнення тих великих і амбітних цілей, які розглядалися на порядку денному путінським режимом. Звідси така важлива роль України, яку всі основні гравці розглядають як важливий геостратегічний майданчик. Контроль над нею дає змогу реалізувати свої цілі як США, так і Росії з Європою. Якщо Україна буде нездатна стабілізувати ситуацію, то рано чи пізно її могутніші сусіди – Росія і ЄС – ухвалитимуть рішення про розподіл країни. Німеччина і Росія неодноразово доводили, що можуть знайти компроміс щодо розподілу сфер впливу у Східній Європі. При цьому необхідно враховувати спроби США запобігти можливості континентального союзу Німеччини і Росії. Вашингтону критично важливо, щоб Східна Європа залишалася буфером між ЄС і Росією, щоб запобігти зазначеній вище загрозі. Ось чому США прагнуть зіграти свою партію в Україні, роль якої в проекті “Розділена Європа” є критичною. Відповідно, це викликає протидію Росії, для якої перетворення України на американський плацдарм смерті подібно. Тому війна за Україну вестиметься в найжорсткіших, найрадикальніших формах, якщо США і Росія не домовляться між собою. А це означає, що обидві сторони через своїх гравців прагнуть радикалізувати ситуацію в Україні. Тому на сьогодні найбільш оптимальною формою зовнішньої політики є активний, наступальний нейтралітет, спрямований на інтенсифікацію дрібніших геоекономічних векторів, що сприяли б розбудові зовнішньоекономічних зв’язків і зміцненню внутрішньої інфраструктури.

Необхідно з геостратегічних міркувань зняти з порядку денного фобії Росії щодо вступу України в НАТО. З історичних прикладів відома роль і участь Старої Європи щодо спроб реанімування Української держави, а тому й нині вона не вступатиметься за Ук-

раїну. Показовим у цьому плані є негативна реакція Франції і Німеччини щодо вступу України в НАТО. А тому історичні традиції Мюнхена не слід викидати на смітник історії. Необхідний активний нейтралітет (передішка) на роки 10-15, який би дав змогу стабілізувати ситуацію (економічну, політичну, соціальну) в країні. Знімаючи з порядку денного проблему НАТО, ми можемо перевести відносини з Росією в більш-менш конструктивне русло з подальшими можливостями, підключаючи свій транзитний потенціал, сільськогосподарські, виробничі ресурси, брати участь у формуванні нового континентального порядку, до якого прагнуть Франція і Німеччина, – з одного боку, а з другого – Росія.

Літ.: *Василевський О. Л.* Структура геополітичних інтересів України / О. Л. Василевський, М. Н. Гончар. – К.: [б. в.], 1995; *Василенко С.* Українська геополітика. Вектор визначено / С. Василенко // Віче. – 2000. – № 9; *Колосов В. А.* Геополітика и политическая география / В. А. Колосов, Н. С. Мироненко. – М.: Аспект Пресс, 2001; *Моро Дефарж Ф.* Введение в геополитику / Дефарж Ф. Моро. – М.: Конкорд, 1996; *Україна у геополітичному інтер’єрі ХХ століття* // Політ. думка. – 1994. – № 3.

Розпутьенко І.В.

ГЕРЦОГ СЮЛІ МАКСИМІЛЬСН ДЕ БЕТЮН (1560–1641), барон Роні, (з 1606 р.) – видатний державний діяч Франції, сподвижник короля Генріха IV Бурбона. Народився в сім’ї гугенотів, які жили у м. Роні-сюр-Сайн неподалік від Парижа. Родове прізвище Бетюн. Був відправлений на навчання до Парижа, де пережив Варфоломівську ніч 1572 р. Через 4 роки приєднався до Генріха Наварського і брав активну участь у релігійних війнах. Показав себе відважним воїном, у битві при Іврі отримав 7 ран. У 1599–1611 рр. сюрінтендант (міністр) королівських фінансів і одночасно головний начальник артилерії та сюрінтендант фортифікації, з 1634 р. – маршал Франції. Характеризуючи, Вольтер зазначав, що був дуже хоробрим воїном і ще кращим міністром. Зробив вагомий внесок у зміцнення французької централізованої держави і захист національних інтересів Франції. Умілий адміністратор і фінансист, зміг внести в державне управління багато нового і важливого. Один з його сучасних французьких біографів пише, що

“в галереї героїв французької історії Сюлі посідає почесне місце біля Верцінґеторікса, Жанни д’Арк і Наполеона. Всі французи, з часів початкової школи, знають про прекрасного міністра, який допомагав Генріху IV”. Будучи у відставці, написав свою знамениту працю “Мемуари мудреця та королівська державна економіка”, два томи якої були віддруковані в його власній друкарні 1638 р., а два наступних – вже після його смерті в 1662 р. Вона протягом наступних трьох з половиною століть неодноразово перевидавалася в різних країнах.

Протистояння Франції й Габсбургів показало, що з появою великих централізованих держав у зовнішній політиці починає панувати принцип реалістичного розрахунку, не прикритий релігійними ілюзіями. Державний інтерес стає основою політичних розрахунків, міжнародних комбінацій і союзів. У своїх мемуарах, оцінюючи зміни в міжнародних відносинах, писав: “Кожний король Франції має скоріше думати про те, щоб набути друзів і союзників, міцно пов’язаних з ним спільністю інтересів – а це найнадійніший зв’язок, – ніж накликати на себе невгамовну ненависть і ворожість проектами, які переважають його власні сили”. Досвід тривалих і виснажливих воєн XVI ст. став поштовхом до вироблення певних принципів міжнародних відносин, зокрема “природних кордонів” та “політичної рівноваги”.

Виходячи з цих ідей герцог Сюлі викладає свій проект – “Великий задум” (“Le grand Dessein”), який приписував Генріху IV. Це один з найбільш відомих проектів досягнення європейської єдності і створення конфедеративної структури з наднаціональними установами. За взірць своєї моделі брав досвід створення у Давній Греції союзів міст-держав – амфікціоній. Головною концепцією плану була “рівновага сили”. Для цього Габсбурги мали нізвестися до володарів одного Піренейського півострова і здійснена перекройка всієї політичної карти континенту. Жодна держава не повинна бути такою могутньою, щоб накинути свою волю решті держав. Європа, визнаючи рівноправність католиків і протестантів, мала обернутися на “християнську республіку” (une republicque tres chretienne), “одну велику родину”. В її межах усі мали насолоджуватись свободою торгівлі. Поза її кордонами треба було знищити Туреччину і

відновити Візантійську імперію, не припиняти “вигідних” завоювань в Азії та Північній Африці. Для підтримання стабільності та боротьби із зовнішньою загрозою планувалося створити європейську армію чисельністю понад 300 тис. солдатів, до складу якої входили б піхота, кіннота, артилерія і флот.

Як механізм забезпечення довічного миру планував сформувати Європейську лігу володарів із 6 спадкових (Англія, Данія, Франція, Ломбардія, Іспанія, Швеція) та 5 виборних (Угорщина, Чехія, Німеччина, Польща і папство) монархій, а також 4 республік (Швейцарія, Нідерланди, Венеція і проєтована Італійська федерація). На чолі федерації ставала особлива рада – сенат з 66 представників, з яких по чотири місця надавалося кожній з великих держав і по два – решті. Сенат призначався на трирічний термін. Посада голови підлягала ротатії. На раду покладалося завдання охорони загального миру й розв’язання суперечок між державами та правителями і підданими. Його рішення були обов’язковими для всіх членів союзу. Що стосується Східної Європи, то згідно з “Великим задумом” Росія могла бути прийнята до нової організації Європи. Однак, “якщо великий князь Московський або цар руський, якого вважають князем скіфським, відмовиться вступити в це об’єднання, коли йому буде зроблена відповідна пропозиція, то з ним слід поводитися як з турецьким султаном, позбавити його володінь у Європі і відкинути в Азію”.

Ставши популярним у добу “рівноваги сил” проект привернув до себе велику увагу. За два століття, що проминули від другого видання (1742) до заснування Ліги націй та Європейської Спільноти, найважливіші думки про міжнародну стабільність, про вільну торгівлю, про об’єднаний суверенітет і про спільну підтримку ладу не втратили своєї привабливості. А найголовніше, підкреслює Норман Дейвіс, проєкт утверджує принцип, який часто нехтують: мир – це функція влади.

Літ.: *Дейвіс Норман*. Європа: Історія / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К. : Основи, 2000; *Ивонин Ю. Е.* Императоры, короли, министры. Политические портреты XVI века: ист. очерки / Ю. Е. Ивонин. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1994; *История дипломатии* : в 3 т. / под ред. В. П. Потемкина. – М. : Огиз, 1941. – Т. 1; *Грюнвальд Константин*. Фран-

ко-русские союзы / Константин Грюнвальд ; пер. с фр. Ю. И. Львин. – М. : Междунар. отнош., 1968; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Jastawski Kazimierz.* Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004; *McCormick John.* Understanding the European union: A Concise Introduction (3rd edn)/ John McCormick. – N-Y : Palgrave Macmillan, 2005; *Derek Heater.* The idea of European unity / Derek Heater. – Leicester and London: Leicester University Press, 1992.

Прокопенко Л.Л.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – процес взаємозв'язку, який означає, що наше життя все більше проходить під впливом подій, що відбуваються, але рішення приймаються на великій відстані від нас. Головною ознакою Г. є те, що географічна відстань є доцільністю, яка зменшується, і що територіальні межі, як, наприклад, між національними державами, стають менш важливими. Однак у жодному випадку Г. не означає, що “місцеве” і “національне” підпорядковані “глобальному”. Швидше, вона висуває на перший план як поглиблення, так і розширення політичного процесу в розумінні того, що місцеві, національні і глобальні події (або, можливо, місцеві, регіональні, національні, міжнародні і глобальні події) постійно взаємодіють.

Поняття Г. не має однозначного визначення та тлумачення. Незважаючи на посилення інтересу до явища Г., починаючи з 1980-х рр. термін все ще використовується для пояснення різних процесів, політики, стратегії, маркетингу, категорії або навіть ідеології. Проблема з Г. полягає в тому, що вона є не єдиним процесом, а комплексом процесів, які іноді частково збігаються і навіть поєднуються, а деколи є внутрішньосуперечливими і навіть протилежними один до одного. Тому важко звести Г. до однієї теми.

Взаємозв'язок, який породила Г., багатомірний. Популярним є зображення Г. як низхідного процесу, основи єдиної глобальної системи, яка відображає себе в усіх частинах світу. У цьому вигляді Г. пов'язується з

гомогенізацією¹ як культурна, соціальна, економічна і політична різноманітність, що зруйнована у світі, в якому ми всі дивимось ті ж самі телепередачі, купуємо ті самі товари, їмо ті самі продукти, підтримуємо одних спортивних зірок і наслідуюмо витівки тих самих знаменитостей. Проте Г. часто йде рука в руку з локалізацією, регіоналізацією та багатокультурністю (multiculturalism). Це відбувається з різних причин. По-перше, потужність національної держави в процесі управління економічним і політичним життям то посилюється, то послаблюється. Тому, оскільки відданість державі, базована на нації і політичному націоналізмові, поступово зникає, її часто замінює те, що пов'язано з місцевою спільнотою або регіоном чи релігійною і етнічною ідентичністю. Релігійний фундаменталізм може, наприклад, розглядатися як відповідь глобалізації. По-друге, побоювання або загроза гомогенізації, особливо коли вона сприймається як форма імперіалізму, провокує культурно-політичний опір. Це може приводити до відродження інтересу до мов, які зникають, і культур меншин. По-третє, замість простого забезпечення глобальної монокультури Г. певним чином формувала більш складні зразки соціальної і культурної різноманітності в розвитку і так само розвивала держави. У розвинених західних державах споживання товарів і символів було поглинене в більш традиційних культурних звичках через процес **індігенізації**² (indigenization). Держави, що розвиваються, також не уникали широкого впливу культурних змін, що все більше відбуваються під впливом “Кока-Коли”, “Мак-Дональдсу” та МТВ, а не західних релігій, медицини і терапевтичних методів, чи мистецтва, музики і літератури.

Г. має свої характерні форми, які також можуть бути ідентифіковані. Найбільш важливими з них є: економічна глобалізація (**Е.г.**); культурна глобалізація (**К.г.**); політична глобалізація (**П.г.**).

Г. в економічній сфері характеризує: посилення значення наднаціональної координації та інтеграції, регіональних та світових економічних угод; глобальний поділ праці; зростання ролі багатонаціональних та трансна-

¹ Гомогенізація – тенденція до того, щоб усі частини або елементи (в даному випадку країни) стали подібними або ідентичними.

² Індігенізація (Indigenization) (тубільність, місцевість) – це процес, через який чужі товари і символи поглинаються шляхом пристосування до місцевих потреб і обставин.

ціональних корпорацій (“Ніссан”, “Тойота”, “Пепсі-Кола” тощо); становлення універсального, єдиного економічного механізму, що охоплює весь світ; блискавичність, з якою фінансові ринки реагують на події в окремих країнах.

Е.г. відображається в ідеї, що економіка жодної країни світу зараз не є ізольованою: всі економіки, до більшої або меншої міри, поглинені глобальною економікою, яка є об’єднаною. Тому Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) визначила **Г.** як “переміщення від безлічі окремих економік країн до глобальної економіки, в якій виробництво є інтернаціоналізованим і фінансовим капіталом, виникає між країнами вільно і миттєво”. Крах комунізму надав могутній поштовх **Е.г.**, в якій він проклав шлях до поглинання в глобальну капіталістичну систему останнього важливого блоку держав, що залишалися за його межами. **Е.г.** у цьому контексті також допомогла прискорити крах комунізму шляхом зменшення торгових обмежень, зміни контролю і вільнішого руху інвестиційного капіталу з 1980-х рр. і далі. Одне з ключових значень **Е.г.** полягає в послабленні спроможності національних урядів в управлінні їхніми економіками і, зокрема, в перешкоджанні їх реструктуризації по всіх лініях вільного ринку.

Г. у сфері культури проявляється через: перетворення планети на “світове село” (М.Маклуен), коли мільйони людей завдяки ЗМІ практично миттєво та одночасно стають свідками подій, що відбуваються в різних куточках Земної кулі; залучення людей, які живуть у різних країнах та на різних континентах, до одного й того ж самого культурного досвіду (олімпіади, рок-концерти); уніфікація смаків, сприйняття уподобань (кока-кола, джинси, “мильні опери”); безпосереднє знайомство зі способом життя, звичаями, нормами поведінки в інших країнах (через туризм, роботу за кордоном, міграцію); поява мови міжнародного спілкування – англійської; повсюдне поширення уніфікованих комп’ютерних технологій, Інтернету; “розмивання” місцевих культурних традицій, їх заміна масовою споживацькою культурою західного типу.

К.г. є процесом, який інформацію, продукти і символи, що були вироблені в одній ча-

стині світу, вводить у глобальний потік, який прагне “вирівняти” культурні відмінності між націями, регіонами та індивідуумами. Іноді це зображувалося як процес **МакДональдизації** (McDonaldization)³. **К.г.**, що спонукає, зокрема, зростання міжнаціональних компаній і появу глобальних продуктів, наповнюється також так званою інформаційною революцією, поширенням супутникового зв’язку, телекомунікаційних мереж, інформаційних технологій та Інтернету і глобальних медіа-корпорацій. Проте культура як обслуговує, так і стримує сили глобалізації. На додаток до повсюдності голлівудських фільмів, кросівок Найк та будинків кави Старбукс світ через продажу товарів вимагає чутливого ставлення до тубільних культур і соціальних звичаїв.

Г. в політичній сфері проявляє себе через виникнення: наднаціональних одиниць різного масштабу, а саме політичних і воєнних блоків (НАТО), імперських сфер впливу (сфера впливу США), коаліцій правлячих груп (“Велика сімка”), континентальних або регіональних об’єднань (ЄС), всесвітніх міжнародних організацій (ООН); контурів майбутнього всесвітнього уряду (Європейський Парламент, Інтерпол); зростаючої політичної однорідності світового суспільства (демократизація суспільно-політичного життя).

П.г. очевидна з огляду на зростаючу важливість міжнародних організацій. Організації, які є міжнаціональними, здійснюють юрисдикцію не в межах однієї держави, а в межах міжнародної сфери, що охоплює кілька держав. Найбільше таких організацій з’явилося в період після 1945 р.: Організація Об’єднаних Націй, НАТО, Європейська Економічна Спільнота та такі її наступники, як Економічна Спільнота і Європейський Союз, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Організація економічного співробітництва і розвитку, Світова організація торгівлі.

Коли дії цих міжнародних організацій узгоджуються з принципами міжурядовості, то “включається” механізм, який дає змогу державі, як мінімум теоретично, робити узгоджені дії без принесення в жертву національного суверенітету. Наднаціональні органи, з іншого боку, можуть нав’язувати свою волю національним державам. Міждержавний ак-

³ МакДональдизація (McDonaldization) – процес, в якому предмети споживання, торгіві та ринкові втілення на практиці асоціюються з індустрією швидкого приготування їжі, яка все більше й більше домінує в економічному секторі.

цент **П.г.** встановлює це, не кажучи вже про конкуруючі концепції економічної і культурної глобалізації, які висуюють на перший план роль недержавних і заснованих ринком акторів. Крім того, оскільки це відображає ідеалістичне здійснення інтернаціоналізму і деяку форму світового уряду, **П.г.** помітно відстає від економічної і культурної **Г.** Тоді як глобальна держава має дуже віддалену перспективу, глобальне громадянське суспільство, засноване на діяльності транснаціональних корпорацій, неурядових організацій і міжнародних груп впливу, стало потужною реальністю.

У ХХ ст. в суспільних науках з'явилися теорії **Г.**, які трактують сутність цього процесу з різних методологічних позицій. Багато праць західних учених присвячені порівнянню цих теорій. Дослідники умовно поділяють існуючі теорії та концепції **Г.** на три покоління: до першого покоління відносять теорію імперіалізму (К.Каутський, В.Ленін, Н.Бухарін, початок ХХ ст.), теорію світової системи (І.Валлерстайн, 1970-ті рр.), теорію глобального капіталізму (Т.Фрідман); до другого – теорії глобальної системи Е.Гідденса і Л.Склера, теорії глобальної соціальності Р.Робертсона та У.Бека, концепцію “глобальної культури” М.Фезерстоуна, Р.Робертсона (1980-ті – початок 1990-х рр.); до третього – теорію “уявних світів” А.Аппадурі, концепцію мережевого суспільства М.Кастельса та інші новітні теорії, які виникли в середині 1990-х рр. і пізніше.

Вищенаведене розмаїття підходів і вимірів до розуміння **Г.** указує на притаманну їй плинність, невизначеність і розмитість. Якщо виходити з цього, то осмислення **Г.** у категорії стандартизації стає менш очевидним. Крім того, менш вірогідною стає одновекторність **Г.** як структурних, так і культурних процесів.

Літ.: *Andrew Heywood. Politics / Heywood Andrew // Third Edition. Palgrave foundations. – 2007. – 478 p.; Jan Aart Scholte. Globalization: a critical introduction / Scholte Jan Aart // Second Edition. Revised and Updated. – 2005. – 492 p. (p. 185-223); Ian Clark. Globalization and the post-cold war order / Clark Ian // The Globalization of World Politics. Introduction to international relations. Second Edition. Edited by John Baylis and Steve Smith. Oxford, 2001. – 690 p.; Flynn Matthew. Theories of Globalization and Conceptions of the State Online. All Academic Research. Available / Matthew Flynn. – Режим доступу : <http://www.allacademic.com>*

Грицяк І.А.

ГЛОБАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ – загальна система політичних цінностей, яка впроваджується окремою мегадержавою в межах будь-якого суспільства, незалежно від рівня його геополітичного розвитку.

Г.д. відносно нове явище, привнесене процесами глобалізації, являє собою формування та реалізацію всезагальної системи політичних цінностей, яка може бути впроваджена на паритетних засадах у межах будь-якого суспільства, незалежно від рівня його геополітичного розвитку та стратегії його внутрішньої чи зовнішньої політики.

Традиційно **Г.д.** пов'язують із західноєвропейським вектором суспільного розвитку, який характеризується усталеною системою демократичних цінностей, але це не обов'язково означає, що ці цінності можуть поділитись та відповідно впроваджуватись у межах кожного суспільства. Особливо виразно ці цінності можуть відрізнятися між державами з різними історико-культурними передумовами, традиціями та історичним досвідом розвитку.

Жодною мірою **Г.д.** не враховує фактора історичної спадкоємності в поширенні відповідних демократичних цінностей, передусім йдеться про “експансивне” насадження стандартів суспільної життєдіяльності, легітимованих окремою державою. І тут перед останньою постає дилема – протистояти або ж сліпо сприйняти виклики з боку іншої держави, яка намагається “нав'язати” свої демократичні цінності. При цьому демократичні цінності ніколи не мають однозначного розуміння – те, що складає основу демократії для однієї держави, не обов'язково може однозначно сприйматись іншою. Тут головна роль має належати соціально-історичним та культурним цінностям, традиціям, стереотипам, умовам та факторам, дотримання та сповідування яких є свідченням сильної, ефективної держави. Найбільшою мірою впливу **Г.д.** піддалися пострадянські та постсоціалістичні держави, які втратили свою історичну спадкоємність, прийнявши, так би мовити, “універсальну систему цінностей” демократичного розвитку. Така система цінностей здебільшого виявилась надзвичайно абстрактною, про що свідчить досвід Польщі, Чехії, Угорщини, які одними з перших невдало склали іспит на **Г.д.** “Чехословацька модель демократії”, яка для сусідів видавалась непорушним взірцем, врешті-решт, зазнала

певної гіпертрофованості, призвівши до повної монополізації соціально-політичного життя. Певної трансформації в умовах впливу Г.д. зазнав суспільний розвиток Болгарії, Румунії, Албанії, Словенії, які стали на шлях досягнення сталого розвитку лише через досягнення відповідного рівня демократичного розвитку, критерії якого визначались світовими державами чи транснаціональними об'єднаннями. Заручниками впливу Г.д. виявились також Сербія та Хорватія, які хоча й мали достатній історично успадкований досвід демократичного розвитку, все одно виявились відкритими до сприйняття впливу чужоземних стандартів демократизації суспільного розвитку.

Важливим питанням є з'ясування того, чи насправді вплив Г.д. може виявитись настільки руйнівним для перехідного суспільства, ніж антидемократична внутрішня політика окремої держави. Це є підтвердженням того, що ефективна держава може мати демократичну внутрішню політику, а тому вплив стандартів Г.д. у межах такої держави може лише сприяти посиленню її потенціалу в межах глобального простору.

Вплив Г.д. спрямований передусім на створення демократичних передумов суспільного розвитку, на підготовку можливого здійснення демократичного вибору. Йдеться про таку форму Г.д., як просвітницька Г.д., що має здійснюватись з боку лише тих держав, які досягли апогею свого розвитку, і забезпечувати поширення стандартів розвитку в умовах глобалізації.

Одним з механізмів реалізації такої форми Г.д. є механізм "глобальної керованої демократії", який характеризує безпосередню та активну участь окремої держави в організації суспільно-політичної та державно-управлінської практики іншої держави. Йдеться про розробку відповідної глобалізаційної ідеології та її безпосереднє впровадження в межах окремої держави. Така форма втручання з боку інших держав має відповідні рівні (чому відбувались "кольорові революції"), а саме рівень: 1) революційної доцільності (коли ставиться мета революційним шляхом змінити усталений суспільно-політичний порядок у світі); 2) військової необхідності (окрема держава вдається до реалізації принципів Г.д. лише з метою розв'язання власних внутрішніх проблем суспільного розвитку); 3) демократич-

ної маніпуляції (йдеться про впровадження нелегітимізованих демократичних цінностей, які можуть призвести до послаблення системи державного управління відповідного суспільства, тим самим дозволивши маніпулювати іншою державою).

Основні критерії впливу Г.д.: політичний утилітаризм з його прагматизмом в організації системи державного управління; формування в державі системи зворотного зв'язку, політичної діалогічності як умови ефективності політики; впровадження нових інструментів організації суспільно-політичного життя держави; трансформація індивідуальної та суспільної свідомості на шляху до сприйняття проамериканських та прозахідних стилів життя.

Водночас Г.д. не завжди перешкоджає ефективному розвитку національних держав, а відтак має деякі позитивні сторони в розгортанні даного явища. Якщо система демократичних цінностей, що декларується окремою державою чи транснаціональним об'єднанням, має самодостатній характер, розкриваючи аксіологічно-гуманістичний зміст, то у такому випадку вона може бути корисною для розвитку окремої держави. У цьому контексті Г.д. може забезпечити громадянам можливість здійснення стратегічного вибору, сприяти у створенні демократичних інститутів суспільного розвитку, що тим самим має на меті забезпечення сталого розвитку окремого суспільства.

Важливим фактором впливу Г.д. є й те, що вона привносить собою певну гнучкість у систему організації суспільного життя в межах світового простору, це лише у тому випадку, якщо система цінностей, яка покладена в основу глобальної демократії, реально відображає інтереси та потреби всіх без винятку суб'єктів глобального простору. Результатом цього стає зближення між національними спільнотами, оскільки вони колегіально беруть участь у побудові та реалізації демократичних цінностей у межах глобального простору в цілому. Йдеться не лише про об'єднання держав, які досягли тотального рівня демократичного розвитку, а загалом про всі держави, які перебувають на різних рівнях демократичного розвитку, шляхом взаємообміну історичним досвідом вони можуть отримати для себе відповідні можливості для власного розвитку.

У сучасному світі все більше сьогодні спостерігається глобальна конкуренція між дер-

жавами за лідерство демократичного розвитку. Це слугує своєрідним стимулюючим механізмом, який забезпечує певною мірою підтягування окремих перехідних суспільств до світових стандартів демократичного розвитку. Проте Г.д. декларує закони, які відстоюють такі соціальні, економічні та політичні права, які можуть бути прийнятними в межах окремої держави, але не глобального світу в цілому. Це, безумовно, свідчить про те, що національне право окремої держави в умовах Г.д. захищається та реалізується опосередковано. Саме тому Г.д. покликана здебільшого “ліквідувати соціальну несправедливість, захистити основні права громадян у небагатих державах”, надавши допомогу в демократичному розвитку лише тим країнам, які найбільшою мірою цього потребують. Реалізація Г.д. має чітко вписатись у стратегію демократичного розвитку окремої держави, лише тоді вона може виявитись ефективною.

Важливим ризиком впливу Г.д. сьогодні є те, що окремі держави-донори, надаючи начебто допомогу демократичному розвитку іншим, що стосується, зокрема, перехідних суспільств, декларують одну систему цінностей, до прикладу захист прав людини, проте реально переслідують інші цілі. Здебільшого це є приведення до влади нової політичної еліти, яка вигідна саме державі-донору. Після того, як до влади приведена бажана еліта, Г.д. перетворюється на риторично-асимільовану цінність, а держава-донор починає реалізувати свої реальні цілі. Це, безумовно, становить ризики для демократичного розвитку окремої держави. Найбільш яскравим свідченням реалізації такої політики держави-донора може слугувати досвід США та Росії, що, у свою чергу, свідчить про те, що Г.д., яка декларує принцип прав людини, реально може перешкодити його реалізації.

Важлива роль у реалізації Г.д. у перехідних суспільствах належить розвитку сучасних глобальних інформаційно-комунікативних технологій, результатом впровадження яких стає глобальне (стандартизоване) комунікативне (віртуальне) суспільство. Даний тип суспільства є критерієм впровадження пост-модерністської методології суспільного розвитку, яка змінює політичну картину сучасного світу. У віртуальному інформаційному просторі будь-яке явище стає багатоконтекстним, у результаті чого стає відчут-

ним розрив між політикою реальною, об'єктивною та політикою інформаційного втручання (віртуальною), що тим самим призводить до кризи легітимності традиційних інститутів політичної влади. В результаті цього політичний простір формується за принципами, які диктуються законами інформаційної відкритості. Це є проявом тенденції так званої “глобалізованої інформаційної демократії”.

Основа Г.д. становить нормативна теорія справедливості, яка відкриває широкий теоретичний дискурс для з'ясування сутності політичної ситуації, яка розгортається в межах відповідного суспільства. Справедливість є одним із рівнів суспільного ідеалу, який встановлює загальну схему взаємодії громадян, суспільств, держав на засадах права, обов'язку, свободи, можливості, чеснот та ін. У будь-якому суспільстві існує загальноновизнана система принципів справедливості, які регулюють його життєдіяльність на всіх рівнях організації, необхідними є гармонійне поєднання свободи та рівності у суспільстві між громадянами, сукупності моральних засад суспільного устрою, базових принципів соціальної будови як вищої форми легітимності суспільних інститутів. За відсутності в перехідному суспільстві принципового консенсусу щодо фундаментальних цінностей загальної справедливості виникає конфлікт фундаментальних принципів справедливості, внаслідок чого в суспільстві відбувається розкол, який є результатом трансформації уявлень про справедливість.

В умовах впливу Г.д. виникають нові методологічні проблеми, пов'язані з переакцентуванням змісту проблем світового розвитку: якщо раніше вони трактувались на користь формування нового світоустрою з переходом до стійкого розвитку, то сьогодні поряд з такими тенденціями з'являються незворотні процеси та явища, пов'язані з конфліктністю, дестабілізацією політичної ситуації, появою нових викликів глобальній безпеці. Відбувається реальна криза управління на глобальному рівні, про що безпосередньо свідчить ряд конфліктів, пов'язаних з неефективною діяльністю багатьох суб'єктів світової політики. Все це чітко увиразнює потребу вироблення нових міжнародних стратегій та формування відповідних глобальних інститутів, які б відповідали інтересам національних держав.

Г.д. приводить до становлення нових форм політичного життя, передбачає створення нових політичних інститутів та форм політичної організації життя суспільства. Першочерговим завданням при цьому для перехідних суспільств постає розробка “Концепції внутрішньої та зовнішньої політики в сучасних глобалізаційних умовах”, яка б виступала концептуальною основою для стратегії реалізації загальнонаціональних та міждержавних інтересів. Одним із завдань такої концепції має виступати вплив на загальносвітові процеси з метою формування стабільного, справедливого та демократичного світоустрою. Основним принципом розвитку перехідного суспільства в умовах глобалізації має стати конкурентна політика ефективності, яка забезпечить відповідну демократизацію системи державного та політичного управління.

Вплив **Г.д.**, забезпечуючи відповідний рівень історичної динаміки сучасного світу, приводить до переструктурування міждержавних кордонів шляхом забезпечення рівності прав, толерантності у міждержавних відносинах та інституціоналізації відповідних форм компромісної поведінки між суспільствами в межах глобального простору.

Літ.: *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович. – К. : НАДУ, 2007. – 640 с.; *Глобальные Тенденции 2015: Global Trends 2015: A Dialogue About the Future with Nongovernment Experts (NIC 2000-02, December 2000).* – М. : [б. и.], 2001. – 568 с.; *Мир на рубеже тысячелетий : хрестоматия.* – М. : [б. и.], 2003. – 617 с.; *Патнем Р.* Чтобы демократия работала. Гражданские традиции в современной Италии / Р. Патнем. – М. : [б. и.], 2006; *Пенни У.* О современном и будущем мире в Европе / У. Пенни. – М. : [б. и.], 2004. – 349 с.

Войтович Р.В.

ГЛОБАЛЬНА ДЕРЖАВА – форма держави, яка характеризується відповідними формами зв'язку між окремими державами, її суб'єктами є транснаціональні структури та національні держави, що об'єднані спільною ідеєю, умовами та факторами глобалізаційного розвитку, основним засобом її функціонування є транснаціональне право, яке складається в результаті відповідних міждержавних домовленостей і спирається на спільність інтересів між державами та базових цінностей усього світу.

Г.д., як найвища форма транснаціональної єдності, синтезу державно-управлінських систем, моделей та типів розвитку, характеризує виникнення нового типу історичного розвитку та нові організаційно-правові засади його функціонування. Її основними принципами є синтез загальносвітових та конкретно національних умов, факторів та тенденцій розвитку, який реально ілюструє геополітичну єдність людства. Це дає підстави стверджувати про утвердження глобальної формації суспільного розвитку, де держава як інститут покликана забезпечити єдність між людьми, створивши тим самим нову соціально-історичну форму розвитку. Основними ознаками **Г.д.** є: територія (на сьогодні трансцендентно не визначена), населення (транснаціональні структури, які і перебирають на себе значну частку функцій), влада (система управління, яка передбачає розподіл повноважень між транснаціональними суб'єктами впливу).

Г.д. як інститут має забезпечувати реалізацію п'яти сфер політики: геополітику, етнополітику, кратополітику, екополітику та соціополітику. Реалізація цих функцій має певну складність, оскільки кожна національна держава має ментально регламентований характер їх виконання, який визначається системою національних інтересів. Кожна держава має свої власні економічні та політичні критерії розвитку та функціонування, узгоджувати які з іншими державами досить складно. Якщо між національними державами в умовах глобального простору немає єдності, то, незважаючи на своє історично зумовлене територіальне розміщення, вони можуть собі шукати спільників у глобальному просторі і вчитись взаємодіяти з іншими державами. Таке розуміння специфіки **Г.д.** приводить до отожднення її з первісним світом, оскільки саме тоді існували так звані племенні держави, які не прив'язувались до конкретної території. Поняття території в умовах глобалізації фактично набуває умовного характеру, а тому **Г.д.** як інститут управління все більше походить на “ватиканську державу”.

Суб'єктами **Г.д.** виступають усі національні держави, об'єднані спільною ідеєю, умовами та факторами глобалізаційного розвитку. За таких умов **Г.д.** набуває не конструктивно-концептуального, а міфологічного характеру, оскільки політико-правове розуміння території тут відходить на задній план.

Г.д. не має своєї чіткої просторової визначеності, а тому не має й свого юридичного та політичного буття. Пріоритетними тут стають дві тенденції – співвідношення національних та глобальних критеріїв розвитку окремих держав, переважання останніх і визначає специфіку функціонування Г.д. Важливим питанням є також визначення того, яким чином національна держава, долучаючись до глобального простору, може лишитись сувереном у здійсненні своєї внутрішньої політики.

Сутність Г.д. має зводитись до створення певної форми глобальної культури управління, яка б визначала специфіку розвитку держави та стратегію її геополітичного буття. Саме тому якщо між державами в умовах глобального простору і виникають певні форми експансії, то передусім вони пов'язуються із спробами національних держав модернізувати свій геополітичний простір, змінюючи відповідні територіальні, політичні та економічні межі своєї території.

У сучасній державно-управлінській науці виокремлено новий тип держави – “держави світу”, який чітко розмежовано з поняттям “світова держава”. Механізмом функціонування Г.д. є світова політика, яка не має чітких просторових меж (сьогодні національна держава має власну територію як умову ефективного національного розвитку, адже юридичні кордони сьогодні реально не відображають специфіку функціонування суверенних держав і не вичерпують собою реальний зміст сучасної геополітики). В межах Г.д. співіснують окремі національні держави, яким більшою чи меншою мірою властивий потенціал суверена і між собою ці держави наділені відповідними повноваженнями сфери впливу.

Важливим елементом організації влади в межах Г.д. є організаційно-правовий (механізм) впорядкування життєдіяльності громадян: громадяни слугують Г.д. як певному трансцендентному інституту чи своїй окремій національній державі в межах глобального простору.

Г.д. характеризується відповідними формами зв'язку між окремими державами, ефективність яких залежить від рівня національного та геополітичного самовизначення держави.

Г.д. в сучасному світі виникає як результат активності геополітичних рухів, викликаних певними умовами економічної необхідності;

є новим типом суспільного розвитку, який залежить від рівня національної та глобальної самоідентифікації та засобів глобального геополітичного самовизначення.

Г.д. реально порушує принцип національної індивідуальності, на зміну йому приходять ідея глобальної самоідентифікації, тобто рівень визнання себе реальними суб'єктами розгортання сучасних геополітичних процесів. Окремі дослідники сьогодні абсолютно переконані в тому, що Г.д. приводить до виникнення нових національних держав, адже в умовах глобалізації відбувається зближення націй, кристалізація культур, яка дає змогу визначити рівень збігу змісту таких культур у межах окремих націй, а на основі цього – вивести нову формулу глобалізаційної (інтернаціональної) культури.

Одним з критеріїв виникнення Г.д. є вирішення антиномії глобального та національного факторів суспільного розвитку. Від можливості узгодити ці два фактори і залежить система організації державної влади окремих суспільств в умовах глобалізації. Саме влада визначає структурований характер функціонування Г.д.

Г.д. як правова організація народу, який проживає в межах глобального простору, характеризується своїм рівнем суспільно-політичної та нормативно-правової організації. Кожна національна держава, яка включена в глобальний простір, володіє власними ментальними регламентованими принципами та нормами розвитку, а тому і ставлення до неї, і сама роль Г.д. ними бачиться по-різному.

Однією з методологічних проблем Г.д. є визначення рівня її суверенітету, проте в умовах глобалізації суверенітет як такий зазнає певної модифікації і містить у собі дві основні форми: незалежність по відношенню до інших держав та пріоритет впливу однієї держави на іншу (це пов'язується з роллю та впливом так званих світових держав). Важливою проблемою при цьому лишається та обставина, що **національна держава** в сучасних глобалізаційних умовах може здобути суверенітет впливу як у середині держави, так і водночас потрапити в певну політичну залежність від зовнішньої політики держави. Національна держава в умовах глобалізації не може лишатись суверенною по відношенню до себе самої, водночас залежати від низки геополітичних умов та факторів інших держав. Національна держава в умовах гло-

балізації, втрачаючи зовнішній суверенітет, може зберігати внутрішню незалежність. Порушення стандартів суверенітету в умовах глобалізації приводить до розгортання кризи у відносинах між окремими державами.

В умовах глобалізації виникають альтернативні форми національної держави: “наддержави”, “супердержави”, які базуються на добровільній спробі окремих держав самотійно впливати на інші держави, а також здатні спільно вирішувати окремі питання, попереджати відповідні конфлікти та забезпечувати відповідний рівень розвитку суспільства. Сучасна національна держава залежить сьогодні від сучасних геополітичних вимірів, а тому нерідко вона претендує на роль зовнішнього суверена. Національна держава, яка досягає балансу у внутрішньому та зовнішньому розвитку, все більше здобуває суверенності і все більше має можливостей визначати відповідну політику, а тому і стратегію свого власного розвитку. Тому все складніше визначити компетенцію внутрішньої політики держави, а тому й рівень впливу окремої держави до того часу, поки вона не перетворилась на Г.д. Сьогодні все більше національна держава залежить не від національного законодавства, а від міжнародного права, а це дає підстави визнавати за нею її глобальний характер функціонування. За принципами свого функціонування Г.д. застосовує механізм міжнародної самоорганізації (“багатостороннє об’єднання держав”), який найбільшою мірою розкриває сутність та специфіку її функціонування. Виокремлюють основні типи та види багатосторонніх об’єднань держав, які між собою відрізняються за правовим статусом, особливостями процедури прийняття рішень, своєрідністю взаємодії держав-членів, спільними ознаками яких є: наявність трьох і більше держав-членів глобального простору; функціонування на основі міжнародних договорів; наявність чітко визначеної структури органів управління; наявність відповідних ресурсів функціонування глобального простору; володіння компетенціями прийняття рішень, що зобов’язує членів Г.д. до їх безпосереднього виконання.

Г.д. є такою інституційною формою, яка дає змогу перетворити людство на нову соціально-політичну реальність, а відповідно до цього побудувати нову макросистему. Якщо національна держава базується на такій ду-

ховній основі, як національна ідея, то Г.д. – на загальнопланетарній ідеї розвитку та функціонування людства. Основним засобом функціонування такої держави є транснаціональне право.

Транснаціональне право – це сукупність норм, яка формується в результаті відповідних домовленостей між державами і спирається на спільність інтересів між державами та базових цінностей усього світу.

Г.д. функціонує згідно з джерелами міжнародного права, реалізуючи водночас прагнення до збереження власного державного суверенітету. Основною складністю при цьому залишаються принципи та механізми налагодження правовідносин між державами в умовах глобального простору, адже для кожної з держав характерною є своя власна система джерел права, яка визначає зміст та специфіку її функціонування. В сучасних умовах фактично нівелюється чітке розмежування правових функцій та ідеальне уявлення про норми права. В остаточному підсумку це привело вчених до необхідності використовувати формулу міжнародного режиму.

Формула міжнародного режиму – це один із засобів стандартизації відносин між національними державами в межах глобального простору.

Формула міжнародного режиму доводить необхідність дотримання конкретних правил, норм та процедур з метою створення відповідних інституцій, які б регулювали систему правовідносин між державами глобального простору. Саме сукупність правил та норм виступають основним засобом формування відповідного міжнародного режиму. Поняття міжнародного режиму забезпечує відповідну інституціоналізацію відносин між державами, а також систему взаємодії між ними в умовах глобального простору. Розглядаючи міжнародний режим як один із засобів функціонування Г.д., слід виходити з розуміння конвергентності типу сучасного розвитку та управління ним. Адже сьогодні для держав характерним є різновекторне устремління у здійсненні зовнішньої політики, а тому надзвичайно важко віднайти механізми співпраці між державами у площині здійснення так званої “паралельної політики”.

Паралельна політика Г.д. – це спільні для багатьох суб’єктів глобального простору

інтереси та механізми, які забезпечують відповідну взаємодію між національними державами в площині діалогічного розв'язання спільних проблем.

Важливо виробити ефективну практику взаємодії між національними державами в умовах глобального простору, адже традиційно використовується як революційна, так і еволюційна технології. Доцільніше застосовувати останню, оскільки вона не вдаватиметься до впровадження стандартизованих процедур реалізації відповідних інтересів та жорсткого регулювання системи міжнародних відносин.

Міжнародний режим – це одна з організаційно-функціональних форм регулювання міжнародних відносин, яка визначається сукупністю правил та норм поведінки суб'єктів глобального простору (впливових у світі держав), на основі чого і формується сфера міжнародної взаємодії.

Необхідно враховувати фіксований та нефіксований характер правил та норм налагодження глобальних форм життєдіяльності. Фіксованими є правила та норми, які регламентуються певними, чітко конкретизованими домовленостями між державами, водночас, коли нефіксованими визнаються правила, які визначаються окремою державою і не поширюються на систему взаємовідносин з учасниками глобального простору, тобто існують у межах певної держави суто номінально і не поширюються на інших. Дані правила визначають форми співробітництва держав та їх можливості щодо реалізації спільних потреб та інтересів.

Г.д. характеризується двома сферами співпраці між державами: політична (питання міжурядової співпраці) й технічна (економічні та соціальні питання) взаємодія. Найбільші ризики становить політична сфера взаємодії, оскільки тут завжди існують нездоланні конфлікти, які зумовлені ірраціональним прагненням держав до могутності, з огляду на що співробітництво як таке виключається абсолютно.

Основою виникнення та функціонування Г.д. як безумовної альтернативи національної держави є розширення сфери функціональної співпраці спочатку між людьми, а потім вже і між державами як окремими суб'єктами глобального простору, в результаті чого виникає нова форма соціальної організації – *всесвітнє суспільство*, атрибу-

том якого лишається принцип суверенності, оскільки саме він забезпечує лояльну реалізацію інтересів та потреб людства в умовах сучасного розвитку.

Більшістю вчених ставиться питання про можливість налагодження ліберальної взаємодії між державами шляхом ліквідації державного суверенітету. Розвиток міжнародних відносин має привести до поступового обмеження та ліквідації суверенітету держав, а базована на цьому суверенітеті система міжнародних відносин має бути замінена "всесвітньою федеративною державою або ж анархічним бездержавним суспільством". В умовах функціонування Г.д. традиційно йдеться про вплив політики взаємодії держав на безпосередню діяльність національних урядів, нівелюється система відносин між людьми.

Г.д. як форма інтеграційного об'єднання держав завжди має враховувати власне політичний фактор, адже об'єднуватись можуть держави, які мають спільний ідеологічний знаменник, та ті, де внутрішня структура організації державної влади збігається. Фактично тут йдеться про об'єднання великих за територіальним критерієм та фактором економічної могутності національних держав. Це все доводить необхідність приведення конституцій національних держав у "відповідність з демократичними принципами міжнародного правопорядку".

Важливим питанням є те, які засоби в умовах функціонування Г.д. мають застосовувати національні держави, аби досягнути відповідного рівня правового регулювання форм взаємовідносин між державами, що перебувають на абсолютно протилежних позиціях. Принциповим є збіг норм, які регламентують розвиток та функціонування окремої національної держави, а також і вплив акторів глобального розвитку на реалізацію відповідного нормативно-правового комплексу її функціонування. Функції національної держави в сучасних глобалізаційних умовах зводяться лише до втручання у справи зовнішньої політики, але це не стосується внутрішньої політики окремих держав (державного суверенітету, прав людей та їх захисту зокрема). Важливу роль тут відіграють норми багатосторонніх домовленостей між державами, адже в умовах глобального простору держави являють собою "нормативно-правові та політичні сім'ї". Це

принципово важливо, адже в контексті сучасної ситуації національні держави належать до різних типів таких сімей і віднайти паритетну формулу їх узгодженої взаємодії надзвичайно складно.

Літ.: *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович. – К. : НАДУ, 2007. – 640 с.; *Global Modernities* / ed. by M. Featherstone, S. Lash, R. L. Robertson. Thousand Oaks; New Delhi. – 2005. – 675 p.; *Ruggie J. G.* Construczzione del pace polity. Essayse on Internazionale Institutionalizzazione. – 3 ed. L. / J. G. Ruggie. – N. Y., 2002. – 324 p.; *Globalization and the Challenge of a New Century : A Reader* / P. O'Meara, H. D. Mellinger, M. Krain, D. Marytani (eds). Bloomington ; Indianapolis : Indiana Univ. – Press, 2000.

Войтович Р.В.

ГЛОБАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ – засіб об'єднання держав, який забезпечує структурну трансформацію сучасної системи міжнародних відносин і сприяє паритетному розподілу соціально-політичного, економічного та культурного потенціалу між державами, є основним критерієм і принципом розвитку сучасного світу, а відповідно до цього й інституційним механізмом забезпечення його функціонування.

Г.і. визначає закономірності розвитку сучасного світу, оскільки під її впливом змінюється глобальна структура світоустрою, з'являються нові інтегративні структури, які забезпечують інтенсифікацію розвитку людства.

Г.і. забезпечує форму єдності та цілісності сучасного людства, завдяки чому різні прагнення та інтереси держав можуть привести до глобальної єдності світу. **Г.і.**, як і будь-яка інша соціальна конструкція, може за певних умов справляти як позитивний, так і негативний вплив.

Більшість держав сьогодні постає перед необхідністю відповісти на запитання: в чому сутність **Г.і.**, яка її основна мета, в чому її конкретні переваги для розвитку сучасного світу і що це дасть для розвитку окремої національної держави, з якими державами необхідно інтегруватись, аби досягнути бажаного результату, яких форм набуває **Г.і.** в сучасному світі, які основні засоби здійснення **Г.і.** мають застосовуватись, на яких принципах та умовах має здійснюватись **Г.і.**?

Г.і., на відміну від усіх інших історичних форм інтеграції, які їй передували, має то-

тальний характер. Більше того, **Г.і.** є еволюційно видозмінена модель інтеграції, яка включає всі історичні форми. На сьогодні світ пройшов такі дві історичні форми інтеграції, як: 1) інтеграція за допомогою сили, яка здійснювалась з доісторичних часів першими завойовницькими походами (окрема держава за допомогою сили приєднує до себе інші держави (імперія)); 2) добровільна інтеграція (об'єднання держав на основі реалізації спільних інтересів та потреб). За своїми масштабами, територіальними вимірами та формами впливу ці дві історичні форми інтеграції не мали такого поширення, які має сучасна **Г.і.** Ці дві форми характеризують сьогодні сучасну форму інтеграції – **Г.і.**

Передумовою виникнення **Г.і.** є основні засоби обміну знаннями, цінностями розвитку в умовах інформаційного суспільства, які привносяться Інтернетом як основним засобом забезпечення взаємообміну знаннями та цінностями в режимі он-лайн у межах глобального простору. Характерною ознакою **Г.і.**, на відміну від усіх попередніх, є реалізація утилітарного інтересу – ідея вигоди та матеріального добробуту, де людина, держава перетворюються на інструмент реалізації окремих цілей, які є основою функціонування та довготривалості відповідного глобального об'єднання.

Більшість експертів розглядають **Г.і.** як: логічний результат нового європейського ліберального проекту, в основі якого лежить сциентистська парадигма європейської культури Нового часу, яка найбільш рельєфно проявила себе в кінці ХХ ст. (*Ф. Фукуяма*); створення єдиної світової спільноти, в якій формуються єдині норми, інститути та культурні цінності (*А.Е. Куджанишвілі*); необхідна умова історичного процесу розвитку людства, оскільки вона приводить до відповідних форм переплетіння міжцивілізаційного розвитку та синхронізації цивілізацій (*Ю.В. Яковець*).

Г.і. у її сучасному варіанті покликана забезпечувати відповідну стабільність суспільно-правового устрою, який базується на: 1) праві державного громадянства людей у складі народу; 2) міжнародному праві держав по відношенню один до одного; 3) світовій громадськості виходячи з того, що люди та держави перебувають між собою у зовнішніх взаємовідносинах і розглядаються як громадяни загальнолюдської держави (*І. Кант*).

Необхідною складовою ефективності реалізації **Г.і.** є наявність відповідного інтеграційного права, яке б чітко регулювало систему відносин між державами в умовах відповідного глобального об'єднання. Важливим фактором інтеграції між державами є прагнення до миру, яке виступає у формі відповідної гарантії стабільності та добробуту держави. Проте здійснити процес **Г.і.** в жодному разі не можливо, якщо він не має належного рівня підтримки з боку різних груп громадськості, а також і з боку відповідних державно-управлінських структур.

Основа **Г.і.** становить загальнооб'єднувальна, всесвітньоглобальна система цінностей (загальнолюдські, глобалізаційні, національно-регіональні та індивідуальні), яка з необхідністю має поділятися всіма суб'єктами глобального об'єднання. Така система цінностей є пріоритетною щодо периферійної системи цінностей і здебільшого має приводити до усереднення нейтральності у ціннісних поглядах, аби таким чином не піддатися руйнації базових ціннісних факторів, якими керуються держави в процесі об'єднання. Тому в умовах глобалізації мова має йти про так звану транснаціональну систему цінностей, яка б працювала на інтеграцію держав, а не на протиставлення на основі відмінностей у національній системі цінностей, за якою живе кожна із держав.

Аби **Г.і.** мала позитивний характер, вона має здійснюватися на основі геостратегічної, політичної та економічної рівності держав. Відповідно до цього у сфері геополітики було розроблено теорію “мондіалізму”.

Теорія “мондіалізму” – передбачає об'єднання держав лише на умовах зрівняння їх економічного розвитку. Йдеться про можливість налагодження ефективного та тривалого об'єднання між державами лише тоді, коли вони мають спільні передумови та можливості економічного розвитку. Це свідчить про те, що ефективність **Г.і.** визначається параметрами рівності умов розвитку між державами, які прагнуть включитись у відповідне глобальне об'єднання.

Переваги Г.і.: 1) сприяє налагодженню ефективної взаємодії між державами на всіх інституційних рівнях розвитку суспільства і базується на реалізації ними спільних інтересів; 2) забезпечує структурну трансформацію сучасної системи міжнародних відносин; 3) сприяє паритетному розподілу со-

ціально-політичного, економічного та культурного потенціалу між державами в умовах спільного глобалізаційного вектора розвитку. У межах відповідного глобального об'єднання окрема держава може задавати відповідні правила “геостратегічної гри”, які і регламентують характер здійснення **Г.і.** і визначають рівень активності в такому об'єднанні кожної окремої держави.

Основною метою Г.і. є реалізація спільних інтересів шляхом досягнення геостратегічного консенсусу та збереження національної ідентичності.

Дві основні форми Г.і. в сучасних умовах: 1) глобальна індивідуальна інтеграція; 2) глобальна колективна інтеграція.

Глобальна індивідуальна інтеграція – це персональне включення окремої людини до сфери глобального соціально-політичного, економічного та культурного простору. Йдеться про певні форми об'єднань між окремими людьми в межах глобального простору (до прикладу, окрема людина для реалізації своїх інтересів та потреб включається у відповідні транснаціональні структури (економічні, професійні, політичні, релігійні, соціальні).

Глобальна колективна інтеграція – це об'єднання держав як суб'єктів колективної волі для реалізації спільних інтересів (економічних, соціальних, політичних, культурних, екологічних, правових, які й визначають критерії взаємозв'язку та взаємодії між державами).

Основні механізми взаємодії держав в умовах **Г.і.:** партнерство та добросусідство.

Партнерство – це суб'єктивний акт налагодження взаємодії між державами на основі реалізації спільних інтересів.

Добросусідство – це форма об'єднання держав виходячи із спільності їх територіального фактора.

Досить часто інтереси між державами, які межують кордонами, можуть бути принципово різними, і в цьому разі не можна говорити про оптимальну форму **Г.і.** між ними. Партнерство є пріоритетнішою формою взаємодії між державами, ніж добросусідство.

Г.і. передбачає форсовану інтеграцію розвинутих держав у межах створення єдиного централізованого простору, який сприяє активному розвитку кожної з держав за умови використання фінансових засобів та технологій, розроблених іншими країнами. Впровадження такої моделі інтеграції характери-

зується низкою **проблем**: розвиток охоплює лише незначну частину населення планети та національних господарств, зростає соціально-економічне розшарування, маргіналізація, відчуження та злиденність значної частини населення, що безпосередньо пов'язується з посиленням залежності від стратегії функціонування транснаціональних структур, а тому відкритим лишається питання про стабільність державно-управлінських систем у світі.

Ризики Г.і.: різний стиль суспільно-політичної життєдіяльності держав, які включаються в процес інтеграції; відмінні історичні передумови суспільного розвитку; принципова відмінність у структурі менталітету; різниця в інтересах здійснення інтеграції; масштаб амбіцій лідерів, які проводять інтеграційну політику; відмінність у розумінні сутності, форм та засобів інтеграції.

Г.і. включає значну кількість способів прилаштування та взаємодії держав у межах певного глобального об'єднання. Така глобально-просторова організація характеризується відповідними **механізмами** (інструментами): експансивне розширення засобів **Г.і.** відповідно до умов розвитку держав; застосування адекватних ресурсів, які забезпечують реалізацію спільних інтересів між державами в межах глобального об'єднання; максимальна реалізація можливостей суб'єктів, що забезпечують потенціал спільності між державами та функціонування певного глобального об'єднання. Ці інструменти працюють на забезпечення глобальної спільності у відносинах між державами та їх інституціоналізації. В результаті цього **Г.і.** відкриває перед державами нові можливості, посилює їх геостратегічний потенціал, створює умови для забезпечення сталого розвитку в умовах глобалізації.

Основним суб'єктом реалізації **Г.і.** є фінансова еліта, яка зацікавлена в об'єднанні світу заради реалізації своїх вузькоутилітарних (економічних інтересів), якщо вони навіть і перешкоджають реалізації загальностратегічних національних інтересів.

Літ.: *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович. – К. : НАДУ, 2007. – 640 с.; *Фукуяма Ф.* Великий розрив / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ, 2004. – 370 с.; *Яковец Ю. В.* Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец / Междунар. ин-т Пити-

рима Сорокина – Николая Кондратьева. – М. : Экономика, 2001. – 346 с.

Войтович Р. В.

ГЛОБАЛЬНА ІНФОРМАТИЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА. Найважливішим процесом інформаційної глобалізації є **інформатизація** – організаційний соціально-економічний і науково-технічний процес створення оптимальних умов для задоволення інформаційних потреб і реалізації прав громадян, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, організацій, суспільних об'єднань на основі формування й використання інформаційних ресурсів. Інформатизація є продуктом науково-технічної революції, що являє собою сукупність впроваджених якісних змін у техніку, технології й організації визначального виробництва, які відбуваються під впливом великих наукових досягнень і відкриттів, що справляють визначальний вплив на соціально-економічні умови громадського життя. Тим самим інформатизація – один із проявів науково-технічного прогресу, що полягає в об'єктивному посиленні ролі достовірного, вичерпного знання в усіх видах людської діяльності. *Завданнями* інформатизації, у тому числі для органів державної влади й управління, є повне задоволення інформаційних потреб суспільства в усіх сферах його діяльності, поліпшення життєвого рівня населення, підвищення ефективності виробництва, сприяння соціально-політичній стабілізації. Під **Г.і.с.** розуміють об'єктивний процес, що все зростаючою мірою стає основою й головним стрижнем розвитку як науково-технічного, так і економічного й соціального. Інформатизація в даному аспекті сама по собі виступає і як науково-технічний процес, і як процес історичний і соціальний. У процесі глобальної інформатизації суспільство якісно змінюється не тільки в технічному, але й у соціальному й духовному контекстах. Результатом цих змін є формування глобального інформаційного простору й перехід країн (поки – найбільш розвинених) до побудови інформаційного суспільства.

Літ.: *Почепцов Г. Г.* Інформаційна політика : навч. посіб. / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. – К. : Знання, 2006; *Політологія* : навч. посіб. / Н. В. Грицяк, Б. Л. Дем'яненко, В. М. Дем'яненко ; за ред. В. М. Дем'яненка. – 3-тє вид. допов. і уточн. – К. : Видавн. центр ТОВ Софія – А, 2008; *Войтович Р. В.*

Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович ; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. М. Князева. – К. : Вид-во НАДУ, 2007; *Манойло А. В.* Особенности информационной политики эпохи информационного общества / А. В. Манойло, Д. Б. Фролов, В. Б. Вепринцев // Проблемы информационной безопасности. Компьютерные системы. – 2002. – № 4.

Грицук Н.В.

ГЛОБАЛЬНА КОНТРАКЦІЯ – одна із форм глобальної інтеграції, яка передбачає акумулювання національних ресурсів (інтересів) з метою вироблення ефективної стратегії розвитку держави й утвердження своєї конкурентоспроможності у світі шляхом приєднання чужої території та формування нової системи кордонів; забезпечує формування геостратегічного образу, який визначає закономірності розвитку держави, а відповідно до цього і ставлення до такої держави з боку світової спільноти.

Г.к. характеризує втрату простору, просторове зжаття (стискання) держави в результаті впливу на неї іншої держави. Якщо “розширення проти інтеграції” являє собою експансивну форму об’єднання, то **Г.к.** – форма протистояння “розширенню” шляхом акумулювання (контракцію) національних ресурсів (інтересів) з метою вироблення ефективної стратегії розвитку держави на умовах включення її у світові геополітичні процеси. **Г.к.** є вмінням та здатністю держави протистояти глобальному розширенню, яке перешкоджає збереженню власних національних стратегій державного управління.

Г.к. для національної держави становить певні **ризики**: позбавляє можливості справляння зовнішнього впливу на функціонування відповідного геополітичного простору, оскільки вона сама перебуває під чітко регламентованим впливом окремих геополітичних суб’єктів (окремих держав, наділених відповідними формами впливу на інших, які є економічно потужнішими та політично зрілішими).

Мета **Г.к.** для держави полягає в тому, щоб швидко та ефективно спрямувати свій потенціал таким чином, аби він працював на інтереси власної країни. Важливу роль у здійсненні **Г.к.** відіграє потенціал ефективності державної влади, саме потенціал того, наскільки вона здатна протистояти “розширенню” впливу іншої держави в процесі

здійснення своєї державної політики. Здебільшого форму **Г.к.** вчені вбачають у реальному розширенні своєї території шляхом приєднання чужої та формування нової системи кордонів. Це стає можливим завдяки здійсненню політики **Г.к.**, одним із принципів якої є формування геостратегічного образу держави в умовах глобалізації.

Геостратегічний образ держави – це сукупність цінностей, норм, знаків, які формують символічне уявлення про державу, її територію, традиції, менталітет, систему організації влади тощо.

Створення геостратегічного образу держави має враховувати: 1) геополітичне та геостратегічне цілеспрямоване конструювання (коли держава має на меті здійснення концентрованого впливу на іншу державу, в результаті чого вона шукає найбільше точок перетину між ними); 2) геополітичну деконструкцію (коли конструюється новий геостратегічний образ держави, який принципово відрізняється від стереотипного сприйняття її в минулому); 3) геополітичну ідентифікацію (наскільки та чи інша держава ідентифікує свою належність до глобального простору і як вона бачить свою роль у ньому – лідера чи аутсайдера).

Геостратегічний образ держави визначає закономірності її розвитку, а відповідно до цього і ставлення до неї з боку світової спільноти.

Основними формами геостратегічного образу держави є: конфронтаційний (характеризується спрямованістю на реалізацію агресивних форм здійснення зовнішньої політики); ліберальний (спрямований на налагодження діалогу у відносинах між державами). Глобальна експансія на сучасному етапі геополітичного розвитку є основною потребою в стратегії суспільного розвитку окремої національної держави, яка дбає про свій геостратегічний статус у світі. Надзвичайно важливим питанням є визначення стратегії глобальної експансії, а відповідно до цього з’ясування факторів, які приводять державу у стан **Г.к.**, адже закономірно негативний вплив глобалізації на державу приводить до геополітичного зжаття.

Г.к., забезпечуючи формування відповідного геостратегічного образу окремої держави та її вплив на розвиток сучасного світу, приводить до формування певного інтегрованого простору, який має такі **форми**:

1) анаморфний геостратегічний простір (соціально-економічний, політичний та культурний простір національної держави, який видозмінений відповідно до умов глобальної інтеграції); 2) автономний геостратегічний простір (простір розвитку окремої держави, який спрямований на виключну реалізацію національних інтересів з одночасним розрахунком на власні сили); 3) динамічний геостратегічний простір (спрямованість окремої національної держави на досягнення геополітичного та гео економічного компромісу у відносинах між державами). Така форма інтегрованого простору фактично і сприяє формуванню відповідної геостратегічної картини світу в межах певної національної держави. Урахування цих форм інтегративних просторів є важливою складовою процесів формування та здійснення зовнішньої політики держави, що забезпечить відповідний рівень передбачуваності стратегії дипломатичних зв'язків між державами, наскільки їх інтереси є глобально концентрованими і те, наскільки ці інтереси можуть бути реалізованими в умовах відповідної форми глобальної інтеграції.

Г.к. забезпечується шляхом посилення економічного, політичного, ідеологічного та інформаційного потенціалу держави та відповідної модернізації системи державного управління ("розширення" впливу держав між собою та **Г.к.** як глобальне зжаття (концентрація національного ресурсу)). Відповідно до типів глобального простору виокремлюються такі типи глобальної контракції, як: економічна, політична, інформаційна та ідеологічна.

Г.к. являє собою один з найбільш ефективних засобів концентрації національних інтересів, який може стати новим геополітичним проектом, який певною мірою полегшить становище держав в умовах глобалізації. Чим більше простору (географічного, економічного та ідеологічного) освоюється окремою державою, тим могутнішою вона стає. Це положення є достатньо суперечливим, оскільки така політика глобального розширення може бути надзвичайно ризикованою для держави, яка здійснює таке розширення, оскільки вона обирає транснаціональні вектори розвитку, "розмиваючи" тим самим власні. Одним з прийомів сучасної геополітики демократичних держав є здатність до авторитарної поведінки у здійсненні глобальної інтеграції. Важлива роль при цьому нале-

жить збігу геополітичної волі та національного інтересу, що, безумовно, виступає гарантом підтримки з боку суспільства відповідної стратегії геополітичного розширення держави. Це свідчить про те, що предмет розширення держави лише тоді може виступати об'єктом ефективної державної політики, якщо він підтриманий на рівні нації в цілому. Стратегія геополітичного розширення держави принесе успіх, якщо вона первинно буде оформлена на рівні національного інтересу. Відповідно до цього виділяють дві форми **Г.к.**: 1) "ідеологічна контракція" – коли суспільство живе однією ідеєю розвитку, сповідуючи єдиний вектор суспільного розвитку; 2) (фізична) географічна контракція, коли є чітко визначеними територіальні межі держави, відповідно до яких має здійснюватись геополітичний вектор розвитку.

Для більшості держав глобального світу особливо актуальним є питання подолання своєї **Г.к.** (геополітичної закритості), водночас надзвичайно важко оцінити геополітичне їх становище, оскільки прагнення їх до геополітичного розширення є здебільшого надзвичайно слабким. З огляду на це перед ними постає питання, яким чином і за допомогою яких стратегій сьогодні держави можуть вийти із своєї **Г.к.**, розширивши форми свого впливу на функціонування інших національних держав.

Літ.: *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович. – К. : НАДУ, 2007. – 640 с.; *Замятин Д.* Геополитические образы современного мирового развития : монография / Д. Замятин. – М. : [б. и.], 2009; *Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме).* – СПб. : Алетейя, 2000. – 518 с.; *Гидденс А.* Глобализация мира / А. Гидденс. – М. : [б. и.], 2003. – 318 с.

Войтович Р.В.

ГЛОБАЛЬНА МІГРАЦІЯ – форма переміщення людей (із одного регіону, держави) в іншу державу в межах глобального простору, яка прискорила процеси міжцивілізаційної взаємодії, призвела до розпорошення людського потенціалу, змішання мов та конфесій у пошуках реалізації власних інтересів. **Причини виникнення Г.м.:** глобальний тероризм, економічна нестабільність, низький рівень життя, масове безробіття, війни, різні форми політичних експансій, порушення прав людини.

Більшість країн світу опинились перед необхідністю розв'язання складних проблем, які передусім зумовлені відсутністю ефективною міграційною політикою з боку окремих держав, яка б забезпечувала подолання Г.м. (можливість виставити міцні кордони від небажаних мігрантів). Важлива роль належить розробці ефективних механізмів інтегрованою міграційною політикою, яка має здійснюватись між тими країнами світу, які піддаються напливу мігрантів, і тими, які сприяють відпливу свого людського ресурсу в інші країни.

Однією з форм Г.м. є внутрішньорегіональна міграція.

Внутрішньорегіональна міграція – це така форма міграції, яка здійснюється в межах окремого регіонального утворення, що створює сприятливі умови для територіальної мобільності населення, а відповідно до цього – і формування єдиного ринку праці. Реальним прикладом такої міграції можуть слугувати СНД, ЄС та інші регіональні утворення.

Г.м. як головний виклик суспільному розвитку сьогодні набуває особливо стійких тенденцій, які регламентують державну політику більшості країн світу. Кожна держава постає перед необхідністю розробки стратегії розвитку згідно з тенденціями впливу Г.м. Це вимагає “збалансованого, комплексного, багаторівневого та багаторонного управління міграційними процесами, одним з важливих компонентів якого має стати протидія факторам, що породжують процеси Г.м.”. Такими могутніми факторами протидії Г.м. з боку окремої держави має виступати формування потужної соціально-економічної, правової та політичної інфраструктури, яка б забезпечувала оптимальні умови для життєдіяльності громадян на території своєї держави. Особливо важлива роль належить політиці створення робочих місць, забезпеченню економічного розвитку та реалізації демократичних засад держави. Це протистоятиме поширенню Г.м. у сучасному світі за умови, якщо кожна з держав свою внутрішню політику вибудовуватиме з урахуванням потреб утримання громадян на своїй території.

Подолання Г.м. зумовлює необхідність запровадження узгоджених дій між різними країнами світу в протистоянні не лише її впливу, а й у подоланні її передумов та факторів виникнення. Спільні дії держав світу

можуть забезпечити створення “цілісної системи регулювання міграційних процесів”. Країни світу по-різному ставляться до вибору методів протистояння Г.м., деякі з них намагаються радикально протистояти цьому процесу, інші – блокувати причини, фактори, передумови поширення Г.м. або відмежуватись, закривши свої кордони від “небажаних гостей”.

В умовах глобалізації приплив міграційних потоків характерний не лише для розвинених країн світу, а й для тих, які перебувають у рівних умовах розвитку з тими державами, з яких відпливають людські потоки. Це пов'язується з тим, що в умовах глобалізації поняття територіального та національного факторів є фактично абсолютно розмитим, тут людина є громадянином не окремої держави, а громадянином світу. Для сучасного громадянина сьогодні не важливо де жити, головне для нього, аби реалізовувались його громадянські права, а тому в ідеалі навіть не реалізація економічних інтересів для громадян є пріоритетною, а реалізація їх загальнолюдських цінностей.

Глобальна міграційна політика має подвійне завдання: 1) має бути спрямована на захист державних кордонів від небажаних міграційних потоків; 2) “система міграційної фільтрації”, яка передусім спрямована на ідентифікацію міграційних потоків, дасть змогу чітко визначити, приймати чи не приймати їх на території окремої національної держави, а головне – якщо приймати, то якою мірою їх адаптувати до реалій розвитку окремої національної держави. Йдеться про те, яким чином глобальні міграційні потоки не повинні перешкоджати функціонуванню національної держави, не розмиваючи при цьому базові засади, на яких побудована така держава (мова, традиції, структура менталітету).

Глобальна міграційна політика має бути спрямована на створення належних умов для інтеграції міграційних потоків у систему суспільної життєдіяльності країни, до якої вони прибувають. Постає завдання вирівняти окремі диспропорції, яких зазнає сучасний світ у результаті глобальної інтеграції. На думку женецьких експертів, ефективним інструментом такого вирівнювання слугує пониження зовнішньоторгівельних бар'єрів, що тим самим компенсує мобільність робочої сили, адекватний розподіл ресурсів та

доходів, а також раціональне використання факторів виробництва.

Важлива проблема, яку сьогодні необхідно розв'язати в контексті Г.м., – пом'якшення соціальних деструкцій, яких зазнає сучасний світ у результаті її впливу. Йдеться про те, яким чином певні країни світу можуть заповнити свої втрати в результаті Г.м., особливо це стосується людського потенціалу.

Для України означена проблема набуває особливого звучання починаючи з середини 90-х рр. На сьогодні нараховується вже кілька хвиль міграції: глобальна відкритість світу створила можливість для міграції значної частини населення України за її межі, визначальним фактором якої є виключно реалізація економічних інтересів. Українська держава за таких умов не достатньо охоче включається як до глобальної міграційної політики, так і не достатньо активно формує внутрішню державну міграційну політику, яка б передусім була спрямована на гуманітарну підтримку своїх громадян на території своєї держави.

Г.м. як виклик суспільному розвитку сьогодні вимагає налагодження ефективних механізмів “міжнародної координації та кооперації” дій між державами, що сприятиме більш ефективному управлінню міждержавними пересуваннями населення. Йдеться про те, яким чином глобальні міграційні процеси зробити більш контрольованими та передбачуваними, а в результаті цього – чітко контрольованими.

Важливим фактором протистояння Г.м. з боку розвинених країн світу є **засоби зовнішньої підтримки (допомоги)**, до яких належать: прямі іноземні інвестиції, злагоджена система зовнішньоторговельної політики, що тим самим стримує виникнення нових потоків мігрантів з окремих країн світу. Основними формами зовнішньої допомоги є: соціально-економічна та технологічна, які покликані забезпечити відповідний рівень модернізації господарського життя, підвищення рівня виробничої інфраструктури та розвитку людського потенціалу. Сюди відносять: різні форми інвестицій, кредитування, надання відповідних грантів на розвиток соціально-економічної та політичної сфер суспільства, сприяння технологічному та інноваційному розвитку.

Важливою формою зовнішньої допомоги з боку розвинених країн світу є гуманітарна допомога, яка також протистоїть поширен-

ню Г.м. Така форма допомоги здебільшого надається як окремими державами, так і відповідними транснаціональними структурами чи навіть міжнародними організаціями (Світовий банк, ООН, МІРР, ГААТ, Паризький клуб, ЄС та ін.). Проте зовнішня допомога жодною мірою сьогодні не може бути самоціллю у розвитку окремої держави, оскільки вона радикально не здатна змінити стратегічний характер розвитку держави з огляду на те, що лише закладає передумови для зміни умов суспільного розвитку. Розв'язати певні міграційні проблеми здатна держава лише самостійно.

Зовнішня допомога з боку окремих країн світу сьогодні має виключно гуманітарний, а не утилітарний характер у протистоянні Г.м. Це підтверджується тим, що зовнішня допомога, яка надається окремими країнами, спрямована на чітку реалізацію їх геополітичних інтересів, оскільки лівова частина такої допомоги припадає саме країнам з високим рівнем припливу мігрантів до держави, яка надає допомогу. Це створює глобалізаційні виклики для функціонування національних держав, оскільки така допомога передбачає завжди відповідні геоекономічні, а то й геополітичні поступки, в результаті цього міграційна політика, яка формально базується на гуманітарних цілях, реально може становити виклики для національної безпеки держави стратегічного характеру.

Аксіоматичним лишається одне: аби протистояти Г.м., кожна із країн світу має ставити питання про симетричність внутрішньої і зовнішньої політики, а заради цього має забезпечуватись економічний розвиток. Це зменшить соціальну нерівність між громадянами в межах різних країн світу, знизить також показники бідності, що головною мірою нівелюватиме бажання потенційних мігрантів шукати кращого життя за межами своєї держави. Більше того, ефективна внутрішня політика може виступати засобом не лише зниження показників Г.м., але й засобом повернення своїх громадян з міграції. Заручаючись зовнішньою допомогою інших країн світу, окремі держави мають сприяти пом'якшенню диспропорцій у соціально-економічному та політичному розвитку держави, не допускаючи можливості перетворення безробітних у потенційних мігрантів. Саме тому окремі країни світу, такі як Ко-

рея, Тайвань для того, аби пом'якшити таку диспропорційність у розвитку держави, не лише стримують міграцію, але й стимулюють її. Це, зокрема, може привести до оптимізації внутрішньої політики держави, особливо що стосується захисту її національних інтересів в умовах глобалізаційного розвитку. Міграція з метою здобуття кращої освіти, набуття відповідних професійних навичок може мати позитивний характер, якщо державі вдасться повернути свій людський потенціал назад. Прикладом цього може слугувати Сінгапур, який має спеціальну державну програму повернення із-за кордону своїх учених, які навчались і працювали за кордоном. Для них існують відповідні пільги та пропонується висока заробітна плата. Майже тождерна програма існує в Кореї, де переважною мірою ставиться питання про повернення із-за кордону фахівців у сфері високих технологій і гарантується швидке просування кар'єрними щаблями.

Деякі країни світу, аби протистояти Г.м., запроваджують відповідні демографічні програми, які контролюють приріст народжуваності, а це, у свою чергу, приводить до скорочення безробіття та зростання прибутків. Хоча в загальнопланетарному масштабі окремі країни реалізують програми, які сприяють приросту населення, інші вдаються до контролю над приростом народжуваності. Г.м. позначається на системі державного управління, адже досить часто у світі спостерігається тенденція кадрового забезпечення органів державної влади з боку мігрантів. У більшості країн світу емігрантське середовище стає головним постачальником кадрів не лише у виробничі, економічні структури, які є не достатньою мірою заповнені корінним населенням, а й у державно-управлінські. Головною проблемою для більшості країн лишається приплив значної кількості людей із міграційного середовища у кримінальні структури. З огляду на це в окремих державах, зокрема в Італії, розроблені ефективні механізми, спрямовані на інтеграцію мігрантів в італійське суспільство таким чином, аби це не перешкоджало, а допомагало реалізації національних інтересів. В Італії діє ціла низка програм, спрямованих на залучення мігрантів до економічної сфери, відповідно до якої надаються кредити мігрантам на відкриття власної справи (на сьогодні бажаючих відкрити свою спра-

ву серед мігрантів в Італії нараховується близько 42 тис. осіб). Більшість мігрантів в Італії вже успішно скористались перевагами державних програм щодо сприяння інтеграції мігрантів в італійське суспільство. Більшість із них, які сьогодні проживають на території Італії, врятувались від різних глобалізаційних викликів, зокрема глобального тероризму (мусульманські держави), політичної експансії, глобального безробіття та ін. Саме тому кожна країна світу сьогодні має враховувати виклики Г.м. і вибудовувати свою інтеграційну стратегію так, аби вона працювала виключно на реалізацію національних інтересів.

Важливим фактором стримування Г.м. є: 1) динамічний розвиток економіки; 2) покращання соціальних умов та гарантія безпеки громадян; 3) реалізація громадських прав та свобод у країнах-донорах Г.м. Проте політика протистояння Г.м. також може мати певні виклики суспільному розвитку, зокрема досить часто політичні ініціативи можуть мати насильницький характер, нівелюючи поширення Г.м. в межах окремої країни світу, що може спровокувати міграцію в іншій частині світу. Силкові методи дотримання прав і свобод людини також можуть інтенсифікувати процес Г.м.

Літ.: Войтович Р. В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович. – К. : НАДУ, 2007. – 640 с.; *Программа развития мира "Глобализация и ее влияние на мир"* Human Development Report 2003. – N. Y. : Oxford, 2003. – М. : [б. и.], 2004. – 519 с.; *Стратегия лидерства. Стратегия вывода страны в лидеры глобализационного процесса.* – М. : [б. и.], 2009. – 317 с.

Войтович Р.В.

ГЛОБАЛЬНА ПОЛІТИЧНА ЕКСПАНСІЯ – агресивна політика поширення соціально-економічного, політичного, культурного та інформаційного впливу окремих країн (монополістичних об'єднань, ТНК) глобального світу з метою реалізації своїх власних геополітичних інтересів.

Г.п.е. здійснюється країнами-лідерами та країнами-аутсайдерами геополітичного розвитку і не обмежується рамками однієї країни або навіть кількома регіонами, а захоплює, пронизує всю планету. Така Г.п.е. в недалекому майбутньому може призвести до загального краху системи світового устрою. Складовою Г.п.е. є **політична експансія**, яка є об'єктивним процесом, зумовленим

процесами глобалізації, що призводить до розмивання державних кордонів, зникнення національних держав. Політична експансія здійснюється тими державами і в інтересах тих держав, які є лідерами геоекономічного (є емітентами світової валюти) та геополітичного розвитку.

У сучасному світі спостерігаються тенденції політичної експансії з боку таких країн, як Америка, Китай та Росія. Характер політичної експансії з боку окремої держави визначається характером її ставлення до інших держав, здебільшого тим, як позиціонує себе держава, що вдається до експансивної політики, і як вона сприймає державу, на яку спрямовує свій експансивний вплив, тобто позиціонує вона себе як партнер чи як лідер, тим самим сприймаючи інші держави як партнерів чи аутсайдерів геостратегічного розвитку. Для держави, яка здійснює політичну експансію щодо інших, завжди характерною є реалізація імперських амбіцій, доведення своєї геополітичної зверхності та величності і головною мірою свого права впливати на політику інших держав. Жодна із країн світу, яка протягом тривалого часу веде війну, не може сподіватись на своє лідерство у світі, єдине, що для таких країн лишається, – здійснювати **Г.п.е.**, щоб силоміць утримувати статус країни-лідера.

Політика держави, яка здійснює **Г.п.е.**, характеризується посяганням на інтереси держави шляхом отримання політичних вигід. Для кожної держави принципово важливо зберегти свій політичний баланс, який би не дозволив їй поступитись своїми національними інтересами заради обслуговування геополітичних інтересів інших держав. Така стратегія протистояння **Г.п.е.** є особливо актуальною для тих держав, для яких важко давалось рішення протистояти, домінувати чи підкорюватись у відносинах з іншими країнами. Окремі країни в умовах глобалізаційного розвитку заради того, аби вижити і зайняти своє місце у світі, керуються інтересами чи принципами, які не лише поділяються їх геополітичними партнерами, але й спільно реалізуються. Це характеризує форму розвитку “в унісон”, що певною мірою протистоятиме викликам **Г.п.е.** з боку окремих держав.

Релігійна експансія. Структурним елементом **Г.п.е.** є релігійна експансія. Глобальна спільнота інтегрується між собою на основі релігії, моралі та звичаїв, залежно від того,

наскільки збігаються ці системи цінностей, які представляють ті чи інші спільноти, настільки на них посилюється вплив інших співтовариств. Таке поширення досить часто набуває насильницьких форм, а тому воно може змінювати вектор історичного розвитку держави. Проте сучасний світ недостатньо мірою враховує багатоконфесійність, яка не бере до уваги домінування тієї чи іншої релігії, а тому тут релігія не може виступати визначальним фактором здійснення політичної експансії з боку окремої держави. Важливість релігії як інструмента **Г.п.е.** також визначається і тим, що вона дає змогу розширити контакти та взаємодію між представниками різних конфесій, налагодити “міжрелігійний діалог”, який має слугувати формально соціокультурній інтеграції.

Здійснення **Г.п.е.** з боку окремої держави чи кількох держав одночасно передбачає різні методи, які у своїй основі завжди матимуть політичний характер. Культурна, економічна чи релігійна експансія завжди працюють на реалізацію конкретної геополітичної мети, яку переслідує держава-експансіоніст. **Г.п.е.** призводить до зміни системи ціннісних орієнтацій, притаманних для окремої держави, в результаті чого під трансформаційний вплив підпадають: менталітет, соціокультурна та політична мотивація, тип економічної поведінки, форми взаємодії етносів та націй. У такому варіанті **Г.п.е.** неминуче може привести до: загроз глобальної війни; зіткнення цивілізацій; екологічної катастрофи, що неминуче поставить під сумнів існування людства, посилить культ війни та насилля, нівелює культуру миру та терпимості; визнання загальнолюдських цінностей усього людства та кожної особистості; розуміння пріоритетної ролі культури та культурної спадщини, поширення ідеї носферної коеволюції суспільства та природи. Викликом **Г.п.е.** є втрата окремою державою історичної та соціокультурної самобутності, а з огляду на це і права на вектор власного цивілізаційного розвитку.

В умовах **Г.п.е.** жодною мірою не йдеться про реалізацію технології інтелектуальної політики у відносинах між державами, адже вона базується на таких складових, як пригнічення, політичні маніпуляції, розв’язування конфліктів.

Чим потужнішою є **Г.п.е.** з боку окремих країн стосовно інших, тим більше потенці-

ал економічної та політичної самодостатності останніх посилюється. Чим більше окремі держави поставатимуть перед викликами **Г.п.е.**, тим потужніше вони будуть мобілізувати свій потенціал і тим швидше їм вдасться сформувати свою власну геополітичну позицію. У такому ракурсі **Г.п.е.** може мати позитивний характер і визнаватись як необхідна складова ефективності сучасної геостратегічної політики держави.

Важливим інструментом протистояння **Г.п.е.** виступає громадянське суспільство, яке володіє потужним потенціалом протистояння негативному впливу з боку інших держав. Методи шантажу, до яких досить часто вдаються держави, що використовують технології **Г.п.е.**, не можуть гарантувати свого домінуючого впливу на розвиток іншої держави, якщо там є ефективні інститути громадянського суспільства, які здатні вчасно дати відсіч зовнішнім негативним впливам. **Г.п.е.** дає змогу окремим державам, які виступають її реалізаторами, зберегти відповідний вектор впливу. Такий вектор впливу ніколи не може мати виключно позитивний характер, оскільки держави-суб'єкти реалізації політичної експансії ніколи не будуть творити єдиний соціально-економічний та політичний простір заради реалізації інтересів таких країн, які будуть включені до такого простору. Переважною мірою такий простір буде створено для того, аби реалізувати реальні потреби й інтереси держав політичних експансіоністів. В умовах глобалізації не можна знайти жодної держави, яка б прагнула забезпечити "вселенське благо". З огляду на це більшість держав будують свою інтеграційну політику таким чином, аби примусити весь світ працювати на їх інтереси.

Форми глобальної політичної експансії:

1. Політична експансія США. США є головним геополітичним гравцем у світовій політиці. Держави, які характеризуються високим рівнем геополітичної відкритості, все більше включаються в глобальні соціально-політичні, економічні та культурні проекти Америки.

Культурна експансія з боку Америки стала найбільш відчутною в умовах включення держав у глобальний інформаційний простір. Завдяки сучасним інформаційно-комунікативним технологіям Україна зазнає все більшої експансії в результаті впливу відповідних літературних проектів. Особли-

ву роль у здійсненні **Г.п.е.** з боку Америки відіграли різні релігійні структури, особливо протестантської спрямованості. Це певною мірою змусило окремі держави свідомо чи несвідомо жити за стандартами американського розвитку.

2. Політична експансія Росії. Вплив Росії на окремі пострадянські держави, в тому числі Україну, сьогодні має характер соціально-історичного, економічного, політичного та культурного домінування. Відкритим лишається питання побудови рівноправних партнерських відносин між Україною та Росією. Насильницьке нав'язування російського політичного фактора є достатньо потужним.

Основні критерії, якими керується Росія і які визначають формат її домінування по відношенню до України: 1) Росія недостатньо адекватно розуміє характер впливів на Україну з боку інших країн світу (Америка, Євросоюз); 2) для Росії у відносинах з Україною важливим є реалізувати принцип історичної спадкоємності, політичного традиціоналізму, для України у відносинах із Росією важливо витримати принцип раціональності; 3) Росія у відносинах з іншими країнами світу закономірно займає позицію домінування, а не партнерства, не є винятком і Україна; 4) Росія не має жодного проєкту взаємодії з іншими геополітичними суб'єктами, який би передбачав об'єднання на основі політичної та культурної рівності; 5) у Росії й досі немає чіткої геополітичної орієнтації, яка б забезпечувала їй можливість здійснити відкритий цивілізаційний вибір; 6) у Росії немає чіткого уявлення про процедури демократизації політичної сфери, а тому вона досить часто намагається нав'язувати іншим країнам свої експансивні процедури демократизації; 7) окремі позиції Росії щодо України характеризують її постійне прагнення вирішити свої геополітичні інтереси лише шляхом розв'язання міждержавного конфлікту; 8) Росія застосовує радикальні форми маніпулювання громадською думкою як в Україні, так і в Росії, аби в такий спосіб спровокувати взаємну недовіру між державами, дезінформувати громадян. Важливим фактором, який підтверджує політичну експансію Росії по відношенню до України, є релігійно-експансивний вплив, який передбачає впровадження російської ідеї на території України та реалізацію державної русифікаційної політики стосовно українців.

Україні самій, аби протистояти викликам **Г.п.е.** з боку Росії, сьогодні потрібно визнати свою національну та державницьку самодостатність, тим самим відійшовши від комплексу неповноцінності і позиціонування себе як молодшої сестри Росії. Виходом із такої ситуації може стати формування української ідентичності виходячи із типології західноукраїнської національно-культурної ідентичності, яка реально може забезпечити високий рівень національної самодостатності української нації та її сприйняття з боку інших держав.

Політика відносин України та Росії базується на принципі асиметричності (Росія не йде на поступки Україні). Росія не сприймає Україну як окрему державу із своєю історичною динамікою та національною морфологією життєдіяльності (традиції, стереотипи, національна пам'ять). Україна сьогодні здобула свою власну цивілізаційну ідентичність, яка дає змогу їй самостійно рухатись у напрямі свого національного прогресу. Проте можливість експансивного впливу на Україну з боку інших держав все ще лишається з огляду на те, що вона досить інертно приходить до ідеї свого геополітичного лідерства, на це безпосередньо впливає її історичний досвід. Україна є надзвичайно геостратегічно відкритою до впливу різних глобалізаційних факторів, саме тому варто поставити питання про стратегію геостратегічної закритості, яка б акумулювалась на реалізації виключно національних інтересів.

Україна, аби протистояти **Г.п.е.** з боку різних країн світу, цілеспрямовано має працювати не лише на формальну, але й реальну економічну самодостатність, яка б забезпечила їй право на глобальне лідерство у світі.

У стратегічному контексті ефективна державна політика України сьогодні має враховувати потребу здобуття статусу глобального лідера, адже вона лише у такому контексті буде цікавою для всього світу, якщо вона визнає, що їй потрібен весь світ відразу, а не окремий його регіон. Це, у свою чергу, дозволить Україні побудувати стратегію рівноправного лідерства з іншими державами, в тому числі з Росією та США.

Г.п.е. є результатом об'єктивного впливу сучасних глобалізаційних процесів, які ставлять кожну державу у світі перед новими суспільними викликами. Для того щоб протистояти їм, першочерговим питанням має

бути формування ефективної внутрішньої політики, спрямованої на забезпечення формування цивілізаційної ідентичності нації та її потужного протистояння негативним впливам з боку інших держав світу.

Літ.: *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович. – К. : НАДУ, 2007. – 640 с.; *Пономарев И.* За глобализацию равных возможностей / И. Пономарев ; Центр новых технологий ИПРОГ (Россия). – 2009. – 456 с.; *Яковец Ю. В.* Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец / Междунар. ин-т Питирима Сорокина – Николая Кондратьева. – М. : Экономика, 2001. – 346 с.

Войтович Р.В.

ГЛОБАЛЬНА ПОЛІТИЧНА РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ – процес реорганізації, який

приводить до зміни усталеної структури світу, а відповідно до цього трансформує інтереси та потреби всього населення планети. У результаті цього відбувається новий поділ світу залежно від інтеграційної моделі, якій надається перевага і яка і визначає специфіку розвитку окремої частини світу.

Глобалізаційні тенденції суспільного розвитку, якісно змінюючи специфіку функціонування сучасного світу, радикально змінюють політичну структуру світу, в результаті чого він постає перед необхідністю пошуку нових закономірностей розвитку, які мають забезпечити йому відповідний рівень сталості.

Основною причиною **Г.п.р.** є вплив різних інтеграційних форм суспільного розвитку, в результаті чого сучасний світ зазнає якісних змін, які приводять до трансформації його політичної системи.

Основними складовими елементами **Г.п.р.** є: 1) біполярна (складається із двох наддержав, відносини між якими стають визначальними для системи міжнародних відносин у цілому); 2) однополярна (наявність однієї наддержави, багатьох слабких та відсутність впливових великих держав); 3) багатополарна (багатополосна) (складається з кількох великих, приблизно рівних за силою держав, які співпрацюють і конкурують одна з одною, утворюючи різні альянси) структури світу.

Зміст сучасної **Г.п.р.** світу зводиться до такого переформатування системи міжнародних відносин, у межах якої відбувається перехід у формі кола від однополярної до багатополарної, яка в остаточному підсумку знову приводить до біполярної структури

геополітичного світу. Важливою ознакою сучасного варіанта **Г.п.р.** є відсутність індикаторів тривалості функціонування кожної з таких геополітичних структур світу. З огляду на це надзвичайно складно визначити, від чого саме в умовах глобальної інтеграції світу залежать причини, фактори та механізми **Г.п.р.** **Г.п.р.** світу передбачає формування нової структури міжнародних відносин, яка визначається об'єктивними умовами (глобальна інтеграція) і жодною мірою не залежить від геополітичної волі чи позиції окремої держави чи кількох держав. Навіть сьогодні, якщо і визнати геополітичне лідерство окремих держав чи транснаціональних структур у світі (С.С., Америка, Китай), то жодною мірою пояснити це виходячи з тенденцій розвитку окремої держави практично неможливо, оскільки це є результатом поєднання сукупності загальнопланетарних тенденцій розвитку. Кожна держава світу має свою ментальну специфіку, свої геополітичні закономірності розвитку, які влітаються у глобальну систему світоустрою і визначають її роль у межах глобального простору та особливості його функціонування в цілому. Статус держави в умовах **Г.п.р.** визначається її позицією: лідера (гегемона) чи аутсайдера. Лідерство держави визначається її економічним потенціалом, здатністю до налагодження ефективних економічних відносин з іншими на паритетних засадах, а тому важливо, аби ці інтереси збігалися з інтересами інших. В умовах глобальної інтеграції неминучим є виникнення нових геополітичних лідерів, які беруть на себе функцію щодо зміни традиційної геополітичної структури світу. В межах глобальної інтеграції виникають окремі структури (держави, ТНК), які беруть на себе функцію щодо зміни структури світу відповідно до сучасних умов його розвитку та функціонування. Держава-лідер глобалізаційного розвитку, на відміну від держави-гегемона, здійснює **Г.п.р.** найбільш ліберальним шляхом, оскільки вона будує новий світовий порядок виходячи із спільності економічних та політичних інтересів держав. Держава-гегемон реалізує стратегію **Г.п.р.** за допомогою технології тиску та тотального насадження своєї волі іншим державам. Роль держави-гегемона є визначальною в умовах **Г.п.р.**, оскільки саме вона забезпечує формування такого інституційного порядку, без якого глобальна система розвит-

ку неминуче набула б ознак хаотичності та організаційної неупорядкованості.

Г.п.р. світу є неминучою, оскільки політика держави-гегемона завжди має опонентів, які намагаються їй протистояти. Окремі стратегії протистояння зумовлюють процес реструктурування геополітичного простору. Це засвідчує неминучість в умовах глобальної інтеграції переходу світу від впливу одного центру сили (однієї держави чи регіонального об'єднання) до кількох центрів впливу (кількох держав та транснаціональних структур), які, безумовно, мають претензії на гегемонію у світі. На думку сучасних прогностиків, на середину ХХІ ст. можна очікувати завершення формування біполярної структури світу, яка фактично приведе до видозміни структури міжнародних відносин, а відповідно до цього – і самої специфіки розвитку світу в умовах глобальної інтеграції.

Г.п.р. є основним засобом подолання інертності, подрібненості та мозаїчності сучасного світу, оскільки покликана видозмінити сучасний світ виходячи з глобалізаційних стандартів розвитку. Якщо цілі та методи реструктуризації, які висуваються з боку окремих держав чи транснаціональних об'єднань, можуть порушити традиційну політичну структуру світу, то це може привести до зникнення попередніх управлінських інституцій.

Г.п.р. приводить до появи нової глобалізаційної морфології суспільного розвитку.

Глобалізаційна морфологія суспільного розвитку – це чітка система перерозподілу сучасного світу відповідно до інтеграційної стратегії, яку обирає та чи інша країна світу, що і визначає тенденції та структуру глобального світу.

Інтеграційна політика держав в умовах **Г.п.р.** є одним з механізмів об'єднання держав за ментальним, соціально-економічним, політичним та культурним критеріями об'єднання.

Важлива роль у здійсненні **Г.п.р.** належить відповідним структурам, які, з одного боку, є складовими національної системи державного управління, а з другого – включені у зовнішньополітичний процес і наділені функціями зміни геополітичної структури світу. До таких структур традиційно належать: Міністерство зовнішньої політики, Міністерство закордонних справ, Міністерство оборони, прикордонні служби, служби зовнішньої безпеки і оборони, контррозвід-

ки. Ці структури і визначають зовнішню стратегію держави, її соціальну, економічну та політичну реструктуризацію.

Основною умовою побудови нової політичної структури світу є глобальна інтеграція, яка пронизує собою весь світ та всі сфери людської життєдіяльності. Проте така глобальна інтеграція водночас передбачає і новий розподіл, “розкол” світу. При цьому більшість світових дослідників **Г.п.р.** сучасного світу розглядають як об’єктивний процес розвитку, який має свій еволюційний шлях і не передбачає різних стрибків та поворотів.

Г.п.р. сучасного світу може мати як позитивні, так і негативні сторони, а саме, вона може приводити до як розквіту, так і до занепаду певних держав світу. Більшість дослідників світу сьогодні сходяться в тому, що початок ХХІ ст. переживає певний критичний період, який ідентифікується як “точка біфуркації” (*Дж.Розенау*) та “перехідний період” (*А.Мельвіль*), “епоха невизначеності та переломності”. *К.Хостлі* проводить досить цікаву паралель із серединою ХVІІ ст., коли сформувалась Вестфальська модель світу, та кінцем ХХ ст. У першому випадку Європа, будучи єдиною за своїми культурними та цивілізаційними параметрами, в результаті конфлікту між протестантами та католиками виявилась політично розподіленою. У другому – в результаті посилення економічної інтеграції відбулась політична реструктуризація, результатом якої стало виникнення понад 180 окремих держав.

В умовах реалізації різних інтеграційних стратегій глобалізаційного розвитку світ виявляється розподіленим або ж і розколотим за різними критеріями, а також і з різних причин. Причинами такого розколу передусім є: різні цивілізаційні критерії, яким надається перевага в межах тієї чи іншої стратегії національного розвитку. Гармонійним глобальний світ не може бути, якщо в межах нього “здійснюється поєднання західної, латиноамериканської, африканської, ісламської, конфуціанської, хінді, православної, буддистської чи японської цивілізацій”. Основні фундаментальні фактори, пов’язані з глобальною інтеграцією сучасного світу і які мають радикальний вплив на глобальну структуру світу, що і приводить до його **Г.п.р.**: 1) посилення глобалізаційних процесів, що порушують сталість кордонів національних держав, а отже, і розмивають їх;

2) збільшення кількості ключових суб’єктів на світовій арені, які забезпечують глобалізаційний характер розвитку. **Г.п.р.** змінила характер світової політики, а головне – уявлення про сталу систему міжнародних відносин.

В умовах **Г.п.р.** все більша роль належить транснаціональним структурам (“наддержавним акторам”, міждержавним організаціям), які перебирають частину повноважень з реалізації державного суверенітету. Виступаючи як цілком самостійні та незалежні структури, вони справляють реальний вплив на систему міжнародних відносин. Це безпосередньо засвідчує нову модель геополітичної організації в умовах глобалізації, яка приводить до побудови нової структури світу і пов’язується з налагодженням складного процесу взаємодії та взаємовпливу національних держав та транснаціональних структур (міжнародних організацій). У результаті цього характер **Г.п.р.** приводить до виникнення принципово нової системи його життєдіяльності, яка базується на варіанті міждержавної взаємодії. Створення такого варіанта міждержавної взаємодії побудоване на трьох основних мотивах: 1) забезпечення національної безпеки держави; 2) задоволення економічних потреб; 3) підвищення престижу держави на світовій арені (*А.Уолферс*).

Досить часто національні держави намагаються протистояти **Г.п.р.**, і для цього вони намагаються зберегти свої функціональні повноваження в повному обсязі, обмеживши тим самим вплив на суверенітет інших держав та транснаціональних структур. В умовах **Г.п.р.** національна держава має кілька альтернативних шляхів свого розвитку та функціонування, а тому її стратегія постійно коригується та корелюється залежно від певних тенденцій розгортання глобалізаційних процесів. Аксиоматичним при цьому лишається головне – національна держава сьогодні не може лишитись осторонь від глобальної політичної структури світу, оскільки такий ризик самоізоляції може позбавити країну можливості потенційного розвитку.

Сучасний світ зазнає радикальної **Г.п.р.** в результаті поєднання несумісних цивілізаційних типів розвитку, коли поєднуються такі цивілізаційні стандарти, які не відповідають певному типові суспільного розвитку, коли відбувається узгодження індустріального та постіндустріального типів суспільного розвитку. Найбільш небезпечно

для сучасного глобалізаційного розвитку є інтеграція держав з різним рівнем соціально-економічного розвитку.

Вчені виділяють такі рівні глобалізаційного розвитку: високий, середній, низький, а на основі цього класифікують держави, які належать до центру, напівпериферії й периферії. Ці чинники є основними критеріями поділу, а іноді й розколу сучасного світу в умовах глобалізаційного розвитку.

В умовах **Г.п.р.**, в яких сьогодні перебуває сучасний світ, важливою проблемою для кожної національної держави є забезпечення ефективності системи державного управління. Це безпосередньо пов'язується з тим, що значну частину своїх функцій держава передає так званим недержавним структурам, а в результаті цього виникає потреба посилення механізмів державного управління, а отже, і посилення позицій державності у світових глобалізаційних процесах.

Монополіярність являє собою таку структуру світу, де ключова роль у **Г.п.р.** належить транснаціональним об'єднанням держав, до прикладу “сімка”, “вісімка”, “двадцятка” (ключова роль відводиться окремим національним державам та, зокрема, недержавним структурам, які виступають “центром” об'єднання (Європа, Азія, Америка).

У результаті **Г.п.р.** світу формуються “ключові зони глобалізаційного розвитку”, які і визначають характер та тенденції його функціонування в майбутньому.

Основні фази (засоби) формування нової геополітичної структури світу: 1) централізація, що забезпечує формування центральних зон світової системи; 2) децентралізація, яка характеризує ситуацію, коли периферія стає головною у системі світових координат розвитку. Це приводить до того, що окремі частини світу здебільшого живуть у різних геополітичних вимірах. Так, зокрема, Західний світ виявляється все більш включеним у різні глобалізаційні процеси, інша ж частина світу намагається триматись осторонь, оберігаючи при цьому власні цінності та норми суспільної життєдіяльності. З огляду на це постає питання, яким чином здійснити реструктуризацію світу, аби він прийняв єдині цінності та норми людської життєдіяльності як основу реалізації глобальної інтеграції. Може існувати кілька альтернативних шляхів, кожен з яких може зазнавати кореляції з боку окремої національ-

ної держави, яка його обере. Такими шляхами є: 1) жорстка боротьба, яка призводить до зіткнення держав на основі принципової відмінності в інтересах розвитку; 2) хаотичний, який приводить до “перетягування каната” окремими державами чи транснаціональними структурами залежно від того, наскільки вони є потужними в економічному та політичному контексті; 3) створення нової політичної структури світу, яка будується на основі врахування спільних інтересів між усіма суб'єктами глобального простору (держав, недержавних організацій, транснаціональних структур, світових фінансових організацій). Це безпосередньо може забезпечити стабільність та сталість у розвитку окремої національної держави, що тим самим надасть їй можливість протистояти “некерованості” та самоорганізованості глобального простору.

Сьогодні перед більшістю держав світу стоїть питання, яким чином сформувати нову структуру світу, яка б не протистояла національним системам державного управління, а тим більше і системам їх національного розвитку. Важлива роль при цьому все більше починає відводитись так званим транснаціональним дипломатичним структурам, предметом діяльності яких стає “багатовекторна дипломатія”, на яку і покладається узгодження різних варіантів реструктуризації світу, головне, щоб вони не перешкоджали розвитку як глобального простору, так і окремої національної держави.

Г.п.р. може приводити як до розквіту, так і до занепаду певних держав світу. Аби **Г.п.р.** не стала викликом для окремої національної держави, вона повинна мати: сильну державну владу та зважену політичну волю, яка б гарантувала державі рівні правила гри в межах глобального простору; ефективну законодавчу базу; збалансований розвиток економічної та політичної сфер суспільного розвитку; ліберальну модель зовнішньої політики; ефективну стратегію національного розвитку в умовах глобалізації.

Окремі дослідники в **Г.п.р.** світу вбачають його вихід із системної геополітичної кризи. В умовах глобалізації розвиток сучасного світу зазнає кардинальних змін (установки, переконання, світогляд, управлінські технології, соціальна динаміка, пріоритети геополітичної стратегії); відбувається рефлексивна зміна самої людини, якість її свідо-

мости, парадигма світосприйняття запускають рекурсивний процес незворотних змін, які виступають каталізатором глобальних змін.

Літ.: *Валлерстайн И.* Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн. – СПб. : [б. и.], 2001. – 711 с.; *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович. – К. : НАДУ, 2007. – 640 с.; *Модельски Дж.* Глобальное гражданское общество / Дж. Модельски. – М. : [б. и.], 2003. – 318 с.; *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка. Новая постиндустриальная волна на Западе / С. Хантингтон. – М. : [б. и.], 1999. – 672 с.

Войтович Р. В.

ГЛОБАЛЬНА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА КРИЗА (англ. Global financial and economic crisis) – синхронізовані скорочення виробництва у багатьох країнах світу одразу, що призводять до зменшення світового реального валового внутрішнього продукту на душу населення за паритетом купівельної спроможності. У світовій історії виділяють п'ять **Г.ф.-е.к.**, які охоплювали одночасно кілька країн: Велика депресія у 1929-1933 рр., що розпочалась з падіння фондового ринку США внаслідок жорсткої монетарної політики протягом попереднього року, спрямованої на стримування спекуляцій, і набула світового масштабу та призвела до втрати добробуту, скорочення торгівлі і потоків капіталу; у 1973-1975 рр. – світова енергетична криза, спровокована політичними подіями (друга арабсько-ізраїльська війна), визначальними рисами якої було поєднання скорочення виробництва й безробіття та неконтрольованої хронічної інфляції, для позначення якого був використаний новий термін – стагфляція; у 1981-1982 рр. – боргова криза в Латинській Америці; у 1991-1993 рр. – “вибух бульбашок” на ринку нерухомості та ринку акцій у Скандинавських країнах та Японії, а також криза системи регулювання валютного курсу в Європі; криза 2008-2009 рр. Азійську та російську кризи 1997-1998 р. не відносять до **Г.ф.-е.к.**, оскільки спад виробництва в цих країнах не призвів до скорочення світового валового внутрішнього продукту за паритетом купівельної спроможності. Передумови для виникнення **Г.ф.-е.к.** формуються внаслідок високого рівня інтеграції світової торгівлі та фінансових потоків. Ви-

значальними рисами **Г.ф.-е.к.** є те, що тривалість спаду за таких криз у середньому в півтора раза більша, ніж тривалість звичайного спаду, а відновлення зазвичай відбувається повільнішими темпами і супроводжується значним скороченням обсягів світової торгівлі. Прикметною рисою **Г.ф.-е.к.** останніх десятиліть виступає первинна нестійкість національних і міжнародних фінансових ринків, що слугує пусковим механізмом розгортання спаду в реальному секторі. Саме на такому фоні суперечностей глобалізації в 2008 р. розгорнулася світова фінансово-економічна криза, яка за своїм перебігом, наслідками, що настали і ще очікуються, обіцяє значно перевершити наслідки Великої депресії 1929-1934 рр. Сучасна **Г.ф.-е.к.** за своїми масштабами і глибиною має яскраво виражений цивілізаційний характер. Вона спричинена: демонтажем у 80-90-ті рр. ХХ ст. у розвинених країнах системи державного регулювання економіки кейнсіанського типу в результаті “неоконсервативної контрреволюції”; формуванням у країнах з розвиненим ринковим господарством боргової, ігрової, віртуальної економіки; переходом світового господарства на рубежі ХХІ ст. на понижувальну фазу довгої хвилі світової економічної кон'юнктури.

Сучасна глобальна криза – це, насамперед, криза розуміння економічних процесів, їх взаємозв'язку з фінансовими потоками. Криза заздалегідь визначила необхідність перегляду найважливіших наукових положень у галузі теорії макроекономічної рівноваги (проблема турбулентності), концепції ефективності ринків (проблема оцінки активів); концепції ризик-менеджменту (проблема виникнення нових ризиків). В економіці розвинених країн світу в результаті розмаху фінансових операцій складаються м'які кредитні обмеження. За таких обставин знижуються обмеження попиту. Причина цього явища – значна трансформація у другій половині ХХ ст. економічних процесів і формування в розвинених країнах боргової економіки. Парадоксом боргової економіки є визначення макроекономічної рівноваги з урахуванням майбутнього виробництва та споживання. Неминучим наслідком такої економіки виступають перманентні фінансові інновації. Боргова економіка має два полюси – безпрецедентну

заборгованість домашніх господарств і масштабний ринок деривативів.

Г.ф.-е.к. 2008-2009 рр. розпочалася в найбільших світових фінансових центрах і згодом поширилась на всю світову економіку, зумовлюючи серйозні соціальні, політичні та економічні наслідки. Ця криза негативно вплинула на всі країни і пов'язана з багатьма глобальними кризами і проблемами, такими як загострення продовольчої проблеми, нестабільність цін на енергоресурси і сировинні товари та зміна клімату, а також втрата довіри до міжнародної економічної системи. Криза призвела до виникнення або загострення серйозних і широкомасштабних, але не однакових у всьому світі наслідків: швидке зростання безробіття, злиденності й голоду; уповільнення зростання, зниження економічної активності; погіршення торговельного і платіжного балансів; зменшення обсягу прямих іноземних інвестицій; значні та часті коливання валютних курсів; зростання бюджетного дефіциту, зниження податкових надходжень і звуження простору для маневрування в бюджетно-фінансовій сфері; скорочення обсягу світової торгівлі; посилення нестабільності й падіння цін на сировинні товари; зміна припливу приватного капіталу його масовим впливом; обмеження доступу до кредитного фінансування і фінансування торгівлі; зниження довіри населення до фінансових установ, можливостей для підтримки систем соціального захисту і надання інших видів соціальних послуг, наприклад у сфері охорони здоров'я й освіти; крах ринків житла та ін. Безпосередні причини **Г.ф.-е.к.** 2008-2009 рр. складні й багатопланові і пов'язані з наявністю слабких місць і диспропорцій у всій системі світової економіки, проведенням непослідовної та недостатньо скоординованої макроекономічної політики і неналежних структурних реформ, помилками у сфері фінансового регулювання, нагляду й контролю за діяльністю фінансового сектору та відсутністю належної системи нагляду і раннього запобігання кризовим явищам. Ці регулятивні упущення, що були посилені надмірним покладанням на ринкову саморегуляцію, загальною нестачею транспарентності та безвідповідальною поведінкою фінансових установ, спричинили здійснення надмірно ризикованих операцій, установлення непомірно високих цін на активи, не-

ефективне використання залученого позикового капіталу і високих рівнів споживання, що стимулювались можливістю легкого отримання кредитів. Державним органам, відповідальним за проведення фінансової політики, і фінансовим установам не вдалось оцінити повною мірою ані ризики, пов'язані з роботою фінансової системи, ані масштабність зростаючих факторів економічної вразливості та їх транскордонних зв'язків. Разом з тим **Г.ф.-е.к.** 2008-2009 рр. не тільки висвітлила давно існуючі слабкі місця й диспропорції у світовій економіці, а й дала імпульс зусиллям щодо реформування і зміцнення міжнародної фінансової системи та її структури. **Г.ф.-е.к.** засвідчила також необхідність більш ефективного втручання держави в економіку з метою забезпечення належного поєднання свободи ринку і суспільних інтересів. Пакет антикризових заходів у різних країнах включав: оздоровлення фінансового сектору (заходи з рекапіталізації банків та списання проблемних активів); експансіоністську грошово-кредитну політику (безпрецедентне зниження облікових ставок центральних банків, значні обсяги рефінансування комерційних банків); бюджетне стимулювання ділової активності (надання податкових пільг, державних дотацій підприємствам, зниження ставок податків). Антикризові заходи вживались також і в глобальному масштабі шляхом координації дій найбільших країн світу (саміти Великої двадцятки (G-20) проводяться на регулярній основі: у Вашингтоні в 2008 р., у Лондоні та Пітсбурзі в 2009 р., у Торонто та Сеулі в 2010 р.) та значного збільшення обсягів міжнародного фінансування з метою полегшення стану країн, що розвиваються, та країн з низькими доходами. За таких обставин державне регулювання як національної, так і глобальної економіки має зосередитися на протидії ринковій турбулентності; компенсації неефективності ринків; згладжуванні наслідків нерациональної поведінки економічних агентів; коригуванні ефекту асиметричної інформації; зниженні нових ризиків, що виникають у процесі функціонування господарських систем.

В Україні накладання **Г.ф.-е.к.** 2008-2009 рр. на фазу посилення внутрішньої політичної конфронтації спричинило різке загострення наявних структурних диспропорцій національної економіки, продемонструвало не-

дієздатність моделі економічного зростання з переважанням низькотехнологічного експорту, яка встановилася у попередні роки. Зазначена модель виявилась надзвичайно вразливою до спалаху світової кризи і раптових змін кон'юнктури на світових ринках. Негативні зовнішні чинники було посилено зниженням внутрішнього попиту на продукцію вітчизняної промисловості з боку як населення, так і державного та приватного секторів через сповільнення приросту доходів та неможливість залучення кредитних коштів; зниженням платоспроможності підприємств, зростанням витрат на основні складові собівартості. Водночас **Г.ф.-е.к.** виявилася потужним каталізатором інноваційної модернізації всього українського суспільства. Головне завдання посткризового періоду полягає у забезпеченні органічного взаємозв'язку пакета власне антикризових заходів з програмою глибинних суспільно-економічних перетворень. Податкова, бюджетна, структурна, соціальна реформи мають стати невід'ємною частиною тактичних і стратегічних програм економічного розвитку України.

Літ.: Бодров В. Г. Державне регулювання інвестиційного процесу в умовах кризи світових фінансових ринків: ризики і можливості для України / В. Г. Бодров // Вісн. НАДУ. – 2008. – № 4; Бодров В. Г. Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посіб. / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич ; за ред. В. Г. Бодрова. – К. : Академвидав, 2010; Бураковський І. В. Глобальна фінансова криза: уроки для світу та України / І. В. Бураковський, О. В. Плотников. – Х. : Фолио, 2009; Бураковский И. В. Мировая экономика: глобальный финансовый кризис / Игорь Бураковский, Алексей Плотников. – Х. : Фолио, 2010; Claessens S. Lessons and Policy Implications from the Global Financial Crisis / Stijn Claessens, Giovanni Dell'Ariccia, Deniz Igan, Luc Laeven // IMF Working Paper WP/10/44. – International Monetary Fund, 2010

Бодров В.Г., Балдич Н.І.

ГЛОБАЛЬНЕ АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО – провідна галузь права глобального рівня, якою врегульовуються правовідносини за участю специфічних суб'єктів **Г.а.п.** (міждержавні установи, неформальні міжурядові організації, урядові національні установи, публічно-правові утворення та приватні суб'єкти, які виконують публічні функції транснаціональної адміністрації),

діяльність яких регулює або має вплив на всі визначені нижче рівні адміністрацій (міжнародний, національний, регіональний, локальний) та колективи, громади, що люблять публічні, локальні та інші інтереси в національних країнах, їх мережі та взаємодію. Предмет **Г.а.п.** не обмежується діяльністю транснаціональної адміністрації та взаємостосунками між суб'єктами **Г.а.п.** різних рівнів, цим правом опосередковуються і відносини означених суб'єктів із зовнішнім середовищем (наприклад приватними не-владними суб'єктами з приводу виконання окремих складових функцій чи делегування окремих повноважень). Також до **Г.а.п.** належить вивчення питань форм та методів впливу, адекватних засобів впливу транснаціональних адміністрацій; гарантії справедливого порядку прийняття суб'єктами **Г.а.п.** (особливо на глобальному та міжнародному рівнях) правил та рішень, що мають загальний характер; визначення підстав та органів, уповноважених переглядати такі рішення; а також питання притягнення до відповідальності відповідних суб'єктів **Г.а.п.** Теоретичні засади формування **Г.а.п.** викладені в працях таких відомих зарубіжних учених та дослідників у сферах міжнародного адміністративного права, європейського адміністративного права, **Г.а.п.**, як Ф.Бігнамі, Т.Вюте, Р.Грант, Д.Диженгаус, Р.Д.Кананеа, С.Касіс, М.Кеніх-Арчібугі, Р.Кеохейн, Б.Кінгсбері, У.Маттлі, П.Негулеско, О.Райніш, К.Уелленс, К.Штрупп, А.Харрелл, Д.Хелд, Е.Чіті та ін. У вітчизняних дослідженнях відносини, що віднесені до означеного поняття, переважно вивчаються міжнародним правом та порівняльним правознавством для розвитку фундаментальних галузей права.

Формування **Г.а.п.** обумовлене потребами систематизації, уніфікації, зіставлення різних історично зумовлених правових принципів, стандартів, цінностей, пріоритетів, концепцій, що сформовані правовими доктринами суверенних країн, з метою визначення на світовому (глобальному) рівні справедливих правил колективного врахування, застосування визначених в укладених міжнародних угодах, договорах правових підстав (або обмеження правового інтересу окремих країн) у зв'язку з участю в певних транснаціональних організаціях, які визначають спеціальні принципи, правила та нор-

ми ведення окремих видів діяльності. Пріоритетно важливою сферою розвитку **Г.а.п.** є економічна сфера, де очевидні переваги та недоліки встановлення єдиних стандартів та вимог для ведення бізнесу (наприклад стандарти ISO, що встановлюються Світовою організацією торгівлі).

Зарубіжні дослідники визначають основними цілями формування **Г.а.п.** права, по-перше, сприяння структуризації глобального урядування, та, по-друге, покращення вирішення проблем його реалізації. Як зазначає Б.Кінгсбері, **Г.а.п.** стосується переважно механізмів, принципів та практик, відповідних соціальних програм (ініціатив), які забезпечують або в інший спосіб впливають на відповідальність глобальних адміністративних інституцій (органів), особливо на забезпечення дотримання останніми адекватних стандартів прозорості, участі, раціональності та законності, забезпечення ефективного перегляду правил та рішень, що приймаються такими органами.

Визначення переліку суб'єктів **Г.а.п.** є дуже складним питанням з огляду на традиційну позитивістську школу вітчизняного правознавства, адже в дослідженнях зарубіжних колег пропонується встановити, так би мовити, "подвійну" (а інколи і багатоаспектну) правосуб'єктність суб'єктів **Г.а.п.**: визначення функцій органу як органу національної правової системи та виокремлення функцій, що здійснюються цим органом як суб'єктом **Г.а.п.**

У сучасній науці державного управління вивчення різних аспектів впливу суб'єктів **Г.а.п.** набуває дедалі більш важливого значення, адже Україна розташована не тільки в географічному центрі Європи, але й займає важливе місце в геополітичних стратегіях країн НАТО, ЄС, Російської Федерації. Вітчизняною наукою адміністративного права поступово впроваджуються основні положення, принципи та вимоги європейського права та європейського адміністративного права, які виступають важливими групами принципів, що враховуються на глобальному рівні. Меншою мірою сприйнятими та дослідженими в національній адміністративно-правовій доктрині залишаються принципи та стандарти, що застосовуються на національному та регіональному рівні в адміністративно-правовій сфері країнами Далекого Сходу, США тощо. Одночасно слід за-

уважити, що вплив на спільні принципи та стандарти глобального адміністративного права мають країни-лідери: ЄС, РФ, США і наднаціональні міжнародні та регіональні організації.

Літ.: *Kingsbury B.* The Emergence of Global Administrative Law / B. Kingsbury, N. Krisch, B. R. Steward // Draft Paper for the Global Administrative Law Research Project of the New York University School of Law, 68, Law and Contemporary Problems, 15, (Summer/Autumn 2005).

Пухтецька А.А.

ГЛОБАЛЬНЕ ВРЯДУВАННЯ – процеси управлінського характеру, що відбуваються під впливом глобалізації в економічній, політичній, соціальній та інших сферах суспільного життя будь-якої країни світу чи об'єднань (союзів) цих країн.

Термінологічне словосполучення "**Г.в.**" з'явилося в науково-практичному застосуванні відносно недавно (1980-ті рр.), а саме після укорінення таких понять, як "глобалізм", "глобалізація", "глобалістика" тощо. Проте за досить короткий час у сучасній парадигмі світового розвитку сформувалося кілька концепцій імовірної організації **Г.в.**, які передбачають або утворення нових міжнародних інституцій (організацій), або еволюцію і трансформацію функцій у вже наявних. Згідно з цими концептуальними напрацюваннями можна виокремити два потенційних варіанти вдосконалення інституційної архітектури світу: ініціативу перехоплює один з учасників міжнародної інституційної системи; створюється нова наднаціональна інституція глобального регулювання (врядування) як своєрідний світовий центр з прийняття стратегічних рішень. У цьому контексті важливою є проблема розпливчатості меж між міжнародним співробітництвом суверенних держав і самостійною наднаціональною роллю міжнародних організацій. Трансформація Європейського Союзу (ЄС), тенденції розвитку Організації Об'єднаних Націй (ООН), Світової організації торгівлі (СОТ) та інших міжнародних організацій підтверджують складність ідентифікації моменту переходу до **Г.в.**

Підвищена увага сьогодні до **Г.в.** пояснюється тим, що цей сучасний феномен є своєрідним запобіжником глобальної стабільності та стійкого розвитку. Імовірна організація **Г.в.** передбачає або утворення нових інсти-

туцій (організацій), або еволюцію і трансформацію функцій уже наявних. Проте більшість міжнародних інституцій, які були створені після Другої світової війни, зокрема таких, як ООН, СОТ, Міжнародний валютний фонд (МВФ) і багатьох інших, які діють до цього часу в будь-якій сфері – економічній, безпековій, екологічній тощо, – недостатньою мірою пристосовані до вимог сьогодення. Очевидно, що така ситуація не може тривати довго, оскільки під впливом вищезазначених процесів міжнародні організації стають аренами, на яких відображаються інтереси держав та інститутів громадянського суспільства, а самі міжнародні організації все активніше функціонують як провідні політичні структури, завдяки яким приймаються компромісні рішення. Демократія, з огляду на це, виступає своєрідним інструментом, методом ухвалення і легітимізації публічних рішень на світовому рівні. Більше того, в результаті глобалізації в сучасному світі формується транснаціональна демократія з глобальною природою. Г.в. є предметом глибоких і всебічних наукових досліджень передусім західних науковців. Аналіз їх напрацювань показує, що разом з питаннями економіки багато дискусій про глобалізацію і соціальні зміни сконцентровано на наслідках глобального врядування, природі і долі держави. Серед результатів досліджень домінують твердження, що сучасна глобалізація позбавила державу суверенітету, із зростанням глобальних відносин відбулася “відставка етнічної держави”, “занепад етнічної держави”, “відступ держави”, “криза етнічної держави”, “застарівання держави”, “відмирання етнічних держав”. За цими оцінками, держави – це безпорадні жертви глобалізації. У свою чергу, такі твердження спричинили безліч спростувань: глобалізація не зробила нічого для підризу суверенної державності; поки що сучасна глобалізація не загрожує існуванню держави, а її процес спричинив лише зміни у формі і функціях держави, із-за чого державний суверенітет набув істотно різних значень і динаміки в глобалізованому світі; врядування за умов зростання глобалізації має залучити інших гравців, крім держави; влада стала більш “багаторівневою” або “багатоскалярною” через піддержавні (муніципальні і провінційні) органи і наддержавні (макрорегіональні і міжнародні) агентства,

також як і державні органи; різні актори приватного сектору і громадянського суспільства прийняли ролі регуляторів.

Проблеми Г.в. не лише залишаються достатньо актуальними й досі, але стають все більш гострими передусім з тієї причини, що в глобалізованому світі процес перерозподілу та передислокації влади та сил, що відбувся в останні десятиліття, ймовірно, в найближчому майбутньому пришвидшиться. Це може статися через появу нових світових гравців, зниження ефективності старих міжнародних інституцій, піднесення ролі нових регіональних груп, а також завдяки розвитку новітніх комунікаційних технологій та посилення активності недержавних акторів і мереж.

Для подолання виникаючих проблем і недоліків Г.в. між державами та недержавними акторами, за прогнозами американських експертів, буде створено мережі, зосереджені на конкретних питаннях. Діяльність цих мереж спрямовуватиметься на досягнення спільних цілей та інтересів, таких як розв’язання найрізноманітніших проблем, комерційний прибуток, моральні засади й участь міжнародних і неурядових організацій у розв’язанні проблем світу, що змінюється. У деяких випадках осередком описаної тут мережі стане міжнародна комісія або експертний орган невикористаний, проте достатньо впливовий, щоб контролювати окремі аспекти управління, торгівлі чи інших проблем або звітувати про них. Форум фінансової стабільності, Форум лідерства в галузі скорочення викидів вуглецю та Міжнародне партнерство заради водневої економіки є сучасними зразками таких мереж.

Основною причиною вірогідного створення таких мереж може бути та обставина, що так званий “світовий уряд” має як мінімум три головних недоліки, на які звертає увагу А.Хейвуд: по-перше, ще раз відповідно до ліберального погляду світовий уряд створює перспективу неперевіреної влади, яка ще й не піддається контролю. За таких умов “світовий уряд” може потім стати світовою тиранією; по-друге, сумнівним є те, чи поняття глобального громадянства, якому потрібно б “підперти” такий уряд, може стати коли-небудь повноцінним, зважаючи на культурні, мовні, релігійні та інші відмінності, які розділяють народи світу; по-третє, у світлі (географічної та інституційної)

відстані між урядом і людьми важко спостерігати, як ефективна демократична відповідальність могла б діяти в межах системи “світового уряду”.

Проте, якщо створення мереж для подолання проблем і недоліків **Г.в.** є поки що питанням майбутнього, то цілком реальними і практично діючими є міжнародні інституції, засновані раніше. Дві світові війни в минулому, ХХ ст., і зокрема так звана індустріальна війна, створили непереборний тиск на заснування інституцій, основним завданням яких було полегшення міжнародної співпраці. Через якийсь час ці інституції розвинулися до ступеня **Г.в.** Міжнародні інституції, як наголошує А.Хейвуд, не є якимось світовим урядом, а лише зібрані разом інституції, через які може діяти багатостороння система (“multi-multilateralism”, Fukuyama, 2006 р.). Найбільш ранній експеримент у **Г.в.** був проведений Лігою Націй (ЛН), сформованою в 1919 р. ЛН, на жаль, ніколи не відповідала своїй назві. Незважаючи на зусилля Президента США В.Вільсона, Конгрес тоді заблокував членство США в ЛН. Німеччина, якій було завдано поразки в Першій світовій війні, була допущена до членства в Лізі тільки в 1926 р., але згодом була відсторонена, як тільки А.Гітлер прийшов до влади в 1933 р. СРСР, який спочатку уникав участі в ЛН, став членом тільки в 1934 р., після того, як Німеччина і Японія втратили членство.

Наприкінці Другої світової війни ідея **Г.в.** отримала черговий поштовх. У 1944 р. 44 держави, які воювали в рамках так званої Вісі, зібралися в Бреттон-Вуді (Новий Гемпшир, США), щоб винайти нові правила та створити інституції для управління післявоєнною міжнародною торгівлею і грошовими (монетарними, валютними) системами. Мета Бреттон-Вудської системи полягала в побудові міцної і спільної міжнародної грошової системи, яка просувала б стійкі фінансові стани і запобігала б поверненню до аутаркізму та протекціоністської політики, які псували міжнародні відносини в період між війнами. Для регулювання глобальної економіки було засновано три інституції: МВФ, Генеральну угоду щодо тарифів і торгівлі (ГУТТ) і Світовий банк (СБ).

Проте Бреттон-Вудська система зруйнувалася на початку 1970-х, коли рішення США дозволили долару “плавати”, знищуючи ре-

жим фіксованого обмінного курсу валют і залишивши МВФ без його головної ролі. Це відбувалося тоді, коли США як гарант післявоєнної грошової системи і головний гарант фіксованих обмінних курсів валют зіткнулися із зростанням економічних труднощів. Введення в практику плаваючих обмінних курсів валют ініціювало в економічній та фінансовій системах певні ідеологічні зрушення та нову політику. У політичних термінах це дало початок “Вашингтонській згоді”. В ідеологічних термінах МВФ, ГУТТ і Світовий банк розвинулися протягом 1970-х рр. до ідеї міжнародного економічного порядку, що базується на принципах вільного ринку і вільної торгівлі. Заміна ГУТТ Світовою організацією торгівлі (СОТ) в 1995 р. посилила важливість питання безмитної торгівлі і допомогла прискорити темп економічної глобалізації. СОТ бачиться деким як глобальний економічний уряд у процесі становлення. Його прихильники переконують, що в демонтажі тарифів та інших бар’єрів торгівлі вона просуває всесвітній розвиток і добробут. Опоненти, проте, критикують її за те, що вона виражає корпоративні інтереси і нечутливо ставиться до екологічних і соціальних справ. Проте, починаючи з 1980-х рр., МВФ був активніший у підтримці розвитку держав в боргових кризах і в допомозі запобіганню фінансовим кризам.

Національна розвідувальна рада США та Інституту ЄС із досліджень безпеки в спільній доповіді “Глобальне управління – 2025” зазначає, що **Г.в.** – колективне розв’язання спільних проблем на міжнародному рівні – перебуває у критичному стані. На його ефективність впливають три чинники: економічна взаємозалежність, взаємопов’язаність сучасних світових викликів та перехід до багатопольярного світу. На сучасному етапі виникає проблема легітимності, яка полягає у виникненні неформальних угруповань провідних держав, перспективі регіональної співпраці, зростанні впливу нових міжнародних організацій. При цьому провідні країни світу мають свої погляди на розв’язання проблеми становлення **Г.в.** Бразилія, наприклад, наголошує на важливості перерозподілу влади між розвиненими державами та країнами, які розвиваються. Китай турбує розв’язання внутрішніх проблем, можливість існування “більшої структури”, ніж Г-20 (G-20). Індія заявляє, що Азія не

має внутрішньої рівноваги, яка б могла гарантувати стабільність. Японія вважає, що проблеми глобального врядування стосуються радше політичного лідерства, а не “форми чи структури”. Об’єднані Арабські Емірати звертають увагу на відсутність потужних регіональних організацій. Росія стверджує, що рівень “тихоокеанської безпеки” є недостатнім. Південна Африка звертає увагу на факт недостатнього представництва Африки в провідних глобальних організаціях.

Проблеми **Г.в.** особливо загострилися зовсім недавно, а саме під час світової фінансової кризи 2008 р. Криза виявила важливість двох основних ідей, які необхідно враховувати: глобальні ризики піддаються розумінню за умови, що вони досліджуються в контексті їх взаємозв’язків з іншими ризиками; ні одна група, що діє самотужки, не може їх ефективно мінімізувати. Через це глобальні ризики є одночасним викликом для лідерів у сфері бізнесу та політиків у будь-якій країні. Фінансова криза підкреслила необхідність політичних дій, які враховують глобальну природу кризи. Вона виявила обмежені можливості існуючої фінансової системи, показала неадекватність систем “раннього оповіщення” і недостатній рівень координації між політиками та іншими суб’єктами фінансово-економічних відносин. У результаті стає цілком очевидно, що для вирішення цих проблем необхідно посилювати **Г.в.**

Вперше у 2009 р. експерти та члени Мережі глобальних ризиків (Global Risk Network) визначили джерелом ризику відсутність або брак ефективного управління глобальними питаннями, зокрема такими, як фінансова стабільність, торгівля, кліматичні зміни, вода та безпека. Цю прогалину позиціонують як високоймовірний та значний за своїм впливом ризик. Слабке **Г.в.** займає центральне місце серед геополітичних, економічних та екологічних ризиків. Тому воно сприймається як ключ до глобальної стабільності та стійкого розвитку. Фінансова криза виявила фундаментальні недоліки **Г.в.** Коли урядам та корпораціям потрібно стимулювати економічний розвиток, існує ризик, що інші проблеми – кліматичні зміни, продовольча безпека, боротьба з бідністю відійдуть на другий план, що може збільшити шкоду від цих ризиків у довгостроковій перспективі.

Літ.: *Jan Aart Scholte. Globalization: a critical introduction / Scholte Jan Aart // Second Edition.*

Revised and Updated. – 2005. – 492 p. (p. 24-25); *Глобальні зміни світу – 2025 // Доп. Нац. розвід. ради США : пер. з англ. – Львів : Літопис, 2010. – 188 с.; Andrew Heywood. Global governance / Heywood Andrew // Politics. Third Edition. Palgrave foundations. – 2007. – 478 p.; Білошицький С. В. ООН у системі глобального управління: перспективи реформування і демократизації / С. В. Білошицький. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>; *Глобальне управління – 2025 : доп. Нац. розвід. ради США та Ін-ту ЄС із досліджень безпеки : пер. з англ. Г. Лелів. – К. : [б. в.], 2011. – Режим доступу : http://www.litopys.lviv.ua/katalog/global_governance.html, англ. версія : <http://www.dni.gov>; *Global Risks 2009 / A Global Risk Network Report : пер. з англ. П. Горобець, 2009 / Західна аналіт. група. – Режим доступу : <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=2176>***

Грицяк І.А.

ГЛОБАЛЬНИЙ ДОГОВІР ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ’ЄДНАНИХ НАЦІЙ – міжнародна ініціатива Організації Об’єднаних Націй (ООН), проголошена у зверненні Генерального Секретаря ООН Кофі Аннана (31.01.1999) до Всесвітнього економічного форуму та спрямована на об’єднання урядів, компаній та громадських організацій з метою підтримки екологічних і соціальних принципів у діяльності організацій. Дію **Г.д.ООН** було розпочато у Штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку 26 липня 2000 р. **Г.д.ООН** скерований на сприяння поширенню стандартів соціальної відповідальності бізнесу у таких основних сферах суспільної взаємодії, як: права людини; трудові відносини; екологія; боротьба з корупцією. **Г.д.ООН** має на меті інтеграцію в практику бізнесу у світовому масштабі десяти універсальних принципів підприємницької діяльності та стимулювання дій, скерованих на досягнення цілей ООН, в тому числі цілей у галузі розвитку, що сформульовані в Декларації тисячоліття.

Згідно з принципами **Г.д.ООН** ділові кола, дотримуючись принципів соціальної відповідальності у сфері трудових відносин, повинні підтримувати свободу асоціацій, визнавати право на укладання колективних угод, виступати за викорінення всіх форм примусової праці; сприяти повному зникненню дитячої праці; виступати за ліквідацію дискримінації у сфері зайнятості. У сфері охорони навколишнього середовища ділові кола повинні дотримуватись превентивного підходу до вирішення екологічних проблем;

здійснювати ініціативи, спрямовані на підвищення відповідальності за стан навколишнього середовища; сприяти розвитку та поширенню екологічно безпечних технологій. Крім того, ділові кола повинні протидіяти будь-яким формам корупції, включаючи злидрництво і хабарництво.

Згідно з положеннями **Г.д.ООН** приватний сектор у співпраці з іншими соціальними партнерами, дотримуючись означених принципів підприємницької діяльності, покликаний сприяти *сталому розвитку* світової економіки. Для виконання цих завдань **Г.д.ООН** пропонує сприяння за допомогою таких інституційних механізмів, як: політичний діалог, навчання, створення національних (регіональних) мереж та проектів. Члени мережі **Г.д.ООН** беруть добровільне зобов'язання впроваджувати та поширювати універсальні принципи підприємницької діяльності, які є найкращими заходами для досягнення намічених цілей. Джерелами принципів **Г.д.ООН** у сфері прав людини, праці, екології та протидії корупції є: Загальна декларація прав людини; Декларація фундаментальних принципів і прав на робочому місці Міжнародної організації праці; Ріоде-Жанейрська Декларація з екології та розвитку; Конвенція ООН проти корупції.

Г.д.ООН є мережею, діяльність якої реалізується через такі агенції ООН: Управління Верховного комісара з прав людини; Екологічну програму ООН; Міжнародну організацію праці; Програму розвитку ООН; Організацію промислового розвитку ООН; Управління ООН з наркотиків та злочинності. До **Г.д.ООН** можуть долучатися всі соціальні партнери: уряди; компанії, трудовий сектор, недержавні організації, що представляють широкий загал заінтересованих осіб; ООН, єдиний глобальний політичний форум, що виступає як авторитетний організатор і фасилітатор.

Г.д.ООН не є регуляторним механізмом, обов'язковим для виконання, він є ініціативою компаній, що заснована на добровільній звітності та прозорості діяльності. Будучи одночасно політичною платформою та практичними рекомендаціями для діяльності компаній, що реалізують принципи сталого розвитку та соціальної відповідальності бізнесу, **Г.д.ООН** має на меті доповнення традиційних методів управління і створення основи для інновацій у сфері сус-

пільного розвитку, а також створює можливості для обміну досвідом та ефективних бізнес-практик у соціальній сфері та сфері охорони навколишнього середовища. Таким чином, формується нове бізнес-середовище, яке, не порушуючи принципів конкуренції, впроваджує принципи соціальної відповідальності не лише на національному, а й на регіональному та глобальному рівнях. **Г.д.ООН** покладається на суспільну відповідальність та усвідомлений власний інтерес компаній, трудових ресурсів і громадянського суспільства до необхідності впровадження у своїй діяльності принципів, на яких засновано **Г.д.ООН**. Учасники **Г.д.ООН** оприлюднюють результати реалізації принципів **Г.д.ООН** у фінансовій та соціальній звітності про власну діяльність.

Членство у **Г.д.ООН** надає учасникам низку переваг, що стосуються: використання механізмів соціальної політики та державного управління, ефективність яких апробована у світовій практиці суспільного розвитку; обміну найбільш успішними та інноваційними практиками у сфері прав людини, екології та охорони довкілля, соціально-трудова відносин; доступу до інформаційних джерел та баз знань ООН у галузі сталого розвитку; використання організаційно-управлінського потенціалу та ресурсів **Г.д.ООН**, а також можливості участі у спеціальних проєктах та програмах ООН.

Літ.: *Глобальний Договір ООН*. – Режим доступу : [www. http://www.globalcompact.org.ua](http://www.globalcompact.org.ua); *Глобальна ініціатива ООН: керівництво для роботодавців*. – Берлін : [б. и.], 2001; *Глосарій із трудового права та соціально-трудова відносин* (з посиланням на досвід Європейського Союзу) / МОП : наук. вид. / за заг. ред. Д. Аппіго, Д. Касале. – К. : Видавн. дім “Стилос”, 2006; *Руководство по отчетности в области устойчивого развития* / Global Reporting Initiative. – 2000-2006. – Режим доступу : www.globalreporting.org

Супрун Н.А.

ГЛОБАЛЬНІ ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ (фр. global – всеохопний) – наявні чи потенційно можливі явища, процеси, інші чинники, що породжують небезпеку ефективному функціонуванню світової економіки, є характерними для національних економік, які беруть участь у процесах функціонування світового господарства.

Г.з.е.б. на відміну від тих, що характерні національним системам безпеки, охоплю-

ють, як правило, весь світ, усі світогосподарські системи. Причини виникнення **Г.з.е.б.** можна поділити на три групи: природного походження (пов'язані з природними та демографічними процесами); техногенного походження (виникають унаслідок господарської діяльності людей); соціального походження (є наслідком взаємодії людей, суспільств, соціальних груп).

Г.з.е.б. мають загальносвітовий характер (стосуються інтересів великої кількості або усіх держав світу); їх невирішення загрожує існуванню людства, погіршення умов життя людей та розвитку продуктивних сил; потребують невідкладних та рішучих дій на основі колективних, скоординованих зусиль світового співтовариства.

До **Г.з.е.б.** відносять: демографічні загрози, продовольчу кризу, паливно-енергетичну кризу світу, глобальні фінансові кризи, екологічні загрози.

Демографічні загрози, тобто демографічні явища і тенденції, соціально-економічні наслідки яких негативно впливають на стійкий розвиток світу. Чисельність населення на Земній кулі зростає протягом останніх 2 тис. років, однак найбільш інтенсивне його збільшення відбувається останнім часом. Швидкий приріст населення пов'язаний з проблемами забезпечення населення світу прийнятними умовами життя, зниженням рівня бідності у світових масштабах, зменшенням смертності, стримуванням народжуваності в малозабезпечених регіонах, збільшенням кількості дітей у сім'ях європейського регіону та північноамериканських країн.

Унаслідок перенаселення одних регіонів відбувається інтенсивна міграція людей, яка не може не впливати на економічну безпеку. Насамперед це пов'язано з чинником робочої сили, яка в різних країнах світу має різну кваліфікацію та вартість. Так, досить часто транснаціональні корпорації переносять виробничі потужності до країн, що розвиваються, для того щоб зекономити кошти на оплаті праці найманих працівників. Найбільш сприятливими регіонами для міжнародних компаній у сучасних умовах є азійський та африканський регіони.

Водночас велика народжуваність у країнах з невисоким рівнем життя призводить до поширення бідності у світі. Поряд з цим для промислово розвинених країн характерною є демографічна криза, тобто порушення про-

цесів відтворення населення, що загрожує самому його існуванню.

Продовольча криза. За даними ООН, у майбутньому світ очікує продовольча криза, що буде пов'язана з нестачею продовольства населенню світу та подорожчанням основних продуктів харчування. Суттєво зростають ціни на кукурудзу, пшеницю, сою, цукор, тобто основні продовольчі ресурси. Брак продовольства призводить до зменшення поголів'я худоби в основних виробників, зростання цін на м'ясо, молоко та молокопродукти.

Особливо гостро питання забезпечення продовольства постає у країнах Азії, де постійно зростає кількість населення, та на африканському континенті.

Паливно-енергетична криза світу. З демографічною проблемою пов'язана проблема нестачі енергетичних ресурсів у світі. Використання паливно-енергетичних і сировинних ресурсів у світі зростає значними темпами. Проте ці ресурси є обмеженими та швидко вичерпними за сучасних умов видобутку. Для майбутніх поколінь життєво необхідне значення має раціональне використання невідтворюваних ресурсів: нафти, газу, вугілля, залізних, мідних і марганцевих руд тощо. Запаси корисних копалин обмежені й можуть вичерпатися. За сучасними даними, людство вже в недалекому майбутньому відчує брак таких енергоносіїв, як природний газ і нафта. Великомасштабне використання корисних природних мінералів призвело до зменшення їх запасів у багатьох регіонах планети.

Тому в майбутньому необхідно раціонально та виважено підходити до використання таких енергоносіїв та здійснювати пошуки і розробку альтернативних джерел отримання енергії у світі, яка є джерелом існування людства.

Глобальні фінансові кризи. Для сучасного світу характерними є періодичні фінансові кризи, що охоплюють велику кількість країн світу. Причинами таких криз є: перевищення споживання над доходами у розвинених країнах світу, роль долара як загальної розрахункової валюти світу, висока взаємозалежність національних економік від світових валютних коливань тощо.

Світові фінансові кризи охоплюють майже всі сектори народного господарства. Вони впливають на ефективність сфери виробництва,

сільського господарства, будівельної галузі через кризу кредитування, банківської сфери через зменшення довіри до банківського капіталу. Нестача фінансових ресурсів у виробників призводить до зменшення обсягів виробництва, збитковості та банкрутства підприємств, міжнародних корпорацій, збільшення вимушеного безробіття у світі. Екологічні загрози. З вичерпністю природних ресурсів та з нерациональним їх використанням пов'язані екологічні загрози. Із розвитком цивілізації та науково-технічного прогресу, зростанням кількості населення на Землі, обсягів виробництва та його відходів проблеми відносин між природою та суспільством дедалі загострюються. Реальністю стали голод, отруєні річки та моря, задушливе шкідливе повітря у великих промислових центрах, загублені ліси, сотні зниклих видів тварин і рослин, загроза кліматичних аномалій, ерозія та майже повне виснаження ґрунтів в аграрних районах. Усі ці **Г.з.е.б.** у сфері екології негативно впливають на економічну безпеку людства.

Наявність таких **Г.з.е.б.** свідчить про складну ситуацію в межах світового простору. Насамперед це пов'язано з неоднаковими умовами для розвитку людства, різним забезпеченням ресурсами та продовольством, різними можливостями щодо розвитку та самовизначення людини та суспільства в цілому. Тому основним завданням нині має стати створення таких умов, за яких би можна було хоча б незначною мірою сприяти підвищенню рівня економічної безпеки у світі, створенню сприятливого середовища для розвитку кожного індивіда.

Літ.: *Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України* : Наказ Міністерства економіки України від 2 берез. 2007 р.; *Економічна теорія* : навч. посіб. – К. : Центр учб. л-ри, 2009; *Ситник Г. П.* Національна безпека України: теорія і практика : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – Хмельницький ; К. : Кондор, 2007; *Шныпко А. С.* Экономические войны: истоки, формы, цели, проблемы, перспективы : монография / А. С. Шныпко. – К. : Генеза, 2007.

Чернятевич Я.В.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ (англ. global problems of security) – сукупність загроз, викликів і суперечностей сьогодення, що виникли внаслідок розгортання процесів глобалізації, які впливають на систему глобальної безпеки.

Поняття “глобальні проблеми” увійшло у широкий вжиток у кінці 60-х рр. як реакція стурбованості людства гостротою тих суперечностей і проблем, що накопичилися і продовжують посилюватися та роблять реальною загрозу загибелі або серйозних потрясінь, деградації найважливіших аспектів його існування.

Глобалізація (від англ. “globe” – земна куля) – складний, багатогранний процес, який має безліч проявів та включає багато проблем. Глобальні проблеми характеризуються планетарними масштабами прояву, великою гостротою, комплексністю і взаємозалежністю, динамізмом. **Г.п.б.** мають загальний і всеосяжний характер. Загальність означає, що глобальна безпека забезпечується узгодженими зусиллями всіх членів світової спільноти. Всеосяжний характер безпеки пов'язаний з тим, що її досягнення можливе лише в разі урахування всіх кризових факторів світового розвитку і вжиття заходів, що сприяють підтримці стану стійкості і стабільності всіх систем життєзабезпечення сучасної цивілізації.

До **Г.п.б.** відносять: роззброєння і контроль над озброєннями; захист навколишнього середовища, сприяння економічному і соціальному прогресу країн, що розвиваються; ефективну демографічну політику, боротьбу з міжнародним тероризмом і незаконним обігом наркотиків; запобігання етнополітичним конфліктам і їх урегулювання; збереження культурного різноманіття в сучасному світі; забезпечення дотримання прав людини; освоєння космосу і раціональне використання багатств Світового океану тощо. Забезпечення глобальної безпеки нерозривно пов'язане з послабленням тиску глобальних проблем на світову спільноту.

У контексті **Г.п.б.** йдеться про небезпеку виникнення ядерної війни, збереження миру в усьому світі, охорону навколишнього середовища, політичну, економічну, соціальну, духовну глобальну безпеку людства та їх складові: військову, етнополітичну, енергетичну, сировинну, продовольчу і демографічну безпеку.

На початок ХХІ ст. склалася нова розстановка політичних і соціальних сил у світі, що зумовлює необхідність і можливість вирішення **Г.п.б.**

У політичній сфері на користь глобальної безпеки діють такі могутні фактори, як:

відносна цілісність сучасного світу; взаємозалежність держав; миролюбна політика більшості країн світової співдружності; діяльність міжнародних, національних, демократичних рухів і організацій; припинення холодної війни.

У соціально-економічній сфері забезпеченню глобальної безпеки сприяли такі фактори: загальна зацікавленість народів у безпечному розвитку світового господарства; розширення економічних зв'язків, інтернаціоналізація соціального і економічного життя; існування загальнолюдських інтересів і потреб, задоволення яких неможливе без припинення гонки озброєнь, зміцнення миру.

В екологічній сфері забезпечення міжнародної безпеки покликане було істотно послабити: забруднення землі і атмосфери індустріальними і транспортними відходами; безвідповідальне використання природних багатств.

У гуманітарній сфері необхідність і можливість забезпечення глобальної безпеки зумовлено позитивними змінами в суспільній свідомості: посиленням антимілітаристських поглядів великих мас населення, їх переконаністю в неприпустимості ядерної війни; інтенсивним розвитком гуманітарної сфери, що зближує народи і стимулює їх спільні дії на захист миру і зміцнення безпеки.

У військовій сфері відбулися зміни, що не мали місця у минулому: накопичення зброї і бойової техніки досягло своєї межі, через що подальша гонка озброєнь втратила сенс; здатність наявних арсеналів зброї багато разів знищити все людство зробила безглуздим і курс на військову перевагу; підвищення рівня військово-стратегічних можливостей не сприяє зміцненню їх безпеки.

Необхідність ефективної системи міжнародної глобальної безпеки стала загальним категоричним імперативом усього людства. Ступінь розвитку системи глобальної безпеки залежить від поширення негативних явищ і процесів глобалізму у світі та має на меті розв'язання **Г.п.б.**

Глобальна безпека – вид безпеки для всього людства, тобто захист від загроз, викликів, небезпек, що породжують **Г.п.б.** Це комплекс міжнародних умов співіснування домовленостей та інституціональних структур, за яких кожній державі-члену світової спільноти забезпечується можливість вільно обирати і здійснювати свою стратегію розвитку відповідно до принципів глобалізації.

Система глобальної безпеки – сукупність норм міжнародного права і створених на їх основі інститутів і механізмів взаємодії з метою забезпечення глобальної безпеки.

Система забезпечення глобальної безпеки – транснаціональні органи, організації, посадові особи та окремі громадяни, об'єднані цілями і завданнями щодо захисту та просування глобальних інтересів, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах власного законодавства країни і міжнародного права.

Функціонування цих систем визначається як процесами, що відбуваються в зовнішньому середовищі (в цьому разі в глобальній світовій політиці і міжнародних відносинах), так і внутрішніми закономірностями існування і розвитку самих систем.

Нерідко словосполучення “система глобальної безпеки” розуміється як узгоджений учасниками і закріплений міжнародно-правовими документами порядок мирної взаємодії держав і протидії загальним загрозам у масштабах всього світу і окремих регіонів. Але це поняття нерідко використовується і для характеристики системи загроз, коли відсутня або слабо виражена система протидії їм. Що стосується сучасної системи глобальної безпеки, то це поняття включає фактичний стан протидії загрозам і засоби захисту від них, а також створення універсального інструменту системи мирної взаємодії і протидії загальним загрозам.

У цілому можна виділити такі нові характеристики **Г.п.б.**, що справляють вплив на функціонування системи глобальної безпеки: зростання економічного потенціалу недержавних акторів – транснаціональних корпорацій (ТНК); витіснення недержавними акторами держав з позицій головних системоутворювальних елементів системи; розмивання меж між внутрішньою і зовнішньою політикою держав; закріплення фактичної нерівності держав; поява умов, за яких геоекономічна і геофінансова влада диктує світу свої правила гри. Однією з центральних **Г.п.б.** є проблема міжнародного військового втручання. Мається на увазі загроза застосування або застосування сили однією державою чи коаліцією держав проти інших держав для досягнення певної політичної і військової мети. Як відомо, таке втручання має санкціонуватися Радою Безпеки ООН, але в реальності можливе втручання і в обхід цього органу.

Міжнародне втручання може бути як засобом протидії загрозам міжнародній безпеці, так і прямою загрозою.

Шляхи вирішення **Г.п.б.** такі: співпраця держав у сфері припинення гонки озброєнь, обмеження озброєнь, часткове і повне роззброєння, передусім ядерного; припинення і ліквідація воєн, збройних конфліктів, міжнародної напруженості; відмова від курсу на досягнення військової переваги і послідовне зниження рівня військового протистояння; боротьба з міжнародним тероризмом; спільне розв'язання загальнолюдських глобальних проблем; перетворення узгоджених колективних принципів міжнародної безпеки на конкретні договірні зобов'язання держав і створення надійної системи контролю за допомогою національних і міжнародних засобів за їх строгим виконанням; раціональне самообмеження у військовій сфері, рішуча відмова від використання військової сили і засобів у конфліктних ситуаціях, ставка не на силу, а на мирний діалог і компроміс, взаємну довіру.

Таким чином, **Г.п.б.** посіла певне місце в системі глобальної безпеки, у функціонуванні будь-якої держави, у тому числі України, суспільства і житті кожної людини.

Стратегічне завдання українського суспільства і влади – становлення ефективної і сучасної держави, що визначає пріоритети і шляхи свого розвитку, формує засоби інтеграції у світове співтовариство. Будь-які намагання внутрішніх або зовнішніх сил поставити цей курс під сумнів, як і спроби повернути ситуацію у русло односторонніх залежностей, критично небезпечні для України.

Україна прагне забезпечити собі статус повноцінного і рівноправного суб'єкта у системі глобальної безпеки, надійного партнера у вирішенні спільних питань, насамперед з країнами найближчого оточення. Принципово вимогою сьогодення є концентрація зусиль на кількох пріоритетних напрямках **Г.п.б.** Важливою метою вирішення цих проблем є формування сприятливого міжнародного середовища.

Літ.: *Бжезинський З.* Вибір: світове панування чи світове лідерство / З. Бжезинський ; пер. з англ. А. Іщенко. – К. : Видавн. д-м “Києво-Могилян. акад.”, 2006; *Ситник Г. П.* Концептуальні засади забезпечення національної безпеки : навч. посіб. : у 3 ч. – Ч. 2 : Методологічні основи державного управління національною безпекою /

Г. П. Ситник, В. І. Абрамов. – К. : НАДУ, 2009; *Современная мировая политика: Прикладной анализ / отв. ред. А. Д. Богатуров.* – М. : Аспект Пресс, 2009; *Явчуновская Р. А.* Глобальная и региональная безопасность / Р. А. Явчуновская. – М. : Изд-во РАГС, 2010.

Абрамов В.І.

ГЛОКАЛІЗАЦІЯ – походить від злиття двох термінів: “глобалізація” в сенсі посилення міжнародного капіталу і всесвітньої заборони бар'єрів для переміщення товарів, послуг, фінансів і технологій, та “локалізація”, що позначає конкуренцію міст та поселень за залучення іноземних інвестицій, ТНК тощо. Злиття цих двох тенденцій звужує свободу маневру держав у виборі макроекономічної та соціальної політики. Термін “глокальний” стосується індивідуума, групи, підрозділу, організації та громади, що бажать і спроможні “думати глобально, діяти локально”. Згідно з Р.Робертсоном, глобальні і локальні тенденції “врешті-решт, взаємодоповнювані і взаємопроникні, хоча в конкретних ситуаціях можуть прийти у зіткнення. В основу **Г.** покладено ідею децентралізованого й “справедливого” світу. Моделі **Г.** розробляються з опорою на мережеві форми самоорганізації та міжкультурну комунікацію. Першою глокальною організацією є створена в 2001 р. Global Forum. Її мета – прискорення світового розвитку через розвиток місцевостей і посилення уваги до місцевих проблем.

Г. – повсюдно поширений варіант глобалізації, що проявляється в здатності основних тенденцій у сфері виробництва і споживання універсальних товарів перевтілюватися в регіональні форми, тобто підлаштовуватися під специфіку локального ринку. У світлі загострення боротьби між ТНК і рухом антиглобалізму із зсувом у бік відстоювання прав національних виробників і споживачів **Г.** варто розглядати компромісним варіантом формування планетарного ринку виробництва і споживання універсальних товарів. Ряд ТНК пропагують **Г.** як стратегію, що передбачає створення нових виробництв у регіонах, або тактику на підлаштування під потреби покупців і смаки споживачів.

Літ.: *Травина Е. М.* Этнокультурные и конфессиональные конфликты в современном мире / Е. М. Травина. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2007; *Digital Cities II / ed. by Makoto Tanabe, Peter van den Besselaar, and Toru Ishida.* – Berlin : Springer-

Verlag, 2002; *Hong Philip Young P.* Glocalization of social work practice: Global and local responses to globalization / Philip Hong Young P. and Song In Han // *International Social Work*. – 2010. – 53.5. – P. 656-670; *Roudometof V.* Transnationalism, Cosmopolitanism, and Glocalization / V. Roudometof // *Current Sociology*. – 2005. – 53.1. – P. 113-135; *Soja E. W.* Postmetropolis : Critical Studies of Cities and Regions / E. W. Soja. – Malden, MA : Blackwell Publishing, 2000.

Козюра І.В.

ГОЛЬ ШАРЛЬ ДЕ (1890-1970) – фран-

цузкий державний діяч. Народився в Ліллі у старовинній дворянській родині. Професія його батька Анрі де Голя, який викладав філософію та історію в єзуїтському коледжі в Парижі, справила великий вплив на формування поглядів Г., світогляд якого формувалася переважно завдяки вивченню історії. У 1912 р. закінчив військове училище Сен-Сір з відзнакою. Учасник Першої світової війни, був тричі поранений, унаслідок останнього поранення капітан Г. у 1916 р. потрапив у полон, з якого п'ять разів намагався втекти. Після Версальського перемир'я у 1919-1921 рр. був офіцером-інструктором польської армії. Повернувшись до Франції, навчався у Вищій військовій школі (аналог академії генерального штабу) в Парижі, з 1925 р. служив у кабінеті маршала Ф.Петена, який фактично очолював Вищу раду національної оборони. В 1937 р. йому присвоєно звання полковника, а в 1940 р. – бригадного генерала. У міжвоєнний період активно вивчав воєнну теорію, опублікував кілька книг з питань стратегії сучасної війни. На початку Другої світової війни командував танковою дивізією, потім був призначений заступником військового міністра. У червні 1940 р. підтримав проект Ж.Моне щодо створення франко-британського союзу і об'єднаної держави зі спільним урядом, парламентом, громадянством, армією тощо. Після капітуляції Франції не визнав уряду Віші і виїхав до Британії, де в 1940 р. створив рух “Вільна Франція”, який виступив на боці антигітлерівської коаліції. В 1941 р. став головою Французького національного комітету, в 1943 р. – Французького комітету національного визволення.

Після висадки союзників у Нормандії у серпні 1944 р. очолив Тимчасовий уряд, який відновив у країні демократичні свободи, провів соціально-економічні реформи. У січні 1946 р. через розбіжності у поглядах на основні внутрішньополітичні питання з представниками лівих партій подав у відставку. Був фундатором і керівником партії “Об'єднання французького народу” (РПФ). Знову очолив уряд у 1958 р. під час гострої політичної кризи IV Республіки. У 1958 р. добився встановлення у Франції V Республіки із сильною президентською владою і був обраний її першим президентом. Дотримувалася непохитних поглядів на “Європу вітчизни”, “спільноту незалежних держав” і наполягав на тому, що вважав за суверенні права Франції. З 1969 р. був на пенсії, помер 9 листопада 1970 р. Згідно із заповітом поховання відбулося без будь-яких публічних церемоній у присутності лише близьких родичів на сільському цвинтарі в містечку Коломбе, де він жив. Франція на поховальний дзвін у Коломбе відгукнулася 50 тис. церковних дзвонів у всіх містах і селах країни.

Деголлівська ідея “європейської Європи” виходила з того, що європейська інтеграція мала обмежуватись технічними аспектами Римського договору. Ще на початку 50-х рр. він різко критикував проект Європейського оборонного співтовариства (“план Плевена”), який передбачав створення “європейської армії”. У травні 1960 р. піддав публічній критиці погляди федералістів, оцінивши їх наміри як “створення штучної вітчизни, народженої в мозку технократів”. Г. був прихильником конфедеративної структури об'єднаної Європи і вважав, що європейської інтеграції можна досягти лише в рамках ширшої міжурядової співпраці в галузі політики й безпеки, яка є головною передумовою появи економічно сильної, політично переконливої та військово незалежної Європи.

Саме “Союз Держав”, на погляд Г., давав Європі змогу позбутися панування обох наддержав і знову стати третім центром сили на світовій арені, зламавши таким чином глобальну двополосність. 5 вересня 1960 р. висунув ініціативу про нову європейську спільноту з безпеки. В лютому 1961 р. пропозиції Франції стали предметом обговорен-

ня на першій в історії ЄЕСп зустрічі голів держав і урядів у Парижі, яка прийняла рішення про створення спеціальної комісії на чолі з Крістіаном Фуше для опрацювання конкретних пропозицій у цьому напрямі на наступну зустріч.

У листопаді 1961 р. Франція репрезентувала “план Фуше”, який виходив з голлістської ідеї конфедералізму. Вищим органом проєктованого союзу мала бути Рада, яка збирається тричі на рік на рівні голів держав і урядів і приймає рішення за принципом одностайності. Як допоміжний орган Ради утворюється Європейська Політична Комісія зі штаб-квартирою в Парижі, яка складається з експертів, що репрезентують міністерства закордонних справ, і готує та реалізує рішення Ради. До структури Союзу планувалося включити також уже функціонуючий Європейський Парламент.

Але цей план, як і його другий варіант на початку 1962 р., був відхилений іншими членами ЄЕСп, передусім Голландією і Бельгією, а Франція, у свою чергу, заблокувала контрпроєкт своїх партнерів, у якому політичний союз розглядався не як кінцева мета, а як етап на шляху до наднаціональної структури. Фактично тут стикнулися дві лінії: позиція конфедералістів (репрезентована Францією) і поміркованих федералістів, а також прихильників “європейської” та “атлантичної” орієнтації Європи.

Реакцією Франції стала заява Г. 14 січня 1963 р. про своє негативне ставлення до членства Великої Британії в ЄЕСп як країни “за призначенням відмежованої морем” і відмову брати участь у багатосторонніх силах НАТО. Вважав, що вступ Великої Британії в ЄЕСп відкриває шлях для реалізації американської ідеї про створення Атлантичної економічної спільноти і зміцнення конкурентних позицій США в Західній Європі. До цього додалося підписання 22 січня 1963 р. Єлісейського договору між Францією і Німеччиною про співпрацю, взаємні консультації і координацію двосторонньої зовнішньої і військової політики, в якому інші члени “шістки” знайшли підтвердження своїх побоювань щодо формування франко-німецького блоку. Це подвійне вето спричинило глибоку кризу, яка зачепила і Спільний ринок, і НАТО.

Проте перша серйозна інституційна криза ЄЕСп була пов’язана не з проблемами вступу Великої Британії. В 1965 р. федералістич-

но налаштована Комісія ЄЕСп, яку очолював її перший голова Вальтер Хальштейн, виступила з пакетом пропозицій щодо розширення повноважень Комісії, яке, до речі, передбачалося Римським договором через сім років після початку функціонування ЄЕСп. Також пропонувалося розширення повноважень Асамблеї в рамках Спільноти за рахунок Ради міністрів та переходу відповідно до Договору про ЄЕСп з 1 січня 1966 р. від принципу одностайності до прийняття рішень у Раді міністрів більшістю голосів. Комісія пропонувала також направляти суми сільськогосподарських зборів безпосередньо Комісії, а не національним урядам для передачі Комісії.

Ці пропозиції йшли врозріз із поглядами президента Франції, який, навпаки, розглядав Раду міністрів як міжурядовий орган, де рішення можуть прийматися лише за принципом одностайності, а Комісія – як суто технічний орган, жорстко підпорядкований Раді міністрів. Розпочалася тривала боротьба проти спроби В.Хальштейна виступити назовні першим “прем’єром Європи”, або, згадуючи період Середньовіччя, боротьба “імператора проти папи”.

З метою тиску на партнерів Франція з 1 липня 1965 р. застосувала тактику бойкоту роботи інституцій Спільноти, яка отримала назву політики “порожнього крісла”. Ця криза була врегульована лише в січні 1966 р. унаслідок “люксембурзького компромісу”, який передбачав, що рішення в Раді з найважливіших питань будуть прийматися на основі консенсусу. Голосування за процедурою більшості було впроваджено лише в середині 1980-х рр. Суперечки 60-х рр. зумовили запровадження ще однієї процедури – “пакетного” прийняття рішень, тобто формування блоку різних питань, які дають можливість одночасно задовольняти вимоги всіх партнерів. Таким чином, як зазначають В.Копійка та Т.Шинкаренко, акцент поступово зміщувався від пошуку глобального вирішення спільних проблем до необхідності урівноваження між поступками та надбаннями кожного члена Співтовариства.

Проте, незважаючи на ці конфлікти між федералістичним та міжурядовими підходами до організації діяльності Співтовариства, у 1968 р. завершилося формування зони вільної торгівлі та митного союзу (перших двох етапів інтеграції). За оцінкою Десмон-

да Дайнена, саме міжурядовий принцип, який Г. так уперто обстоював, заклав фундамент виживання СЕС у 1970-х рр. та його “одужання” у 1980-х і за іронією долі ЄС 90-х рр. став неймовірним, хоча й не безплідним гібридом де Голля і Моне.

Літ.: *Дейвіс Норман*. Європа: Історія / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К. : Основи, 2000; *Десмонд Дайнен*. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Дайнен Десмонд ; пер. з англ. – К. : К.І.С., 2006; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *Молчанов Н. Н.* Де Голль / Н. Н. Молчанов. – М. : Эксма, 2003; *Останній з епохи титанів // Вісн. держ. служби*. – 2010. – № 3; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Jastawski Kazimierz*. Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004.

Прокопенко Л.Л.

ГРОМАДЯНСТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (англ. Citizenship of the Union) визначається належністю до громадянства однієї з його країн-членів.

Трансформація ЄС (від союзу держав-членів до союзу народів Європи) підштовхнула до запровадження в Євросоюзі європейського громадянства з метою посилення захисту прав та свобод людини і громадянина, підвищення популярності європейської інтеграції серед населення держав-членів ЄС.

Ідея запровадження громадянства об'єднаної Європи розпочинається з 70-х рр. ХХ ст., коли робляться перші кроки на шляху від економічного до політичного союзу. Але своє нормативне оформлення інститут союзного громадянства набув уперше у Маастрихтському договорі (ст. 88е), де було вказано на запровадження Г.ЄС і зазначалося, що кожен громадянин держави-члена є громадянином і Союзу. Подальший розвиток Г.ЄС отримало в Амстердамському договорі, який конкретизував правову природу Г.ЄС шляхом внесення уточнення про те, що воно має доповнювати, а не замінювати собою національне громадянство, тобто таке громадянство є субсидіарним. Указівка на субсидіарність загальноєвропейського громадянства була відтворена в Конституції для Європи і згодом включена в текст Лісабонського договору.

Національні уряди, яким належить виключне право визначати зміст засновницьких договорів, з особливою ретельністю підійшли до формулювання поняття “громадянство ЄС”, аби уникнути двозначності під час його тлумачення.

Зміст Г.ЄС складають взаємні права та обов'язки людини й інститутів Союзу (причому, вибори до Європейського Парламенту, подання петицій) або полегшують перехід з-під юрисдикції однієї держави-члена до юрисдикції іншої (вільне пересування територією Союзу).

Підхід, використаний при розробленні Лісабонського договору стосовно нормативного оформлення прав та свобод людини і громадянина, дав змогу вирішити найскладнішу для Євросоюзу проблему у сфері правової регламентації на рівні комунітарного права.

Аналіз стану розв'язання проблеми Європейського Союзу щодо забезпечення й гарантування прав та свобод людини і громадянина показує, що в ЄС утворилися 2 рівні регулювання прав людей, які мешкають на його території: національний рівень, який за загальним правилом регламентується конституційним та іншими галузями права держав-членів Союзу, а також права і свободи, що надаються самим ЄС і відповідно ним регулюються.

Фактично після запровадження громадянства Європейського Союзу для громадян усіх держав-членів ЄС було встановлено єдиний правовий статус у межах території цього об'єднання. У Лісабонському договорі закріплено 4 блоки таких прав: а) право вільно пересуватись і мешкати на території держав-членів. При цьому Євросоюз забезпечує відсутність контролю за особами в межах внутрішніх кордонів, і провадить спільну політику стосовно надання притулку, імміграції й контролю за зовнішніми кордонами, засновану на солідарності між державами-членами ЄС; б) право обирати й бути обраним на виборах до Європейського Парламенту, а також на муніципальних виборах у державах-членах ЄС, де мешкають громадяни Союзу, на тих самих умовах, що і громадяни будь-якої держави-члена ЄС; в) дипломатичний і консульський захист з боку органів будь-якої держави ЄС в третій країні, де немає представництва рідної країни громадянина ЄС; г) право направляти петиції до

Європейського Парламенту, подавати скарги Європейському Омбудсмену і звертатися до інститутів і консультативних органів Союзу будь-якою мовою Договору й отримувати відповіді тією самою мовою.

Гарантування Європейським Союзом реалізації вищенаведеного переліку прав стало можливим завдяки визнанню ключовою задачею правового статусу громадян ЄС принципу недискримінації за ознакою національного громадянства. Указаний принцип, закріплений у Римських угодах і розвинений Амстердамським договором, покладає на національні уряди обов'язок надавати громадянам інших держав-членів ЄС у сферах, що регулюються правом Союзу, той самий обсяг прав та обов'язків, що надаються власним громадянам. До винятків з дії принципу належить право держав-членів ЄС не допускати іноземців (зокрема і громадян інших держав-членів ЄС) до посад, безпосередньо пов'язаних зі здійсненням реальних державно-владних повноважень, що надає збереження суверенітету держав-членів ЄС. При цьому набуття загальноєвропейського громадянства не перешкоджає особі реалізовувати в повному обсязі всі права й обов'язки, надані їй як громадянину конкретної держави-члена ЄС, і разом з тим гарантує їй отримання комплексу нових, притаманних громадянину ЄС прав і свобод.

У зв'язку з тим, що Г.ЄС має додатковий характер, відповідно до принципу субсидіарності його громадяни на території різних держав-членів ЄС матимуть різний обсяг прав. Ця проблема може бути розв'язана або шляхом уніфікації національного законодавства держав-членів Європейського Союзу у сфері прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, що, звичайно, важко уявити з огляду на різне ставлення національних урядів до проблеми правового регулювання різних категорій прав людини та громадянина, або шляхом делегування відповідних повноважень інститутам ЄС, що на сучасному етапі є ще більше малоімовірним.

Варто визнати, що поняття "Г.ЄС" передбачає не тільки наявність прав і свобод, але й наявність обов'язків у громадян останнього. Однак їх перелік установчі договори не містять.

Таким чином, запровадивши громадянство об'єднаної Європи, Євросоюз і держави-члени ЄС зробили доволі сміливий крок на шляху до політичної інтеграції. Г.ЄС нор-

мативно оформлює безпосередній правовий зв'язок між останнім і громадянами держав-членів ЄС, створюючи умови для втілення в життя ідеї розбудови Європейського Союзу не лише як високоінтегрованої організації держав-членів, а й як союзу народів. Можна припустити, що втілення в життя ідеї Г.ЄС об'єктивно сприятиме поступовій ерозії правових відносин між громадянином і національними інститутами влади, оскільки реалізація низки таких важливих прав і свобод, як, наприклад, свобода пересування, право вибору місця проживання, соціальні права тощо, сьогодні переносяться повністю або частково на рівень Європейського Союзу.

Літ.: *Європейський Союз: основопологающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / отв. ред. С. Ю. Кашкин ; пер. А. О. Четверников. – М. : ИНФРА-М, 2008; Сало В. І. Внутрішні функції держави в умовах членства в Європейському Союзі : дис. ... канд. юрид. наук / Сало В. І. – Х. : [б. в.], 2008. – 220 с.; Сало В. І. Вирішення проблеми прав та свобод людини і громадянина в Європейському Союзі / В. І. Сало // Проблеми законності. – 2010. – 107. – С. 43-51; Яковюк І. В. Громадянство Європейського Союзу: проблеми визначення / І. В. Яковюк // Держ. буд-во та місц. самоврядування : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2005. – Вип. 9. – С. 82-88.*

Труш О. О.

ГРУПА ДВАДЦЯТИ (див. "Велика двадцятка").

ГУАМ є регіональним об'єднанням чотирьох держав – України, Азербайджанської Республіки, Грузії, Республіки Молдова. З 1999 по 2005 р. до складу **ГУАМ** входила Республіка Узбекистан, і у такому складі організація називалась ГУУАМ.

В основі утворення цієї форми співробітництва лежить збіг позицій країн з багатьох питань сучасних міжнародних відносин. Заснування консультативного форуму **ГУАМ** у складі України, Азербайджану, Грузії, Молдови відбулося 10 жовтня 1997 р. в Страсбурзі в ході саміту Ради Європи, під час якого було схвалено Спільне Комюніке грав держав України, Грузії, Азербайджану і Молдови. В ньому була підкреслена необхідність розвитку чотиристороннього співробітництва для зміцнення стабільності і безпеки в Європі на основі принципів поваги суверенітету, територіальної цілісності, непорушності кордонів держав, демократії,

верховенства закону і поваги прав людини. Страсбурзьке Комюніке формально закріпило поступове політичне зближення і практичне поглиблення співробітництва між країнами в багатьох галузях як на міжнародній арені, так і в двосторонніх відносинах.

Основними цілями організації згідно з Ялтинською хартією ГУУАМ від 7 червня 2001 р. є: сприяння соціально-економічному розвитку; зміцнення і розширення торговельно-економічних зв'язків; розвиток і ефективне використання в інтересах країн ГУУАМ транспортно-комунікаційних магістралей і відповідної інфраструктури, розташованої на їх території; зміцнення регіональної безпеки в усіх сферах діяльності; розвиток відносин у галузях культури і гуманітарній сфері; взаємодія в рамках міжнародних організацій; боротьба з міжнародним тероризмом, організованою злочинністю та наркобізнесом.

Найвищим органом об'єднання **ГУАМ** є щорічна зустріч глав держав країн-учасниць; виконавчим – Рада міністрів закордонних справ країн **ГУАМ**. Робочим органом є Комітет національних координаторів (**КНК ГУАМ**), до складу якого входять координатори по одному від кожної країни-учасниці. Також працює Парламентська асамблея **ГУАМ**. Виконання функцій інформаційного центру **ГУАМ** покладено на Інформаційний офіс **ГУАМ** у Києві. Координацію співробітництва між країнами **ГУАМ** на галузевому рівні покладено на 8 Робочих груп – з питань енергетики, транспорту, з торговельно-економічних питань, з питань інформатики та телекомунікацій, культури, науки та освіти, туризму, боротьби з тероризмом, організованою злочинністю і розповсюдженням наркотиків.

Щорічна зустріч глав держав вирішує основні питання в таких сферах: про основні напрями політичної, економічної та гуманітарної співпраці в рамках **ГУАМ**; про створення спеціалізованих органів **ГУАМ**; про узгодження позицій з актуальних питань міжнародного життя, що становлять взаємний інтерес.

Головування в **ГУАМ** здійснюється державами-учасницями за абеткою на період між зустрічами глав держав.

Засідання міністрів закордонних справ проводяться два рази на рік. На засіданнях розглядаються питання виконання домовленостей у рамках **ГУАМ**, готуються до розгляду на зустрічах глав держав пропозиції щодо

подальшого розвитку і поглиблення співпраці.

КНК ГУАМ координує діяльність між державами-членами, забезпечує підготовку зустрічей глав держав і засідань міністрів закордонних справ. Засідання **КНК** відбуваються щоквартально, почергово у державах-учасниках. За пропозицією однієї з держав-учасниць можуть проводитися позачергові засідання **КНК**.

У 2000 р. було підписано Угоду про створення Ділової ради **ГУУАМ**. У своїй діяльності цей орган сприяє виконанню договорів про розвиток співробітництва між підприємцями і суб'єктами господарювання держав-членів. Рада створює умови для постійного обміну діловими пропозиціями; пошуку партнерів для співробітництва; обговорення актуальних для бізнесу проблем економічного і правового характеру; виявлення перешкод, які заважають активному розвитку співробітництва, вироблення пропозицій щодо усунення таких перешкод.

Інформаційний офіс (ІО) **ГУУАМ** створено у 2002 р. Його робота покликана координувати співробітництво, забезпечувати реалізацію спільних проектів згідно з цілями і завданнями, визначеними Ялтинською хартією.

До основних функцій ІО належать: інформаційна підтримка реалізації узгоджених сторонами проектів у межах уже існуючих програм співпраці; допомога підготовки зустрічей у рамках **ГУАМ** на різних рівнях; розповсюдження інформації про діяльність **ГУАМ**; забезпечення доступу до бази даних **ГУАМ**.

У 2004 р. голови парламентів Азербайджанської Республіки, Грузії, Республіки Молдова й України створили Парламентську асамблею **ГУАМ**. Її метою є: подальше зміцнення принципів демократії й верховенства права, забезпечення поваги основних прав і свобод людини, а також розвитку ринкової економіки в раїнах **ГУАМ**; активізація дружніх відносин і співробітництва між парламентами країн **ГУАМ**; сприяння соціально-економічному розвитку, розширенню торговельно-економічних зв'язків, розбудові й ефективному використанню транспортно-комунікаційних магістралей; зміцнення регіональної безпеки, боротьба з міжнародним тероризмом, організованою злочинністю і незаконним обігом наркотиків; поглиблення співпраці в галузі науки, культури і гума-

нітарній сфері; розвиток договірно-правової бази співробітництва в рамках ГУАМ; сприяння реалізації рішень, прийнятих главами держав; сприяння взаємодії парламентів країн-учасниць ГУАМ у структурах міжпарламентської взаємодії.

Асамблея складається з членів парламентських делегацій, до складу яких входять по шість представників. Робочими органами Асамблеї є Бюро і комітети (з політичних питань; з торговельно-економічних питань; з питань науки, культури та освіти).

Пріоритетні завдання співробітництва в ГУУАМ визначені Ялтинською Хартією ГУУАМ: 1) поглиблення торговельно-економічних зв'язків між державами ГУУАМ; 2) розвиток інфраструктури транспортних коридорів з відповідною гармонізацією правових та інституційних засад цієї сфери, уніфікацією митних і тарифних норм з наближенням їх до світових стандартів; 3) забезпечення енергетичної безпеки; 4) боротьба з тероризмом міжнародним, організованою злочинністю, нелегальною міграцією та незаконним обігом наркотиків.

Головними напрямками співробітництва в системі ГУАМ на сьогодні є: формування зони вільної торгівлі; розбудова євразійського транспортного коридору; співробітництво в галузі видобутку й транспортування нафти до європейських країн з уніфікацією митних і тарифних норм та їх наближення до світових стандартів; розвиток багатостороннього співробітництва в галузі безпеки, врегулювання конфліктів, бороть-

би із сепаратизмом, нелегальною міграцією і незаконним обігом наркотиків; формування системи політичних консультацій і координації зусиль у розв'язанні спільних проблем безпеки; політична взаємодія в міжнародних організаціях – ООН, ОБСЄ, НАТО; формування спільного інформаційного простору.

Для реалізації зазначених завдань у рамках ГУАМ укладено більше 20 угод. Міжнародно-правові документи, прийняті в рамках ГУУАМ: Ялтинська Хартія ГУУАМ (07.06.2001); Конвенція держав-учасниць ГУУАМ про взаємне надання допомоги з консульських питань (07.06.2001); Положення про Раду міністрів закордонних справ країн ГУУАМ; Угода про створення зони вільної торгівлі між країнами-учасницями ГУУАМ; Тимчасове положення про Інформаційний офіс ГУУАМ в Києві; Рішення глав держав-учасниць ГУУАМ про статус спостерігачів у діяльності ГУУАМ; Угода про співробітництво між урядами держав-учасниць ГУУАМ у сфері боротьби з тероризмом, організованою злочинністю і іншими небезпечними видами злочинів; документи про співробітництво в окремих галузях.

Літ.: *Міжнародні організації* : навч. посіб. / за ред. О. С. Кучика. – 2-ге вид. – К. : Знання, 2007. – 749 с.; *Ломагин Н. А.* Международные организации: Теория и практика деятельности / Н. А. Ломагин. – М. : [б. и.], 2006. – 564 с.; *Циганкова Н.* Міжнародні організації : навч. посіб. / Н. Циганкова, О. Гордєєва. – К. : КНЕУ, 2001. – 274 с.

Шамраєва В.М.

Д

ДАВОСЬКИЙ СВІТОВИЙ ФОРУМ (англ. Davos World Forum) – щорічна світова зустріч представників ділових кіл, які позиціонують себе з діловою, політичною елітою, прихильників економічної глобалізації. Давоський економічний форум, як його ще називають – це неформальна зустріч найвпливовіших глобалістів, “людей Давоса”. Форум був започаткований у 1977 р. німецьким бізнесменом К.Швабом. Засідання відбуваються на зимовому курорті в м. Давос (Швейцарія). Зустрічі традиційно проходять наприкінці січня кожного року, порядок денний чітко не окреслюється, що дає можливість проведення дискусій з різних актуальних питань світової політики та економіки. Найперші збори мали назву “Європейський симпозиум з менеджменту”, а до 1987 р. він називався “Європейський форум з менеджменту”. Україна бере участь у роботі форуму з січня 1992 р. Саме тоді там відбулася презентація незалежних держав, утворених на теренах колишнього СРСР. Під час роботи форуму було досягнуто домовленості про вступ України до Міжнародного валютного фонду, велися переговори про умови сплати зовнішнього боргу, залучення іноземних інвестицій. У 1995 р. у Давосі розпочалися переговори про вступ України до Світової організації торгівлі. У наступні роки обговорювалися питання, зокрема, про перетворення ЧАЕС на екологічно безпечну зону, про можливість реалізації проектів розбудови транспортних комунікацій “Європа – Азія” по території України, вирішувалося питання фінансування об’єкта “Укриття” ЧАЕС як передумови закриття станції тощо. На останньому (2011) форумі глобальних економічних кіл Давоський щорічний світовий економічний форум був проголошений “флюгером” у глобальній економіці. Порівняно з минулими роками учасники нинішньої зустрічі відчували оптимізм з приводу глобальної економічної ситуації. Перед фо-

румом була оприлюднена доповідь аудиторської фірми PwC, у якій говорилось, що віра лідерів глобальних комерційних кіл в економічні перспективи вже відродилася і наблизилася до рівня, який існував до фінансово-економічної кризи. На думку експертів, що брали участь у форумі, у нинішньому році глобальна економіка продовжує поступово відновлюватися, але водночас вона також стикається з факторами невизначеності. Відомий економіст Наріман Бехравеш зазначив, що основну загрозу буде представляти: криза суверенного боргу в єврозоні, тривожна ситуація з фінансами і високим рівнем безробіття в США, та зростання цін на основні товари. Таким чином, через інфляційний тиск, знову з’являється дисбаланс у глобальній економіці. На Давоському форумі президент Франції Ніколя Саркозі, канцлер Німеччини Ангела Меркель та інші керівники європейських держав заявили, що ні в якому разі не будуть залишати без уваги євро, і не будуть відмовлятися від євро, намагаючись уникнути загострення кризи суверенного боргу в єврозоні. Затяжний Дохійський раунд всебічних торгових переговорів у рамках СОТ став також однією з головних тем форуму. Представники 24 провідних країн-членів СОТ 29 січня провели міні-зустріч на рівні міністрів, на яких взяли зобов’язання докласти зусилля для завершення цього року Дохійського раунду переговорів. Директор-розпорядник СОТ Паскаль Ламі на форумі попередив, що світовій торговельній системі буде завдано шкоди, якщо Дохійський раунд переговорів завершиться невдачею. Останніми роками в міру постійного зростання могутності нових економічних суб’єктів співвідношення міжнародних сил починає переважувати на їх користь, а фінансово-економічна криза прискорила цей процес. На тлі економічної глобалізації та у зв’язку зі змінами в архітектоніці міжнародної економіки саме питання про те, яким

чином слід переглянути глобальну систему управління, стало головною темою минулого форуму. Політики й бізнес-еліта, що брали участь у форумі, розглянули напрями та зміст реформування глобального врядування, взявши за основу групу “G-20”.

Літ.: *Буткевич М. Ілюзії Давосу* / М. Буткевич // Тиждень. – 2008. – 1 лют.; *Давос* – місце, де виникають ідеї про можливості масштабних угод // Зовнішні справи. – 2011. – № 2; *Дейвіс Н. Європа: Історія* / Н. Дейвіс. – 3-тє вид. – К. : Основи, 2006.

Розпунтенко І.В.

ДАНТЕ АЛІГ'ЄРІ (1265-1321) – італійський поет. Народився у Флоренції, яка протягом XIII–XV ст. була одним з головних промислових, торговельних, банківських і культурних центрів Італії. Саме тут зародився й сформувався гуманізм, який поширився на всі країни середньовічної Європи. Одним з найвизначніших представників раннього Відродження був Д., який походив зі старовинного дворянського роду і брав активну участь у суспільному житті Флоренції, будучи прихильником партії так званих “білих” гвельфів, які представляли переважно торговельно-ремісничі кола. Після перемоги “чорних” гвельфів (партії міського дворянства) був заочно засуджений до спалення з конфіскацією майна (1302 р.). Почалися поневіряння Д. по Італії. Останні шість років провів у Равенні.

Нескінчений розбрат між папською й імперською партіями в Італії і пов'язані з цим міжусобна боротьба у Флоренції, війни між італійськими містами, а також особистий досвід вигнання зумовили його впевненість у необхідності створення європейської конфедерації. Вважав Європу об'єднаною християнською спільнотою, якою правлять дві влади божественного походження, втілені в двох великих середньовічних інституціях – церкві та імперії. Проте розуміючи, що основним джерелом розбрату в Італії є папська політика, був переконаний у доцільності відновлення Римської імперії і зміцнення імператорської влади. Оскільки, на його думку, моральний авторитет церкви впав, то слід відокремити імператорську владу від папської та визнати їх рівність.

Однак, якщо француз П'єр Дюбуа на роль об'єднувача Європи пропонував французького короля Філіпа IV Вродливого, то Д. в його особі бачив імператора Священної Римської імперії Генріха VII Люксембурзького (1275-1313), який у 1310 р. увів свої війська до Італії. На підтримку Генріха написав три послання (1310-1311 рр.). У політичному трактаті “Про монархію” (1312-1313 рр.) виклав свій ідеал всевітньої монархії як держави, здатної забезпечити земний добробут людей. Доводив, по-перше, що влада імператора йде безпосередньо від бога, а не через римського папу як посередника, отже, вона не залежна від церкви, а, по-друге, що Священна Римська імперія, будучи нерозривно пов'язана з давньою Римською імперією, успадкувала від неї універсальну владу. Пише про різницю між гуманізмом і християнством, між універсальною державою і християнством і відносить політику та управління до першої сфери.

За Д., будь-яке об'єднання людей створюється заради якоїсь мети, і серед спільнот він найвище місце відводив універсальній імперії. Оскільки особливістю людини є розум, то її метою є раціональне життя, яке можливе лише в разі універсального миру, який найкраще сприяє людському щастю і є доконечним засобом досягнення кінцевої мети людини. Забезпечити ж мир і бути джерелом правосуддя може саме універсальна монархія, функція якої полягає в тому, щоб стояти над суперечками і вгамовувати міжусобну боротьбу держав. Тому закликав християнських суверенів підпорядкуватися владі імператора як вищій судовій інстанції та гарантові миру. Після смерті Генріха VII критичні погляди поета щодо влади Риму були засуджені папою, сам він теж був засуджений до смертної кари, а його трактат спалений. Таким чином, Д. секуляризував європейську політичну думку і запропонував свого роду федеральну структуру держав як вищого охоронця миру. Ця праця вважається піонерською в пан'європейській літературі.

Літ.: *Большая советская энциклопедия* : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : БСЭ, 1975. – Т. 11; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Себайн Джордж Г.* Історія політичної думки / Джордж Г. Себайн, Томас Л. Торсон ; пер. з англ. – К. : Основи, 1997; *Jastawski Kazimierz.* Od idei do integracji

europiejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004; *Derek Heater*. The idea of European unity / Derek Heater. – Leicester and London : Leicester University Press, 1992.

Прокопенко Л.Л.

ДЕМПІНГ (англ. Dumping) – імпорт товару за ціною, заниженою порівняно з нормальною вартістю даного товару в країні-експортері; нормальна вартість встановлюється на основі ціни, що фактично сплачується або має бути сплачена за аналогічний товар у процесі нормальної торгової операції між незалежними сторонами в країні-експортері. Правове визначення Д. базується на ознаці цінової дискримінації на двох різних ринках, а не на ознаці заниження експортної ціни нижче собівартості товару. Установлення факту Д. полягає у порівнянні ціни продукту, що експортується в країну, і “нормальної вартості” аналогічного продукту.

Економічна наука взагалі розглядає Д. як один з видів обмежувальної ділової практики, що в окремих випадках може кваліфікуватися як недобросовісна конкуренція. До Д. вдаються експортери з метою проникнення на ринок, розширення обсягів продажу, витискування існуючих і потенційних конкурентів, встановлення домінуючого положення на ринку. Існує кілька видів Д., які різняться за методом дискримінації ціни, джерелами компенсації втрат експортера, мотивами і термінами застосування.

Види Д.: за методами дискримінації світових цін – прямий, зворотний, валютний; за джерелами відшкодування збитків експортера – самостійний, субсидійний; за мотивами і термінами застосування – спорадичний, хижацький, постійний.

Д. вважається також така торговельна практика експортерів, для якої не характерна суттєва різниця відповідних внутрішніх та зовнішніх цін, але її наслідки аналогічні “класичному” Д. Можна виділити кілька категорій Д., а саме: а) прихований Д. – має місце тоді, коли імпортер реалізує товар дешевше, ніж придбав його в експортера, з яким він має тісні зв’язки, та дешевше порівняно з його ціною в країні-експортері. Інакше кажучи, в основі Д. лежить трансфертне ціноутворення; б) непрямий Д. – коли товар імпортується через третю краї-

ну, у якій його ціна не вважається демпінговою; в) вторинний Д. – коли йдеться про експорт товару, виробляючи який використовуються компоненти, імпортовані за демпінговими цінами.

Д. може здійснюватися за рахунок коштів окремих фірм, що прагнуть заволодіти зовнішнім ринком своєї продукції, і за рахунок державних субсидій експортерам.

Літ.: *Антидемпинговый кодекс* // Бизнес. – 1998. – № 44 (303); *Гальчинський А. С.* Сучасна валютна система / А. С. Гальчинський. – К. : [б. в.], 1993; *Гонтар В. М.* Дослідження кон’юнктури світових товарних ринків / В. М. Гонтар. – К. : [б. в.], 1998; *Демпінг* у сучасній міжнародній торгівлі (міжнародно-правові та економічні питання) : навч. посіб. / за ред. О. О. Покрещука. – К. : УАЗТ, 1999; *Кандыба А. Н.* Мировая экономика, международные отношения и внешнеэкономическая деятельность / А. Н. Кандыба. – К. : [б. в.], 1996; *Козик В. В.* Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. / В. В. Козик, Л. А. Панькова, Н. Б. Даниленко. – Львів : [б. в.], 1999; *Луцишин З. О.* Міжнародні валютно-фінансові відносини / З. О. Луцишин ; за ред. А. С. Філіпенка. – К. : [б. в.], 1998; *Міжнародні валютно-кредитні відносини* / за ред. А. С. Філіпенка. – К. : [б. в.], 1998.

Розпутенко І.В.

“ДЕРЖАВА ЗАГАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ” (Welfare State) – концепція, що сформувалась в Європі після Другої світової війни, базована на основі ринкової системи господарювання, компромісу інтересів незалежних профспілок та об’єднань підприємців, ефективних механізмів перерозподілу доходів через державний бюджет, і яка передбачає запобігання з боку держави негативним соціальним явищам, розвиток системи соціальних виплат і послуг та демократизацію суспільства. Головні принципи, покладені в підґрунтя “загального добробуту”, – це принципи ринкового господарства, ефективності та трипартизму.

У результаті поєднання вказаних вище принципів та заходів європейські країни досягли високого рівня соціально-економічного розвитку, розробили та запровадили систему мінімальних соціальних гарантій для широких верств населення, сформували незалежні інститути захисту прав робітників, роботодавців та розмежували сфери відповідальності між учасниками соціально-трудових відносин.

З іншого боку, беззаперечні успіхи держав, що діяли відповідно до принципів “Д.з.д.”,

поступово наштовхнулися на непередбачувані негативні ефекти як в економічній, так і в соціальній сфері, і держави були змушені у 80-90-х рр. частково переглянути основи концепції “Д.з.д.”.

Згідно з “класичними” засадами “Д.з.д.” держава, що діє на основі ринкової системи господарювання, законодавчо бере на себе відповідальність за захист та підвищення добробуту всіх її громадян шляхом компромісу інтересів незалежних профспілок та об’єднань підприємців і, з допомогою ефективних механізмів перерозподілу доходів через державний бюджет (наприклад через систему страхування найманих робітників та членів їх сімей від втрати доходу в разі неможливості працювати через хворобу, інвалідність, вік або смерть), передбачає запобігання негативним соціальним явищам. Сучасна “Д.з.д.” доповнює систему соціального забезпечення певною формою соціальної допомоги, рівно як і специфічними особливостями господарювання та державного управління. Держави, які на практиці найбільш вдало реалізували принципи концепції “Д.з.д.” (наприклад Данія, Фінляндія, Швеція), – поєднують “менеджеристський”, правовий та переговорний типи управлінської культури, які визначають їх особливості на всіх рівнях управління (звичайно, між цими країнами існують відмінності, які пов’язані зі ступенем прояву різних управлінських культур). Управлінська влада центру поєднується зі значними повноваженнями місцевих органів та активною участю населення в процесі прийняття рішень на місцях. Формування самих держав загального добробуту (а не окремих ідей і положень) неможливе без високого економічного розвитку, який дав змогу забезпечити населенню прожитковий мінімум. Починаючи з 50-х рр. ХХ ст. у світі спостерігається різке підвищення витрат на різні соціальні програми: пенсійне забезпечення, соціальне страхування, грошові виплати на дітей, сім’ю тощо. “Д.з.д.” починає розглядатися як органічний результат розвитку суспільства. Саме в цей період основною умовою соціальної політики стала вважатися відповідальність уряду за добробут і дотримання соціальних прав громадян. Ця відповідальність вважалася такою, що не може бути перекладена на індивіда, приватне підприємство або громаду. Соціальна підтримка мала здійснюватися як

державне втручання в життя людей на національному й місцевому рівнях через програми соціального забезпечення, освіти, охорони здоров’я.

Поєднання намагання реалізувати концепцію “Д.з.д.” та процесів євроінтеграції сприяло оформленню європейської соціальної моделі, головними ознаками якої є високий рівень соціальної захищеності, розв’язання проблем соціальної сфери методом соціального діалогу партнерів за активної участі незалежних експертів, дія в соціальній сфері, поряд з державними організаціями та профспілками, численних некомерційних організацій (благодійних, конфесійних, громадських тощо), які виступають як колективні представники громадянського суспільства. Поступово визначилась роль держави в умовах реалізації концепції “Д.з.д.”: вона має створити та міцно утримувати правовий простір, що забезпечує принцип соціальної справедливості й захищеності.

Згодом починає відчуватися зворотна сторона “Д.з.д.”: крім того, що втрачаються соціальні позиції через загострення в 70-х рр. конкурентної боротьби на зовнішніх ринках, економічну кризу, зменшення надходжень у державний бюджет, становище помітно ускладнюється через побічні ефекти активної соціальної політики. Зокрема, окреслюється парадокс: чим більше грошей витрачається на соціальне забезпечення, тим гірше живуть малозабезпечені верстви населення, нижчою стає соціальна та громадянська активність населення (відомий французький філософ Ж.Бодріяр визначив це явище, як “кінець соціального”).

Означені побічні ефекти, а також фінансова криза початку 90-х рр. сприяли тому, що основною домінантою адміністративного реформування в європейських країнах стає зменшення витратів та управління результатами. У діяльність державних підприємств, які надають послуги населенню, вводяться ринкові механізми; відбуваються зміни в системі діяльності державних агентств, посилення їх самостійності та підвищення показників ефективності; реалізується децентралізація в управлінні та зміна функцій організацій, які представляють центральний уряд на місцях; підвищується роль місцевого управління, розширення повноважень та свободи дій громад.

За таких обставин зазнає змін і концепція “Д.з.д.”. Зокрема, змінюються пріоритетні

цілі соціальних програм: з пріоритетності соціального забезпечення вони переорієнтовуються на пріоритетність соціального захисту та різноманітних форм стимулювання соціальної активності населення, відродження громади тощо. Відповідно до нового “Соціального порядку денного ЄС” пріоритетними завданнями є збільшення кількості робочих місць для кваліфікованої робочої сили, покращення умов праці, захист прав працівників, гендерна рівність, зростання активності на ринку праці й боротьба з маргіналізацією, згладжування негативних наслідків від демографічної кризи, модернізація системи соціального захисту. Отже, лейтмотивом розвитку соціальної сфери стає забезпечення мобільності робочої сили (зокрема, з цією метою – просування концепції “освіти впродовж життя”), гнучкості ринку праці (зокрема, з цією метою намагання прирівняти кваліфікацію, отриману в процесі формальної освіти, з кваліфікацією, набутою в ході неформальної та інформальної освіти) та надання соціальних гарантій.

Літ.: *Бодрийяр Ж.* В тени молчаливого большинства, или Конец социального : пер. с фр. / Ж. Бодрийяр. – Екатеринбург : Изд-во Урал. унта, 2000; *Aidukaite Jolanta.* The Emergence of the Post-Socialist Welfare States. – The Case of the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania. – PhD diss., Stockholm University / Jolanta Aidukaite, 2004; *Bonoli Giuliano.* Classifying Welfare States: A Two-Dimensional Approach / Giuliano Bonoli // Journal of Social Policy. – 1997. – № 26 (3). – P. 351-372; *Deacon Bob.* Eastern European Welfare States: The Impact of the Politics of Globalisation / Bob Deacon // Journal of European Social Policy. – 2000. – № 10 (2). – P. 146-161; *Deacon Bob.* Global Social Policy: International Organizations and the Future of Welfare / Bob Deacon, Michelle Hulse, Paul Stubbs. – London and Thousand Oaks, CA : Sage, 1997; *The Emergence of the Welfare State in Britain and Germany 1850-1950* / ed. Wolfgang Mommsen in collaboration with Wolfgang Mock. – London : Croom Helm, 2004; *Justice Legitimacy and the Welfare State* / Eds. Steffen Mau and Benjamin Veghte Aldershot, U.K. : Ashgate, 2007.

Баранцева К.К.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ КАПІТАЛУ – вжиття уповноваженими органами влади та державними інституціями комплексу заходів, зорієнтованих на забезпечення мобільності руху інвестицій, їх переміщення відповідно до пріоритетів соціально-економічного роз-

витку країни та її національної безпеки. Основу міжнародного руху капіталу становлять прямі та іноземні інвестиції, різноманітні міжнародні кредити (товарний, валютний; міжфірмовий, банківський, міжурядовий тощо). Формування ефективної системи **Д.р.м.м.к.** в умовах глобалізації світогосподарських зв'язків є одним з пріоритетних напрямів забезпечення державного впливу на розвиток зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках.

При цьому держава, з одного боку, сприяє залученню іноземних інвестицій в національну економіку, створюючи сприятливий інвестиційний клімат шляхом надання гарантій іноземним інвесторам у питаннях захисту від націоналізації, реквізиції та реприватизації, компенсації на випадок зміни законодавства тощо, а також надання їм різноманітних пільг (звільнення від обкладання митом майна, що ввозиться в країну як внесок іноземного інвестора до статутного фонду підприємства, звільнення від ліцензування та квотування продукції підприємств з іноземними інвестиціями тощо).

З другого боку, держава обмежує можливість впливу іноземного капіталу на національну економіку шляхом окреслення сфер і напрямів залучення такого капіталу, встановлення режиму його використання тощо. Досягнення зазначених цілей передбачає формування державою ефективної системи захисту національних економічних інтересів, спрямовану на нейтралізацію негативних побічних впливів, пов'язаних з процесами використання іноземного капіталу (формування системи захисту природних ресурсів від їх нераціонального використання, створення екологічно брудних виробництв, відпливу валютних коштів за кордон). Створення такого роду системи також включає забезпечення сталого розвитку стратегічно важливих галузей національної економіки, виключення можливостей засилля іноземного капіталу щодо них. За цих обставин певні види діяльності (виробництво зброї, бойових припасів, вибухових речовин, ремонт бойового обладнання, виготовлення і реалізація наркотичних, сильнодіючих та отруйних речовин, переробка руд дорогоцінних металів, радіоактивних і рідкоземельних елементів тощо) визнаються державною

монополією. До них запроваджують додаткові обмеження щодо можливостей іноземного інвестування з метою уникнути залежності деяких найбільш важливих галузей економіки від рішень, що приймаються за межами національних кордонів. Тому **Д.р.м.м.к.** виступає важливою складовою не тільки зовнішньоекономічної, а й інвестиційно-структурної політики держави.

Загальновизнаними орієнтирами в процесі формування сучасних систем **Д.р.м.м.к.** є документи Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) та Світової організації торгівлі (СОТ). Зокрема, Декларація ОЕСР про міжнародне інвестування і багатонаціональні підприємства та Кодекс з лібералізації руху капіталу містять зведення добровільних принципів і стандартів, адресовані урядам і окремим компаніям. У Декларації міститься опис зобов'язань країн, що приєдналися, щодо надання національного режиму іноземним інвесторам та співробітництва у питаннях застосування заходів стимулювання і дестимулювання інвестицій. Декларація закріплює право кожної окремої країни на запровадження власної системи регулювання "входження" іноземних інвесторів у національну економіку.

Угода СОТ, що стосується пов'язаних з торгівлею інвестиційних заходів, обмежується тільки сферою торгівлі й присвячена зобов'язанням надання іноземним інвесторам національного режиму інвестування. Угодою заборонено застосування будь-яких інвестиційних заходів, що не узгоджуються з положенням ст. III або ст. XI Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) 1994 р. До заходів, що порушують національний режим інвестування, належать такі вимоги до підприємств з іноземними інвестиціями: про придбання або використання певної частки товарів місцевого виробництва або отриманих з якихось місцевих джерел (місцева складова); про закупівлю або використання імпортованих товарів у визначеній пропорції до обсягу або до вартості експортованих місцевих товарів (місцевий баланс); про обмеження обсягу імпорту кількістю або вартістю експортованих товарів; про обмеження доступу до іноземної валюти сумами, що є в розпорядженні підприємства; про фіксований обсяг обов'язкового експорту (вимога продажу товарів на місцевому ринку, що призводить до обмеження експорту).

Д.р.м.м.к. передбачає використання різноманітних методів: установлення пільг та гарантій майнових прав та інтересів інвесторів, запровадження обов'язкової реєстрації іноземних інвестицій, страхування деяких зовнішньоекономічних операцій тощо. Нормативно-правові засади **Д.р.м.м.к.** в нашій країні визначаються Господарським кодексом України, законами України "Про зовнішньоекономічну діяльність", "Про режим іноземного інвестування", "Про захист іноземних інвестицій" та ін. Цими законами регламентується правовий режим регулювання інвестиційної діяльності з боку іноземних інвесторів, визначаються правила, норми й стандарти, якими мають керуватися іноземні інвестори на території України, а також засади державного регулювання іноземних інвестицій, суб'єкти, види і форми інвестування, порядок контролю за здійсненням іноземних інвестицій та державні гарантії їхнього захисту. Зокрема, нормами чинного законодавства визначено, що на території України щодо іноземних інвестицій встановлюється національний режим інвестиційної діяльності, за винятками, передбаченими чинним законодавством України і чинними міжнародними договорами. Відносини щодо оподаткування іноземних інвесторів та підприємств з іноземними інвестиціями регулюються податковим законодавством України.

З метою забезпечення стабільності правового режиму іноземного інвестування встановлюються такі гарантії для іноземних інвесторів: застосування державних гарантій захисту іноземних інвестицій у разі зміни законодавства про іноземні інвестиції; гарантії щодо примусового вилучення, а також від незаконних дій органів влади та їх посадових осіб; компенсація і відшкодування збитків іноземним інвесторам; гарантії у разі припинення інвестиційної діяльності; гарантії переказу прибутків та використання доходів від іноземних інвестицій; інші гарантії здійснення інвестиційної діяльності. Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації. Іноземні інвестори мають право вимагати відшкодування збитків, завданих їм незаконними діями чи бездіяльністю органів державної влади або органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб. Збитки іноземних інвесторів мають бути відшкодовані за поточними ринковими цінами або на основі обґрунтованих оцінок,

підтверджених незалежним аудитором (аудиторською організацією).

Згідно з чинним законодавством (Господарський кодекс України, гл. 39) в Україні передбачено створення і функціонування вільних (спеціальних) економічних зон. У таких зонах запроваджується спеціальний правовий режим економічної діяльності й порядок застосування законів України. На території спеціальної (вільної) економічної зони можуть запроваджуватися пільгові митні, податкові, валютно-фінансові та інші умови підприємництва вітчизняних та іноземних інвесторів.

Крім методів, пов'язаних із залученням і використанням іноземного капіталу, держава застосовує ті, які зорієнтовані на стимулювання інвестування коштів вітчизняних виробничих компаній та фінансових установ за кордон. Зазначені інвестиції здійснюються з метою створення спільних підприємств та розширення збуту їх продукції, участі у розробці та експлуатації за кордоном сировинних родовищ тощо. Чинним законодавством України передбачено, що інвестування за кордон здійснюється на основі індивідуальних ліцензій, які видаються як юридичним, так і фізичним особам-підприємцям на одну зарубіжну інвестицію. Інвестування здійснюється тільки у безготівковій формі за рахунок власних коштів інвестора. Інвестування за рахунок бюджетних коштів дозволяється тільки на підставі рішення ВРУ. Забороняється використовувати на цілі інвестування кредити, отримані від уповноважених або іноземних банків. Основні умови та вимоги щодо іноземних інвестицій за кордон установлює НБУ.

Відповідно до чинного українського законодавства порядок залучення та пріоритети використання іноземних кредитів регламентуються законами та постановами уряду. Уповноваженими установами щодо залучення іноземних кредитів є КМУ або ВРУ. Гарантом кредитів, які відповідно до міжнародних угод надаються Україні урядами іноземних держав, міжнародними фінансовими організаціями та банками, від імені держави є КМУ. Іноземні кредити можуть залучатися українськими юридичними особами (резидентами) і під гарантії або інші зобов'язання уряду. Їх погашення здійснюється на засадах валютної самокупності або із залученням коштів державного бюджету. Юри-

дичні особи-резиденти, які отримали гарантії уряду, несуть цілковиту відповідальність за повне і своєчасне погашення кредиту, сплату відсотків і комісійних. Контроль за цільовим та ефективним використанням та своєчасним погашенням кредитів покладається на відповідні галузеві центральні органи виконавчої влади, КМУ, Міністерство фінансів України та інші державні органи.

Літ.: *Господарський кодекс України* від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1011.26.0>; *Закон України про зовнішньоекономічну діяльність*. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua; *Закон України про режим іноземного інвестування*. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua; *Закон України про захист іноземних інвестицій*. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua; *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посіб. / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич. – К. : Академвидав, 2010; *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : навч. посіб. / О. І. Ковтун. – Львів : Вид-во “Новий світ-2000”, 2006; *Швайка Л. А.* Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008; *Субботин А. К.* Границы рынка глобальных компаний : монографія / А. К. Субботин ; предисл. Д. С. Львова. – М. : Эдиториал УРСС, 2008.

Сафронова О. М.

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО – 1) економічно-політична взаємодія між державою і бізнесом, сукупність визначених (формальних і неформальних) принципів, інструментів та інститутів, які забезпечують консолідацію зусиль держави і бізнесу на інституціональній основі для відповідного регулювання національної економіки, інфраструктурних і суспільно значимих проектів; 2) співробітництво між підприємствами, організаціями бізнесу, державними органами, між регіональними корпораціями і державними підприємствами, спрямоване на досягнення загальних економічних цілей, вирішення актуальних соціально-економічних завдань; 3) угода (з обов'язковим за законом контрактом), яка вигідна обом сторонам: приватному сектору необхідно отримати прибуток для того, щоб інвестувати і розвиватися, державному сектору необхідно надавати послуги гарантованої якості й максимально ефективно використовувати суспільні ресурси.

Під **Д.-п.п.** розуміється також об'єднання матеріальних і нематеріальних ресурсів сус-

пільства (держави) або місцевого самоврядування і приватного сектору на довготерміновій і взаємовигідній основі для створення суспільних благ (благоустрій і розвиток територій, інженерної і соціальної інфраструктури) або надання суспільних послуг (у галузі освіти, охорони здоров'я, соціального захисту), стратегічний контракт між державою і бізнесом з метою реалізації суспільно значущих проєктів як у виробничій та інноваційній сфері, так і в галузі соціальних послуг.

Виходячи з цих тлумачень **Д.-п.п.** можна визначити як особливу форму взаємодії між державою і бізнесом, у якій поєднуються інтереси різних сторін, кожна з яких отримує в результаті партнерства певні преференції. Так, з боку бізнесу **Д.-п.п.** засновується на ідеї соціальної відповідальності, яка має суттєве значення для вирішення важливих для держави і суспільства завдань, зокрема серед сучасних визначень соціально відповідального бізнесу ідеям **Д.-п.п.** найбільше відповідають: добровільна реалізація партнерських програм і проєктів підтримки громадян на територіях, де розміщені бізнес-структури; послідовна і систематична реалізація інвестиційних програм щодо розвитку людського капіталу; турбота про зростання добробуту власних акціонерів. Загалом, метою **Д.-п.п.** можна вбачати інституціональний та організаційний альянс між державою і бізнесом для реалізації суспільно значущих проєктів у широкому спектрі – від промисловості й наукових досліджень до соціальних послуг.

Європейська Комісія визначила чотири основних напрями впливу **Д.-п.п.** на розвиток інфраструктури: надання додаткового фінансування; привнесення нових методів управління; створення доданої вартості для споживачів та суспільства в цілому; найкраще визначення потреб та оптимальне використання ресурсів. Крім цього, приватний сектор може бути “за собом захисту” від економічно нежиттєздатних проєктів, оскільки недооцінка витрат і переоцінка доходів широко поширені під час реалізації інфраструктурних проєктів. Такий досвід **Д.-п.п.** апробований у провідних країнах світу (Великобританія, Франція, США, Канада, Австралія) і може бути використаним в Україні за наявності відповідних правових, організаційних, інвестиційно-фінансових процедур.

На основі **Д.-п.п.** активно розвивається не тільки загальнодержавна, а й регіональна економіка. Отже, для кожної із сторін є важливим питання про те, яким має бути внесок кожної з них у реалізації спільних проєктів. Від бізнесових кіл таким внеском пропонуються фінансові ресурси, професійний досвід, ефективне управління, гнучкість і оперативність у прийнятті рішень. Їх участь у спільних проєктах надає можливість швидше впроваджувати нові технології, нові форми організації праці, створювати попит на висококваліфіковані кадри.

Внесок з боку держави визначається її правами власника, можливостями перерозподілу ресурсів, виділенням податкових пільг або певних фінансових ресурсів, впливом на соціально-економічний розвиток і конкурентоспроможність економіки. Для органів державного управління основні напрями **Д.-п.п.** поєднують такі завдання, як підвищення життєвого рівня населення і усунення структурних обмежень економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності вітчизняного бізнесу і залучення бізнесу до вирішення державних завдань.

Найпоширенішими формами **Д.-п.п.** є контракти, оренда, концесії, угоди про розподіл продукції, підприємства зі змішаним капіталом. Наявність різних форм **Д.-п.п.** надає можливість органам державного управління домовлятися з приватними партнерами на різних умовах, що суттєво розширює господарче маневрування, дає змогу органам державного управління раціональніше розпоряджатися своєю власністю.

Водночас наявність різних цілей у держави і бізнесу виявляється у внутрішньому конфлікті між сторонами, що викликає певні ризики. Серед них можна виділити ризики економічного характеру – технічні, ресурсні, фінансові; організаційні – недосконале управління, проблеми планування; законодавчі; форс-мажорні обставини; ризики навколишнього середовища. Важливо, щоб органи державного управління мали можливість контролювати ступінь ризику і мати відповідні процедури реагування. Наприклад, фінансові й організаційні ризики зменшуються під час впровадження конкурсного принципу відбору виконавців проєктів. Процедура такого відбору закріплюється на законодавчому рівні і включає всебічний економічний аналіз потенційних партнерів.

При цьому держава може виключити монопольний вплив на результати конкурсів з боку великих компаній, керуючись критеріями, які відповідають меті конкретного проекту.

Д.-п.п. в Україні отримало в 2010 р. відповідний законодавчий статус у вигляді Закону України “Про державно-приватне партнерство”. Згідно зі ст. 1 вищезазначеного закону під **Д.-п.п.** розуміється співробітництво між державою України, АРК, територіальними громадами в особі відповідних органів державної влади й органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами – підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, установленому цим Законом та іншими законодавчими актами.

На стороні приватного партнера у договорі, що укладається в рамках **Д.-п.п.**, можуть виступати кілька осіб, які відповідно до цього Закону можуть бути приватними партнерами та несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, передбаченими договором.

До ознак **Д.-п.п.** належать: забезпечення вищих техніко-економічних показників ефективності діяльності, ніж у разі здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного партнера; довготривалість відносин (від 5 до 50 років); передача приватному партнеру частини ризиків у процесі здійснення **Д.-п.п.**; внесення приватним партнером інвестицій в об'єкти партнерства із джерел, не заборонених законодавством.

Згідно зі ст. 2 Закону України “Про державно-приватне партнерство” правовими основами **Д.-п.п.** є Конституція України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, названий Закон, інші акти законодавства України, а також міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВРУ. Якщо міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені цим Законом, застосовуються правила міжнародного договору.

Принципи **Д.-п.п.** у прийнятому Законі України “Про державно-приватне партнерство” (ст. 3) сформульовані таким чином: рівність перед законом державних та приватних партнерів; заборона будь-якої дискримінації прав

державних чи приватних партнерів; узгодження інтересів державних та приватних партнерів з метою отримання взаємної вигоди; незмінність протягом усього строку дії договору, укладеного в рамках **Д.-п.п.**, цільового призначення та форми власності об'єктів, що перебувають у державній або комунальній власності чи належать АРК, переданих приватному партнеру; визнання державними та приватними партнерами прав і обов'язків, передбачених законодавством України та визначених умовами договору, укладеного у рамках **Д.-п.п.**; справедливий розподіл між державним та приватним партнерами ризиків, пов'язаних з виконанням договорів, укладених у рамках **Д.-п.п.**; визначення приватного партнера на конкурсних засадах, крім випадків, установлених законом.

Літ.: Варнавская В. Г. Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски / В. Г. Варнавская. – М. : Наука, 2005; Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики : монографія / Н. Г. Діденко. – Донецьк : Видавн. п-во “Східний видавничий дім”, 2007; Закон України про державно-приватне партнерство. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents>; Перегудов С. П. Корпорации, общество, государство: эволюция отношений / С. П. Перегудов ; Рос. акад. наук. Ин-т мировой экономики и междунар. отношений. – М. : Наука, 2003; Социальная политика : энцикл. словарь / под ред. Н. А. Волгина. – М. : Академ. Проект : Триеста, 2005.

Діденко Н.Г.

ДЕФЦИТ ДЕМОКРАТІЇ (англ. Democratic Deficit) – явище, притаманне сучасним демократичним режимам або міжнародним організаціям, яке характеризується недостатнім рівнем демократичної легітимності їх інститутів та певною невідповідністю їх діяльності, механізмів та процедур сучасним демократичним стандартам. Найчастіше експерти вказують на наявність певного **Д.д.** в організаційній структурі та діяльності таких організацій, як *ООН* та *Європейський Союз*. В *ЄС* піддають серйозній критиці модель демократії Союзу. Деякі політичні діячі, науковці, експерти, громадські організації вважають, що прийняте в Брюсселі бачення демократії суперечить європейській політичній культурі, що складалася тисячоліттями під впливом римського права, середньо-

вічного вчення про стани, ідеалу вільного громадянського суспільства епохи Просвітництва, ідей європейських гуманістів. На думку критиків, основними вадами демократії в ЄС є: 1) небезпека “тиранії більшості”. Створювані в єдиній Європі структури змушують держави-члени всупереч власним інтересам приймати волю бюрократами з Брюсселя, яких ніхто не обирає. Вони перебирають на себе законодавчі функції національних парламентів, а у разі, коли європейський процес вимагає референдумів, відмовляються визнавати негативний результат (як це було в Данії в 1992 р. та Ірландії в 2001 р. і 2008 р.); 2) брак демократичної легітимності. Структури ЄС є забюрократизованими і негнучкими, а контроль за ними з боку європейської громадськості є надзвичайно слабким і неефективним. Більшість держав-членів, позитивно розцінюючи діяльність ЄС, визнають, що їх вплив на прийняття рішень в Союзі є недостатнім. Неодноразово зазнавали критики *Європейський Центральний банк* та *Суд ЄС* за монополію контролю над монетарною та судовою сферами, за закритість механізму прийняття рішень; 3) віддаленість ЄС від громадян, історична безпрецедентність його інститутів у загальноєвропейській культурі, історії, символіці. Лише один інститут ЄС – *Європейський Парламент* – обирається безпосередньо громадянами, які на виборах скоріше керуються національними перевагами, ніж пріоритетами єдиної Європи. Тому *Європейська Комісія* часто сприймається як “зібрання міністрів, дипломатів та чиновників держав-членів з метою таємних консультацій”, “картель наднаціональних та національних технократів, які прагнуть регулювати життя громадян”; 4) відсутність в єдиній Європі політичної ідентичності у формі загальноєвропейських партій. Вибори до *Європейського Парламенту* жодного разу не досягали головної мети: надихнути й мобілізувати виборців європейськими ідеями і програмами. Вибори й досі залишаються сумою результатів голосування щодо окремих національних тем, а європейські виборці, щоразу демонструючи низьку явку, більше цікавляться розв’язанням проблем, які залишаються в компетенції їх країн. Проте є й інші думки. Прихильники поглиблення європейської інтеграції стверджують, що т. зв. *Д.д.* в ЄС є міфом. Вони переконані

у демократичності європейських структур, оскільки вони базуються на принципах прозорості та ефективності політики, субсидарності, системі конституційних “стримувань і противаг”, а також на опосередкованому контролі з боку урядів держав-членів та зростаючих повноваженнях Європейського Парламенту. На додаток до цих обмежень, ЄС проводить досить помірну податкову політику, збираючи лише близько 1,5% ВВП держав-членів. Розмір бюджету ЄС ледь перевищує 1% ВВП держав-членів, а лєвова частка його видатків спрямовується на *спільну сільськогосподарську політику* та *структурні фонди*. Більша частина державного фінансування залишається на національному рівні. *Європейський Союз* позбавлений також однієї з головних прерогатив сучасної держави – монополії на легітимну силу, оскільки не має ні власної поліції, ні армії. Щодо тих інститутів та органів ЄС, які мають значну автономію і наднаціональний статус – Суд ЄС, Європейський Центральний банк, Генеральний директорат з питань конкуренції – то вони функціонують у сферах, у яких мають працювати виключно експерти і висококваліфіковані фахівці, оскільки більшість громадян є невігласами в цих питаннях.

Американський учений Ендрю Моравчик вважає, що теза щодо “дефіциту демократії” є наслідком “старомодного націоналізму” та відсутності передбачення. На його думку, інститути Союзу природно здаються неефективними для тих, хто виходить з абстрактних політичних ідеалів парламентської демократії, а не з реального механізму національних демократій. У цілому *Договір про ЄС* поєднує в собі “елементи консенсусної демократії Нідерландів, канадський федералізм, стримування та протидія США та обмежені фінансові можливості Швейцарії”, – підсумовує професор. Британський політолог Тимоті Еш зазначає, що попри надмірне регулювання єдина Європа має два важливих привабливих виміри: економічний, тобто спільний ринок, що за обсягом наздоганяє США, та соціокультурний – єдність з огляду на збереження національної ідентичності кожного народу. Саме в цьому полягає м’яка влада ЄС, яка робить Союз привабливим для інших європейських країн.

Дискусія щодо майбутнього єдиної Європи триває. Насамперед це пов’язано з

відмінністю уявлень щодо демократії, традицій демократичних інститутів у різних націй Європи, розмаїттю шкіл політичної філософії. Тривалий час в ЄС був відсутній документ, у якому були б закріплені універсальні для всієї Європи принципи демократії. Уперше таким документом мав стати *Договір про запровадження Конституції для Європи*, який підписали лідери держав-членів 29 жовтня 2004 р. у Римі, але через провал його ратифікації на національних референдумах у Франції та Нідерландах (травень, червень 2005 р.) європейці змушені були відмовитись від нього.

Прийнятий 13 грудня 2007 р. Лісабонський договір значно посилив демократичну природу ЄС шляхом: 1) уточнення і роз'яснення цінностей та підтвердження цілей Союзу, що забезпечило ЄС правовими рамками та інструментами, необхідними для належної відповіді на вимоги громадян та майбутні внутрішні й глобальні виклики; 2) підвищення ролі Європейського Парламенту, який отримав нові повноваження, що посилюють його вплив на законодавство, бюджет та міжнародні угоди ЄС. Перетворення процедури спільного прийняття рішень на звичайну законодавчу процедуру та подальше поширення сфери її застосування ще більше зміцнило роль і значення Парламенту в законотворчому процесі Союзу; 3) більшого залучення національних парламентів, які завдяки запровадженню нового механізму контролю за дотриманням Союзом принципу субсидіарності, отримали більше можливостей бути залученими до роботи ЄС. Разом з посиленням ролі Європейського Парламенту дані положення зміцнюють демократію та підвищують легітимність функціонування ЄС; 4) гарантування прав людини та громадянських свобод. *Хартія фундаментальних прав* стала юридично зобов'язуючим документом та набула однакового правового статусу з Договорами, хоча вона і не потрапила до тексту Лісабонського договору; 5) посилення голосу громадськості в справах ЄС. Договір містить положення щодо права на громадянську ініціативу – наявність підписів щонайменше одного мільйона громадян з певної кількості держав-членів є підставою для звернення до Комісії з проханням розробки та висування нової законодавчої ініціативи; 6) уточнення та категоризації повноважень ЄС, завдяки

чому відносини між державами-членами та Союзом стануть більш зрозумілишими; 7) визнання можливості виходу держав-членів зі складу Союзу.

Відповідно до щорічного огляду “Стан свободи в світі”, який здійснюється незалежною неурядовою організацією “Дім Свободи” з 1972 р., усі держави-члени ЄС входять до категорії “вільні країни”, тобто цим визнається, що в них існує конкурентна, багатопартійна політична система, регулярно проводяться вільні, чесні та справедливі вибори, гарантовано високий рівень політичних прав та громадянських свобод.

Літ.: Рудік О. М. Вироблення політики та ухвалення рішень в ЄС : навч. посіб. / О. М. Рудік ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого. – К. : Міленіум, 2009; *Теорія та практика європейського врядування* : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко, О. М. Рудік, І. Д. Шумляєва, Н. М. Рудік. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2009; *Crombez C. The democratic deficit in the European Union* / C. Crombez // *European Union Politics*. – 2003. – Vol. 4. – N 1; *Moravcsik A. Is there a “Democratic Deficit” in World Politics? A Framework for Analysis* / A. Moravcsik // *Government and Opposition*. – 2004. – Vol. 39. – N 2; *Moravcsik A. In Defence of the “Democratic Deficit” : Reassessing Legitimacy in the European Union* / A. Moravcsik // *JCMS*. – 2002. – Vol. 40. – N 4; *Schmidt V. Democracy in Europe: The Impact of European Integration* / V. Schmidt // *Perspectives on Politics*. – 2005. – Vol. 3. – N 4.

Рудік О.М.

ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА – зовнішні форми, у яких виражене це право. Єдиного переліку **Д.м.п.** не було вироблено ні в доктрині, ні в практиці міжнародного права. Основною для формування системи **Д.м.п.** виступає ст. 38 Статуту Міжнародних сил Організації Об'єднаних Націй (МС ООН):

Суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому спори на підставі міжнародного права, застосовує: а) міжнародні конвенції, як загальні, так і спеціальні, які встановлюють правила, визнані державами, які спорять; б) міжнародний звичай як доказ загальної практики, який визнаний як правова норма; в) загальні принципи права, які визнані цивілізованими націями; г) судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм. Це положення не обмежує право Суду вирішувати справу *ex aequo et bono*, якщо сторони з цим погоджуються.

У ч. 2 ст. 38 Статуту МС ООН визначається не конкретне джерело для вирішення спору, а лише те, якими засобами його вирішити, при чому обов'язковою умовою Статут визначає згоду сторін на застосування конкретних засобів. У ст. 38 Статуту МС ООН визначаються джерела позитивного міжнародного права. Багато в чому це виправдано, адже Статут МС ООН є частиною Статуту ООН. Статут, як міжнародний договір, зобов'язує всі держави-учасниці, а ними є, за невеликим винятком, усі держави світу. Відповідно до ч. 2 ст. 93 Статуту ООН держава, яка не є членом ООН, може стати учасником Статуту МС ООН на умовах, які визначаються в кожному конкретному випадку Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки ООН. У справі про протоку Корфу (Велика Британія проти Албанії) Велика Британія після дипломатичного листування з Албанією порушила питання перед Радою Безпеки ООН про можливість участі Албанії в розгляді спору МС ООН. Рада Безпеки, у свою чергу, запропонувала Албанії, яка на той час не була членом ООН, брати участь у розгляді справи в МС ООН за умови, якщо вона візьме на себе всі зобов'язання члена ООН в аналогічному випадку. Албанія погодилася, і 9 квітня 1947 р. Рада Безпеки прийняла резолюцію про передачу спору на вирішення МС ООН.

Більше того, МС ООН є одним із шести головних органів ООН (ст. 7 Статуту ООН), її головним судовим органом (ст. 92 Статуту ООН). Тому цілком очевидно, що ті джерела, які Суд застосує у своїй діяльності для вирішення міжнародних спорів відповідно до норм міжнародного права, є обов'язковими для всіх держав світу. З цього можна зробити наступний висновок: ст. 38 Статуту МС ООН визначає систему джерел міжнародного права, які в цілому визнаються державами. Цей висновок застосовується до сторін Статуту, які не визнали обов'язкової юрисдикції Суду на підставі або ч. 2 ст. 36 Статуту ООН, або на підставі дво- чи багатосторонніх угод.

У ч. 1 ст. 38 Статуту МС ООН визначаються основними джерелами для прийняття рішень конвенції, звичаї та загальні принципи права. Судові рішення та доктрини є допоміжними джерелами права, які відповідно до Статуту МС ООН є допоміжним засобом для визначення правових норм.

У ст. 38 Статуту не встановлюється ієрархія **Д.м.п.**, що призводить до певних практичних проблем під час її застосування. **Д.м.п.** за ознакою ієрархічності можна поділити на такі, що містять імперативні норми, та ті, які такі норми не містять. Таким чином, в основу системи джерел міжнародного права покладено норми *jus cogens*, передбачені ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів. Усі норми, які суперечать таким нормам, є абсолютно недійсними.

Незважаючи на авторитетність ст. 38 Статуту МС ООН, не можна стверджувати, що її положення відображають усю повноту джерел та систему джерел міжнародного права, незалежно від того, чи є такі джерела основними або допоміжними. Визначаючи звичай як підтвердження загальної практики, Статут Суду бере до уваги тільки звичаї загального міжнародного права, оминаючи увагою регіональне (партикулярне) міжнародне право і, відповідно, його звичаї (регіональні, локальні тощо). Наявність таких звичаїв підтверджує як практика держав, так і практика самого Суду. Такі звичаї дуже подібні за своєю природою до неписаних міжнародних договорів і відрізняються за правовою природою від звичаїв загального міжнародного права.

Отже, ст. 38 Статуту Суду взагалі не є вичерпним переліком **Д.м.п.** Практика окремих міжнародних організацій свідчить про виникнення іншого автономного джерела міжнародного права. Зокрема, Всесвітня організація охорони здоров'я, Всесвітня метеорологічна організація, Міжнародна організація цивільної авіації та інші в межах своєї компетенції приймають "стандарти поведінки". Формально такі стандарти не містять зобов'язального елемента навіть для держав-членів цих організацій. Однак держави-члени не мають змоги (повноважень) запропонувати альтернативні правила, і оскільки відмова виконувати такі стандарти може негативно вплинути на їх інтереси, то держави вважають за доцільне поводитися відповідно до "необов'язкових норм", норм "м'якого права". Тенденція розвитку таких норм свідчить про виникнення в недалекому майбутньому нового основного джерела міжнародного права – стандарту.

Розвиток міжнародного права зумовив появу нового **Д.м.п.** – резолюцій міжнародних організацій, які мають відмінні від інших джерел характеристики. До таких джерел

належить Декларація про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН та Гельсінського заключного акта 1975 р., які, власне, визначають засади сучасного міжнародного правопорядку. Такі джерела можуть слугувати доказом існування звичаю в міжнародному праві.

Літ.: *Київець О. В.* Поняття “джерело міжнародного права”: доктрина та практика міжнародного права / О. В. Київець // Унів. наук. записки. – 2009. – № 3 (31).

Київець О.В.

ДЖЕРЕЛА ПРАВА ЄС – форма вираження норм права ЄС. У правовій доктрині **Д.п.ЄС** за їх правовою природою поділяються на первинне і вторинне право. Первинне право ЄС, або право засновницьких договорів, має класичне міжнародно-правове походження. До нього належать Договори про заснування Європейського Співтовариства та Європейського Союзу; основні Договори, що вносять зміни до положень, які регулюють діяльність Співтовариства та Союзу; протоколи, додані до цих договорів; додаткові договори, що вносять зміни до окремих положень засновницьких договорів; договори про приєднання нових держав-членів до Європейських Співтовариств та Європейського Союзу. Разом з тим засновницькі договори закріплюють правові основи, що істотно зближують право ЄС із внутрішньодержавним правом. Так, напр., нормативна сила вторинного права, закладена у засновницьких документах, розглядалася засновниками як умова руху шляхом інтеграції.

Джерела вторинного права можуть умовно бути поділені на три категорії. До першої належать односторонні, самостійні акти інституцій ЄС, до яких належать законодавчі акти Співтовариства, установлені у ст. 288 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДфЄС): Постанова (Регламент) (Regulation) – акт, що має загальне застосування, є обов’язковим у повному обсязі та прямо застосовується в усіх державах-членах; Директива (Directive) – акт, що є обов’язковим щодо результату, якого необхідно досягти для кожної держави-члена, якій він адресований, але залишає національним органам влади свободу вибору форм та методів її імплементації; Рішення (Decision) –

акт, що є обов’язковим у повному обсязі для того, кому він адресований; Рекомендації та висновки (Recommendations and Opinions) – акти, що не мають обов’язкової сили.

Відповідно до Договору про функціонування Європейського Союзу (ДфЄС) правові акти, ухвалені згідно із законодавчою процедурою, є законодавчими актами. Однак законодавчі акти можуть делегувати Комісії повноваження ухвалювати незаконотавчі акти загального застосування для доповнення або внесення змін до певних неістотних елементів законодавчого акта. Незаконотавчі акти, ухвалені у формі постанов (регламентів), директив або рішень, коли такі не зазначають, кому вони адресовані, підписуються Головою установи, яка їх ухвалила.

Крім того, існують ще “нетипові” акти, що не перелічені у цій статті, такі як: повідомлення, білі та зелені книги, які здебільшого мають інформаційно-рекомендаційний характер та покликані забезпечити ефективність процедури прийняття рішень ЄС у цілому.

У зв’язку з появою серед джерел європейського права таких, що мають “необов’язковий” або “незобов’язувальний” характер, більшість європейських дослідників поряд з первинним і вторинним правом виділяють ще м’яке право (soft law) ЄС. При цьому вони виходять з того, що м’яке право охоплює правові інструменти, які не потребують юридичного виконання, але можуть допомогти у тлумаченні та/або застосуванні права ЄС. Другу категорію вторинного законодавства формують міжнародні угоди, підписані Співтовариством чи Союзом з третіми країнами, угоди між державами-членами та міжінституційні угоди (угоди, підписані між інституціями ЄС, як, напр., Міжінституційна угода між Європейським Парламентом, Радою та Комісією про бюджетну дисципліну та належне фінансове управління).

У ДфЄС є положення, які стосуються правових актів, що є спеціальними, та які відрізняються між собою з погляду об’єкта регулювання та ступеня впливу на нього. Так, ст. 217 ДфЄС передбачає можливість укладення угод між Союзом та однією або більше третіми країнами чи міжнародними організаціями угод, що запроваджують асоціацію, зокрема взаємні права та обов’язки, спільні дії та спеціальні процедури.

Третя категорія джерел вторинного права охоплює практику Суду Європейських

Співтовариств та принципи права ЄС. Рішення Суду ЄС можна віднести до джерел вторинного права ЄС умовно, оскільки формально Суд не є правотворчим органом, він приймає рішення у справах за позовами, які подають держава-член, установа, фізична або юридична особа; на звернення судів або трибуналів держав-членів виносить попередні рішення щодо тлумачення законодавства Союзу або чинності актів, ухвалених установами, та приймає рішення в інших справах, як установлено в Договорах (ст. 19 ДЄС) та у межах своєї компетенції здійснює перегляд правомірності законодавчих актів, актів Ради, Комісії та Європейського центрального банку, крім рекомендацій та висновків, а також актів Європейського Парламенту, що мають на меті правові наслідки для третіх сторін. Суд Європейського Союзу також переглядає правомірність актів органів, служб та агенцій Союзу, що мають правові наслідки для третіх сторін (ст. 263 ДфЄС). Проте на практиці Суд не обмежується лише цією функцією. Даючи тлумачення норм права ЄС у своїх преюдиційних рішеннях, Суд розвиває та доповнює як первинне, так і вторинне право Союзу. При цьому варто зазначити, що рішення Суду ЄС не є прецедентами, оскільки Суд не зв'язаний своїми попередніми рішеннями. Це зумовлено тим, що хоча судова практика в ЄС і побудована за принципом *stare decisis*, однак з юридичної точки зору судові рішення формально зобов'язує лише сторони, що беруть участь у спорі за принципом *res judicata*. Проте Суд ЄС при тлумаченні положень права Співтовариства використовує абстрактні формули, які можуть бути застосовані до подальших подібних справ при тлумаченні аналогічних положень. Такий підхід залишає суду простір для правотворчості та можливість перетлумачити свої попередні рішення.

Що стосується принципів побудови правової системи ЄС, то вони не знайшли відображення у засновницьких договорах. Основні правові принципи, без яких сьогодні неможливо уявити собі правопорядок Європейського Союзу, були вироблені практикою Суду ЄС. Це, насамперед, принцип автономії права ЄС, його верховенства стосовно внутрішнього права держав-членів, прямої дії права ЄС.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Гри-

цяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за ред. М. Бойчуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – 620 с. – (Серія: Бібліотека державного службовця у галузі європейської інтеграції); *Senden L. Soft Law in European Community Law / L. Senden.* – Hart Publishing, 2004; *Barani L. Hard and Soft Law in the European Union: The Case of Social Policy and the Open Method of Coordination / L. Barani // Constitutionalism Web-Papers.* – 2006. – № 2. – Режим доступу : www.bath.ac.uk/esml/conWEB/; *Fairhurst J. Law of the European Union / J. Fairhurst.* – Pearson Education, 2007; *Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community // Official Journal of the European Union (OJEU).* – 17.12.2007. – С. 306.

Мовчан Ю.В.

ДІАЛОГ КУЛЬТУР. Культура як складова частина й обов'язкова умова людської життєдіяльності виявляється найбільш чутливою до проявів процесів глобалізації та модернізації. Глобалізований характер сучасного світу зумовлює перетин життєвих і культурних смислів як окремих людей, так і цивілізацій. Саме в цивілізаційному вимірі особливого статусу набувають проблеми комунікації культур різних народів і спільнот, у т.ч. й проблема їх співіснування в єдиному світовому просторі. З огляду на це важливо зрозуміти місце кожної самостійної культури в єдиній загальнолюдській культурі, коли, з одного боку, відбувається процес взаємопроникнення і взаємозбагачення культур, а з другого – не припиняється змагання культур. Іноді на цьому полі ми й сьогодні, як і в попередні віки, спостерігаємо національні, релігійні конфлікти між культурно-історичними спільнотами. Глобальні зміни, що відбуваються в сучасному світі, виявляють серйозні протиріччя в усіх сферах життя суспільства, підсилюючи взаємне протистояння загальносвітових тенденцій інтеграції та дезинтеграції, єдності й різноманітності. Сфера культури найчутливіша до таких проявів, адже від самого початку вона найбільш різноманітна й духовно вільна – кожен суб'єкт культури створює власний духовний світ, утверджує власний авторитет як визначальний принцип світобуття. У сфері культури одночасно є чинними різні логіки й різні правила гри, створені в різні часи й різними творцями. Від того вона є хранителем пам'яті суспільства, поваги до конкретного творця й результатів його творчості. У

глобалізованому світі культура, так само як і її носії, мусить захищатися від нівелювання, а то й зникнення. Для цього культура виробляє особливі механізми захисту від зникнення, насамперед підтримуючи тенденції локалізації та ідентифікації. У контексті формування ідентичності особи в умовах глобалізації виділяють два основних способи її ідентифікації: захисту, спрямованого на ізоляцію від негативної дії глобалізаційних процесів, і проекту, що передбачає адаптацію до нових, швидко змінюваних реалій.

Соціальне явище **Д.к.** історично виникає як констатація факту їх взаємодії, зокрема конструктивної чи деструктивної взаємодії між представниками різних культур (національних та етнічних) або між субкультурами в межах чітко визначеного просторово-часового континууму. Важливо, що ця взаємодія відбувається за певними канонами й нормами, які засвоєні традиційними носіями культури взаємодії, які мають символічний, знаковий характер. Отже, у процесі глобалізації може сформуватися така знакова система, яка була би придатна для опису й вираження всіх реалій культури та повсякденності, які залучені до глобалізаційного процесу. У такому разі, як було зазначено вище, виникає небезпека втрати різними культурами своєї індивідуальності, специфіки, а їх носії ризикують утратити свою самоідентичність та унікальність. Виділяють п'ять основних способів взаємодії культур, унаслідок яких або збагачується соціокультурний досвід людей і спільнот, або загострюються етнокультурні протиріччя, чим нерідко користуються політичні сили різного спрямування, організуючи протистояння прибічників інтеграції та диференціації.

Першим і найбільш поширеним процесом **Д.к.** виступає акультурація, під час якої одна культурна система перебирає на себе властивості іншої культурної системи. На першому етапі цього процесу відбувається своєрідне набуття комунікативних здібностей до нової культури, а на завершальних етапах результатом акультурації може бути як сприйняття нових культурних елементів, так і заперечення нових впливів, що веде до захисту та ідеалізації власної оригінальної культури. Основними стратегіями акультурації виступають: асиміляція, сепарація, маргіналізація та інтеграція.

Культурна експансія в процесі **Д.к.** розширює сфери впливу домінуючої культури поза початкові межі функціонування або державні кордони. За своїм характером – це процес односпрямований, контролюється “ззовні”, має насильницький характер і не потребує узгодження дій та принципів з іншою культурою. Слід констатувати, що сьогодні культурна експансія виступає наслідком економічних та політичних експансійних дій, відбувається культурна та ідеологічна гомогенізація світу, до якої прагне не якась окрема країна, а об'єднана система різних національних секторів, що схильна до специфічної форми соціально-економічної організації.

Культурна дифузія в процесі **Д.к.** – взаємна проникність або запозичення культурних рис та комплексів із одного суспільства в інше є багатовекторним процесом взаємовпливу культур. У процесі культурного запозичення між різними культурами, яке має здебільшого вибірковий характер, може відбуватися обмін не тільки матеріальною культурою, а й науковими та технологічними ідеями, соціальними інститутами та організаціями, звичаями й традиціями, релігійними догмами й практиками, цінностями та нормами життя. Умовою культурної дифузії є готовність приймаючої сторони до сприйняття нових елементів. У рамках міжкультурної комунікації процеси культурної дифузії зумовлені насамперед взаємним історичним розвитком культур, що контактують між собою.

Конструктивною формою міжкультурної комунікації в процесі **Д.к.** можна вважати ідею синтезу культур, що є об'єднанням культурно різних елементів: орієнтирів, цінностей, норм, типів поведінки, за якого виникає якісно інше утворення. Синтез має місце, коли соціокультурна система переймає та засвоює досвід інших суспільств у сферах, що є недостатньо розвиненими в ній самій, але при цьому зберігає власну, притаманну їй основу, яка дає змогу говорити про її самобутність, здатність підтримання цілісності та стабільності.

Культура як складова частина й обов'язкова умова людської життєдіяльності виявляється найбільш чутливою до проявів процесів глобалізації та модернізації; має більше, ніж інші сфери суспільства (політика, економіка тощо) різноманіття прояву, оскільки організована не на підставі певних законів

функціонування, а за принципом духовного авторитету. Це уможливує не тільки одночасне співіснування різних культурних традицій, а й сприяє їх взаєморозумінню, визнанню відмінностей, а освоєння культурних традицій різними народами сприяє збагаченню їх соціокультурного досвіду.

Разом з тим глобалізація несе для культури загрозу втрати різноманіття, унікальності. У процесі передачі духовних надбань із покоління в покоління культура виробляє чіткі механізми їх захисту, які можна охарактеризувати як локалізацію (спрямовану на збереження та підтримку національної мови, традицій, історії тощо) та проєктивність, або адаптацію, на потребу часу та цивілізації. Конкретними проявами такої адаптації є зміна культурних домінант, міфологізація дійсності, міжкультурна комунікація або діалог культур. Сутність останнього полягає в конструктивній чи деструктивній взаємодії між представниками різних культур у межах чітко визначеного просторово-часового континууму.

Літ.: *Актуальні проблеми філософських, політологічних і релігієзнавчих досліджень (До 170-річчя філософського факультету Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка)* : матеріали Міжнар. наук. конф. “Людина-світ-культура” (20-21 квіт. 2004 р., Київ). – К. : Центр навч. л-ри, 2004; *Бурак А. Л. Translating Culture* : пер. и межкультурная коммуникация / А. Л. Бурак. – М. : Р.Валент, 2002; *Культурная политика в Европе: выбор стратегии и ориентиры* : сб. материалов / сост. Е. И. Кузьмин, В. Р. Фирсов ; Рос. нац. б-ка. – М. : Либерия, 2002; *Маслова В. А. Лингвокультурология* : учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001; *Тодоров І. Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти* : монографія / І. Я. Тодоров. – Донецьк, 2006.

Тодоров І.Я.

ДОБРОСУСІДСЬКІ ВІДНОСИНИ – дружні відносини сусідів. Поняття добросусідства не має строгого визначення у міжнародному праві. На думку багатьох науковців, це зумовлено тим, що смисл таких термінів, як “добросусідство”, “Д.в.” є інтуїтивно зрозумілим, самоочевидним. Ці терміни використовуються у міжнародних нормативно-правових актах та міжнародних договорах, але ніде їм не дається визначення. Наприклад, у ст. 74 Статуту ООН вираз “загальний принцип добросусідства” використовується як такий, що не потребує пояснення. Під Д.в. розуміють особливий формат співробітництва і політичної взаємодії.

Протягом тисячоліть існування у своїй багатоманітності людська спільнота виробляла правила і норми, нагромаджувала досвід позитивного існування і розвитку. Невід’ємним елементом, надзвичайно цінною частиною цього досвіду стали механізми добросусідства. Вони не нав’язувалися згори, і найчастіше становили собою реалізацію певних раціональних моделей. Ці механізми зумовлювалися повсякденною практикою людей, що належали до різних спільнот, але проживали поруч. Тому поняття “Д.в.” є багатогранним. Йому властиві різноманітні аспекти і прояви. Для одних у ньому переважають емоціональні елементи, для інших – це, найперше, взаємовиручка і взаємодопомога, для третіх – ввічливість і повага у відносинах між сусідами.

Д.в. протягом багатьох століть закладалися у норми міжнародного права; втілені у багатьох основоположних міжнародних документах, зокрема в Статуті ООН, Гельсінкському Заключному акті і наступних документах ОБСЄ, у відповідних документах Ради Європи, які покликані сприяти розвитку Д.в. На цих відносинах засновані й діють впливові міжнародні інституції, і найперше – ООН. Д.в. є складовою частиною співробітництва держав. Принцип Д.в. виступає одним із функціональних принципів міжнародного права. Адже співробітництво – це єдиний спосіб реалізації державами своїх інтересів, оскільки жодна держава не може вижити в умовах автаркії, економічної, політичної ізоляції. Жодна держава не в змозі виконати своє покликання, якщо вона буде обмежуватися лише сферою свого внутрішнього життя. Для якнайповнішого розвитку, держава мусить вступати у відносини з іншими державами, вести пошук засобів, яких їй не вистачає, за своїми межами і надавати допомогу кожному народові у досягненні ним своїх законних цілей. У здійсненні своїх життєво важливих завдань держави залежать одна від одної.

Загалом добросусідство – це підтримання стабільних, добрих відносин. В його основі лежать нормальні відносини і діалог, взаєморозуміння або щонайменше бажання набутти його, спільна участь у вирішенні загальних справ, взаємна готовність надати посильну підтримку своєму сусіду. У практичній політиці Д.в. – це лінія розуму, миру, діалогу. Складовими добросусідства є: у

сфері безпеки – відсутність воєнних загроз, установлення довіри, стабільності й спокою по периметру кордонів своєї країни; в економіці – широкий спектр додаткових ресурсів розвитку через торгівлю, реалізацію інвестиційних проектів, використання робочої сили тощо; у соціальній і гуманітарній сферах – розвиток контактів між людьми. У культурі, науці, освіті, мистецтві, екології **Д.в.** також відкривають додаткові можливості для взаємовигідної співпраці та розв'язання різноманітних проблем.

Для сусідніх країн життєво важливими є повноцінні й дружні відносини. Адже держави, які мають спільний кордон, пов'язані між собою давніми історичними зв'язками, мають у своїх прикордонних регіонах подібні географічні й природні умови, часто спільні водотоки – ріки і озера, а значить, і подібні способи господарювання, а також спільні інтереси, зумовлені необхідністю охорони навколишнього природного середовища і розв'язання екологічних проблем, запобігання воєнній загрозі, боротьбою з міжнародною злочинністю і тероризмом, упорядкування як приватних контактів між своїми громадянами, так і природних міграційних процесів, економічним розвитком регіонів. Для вирішення усіх цих завдань до співробітництва залучаються не лише уряди держав, а й місцеві адміністрації і органи місцевого самоврядування прикордонних областей, прикордонні, митні, природоохоронні, правоохоронні органи сусідніх держав. Щоб бути ефективним, співробітництво між сусідніми державами має бути особливо інтенсивним, дружнім і довірливим, що й становить зміст добросусідства.

Зміст кожних **Д.в.** має певне конкретне наповнення. Однак, зазвичай, у ньому відображається: бажання сформувати умови для процвітання країн в обстановці миру, безпеки, стабільності; прагнення подолати розколи і конфлікти; урахування відмінностей у рівнях економічного розвитку і різноманітності особливих проблем кожної країни; забезпечити співробітництво на взаємовигідній і рівноправній основі, у дусі солідарності й при повному поважанні територіальної цілісності та суверенітету усіх держав; важливість стимулювання всезагальних демократичних цінностей, дотримання і захисту прав людини та її основних свобод, включаючи права осіб, які належать до національ-

них меншин, а також верховенства закону; зобов'язання не завдавати шкоди зобов'язанням інших держав, що випливають із багатосторонніх і двосторонніх договорів і угод, діяти відповідно до міжнародного права тощо.

Основними передумовами для забезпечення **Д.в.** є: подолання негативного нашарування попередніх історичних епох, правдиве розкриття історичних фактів двосторонніх відносин і недопущення їх викривлення в угоду політичній кон'юнктури; недопущення перманентного перебування в полоні минулих образ і формування на цій основі культу ворожості та ненависті одного народу до іншого, як і недопущення протилежної крайності – “лакування” історії. Крім того, не можна: ототожнювати правлячий режим з народом, владу із суспільством; екстраполювати гріхи за минуле на сучасні покоління того чи іншого народу; переокроювати історію під виглядом переосмислення минулого, відмовитись від антинаукових трактувань історичних подій і процесів.

Потребою сьогодення є нова, альтернативна парадигма розвитку суспільства, яка виходить з розуміння загальної взаємозалежності, спільної глобальної долі народів світу і людей, що його населяють. Це – перевірена практикою тисячолітня форма природного співжиття народів – добросусідство. Тому утвердження парадигми добросусідства як світової домінанти на рівні держав, народів, громадян є актуальною проблемою розвитку суспільної свідомості й суспільної практики. Це шлях до удосконалення людства. Питання у тому, щоб його актуалізувати, зробити більш усвідомленим та коротшим. Ідея об'єднаної Європи є реалізацією парадигми добросусідства.

Літ.: Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній ; за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002; Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин : підручник. – 2-е вид., переробл. і допов. / М. З. Мальський, М. М. Мацяк. – К. : Кобза, 2003; Мартене Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов : в 2 т. / Ф. Ф. Мартене. – М. : Изд-во “Юридический колледж МГУ”, 1996. – Т. 1; Международное публичное право : учебник. – Изд. 4-е, перераб. и доп. / под ред. К. А. Бекяшева. – М. : ТК Велби, Проспект, 2005.

Козуп П.В.

ДОГОВІР ПРО ЄРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ – угода про утворення Європейського Союзу, відомий також як Маастрихтський договір

(англ. Maastricht Treaty), був підписаний 7 лютого 1992 р. у місті Маастрихт (Нідерланди) між членами Європейської спільноти і набрав чинності 1 листопада 1993 р. Договір став результатом окремих консультацій стосовно політичного і валютного союзів, сприяв поглибленню європейської інтеграції, зокрема через внесення до Римського договору економічного та монетарного союзу. Д.ЄС запровадив також назву “Європейський Союз”; останній об’єднав наднаціональну Спільноту і два міждержавних “стовпи” політичної співпраці: спільну зовнішню та безпекову політику і співпрацю в галузі правосуддя та внутрішніх справ. Крім того, Д.ЄС запровадив посаду європейського омбудсмена, Комітет регіонів, процедуру спільного ухвалювання рішень, а також розширив сферу застосування процедури голосування кваліфікованою більшістю. Ратифікація Д.ЄС наразилася на значні перешкоди в деяких країнах Союзу. Зокрема, референдум у Данії 1992 р. відкинув його; лише повторний референдум наступного року відкрив шлях до ратифікації договору.

Д.ЄС складається з восьми розділів. Перший розділ містить спільні постанови для всього договору, у яких йдеться про те, що договірні сторони засновують Європейський Союз, де рішення належить приймати відкрито та якнайближче до громадян, а завданням Союзу є формування узгоджених та солідарних відносин держав-членів та їх народів. Ст. 2 визначає цілі, які ставить перед собою ЄС: сприяти економічному й соціальному поступові та високому рівню зайнятості, досягти збалансованого стабільного розвитку, зокрема згідно з положеннями цього Договору, створюючи простір без внутрішніх кордонів, зміцнюючи економічну та соціальну згуртованість і засновуючи економічний та валютний союз, кінцевою метою якого є єдина валюта; утверджувати свою ідентичність на міжнародному рівні, зокрема провадячи спільну зовнішню та безпекову політику та поступово формуючи спільну оборонну політику, що, можливо, приведе до спільної оборони; зміцнювати захист прав та інтересів громадян держав-членів через упровадження громадянства Союзу; берегти й розвивати Союз як простір свободи, безпеки та справедливості, де забезпечено вільне пересування осіб і водночас належні заходи щодо контролю на зовнішніх кордонах, при-

тулку, імміграції, запобігання злочинності та боротьби проти неї; цілковито зберігати “*acquis communautaire*” та доповнювати його з огляду на те, якою мірою започатковані цим Договором політики та форми співпраці потребуватимуть перегляду, щоб забезпечити ефективність механізмів та інституцій спільноти. Базовими засадами цієї частини договору стали: запровадження економічного і монетарного (валютного) союзу, інституту європейського громадянства, підтвердження принципу субсидіарності, суттю якого є положення про те, що ЄС у сферах, які належать виключно до його компетенцій, може діяти лише тоді, коли поставлене завдання не може бути повною мірою реалізоване окремими державами-членами або з огляду на масштаби чи результати пропонованої діяльності воно буде виконано краще Спільнотою; розширення співпраці в галузі економіки, охорони здоров’я, культури і освіти; розширення компетенцій Європейського парламенту. Розд. 5 складається зі ст. 11-28 і містить розпорядження щодо спільної зовнішньої політики і політики безпеки, включає важливі положення і є результатом довготривалих міжнародних переговорів. У розд. 6 містяться ст. 29-42 про співпрацю у сфері охорони порядку та правосуддя у кримінальних справах. Цей напрям діяльності важливий тим, що від 1 січня 1993 р. між країнами-членами спільноти відкривалися кордони. Для досягнення вищої результативності в цьому напрямі одночасно з підписанням Договору в Маастрихті прийнято рішення щодо вироблення спільних заходів зі створення Європейського поліцейського підрозділу – Європолу. В розд. 7 йдеться про зміцнення співпраці держав-членів ЄС з метою досягнення поставлених цілей. Розд. 8 містить підсумкові ст. 46-53. Отже, Д.ЄС юридично закріплював створення нової організації Європейського Союзу як споруди, яка базувалася на трьох опорах (колонах, або стовпах): перша охоплює сферу діяльності Європейської Спільноти, до якої увійшли Європейська спільнота вугілля і сталі (ЄСВС), Євратом і Європейська економічна спільнота (ЄЕС); друга опора – включає співпрацю держав-членів у сфері спільної зовнішньої та безпекової політики, а третя стосується співробітництва у сфері внутрішніх справ та правосуддя. Важливе значення Д.ЄС полягало в тому, що він до-

повнив і змінив попередні засновницькі договори, започаткував новий етап у процесі створення ще тіснішого союзу між народами Європи. Були переглянуті і доповнені договори про ЄЕС, ЄСВС, Євратом. Найбільш істотними були доповнення до Договору про ЄЕС. З того часу три згадані Європейські спільноти об'єднувалися під однією назвою "Європейська Спільнота" і склали першу опору міждержавного утворення "Європейський Союз".

Значні зміни були пов'язані з Європарламентом, підвищилася його роль серед інших інституцій ЄС. Він отримав ширші права як законотворчий орган, що бере участь у прийнятті рішень, розширилися його контрольночі можливості, зокрема в бюджетній сфері. Крім того, на основі Д.ЄС планувалося з 1 січня 1999 р. запровадити спільну європейську валюту в межах ЄС, створити незалежний від національних урядів та ЄС Європейський центральний банк (ЄЦБ). Нововведенням стало запровадження спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Якщо в Єдиному європейському акті від 1987 р. йшлося лише про наміри держав-членів здійснювати таку політику, то в Д.ЄС – про єдину зовнішню і безпекову політику і взаємодопомогу та постійну координацію з метою "підтримки європейської ідентичності на міжнародній арені". Нововведенням стали і положення про співробітництво у сфері юстиції і внутрішніх справ, розбудові вільного простору без кордонів. Новими сферами діяльності ЄС стали також промислова політика, охорона здоров'я, візова політика, діяльність у галузі освіти та культури. Договір закріпив інститут громадянства ЄС, яке доповнює національне громадянство і гарантує свободу пересування й проживання на території держав-членів кожному громадянину, отримання права на захист на території третіх країн. Крім того, громадянин у кожній державі-члені ЄС наділявся активним та пасивним виборчим правом під час місцевих виборів та виборів до Європейського парламенту. Д.ЄС започаткував важливий етап у євроінтеграційному процесі та розбудові єдиного політичного, економічного та валютного союзу в рамках Європейського Союзу.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; ред. М. Бойцун та ін. –

Х. : Магістр, 2009; Копійка В. В. Європейський Союз. Історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; Podstawy europeistyki. Podręcznik akademicki/ red. Bokajło W., Pasześniak A. – Wrocław, 2009.

Красівський О.Я.

ДОХІЙСЬКИЙ РАУНД (Дохійська декларація, Дохійські переговори), The Doha Development Round – сучасний раунд переговорів у рамках СОТ, який розпочався в Доха (Катар) у листопаді 2001 р. Його завдання – зниження бар'єрів світової торгівлі з метою розвитку вільної торгівлі між країнами з відмінним рівнем доходів. Станом на 2008 р. ці переговори зайшли у тупик у зв'язку з відсутністю спільних позицій з цілої низки питань, що стосуються: сільського господарства, промислових тарифів, нетарифних обмежень торгівлі, послуг та торговельних компенсацій. Найбільші відмінності існують між розвиненими країнами, очолюваними ЄС, США та Японією, й найбільшими країнами, що розвиваються, представленими Індією, Бразилією, Китаєм та Південною Африкою. Існують також суттєві суперечності між ЄС і США щодо збереження сільськогосподарських субсидій, які створюють ефект торговельних бар'єрів. У рамках Д.р. вже відбулася серія міжміністерських зустрічей та переговорів у Канкуні (2003), Гон-Конгу (2005), Женеві (2004, 2006, 2008), Парижі (2005) та Потсдамі (2007).

Переговори СОТ у Досі про лібералізацію світової торгівлі продовжуються вже сьомий рік (з листопада 2001). Згідно з графіком, який затвердили міністри, усі члени СОТ мають 2011 р. поставити крапку в Дохійському раунді переговорів. Генеральний директор СОТ Паскаль Ламі на прес-конференції (Давос-2011) підкреслив, що для здійснення цієї мети потрібно виконати багато роботи. Усі члени СОТ мусять прискорити переговорний процес, зокрема використовувати двосторонні й багатосторонні консультації для усунення існуючих розбіжностей, суть яких, зокрема, полягає в тому, що протягом останніх років загострюється дискусія між самими США, ЄС і Японією (під тиском лобі сільгоспвиробників ці країни побоюються знижувати сільськогосподарські дотації в односторонньому порядку і без взаємних зобов'язань). Приблизно 40% бюджету (50-60 млрд євро на рік) Євросоюзу йде на

підтримку сільгоспвиробників. У процесі багатосторонніх переговорів Єврокомісія пообіцяла до 2013 р. знизити свій аграрний бюджет до 45 млрд євро. Можливо, розмір дотацій буде знизено і на 65% – до 30 млрд євро. У відповідь від США вимагають урізати свої субсидії майже на 60%: з нинішніх 19,1 до 8,5 млрд доларів.

Літ.: *Осіка С. Г.* Світова організація торгівлі / С. Г. Осіка, В. Т. Пятницький. – К.: К.І.С., 2004; *Філіпенко А. С.* Світова економіка / А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков. – К.: Либідь, 2002. *Розпутенко І.В.*

ДЮБУА П'ЄР (латинізованою формою Petrus de Bosco), (1255-1320) – домініканський монах, легіст (лат. lex – закон, право) французького короля Філіпа IV Вродливого (1285-1314), автор багатьох памфлетів, найвідоміший з яких “Повернення Святої землі” (1306) – один з перших проектів об'єднання Європи. Народився поблизу міста Норман, де пізніше практикував юристом. Навчався в університеті Парижа під керівництвом відомого і суперечливого філософа С.Брабанта, в якого навчався також Данте. Пізніше став радником Філіпа IV і одним з його найкращих пропагандистів.

X–XIII ст. в Західній Європі ознаменувалися значним розвитком сільського господарства і ремесла, зростанням народонаселення, масовим виникненням міст як центрів ремесла й торгівлі та подоланням політичної роздробленості і створенням централізованих національних держав. На найсильнішу державу Європи в цей період перетворюється Франція. Філіп IV не побоювався навіть вступити в конфлікт з римським папою, вимагаючи сплати на користь держави регулярних податків з духовенства. Спираючись на зростаючу могутність держави, він розраховував створити у Східному Середземномор'ї нову васальну імперію на чолі з братом Карлом Валуа, який мав завоювати Сицилію і, отримавши руку Катерини Куртене, яка носила титул “імператриці константинопольської”, здобути собі Візантію.

Хоча Філіп IV і заручився підтримкою Венеції, Арагону та Неаполя, однак представники Анжуйської і Арагонської династій самі хотіли там утвердитися. Тому проект підкорення не тільки Італії, Сицилії і Сходу, а й усієї Європи і об'єднання таким чином французької імперії в Європі з васальною,

французькою ж, імперією в Константинополі не був реалізованим. Не був здійснений і інший проект, який передбачав обрання його брата Карла Валуа німецьким імператором, оскільки ні німецькі князі, ні навіть авіньйонський папа не погодилися обрати його на цей трон.

Саме в цих умовах і з'явився проект Д. Опублікована перша частина “Повернення Святої землі” була адресована королю Англії, але, безумовно, книжка призначалася Філіпу IV, і друга її частина містить грандіозний план поширення французького впливу на всю Європу та Близький Схід. Обґрунтовував ідею поновлення на релігійній основі втраченої єдності європейських народів шляхом утворення конфедеративної “Christian Republic” як найкращої форми існування християнського світу.

План передбачав створення ради, яка мала сформувати арбітражний трибунал з дев'яти членів для вирішення міждержавних суперечок. Згаданий трибунал повинен утворюватися за таким принципом: конфліктуючі сторони мали представляти по 3 члени з кожної сторони, а троє мали бути нейтральними учасниками, духовними особами. Якщо арбітри не змогли досягти прийнятного рішення, то питання передавалося на розгляд римського папи як вищої апеляційної інстанції. Але папа міг застосовувати лише дисциплінарні стягнення до порушників. Реальні повноваження щодо їх покарання надавалися раді, яка могла застосовувати два види санкцій: військові і економічні, а також вигнання. Держава або місто, визнані винними, могли піддаватися економічній блокаді, а винуватці після схоплення разом з сім'ями направлялися до Святої землі.

У процесі колонізації Середземне море мало перетворитися на “європейське озеро”, як за часів Давнього Риму, що сприятиме розвитку вигідної торгівлі. Водночас мир у Європі і її домінуюче становище у світі мали закріплюватися завдяки цивілізуючій ролі освіти і посиленню Французької держави. Освіта потребує реорганізації і звільнення значною мірою від церковного контролю. У навчальні плани мають бути включені сучасні європейські, класичні та східні мови. Східні мови слід вивчати з метою підготовки перекладачів, щоб полегшити процес навернення невірних. Особлива увага має бути приділена медицині та науці, а також перегляду не-

дооцінки жіночої освіти. Найбільш доцільним вважав створення міжнародних шкіл, які мають засновуватися за рахунок “світових доходів”. Д.Хетер вважає його першим прихильником освіти в міжнародному розумінні з часів Зенона, який за 1 600 років до того заснував академію стоїків в Афінах. Д. відходив від середньовічної традиції визнання зверхності папства над світською владою. Найважливішою європейською державою вважав Францію. Саме вона мала посісти міжнародне становище, що відводилося середньовічною думкою імперії й залишалося вільним через її слабкість. На його погляд, ідея відновлення Римської імперії застаріла і не відповідає сучасним умовам.

По суті, це був план, який поєднував у собі кілька цілей: установлення гегемонії Франції в Європі, боротьбу з папством і реанімацію ідеї хрестових походів, але вже під проводом Капетингів. Тим більше, що в 1291 р. араби захопили Акру – останню фортецю хрестоносців на Святій землі, а французькі королі завжди най-

більше у Європі підтримували справу звільнення Св. землі – як морально, так і матеріально.

Літ.: *История дипломатии* : в 3 т. / под ред. В. П. Потемкина. – М. : Огиз, 1941. – Т. 1; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *Посельський В.* Конституційний устрій Європейського Союзу : навч. посіб. / В. Посельський. – К. : Таксон, 2005; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Себайн Джордж Г.* Історія політичної думки / Джордж Г. Себайн, Томас Л. Торсон ; пер. з англ. – К. : Основи, 1997; *Семенов В. Ф.* Історія середніх віків : учеб. / В. Ф. Семенов. – Изд. 4-е. – М. : Просвещение, 1975; *Успенский Ф. И.* Історія Візантійської імперії : в 5 т. / Ф. И. Успенский. – М. : Астрель ; АСТ, 2002. – Т. 2; *McCormick John.* Understanding the European union: A Concise Introduction / John McCormick. – 3rd edn. – N-Y : Palgrave Macmillan, 2005; *Derek Heater.* The idea of European unity / Derek Heater. – Leicester and London : Leicester University Press, 1992.

Прокопенко Л.Л.

Е

ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА РАДА ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ (ЕКОСОР) – один з головних органів ООН, створений Статутом ООН, основними завданнями якого є координація економічної, соціальної та іншої відповідної діяльності спеціалізованих установ ООН, функціональних та регіональних комісій. **ЕКОСОР** складається з 54 членів ООН, які обираються на основі ротатії Генеральною Асамблеєю ООН. Строк повноважень України закінчується в 2012 р.

ЕКОСОР відповідає за координацію діяльності держав щодо підвищення рівня життя, повної зайнятості населення, економічного та соціального прогресу, способів вирішення міжнародних проблем в економічній і соціальній сферах, а також у сфері охорони здоров'я. До сфер діяльності **ЕКОСОР** також входить сприяння міжнародному співробітництву в галузі культури й освіти та забезпечення поваги прав людини і основоположних свобод.

Основним форматом роботи **ЕКОСОР** є організація та проведення досліджень та складання доповідей у цій сфері. Рада також має повноваження сприяти підготовці й організації конференцій з економічних та соціальних проблем і пов'язаних з ними питань, а також здійснює координацію дій за результатами конференцій. **ЕКОСОР** відіграє надзвичайно важливу роль у системі ООН, саме в її розпорядженні перебуває понад 70% людських та фінансових ресурсів ООН.

Виконуючи свій мандат, **ЕКОСОР** проводить консультації з науковими колами, представниками ділового світу і неурядовими організаціями. Рада щорічно в липні проводить основну сесію протягом чотирьох тижнів – у Нью-Йорку та Женеві. Сесія проходить у кілька етапів: засідання високого рівня, координація, оперативна діяльність, розгляд гуманітарних питань та загального питання.

Допоміжними органами **ЕКОСОР** є функціональні та регіональні комісії, постійні комітети, спеціальні органи, експертні органи, що складаються із урядових експертів, експертні органи, що складаються з членів, які виступають в особистій ролі та пов'язані з Радою органи.

До *функціональних комісій* належать: Статистична комісія, Комісія по народонаселенню і розвитку, Комісія соціального розвитку, Комісія зі становища жінок, Комісія з наркотичних засобів, Комісія з попередження злочинності та кримінального правосуддя, Комісія з науки та техніки з метою розвитку, Комісія зі стабільного розвитку, Форум ООН щодо лісів.

До *регіональних комісій* належать: Економічна комісія для Африки, Економічна і соціальна комісія для Азії та Тихого океану, Європейська економічна комісія, Економічна комісія для Латинської Америки та Карибського басейну, Економічна і соціальна комісія для Західної Азії.

До *постійних комітетів* належать: Комітет з програми і координації, Комітет з неурядових організацій, Комітет з переговорів з міжурядовими установами. До *спеціальних органів ЕКОСОР* належить Спеціальна робоча група відкритого складу з інформатики. До *експертних органів, що складаються з урядових експертів*, належать: Комітет експертів з перевезення небезпечних вантажів і погодженої на глобальному рівні системи класифікації та маркування хімічних речовин, Міжурядова робоча група експертів з міжнародних стандартів обліку та звітності, Група експертів Організації Об'єднаних Націй з географічних назв. До *експертних органів, що складаються з членів, які виступають в особистій ролі*, належать: Комітет з політики у сфері розвитку, Комітет експертів з державного управління, Комітет експертів з міжнародного співробітництва у сфері оподаткування, Комітет з еко-

номічних, соціальних і культурних прав, Постійний форум з питань корінних народів. *Органами, пов'язаними з Радою*, є: Міжнародний комітет з контролю за наркотиками, Виконавча рада Міжнародного навчального та науково-дослідного інституту щодо поліпшення становища жінок, Комітет з присудження Премії Організації Об'єднаних Націй у сфері народонаселення, Координаційна рада Спільної програми Організації Об'єднаних Націй з ВІЛ / СНІДу.

ЕКОСОП постійно модернізує формати своєї діяльності з урахуванням потреб міжнародної спільноти. Для цього використовуються, крім перелічених органів, спеціальні механізми, які створюються на підставі ст. 68 Статуту ООН. Зокрема, до останніх належать: Спеціальні консультативні групи з проблем африканських країн, що пережили конфлікти, Спеціальна консультативна група щодо Гаїті, Союз Організації Об'єднаних Націй між державним і приватним секторами в інтересах розвитку сільських районів.

Літ.: *Офіційний сайт* Економічної і Соціальної Ради Організації Об'єднаних Націй. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru>

Київець О.В.

ЕКОНОМІЧНА СПІЛЬНОТА ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АФРИКИ (англ. *Economic Community of Central African States, ECCAS*), попередня назва **Митний та економічний союз Центральної Африки (МЕСЦА)** (англ. *Customs and Economic Union of Central Africa, CACEU*) – заснована у 1966 р. шістьма африканськими державами на базі Браззавільського договору організація з метою поетапного створення і розвитку спільного ринку Центральної Африки. **МЕСЦА** став наступником Екваторіального митного союзу. Членами організації є 11 країн: Ангола, Бурунді, Габон, Камерун, Демократична Республіка Конго, Демократична Республіка Сан-Томе і Принсіпі, Екваторіальна Гвінея, Республіка Конго, Руанда, Центральноафриканська Республіка, Чад.

Діяльність організації спрямована на визначення найважливіших напрямів і координацію митної, податкової та економічної політики держав-членів, особливо переговорів з тарифних питань з третіми країнами і застосування загальних тарифів.

Основними органами є: Конференція глав держав та урядів; Рада Міністрів; Генераль-

ний секретаріат (Генеральний секретар обирається на чотири роки); Суд; Консультативна комісія.

У 1994 р. шістьма країнами було прийнято рішення про створення Економічної та монетарної Спільноти Центральної Африки на базі центральноафриканського франка (фр. *Communauté Économique et Monétaire de l'Afrique Centrale, CEMAC*), метою якої визначено консолідацію досягнень держав-членів у сфері валютного і економічного співробітництва.

Літ.: *Офіційний сайт*. – Режим доступу : <http://www.cemac.cf/>

Стрельцов В.Ю.

ЕКОНОМІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ДЕРЖАВ ЗАХІДНОЇ АФРИКИ (ЕКОВАС) (англ. *Economic Community of West African States – ECOWAS*) – регіональний союз країн Західної Африки, що сприяє інтеграції в регіоні і миру в гарячих точках Африканського континенту (Сьєрра-Леоне, Ліберія, Кот-д'Івуар). Блок має власні колективні збройні сили (ЕСОМОГ).

ЕКОВАС було утворено 28 травня 1975 р. згідно з Договором, який підписали в м. Лагос 16 держав: Бенін, Буркіна-Фасо, Кот-д'Івуар, острови Зеленого Мису (Кабо Верде), Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того, Мавританія. Нині **ЕКОВАС** нараховує 15 членів, оскільки у 2002 р. Мавританія вийшла із союзу. Регіон являє собою величезний ринок товарів та послуг із сукупним ВВП понад 80 млрд дол. Найпотужнішою й найперспективнішою зі всіх країн в економічному відношенні є Нігерія.

Головною метою **ЕКОВАС** є об'єднання окремих національних ринків товарів, капіталу та праці країн для того, щоб співтовариство мало змогу гармонічно розвиватися як єдиний регіон у пошуках шляхів безперервного економічного зростання та розвитку.

Розвиток економічної інтеграції країн регіону передбачається в кілька етапів: координація політики держав в економічній сфері; утворення спільного ринку; створення економічного й валютного союзу.

Нині **ЕКОВАС** перебуває на стадії формування зони вільної торгівлі.

До інших цілей **ЕКОВАС** можна віднести: боротьбу з бідністю; підвищення рівня життя досягнення економічної стабільності, а

також рівня освіти й культури населення регіону, забезпечення миру та безпеки в “гарячих точках”, боротьба зі злочинністю, контрабандою і т.ін.

Штаб-квартира **ЕКОВАС** розміщена в Абудже (Нігерія).

Найвищим органом управління **ЕКОВАС** є Рада голів держав і урядів. Вона займається обговоренням найважливіших питань політичної організації. Також до організаційної структури **ЕКОВАС** входять: Рада міністрів, Економічна і соціальна рада, Парламент Співробітництва, Суд Співробітництва, Виконавчий секретаріат, Фонд співробітництва, компенсації й розвитку, Спеціалізовані технічні комісії.

Рада міністрів – виконавчий орган, який розробляє програми й бюджети, надає рекомендації Раді голів держав і урядів з питань економічної інтеграції. Економічна і соціальна рада є дорадчим органом. Рада Міністрів складається з діячів і фахівців з різних галузей економіки, які надають консультації іншим органам. Парламент співробітництва нараховує 115 представників. Кожна з 15 країн-учасниць має 5 представників. Решта місць розподіляється пропорційно до населення регіону. Таким чином, Нігерія має 35 місць, Гана – 8; Кот-д’Івуар – 7; Буркіна-Фасо, Гвінея, Малі, Нігер та Сенегал – по 6 місць кожна. Решта країн: Бенін, Капо Верде, Гамбія, Гвінея-Бісау, Ліберія, Сьєрра-Леоне та Того – мають по 5 місць кожна.

Перспективними планами **ЕКОВАС** є: створення внутрішньорегіональної транспортної та енергетичної інфраструктури (будівництво Трансзахідноафриканської автомагістралі, утворення мережі телекомунікації, регіональної авіалінії, залізничної лінії, газопроводу); створення федерації західноафриканських держав; введення єдиного громадянства (уніфікованого паспорту), єдиної валютної розрахункової одиниці “еко”; прийняття єдиного стандарту в освіті (стандартизація дипломів про освіту); створення спільної морської, наземної та енергетичної інфраструктури (енергетичного пулу).

У 1985 р. за ініціативою Федерації національних торговельних палат Західної Африки був створений Екобанк, який мав представництва в 10 країнах членах. Група Екобанку була офіційно зареєстрована 3 жовтня 1985 р. як компанія з обмеженою відповідальністю. Головна контора банку розміщена в столиці

Того-Ломі та має статус офшорної фінансової установи. Екобанк представлений у країнах Західної Африки: Нігерії, Беніні, Того, Гані, Кот-д’Івуарі, Буркіна-Фасо, Малі, Нігері, Ліберії, Гвінеї.

У 1987 р. в Абудже була прийнята програма співробітництва країн **ЕКОВАС** у сфері валютних відносин. Основними цілями цієї програми було: на першому етапі – вдосконалення системи міжрегіональних платежів, зміцнення системи клірингових розрахунків; на другому – підсилення регіональної конвертованості валюти за рахунок вільного використання національних грошових систем на основі їх ринкового курсу; на третьому – встановлення єдиної кредитно-грошової системи, основними характерними рисами якої повинні стати єдина конвертована валюта, спільний міжнаціональний центральний банк.

Першим кроком до створення єдиної валютної системи було прийняте у 1998 р. рішення про введення єдиних туристичних чеків, що мали прийматися до оплати у всіх банках співтовариства номіналом 5, 10, 20, 50, 100 ЗАРЕ (західноафриканська розрахункова одиниця, договірний обмінний курс однієї ЗАРЕ становить 1,36 дол. США).

У 1994 р. 8 франкомовних країн регіону: Бенін, Буркіна-Фасо, Кот-д’Івуар, Малі, Нігерія, Сенегал, Того, Гвінея-Бісау створили Економічний та валютний союз, запровадили франки КФА як міжнаціональну єдину розрахункову одиницю для цих країн. Франція підтримала цю ініціативу африканських країн, підсиливши тим самим надійність цієї валюти для бізнесу.

Основними проблемами, пов’язаними з економічним розвитком країн-учасниць **ЕКОВАС**, є: відсутність ефективної системи розрахунків; неузгодженість митних інструкцій, що часто призводить до контрабанди; деякі вимоги союзу (наприклад зведення дефіциту бюджету до рівня, меншого ніж 4% ВВП) є для багатьох країн недосяжними; нестабільність політичної обстановки; невідповідність правового статусу організації; громадянські війни та ін.

Літ.: Гуменюк Б. І. Міжурядові регіональні організації : навч. посіб. / за ред. Б. І. Гуменюка. – К. : Видавн.-поліграф. центр “Київ. ун-т”, 2001; Філіпенко А. С. Міжнародні економічні відносини: Сучасні міжнародні економічні відносини : підручник / А. С. Філіпенко, С. Я. Боринець,

В. А. Вергун та ін. – К. : Либідь, 1992; *Козак Ю. Г.* Міжнародні організації : навч. посіб. / Ю. Г. Козак ; за ред. Ю. Г. Козака, В. В. Ковалевського. – К. : ЦУЛ, 2003; *Філіпенко А. С.* Світова економіка : підручник / А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирко та ін. – К. : Либідь, 2000.

Крамарева О.М.

ЕКОНОМІЧНИЙ ВЕКТОР ПЛАНУ ДІЙ УКРАЇНА–НАТО (англ. Economic vector plan of action Ukraine–NATO) – комплекс принципів та цілей, передбачених в економічній діяльності України на її шляху до євроатлантичної інтеграції.

Серед принципів слід зазначити такі: зміцнення ринкової економіки та прийняття економічних стандартів ОЕСР і розвитку; захист економічних свобод; забезпечення стабільності та добробуту через економічну свободу, соціальну справедливість та відповідальне ставлення до навколишнього середовища, що є вирішальними для розвитку української економіки.

Прагнучи досягти своєї стратегічної мети і повної інтеграції в євроатлантичній структурі безпеки, Україна зобов'язується привести своє внутрішнє законодавство у відповідність із правилами і процедурами, прийнятими на євроатлантичному просторі. Україна продовжуватиме докладати зусиль, спрямованих на забезпечення сталого економічного зростання та суттєвого підвищення загального рівня життя.

Ключовим елементом економічної стратегії України є забезпечення відкритості економіки відповідно до стандартів СОТ. Це сприятиме економічній безпеці держави і більш тісній координації внутрішньої та зовнішньої політики держави в галузі економіки. Зовнішньоекономічним пріоритетом України є повна інтеграція до світового економічного простору та поглиблення її міжнародного економічного співробітництва.

Основними цілями в економічному векторі євроатлантичної інтеграції України є: сприяння сталому економічному зростанню, в тому числі структурній перебудові економіки для підтримання стабільного підвищення річного ВВП, низьких темпів інфляції, зростання реальних доходів населення та обмеження бюджетного дефіциту; введення мораторію на ініціювання законопроектів про податкові пільги; сприяння економічному співробітництву між Україною, НАТО та країнами-партнерами; проведення реформ

оборонної економіки для досягнення мети України щодо інтеграції в євроатлантичній структурі; створення інституційного середовища, що стимулюватиме ділову активність, економічне зростання на основі структурно-інноваційних перетворень, створення сучасної соціальної інфраструктури і механізмів соціально-ринкової економіки, з одночасною підтримкою адекватної мережі соціального захисту; проведення економічних і структурних реформ з урахуванням рекомендацій Світового банку, Міжнародного валютного фонду та інших міжнародних інституцій, включаючи заходи щодо сприяння приватизації, боротьби з корупцією та підвищення прозорості державних витрат; розширення процесу земельної реформи; гарантування економічних прав і свобод громадян в усіх формах, у тому числі шляхом посилення захисту прав інтелектуальної власності; створення необхідних передумов для формування середнього класу; обмеження різниці в реальних доходах між верствами населення з високими і низькими доходами і докладання зусиль для ліквідації бідності; посилення енергетичної безпеки.

Літ.: *Довідник НАТО*, 2006 / Office of Information and Press NATO – 1110. – Brussels – Belgium : [s.n.], 2006; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Історія, теорія і практика європейської та євроатлантичної інтеграції України* / С. О. Телешун, В. Д. Бакуменко, Д. В. Вітер та ін. // *Енциклопедичний довідник* / за заг. ред. В. Д. Бакуменка, С. О. Телешуна. – К. : Вид-во НАДУ, 2006; *Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, В. Д. Бондаренко та ін. – Ужгород : Ліра, 2009. – Вип. 14. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”); *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, О. М. Вашук та ін. – Ужгород : Ліра, 2008. – Вип. 15. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”).

Бакуменко В.Д.

ЕКСТРЕМІЗМ (фр. extremismе, від лат. extremus – крайній) – прихильність в ідеології та політиці до крайніх поглядів і засобів у досягненні певних цілей. На початку ХХІ ст. термін “Е.” здебільшого розуміється негативно. Е. формується на ґрунті переоцінки особистісного “Я” чи групи через абсолютизацію її потреб інтересів. Е. в діях означає

ігнорування об'єктивних законів, невміння і небажання зважати на реальні обставини. **Е.** в поглядах несумісний з об'єктивним станом речей, вказує на втрату реалістичності мислення.

Е. виступає проти існуючих громадянських структур та інститутів, намагаючись підірвати їх стабільність, розхитати та ліквідувати їх заради своїх цілей здебільшого силовими засобами. Для цього екстремістські організації та рухи широко використовують палкі гасла та заклики, відверту демагогію, організують і провокують заворушення, терористичні акції, застосовують методи партизанської війни. В ідеологічному плані **Е.** відкидає будь-яке інакомислення, намагаючись жорстко утвердити власну систему політичних, ідеологічних, релігійних поглядів, нав'язати їх опонентам за будь-яку ціну, вимагає від своїх прихильників сліпої покорі і виконання відверто абсурдних наказів та інструкцій. До чинників, що породжують **Е.** в суспільстві, належить: соціально-економічні кризи, деформації політичних структур, зниження життєвого рівня значної частини населення, придушення владної опозиції та інакомислення, національне пригночення, амбіції лідерів політичних партій та соціальних груп та ін. Розрізняють лівий і правий **Е.** Лівий **Е.** зазвичай апелює до ідей марксизму-ленінізму та інших лівих поглядів (анархізм, лівий радикалізм), його представники оголошують себе найпослідовнішими борцями за інтереси трудящих мас. Представники правого **Е.** із крайніх консервативних позицій викривають вади існуючого суспільства: падіння моральності, егоїзм, споживацтво, "масову культуру", відсутність "порядку", панування плутократії. З численних форм прояву **Е.** можна виділити екстремізм політичний, національний, релігійний, екологічний, науковий. **Е.** політичний спрямований на знищення існуючих державних структур і встановлення диктатур тоталітарного порядку лівого або правого гатунку. **Е.** національний, виступаючи з позицій захисту інтересів своєї нації, культури, мови, часто не бере до уваги аналогічні права для інших національних та етнічних груп.

Е. релігійний є шкідливим, що виявляється у віровченні і діяльності релігійних сект чи окремих релігійників з егоїстичним світобаченням та в нетерпимості до представників інших конфесій або в жорсткому проти-

борстві в рамках однієї конфесії. Нерідко **Е.** релігійний використовується в політичних цілях, у боротьбі релігійних організацій проти світської держави або за утвердження представників однієї конфесії. У деяких східних країнах **Е.** релігійний є формою **Е.** політичного, що властивий маргінальним прошаркам, для яких характерне переважання норм контркультури над нормами політичної культури. Новим видом **Е.** є екологічний **Е.**, зумовлений загостренням екологічних проблем, погіршенням стану навколишнього середовища. **Е.** екологічний організовує акції, спрямовані на цілковиту ліквідацію екологічно шкідливих виробництв. **Е.** в науці виявляється в діяльності кастових угруповань і окремих науковців, які, крім своїх ідей, нічого не визнають.

Протидія екстремістській діяльності має базуватися на принципах: дотримання законності; визнання, дотримання і захисту прав і свобод людини та громадянина, а також законних інтересів організації; гласності; співпраці держави із суспільними і релігійними об'єднаннями, іншими організаціями; вжиття профілактичних заходів, спрямованих на запобігання екстремістській діяльності, а також відповідальності державних службовців за здійснення ними екстремістської діяльності.

Літ.: *Політичний* енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : Генеза, 2004; *Психологічний* тлумачний словник. – Х. : Прапор, 2004; Безопасность: теория, парадигма, концепция, культура : словарь-справоч. / автор-сост. проф. В. Ф. Пилипенко. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : ПЕР СЭ-Пресс, 2005.

Афонін Е.А., Новаченко Т.В.

ЕМБАРГО (від ісп. embargo – заборона) – накладання державою повної або часткової заборони на ввезення або вивезення іншими країнами золота, валюти, товарів, заборона державною владою заходу в порти своєї країни кораблів інших країн або виходу зі своїх портів суден інших країн, часткова або повна заборона торгівлі з певними країнами. Існує кілька форм **Е.**: відкрита форма – повна заборона торгівлі – крайній захід, який вживається на основі не тільки рішення держави-імпортера, а й рішення, узгоджених на міжнародному рівні, зазвичай у рамках ООН. Незважаючи на те, що повна заборона (**Е.**) вводиться з політичних міркувань, її

наслідки, по суті, є економічними. Приклад **Е.**: заборона на імпорт з Іраку та Югославії; заборона арабськими країнами імпорту з Ізраїлю; заборона США торгівлі з Кубою. Різновид **Е.** – часткові заборони безумовного характеру на імпорт конкретних товарів, здатних завдати шкоди різним сферам функціонування держави. Приклади: заборона Іраном ввезення товарів, які підпадають під обмеження релігійних законів; заборона на імпорт свинини та алкогольних напоїв у САР, Лівії та Пакистані. Ввезення певних товарів часто забороняється з міркувань моралі (порнографія), охорони здоров'я людей (наркотики), захисту рослинного та тваринного світу (отруйні хімікати). Наприклад, законодавство ЄС забороняє імпорт слонової кістки та шкір молодих тюленів. У наш час введено заборону на імпорт хутра, добутого “негуманними методами лову”. Поряд з безумовними заборонами існують заборони, ввезення яких зумовлено недотриманням експортером санітарно-гігієнічних та інших пов'язаних з якістю чи стандартизацією вимог, наприклад, заборона, що діє в багатьох країнах, на імпорт британської яловичини та фінських яєць.

Крім постійно діючих, використовуються сезонні та тимчасові заборони на ввезення. Сезонні заборони діють стосовно імпорту сільськогосподарських продуктів у періоди достатньої наявності того чи іншого сезонно достиглого продукту. Тимчасові заборони вводяться з вагомих причин, які мають нестабільний та короткостроковий характер прояву.

Наприклад, у 1996 р. тимчасово був заборонений імпорт породистих коней до ЄС із Росії у зв'язку з випадками захворювання коней кінським сапом.

До завуальованих заборон належать обмеження щодо заходження іноземних суден у внутрішні води або щодо продажу окремих товарів у роздрібній мережі країни. Наприклад, у США законодавство про торговельний флот вимагає, щоб усі перевезення у прибережній внутрішній торгівлі здійснювались суднами, побудованими у США. Зазвичай **Е.** вводиться на основі скасування двох основних видів зовнішньоторговельних ліцензій: відкритої генеральної ліцензії (автоматичної) – опублікованого в пресі дозволу відповідного державного органа на ввезення чи вивезення товару на певний строк.

Товари, включені в список відкритих генеральних ліцензій, можуть увозитися чи вивозитися безперешкодно; вивезення або ввезення інших товарів, на які необхідне одержання кожним експортером індивідуальних ліцензій (неавтоматичні), що видаються на експорт чи імпорт окремих товарів і на строго визначений період часу.

Поряд з ліцензуванням, як одним з видів застосування **Е.**, існує таке кількісне обмеження, як квотування (контентування). Це обмеження кількості імпортованих товарів певного найменування і виду. Подібно до протекціоністських тарифів квоти знижують іноземну конкуренцію на внутрішньому ринку у певній галузі. Квоти бувають: індивідуальними, які обмежують ввезення (вивезення) товарів в одну конкретну країну; груповими, що встановлюють обсяг ввезення (вивезення) у певну групу країн; глобальними, коли імпорт (експорт) обмежується без укавання країн, на які це обмеження поширюється (наприклад, після вторгнення Іраку в Кувейт країни-члени ООН проголосували за введення **Е.** на іранську нафту).

Е. використовується як у мирний, так і немирний час щодо певних держав, дії яких становлять загрозу світовому суспільству. У деяких випадках **Е.** виступає як інструмент економічного, політичного, фінансового тиску на певні держави (санкції США проти Куби, ООН проти Іраку часів С.Хусейна, Ірану, Північної Кореї тощо). Статут ООН передбачає можливість встановлювати **Е.** як колективних дій щодо країн, які загрожують міжнародній безпеці у світі.

Літ.: *Економічна енциклопедія* : у 3 т. Т. 1 / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Академія, 2000. – 864 с.; *Економічний словник-довідник* / уклад. : М. А. Спроштан, Г. М. Григорян, Л. М. Сєдова. – Х. : РВВ ХДЕУ, 2007. – 148 с.; *Малій економічний словник*. – К. : Либідь, 1999.

Вировий С.І., Крейденко В.В.

ЕМІГРАЦІЯ (від лат. *emigre* – відселяюсь, переселяюсь) – виїзд з однієї країни до іншої для постійного проживання чи тривалого перебування, що часто супроводжується зміною громадянства.

Відповідно особа, яка виїжджає за кордон для постійного проживання або на тривалий термін, є “емігрантом”. Критерії визначення цього терміна в законодавстві різних країн відрізняються, але, як правило, пов'язують-

ся з мінімальним строком перебування за кордоном (6 місяців, 1 рік тощо). Деякі країни, зокрема, США, взагалі не визначають категорію емігранта і, відповідно, її не обліковують.

Е. може мати соціально-економічні, політичні, етнічні, релігійні, екологічні та інші причини. В основному еміграційні потоки спрямовані з країн з нижчим рівнем розвитку і добробуту до високорозвинутих.

В історії України розрізняють чотири "хвилі" **Е.** Переселення кінця XIX – поч. XX ст. називають *першою хвилею*, що була частиною загального світового міграційного процесу, зумовленого розвитком капіталізму, руйнуванням старих господарських зв'язків, а також першою фазою демографічної революції. З тієї частини України, що входила до складу Російської імперії, **Е.** була спрямована на Схід – за 1881-1914 рр. до Сибіру, Середньої Азії, на Далекий Схід переселилися майже 2 млн осіб. Із Галичини, Буковини, Закарпаття, що на той час належали Австро-Угорщині, **Е.** відбувалася на Захід – напередодні Першої світової війни у США, за оцінками, перебували 250-300 тис. українців, в Канаді – до 170 тис., Бразилії – 47 тис., Аргентині – 15 тис.

Е. в період після закінчення Першої світової війни та в міжвоєнний період отримала назву *другої хвилі*. У результаті поразки української національно-визвольної революції 1917-1920 рр. за кордоном опинилися її учасники – до 100 тис. осіб. Із Західної України продовжувалася економічна еміграція. Усього в міжвоєнний період до США переселилися 70 тис. осіб, до Канади – 20-40 тис., Аргентини – 50 тис., Бразилії – 10 тис.

У складі Радянського Союзу з України відбувалися як організовані переселення, що мали сприяти розвитку віддалених територій держави, так і насильницькі депортації. За оцінками, з 1926 до 1939 р. в результаті переселенських акцій з України виїхало майже 3 млн осіб. Лише в період колективізації були розкуркулені і вислані не менше 1 млн осіб. Після приєднання Західної України за пактом Рібентропа-Молотова 318 тис. сімей, або 1173170 осіб, були репресовані і депортовані із Західної України і Західної Білорусії, що становило близько 10% від населення цих регіонів. Депортації тривали і в роки Другої світової війни та після її завершення. У травні-червні 1944 р. депортації зазнали

близько 200 тис. кримських татар, 38 тис. вірмен, греків, болгар. У 1944-1952 рр. з території західних областей було виселено 203662 осіб.

Значна кількість українців (близько 2 млн) у роки війни були вивезені на каторжні роботи до Німеччини. Після її завершення за оцінками, на території західних окупаційних зон перебувало від 1 до 2 млн українців, серед яких, крім "остарбайтерів" та військовополонених, були представники емігрантів другої хвилі, бійці УПА тощо. Частина з них не повернулися в Україну і сформували *третьою хвилю Е.* на Захід, яка майже виключно була політичною. Загальна чисельність політичних емігрантів воєнної доби становила 260-300 тис. осіб.

Четвертою хвилею називають **Е.** з України після 1991 р. За період незалежності до пострадянських держав, передовсім до Росії, виїхали майже 2 млн осіб. **Е.** до країн, що не входили до складу СРСР, перевищила 650 тис. осіб. Спочатку вона розгорталася за рахунок представників етнічних меншин – євреїв, німців, греків, головною країною призначення яких був Ізраїль. Проте з часом **Е.** втратила етнічний і набула суто економічного характеру. Географія країн призначення розширилася. Більшість емігрантів становлять українці, а їх кількість поповнюється за рахунок численних трудових мігрантів. Масова **Е.** призводить до значних змін чисельності та складу (вікового, освітнього, етнічного) населення країн походження. Найнесприятливішою є **Е.** фахівців, зокрема "відплив мізків", тобто втрата необхідного для розвитку країни інтелектуального потенціалу. Із значними збитками пов'язана також **Е.** менш кваліфікованої робочої сили, оскільки, як правило, до неї вдаються передовсім найбільш підприємливі і активні особи, які перебувають в найпродуктивнішому віці.

З **Е.** пов'язано формування в зарубіжних країнах діаспор. Найчисленнішою діаспорою у світі є китайська, що налічує 35 млн осіб, ірландська (нараховує 10 млн), індійська (9 млн), італійська (8 млн), єврейська (8 млн), вірменська (5,5 млн), польська (4,5 млн). Діаспори ефективно сприяють міжнародному обміну ідеями, знаннями, культурними надбаннями, збагачують соціальний капітал і в країні походження, і в країні проживання, виступають посередниками у розвитку торгівлі, співробітництва, відіграючи важли-

ву роль у розвитку сучасного світу. Усвідомлення потенціалу діаспор зумовило розробку та впровадження урядами багатьох країн походження заходів, спрямованих на посилення зв'язків з емігрантами в країнах їх проживання, заохочення їх до сприяння розвитку країн походження. Серед найбільш поширених заходів – встановлення безвізового режиму для співвітчизників за кордоном, надання їм певних податкових пільг при здійсненні інвестицій на батьківщині, забезпечення їх представництва в законодавчих органах країни походження, збереження громадянства, незважаючи на набуття емігрантами громадянства інших держав, спеціальні програми сприяння репатріації на батьківщину.

Літ.: Малиновська О. А. Міграція та міграційна політика : навч. посіб. / О. А. Малиновська. – К. : Центр учб. л-ри, 2010; Юдина Т. Н. Миграция : словарь основных терминов : учеб. пособие / Т. Н. Юдина. – М. : Изд-во РГСУ; Академ. проект, 2007.

Малиновська О.А.

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ЄДИНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО МОНЕТАРНОГО СОЮЗУ (Е.ф.Є.є.е.м.с.) – найвищий ступінь міждержавної економічної інтеграції, що передбачає здійснення спільної монетарної політики, координації і гармонізації економічних політик держав-членів ЄС (д.-ч.) та створення наднаціональної банківської інституційної системи (ст. 119-133 Договору про функціонування ЄС). **Е.ф.Є.є.е.м.с.** є результатом досягнень у сфері тісної економічної інтеграції, тобто спирається на досягнення внутрішнього ринку ЄС та його основних свобод, передусім вільного руху капіталу. Основна передумова – ефективний внутрішній ринок, оскільки коливання обмінних курсів національних валют д.-ч. перешкоджають торгівлі та інвестиціям. Нормативно-правове регулювання **Е.ф.Є.є.е.м.с.**: ст. 119-133 Розд. VIII “Економічна та монетарна політика” Договору про функціонування ЄС, акти вторинного законодавства та прецедентного права ЄС. Ст. 119 Договору визначає, що “для цілей статті 3 Договору про ЄС діяльність держав-членів та Союзу, ..., включає затвердження економічної політики, що ґрунтується на тісній координації економічних політик держав-членів на внутрішньому ринку і на визначенні спільних цілей та яка здійснюється на принципі відкритої ринкової економіки з вільною конкуренцією”.

Першу невдалу спробу запровадити **Е.ф.Є.є.е.м.с.** здійснили шість д.-ч. на початку 1970-х рр. (Меморандум Комісії про перехід до економічного і монетарного союзу впродовж 10 років, відомий як План Вернера, 1969). Серед причин цього – крах міжнародної монетарної системи (Бреттон-Вудської), значні розбіжності в поглядах між д.-ч. та незавершеність формування внутрішнього ринку ЄС.

Однак певний застій в інтеграційних процесах спонукав до активних пошуків валютної стабільності. Д.-ч. ЄС розуміли, що вони не можуть пришвидшувати багатонаціональний інтеграційний процес, і спочатку необхідно завершити етап побудови спільного ринку, запровадити низку спільних політик та взяти на себе зобов'язання щодо імплементації **Е.ф.Є.є.е.м.с.** 1970-ті рр. характеризуються інтенсифікацією зусиль з побудови Монетарного союзу: фіксація валютних курсів один щодо одного на рівні +/- 2,25%, так звана “валютна змія” (виняток для італ. ліри +/- 6%), створення Європейської монетарної системи (ЄМС) та механізму обмінних курсів (МОК), прив'язаного до розрахункової одиниці єкю (*European Currency Unit* – європейська валютна одиниця). Роль “мотора” валютної інтеграції відіграла економіка ФРН з огляду на її потенціал та міцність грошової одиниці (німецької марки). Першим документом, який чітко артикулював мету – створення **Е.ф.Є.є.е.м.с.** – став Єдиний європейський акт. З вирішальною ініціативою виступив Жак Делор, який у 1989 р. запропонував чітку програму створення **Е.ф.Є.є.е.м.с.**, що була покладена в основу положень Маастрихтського договору з цих питань. Договір містив зобов'язання щодо побудови **Е.ф.Є.є.е.м.с.**, які в подальшому мали наслідком для багатьох д.-ч. запровадження спільної валюти “євро” як символу безперервності багатонаціональної економічної інтеграції. Звідси – “єврозона”, яка об'єднує ті д.-ч. ЄС, обіговою грошовою одиницею яких є євро. Етапи формування **Е.ф.Є.є.е.м.с.**:

I етап (01.07.1990 – 31.12.1993): лібералізація фінансових операцій д.-ч. за умов тісної співпраці центральних банків, поглиблення економічної співпраці;

II етап (01.01.1994 – 31.12.1998): підготовка до запровадження спільної валюти шляхом зближення економічної та монетарної політики д.-ч.; створення Європейського

валютного інституту та Європейського центрального банку (ЄЦБ); запровадження додаткових вимог Ради ЄС до економік д.-ч., так званих “критеріїв конвергенції”, або Маастрихтських критеріїв, які передбачали: рівень стабільності цін і середніх темпів інфляції не повинен перевищувати три кращих показники д.-ч. з найнижчим рівнем інфляції більше ніж на 1,5%; бюджетний дефіцит не повинен перевищувати 3% від ВВП; відношення державного боргу до ВВП не повинне перевищувати 60%; кредитна стабільність: номінальна довгострокова відсоткова ставка не повинна перевищувати три кращих показники стабільності цін держав-членів більше ніж на 2%; відхилення рівня обмінного курсу національної валюти не повинне виходити за межі, визначені Механізмом обмінного курсу (МОК-II), протягом щонайменше двох років.

III етап: запровадження спільної валюти: встановлення обмінних курсів та запровадження в безготівковий обіг (1999); а з 1 січня 2002 р. – запровадження готівкового євро (з 1 січня 1999 р.).

Згідно з Договором про ЄС для участі в третьому **Е.ф.Є.с.е.м.с.** держави-члени мають відповідати “критеріям конвергенції”. Станом на 1 січня 2011 р. до **Е.ф.Є.с.е.м.с.** належать 17 д.-ч. Три “старих” д.-ч. ЄС поки залишаються поза межами, скориставшись правом на неприєднання: Сполучене Королівство Великобританія, Швеція та Данія. Десять нових д.-ч. (приєднання до ЄС у 2004 р.) автоматично стали членами **Е.ф.Є.с.е.м.с.**, проте з обмеженим статусом. До зони євро поки приєдналися лише Естонія, Словенія, Кіпр та Мальта. Водночас Данія, Литва, Латвія та Словаччина беруть участь в Європейському механізмі обмінних курсів, що є завершальною стадією узгодження обмінних курсів перед приєднанням до євро.

Перехід до третього етапу, крім психологічного бар'єру щодо відмови від національної валюти, для бізнесу став викликом з так званого входження у новий простір зростаючої конкуренції на внутрішньому ринку, що вимагає високого рівня транспарентності утворення цін.

Світова фінансова криза 2008 р., яка розпочалася з кризи на іпотечному ринку США та охопила світовий фінансовий ринок, засвідчила слабкі сторони Європи та особливо еврозони. Наслідком цього стали рецесія та

зростаючий рівень безробіття в ЄС. Європейська Рада ухвалила Європейський план економічного відновлення (*European Economic Recovery Plan*) (Брюссель, 11-12.12.2008). Він передбачав, що вжиті заходи повинні мати безпосередній результат, бути обмеженими в часі та спрямованими у сектори, які зазнали найбільшого впливу кризи, і відіграють важливу роль у структурі економіки д.-ч., наприклад, автомобілебудування та будівельна галузь. План відновлення мав на меті вжиття посиленних заходів щодо реалізації структурних реформ згідно з Лісабонською стратегією ЄС на 2008-2010 роки, які передбачають: 1) стимулювання купівельної спроможності в економіці та негайний бюджетних імпульс у розмірі до 200 млрд євро (1,5% від ВВП), щоб стимулювати попит у повній відповідності з Пактом стабільності; 2) негайні заходи щодо зміцнення конкурентоспроможності Європи в довгостроковій перспективі. Останнє передбачало прямі інвестиції з метою підвищення енергоефективності; інвестиції в екологічно чисті технології (низьковуглецеві) для відновлення таких секторів, як будівництво та автомобільна промисловість, створення ринків майбутнього та інвестування в інфраструктуру, щоб сприяти підвищенню ефективності та інноваціям. Основні принципи цього плану: солідарність, соціальна справедливість та відновлення довіри.

Нова Стратегія розвитку ЄС “Європа 2020”: зростання, працевлаштування та інноваційна економіка” ставить за мету синергію та взаємодоповнюваність між програмами д.-ч. та ЄС. Глобальні фінансові виклики засвідчили, що ЄС працює за умов єдиної монетарної політики та координованих, але досі значною мірою децентралізованих економічних політик, тоді як монетарна політика – це виключна сфера компетенції Європейського центрального банку, економічна та бюджетна політики залишаються національною прерогативою д.-ч. А за умов високого рівня інтеграції монетарних та економічних політик держав надмірне чи недостатнє обмеження інфляції в кількох країнах вимагає витрати колективних коштів усіх держав, що мають спільну валюту (приклад: надання д.-ч. ЄС фінансової допомоги Греції). Відтак для **Е.ф.Є.с.е.м.с.** відкритим залишаються такі питання: зміцнення механізму координації діючих економічних

та бюджетних політик д.-ч., покращення моніторингу та оцінки економічних тенденцій в євросоні, що включає рівень інфляції, зростання заробітної плати, інвестиції та рівень обмінного курсу євро, а також удосконалення механізмів взаємодії між наднаціональним та міждержавним рівнями управління.

Літ.: *Бояр А. О.* Торговельно-економічні відносини між Україною та ЄС: Регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції в умовах єдиного ринку ЄС : підручник / А. О. Бояр ; за заг. ред. :

М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – К. : Міленіум, 2008. – 384 с.; *Мусис Н.* Усе про спільні політики Європейського Союзу : [пер. з англ.] / Н. Мусис. – К. : К.І.С., 2005. – 466 с.; *Стрельцов В. Ю.* Європейська економічна інтеграція : навч. посіб. / В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2009. – 148 с.; *Інтернет-сторінка ЄС*: економічні та монетарні питання. – Режим доступу : http://europa.eu/pol/emu/index_en.htm; *Освітній портал Europedia*. – Режим доступу : <http://europedia.moussis.eu/home.tkl>

Заворітня Г.П.

Є

ЄВРАЗІЙСТВО – геополітичне та соціально-філософське вчення, а також ідейний і суспільно-політичний рух, репрезентований, передусім, діячами російської еміграції 20-30-х рр. ХХ ст. (який відроджує свій ідейно-політичний потенціал на зламі ХХ-ХХІ ст.), спрямований на осмислення геополітичного місця та ролі Росії у всесвітньому цивілізаційному процесі крізь призму опозицій “Захід-Схід”, “католицизм-православ’я”. Є. є своєрідним синтезом філософсько-історичних, геосоціологічних та релігійних версій російської ідеї. Засновниками та провідними ідеологами руху Є. виступили Г.Флоровський, Л.Карсавін, М.Алексеев, Г.Вернадський, М.Трубецькой та ін. Ідеологія та теорія Є. пов’язується також з іменами Т.Святополк-Мірського, С.Ефрона, П.Арапова та ін. Першим маніфестом Є. стала праця М.Трубецького “Європа і людство” (1920 р.), в якій не трапляється термін “Є.”, але закладається методологічний фундамент дослідження культур та цивілізацій, покладений в основу доктрини Є. Першою спробою системного обґрунтування й викладу доктрини Є. виступила низка колективних збірок засновників Є. “Вихід до Сходу. Передчуття і звершення. Утвердження євразійців” (Софія, 1921). Саме в цих збірках з’явився термін “Є.” та були викладені основні його засади. Євразійський рух мав власну періодику (“Євразійська хроніка”, “Євразія”), а також розробляв та впроваджував різноманітні просвітницькі програми. Джерелом ідеології російського Є. великою мірою виступало слов’янофільство – концепція слов’янської єдності, в рамках якої з мовної спільності виводилась культурна спільність (панславізм). Однак згідно з ідеями засновників слов’янофільства слов’яни, будучи мовною групою, не є культурною групою, більше того, не можуть бути геополітичним утворенням чи певною наддержавною історичною спільнотою. З метою усу-

нення цієї проблеми значно глобальніша концепція Є. базувалася не на мовній, а на континентальній єдності. Є. стало спробою створити концепцію управління континентом на основі того, що “нерухома платформа” (тобто Росія, яку називають “вузлом євразійства”) є центром впливу на інші країни континенту внаслідок свого географічного положення. Але ці ідеї були властиві не лише російським авторам. Спочатку ідея провідної ролі Росії з’являється у Гелфорда Джорджа Макіндера у праці 1904 р. “Географічна вісь історії”. Ідею Є. для потреб німецької могутності використовує Карл Гаусхофер. Услід за К.Гаусхофером Є. тлумачиться одним з “батьків” цієї доктрини – П.Савицьким як євразійський централізм, де Росії відводиться особлива, виняткова роль. Є. часто тлумачиться як єдина геополітична версія “російської ідеї”. На думку представників Є., правомірним є асоціювання “серединної частини” Євразії як географічного поняття (а саме території між лінією Балтика-Адріатика та Кавказьким хребтом, що включає Середню Азію, є обмеженою Курилами та кордоном з Китаєм на сході й південному сході), з одного боку, та “місцерозташування” особливої євразійської культури, ядром якої виступає культура східних слов’ян – росіян, білорусів, українців – з другого. На думку представників Є., Росія–Євразія характеризується не лише спільністю історичної долі народів, що мешкають на зазначених територіях, а й спорідненістю їх культур, але й, безумовно, спільним економіко-політичним майбутнім. Спираючись на соціологічно-географічні висновки В.Ключевського, М.Данилевського, С.Соловйова, теоретики Є. акцентували увагу не лише на актуальності протиставлення Росії–Євразії Західній Європі, але й підкреслювали потенційну значущість базових традиційної та модернізованої тріад російської ментальності: “православ’я – самодержавство – народність” та

“централізація – дисципліна – самопожертва”. Розглядаючи експансію російської (асоційованої із східнослов’янською) культури на всю територію Євразії як іпостась глобального процесу набуття народами Євразії територіальної цілісності, геополітичної самосвідомості та державності, ідеологи руху приділяли особливу увагу високоефективному культурному та генетичному синтезу “російські” та “туранські” засад євразійської культури. Гіпотеза Є. про те, що перспективний етнопсихологічний євразійський тип формується переважно на базі мовної палітри східно-слов’янських народів, з одного боку, та “азійського” культурно-етнічного типу – з другого, сприяла легітимації ідеї про особливу значущість імперії великих ординських ханів для конституювання євразійської державності.

Утративши популярність у другій половині 30-х рр. XX ст., ідеологія та світогляд Є. знову набувають актуальності на зламі XX-XXI ст. У контексті філософії історії та теорії етногенезу значну роль у процесі відродження ідей Є. наприкінці XX ст. відіграла творчість Л.Гумільова, праці якого акумулювали різноманітний історичний, етнографічний матеріал та підходи “психології народів” стосовно єдиного євразійського простору. Одночасно реальні геополітичні та соціокультурні процеси у світі кінця XX ст.: розпад СРСР, СФРЮ, руйнування біполярної світової системи, глобалізаційні процеси, розширення ЄС, потреба в самоідентифікації Росії, пов’язана з необхідністю надати чергову відповідь на довічне питання про її “європейськість” чи “азійськість” – сприяли значному підвищенню суспільного інтересу до ідеалів Є. Характерними рисами ідеології, теорії та практики сучасного Є. (великою мірою співзвучного Є. “класичному”) виступають: 1) визнання сильної державно-владної засади обов’язковим джерелом та рушієм соціально-економічних реформ, що здійснюються на користь більшості населення; 2) відмова від політичної конфронтації та одночасно, самоврядності “на місцях”, формування структур виконавчої влади згори до низу; 3) покладання відповідальності за основний масив стратегічних рішень разом із “спрямуванням і духом” законодавчих ініціатив, на всенародно обраного главу держави; 4) надання представницьким органам права та функцій детального тлумачення та

своєрідної канонізації персоніфікованих рішень лідера нації та держави; 5) орієнтація на гармонійне поєднання державної та приватної власності за умов практики регулярних волевиявів та актів політичної волі лідера держави з проблем загальнонаціональної значущості та заборони реалізації політичних програм в інтересах різноманітних фінансово-економічних груп; 6) пріоритет інтересів суспільних груп, що співпрацюють з владою, на протигагу необмеженим індивідуальним потребам окремих індивідів; 7) прагнення досягнути збалансованості між моральнісними цінностями та “чистою” економічною доцільністю; 8) домінування православ’я як релігії, що органічно інтегрує сукупність значущих догматів євразійських регіональних віросповідань. При цьому загальний пафос концепції Є. – мрія про єдину “боголюдину”, про всеєдність людства – протиставляється на початку XXI ст. процесам “вестернізації”, американізації та глобалізації. Намагаючись осучаснити концепцію Є., науковці, ідеологи та політики прагнуть поєднати її із сучаснішими, ніж на початку XX ст., геополітичними теоріями. Так, один з відомих ідеологів Є. А.Дугін у своїй статті “Тези глобалізації”, використовуючи ідеї К.Шмітта, визначає Євразію як цивілізацію суші, до якої належить “Третій Рим” – Москва. Іншу – ворожу силу – в цій концепції становить цивілізація моря, найвпливовішим представником якої є США.

Наріжним каменем у вивченні Є. є питання про перспективність євразійського проекту. Прихильники цього проекту розвитку Росії (Е.Баграмов, А.Дугін, Б.Єрасов, В.Кожин, В.Малявін, А.Панарін, В.Пашенко, І.Орлова, Г.Чесноков та ін.) високо цінують його потенціал щодо збереження унікального союзу азійської та європейської культур, зберігаючи опозицію до Заходу. Противники проекту (О.Гаман, А.Ігнатов, К.Мяло, ігумен Іоанн (Економцев) та ін.) називають різні причини неможливості його здійснення. Передусім йдеться про ідеалізацію азійського начала в російській культурі, що перешкоджає взаємодії із західною культурою, розвитку таких феноменів, як демократія та ринкова економіка. На думку православних дослідників, Є. містить антиправославну тенденцію, дотримуючись якої Росія в подальшому піде шляхом засвоєння ісламського та буддистського факторів, свідомо ви-

ключаючи фактор православ'я (що повністю суперечить твердженням класиків Є.).

У 90-ті рр. ХХ ст. робилися спроби знайти практичне застосування євразійської ідеї на території колишнього СРСР: ідея Н.Назарбаєва про створення Євразійського Економічного Союзу (ЄврАзЕС), створення в Росії політичних партій, що використовують євразійську ідеологію – партія “Євразія” (2001 р.), “Євразійська партія – Союз патріотів Росії” (2002 р.) тощо.

Специфічною у рамках сучасного Є. є розроблювана відомим російським науковцем О.Панаріним ідея створення Євразійського Союзу за аналогією та в опозицію до Європейського Союзу. Євразійський Союз, за цією концепцією, мав би стати новою формою добровільного об'єднання рівноправних держав СНД. Але розглядати Євразійський Союз як альтернативу Європейському Союзу складно навіть у теоретичному плані. Адже Європейський Союз є специфічним утворенням, де ознаки наддержавної структури не перетворюються на ознаки централізованого державного утворення: зберігається принципове значення національних держав-членів у процесі прийняття рішень, немає домінуючої країни, яка вважалася б “старшою серед рівних”, забезпечується рівноправність у відносинах усіх держав-членів, взаємовигідні умови перебування у складі Євросоюзу та відповідно до змін, внесених Лісабонським договором, право держави на вихід із його складу. Доктрина ж побудови Євразійського Союзу передбачає створення централізованої держави з “євразійським обличчям”, у рамках якої країни “близького зарубіжжя” Росії мають об'єднатися у колишню велику “родину”. Фактично ця ідея відтворює образ частково зменшеного СРСР, позбавленого марксистсько-ленінської ідеології як державної. Отже, створення Євразійського Союзу не може розглядатися як альтернатива сучасним процесам європейської інтеграції та глобалізаційним тенденціям.

Літ.: *Бжезинський З.* Велика шахівниця / З. Бжезинський. – Львів – Івано-Франківськ : Лілея-НВ., 2000. – 236 с.; *Трубецкой Н. С.* Об истинном и ложном национализме / Н. С. Трубецкой // Россия между Европой и Азией: Евразийский соблазн. Антология. – М. : Наука, 1993. – С. 36-47; *Вернадский Г. В.* Опыт истории Евразии. Звенья русской культуры / Г. В. Вернадский. – М. : КМК, 2005. – 342 с.; *Глебов Сергей.* Евразийство меж-

ду империей и модерном / Сергей Глебов. – М. : Новое изд-во, 2010. – 632 с.

Баранцева К.К.

ЄВРАЗІЙСЬКЕ ЕКОНОМІЧНЕ СПІВ-ТОВАРИСТВО (англ. Eurasian Economic Community; **ЕЕС** – міжнародна економічна організація, наділена функціями, пов'язаними з формуванням загальних зовнішніх митних кордонів країн, що входять до неї (Білорусь, Казахстан, Киргизія, Росія, Таджикистан і Узбекистан), виробленням єдиної зовнішньоекономічної політики, тарифів, цін та іншими складовими функціонування спільного ринку. Спостерігачі **ЄврАзЕС**: Вірменія, Молдова, Україна.

ЄврАзЕС було організовано на основі створеного в 1995 р. Митного союзу Білорусі, Казахстану, Киргизстану та Росії. З ініціативою перетворення Митного союзу в нову міжнародну економічну організацію в травні 2000 р. виступив президент Росії Володимир Путін. 10 жовтня 2000 р. в Астані президенти Білорусі, Казахстану, Киргизстану, Росії та Таджикистану підписали Договір про заснування Євразійського економічного співтовариства.

У грудні 2003 р. **ЄврАзЕС** був наданий статус спостерігача при Генеральній Асамблеї ООН. У вересні 2005 р. прем'єр-міністри країн **ЄврАзЕС** підписали в Душанбе базовий документ з формування паливно-енергетичного балансу держав співтовариства, проєкт угоди про регулювання поставок зерна на ринки співтовариства.

7 вересня 2005 р. в Санкт-Петербурзі на саміті ЦАС було ухвалене рішення об'єднати Організацію “Центрально-Азіатське співробітництво” з **ЄврАзЕС**. У листопаді 2005 р. почала свою роботу Рада з фінансово-економічної політики **ЄврАзЕС**. 24 січня 2006 р. на позачерговому засіданні Міждержавної ради **ЄврАзЕС** у Санкт-Петербурзі був підписаний протокол про приєднання Узбекистану до співтовариства.

У червні 2006 р. на Мінському саміті країн **ЄврАзЕС** було ухвалене рішення, згідно з яким подальше формування Митного союзу відбуватиметься на базі **ЄврАзЕС** із урахуванням напрацювань проєкту СЕП. Організаційні структури з формування СЕП відтепер діють на площадці Секретаріату **ЄврАзЕС**. Доцільність такого рішення була продиктована тим, що цілі та завдання **ЄврАзЕС** і

ЄЕП ідентичні – створення спільного ринку й єдиного економічного простору.

2 листопада 2006 р. парламент Казахстану ратифікував протокол до угоди між урядами Росії, Білорусі, Казахстану, Киргизії й Таджикистану про взаємні безвізові поїздки громадян. Відповідно до умов протоколу при збереженні безвізового режиму між державами-членами **ЄврАзЕС** вводиться єдиний перелік документів для переміщення громадян згаданих держав по території співтовариства. 6 жовтня 2007 р. в Душанбе відбувся саміт **ЄврАзЕС**, на якому була прийнята концепція митного союзу Росії, Казахстану та Білорусі. План дій з формування митного союзу розрахований на три роки. Також було ухвалене рішення про формування комісії Митного союзу – наднаціонального органу. Росія одержала в ньому 57% голосів, а Казахстан і Білорусь – по 21,5%.

Керівні органи. До органів управління **ЄврАзЕС** належать: Міждержавна Рада; Інтеграційний Комітет; Міжпарламентська Асамблея; Суд Співтовариства.

Вищим органом управління **ЄврАзЕС** є *Міждержавна Рада*, до складу якої входять глави держав і глави урядів. Міждержавна Рада розглядає принципові питання, пов'язані спільними інтересами держав-членів Співтовариства, визначає стратегію, напрями та перспективи розвитку інтеграції й приймає рішення, спрямовані на реалізацію завдань **ЄврАзЕС**. Міждержавна Рада на рівні глав держав збирається не рідше одного разу на рік і на рівні глав урядів – не рідше двох разів на рік.

Виконавчий орган Євразійського економічного співтовариства – *Інтеграційний Комітет*. Основними його функціями є забезпечення взаємодії органів **ЄврАзЕС**, контроль за реалізацією рішень, прийнятих Міждержавною Радою, підготовка пропозицій з формування бюджету Співтовариства й контроль за його виконанням. До складу Інтеграційного Комітету входять заступники глав урядів. У період між засіданнями Інтеграційного комітету поточну роботу Співтовариства забезпечує *Комісія постійних представників*, призначуваних главами держав. *Секретаріат Інтеграційного комітету* здійснює організаційне й інформаційно-технічне забезпечення діяльності Міждержавної Ради та Інтеграційного Комітету. Дві третини персоналу Секретаріату перебувають у Москві, одна третина – в Алмати.

Міждержавна Рада **ЄврАзЕС** приймає рішення шляхом досягнення консенсусу. Прийняті рішення стають обов'язковими для виконання у всіх країнах-членах Співтовариства. Рішення виконуються шляхом прийняття необхідних національних нормативних правових актів відповідно до національного законодавства.

В Інтеграційному Комітеті рішення приймаються більшістю у дві третини голосів. Кількість голосів при прийнятті рішень в Інтеграційному Комітеті відповідає внеску кожної сторони до бюджету Співтовариства. Росія має 40 голосів, Білорусь, Казахстан і Узбекистан – по 15, Киргизія та Таджикистан – по 7,5. У разі, якщо за ухвалення рішення проголосували 5 з шести сторін, але при цьому воно не набрало більшості у дві третини голосів, то питання передається на розгляд Міждержавної Ради.

Бюджет Співтовариства на кожний бюджетний рік розробляється Інтеграційним Комітетом за погодженням з державами Співтовариства і затверджується Міждержавною Радою. Бюджет Співтовариства формується за рахунок пайових внесків: 40% вносить Росія, по 15% – Білорусь, Казахстан і Узбекистан, по 7,5% – Киргизія та Таджикистан. *Міжпарламентська Асамблея ЄврАзЕС* – орган міжпарламентського співробітництва держав-членів співтовариства. Основною метою діяльності Асамблеї є правове забезпечення функціонування **ЄврАзЕС** і гармонізація (зближення, уніфікація) законодавств держав-членів співтовариства, приведення його у відповідність із договорами, укладеними в рамках **ЄврАзЕС**.

Асамблея формується з парламентарів, що делегуються парламентами держав співтовариства. Чисельність парламентських делегацій становить: Республіки Білорусь – 14; Республіки Казахстан – 14; Киргизької Республіки – 7; Російської Федерації – 28; Республіки Таджикистан – 7. Кількість представників від Узбекистану поки не визначено.

Засідання Міжпарламентської Асамблеї **ЄврАзЕС** проходять у Санкт-Петербурзі.

Суд Співтовариств покликаний забезпечувати однакове застосування державами-членами діючих у рамках **ЄврАзЕС** договорів та інших нормативних актів. До формування Суду Співтовариства його функції покладені на Економічний Суд СНД.

Основні пріоритети в діяльності ЄврАзЕС. До пріоритетних напрямів діяльності **ЄврАзЕС**

на найближчу перспективу належать: транспорт – вирішення проблеми єдиних тарифів, збільшення вантажопотоку, спрощення митних процедур, завершення внутрішньодержавних процедур за підписаними угодами, створення транснаціональних транспортно-експедиційних корпорацій; енергетика – спільне освоєння гідроенергетичних комплексів Центральної Азії і вирішення проблеми постачання електроенергії та водокористування, вихід на єдиний енергетичний баланс; трудова міграція – соціальний захист мігрантів, створення дієвої системи регулювання та контролю за міграцією трудових ресурсів, боротьба із злочинністю, що супроводжує міграцію, розв'язання проблем, пов'язаних зі сплатою мігрантами та їх роботодавцями податків; аграрно-промисловий комплекс – узгодження сільськогосподарської політики держав **ЄврАзЕС**, формування єдиного продовольчого ринку країн Співтовариства, скорочення витрат на транспортування, зберігання, реалізацію сільськогосподарської продукції, утворення нових ринкових інститутів у цій сфері (страхових, банківських, лізингових, біржових та інших). *Умови переміщення громадян країн, що входять до ЄврАзЕС, по території Співтовариства.* Відповідно до міжурядової угоди громадяни держав-членів **ЄврАзЕС** незалежно від місця постійного проживання, мають право в'їжджати, виїжджати, прямувати транзитом, пересуватися та перебувати на території держав **ЄврАзЕС** без віз.

Порядок набуття громадянства. В цей час у Співтоваристві діє спрощений порядок набуття громадянства. Оскільки міждержавна угода, яка регламентує цей порядок, належить до міжнародних, то згідно з міжнародними правилами воно має пріоритет над відповідними національними правовими актами.

Права громадян держав, що входять до ЄврАзЕС, на здобуття освіти у вищих навчальних закладах країн Співтовариства. Відповідно до укладеної угоди будь-який громадянин будь-якої країни **ЄврАзЕС** має право вступати до будь-якого цивільного вищого навчального закладу будь-якої країни **ЄврАзЕС** на тих самих підставах, що й громадяни тієї країни, на території якої розміщений цей вищий навчальний заклад.

Вигоди для реального бізнесу. Вигоди від участі в **ЄврАзЕС** для реального бізнесу п'яти країн полягають насамперед у тому, що

ділова активність розвивається в рамках єдиного економічного простору, яке підтримується завдяки уніфікації національних законодавств країн Співтовариства та створення рівних умов для суб'єктів господарювання, що діють на цьому просторі. При переміщенні товарів і послуг, вироблених на території **ЄврАзЕС**, через внутрішні кордони Співтовариства не стягуються митні збори. За рахунок зниження трансакційних витрат товари, вироблені на території країн **ЄврАзЕС**, стають більш конкурентоспроможними порівняно з товарами третіх країн. Чималу роль відіграє також можливість використання наявного потенціалу інноваційних технологій та інтелектуальних ресурсів п'яти держав Співтовариства.

Проблеми взаємовідносин України з Євразійським економічним співтовариством (**ЄврАзЕС**) останнім часом набули актуальності. На жодній із зустрічей керівників України і Росії не оминають цього питання. Україні наполегливо пропонують приєднатися до **ЄврАзЕС**. Проте для прийняття відповідального рішення необхідно спрогнозувати всі можливі варіанти розвитку подій, визначити як потенційні переваги, так і потенційні недоліки.

На думку експертів, проект **ЄврАзЕС** з формального погляду, багато в чому нагадує інтеграційний, який свого часу був реалізований у рамках Європейського економічного співтовариства. Але проблема в тому, що за своїм змістом інтеграційна політика в рамках **ЄврАзЕС** нині істотно відрізняється від тієї, що здійснюється в ЄС. Зокрема, на відміну від ЄС, в **ЄврАзЕС** поки що явно переважають макроекономічні підходи. Перехід до вищих стадій інтеграції тут намагаються здійснити за ще невирішених завдань попередніх етапів (сама трансформація Митного союзу в **ЄврАзЕС** відбулася тоді, коли він іще не був повною мірою сформований). Хоча механізм узгодження національного законодавства в рамках **ЄврАзЕС** нагадує аналогічну діяльність у рамках ЄС, цей процес не спрямований на всеосяжну адаптацію законодавчої бази до чинного законодавства Євросоюзу. А отже, навряд чи **ЄврАзЕС** можна розглядати як механізм підготовки до повної інтеграції до структур ЄС. Разом з тим **ЄврАзЕС** може розглядатись як механізм налагодження співробітництва з ЄС в окремих важливих секторах та для

розвитку таких форм інтеграції з ним, як створення зони вільної торгівлі, і навіть гіпотетично (в разі значного успіху **ЄврАзЕС**) – як інструмент створення загальноєвропейського економічного простору. Проте для того, щоб виникла реальна можливість використання такого механізму, необхідно, щоб **ЄврАзЕС** став справді ефективною структурою.

Поки що органи **ЄврАзЕС** не наділені функціями наднаціональних на кшталт європейських. Існує певний дисбаланс між органами, що забезпечують взаємодію на центральному державному рівні та на рівні окремих секторів (галузей) економіки. Процес інтеграції до **ЄврАзЕС** поки що не має належного імпульсу з боку реального або фінансового секторів економіки.

Літ.: *Барановський О.* Україна – ЄврАзЕС: спостереження? співробітництво? інтеграція? / *О. Барановський, В. Сиденко* // Дзеркало тижня. – 2002. – № 50; *Бураковський А.* ЄврАзЭС: намерення и перспективы / *А. Бураковский*. – М.: [б. и.], 2003; *Марышев А. Н.* ЄврАзЭС и ВТО / *А. Н. Марышев, Н. А. Черкасов* // Хозяйство и право. – 2003. – № 5; *Рожкова М. А.* Актуальные вопросы законодательства Евразийского экономического сообщества / *М. А. Рожкова* // Законодательство. – 2001. – № 10; *Трунова Л.* Направление деятельности ЕвразЭС / *Л. Трунова* // Российская юстиция. – 2003. – № 2; Офіційний сайт ЄврАзЕС. – Режим доступу : <http://www.evrazes.com/>

Фесенко Н.С.

ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ (див. *Інтеграція євроатлантична*).

ЄВРОБАНКІВСЬКА АСОЦІАЦІЯ (англ. Euro Banking Association, ЕВА) – загальноєвропейський форум, що був утворений в 1985 р. і налічує 75 членів, з обговорення практик здійснення платежів.

ЄБА відіграє важливу роль у фінансовій галузі як форум для обговорення та просування загальноєвропейських платіжних ініціатив. **ЄБА** є нейтральною банківською асоціацією з практики платежів з пан'європейським мисленням і баченням, тому традиційно має міцні позиції щодо активної підтримки банків у продовження їх міграції до єдиної платіжної зони євро (англ. *Single Euro Payments Area, SEPA*). Іншою ініціативою є сприяння практичному співробітництву на загальноєвропейському рівні. З огляду на це **ЄБА** також визначає шляхи, за допомогою яких вона змо-

же поширювати пан'європейський підхід до електронних розрахунків.

Унікальність членства в цій Асоціації полягає в тому, що вона робить свій внесок у розвиток і вдосконалення загальноєвропейської ділової практики у співпраці з регуляторними та галузевими органами. Комунікації і роз'яснення сучасних бізнес-практик та інших подій у галузі її членам і більш широкому загалу є ще однією з важливих частин місії ЄБА.

Літ.: Офіційний сайт ЄБА. – Режим доступу : <http://www.abe-eba.eu>

Стрельцов В.Ю.

ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ – процес набуття державами схожих/спільних рис у процесі європейської інтеграції. Євроінтеграційні процеси охопили численні сфери економічної діяльності та суспільного життя Європейського континенту; під їх впливом відбуваються зміни: вони торкаються людей, що беруть участь у цих процесах; позначаються на фірмах та організаціях, які запроваджують зміни у внутрішніх процесах і структурах, щоб легше адаптуватися до активного співробітництва з європейськими колегами; відбуваються в управлінні органами влади на місцевому, регіональному та національному рівнях, коли їх керівництво шукає власних шляхів або бачить на прикладі держав-партнерів, як можна працювати більш ефективно і результативно. Європейська інтеграція може вимагати від держави змін у внутрішньому законодавстві (приватному чи публічному праві, податковому чи бюджетному кодексі); нав'язувати стандарти безпеки чи якості послуг.

Вищеописані зміни, що відбуваються під тиском євроінтеграційних процесів і супроводжують їх, є процесом **Є. Є.** – це закономірна відповідь на виклики і впливи європейської інтеграції у політико-правовій, соціально-економічній, культурно-ідеологічній та інших сферах, яка виявляється у формі соціально-економічних, суспільно-політичних, правових, світоглядно-ідеологічних чи культурних змін. Західні дослідники переважно характеризують **Є.** англійським словом "imprast" (вплив): інакше кажучи, **Є.** можна охарактеризувати як зміни під впливом європейської інтеграції.

Результатом **Є.** стає створення спільного європейського простору – території або уявної сфери, де відбуваються схожі процеси, діють норми та правила, які поділяють усі

держави-члени, наднаціональні органи ЄС, інші європейські держави. Наразі прикладами такого простору є внутрішній ринок ЄС та Європейський економічний простір, Європейський правовий простір, Європейський освітній простір, Європейський простір свободи, безпеки та миру, Шенгенська зона, Європейський адміністративний простір. Процеси європейської інтеграції та Є. відрізняються за напрямками: одні спрямовані на загальноєвропейський (наднаціональний, міжнародний, міждержавний, міжурядовий) рівень, передбачають об'єднання зусиль національних, регіональних, місцевих "гравців" для реалізації спільних ініціатив, проектів, заходів; другі – на національний рівень і реалізуються як ініціативи наднаціональних або національних (державних, приватних, регіональних, місцевих тощо) учасників євроінтеграційних процесів щодо адаптації середовища, усунення бар'єрів і перешкод, зміни правил гри, перепідготовки кадрів тощо для сприяння європейській інтеграції. Термін "Є." став активно вживатися у 70-80-х рр. минулого століття: спочатку в процесі поглиблення європейської інтеграції та завершення формування внутрішнього ринку, пізніше, у 1990-х рр., – в процесі розширення ЄС та підготовки до членства країн-кандидатів з Центральної та Східної Європи. Є. ототожнюють з процесами становлення європейських наднаціональних інституцій у процесі європейської інтеграції; прирівнюють до процесів інституціалізації, що зумовили появу європейського врядування; описують формування національних інституційних конфігурацій під впливом і тиском ЄС. Спочатку в дослідженні процесів Є. домінував односторонній підхід "зверху до низу": дослідники вивчали Є. як реакцію держави-члена на рішення Брюсселя. Сьогодні Є. розглядається як багатосторонній процес, у якому є місце для впливу окремих національних суб'єктів на рішення наднаціональних органів ЄС та їх подальше поширення на національному рівні. Також все більшого значення набуває глобалізація, вплив якої виявляється на європейському наднаціональному та національному рівнях. Сьогодні численні дослідження явища Є. зосереджуються на різних аспектах її прояву: політичних, економічних, регуляторних, правових тощо. Якщо в перші десятиліття формування Європейської Спільноти та ЄС

предметом аналізу ставали переважно економічні та політичні аспекти Є., то в останні десятиліття увагу дослідників привернули соціальні і культурні аспекти. Інституційні зміни, реформування національних інститутів вироблення державної політики й прийняття управлінських рішень, створення систем координації політики європейської інтеграції були особливо актуальними аспектами Є. під час підготовки до членства в ЄС держав Центральної та Східної Європи. Наразі науковці відмовились розглядати Є. як конвергенцію, уніфікацію чи гомогенізацію національних адміністративних, політичних, правових, систем під впливом європейської інтеграції, оскільки емпіричні дані не свідчили на користь такого підходу. Сьогодні Є. переважно ототожнюють із змінами на національному рівні. Зростання ваги спільних європейських політик привернуло увагу до змін та трансформацій, що відбуваються на субнаціональному – регіональному та місцевому рівнях, у політиках регіонального, територіального чи місцевого розвитку, соціальній політиці тощо. Для окремих дослідників Є. асоціюється із становленням європейських наднаціональних інституцій. Цілком природно, що держави, які тісно співпрацюють, упроваджують європейське законодавство, реалізують спільні європейські політики, з часом розвивають спільні риси. Держави запозичають одна в одній механізми координації, впроваджуючи політику європейської інтеграції, вдаються до схожих заходів щодо виконання єдиних правил та дотримання стандартів, установлених ЄС. Можна припустити, що чим більше держави інтегровані, тим більше вони європеїзовані, адже тісніша співпраця, постійні контакти, робота у спільних органах і взаємозалежність між партнерами вимагають гармонізації і адаптації норм, процедур, структур і систем, що приводить до їх зближення, схожості. ЄС в особі наднаціональних інституцій, передусім Європейської комісії, всіляко сприяє співпраці держав-членів та разом з ними вдається до пошуку найбільш ефективних і результативних методів і підходів до застосування права ЄС, реалізації спільних політик і програм, дотримання норм, принципів і цінностей, проголошених Договорами та актами вторинного права ЄС. Літ.: Айзінг Р. Європеїзація та інтеграція. Концепти дослідження ЄС / Р. Айзінг // Європейська

інтеграція : пер. з нім. М. Яковлева ; уклад. : М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох. – К. : Видавн. дім “Києво-Могилян. акад.”, 2007. – С. 255-274; *Daison K.* Економічний і валютний союз як процес європеїзації / К. Дайсон // Європейська інтеграція ; пер. з нім. М. Яковлева ; уклад. : М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох. – К. : Видавн. дім “Києво-Могилян. акад.”, 2007. – С. 255-274; *Graziano Paolo R.* Bringing the Actors Back In: Europeanization and Domestic Policy Change: The Case of the European Employment Strategy in Italy and France / Paolo R. Graziano // *Pacte Working paper.* – 2009. – N 10. – September. – Режим доступу : www.pacte.cnrs.fr; *Schimmelfennig F.* Europeanization beyond Europe / F. Schimmelfennig // *Living Reviews in European Governance.* – 2009. – N 3. – Vol. 4. – P. 5-28. – Режим доступу : www.livingreviews.org

Оржель О.Ю.

ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – євроінтеграційний процес впливу на національні системи державного управління, з одного боку, та відповідні дії національних інституцій щодо сприйняття цього впливу – з другого. Результатом Є.д.у. є набуття європейськими країнами схожих або окремих спільних рис у власних системах державного управління. Є.д.у. здійснюється з урахуванням однієї з особливостей державного управління у державах-членах Європейського Союзу: їх співпраця у цій сфері має неофіційний характер. Пояснюється це тим, що засновницькі договори про Європейський Союз не передбачають його повноважень щодо організації державного управління, оскільки існують істотні відмінності у національних системах державного управління держав-членів. Автори положень засновницьких договорів умисно відмовились від правового урегулювання цих питань, надаючи можливість вирішувати проблеми державного управління національним урядам і парламентам з урахуванням історичних традицій, національних особливостей, політико-правового та адміністративно-територіального устроїв, соціально-економічних надбань тощо. Проте на практиці вплив права ЄС і співпраця в управлінській сфері усе більше позначаються на адміністративних, організаційних, правових і політичних структурах держав-членів. Така форма європеїзації привела до виникнення Європейського адміністративного простору, який ще називають Європейською моделлю публічної (або державної) служби.

Сучасні тенденції до глобалізації та процеси європейської інтеграції, які нібито заперечують традиційну державу “зверху”, насповхуються на її заперечення “знизу” у формі децентралізації, делегування, посередництва, приватизації, що в результаті фактично урівноважує ці зміни. Тому питання полягає не тільки в тому, як буде змінюватися державне управління, а в тому, якими будуть зміст і роль традиційного, національного за суттю державного управління на Європейському континенті, який постійно змінюється, тобто європеїзується.

Процес Є.д.у. здійснюється в кількох формах, основною з яких є правова. В її рамках використовується правовий інструментарій (хоч не єдиний і не виключний) як адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Правова форма Є.д.у. спрямована, як правило, на такі конкретні пріоритетні сфери, на які безпосередньо поширюється дія державного управління. Аналіз впливу європейської інтеграції на національні системи державного управління (наприклад у публічній службі і у сфері навколишнього середовища) показав, що потрібно диференціювати спільні досягнення, які виникають із загальної реформи і процесів модернізації, та досягнень, що є результатом інтеграційного процесу. Крім того, “процеси конвергенції” (у розумінні гармонізації та зближення структур) необхідно відрізнити від процесів, що показують деякі подібні тенденції. Інститут державної служби у кожній державі-членові ЄС є певною частиною політико-адміністративної системи цієї держави, а тому йому найбільше притаманні відповідні національні традиції та історичні особливості. Можливо, саме через це національні системи державної служби якнайменше піддаються європеїзації у принципових питаннях. З огляду на ці характерні особливості законодавці Європейського Союзу не передбачили в жодному із засновницьких договорів повноважень для Союзу щодо правового регулювання національних систем державної служби. Ніщський договір, положення якого спеціально спрямовані на реформу системи управління у межах Євросоюзу, також не змінив цієї традиції. Нічого нового з цих питань не передбачено і в Лісабонському договорі про реформування ЄС.

Європейська інтеграція *де факто* не впорядковує національні системи державного уп-

равління, хоча досить інтенсивно впливає на ці системи, європеїзуючи їх. Розумінню цих напружених відносин сприяють існуючі відмінності між: європеїзацією національних систем державного управління, що відбувається шляхом виконання і примусового здійснення законодавства ЄС; європеїзацією національних систем державної служби, що відбувається за допомогою переговорів, ухвалення рішень і процесів їх виконання в ЄС і на національному рівні; європеїзацією національних систем державного управління і державної служби, що відбувається через управлінську співпрацю; європеїзацією законодавства про національну державну службу і кадрову політику, що відбувається через судові справи Європейського Суду та за допомогою створення відповідних структур. Те, що Євросоюз не має прямої компетенції законодавчо регулювати сферу державного управління, не означає, що європейська інтеграція не впливає на національні системи державного управління та безпосередньо – на національні державні служби. Навпаки, вказані національні системи, ніби неофіційно або “закулісно” все більше піддаються впливу процесу європейської інтеграції, а національне адміністративне право все частіше підпадає під вплив судових справ, що розглядаються в Суді Європейського Союзу. Крім того, правові та управлінські системи державчленів піддаються постійному процесу адаптації з метою виконання вимог щодо прийняття і здійснення законодавства ЄС.

Вплив законодавства ЄС на національні системи державного управління виявляється через відмітні особливості між: європеїзацією основних принципів (“демократія”, “громадянство”, “дієвість” і “ефективність”, “верховенство права”, “ринкова економіка”) і розвитком загальних принципів державного управління (“належне управління”, “відкритість”, “відповідальність”, “підзвітність”, “боротьба з поганим управлінням” і т.ін.); європеїзацією національних систем державної служби внаслідок вузького тлумачення принципу вільного руху працівників і обмеженнями про суспільну зайнятість (положення ст. 45 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДфЄС)); європеїзацією внаслідок виконання і примусового здійснення вторинного законодавства (положення про недискримінацію та громадянство, ст. 18-25 ДфЄС); європеїзацією внаслідок

впливу правил конкуренції, передбачених ст. 101-106 ДфЄС, і відокремлення колишніх державних служб і суспільних послуг (поштові послуги, залізничні сполучення і т.ін.). Адаптаційні процеси характерні і для вітчизняної сфери державної служби. Так, для залучення до цих процесів та їх розвитку ще 5 березня 2004 р. Указом Президента України була схвалена Концепція адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу (далі – Концепція), яка визначила шляхи удосконалення державної служби в Україні відповідно до загальних засад її функціонування у державах Європейського Союзу. Схвалення цього документа стало реальною дією у комплексі заходів “європеїзаційного” характеру в сфері державного управління, ключовим елементом якого, як наголошується у Концепції, є державна служба.

Аналіз положень Концепції вказує на прагнення тодішнього вищого керівництва держави активно реформувати державне управління, і, зокрема, державну службу як її ключовий елемент, відповідно до *Копенгагенських* і *Мадридських критеріїв*. Про це чітко записано у “Загальних засадах”, в одному з положень якого йдеться про те, що з огляду на стратегічне завдання України щодо здійснення комплексу системних перетворень та створення реальних (внутрішніх) передумов для вступу до Європейського Союзу наближення державної служби до загальноприйнятих її засад для країн-членів ЄС набуває особливо актуального значення. Проте у Концепції відсутній, принаймні, перелік цих засад, що дещо збіднює цей важливий документ.

Концепція була спрямована на подальше вдосконалення інституту державної служби в Україні у рамках його адаптації до стандартів Європейського Союзу, що, зрештою, мало сприяти більш повній реалізації конституційних прав, свобод та законних інтересів громадян, наданню їм у належному обсязі якісних державних послуг. Нею також були визначені пріоритетні напрями, за якими мала здійснюватися адаптація інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу, якими, зокрема, вважалися такі як: вдосконалення правових засад функціонування державної служби; реформування системи оплати праці державних службовців; установа порядку надання державних послуг та вдосконалення нормативного регулювання вимог професійної ети-

ки державних службовців; удосконалення та підвищення ефективності управління державною службою; професіоналізація державної служби. Однак подальші суспільно-політичні явища і процеси в Україні не сприяли вжиттю належних заходів європеїзаційного характеру насамперед у системі державної служби, і відповідно, у всій системі державного управління. Не покращилася ця ситуація і нині, незважаючи на те, що вже стало цілком очевидним, що без Є.д.у. неможливо здійснити адміністративну реформу, завдяки якій можна було б створити сучасну ефективну систему державного управління.

Літ.: *Demmke Christoph*. Undefined Boundaries and Grey Areas: The Evolving Interaction Between the EU and National Public Services / Christoph Demmke // European Institute of Public Administration. – Maastricht – Eirascope 2002/2; *Конституційні акти Європейського Союзу* (в ред. Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка та С. Друзенко ; за заг. ред. Г. Друзенка. – К. : К.І.С., 2010; *Концепція адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу* // Уряд. кур'єр. – 2004. – 17 берез. – № 50 (2713); *Указ про Концепцію адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу* // Уряд. кур'єр. – 2004. – 17 берез. – № 50 (2713).

Грицяк І.А.

ЄВРОПЕЇЗМ – ідейно-політична течія, яка виступає за політичне та економічне об'єднання європейських країн на основі історичної, духовної спільності народів Європи. Бере свій початок у XVIII ст. Утрехтський мир 1713 р., який завершив війну за іспанську спадщину, на думку Нормана Дейвіса, дав останню нагоду згадати християнську спільноту – *Respublica Christiana*. Після цього при розробці проектів об'єднання Європи взяло гору усвідомлення європейськості на противагу християнській єдності. Одним з перших акцентував на цьому увагу *Вольтер*.

Вольтер (Франсуа Марі Аруе) (1694-1778) – французький мислитель, письменник, історик, один з найбільш видатних діячів французького Просвітництва. Народився в сім'ї нотаріуса Франсуа Аруе, який зробив блискучу кар'єру. Закінчив

коледж Людовіка Великого, отримав звання камергера, придворного історіографа, у 1750-1753 рр. перебував на службі у пруського короля Фрідріха II, після розриву з яким мешкав у Ферне (Швейцарія). Його величезний талант знайшов відображення у різноманітних літературних, філософських, історичних творах, що становили понад 90 об'ємних томів. Започаткував новий принцип висвітлення історії, який спирався на засади внутрішньої еволюції світу. Світову історію Вольтер бачив як вищий суд людських дій. Оскільки всі дії людей ґрунтуються на певних переконаннях, боротьба думок виступає у формі рушійного чинника історичного прогресу. Саме тому історія народу виявляється невідривною від його культури, моралі, звичаїв.

У 1751 р. Вольтер схарактеризував Європу як своєрідну велику республіку, поділену на кілька держав, одні з яких монархічні, інші – змішані, але всі пов'язані між собою. Вони всі мають однакові релігійні засади, якщо навіть поділені на кілька конфесій. Усі вони визнають один принцип публічного права й політики, невідомий в інших частинах світу. Він уважав, що в перспективі на місці цієї європейської спільноти, яка багато століть була “*Respublica Christiana*”, постане “Велика Республіка”, що базується на рівновазі сил європейських народів.

Пізніше цю думку висловив Жан-Жак Руссо (1712-1778), французький філософ, письменник. Народився в Женеві у сім'ї годинникаря. 15-річним покинув домівку, працював слугою, музикантом, переписувачем нот. У

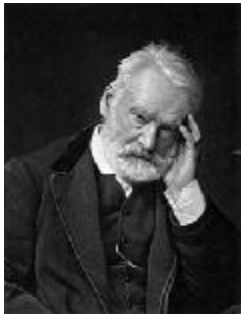
1741 р. переїхав до Парижа, де познайомився з просвітниками. У 1743-1744 рр. – на дипломатичній роботі, домашній секретар французького посла у Венеції, що дало змогу набути певного політичного та дипломатичного досвіду. Наступні роки життя були пов'язані з творчою роботою. Один з авторів “Енциклопедії”. Проблеми суспільства, історії, держави розглядав у творах “Про Суспільний договір, або принципи політичного права”, “Розмірковування про похо-

дження та основи нерівності між людьми”, “Судження про вічний мир” та ін.

Невід’ємною складовою його політичної філософії була ідея союзу європейських держав. Він віддавав належне досвіду Швейцарії та Голландії, вважаючи разом з тим, що поряд з такими формальними об’єднаннями можна створити інші, менш формалізовані, але не менш реальні, які цементуються спільністю інтересів, схожими звичками і традиціями, іншими зв’язками, які встановлюють відносини між політично розділеними націями. Передумовами цього, на думку Ж.-Ж.Руссо, є єдність Європи, яка являє собою своєрідну цілісність, об’єднану ідентичністю релігії, моральними стандартами, схожими звичками і традиціями, міжнародним правом, алфавітом, торгівлею тощо. У “Міркуваннях про польський уряд” (1769) Ж.-Ж.Руссо підкреслював: “Немає більше ані французів, ані німців, ані іспанців чи навіть англійців, а є лише європейці”.

Розмірковуючи про причини більш сильного збереження Європою почуття єдності порівняно з іншими спільнотами, він зазначав, що, на відміну від Азії чи Африки, це реальне суспільство з релігією і моральним кодексом, з традиціями і навіть власними законами, від яких жодна нація, що входить до цієї спільноти, не може відмовитися, не викликавши потрясіння усєї структури.

Активно пропагували ідею “Є.” представники руху пацифістів, які на своїх конгресах у Брюсселі (1848 р.), Парижі (1849 р.), Франкфурті-на-Майні (1850 р.) відстоювали необхідність відновлення втраченої єдності народів континенту шляхом дедалі більшого розуміння своєї європейської ідентичності. Одним з найбільш активних діячів пацифістського руху був Віктор Гюго.

Віктор Марі Гюго (1802-1885), французький письменник, поет. Народився в сім’ї наполеонівського генерала, виховувався матір’ю-роялісткою. На початку 1830-х рр. В.Гюго був визнаний головною фігурою французького романтизму. У 1841 р. був обраний до Французької академії, королівським ука-

зом йому присвоюється звання пера Франції (1845). У 1849 р. головував на Конгресі миру у Парижі. Після державного перевороту Наполеона III у 1851 р. брав участь у республіканському Комітеті опору, жив в еміграції з 1852 р. до 1870 р. Після повернення з еміграції обирався депутатом Національних зборів, членом Сенату II Республіки.

У своєму виступі на Конгресі пацифістів 1849 р. В. Гюго говорив: “Настане день, коли війна між Парижем і Лондоном, між Петербургом і Берліном, між Віднем і Турином видасться так само абсурдною і неможливою, як між Ам’єном і Руаном. Настане день, коли всі ви – французи, росіяни, італійці, англійці, німці, всі нації континенту, будете спаяні у вищу єдність, не втрачаючи своєрідності і прославленої індивідуальності”.

Саме у 1849 р. Віктор Гюго проголосив ідею “Сполучених Штатів Європи”. Він уважав, що столицею Сполучених Штатів Європи має стати Париж, продовжуючи таким чином спадщину Греції і Риму. Якщо Афіни розвинули еллінські ідеї, а Рим – християнські досягнення, то Франція, на його думку, повинна відіграти головну роль у розбудові майбутнього континенту. Усі свої рукописи він заповідав Паризькій національній бібліотеці, яка “колись стане Бібліотекою Сполучених Штатів Європи”.

Серед прихильників ідеї “Сполучених Штатів Європи” можна назвати також Лайоша Кошута (1802-1894), Адама Міцкевича (1798-1855), Жюльє Мішле (1798-1874), Джузеппе Гарібальді (1807-1882). Так, Ліга миру і свободи на чолі з Дж.Гарібальді, створена за рішенням Міжнародного конгресу миру (Женева, 1867 р.), мала своїм друкованим органом двомовне, німецько-французьке видання “Les Etats Unis d’Europe” (“Сполучені Штати Європи”).

Особливого поширення тема “Є.” загальної долі європейських народів набула після Першої та Другої світових воєн, що знайшло відображення в розвитку масових європейських рухів і, зрештою, зумовило створення Європейського Союзу.

Літ.: *Всемирная история* : в 10 т. / гл. ред. Е. М. Жуков. – М. : Соцэргиз, 1958. – Т. 5; *Дейвіс Норман*. Європа: Історія / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К. : Основи, 2000; *Мотрошилова Н. В.* Идеи единой Европы: философские традиции и современность / Н. В. Мотрошилова // *Вопр. философии*. – 2004. – № 11;

Прокопенко Л. Л. Вступ до європейської інтеграції: навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К.: Міленіум, 2009; *Сучасний* словник іншомовних слів: уклад.: О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006; *Lastawski Kazimierz.* Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Lastawski. – Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004; *Heater Derek.* The idea of European unity / Derek Heater. – Leicester and London: Leicester University Press, 1992.

Прокопенко Л.Л.

ЄВРОПЕЙСЬКА АСОЦІАЦІЯ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ (EUROPEAN FREE TRADE ASSOCIATION), ЄАВТ (EFTA) – міжурядова регіональна торговельно-економічна організація, створена згідно з конвенцією, укладеною у Стокгольмі 4 січня 1960 р. з ініціативи Великої Британії як протизвага Європейським Співтовариством. На момент створення до ЄАВТ увійшли: Австрія, Великобританія, Данія, Норвегія, Португалія, Швейцарія і Швеція. З 1961 р. до ЄАВТ приєдналася Фінляндія як асоційований член. У 1970 р. учасницею ЄАВТ стала Ісландія, у 1991 – Ліхтенштейн. Зі вступом у ЄС (пізніше – ЄС) у 1973 р. з ЄАВТ вийшли Великобританія і Данія, у 1986 р. – Португалія, а в 1995 р. – Австрія, Швеція і Фінляндія. На цей час членами ЄАВТ є Ісландія, Норвегія, Швейцарія і Ліхтенштейн. ЄАВТ була створена з метою забезпечення вільної торгівлі промисловими товарами між країнами-учасниками шляхом поступового скорочення митних тарифів та кількісних обмежень (лібералізація торгівлі сільськогосподарською продукцією та продуктами моря не передбачалась). Зона вільної торгівлі промисловими товарами ЄАВТ була сформована у 1967 р., що сприяло зростанню товарообігу між країнами-учасниками організації. Водночас головна мета – конкуренція з ЄС – досягнута не була. На сьогодні основу ЄАВТ становить зона вільної торгівлі. У взаємній торгівлі скасовані мита і кількісні обмеження, однак відсутній єдиний зовнішній тариф. Кожна держава проводить самостійну торговельну політику стосовно третіх країн, а товари з цих країн не можуть вільно переміщатися усередині ЄАВТ (крім промислових товарів з ЄС). Розширюється співробітництво в галузі науки і техніки, захисту навколишнього середовища.

Асоціація не ставить собі за мету створення економічного і валютного, а тим більше політичного союзу.

Діяльністю ЄАВТ керує Рада у складі ради міністрів або постійних глав делегацій. У її завдання входить розробка рекомендацій і виконання урядами країн-членів угод, укладених у рамках асоціації. Кожна країна-член має в Раді міністрів один голос, однак існує тенденція до прийняття рішень на основі консенсусу.

Як правило, засідання Ради ЄАВТ відбуваються щомісяця на рівні Постійних представників країн-членів при ЄАВТ та двічі на рік на рівні міністрів. Країни-члени по черзі головує в Раді ЄАВТ протягом півріччя. Рада ЄАВТ уповноважена приймати рішення з питань: розвитку торговельно-економічних відносин між країнами-членами згідно з положеннями Угоди про ЄАВТ; розвитку торговельно-економічних відносин з іншими країнами та їх об'єднаннями; розвитку відносин між ЄАВТ та іншими міжнародними організаціями; бюджету та управління ЄАВТ.

До складу Ради ЄАВТ входять: 8 комітетів (Парламентський комітет, Консультаційний комітет, Комітет з питань розвитку відносин з третіми країнами, Комітет експертів у сфері торгівлі, Бюджетний комітет, Комітет з питань технічних бар'єрів в торгівлі, Комітет експертів з митних питань та питань визначення походження товарів, Комітет з питань управління Португальським фондом); 6 експертних груп (з питань державної допомоги, з питань державних закупівель, з питань захисту прав інтелектуальної власності, з питань цінової компенсації, з питань торгівлі послугами та інвестиційної діяльності, з питань ефективних торговельних процедур); Рада аудиторів.

Поточну діяльність ЄАВТ забезпечують три Секретаріати. Секретаріат ЄАВТ у Женеві відповідає за виконання положень Угоди про ЄАВТ та розвиток співробітництва ЄАВТ з третіми країнами. Він складається з офісу Генерального Секретаря, відділу з питань розвитку відносин з третіми країнами та відділу з фінансових питань та управління. Генеральним Секретарем ЄАВТ є Кір Брін (Kere Bryn), який очолює Секретаріат у Женеві з 1 вересня 2006 р.

Секретаріат ЄАВТ у Брюсселі відповідає за співробітництво ЄАВТ з ЄС, Секретаріат

ЄАВТ у Люксембурзі – за співробітництво ЄАВТ з Європейським агентством з питань статистики (ЄВРОСТАТ).

У системі інституцій ЄАВТ сформувалась структура комітетів і експертних груп, які виконують допоміжні консультативні функції щодо Ради Міністрів, а також спостерігають за розвитком торговельних відносин країн-членів ЄАВТ з третіми країнами. У центрі уваги ЄАВТ від початку її діяльності перебували відносини з ЄЕС (пізніше – з ЄС). 22 липня 1972 р. ЄЕС підписала з країнами-членами ЄАВТ окремі угоди про принципи взаємної торгівлі, на основі яких між цими країнами була створена зона вільної торгівлі промисловими товарами. Етапним на шляху інтеграційного зближення країн ЄЕС та ЄАВТ було підписання 9 квітня 1984 р. Люксембурзької декларації, яка передбачала консолідацію та посилення співробітництва стосовно гармонізації стандартів, усунення технічних бар'єрів, спрощення прикордонних формальностей з метою утворення “європейського економічного простору”. 2 травня 1992 р. країни-члени ЄАВТ і ЄЕС підписали угоду про утворення Європейського економічного простору (набула чинності 1 січня 1994 р.). Вона передбачала поширення “чотирьох свобод”, які діють на Єдиному внутрішньому ринку ЄС, на країни ЄАВТ. Швейцарія не ратифікувала угоду у зв'язку з негативним результатом референдуму з цього питання і залишилась поза межами Європейської економічної зони. Відповідно до досягнутого договору з 1 січня 1993 р. країни-члени ЄАВТ стали включати у свої національні законодавства законодавчі акти ЄС, що стосуються вільного руху товарів, капіталів і послуг, а також політики ЄС у сфері конкуренції. Інтеграції ринків аграрної продукції не передбачається, оскільки сільське господарство ЄАВТ не змогло б витримати конкуренцію з боку ЄС. Відмінності ЄАВТ від ЄС: в ЄАВТ немає наднаціональних органів; вищий керівний орган – консультативна Рада, у якій кожна країна має один голос; режим вільного безмитного товарообігу в рамках ЄАВТ діє тільки відносно промислових товарів і не поширюється на сільгосппродукцію; за кожною країною-членом ЄАВТ зберігається зовнішньоторговельна автономія і власні мита в торгівлі з третіми країнами; в ЄАВТ не існує єдиного митного тарифу.

З часу створення ЄАВТ встановила також тісні торговельні відносини з країнами Центральної та Східної Європи, басейну Середземного моря, Азії, Північної та Південної Америки, Близького Сходу та Африки.

Розвиток торговельних відносин з іншими країнами та їх регіональними об'єднаннями призвів до необхідності перегляду країнами-членами ЄАВТ положень Стокгольмської угоди про ЄАВТ. Оновлену угоду було підписано 21 червня 2001 р. у м. Вадуц, Ліхтенштейн і вона набула чинності 1 червня 2002 р., одночасно з набуттям чинності пакетом двосторонніх угод між Швейцарією та ЄС. Положення оновленої угоди про ЄАВТ (так звана Вадуцька конвенція) враховують розвиток торговельних відносин країн-членів ЄАВТ з ЄС та іншими торговельними партнерами. Вадуцька конвенція регулює відносини між країнами-членами ЄАВТ у сфері торгівлі товарами та послугами, конкурентної та інвестиційної політики, економічної та грошової політики, захисту прав інтелектуальної власності тощо.

Співробітництво з іншими країнами здійснюється на двох рівнях. Перший з них передбачає укладення двосторонніх угод про вільну торгівлю. ЄАВТ уклала такі угоди з Болгарією, Чилі, Хорватією, Ізраїлем, Йорданією, Ліваном, Македонією, Мексикою, Марокко, Палестинською Автономією, Румунією, Сінгапуром, Тунісом, Туреччиною та Південною Кореєю.

Другий рівень співробітництва передбачає укладення ЄАВТ спільних декларацій про співробітництво. Укладено спільні декларації про співробітництво ЄАВТ із сімома країнами та регіональними організаціями, зокрема Україною, Албанією, Алжиром, Єгиптом, Сербією та Чорногорією, Торговельно-економічним союзом країн Латинської Америки (МЕРКОСУР) та Організацією співробітництва країн Перської затоки.

Стратегічною метою діяльності ЄАВТ залишається лібералізація торгівлі з її найбільш важливими торговельними партнерами шляхом укладення угод про вільну торгівлю та розвитку співпраці в рамках СОТ. У найближчій перспективі ЄАВТ планує укласти угоди про вільну торгівлю з Канадою та Таїландом, а також продовжити співпрацю з Україною та іншими країнами щодо створення умов, необхідних для укладення угод про вільну торгівлю.

В останні роки ЄАВТ приділяє значну увагу укладенню угод про вільну торгівлю з країнами Середземномор'я. Метою укладення таких угод є створення для суб'єктів підприємницької діяльності країн-членів ЄАВТ сприятливих умов доступу до ринків країн цього регіону у зв'язку із запланованим створенням Євросередземноморської зони вільної торгівлі, яка разом з країнами ЄАВТ об'єднає ринки 40 країн, населення яких становить близько 800 млн споживачів. ЄАВТ та Україна. 19 червня 2000 р. у Женеві Україна і держави-члени ЄАВТ підписали Декларацію, в якій були визначені основні напрями й інституційні засади співробітництва сторін. 24 вересня 2002 р. у Києві відбулося перше засідання спільного комітету України і ЄАВТ в рамках декларації. У 2009 р. відбувався активний переговорний процес між Європейською асоціацією вільної торгівлі та відповідними відомствами України щодо підготовки та аналізу тарифних пропозицій та інших питань взаємного доступу на ринки товарів і послуг, які обговорювались під час проведення першого та другого раундів переговорів про створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄАВТ 21-21 квітня, 27-30 серпня 2009 р. у Києві. Третій раунд переговорів проведено у листопаді 2009 р. в Женеві.

Літ.: *Міжнародні організації* : навч. посіб. / за ред. О. С. Кучика. – 2-ге вид. – К. : Знання, 2007. – 749 с.; *Ломагин Н. А. Международные организации: Теория и практика деятельности* / Н. А. Ломагин. – М. : [б. и.], 2006. – 564 с.; *Циганкова Н. Міжнародні організації* : навч. посіб. / Н. Циганкова, О. Гордєєва. – К. : КНЕУ, 2001. – 274 с.

Шамраєва В.М.

ЄВРОПЕЙСЬКА БАНКІВСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ (англ. European Banking Federation, EBF) – організація європейського банківського сектору, що представляє інтереси понад 5 тис. європейських банків з 31 країни із загальним обігом 30 000 млрд євро та з 2,4 млн працюючих.

З моменту свого створення в 1960 р. ЄБФ діє як форум, на якому обговорюються ініціативи її членів та ведеться партнерський діалог з інституціями ЄС з метою підготовки відповідних законодавчих актів в банківській сфері. ЄБФ, представляючи інтереси банківського сектору, тим самим гарантує, що досвід та думка учасників фе-

дерації буде врахована при формуванні політики ЄС.

У перші роки існування ЄС зосереджувався на забезпеченні вільного руху товарів, а не послуг. У результаті це не стосувалося значною мірою банківської справи, але було природно, що банки, як і будь-яка інша бізнесова структура, можуть висловити свою думку щодо досягнення цілей економічної інтеграції, наприклад у таких питаннях, як законодавство про компанії та оподаткування.

Однак з 1970-х рр. ситуація істотно змінилася, а інституції Спільноти все більше уваги почали приділяти розвитку банківської сфери. В цей час європейське законодавство продовжує розширювати зону свого впливу на такі сфери, як свобода створення банків та інших фінансових інститутів, гармонізація банківського нагляду, бухгалтерського обліку та низку інших сфер, що стосуються банківської діяльності. Збільшення обсягу національного законодавства в цій сфері, директив ЄС та інших законодавчих актів безпосередньо впливає на діяльність банків держав-членів як на національному рівні, так і за межами держави.

Функціонування Федерації як форуму визначило її структуру. Зустрічі в рамках форуму, передусім, стосуються питань, що становлять інтерес для всього європейського банківського сектору, заздалегідь обговорюються в спеціалізованих робочих групах і комітетах, що аналізують конкретні питання і пропонують рішення, які публікуються у вигляді доповідей або документів з викладом позиції. Нарешті, роль Федерації аж ніяк не обмежується європейськими питаннями, а поширюється на більш широкі питання, що мають важливе значення для всіх європейських банків відносно своїх колег та наглядових органів по всьому світу.

Літ.: *Офіційний сайт Європейської банківської федерації*. – Режим доступу : <http://www.ebf-fbe.eu/>

Стрельцов В.Ю.

ЄВРОПЕЙСЬКА ЕКОНОМІЧНА СПІЛЬНОТА (European Economic Community) – організація заснована 25 березня 1957 р. у Римі згідно з Договором про заснування Європейської економічної спільноти (Договір ЄЕС) з метою створення Спільного ринку. Договір ЄЕС складався з 248 статей, чотирьох додатків, дев'яти протоколів і уго-

ди, що стосувалися асоціації зі спільнотою заморських країн і територій, які мають спеціальні відносини з Бельгією, Францією, Італією та Нідерландами. Разом з *Європейською спільнотою з вугілля та сталі* (ЄСВС) і *Європейською спільнотою з атомної енергії* (Євратом) **Є.е.с.** становить Європейські спільноти. Згідно з Договором про Європейський Союз у 1993 р. назву “Європейська економічна спільнота” було змінено на назву “Європейська Спільнота”. Після того, як у 2002 р. Паризький договір про заснування ЄСВС втратив чинність, залишилось дві Європейські спільноти, які часто узагальнено називають “Європейська Спільнота”. Під англійським акронімом “ЕС” (European Communities) також розуміються всі три (дві) спільноти.

Створення **Є.е.с.** розпочалося в процесі інтеграції спочатку трьох європейських держав – Бельгії, Нідерландів і Люксембургу, які утворили між собою митний союз під назвою Бенілюкс. 1 січня 1948 р. були усунуті митні бар’єри між цими трьома країнами, а спільний митний тариф був узгоджений між ними стосовно зовнішнього світу. Ефект від цього полягав у тому, що між трьома країнами можна було вільно переміщати товари з мінімальними формальностями. Митні збори, що стягували з товарів, які вироблялися в межах трьох країн, були скасовані, а до товарів, які надходили з-за меж цих країн, мав застосовуватися загальноприйнятий митний тариф. У 1954 р. Бенілюкс також дозволив безкоштовний потік капіталу, який означав свободу інвестицій і необмежене переміщення валюти в межах трьох країн, а в 1956 р. він дозволив вільний рух працівників. Внутрішня торгівля між країнами Бенілюксу в період 1948-1956 рр. виросла на 50%. Цей спільний міні-ринок довів, що він є прибутковим для всіх трьох країн, а його успіх “збудив апетити” сусідніх країн і призвів до проектування такого експерименту в європейському масштабі. Подібне становище було в Сполученому Королівстві Великобританії, де товари, працівники, послуги і капітал могли рухатися вільно між Англією, Шотландією, Уельсом і Північною Ірландією.

Приклад Бенілюксу та Сполученого Королівства Великобританії зумовив виникнення політичної атмосфери в європейських країнах для набагато честолубнішого проекту,

який було закріплено в Договорі ЄЕС між країнами Бенілюксу, Францією, Німеччиною та Італією. У договорі було передбачено, що створення спільного ринку в межах **Є.е.с.** мало базуватися на принципі вільного руху товарів, працівників, капіталу і послуг у шести країнах-засновницях. Спільний ринок, заснований Договором ЄЕС, був на той час найбільшою зоною безмитної торгівлі у світі.

Літ.: *Мудрий Я. М.* Словник-довідник термінів з Європейської інтеграції // Glossary of Terms on European Integration : словник / Я. М. Мудрий ; за заг. ред. : М. Бойцуна, Я. М. Мудрого, О. М. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009; *Chris Vincenzi.* Law of the European Community / Vincenzi Chris and Fairhurst John // Third edition, 2002; *John Fairhurst.* Law of the European Union / Fairhurst John // Fifth edition published in Great Britain, 2006.

Грицяк І.А.

ЄВРОПЕЙСЬКА ЕНЕРГЕТИЧНА ХАРТІЯ (англ. European Energy Charter) – міжнародний документ, розроблений за пропозицією прем’єр-міністра Нідерландів Рууд Любберс на саміті ЄС в Дубліні в червні 1990 р. з метою створення загальновизнаного підґрунтя для розвитку співробітництва між державами Євразії в енергетичному секторі. Прем’єр-міністр Нідерландів висловив думку, що співробітництво в енергетичному секторі стимулюватиме економічне відродження країн Центральної та Східної Європи та колишнього СРСР, а також гарантуватиме енергетичну безпеку ЄС. Рада ЄС доручила Європейській Комісії вивчити це питання й подати пропозиції щодо найкращих шляхів реалізації такого співробітництва. В 1991 р. Комісія запропонувала концепцію розробки та прийняття **Є.е.х.** Переговори щодо змісту **Є.е.х.** почалися в Брюсселі в липні 1991 р. й завершилися підписанням Заключного документа в Гаазі в грудні 1991 р. **Є.е.х.** підписала 51 країна Європи, Азії, Африки, Близького Сходу, а також США, Канада, Австралія.

Сторони, що підписали **Є.е.х.**, взяли на себе відповідальність щодо досягнення цілей та дотримання принципів Хартії, а також щодо здійснення співробітництва у межах юридично обов’язкової базової угоди, пізніше названої Договором про Енергетичну хартію, розробленої з метою сприяння промислового співробітництва між Сходом і Заходом шляхом забезпечення правових гарантій у таких сферах, як інвестування, транзит та

торгівля. Договір про Енергетичну хартію та Протокол Енергетичної хартії щодо ефективної енергетики та відповідних екологічних аспектів було підписано 17 грудня 1994 р. в Лісабоні всіма державами, які приєдналися до Хартії в 1991 р. (Європейська Спільнота та Євратом колективно підписали Договір). Усі сторони Договору його ратифікували, за винятком Австралії, Білорусі, Ісландії, Норвегії та Російської Федерації (РФ). Білорусь та РФ погодилися застосовувати Договір на тимчасовій основі, тобто до завершення процесу ратифікації. 20 серпня 2009 р. РФ офіційно повідомила Депозитарій Договору про свій намір не ставати стороною Договору і з 18 жовтня 2009 р. не застосовує Договір. Білорусь продовжує тимчасове застосування Договору. ЄС та його держави-члени є сторонами Договору і Протоколу. Договір і Протокол набули чинності 16 квітня 1998 р. Для України, яка ратифікувала Договір і Протокол 6 лютого 1998 р., ці документи набули чинності 27 січня 1999 р.

Керівним органом процесу **Є.е.х.**, що приймає рішення, є міжурядова організація – Конференція по Енергетичній хартії, яка представляє всіх країн-учасниць. Очолює конференцію Голова, який має три заступники. Конференція регулярно проводить сесії для обговорення політичних питань, що впливають на енергетичне співробітництво сторін, огляду виконання положень Договору та Протоколу та для розгляду можливих нових документів і проектів з проблем енергетики. Допоміжними органами, які доповідають Конференції, є групи з питань стратегії, інвестицій, торгівлі і транзиту, енергоефективності, а також бюджетний та юридичний консультативний комітет. Організовує роботу Конференції Секретаріат на чолі з Генеральним Секретарем. У структурі Секретаріату два департаменти та два директори (з торгівлі і транзиту та енергоефективності й інвестицій). Місцезнаходженням Секретаріату є м. Брюссель (Бельгія).

Хоча **Є.е.х.** була спочатку суто європейською ініціативою, Договір та Протокол охоплюють набагато ширший простір. Спостерігачами Конференції по **Є.е.х.** є 24 країни, зокрема США, Канада, Китай, Саудівська Аравія, Венесуела, Кувейт, а також низка міжнародних організацій (АСЕАН, Світовий банк, ЄБРР, ОЕСР та ін.). Спостерігачі мають право брати участь у всіх засіданнях Конференції

та її допоміжних груп, а також отримувати всі документи, звіти та аналітичні матеріали. Якщо **Є.е.х.** була розроблена як декларація політичних намірів щодо стимулювання співробітництва між Сходом і Заходом у галузі енергетики, то Договір про Енергетичну хартію є юридично зобов'язуючим багатостороннім документом, присвяченим міжурядовому співробітництву в енергетичному секторі. Це єдина угода такого роду, яка стосується міжурядового співробітництва в енергетичному секторі, що охоплює весь енергетичний виробничо-збутовий ланцюжок, всі енергетичні продукти і пов'язана з енергетикою устаткування. Метою Договору є створення правових рамок для сприяння довготерміновому співробітництву в енергетичній сфері відповідно до принципів **Є.е.х.** Найважливіші положення Договору стосуються: 1) захисту інвестицій на основі розширення національного режиму або режиму найбільшого сприяння та захисту від основних некомерційних ризиків; 2) недискримінаційних умов торгівлі енергетичними матеріалами, продуктами та пов'язаним з енергетикою обладнанням на основі правил СОТ і свободи транзиту енергії; 3) вирішення суперечок між як між державами, так і між окремими інвесторами і державами, в які ці інвестиції були вкладені; 4) сприяння підвищенню енергоефективності і прагнення мінімізувати вплив виробництва та використання енергії на довкілля.

До тексту Договору включено принцип “забруднювач платить”, який сприяє функціонуванню ринкового механізму формування ціни, що повністю відображає екологічні вигоди та витрати. Сторони зобов'язані зменшувати в економічно ефективний спосіб негативний вплив на навколишнє середовище як на власній території, так і за її межами, що справляється всіма виробничими процесами у межах енергетичного циклу на їх території, приділяючи особливу увагу питанням безпеки. Договір містить також положення щодо конкуренції, прозорості, суверенітету та оподаткування, різні механізми вирішення суперечок. Якщо країна-учасниця вважає, що інша країна не виконує свої зобов'язки за Договором, то справа може бути передана в міжнародний арбітраж. Іноземним інвесторам надано право притягувати країн-учасниць **Є.е.х.** до міжнародного арбітражу у разі порушення інвестиційних

положень Договору. Договір містить також унікальну процедуру згоджувального врегулювання спеціально для суперечок щодо транзиту, яка є менш бюрократичною, ніж арбітраж. Торговельні положення Договору, які спочатку базувалися на торговельному режимі ГАТТ, були модифіковані після прийняття в квітні 1998 р. торговельної поправки до Договору, що привело торговельні положення Договору у відповідність з правилами і практикою СОТ. Торговельна поправка (набула чинності в січні 2010 р.) також розширила сферу застосування Договору, охоплюючи торгівлю устаткуванням, пов'язаним з енергетикою.

Після ратифікації Договору та набуття ним чинності не всі положення Договору негайно застосовуються до всіх його сторін. Країни з перехідними економіками можуть скористатися певними перехідними положеннями та заходами. Договір надає сторонам можливість виходу з нього через 5 років після набуття ним чинності. Протокол Енергетичної хартії щодо ефективної енергетики та відповідних екологічних аспектів був прийнятий відповідно до положень Договору про Енергетичну хартію. Його цілями є: сприяння політиці ефективного використання енергії, сумісної з вимогами сталого розвитку; створення умов, які б спонукали виробників і споживачів до максимально економічного, ефективного та екологічно прийняттого використання енергії; стимулювання співробітництва у сфері ефективного використання енергії. Сторони Протоколу взяли на себе зобов'язання щодо запровадження політики ефективного використання енергії та створення правових і регуляторних рамок, які б, зокрема, забезпечували ефективне функціонування ринкових механізмів, у тому числі ринкового формування цін. Договір є відкритим для приєднання будь-якої країни, що хоче брати в ньому участь та готова взяти на себе певні зобов'язання, заявка якої схвалена Конференцією по Є.е.х.

Договором передбачені вимоги щодо регулярних Оглядів процесу Є.е.х. Періодичність Оглядів визначається Конференцією (однак щонайменше один раз на 5 років), яка ретельно переглядає передбачені Договором функції з урахуванням реалізації існуючих положень Договору та Протоколу. Перший огляд відбувся в 1999 р. Конференція також визначає коло питань Огляду.

Для приведення норм та інструментів Є.е.х. у відповідність із сучасними викликами і вимогами в 2007 р. члени Конференції використали Спеціальну групу з питань стратегії як тимчасового форуму для обговорення нових викликів в енергетичному секторі. В грудні 2009 р. Конференція по Енергетичній хартії прийняла рішення щодо створення Групи Енергетичної хартії з питань стратегії як постійного форуму для обговорення питань енергетичного сектору та аспектів діяльності організації. В результаті роботи Групи Конференція в листопаді 2010 р. прийняла Дорожню карту модернізації процесу Енергетичної хартії, яка визначила конкретні завдання на середньострокову перспективу у сферах географічного охоплення Договору, транзиту та транскордонної торгівлі, реагування в екстрених випадках, підтримки і захисту інвестицій, енергоефективності, енергетичної безпеки.

Є.е.х. стала відображенням нового прагнення до загальноєвропейського і глобального співробітництва, яке ґрунтується на взаємній повазі і довірі, сприяє розвитку нової моделі довгострокового енергетичного співробітництва в Європі та в глобальному масштабі в межах ринкової економіки і на основі взаємодопомоги і принципу недискримінації.

Літ.: Дахно І. І. Міжнародна економіка / І. І. Дахно, Ю. А. Ботрук. – К. : МАУП, 2002; Дзяд О. В. Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України : навч. посіб. / О. В. Дзяд, О. М. Рудік ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – К. : Міленіум, 2009; *Договор к Энергетической Хартии и связанные с ним документы.* – Брюссель : Секретариат Энергетич. Хартии, 2004; *Moussis N. Guide to European policies / N. Moussis.* – Brussels : European Study Service, 2007.

Рудік О.М.

ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ – соціокультурний феномен сучасної Європи, наднаціональна європейська інтеграційна ідентичність, тобто манера і спосіб взаємного впливу особи та соціального контексту, що оточує її, яка функціонально доповнює національну та локальну ідентичність.

Існування Є.і. як такої, а також можливі її чинники, складові, визначальні ідентитети залишаються дискусійним питанням, особливо серед євроскептиків, а також у процесі обговорення проблеми розширення Європейського Союзу та можливих шляхів його

розвитку. Основними аргументами, що висувуються проти визнання Є.і. як інтеграційної ідентичності ЄС, є думки про принципову відмінність національних ідентичностей держав-членів про те, що об'єднувальною силою ЄС виступає лише користь, яку одержують держави-члени від економічного союзу та спільного ринку, а також про невідворотність руйнування можливої Є.і., її розчинення в інших типах етнічної та культурної ідентичності, пов'язаних з європейською політикою мультикультуралізму та глобалізаційними тенденціями.

Щоб підтвердити чи заперечити існування Є.і. як такої, необхідно звернутися до визначення ідентичності та з'ясувати наявність відповідних ознак ідентичності на рівні європейської спільноти.

У сучасній політичній теорії існують три домінуючі підходи щодо розгляду ідентичності. Перший, примордіальний (есенціалістський) підхід передбачає, що самоусвідомлення особи та відчуття її належності до соціуму є фіксованим явищем, яке визначається об'єктивними критеріями, такими як спільний родовід та біологічні характеристики, вроджені зв'язки зі своєю групою та відповідною культурою. При цьому культурно-історичні варіанти примордіалізму роблять основний акцент на "безпосередній даності", що поділяється членами групи – культурі, мові, релігії, наслідуванні певних соціальних практик, що виникають у результаті багатоголового історичного досвіду групи.

Другий підхід – інструменталістський – ставить у центр уваги не генетичні, біологічні чи емоційні аспекти ідентичності, а її раціональні аспекти і функції, які вона виконує в політичному житті суспільства. Інструменталісти стверджують, що фізичні чи культурні характеристики групи створюють інструмент, за допомогою якого група може висувати і реалізовувати свої інтереси. Відповідно група конститує себе свідомо, оскільки це політично доцільно, а не тому, що її члени відчують якийсь ірраціональний вроджений психологічний чи емоційний зв'язок. Іншими словами, належність до будь-якої соціальної групи – етнічної, групи інтересів, політичної партії тощо – розглядається інструменталістами в одному ряду й тлумачиться як засіб політичної дії, як і інші типи соціального зв'язку, що використовуються в політичних цілях.

Третій, конструктивістський підхід до ідентичності, утверджує соціальний характер її походження й природи. Ідентичність розглядається як форма організації культурних відмінностей у суспільстві. Ідентичність формується та існує в контексті соціального досвіду, з яким пов'язані люди і з яким ідентифікуються інші як члени певної соціальної групи. Тому, з одного боку, ідентичність слід розглядати швидше як форму соціальної організації, ніж як відтворення певного культурного контексту, а з другого, ідентичність формується середовищем оточення групи, загрозами і можливостями, які породжують солідарність. Тому ідентичність може бути як латентною, так і актуалізуватися в певні моменти залежно від змін у типах і змісті соціальної взаємодії.

Оскільки зазначені три підходи щодо тлумачення ідентичності сьогодні розглядаються не як опозиційні, а як взаємодоповнюючі, як такі, що вивчають різні аспекти одного й того самого явища, підстави для твердження про існування Є.і. можуть бути підтверджені демонстрацією наявності визначених трьома наведеними підходами ознак ідентичності у європейській політиці та культурі.

Примордіальна складова Є.і. проявляється у спільному походженні етносів, що населяють Європу, але більшою мірою у спільному історичному розвитку європейських народів, який фактично може оцінюватися як їх спільний культурний досвід, що поділяється членами групи і який став підставою для еволюції ідеї європейської єдності та підґрунтям основних цінностей, на яких вона базується. Саме Стародавня Греція дала нам актуальні й нині цінності культури, мистецтва, філософії, і, передусім у галузі держави та політики, – античні громадянські общини, які були першими у світовій історії демократіями. Зародження європейської цивілізації античного типу породило традицію, яка залишалася домінуючою протягом усієї європейської історії: у центрі уваги в процесі розвитку європейської цивілізації завжди був індивід, людина, її права і свободи, обов'язки і майно, життя і честь. Крім того, на розвиток специфіки сучасної Європи великий вплив справили римські політичні інститути, римське право. Зокрема, сучасна континентальна модель організації місцевої влади є результатом тривалої еволюції римської системи.

Як другий ідентитет **Є.і.** у рамках примордіалістського підходу може розглядатися рання стабілізація етнічної картини Європи: у VIII ст. вона фактично сформувалася, почала набувати в цілому сталих рис і приблизно відповідати сучасній етнічній карті. Головні мовні спільноти володіли майже тими самими територіями, де й досі живуть їх нащадки. Крім того, в епоху Карла Великого західний світ не лише об'єднався й відокремився, а й завершив розробку соціально-політичних структур, які відрізняли його від іншого світу. Уже в IX ст. Європа перетворилась на дещо більше, ніж географічний регіон, вона стала комплексом територій із спільною долею.

Визнання християнства державною релігією в пізній Римській імперії стало також одним з потужних ідентитетів **Є.і.** та чинників формування сучасної Європи. Християнська релігія створила нову культурну спільноту – християнський світ, а середньовічна західна християнська республіка породила новітню світську західну цивілізацію. Християнський світ усвідомив себе не лише релігійною громадою, а і єдиною політичною спільнотою.

Усвідомлення у Новий час європейськими державами-націями своїх національних інтересів породило не лише феномени політичної нації як нової форми національної ідентичності, громадянського суспільства як ідентичності громадянської, а й усвідомлення спільних європейських інтересів, а отже, і формування **Є.і.** в її інструменталістському тлумаченні. Колективна ідентичність Європейського Союзу в її інституційному саморозумінні відповідає самоусвідомленню співтовариства європейських ліберально-демократичних держав. “Європа” окреслює передусім регіональні кордони цієї спільноти, причому географічні межі, насамперед на сході, є аж ніяк не однозначними та доволі суперечливими в межах самого Союзу (звідси дискусії щодо статусу Туреччини як кандидата на вступ). “Ліберальна демократія” вказує на ідеологічний орієнтир Союзу, основоположні політичні цінності, на яких ґрунтується легітимність влади у державах-членах: ліберальні права людини й базований на них суспільний плюралізм, правова держава, демократія, приватна власність і ринкова економіка. Така колективна ідентичність відображена у нормах, які регулю-

ють членство у ЄС, зокрема, встановлюють критерії вступу. Передусім держави-члени мають відповідати критеріям демократичної й правової держави, у якій визнають і поважають права людини. По-друге, держави-члени зобов'язані дотримуватись принципів відкритої ринкової економіки і вільної конкуренції. Нарешті, нові держави-члени мають перейняти спільний правовий доробок ЄС – *acquis communautaire*. Раціональність визначення таких критеріїв ідентичності, тлумачення їх як засобу політичної дії підкреслив колишній президент Франції Ф.Міттеран у відомому вислові: “Те, що ми називаємо Європою, є другим найкращим рішенням, яке саме по собі не може репрезентувати спільної європейської історії, географії й культури”. Сумісна з так витлумаченою **Є.і.** політика – політика “повернення до Європи”, – на думку європейських дослідників, дала змогу, зокрема, новим державам-членам взяти верх над силою домінуючого переговорного потенціалу оформленої серед держав-старих членів коаліції “гальмівників” розширення ЄС. За цих обставин держави Центрально-Східної Європи та прихильники розширення на схід серед держав-членів ЄС намагалися чинити моральний тиск, публічно вимагаючи сумісної з ідентичністю поведінки й публічно викриваючи її противників. Ефективність морального тиску пов'язана з тим, що певний актор, який належить чи належатиме до групи з притаманною їй ідентичністю, повинен публічно визнати цю ідентичність – чи за щирим переконанням, чи з прагматичних міркувань. Якщо у певній ситуації цей актор, дбаючи про власні інтереси, відхилитиметься від ідентично сумісної поведінки, решта членів групи можуть почати відкриту розмову про різницю між його попередніми заявами та його теперішньою поведінкою, критикувати її тощо. Під впливом морального тиску актор або щиро соромиться, що спонукає його до належної корекції поведінки, або йому доводиться хвилюватися за свою репутацію як члена групи та за негативні наслідки, які зіпсована репутація може мати для його здатності відстоювати свої інтереси у групі. Моральний тиск не обов'язково змусить критикованого актора переконатися у правильності належної поведінки та змінити свої пріоритети, а скоріш спонукає його до адекватної поведінки.

Що стосується конструктивістського підходу до Є.і., то він забезпечується процесом європеїзації, витлумаченням як процес поширення, конструювання та інституціалізації формальних і неформальних правил, процедур, парадигм політики, стилів, “способів дії” та спільних переконань і норм, які насамперед визначає та об’єднує прийняття спільних для ЄС рішень, після чого вони інкорпорується в логіку локального дискурсу, ідентичностей, політичних структур і публічних політик. Звичайно, наявність ознак Є.і., визначених трьома провідними тлумаченнями ідентичності, не гарантує стабільності цієї підстави наднаціональної інтеграції. Разом з тим виклики Є.і., які кидають політика мультикультуралізму, глобалізаційні процеси тощо можуть виступити загрозами, які породжують солідарність і сприяють актуалізації цього типу ідентичності.

Літ.: Дейвіс Норман. Європа: Історія : пер. з англ. / Норман Дейвіс. – К. : Основи, 2000. – 1464 с.; *Європейська інтеграція* : пер. з нім. / уклад. : М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох. – К. : Видавн. дім “Киево-Могилян. акад.”, 2007. – 394 с.; *Політика європейської інтеграції* : навч. посіб. / за ред. д-ра філос. наук, проф. В. Г. Воронкової. – К. : ВД “Професіонал”, 2007. – 512 с.; *Фадиева Т. М.* Единая Европа: идея и реальность. Концепции культурной идентичности / Т. М. Фадиева. – М. : Рос. Акад. наук : ИНИОН РАН, 1997. – 48 с.; *Інтернет-колекція* “Articles By International Relations Theorists”. – Режим доступу : <http://www.allannoble.net>; *Дірк Якобс.* Європейська ідентичність: факти і вимисли 11.09.2003 / Дірк Якобс, Роберт Мейер. – Режим доступу : <http://dialogs.org.ua>

Баранцева К.К.

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ (див. *Інтеграція європейська*).

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ (European Commission) – політично незалежна інституція Європейського Союзу, створена в процесі європейської інтеграції, яка не має аналогів у національних системах урядування і представляє та підтримує інтереси ЄС у цілому. Роль Є.К. відображає її неформальна назва “двигун європейської інтеграції”. Сферу повноважень Комісії регламентують ст. 17 та ст. 244–250 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДфЄС).

Є.К. виступає охоронцем договорів та правового доробку (*acquis communautaire*) й

забезпечує належне застосування державами-членами положень первинного та вторинного права ЄС. На додаток до цих загальних конституційних прав Комісія також має автономні повноваження у сфері Спільної сільськогосподарської політики та політики конкуренції. Є.К. обстоює спільний інтерес Союзу та висуває належні ініціативи в цьому напрямі. Вона забезпечує виконання Договорів та заходів, які ухвалюються інституціями на їх підставі. Комісія під контролем Суду Європейського Союзу наглядає за застосуванням права Союзу. Вона виконує бюджет та керує програмами. Є.К. здійснює координаційну, виконавчу та управлінську функції, як установлено Договорами. Вона забезпечує представництво Союзу в зовнішніх відносинах, за винятком сфери спільної зовнішньої та безпекової політики та інших випадків, обумовлених Договорами. Є.К. ініціює щорічне та багаторічне планування діяльності Союзу з метою досягнення міжінституційних домовленостей.

Є.К. наділена правом законодавчої ініціативи, оскільки ухвалення правових актів Союзу можливе лише на підставі її пропозиції, якщо інше не передбачено Договорами. Ухвалення інших актів відбувається на підставі пропозицій Комісії у випадках, передбачених Договорами. Законодавча пропозиція Комісії є результатом багатостороннього процесу консультацій, який може здійснюватися різними шляхами (оцінка впливу, експертні висновки, консультування з національними експертами, міжнародними та/або недержавними організаціями, консультування за допомогою “зелених” та “білих” книг тощо). У передбачених Договором випадках Комісія і Рада обов’язково мають консультуватися з Комітетом регіонів і Економіко-соціальним комітетом. Законодавча пропозиція одночасно направляється до Європейського Парламенту та в Раду. Оскільки йдеться про законодавчий процес, відносини між Європейським Парламентом та Є.К. визначаються, як правило, “Рамковою угодою щодо відносин між Європейським Парламентом та Комісією”, укладеною в 2000 р.

Період повноважень Комісії становить п’ять років. Члени Комісії обираються на підставі їхньої загальної компетенції та відданості європейській справі з-поміж осіб, чия незалежність не підлягає сумніву. Під час виконання своїх обов’язків Комісія є абсолютно

незалежною. Без шкоди ч. 2 ст. 18 ДфЄС члени Комісії не звертаються за вказівками і не приймають їх від будь-якого уряду або іншої установи, органу, служби чи юридичної особи. Вони утримуються від будь-яких дій, несумісних з їхніми обов'язками або з виконанням їхніх завдань.

Є.К., призначена між датою набуття чинності Лісабонським договором та 31 жовтнем 2014 р., складається з одного громадянина кожної держави-члена, включаючи її Голову та Верховного представника Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки, який виконує функції одного із заступників Голови. Починаючи з 1 листопада 2014 р. **Є.К.** складатиметься з такої кількості членів, включаючи її Голову та Верховного представника Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки, що відповідає двом третинам кількості держав-членів, якщо Європейська Рада одностайно не вирішить змінити цю кількість.

Члени **Є.К.** обираються з-поміж громадян держав-членів на основі системи суто рівномірної ротації між ними, що відображає демографічний та географічний масштаб усіх держав-членів Європейського Союзу. Така система встановлюється Європейською Радою одностайно відповідно до ст. 244 ДфЄС. Беручи до уваги результати виборів до Європейського Парламенту та після проведення належних консультацій, Європейська Рада кваліфікованою більшістю подає Європейському Парламентові кандидатуру Голови Комісії. Цього кандидата обирає Європейський Парламент більшістю членів свого складу. Якщо кандидат не отримує необхідної більшості, Європейська Рада, діючи кваліфікованою більшістю, протягом одного місяця подає на розгляд Європейському Парламенту нову кандидатуру, яка проходить ту саму процедуру обрання. Голова **Є.К.**: встановлює керівні положення щодо роботи Комісії; визначає структуру Комісії, забезпечуючи послідовність, ефективність та колегіальність її роботи; призначає з-поміж членів Комісії заступників Голови, інших ніж Верховний представник Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки.

У цей час **Є.К.** складається, з одного боку, з її політичної частини – Колегії комісарів: 27 незалежних членів (по одному від кожної країни-члена), включаючи Голову комісії та 5 його заступників; її адміністрації, з другого боку, до її складу входять генеральний

секретаріат та чимало структурних підрозділів на зразок юридичної служби та генеральних директоратів, які відіграють вирішальну роль у забезпеченні ефективного й результативного функціонування Комісії. Саме на їх рівні приймаються важливі рішення з урахуванням змін і майбутніх тенденцій розвитку в окремих напрямках діяльності Євросоюзу. Здебільшого генеральні директорати, як і члени Комісії, мають кілька напрямів діяльності, що зумовлює необхідність залучення інших директоратів.

Колегія комісарів призначається на п'ятирічний термін за згоди та формальної номінації країн-членів під час засідання Європейської Ради, рішення про його призначення затверджує Європейський Парламент. У процесі виконання своїх обов'язків комісари спираються на так звані кабінети, склад яких вони формують особисто. Комісія організована на кшталт уряду. Кожен комісар має сферу відповідальності, у межах якої він повинен готувати справи Комісії і забезпечувати їх вирішення. Розподіл портфелів не є статичним і може змінюватися Комісією.

Рада за спільною згодою з обраним Головою ухвалює перелік інших осіб, яких вона пропонує призначити членами Комісії. Вони добираються на підставі пропозицій держав-членів згідно з критеріями, встановленими в другому абзаці ч. 3 та другому абзаці ч. 5 ДфЄС. Член Комісії іде у відставку, якщо цього вимагає Голова. Верховний представник Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки іде у відставку згідно з процедурою, встановленою ч. 1 ст. 18 ДфЄС, якщо цього вимагає Голова.

Голова, Верховний представник Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки та інші члени Комісії як орган підлягають схваленню Європейським Парламентом. На підставі цього схвалення Європейська Рада, діючи кваліфікованою більшістю, призначає Комісію.

Є.К. є органом, відповідальним перед Європейським Парламентом. Відповідно до ст. 234 ДфЄС Європейський Парламент може висловити Комісії вотум недовіри. Якщо такий вотум висловлено, Комісія як орган іде у відставку, а Верховний представник Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки складає повноваження, які він здійснює в Комісії.

Нищський договір суттєво підсилив роль голови **Є.К.** щодо внутрішньої організації

Комісії, консультування при номінуванні окремих комісарів, а також їх звільнення за згодою колегії. Члени колегії засідають у Брюсселі, зазвичай по середах, приймають рішення повним складом **Є.К.** після його презентації відповідальним комісаром. Станом на 1 січня 2009 р. адміністрація Комісії налічувала понад 25 тис. службовців й складалася із 24 Генеральних директоратів зі спільних політик та зовнішніх відносин та 13 загальних Генеральних директоратів та служб обслуговування, кожен з яких опікується окремою сферою спільних політик. Генеральні директорати поділяються на директорати та сектори за напрямками роботи. Кожен Генеральний директорат очолює Генеральний директор, який відповідає перед одним або кількома комісарами. Голова **Є.К.** приймає рішення про те, хто з комісарів відповідатиме за той чи інший напрям політики і протягом якого часу. Кількість і коло повноважень генеральних директоратів і служб не збігається з кількістю та повноваженнями комісарів. Генеральні директорати розробляють законодавчі пропозиції, законопроекти стають офіційними після прийняття їх на щотижневому засіданні Комісії.

Комісія має і відповідний механізм реалізації своїх функцій, до елементів якого слід віднести: власні повноваження на законодавчу діяльність; повноваження на участь у підготовці та імплементації права ЄС; контроль за дотриманням права ЄС; повноваження на реалізацію правових актів, на здійснення переговорів з метою укладання міжнародних угод та на представництво з третіми країнами і міжнародними організаціями. Перефразовуючи відомий вислів, Комісія фактично не робить нічого, але вона вживає заходів щодо того, щоб справи робилися. Інакше кажучи, вона пристосовує нормативи, а потім наглядає, стежить і контролює.

Діяльність **Є.К.** здійснюється через: стратегічне планування та формулювання політики; виключне право законодавчої ініціативи; реалізацію заходів ЄС; представлення Союзу у зовнішніх відносинах; управління спільними політиками та фондами; координацію / моніторинг виконання зобов'язань Союзу; повну участь у спільній зовнішній та безпековій політиці та у співпраці у сфері охорони правопорядку і правосуддя у кримінальних справах. Як орган ЄС Комісія є найчисленнішою, кожен п'ятий зі співробітників якого виконує

перекладацьку діяльність. Виконуючи свої обов'язки, комісари спираються на так звані кабінети, склад яких вони формують особисто. Комісія організована на кшталт уряду. Кожен комісар має сферу відповідальності, у межах якої він повинен готувати справи Комісії і забезпечувати її вирішення. Розподіл портфелів не є статичним і може змінюватися Комісією.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – (Серія “Б-ка держ. службовця у галузі європ. інтеграції”); *Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу* / пер. Держ. департаменту з питань адаптації законодавства М-ва юстиції України. – Б. м. : [б. в.], 2010; *Neill Nugent. The European Commission / Nugent Neill // First published 2001 by PALGRAVE. – New York, 2001; Peterson John. The College of Commissioners / John Peterson // The Institutions of the European Union / Edited by John Peterson and Michael Shakleton. – Oxford University Press, 2006.*

Грицяк І.А.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ ЗА ДЕМОКРАТІЮ ЧЕРЕЗ ПРАВО (ВЕНЕЦІАНСЬКА КОМІСІЯ)

більш відома як **Венеціанська комісія (В.к.)** – консультативний орган Ради Європи з конституційних питань. Заснована в 1990 р., **В.к.** відіграє провідну роль у прийнятті конституцій, які відповідають стандартам демократії, верховенства права та конституційної спадщини Європи.

Спочатку задумана як інструмент для надзвичайної конституційної інженерії, **В.к.** стала міжнародно визнаним незалежним юридичним мозковим центром. Сьогодні вона сприяє поширенню європейської конституційної спадщини, що базується на фундаментальних правових цінностях, продовжуючи при цьому забезпечувати надання “невідкладної конституційної допомоги” окремим державам. **В.к.** збирається на пленарні засідання чотири рази на рік: у березні, червні, жовтні і грудні у Венеції, в будинку Скола Гранде ді Сан-Джованні Євангеліста. Заснована в 1990 р. згідно з відповідною угодою 18 держав-членів Ради Європи, **В.к.** в лютому 2002 р. отримала розширену угоду, що дає змогу неєвропейським державам стати повноправними членами.

В.к. складається з “*незалежних експертів, які домоглися членства завдяки своєму досвіду в демократичних інститутах або зробили значний внесок у зміцнення юридичних чи політичних наук*” (п. 2 ст. 2 переглянутого Статуту). Члени Комісії є відомими вченими, зокрема в галузі конституційного та міжнародного права, суддями Конституційного Суду або Верховних судів та членами національних парламентів. **В.к.** обирає з числа своїх членів Бюро, що складається з Президента, трьох заступників та чотирьох інших членів. Термін повноважень Президента, віце-президентів та інших членів Бюро – 2 роки. Бюро може бути переобрано. З грудня 2009 р. президентом Комісії є пан Джанні Букіккіо.

Робочими мовами Комісії є англійська та французька.

Усі держави-члени Ради Європи є членами **В.к.**, зокрема Австрія, Азербайджан, Албанія, Алжир, Андорра, Бельгія, Бразилія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Данія, Естонія, Ізраїль, Ірландія, Ісландія, Італія, Іспанія, Кіпр, Киргизстан, колишня Югославська Республіка, Македонія, Латвія, Литва, Ліхтенштейн, Люксембург, Мальта, Марокко, Мексика, Молдова, Монако, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Перу, Республіка Корея, Росія, Румунія, Польща, Португалія, Сан-Марино, Сербія, Словаччина, Словенія, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Туніс, Туреччина, Угорщина, Україна, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чеська Республіка, Чорногорія, Швейцарія, Швеція.

Білорусь є асоційованим членом, Аргентина, Ватикан, Казахстан, Канада, США, Уругвай, Японія – спостерігачами. Південна Африка і Палестинська національна автономія мають спеціальний статус. У засіданнях Комісії мають право брати участь представники Європейської Комісії та ОБСЄ з правами, які надані спостерігачам.

Основне завдання **В.к.** полягає в наданні юридичних консультацій окремим країнам, які важливі для демократичного функціонування державних інститутів. Як правило, запит на висновок робить сама держава. Комісія при наданні висновків призначає робочу групу доповідачів (в основному з числа своїх членів), яка дає поради національним органам у підготовці відповідного закону. Після обговорення з національними

органами та зацікавленими сторонами в країні робоча група готує проект висновку про те, чи відповідає законодавчий текст демократичним стандартам у своїй галузі і про те, як поліпшити його на основі загального досвіду. Проект висновку обговорюється та приймається **В.к.** під час пленарного засідання, як правило, у присутності представників з цієї країни. Після прийняття висновку стає загальнодоступним, і спрямовується до запитуючого органу. Важливим напрямом діяльності **В.к.** є вирішення конфліктів шляхом надання юридичних консультацій. Як правило, така допомога надається у формі розробки проекту угоди про врегулювання конфлікту. У цьому контексті на вимогу Європейського Союзу **В.к.** відіграла важливу роль у розвитку та інтерпретації конституційного закону Боснії і Герцеговини, колишньої Югославської Республіки, Македонії, Сербії, Чорногорії і провінції Косово. Вона також брала участь у врегулюванні конфліктів щодо статусу Абхазії і Південної Осетії в Грузії та Придністров'я в Молдові.

З моменту створення **В.к.** брала активну участь у виборчій сфері, зокрема шляхом формулювання висновків щодо проектів виборчого законодавства. Комісія також брала участь у розробці законодавчих актів у галузі виборів. Найбільш характерним прикладом є те, що в Албанії, де Комісія взяла участь у розробці законодавства про вибори в 1997, 2000 і в 2003 рр. Комісія тісно співпрацює з Бюро демократичних інститутів і прав людини. Більшість висновків, пов'язаних з виборчим законодавством, розробляються спільно цими двома організаціями. **В.к.** також надає висновки, пов'язані з референдумами, як це було у випадку з Чорногорією. У 2002 р. було створено Раду з демократичних виборів, яка розробила Кодекс належної виборчої практики.

Важливим напрямом діяльності **В.к.** є співпраця в галузі конституційного судочинства. Ще в 1991 р. Комісія створила центр з конституційного правосуддя, основним завданням якого є збирання і поширення конституційного прецедентного права.

В.к. також здійснює транснаціональну освітню діяльність у сфері демократії та верховенства права, проводячи так звані UniDem (University for Democracy – університет за демократією) семінари. Забезпечуючи обмін між фахівцями з різних галузей, UniDem

семінари дають змогу визначити загальні правила для демократичних держав, у яких дотримуються прав людини і верховенства права.

У 2001 р. у відповідь на необхідність забезпечення стабільності у Південно-Східній Європі, на реалізацію важливих правових реформ у цих країнах Комісія розпочала UniDem-кампус – програму правової підготовки для державних службовців з дев'яти країн Південно-Східної Європи та України і Білорусі.

Літ.: *Buquicchio*, Gianni / Dürr, Schnutz Rudolf, The Venice Commission's Action in Africa, in Yazici, Serap / Gözler, Kemal / Göztepe, Ece, Essays in Honour of Ergun Özbudun, Yetkin. – Ankara (2008). – Vol. II; *Chablais*, Alain / Garrone, Pierre, European Commission for Democracy through Law – Review of Recent Reports and Opinions relevant to the Protection of National Minorities, European Yearbook of Minority Issues. – 2005/6. – Vol. 05; *Hamilton*, James, The Venice Commission, Hamilton, Irish Times 27.10.99; *Jowell*, Jeffrey, The Venice Commission – Disseminating Democracy through Law, Public Law 2001.

Мельник Ю.В.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ ПРОТИ РАСИЗМУ І НЕТЕРПИМОСТІ (ЄКРН) (European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) – незалежна спеціалізована агенція Ради Європи з моніторингу дотримання прав людини, що спеціалізується на боротьбі з проявами расизму, расової дискримінації, ксенофобії або національного чи етнічного походження.

ЄКРН є однією із спеціалізованих агенцій, які були створені для розвитку роботи Ради Європи у специфічних сферах. Деякі з таких агенцій були підтримані усіма державами-членами, інші базуються на часткових угодах і їх діяльність стосується лише деяких держав-членів. **ЄКРН** поряд з Конгресом місцевих та регіональних влад, що відіграє ключову роль у сфері демократії на місцях, та Комісаром з прав людини є структурою, підтриманою всіма державами-членами Ради Європи.

Рішення про заснування **ЄКРН** являло собою додаток до Віденської декларації, ухвалені на Віденському саміті 9 жовтня 1993 р. 14 червня 1992 р. Комітет Міністрів видав для **ЄКРН** статут діяльності (резолюція (2002) 8), визначаючи її роль як незалежного органу з нагляду за дотриманням прав

людини та боротьбою з расизмом, расовою дискримінацією, ксенофобією, антисемітизмом та браком толерантності в Європі.

Відповідно до статуту завданнями **ЄКРН** є: аналіз законодавчої бази, політики та інших заходів держав-членів, пов'язаних із боротьбою з расизмом, расовою дискримінацією, ксенофобією, антисемітизмом та браком толерантності на предмет їх ефективності; висунення пропозицій щодо подальших дій на місцевому, національному та загальноєвропейському рівнях; формулювання рекомендацій державам-членам щодо загальної політики в цій сфері; вивчення міжнародних юридичних інструментів, що можуть застосовуватися у цій сфері, з пропозицією їх посилення у разі необхідності.

ЄКРН орієнтує свої делегації для вивчення дотримання прав людини, недискримінації та боротьби з нетерпимістю, збирання інформації, надання рекомендацій та контролю за їх втіленням в державах-членах Ради Європи. Комісія видає щорічний звіт з моніторингу дотримання прав людини, недискримінації та боротьби з нетерпимістю в Європі загалом, а також по кожній країні окремо. Крім того, вона проводить різноманітні комунікативні заходи: тематичні семінари, круглі столи, конференції.

Вивчаючи ситуацію в кожній країні окремо, **ЄКРН** здійснює моніторинг та узагальнення діяльності, пов'язаної з боротьбою з расизмом, расовою дискримінацією, ксенофобією, антисемітизмом та браком толерантності. Звіти Комісії визначають проблеми та пропонують шляхи їх розв'язання. Загалом вони формують стандарти політики для урядів та інших органів влади держав-членів, авторизуючи “добрі практики”, що виявилися ефективними у боротьбі з расизмом та браком толерантності.

Однією з проблем, що постала сьогодні перед **ЄКРН**, як і перед іншими структурами Ради Європи, є неможливість узгоджувати дії з іншими європейськими організаціями, що мають подібні цілі чи сферу діяльності. Від самого моменту заснування Рада Європи перебувала у конкуренції з іншими міжнародними організаціями, деякі з яких володіли значно більшими ресурсами.

Тісні зв'язки між Радою Європи та Європейським Союзом є сьогодні очевидними, адже уже в 1974 р. у звіті Групи шести “Щодо майбутньої ролі Ради Європи” Комі-

тет Міністрів вважав життєво необхідним розбудувати взаємодоповнюючу систему з іншими міжнародними організаціями та інституціями, зокрема з Європейськими Спільнотами. В угоді із Постійними представниками Спільнот у Брюсселі було відповідно задекларовано необхідність визначення сфер із спільним інтересом, а також запровадження програми щодо окреслення шляхів ефективної співпраці. Саме у той час Рада Європи прийняла рішення про заснування Представництва у Брюсселі.

У 1985 р. Комітет Міністрів заявив, що європейську солідарність буде зміцнено, якщо відбудеться консолідація та інтенсифікація партнерства між Радою Європи та Європейськими Спільнотами. Він намагався розвивати ідеї тісної співпраці між двома організаціями, але такої співпраці, що поважала б їх відмінність як у природі, сутності організацій, так і в процедурах їх діяльності. Однак така співпраця не відбувається на регулярній основі, зокрема через те, що делегації Ради Європи нечасто беруть участь у засіданнях робочих груп Ради ЄС, тоді як Європейська комісія представлена на засіданнях Комітету Міністрів. Рада Європи ставить за мету мінімізувати такий дисбаланс, вважаючи, що сьогодні співпраця між сторонами стає особливо важливою, оскільки ЄС нещодавно почав звертати увагу на галузі, що значною мірою збігаються із сферами діяльності Ради Європи, причому деякі проблеми не можуть бути вирішені на рівні ЄС. Наприклад, торгівля наркотиками чи організована злочинність є серйозною проблемою для обох структур. Так само відмивання грошей та тероризм стосуються не лише ЄС, а й усієї Європи. Це, поза сумнівом, проблеми, над розв'язанням яких обидві організації повинні спільно працювати.

Крім того, Рада Європи занепокоєна тим, що ЄС віднедавна демонструє ознаки зацікавлення сферами, які вже довгий час належали до компетенції Ради Європи, що може в певному контексті спричинити суперечність між адміністрацією двох структур, а також створити небезпеку виникнення подвійних стандартів. Однією з таких сфер є організація заходів із боротьби проти расизму та антисемітизму, що здійснювалася Радою Європи зусиллями ЄКРН, а згодом також стали сферою інтересів ЄС, який у 2007 р. перетворив Європейський моніторинговий центр з расизму та ксенофобії (що діяв з 1997 по

2007 р.) на Агентство з питань захисту основних прав, обов'язком якого є забезпечення захисту прав людини на території ЄС. Хоча обидва органи погодилися на співпрацю, однак в Раді Європи є сумніви щодо необхідності такого дублювання. Адже обидві організації здійснюють подвійний моніторинг виконання державами-членами ЄС та державами-членами Ради Європи взятих на себе зобов'язань у сфері прав людини та демократії. Отже, усунення дублювання відповідних функцій, пошук форм та методів співпраці з аналогічними структурами ЄС та інших європейських організацій стали викликом для ЄКРН, так само як і для інших агенцій Ради Європи, не менш важливим, ніж прояви расизму та нетерпимості.

Літ.: Бенуа-Ромер Ф. Право Ради Європи. Прямуючи до загальноєвропейського простору : пер. з англ. / Ф. Бенуа-Ромер, Г. Клебес. – К. : К.І.С., 2007. – 232 с.; Website of the European Commission against Racism and Intolerance (ECRI). – Режим доступу : <http://www.coe.int/ecri>

Баранцева К.К.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД (ЄКПЛ) – багатосторонній регіональний договір, що запровадив механізм міжнародного захисту громадян і політичних прав та свобод людини для країн-членів Ради Європи. Відкрита для підписання 4 листопада 1950 р., набула чинності 3 листопада 1953 р. Україна ратифікувала Конвенцію 17 липня 1997 р., а набула вона чинності 11 вересня 1997 р.

Це перший міжнародний договір, спрямований на імплементацію Загальної декларації прав людини 1948 р. Загалом (ЄКПЛ) складається з трьох розділів та 59 статей, а також низки Протоколів, якими внесено зміни до тексту Конвенції. Цю Конвенцію ще називають європейським біллем про права. Три основні риси надають Конвенції особливого значення: права і свободи кожної людини гарантовані державами-учасниками; вперше в рамках міжнародного договору про захист прав людини був створений конкретний механізм їх захисту – Європейський суд з прав людини; парламенти і судові органи отримали доручення у сфері прав людини для прийняття і тлумачення законів.

ЄКПЛ гарантує право на: життя, свободу і недоторканність особистості; справедливе

судове рішення по цивільних і кримінальних справах; участь особи у виборах і висунення своєї кандидатури; свободу думки, совісті і релігії; свободу вираження точки зору (включаючи свободу засобів масової інформації); майно і свободу користування власністю; свободу зібрань і об'єднань.

ЄКПЛ забороняє: тортури і нелюдське та принизливе поводження; рабство і підневільну працю; дискримінацію в реалізації гарантованих конвенцією прав; випровадження з країни власних громадян або відмову їм у в'їзді в країну; колективне випровадження іноземців.

Протокол № 1 до Конвенції, який було підписано 20 березня 1952 р. (набрав чинності 1954 р.), містив права: на мирне використання власного майна (ст. 1), на освіту (ст. 2) і на вільні вибори (ст. 3). Протоколом № 4, підписаним 16 вересня 1963 р. (набрав чинності 1968 р.), до Конвенції було додано заборону позбавлення свободи за борги (ст. 1), свободу пересування (ст. 2).

Особливо важливим стало прийняття Радою Європи 28 квітня 1983 р. Протоколу № 6 (набрав чинності 1985 р.), яким уперше вводилась вимога скасування смертної кари у мирний час. Протокол № 7, прийнятий 22 листопада 1984 р. (набрав чинності 1988 р.), включив у правове поле Конвенції процедурні гарантії у разі вислання іноземців (ст. 1), право на оскарження вироків у кримінальних справах у другій інстанції (ст. 2), право на компенсацію у випадку судової помилки (ст. 3), право не бути засудженим чи покараним двічі (ст. 4), рівноправність подружжя (ст. 5). Протоколом № 12, підписаним 4 листопада 2000 р. (набрав чинності 2005 р.), введено загальну заборону дискримінації, а Протоколом № 13, який підписаний 3 травня 2002 р. і набув чинності 1 липня 2003 р., скасовано смертну кару.

При цьому варто зазначити, що в Конвенції міститься норма про те, що перелік гарантованих прав та свобод не є вичерпним.

Другий розділ (ЄКПЛ) містить положення про створення та функціонування Європейського суду з прав людини, який є органом, що забезпечує захист прав та свобод, передбачених Конвенцією. Право звернутись до Європейського суду з прав людини виникає якщо вичерпані всі національні засоби захисту прав, передбачені у Конвенції. Третій розділ (ЄКПЛ) визначає процедурні питання для держав-учасниць стосовно ви-

конання Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод національними урядами, а також повноваження органів Ради Європи та їх посадових осіб щодо контролю та нагляду за цим.

23 лютого 2006 р. Верховна Рада України прийняла Закон "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" № 3477-IV. Розділ 4 цього закону було присвячено питанням застосування Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Відповідно до ст. 17 закону Конвенція та практика Європейського суду з прав людини визнаються джерелом права на території України. Більше того, цей нормативно-правовий акт зобов'язує застосовувати Конвенцію не лише в судовій, а й в адміністративній практиці. Міністерство юстиції зобов'язано здійснювати експертизу всіх нормативно-правових актів, які підлягають державній реєстрації на відповідність вимогам Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Міністерства та відомства забезпечують систематичний контроль за додержанням у рамках відомчого підпорядкування адміністративної практики, що відповідає Конвенції та практиці Суду. Загалом Конвенція відіграє надзвичайно важливу роль у зв'язку з тим, що до української системи права імплементована європейська система захисту прав людини.

Літ.: *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод* // Офіц. вісн. України. – 2006. – 23 серп. (№ 32); *Закон України про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини* // Уряд. кур'єр. – 2006. – 30 берез. (№ 60); *Мучник А. Г.* Філософія достоїнства, свободи и прав человека / А. Г. Мучник. – К. : Парлам. изд-во, 2009.

Мельник Ю.В.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ ГРОМАДАМИ АБО ОРГАНАМИ ВЛАДИ (далі – **Конвенція**)

– міжнародна угода, підписана у Мадриді 21 травня 1980 р. Україна приєдналася до **К.** у 1993 р. Транскордонне співробітництво відповідно до **К.** визначається як "будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними громадами або тери-

торіальними владами, що перебувають під юрисдикцією двох або кількох Договірних Сторін, а також на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей”. Відповідно до “Методичних рекомендацій щодо транскордонного співробітництва місцевих і регіональних влад в Європі”, виданих Радою Європи, основоположним принципом транскордонного співробітництва є встановлення зв’язків та договірних відносин у прикордонних зонах з метою пошуку спільних рішень та ідентичних проблем.

Розвиток транскордонного співробітництва між територіальними громадами або владами є пріоритетним напрямом зовнішньої та внутрішньої політики Ради Європи. Її основним внеском у визначення правових засад такого співробітництва була саме ця **К.** та два протоколи до неї, прийняті 9 листопада 1995 р. та 5 травня 1998 р. (набрав чинності 5 лютого 2005 р.). Протокол № 1 переважно стосувався створення і функціонування органу транскордонного співробітництва, у Протоколі № 2 йдеться про “міжтериторіальне співробітництво”, під яким розуміють будь-яку спільну діяльність, спрямовану на започаткування відносин між територіальними громадами або властями двох чи більше Договірних Сторін, крім відносин транскордонного співробітництва між сусідніми властями, включаючи укладання угод про співробітництво з територіальними громадами або властями інших сторін.

В основному тексті **К.** міститься 12 статей. **К.** передбачає, що договірні держави зобов’язалися підтримувати та заохочувати транскордонне співробітництво між територіальними громадами. У ст. 2 наводяться формулювання поняття “територіальні громади або органи влади”, які здійснюють місцеві або регіональні функції та визнаються як такі внутрішнім законодавством кожної держави. Кожна Договірна Сторона держави під час підписання цієї **К.** або після цього у повідомленні на ім’я Генерального секретаря Ради Європи може визначити громади або органи влади, види діяльності і форми, якими вона має намір обмежити сферу застосування цієї **К.** або які вона має намір виключити з неї.

К. передбачає, що Договірні Сторони можуть враховувати типові міждержавні дво- або багатосторонні угоди, вироблені у Раді

Європи і спрямовані на сприяння співробітництву між територіальними громадами та органами влади. Ці рамкові угоди, статuti та договори призначаються для керівництва і не мають сили договору. Договірним Сторонам дозволяється визначити контекст, форми та межі діяльності територіальних громад і органів влади у сфері транскордонного співробітництва. Договірні Сторони зобов’язуються усувати будь-які юридичні, адміністративні або технічні труднощі, що гальмують транскордонне співробітництво. Передбачено проведення консультацій договірних сторін, взаємний обмін інформацією. Додаток до тексту **К.** має назву “Типові угоди, статuti та договори, а також угоди, статuti та договори про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними громадами або органами влади”. Виключно до компетенції держав-учасниць належать лише: міждержавні угоди про розвиток транскордонного співробітництва; угоди про регіональні транскордонні зв’язки. Інші міждержавні угоди встановлюють лише юридичні межі, у рамках яких територіальні громади та органи влади реалізують транскордонне співробітництво.

В усій Європі найбільшого розвитку, починаючи з 1980 р., в цьому контексті набуло утворення об’єднань територіальними громадами або органами влади, які часто називали “євро регіонами”, що спрямовані на розвиток взаємного інформування, координацію діяльності та пряму дію залежно від засобів та обставин між їх членами. Поширення “Євро регіонів” в більшості, якщо не в усіх європейських державах та на численних її кордонах, зумовило необхідність гармонізації правил, що застосовуються до них. Юридичний статус цих об’єднань значно відрізняється в різних державах, і вони не користуються визнанням на європейському рівні. Європейські міністри, відповідальні за питання місцевого і регіонального розвитку, під час зустрічі в Будапешті 24-25 лютого 2005 р. визнали необхідність створення “чітких та ефективних правових засад для інституційного співробітництва між територіальними громадами або органами влади (євро регіонами)” (Декларація щодо забезпечення належного врядування на місцевому і регіональному рівні, “Будапештський Порядок денний”). Голови держав та урядів держав-членів Ради Європи під час зустрічі у

Варшаві 16-17 травня 2005 року вирішили “поглибити розвиток транскордонного співробітництва та стандарти демократії і належного врядування, включаючи функціонування публічної служби”. На наступній сесії у Валенсії 15-16 жовтня 2007 р. європейські міністри підтвердили свій намір щодо створення “чітких та ефективних правових засад для інституційного співробітництва” та погодилися “продовжити роботу над розробкою проекту Протоколу до Мадридської рамкової конвенції про об’єднання єврорегіонального співробітництва”.

Робота над проектом третього протоколу розпочалася у 2004 р. в рамках Комітету експертів з питань транскордонного співробітництва під егідою Європейського Комітету з питань місцевої та регіональної демократії (CDLR). Початковою метою була розробка **К.**, яка б містила “єдиний закон” щодо юридичного статусу органів транскордонного та міжрегіонального співробітництва. Після того, як Європейське співтовариство розпочало роботу над регламентом про юридичний статус органів прикордонного співробітництва (пропозиція Комісії від 14 липня 2004 р., потім Регламент (ЄС) № 1082/2006 Європейського Парламенту та Ради від 5 липня 2006 р. щодо Європейського об’єднання територіального співробітництва (ЄОТС)), ця робота була переорієнтована на підготовку проекту третього протоколу до Мадридської Конвенції, який би передбачив основні положення щодо створення та функціонування органів транскордонного і міжрегіонального співробітництва, водночас повністю відповідаючи Регламенту ЄС.

Робота була виконана Комітетом експертів з питань транскордонного співробітництва та його наступником – Комітетом експертів з питань місцевих та регіональних інституцій та співробітництва. Європейський Комітет з питань місцевої та регіональної демократії ухвалив проект третього протоколу 24 квітня 2009 р. Комітет Міністрів Ради Європи ухвалив текст протоколу 9 вересня 2009 р. та погодився відкрити його для підписання та ратифікації з нагоди 16-ї сесії Європейської конференції міністрів Ради Європи, відповідальних з питань місцевого і регіонального врядування під час зустрічі в м. Утрехт (Королівство Нідерланди) 16-17 листопада 2009 р.

Оскільки **К.** є рамковою, то вона визначає лише найголовніші засади транскордонного співробітництва і відкриває широкий простір для Договірних Сторін щодо його конкретизації.

Літ.: *Європейська конвенція про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними громадами або органами влади* // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 9; *Воронкова В. Г. Муніципальний менеджмент* / В. Г. Воронкова. – К. : [б. в.], 2004; *Драгоманов М. Старі Хартії Вільності* / М. Драгоманов // Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст. : хрестоматія / за ред. О. І. Семківа. – Львів : [б. в.], 1996. *Кушніренко О. М. Державна підтримка розвитку транскордонного співробітництва* : автореф. дис. ... канд. держ. упр. / Кушніренко О. М. – К., 2007.

Хаварівська Г.С., Лутчак І.Ф.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКСКЛЮЗІЇ

– багатофакторна концепція, що розкриває механізми виключення індивідів та груп з участі в соціальному обміні. **Є.к.с.е.** сформувалася на тлі концепції відносної бідності П.Таунзенда. На її основі Рада Міністрів ЄС у грудні 1984 р. запропонувала таке трактування бідності: це люди, сім’я чи група, ресурси (матеріальні, культурні та соціальні) яких настільки обмежені, що виключають їх з мінімально прийняттого способу життя, який має решта жителів тих європейських країн, де вони проживають. Важливим моментом у цьому визначенні є розуміння того, що бідність – це відхилення від “нормального” життя через обмеженість ресурсів.

Зазначена концепція вплинула не тільки на академічні кола, а й на політичні. Концепція соціальної ексклюзії виявилася більш зручною, оскільки безпосередньо не заперечувала післявоєнну політику Welfare State, ключовим пунктом якої була ліквідація бідності. **Є.к.с.е.** перенесла акцент з бідності як соціального явища на індивідуальний вимір буття окремої особи. Зміна парадигм знайшла відображення в ініційованих Комісією ЄС та санкціонованих Європарламентом спеціалізованих програмах щодо боротьби із *соціальною ексклюзією* в Європі. Діяльність у межах цих програм дала змогу чітко артикулювати, в яких саме ситуаціях люди страждають від ексклюзії: у разі, якщо вони перебувають у невідгданому становищі з точки зору освіти, кваліфікації, зайнятості, житлових, фінансових ресурсів тощо; коли

їхні шанси отримати доступ до соціальних інститутів, що здійснюють розподіл життєвих шансів, є відчутно нижчими порівняно з іншим населенням; подібні обмеження мають часову протяжність.

Петер Абрахамсон, професор соціології університету Копенгагена (Данія), так розмежує концепції бідності та ексклюзії:

Позиції	Бідність	Ексклюзія
Ситуація	Брак необхідних ресурсів	Обмеження загальноприйнятих прав
Причина	Фрустрація потреб	Дискримінація від інститутів інтеграції
Перспектива	Статична (стан)	Динамічна (процес)
Тип соціальної стратифікації	Вертикальна (вищі – нижчі класи)	Горизонтальна (“інсайдери – аутсайдери”)
Можливі заходи щодо захисту	Соціальні трансфери (гарантований мінімальний дохід)	Соціальні послуги (заходи щодо активації)
Дисциплінарний підхід	Економічний	Соціологічний

Зазначені зміни були зумовлені новим контекстом життя сучасного суспільства. На сьогодні дедалі більше втрачають значення відносини в координатах “верх-низ” (вищий клас–нижчий клас), натомість більшої ваги набувають відносини “центр–периферія” (тобто “зсередини–ззовні”, “інсайдери–аутсайдери”). На думку М.Кастельса, на сьогодні населення Земної кулі пододало поняття простору і часу, тож виокремлюються нові спільноти, які можуть жити як у різних просторах (глобальному, локальному), так і в різному часі.

Тож **Є.к.с.е.** є постмодерним варіантом концепції бідності. При цьому поняття ексклюзії включає поняття “бідність”, однак остання не перекриває ексклюзії повністю. Сама по собі бідність не веде до виключення. Однак за умов наявності численних механізмів дискримінації певні категорії людей починають “випадати” з соціальних мереж, навіть з родинного та найближчого оточення.

Є.к.с.е. динамічна, вона має багатofакторний характер, що розкриває механізми виключення індивідів та груп з участі в соціальному обміні. Саме тому починаючи з 1990-х рр. політична спільнота у межах ЄС вважає соціальну ексклюзію більш адекватною концепцією боротьби із соціальною несправедливістю, ніж концепцію бідності.

Німецький дослідник Ульріх Бек сучасне суспільство схарактеризував як суспільство

ризиків, відповідно на зміну старої держави добробуту, що тяжіла до солідарності та рівності, прийшла нова держава добробуту, головними цінностями якої стали безпека та розподіл ризиків. Ці думки знайшли відображення в “Зеленому меморандумі про майбутнє соціальної політики в Європі” 1993 р., у якому була поставлена під сумнів можливість позитивного розвитку суспільства, виходячи з наявних умов держави добробуту, оскільки існує ризик утворення такого суспільства, в якому створення багатств буде прерогативою висококваліфікованої робочої сили, в той час коли доходи за принципом соціальної справедливості будуть перерозподілятися на користь значної маси економічно неактивних людей. Таке суспільство вочевидь стане роз’єднаним та неконкурентоспроможним.

Європейська Комісія та Рада Європи на сьогодні пов’язують соціальну ексклюзію з неадекватною реалізацією соціальних прав. Ексклюзія пов’язана не тільки з індивідуальними відмінностями (і, відповідно, із можливостями вибору, які має людина), а й із соціальною диференціацією, вже створеними у суспільстві структурами та асоціаціями, існуючою системою поділу праці тощо. Саме з розуміння цього виводиться європейська правозахисна практика, яка тісно пов’язує соціальну ексклюзію з проблемами бідності та питаннями справедливості й можливості реалізації власних прав.

Є.к.с.е. орієнтується на захист прав, які були зафіксовані практично у всіх міжнародних конвенціях, у тому числі у Європейській соціальній хартії.

Літ.: *Abrahamson P.* Postmodern Governing of Social Integration or Risk Management / *P. Abrahamson* // *Sociologisk Rapportserie*. – 1998. – N 13; *Townsend P.* The international analysis of poverty / *P. Townsend*. – New York : Harvester Wheatsheaf, 1993; *Бек У.* Общество риска. На пути к другому модерну / *У. Бек*. – М. : Прогресс-Традиция, 2000; *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество, культура / *М. Кастельс*. – М. : ГУ ВШЭ, 2000.

Міхеєва О.К.

ЄВРОПЕЙСЬКА ПАТЕНТНА КОНВЕНЦІЯ (див. *Європейська патентна організація*).

ЄВРОПЕЙСЬКА ПАТЕНТНА ОРГАНІЗАЦІЯ (англ. European Patent Organization) – міжнародна патентна організація, яка регулює патентне право у Європі з метою охо-

рони прав на винаходи, промислові зразки, товарні знаки тощо. Основні цілі діяльності **Є.п.о.** – видача європейських патентів, який надає його власнику патентний захист протягом 20 років, поширення співробітництва між європейськими державами в галузі охорони інтелектуальної власності та посилення патентного захисту завдяки єдиній процедурі видачі патентів. **Є.п.о.** була створена в 1977 р. на основі Конвенції про видачу європейських патентів, підписаній в 1973 р. Штаб-квартира **Є.п.о.** розміщена в Мюнхені (Німеччина). **Є.п.о.** з 1993 р. укладає з державами не членами **Є.п.о.** договори про поширення дії європейських патентів на їх території за умови, що ці країни мають власне патентне відомство і прийняли закон про охорону інтелектуальної власності. Видані за таких умов патенти представляють у цих країнах такий самий захист, як і європейські патенти **Є.п.о.**

Крім **Є.п.о.**, міжнародний захист прав на інтелектуальну власність здійснюють Паризький союз (група країн, які підписали Паризьку конвенцію про охорону промислової власності), Бернський союз (група країн, які підписали Бернську конвенцію про охорону літературних та художніх витворів) та Всесвітня організація інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization, WIPO). Членом WIPO може стати будь-яка держава, яка є членом одного з двох (Паризького чи Бернського) союзів. Європейська патентна конвенція (**Є.п.к.**) – конвенція про видачу європейських патентів, завдяки якій 5 жовтня 1973 р. у Мюнхені була реалізована ідея щодо створення європейської патентної системи. Об'єктом патентування в межах однієї країни найчастіше є винаходи. Винаходом визнається технічне вирішення, яке має новизну і суттєві відмінності від аналогів. Охорона прав винахідника здійснюється за допомогою патентів. Патент (від лат. *patens* – свідоцтво, грамота) – документ, який засвідчує визнання державою технічного вирішення винаходом і закріплює за особою, якій він виданий (патентовласником), виключні права на його винахід. Патент видається державним патентним відомством винахіднику чи його правонаступнику (право на службовий винахід належить підприємцю) за його заявою, розглянутою відповідно до процедури, встановленої законодавством певної країни. Строк дії патен-

ту також встановлюється національним законодавством (переважно 15-20 років). Виключне право патентовласника полягає в наданні йому монопольного права на застосування винаходу. Патент охороняє права власника тільки в країні, де він виданий. У країнах Європейського Союзу визнаються дійсними тільки європейські патенти.

Є.п.к. регулює процедуру видачі європейського патенту, який з дати його публікації в тих країнах, для яких він був виклопотаний, закріплює за власником патенту такі самі права та відповідний термін дії, які надаються національним патентом. У **Є.п.к.** закріплені принцип вільного доступу для представника будь-якої країни незалежно від її членства в **Є.п.о.** Тому заявка може бути подана будь-якою особою незалежно від її громадянства і місця проживання, фізичною чи юридичною, спільно або індивідуально. На національній стадії міжнародна заявка розглядається в патентних відомствах тих держав, у яких заявник має намір забезпечити охорону. При цьому враховуються результати міжнародного пошуку і міжнародної попередньої експертизи. Національні відомства ухвалюють рішення про видачу або про відмову у видачі патенту. Вони діють на підставі РСТ (Patent Cooperation Treaty) – Договору про патентну кооперацію, укладеному в 1970 р. в рамках Паризької конвенції. У сфері подання та розгляду заявок на винаходи цей договір дає заявнику можливість подати тільки одну міжнародну заявку і вказати ті країни, що підписали договір, у яких потрібна охорона заявленого винаходу.

Паризька конвенція по охороні промислової власності (англ. Paris Convention for the Protection of Industrial Property), підписана у першій редакції у Парижі 20 березня 1883 р., є однією з найперших та найважливіших міжнародних угод у сфері *інтелектуальної власності*. Надалі Конвенція неодноразово переглядалась і доповнювалась. У країнах-учасниках Паризька конвенція діє за різними редакціями залежно від того, який з її текстів був ратифікований країною. Учасники Конвенції утворюють так званий Міжнародний союз по охороні промислової власності (також відомий як *Паризький союз*). За цією конвенцією патенти будь-якої країни-учасниці є доступними всім іншим учасникам цієї конвенції. **Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів** (англ. Berne

Convention for the Protection of Literary and Artistic Works), підписана 9 вересня 1886 р. у Берні, є міжнародною угодою, яка визначає, що як тільки твір зафіксовано на будь-якому фізичному носії, його автор автоматично стає власником всіх авторських прав на цей твір та будь-які похідні твори.

Всесвітня організація інтелектуальної власності (англ. World Intellectual Property Organization або WIPO, фр. Organisation mondiale de la propriété intellectuelle або OMPI) є одним із спеціалізованих агентств ООН, яке створене з метою забезпечити захист інтелектуальної власності на світовому рівні. Була утворена в 1970 р. на основі Конвенції про заснування WIPO, підписаної в Стокгольмі в 1967 р. WIPO сприяє підписанню нових міжнародних угод та модернізації національних законодавств, заохочує адміністративне співробітництво між країнами, надає технічну допомогу країнам, що розвиваються, і утримує служби, які полегшують міжнародний захист винаходів, знаків, промислових зразків, творів та інших об'єктів інтелектуальної власності.

Літ.: *Интеллектуальная собственность в Украине: правовые основы и практика* : в 4 т. / общ. ред. А. Д. Святоцкий ; Акад. правов. наук Украины, Гос. патент. ведомство Украины. – К. : Ін Юре, 1999. – Т. 1 : Право інтелектуальної власності / С. А. Довгий [и др.] ; ред. В. М. Литвин, С. А. Довгий. – К. : Ін Юре, 1999. – 489 с.; *Право інтелектуальної власності* / М. В. Паладій [та ін.] ; заг. ред. М. В. Паладій ; Держ. департамент інтелектуальн. власності, АПН України ; Ін-т приват. права і підприємництва. – К. : Парламент. вид-во, 2006. – 432 с.; *Біла книга. Інтелектуальна власність в інноваційній економіці України* / Верховна Рада України ; Ком. з питань науки і освіти ; упоряд. Г. О. Андрощук [та ін.] ; заг. ред. В. І. Полохало. – К. : Парлам. вид-во, 2008. – 408 с.; *Соснін О. В.* Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України / О. В. Соснін. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 572 с.; *Інтелектуальна власність у формуванні інноваційної економіки України: проблеми законодавчого забезпечення та державного регулювання* : матеріали слухань у Ком. Верхов. Ради України з питань науки і освіти / за заг. ред. проф. В. І. Полохала ; авт.-упоряд. Г. О. Андрощук ; Верховна Рада України ; Ком. з питань науки і освіти. – К. : Парлам. вид-во, 2010. – 383 с.; *Крайнев П.* Економічна доцільність патентування винаходів за кордоном / П. Крайнев // *Право України*. – 2002. – № 5.

Загайнова Л.І.

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА СУСІДСТВА (European Neighbourhood Policy) – один з видів процесу європейської інтеграції у формі нової політики Європейського Союзу, яка має на меті створити на південь і схід від нових кордонів розширеного ЄС зону стабільності, миру та добробуту шляхом налагодження тісних довготривалих відносин із сусідніми країнами. Уперше принципи **Є.п.с.** були викладені в зверненні Європейської Комісії під назвою “Розширена Європа” у березні 2003 р., а в травні 2004 р. з’явився більш детальний документ стратегічного характеру щодо **Є.п.с.**

Основною метою **Є.п.с.** є уникнення появи нових ліній поділу між розширеним ЄС і його сусідами та надання їм можливості брати участь у різних видах діяльності Євросоюзу шляхом тіснішої політичної, економічної, культурної співпраці та взаємодії в галузі безпеки. **Є.п.с.** спрямована на виконання одного з основних завдань Євросоюзу – зробити особливий внесок у забезпечення стабільності й належного урядування у найближчому оточенні ЄС і сприяти створенню кола країн з належним урядуванням на схід від ЄС та на кордонах Середземномор’я, з якими ЄС міг би тісно співпрацювати.

Є.п.с. поширюється на такі країни, як Алжир, Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Лівія, Молдова, Марокко, Сирія, Туніс, Україна та Палестинська автономія. **Є.п.с.** пропонує сусіднім країнам привілейовані відносини, які будуватимуться на взаємному визнанні спільних цінностей, переважно у сфері верховенства права; справедливого управління; дотримання прав людини, зокрема прав меншин; принципів ринкової економіки та безперервного розвитку. На основі стратегії розробляються детальні плани дій з кожною країною-партнером. Плани дій визначають пріоритетні завдання, виконання яких має зблизити країну з ЄС.

Є.п.с. стала відповіддю на нову геополітичну реальність, що постала внаслідок останнього розширення ЄС, і здійснюється через двосторонні плани дій, погоджені й укладені Євросоюзом з кожною країною-сусідкою терміном дії на три роки. Такі плани дій як справжні управлінсько-правові інструменти реалізації **Є.п.с.** визначають зміст політичних та економічних реформ стосовно коротко- та середньострокових пріоритетів. Украї-

на та ЄС підписали План дій Україна – ЄС 21 лютого 2005 р. Завдання, яке поставили перед собою сторони на трирічний строк дії плану, зводилося до встановлення тісніших відносин, спрямованих на стабільність, безпеку та добробут.

Першим важливим кроком щодо встановлення конкретних умов, на яких ЄС тісніше працює зі своїми сусідами, була Стратегія та звіти про сусідні країни, представлена Комісією 12 травня 2004 р., у якій конкретизовано основні складові **Є.п.с.** за допомогою принципів, географічного масштабу, методології впровадження цієї політики та питань, що стосуються регіональної співпраці. Стратегія також пояснює, у який спосіб має надаватися фінансова підтримка впровадженню **Є.п.с.** і визначає, як буде здійснюватися співпраця у таких сферах, як економічно-соціальний розвиток, торгівля та енергетика.

Результати першого оцінювання досягнутих успіхів у виконанні Планів дій та запровадженні **Є.п.с.** були опубліковані Європейською Комісією в грудні 2006 р., а другі та детальні 12 національних звітів щодо успіхів – у квітні 2008 р. Підсумовуючи результати першого року застосування **Є.п.с.**, Комісія у Повідомленні від 4 грудня 2006 р. “Про посилення Європейської політики сусідства” дійшла висновку, що перші 18 місяців запровадження **Є.п.с.** заклали міцні підвалини для посиленних відносин між Союзом та його сусідами і що **Є.п.с.** тепер має фінансовий інструмент спеціального призначення – Європейський інструмент сусідства та партнерства (ЄІСП), який помітно підвищить якість допомоги з боку ЄС і надасть більше ресурсів для підтримки реформ у країнах-партнерах. ЄІСП замінив програми TACIS та MEDA. В період з 2007 р. до 2013 р. ЄІСП сприятиме посиленій співпраці і поступовій економічній інтеграції між ЄС і країнами-партнерами. **Є.п.с.**, на думку Комісії, досить швидко досягла високих результатів. Зокрема, запроваджено інструмент інвестування у країни-сусіди, започатковано ініціативу регіонального виміру для Сходу Чорноморська взаємодія (синергія), досягнуто значних успіхів щодо надання можливостей участі країн-партнерів ЄПС у програмах ЄС та його агенцій. Незважаючи на це залишається ще багато питань, які потребують вирішення. Багато країн-учасниць ЄПС по-

трують проведення політичного, соціального та економічного реформування. Тому Комісією запропоновано подальші дії, які б зробили цю політику ще більш ефективною. Запровадження таких дій вимагатиме політичного управління, партнерського підходу та вирішення цілої низки суперечливих питань, оскільки фактично йдеться про спроможність ЄС розробляти свою зовнішню політику на додаток до розширення своїх кордонів, яке має бути ефективним для сприяння майбутнім перетворенням та реформам. 5 грудня 2007 р. було опубліковано Повідомлення Європейської Комісії під назвою “Міцна Європейська політика сусідства”, зміст якого базується на концептуальному аналізі функціонування **Є.п.с.** та містить пропозиції щодо подальших кроків, необхідних для підвищення її ефективності протягом наступного, 2008 р.

Вартим уваги є те, що згідно з концепцією **Є.п.с.** об'єктами її дії не можуть бути країни Європейської економічної зони, а також країни-кандидати, потенційні кандидати та Росія. Виходячи з цього, можна зробити логічний висновок, що Україна, на яку поширюється **Є.п.с.**, не розглядається Євросоюзом у контексті цієї політики навіть як потенційний кандидат на вступ до ЄС. Можливо така позиція Євросоюзу пояснюється тим, що **Є.п.с.** є односторонньою ініціативою ЄС щодо Південного Середземномор'я, Близького Сходу та окремих країн Східної Європи. Проте Україна зацікавлена розвивати двосторонні відносини з ЄС у напрямі реалізації стратегічної мети – вступу до ЄС. При цьому Україна апелює до ст. 49 Договору про заснування ЄС, п. 5 Рекомендацій Європейського Парламенту на переговори ЄС з Україною від 12 липня 2007 р. та п. b Резолюції Європейського парламенту від 25 лютого 2010 р. щодо ситуації в Україні, відповідно до яких ЄС відкритий для будь-якої європейської держави, що поділяє його демократичні цінності.

Крім України, під безперспективність отримання членства в ЄС потрапили й інші країни Східної Європи, на які поширюється **Є.п.с.**, що, у свою чергу, може спричинити дестабілізацію й подальшу стагнацію країн регіону. **Є.п.с.** не влаштувала Україну з самого початку як країну, яку не можна називати сусідом Європи, оскільки вона, власне, є географічною частиною в її центрі.

Подальша співпраця у рамках **Є.п.с.** показала, що Україна зробила багато значних кроків на шляху до європейської інтеграції та зміцнення стабільності й безпеки на Європейському континенті. Тому для продовження цього процесу єдиних рамок **Є.п.с.** стало вже замало. Такий розвиток подій зумовив гостру потребу у виокремленні південного й східного напрямів **Є.п.с.** Східний напрям мав визначити європейську ідентичність східних партнерів, сформувати двосторонні відносини та багатостороннє співробітництво, які б відрізнялися від південного напрямку **Є.п.с.** і враховували особливості Східної Європи та Південного Кавказу. Впровадження нових ініціатив ЄС було також зумовлено незадовільними результатами попередніх ініціатив. Спочатку за ініціативою Франції був відокремлений південний напрям під назвою “Союз для Середземномор’я”. Зазначена ініціатива просуvalася переважно Францією з істотними труднощами, оскільки країни – члени ЄС, які не мали виходу до Середземного моря, не сприймали створення нового Союзу в цьому регіоні за їх участю. Напередодні засідання Європейської Ради, 28 травня 2008 р., президент Франції Ніколя Саркозі, перебуваючи з візитом у Польщі, висунув ідею створення союзу в Середземноморському регіоні. Скептичність Польщі стосовно створення будь-якого союзу у цьому регіоні зумовило започаткування двох нових ініціатив: щодо Сходу та Півдня Європи. Франція заручилася підтримкою Польщі для планів на період Французького Президентства в ЄС та для створення Союзу для Середземномор’я, а Польща натомість заручилася підтримкою своїх планів щодо розвитку політики ЄС у східному напрямі. У результаті такого компромісу 23 травня 2008 р. була оформлена спільна пропозиція Польщі й Швеції “Східне партнерство”. Південний же напрям **Є.п.с.** був оформлений 13 липня 2008 р. на саміті Союзу Середземномор’я. Варто зауважити, що сама ідея відокремлення східного напрямку **Є.п.с.** існувала задовго до виникнення вищезгаданої ініціативи “Східного партнерства” і набула активного розвитку одночасно з ініціативою створення Союзу для Середземномор’я. Так, 22 квітня 2008 р. представник Європейського парламенту від Німеччини Інго Фрідріх задекларував ідею створення Східноєвропейського Союзу. Було запропоновано ство-

рити на східному напрямі ЄС організацію, до якої б увійшли Україна, Молдова та країни Південного Кавказу. Одразу було проведено два засідання: засідання країн Вишеградської групи та спільне засідання цих країн, а також Швеції та України, які зафіксували чітке прагнення посилити східний напрям **Є.п.с.**

Напрямок посилення східного вектора **Є.п.с.** став одним з пріоритетних у зовнішній політиці Польщі на 2008 р., яка позиціонує себе лідером у цьому питанні. Польща намагається зміцнити свою позицію в ЄС, насамперед за рахунок посилення ролі в Східній Європі, має намір реалізовувати **Є.п.с.** на східному напрямку зі своїми партнерами: Чеською Республікою, Словаччиною, Угорщиною, Естонією, Литвою, Латвією, Румунією і Болгарією, а також із Швецією. На засіданні Європейської Ради у березні 2008 р. Польща підтримала пропозицію створити Союз для Середземномор’я і, таким чином, розраховувала на підтримку з боку ЄС для виокремлення східного напрямку **Є.п.с.** Ці прагнення Польщі були реалізовані й знайшли відображення, як уже зазначалося, в спільній польсько-шведській пропозиції “Східне партнерство” від 23 травня 2008 р., яка була представлена та ухвалена на засіданні Ради ЄС із загальних справ і зовнішніх відносин 26 травня 2008 р. та стала флагманською ініціативою Європейського Союзу. 25 травня 2011 р. Європейська Комісія та Високий представник ЄС із закордонних справ та безпекової політики опублікували щорічний “пакет політики сусідства”. Він складається з пропозицій щодо реформи **Є.п.с.**, 12 доповідей щодо поступу конкретних країн у 2010 р., зокрема України, а також галузевої доповіді та доповіді про Східне партнерство.

Наведемо окремі факти та цифри реалізації **Є.п.с.** щодо України: 2005 р. – ухвалено План дій ЄС-Україна; 2007 р. – розпочато переговори про укладання далекоюсяжної Угоди про асоціацію; 2007, 2008 та 2009 р. – мобілізовано Механізм ЄС із захисту цивільного населення, спрямований на здійснення першої оцінки шкоди довкіллю та необхідних дій для усунення наслідків забруднення у Керченській протоці, на оцінку наслідків паводків на річках Дністер та Прут, на допомогу Україні в боротьбі проти пандемії грипу та в запобіганні наслідкам можливого прориву дамби в Калуші; 2008 р. – набула

чинності Угода про спрощення візового режиму та Угода про реадмісію. Розпочато візовий діалог, довгостроковою метою якого є запровадження безвізового режиму; 2008 р. – Україна приєдналася до СОТ, у такий спосіб відкривши можливості для початку переговорів щодо глибокої та всебічної зони вільної торгівлі з ЄС; 2007-2010 рр. – бюджет допомоги Україні з боку Європейського інструменту сусідства та партнерства досяг 494 млн євро; додаткові 28,6 млн євро надано з бюджету Механізму допомоги на цілі урядування (Governance Facility); 2011-2013 рр. – Єврокомісія оголосила, що індикативний трирічний бюджет допомоги Україні з боку Європейського інструменту сусідства та партнерства дорівнюватиме 470,1 млн євро; 2008-2010 рр. – з бюджету Інвестиційного інструменту сусідства виділено 22 млн євро на фінансування п'ятьох проектів в Україні, передусім в енергетичному секторі. Україна також частково скористалася з 42 млн євро, виділених на реалізацію регіональних проектів у східному векторі Європейської політики сусідства; 2011-2013 рр. – у березні 2010 р. було ухвалено нову Національну індикативну програму для України на період з 2011 до 2013 р. Її бюджет – 470,1 млн євро. Програму спрямовано на підтримку досягнення ключових цілей, викладених в Порядку денному асоціації між Україною та ЄС: належного врядування та верховенства права; сприяння набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (зокрема розділу про глибоку та всебічну зону вільної торгівлі) та стійкого розвитку.

Літ.: *Bulletin of the European Union*. – 2003. – N 3. – P. 107-108; *General Report on the Activities on the European Union, 2006* (Brussels – Luxembourg, 2007). – P. 151-158. – Режим доступу : <http://europa.eu/bulletin/en/200712/p133002.htm>; *Грицяк І. А.* Європейська інтеграція у східноєвропейському та південному напрямках / І. А. Грицяк // Вісн. НАДУ. – 2008. – № 1. – С. 5-14; *Східне партнерство ЄС: додаткові можливості для євроінтеграції України* / І. Ф. Газизуллін, М. М. Гончар, О. В. Коломієць та ін. ; за ред. В. Мартинюка. – К. : Агентство “Україна”, 2009. – 84 с.; “*Європейський простір*” – веб-портал просвропейського громадянського суспільства України. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua>; *Східне партнерство: поглиблення двосторонніх відносин і розвиток багатостороннього співробітництва* // Євробюлетень. – 2009. – № 5. – С. 4-6. – Режим доступу : <http://eeas.europa.eu>

Грицяк І. А.

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

– система цілей та дій держав і урядів країн ЄС, спрямованих на оптимальне забезпечення медичних потреб населення; система заходів, спрямованих на забезпечення якості надання медичної допомоги населенню і створення відповідних оптимальних умов для продовження його життя, вирішення стратегічних і тактичних завдань розвитку сфери охорони здоров'я відповідно до інтересів європейської та світової спільноти. **Є.п.с.о.з.** є складовою частиною соціальної політики держав і передбачає наукове обґрунтування стратегії і тактики покращання організації та якості надання медичної допомоги населенню.

Є.п.с.о.з. реалізується шляхом координації зусиль європейських країн, спрямованих на підтримання та покращання здоров'я населення Європи та світу. Суб'єктами **Є.п.с.о.з.** є центральні і місцеві органи влади держав ЄС, об'єктами – окремі галузі охорони здоров'я, соціальна інфраструктура, ресурси... **Є.п.с.о.з.** передбачає наявність чітких механізмів державного управління, які забезпечують контроль та реалізацію державної політики збереження здоров'я населення. Всебічне сприяння індивідуальному і громадському здоров'ю, яке широко впроваджено державними і громадськими організаціями в країнах Європейського регіону, продиктоване вимогами, які висуває сучасність перед суспільством.

Європейська структура системи охорони здоров'я являє собою двоступеневий рівень надання медичної допомоги – сімейний лікар та лікарня-госпіталь. Діяльність сімейного лікаря, на думку дослідників системи охорони здоров'я в європейських країнах, забезпечує не тільки гарантовану якість медичного обслуговування, але і є основою для регулювання фінансових потоків у галузі. Характерною рисою системи охорони здоров'я більшості розвинених країн є страхова медицина.

Перші спроби скоординувати політику в галузі охорони здоров'я здійснювалися ще на початку 1950-х рр. Так, у 1948 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Загальну Декларацію прав людини, в якій зафіксовано, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, який необхідний для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї.

Питання правового регулювання охорони здоров'я розглядаються в багатьох міжнародних документах, прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН, Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ), Всесвітньою медичною асоціацією, Радою Європи тощо.

Згідно з концепцією "Поле здоров'я" стан здоров'я розглядається як наслідок способу життя, впливу довкілля, біології людини і охорони здоров'я. Саме цей підхід через 10 років покладено в основу загальної стратегії європейської охорони здоров'я, прийнятої ВООЗ в 1984 р., а також використано при укладанні Оттавської хартії охорони здоров'я, прийнятої в 1986 р.

У 1991 р. XXXIV сесія Парламентської асамблеї Ради Європи прийняла рекомендації урядам держав. Там, зокрема, зазначається, що здоров'я є показником якості життя і невід'ємною частиною соціального, економічного і культурного розвитку індивіда.

У 1992 р. Європейське бюро ВООЗ розробляє перспективні напрями розвитку охорони здоров'я населення, які були відображені в доповіді "Перспективи охорони здоров'я в Європі на майбутнє" ("*Perspectives on the Future of Health Care in Europe*"). В цій доповіді була визначена низка факторів, що найбільше впливає на стан здоров'я населення та охорону здоров'я в цілому в регіоні. Серед основних факторів були визначені: регулююча роль держави в охороні здоров'я; демографічні зміни, що впливають на стан здоров'я та медичну допомогу; швидкий розвиток медичних технологій; зміни соціального та політичного клімату в Європі. Більшість країн Європейського регіону ВООЗ сьогодні проводять ґрунтовний аналіз своїх систем охорони здоров'я, оцінюють можливості проведення реформ у галузі, виявляють нові підходи до фінансування, організації, політики та прийняття управлінських рішень з метою підвищення ефективності, рівня та якості надання медичної допомоги.

У Статуті, прийнятому ВООЗ проголошується, що уряди несуть відповідальність за здоров'я своїх народів, і ця відповідальність вимагає вжиття відповідних заходів соціального характеру в галузі охорони здоров'я. Провідною тезою політики ВООЗ у XXI ст. є запровадження відповідальності урядів держав за здоров'я населення. Перед урядами європейських держав Програмою ВООЗ

"Здоров'я – 21" поставлено 21 конкретне завдання, відповідно до яких і реалізується стратегія охорони здоров'я в Єврозоні.

Новий погляд європейських країн на здоров'я включає аналіз умов фізичного середовища, соціально-економічних умов існування людей і передбачає як важливу умову для збереження здоров'я нації активну участь у цьому процесі самого населення. Основними принципами стратегії Всесвітньої організації охорони здоров'я "Здоров'я для всіх" є: *справедливість* (основний принцип). Усім людям мають бути забезпечені рівні можливості для повної реалізації потенціалу здоров'я; *запобігання* захворюванням та зміцнення здоров'я. Це є найважливішими стратегічними підходами, що забезпечують досягнення людьми такого стану здоров'я, який дає змогу повністю використовувати їх фізичні, психічні та соціальні можливості; *активна участь* окремих людей, а також громад у визначенні пріоритетів, прийнятті та виконанні рішень, якщо вони добре інформовані та мотивовані; *співпраця* якомога більшої кількості складових суспільства з метою досягнення здоров'я для всіх. Міжгалузеві дії є необхідними для забезпечення здоров'я, захисту від факторів ризику довкілля, економічного та соціального оточення; *задоволення основних потреб* суспільства, що здійснюється через гармонійну систему охорони здоров'я, побудовану на первинній медичній допомозі та адекватній практиці направлення хворих до лікарів-спеціалістів, які надають прийнятні з урахуванням конкретних умов якісні послуги; *вихід* усе більшої кількості проблем у сфері охорони здоров'я *за межі національних кордонів*.

Серед важливих нормативно-правових актів, які регламентують повноваження громадян у питаннях охорони здоров'я, узагальнюючими є Лісабонська декларація з прав пацієнтів і Європейська хартія з прав пацієнтів. Перша з них розроблена та прийнята Всесвітньою лікарською асоціацією у 1981 р. (редакція 1995 р.). Декларація визначила стратегію щодо просування прав пацієнтів у Європі, що містить рекомендації: з розробки законодавства чи нормативного регулювання; з прийняття медичних чи інших професійних кодексів, хартій пацієнтів та інших подібних документів для побудови основ суспільного взаєморозуміння; з організації тісного співробітництва груп

пацієнтів та провайдерів медичних послуг; з необхідності державної підтримки громадських організацій у галузі прав пацієнтів; з проведення національних конференцій для вироблення спільних рішень; із залучення засобів масової інформації (ЗМІ) до інформування суспільства в галузі прав та відповідальності пацієнтів; з покращання системи освіти, а також подальшого просування досліджень у цій сфері.

Вагомим внеском у розвиток концепції прав пацієнтів стали задекларовані в Європейській Хартії пацієнтів 14 конкретних прав пацієнтів, частина яких є новими правами, що спрямовані на підвищення рівня захисту прав пацієнтів/громадян. До таких нових прав віднесено такі: *на повагу до часу пацієнта* – право одержувати необхідне лікування шонайшвидше і в межах наперед установленого часу на будь-якій стадії лікування; *на дотримання стандартів якості* – право доступу до високоякісних медичних послуг і дотримання чітких стандартів якості; *на безпеку при медичному втручанні* – право бути захищеним від спричинення шкоди, зумовленої неякісною роботою медичних установ або його персоналу; *мати нагоду доступу до сучасних досягнень* – право доступу до найсучасніших медичних процедур незалежно від економічних і фінансових міркувань; *на усунення невинуватих страждань і болю* – право на усунення, наскільки це можливо, страждань і болю на будь-якій стадії свого захворювання; *на лікування, що індивідуалізується* – право на застосування діагностичних або лікувальних програм, що максимально відповідають стану здоров'я пацієнта; *на компенсацію* за понесені фізичні або моральні ушкодження в результаті проведеного лікування; *на активну громадську позицію*, включаючи можливість здійснювати діяльність у спільних інтересах, спрямовану на захист прав у галузі медичної допомоги і право на участь у формуванні політики в галузі охорони здоров'я.

Для підвищення ефективності запровадження тієї чи іншої стратегії більшість європейських країн вжила комплекс заходів, що мали сприяти здійсненню реформи в галузі державного управління охороною здоров'я. Весь комплекс заходів, а також механізми їх досягнення можна розподілити на чотири окремі взаємопов'язані категорії: *створен-*

ня потенціалу (ресурси: технічні, управлінські і фінансові та інфраструктури, необхідні для здійснення реформи); *усунення чи використання соціальних факторів*, які перешкоджають, або сприяють розробці і реформуванню системи державного управління охороною здоров'я; *формування політичних союзів*: становлення відносин, які сприятимуть підтримці й успішному проведенню перетворень; *вироблення системних процедурних цілей*, досягнення яких сприятиме підтримці перетворень та активізуватиме їх проведення.

Найсерйознішою проблемою галузі охорони здоров'я в Європі стає підвищення вартості медичного обслуговування. Цей процес зумовлений такими факторами, як старіння населення, підвищення рівня захворюваності на хронічні хвороби та інвалідності, поява нових методів лікування та медичних технологій, а також надія населення на краще медичне обслуговування, що зростає. Зважаючи на проблеми, що постають у зв'язку з цим перед керівниками галузі охорони здоров'я, виникає необхідність розробки нових стратегій державного управління, метою яких є вдосконалення існуючих систем охорони здоров'я.

Літ.: *Здоровье – 21: Основы политики достижения здоровья для всех в Европейском регионе Всемирной организации здравоохранения* // ВОЗ, Европейское региональное бюро. – Копенгаген : [б. и.], 1999; *Ковжарова Е.* Міжнародний досвід вирішення проблеми фінансування системи охорони здоров'я: Практичні висновки для України / Е. Ковжарова // *Формування демократичного та ефективного державного управління в Україні* : матеріали наук.-практ. семінару 11-12 берез. 2002 р. / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2002; *Пліш Б. А.* Визначення пріоритетів в охороні здоров'я: Європейський досвід / Б. А. Пліш // *Зб. наук. пр. УАДУ*. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – Вип. 1; *Пліш Б. А.* Державне управління охороною здоров'я в країнах Східної Європи: досвід та можливість використання в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Пліш Б. А. ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2005; *Салтман Р. Б.* Реформи системи здравоохранения в Европе. Анализ современных стратегий : пер. с англ. / Р. Б. Салтман, Дж. Фигейрас. – М. : ГЭОТАР МЕДИЦИНА, 2000. – 432 с.

Мазур О.В.

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІЦЕЙСЬКА СЛУЖБА (див. *Європол*).

ЄВРОПЕЙСЬКА ПРОКУРАТУРА – новий правоохоронний орган в Європейському Союзі, створений для боротьби проти злочинів, що завдають шкоди фінансовим інтересам Союзу. Згідно зі ст. 86 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДфЄС) **Є.п.** може заснувати при Євроюсті Європейська Рада за допомогою постанов (регламентів), що ухвалюються згідно зі спеціальною законодавчою процедурою. Рада діє одностайно після отримання згоди Європейського Парламенту.

Є.п., підтримуючи у належних випадках зв'язок з Європолем, відповідальна за розслідування злочинів проти фінансових інтересів Союзу, а також за звинувачення та притягнення до суду їх виконавців та спілників, як це визначено постановою (регламентом), що ухвалюється згідно зі спеціальною законодавчою процедурою. **Є.п.** виконує щодо таких злочинів функції обвинувачення в компетентних судах держав-членів.

Загальні положення про **Є.п.**, умови виконання її функцій, процесуальні правила стосовно її діяльності, а також правила щодо прийнятності доказів та правила судового контролю процесуальних заходів, вжитих під час виконання її функцій, визначають постанови (регламенти), що ухвалюються згідно зі спеціальною законодавчою процедурою. З метою розширення повноважень **Є.п.** на сферу тяжких злочинів транскордонного змісту та про внесення змін до ч. 2 ст. 86 ДфЄС щодо виконавців та спілників тяжких злочинів, що впливають на більш ніж одну державу-члена, Європейська Рада може у цей самий час або в подальшому ухвалити рішення про внесення змін до ч. 1 цієї статті. Європейська Рада діє одностайно після отримання згоди Європейського Парламенту та після проведення консультацій з Комісією.

Літ.: *Установчі договори Європейського Союзу (консолідовані версії)* : пер. Держ. департаменту з питань адаптації законодавства / за заг. ред. Олени Зеркаль. – К. : Ніка-Прінт, 2010. – 416 с.

Грицяк І.А.

ЄВРОПЕЙСЬКА РАДА (The European Council) – інституція, утворена в процесі європейської інтеграції (в 1974 р.), до складу якої входять голови держав або урядів (президенти / прем'єри) усіх держав-членів Європейського Союзу, Голова Європейської Ради та Голова Комісії. Верховний представ-

ник Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки бере участь в її роботі.

Є.Р. надає Союзові необхідні для його розвитку імпульси і визначає його загальні політичні орієнтири та пріоритети. Вона не виконує законодавчих функцій.

Є.Р. збирається двічі кожні шість місяців; її скликає Голова. Якщо того вимагає порядок денний, члени Європейської Ради можуть вирішити, що кожному з них мають допомагати в роботі міністри, а Голові Європейської Комісії – член Комісії. У разі потреби Голова скликає спеціальне засідання Європейської Ради. Засідання проводить лідер держави-члена, яка головує в Раді ЄС.

Є.Р. – це найвищий орган, який формує політику ЄС, а тому його засідання називають самітами. Рішення, прийняті **Є.Р.**, надають основний імпульс розвитку політик ЄС, визначаючи їх напрям та загальні рекомендації.

Є.Р. (не плутати з Радою ЄС та Радою Європи) формально не належить до інституцій Союзу, однак залишається “останньою інстанцією” ухвалення багатьох рішень і уособлює міждержавну складову Європейського Союзу. **Є.Р.** започаткована згідно з комюніке, прийнятому в грудні 1974 р. на закритті Паризького саміту. Якщо в Договорах не обумовлено інакше, **Є.Р.** ухвалює рішення консенсусом.

Є.Р. обирає свого Голову кваліфікованою більшістю строком на два з половиною роки з правом переобрання на один строк. У разі виникнення перешкод або вчинення серйозного проступку **Є.Р.** може припинити повноваження Голови згідно з тією самою процедурою. Голова **Є.Р.**: очолює Раду та керує її роботою; забезпечує підготовку й послідовність роботи **Є.Р.** у співпраці з Головою Комісії та на основі роботи Ради із загальних питань; докладає зусиль щодо єднання та консенсусу в **Є.Р.**; звітує Європейському Парламентові після кожного засідання **Є.Р.** Голова **Є.Р.** як такий забезпечує на своєму рівні зовнішнє представництво Союзу в питаннях спільної зовнішньої та безпекової політики без шкоди повноваженням Верховного представника Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки. Голова **Є.Р.** не може обіймати національну посаду.

Є.Р. у рамках концепції Європейського Союзу взяла на себе провідну роль як його унікальна інституція, в основу та поступовий

розвиток якої покладено правові положення засновницьких договорів. До статусу інституції Європейської Спільноти вона була “піднята” ст. 2 Єдиного європейського акта, а до рівня інституції Європейського Союзу – ст. 4 Маастрихтського договору. Провідна роль, яку відіграє Є.Р. як орган, який має забезпечити Союз необхідним імпульсом для його розвитку й повинен визначити загальнополітичні керівні принципи цього, закріплена в ч. 1 ст. 4 Договору про ЄС. У результаті Є.Р. стала своєрідним гібридом: хоча формально вона більше не підпорядкована Договору про ЄСп, проте практично залишається пов’язаною з процесом європейської інтеграції, яка є підґрунтям Європейської Спільноти.

На відміну від інших інституцій, Є.Р. діє без будь-яких правил внутрішнього розпорядку. Цей недолік формальності є характерною особливістю вищого політичного органу, який скликається головною у Союзі державою-членом. Порядок денний засідань готується головною державою-членом, а самі засідання ЄР проводяться, як правило, в цій самій країні. Порядок денний відображає найбільш важливі поточні проблеми Союзу.

Після кожного засідання Є.Р. повинна представити Європейському Парламенту звіт своїх слухань і щорічний письмовий звіт щодо прогресу, досягнутого Союзом. У такий спосіб із залученням Європарламенту до систематичного огляду справ Союзу був створений додатковий демократичний елемент дебатів з питань майбутнього європейської інтеграції. Крім зазначених вище, особливості діяльності Є.Р. полягають у тому, що на відміну від інших інституцій, її рішення або резолюції є: політичними і загальними по суті; не мають юридичної сили; не є предметом судового контролю. Незважаючи на цю останню особливість Є.Р., щоб бути ефективними, її рішення або резолюції в певних випадках можуть бути “трансформовані” в обов’язкове законодавство (тобто набути форми і змісту таких правових актів, як постанова, директива чи рішення) відповідно до процедур, передбачених засновницькими договорами. У таких випадках політичні рішення чи декларації Є.Р. “вступають” у законотворчий процес, який має два етапи: політичний та юридичний. Після успішного проходження цих етапів за вста-

новленими процедурами політичні рішення чи декларації Є.Р. можуть набувати форми й змісту вищезгаданих правових актів ЄС, тобто поповнюють вторинне законодавство Європейського Союзу.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – (Серія “Б-ка держ. службовця у галузі європ. інтеграції”); Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу / пер. Держ. департаменту з питань адаптації законодавства М-ва юстиції України. – Б. м. : [б. в.], 2010; Michael Shackleton. The European Council / Shackleton Michael // The Institutions of the European Union / Edited by John Peterson and Michael Shackleton. – Oxford University Press, 2006.

Грицяк І. А.

ЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ (ESDI, European Security and Defence Identity) – невід’ємна складова адаптації політичних та військових структур НАТО та ЄС до нових реалій міжнародного життя.

Обидва процеси почали відбуватися на основі Маастрихтського (1991 р.) та Амстердамського (1997 р.) договорів Європейського Союзу та відповідних декларацій Західноєвропейського Союзу, а також рішень, прийнятих Альянсом на Лондонському (1990 р.), Брюссельському (1994 р.), Мадридському (1997 р.), Вашингтонському (1999 р.) самітах, а також на засіданнях міністрів країн – членів НАТО.

У Договорі Європейського Союзу, який був підписаний у грудні 1991 р. в Маастрихті й набув чинності 1 листопада 1993 р., керівники ЄС погодились розвивати Спільну Зовнішню Політику і Політику Безпеки (Common Foreign Security Policy), що включала формування спільної оборонної політики, яка з часом може привести до створення спільної оборони. Ця угода містила посилання на Західноєвропейський Союз (ЗЄС) як на невід’ємну складову розвитку ЄС, який було створено Договором. Західноєвропейському Союзу пропонувалося ретельно готувати і втілювати у життя відповідні рішення, а також вживати заходів Європейського Союзу, які мають оборонне значення. На засіданні ЗЄС, яке відбулося в Маастрихті у грудні

1991 р. паралельно із засіданням Європейської Ради, країни-члени ЗЄС оприлюднили заяву, в якій вони погодилися з необхідністю розвивати власне **Є.с.б.о.** та підвищувати відповідальність європейців за оборонні справи.

У січні 1994 р. глави держав та урядів країн-членів НАТО вітали набуття Маастрихтським договором чинності і створення Європейського елемента Альянсу, який дасть змогу європейським членам НАТО робити більш вагомий внесок у безпеку усіх членів НАТО. Було наголошено на тому, що Альянс є важливим форумом для проведення консультацій між його членами, а також засобом узгодження політики з огляду на відповідальність за безпеку і оборону союзників, яку несуть учасники згідно з Вашингтонським договором. Також було схвалено зростаюче тісне співробітництво між НАТО і Західноєвропейським Союзом, що ґрунтується на засадах узгоджених принципів взаємодоповнення і прозорості. Це знайшло відображення в оприлюдненому рішенні про готовність надати ЗЄС доступ до ресурсів НАТО за умов консультацій у Північноатлантичній раді для проведення європейськими членами Альянсу операцій під керівництвом ЗЄС у рамках реалізації їх спільної зовнішньої політики та політики безпеки.

Глави держав та урядів країн-членів НАТО запропонували Північноатлантичній раді вивчити можливості розвитку та адаптації політичних і військових структур Альянсу з метою досягнення трьох цілей: більш ефективного і гнучкого виконання місій Альянсу, зокрема миротворчих; удосконалення співпраці з ЗЄС; створення власне **Є.с.б.о.** з перспективами подальшого розвитку.

У межах цього процесу була розроблена концепція Багатонаціональних об'єднаних оперативно-тактичних сил (БООТС) з метою покращання оперативної гнучкості, а також більш швидкого і мобільного розгортання сил, необхідних для виконання нових завдань у межах всіх місій Альянсу.

На засіданнях у Берліні та Брюсселі в червні 1996 р. міністри закордонних справ та оборони країн-членів НАТО вирішили, що власне **Є.с.б.о.** має розбудовуватись у межах НАТО як важлива складова процесу внутрішньої адаптації Альянсу до радикальних

трансформацій міжнародної системи безпеки. Це дасть змогу усім європейським членам Альянсу робити більш вагомий спільний внесок у діяльність НАТО, а також у разі необхідності спонукає їх до самостійних дій та підсилить трансатлантичне партнерство. За умов цілеспрямованого та ефективного використання переваг концепції БООТС власне **Є.с.б.о.** може бути відчутно посилене і дасть можливість створити єдині та ефективні збройні сили, спроможні діяти за умов політичного контролю і стратегічного керівництва з боку ЗЄС.

Відповідно на зустрічі у Вашингтоні у квітні 1999 р. глави держав та урядів країн-членів Альянсу схвалили роботу з подальшого розвитку **Є.с.б.о.** Було розпочато обговорення низки специфічних питань, а саме: засоби забезпечення ефективних взаємних консультацій, співпраці і гласності між Європейським Союзом (ЄС) і Альянсом, які ґрунтувались би на механізмах, що існують між НАТО і Західноєвропейським Союзом (ЗЄС); участь європейських членів Альянсу, які не входять до ЄС; практичні можливості доступу ЄС до планувальних можливостей НАТО, а також до ресурсів і потужностей Альянсу.

Однак на Кельнському саміті ЄС у червні 1999 р. були прийняті рішення про надання ЄС засобів і можливостей для розбудови Спільної європейської політики в галузі безпеки і оборони (European Security and Defense Policy). За цими рішеннями роль ЗЄС в розбудові **Є.с.б.о.** повинна була поступово перейти до Європейського Союзу. З огляду на це на початку XXI ст. **Є.с.б.о.** почала набувати інших форм. До набуття чинності 1 грудня 2009 р. рішень Лісабонського Договору, який було підписано на саміті ЄС 13 грудня 2007 р., країни-члени ЄС брали участь у двох паралельних процесах: Спільної Зовнішньої Політики і Політики Безпеки (Common Foreign Security Policy) та Спільної європейської політики в галузі безпеки і оборони (European Security and Defense Policy).

Літ.: Довідник НАТО. – К., 2002; *Європейський Союз* : підручник / кол. авт. ; за заг. ред. О. І. Пошедіна. – К. : НАОУ, 2006; *Копійка В. В.* Європейський Союз: історія і засади функціонування : навч. посіб. / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко ; за ред. Л. В. Губерського. – К. : Знання, 2009; *Мировая политика в условиях кризиса* : учеб. пособие для студентов вузов / под ред. С. В. Коргунова. – М. : Аспект Пресс, 2010.

Мандрагеля В.А.

ЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ (The European System of Central Banks) – система, що створена в процесі європейської інтеграції в 1998 р. у рамках третього етапу формування Економічного та монетарного союзу і складається з Європейського центрального банку (ЄЦБ) та Національних центральних банків (НЦБ) усіх 27 держав-членів Європейського Союзу. **Є.с.ц.б.** управляється керівними органами ЄЦБ. Її основною метою є підтримання цінкової стабільності. Без шкоди цій меті **Є.с.ц.б.** підтримує загальні економічні політики в Союзі для того, щоб сприяти досягненню його цілей.

НЦБ держав-членів ЄС, які не входять до зони євро, наділені окремим статусом у межах **Є.с.ц.б.** Це зумовлено тим, що вони проводять свою власну національну валютну політику і не беруть участі в ухваленні рішень стосовно єдиної валютної політики зони “євро”.

Центральна банківська система держав зони “євро” називається Євросистемою (Eurosystem) і об’єднує ЄЦБ та НЦБ держав-членів ЄС, які прийняли євро. На Євросистемі покладено відповідальність: за забезпечення стабільності фінансової системи, висловлювання позиції щодо всіх законопроектів національних органів влади з питань, які входять до сфери його повноважень, розробку та впровадження спільної монетарної політики, здійснення валютних операцій та управління й підтримання валютних резервів, забезпечення безперебійного функціонування платіжної системи; здійснення емісії євробанкнот у межах Союзу, здійснення запитів про надання статистичних даних, необхідних для його роботи, участь у діяльності міжнародних валютних установ.

Євросистема та **Є.с.ц.б.** співіснують паралельно, доки існують держави-члени ЄС, що не входять до зони євро. Головною особливістю **Є.с.ц.б.** та Євросистеми є незалежність, суть якої полягає в тому, що ані ЄЦБ, ані будь-який НЦБ, ані жоден член їх керівних органів не мають права пропонувати або приймати інструкції від інституцій Євросоюзу, окремих держав або іншого органу.

Є.с.ц.б. керують органи ЄЦБ, які ухвалюють рішення. Найвищим органом **Є.с.ц.б.** є Керівна Рада (Governing Council) ЄЦБ, яка видає важливі директиви та постанови, ухвалює

рішення і вживає необхідних заходів щодо виконання завдань, покладених на систему банків Договором. До керівництва **Є.с.ц.б.** залучена також Генеральна рада, яка насамперед вирішує питання, що виникають у відносинах з державами-членами, що не увійшли до зони євро. До керівництва **Є.с.ц.б.** залучена також Розширена рада ЄЦБ, до складу якої, на відміну від Керівної Ради ЄЦБ, входять усі голови НЦБ і члени Ради директорів, які, щоправда, крім голови та його заступника, не мають права голосу. Розширена рада вирішує насамперед питання, що виникають у відносинах з державами-членами, які не увійшли до зони євро.

Є.с.ц.б. відповідає за консультування ЄС та національної влади з питань, які належать до її компетенції, зокрема передбачених законодавством, і сприяє безперешкодному здійсненню політики відповідними органами влади з питань, які стосуються виваженого управління банківськими установами. Джерелом капіталу **Є.с.ц.б.** є власний капітал ЄЦБ та капітал національних банківських систем держав зони євро згідно з критеріями, які ґрунтуються на розмірі національного валового продукту та населення. Перед початком третього етапу формування Економічного та монетарного союзу у 1999 р. **Є.с.ц.б.** володів близько 4 млрд євро власного капіталу ЄЦБ, а також наданими резервами держав зони “євро” у розмірі близько 40 млрд євро.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – 620 с. – (Серія “Б-ка держ. службовця у галузі європ. інтеграції”); *Установчі договори Європейського Союзу (консолідовані версії)* : пер. Держ. департаменту з питань адаптації законодавства / за заг. ред. Олени Зеркаль. – К. : Ніка-Прінт, 2010. – 416 с.; *Kathleen R. McNamara. Managing the Euro: The European Central Bank* / R. McNamara Kathleen // *The Institutions of the European Union*. Edited by John Peterson and Michael Shakleton. – Oxford University Press, 2006. – 390 p.

Грицяк І.А.

ЄВРОПЕЙСЬКА СЛУЖБА ЗАЙНЯТОСТІ (EURES, European Employment Services) – мережа, яка об’єднує близько 400 “євроадників” з національних служб зайнятості, асоціацій роботодавців, проф-

спілок, місцевих та регіональних органів влади і вищих навчальних закладів. Європейська служба зайнятості (**EURES**) створена для підвищення дієвості спільного ринку праці, оскільки потенційні робітники-мігранти мають отримувати достовірну інформацію стосовно кількості та особливостей вакансій у країнах Спільноти, а також професійних вимог до можливих кандидатів.

На відміну від державних служб зайнятості, **EURES** не займається пошуками роботи, але надає необхідну інформацію для тих, хто шукає роботу за кордоном: адреси інтернет-порталів з пошуку роботи; загальну інформацію про країну; систему оподаткування; соціальні гарантії; інформацію про дозвіл на роботу і дозволи на проживання; умови проживання в країнах ЄС; законодавство, що регулює трудові відносини тощо.

EURES має єдиний інформаційний інтернет-ресурс зі збирання даних про наявність робочих вакансій по всій Європі. На сайті європейської служби зайнятості **EURES** оприлюднена інформація більш ніж про 1 млн вакансій, наявних у всіх країнах Євросоюзу. Люди потрібні як для виконання нескладних робіт, так і на керівні посади. Всі відомості можна отримати абсолютно безкоштовно, до того ж доступні вони двадцятьма мовами. Веб-сайт європейської служби зайнятості **EURES**: <http://ec.europa.eu/eures/>

Мета **EURES**: доступ громадян, що шукають роботу, і роботодавців до інформації та консультацій для полегшення переміщення робочої сили і прозорості на ринку праці в рамках ЄС; обмін між партнерами мережі **EURES** інформацією про вакансії, профіль регіональних ринків праці та умови життя та праці; створення справжнього європейського ринку праці за рахунок поліпшення умов вільного переміщення працівників у межах ЄС, сприяння максимальній прозорості ринків. Таким чином, **EURES** надає послуги громадянам, які бажають скористатися принципом вільного переміщення робочої сили.

Це включає три види послуг: інформацію, консультації, підбір і розстановку кадрів (робота-відповідність). Зокрема, серед послуг, що пропонуються **EURES**: бази даних про вакансії; допомога та індивідуальні консультації для підготовки заявок і резюме; інформаційні послуги для роботодавців; інформа-

ція про життя і роботу в країнах ЄС; інформація про тенденції на європейському ринку праці. У контексті Європейської стратегії зайнятості мобільність робочої сили є не тільки основним правом, а й інструментом, що допомагає ринку праці адаптуватися до змін. Таким чином, **EURES** відіграє все більш важливу роль у виявленні надлишків і дефіциту робочої сили в різних секторах, в подоланні вузьких місць щодо кваліфікації працівників. Мережа також дає змогу поліпшити можливості працевлаштування, особливо молоді, шляхом набуття професійного досвіду за кордоном.

Літ.: *Мусіс Ніколас*. Усе про спільноти Європейського Союзу : пер. з англ. / Ніколас Мусіс. – К. : К.І.С., 2005; *Європейський Союз* : словник-довідник / М. Марченко (ред.-упоряд.). – К. : К.І.С., 2005; *Європейская социальная хартия*. 18.10.1961 : справочник : пер. с фр. – М. : Междунар. отношения, 2000; *Як працює Європейський Союз*: Досвід. інституцій ЄС. – К. : ТОВ "Лік", 2005.

Діденко Н.Г.

ЄВРОПЕЙСЬКА СОЦІАЛЬНА ХАРТІЯ (англ. European Social Charter) – конвенція Ради Європи, прийнята в Турині в 1961 р. Набула чинності 26 лютого 1965 р. Беручи до уваги Загальну декларацію прав людини ООН, уряди держав-членів Ради Європи у Римі 4 листопада 1950 р. підписали Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. За роки Конвенція збагатилася новими положеннями, які спрямовувалися на забезпечення і подальше здійснення прав людини та основних свобод: право на життя; заборона рабства та примусової праці, право на свободу та особисту недоторканність; право на повагу до приватного і сімейного життя; свобода думки, совісті і віросповідання, свобода зібрань та об'єднання; право на шлюб; заборона дискримінації та ін. 18 жовтня 1961 р. в Турині держави-члени Ради Європи для підвищення життєвого рівня та поліпшення соціальної забезпеченості населення підписали **Є.с.х.** Доповнена і розширена Протоколами 1988, 1991 і 1995 р. **Є.с.х.** визначала низку соціальних прав людини: на працю; на справедливі умови праці; на безпечні та здорові умови праці; на справедливий винагорода; на створення організацій; на укладання колективних договорів; право дітей та підлітків на захист; право працюючих жінок на за-

хист; на професійну орієнтацію; на професійну підготовку; на охорону здоров'я; на соціальне забезпечення; на соціальну та медичну допомогу; на користування соціальними службами; право осіб з фізичними або розумовими вадами на професійне навчання, перекваліфікацію та соціальну реадaptaцію; право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист; право матерів і дітей на соціальний та економічний захист; право займатися прибутковою діяльністю на території інших Договірних Сторін; право трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу.

З метою врахування докорінних соціальних перетворень, які відбулися після її прийняття, підвищення життєвого рівня та соціального добробуту населення європейська спільнота 3 травня 1996 р. задекларувала нові стандарти соціальної політики у Є.с.х. (переглянутій) [англ. European Social Charter (revised)]. Є.с.х.(п.) набрала сили 1 червня 1999 р. Соціальні права і принципи, зафіксовані в Є.с.х.(п.), спрямовані на підвищення рівня життя і соціального благополуччя населення. Хартія систематизує, уточнює і доповнює соціально-економічні (передусім соціально-трудові) права, закріплені в міжнародних документах, що передують їй, зокрема в первинному варіанті самої Хартії від 1961 р. Тим самим вона відображає сучасний рівень уявлень про демократичні соціальні цінності і принципи їх реального втілення на європейському просторі. Є.с.х.(п.) поряд з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод становить єдиний механізм забезпечення прав людини у Європі. Її положення є складовою частиною системи стандартів Ради Європи у сфері прав людини. Права Є.с.х.(п.) поділені на такі тематичні групи:

Житло: забезпечення доступу до житла належного рівня; зменшення кількості безпритульних; житлова політика, орієнтована на всі категорії малозабезпечених; заходи з обмеження примусового виселення; принцип рівного доступу іноземців до соціального житла та житлових субсидій; будівництво житла та житлові субсидії відповідно до потреб сім'ї.

Охорона здоров'я: доступне та ефективне медичне обслуговування кожному; політика, спрямована на профілактику захворювань, зокрема на забезпечення здорового навко-

лишнього середовища; усунення ризиків професійних захворювань для того, щоб гарантувати в законодавстві та на практиці безпечні та здорові умови праці; захист материнства.

Освіта: безкоштовна початкова та середня освіта; безкоштовні та ефективні служби професійної орієнтації; доступ до початкової освіти (загальна і професійна підготовка на рівні середньої школи) до університетської та неуніверситетської вищої освіти, до професійної підготовки та перепідготовки; вжиття заходів щодо підтримки іноземців, які проживають на території певної країни; інтеграція дітей-інвалідів у загальні навчальні заклади; доступ до освіти та професійної підготовки для інвалідів.

Зайнятість: заборона примусової праці; заборона прийняття на роботу дітей віком до 15 років; створення умов праці для підлітків у віці від 15 до 18 років; право заробляти на життя вільно обраною професією; соціальна та економічна політика з метою досягнення повної зайнятості; створення справедливих умов праці у плані тривалості робочого дня і розміру винагороди; захист від сексуальних домагань і моральних принижень; свобода створення профспілок і організацій роботодавців для захисту економічних і соціальних інтересів; свобода кожного вступати або не вступати в такі організації; заохочення спільних консультацій, колективних переговорів, механізму примирення та добровільного арбітражу; право на страйк; доступ до роботи осіб з обмеженими можливостями.

Юридичний та соціальний захист: юридичний статус для дітей; ставлення до неповнолітніх правопорушників; захист від жорстокого поводження та насилля; заборона будь-яких форм експлуатації (сексуальної та іншої); юридичний захист сім'ї (рівність подружжя у шлюбі та у відношенні до дітей, захист дітей у разі розлучення батьків); право на соціальне забезпечення, соціальний захист і соціальні служби; право на захист від бідності та маргіналізації; турбота про дітей; вжиття заходів щодо захисту осіб похилого віку.

Свобода пересування: право на возз'єднання сім'ї; право громадян на виїзд з країни; наявність процедурних гарантій у разі висилання з країни; спрощення імміграційного режиму.

Заборона дискримінації: право чоловіків та жінок на рівне ставлення і рівні можливості у сфері зайнятості; забезпечення реалізації громадянами, а також іноземцями, які законно проживають та/або працюють на території країни, рівних можливостей, закріплених у Хартії незалежно від раси, статі, віку, кольору шкіри, мови, релігії, поглядів, національності, соціального походження, стану здоров'я, належності або неналежності до національних меншин; заборона на дискримінацію на основі розподілу зобов'язань у сім'ї; право осіб з обмеженими можливостями на соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства. **Є.с.х.(п.)** зобов'язує держави сприяти повній зайнятості, гарантувати справедливі умови праці, створити безкоштовну службу професійної орієнтації та систему професійної підготовки і перепідготовки, зменшити кількість безпритульних осіб, забезпечити право на захист від бідності та соціального відчуження, гарантує право створювати профспілки і організації роботодавців для захисту економічних і соціальних інтересів, право створювати ефективну систему охорони здоров'я, право на соціальне забезпечення, соціальну допомогу та користування соціальними службами, безкоштовну початкову і середню освіту, забороняє дискримінацію. Нагляд за дотриманням взятих на себе зобов'язань країнами-учасниками щодо **Є.с.х.(п.)** здійснює Європейський комітет з соціальних прав, який обирається Комітетом Міністрів Ради Європи. Контрольний механізм за виконанням норм Хартії включає дві складові: процедуру представлення урядом національних доповідей за групами прав "Зайнятість, професійне навчання та рівні можливості", "Охорона здоров'я, соціальне забезпечення та соціальний захист", "Трудові права", "Діти, сім'я, мігранти" та підготовку заключних висновків за цими доповідями Комітетом із соціальних прав, а також процедуру колективних скарг. Щорічно країни-учасники подають доповіді, в яких здійснюють опис виконання взятих на себе зобов'язань щодо Хартії у законодавстві та на практиці. Кожна доповідь стосується лише взятих на себе країнами зобов'язань. 14 вересня 2006 р. Україна ратифікувала **Є.с.х.(п.)**, приєднавшись до 27 (у тому числі 6 із 9 обов'язкових) та 74 пунктів (із 98). Україна не взяла на себе зобов'язання щодо: встановлення щорічної оплачуваної відпуст-

ки тривалістю не менше від чотирьох тижнів; визнання права працівників на таку винагороду, яка забезпечує їм та їхнім сім'ям достатній життєвий рівень. Не ратифіковано також ст. 12 щодо права на соціальне забезпечення, ст. 13 – права на соціальну та медичну допомогу, ст. 19 – права трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу, ст. 25 – права працівників на захист їхніх прав у разі банкрутства їхнього роботодавця, п. 3 ст. 31 право щодо встановлення цін на житло, доступних для малозабезпечених осіб. Поки що Україна не приєдналась і до процедури колективних скарг. Зазначені норми Хартії стосуються надзвичайно важливих соціальних прав людини, і тому приєднання України до цього міжнародного документа в повному обсязі залишається одним із нагальних завдань.

Є.с.х.(п.) набрала чинності для України з 1 лютого 2007 р. Відтоді нашою країною представлені три національні доповіді про виконання взятих на себе зобов'язань щодо **Є.с.х.(п.)**. Остання, третя національна доповідь уряду України за період 2007-2009 рр. присвячена реалізації положень **Є.с.х.(п.)** за статтями: Право дітей та підлітків на захист (ст. 7); Право працюючих жінок на охорону материнства (ст. 8); Право сім'ї на соціальний, правовий та економічний (ст. 16); Право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист (ст. 17); Право працівників із сімейними обов'язками на рівні можливості та рівне ставлення до них (ст. 27); Право на житло (ст. 31).

Літ.: *Європейська Соціальна Хартія*. Хартію ратифіковано із заявами Законом України № 137-V(137-16) від 14 верес. 2006 р. // Відом. Верховної Ради України. – 2006. – № 43. – Ст. 418; *Європейська соціальна хартія* (переглянута). Третя національна доповідь Уряду України щодо реалізації положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) за період: 2007-2009 роки (ст.: 7, 8, 16, 17, 27, 31). – Режим доступу : mlsp.kmu.gov.ua
Петрос О.М.

ЄВРОПЕЙСЬКА СОЦІАЛЬНА ХАРТІЯ (ПЕРЕГЛЯНУТА) (див. *Європейська соціальна хартія*).

ЄВРОПЕЙСЬКА СПІЛЬНОТА – сучасна європейська цивілізація, корені якої сягають Стародавньої Греції і Стародавнього Риму (VIII ст. до н. е. – V ст. н. е.), коли були закладені основи всього подальшого розвит-

ку Європи. Зародження Європейської цивілізації античного типу відносять до реформ Солона в Афінах (VI ст. до н. е.). Саме тоді розпочалося формування властивих їй рис, нехарактерних для інших давніх цивілізацій Сходу: панування приватної власності як основи ринкової економіки, громадянське суспільство та інститут громадянства, демократичні інститути управління. У центрі уваги в процесі розвитку європейської класичної цивілізації завжди був індивід, людина, її права і свободи, обов'язки і майно, життя і честь. Навпаки, в східних цивілізаціях не існувало громадян, а були лише піддані, над усе стояли інтереси колективу і держави як найбільш відомого людству соціально організованого колективу, волю якого висловлював старший, начальник, вождь, намісник і, нарешті, правитель як верхівка соціальної піраміди. Здобутки Стародавньої Греції були успадковані й розвинуті Римом. У результаті цього римська цивілізація не тільки глибоко змінила життя людей і характер людських відносин, а й сприяла появі нових технологій, формуванню нового способу мислення, які в багатьох випадках збереглися на століття, а деякі й до нашого часу. Сприймаючи, засвоюючи й переробляючи культурну спадщину (в широкому розумінні) давньосхідного й елліністичного світу, римляни одночасно сприяли залученню до греко-римської культури панівних верств населення західних провінцій імперії, розповсюджуючи в їх середовищі латинську і грецьку мови, знайомлячи їх з господарськими і технічними досягненнями, міфологією, творами мистецтва, архітектури, літератури, науковими знаннями і філософськими теоріями, а також із системою римського права. Антична епоха зумовила важливі політичні, економічні й етнічні зміни на Європейському континенті, які визначили його подальший розвиток. Хоча після падіння Західної Римської імперії і виникнення на її території варварських королівств багато з досягнень античного світу було забуто, ці досягнення у галузі як матеріальної, так і духовної культури, знову і знову відроджувались, опановувались і переосмислювались відповідно до потреб тієї чи іншої епохи, стимулювали подальший розвиток різних сфер суспільного життя. Зокрема, великий вплив здійснили римські політичні інститути, римське право. Досить згадати, що існуюча в більшості євро-

пейських країн континентальна модель місцевого управління має свої витоки в Стародавньому Римі, оскільки її правова форма та основні елементи склалися ще в період еволюції Римської держави.

Особливий вплив на формування європейської цивілізації справило християнство. У процесі народження Європи в період Середньовіччя відбувся, хоча і не без конфліктів, культурний синтез християнства і кількох цивілізацій, що були спадкоємцями Стародавнього світу та давніх культур кельтів, германців, слов'ян. Християнська релігія створила нову культурну спільноту – християнський світ. Але цей християнський світ був поділений на окремі держави, які дедалі більше віддалялися одна від одної і все більше мислили національно. Тому в Європі, яка формувалася, суміщалися єдність і поділ, єдність і різноманітність.

Європа успадкувала також частково від римських часів, де межували два різних світи: латиномовний Захід і грекомовний Схід, також значний культурний розрив. Цей розрив та особливості засвоєння античної спадщини, розвитку християнства і християнської церкви зумовили формування двох складових єдиної європейської цивілізації – західно-латинської та греко-православної. Зокрема, середньовічна західна *Respublica Christiana*, підкреслює Арнольд Тойнбі, породила новітню світську західну цивілізацію. Разом з тим саме у середньовічній Європі були закладені і підвалини європейської єдності. Це, передусім, досягнення у сфері науки і мислення, а також у галузі мистецтва. Власне, спільні риси, духовні цінності, набуті європейськими народами у процесі свого розвитку, стали об'єктивною основою європейської інтеграції.

Пройшовши складний шлях *модернізації*, Європа завдяки динамізму свого розвитку позбулася властивих доіндустріальним суспільствам традиційності та консерватизму і перетворилася на сучасну європейську цивілізацію – один з найбільш передових з економічного та культурного погляду регіонів світу.

Літ.: *Всемирная история* : в 10 т./ гл. ред. Е. М. Жуков. – М. : Соцэкгиз, 1958. – Т. 5; *Дейвіс Норман*. Європа: Історія / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К. : Основи, 2000; *Дергачев В. А.* Геополитический словарь-справочник / В. А. Дергачев. – К. : КНТ, 2009; *Історія*

древнього Рима : учеб. пособие / под ред. А. Г. Бокшанина и В. И. Кузицина. – М. : Высш. шк., 1971; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Рубель В. А.* Історія середньовічного Сходу : курс лекцій / В. А. Рубель. – К. : Либідь, 1997; *Сучасний* словник іншомовних слів / уклад. : О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2006; *Тойнбі Арнольд.* Дослідження історії : в 2 т. / Арнольд Тойнбі ; пер. з англ. В. Шовкуна. – К. : Основи, 1995. – Т. 1; *Łastawski Kazimierz.* Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Łastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004.

Прокопенко Л.Л.

ЄВРОПЕЙСЬКА СПІЛЬНОТА ВУГІЛЯ І СТАЛІ (European Coal and Steel Community) – організація створена 18 квітня 1951 р. згідно з договором, який підписали в Парижі шість європейських держав: Франція, Німеччина, Італія та країни Бенілюксу – Бельгія, Нідерланди і Люксембург. Паризький договір, який, по суті, “узаконив” план Р.Шумана та Ж.Моне, набрав чинності в липні 1952 р., а термін його дії передбачався на 50 років.

Є.с.в.с. було створено з метою об’єднання вугільних та сталеливарних ресурсів країн-членів і запобігання в такий спосіб новій війні в Європі. Ідея створення наднаціонального органу управління життєво важливими галузями промисловості, який пов’язав би потенційних суперників економічно, належала Жану Моне, а вперше офіційно її оприлюднив міністр закордонних справ Франції Роберт Шуман (див. також “*Декларація Шумана*”).

Про те, що об’єднана Європа була б невід’ємною частиною в підтримці миру у світі, заявив 9 травня 1950 р. Роберт Шуман (міністр закордонних справ Франції) менш ніж через 4 роки після відомої промови прем’єр-міністра Великобританії У.Черчилля в Цюриху у вересні 1946 р. про необхідність створення “Сполучених Штатів Європи”. Р.Шуман закликав Францію, Німеччину та інші європейські країни передати управління виробництвом вугілля та сталі єдиному національному органу. Унаслідок такого об’єднання ключові ділянки військової промисловості мали перейти під спільний контроль, що унеможливило б підготовку окремої країни до нової війни.

План Р.Шумана був зумовлений зростанням напруженості між Францією та Німеччиною, причиною якої залишався проблемний регіон Саару, та зменшенням ролі Ради Європи в євроінтеграційному процесі. Під впливом ідей Ж.Моне Р.Шуман запропонував новий підхід до вирішення європейських проблем. В опублікованому ним 9 травня 1950 р. меморандумі було запропоновано вживати окремих конкретних заходів, які передбачали спочатку досягнення фактичної солідарності і, врешті-решт, привели б до ліквідації споконвічних суперечок між Францією та Німеччиною. Ця пропозиція принципово відрізнялася від багатьох попередніх, суть яких зводилася до так званої інституційної інтеграції Європи шляхом запровадження комплексної політики.

План Р.Шумана про створення **Є.с.в.с.** полягав у тому, щоб віддати під спільний найвищий орган управління, відкритий для участі в ньому інших країн Європи, все виробництво сталі та видобуток вугілля у Франції та Німеччині. Солідарність, що виникне в процесі спільного контролю за виробництвом, зробить війну між Францією та Німеччиною не тільки немислимою, а й неможливою фізично. Щоб досягти цього, слід створити наднаціональний найвищий орган управління, покликаний модернізувати виробництво, забезпечити однакові умови для вугілля і сталі на спільному ринку, розвинути спільний експорт, урівняти “в процесі розвитку” умови життя робітників. На статус Німеччини не буде вчинено жодного посягання.

Прагнучи насамперед досягти політичної мети, суть якої полягала в політичній інтеграції шляхом об’єднання суттєвих економічних інтересів європейських держав, поетапного створення “Європейської федерації”, план Р.Шумана піднімав цілий комплекс і економічних проблем. Проте цього можна було досягти поступово, через конкретні здобутки, базовані на спільних політиках. Як зазначав Р.Шуман, “Європу неможливо побудувати враз або за певним планом, її будуватимуть поступово, крізь конкретні досягнення, що закладуть підвалини солідарності де-факто”.

Така позиція Р.Шумана показує, що він запропонував *функціональний підхід (принцип)* щодо вироблення й реалізації політики європейської інтеграції, відмовившись від конституційного підходу, який передбачав би прийняття передусім конституції федерації.

Практична реалізація такої пропозиції означала, що європейські держави, які після Другої світової війни відновили свій національний суверенітет, мали поступово відмовлятися від догми його неподільності. В обмін на готовність поділитися певними частинами національного суверенітету в окремих чітко визначених сферах у майбутньому на користь об'єднаного європейського міждержавного утворення держави здобули б право перевіряти ті справи своїх партнерів, на які мало поширювалося спільне управління, яке, у свою чергу, свідчило б про розширення їх власного суверенітету.

Отже, було запропоновано цілком ефективний спосіб розв'язання давньої проблеми, зокрема шляхом поступового зменшення суперечностей між ідеями європейської інтеграції та національної незалежності.

Вибір у меморандумі Р.Шуманом саме вугільної та сталевих галузей економіки, на основі яких він запропонував створити спільний ринок, був не випадковим. Адже на цих двох галузях базувалася військова промисловість, оскільки вугілля було на той час основним енергоносієм, а сталь – головним компонентом у виробництві військової техніки.

Крім економічних переваг, які планували здобути Франція і Німеччина, їх спільна діяльність щодо освоєння ресурсів вугілля і сталі мала знаменувати францuzько-німецьке примирення й забезпечити мир і стабільність у Європі. Вугільна й сталеливарна галузі економіки стали, таким чином, своєрідним матеріальним підґрунтям європейської інтеграції з економічних та політичних міркувань.

Галузевий підхід до організації спільного ринку пропонувалося юридично оформити створенням **Є.с.в.с.** Йшлося про економічне й політичне інтегрування Німеччини і Франції та інших європейських держав, які цього бажали. При цьому передбачалося утворення незалежного вищого органу з повноваженнями, які раніше мали держави у вищезазначених галузях економіки. Цьому органу держави-члени спільноти мають передати частину свого суверенітету у певних сферах, а його рішення мали бути обов'язковими для держав-членів. Саме ці умови вирізняли **Є.с.в.с.** від традиційних міжнародних організацій.

Пропозиція Р.Шумана відкрити **Є.с.в.с.** для участі інших країн Європи була насправді

не настільки широко й прозорою. З одного боку, через холодну війну із спільноти автоматично виключались країни Східної Європи, з другого – скандинавські країни під час Конгресу Європи, а потім і в Раді Європи продемонстрували своє скептичне ставлення до ідеї наддержавних утворень. Для Р.Шумана і Ж.Моне європейська інтеграція означала передусім довгоочікувану франко-німецьку інтеграцію, завдяки якій було б покладено кінець традиційній ворожнечі з Німеччиною, яка була економічним генератором Європи та країною, що становила для Франції найбільшу загрозу. Франко-німецьке примирення через європейську інтеграцію спричиняло уникнення проявів повторних жорстоких конфліктів, якими ознаменувалися перші п'ять десятиліть ХХ ст. Під "іншими країнами Європи" Р.Шуман насправді мав на увазі сусідні Бельгію, Нідерланди і Люксембург на півночі, та Італію на півдні. Крім **Є.с.в.с.**, Р.Шуман вважав за потрібне створити спільний ринок для інших товарів (як у США, наприклад), на якому завдяки досконалішому поділу праці та активному використанню нових технологій у виробництві будуть створені умови для швидкого й постійного економічного зростання.

Конкретні пропозиції Р.Шумана щодо врегулювання давніх проблем між двома з найбільших європейських держав були прийняті по-різному. США, наприклад, відреагували на них надзвичайно позитивно, в той час як СРСР різко розкритикував їх. Великобританія відмовилася від участі у підготовчій роботі через те, що Р.Шуман наполягав на прийнятті проекту "в цілому" ще до його обговорення (при цьому французький міністр не хотів, щоб його проект після всляких доопрацювань було знівельовано). Крім того, лейбористська партія Великобританії видала у червні брошуру "Європейська єдність", в якій вона категорично відмовлялась поступитись хоч найменшою часткою національного суверенітету.

Одним з найпотужніших аргументів на користь європейського об'єднання Ж.Моне висунув тезу про те, що в разі, якщо принцип наддержавності брати під сумнів, то запропонована організація з вугілля і сталі швидко піде тим самим шляхом, що й аморфна Організація європейської економічної співпраці.

Усі ці ідеї й підходи щодо післявоєнного об'єднання європейських країн, закріплені

Паризьким договором як першим правовим інструментом європейської інтеграції, знайшли відображення в 100 статтях, у трьох додатках та у трьох протоколах і конвенціях з тимчасовими положеннями. Паризький договір закріпив найсуттєвішу особливість **Є.с.в.с.** – її наднаціональний, а не міжурядовий характер. Спільноту було влучно визначено західними вченими як напівфедерацію держав-членів у важливому економічному секторі та всіх інших секторах, де вони зберігають свій суверенітет.

Одним з перших найважливіших спільних заходів шести країн-засновниць **Є.с.в.с.** згідно з положеннями договору було запровадження митного союзу в межах ринку вугілля та сталі. Навіть нетривале функціонування митного союзу засвідчило, що модель **Є.с.в.с.** спрацьовує досить ефективно, а тому цілком може бути поширена на всі товари. Договір також передбачав таку систему управління Європейським об'єднанням вугілля й сталі, при створенні якої держави-члени багато в чому запозичували концептуальні структури й практику власного політико-правового та державно-управлінського розвитку. Такий підхід слугував підставою для використання при описі принципів побудови й функціонування інституційної структури **Є.с.в.с.** основних положень теорії поділу влади і, зокрема, концепції розподілу повноважень.

Уже напередодні створення **Є.с.в.с.** розгорнулася досить гостра боротьба між прихильниками наднаціональної організації співпраці (так званими федералістами, що керувалися теорією “федералізму”) і прихильниками міжнародного, або міжурядового, співробітництва (концепція “міжурядовості”), що виступали за створення спільноти у формі класичної міжнародної організації. Створення **Є.с.в.с.** стало наслідком досягнення певного компромісу двох протилежних тенденцій, хоча й за деякого домінування ідей федералізму.

Було створено систему управління **Є.с.в.с.**, до якої ввійшли такі інституції, як: Вищий керівний орган – виконавчий орган, який був “прообразом” сучасної Європейської Комісії; Консультативний комітет, доданий до Вищого керівного органу (нинішній Соціальний і економічний комітет); Спеціальна Рада міністрів, яка стала “першим варіантом” сучасної Ради, яку ще називають Радою Міністрів, або Радою ЄС; Асамблея (нинішній Євро-

пейський Парламент); Суд, який став основою для сучасного Суду ЄС та Суду І інстанції.

Є.с.в.с. завершила своє існування в 2002 р., коли втратив чинність відповідний договір про її заснування.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – (Серія “Б-ка держ. службовця у галузі європ. інтеграції”); Мудрий Я. М. Словник-довідник термінів з Європейської інтеграції // Glossary of Terms on European Integration : словник / Я. М. Мудрий ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. М. Мудрого, О. М. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009; Chris Vincenzi. Law of the European Community / Vincenzi Chris and Fairhurst John // Third edition, 2002; John Fairhurst. Law of the European Union / Fairhurst John // Fifth edition published in Great Britain, 2006.

Грицяк І. А.

ЄВРОПЕЙСЬКА СПІЛЬНОТА З АТОМНОЇ ЕНЕРГІЇ (The European Atomic Energy Community (Euratom) – організація заснована 25 березня 1957 р. у Римі Францією, Італією Німеччиною, Бельгією, Нідерландами і Люксембургом в один день із заснуванням Європейської економічної спільноти. Договір про Євратом складався з 225 статей, п'яти додатків й одного протоколу. Два Римські договори: про Євратом та про Європейську економічну спільноту набрали чинності 1 січня 1958 р.

Метою Договору про Євратом було: створення спільного ринку для ядерних матеріалів та обладнання; вироблення і прийняття спільного законодавства в ядерній галузі; впровадження спільної системи розпадних матеріалів і системи контролю за мирним використанням атомної енергії та спільних стандартів ядерної безпеки й охорони здоров'я населення та працівників атомних станцій.

Політичні мотиви створення **Є.с.а.е.** спочатку асоціювалися з програмою ядерної зброї Франції, але згодом у результаті поширених сумнівів про безпеку і життєздатність атомної енергії, **Є.с.а.е.** ніколи не розвивалася, як спочатку передбачалося. Проте **Є.с.а.е.** залишилася важливим осередком для дослідження ядерної безпеки і сприяння їй.

Система управління в **Є.с.а.е.** сформована за моделлю системи управління Європей-

ської спільноти з вугілля і сталі (Єс.в.с.) і включає такі інституції: Вищий керівний орган – виконавчий орган, який був “прообразом” сучасної Європейської Комісії; Консультативний комітет, доданий до Вищого керівного органу (нинішній Соціальний і економічний комітет); Спеціальна Рада Міністрів, яка стала “першим варіантом” сучасної Ради, яку ще називають Радою Міністрів, або Радою ЄС; Асамблея (нинішній Європейський Парламент); Суд, який став основою для сучасного Суду ЄС та Суду І інстанції.

Є.с.а.е. після свого 50-річного існування влилося в Європейську Спільноту, втрапивши свій автономний статус, визначений Римським договором 25 березня 1957 р.

Літ.: *Грицяк І. А.* Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – (Серія “Б-ка держ. службовця у галузі європ. інтеграції”); *John Fairhurst.* Law of the European Union / Fairhurst John // Fifth edition published in Great Britain, 2006.

Грицяк І.А.

ЄВРОПЕЙСЬКА СТРАТЕГІЯ ЗАЙНЯТОСТІ (European Employment Strategy – EES) – стратегія, розроблена у зв’язку з тим, що відповідно до Амстердамської угоди 1997 р. до Договору про Європейське Співтовариство була додана нова гл. VIII про зайнятість та координацію стратегії зайнятості в державах-членах ЄС як одного з пріоритетів Співтовариства.

Амстердамська угода визначила стратегію зайнятості в ЄС як сприяння появи кваліфікованої, освіченої, здатної пристосуватися до нових умов робочої сили та ринків праці, чутливих до економічних змін. На основі цих нових положень на засіданні Європейської Ради в Люксембурзі в листопаді 1997 р. була прийнята Європейська стратегія зайнятості (**Є.с.з.**), також відома як “люксембурзький процес”. В люксембурзькому процесі виділені 4 теми: підприємницькі якості (entrepreneurship) – готовність до створення нових робочих місць за рахунок скорочення трудових витрат, які не стосуються зарплати та інших форм податкового навантаження зайнятості; відповідність вимогам наймання (employability) – сприяння громадянам в отриманні ними додаткових якостей, умінь,

які сприятимуть отриманню роботи; адаптивність (adaptability) – вплив на підприємства та індивідів засобами податкового стимулювання; рівність можливостей – сприяння участі жінок у ринку праці, інтеграція інвалідів до трудового життя.

Є.с.з. являє собою щорічну програму планування, моніторингу, вивчення та реорганізації стратегій, які були введені в дію державами-учасниками з метою координації засобів для боротьби з безробіттям.

До складу **Є.с.з.** входять такі компоненти: рекомендації у сфері зайнятості: загальні пріоритети для стратегії зайнятості в державах-членах ЄС, розроблені Єврокомісією; національні плани дій у сфері зайнятості: здійснення спільних рекомендацій на національному рівні; об’єднаний звіт про зайнятість: загальне резюме Національних планів дій, що використовується як фундамент для розробки рекомендацій на наступний рік; рекомендації: Рада приймає рекомендації, особливі для кожної країни, кваліфікованою більшістю голосів.

У 1999 р. Європейська Рада в Кельні ухвалила Європейський пакт зайнятості, який був спрямований на припинення скорочення кількості робочих місць і визначив підхід до об’єднання всіх заходів ЄС щодо політики зайнятості.

На Лісабонському саміті (2000 р.) була визначена мета: перетворити ЄС до 2010 р. у найбільш інноваційну, конкурентоспроможну і динамічну економіку у світі, зокрема, досягти 70% зайнятості, в т.ч. при 60% зайнятості жінок. Для цього було виділено п’ять головних орієнтирів: подовження трудового життя, введення безперервного навчання відповідно до завдань економічної реструктуризації; реформування системи соціального захисту; заохочення соціальної інтеграції; надання батькам свободи у визначенні кількості дітей у сім’ї, щоб створити рівні можливості для жінок і чоловіків на ринку праці; розвиток імміграційної політики.

У 2005 р. Лісабонська стратегія була переглянута. Її основними пріоритетами стали: більш інтенсивне і стає економічне зростання, створення більшої кількості робочих місць і поліпшення пропозицій на ринку праці.

Такий перегляд Лісабонської стратегії привів до ретельного аналізу **Є.с.з.** У результаті в липні 2005 р. після схвалення Європейською

Радою об'єднаних рекомендацій для економічного зростання і зайнятості, було започатковано новий процес у рамках Є.с.з. Тепер Є.с.з. базується на таких компонентах: об'єднані рекомендації для економічного зростання і зайнятості (одночасно з цими рекомендаціями тепер видаються також вказівки для макроекономічної і мікроекономічної стратегій ЄС на три роки); національні програми реформ для кожної країни; щорічний звіт Єврокомісії про економічне зростання і зайнятість, у якому аналізуються національні програми реформ, представлені державами-членами ЄС; будь-які рекомендації, прийняті Радою.

Є.с.з. реалізується у формі діалогу: між державами-членами і Європейською Комісією на підставі як керівних принципів, рекомендацій та щорічному спільному звіті із зайнятості; між Європейською Комісією та соціальними партнерами; між іншими європейськими інституціями, включаючи Європейський Парламент, Економічний і соціальний комітет і Комітет регіонів.

Згідно зі ст. 130 Договору про ЄС, рішенням Ради в січні 2000 р. був офіційно створений Комітет із зайнятості (Employment Committee), який відіграє важливу роль у розвитку Європейської стратегії зайнятості. Кожної осені Комітет готує для обговорення в Раді такий пакет документів: керівні принципи зайнятості, об'єднана доповідь щодо зайнятості і рекомендації щодо реалізації національної політики у сфері зайнятості. Комітет також формулює пропозиції щодо зайнятості або на прохання Ради, Комісії, або за власною ініціативою.

Для реалізації Є.с.з. у Комітеті працює дві підгрупи: 1) спеціальна група, що допомагає комітету у сприянні координації між державами-членами з питань зайнятості та ринку праці; 2) індикативна група, що допомагає обирати та розробляти індикатори, необхідні для моніторингу стратегії зайнятості.

Комітет регулярно проводить зустрічі з соціальними партнерами (профспілками і роботодавцями) на рівні ЄС для обговорення питань, що становлять взаємний інтерес. Для проведення засідань Комітет підтримує контакти з Генеральним секретаріатом Ради, має тісні робочі відносини з Комітетом з економічної політики ЄС, Комітетом з соціального захисту та Комітетом з освіти. Комітет бере участь в роботі макроекономіч-

ного діалогу (Кельнський процес) як на технічному, так і на політичному рівні.

З 2005 р. в країнах ЄС запроваджені керівні принципи зайнятості, інтегровані в макроекономічну та мікроекономічну політику, які полягають у наступному: політика в сфері зайнятості спрямована на досягнення повної зайнятості, підвищення якості та продуктивності праці, а також на зміцнення соціальної та територіальної згуртованості; сприяння зайнятості протягом життєвого циклу людини; сприяння у пошуку роботи для соціально інклюзивних громадян; покращення відповідності зайнятості потребам ринку праці; сприяння гнучкості у поєднанні з гарантією зайнятості та скороченням сегментації ринку праці; забезпечення зближення заробітної плати та вартості робочої сили; розширення і поліпшення інвестицій у людський капітал; адаптація систем освіти і навчання у відповідь на нові вимоги до компетенцій фахівців.

Нова європейська стратегія "Європа – 2020", схвалена у березні 2010 р. як стратегія раціонального, стійкого і всеосяжного зростання ЄС, містить План з розвитку нових здібностей і збільшення кількості робочих місць.

Метою Плану є створення необхідних умов для вдосконалення ринку праці з метою підвищення зайнятості та гарантії стабільності суспільства. Наділяючи європейців новими можливостями за допомогою отримання ними нових знань і навичок, ЄС націлює майбутню робочу силу на адаптацію до мінливих умов на ринку праці, що призведе до зменшення безробіття і зростання продуктивності діяльності працівників. На рівні ЄС для реалізації європейської стратегії "Європа–2020" Європейська Комісія працюватиме в таких напрямках: створення ринку праці, побудованого на гнучкості в динамічній економіці і безпеці для працівників; створення і адаптація законодавства, яке відповідатиме принципам раціонального регулювання, включаючи інструменти трудового законодавства (робочий час, час відпочинку, призначення на посаду, донесення інформації до працівників), а також новим ризикам заподіяння шкоди здоров'ю та отримання травм на роботі, що виникають; підтримка внутрішньої європейської мобільності працівників за допомогою необхідних інвестицій, особливо з Європейського соціального фонду; підтримка посилення коо-

перації між інститутами трудового ринку, в тому числі з державними установами зайнятості держав-членів ЄС; посилення ступеня соціального партнерства, підключення всіх можливих служб до вирішення проблем у галузі зайнятості; надання сильного поштовху, що спонукає до вирішення проблем кооперації у сфері освіти та навчання, залучаючи до обговорення цих питань всіх зацікавлених сторін.

На національному рівні держави-члени ЄС працюватимуть у таких напрямках: упровадження національних шляхів досягнення гнучкості та безпеки на ринку праці; перегляд та регулярне відстеження ефективності податкових та пільгових систем; підтримка нових форм балансу роботи і повсякденного життя, проведення активної політики з проблеми старіння нації, а також збільшення гендерної рівності; підтримка та відстеження ефективності впровадження заходів соціального партнерства; надання сильного поштовху, що спонукає до розробки та впровадження Європейського Рамкового Рішення про кваліфікації за допомогою встановлення національних стандартів кваліфікацій працівників; налагодження партнерства між сферами освіти/навчання і зайнятості, зокрема шляхом залучення соціального партнерства до планування освітніх заходів.

Літ.: Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики : монографія / Н. Г. Діденко. – Донецьк : Видавн. підприємство "Схід. видавн. дім", 2007; *Европейская социальная хартия*. 18.10.1961 : справочник : пер. с фр. – М. : Междунар. отношения, 2000; *Mycis Nicolas*. Усе про спільноти Європейського Союзу : пер. з англ. / Mycis Ніколас. – К. : К.І.С., 2005; *Як працює Європейський Союз: Досвід інституцій ЄС*. – К. : ТОВ "Лік", 2005; *Hantrais Linda*. Social policy in the European Union. Palgrave Macmillan / Linda Hantrais. – Basingstoke, 2007; *Measuring Attitudes Cross-Nationally. Lessons from European Social Survey* / Editors R. Jewell, C. Roberts, R. Fitzgerald and G. Eva. – Centre for comparative Social Surveys, City University. – London, 2007; *Social Policy. A Conceptual and Theoretical Introduction* / Edited by M. Lavalette and A. Pratt. Sage publications. – London, 2001; *Social Class in Europe. An introduction to the European Socio-economic Classification* / Edited by David Rode and Eric Harrison. Routledge. – Oxtion, 2010; *Social policy. Second edition* / Edited by J. Baldock, N. Manning, S. Vickerstaff. – Oxford University Press. – New York, 2003.

Діденко Н.Г.

ЄВРОПЕЙСЬКА СТРУКТУРА (АРХІТЕКТУРА) БЕЗПЕКИ – специфічні багатосторонні міждержавні відносини за активної участі міжнародних організацій і структур (насамперед ЄС та ОБСЄ), основу яких становлять: політичне співробітництво; взаємозв'язок між системами політичної й воєнної безпеки з дипломатичними, економічними та іншими заходами запобігання агресії або іншої реальної / потенційної загрози; створення національних і міждержавних оборонних структур; встановлення міждержавного воєнного планування, узгодження планів воєнного будівництва; скорочення озброєння; перебудова сектору безпеки і оборони. Історично розбудові **Є.с.(а.)б.** були властиві дві ключові тенденції.

Перша тенденція пов'язана з пошуком безпеки розколотою (розрізненою) Європою. Протягом століть в Європі існувало багато країн, кожна з яких переслідувала власні інтереси. У той час, коли одні держави, досягнувши певного рівня розвитку, прагнули розширити власну політичну та економічну владу назовні, для інших гостро стояло питання самозбереження. Таким чином, у Європі з'являлися перші військові союзи, як правило, тимчасового характеру, що були спробами створення моделей мирного співіснування – механізмів міжнародної безпеки. Поглиблення розбіжностей та загострення суперечностей між європейськими державами підштовхувало їх до пошуку шляхів мирного співіснування.

Так, Вестфальський мир 1648 р., що завершив Тридцятилітню війну, ознаменував собою створення першої системи міжнародної безпеки. Згодом система міжнародних договорів 1814-1815 рр., пов'язаних з боротьбою та перемогою над наполеонівською Францією, стала основою Віденської системи міжнародних відносин. Інституційним виміром спільної європейської безпеки стала створена в 1920 р. Ліга Націй – міжнародна організація, основною метою якої стало забезпечення миру в Європі шляхом закріплення результатів Першої світової війни.

Безпекові договори (Дюнкеркський пакт 1947 р. та Брюссельський договір 1948 р.) між європейськими країнами після завершення Другої світової війни, які передували Вашингтонському договору 1949 р., що створив НАТО, можна також вважати спробами створення системи колективної безпеки.

ки в Європі. Сучасним інституційним виявом колективної безпеки вважається Організація Об'єднаних Націй (ООН) на глобальному рівні, а в Європі – Організація з питань безпеки та співробітництва в Європі (ОБСС).

Друга тенденція – розвиток політики спільної оборони, організація єдиних органів, структур, сил та засобів її реалізації. Особливо гострою необхідністю побудови європейської спільної оборони стала після завершення Другої світової війни та в результаті розгортання холодної війни. Інституційним виявом спільної оборони європейців на цьому етапі стала створена в 1949 р. Організація Північноатлантичного договору (НАТО).

Основу сучасної архітектури європейської безпеки було закладено ще на початку 1990-х рр. ХХ ст., коли “холодному” протистоянню заступила хистка рівновага постбіполярного світу з якісно новими викликами, загрозами та конфліктогенним середовищем. Крім НАТО, питання миру та безпеки в Європі були покликані забезпечувати започаткована у 1975 р. у м. Гельсінкі Нарада з питань безпеки та співробітництва в Європі, яка згодом інституціоналізувалась до статусу організації, а також ООН.

Разом з цим після краху соціалістичного табору виявилася принципова неготовність американців дотримуватися багатосторонності (multilateralism), приписів міжнародного права та ООН, що позначилося на низці дій та рішень США. Отже, бажання європейців розбудувати власні безпекові механізми в рамках нової Є.с.(а.)б. ґрунтувалось, передусім, на невідповідності між значними досягненнями на шляху створення потужної економічної спільноти в Європі та безперечним домінуванням США в усіх питаннях, що стосувались збройного захисту надбань європейської інтеграції.

Отже, почали розбудовуватися і реалізовуватися Спільна Зовнішня Політика і Політика Безпеки (Common Foreign Security Policy) та Спільна європейська політика в галузі безпеки і оборони (European Security and Defense Policy). На їх зміст, форми, спрямованість, динаміку розвитку великий вплив справила в 2008 р. серпнева російсько-грузинська війна.

Росія тривалий час була незадоволена своєю роллю та місцем у Є.с.(а.)б. і намагалася запропонувати свій варіант її удосконалення.

Президент Російської Федерації уперше заговорив про цю ініціативу в червні 2008 р. (Берлін) перед конфліктом з Грузією. Її головною метою було обмежити вплив Америки в Євразії. Д.Медведев зазначив, що “атлантизм як єдиний принцип історично вичерпав себе” і стверджував, що нинішня європейська архітектура несе “на собі відбиток ідеології, успадкованої від минулого”, що НАТО “ніяк не може визначити новий зміст свого існування”. І головне, Москва закликала провести європейський саміт, присвячений розробці нової хартії за зразком Гельсінської.

Більш розроблена версія Російської Федерації була представлена на конференції з питань світової політики, що проходила в Евіані у жовтні 2008 р. На цей момент (після війни із Грузією) відносини Росії із Заходом, особливо зі США, значно погіршилися.

Основні пропозиції російської сторони зводяться до таких. Існуюча система безпеки в Європі є невдалою спробою пристосувати стару Є.с.(а.)б. до нових реалій шляхом розширення НАТО. З цього процесу випало кілька великих європейських держав, включаючи Росію, Україну та ін.

Керівництво Російської Федерації впевнене, що з питань жорсткої безпеки (hard security) можна швидко домовитися і тим самим перейти до більш широких домовленостей у сфері безпеки і оборони.

Пропонується в основному п'ять можливих форматів договору: “Гельсінкі-Плюс”, “Гельсінкі-2”, “Нато-Плюс”, “Європейська політика у галузі безпеки й оборони-плюс”, і останній – щось принципово нове. Найбільш реалістичним видається вибір між “Гельсінкі-Плюс” і “Гельсінкі-2”.

Можливими суб'єктами переговорного процесу Росія вважає п'ять організацій: ОБСС, Євросоюз, НАТО, Організацію Договору про колективну безпеку й СНД. Але проблема переговорних процесів полягає в тому, що жодна з цих п'яти організацій не має права виступати від імені усіх своїх членів, тому неминуче переведення консультацій на національний рівень.

Україна також прагне брати активну участь у розбудові Є.с.(а.)б. Про це свідчить стратегічний курс країни на інтеграцію до ЄС, намагання підвищити свою роль і зробити внесок у зміцнення європейської системи колективної безпеки, що зафіксовано у За-

коні України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” від 1 липня 2010 р. Поки що питання трансформації **Є.с.(а.)б.** не актуалізоване, але після поживлення діалогу між НАТО і Росією, успішного завершення лісабонського саміту Альянсу 19-20 листопада 2010 р. за участю Президента РФ Д.Медведева, з розгортанням так званих “весняних революцій” в арабських країнах Близького Сходу та Північної Африки, появою нових загроз, викликів і ризиків цей процес може отримати новий імпульс розвитку.

Літ.: *Закон України про засади внутрішньої і зовнішньої політики*; *Європейський Союз* : підручник / кол. авт. ; за заг. ред. О. І. Пошедіна. – К. : НАОУ, 2006; *Копійка В. В.* Європейський Союз: історія і засади функціонування : навч. посіб. / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко ; за ред. Л. В. Губерського. – К. : Знання, 2009; *Мировая политика в условиях кризиса* : учеб. пособие для студентов вузов / под ред. С. В. Кортунова. – М. : Аспект Пресс, 2010; *European Security Strategy – 2003*. – Режим доступу : <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/031208ESSIRU.pdf>; *European Security and Defence Policy. The first 10 Years (1999–2009)* / Eds. Giovanni Grevi, Damien Helly and Daniel Keohane. – Paris : The European Union for Security Studies, 2009.

Мандрагеля В.А.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ АГЕНТСТВО З КООРДИНАЦІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ (European Research Coordination Agency, **EUREKA**) – програма міжнародного науково-технічного співробітництва, розроблена за ініціативою президента Франції Франсуа Міттерана та заснована на Конференції міністрів 17 країн і членів Комісії Європейського Співтовариства 17 липня 1985 р. з метою створення та підтримки умов для ефективного міжнародного інноваційного співробітництва, а також сприяння встановленню контактів у сфері наукових досліджень та дослідницько-конструкторських розробок, які мають за кінцеву мету комерціалізацію отриманих результатів. Програма **EUREKA** фактично є каталізатором європейських інновацій.

До структури **EUREKA** входять: Голова, який обирається кожного року та працює з липня по червень наступного року. Він впроваджує трирічну циклічну програму в співробітництві з попередніми та майбутніми головами **EUREKA** (“Трійка”). Його роль полягає в збереженні робочого імпульсу **EUREKA**, організації наради в країні, голо-

вуючої на Конференції міністрів або на Міжпарламентській конференції із залученням групи високого рівня, виконавчої групи та Національного координатора проекту.

До основних, пов’язаних зі створенням організації, належать такі періоди: 1985-1988 рр. – затвердження Декларації Ганновер, де визначені принципи **EUREKA**, процедура та розширення програми, включаючи всю Західну Європу та Туреччину, загальна кількість проектів – 223; 1989-1995 рр. – започаткування програми **EUREKA** в країнах Центральної та Східної Європи, створення та визначення першого переможця Премії Ліллекхаммера, загальна кількість проектів – 890; 1996-2001 рр. – початок глобалізаційного процесу, введення керівних принципів для кластерних проектів, загальна кількість проектів – 1013; 2001-2002 рр. – формування сфери європейських досліджень, визначено перелік процедури оцінювання, загальна кількість проектів – 173; 2002-2003 рр. – досягнення спільного розуміння якості проектів **EUREKA**, підвищення ефективності організації **EUREKA**, пропозиція Європейського наукового простору – проект у галузі біотехнології “Нові безпечні лікувальні засоби”, загальна кількість проектів – 169; 2003-2004 рр. – діяльність, яка спрямована до “3%-ї мети”, покращення **EUREKA** в процедурі прийняття рішення (одноголосно замінено на кваліфіковану більшість), загальна кількість проектів – 212; 2004-2005 рр. – відзначено 20 років загальноєвропейських інновацій, покращення стану рамкової програми досліджень з ЄС, створення політичного та індустріального діалогу щодо підвищення загальної ефективності **EUREKA**, налаштування постійної незалежної зовнішньої оцінки проекту із затвердження та закріплення знака якості **EUREKA**, загальна кількість проектів – 231; 2005-2010 рр. – стартувала кампанія **EUREKA**, яка поставила за мету залучення **EUREKA** ближче до суспільства, запуск програми EUROSTARS у партнерстві з Європейською Комісією, на цей час учасниками програми **EUREKA** є 40 держав, включаючи Європейський Союз. Програма **EUREKA** представляє децентралізоване співтовариство, що враховує вимоги ринку, пропонує партнерам швидкий доступ до набутих знань, навичок та досвіду всієї Європи, а також полегшує доступ до державних та приватних джерел фінансування. Про-

екти, які реалізуються в рамках програми **EUREKA**: є міжнародними, оскільки в них беруть участь партнери не менш ніж з двох країн-учасниць програми **EUREKA**; спрямовані на створення інноваційної продукції (виробів, процесів або послуг, що відповідають сучасним вимогам ринку); партнери пропонують, формують, здійснюють плани проєктів; отримують фінансування з приватних або державних джерел.

Завданням програми **EUREKA** є зміцнення конкурентоспроможності економік європейських держав шляхом підтримки комерційних кампаній, дослідницьких центрів та університетів, які виконують проєкти з розробки інноваційної продукції: виробів, процесів та послуг на базі новітніх технологій. **EUREKA** – Європейська програма, яка сприяє: просуванню на ринок науково-технічних розробок в усіх сферах новітніх технологій; посиленню конкурентоспроможності на європейському і світовому ринках; розробці виробів, технологічних процесів та послуг високої якості; просуванню міжнародного співробітництва; залученню промислових та дослідних установ для виконання спільних розробок; підвищенню продуктивності праці.

Принципи **EUREKA**: принцип “Знизу доверху”; міжнародне співробітництво; децентралізація; гнучкість; орієнтація на ринок; підтримуючі заходи; приєднання до інших існуючих програм співробітництва; гроші не перетинають кордонів.

Можливості, які надає участь у програмі **EUREKA**: збільшення кількості ідей; використання новітніх європейських технологій; використання європейського досвіду; співробітництво з науковими та виробничими організаціями по всій Європі та за її межами; комерціалізація результатів науково-технічних проєктів; розширення ринків збуту; перспективність та престижність участі компаній у проєктах **EUREKA**; сприяння ринковому розвитку економіки України.

Отримання права на використання всесвітньо відомого знака-символу якості програми **EUREKA** підвищує значимість проєкту. Завдяки цьому учасники мають конкурентну перевагу під час ділових контактів з фінансовими, технічними та комерційними проєктами.

Дослідження виявило, що знак-символ якості **EUREKA** пропонує додаткову вартість для

учасників проєкту з погляду підвищення значимості та гарантії для потенційних приватних інвесторів, що свідчить про відповідність проєкту прискіпливому та високому процедурному оцінюванню. Цінність знака-символу підвищилася через рекламу та маркетингові дослідження. Маркетингові компанії використовують цей фірмовий знак разом з описом діяльності **EUREKA** та деяких її новаторських ідей.

Існує три види інноваційних проєктів, що реалізуються в рамках програми **EUREKA**: 1. Регулярні проєкти – незалежні один від одного проєкти, що формуються в рамках загальних процедур програми. 2. Проєкти єдиної спрямованості – парасолькові проєкти (*Umbrella projects*) – об’єднані в рамках певних технологічних сфер, але які мають самостійні цілі та завдання. Таке об’єднання спрощує процес ініціювання проєктів та підбору партнерів. 3. Кластерні проєкти (*Cluster projects*), що, на відміну від *Umbrella projects*, виступають як стратегічні напрями співробітництва в рамках програми **EUREKA**. Проєкти, що входять до кластера, об’єднані спільною метою.

Стратегічна ініціатива, що виконується в рамках програми **EUREKA** – “кластерні проєкти”, відіграє важливу роль у формуванні конкурентоспроможності Європи, особливо це стосується інформаційних технологій та зв’язку. Кластерні проєкти наочно демонструють переваги колективної роботи, що виконується шляхом міжнародного співробітництва.

Щорічно дається старт сотням інноваційних проєктів програми **EUREKA**, в межах якої реалізуються ідеї малих та середніх компаній. Результати реалізації цих проєктів стають внеском у добробут, безпеку, покращення навколишнього середовища та зростання зайнятості для європейців.

Починаючи з 1985 р. виконано понад 2000 проєктів на суму близько 10 млн євро (без кластерних та парасолькових проєктів).

Особливістю фінансування проєктів програми **EUREKA** є те, що кожна країна-учасниця **EUREKA** проєкту самостійно фінансує свою відповідну частку від загального бюджету проєкту, користуючись приватними, національними та міжнародними джерелами фінансування.

Усі країни-учасниці намагаються досягнути 3%-й бар’єр, який визначений з погляду

Лісабонської стратегії з досягнення 3% від ВВП фінансування науково-технічних розробок в Європі. 3%-й бар'єр з фінансування долають такі високорозвинуті держави, як Ізраїль, Швеція, Фінляндія та Ісландія. Наближаються до цього рубежу Швейцарія, Німеччина, Данія, Франція та Бельгія. Програма **EUREKA** не має аналогів серед інших європейських програм міжнародного співробітництва через свою ринкову спрямованість, вона не має міждержавних бар'єрів. Ця програма має навчальні функції: як готувати ринково орієнтований проект, як контактувати, як розподіляти готовий продукт. Програма **EUREKA** сприяє пошуку партнерів, нових ринків, нових можливостей і завдяки цьому трансферу технологій. Програма **EUREKA** є перспективною і актуальною, вона надає рівні умови для всіх учасників, що позитивно позначається на об'єднанні загальних зусиль всієї Європи для розв'язання глобальних проблем у різних галузях науки і техніки, включаючи охорону довкілля та медицину. **EUREKA** є однією з програм, які сприяють інтеграції України до Європейського Союзу.

Літ.: *Glossary of The European Union and European Communities*. – Режим доступу : <http://www.uta.fi/FAST/GC/eurgloss.html#EUREKA2>; *EUREKA Secretariat*. – Режим доступу : <http://www.eurekanetwork.org/>

Шереметьєва Л.А.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО – самостійна наука і галузь права, що почала виокремлюватися наприкінці 80-х рр. ХХ ст. як закономірний результат європейських адміністративних конвергентних процесів, спрямованих на зменшення розбіжностей та невідповідностей в адміністративній структурі та налагодження зв'язків між формально відокремленими публічними адміністраціями європейських країн. На сьогодні дослідженню змісту **Є.а.п.** та відповідних правових принципів присвячені роботи видатних зарубіжних вчених: Ж.Зіллера, С.Касіса, Й.Олсена, М.Фромонта та багатьох ін. У вітчизняній науці державного управління та адміністративного права **Є.а.п.** як самостійна галузь комплексно не досліджувалася. Окремі аспекти поняття та принципів **Є.а.п.** розглядалися в роботах В.Б.Авер'янова, І.А.Грицяка, А.А.Пухтецької. Вивчення самостійної навчальної дисципліни "**Є.а.п.**"

запроваджується в Національному університеті "Києво-Могилянська академія" з 2010-2011 н.р.

На сьогодні в доктрині адміністративного права України визнається необхідність урахування принципів **Є.а.п.** права для оновлення розуміння принципів діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, що сприятиме не тільки вдосконаленню доктринального розуміння вимог, основоположних засад діяльності органів публічної адміністрації у взаємовідносинах з громадянами, а й великою мірою визначатиме подальшу правотворчу та правозастосовчу практику, напрями трансформації вітчизняної правової системи в цілому.

Теоретичне підґрунтя формування **Є.а.п.** розкрито в роботах Ю.Шварце, Ж.Зіллера, С.Касіса та ін. У працях цих вчених узагальнено, що **Є.а.п.** регулює діяльність європейської адміністрації, до якої належить сукупність європейських та національних адміністративних органів. Необхідність виникнення самостійної галузі **Є.а.п.** зумовлена багаторівневою структурою європейської адміністрації, наявністю у її складі європейських та національних адміністративних органів.

Є.а.п. відрізняється від національного адміністративного права європейських країн за такими ознаками: 1) змішаною структурою європейської адміністрації, до якої належать органи управління наднаціонального та національного рівня; 2) наявністю переважно тристоронніх відносин, наприклад між громадянином, Європейською Комісією та національними органами державного управління. Для національного ж адміністративного права характерні, як правило, двосторонні адміністративні правовідносини між громадянином та національними органами державного управління.

Є.а.п. співвідноситься з європейським правом як спеціальне і загальне. Європейське право виступає основним регулятором євроінтеграційних процесів. У юридичній літературі переважно виділяють два основних підходи щодо визначення європейського права: 1) (*sensu largo*) – міжнародний правопорядок європейських організацій; 2) (*sensu stricto*) – право, пов'язане з діяльністю Європейського Союзу. У свою чергу, до принципів європейського права належать: автономність європейського права; примат

над національним правом; безпосередність застосування; принцип рівності (або заборона дискримінації, який разом із принципом субсидіарності європейські дослідники відносять також і до переліку принципів **Є.а.п.**); принцип солідарності; принцип субсидіарності.

Нормативне підґрунтя застосування принципів та інших положень **Є.а.п.** визначено в Лісабонській угоді, проєкті Конституції ЄС. Положення **Є.а.п.** також імплементується в національне законодавство країн-членів ЄС у зв'язку з потребами у зближенні національних правових систем країн-членів ЄС, формування спільних засад діяльності органів публічної влади європейського та національного рівнів.

Принципи **Є.а.п.** були вперше сформульовані у праці Юргена Шварце "Europaisches Verwaltungsrecht" (з нім. – "Європейське адміністративне право"), 1988 р., у якій до таких принципів було віднесено: принцип законності; можливість скасування (або відкликання) незаконного адміністративного акта; принцип недискримінації; юридична визначеність; право на захист; принцип пропорційності; принцип поваги до фундаментальних прав людини та громадянина; принцип субсидіарності; принцип належної адміністрації; принцип прозорості; принцип застосування; принцип прямої дії.

Тут важливо уточнити співвідношення принципів **Є.а.п.** з принципами європейського права: принципи європейського права мають загальний характер та застосовуються щодо визначення автономності європейського права, примату над національним правом, безпосередності застосування тощо; а галузь **Є.а.п.** відносить до своїх принципів основоположні вимоги щодо діяльності органів публічної адміністрації та їх взаємовідносин з приватними особами, що проявляється у виділенні принципів законності, можливості скасування незаконного адміністративного акта, принципу недискримінації, юридичної визначеності, права на захист, принципу пропорційності тощо. Зокрема, останній одноіменний з принципом європейського права принцип як принцип **Є.а.п.** визначається як вимога щодо використання в реалізації повноважень таких засобів, які відповідають цілям отримання відповідного результату та які не повинні виходити за межі необхідного для поставленого завдання. У свою чергу, принцип суб-

сидіарності, який також має одноіменний принцип-вимогу серед принципів європейського права, як принцип **Є.а.п.** тлумачиться як вимога щодо прийняття рішень відповідними органами на найнижчих рівнях, забезпечувати ефективність запропонованих заходів.

У вітчизняній науці державного управління та адміністративного права комплексні дослідження **Є.а.п.** ще не проводилися, необхідним слід визнати розробку теоретико-методологічних і наукових засад дослідження змісту та ключових вимог порівняно недавно сформованої в європейській правовій доктрині галузі **Є.а.п.** Це сприятиме адаптації як доктринальних положень, так і чинних норм вітчизняного адміністративного законодавства до європейських принципів та стандартів організації та діяльності публічної адміністрації.

На основі **Є.а.п.** формуються та впроваджуються в правозастосовчу практику країн-членів ЄС уніфіковані вимоги-принципи, правила взаємовідносин органів публічної влади з особами публічного і приватного права. **Є.а.п.** та одноіменні принципи відіграють важливу роль в уніфікації зовнішньої діяльності публічних адміністрацій європейських країн, насамперед у взаємовідносинах з громадянами. Окремі принципи **Є.а.п.** дістали закріплення у проєкті Модельного кодексу належної адміністрації. Видається, що розробка національного Кодексу належної адміністрації та врахування принципів **Є.а.п.** виступають основними напрямками оновлення доктринальних засад діяльності вітчизняних органів виконавчої влади, визначаються орієнтирами удосконалення правотворчої та правозастосовчої практики в Україні.

Важливим напрямом розвитку **Є.а.п.** є захист прав громадян, зокрема, в Європейському суді з прав людини, в судовій практиці якого набувають подальшого розвитку принципи і стандарти взаємовідносин органів публічної адміністрації з громадянами, забезпечується єдність правозастосовчої практики. Тому вивчення цього напрямку розвитку **Є.а.п.** має важливе значення для формування вітчизняного інституту адміністративної юстиції, перегляду окремих запроваджених у ньому засад, перегляду рішень суб'єктів владних повноважень.

Літ.: Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС / Жак Зіллер ; [пер. з фр. В. Ховхун]. –

К. : Основи, 1996. – 420 с.; *Грицяк І. А.* Європейське управління: теоретико-методологічні засади : монографія / І. А. Грицяк. – К. : К.І.С., 2006. – 398 с.; *Адміністративне право України.* Академічний курс : підручник : у 2 т. / [ред. кол. : В. Б. Авер'янов (голова) та ін.]. – К. : ТОВ "Вид-во "Юрид. думка", 2007-2004. – Т. 1 : Загальна частина. – 2007. – 592 с.; *Пухтецька А. А.* Європейський адміністративний простір і принцип верховенства права : монографія / А. А. Пухтецька ; відп. ред. В. Б. Авер'янов. – К. : Юрид. думка, 2010. – 140 с.

Пухтецька А. А.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ КООПЕРАТИВНЕ ТОВАРИСТВО (ЄКТ) (англ. European Cooperative Society (SCE)) – один з різновидів пан'європейських наднаціональних утворень – юридичних осіб. В основу регулювання діяльності **ЄКТ** покладено Регламент Ради (ЄС) № 1435/2003 від 22.07.2003 р. про статут Європейського кооперативного товариства. Головною метою вказаного Регламенту є передбачення можливості створення **ЄКТ** фізичними особами, які перебувають у різних державах-членах, або юридичними особами, пов'язаними з правом різних держав-членів. Установлення європейської організаційно-правової форми для кооперативів, що ґрунтується на загальних принципах, але враховує їх специфічні особливості, має надати їм можливість діяти за межами їх власних національних кордонів на всій або на частині території Спільноти.

ЄКТ є товариством, капітал якого поділено на частки. Розмір капіталу та кількість учасників можуть змінюватися. Якщо учасники мають обмежену відповідальність, то до назви **ЄКТ** додається позначка "з обмеженою відповідальністю". Основною метою діяльності **ЄКТ** є задоволення інтересів та/або економічний чи соціальний розвиток його учасників. Учасниками **ЄКТ** можуть бути не тільки кооперативи (на сьогодні в ЄС нараховується близько 300 тис. кооперативів, у яких зайнято 2,3 млн осіб), але й будь-які інші компанії і фізичні особи. С цією метою він, зокрема, укладає зі своїми членами угоди про постачання товарів або виконання робіт, надання послуг. Своєю діяльністю **ЄКТ** може здійснювати і через дочірні товариства. **ЄКТ** може також діяти з метою сприяння участі його членів в економічній діяльності одного чи кількох **ЄКТ** та/або в національних кооперативах. На практиці форма **ЄКТ**

найбільш прийнятна для міжнародного об'єднання кооперативів, які діють, наприклад, у кредитній або житловій сфері. Якщо статутом не передбачено інше, особи, які не є членами кооперативу, не можуть скористатися результатами його діяльності.

Передбачені такі умови створення **ЄКТ**:

1) як мінімум п'ятьма фізичними особами, що перебувають хоча б у двох різних державах-членах;

2) як мінімум п'ятьма фізичними особами та товариствами в розумінні ч. 2 ст. 48 ДзЄС, так само як і з іншими юридичними особами публічного чи приватного права, створеними відповідно до законодавства однієї з держав-членів, які містяться хоча б у двох різних державах-членах або потрапляють під регулювання законодавством хоча б у двох різних державах-членах;

3) товариствами в розумінні ч. 2 ст. 48 ДзЄС, так само як і іншими юридичними особами публічного чи приватного права, створеними відповідно до законодавства однієї з держав-членів, які містяться хоча б у двох різних державах-членах або потрапляють під регулювання законодавством хоча б у двох різних державах-членах;

4) шляхом злиття кооперативів, створених відповідно до права держави-члена, які мають зареєстроване місцезнаходження та центральну адміністрацію на території Спільноти, якщо хоча б два з них регулюються правом різних держав;

5) шляхом перетворення кооперативу, створеного відповідно до законодавства однієї з держав-членів, який має своє зареєстроване місцезнаходження та центральну адміністрацію на території Спільноти.

Держава-член може передбачити, що юридична особа, яка не має своєї центральної адміністрації в межах Спільноти, може брати участь у створенні **ЄКТ**, якщо вона створена згідно з правом однієї з держав-членів, має зареєстроване місцезнаходження в тій самій державі-члені та ефективний і тривалий зв'язок з економікою держави-члена.

Капітал **ЄКТ** виражається в національній валюті. **ЄКТ**, місцезнаходження якого перебуває поза зоною євро, також може виражати свій капітал у євро. Мінімальний передплатний (розміщений) капітал дорівнює 30 тис. євро. В статуті **ЄКТ** має визначатись сума, нижче від якої передплатний (розміщений) капітал забороняється зменшувати шляхом виплати

часток учасникам, що припиняють свою участь в ЄКТ. Дозволяється створювати різні категорії внесків, які мають різну номінальну вартість і надають різні права членам кооперативу. Використання як внеску трудових зобов'язань або зобов'язань з надання послуг не припускається. Майнові вклади мають бути внесені повністю в момент вступу в кооператив. В частині оцінки майнових вкладів і аудиторської перевірки застосовується національне акціонерне право. Управління ЄКТ здійснюється на основі створення або дуалістичної, або моністичної структури управління. Як і у випадку з Європейським акціонерним товариством, участь працівників у діяльності ЄКТ закріплена відповідною директивою. Право голосу на загальних зборах ЄКТ має будь-який член кооперативу, при цьому кожен член має один голос незалежно від розміру своєї участі. З цього принципу у певних визначених випадках національним законодавством та статутом ЄКТ можуть бути зроблені винятки. У великих кооперативах допускається скликання зборів секцій або секторів.

Літ.: Кібенко О. Право товариств (company law): порівняльно-правовий аналіз acquis ЄС та законодавства України / О. Кібенко, Сарбах А. Пендак. – К. : Видавн. організація “Юстиніан”, 2006; Дубовицкая Е. А. Европейское корпоративное право / Е. А. Дубовицкая. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2008; *Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека* : учеб. для вузов / [М. В. Каргалова, Е. Ю. Козлова, С. О. Корогод и др.] ; рук. авт. кол. и отв. ред. Л. М. Энтин. – 2-е изд., пересмотр. и доп. – М. : Норма, 2007.

Сафронова О.М.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ КОСМІЧНЕ АГЕНТСТВО (ЄКА) (European Space Agency (ESA)) – міжнародна регіональна організація, утворена 30 травня 1975 р. на конференції у Парижі європейськими державами-членами Європейської конференції з космосу (Бельгія, Великобританія, Данія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Франція, ФРН, Швейцарія, Швеція) на підставі Конвенції про створення Європейського космічного агентства.

ЄКА утворилась у результаті злиття Європейської організації космічних досліджень (European Space Research Organization) і Європейської організації з розробки ракет-носіїв (European Launcher Development Organization), утворених на підставі підпи-

саних в 1962 р. Конвенцій, які вступили в силу в 1964 р. Усі права та обов'язки перейшли до ЄКА в 1980 р.

Після утворення ЄКА до неї вступили ще Австрія, Греція, Ірландія, Люксембург, Норвегія, Португалія, Фінляндія. Канада та Угорщина беруть участь лише в окремих проєктах. Для координації зусиль і забезпечення спільної діяльності між Європейським співтовариством і ЄКА в 2003 р. було підписано Рамкову Угоду (вступила в силу в травні 2004 р.) і утворено Космічну Раду, перед якою поставлено дві найважливіші цілі: 1) спільне поступове створення європейської космічної політики, яка має задовольняти потреби Євросоюзу у використанні космічних систем; 2) встановлення спільної основи і взаємоприйнятних практичних заходів щодо ефективного взаємовигідного співробітництва між ЄКА та Євросоюзом.

До завдань ЄКА належить організація та проведення розробок за основними напрямками в галузі використання і дослідження космічного простору, координація діяльності національних космічних агентств та компаній. Діяльність ЄКА охоплює всі основні галузі дослідження космосу: пілотовані польоти, розробку та експлуатацію ракет-носіїв, дослідження планет сонячної системи, дистанційне зондування Землі, супутникової навігацію та супутниковий зв'язок.

Відповідно до Конвенції діяльність ЄКА має бути спрямована на встановлення та розвиток виключно мирного співробітництва європейських країн у галузі космічних досліджень. Для забезпечення виконання цих завдань ЄКА: 1) розробляє і реалізує довгострокову європейську космічну політику; 2) розробляє та реалізує програми в космічній галузі; 3) узгоджує європейську космічну програму з національними програмами; 4) забезпечує інтеграцію національних програм з питань розробки супутників прикладного призначення; 5) розробляє і реалізує промислову політику в галузі космонавтики.

Керівним органом ЄКА є Рада, яка складається із представників (на рівні міністрів або уповноважених) держав-членів і скликається раз на квартал. Кожна держава має у складі Ради під час обговорення питань один голос. Рішення ухвалюються простою або кваліфікованою більшістю голосів або на основі консенсусу залежно від важливості питання, яке розглядається. Рада може ство-

ривати допоміжні органи, які покликані сприяти виконанню покладених на неї завдань. Допоміжними органами, які складаються з делегатів держав-учасників, є: Комітет з наукових програм, Адміністративно-фінансовий комітет, Комітет промислової політики, Комітет з міжнародних відносин. Крім того, як допоміжні органи ЄКА створюються також Ради з різноманітних програм ЄКА. Рада призначає головний виконавчий орган ЄКА – генерального директора, а також директорів основних програм, керівників установ та адміністрацію. Генеральний директор є головною виконавчою особою і виступає як юридичний представник ЄКА. До складу ЄКА входять: Європейський центр астронавтів у Німеччині (European Astronauts Centre (EAC)), Європейський астрономічний центр в Канаді (European Space Astronomy Centre (ESAC)), Європейський центр космічних операцій в Німеччині (European Space Operations Centre (ESOC)), Європейський центр досліджень і космічних технологій (European Space Research and Technology Centre (ESRTC)), Центр зондування ресурсів Землі в Європейському інституті космічних досліджень (Centre for Earth Observation of European Space Research Institute (ESRIN)). ЄКА сприяє створенню європейських організацій, у яких вона зацікавлена. Зокрема, за сприяння ЄКА були утворені Європейська організація супутникового зв'язку (European Telecommunications Satellite Organisation (EUTELSAT)) та Європейська організація експлуатації метеорологічних супутників (European Organization for the Exploitation of Meteorological Satellites (EUMETSAT)). Згідно з Конвенцією програми ЄКА можуть бути обов'язковими або факультативними. До обов'язкових програм належать: вивчення перспектив майбутніх космічних проектів; створення супутників різноманітного призначення, космічних фондів для дослідження далекого космосу, космічних телескопів, телекомунікаційних систем тощо; підтримка постійних контактів із користувачами космічної техніки; підготовка фахівців із космічних технологій. Факультативні програми виконують лише ті члени ЄКА, які зацікавлені у їх проведенні. До факультативних програм належать, наприклад, програми створення космічних транспортних систем, орбітальних космічних станцій, пілотованих місій тощо. Держави-члени ЄКА беруть участь у

факультативних програмах, якщо не заявлять про свою відмову від участі.

Промислова політика ЄКА має відповідати потребам європейської космічної політики. Під час здійснення своїх планів ЄКА має віддавати перевагу промисловим підприємствам держав-членів.

Конвенція передбачає різні форми міжнародного співробітництва, однією з яких є безпосередня участь держави у програмі ЄКА. Угода про таку участь та співробітництво вимагає односторонньої підтримки Ради. Співробітництво може стосуватися як обов'язкових, так і факультативних програм, причому Рада може наділити стороннього учасника правом голосу в питаннях, що стосуються лише конкретної програми. Зокрема, Україна уклала угоду про співробітництво із ЄКА в 2008 р.

Іншою формою міжнародного співробітництва є надання державі статусу асоційованого члена на термін 5 років, який розглядається як перший крок до вступу до ЄКА. На сьогодні асоційованими членами ЄКА є Угорщина, Польща, Естонія та Словенія.

ЄКА має статус спостерігача в Комітеті ООН з космосу. ЄКА також взяло на себе права і обов'язки, передбачені Угодою про порятункосмонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених у космічний простір (1968 р.), Конвенцією про міжнародну відповідальність за збитки, спричинені космічними об'єктами (1972 р.), Конвенцією про реєстрацію об'єктів, запущених в космічний простір (1975 р.).

Відповідно до Конвенції кожен член ЄКА бере участь у витратах по обов'язкових програмах згідно із шкалою, яка розробляється на підставі середньої величини національного доходу кожної держави-члена за останні три роки.

Штаб-квартира ЄКА розміщена в Парижі. ЄКА має Бюро зв'язку із Національним управлінням США з авіації та космонавтики і дослідження космічного простору (НАСА) (National Aeronautics and Space Administration (NASA)) у Вашингтоні та з Федеральним космічним агентством (ФКА) в Москві.

Літ.: Лукашук И. И. Международное право : в 2 т. / И. И. Лукашук. – М. : БЕК, 1997; *Международное космическое право* / отв. ред. Г. П. Жуков, Ю. М. Колосов. – М. : Междунар. отношения, 1999; *Словарь международного космического права* / под ред. В. С. Верещетина. – М. : Междунар. отношения, 1992.

Шевчук Б.М.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ З ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ (ЄОЕІ) (англ. European Economic Interest Grouping, EEIG) – один з різновидів наднаціональних правових утворень – юридичних осіб у рамках ЄС. Діяльність такого роду утворень підлягає єдиним правилам регулювання і не обмежується територіальними кордонами окремих держав-членів Спільноти. **ЄОЕІ** є організаційно-правовою формою ведення спільної діяльності з метою оптимізації бізнесу його учасників шляхом об'єднання їх ресурсів, діяльності та досвіду. Діяльність **ЄОЕІ** має бути пов'язана з бізнесом його учасників, але не заміщати його (функції об'єднання мають здійснюватися поряд з діяльністю кожного з його учасників). Стосовно діяльності учасників діяльність **ЄОЕІ** має тільки допоміжний характер.

В основу правового регулювання діяльності **ЄОЕІ** покладено Постанову (Регламент) Ради (ЄЕС) № 2137/85 від 25 липня 1985 р. Цією Постановою визначено, що одержання прибутку не є метою **ЄОЕІ**. Якщо ж об'єднання одержує який-небудь прибуток, то він цілком підлягає розподілу між учасниками. Відповідно до Регламенту **ЄОЕІ** не має статусу платника податку.

Учасниками **ЄОЕІ** можуть бути товариства, фірми та інші юридичні особи, що створені відповідно до права держав-членів ЄС і мають свій зареєстрований офіс на території Співтовариства. **ЄОЕІ** може бути також утворено фізичними особами, що здійснюють промислову (включаючи народний промисел), торговельну або сільськогосподарську діяльність, або надають професійні й інші послуги на території Співтовариства. Необхідно, щоб, принаймні, два учасники **ЄОЕІ** мали різну державну належність. Критерієм визначення державної належності є: для фізичних осіб – місце, де вони здійснюють свою основну діяльність, для компаній (інших юридичних осіб) – місце, де розміщена їх штаб-квартира (центр управління, фактичне місцезнаходження). Учасниками об'єднання не можуть виступати інші **ЄОЕІ**. Суб'єкти права держав, що не є членами ЄС, не можуть бути учасниками **ЄОЕІ**. Винятки становлять держави, що беруть участь у Договорі про Європейський економічний простір (Ісландія, Норвегія, Ліхтенштейн). Суб'єкти права цих країн можуть нарівні із суб'єктами права держав-членів ЄС засновувати та брати участь в діяльності **ЄОЕІ**.

ЄОЕІ створюється на підставі договору, який укладається між усіма його учасниками. Договір подається для реєстрації в орган, уповноважений державою-членом ЄС. Правом держави-члена ЄС, у якому здійснюється ця процедура, можуть передбачатися додаткові вимоги або обмеження щодо створення і діяльності **ЄОЕІ**, введення яких санкціоноване Постановою (наприклад кількість учасників **ЄОЕІ** може обмежуватися 20, може заборонятися участь у **ЄОЕІ** окремих категорій фізичних і юридичних осіб тощо). З моменту реєстрації договору про створення **ЄОЕІ** об'єднання стає правочинним. Відомості про створення **ЄОЕІ** і припинення його діяльності підлягають опублікуванню в Офіційному віснику ЄС.

Юридична адреса **ЄОЕІ** має бути в одній з держав-членів ЄС. Однак вона може переноситися з однієї держави в іншу за умов дотримання передбачених Постановою норм (зокрема, рішення про перенесення потребує одноголосного схвалення всіх учасників). З метою захисту публічних інтересів уповноважений орган держави, з якої переводиться місцезнаходження **ЄОЕІ**, що призводить до зміни права, яке застосовується до об'єднання, може заборонити переведення. Управління **ЄОЕІ** здійснюється за допомогою двох органів – учасників, що діють колективно, і менеджера (менеджерів). Кожен учасник має один голос, якщо контрактом не передбачено інше. Регламент містить перелік питань, рішення з яких приймаються учасниками тільки одноголосно. **ЄОЕІ** не може наймати на роботу більше ніж 500 осіб. В **ЄОЕІ** не є обов'язковим формування спільного капіталу, його учасники можуть обрати й інші форми фінансування діяльності об'єднання. Об'єднання не може залучати інвестиції шляхом публічного звернення.

Порядок розподілу прибутку (покриття збитків) від діяльності **ЄОЕІ** визначається договором. Якщо в останньому це питання не врегульоване, розподіл прибутку (збитків) здійснюється між учасниками порівну. Прибуток (збитки) **ЄОЕІ** обкладається податком тільки як прибуток (збитки) учасників об'єднання. Кожний з учасників **ЄОЕІ** несе необмежену і солідарну відповідальність за його боргами.

ЄОЕІ не повинна здійснювати керівництво або контроль за діяльністю своїх учасників або інших компаній; брати участь у капіталі

своїх учасників (участь у капіталі інших компаній допускається, якщо це необхідно для досягнення цілей **ЄОЕІ**, і така участь забезпечується за рахунок членів Об'єднання); використовувати для видачі позик або передачі майна керівникам компаній – учасниць; брати участь в інших **ЄОЕІ**.

Численні заборони, що накладаються Постановою на діяльність **ЄОЕІ**, у поєднанні із необмеженою відповідальністю його учасників призвели до незначної поширеності цього різновиду наднаціональних правових утворень на практиці. Нині налічується близько 800 таких об'єднань. Сферами діяльності **ЄОЕІ** наразі є: реалізація спільних дослідницьких проєктів, транспортні об'єднання, спільні закупівлі і збут, спільна участь у конкурсах, співробітництво в рекламній діяльності тощо.

Літ.: Кібенко О. Р. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи: Перспективи використання європейського законодавчого досвіду у правовому полі України / О. Р. Кібенко. – Х. : Страйд, 2005; Кібенко О. Право товариств (company law): порівняльно-правовий аналіз *acquis* ЄС та законодавства України / О. Кібенко, Сарбах А. Пендак. – К. : Видавн. організація “Юстиніан”, 2006; Дубовицкая Е. А. Европейское корпоративное право / Е. А. Дубовицкая. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2008.

Сафронова О.М.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПРАВО – система правових норм, що регулюють діяльність європейських структур та включають європейське інтеграційне право, правові норми, що забезпечують функціонування європейської системи захисту прав людини, а також інші правові норми європейських міжнародних договорів. У науці існує подвійне розуміння поняття **Є.п.**: широке та вузьке, причому вживання останнього превалює. У широкому розумінні **Є.п.** – правове регулювання відносин у Європі, які охоплюють організацію і діяльність практично всіх міжнародних організацій, що діють на Європейському континенті, всю сукупність економічних, соціальних, політичних, наукових та культурних відносин. У цьому разі під **Є.п.** розуміють регіональну частину права міжнародного. У вузькому розумінні **Є.п.** – це право Європейського Союзу, яке поширює сферу своєї дії лише на територію його держав – членів.

Право Європейського Союзу розвивалося ще задовго до його створення, хоча сам термін “право Європейського Союзу” увійшов у вжиток на початку 90-х рр. минулого століття. До того часу весь правовий масив, під яким зараз розуміється право Євросоюзу, позначався як “право Європейських Співтовариств”, хоча ці поняття і не є ідентичними. Більшість учених розглядає поняття “європейське право” та “право Європейського Союзу” як синоніми. Слід, однак, зазначити, що така тотожність охоплює **Є.п.** лише *sensu stricto*. Поняття права Європейського Союзу ширше від поняття права Європейських Співтовариств. Різниця між ними полягає саме в структурі Європейського Союзу, одним із стовпів якого до прийняття Лісабонського договору були Європейські Співтовариства, тому, відповідно, право Європейських Співтовариств є частиною права Європейського Союзу.

У наукових поглядах на природу права Європейського Союзу немає одностайності. Деякі вчені вважають його правом *sui generis*, оскільки воно не підпадає під традиційні категорії міжнародного та національного права. Окремі дослідники вважають, що право Європейського Союзу формувалося як частина міжнародного права. Існує також погляд, відповідно до якого право Європейського Союзу має комплексний характер, який виявляється у тому, що воно може бути відокремлене від загальноновизнаного розуміння міжнародного права, оскільки певна його частина є формою координації, наближення та уніфікації внутрішнього права держав-членів. Визначення праву ЄС дав у своєму преюдиційному рішенні Суд Європейських Співтовариств: Співтовариство становить новий правовий порядок міжнародного права, на користь якого держави обмежили свої суверенні права, хоча і в окремих сферах, та до кола суб'єктів якого належать не лише держави-члени, а і їх громадяни. Незалежно від законодавства держав-членів право Співтовариства не лише покладає обов'язки на окремих осіб, а й покликане надавати їм права, які стають частиною їхнього правового спадку. Ці права виникають не лише тоді, коли вони чітко гарантовані Договором, а й на підставі обов'язків, які договір покладає у чітко визначений спосіб на окремих осіб, на держав-членів та на інституції Співтовариства.

Право ЄС також розглядається як таке, що належить до нової категорії права та через його дію на суверенітет описується як “наднаціональне”.

Є.п. складається з інституційного та матеріального (субстанціонального) права. Інституційне право регулює питання політичної, адміністративної та юридичної організації ЄС і включає норми, що стосуються статусу, функцій і повноважень різних інституцій ЄС. До таких органів належать, насамперед, Європейський Парламент, Європейська Рада, Рада, Європейська Комісія, Суд ЄС, Європейський центральний банк та Рахункова Палата. Крім того, інституційне право включає норми, що стосуються джерел права ЄС в ієрархії юридичних актів у рамках ЄС: договорів та угод, постанов (регламентів), директив і рішень.

Матеріальне **Є.п.** включає сутнісні норми **Є.п.**, тобто норми, які регулюють поведінку і діяльність суб'єктів у різних сферах, що входять до сфери застосування установчих договорів ЄС. Матеріальне **Є.п.** охоплює норми, що належать до компетенції ЄС та формують його відповідні галузі. Таким шляхом поступово сформувалися спеціалізовані розділи **Є.п.**: торговельне право, екологічне право, податкове право, соціальне право, сільськогосподарське право, банківське право, транспортне право тощо.

Літ.: *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration: Judgment of the Court of 5 February, 1963.* – Case 26/62 // English special edition; *Энтин Л. М.* Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека / Л. М. Энтин ; рук. авт. кол. и отв. ред. д-р юрид. наук, проф. Л. М. Энтин. – 2-е изд., пересмотр. и доп. – М. : Норма, 2007; *Гердеген М.* Европейское право / М. Гердеген ; пер. з нім. – К. : К.І.С., 2008.

Мовчан Ю.В.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО – вид соціального партнерства, який об'єднує таких суб'єктів, як структури ЄС, національні уряди, транснаціональні корпорації, профспілкові організації та об'єднання роботодавців. Основні категорії соціальних партнерів у ЄС: Європейська конфедерація профспілок; Союз конфедерацій промисловців та роботодавців Європи; Європейська асоціація малих і середніх ремісничих підприємств; Європейський

центр підприємств з частковою участю держави і підприємств загального економічного інтересу.

Наднаціональний характер органів Європейського Союзу та їх особлива компетенція, що певною мірою поширюється і на сфери забезпечення зайнятості і проведення спільної соціальної політики (розд. 8 і 11 Договору про заснування Європейського співтовариства), створюють передумови для застосування моделі соціального партнерства як способу одностайного упорядкування трудових відносин на європейському просторі. Соціальне партнерство на європейському рівні відрізняється від національних моделей за колом учасників, їх повноважень залежно від змісту регульованих питань і способів їх реалізації.

В останні роки в країнах ЄС соціальне партнерство переходить на новий рівень: укладаються рамкові галузеві, колективні угоди загальноєвропейського формату; згідно з Директивою Комісії ЄС 1994 р. створюються *європейські трудові ради* як консультативні органи в кожній компанії, яка має підприємства в двох і більше країнах-членах ЄС з 1 тис. та більше працівників в цілому або не менше ніж 150 у кожній країні. У таких радах керівництво компаній на регулярній основі обговорює з представниками працівників соціально-економічні питання, які стосуються трудящих певного підприємства, підписує колективні угоди. Це означає, що проникнення на український ринок західноєвропейських транснаціональних компаній має поєднуватися з включенням до складу таких рад представників українських профспілок і відповідним удосконаленням профспілкового законодавства. Основою діяльності європейських партнерів залишаються пріоритети, зафіксовані в різних програмних документах ЄС (Пакт стабільності і економічного зростання, Програма 2000: За укріплення і розширення Союзу тощо), які включають такі цілі: стабільне економічне зростання та створення економічних умов, які гарантують зайнятість населення і скорочення безробіття; розвиток європейських проектів у різних сферах; нівелювання регіональних диспропорцій економічного розвитку, збереження відносно високих стандартів рівня життя та соціальних гарантій для населення; підпорядкування розвитку економіки інтересам індивіда і забезпечення повного розквіту особистості на основі науко-

во-технічних можливостей у суспільстві, поставивши їх на службу людині.

Літ.: Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики : монографія / Н. Г. Діденко. – Донецьк : Видавн. підприємство “Східний видавн. дім”, 2007; *Muscis Nicolas. Усе про спільноти Європейського Союзу* / Ніколас Мусіс ; пер. з англ. – К. : К.І.С., 2005; *Европейская социальная хартия. 18.10.1961* : справочник : пер. с фр. – М. : Междунар. отношения, 2000; *Європейський Союз* : словник-довідник / М. Марченко (ред.-упоряд.). – К. : К.І.С., 2005; *Social Class in Europe. An introduction to the European Socio-economic Classification* / Edited by David Rode and Eric Harrison. Routhledge. – Oxton, 2010.

Діденко Н.Г.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОСТІР – юридична категорія, що використовується для позначення складної, цілісної, диференційованої та динамічної системи міжнародного співробітництва публічних адміністрацій європейських держав, покликана забезпечувати однаково реалізацію прав громадян та юридичних осіб, створених у межах ЄС, а також забезпечувати ефективно та якісно надання адміністративних послуг. Слід зауважити, що до принципів **Є.а.п.** відносяться не всі без винятку принципи адміністративного права окремо взятих європейських держав, а лише ті з них, які відповідають цілям та завданню створення **Є.а.п.**

У комплексному дослідженні **Є.а.п.**, проведеному за підтримки Програми СІГМА (1999 р.), зазначено, що принципи публічної адміністрації, які є спільними для держав-членів Європейського Союзу, створюють умови для виникнення **Є.а.п.**, що, у свою чергу, включає набір (групу) спільних стандартів діяльності публічних адміністрацій, які визначаються законом та реалізація яких на практиці забезпечується відповідними процедурами та механізмами відповідальності. Хоча **Є.а.п.** і не являє собою частини схвалених *acquis communautaire*, але він покликаний слугувати орієнтиром реформ публічних адміністрацій у країнах-кандидатах. Під **Є.а.п.** також розуміють послідовну конвергенцію управлінських (адміністративних) структур, процесів та цінностей у єдину модель, а саме у єдину європейську модель. Це визначення є найбільш поширеним серед західних дослідників у сфері публічного права.

Поняття **Є.а.п.** використовується для позначення єдиної для ЄС системи співробітництва у сфері юстиції і включає надання взаємної допомоги у виконанні законів та забезпечення необхідного наближення у відповідних галузях права, оскільки спільний адміністративний простір стає можливим тоді, коли набір (група) адміністративних принципів, правил та регламентів однаково виконуються на певній території, на яку поширюється дія національної конституції.

Концепція **Є.а.п.** виникла наприкінці ХХ ст. як результат спеціальних наукових досліджень природи Європейського правового простору та місця в ньому нових, удосконалених форм (методів) співробітництва публічних адміністрацій європейських держав. У європейських країнах проведено комплексні науково-практичні дослідження та розроблені методичні рекомендації щодо входження до **Є.а.п.** країн-кандидатів на вступ до ЄС, що становить значний інтерес для України. Зокрема, особливу увагу доцільно приділити працям зарубіжних дослідників Ж.Булуа, Р.-М.Шевальє, К.Демке, К.д'Орга, Ж.Фурньє, Г.Габбе, Ж.Гессе, К.Нілл, К.Ніццо, Й.П.Олсен, Ж.Зіллер та ін.

Серед вітчизняних вчених – представників науки державного управління, конституційного та адміністративного права проблемам дослідження поняття та основних принципів **Є.а.п.** присвятили свої праці В.Б.Авер'янов, І.А.Грицяк, Н.В.Гнидюк, А.А.Пухтецька та ін. Термін **Є.а.п.** у сучасному розумінні було вперше вжито у робочих документах Програми СІГМА. Проте ще в 1994 р. Європейська комісія (виконавчий орган ЄС) у своєму Комюніке “Про розвиток адміністративного співробітництва щодо імплементації та забезпечення виконання законодавства Співтовариства на внутрішньому ринку” вперше зробила спробу запровадити рамкове адміністративне співробітництво в межах Співтовариства. Зокрема, зазначалося, що такі рамки співробітництва охоплюватимуть зобов'язання щодо надання взаємної допомоги, прозорості діяльності, а також дотримання принципів пропорційності та конфіденційності.

Ідея створення **Є.а.п.**, як і розуміння практичної необхідності запровадження особливого міжнародного правопорядку у сфері діяльності публічних адміністрацій національних держав-членів ЄС, знайшли об'єктив-

не відображення в підсумкових робочих матеріалах Програми СІГМА 1998 р. Ця ідея з-поміж іншого ґрунтувалася на визнанні національними державами-членами ЄС спільних принципів публічної адміністрації, під якими мається на увазі набір (група) критеріїв, що мають бути виконані країнами-кандидатами у їх діяльності, спрямованій на досягнення встановленого рівня адміністративної здатності, необхідного для набуття членства в ЄС.

Концепція **Є.а.п.** вперше була офіційно представлена у 1999 р. на конференції “Європейський адміністративний простір: управління та диверсифікація” у Потсдамі, організованій Міжнародним інститутом адміністративних досліджень, створеним при Європейській групі публічної адміністрації. Відповідно до цієї концепції: “**Є.а.п.** – це певна юридична абстракція, загальна правова категорія, що використовується на позначення якісно нової форми Європейського співробітництва з питань діяльності публічних адміністрацій”. Утім, автори цієї дефініції, як випливає із загального аналізу цитованого документа, мали на увазі не власне “юридичну абстракцію” в розумінні вітчизняної доктрини права, а об’єктивне явище, що існує та динамічно розвивається у сфері міжнародного співробітництва публічних (державних) адміністрацій європейських країн.

Поняття **Є.а.п.** є новелою науки адміністративного права України. Термінологічний зворот **Є.а.п.** є новим і для вітчизняної галузі адміністративного законодавства. На сьогодні в системі актів законодавства України не закріплено положень щодо визначення поняття, елементів, структури, функцій та взаємозв’язків між компонентами (елементами) **Є.а.п.** як багатоаспектного явища, складної диференційованої системи, основними системоутворюючими елементами якої виступають публічні адміністрації європейських держав. Сучасне законодавство України закріплює пріоритетність входження України до Європейського правового простору, який виступає метасистемою відносно **Є.а.п.** та інших предметних підпросторів Європейського правового простору.

Вітчизняними вченими опубліковано кілька наукових робіт, присвячених окремим аспектам формування та функціонування **Є.а.п.** Зокрема, А.А.Пухтецька визначає, що необхідними складовими елементами **Є.а.п.** ви-

ступають: а) принципи; б) правові норми; в) стандарти (за змістом – поєднання принципів (а) та правових норм (б); г) національні адміністративні традиції; д) спільні соціальні та культурні цінності національних держав та е) спеціальні методи міжнародного співробітництва у сфері діяльності публічних адміністрацій. При цьому національні публічні (державні) адміністрації є) виступають суб’єктами, в результаті реалізації повноважень яких, власне, і відбувається практична реалізація програм та планів міжнародного та міжурядового співробітництва, і одночасно – необхідним системоутворюючим елементом **Є.а.п.**

Для підготовки вступу до **Є.а.п.** держав-членів ЄС провідними європейськими науково-дослідними установами та інститутами, а також за участю комісій та комітетів провідних регіональних європейських організацій було проведено комплексні наукові дослідження підвищення адміністративної здатності публічних адміністрацій європейських держав з метою входження до **Є.а.п.** Результати цих досліджень, а також викладені у них пропозиції і рекомендації щодо здійснення адміністративних реформ у пострадянських країнах мають бути взяті за основу при проведенні вітчизняних досліджень у цій сфері.

Літ.: *Авер’янов В. Б.* Проблеми формування нової доктрини адміністративного права / В. Б. Авер’янов // Адміністративне право в контексті європейського вибору України : зб. наук. пр. – К. : Міленіум, 2004. – С. 5-9; *Грицяк І. А.* Європейський адміністративний простір / І. А. Грицяк // Адміністративна реформа в Україні: шлях до Європейської інтеграції : зб. наук. пр. – К. : [б. в.], 2003. – С. 78; *Європейські принципи державного управління* : пер. з англ. О. Ю. Куленкової. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – С. 52; *Механізми координації європейської політики: практика країн-членів та країн-кандидатів* / Н. Гнидюк (ред.), А. Новак-Фар, Я. Гонцяж, І. Родюк. – К. : Міленіум, 2003. – С. 12; *Пухтецька А. А.* Європейський адміністративний простір і принцип верховенства права : монографія / А. А. Пухтецька ; відп. ред. В. Б. Авер’янов. – К. : Вид-во “Юрид. думка”, 2010. – 140 с.

Пухтецька А. А.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ БАНК РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА РОЗВИТКУ (ЄБРР) – міжнародна фінансово-кредитна установа, яка надає допомогу країнам, що визнають принципи багатопартійної демократії і плюралі-

му, для проведення структурних та галузевих економічних реформ, розвитку приватної та підприємницької ініціативи, а також для активного інтегрування економік цих країн у міжнародні господарські зв'язки. Всі проекти інвестицій перевіряються на відповідність екологічній (екологічно сталого розвитку, захисту навколишнього середовища) та соціальній політиці цих країн.

Створений у 1991 р. (штаб-квартира в Лондоні) з метою залучення внутрішнього та іноземного капіталу для сприяння переходу країн Центральної і Східної Європи від командної до відкритої ринкової економіки, демонополізації, децентралізації і роздержавлення. Ідея створення банку належить спеціальному раднику президента Франції Ф.Міттерана доктору Ж.Атталі, який став першим головою **ЄБРР**.

Статутний капітал **ЄБРР** у 20 млрд євро становили капітали країн-членів ЄС, Європейської Комісії, Європейського інвестиційного банку, США, Японії, інших акціонерів та країн-операцій (рис. 1). Зокрема, частка України становить 0,8% капіталу, а Російської Федерації – 4%, Республіки Білорусь – 0,2%, Таджикистану – 0,2005%.

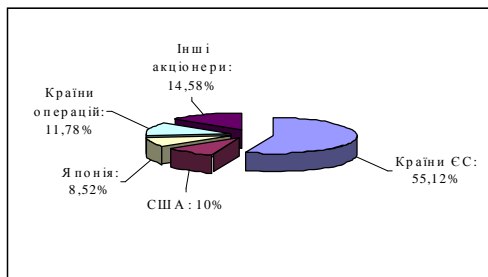

Рис. 1. Статутна частка акціонерів **ЄБРР**

На сьогодні акціонерами **ЄБРР** є 61 держава, кожна з яких представлена у керівних органах банку. Усі повноваження щодо управління **ЄБРР** покладені на Раду керуючих, яка складається з міністрів фінансів або керуючих центральними банками країн-учасниць та представників від ЄС і Європейського центрального банку, а також на Раду директорів. За поточну діяльність **ЄБРР** відповідає Банківський департамент на чолі з Президентом і трьома віце-президентами, які координують діяльність шести бізнес-груп – трьох галузевих: 1) фінансові установи; 2) промисловість та торгівля; 3) інфраструк-

тура та трьох територіальних груп: 1) Центральна Європа; 2) Росія та Центральна Азія; 3) Південно-Східна Європа та Кавказ.

Територіальні групи включають представництва 29 країн-операцій (Албанії, Вірменії, Азербайджану, Білорусі, Болгарії, Боснії і Герцеговини, Хорватії, Естонії, Македонії, Угорщині, Грузії, Казахстані, Киргизькій Республіці, Латвії, Литві, Молдові, Монголії, Чорногорії, Польщі, Росії, Румунії, Сербії, Словачькій Республіці, Словенії, Таджикистані, Туреччині, Туркменістані, Україні, Узбекистані). Україна входить до складу групи Південно-Східної Європи разом із Румунією, Боснією і Герцеговиною та Хорватією. Загалом багатонаціональний персонал **ЄБРР** налічує близько 1500 осіб. Щорічно у квітні-травні проводяться збори акціонерів (почергово: у непарні роки – в Лондоні, а в парні – в одній із країн-членів банку). У Києві 1998 р. відбулися сьомі щорічні збори акціонерів.

Спеціальних коштів для надання технічної допомоги **ЄБРР** не має, а залучає інші ресурси, в тому числі із створених у країнах ЄС спеціальних фондів, міжнародних організацій. Головною особливістю **ЄБРР**, що відрізняє його від інших банків розвитку, є підтримка ним саме приватної підприємницької ініціативи. У цьому положенні виявляється сутність діяльності **ЄБРР**, яка проголошує, що не менше 60% від загального обсягу фінансування Банку має спрямовуватися у приватний сектор.

ЄБРР здійснює як пряме, так і опосередковане фінансування. *Пряме фінансування* здійснюється безпосередньо **ЄБРР** у великі за обсягом інфраструктурні проекти (як приватні, так і за участю місцевої або центральної влади). До інструментів прямого фінансування **ЄБРР** належать: 1) кредити, які надаються на конкретні потреби з урахуванням кредитно- і платоспроможності позичальника; 2) інвестиції в акціонерний капітал (шляхом купівлі субконтрольних пакетів акцій та гарантування розміщення випуску акцій); 3) гарантії **ЄБРР**, за допомогою яких позичальник отримує доступ до фінансування і розподіляє ризики. Мінімальна сума прямих кредитів, що надаються **ЄБРР**, становить 5 млн євро, хоча за певних умов ця сума може бути скоригована; середня сума кредитів дорівнює близько 22 млн євро. Термін кредитів – у середньому 5-10 років, а у виняткових випадках – 15 років. *Опосередковане фінан-*

субаня відбувається через фінансових посередників (місцеві банки або інвестиційні фонди). Основними партнерами **ЄБРР** у співфінансуванні виступають міжнародні фінансові установи (Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Багатостороннє агентство з гарантування капіталовкладень, Організація економічного співробітництва та розвитку, а також спеціалізовані установи ООН) і пов'язані з економічним розвитком та інвестиціями юридичні і приватні організації: комерційні банки; офіційні партнерські установи (державні організації і фінансові установи, що створюються спеціально на основі міжурядових угод); експортно-кредитні агенції. У загальному обсязі кредитування найбільша частка належить місцевим комерційним банкам, а **ЄБРР** виступає гарантом наданих кредитів (рис. 2).

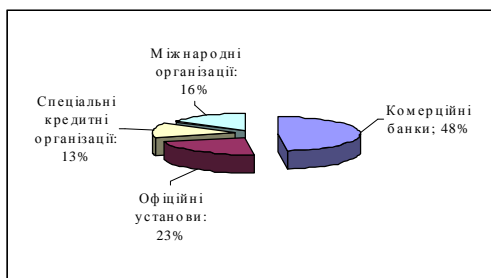

Рис. 2. Частка партнерів **ЄБРР** у загальній сумі наданих кредитів 1997 р.

Залежно від порядку фінансування **ЄБРР** використовує різноманітні фінансові інструменти надання незначних за обсягом кредитів: кредитні лінії **ЄБРР** середньо- і довгострокового характеру фінансовим посередникам (якими є місцеві банки) для задоволення внутрішнього попиту на кредити на умовах **ЄБРР**; інвестиції в приватні акціонерні капітали шляхом передплати акцій (об'єктом вкладень є капітали інвестиційних фондів, які надалі самікладають ці кошти у приватні середні компанії, або в капітали банків з метою підтримки і розвитку фінансового сектору); програми розвитку місцевих банків, які сприяють їх надійній репутації і дають змогу їм працювати на міжнародних фінансових ринках; 35%-ве співфінансування у проектах приватного сектору, коли **ЄБРР** виступає каталізатором залучення інших інвесторів.

Головною особливістю **ЄБРР**, що відрізняє його від інших банків, є те, що він надає тільки цільові кредити під конкретні проекти приватним і державним структурам на потреби розвитку економіки. 60% позичкових коштів спрямовуються у приватний і 40% – у державний сектор підтримка ним саме приватної підприємницької ініціативи. У цьому положенні виявляється сутність діяльності **ЄБРР**, відповідно до чого не менше 60% від загального обсягу фінансування Банку має спрямовуватися до приватного сектору.

В Україні **ЄБРР** має дипломатичний статус і статус привілейованого кредитора, діяльність якого спрямовується на розвиток та реформування пріоритетних галузей економіки України, зокрема сільського господарства та переробки сільськогосподарської продукції, енергетики, транспорту, охорони навколишнього середовища, у сферах телекомунікацій, конверсії військово-промислового комплексу, а також на реконструкцію і модернізацію нафтопереробної промисловості. Згідно з першою кредитною угодою між **ЄБРР** та НБУ від 16 грудня 1994 р. в Україні було відкрито кредитну лінію малим та середнім підприємствам із загальним обсягом 120,2 млн дол. США. Українські підприємці мали можливість отримати кредит розміром від 50 тис. до 2,5 млн дол. під 14% річних на строк не більше як п'ять років із двома пільговими роками. Найбільше коштів спрямовано в харчову промисловість (30%), на транспортні послуги (8,59%), у легку (8,22%) та деревообробну (7,88%) промисловість, сільське господарство (переробні галузі) (7,48%), хімічну промисловість (7,16%). Перспективними галузями кредитування **ЄБРР** в Україні є екологічно зорієнтовані проекти і пов'язані з використанням відновлюваних джерел енергії та боротьбою із парниковим ефектом. На сьогодні Євробанк інвестував понад 4 млрд євро в рамках ініціативи з розвитку сталої енергетики у 27 країнах. За словами представників банку, загальний обсяг скорочення викидів вуглецю, як результат виконання цих проектів, досягає 27 млн т на рік.

Літ: Боринець С. Я. Міжнародні фінанси / С. Я. Боринець. – К. : Знання, 2006; Грязных С. П. Европейский банк реконструкции и развития / С. П. Грязных // Деньги и кредит. – 1990. – № 9; Лютий І. О. Державний кредит та боргова політика України : монографія / І. О. Лютий. – К. : Центр навч. л-ри,

2008; *Моисеев А. А.* Международные кредитно-финансовые организации / А. А. Моисеев. – М. : МНИМП, 1999; *Філіпенко А. С.* Міжнародні валютно-кредитні відносини : підручник / А. С. Філіпенко, В. І. Мазуренко, В. Д. Сікора та ін. – К. : Либідь, 1997; *Шелудько Н. М.* Сучасні тенденції фінансової глобалізації та їх вплив на розвиток банківського сектору України / Н. М. Шелудько // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 2.

Киричук О.С.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ МОЛОДІЖНИЙ ФОРУМ (European Youth Forum). **Є.м.ф.** – самостійне об'єднання молодіжних організацій Європи. **Є.м.ф.** складається з 99 членських організацій, які поділяються на дві групи: групи 37 національних молодіжних рад і групи більш як 60 міжнародних неурядових молодіжних організацій. Правління, що обирається членськими організаціями, складається з 11 членів і працює разом із секретаріатом над тим, щоб виступати як інституційні партнери **Є.м.ф.** Форум об'єднує десятки мільйонів молодих людей з усієї Європи, організовує їхню діяльність та виступає представником їхніх інтересів.

Формування ідей, внутрішня демократія, незалежність, відвертість і співпраця, рівність – такі головні принципи функціонування **Є.м.ф.** та його організацій-членів.

Є.м.ф. відкриває широкі можливості для молоді брати активну участь у формуванні Європи та суспільства, в якому вони живуть, робити все необхідне для покращення своїх умов життя та підняття їх до європейського рівня. Форум відображає погляди і думки молодіжних організацій у всіх відповідних сферах, а також сприяє крос-секторальному характеру молодіжної політики.

Цілі Є.м.ф.: підвищення участі молоді та молодіжних організацій у житті суспільства, а також у процесах прийняття рішень; позитивний вплив на політичні питання, що торкаються молодих людей і молодіжних організацій, через партнерство з міжнародними установами, а саме Європейським Союзом, Радою Європи та Організацією Об'єднаних Націй; формування концепції молодіжної політики як інтегрованого та міжсекторального елемента загальної політики в галузі розвитку; сприяння участі молоді через розвиток стійких і незалежних молодіжних організацій на національному та міжнародному рівні, особливо щодо забезпечення надійного, адекватного фінансування для

них; сприяння обміну ідеями та досвідом, взаємному розумінню, а також рівним правам та можливостям молодих людей у Європі; підтримання міжкультурного діалогу, демократії, поваги до різноманіття, прав людини, активна громадянська позиція і солідарність; справляння впливу на розвиток молодіжної політики в інших регіонах світу.

На відміну від традиційного підходу установ, з якими він співробітничав, метод **Є.м.ф.** при формуванні європейської молодіжної політики виходить з перспективи тих, хто отримує з цього користь: молодих людей і організацій, які вони створюють для власного представництва. Формулюючи завдання цих членських організацій, **Є.м.ф.** переконаний, що при проведенні більш значущих політичних дій україн необхідно досягнення подальших результатів.

У рамках **Є.м.ф.** для з'ясування значення молодіжної політики в спільній роботі з інституційними партнерами було створено дві постійні робочі структури: Комісію у справах Ради Європи і Комісію у справах Європейського Союзу, кожна з яких складається з 27 молодіжних представників членських організацій **Є.м.ф.** і засідає під головуванням одного члена правління **Є.м.ф.** Голови мають унаслідок цього доручення координувати політичні зв'язки між **Є.м.ф.** і згаданими установами.

Разом з комісіями можуть також створюватися тимчасові структури **Є.м.ф.**, робота яких спрямована на спеціальні політичні теми: світова політика, рівність між статями, освіта або зайнятість. Але у своїй загальній роботі європейський молодіжний форум проводить разом зі своїми членами відповідні консультаційні процеси, щоб розробляти політичні позиції і робити свій внесок у формування політики. Результат цієї взаємодії було продемонстровано при підготовці "Стратегії для молоді: інвестиції та розширення можливостей" при визначенні загальних цілей та пріоритетів Відкритого методу координації в молодіжній сфері.

Є.м.ф. підтримує стійкі робочі зв'язки з різними генеральними директоратами (ГД) Європейської Комісії, як, наприклад, з ГД з питань зайнятості і соціальних справ, здоров'я і захисту споживачів, комунікації і розвитку – разом з традиційною кооперацією з ГД з питань освіти, аудіовізуальних засобів масової інформації і культури.

19 листопада 2005 р. було утворено Український молодіжний форум, який надав можливість українським Спілкам вступити до **Є.м.ф.**

Літ.: *Молодіжна* політика Європейського Союзу: перспективи та шляхи запровадження в Україні. – Донецьк : Донец. Молодіж. Дебат. Центр, 2006; *Williamson H.* Charting the landscape of European youth voluntary activities / Williamson H., Hoskins B. with Boetzelen P. (eds.) / Council of Europe, 2006; *Coussüe F.* The history of youth work in Europe. – Vol. 2. Relevance for today's youth work policy / Filip Coussüe, Griet Verschelden, Tineke Van de Walle, Marta Mkdlicska and Howard Williamson. – Council of Europe, 2010; *Verschelden G.* The history of youth work in Europe and its relevance for youth policy today / Griet Verschelden, Filip Coussüe, Tineke Van de Walle and Howard Williamson. – Council of Europe, 2009.

Овчар О.М., Сторожук Р.В.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ МОЛОДІЖНИЙ ЦЕНТР – міжнародний навчальний заклад та центр з підготовки і проведення зустрічей молоді, у рамках яких радники надають освітню, методичну, технічну підтримку з підготовки та здійснення програм для молоді.

Однією зі сфер діяльності Ради Європи у галузі молодіжної політики є співробітництво з молодіжними організаціями та об'єднаннями на основі ідеї “роботи для та разом із молоддю” і розвиток механізмів міжурядового співробітництва, що передбачає: розширення участі молоді, сприяння її соціальній інтеграції і тим самим становленню як повноцінного суб'єкта суспільного життя та прогресивного розвитку; розширення системи так званої неформальної освіти (під якою слід розуміти освіту, що здобувається поза офіційними освітніми закладами), орієнтованої на систему тренінгів, курсів, пілотних проєктів щодо підвищення кваліфікації. З метою інтеграції європейської молоді, включення її як важливої складової у формування спільної європейської молодіжної політики, координації роботи молодіжного сектору Європейського регіону та підтримки ініціатив, під егідою РЄ було відкрито два Європейських молодіжних центри (**Є.м.ц.**): 1 червня 1972 р. у Страсбурзі (Франція) та 15 грудня 1995 р. у Будапешті (Угорщина). Будівля Європейського молодіжного центру розміщена в Європейському кварталі Страсбурга, в кількох сотнях метрів від Європейського суду з прав людини та Європейсько-

го Парламенту. Будівля офіційно вважається частиною охоронюваних архітектурних спадщин світу.

Після реконструкції у 2008 р. він підвищив свою потужність (конференц-зали, ресторан та зони відпочинку) та може вмістити до 90 гостей. Центр обладнаний 40 одномісними, 17 двомісними, 2 тримісними номерами, а також трьома номерами, спеціально пристосованими для людей з обмеженими можливостями. Три конференц-зали оснащені обладнанням для синхронного перекладу та можуть обслуговувати групи по 48, 52 та 110 осіб. У центрі також є 7 невеликих конференц-залів для засідання робочих груп. Для учасників передбачений комп'ютерний центр на 8 комп'ютерів. Всі послуги центру є безкоштовними.

У Будапешті будівля розміщена в районі Буди, порівняно недалеко від замку та в кількох метрах від Дунаю. **Є.м.ц.** зазнав серйозної реконструкції влітку 2005 р.

Послугами центрів можуть скористатись неурядові організації (насамперед молодіжні), представники урядів країн-членів Ради Європи та місцевих органів влади, делегації комітетів Ради Європи, а також представники інших міжну у центрах передбачено англійською і французькою мовами, і залежно від попередньої домовленості – італійською, німецькою або російською мовами. Ці центри є міжнародними навчальними закладами та центрами з підготовки та проведення зустрічей, у рамках яких радники надають освітню, методичну, технічну підтримку з підготовки та здійснення програм для молоді: щороку **Є.м.ц.** організують різноманітні тренінги, курси для молодих людей, що активно працюють у молодіжних організаціях та об'єднаннях, присвячені проблемам діяльності європейського молодіжного руху, міжнародному співробітництву, культурній освіті з акцентом на культурній спадщині, та методам роботи з молоддю в цілому. В центрі уваги – питання дотримання прав людини, підготовки лідерів молодіжного руху, а також навчання молоді з метою посилення її участі у діяльності громадянського суспільства; щороку проводиться близько 40 однотижневих міжнародних семінарів, на які запрошуються члени молодіжних організацій та експерти для обговорення широкого кола питань; у рамках консультативних зустрічей та симпозіумів організу-

ються зустрічі активістів, що працюють у сфері молодіжної політики, де відбувається обмін думками за обраними темами з метою збагачення та розширення напрямів молодіжної політики в Європі, тощо.

З допомогою згаданих **Є.м.ц.** та Європейського молодіжного фонду було створено ефективну систему, яка перетворила молодіжні громадські організації на справжніх партнерів влади, що беруть участь у вирішенні основних питань, зокрема щодо спрямування діяльності державних установ.

Літ.: *Молодіжна політика Європейського Союзу: перспективи та шляхи запровадження в Україні.* – Донецьк : Донец. Молодіж. Дебат. Центр, 2006; *Ohana Y. Young People at the Heart of Europe. A Decade of the European Youth Centre Budapest Council of Europe / Y. Ohana.* – Printed in Hungary Budapest, 2006; *Coussie F. The history of youth work in Europe.* – Vol. 2. Relevance for today's youth work policy / Filip Coussie, Griet Verschelden, Tineke Van de Walle, Marta Mkdlicska and Howard Williamson Council of Europe, 2010.

Овчар О.М., Сторожук Р.В.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОМБУДСМЕН – посадова особа в Європейському Союзі, запроваджена Договором про Європейський Союз (Маастрихт, 1992 р.). Згідно зі ст. 228 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДфЄС), **Є.О.** обирається Європейським Парламентом (ЄП, Парламент) після кожних виборів до ЄП на час його скликання. **Є.О.** може обиратись повторно. **Є.О.** може бути звільнений Судом за поданням ЄП у разі, якщо він більше не відповідає вимогам, необхідним для виконання своїх обов'язків, або якщо він винний у вчиненні серйозного проступку.

Є.О. уповноважений приймати від будь-якого громадянина Союзу або будь-якої фізичної або юридичної особи, що проживає або має юридичну адресу на території держави-члена, скарги щодо випадків незадовільного управління діяльністю установ, органів, служб або агенцій Союзу, крім Суду Європейського Союзу, який здійснює свої судові повноваження. **Є.О.** вивчає такі скарги та звітує про них.

Згідно зі своїми обов'язками **Є.О.** за власною ініціативою або на підставі скарг, поданих йому безпосередньо або через члена ЄП, проводить розслідування, які він вважає обґрунтованими, крім випадків, коли інкриміновані факти є або були предметом судового провадження. Якщо **Є.О.** встановлює

факт незадовільного управління, він передає питання на розгляд відповідної установи, органу, служби або агенції, яким дається тримісячний строк для інформування **Є.О.** про їх позицію. Після цього **Є.О.** направляє звіт до ЄП та відповідної установи, органу, служби або агенції. Особа, яка звертається зі скаргою, інформується про результат таких розслідувань.

Є.О. подає до ЄП річний звіт про результати своїх розслідувань. **Є.О.** є цілковито незалежним у виконанні своїх обов'язків. Під час виконання таких обов'язків він не звертається за вказівками та не приймає їх від жодного уряду, установи, органу, служби або організації. **Є.О.** не може протягом строку перебування на посаді здійснювати жодну іншу оплачувану або неоплачувану професійну діяльність. Що стосується винагороди, окладу та пенсії за вислугу років, то Омбудсмен прирівнюється до судді Суду ЄС.

Є.О. виконує свої обов'язки на основі правил та загальних умов, які встановлює Парламент, діючи за допомогою постанови, за власною ініціативою згідно зі спеціальною законодавчою процедурою після звернення щодо отримання висновку Комісії та за згодою Ради. Таке узгодження в інституційному трикутнику відкриває ЄП широкі можливості для визначення статусу **Є.О.** та встановлення з ним особливо тісних інституційних відносин. Постанова фактично доповнює положення ДфЄС щодо призначення, звільнення та дій Омбудсмена.

Призначення на посаду **Є.О.** має підтримати певна кількість членів Парламенту, які є громадянами, принаймні, двох держав-членів. Призначення має бути підтверджене документальними доказами щодо кваліфікації кандидата. Заслуховування кандидатів у комітетах є відкритим для всіх членів Парламенту. До ЄП подається список кандидатів для таємного голосування. Після того, як Голова ЄП переконується, що присутня, принаймні, половина членів від парламентського складу, відбувається голосування, в результаті якого рішення ухвалюють більшістю голосів.

Кандидат на посаду **Є.О.** має відповідати таким умовам: бути громадянином ЄС та повною мірою здійснювати свої громадянські й політичні права; його незалежність має бути безсумнівною; він має задовольняти вимоги, необхідні в їх країнах для зай-

няття найвищих суддівських посад, або мати вищу кваліфікацію й досвід, потрібні для виконання функцій Омбудсмена.

Мандат Є.О. може бути поновлено. Після призначення Омбудсмен, як і члени Комісії та Суду аудиторів, урочисто зобов'язується перед Судом ЄС виконувати свої функції та обов'язки незалежно й неупереджено. Функції Є.О. припиняються із завершенням терміну дії мандата або його може звільнити від виконання своїх обов'язків Суд ЄС на пропозицію ЄП, якщо він уже не відповідає умовам, необхідним для виконання своїх обов'язків, у разі скоєння ним серйозного правопорушення та в результаті добровільної відставки як підстави для дострокового припинення своїх функцій.

У разі припинення виконання Є.О. своїх функцій через завершення терміну дії мандата або в разі добровільної відставки Омбудсмен далі виконує свої обов'язки до заміщення. Однак наступника Є.О., який припиняє виконання своїх функцій протягом терміну дії мандата, призначають лише на період, що залишився до завершення терміну повноважень легіслатури.

Відставки Є.О. може вимагати десята частина парламентського складу. Вимога подається на розгляд до відповідного комітету, який, якщо більшість його членів приймає рішення про належну обґрунтованість підстав цієї вимоги, повинен направити подання до ЄП. На прохання самого Є.О. його можуть заслухати, перш ніж подання буде направлено для голосування. Після дебатів та за умови, що половина складу парламентарів присутня, ЄП має ухвалити рішення таємним голосуванням. Якщо Омбудсмен не йде у відставку попри рішення Парламенту про його звільнення, Голова повинен звернутися до Суду для підтвердження такого звільнення. Є.О. може звільнити з посади лише Суд.

Прийняті Є.О. скарги можуть стосуватися діяльності інституцій, які безпосередньо передбачені засновницькими договорами, а також інституцій, створених на основі положень похідного права ЄС. Діяльність інституцій, заснованих відповідно до положень ДЄС у рамках спільної зовнішньої й безпекової політики та політики в галузі поліцейського співробітництва і судового співробітництва в цивільних та кримінальних справах, а також діяльність органів вла-

ди держав-членів не може бути об'єктом скарг. Межі права звернення до Є.О. відповідають межах права звернення до ЄП. Право звернення до Є.О. передбачає можливість надсилати йому скарги й одержувати інформацію щодо їх подальшого розгляду. У відповідь на скаргу або за власною ініціативою Є.О. проводить розслідування, консультуючись з іншими інституціями ЄС, а також із владними органами держав-членів. Інституції ЄС зобов'язані надавати йому відповідні матеріали. Виявивши факти порушень, він сповіщає про них установу, про яку йдеться, і надсилає їй свої рекомендації. Ця інституція зобов'язана надати вмотивований висновок протягом трьох місяців. Висновок може узгоджуватися з рішенням Є.О. і деталізувати заходи, здійснені для впровадження рекомендацій. Крім того, Омбудсмен і відповідна інституція повинні намагатися досягти дружнього врегулювання, що дасть змогу уникнути випадків неналежного управління й задовольнити скаргу громадянина. У підготовці щорічного звіту, який подає Парламентові Є.О., допомагає Секретаріат на чолі з Генеральним секретарем, якого він і призначає. Щодо кадрового складу, то Є.О. прирівнюється до основних органів ЄС. Бюро Є.О. та його секретаріат розташовані в Страсбурзі в будівлі ЄП, а два посадовці секретаріату – в будівлі ЄП в Брюсселі.

Є.О. отримує велику кількість скарг, проте якщо вони стосуються поганого управління інституцій ЄС, багато з них відхиляють. Крім діяльності основних інституцій ЄС, скарги можуть також стосуватися допоміжних, діяльність яких регулюється засновницькими договорами. Скарги можуть стосуватися діяльності інституцій, які безпосередньо передбачені засновницькими договорами, а також інституцій, створених на основі положень похідного права ЄС.

Особливістю діяльності Є.О. є те, що об'єктом адресованої йому скарги має бути випадок неналежного управління. Це означає не лише будь-які незаконні дії інституції ЄС, а й відступ від принципів належного управління без обов'язкового порушення нормативних актів.

В одному зі своїх щорічних звітів Є.О. визначив *неналежне управління* як таке, що наявне, коли інституція ЄС не діє відповідно до засновницьких договорів та актів ЄС, згідно з якими вона має діяти, або коли така

інституція діє всупереч нормам і правовим принципам, установленим Судом ЄС або Судом першої інстанції.

Якщо Є.О. констатує випадок неналежного управління, то повідомляє про це відповідну інституцію. Ця інституція зобов'язана надати вмотивований висновок протягом трьох місяців. Висновок може узгоджуватися з рішенням Є.О. та деталізувати заходи, здійснені для втілення рекомендацій. Якщо Є.О. не задовольняє такий детальний висновок, він готує звіт щодо випадку неналежного управління, який може містити рекомендації. Такий спеціальний звіт направляється до ЄП, а його копії – до інституції, якої стосується скарга, та скаржникові.

Крім того, Є.О. і відповідна інституція повинні намагатися досягти дружнього врегулювання, що дасть змогу уникнути випадків неналежного управління й задовольнити скаргу громадянина. Якщо дружнього врегулювання досягнуто, Є.О. закриває справу, інформуючи громадянина та відповідну інституцію про своє рішення. Якщо дружнього врегулювання не досягнуто або коли його неможливо досягти, Омбудсмен закриває справу, виносячи вмотивований висновок, який може містити критичні зауваження, або ж готує звіт, що містить проекти рекомендацій. Є.О. може співпрацювати з омбудсменами або подібними органами в державах-членах задля підвищення ефективності як власних розслідувань, так і розслідувань аналогічних органів держав-членів, а також з метою ефективнішої організації захисту прав та інтересів європейських громадян. Посадовці інституцій ЄС зобов'язані давати свідчення Є.О., а держави-члени – доступ до документів за умови, якщо ті не таємні. Якщо цих зобов'язань не дотримуються, Парламент вживає заходів у межах своїх повноважень щодо забезпечення їх дотримання.

Зі сфери дії Є.О. спеціально вилучена діяльність Суду ЄС та Суду першої інстанції під час здійснення ними судових функцій. Однак адміністративна діяльність цих двох органів може бути об'єктом скарги, яку розглядає Омбудсмен.

Можливість вдаватися до інших процедур на рівні ЄС (наприклад процедури петиції, процедури слідчої комісії, розгляд Судом аудиторів) або на рівні держав-членів не заперечує ні права оскарження, ні розгляду фактів Омбудсменом.

Скаржник може подати скаргу протягом двох років з дати, коли йому стало відомо про факти, що виправдовують звернення до Є.О., і після попереднього звернення скаржника до відповідної інституції ЄС, якої ця скарга стосується, та надання останній можливості владнати ситуацію, що призвела до подання скарги. Однак оскільки не визначено відповідний термін для процедур, що проводить Є.О. з власної ініціативи, оскарження із запізненням не є перешкодою для розгляду фактів, якщо Омбудсмен вважає розслідування виправданим.

Після загального обговорення ЄП виробляє позицію щодо щорічного звіту Є.О., ухвалюючи резолюції.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2009. – 620 с. – (Серія "Б-ка держ. службовця у галузі європ. інтеграції"); Установчі договори Європейського Союзу (консолідовані версії) : пер. Держ. департаменту з питань адаптації законодавства / за заг. ред. Олени Зеркаль. – К. : Ніка-Прінт, 2010. – 416 с.

Грицяк І.А.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТ (European Parliament) – одна з п'яти інституцій Європейського Союзу, створена в процесі європейської інтеграції його майже 500-мільйонного населення. Робота сучасного Є.П. регламентується ст. 14 та ст. 223-234 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС). Первинна назва (до 1962 р.) – Парламентська Асамблея (Parliamentary Assembly) – відображала його невисокий статус та обмежений вплив. Для піднесення свого престижу збори спочатку обрали назву "Європейські парламентські збори", а потім їх перейменували в Європейський Парламент. Представниками зборів були делегати національних парламентів (тобто вони мали подвійний мандат), які призначалися відповідно до національних процедур за квотами, установленими засновницькими договорами. У 1976 р. Рада Міністрів прийняла Акт про прямі вибори, відповідно до якого перші прямі й загальні вибори до Є.П. були проведені в 1979 р. Згідно з цим актом до набрання чинності однорідної виборчої процедури мали використовуватися національні виборчі процедури.

Є.П. не є точною копією національних законодавчих органів. Насправді він був задуманий як такий, однак його дорадчі й контрольні функції тільки згодом були додані в законодавчий процес Спільноти і до бюджетної процедури, де вони діють разом з іншими інституціями.

Починаючи з 1979 р. членів **Є.П.** обирають строком на п'ять років на засадах прямого загального виборчого права шляхом вільного таємного голосування. Місця в ньому розподілені між країнами-членами відповідно до чисельності населення. Хоча досі не існує стандартної електоральної системи, усі держави-члени використовують певні різновиди пропорційної системи. Відповідно до ст. 20 ч. 2 п. b ДфЄС громадяни ЄС мають право обирати та бути обраними на виборах до **Є.П.** та на місцевих виборах у своїй державі-члені проживання на таких самих умовах, як і громадяни цієї держави. До складу **Є.П.** входять представники громадян Союзу, кількість яких не може перевищувати 750 осіб плюс Голова. Представництво громадян є дегресивно-пропорційним з мінімальним порогом з шести представників від держави-члена. Жодна держава-член не може отримати більше ніж 96 місць.

Члени **Є.П.** є справжніми представниками з імперативним мандатом від своїх виборців, а не простими делегатами виборчого корпусу, а тому вони виконують свої обов'язки незалежно і не можуть бути обмежені інструкціями або якимись актами. Члени **Є.П.** можуть мати подвійний мандат, що передбачає одночасне членство в національному парламенті, однак воно є несумісним з діяльністю в національному уряді, а також зі службою в ЄС як члена Комісії, Суду Аудиторів, Економічного і соціального комітету та інших комітетів, судді, генерального адвоката або чиновника Суду, деяких посадових осіб Європейського інвестиційного банку чи будь-якої посадової особи або службовця інституцій Спільноти, або спеціалізованих органів, створених у них. На час виконання службових обов'язків члени **Є.П.** мають право на привілеї і недоторканність, що відповідає статусу інституції, у якій вони виконують свої представницькі повноваження.

За 50 років свого існування **Є.П.** зазнавав суттєвих змін – від скромної ролі спостерігача, передбаченої засновницькими договорами, до представницького органу з полі-

тичними, наглядовими, бюджетно-фінансовими, кадровими, дорадчими й окремими законодавчими функціями. Проте ці функції, незважаючи на їх певну схожість з класичними парламентськими функціями, не збігаються з усталеними моделями парламентського устрою в багатьох державах-членах ЄС. Основна причина цього полягає у відсутності чіткого розмежування між законодавчою і виконавчою владою у Євросоюзі.

Роль **Є.П.** у законодавчому процесі було істотно посилено Амстердамським договором. Так, спільно з Радою Парламент отримав право брати участь у законодавчому процесі та використовувати власні повноваження у процедурах співпраці та спільного ухвалення рішень щодо європейських політик. **Є.П.** також було наділено правом давати згоду щодо укладання міжнародних угод, зокрема угод про розширення ЄС, розподіл структурних фондів та фонду згуртування, долучатись до ухвалення рішень з питань зовнішньої політики ЄС. Наприклад, у питаннях сільськогосподарської політики, міграційної політики Рада самостійно виконує законодавчу функцію, однак Парламент виконує консультативну функцію.

Інші засновницькі договори ЄС також продовжили курс на поступове розширення сфери законотворчості **Є.П.** Так, Лісабонський договір суттєво посилив законодавчі повноваження Парламенту щодо сільськогосподарської та бюджетної політик. Як головний європейський форум **Є.П.** закликає Раду і Комісію започатковувати нові та переглядати діючі спільні політики, тому він виконує також політичну функцію.

Відповідно до ст. 14 ДфЄС **Є.П.** разом з Радою виконує законодавчу та бюджетну функції, функції політичного контролю та консультативну, як встановлено Договорами. Участь у законодавчому процесі **Є.П.** бере через численні процедури (процедура спільного ухвалення рішень, процедура співпраці, узгодження, консультативний висновок тощо); затверджує склад Комісії та обирає Голову Комісії; контролює діяльність інституцій Союзу через право висловлювати вотум недовіри Комісії, а також через письмові й усні запити, які він може адресувати Комісії та Раді; поділяє з Радою бюджетні повноваження, а саме: ухвалює річний бюджет та контролює його виконання. **Є.П.** також призначає Омбудсмена, уповноваже-

ного розглядати скарги від громадян Союзу з приводу порушень у діяльності інституцій та органів ЄС. Є.П. може створювати тимчасові комітети з розслідування, повноваження яких не обмежуються вивченням діяльності інституцій ЄС, а можуть поширюватись і на дії держав-членів із впровадження політики ЄС.

Рішення про склад Є.П. за ініціативою Є.П. і за його згодою одноставно ухвалює Європейська Рада, дотримуючись принципів, зазначених у першому абзаці. Є.П. обирає з-поміж своїх членів Голову та посадових осіб.

Штаб-квартира Є.П. розміщена в Страсбурзі, де і проводяться пленарні засідання. Парламентські комітети розміщені у Брюсселі. Тут проводяться засідання комітетів і додаткові пленарні засідання. Водночас загальний секретаріат Парламенту розташований у Люксембурзі. Разом з проблемою низької відвідуваності засідань та необхідністю здійснення письмового і усного перекладу та оформлення документації на 23 офіційні мови ЄС ці структурні проблеми суттєво ускладнюють діяльність Парламенту. Органи управління Є.П. – Президент, 14 віце-президентів, 6 квесторів, наради голів фракцій, наради голів комітетів, загальний секретаріат. Засідання Парламенту зазвичай відбуваються впродовж одного тижня щомісяця (за винятком серпня).

У нинішньому Є.П. діють 9 політичних транснаціональних фракцій, які мають офіційне визнання та дістають відповідну адміністративну підтримку. Основна діяльність Є.П. відбувається в 20 постійних і двох тимчасових комітетах, кожен з яких співвідноситься з відповідним напрямом політики ЄС. Склад комітетів визначають політичні фракції відповідно до їх пропорційного представництва в Парламенті. Кожен комітет призначає доповідача, який готує програму обговорення та проекти резолюцій комітету, які пізніше виносяться на розгляд пленарних засідань Парламенту.

Літ.: Грицяк І. А. Права та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2009. – (Серія “Б-ка держ. службовця у галузі європ. інтеграції”); Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонуван-

ня Європейського Союзу / пер. Держ. департаменту з питань адаптації законодавства М-ва юстиції України, 2010; Shackleton Michael. The European Parliament / Michael Shackleton // The Institutions of the European Union / Edited by John Peterson and Michael Shackleton. – Oxford University Press, 2006; Judge David. The European Parliament / David Judge and David Earnshaw // Second Edition, 2008.

Грицяк І.А.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР ВИЩОЇ ОСВІТИ

– середовище, що сприяє міжнародному співробітництву вищих навчальних закладів, мобільності викладачів, дослідників та студентів; підвищує конкурентоспроможність європейської вищої освіти як для самих європейців, так і для студентів з усього світу; робить її більш доступною та привабливою. Створення Є.п.в.о. є стратегічною метою Болонського процесу, що ґрунтується на міжнародному співробітництві, принципах демократії й незалежності університетів, їх наукової і дослідницької самостійності.

Фундаментальними ознаками Є.п.в.о. є визнання дипломів, освітніх ступенів і кваліфікацій, отриманих в інших університетах, країнах згідно із спільною Конвенцією Ради Європи та ЮНЕСКО про визнання кваліфікацій для сфери вищої освіти в Європейському регіоні (так звана Лісабонська конвенція); прозорість, зрозумілість дипломів і ступенів через створення спільної триступеневої (бакалавр – магістр – доктор філософії) структури освіти, та забезпечення якості освіти через сукупність процедур, що застосовуються на внутрішньому та зовнішньому рівнях. Такий підхід сприяє активізації мобільності студентів; підготовці молоді до активного життя в демократичному суспільстві, закладенню основ для професійного зростання й особистого розвитку молодих людей. Прозорі та зрозумілі для всіх держав-учасниць Болонського процесу “правила гри” дають змогу університетам зараховувати періоди навчання в інших навчальних закладах, приймати студентів з університетів інших європейських країн для продовження навчання за магістерською, докторською програмами, на післядокторську підготовку; а роботодавцям визнавати дипломи, отримані в інших країнах, без обтяжливих процедур нострифікації. Варто зазначити, що одне із завдань Болонського процесу – сприяння зайнятості, в тому числі шляхом підви-

щення спроможності молодих людей до працевлаштування.

Для побудови **Є.п.в.о.** Болонським процесом передбачено такі базові реформи:

- запровадження триступеневої системи вищої освіти (бакалавр, магістр, доктор філософії);

- навчання впродовж життя, включаючи визнання попереднього навчання (формального і неформального), індивідуальну траєкторію навчання, гнучкі графіки навчального процесу, які дають змогу поєднувати роботу і навчання;

- полегшення доступу до вищої освіти;

- гарантія рівних можливостей в здобутті освіти;

- використання можливостей освіти для сприяння соціальному згуртуванню;

- сприяння зайнятості (вища освіти задля отримання кращої роботи);

- запровадження і визнання спільних навчальних програм, а також спільних дипломів, що надаються університетами у партнерстві, кожен з яких готовий визнавати та зараховувати курси, що студент прослухав в інших партнерських закладах;

- мобільність у межах та поза межами ЄС;

- визнання навчання і ступенів, отриманих в університетах інших країн та континентів;
- створення національних систем забезпечення якості.

“Двигуном” Болонського процесу виступають міжміністерські конференції, що відбуваються раз на два роки, інколи раз на рік. Учасники конференцій – міністри освіти країн-учасниць Болонського процесу, інші посадовці, експерти, керівники ВНЗ, викладачі, студенти. З метою просування Болонського процесу та прискорення створення **Є.п.в.о.** Європейська Комісія, яка теж є учасницею Болонського процесу, запровадила ініціативу з підтримки Болонських експертів (Bologna Experts) в державах – членах ЄС та Національних команд експертів з реформування вищої освіти (National Team of Higher Education Reform Experts) в країнах поза межами ЄС.

За результатами конференції її учасники готують комюніке, де звітують про результати, яких було досягнуто, та ухвалюють робочий план на наступний період між конференціями.

Остання міжміністерська конференція збиралася 11-12 березня у Будапешті та Відні. Її метою було відзначити 10-ту річницю Бо-

лонського процесу та офіційно оголосити про запровадження **Є.п.в.о.** Будапештська – Віденська декларація (Budapest_Vienna Declaration on Higher Education Area) також проголосила продовження Болонського процесу до 2020 р., оскільки не всі завдання, що поставили перед собою країни-учасниці, було виконано; разом з тим завершення формування **Є.п.в.о.** потребує консолідації реформ і, відповідно, додаткових зусиль, координації змін, науково-експертного супроводу тощо. Передостання зустріч міністрів, відповідальних за питання вищої освіти у країнах-учасницях Болонського процесу, відбулася у Льовені і Лувені-ля-Ньов (Бельгія). У Льовенському комюніке (Leuven Communiqué) відзначені основні досягнення Болонського процесу, зокрема підкреслено підвищення сумісності та порівнянності систем вищої освіти завдяки структурним реформам, використанню Європейської системи накопичення і трансферу кредитів та додатка до диплома європейського зразка; визначені головні виклики сьогодення – глобалізація, стрімкий розвиток технологій, старіюче населення, фінансова та економічна криза, на які має відповісти система вищої освіти; окреслені завдання на наступне десятиліття. Пріоритетними напрямками розвитку **Є.п.в.о.** на наступні роки визнано: соціальний вимір вищої освіти, зокрема рівний доступ до вищої освіти, справедливе представництво та участь усіх соціальних груп, які наявні у суспільстві, можливості для завершення навчання у ВНЗ та отримання диплома / ступеня; навчання упродовж життя; підвищення спроможності до працевлаштування; навчання, орієнтоване на студента, закріплене у місії ВНЗ; посилення трикутника знань: “освіта, дослідження, інновації”; відкритість до міжнародного співробітництва; мобільність; збирання емпіричних даних; розвиток механізмів прозорості (інформування, підзвітність, забезпечення якості імущої освіти); фінансування.

За вищезазначеними пріоритетами Група супроводу Болонського процесу (Bologna Follow- Up Group) розробила робочий план на 2009-2012 рр.

Україна приєдналась до Болонського процесу у 2005 р. Наказом Міністра освіти та науки № 612 від 13 липня 2007 р. затверджено План дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське

і світове освітнє співтовариство на період до 2010 р.; створено робочу групу супроводу Болонського процесу та міжвідомчу групу з упровадження Болонського процесу; триває підготовка до переходу на триступеневу (трициклову) систему підготовки фахівців (бакалавр, магістр, доктор філософії); вжито заходів щодо поширення мобільності, включаючи стажування студентів та викладачів, укладання міжуніверситетських договорів з обміну кадрами, створення спільних з європейськими університетами програм підготовки фахівців; підготовлено проект Додатка до диплома та методичні рекомендації щодо його заповнення, триває розробка Національної рамки кваліфікації як передумови для визнання ступенів та попередніх періодів навчання.

Літ.: *Focus on Higher Education in Europe 2010: The Impact of the Bologna Process.* – Режим доступу : <http://eacea.ec.europa.eu>; *Архів досліджень та публікацій ЄС, присвячений питанням освіти і впровадження Болонського процесу.* – Режим доступу : www.eurydice.org

Оржель О.Ю.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЦІАЛЬНИЙ ФОНД (European Social Fund – ESF) – фінансова організація, яка діє в ЄС з 1960 р. За статутом кошти фонду призначені для фінансування заходів, які забезпечують зайнятість і *вільне переміщення робочої сили в країнах ЄС*. З коштів фонду компенсується при дотриманні відповідних умов 50% витрат урядових або державних організацій країн ЄС на пере-кваліфікацію робітників, а також 50% коштів, виданих на субсидії робітникам, що переселяються, і на тимчасову (до відновлення їх повної зайнятості) допомогу робітникам, що повністю або частково втратили роботу у зв'язку з переходом підприємств, де вони працювали, на виробництво інших видів продукції.

Фондом розпоряджається Комісія ЄС. Операції фонду включаються до її бюджету. **Є.С.Ф.** керує Комісія, якій у цьому допомагає Комітет, що складається з представників урядів, профспілок та організацій роботодавців.

Є.С.Ф. має на меті підвищення рівня зайнятості працівників та підвищення їх географічної та професійної мобільності в межах ЄС і полегшення їх пристосування до економічних змін та змін у виробничій системі шляхом професійного навчання й перепідготовки.

Основні функції **Є.С.Ф.**: підтримка заходів, спрямованих на запобігання безробіттю та боротьба з ним; розвиток трудових ресурсів та заохочення соціальної інтеграції на ринку праці; підвищення рівня зайнятості; надання рівних можливостей жінкам і чоловікам; підтримка адаптації і модернізації національних освітніх політик та систем навчання, освіти і зайнятості за межами регіонів; заохочення заходів, що сприяють розвитку людських ресурсів; сприяння місцевим трудовим ініціативам; соціальний вимір і зайнятість в інформаційному суспільстві; боротьба з усіма формами дискримінації та нерівності на ринку праці.

У рамках діяльності **Є.С.Ф.** або у зв'язку з нею здійснюються такі європейські соціальні програми, як: YOUTHSTART, COMETT, FORCE, EUROTECHNET, LINGUA, PETRA.

Крім **Є.С.Ф.**, соціальні проблеми вирішуються також за допомогою інших фондів: Європейського фонду регіонального розвитку (1975 р.), Аграрного фонду (1964 р.), Риболовного фонду (1994 р.), Фонду Єднання (1994 р.), Фонду солідарності (2002 р.).

Літ.: *Music Ніколас.* Все про спільноти Європейського Союзу : пер. з англ. / Ніколас Мусіс. – К. : К.І.С., 2005; *Європейський Союз : словник-довідник* / М. Марченко (ред.-упоряд.). – К. : К.І.С., 2005; *Measuring Attitudes Cross-Nationally. Lessons from European Social Survey* / Editors R. Jowell, C. Roberts, R. Fitzgerald and G. Eva. – Centre for comparative Social Surveys, City University. – London, 2007; *Social Policy. A Conceptual and Theoretical Introduction* / Edited by M. Lavalette and A. Pratt. Sage publications. – London, 2001; *Social policy. Second edition* / Edited by J. Baldock, N. Manning, S. Vickerstaff. – Oxford University Press. – New York, 2003.

Діденко Н.Г.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ (European Union) – результат процесу об'єднання країн Європи, які через цілу низку євроінтеграційних дій, зокрема таких, як створення спільного ринку, економічного та валютного союзу, а також шляхом реалізації спільних галузевих політик мають на меті забезпечити безперервне економічне зростання, соціальний розвиток і згуртованість держав-членів.

ЄС має свої символи, до яких належать: Європейський прапор, Гімн, Девіз та День Європи. Європейський прапор є символом не тільки ЄС, але й символом єдності країн Європи

та її індивідуальною ознакою в широкому розумінні. Коло золотих зірок символізує солідарність і гармонію між народами Європи. Кількість зірок жодним чином не пов'язана з кількістю держав-членів ЄС. На прапорі зображено 12 зірок, оскільки цифра "12" традиційно вважається символом досконалості, повноти і єдності. З цієї причини прапор залишається незмінним незалежно від розширень ЄС.

Гімн "Ода радості" у широкому розумінні є гімном не лише ЄС, а й усій Європи. Музика гімну взята з Дев'ятої симфонії, яку Людвіг ван Бетховен написав у 1823 р. У фінальній частині своєї симфонії Бетховен поклав на музику "Оду до радості", написану в 1785 р. Фрідріхом фон Шиллером. Цей вірш виражав ідеалістичні погляди Шиллера на братерські відносини між усіма представниками людської раси – погляди, які поділяв і Бетховен. У 1972 р. Рада Європи (яка розробила дизайн європейського прапора) схвалила тему "Оди до радості" Бетховена як свого гімну. Відомому диригенту Герберту фон Караяну було доручено написати три інструментальних аранжування – із соло для фортепіано, для духових інструментів і для симфонічного оркестру. Універсальною мовою музики гімн виражає ідеали свободи, миру та солідарності, на яких тримається Європа. У 1985 р. гімн було схвалено президентами та главами урядів держав-членів ЄС як офіційний гімн ЄС. Цей гімн не має на меті замінити існуючі національні гімни держав-членів ЄС, а скоріше, він є утвердженням спільних цінностей та їх єднання в усьому розмаїтті національних відмінностей.

Девіз ЄС "Єдність у різноманітті" означає, що завдяки ЄС громадяни європейських країн об'єднуються у співпраці заради миру і добробуту, а численні культури, традиції та мови держав Європи є безцінним активом цього континенту.

День Європи святкується щороку 9 травня. В цей день 1950 р. Роберт Шуман вніс пропозицію створити об'єднану Європу для налагодження мирних взаємовідносин на континенті. З цієї пропозиції, що отримала назву "декларація Шумана", було започатковано процес об'єднання, який завершився утворенням ЄС 9 травня, і разом із Прапором, Гімном та Девізом виражає політичну сутність ЄС. На День Європи проводяться

заходи і свята, що зміцнюють єдність Європи та її громадян і зближують народи держав-членів ЄС.

Для управління в найрізноманітніших сферах суспільного життя держави-члени ЄС створили спільні інституції, які за формою державного правління функціонують на основі принципу поділу влад. Цим інституціям держави-члени делегували частину своїх національних повноважень для того, щоб рішення в законодавчо визначених сферах загальних інтересів могли ухвалюватись на загальноєвропейському рівні у демократичний спосіб. За формою державного устрою ЄС не є ні федерацією, ні конфедерацією. ЄС – це унікальне міждержавне об'єднання, в якому держави-члени виступають як незалежні та суверенні суб'єкти, що об'єднують свої можливості у багатьох сферах, де мають спільні інтереси. Поняття "ЄС" запроваджено у науково-практичний обіг з дня набуття чинності Маастрихтським договором про утворення Європейського Союзу (1 листопада 1993 р.) як поєднання наднаціональної (Європейська Спільнота) і міжурядової складових. Після останнього розширення у 2007 р. до ЄС входить 27 країн.

ЄС, якому держави-члени надають повноваження для досягнення їх спільних цілей, засновують високі договірні сторони як повноважні представники держав-членів (ст. 1 Договору про Європейський Союз (консолідована версія) (далі – Договір, ДЕС)). Цей Договір позначає новий етап процесу утворення тісного як ніколи союзу народів Європи, де рішення приймають якомога відкритіше та ближче до громадянина. ЄС ґрунтується на Договорі про Європейський Союз та на Договорі про функціонування Європейського Союзу (ДфЄС). Ці два Договори мають однакову юридичну силу. ЄС замінює та стає правонаступником Європейського Співтовариства. ЄС, як зазначається у ст. 2 ДЕС, базується на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема до осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків.

Мета ЄС – підтримувати мир, свої цінності та добробут своїх народів (ст. 3 ДЕС). ЄС надає своїм громадянам простір свободи,

безпеки й правосуддя без внутрішніх кордонів, на якому забезпечено вільний рух осіб разом з належними заходами, пов'язаними з контролем на зовнішніх кордонах, притулком, імміграцією та запобіганням злочинності і боротьбою з нею.

ЄС засновує внутрішній ринок. Союз функціонує заради сталого розвитку Європи, що ґрунтується на збалансованому економічному зростанні та цінній стабільності, конкурентоспроможній соціальній ринковій економіці, спрямованій на цілковиту зайнятість та соціальний прогрес, та високому рівні захисту і дедалі кращому стані довкілля. Союз сприяє науково-технічному прогресові.

ЄС бореться проти соціального вилучення та дискримінації, підтримує соціальну справедливість та захист, рівність жінок і чоловіків, зв'язок між поколіннями, захист прав дитини; підтримує економічну, соціальну та територіальну єдність держав-членів та солідарність між ними; поважає своє багате культурне та мовне розмаїття й забезпечує захист та подальше збагачення культурної спадщини Європи; засновує економічний та валютний союз, валютою якого є євро.

ЄС у своїх відносинах зі світом підтримує та поширює свої цінності та інтереси, сприяє захисту своїх громадян; підтримує мир, безпеку та сталий розвиток планети, солідарність та взаємну повагу народів, вільну справедливу торгівлю, викорінення бідності та захист прав людини, зокрема прав дитини, а також суворе дотримання й розвиток міжнародного права, зокрема дотримання принципів Статуту ООН; досягає своїх цілей належними засобами відповідно до повноважень, наданих йому Договорами.

ЄС (ст. 4 ДЕС) поважає рівність держав-членів перед Договорами та національну самобутність держав-членів, властиву їх основним політичним та конституційним структурам, включаючи регіональне та місцеве самоврядування. ЄС поважає головні функції держави, включаючи гарантування територіальної цілісності держави, підтримання правопорядку та забезпечення національної безпеки. Так, зокрема, національна безпека залишається виключною відповідальністю кожної держави-члена.

Згідно з принципом відкритої співпраці ЄС та держави-члени з цілковитою взаємною повагою допомагають одна одній виконувати завдання, що впливають з Договорів.

Держави-члени вживають усіх належних заходів (загальних або спеціальних), щоб забезпечити виконання зобов'язань, що постають з Договорів або впливають з актів інституцій ЄС. Держави-члени сприяють виконанню завдань ЄС й утримуються від будь-яких дій, що можуть загрожувати досягненню цілей ЄС.

Межі повноважень ЄС (ст. 5 ДЕС) визначаються принципом надання повноважень. ЄС здійснює свої повноваження згідно з принципами субсидіарності та пропорційності. Відповідно до принципу надання повноважень ЄС діє в межах повноважень, наданих йому державами-членами згідно з Договорами заради досягнення визначених в них цілей. Повноваження, яких не надано ЄС згідно з Договорами, залишаються за державами-членами. Відповідно до принципу субсидіарності у сферах, що не належать до його виключної компетенції, ЄС діє лише якщо та в такому обсязі, в якому держави-члени не можуть належним чином досягти цілей запропонованого заходу на центральному, регіональному або місцевому рівнях, а натомість це краще здійснити на рівні ЄС з огляду на масштаби або результати запропонованих заходів. Інституції ЄС застосовують принцип субсидіарності, як установлене Протоколом про застосування принципів субсидіарності та пропорційності. Національні парламенти забезпечують дотримання принципу субсидіарності згідно з процедурою, визначеною в цьому Протоколі. Відповідно до принципу пропорційності заходи ЄС за змістом та формою не виходять за межі того, що є необхідним для досягнення цілей Договорів. Інституції ЄС застосовують принцип пропорційності, як установлене Протоколом про застосування принципів субсидіарності та пропорційності.

Згідно зі ст. 6 ДЕС ЄС визнає права, свободи та принципи, закладені в Хартії основоположних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 р. зі змінами, внесеними у Страсбурзі 12 грудня 2007 р., що має однакову з Договорами юридичну силу. Положення Хартії жодним чином не розширюють визначених Договорами повноважень ЄС. Права, свободи та принципи Хартії тлумачаться відповідно до загальних положень у Розд. VII Хартії, що визначають її тлумачення та застосування, а також з належним урахуванням пояснень, зазначених у Хартії, які

встановлюють джерела цих положень. ЄС приєднується до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це приєднання не впливає на повноваження ЄС, визначені Договорами. Основоположні права, що гарантуються Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод і які випливають з конституційних традицій, спільних для держав-членів, є загальними принципами права ЄС.

ЄС розвиває згідно зі ст. 8 ДЄС особливі відносини із сусідніми країнами для створення на основі цінностей Союзу простору добробуту та добросусідства, якому притаманні близькі та мирні відносини на засадах співпраці. Для цих цілей ЄС може укладати окремі угоди з відповідними країнами. Ці угоди можуть містити взаємні права та зобов'язання, а також передбачати можливість спільних дій. Виконання таких угод є предметом періодичних консультацій.

ЄС функціонує на основі демократичних принципів. Стаття 9 ДЄС передбачає, що у всіх своїх діях ЄС дотримується принципу рівності своїх громадян, що отримують однакову увагу від установ, органів, служб та агенцій ЄС. Кожен громадянин будь-якої держави-члена є громадянином ЄС. Громадянство ЄС є додатковим до національного громадянства, не замінюючи його.

Функціонування ЄС ґрунтується на принципі представницької демократії (ст. 10 ДЄС). Це означає, що громадяни безпосередньо представлені на рівні ЄС в Європейському Парламенті. Держави-члени представлені в Європейській Раді головами держав або урядів, а в Раді – їх урядами, демократично підзвітними національним парламентам або їх громадянам. Кожен громадянин має право брати участь у демократичному житті Союзу. Рішення приймаються якомога відкритіше та ближче до громадян. Політичні партії на європейському рівні сприяють формуванню європейської політичної свідомості та висловлюванню волі громадян Союзу.

В ЄС інституції згідно зі ст. 11 ДЄС належними засобами надають громадянам та представницьким об'єднанням змогу висловлювати свої погляди в усіх сферах діяльності ЄС та прилюдно обмінюватися думками. Інституції підтримують відкритий, прозорий та регулярний діалог з представницькими об'єднаннями та громадянським суспіль-

ством. Європейська Комісія провадить широкі консультації із зацікавленими сторонами, щоб забезпечити узгодженість та прозорість діяльності ЄС. Щонайменше 1 млн громадян, що є громадянами великої кількості держав-членів, можуть запропонувати Європейській Комісії в межах її повноважень висунути будь-яку належну пропозицію з питань, щодо яких, на їхню думку, слід ухвалити правовий акт ЄС на виконання Договорів. Процедури та умови, необхідні для такої пропозиції громадян, визначаються відповідно до ч. 1 ст. 24 Договору про функціонування Європейського Союзу.

ЄС має інституційну систему (структуру), спрямовану на те, щоб поширювати цінності ЄС, реалізовувати цілі ЄС, слугувати інтересам ЄС, його громадян і держав-членів та гарантувати узгодженість, ефективність і послідовність політик та дій ЄС.

Інституціями ЄС є: Європейський Парламент; Європейська Рада; Рада; Європейська Комісія; Суд Європейського Союзу; Європейський центральний банк; Рахункова палата.

Кожна інституція ЄС діє в межах повноважень, покладених на неї Договорами, та згідно зі встановленими в них процедурами, умовами та цілями. Інституції взаємодіють на засадах відкритої співпраці.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Magistr”, 2009. – 620 с. – (Серія “Б-ка держ. службовця у галузі європ. інтеграції”); *Установчі договори Європейського Союзу (консолідовані версії)* : пер. Держ. департаменту з питань адаптації законодавства / за заг. ред. Олени Зеркаль. – К. : Ніка-Прінт, 2010. – 416 с.; Wood Steve. The New European Union: Confronting the Challenges of Integration / Steve Wood, Wolfgang Quaisser // Published in the United States o America in 2008. – 254 p. – Режим доступу : <http://eeas.europa.eu>

Грицяк І.А.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТИЖДЕНЬ МІСЦЕВОЇ ДЕМОКРАТІЇ – щорічна загальноєвропейська кампанія, започаткована Радою Європи (РЄ) 15 жовтня 2007 р. Є.т.м.д. передбачає одночасне проведення національних і місцевих заходів в усіх країнах-членах РЄ з метою активізації процесів поширення інформації щодо принципів та досягнення місцевої і регіональної демократії у Європі,

сприяння обізнаності громадян щодо можливостей вирішення питань місцевого значення та їх залучення до прийняття управлінських рішень.

9 листопада 1995 р. Україна набула членство в РЄ – основній міжнародній політичній організації Європи, метою діяльності якої є захист прав і головних свобод людини та зміцнення плюралістичної демократії, в тому числі на місцевому і регіональному рівнях. Стратегічним курсом політики України є інтеграція до європейського співтовариства, що передбачає здійснення суттєвих інституційних змін, удосконалення системи місцевого самоврядування, гармонізацію національного законодавства відповідно до сучасних європейських стандартів. При вступі до РЄ Україна взяла на себе зобов'язання щодо реалізації основних європейських принципів місцевого і регіонального розвитку. Україною ратифіковано всі міжнародно-правові договори РЄ у сфері місцевої і регіональної демократії, головним з яких є *Європейська хартія місцевого самоврядування*, та здійснюється їх імплементація. На думку РЄ, вільне отримання інформації щодо національних та європейських стандартів і принципів функціонування системи місцевого самоврядування та забезпечення можливості громадян активно брати участь у вирішенні питань своїх міст та регіонів є головною передумовою здійснення ефективного та демократичного управління на місцях.

Місія **Є.т.м.д.** полягає в проведенні в європейських містах та регіонах інформаційно-роз'яснювальних кампаній стосовно: а) принципів функціонування національних органів самоврядування та залучення до цього процесу громадян; б) європейських стандартів та кращих практик місцевого і регіонального розвитку; в) ролі та інструментів інституцій спільної Європи в процесі зміцнення демократії на місцях.

Рішення щодо започаткування **Є.т.м.д.** міститься в Рекомендації 238 (2007) Конгресу місцевих і регіональних влад РЄ, яку ухвалено 1 червня 2007 р.

Офіційний старт **Є.т.м.д.** відбувся 15 жовтня 2007 р. на 15-й сесії Конференції європейських міністрів, відповідальних за місцеве і регіональне управління (м. Валенсія, Іспанія). Щорічне проведення в Україні заходів **Є.т.м.д.** регламентовано Указом Президен-

та України “Про Європейський тиждень місцевої демократії” № 922 від 27 вересня 2007 р. Головними заходами **Є.т.м.д.** запропоновано дні відкритих дверей, відкриті засідання рад, прийоми громадян депутатами та інші заходи на місцях, спрямовані на ознайомлення населення із завданнями та принципами функціонування системи місцевого самоврядування, в тому числі з урахуванням євроінтеграційного аспекту, з одного боку, та із своїми правами і можливостями на участь у цьому процесі – з другого. Окрема увага приділяється відповідній роз'яснювальній роботі серед молоді.

Літ.: *Грицяк І. А.* Європейське управління: теоретико-методологічні засади : монографія / І. А. Грицяк. – К. : К.І.С., 2006; *Європейські орієнтири місцевого і регіонального розвитку* : зб. матеріалів та док. / заг. ред. М. Пухтинського, М. Влащенко. – К. : Вид-во Акад. муніцип. упр., 2009; *Про Європейський тиждень місцевої демократії* : Указ Президента України від 27 верес. 2007 р. № 922 // Офіц. вісн. Президента України. – 2007. – № 33. – С. 53. – Ст. 704; *The Congress of Local and Regional Authorities Report on “The links between local and regional democracy and human rights – contribution of the Congress to the Forum for the Future of Democracy”*. – Strasbourg, 11 May 2007; *The Congress of Local and Regional Authorities Report on “The role of local and regional authorities in the implementation of human rights”*. – Strasbourg, 1st March 2010.

Козюра І.В.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ФОНД РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ (European Regional Development Fund (ERDF) – фонд, який було створено у 1975 р. після приєднання до Європейського Союзу Великобританії, Ірландії, Данії, для стимулювання економічного розвитку в найменш благополучних регіонах.

Генеральна мета **Є.ф.р.р.** полягає в тому, щоб сприяти зменшенню соціально-економічного дисбалансу між регіонами Співтовариства. Це досягається шляхом підтримки розвитку і структурної перебудови економіки регіонів, у тому числі запобігання зниженню темпів розвитку в промислових регіонах.

У 1979 р. Рада ЄС за пропозицією Європейської Комісії ухвалила перші зміни в діяльності **Є.ф.р.р.** і визнала за необхідне самостійно забезпечувати “специфічні” заходи регіонального розвитку. Для фінансування таких заходів було створено “відділ без

квот” у розмірі 5% від загального обсягу коштів Фонду. Розвиток цих допоміжних програм узгоджувався між Комісією ЄС і країнами-членами Співтовариства і вважався ефективним на територіях, де національних програм розвитку не було. Цим було створено відповідний інструментарій та зроблено перші позитивні кроки до власної регіональної політики Союзу.

Вступ до ЄС нових “бідних”, переважно аграрних країн (Греція – 1981 р., Португалія та Іспанія – 1986 р.) надало Співтовариству більш сільськогосподарського змісту, призвело до зростання витрат **Є.ф.р.р.** та внутрішніх податків. Збільшення диспропорцій між регіонами й країнами, намагання регіонів посилити своє значення на противагу централізованим діям ЄС, неспроможність ЄС швидко адаптувати до свого економічного простору нові європейські держави змусило формувати нову наднаціональну регіональну політику.

Відповідно до ст. 130с про ЄСп визначається завдання для **Є.ф.р.р.**: “зробити внесок в усунення значних регіональних диспропорцій у Співтоваристві шляхом участі в розвитку та структурній перебудові регіонів, що відстають у розвитку, а також у конверсії індустріальних регіонів, які перебувають у занепаді”.

На початку існування діяльність **Є.ф.р.р.** зводилася до розподілу коштів між державами-членами і повернення витрат на регіональну політику в бюджети держав (спочатку 60% коштів Фонду призначалися на інвестування в інфраструктуру, 40% – на дофінансування у промисловість, послуги, розвиток ремесел). Умови отримування коштів були такими: допомога **Є.ф.р.р.** мала дофінансовувати державні проекти, причому частка коштів Фонду становила 20-30% від загальної вартості проекту; допомога **Є.ф.р.р.** мала узгоджуватися з національними пріоритетами регіонального розвитку держави-члена; право отримати допомогу мали виключно держави, а не суб’єкти господарювання; були введені так звані державні квоти, які визначали участь окремих держав у **Є.ф.р.р.**

Другим важливим досягненням була розробка критеріїв, яким має відповідати регіон, щоб отримати допомогу від Фонду. Ці критерії були визначені так: рівень ВВП на душу населення значно нижчий від середнього по

державі; помітно високе значення сільськогосподарства або занепадаючих ремесел; високий ступінь безробіття або міграції; протилежний від наміченого ефект упровадження регулювання торгівлі та інших спільних політик.

Спочатку **Є.ф.р.р.** не відігравав помітної ролі у формуванні пріоритетів розвитку. Проте завдяки йому встановилося важливе правило: частина фінансових коштів Спільноти призначалася для регіонів, які застосовувалися до периферійних територій, перестали мати характер побічних інтервенцій, які здійснюються в процесі реалізації інших політик.

Для здійснення зазначеної мети (1988 р.) докорінною реформою Структурних Фондів передбачено повний перегляд складу та методів застосування “інструментів структурної політики”, спрямованих на регіональний розвиток, забезпечення зайнятості населення, освіти, а також на розвиток аграрних районів. У результаті введення нової системи структурні фонди почали узгоджувати свою діяльність як між собою, так і з Європейським інвестиційним банком.

На цій правовій базі починають розроблятися систематизовані пакети регіональних проектів і фінансування ЄС на 1988-1993, 1994-1999, 2000-2006 та 2007-2013 рр. Відповідні асигнування поступово стають все більш цільовими, адресними, зумовленими власними зусиллями регіонів-бенефіціантів, а їх розподіл – більш гласним, на конкурсній основі і за чітко визначеними критеріями, посилюється співпраця між учасниками з місць і Брюсселем.

Нинішній, етап (2007-2013 рр.) характеризується оптимізацією головних цілей регіональної політики (конвергенція; підвищення конкурентоспроможності регіонів та рівня зайнятості населення; розвиток територіального (прикордонного) співробітництва) та відповідною концентрацією коштів на головних напрямках, а також застосуванням нових інструментів регіональної політики (*Jaspers, Jeremie, Jessica*).

Відповідно до ст. 159 Договору про ЄСп структурні фонди мають скоординовано брати участь у досягненні цілей економічного і соціального згуртування Спільноти. Для цього відповідними постановами (регламентами) визначаються загальні положення про структурні фонди, а також устанавлюються

пріоритетні цілі діяльності фондів на певний період.

На період 2007-2013 рр. постановою Ради ЄС щодо встановлення загальних положень **Є.ф.р.р.**, Європейського соціального фонду та Фонду згуртування № 1083/2006 від 11 липня 2006 р. були встановлені три нові пріоритетні цілі: “конвергенція” (зближення); “регіональна конкурентоспроможність та зайнятість”; “європейське територіальне співробітництво”.

Рішення щодо розміру бюджету структурних фондів та правил їх використання приймає Рада ЄС та Європейський Парламент на підставі пропозиції Європейської Комісії.

Відповідно до фінансових планів обсяги фінансування на заходи регіональної політики на цей період становлять 307 млрд євро, що майже в 1,5 раза більше, ніж у минулому семирічному періоді розвитку.

Фінансова допомога з Європейського фонду регіонального розвитку в основному спрямована на підтримку малих та середніх підприємств, заохочення виробничих інвестицій, поліпшення інфраструктури, подальший розвиток промисловості на місцевому рівні. Кінцева мета допомоги від **Є.ф.р.р.** полягає у створенні робочих місць шляхом сприяння конкурентоспроможності і стійкому розвитку.

Літ.: *Варналій З. С.* Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / З. С. Варналій ; за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2007; *Мусис Ніколас.* Все про спільні політики Європейського Союзу : пер. з англ. / Ніколас Мусис. – К. : К.І.С., 2005; *Малик Я. І.* Регіональний розвиток. Міжрегіональна та транскордонна співпраця : навч. посіб. – Ч. І. / Я. І. Малик, П. І. Шевчук ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009; *Європейський Союз:* Політика, економіка, право : навч. посіб. / за ред. Н. В. Антонюк, М. М. Микієвич. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2005.

Овчар О.М.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЦЕНТР ПІДПРИЄМСТВ З ЧАСТКОЮ ДЕРЖАВИ ТА ПІДПРИЄМСТВ ЗАГАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ІНТЕРЕСУ (англ. European Centre of Enterprises with Public Participation and of Enterprises of General economic Interest, CEER) – європейська асоціація, що презентує публічні підприємства та підприємства, що надають послуги загального економічного інтересу незалежно від їх власності чи статусу.

Центр є одним з трьох соціальних партнерів (UNICE та СЕЕР як асоціації роботодавців, а ETUC – як асоціація працівників) на європейському рівні, що визнана Європейською Комісією та представляє інтереси роботодавців публічного сектору в Європейському соціальному діалозі.

Центр та його Генеральний Секретаріат в Брюсселі представляють інтереси його членів у європейських інституціях. За допомогою контактів з європейськими інституціями, такими як Європейський Парламент і Економічний та Соціальний Комітети, а також з підрозділами Європейської Комісії як соціального партнера Центр проводить консультації з Генеральними директоратами Європейської Комісії щодо проектів постанов, директив та інших законодавчих актів, які становлять інтерес для його членів. Центр направляє своїх представників і спостерігачів у комітети та консультативні органи європейських інституцій, і тому має змогу тримати своїх членів у курсі останніх подій на європейському рівні, які становлять для них інтерес.

Літ.: *Офіційний сайт.* – Режим доступу : <http://www.ceep.eu/>

Стрельцов В.Ю.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК – одна з установ Європейського Союзу. **Є.ц.б.** створено в 1998 р. згідно з Договором про Європейський Союз у рамках третього, кінцевого, етапу формування Економічного та монетарного союзу на заміну попередньо існуючому Європейському монетарному інституту; розміщений у Франкфурті (Німеччина). Питання організації та діяльності **Є.ц.б.** регулюються Договором про Європейський Союз (ДЄС), Договором про функціонування Європейського Союзу (ДфЄС), іншими правовими актами.

Є.ц.б. разом з національними центральними банками (ст. 282 ДфЄС) утворюють Європейську систему центральних банків (ЄСЦБ). **Є.ц.б.** разом з національними центральними банками держав-членів, валютою яких є євро, що становлять Євросистему, провадять монетарну політику Союзу.

Є.ц.б. є суб'єктом права. Лише він може дати дозвіл на емісію євро. Він є незалежним у здійсненні своїх повноважень та в управлінні своїми фінансами. Установи,

органи, служби та агенції Союзу та уряди держав-членів поважають цю незалежність. **Є.ц.б.** ухвалює заходи, необхідні для виконання його завдань та згідно з умовами, встановленими в його Статуті, положення якого поширюються і на ЄСЦБ. Відповідно до цих самих статей держави-члени, валютою яких не є євро, та їх центральні банки зберігають свої повноваження в монетарних питаннях. У межах сфер, що входять до його відповідальності, **Є.ц.б.** проводить консультації щодо всіх запропонованих актів Союзу і всіх пропозицій щодо регулювання на національному рівні та може надавати свої висновки. До складу Керівної ради **Є.ц.б.** входять члени Правління **Є.ц.б.** та керівники національних центральних банків держав-членів, валютою яких є євро. До складу Правління входять Голова, Заступник голови та чотири інших члени. Голову, Заступника голови та інших членів Правління призначає Європейська Рада, діючи кваліфікованою більшістю, з-поміж осіб, які мають певний статус та досвід професійної діяльності в монетарних або банківських питаннях, за рекомендацією Ради після проведення консультацій з Європейським Парламентом та Керівною радою **Є.ц.б.** Строк їх перебування на посаді становить 8 років без права переобрання. Членами Правління можуть бути лише громадяни держав-членів. Голова Ради та член Комісії можуть брати участь у засіданнях Керівної Ради **Є.ц.б.** без права голосу. Голова Ради може подати пропозицію Керівній раді **Є.ц.б.** для її обговорення. Голову **Є.ц.б.** запрошують взяти участь у засіданнях Ради, коли вона обговорює питання, що стосуються цілей та завдань ЄСЦБ. **Є.ц.б.** направляє річний звіт про діяльність ЄСЦБ та про монетарну політику як попереднього, так і поточного року до Європейського Парламенту, Ради та Комісії, а також Європейській Раді. Голова **Є.ц.б.** представляє цей звіт Раді та Європейському Парламенту, які можуть на цій підставі провести загальне обговорення. Голову **Є.ц.б.** та інших членів Правління на запит Європейського Парламенту або за їх власною ініціативою можуть заслуховувати компетентні комітети Європейського Парламенту.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. :

Вид-во ХарPI НАДУ "Magіstr", 2009. – 620 с. – (Серія "Б-ка держ. службовця у галузі європ. інтеграції"); *Установчі договори Європейського Союзу (консолідовані версії) : пер. Держ. департаменту з питань адаптації законодавства / за заг. ред. Олени Зеркаль. – К. : Ніка-Прінт, 2010. – 416 с.; Kathleen R. McNamara. Managing the Euro: The European Central Bank / R. McNamara Kathleen // The Institutions of the European Union. Edited by John Peterson and Michael Shakleton. – Oxford University Press, 2006. – 390 p.*

Грицяк І.А.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС (European civil code), **Є.ц.к.** (ECC) – уніфікований акт норм приватного права **ЄС.Є.ц.к.**, робота над яким ще триває, це систематизований нормативний акт, що регулюватиме деякі сфери приватного права **ЄС**, зокрема право власності та інші речові права, сімейне, спадкове та зобов'язальне право (включаючи договірні та позадоговірні зобов'язання, делікти). Передумовою для створення кодифікованого акта норм приватного права була робота над європейським договірним правом і, таким чином, гармонізація норм договірного права заклала основу для створення майбутнього **Є.ц.к.**, а сам кодекс часто розглядають як спробу уніфікації договірного права у межах **ЄС**. Ідея створення **Є.ц.к.** тісно пов'язана із процесом створення **ЄС**. Так, 26 травня 1989 р. Європейський Парламент прийняв резолюцію, у якій підкреслювалось особливе значення гармонізації приватного права Співтовариств, зокрема у тих сферах, що є найбільш важливими для розвитку внутрішнього ринку Співтовариств. З цією метою було запропоновано ухвалити загальноєвропейський цивільний кодекс. Однак до схвалення остаточного тексту **Є.ц.к.** було запропоновано провести гармонізацію приватного права **ЄС** в окремих його галузях. Першою галуззю, в якій розпочалась кодифікаційна робота, було європейське договірне право, загальні принципи якого розроблялись ще до прийняття резолюції 1989 р. Так, підготовка проекту "Принципів європейського договірного права" проводилась ще з 1982 р. Комісією з європейського договірного права. Перша комісія, або ще як її називають комісія Ландо, за іменем данського професора Оле Ландо, який її очолював, визначила, що необхідність прийняття загальних принципів договірного права зу-

мовлено тим, що вони б мали стати основою для ухвалення актів вторинного права ЄС, зокрема директив ЄС. Перша частина Принципів, запропонована комісією Ландо, була схвалена резолюцією Європейського Парламенту від 6 травня 1994 р. та опублікована у 1995 р. Принципи, що склались з чотирьох розділів, регулювали питання щодо виконання та порушення договорів, засобів правового захисту. Друга комісія переглянула першу частину Принципів та доповнила її ще п'ятьма розділами, що стосувались принципів укладення договорів, дійсності, тлумачення та змісту договорів, повноважень агентів, виконання та невиконання договірних зобов'язань. Така консолідована редакція була опублікована у 1999 р. З 1997 р. розпочала роботу вже третя комісія, за результатами роботи якої було прийнято третю частину Принципів, що містила положення про множинність кредиторів та боржників, уступку вимоги, переведення боргу, зарахування вимог, позовну давність, недійсність договорів та ін. Повна частина Принципів разом із коментарями була опублікована у 2003 р. Таким чином, робота Комісії з європейського договірного права, при фінансовій підтримці Європейської Комісії, є одним з найбільших неурядових проєктів з уніфікації норм приватного права, а розроблені нею Принципи мають стати складовою частиною **Є.ц.к.**

У 1997 р. під час головування Данії в ЄС була проведена конференція "На шляху до Європейського цивільного кодексу", що поклала початок дослідженням інших галузей приватного права, які мали стати частиною **Є.ц.к.** Так, після проведення конференції було створено ряд наступних робочих груп: Європейська дослідницька група діючого приватного права ЄС (група *acquis*); Комісія з європейського сімейного права (на базі університету у м. Утрехт, Нідерланди); Європейська група з деліктного права у співпраці з Європейським центром деліктного права та страхування (Відень, Австрія); Робоча група з Європейського цивільного кодексу (університет м. Оснабрук, ФРН); Спільний центр з європейського приватного права (університет у м. Тренто, Італія); Спільна мережа з європейського приватного права, що включає декілька вищезгаданих груп.

Робоча група з Європейського цивільного кодексу, створена у 1999 р., яку очолив відомий

німецький професор університету м. Оснабрук Крістіан фон Бар, розгорнула широкомасштабну роботу зі створення деталізованого масиву норм з усіх галузей (інститутів) цивільного права. До цього науково-практичного проєкту залучені найкращі наукові юридичні установи. Так, центри в Амстердамі, Утрехті, Тілбурзі (Нідерланди) з'ясовують проблеми правового регулювання договорів купівлі-продажу, довгострокових договорів та договорів з надання послуг. Центр у Зальцбурзі (Австрія) розробляє норми, що регулюють перехід права власності на рухомі речі. Центр у Гамбурзі і Центр європейського права Університету в м. Інсбрук (Австрія) досліджують проблеми договорів страхування. Центр в Оснабруці (Німеччина) розробляє галузі (інститути) деліктного права, безпідставного збагачення і представництва. Центр в Единбурзі спеціалізується на проблемах трасту, а Центр у Парижі – на грошових позиках.

Поряд із широкомасштабною роботою фахівців з багатьох європейських наукових установ органи ЄС також почали активніше долучатись до гармонізації європейського приватного права. У лютому 2003 р. було оприлюднено "План дій щодо більшого узгодження європейського договірного права" (the Action Plan on a More Coherent European Contract Law).

У 2004 р. розпочав свою роботу ще один проєкт – Спільна мережа з європейського приватного права, до якої увійшли вчені, у тому числі з Робочої групи з Європейського цивільного кодексу, Європейської дослідницької групи діючого приватного права ЄС. Результатом роботи цієї групи стала публікація у 2008 р. "Проєкту спільної системи підходів" (Draft Common Frame of Reference). Цей проєкт став новою методологічною базою для формування нових засад цивільного законодавства і подальшою основою для створення кодифікованого європейського договірного права і, врешті, **Є.ц.к.**

Однак на цьому фоні спостерігається певний конфлікт інтересів між представниками європейської бюрократії та науковцями, що може стати справжнім протистоянням між наукою та політикою. Так, члени робочих груп, посилаючись на необхідність дотримання методологічної чистоти, а саме, керуючись раніше узгодженим, так званим, загальним базовим підходом, що базується на

приматі компаративно-правового аналізу, заявили про неприйнятність підходу політичного тиску, який застосовується для впровадження норм споживчого законодавства у систему європейського договірного права. Тому робоча група підтвердила свою неготовність до інтеграції загальнообов'язкових норм європейського права у свої дослідницькі проекти.

Структурно **Є.ц.к.** повинен містити глави з основних сфер приватного права, так само як і національні цивільні кодекси. Основними галузями, що мають охоплюватись регулюванням **Є.ц.к.**, мають стати: договірне, деліктне, корпоративне право та відновлення у майнових правах. Значні сумніви викликає можливість кодифікації сімейного та спадкового права у межах **Є.ц.к.**, адже ці сфери досить суттєво відрізняються у країнах-членах ЄС та залежать від національної культури, традицій. Звідси найбільш можливою сферою для кодифікації є договірне право, а також зобов'язальне та речове право. Гармонізація правових норм та вироблення спільних принципів у цих сферах є основною метою сучасних робочих груп з підготовки **Є.ц.к.**

Ідея створення **Є.ц.к.** викликала чимало аргументів прихильників та противників кодифікації європейського приватного права. За прийняття такого акта виступають прихильники європейської інтеграції, що вбачають у цьому подальше зближення країн Європи, оскільки існування відмінних національних законів призведе до зниження ефективності інтеграції в умовах світової глобалізації економіки. **Є.ц.к.**, на їх думку, зможе подолати бар'єри у торгівлі між країнами ЄС та дасть змогу виробити спільні правила гри. Проте немає жодних емпіричних доказів, що відсутність **Є.ц.к.** створює певні перешкоди у торгівлі в ЄС. Наприклад, у США немає кодифікованого федерального цивільного закону, що не завдає істотної шкоди у функціонуванні американської економіки.

Противники **Є.ц.к.** серед основних аргументів проти ухвалення такого закону в ЄС наводять наступні аргументи: відсутність спільної загальноєвропейської правової культури; гнучкість та динамічність сфери приватного права потребує своєчасного законодавчого регулювання, а складність та тривалість процедури прийняття рішень в ЄС може призвести до того, що внесення

змін до **Є.ц.к.** триватиме роками, і, відповідно, **Є.ц.к.** не зможе відповідати вимогам розвитку правової та економічної систем ЄС; ухвалення **Є.ц.к.** призведе до того, що всі держави-члени ЄС будуть змушені повністю змінити національне цивільне законодавство в усіх сферах, що вимагає принцип верховенства права ЄС, а це досить складний і тривалий процес; спори у сфері європейського приватного права перевантажать європейську судову систему, яка може не справитись із хвилею справ за **Є.ц.к.**; складність у межах єдиного документа охопити всю сферу приватного права ЄС, детально регламентувати усі питання з метою зменшення кількості спорів у цій сфері; ЄС не має достатньо конституційних повноважень із прийняття імперативного **Є.ц.к.**

Ухвалення **Є.ц.к.** або принаймні Європейського кодексу з договірного (контрактного) права очікується у 2020 р., проте втрата темпів кодифікації та нереалізованість дослідницьких проектів на законодавчому рівні уповільнюють темпи кодифікаційної роботи.

Літ.: Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права / К. Цвайгерт, Х. Кетц. – Т. 1. – М. : “Международные отношения”, 2000; *The European Civil Code: the Way Forward* / Hugh Collins. Cambridge: Cambridge University Press, 2008; *Lando O. Principles of European Contract Law* / O. Lando, H. Beale. – P. 1. – Dordrecht, 1995; *Lando O. Principles of European Contract Law* / O. Lando, H. Beale. – P. 2. – The Hague, 1999; *Smits J. The Future of European Contract Law: on Diversity and the Temptation of Elegance* / Jan Smits. – Maastricht, 2001; *Von Bar C. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)* / Christian Von Bar, Eric Clive, Hans Schulte Nölke, Munich: Sellier European Law Publishers. – 2009.

Решота В.В.

ЄВРОПЕЙСЬКІ МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Охорона здоров'я – одне з соціальних прав людини, є сукупністю заходів економічного, правового, соціального, наукового, медичного, санітарно-гігієнічного та проти-епідемічного характеру, спрямованих на збереження та зміцнення фізичного й психічного здоров'я кожної людини.

На сьогодні існують такі **Є.м.о.о.з.**, які доповнюють одна одну: національно-державна система: базується на принципі прямого

державного фінансування медичних закладів та гарантує безкоштовну медичну допомогу; медичне страхування: а) обов'язкове медичне страхування, що забезпечує фінансування обсягу медичних послуг на рівні соціальних гарантій з боку держави; розмір страхового внеску не пов'язаний з обсягом медичної допомоги і станом здоров'я застрахованого; б) добровільне медичне страхування (приватне), яке є додатковим; охоплює види медичного обслуговування, що залишилися поза системою обов'язкового медичного страхування; розмір страхового внеску пропорційний до страхового ризику, що залежить від стану здоров'я застрахованого; система ринкового медичного страхування знижує дефіцит медичної допомоги, характерної для системи обов'язкового страхування; платна (приватна) медицина: фінансування приватно практикуючих лікарів, клінік і лікарень, що перебувають в індивідуальній власності, здійснюється за рахунок платного медичного обслуговування пацієнтів. Державна охорона здоров'я передбачає однакові медичні послуги для всіх соціальних груп. Альтернативою державній медицині є добровільне, обов'язкове медичне страхування і платна медицина. Для найбільш численного середнього класу особливо актуальне добровільне медичне страхування незважаючи на те, що частину коштів вносять самі застраховані. Кожна форма медичного обслуговування передбачає різну оплату праці медичного персоналу. Існує кілька систем охорони здоров'я в Європі.

Англійська, або беверіджська модель. У цей час у Великобританії застосовується англійська, так звана беверіджська модель, яка походить від проекту Беверіджа 1942 р. Вона забезпечує безкоштовне медичне обслуговування, яке поширюється на все населення, з метою гарантувати загальне забезпечення лікування в разі хвороби. Ця державна система охорони здоров'я, в якій лікарні належать державним органам, а лікарі мають статус найманих працівників, базується на фінансуванні за рахунок податків. Що стосується терапевтів, то вони або працюють за контрактом з британською державною службою охорони здоров'я National Health Service, або їх наймають на роботу безпосередньо місцеві органи охорони здоров'я. Головний недолік цієї моделі – довгі списки очікування через дефіцит інвестування та негнучкість організаційної структури.

Німецька, або бісмаркська модель. Назва бісмаркської системи пов'язана з Німеччиною, де ця система була введена наприкінці XIX ст. Вона застосовується також у Франції, Бельгії та Австрії. Характеризується в основному принципом соціального захисту, медичною страховкою, пов'язаною з роботою, і фінансується за рахунок соціальних внесків. Витрати на лікування оплачуються переважно касами медичного страхування, управління якими може бути централізованим (Франція) або регіональним (Німеччина). Основна особливість полягає в обов'язковому державному характері цих страховок та управлінні ними соціальними партнерами. Пропозиція медичних послуг, як правило, змішана, що надходить одночасно від державних медичних установ і від приватного сектору. Ця система часто виявляє проблему стійкого дефіциту кас медичного страхування. Регулювання пропозиції медичних послуг, так само як введення методів приватного управління, перебувають у центрі реформ у цих країнах.

Модель Північної Європи. Для системи охорони здоров'я трьох північних країн (Швеції, Фінляндії і Данії) характерні: фінансування за рахунок податків, забезпечення та загальна доступність медичного обслуговування, переважання державного сектору в рамках занадто децентралізованої організації охорони здоров'я. Конкретно пацієнт вносить лише загальну, заздалегідь обумовлену суму, яка покриває вартість усіх медичних послуг і госпіталізації. Реформи 90-х рр. XX ст. посилили децентралізацію і підвищили фінансові зобов'язання місцевих органів: у Швеції діяльність генеральних рад на 90% пов'язана з охороною здоров'я. Водночас були введені методи приватного управління та підвищення відповідальності працівників охорони здоров'я: більш мотивуючий механізм оплати лікарів, постійний оклад і оплата за медичні дії "лікаря-референта"; перегляд визначення компетенцій працівників охорони здоров'я.

Модель Східної Європи. Для спадкоємців колишніх комуністичних режимів – країн Центральної і Східної Європи, як і раніше, характерні загальне безкоштовне медичне обслуговування, централізоване управління, а також серйозні проблеми в розподілі коштів. Адаптаційні умови, пов'язані із вступом до Європейського Союзу, спонукали ці

країни продовжити свої реформи в кількох напрямках: посилення децентралізації, неухильне прагнення до ефективності, введення конкуренції між установами медичного обслуговування, підвищення відповідальності працівників охорони здоров'я (частина вартості медичного обслуговування виплачується самим пацієнтом), розвиток приватного страхування. На сьогодні санітарний рівень залишається нижчим від європейських норм.

Модель Південної Європи. Деякі країни Південної Європи (Іспанія, Італія, Португалія, Греція) з огляду на властивий їм соціально-історичний розвиток мають риси, які виявляють державні системи із соціальним забезпеченням (типу бісмаркської), але проведені ними реформи базуються на децентралізації, особливо в Італії та Іспанії. В Іспанії існує загальне і безкоштовне медичне обслуговування. Сімнадцять автономних іспанських областей мають правомочні компетенції в санітарній та соціальній сферах: джерелом 70% коштів є податкові надходження, передані державою. Значна частка медичної галузі припадає на приватний сектор (25% медичних актів у лікарнях).

У багатьох країнах світу однією з основних тенденцій є посилення ролі держави в галузі охорони здоров'я населення. Державна система охорони здоров'я є основною формою забезпечення охорони здоров'я громадян. Держава через спеціально створювані органи розвиває мережу спеціалізованих медичних закладів; забезпечує ці установи медичною технікою, господарськими речами; здійснює навчання та підвищення кваліфікації фахівців і т.ін. Крім того, державні органи приймають нормативні акти, що регулюють відносини у сфері надання медичної допомоги; проводять контроль якості надання медичних послуг як у державних, так і в приватних клініках; виконують інші контрольні-розпорядчі функції, а також здійснюють захист права на охорону здоров'я у разі його порушення.

При цьому для пацієнтів існує й альтернативна можливість звернення до фахівців у приватних клініках, оплата яких може здійснюватися також з різних джерел. У цих клініках, які мають значні матеріально-фінансові можливості, де створюються більш комфортабельні умови для пацієнтів, надаються медичні послуги, що не входять

в основний обов'язковий перелік послуг, що пропонується в державних клініках (як, наприклад, стоматологія, косметологія і т.ін.), працюють висококваліфіковані фахівці, є й інші переваги. Світовий досвід показує, що навіть у тих країнах, де державне медичне обслуговування перебуває на належному рівні, цей рівень все-таки нижчий, ніж в умовах ліберальної і страхової медицини. Ліберальна медицина базується на принципі прямої, безпосередньої оплати за надані послуги і найчастіше доступна особам з високим доходом. Така система стимулює медперсонал підвищувати свій професійний рівень, оскільки пацієнт має право вибору найбільш кваліфікованого фахівця.

Як зазначають дослідники, нинішні моделі охорони здоров'я, прийняті в більшості країн світу, базуються на ринковому принципі: потреба – задоволення потреби – прибуток – стимулювання потреби – потреба. Таким чином, сучасна медична галузь та інші асоційовані галузі економіки як економічні суб'єкти безпосередньо зацікавлені у підвищенні потреби в медичній допомозі.

Літ.: *Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод* (с поправками, внесенными согласно положениям Протокола № 11) от 4 нояб. 1950 г. – Донецк : Донец. Мемориал, 2000; *Европейская социальная хартия* (пересмотренная). Страсбург, 3 мая 1996 г. – Режим доступа : <http://evolutio.info>; *Бартенев Д. Г.* Право на охрану здоровья в условиях европейской интеграции : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Бартенев Д. Г. – СПб., 2006; *Социальная политика* : учеб. пособие / под ред. Н. А. Волгина. – М. : Экзамен, 2004; *Социальная политика* : Энциклопедия / А. Н. Аверин, А. М. Бабич, Л. И. Берестова и др. ; под ред. Н. А. Волгина, Т. С. Сулимовой. – М. : Альфа-Пресс, 2006; *Шемятенков В. Г.* Европейская интеграция : учеб. пособие / В. Г. Шемятенков. – М. : Междунар. отношения, 2003.

Чугрина О.Р.

ЄВРОПЕЙСЬКІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – освітні заклади/установи країн ЄС, що здійснюють підготовку та підвищення кваліфікації державних службовців.

Федеральна академія державного управління (нім. Bundesakademie für öffentliche Verwaltung (BAkV); англ. Federal Academy of Public Administration) – центральна міжміністерська установа з підвищення кваліфікації державних службовців усіх федераль-

них органів влади Федеральної Республіки Німеччина.

Головний офіс **ФАДУ** розміщений у Брюлі (Brühl), філіал – у Берліні (Berlin) і ще один – у Боппарді (Boppard). Ще три відділення координують децентралізоване навчання для конкретних федеральних організацій у Ганновері (Hanover), Вісбадені (Wiesbaden) та Мюнхені (Munich).

ФАДУ було засновано у 1969 р. В інструкції Міністерства внутрішніх справ стосовно її призначення було зазначено, що нова Академія має здійснювати підготовку керівного персоналу (кар'єрна група вищого рангу) та сприяти “інтелектуальному обміну між особистостями у сфері політичного життя, державної служби, журналістики, економіки, діяльності професійних спілок та закладів культури”. Створення навчальних установ для органів федерального управління Німеччини стало реакцією на нові вимоги до органів державного управління, висунуті в період модернізації наприкінці 60-х рр., на “етапі планування”.

ФАДУ підвітна управлінню модернізації та організації публічної адміністрації, яке є структурним підрозділом Федерального міністерства внутрішніх справ та перебуває у віданні держсекретаря, уповноваженого федерального уряду з питань інформаційно-технічного забезпечення. **ФАДУ** входить до складу Міністерства внутрішніх справ, але не перебуває під його безпосереднім управлінням. Маючи власного президента та 8 відділень, які називаються “відділення підготовки кадрів” (“Lehrgruppen”), **ФАДУ** може певною мірою претендувати на самостійний статус у межах Міністерства. Керівництво призначається федеральним міністром внутрішніх справ.

У **ФАДУ** працює 51 власний працівник; вона не приймає на роботу власних викладачів. Натомість Академія організовує групу з 337 лекторів та викладачів, переважно практичних працівників органів державного управління (46,9%), позаштатних працівників (47,7%) та певної кількості працівників університетів (5,4%). До викладання залучаються фахівці з університетів, приватних консалтингових та тренінгових організацій, урядових та міжнародних організацій.

Слухачами Академії є державні службовці, працівники федерального уряду, місцевих урядів.

ФАДУ – основний постачальник послуг з професійної підготовки кадрів для федеральної адміністрації, що здійснює підвищення кваліфікації державних службовців, навчання новопризначених державних службовців, підвищення кваліфікації вищих керівних кадрів; надає консультативні послуги з підбору, оцінювання та кар'єрного просування персоналу.

Основними цілями закладу є підвищення кваліфікації федеральних службовців, наукові дослідження, консультації.

ФАДУ здійснює розробку і впровадження спеціальних навчальних програм підготовки державних службовців федерального уряду для реалізації державних програм, підтримує зв'язки з університетами, приватними освітніми організаціями, міжнародними організаціями, органами влади.

Підвищення кваліфікації державних службовців здійснюється за чотирма основними напрямками: навчання після призначення (Einführungsfortbildung), навчання у зв'язку із змінами законодавчої і державної політики (Anpassungsfortbildung), підвищення кваліфікації для просування по службі (Förderungsfortbildung), підвищення кваліфікації на проєкту перспективу (Projektfortbildung). За змістом підвищення кваліфікації передбачає загальне фахове підвищення кваліфікації та підготовку до групи посад вищого рівня, ЄС та міжнародні компетенції, формування поведінки, лідерство, менеджмент людських ресурсів, електронне урядування.

Національна школа управління (фр. L'Ecole National d'Administration (ENA, France); англ. National School of Administration (ENA, France) – державна школа, створена з метою забезпечення початкового навчання та підвищення кваліфікації державних службовців Франції Указом генерала де Голля від 9 жовтня 1945 р.

НШУ має статус державної установи та юридичної особи, складається з п'яти департаментів: навчання, інтернатур, міжнародних відносин, європейських відносин, генерального секретаріату. Загалом в ENA постійно працює 220 осіб.

Директора **НШУ** призначає Президент Французької Республіки за поданням Ради міністрів. **НШУ** перебуває під стратегічною опікою Головного управління адміністрації і державної служби Франції, але є незалежною, автономною щодо шляхів фінансуван-

ня та рішень щодо прийому і працевлаштування. До викладання залучаються фахівці з університетів, приватного сектору, міжнародних організацій, посольств, органів влади. Ланцюжок підпорядкування можна простежити таким чином: прем'єр-міністр – Міністерство бюджету, державних розрахунків та державної служби – Державний секретаріат з питань державної служби – Головне управління адміністрації та державної служби – Національна школа управління (ENA, Франція).

Місією **НШУ** є підготовка вищих керівних кадрів загального профілю. Близько 100 майбутніх вищих посадовців усіх міністерств, відібрані на конкурсних засадах (письмові вступні іспити та вступна співбесіда з екзаменаційною комісією), проходять підготовку тривалістю два роки.

Основними цілями **НШУ** є набір та навчання чоловіків та жінок, які б перетворили державну службу в інститут влади, здатний відповідати зростаючим очікуванням громадян Франції та новим викликам часу.

Школа співпрацює з п'ятьма регіональними інститутами управління (IRA), Центром європейських студій (CEES), університетами, міжнародними організаціями, органами влади.

Навчальний процес розділений на 2 періоди: 1) навчання і стажування (тривалістю 24 місяці). Підготовка містить 3 великих модулів і 4 періоди стажування: а) Європа (вивчення європейських питань); б) території (вивчення регіональних та локальних питань); в) управління і державний менеджмент; 2) поглиблене спеціалізоване навчання (тривалістю 3 місяці). Три останні місяці підготовки присвячені поглибленому вивченню навчальних курсів на вибір: міжнародні справи; економіка і фінанси; соціальні питання; територіальні питання; право.

Підвищення кваліфікації складається із стажування на місцях; семінарів; практичних занять.

Студентами **НШУ** можуть бути особи, які закінчили вищий навчальний заклад і отримали диплом рівня “бакалавр + 3 роки”; державні службовці, які мають професійний досвід 4 роки (без особливих застережень щодо рівня диплома); особи, які обіймають виборні посади чи посади в профспілках; працівники приватного сектору, що мають 8 років досвіду на виборній посаді чи професій-

ного стажу (без особливих застережень щодо рівня диплома); громадяни країн Європейського Союзу.

Кількість слухачів змінюється відповідно до політики, і протягом тривалого часу межа була встановлена на рівні 100 осіб на рік. Наразі до ENA у середньому приймають 80 слухачів.

Латвійська школа державного управління (ЛШДУ) (лат. Valsts administrācijas skola; англ. Latvian School of Public Administration) – основний заклад, який здійснює професійну підготовку кадрів без відриву від роботи (підвищення кваліфікації) для органів центрального державного управління Латвії.

ЛШДУ було засновано 1993 р. Відтоді вона стала належним центром підготовки кадрів за навчальними програмами, які відповідають нагальним потребам державних службовців. З 2005 р. змінилися правила школи, і тепер вона здійснює підготовку всіх працівників (а не тільки державних службовців) органів державного управління. За юридичним статусом ЛШДУ є установою центрального управління, яка діє згідно з комплексним Законом про державне управління (Law of public administration) – Законом про устрій державного управління (State Administration Structure law), який визначає уніфіковані норми заснування, підпорядкування та нагляду, управління, фінансування і планування для всіх установ центрального державного управління.

Директор ЛШДУ затверджується на посаду Кабінетом міністрів, при цьому він/вона призначається на посаду та звільняється з посади Прем'єр-міністром. Термін перебування призначеного на посаді становить 5 років, при цьому він може бути продовжений на наступний період. Рішення щодо продовження терміну перебування на цій посаді або звільнення з посади має бути оголошене за 6 місяців до кінця терміну.

Директор школи має всі права та обов'язки керівника установи системи державного управління, встановлені Законом про устрій державного управління (State Administration Structure law): він несе відповідальність за розробку стратегічного плану діяльності установи, планування та виконання бюджету, встановлює організаційну структуру установи, призначає та звільняє персонал школи, організовує річну атестацію персоналу тощо.

Для забезпечення співробітництва між секторами у сфері розвитку системи підготовки кадрів державного управління директор ЛШДУ створює Консультативну раду ЛШДУ, яка функціонує згідно з положенням, затвердженим директором Державної канцелярії.

ЛШДУ звітує перед Державною канцелярією про виконання завдань, що стоять перед нею, кожні півроку. Звіти містять інформацію стосовно витрачання бюджетних коштів та щодо платних послуг, наданих школою ЛШДУ.

Подібно до всіх центральних державних установ ЛШДУ має стратегію установи, яка розробляється на 5 років і затверджується директором Державної канцелярії.

Місія ЛШДУ полягає в розширенні можливостей працівників системи державного управління Латвії таким чином, щоб вони надавали універсальні послуги населенню Латвії на професійному рівні з належною ефективністю.

Мета ЛШДУ полягає в поглибленні знань та вдосконаленні навичок працівників системи державного управління з метою підготовки державних службовців до роботи, яка відповідає Програмі реформування державного управління в Латвії (Public Administration Reform Concept) та вимогам ЄС.

Завдання ЛШДУ полягає в тому, щоб бути гнучким навчальним закладом для працівників системи державного управління, здатним ефективно пристосовуватися до потреб кадрів у підготовці за пріоритетними тематичними напрямками, затвердженими урядом, і при цьому постійно забезпечувати працівникам системи державного управління можливість для поглиблення їхніх знань та вдосконалення професійних навичок, необхідних для виконання завдань, що стоять перед ними. Пріоритети в навчальному плані встановлюються відповідно до державного замовлення щодо підготовки кадрів, запропонованого Державною канцелярією, у якому визначено пріоритети та завдання школи на відповідний період. Згідно з цим замовленням ЛШДУ пропонує каталог навчальних курсів. У цілому цей каталог містить понад 100 навчальних курсів, але навчальні заходи організуються з урахуванням до запиту від установ державного управління.

ЛШДУ відіграє роль організатора навчальних заходів. Вона не має постійного

штату викладачів. Їх приймають на контрактній основі з числа працюючих державних службовців або з університетів та інших вищих навчальних закладів. Також можуть бути залучені викладачі на міжнародному рівні та на рівні ЄС. Загалом кількість викладачів, залучених ЛШДУ, становить близько 100.

ЛШДУ є членом мережі Директорів інститутів та шкіл державного управління (Directors of Institutes and Schools of Public Administration (DISPA)), під наглядом Європейської мережі органів державного управління (EPAN (European Public Administrations Network)).

Літ.: *Професійні навчальні заклади у сфері професійної підготовки державних службовців: приклад Франції, Польщі, Німеччини та Латвії* / Р. Піганьйоль, М. Саковіч, К. Ердманн, Б. Петерсон. – К. : Проект TWINNING “Розвиток та удосконалення системи підготовки держслужбовців в Україні”, 2010; *Системи підготовки державних службовців у Франції, Польщі, Іспанії та Латвії* / Р. Піганьйоль, М. Саковіч, К. Ердманн, Б. Петерсон. – К. : Проект TWINNING “Розвиток та удосконалення системи підготовки держслужбовців в Україні”, 2010; *Tätigkeitsbericht der Bundesakademie für öffentliche Verwaltung im Bundesministerium des Innern 2009*. – Paderborn : Bonifatius GmbH, Druck-Buch-Verlag, 2010; *L'Ecole National d'Administration (ENA, France)*. – Режим доступу : www.ena.fr; *Bundesakademie für öffentliche Verwaltung (BAkōV)*. – Режим доступу : www.bakoev.bund.de; *Valsts administrācijas skola*. – Режим доступу : www.vas.gov.lv/

Криворучко Т.В.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ОСВІТНІ ПРОГРАМИ – комплекс програм, основною з яких є програма “Навчання впродовж життя” (Lifelong Learning Programme). Мета програми – створити можливості для громадян усіх вікових категорій здобути високоякісну освіту, підвищити кваліфікацію або продовжити навчання для професійного або особистісного розвитку, а також сприяти розвитку сектору вищої освіти в Європі. Програма “Навчання впродовж життя” тісно пов’язана з Лісабонською стратегією та Болонським процесом.

У 2006 р. кілька **Є.о.п.** було об’єднано з новими ініціативами ЄС під загальною рамковою програмою “Навчання впродовж життя”. Бюджет програми з 2007 по 2013 р. становить 7 млрд євро. Програма впроваджується під керівництвом Генерального директорату Європейської Комісії з питань освіти і

культури та Виконавчого агентства з питань освіти, аудіовізуальних засобів та культури. Під загальною “парасолькою” програми об’єднано кілька програм, розрахованих на різні сектори і рівні освіти: “Коменіус” (Comenius) для шкіл; “Еразмус” для вищої освіти; “Леонардо да Вінчі” (Leonardo da Vinci) – програми професійної підготовки; “Грюнтіг” (Grundtvig) – програми освіти / навчання дорослих; а також наскрізні програми і проекти, що підтримують заходи з навчання іноземним мовам, запровадження в освітній сфері інформаційно-комунікативних технологій, поширення кращого досвіду, накопиченого шляхом реалізації освітніх проектів і програм, фінансова підтримка співробітництва в освіті між державами-членами. Бенефіціарами програми тією чи іншою мірою є всі учасники освітнього процесу: студенти, вчителі, викладачі, вихователі, тренери, представники громадянського суспільства, місцеві органи влади, університети, школи, науково-дослідні інститути, роботодавці тощо. Приміром, програма “Comenius” адресована всім учасникам дошкільної та шкільної освіти: учням, вчителям дошкільної підготовки, початкової та середньої школи, керівникам освітніх установ, батьківським об’єднанням та асоціаціям вчителів. Програма “Leonardo da Vinci” зосереджена на професійній освіті (відмінній від вищої освіти), програмах фахової підготовки, професійних тренінгах. Бенефіціарами програми разом із викладачами, тренерами, студентами і слухачами є підприємства, асоціації роботодавців, об’єднання установ професійного навчання, місцеві органи влади, соціальні партнери, інші представники ринку праці.

Є.о.п. “Еразмус” спрямована на модернізацію вищої освіти в ЄС шляхом активізації співробітництва між європейськими університетами, обміну студентами та науково-педагогічними кадрами. Програму названо на честь гуманіста та вченого Еразма Роттердамського (1465-1536), який багато подорожував та працював у найбільш відомих на той час центрах освіти та навчання, включаючи Париж, Льовен та Кембридж. Він заповів свою спадщину Базельському університету і тим самим заснував стипендії мобільності (mobility grants). Досвід та спеціальні дослідження підтверджують, що навчання за кордоном не тільки збагачує

знаннями, але додає навичок міжкультурного спілкування, самоповаги та впевненості. Це стосується як гостей-відвідувачів, так і господарів, які приймають у себе колеги з партнерських університетів.

Є.о.п. “Erasmus” є фактично двигуном модернізації вищої освіти в ЄС відповідно до Болонського процесу, інструментом перетворення ЄС на зразковий освітній простір, світовий центр навчання та інновацій. Вона має чотири напрями:

1. Підтримка та стипендії для студентів, які навчаються за кордоном; працюють або проходять стажування за кордоном; хочуть покращити мовну підготовку для здійснення першого або другого.

2. Підтримка науково-педагогічних кадрів вищих навчальних закладів: якщо вони планують викладати; якщо вони хочуть навчатися за кордоном;

3. Підтримка вищих навчальних закладів, які планують запровадження нових інтенсивних програм; створюють освітні, наукові чи інституційні мережі; беруть участь у багатосторонніх проектах.

4. Підтримка підприємств та компаній з метою: заохочення до працевлаштування студентів; навчання їх персоналу за кордоном; залучення до співробітництва з університетами.

З моменту запровадження у 1987 р. учасниками програми стали близько 2 млн студентів та 90% європейських університетів і вищих навчальних закладів (крім держав-членів ЄС, учасниками програми є також Ліхтенштейн, Ісландія та Норвегія). Річний бюджет програми “Erasmus” перевищує 400 млн євро. **Є.о.п.** “Erasmus” планується розширювати й надалі: до 2012 р. заплановано охопити програмами мобільності до 3 млн студентів.

Більшість заходів, що реалізуються в рамках **Є.о.п.** “Навчання впродовж життя”, розраховані на учасників з ЄС, але деякі дають змогу брати участь у них громадянам чи інституціям з-поза меж ЄС. Приміром, **Є.о.п.** “Жана Моне”, що реалізується під “парасолькою” програми “Навчання впродовж життя”, має на меті пропагування європейських цінностей, ідей Об’єднаної Європи, поширення європейських студій в Європі та на інших континентах. Програма має три основних завдання: поширення знань про євроінтеграційні процеси, підвищення рівня поінформованості суспільства через заохочення університетів, кафедр, викладачів до

викладання дисциплін та проведення досліджень з європейської інтеграції; активізація наукових, фахових дискусій та громадських обговорень, осмислення сучасних феноменів європейської інтеграції, інтерпретація її минулого та пошук майбутнього; підтримка навчальних та науково-дослідних закладів, асоціацій, мереж, що спеціалізуються на європейських студіях.

Є.о.п. імені Жана Моне адресована передусім університетам, але також асоціаціям та об'єднанням науковців і викладачів, що спеціалізуються на проблемах європейської інтеграції, іншим державним або приватним установам, що надають освітні та тренінгові послуги у сфері європейської інтеграції на місцевому та регіональному рівнях. Сьогодні серед учасників програми – 61 країна з п'яти континентів світу; квот чи обмежень на участь певних груп країн не передбачено. **Є.о.п.** “Жана Моне” передбачено кілька типів проєктів: Європейські модулі Жана Моне (короткотермінові курси з питань європейської інтеграції); присудження почесного звання професора Жана Моне (Jean Monnet Chair); заснування Європейських центрів вдосконалення ім. Жана Моне (Centers of Excellence); підтримка асоціацій науковців; підтримка інформаційної та дослідницької діяльності, пов'язаної з європейською інтеграцією: фінансування заходів, спрямованих на проведення міждисциплінарних досліджень і поширення знань, стимулювання академічної полеміки, активізацію діалогу із громадянським суспільством через конференції, семінари, круглі столи, літні школи тощо.

Є.о.п. “Навчання впродовж життя” є найважливішою освітньою ініціативою ЄС. Крім неї, важливими програмами транснаціонального та / або міжрегіонального співробітництва є програми “Темпус” та “Еразмус Мундус”. Кілька важливих освітніх ініціатив ЄС реалізуються під керівництвом та за участі Європейської тренінгової агенції (European Training Foundation). Це, наприклад, навчання підприємництва (entrepreneurial learning); ІКТ у навчанні (ICT in learning), розвиток навичок і вмінь заради зниження рівня зuboжіння (skills for poverty reduction) та ін.

Літ.: *Офіційний веб-сайт Виконавчого агентства з питань освіти, аудіовізуальних засобів та культури.* – Режим доступу : <http://www.eacea.ec.europa.eu>; *Офіційний веб-сайт Європейської*

тренінгової агенції. – Режим доступу : <http://www.etf.europa.eu>

Оржель О.Ю.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ. Під принципами управління розуміють керівні правила, основні положення, норми поведінки, що відображають найбільш загальні, сталі риси законів і закономірностей управління, яких необхідно дотримуватись в управлінській діяльності. **Є.п.д.у.** випливають з норм, які є основою адміністративного права більшості країн-членів ЄС та рішень Європейського Суду. Їх дотримання – необхідна умова впровадження в країнах стандартів якісного управління.

Провідні **Є.п.д.у.**, які визначені правовою практикою європейського Суду, були систематизовані та описані в документі програми SIGMA “Європейські принципи державного управління”. Їх можна виокремити в такі групи: верховенство права, що означає правову сталість і передбачуваність управлінських дій та рішень; відкритість та прозорість, що забезпечує можливість нагляду за державною адміністративною діяльністю та її результатами щодо їх відповідності існуючим правовим нормам; підзвітність органів державного управління судовим органам та вищим адміністраціям, що передбачає дотримання верховенства права в управлінській діяльності; продуктивність у використанні державних ресурсів та ефективність впровадження державної політики.

Верховенство права. Багатостороннім механізмом забезпечення надійності державного управління є верховенство права, яке базується на принципі “управління за законом”. Сутність верховенства права полягає в тому, що органи державного управління мають виконувати свої функції та зобов'язання відповідно до законодавства, на основі чіткої ієрархії законів і правил, дотримання яких забезпечується незалежними судами. Застосування принципу верховенства права пов'язане з поняттям правової компетенції, тобто державні органи можуть приймати рішення тільки з тих питань, що перебувають у сфері їх юрисдикції.

Принцип верховенства права не заперечує можливості вияву адміністративної волі (свободи дій), адже свобода дій виявляється тоді, коли особи, які приймають рішення,

мають можливість вибору в рамках закону. Адміністративні органи можуть одержати офіційний дозвіл на ухвалення рішень на власний розсуд за умови, якщо рішення будуть корисними для суспільства та можуть подаватись як певні рекомендації, так і обмеження.

Ще одним принципом, який сприяє надійності державного управління, є принцип, що підтримує “управління за законом” – принцип “процедурної справедливості”, за яким процедури мають гарантувати неупереджене застосування закону та приділити відповідну увагу суспільним цінностям (повага до людини, її гідності).

Принцип своєчасності є важливим для забезпечення ефективності державного управління. Затримка в прийнятті необхідних управлінських рішень або здійсненні адміністративних дій може ускладнити (чи взагалі унеможливити) реалізацію державної політики. Така затримка є результатом нестачі ресурсів, але найчастіше цей процес асоціюється з неефективною роботою державних службовців. Із зазначеного випливає такий принцип.

Професіоналізм державних службовців базується на поняттях неупередженості та професійній незалежності. Неупередженість у державному управлінні проявляється в послідовному прийнятті рішень та дії виключно на правовій основі, що виражається в однакових рішеннях та діях відносно різних осіб в однакових умовах.

Принцип відкритості та прозорості передбачає відкритість управління для зовнішніх перевірок, в той час як прозорість припускає, що “зовнішній погляд” може “просвітити” його наскрізь. Отже, відкритість і прозорість дають змогу кожному дізнатися про механізми прийняття управлінських рішень і разом з тим полегшує органам нагляду проводити зовнішні перевірки. Водночас зазначені принципи є необхідними інструментами забезпечення чіткого контролю за дотриманням верховенства права, рівності всіх громадян перед законом.

Відкритість і прозорість виконують дві важливі функції: з одного боку, вони захищають інтереси суспільства шляхом підвищення ефективності управління та посилення боротьби з корупцією, з другого – є важливим інструментом захисту прав та свобод громадян. У сфері державного управління принципи відкритості та прозорості утверджують пріоритети права, підзвітності та рівності всіх перед законом.

Принцип підзвітності органів державного управління судовим органам та вищим адміністраціям передбачає, що кожен управлінський орган чи особа несуть відповідальність за свої дії перед іншими адміністративними, законодавчими або судовими органами, постійно звітуючи про свою діяльність.

Особливою рисою звітності в адміністративному праві є те, що вона здійснюється шляхом складних формалізованих процедур, де для правильного виконання своїх повноважень відповідно до закону та існуючих процедур органу державного управління необхідні постійний моніторинг, перевірка та нагляд за діями посадових осіб.

Принцип підзвітності сприяє вдосконаленню процесу прийняття управлінських рішень та гарантує законність і правову стабільність державного управління.

Продуктивність та ефективність. Продуктивність полягає у підтриманні співвідношення між задіяними ресурсами та отриманими результатами, а результативність покликана забезпечити успішне вирішення суспільних проблем та досягнення цілей, які було поставлено законодавством та урядом перед системою державного управління.

Ефективність передбачає аналіз та оцінку державної політики на практиці та дає змогу визначити, наскільки вдало ця політика впроваджується державними органами.

Акцент на гармонізуючому потенціалі **Є.п.д.у.** не означає, що в усіх країнах-членах мають бути сформовані типові управлінські структури. Головна ідея полягає в тому, що національні органи управління мають визнавати принципи, яких дотримуються члени Європейського Союзу.

Літ.: *Волес В.* Творення політики в Європейському Союзі : пер. з англ. Р. Ткачук / В. Волес, Г. Волес. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004; *Грицяк І. А.* Європейське управління: теоретико-методологічні засади : монографія / І. А. Грицяк. – К. : К.І.С., 2006; *Пронкин С. В.* Государственное управление зарубежных стран / С. В. Пронкин, О. Е. Петрунина. – М. : Аспект Пресс, 2001; *European Principles for Public Administration*, Sigma Papers. – Paris, OECD, 1998. – N 27; *Nugent Niell.* The Government and Politics of the European Union, Macmillan / Niell Nugent. – Basingstoke, 1999; *The Member States of the European Union.* Series Editors : J. Peterson and H. Wallace. – Oxford University Press, 2005.

Нагорна І.В.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СИМВОЛИ – синій прапор з 12 золотими зірками, гімн “Ода до радості” та девіз “Єдність у різноманітті”, які символізують єдність Європи.

Історія створення прапора починається у 1955 р., коли Рада Європи – міжнародна організація, яка була заснована для захисту прав людини та пропагування європейської культури, підбирала собі емблему. Після активних обговорень було прийнято нинішній варіант прапора – коло з 12 золотих зірок на блакитному тлі. Пізніше Рада Європи закликала інші європейські установи прийняти той самий прапор, і в 1983 р. його затвердив Європейський Парламент. Усі європейські інституції використовують його з початку 1986 р.

Кількість зірок не має нічого спільного з кількістю країн-членів організації. В різних традиціях “12” є символічним числом, що означає абсолютну досконалість. Це також і кількість місяців у році, і кількість цифр на циферблаті годинника, тоді як коло є символом єдності. Так народився європейський прапор, який є ідеалом об’єднання народів Європи. На ньому сяє 12 зірок як символ довершеності, повноти та єдності, і він залишається незмінним протягом багатьох років, незважаючи на розширення ЄС. “Ода до радості” – це гімн не лише Європейського Союзу, а й усієї Європи. Музика гімну взята з Дев’ятої симфонії, яку Людвіг ван Бетховен написав у 1823 р.

У фінальній частині своєї симфонії Бетховен поклав на музику “Оду до радості”, написану в 1785 р. Фрідріхом фон Шиллером. Цей вірш виражав ідеалістичні погляди Шиллера на братерські відносини між усіма представниками людської раси – погляди, які поділяв і Бетховен.

У 1972 р. Рада Європи схвалила тему “Оди до радості” Бетховена як свій гімн. Відомому диригенту Герберту фон Караяну було доручено написати три інструментальних аранжування – із соло для фортепіано, для духових інструментів і для симфонічного оркестру. Без слів, універсальною мовою музики, гімн виражає ідеали свободи, миру та солідарності, на яких тримається Європа. У 1985 р. гімн було схвалено президентами та главами урядів країн ЄС як офіційний гімн Європейського Союзу. Цей гімн не має на меті замінити існуючі національні гімни країн-членів ЄС, скоріше він утверджує спільні цінності та їх єднання в усьому розмаїтті національних відмінностей.

“Єдність у різноманітті” – девіз Європейського Союзу. Цей вислів означає те, що завдяки ЄС мешканці європейських країн об’єднуються у співпраці заради миру і добробуту, а численні культури, традиції та мови держав Європи є безцінним активом цього континенту.

Разом з тим слід зауважити, що хоча зазначені символи не були включені до Лісабонського договору як офіційні символи ЄС через протести деяких країн-членів ЄС проти “федералістського” характеру символів, 9 жовтня 2008 р. Європейський Парламент окремим голосуванням висловив свою підтримку Є.с. Це означає, що прапор ЄС, на якому 12 золотих зірок розміщені по колу на синьому полі, буде висіти у залах на зустрічах та засіданнях Європарламенту. Так само на формальних засіданнях та інших подіях буде виконуватись гімн “Ода до радості” з 9-ї симфонії Бетховена, а девіз “Єдність у різноманітті” має друкуватися на всіх офіційних документах ЄС.

Слід також зазначити, що серед символів ЄС іноді ще називають День Європи та спільну європейську валюту – євро. День Європи за рішенням Європейської Ради 1985 р. відзначається 9 травня – в день оголошення “Декларації Шумана”, яка дала вирішальний поштовх для початку інтеграційного процесу в Європі. На День Європи проводяться заходи і припадають свята, що зміцнюють єдність Європи та її громадян і зближують народи держав-членів ЄС.

Таким чином, Є.с. синій прапор з 12 золотими зірками, гімн “Ода до радості” та девіз “Єдність у різноманітті” разом із Днем Європи (9 травня) і єдиною валютою (євро) виражають політичну сутність Європейського Союзу.

Літ.: *Вайденфельд В.* Европа от А до Я. Справочник Европейской Интеграции / В. Вайденфельд, В. Вессельс ; пер. с нем. Л. Греле. – Рига : [б. и.], 2002; *Мудрий Я. М.* Словник-довідник термінів з Європейської інтеграції / Я. М. Мудрий ; за заг. ред. : М. Бойцуна, Я. М. Мудрого, О. М. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко ; за заг. ред. : М. Бойцуна, Я. М. Мудрого, О. М. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009.

Кадук Н.І.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ – моделі організації захисту суб’єктивних прав і свобод фізичних осіб та законних інтересів юридичних осіб, що склались в країнах Європи.

Адміністративна юстиція являє собою особливий порядок з вирішення та розгляду адміністративних (управлінських) спорів судовими та іншими органами держави за спеціально встановленою процедурою щодо незаконності рішень (актів), дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації, їх посадових і службових осіб, які порушують права, свободи та законні інтереси фізичних чи юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин.

Є.с.а.ю. характеризуються наявністю особливих моделей адміністративної юстиції, що існують у європейських країнах і відрізняються як за принципами побудови, так і за процедурою розгляду, категорією справ, порядком формування органів адміністративної юстиції тощо. Єдиної **Є.с.а.ю.** як цілісної організованої системи з відповідними органами як такої не існує, адже ні в ЄС, ні при Раді Європи не створено відповідної системи, а кожна європейська країна має свою особливу систему (модель) адміністративної юстиції. Натомість у межах Ради Європи можна вести мову про європейські стандарти, принципи адміністративної юстиції чи адміністративного процесу загалом, які знаходять вираз у положеннях Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. та в практиці їх застосування Європейським судом з прав людини, що є надзвичайно важливою в аспекті тлумачення Конвенції, забезпечення уніфікованого застосування її норм всіма державами-учасницями та суттєво впливає на формування єдиних європейських стандартів.

У сучасному вигляді інститут адміністративної юстиції виник у Франції в результаті французької буржуазної революції 1789-1794 рр. як результат недовіри революціонерів до судової влади і необхідності за будь-яку ціну забезпечити юрисдикційний контроль над апаратом управління. Створення адміністративних судів (трибуналів) у Франції стало важливим етапом розвитку адміністративної юстиції, що мало наслідком поширення її й на інші держави.

Адміністративна юстиція характеризується наявністю різних моделей (систем), що передбачають відмінні способи захисту прав громадян у сфері публічно-правових відносин. У юридичній літературі початку ХХ ст. основними моделями адміністративної юстиції називали французьку, німецьку й англійську.

Сьогодні виділяють континентальну модель адміністративної юстиції, де такими органами виступають спеціальні адміністративні суди або загальні суди, та англосаксонську (квасісудову) модель, представлену спеціально створеними органами, що за процедурою розгляду та вирішення адміністративно-правових спорів нагадують судові органи, проте не входять у систему судоустрою країни, а належать до системи органів виконавчої влади чи характеризуються незалежним статусом. З континентальної моделі можна виділити такі підмоделі (підсистеми): французьку, німецьку та змішану, а з англосаксонської – англійську та американську. Незважаючи на істотні відмінності в організації та процедурі діяльності, всі ці моделі об'єднує спільне завдання – захист прав, свобод та інтересів прав громадян та здійснення ефективного контролю за законністю у сфері публічного управління.

У багатьох країнах колишнього Радянського Союзу, а також в інших європейських державах досі відсутні спеціалізовані адміністративні суди, натомість ці справи розглядаються і вирішуються судами загальної юрисдикції (у порядку окремого провадження) при використанні цивільно-процесуальної форми скарги на дії (рішення) органів управління щодо порушених прав та свобод. У таких випадках особа розглядається як скаржник і, відповідно, виступає в нерівному процесуальному статусі, на відміну від статусу позивача, що характерний для країн із спеціалізованою гілкою судочинства.

Континентально-європейський варіант організації судового вирішення адміністративних спорів передбачає такі підсистеми: адміністративну (французьку, управлінську) модель, за якою органи адміністративної юстиції входять до складу органів державного управління і у своїй діяльності непідконтрольні загальним судам; адміністративно-судову (німецьку), що характеризується створенням для вирішення адміністративних спорів спеціалізованих судів, які входять у загальну судову систему, проте у своїй діяльності є незалежними від адміністративних органів та загальних судів; а також змішану модель (наприклад у Нідерландах), за якої одна частина адміністративних спорів розглядається загальними судами, а друга – спеціалізованими.

Особливості адміністративної юстиції Франції зумовлені тим, що адміністративна юс-

тиція бере свій початок з часів Наполеона: від створення ним у 1799 р. Державної Ради до створення в подальшому рад префектур, яким поступово передавалися судові повноваження. Державна Рада спочатку була створена як дорадчий орган при уряді. Згодом вона почала виконувати управлінські функції і розглядати скарги приватних осіб на дії органів управління і, таким чином, поступово перетворилася на судовий орган.

Сьогодні Державна Рада виконує обидві функції: судову і консультативного органу. При цьому вона є одночасно судом першої інстанції, апеляційною та касаційною інстанцією щодо рішень адміністративних трибуналів. Після реформування французької системи адміністративної юстиції у 1987 р. повноваження Державної Ради були дещо обмежені внаслідок створення триланкової системи адміністративної юстиції. Було створено апеляційну інстанцію з адміністративних справ як проміжну інстанцію між адміністративними трибуналами і Державною Радою. Отже, сьогодні у Франції існує три рівні (інстанції) адміністративних судів: перший (адміністративний суд), другий (апеляційний суд) і третій (Державна Рада).

Особливістю адміністративної юстиції Франції є те, що вона створена за принципом розмежування судової та виконавчої (адміністративної) влади, які організаційно і функціонально є незалежними одна від одної. Контроль за адміністрацією здійснюється адміністративним судом, який фактично є складовою адміністрації. Роль у розгляді цих справ загальних судів є досить обмеженою.

Німецька модель ґрунтується на положеннях поділу права на публічне і приватне. Згідно з німецькою доктриною адміністрація повинна повністю відокремлюватися від адміністративної юстиції, а завданням останньої є забезпечення прав і свобод громадян шляхом вирішення справ, які пов'язані з неправомірним здійсненням прав державної влади. Межа між юрисдикцією з адміністративних та інших справ у Німеччині визначена менш чітко, ніж у Франції. Бажання полегшити розгляд приватних справ з адміністративними елементами призвело до поширення повноважень загальних судів на розгляд адміністративних питань. Загальним судам дозволяється тлумачити адміністративні акти і вирішувати питання про їх юридичну силу, які виникають у процесі кримінального або

цивільного судочинства. Якщо адміністративний акт складний для розуміння і його розгляд потребує досвіду адміністративного суду, загальний суд може направити йому справу, зупинивши процес.

Таким чином, сучасні адміністративні суди Німеччини повністю відокремлені від адміністрації, а також системи загальних судів і становлять окрему систему, окрему гілку правосуддя.

Відповідно до Положення про адміністративні суди Німеччини визначено три судові інстанції з розгляду адміністративних справ, дві з яких перебувають на рівні федеральних земель: Адміністративний суд землі і Вищий адміністративний суд землі, а третьою є Федеральний адміністративний суд. Адміністративний суд землі розглядає переважно всі справи як перша інстанція. Вищий адміністративний суд землі розглядає апеляції на рішення адміністративного суду землі, а також у деяких випадках слухає справи як перша інстанція. Федеральний адміністративний суд виконує переважно контролюючі функції щодо судів земель.

В Австрії для здійснення судового контролю за адміністрацією створено Адміністративний суд у Відні, що діє на підставі Закону "Про адміністративний суд" від 1964 р. При цьому місцевих адміністративних судів немає, а скарги на адміністративні органи подаються безпосередньо до Адміністративного суду Австрії.

В Італії загальний суд компетентний досліджувати законність адміністративного акта, коли останній порушує якесь суб'єктивне право (наприклад право власності). Якщо акт порушує легітимний інтерес громадянина, питання розглядається адміністративним судом. Кількість правових норм, спрямованих на захист суб'єктивного права (приватного інтересу), є незначною порівняно з кількістю прийнятих на користь суспільства. Порушення легітимного інтересу більш численні, тому спір з адміністрацією майже завжди перебуває у сфері юрисдикції адміністративних судів.

У Бельгії на відміну від Німеччини загальні суди здійснюють широкий контроль за адміністративними актами, хоча, як правило, частково. Як і в Італії, ці суди контролюють туг адміністративні акти тільки коли їх оскаржують у процесах, які провадяться з метою захисту суб'єктивного права. Суд має право

вивчити питання про відповідність адміністративного акта закону. Він не обмежується визначенням того, чи компетентним органом і чи в належній формі вчинено акт, а вирішує питання про відповідність останнього закону за мотивами й цілями.

Адміністративна юстиція Фінляндії представлена вісьмома регіональними адміністративними судами і Верховним адміністративним судом, які розглядають справи про оскарження рішень та дій органів державного управління. Аландські острови, що мають статус автономії, мають свій окремий адміністративний суд.

У Швеції також існує відокремлена система адміністративних судів від адміністрації та від загальних судів. Ця система включає 3 інстанції: перша представлена 12 окружними адміністративними судами, друга – чотирма апеляційними адміністративними судами і третя – Верховним адміністративним судом Швеції.

Адміністративне судочинство в Україні також побудоване за німецькою моделлю, що передбачає існування окремої спеціалізованої гілки судочинства, відмежованої від адміністрації, а також частково і від загальних судів. Відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України від 2005 р. юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій, а також у зв'язку з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень шляхом виборів або референдуму.

Система адміністративних судів в Україні включає: місцеві адміністративні суди (місцеві загальні суди як адміністративні суди та окружні адміністративні суди), апеляційні адміністративні суди, Вищий адміністративний суд України, а також Верховний Суд України у разі перегляду рішень адміністративних судів після їх розгляду в касаційній інстанції. Таким чином, адміністративна юстиція України утримує досить тісний зв'язок із загальними судами і не повністю від них відмежована як на місцевому рівні, так і при перегляді рішень Верховним Судом України.

У Нідерландах, де існує змішана система адміністративної юстиції, частина адміністративних спорів розглядається судами загальної юрисдикції, а частина – спеціалізованими квазісудовими установами. Так, у

Нідерландах поширена практика, коли в муніципалітетах утворюються спеціальні дорадчі комісії з розгляду скарг на розпорядження муніципалітету (в особі бургомістра, муніципального парламенту чи його виконавчого органу).

Англосаксонська (квазісудова) система адміністративної юстиції представлена спеціальними квазісудовими установами – адміністративними трибуналами, що вирішують основну масу адміністративних спорів у сфері публічного управління із значними повноваженнями загальних судів у здійсненні контролю за ними. Адміністративні трибунали уповноважені розглядати цілу низку питань з приводу визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності посадових осіб та органів публічного управління за процедурою, що нагадує судову (звідси квазісудові органи). Однак адміністративні трибунали не входять у судову систему держави, формуючи таким чином незалежні органи державного управління зі специфічними функціями. Сьогодні значення адміністративних трибуналів постійно зростає, з тимчасових органів особливої призначення вони перетворюються на важливий елемент системи державного управління країн англосаксонської моделі. За останні роки в Сполученому Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії проведено реформу з приводу вдосконалення системи органів адміністративної юстиції, уніфікації та вироблення спільних стандартів їх роботи. Так, у 2007 р. реорганізовано Раду адміністративної юстиції та трибуналів (попередня назва Рада трибуналів) на підставі Закону про трибунали, суди та примусове виконання від 2007 р.

Адміністративна юстиція є обов'язковим інститутом правової держави, який займає певне місце в системі органів державної влади, є важливою гарантією захисту суб'єктивних публічних прав громадян, що виникають у сфері державного управління та місцевого самоврядування.

Літ.: *Административное право зарубежных стран : учеб. пособие / под ред. А. Н. Козырина.* – М. : Спарк, 1996; *Брэбан Г.* Французское административное право / Г. Брэбан. – М. : Прогресс, 1988; *Європейські принципи державного управління / пер. з англ. О. Ю. Куленкової.* – К. : Вид-во УАДУ, 2000; *Кузьменко О. В.* Адміністративна юстиція в Україні : навч. посіб. / Оксана Володимирівна Кузьменко. – К. : Атіка, 2007; *Педько Ю. С.* Становлення адміністративної юстиції в Україні :

монографія / Юрій Сергійович Педько. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003; *Бандурка О. М.* Адміністративний процес : підруч. для вищ. навч. закл. / Олександр Маркович Бандурка, Микола Маркович Тищенко. – К. : Літера ЛТД, 2002; *Allgemeines Verwaltungsrecht. General Administrative Law : Deutsch-Englisch.* – Köln ; Berlin ; Bonn ; München : Heymann, 1987; *Jagielski S.* Kontrola administracji publicznej / S. Jagielski. – Warszawa : Wyd-wo prawnicze, 1999; *Kiralfy A. K. R.* The English Legal System / A. K. R. Kiralfy. – 3rd ed. – London : Sweet and Maxwell Limited, 1960; *Neville B. L.* French Administrative Law / L. Brown Neville, J. F. Garner. – 2nd ed. – London : Butterworths, 1973; *Textbook on Administrative Law* / P. Leyland, T. Woods. – London : Blackstone Press Limited, 1997.

Решома В.В.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ – поширені в ЄС норми і правила виробництва і торгівлі, еталони суспільної поведінки, управлінської чи політичної діяльності. У первинному розумінні стандартом називали прапор, який встановлювали на полі бою з метою позначити “своїх” та виокремити себе від чужинців-ворогів. Пізніше стандартом вважали зразок, еталон, на який мали орієнтуватися всі (наприклад, коли англіїці визначали міру довжини “фут”, як еталон, вони використовували ступню монарха). Стандартом сьогодні вважається норма, певний набір характеристик та ознак предмета, товару чи послуги, наявних у певній кількості, що й забезпечує їх високу якість.

Питання стандартів було важливим для формування спільного ринку, тому сьогодні ЄС має великий список гармонізованих стандартів (*harmonised standards*) для тих сфер, що потребують гармонізації: будівельні товари, медичне обладнання, іграшки, високошвидкісні залізниці, бойлери, захисне обладнання, загальна безпека товарів, ліфти тощо. Для сфери державного управління **Є.с.** – це зразки кращої управлінської практики, визначені шляхом узагальнення світового досвіду та напрацювань європейського урядування. Наразі ЄС не має списку стандартів для сфери державного управління. Державне управління не входило до сфери компетенцій ЄС і, відповідно, не підлягало гармонізації чи регулюванню. Але починаючи з 1980-х рр., у міру інтенсифікації євроінтеграційних процесів та збільшення навантаження на уряди держав-членів виникає потреба в розвитку співробітництва в адміні-

стративній сфері: держави-члени, Європейська Комісія починають шукати більш ефективні механізми ухвалення та впровадження управлінських рішень, реалізації та координації спільних європейських політик; вони звертаються до досвіду та практики інших, більш успішних держав; експериментують, виробляють і запроваджують новітні інструменти управління та урядування. У такий спосіб поступово формуються стандарти, якими керується ЄС.

Є.с. для сфери державного управління можна поділити на дві категорії: 1) загальносвітові стандарти державного управління та належного урядування, якими у різних частинах світу керуються держави, політики, посадові особи та державні службовці; 2) стандарти європейського урядування, вироблені у процесі європейської інтеграції, яких у ЄС дотримуються учасники складного поліцентричного процесу прийняття рішень, вироблення та координації спільних політик.

Щодо першої категорії частина стандартів – це узагальнення управлінського досвіду найбільш успішних, прогресивних та конкурентоспроможних країн, до яких належать країни “великої сімки”, ОЕСР, включаючи держави-члени ЄС, країни-лідери за показниками економічного зростання або конкурентоспроможності (наприклад США, Швейцарія, Данія, Швеція, Німеччина, Фінляндія, Китай, Сінгапур) та ін.

Також багато стандартів належного урядування було розроблено міжнародними організаціями, які збирають та узагальнюють кращий досвід (*best practice*): ООН (наприклад серія доповідей ООН “Світовий звіт про розвиток державного сектору” / *World Public Sector Report*), Світовим банком, Радою Європи.

Але у міру поглиблення європейської інтеграції та активізації співробітництва в адміністративній сфері Європейський Союз стикнувся з необхідністю розробки стандартів, які б мали забезпечити належне й ефективне європейське урядування, що дало поштовх формування другої категорії стандартів, наприклад: Копенгагенські критерії – індикатори готовності держав-кандидатів до членства в ЄС; Мадридський критерій – показник рівня інституційно-адміністративного розвитку, готовності держав-кандидатів до співробітництва з ЄС та державами-членами; Маастрихтські критерії – індикатори

економічної та фінансово-валютної стабільності, показники готовності держави приєднатися до зони євро; Мінімальні стандарти проведення консультацій Європейської комісії із громадянами у процесі прийняття рішень; Кодекс належної адміністративної поведінки Європейського Омбудсмена, рекомендований для ухвалення всіма наднаціональними органами ЄС та ін.

Під час останнього розширення з метою надання допомоги країнам Центральної та Східної Європи адаптуватися та підготуватися до входження в Європейський адміністративний простір програмою SIGMA за участю кількох Директоратів Європейської Комісії та Європейського Суду Аудиторів було визначено шість ключових сфер державного управління: 1) державна служба; 2) вироблення і координація політики та процедури узгодження та прийняття рішень; 3) зовнішній аудит; 4) фінансовий контроль (внутрішній аудит); 5) системи управління державними видатками; 6) системи управління державними закупівлями та розроблені базові показники по кожній сфері. Показники для кожної з цих сфер відображають стандарти кращого досвіду та кращої практики, поширеної в країнах-членах ЄС. Так звані “базові показники SIGMA” були визнані Європейською Комісією офіційним робочим інструментом для оцінювання стану підготовки адміністративних систем держав-кандидатів на вступ до ЄС. Вони увійшли до системи стандартів належного управління в ЄС та надалі слугуватимуть критеріями оцінювання стану систем державного управління країн-кандидатів.

Шукаючи нові підходи і процедури, які б сприяли ефективній співпраці всіх учасників процесу європейського урядування, у розпал інституційних реформ та підготовки до розширення на початку XXI ст. ЄС готує серію Білих книг під загальною назвою “Європейське урядування”, які розкривають бачення Європейської Комісії щодо того, яким має бути європейське урядування та його складові, як подолати дефіцит демократії в ЄС, підвищити прихильність громадян до Європейського Союзу через більшу відкритість, прозорість, залучення громадськості до прийняття рішень, більш ефективно регулювання та краще законотворення.

Сучасні **Є.с.** для сфери управління набули різних форм та існують як: стандарти або

критерії (Мадридський, Маастрихтські); принципи організації систем державного управління та державного устрою (відкритість, прозорість, субсидіарність, пропорційність, верховенство права тощо); цінності, на які слід спиратися політикам та державним службовцям під час вироблення та впровадження політики (легітимність, недискримінація, плюралізм, толерантність тощо); якість послуг (управлінських, комунікативних тощо), що їх отримують громадяни; правила, процедури, механізми, що забезпечують ефективне функціонування системи державного управління (горизонтальна і вертикальна координація, приватно-публічне партнерство, комунікація тощо); інструменти міжнародного права (наприклад Арушська декларація – стандарти етики для митної служби; Римський статут – міжнародні принципи кримінальної юстиції); право ЄС (наприклад норми Договору про ЄС); хартії та кодекси (Хартія засадничих прав ЄС, Кодекс належної адміністративної поведінки Європейського Омбудсмена тощо) та ін.

На відміну від регулювання внутрішнього ринку або стандартів безпеки тварин або рослин, які приймаються у формі законодавчих актів ЄС та мають зобов’язальний характер, стандарти європейського урядування переважно мають форму “м’яких” стандартів, тобто Білих книг та комунікацій Європейської Комісії, рекомендацій конференцій міністрів, відповідальних за питання державного управління; рекомендацій програми SIGMA тощо. Але їх не можна проігнорувати: наприклад, у процесі останнього розширення кожна з країн-кандидатів, щоб здобути членство в ЄС, мала виконати Копенгагенські та Мадридські критерії та показати позитивні результати під час оцінювання за програмою SIGMA.

Літ.: *European Governance. White paper // Commission of the European Communities, Brussels, 25.7.2001 // COM (2001) 428 final; Preparing Public Administration for the European Administrative Space. SIGMA Papers #23.* – Режим доступу : www.sigmaweb.org; *The European Code of Good Administrative Behaviour.* – Режим доступу : <http://www.euro-ombudsman.eu>

Оржель О.Ю.

ЄВРОПЕЙСЬКІ УГОДИ (англ. *Europe agreement*) – особливий тип угод про об’єднання (асоціацію), які Європейський Союз

уклав у 1990-х рр. з 10 країнами Центральної та Східної Європи, а саме: з Болгарією, Естонією, Латвією, Литвою, Польщею, Румунією, Словаччиною, Словенією, Угорщиною та Чехією. Є.у. базуються на дотриманні прав людини, демократії, верховенстві права та ринковій економіці й мають на меті підготувати асоційовані країни до вступу в ЄС. Ідея запропонувати статус асоційованих членів новим демократичним країнам уперше стала предметом дискусій наприкінці 1989 р. Ініціатором цього питання в листопаді 1989 р. стала прем'єр-міністр Великої Британії Маргарет Тетчер, яка запропонувала запровадити турецьку модель асоціації, що діє з 1963 р. як можливий механізм відносин ЄС з країнами ЦСЄ. Слід зазначити, що механізм асоціації передбачено ст. 310 консолідованих угод про ЄС (ст. 238 Римських угод).

Ідею угод про асоціацію розвивав також канцлер ФРН Гельмут Коль, який у промові 28 листопада 1989 р. як можливий формат співробітництва запропонував “специфічну форму асоціації, яка має привести реформовані країни Центральної та Східної Європи до Європейського Співтовариства”. На засіданні Європейської Ради в Страсбурзі в грудні 1989 р. лідери країн ЄС висловилися за необхідність визначити “відповідні форми асоційованих” відносин з країнами ЦСЄ та доручити Комісії розробити потрібні пропозиції. У квітні 1990 р. на спеціальному засіданні Європейської Ради в Дубліні спеціальний уповноважений з питань міжнародних відносин Європейської Комісії Франс Андріссен подав на розгляд загальний проект угоди про асоціацію, яка встановлювала низку умов для країн ЦСЄ, таких як удосконалення законодавства, захист прав людини, встановлення багатопартійної системи, проведення вільних виборів, лібералізація економіки та впровадження ринкових відносин.

У серпні 1990 р. за ініціативою Комісії в її формальному зверненні до Європейської Ради та Парламенту майбутня система угод з країнами ЦСЄ отримала назву “Європейських угод”, що мало відрізнити їх як за назвою, так і за змістом від асоційованих угод ЄС з іншими країнами. В пропозиціях Європейської Комісії передбачалося шість основних напрямів розвитку співробітництва в межах зазначених угод: політичний діалог;

свобода торгівлі та пересування; економічне співробітництво; фінансове співробітництво; культурне співробітництво; заснування асоційованих інституцій для проведення спільних консультацій на різних рівнях. Однак мандат ЄК у переговорах з країнами ЦСЄ щодо Є.у. Європейською Радою було затверджено лише 18 грудня 1990 р. і ще рік знадобився на підписання перших асоційованих угод з Польщею, Угорщиною та Чехословаччиною.

Досить тривалим був також процес ратифікації угод, зумовлений як наявністю в Є.у. так званих змішаних положень, що вимагали ратифікації в Європарламенті, в парламентах країн-членів ЄС та парламентах країн-кандидатів, так і розбіжностями в оцінках значення та ролі цих угод. Якщо підписання Є.у. з країнами Вишеградської групи та Чехословаччиною відбулося в Брюсселі 16 грудня 1991 р., то їх остаточна ратифікація з Польщею та Угорщиною – лише в лютому 1994 р. Щодо Чехословаччини, то після її розпаду в січні 1993 р. нові Є.у. були підписані окремо з Чеською Республікою та Словаччиною в жовтні 1993 р. У тому самому році аналогічні угоди ЄС підписав з Болгарією та Румунією, в 1995 р. – з країнами Балтійського регіону, в 1996 р. – зі Словенією. Те, що на підготовку та підписання Є.у. Європейською Комісією та Європейською Радою знадобилося стільки часу, пояснюється низкою причин. Але передусім слід зазначити, що хоча в їх основу були покладені положення вже чинних угод про асоційоване членство з іншими країнами, все ж вони мали значні відмінності, оскільки підписувалися з країнами з перехідною економікою.

Літ.: Гнидюк Н. А. Розширення ЄС та досвід реформ країн Центрально-Східної Європи у контексті приєднання до ЄС : навч. посіб. / Н. А. Гнидюк, С. В. Федонюк ; за заг. ред. : М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – К. : Міленіум, 2009; Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування : навч. посіб. / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко ; за ред. Л. В. Губерського. – К. : Знання, 2009; Мудрий Я. М. Словник-довідник термінів з Європейської інтеграції / Я. М. Мудрий ; за заг. ред. : М. Бойцуна, Я. М. Мудрого, О. М. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009.

Кривцова В.М., Кадук Н.І.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ – світоглядні ідеали і норми, які відокремлюють європейців від решти світу. Саме спільні Є.ц.,

покладені в основу європейської інтеграції, були однією з її передумов. Європейська інтеграція, зазначає Казімеж Ластавські, базується на тривалому цивілізаційному добробку Європи, який сформувався переважно завдяки грецькій культурі, римському праву та універсальній християнській ідеї. В її основу покладено взаємне визнання спільних цінностей, що охоплюють віру в необхідність: забезпечення пріоритетності принципу верховенства права; забезпечення прав і свобод людини, зокрема прав меншин, та соціальної солідарності, справедливого поділу результатів економічного зростання; принципів ринкової економіки і безперервного розвитку; справедливого та ефективного управління; світоглядного плюралізму і толерантності; права на безпечне навколишнє середовище; поваги культурних, мовних і релігійних відмінностей; гармонійного поєднання традицій і прогресу.

Сьогодні ці цінності закріплені у ст. 2 Лісабонського договору, в якій підкреслюється, що “Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків”. У ст. 3 записано, що метою Союзу є підтримка миру, своїх цінностей та добробуту своїх народів. У своїх відносинах зі світом він підтримує та поширює свої цінності та інтереси, сприяє захисту своїх громадян. Союз підтримує мир, безпеку та сталий розвиток планети, солідарність та взаємну повагу народів, вільну справедливу торгівлю, викорінення бідності та захист прав людини, зокрема прав дитини, а також суворе дотримання й розвиток міжнародного права, зокрема дотримання принципів Статуту ООН.

Відповідно до ст. 7 Лісабонського договору у разі встановлення постійного та істотного порушення однією з держав-членів цінностей, зазначених у ст. 2, Рада може кваліфікованою більшістю призупинити певні права відповідної держави-члена, що впливають із застосування Договорів, включаючи право голосу представника уряду держави-члена у Раді.

Власне ці спільні цінності і знайшли закріплення в *Копенгагенських критеріях*. Про це

свідчить, зокрема, зміст субкритеріїв, які входять до групи політичних або економічних критеріїв. Особливий наголос у Європейському Союзі робиться на верховенстві права, тому деякі дослідники часто називають Євросуд мотором інтеграції. Хартія основних прав ЄС, проголошена в Ніцці 7 грудня 2000 р., передбачає всі права, які сьогодні визнаються державами-членами Союзу й їх громадянами. Європейці мають у своєму розпорядженні багатство національних і місцевих культур, які відрізняють їх один від одного, але їх об'єднує спільний спадок **Є.ц.** Європейський Союз підтримує і має на меті поширення загальнолюдських цінностей, тобто світоглядних ідеалів і норм, які відображають досвід усього людства і є спільними для всіх людей незалежно від будь-яких відмінностей. До таких цінностей загальнолюдського характеру відносять: мир і злагоду у суспільстві; чесну працю і добробут; соціальну справедливість, людську і національну гідність; права і свободи громадянина, соціальну і правову захищеність людини; громадянську відповідальність і законність; демократичну державність і національний патріотизм. Європейський Союз виступає також за поширення соціального прогресу. В сучасних умовах, коли глобалізація і технологічні перетворення кардинально змінюють світ, ЄС прагне послабити їх негативні впливи й утвердити гуманітарні принципи і моделі суспільства, які мають підтримку переважної більшості європейців. Особливого значення Європейський Союз, підкреслено в ст. 8 Лісабонського договору, надає розвитку відносини із сусідніми країнами для створення на основі цінностей Союзу простору добробуту та добросусідства, якому притаманні близькі та мирні відносини на засадах співпраці. Важливе місце у цьому контексті відводиться розвитку співробітництва з Україною. Голова Європейської Комісії Жозе Мануель Баррозу наголошував, що ЄС розглядає Україну як флагмана Східного партнерства і має намір далі розвивати співпрацю. Він зазначив, що нова угода між Україною і ЄС буде угодою про асоціацію, яка включає глибоку і повномасштабну зону вільної торгівлі і високий рівень зближення.

Літ.: ЄС розглядає Україну як флагман “Східного партнерства”. – Режим доступу : www.liga.net; Консолідовані версії Договору про Європейський

Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу. – Режим доступу : www.eurodocs.sdla.gov.ua; *Політологічний енциклопедичний словник* : навч. посіб. – К. : Генеза, 1997; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Рудік О.* Вплив вимог щодо вступу в ЄС і НАТО на процес реформування системи державного управління в Україні / О. Рудік, Л. Прокопенко // Вступ України до НАТО: реалії та перспективи : матеріали міжнарод. конф. – Дніпропетровськ : ДФ НІСД, 2006; *Фонтейн Паскаль.* Європа у 12 уроках / Паскаль Фонтейн. – К. : Лік, 2005; *Łastawski Kazimierz.* Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Łastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004.

Прокопенко Л.Л.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – цінності, визначені згідно з Повідомленням Комісії СОМ (2005) 525, які окреслюють спільні цінності, що характеризують європейську модель соціально-економічного розвитку в сучасному глобалізованому світі, які базуються на принципах стабільного економічного розвитку, солідарності, згуртованості, переборенні будь-яких форм дискримінації, адекватних заходах безпеки праці, універсальному доступі до освіти та охорони здоров'я, забезпеченні якісних умов життя та праці та залученості громадянського суспільства. В основу формування систем державного управління країн-членів Європейського Союзу покладаються **Є.ц.д.у.**, які певним чином впливають з *європейських принципів державного управління*.

До основних **Є.ц.д.у.** належать такі.

Відповідність. Відповідність державного управління очікуванням головних споживачів управлінських послуг вимагає продуктивності управління. Продуктивність стала визнаватися однією з головних цінностей державного управління порівняно недавно. Це пов'язано з тим, що в надання державних управлінських послуг необхідно запроваджувати нові стандарти з орієнтацією на користувачів, тобто державне управління перетворюється у сферу специфічних послуг. Сталі управлінські процедури можуть перешкоджати економному використанню коштів, тобто порушити оптимальний баланс витрат та отриманих результатів від здійснення управлінської діяльності. З ме-

тою виявлення реальних потреб громадян та відповідності якості управлінських послуг вимогам суспільства в країнах ЄС поширена практика консультування з громадянами, удосконалюється система інформування користувачів та методів “зворотного зв'язку”. **Справедливість** у державному управлінні базується на принципах верховенства права та передбачає прийняття відповідних рішень згідно з чинним законодавством незалежно від того, стосовно кого вони приймаються. **Легітимність** сформувалася як результат пошуку шляхів розв'язання суперечності між необхідністю дотримання порядку та неприпустимістю свавілля представників влади. Відповідно до легітимності рішення органів державного управління мають бути активно підтримані громадянами та забезпечена їх добровільна участь у політичному процесі.

Відкритість передбачає активну комунікацію з громадськістю стосовно завдань і обов'язків різних органів влади та державних установ, а також рішень, які приймаються ними.

Здатність до адаптації систем державного управління передбачає перебудову механізму прийняття управлінських рішень, підвищення рухливості організаційних структур та державних функцій, розвитку їх адаптивної здатності реагувати на зміни навколишнього середовища, виникнення інноваційної культури.

Гнучкість – здатність оперативно реагувати на зміни зовнішніх і внутрішніх чинників, підвищення рівня гнучкості і встановлення ефективного зворотного зв'язку з публічною владою.

Ефективність означає, що державна політика, законодавча й регуляторна системи повинні відповідати реальним суспільним потребам, мати чіткі цілі й передбачати врахування оцінки їх очікуваного впливу та попереднього досвіду. Політичні й управлінські рішення повинні прийматися своєчасно й передбачати певну гнучкість у їх реалізації з метою врахування місцевих умов або специфічних особливостей сфери управління.

Повага до прав особи нормативно закріплена в Хартії основних прав Європейського Союзу, яка має універсальний характер, це своєрідний каталог прав людини у всіх сферах суспільного життя: громадянській, політичній, соціальній, економічній та культурній. Зміст Хартії закріплює три групи

положень: перша група – суб'єктивні права; друга – гарантії прав та законних інтересів; третя – загальні принципи правового статусу особи та політичні принципи.

Підписуючи та ратифікуючи декларації та конвенції, що стосуються прав людини, держави беруть на себе зобов'язання забезпечити захист прав людини на рівні національного законодавства. Одним з основних принципів такого законодавства є надання засобів правового захисту тим, хто скаржиться на порушення своїх людських прав. У різних країнах до вирішення цього завдання підходять по-своєму, але засади залишаються незмінними. Відповідний національний орган повинен розглянути обґрунтовані скарги людей щодо порушення їхніх прав, передбачених Європейською конвенцією з прав людини, винести в них рішення і, якщо доречно, присудити компенсацію. І тільки коли на рівні держави всі можливості вичерпано, скарга може подаватися до Європейського суду з прав людини.

Своєчасність функціонування адміністрації. Затримки (уповільнення) у прийнятті органами державної влади рішень і здійсненні ними певних дій може викликати розчарування, недовіру або зашкодити як суспільним, так і особистим інтересам громадян. Затримки можуть бути зумовлені нестачею ресурсів або відсутністю політичної волі. Але досить часто вони спричинені неефективністю та некомпетентністю (низькою кваліфікацією) державних службовців. Норми права можуть сприяти вирішенню цієї проблеми через чітке визначення часових меж, протягом яких поставлені завдання мають бути виконані. Так, відбір державних службовців на роботу на основі їх професійних якостей та заслуг, з одного боку, і постійне підвищення їх кваліфікації – з другого, приведуть до зникнення некомпетентності та забезпечення надійності управління. У країнах-членах Європейського Союзу **Є.ц.д.у.** вбудовані або представлені у вигляді низки нормативно-правових актів, таких як: адміністративні процедурні кодекси; адміністративні процесуальні кодекси; закони про свободу інформації; закони про державну службу.

Літ.: *European Principles for Public Administration*, Sigma Papers : N 27. – Paris, OECD, 1998; *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies.* –

Princeton University Press, Princeton, NJ, 2004; *Niell Nugent*, *The Government and Politics of the European Union*, Macmillan, Basingstoke 1999; *Taylor G.* *The politics of European integration, Capital & Class* / G. Taylor, A. Mathers. – Autumn, 2002; *The Member States of the European Union*. Series Editors / J. Peterson and H. Wallace. – Oxford University Press, 2005; *World Economic Forum*. *The Lisbon Review*, 2004: *An assessment of policies and reforms in Europe.* – Geneva : World Economic Forum, 2004.

Нагорна І.В.

ЄВРОПОЛ (Європейська поліцейська служба, EUROPOL) – служба, заснована Актом Ради Міністрів від 26 липня 1995 р. Створення Є. тривало кілька років (1995-1999 рр.) завдяки укладенню відповідної угоди між державами-членами ЄС.

Є. не слід плутати з Інтерполом – міжнародною організацією кримінальної поліції, заснованою в Ліоні. На цей час Інтерпол об'єднує поліцейські сили 177 країн світу і, на відміну від Є. не належить до жодного окремого регіонального утворення держав. У процесі розвитку ЄС відбувалося поетапне скасування внутрішніх кордонів та їх контролю, формувалася не лише спільний внутрішній ринок, а й “спільний кримінальний простір”, що спричинило загострення криміногенної ситуації, зростання загрози безпеці громадян ЄС та негативний вплив на діяльність по боротьбі зі злочинністю. Мобільність злочинців стала переважати транскордонну мобільність національних поліцейських служб держав-членів, що й зумовило закріплення в Маастрихтському договорі відповідних положень про необхідність співпраці національних правоохоронних органів та створення Європейського поліцейського відомства.

До втілення цього задуму в життя першим конкретним кроком стало рішення Ради Міністрів у червні 1993 р. про формальне заснування Європейського відділу по боротьбі з наркотиками. У березні 1995 р. Рада Міністрів розширила повноваження вищезгаданого відділу і, залишивши основним його завданням боротьбу з наркобізнесом, включила до його сфери діяльності вжиття спільних заходів для протидії злочинності, пов'язаної з ядерними матеріалами та речовинами, нелегальній організованій імміграції, спекуляції автомобілями, а в грудні 1996 р. – для боротьби проти торгівлі людьми.

У липні 1995 р. члени Ради Міністрів погодили між собою рішення щодо укладення угоди про створення Є. Для розміщення резиденції Європейського відділу по боротьбі з наркотиками та Є. було обрано Гаагу. Угода про створення Є. набрала чинності після її ратифікації всіма країнами-членами у жовтні 1998 р. Проте лише 1 липня 1999 р., тобто після ухвалення необхідних правових актів, пов'язаних з імплементацією цієї угоди, Є. зміг у повному обсязі приступити до виконання покладених на нього обов'язків.

Діяльність Є. організована таким чином, що основні зусилля щодо реалізації оперативних заходів докладаються на рівні правоохоронних органів держав-членів, що здійснюють виявлення і розслідування кримінальних злочинів. При цьому висока ефективність такої співпраці досягається завдяки використанню бази даних Є. й іншої зібраної та систематизованої на території всієї Європи статистичної інформації, яку можна в будь-який момент отримати через комп'ютерну мережу Є. з Гааги.

Інформаційна система Є. має відповідні банки даних, представлені правоохоронними органами держав-членів, що виявляють і розслідують кримінальні злочини. Ці банки містять дані про осіб, що мають судимість за скоєння злочинів, які входять до компетенції Є., про осіб, які підозрюються у скоєнні таких злочинів, а також про осіб, стосовно яких є факти, що свідчать про можливість скоєння ними таких злочинів. Доступом до цієї системи користуються всі центральні національні правоохоронні служби та делеговані ними представники по зв'язках з Є. Інформаційна система має також оперативно-пошукові банки, що використовуються для поточного робочого аналізу. У них, зокрема, накопичено дані про осіб, що можуть бути залучені як свідки або потерпілі, або які стали жертвами відповідного злочину.

Контроль за діяльністю Є. здійснює Рада Міністрів ЄС та Європейський Парламент, куди від головуючого в Раді надходить річний звіт про здійснений Є. обсяг роботи. Будь-які зміни в угоді про Є. можуть бути ухвалені лише після консультацій з Європейським Парламентом.

Метою діяльності Є. є підвищення рівня ефективності та співпраці між компетентни-

ми органами держав-членів ЄС у запобіганні міжнародній організованій злочинності та протидії їй, а саме нелегальній торгівлі наркотиками, нелегальній організованій міграції, тероризму, підробці грошей та інших платіжних засобів, торгівлі людьми (дитячий порнографії), нелегальній торгівлі транспортними засобами, відмиванню грошей.

Стаття 87 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДфЄС) передбачає, що Союз запроваджує поліцейське співробітництво із залученням усіх компетентних органів держав-членів, включаючи поліцію, митницю та інші спеціалізовані правоохоронні служби, що мають стосунок до запобігання кримінальним злочинам, їх виявлення та розслідування. Для цих цілей Європейський Парламент та Рада, діючи згідно зі звичайною законодавчою процедурою, можуть запроваджувати заходи щодо: збирання, зберігання, обробки, аналізу відповідної інформації та обміну нею; співробітництва, допомоги в навчанні персоналу, обміні персоналом, обладнанням, дослідженнями щодо виявлення злочинів; спільних методик розслідування, спрямованих на виявлення серйозних форм організованої злочинності. Рада, діючи згідно зі спеціальною законодавчою процедурою, може запровадити заходи, пов'язані з оперативною співпрацею органів, зазначених у цій статті. Рада діє одностайно після проведення консультацій з Європейським Парламентом. За відсутності одностайності в Раді група, що складається, принаймні, з дев'яти членів, може вимагати передати проект заходів на розгляд Європейської Ради. У такому разі процедура в Раді призупиняється. Упродовж чотирьох місяців від дати такого призупинення Європейська Рада після обговорення та в разі досягнення консенсусу повертає проект до Ради для ухвалення. Упродовж такого самого проміжку часу в разі незгоди та якщо, принаймні, 9 держав-членів висловили намір запровадити посилену співпрацю на основі зазначеного проекту заходів, вони повідомляють про це Європейський Парламент, Раду та Комісію. У такому разі дозвіл на запровадження посиленої співпраці, зазначеної в ч. 2 ст. 20 Договору про Європейський Союз (ДЄС) та в ч. 1 ст. 329 ДфЄС, вважається наданим, та застосовуються положення щодо посиленої співпраці. Спеціальна процедура, передбачена у другому та третьо-

му абзацах, не застосовується до актів, які є продовженням Шенгенського *acquis*.

Завданням Є. згідно зі ст. 88 ДЄС є підтримка та зміцнення діяльності поліцейських органів та інших правоохоронних служб держав-членів, їх взаємної співпраці щодо запобігання тяжким злочинам та боротьби проти них, що впливають на дві або більше держав-членів, тероризму і тих форм злочинів, що впливають на спільні інтереси, охоплені політикою Союзу.

Європейський Парламент та Рада за допомогою постанов, ухвалених згідно зі звичайною законодавчою процедурою, визначає структуру Є., його функціонування, сферу діяльності та завдання. Завдання можуть включати: збирання, зберігання, обробку, аналіз інформації та обмін нею; зокрема тією, що передається органами влади держав-членів або третіми країнами чи їх органами; координацію, організацію та виконання слідчих та оперативних дій, що проводяться спільно з компетентними органами влади держав-членів або у складі спільних слідчих груп, а в разі потреби – у зв'язку з Євроюстом. Ці постанови також установлюють порядок перевірки діяльності Є. Європейським Парламентом разом із національними парламентами.

Будь-які оперативні дії Є. мають здійснюватися у зв'язку та за згодою органів влади держави-члена або держав-членів, території яких вони стосуються. Вжиття примусових заходів є виключним обов'язком компетентних національних органів.

Основні види діяльності Є. включають: отримання, зіставлення та аналіз інформації і розвідувальних даних; оперативне повідомлення компетентним органам держав-членів ЄС призначеної для них інформації, зокрема інформації про будь-які зв'язки між кримінальними злочинами; допомога в проведенні розслідувань у державах-членах ЄС шляхом передачі інформації до національних компетентних органів; підтримка функціонування комп'ютеризованої системи збирання інформації; надання рекомендацій щодо проведення розслідування та слідства компетентними органами держав-членів ЄС; надання стратегічних розвідувальних даних для забезпечення ефективного та результативного використання ресурсів, наявних на національному рівні та доступних для оперативної діяльності; підготовка звітів і до-

повідей про загальну ситуацію; надання допомоги державам-членам ЄС через консультації та проведення досліджень на таких напрямках, як навчання представників компетентних органів, методи запобігання вчиненню злочинів та технічні й судові методи роботи поліції і процедури проведення розслідувань та слідства.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2009. – 620 с. – (Серія “Б-ка держ. службовця у галузі європ. інтеграції”); Установчі договори Європейського Союзу (консолідовані версії) : пер. Держ. департаменту з питань адаптації законодавства / за заг. ред. Олени Зеркаль. – К. : Ніка-Прінт, 2010. – 416 с.; Режим доступу : <http://www.europol.europa.eu>

Грицяк І. А.

ЄВРОРЕГІОН – організаційна форма співробітництва адміністративно-територіальних одиниць європейських держав, що здійснюється відповідно до дво- або багатосторонніх угод про транскордонне співробітництво (ст. 1 Закону України “Про транскордонне співробітництво” від 24 червня 2004 р.).

Поняття “Є.” виникло в міжнародному співробітництві з появою на прикордонних територіях Нідерландів та Німеччини у 1958 р. регіону “С.”. Згодом назву “єврорегіон” стали застосовувати для всіх форм співробітництва в Європі, яке виходило за межі державних кордонів.

Основними правовими документами, що регулюють співпрацю в рамках Є., є ухвалені Радою Європи Мадридська конвенція про прикордонне співробітництво (1980) та Європейська хартія про місцеве самоврядування (1985). Створення Асамблеї Європейських регіонів визначило поняття “регіон”. У ст. 2 розд. 2 Статуту Асамблеї визначається, що “регіон, в принципі, визначає органи місцевої влади на рівні, який перебуває безпосередньо після центрального уряду та мають політичне право представництва, втілюване обраною регіональною асамблеєю”. В цьому самому Статуті визначається “міжрегіональне співробітництво”, під яким розуміють будь-які зв'язки, встановлені між регіонами, що належать до різних держав.

Протокол № 2 до Рамкової конвенції (1998) додав поняття міжтериторіального співро-

бітництва, яке передбачає міжнародні відносини не лише між регіонами, а й іншими територіальними утвореннями та органами самоуправління нижчих рівнів.

Транскордонна співпраця в Є. може здійснюватись між органами влади одного рівня (наприклад, у Карпатському єврорегіоні з українськими областями співпрацюють відповідні адміністративні одиниці Польщі, Румунії, Угорщини й Словаччини (воєводства, провінції тощо)), або може здійснюватись різнорівневе транскордонне партнерство, наприклад, Є. Маас – Рейн, у якому бельгійські й голландські провінції співпрацюють з асоціацією німецьких муніципалітетів “Регіо Аахен” та німецькою комуною Бельгії). Рада Європи розробляє типовий статус Є., але не нав’язує жодних готових рішень. Європейський Союз заохочує транскордонне співробітництво, зокрема через програми “ФАРЕ”, “Інтеррег” тощо.

Сьогодні в країнах Європи функціонують понад 180 Є., і їх кількість продовжує зростати. Є. можуть створюватися як юридична або як неюридична особа, мають свою організаційну структуру та певні джерела фінансування.

Діяльність Є. спрямована на вирішення питань економічного, соціокультурного, природоохоронного змісту, розв’язання проблем сталого територіального розвитку регіонів тощо на основі створення вільних економічних зон, спільних підприємств, нових робочих місць, упродовження пільгових умов проходження митних формальностей, розвитку транспортної та бізнес-інфраструктури, облаштування нових пунктів пропуску тощо. В рамках економічної складової діяльності Є. важливе місце займає підтримка малого та середнього підприємництва.

Розвиток транскордонного співробітництва при збереженні специфіки самобутності та індивідуальності кожна із сторін значною мірою дає змогу успішно вирішувати локальні проблеми, максимально використовуючи національний потенціал і поступово згладжуючи рецидиви периферійності у соціально-економічному розвитку окремих територіально-адміністративних одиниць на благо їх населення і держав у цілому, сприяючи зусиллям ЄС з реалізації завдання переходу від “Європи країн до Європи регіонів”. Транскордонне співробітництво спрямоване на подолання негативних наслідків наяв-

ності кордонів між державами та відіграє важливу роль як інструмент зменшення негативних наслідків, що виникають на прикордонних територіях, через їх розміщення на національних окраїнах держав у зв’язку з розширенням ЄС.

Співпраця в рамках єврорегіонів формується на договірній основі, якщо з’являються довгострокові відносини між територіальними громадами або органами влади та в разі виникнення взаємних зобов’язань в наданні послуг, продукції, інформації, а також з появою фінансових зобов’язань. У цьому разі можна виділити дві форми співпраці: безпосередньо за укладеними транскордонними угодами або шляхом формування органу транскордонного співробітництва.

Регіональна інтеграція, а саме співпраця суміжних територій сусідніх держав, дістала значну підтримку з боку ЄС як у методичному, так і у фінансовому плані. Велику зацікавленість у цих процесах виявили країни Центрально-Східної Європи – Угорщина, Чехія, Словаччина, Польща та ін., які отримали реальну можливість через транскордонне співробітництво прискорити входження до ЄС та зменшити негативні чинники, що при цьому виникають.

Сучасні міжнародні відносини характеризуються інтенсивними інтеграційними процесами, серед яких важливу роль відіграє регіональне, міжрегіональне та транскордонне співробітництво. Україна має великі потенційні можливості щодо його розвитку, оскільки 19 з 25 регіонів держави є прикордонними, її зовнішній кордон є найдовшим серед європейських країн, територія України, що сюди входить, становить майже третину від її загальної площі, на її території проживає кожний третій українець.

Вигідне геополітичне положення України, а саме безпосереднє сусідство з країнами як ЄС, так і СНД, сприяє розширенню міжнародних зв’язків прикордонних регіонів та активізації співробітництва на міжрегіональному рівні, що відображається у реалізації угод про транскордонне співробітництво в різних сферах людської діяльності, встановленні тісних контактів між суб’єктами та учасниками транскордонного співробітництва. Головною організаційною формою транскордонного співробітництва та місцем концентрації транскордонних ініціатив є Є., правовою основою створення і функціону-

вання яких став прийнятий у червні 2004 р. Закон України “Про транскордонне співробітництво”. У 2002 р. Кабінетом Міністрів України було затверджено Програму розвитку Є.

Формування Є. передбачає також можливість створення організаційної структури та системи фінансування у формі міжнародних міжрегіональних асоціацій, об’єднань, консорціумів тощо згідно з чинним законодавством України.

Першим Є., який було створено у 1993 р. за участю західних областей України (Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської і Чернівецької), був “Карпатський єврорегіон”. Сьогодні на кордонах України з новими країнами-членами ЄС діють 4 Є.: Карпатський (Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія) (1993 р.); “Буг” (Україна, Польща, Білорусь) (1995 р.); “Нижній Дунай” (Україна, Молдова, Румунія) (1998 р.); “Верхній Прут” (Україна, Молдова, Румунія) (2000 р.).

На північно-східному кордоні з Росією у 2003 р. створено Є. “Дніпро” (Гомельська область Республіки Білорусь, Брянська область Російської Федерації та Чернігівська область України) та “Слобожанщина” (Харківська область України та Белгородська область Російської Федерації). На північному кордоні з 2007 р. діє сьомий Є. “Ярославна” (Курська область Російської Федерації та Сумська область України). На сході у 2010 р. створено Є. “Донбас” (Луганська, Донецька області України – Ростовська область Російської Федерації).

Літ.: *Дергачев В. А.* Регионоведение / В. А. Дергачев, Л. Б. Вардомский. – М. : ЮНИТИ, 2004; *Макогон Ю. В.* Формы и направления трансграничного экономического сотрудничества : монография / Ю. В. Макогон, В. И. Ляшенко. – Изд. 2-е, испр. и дополн. – Донецк : ООО “Юго-Восток, Лтд”, 2003; *Мікула Н.* Єврорегіони: досвід та перспективи / Н. Мікула. – Львів: ІРД НАН України, 2003; *Скорик М. Л.* Єврорегіони на кордонах України / М. Л. Скорик, С. К. Харічков, Н. В. Андерсон. – Б. м. : [б. в.], 2010.

Труш О.О.

ЄВРОСТАТ (англ. Eurostat) – статистичний підрозділ *Європейського Союзу*, створений в 1953 р. для збирання, накопичення та аналізу за єдиною методикою даних статистичних відомств та інших компетентних установ держав-членів з метою забезпечення інститутів ЄС порівнянню та гармонізова-

ною статистичною інформацією, необхідною їм для прийняття політичних рішень. Паризький договір 1951 р. установив систему, яка передбачала вжиття певних заходів у вугільному та металургійному секторах на основі відповідної кількісної та якісної інформації. В ст. 46 Договору були визначені цілі *Європейської спільноти з вугілля і сталі* (ЄСВС), які зумовлювали створення статистичних органів і проведення статистичних досліджень, а ст. 47 встановила, що Вище правління – виконавчий орган ЄСВС – може отримувати інформацію, необхідну для виконання покладених на нього завдань. Статистична служба Вищого правління була створена восени 1952 р. Її діяльність розвивалась у напрямі запровадження спільних і гармонізованих методик накопичення статистичних даних щодо вугільної та металургійної галузі. Невдовзі після створення Статистична служба сформулювала власну політику щодо поширення статистичної інформації, яка полягала в тому, що всі публікації, крім “Статистичного бюлетеня”, будуть безкоштовними. В грудні 1952 р. був опублікований перший щотижневий статистичний бюлетень. Співробітництво Статистичної служби з національними статистичними підрозділами розпочалося у межах “Робочої групи генеральних директорів національних статистичних служб”, перше засідання якої відбулося в Люксембурзі в липні 1953 р. На хвилі характерного для 50-х рр. ХХ ст. інтеграційного ентузіазму генеральний директор статистичного відомства Франції закликав створити “єдину статистичну службу” Спільноти. На розвиток цієї ідеї Статистична служба в 1957 р. підготувала для політичного керівництва Спільноти документ “Завдання статистики, що впливають з процесу європейської інтеграції”, в якому містилися керівні принципи спільної організації європейської статистики. В травні 1958 р. голова Комісії ЄЕС Вальтер Гальштайн (Walter Hallstein) оголосив на засіданні Європейської Парламентської асамблеї (майбутній Європейський Парламент) про створення спільного статистичного управління, яке буде обслуговувати виконавчі органи Спільноти. В червні 1959 р. рішенням виконавчих органів ЄСВС, ЄЕС та Євратому статистична служба Спільноти отримала назву “Статистичне управління Європейських Спільнот”, яка є офіційною й донині. Ак-

ронім Є. з'явився в 1973 р. з лінгвістичних міркувань (зі збільшенням кількості офіційних мов Спільноти офіційна аббревіатура Статистичного управління Європейських Спільнот стала важкою для сприйняття), однак він ніколи не був прийнятий як офіційний. У 1968 р. Статистичне управління Європейських Спільнот переїхало з Брюсселя до Люксембурга.

З роками завдання Є. розширились, і після створення *Європейської Економічної Спільноти* він став Генеральним директором *Європейської Комісії*. Є. очолюється Генеральним директором, якому підпорядковані заступник та 7 директорів, відповідальних за різні сектори діяльності Є. В 2009 р. персонал Є. налічував близько 900 постійних співробітників, 73% з яких є чиновниками, 8% – експертами держав-членів і 19% – працівниками за іншими формами контракту. Загальний бюджет Є. на 2008 р. становив близько 45,2 млн євро (за винятком витрат на штатний персонал), які були спрямовані на виконання Статистичної програми ЄС. Крім того, 18,5 млн євро були делеговані іншими Генеральними директоратами Комісії. Є. розміщений у Люксембурзі. Місією Є. є забезпечення Європейського Союзу високоякісною статистичною інформацією. Є. публікує офіційні статистичні дані ЄС, зони євро, країн-кандидатів та країн Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ); забезпечує інформацією розробників політики, підприємців та громадян ЄС; надає достовірні дані щодо загальнонаціонального та регіонального розвитку держав-членів та держав-кандидатів; співпрацює з третіми країнами, міжнародними та регіональними організаціями. Головна роль Є. полягає в обробці та публікуванні порівняльної статистичної інформації на європейському рівні. Є. не збирає дані. Це роблять статистичні установи держав-членів, які перевіряють та аналізують національні дані і надсилають їх до Є. У свою чергу, Є. консолідує ці дані та забезпечує їх порівняльність шляхом застосування гармонізованої методики, що дає змогу інститутам ЄС та державам-членам спілкуватися однією мовою у сфері статистики. Фактично Є. є єдиним джерелом статистичної інформації на європейському рівні, тому його дані максимально гармонізовані. Правовим підґрунтям діяльності Є. стали прийняті в 1997 р. постанова щодо статис-

тики, яка закріпила розподіл повноважень між національними статистичними відомствами і Є., та рішення Європейської Комісії щодо ролі Є., а також *Амстердамський договір*, який створив законодавчу основу європейської статистики. Договір про функціонування Європейського Союзу у редакції Лісабонського договору підтвердив право Європейської Комісії в межах та відповідно до встановлених Радою ЄС умов збирати будь-яку інформацію, необхідну для виконання покладених на неї завдань (ст. 337). Положеннями ст. 338 встановлюється, що *Європейський Парламент* та *Рада ЄС*, діючи згідно зі звичайною законодавчою процедурою, ухвалюють заходи зі складання статистики, якщо це необхідно для провадження діяльності Союзу. Зазначається також, що діяльність зі складання статистики Союзу має здійснюватися з дотриманням принципів неупередженості, надійності, об'єктивності, наукової незалежності, конфіденційності; вона не повинна створювати надмірне навантаження на суб'єктів господарювання. Від самого початку європейської інтеграції стало зрозуміло, що вироблення політики Спільноти, планування та імплементація спільних політик мають базуватися на надійній і порівнянній статистиці. До Європейської статистичної системи (ЄСС) входять Є. та статистичні відділи, міністерства, агентства і центральні банки, які збирають офіційну статистику в державах-членах ЄС, Ісландії, Норвегії та Ліхтенштейні. ЄСС функціонує як мережа, в якій завдання Є. полягає у гармонізації статистики в тісному співробітництві з національними статистичними відомствами. Робота ЄСС зосереджена переважно на галузевих політиках ЄС, але гармонізація поширюється майже на всі сфери статистики. ЄСС також координує свою роботу з країнами-кандидатами, Швейцарією, міжнародними організаціями, такими як *Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР)*, *ООН*, *МВФ* та *Світовий банк*, на європейському рівні – з іншими службами Комісії, децентралізованими агентствами та *Європейським Центральним банком (ЄЦБ)*. Ядром ЄСС є Комітет Європейської статистичної системи, який об'єднує представників національних статистичних відомств держав-членів. Статистичні відомства країн Європейської економічної зони та ЄАВТ

беруть участь у засіданнях як спостерігачі. ЄЦБ та ОЕСР також можуть брати участь у роботі Комітету. Завданням Комітету є “забезпечення професійного керівництва ЄСС з метою розвитку, виробництва та поширення європейської статистики”. В Комітеті під головуванням Є. обговорюються найважливіші спільні дії та програми, що мають здійснюватися з метою задоволення інформаційних потреб ЄС. Комітет, який приймає п’ятирічну програму, що здійснюється національними урядами та контролюється Є., координує: розробку спільних класифікацій, методик та дефініцій для застосування у державах-членах; спільні статистичні дослідження; збирання, аналіз та поширення статистичних даних ЄС, у тому числі здійснення порівняльного аналізу держав та регіонів. Комітет збирається на засідання чотири рази на рік. Завдання розвитку ЄСС на найвищому рівні покладене на Групу партнерства, до складу якої входять генеральні директори статистичних відомств держав-членів. Консультативний комітет європейського статистичного врядування, членами якого є 7 незалежних висококваліфікованих експертів у сфері статистики, здійснює незалежний огляд ЄСС стосовно імплементації Кодексу професійної етики європейської статистики. Ключовим питанням діяльності Є. є якість статистичної інформації. Прийнятий в лютому 2005 р., Кодекс професійної етики європейської статистики встановив 15 основних принципів (та індикаторів) виробництва і поширення офіційних статистичних даних ЄС, а також інституційне оточення діяльності Є. та статистичних відомств держав-членів. Відповідно до Кодексу всі члени ЄСС зобов’язуються працювати та співробітничати відповідно до принципів “Декларації якості Європейської статистичної системи”. Інформація щодо якості продукції Є. надається за допомогою системи контролю якості. Вимоги щодо якості та стандарти контролю якості статистичних даних в окремих галузях установлені відповідними постановами Європейського парламенту та Ради ЄС або Європейської Комісії.

У результаті співробітництва в робочих групах фахівцями держав-членів та Є. було реалізовано низку проєктів, зокрема: Європейську систему рахунків, що визначає правила бухгалтерського обліку та поняття, які

держави-члени мають вживати для надійного аналізу та порівняння національних економік; Інтрастат – новий метод вимірювання обсягів торгівлі всередині ЄС після створення спільного ринку; класифікацію промислової статистики “Продком” – першу гармонізовану номенклатуру продукції; новий “Огляд робочої сили Спільноти” та “Гармонізовані індекси споживчих цін”, що використовуються для вимірювання інфляції.

Здебільшого попит на нові статистичні дані ЄС формує Європейська Комісія. Потім Є. разом з відповідним Генеральним директором Комісії шукає шляхи та способи задоволення цього попиту. Комітет з монетарної і фінансової статистики та платіжного балансу є головним механізмом співробітництва між Є., ЄЦБ, центральними банками держав-членів, національними статистичними відомствами та Генеральним директором з економічних і фінансових питань Європейської Комісії. Комітет переважно має справу з визначенням понять, застосуванням та оцінюванням статистичних інструментів, необхідних для Економічного і монетарного союзу (ЕМС).

Основні цілі ЄС формулюються в Статистичній програмі, що приймається кожних п’ять років. В ній підсумовані завдання Є. в таких напрямках політики ЄС: *ЕМС; розширення*; конкурентоспроможність, сталий розвиток та соціальна політика; структурні індикатори. Розвиток європейської інтеграції та зростання попиту на європейську статистику зумовили необхідність здійснення швидких, орієнтованих на перспективу змін. Роль Є. змінюється з розвитком процесу європейської інтеграції. Сьогодні на перший план виходять завдання збирання даних для ЕМС та розвитку статистичних систем країн-кандидатів. З метою ефективного і результативного виконання своєї місії Є. розробив корпоративний план, у якому окреслив напрями розвитку на майбутнє. Метою плану є забезпечення загальної якості на всіх рівнях організації та поліпшення статистичної продукції та послуг.

Статистики Є. були першими, хто був залучений до переговорів щодо *acquis communautaire* та перехідних заходів з прийняття законодавства ЄС державами-кандидатами. Ключовими завданнями Є. у співпраці з третіми країнами є координація зусиль з розвитку і поліпшення статистичних систем у державах-кан-

дидатах та країнах, що розвиваються. Розроблені спеціальні програми для країн Центральної та Східної Європи (*PHARE*, *Twinning*) та нових незалежних держав колишнього СРСР (*TACIS*). Є. також тісно співпрацює з національними статистичними відомствами країн середземноморського регіону та багатьох країн Африки. Порядком денним асоціації, який є новим інструментом підготовки України до вступу в ЄС, у сфері статистики визначені два пріоритети: 1) розробка та впровадження плану дій щодо співробітництва з митницею з метою поліпшення торговельної статистики шляхом обговорення з експертами ЄС; 2) забезпечення повної функціональності Інформаційної системи статистичного менеджменту (*SMIS+*) для України з визначенням кінцевих термінів надання інформації на регулярній основі. В 2010 р. завершено реалізацію проекту *Twinning light* ЄС "Гармонізація офіційної статистики України зі стандартами ЄС". На 2011 р. ЄС схвалив новий проект *Twinning* "Покращення якості української статистики через оцінку ефективності офіційної статистики, гармонізацію макроекономічних показників та структурної статистики підприємств відповідно до стандартів ЄС".

Літ.: *De Michelis A. Memoirs of Eurostat : Fifty years serving Europe / A. De Michelis, A. Chantraine. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2003; European Statistics Code of Practice for the National and Community Statistical Authorities. – Eurostat, 2005.*

Рудік О.М.

ЄДИНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР

(англ. *Common Economic Space*) – економічна зона, утворена кількома об'єднаними в економічне співтовариство державами. У межах цієї зони досягається високий ступінь єдності й погодженості економічних дій цих держав, використовується єдина валюта, вводиться єдине мито, закладаються основи єдиної економічної політики.

ЄЕП – проект, розпочатий з економічної інтеграції трьох держав СНД – Росії, Казахстану, Білорусі. Теоретично дія цього проекту може бути розширена аж до створення єдиного економічного простору з Європейським Союзом. **ЄЕП** планується створити на території Росії, Білорусі і Казахстану до 1 січня 2012 р., а повною мірою інтеграційні угоди **ЄЕП** почнуть працювати з липня 2012 р.

Уперше про намір сформувати **ЄЕП** заявили президенти Росії, Казахстану, Білорусі й України 23 лютого 2003 р., а 19 вересня 2003 р. було підписано угоду з цього приводу.

На саміті в Астані 15 вересня 2004 р. президенти країн цієї "четвірки" затвердили перелік документів, що підлягають узгодженню й підписанню в першочерговому порядку. Передбачалося, що першочергові угоди мають становити нерозривний пакет, бути підписані і набути чинності одночасно.

7 квітня 2005 р. на Першому інтеграційному форумі з **ЄЕП** за участі міністрів економіки чотирьох країн-учасниць було оголошено, що Україна буде наполягати на перегляді підписаної в 2003 р. базової угоди з формування **ЄЕП**. Основним пунктом цієї угоди, який не влаштував українську владу, є заплановане після поетапного скасування обмежень у торгівлі (має відбутися до 2012 р.) створення наднаціональних органів для координації економічної політики.

Наприкінці серпня 2005 р. на саміті глав країн-учасниць Угоди з формування **ЄЕП** Президент В. Ющенко підтвердив, що українське керівництво вважає за можливе підписати лише 15 документів, які регламентують створення зони вільної торгівлі. Інші документи по **ЄЕП**, у яких ідеться про створення наднаціонального тарифного органу та митного союзу, Україну не влаштовують.

9 грудня 2010 р. РФ, Казахстан і Білорусь підписали всі 17 документів щодо створення **ЄЕП**, а 21 грудня 2010 р. їх ратифікували. У Концепції формування Єдиного економічного простору під **ЄЕП** держави-учасниці розуміють економічний простір у кордонах їх митної території, який ґрунтується на єдиних принципах забезпечення вільного руху товарів, послуг, капіталу і робочої сили, в межах якого функціонують механізми регулювання економік та проводиться єдина зовнішньоторгівельна і узгоджена податкова, грошово-кредитна, валютно-фінансова політика для забезпечення рівноправної конкуренції і підтримання макроекономічної стабільності.

Мета формування **ЄЕП** – створення умов для стабільного та ефективного розвитку економік держав-учасниць і підвищення рівня життя населення.

Основними принципами функціонування **ЄЕП** є забезпечення свободи переміщення товарів, послуг, капіталу і робочої сили через кордони держав-учасниць.

Принцип вільного руху товарів передбачає усунення вилучень з режиму вільної торгівлі, зняття обмежень у взаємній торгівлі, уніфікацію митних тарифів, формування спільного митного тарифу на основі погодженої державами-учасницями методики, заходи щодо нетарифного регулювання, спільне регулювання торгівлі з третіми країнами. Механізми застосування у взаємній торгівлі антидемпінгових, компенсаційних, спеціальних і захисних заходів будуть замінятися єдиними правилами в галузі конкуренції та субсидій. ЄЕП формується поступово, шляхом підвищення рівня інтеграції, через синхронізацію здійснюваних державами-учасницями перетворень в економіці, спільних заходів з проведення узгодженої економічної політики, гармонізацію та уніфікацію законодавства у сфері економіки, торгівлі та в інших напрямках з урахуванням загальноєвропейських норм і принципів міжнародного права, а також досвіду і законодавства Євросоюзу. Напрями інтеграції та заходи з їх реалізації визначаються на основі відповідних міжнародних договорів і рішень органів ЄЕП, що передбачають обов'язковість їх виконання для кожної з держав-учасниць у повному обсязі, а також механізм їх реалізації та відповідальності за невиконання узгоджених рішень. Формування і діяльність ЄЕП здійснюються з урахуванням норм і правил СОТ. Координація процесів формування ЄЕП здійснюється відповідними органами, які створюються на основі окремих міжнародних договорів. Структура органів формується з урахуванням рівнів інтеграції. Правовою основою формування та діяльності ЄЕП є міжнародні договори та рішення органів ЄЕП, що укладаються та приймаються з урахуванням інтересів і законодавств держав-учасниць і відповідно до загальноєвропейських норм та принципів міжнародного права. Беручи до уваги різношвидкісний та різнорівневий характер інтеграції, рішення про завершення роботи з підготовки проектів міжнародних договорів та інших документів ЄЕП приймаються, якщо відповідний проект узгоджений не менш ніж трьома державами-учасницями, на які припадає не менше від двох третин сукупного валового внутрішнього продукту.

Держави-учасниці визнають необхідність закріплення механізму реалізації прийнятих рішень, введення санкцій за їх невиконання, а також механізму розв'язання суперечок щодо кожної з укладених ними міжнародних угод, спрямованих на формування ЄЕП. Фінансування органів ЄЕП здійснюється за рахунок пайових внесків держав-учасниць пропорційно до кількості голосів держав-учасниць у єдиному регулюючому органі. Для забезпечення функціонування ЄЕП формується база даних, де концентрується інформація економічного та правового характеру, яка постійно оновлюється. ЄЕП відкритий для приєднання до нього інших держав за умови взяття ними зобов'язань, що випливають з міжнародних угод в рамках ЄЕП, їх відповідності встановленим угодою держав-учасниць макроекономічним та інституціональним критеріям і за згодою всіх держав-учасниць.

Будь-яка держава-учасниця має право виходу з ЄЕП, за умови врегулювання своїх зобов'язань, взятих у межах формування ЄЕП. З дня виходу держави-учасниці із ЄЕП втрачають чинність попередні зобов'язання інших держав-учасниць перед цією державою, що випливають з укладених у рамках ЄЕП міжнародних договорів та прийнятих рішень. Україна розглядає свою участь в ЄЕП лише у форматі створення зони вільної торгівлі та умов для переміщення капіталу, послуг і робочої сили. Зацікавленість в участі в ЄЕП висловили Киргизія, Абхазія, Вірменія.

Літ.: *Угода* про формування Єдиного економічного простору (Угоду ратифіковано із застереженням Законом № 1683-IV (1683-15) від 20 квіт. 2004 р.). – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU03085.html; *Лук'яненко Д. Г.* Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності : навч. посіб. / Д. Г. Лук'яненко. – К. : КНЕУ, 2005; *Дахно І. І.* Міжнародна економіка : навч. посіб. / І. І. Дахно, Ю. А. Бовтрук. – К. : МАУП, 2002; *Дергачов О.* Єдиний і неповторний простір: Єдиний економічний простір / О. Дергачов // Політ. календар. – 2003. – № 6.

Макаренко І. О.

ЄДИНИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ І МОНЕТАРНИЙ СОЮЗ (див. *Етапи формування єдиного європейського економічного і монетарного союзу*).

3

ЗАГАЛЬНИЙ СУД ЄС (General Court), ЗС (GC) – судова інстанція Суду Правосуддя ЄС (Суду ЄС) (Court of Justice of the European Union). ЗС створений 1 січня 1989 р. під назвою Суд Першої Інстанції, а у 2009 р. з набуттям чинності Лісабонським Договором він отримав назву ЗС. Офіційним місцезнаходженням ЗС є м. Люксембург.

Він не є самостійним органом чи інституцією ЄС, а судовою палатою, складовою Суду ЄС. ЗС є органом, підлеглим Європейському Суду Правосуддя (ЄСП), і у своїй діяльності доповнює його. Основною метою створення ЗС було розвантажити ЄСП від надмірної кількості справ, створити ще одну інстанцію з метою посилення захисту прав та інтересів осіб, що дало б змогу ЄСП зосередитись на питаннях однакового застосування права ЄС в країнах-членах ЄС, а також його тлумачення.

ЗС складається з суддів, кількість яких відповідає кількості держав-членів ЄС. Судді призначаються на шестирічний строк з правом повторного призначення на цю посаду за спільною згодою урядів держав-членів. Судді призначаються з числа осіб, незалежність яких не підлягає сумніву, і які мають кваліфікацію, необхідну для призначення на найвищі судові посади у відповідних країнах, або які є компетентними юристами. Кожні три роки відбувається оновлення половини складу суду (13, а потім 14 членів). Судді обирають з-поміж себе голову ЗС, а також голів судових палат строком на три роки. Структурно ЗС поділяється на вісім судових палат, які функціонують у складі трьох або п'яти суддів. Особливо важливі чи складні справи можуть розглядатись Великою Палатою, що складається з 13 суддів, або навіть у повному складі ЗС (27 суддів). Більшість справ (понад 80%) слухаються палатою у складі трьох суддів.

Суд діє колегіально, його рішення представляють думку ЗС в цілому. Рішення ЗС є

дійсними, якщо під час слухання справи бере участь непарна кількість суддів. Рішення приймаються простою більшістю голосів. Згідно з ст. 17 Регламенту Суду ЄС засідання палати, що складається з трьох чи п'яти суддів, є правомочним, якщо на ньому присутні три судді. Для правомочності засідання Великої Палати необхідна присутність дев'яти суддів, а для засідання у повному складі – 15 суддів.

У своїй діяльності судді мають бути незалежними, неупередженими та об'єктивними. На відміну від ЄСП у ЗС немає посади Генеральних адвокатів, хоча ці питання можуть у виняткових випадках вирішуватись спеціально призначеним суддею, однак на практиці таке трапляється рідко.

ЗС має власний секретаріат, але для адміністративних чи мовних потреб він використовує служби Суду ЄС.

До юрисдикції ЗС відносять розгляд наступних справ у якості першої інстанції: позови фізичних і юридичних осіб щодо дій чи бездіяльності інституцій, органів чи агентств ЄС, щодо нормативно-правових актів, а також актів індивідуальної дії цих органів, що безпосередньо адресовані до персоніфікованих суб'єктів, визначають їх права та обов'язки; позови держав-членів ЄС проти Європейської Комісії; позови держав-членів ЄС щодо актів Ради ЄС у сфері допомоги державам, демпінгу чи актів, що визначають імплементаційні повноваження; позови про відшкодування шкоди, завданої органами чи службовцями ЄС; позови про притягнення до відповідальності за контрактами, укладеними між фізичними чи юридичними особами та ЄС; патентні спори; позови щодо рішень Служби співтовариства з рослинного розмаїття чи Європейського агентства з хімікатів; а також розглядає апеляції з питань права щодо рішень Трибуналу державної служби ЄС, а також інших спеціалізованих судів чи трибуналів ЄС. До створення у

2005 р. Трибуналу державної служби ЄС ЗС також розглядав спори між ЄС та його службовцями. Загалом до юрисдикції ЗС належать усі справи, що не розглядаються ЄСП чи спеціалізованими судами. ЗС з моменту створення й до кінця 2008 р. розглянув понад 6200 справ, створивши важливі прецеденти в багатьох сферах, зокрема у сфері інтелектуальної власності, конкуренції, державної допомоги.

Процедура слухання справ ЗС детально визначена у його регламенті, що зазвичай включає дві стадії: усну та письмову. Судова справа відкривається на підставі позовної заяви, поданої до ЗС адвокатом чи іншим представником позивача, що надсилається до Секретаріату суду. Основні положення позовної заяви публікуються на всіх офіційних мовах ЄС в Офіційному Віснику ЄС. Секретаріат також надсилає позовну заяву до іншої сторони у справі для підготовки обгрунтованої відповіді. Будь-яка особа чи орган ЄС, які доведуть інтерес в результаті справи можуть до неї приєднатися. Усна стадія судового процесу характеризується публічним слуханням справи. Ця стадія характеризується виступом сторін, яким судді можуть ставити питання. Суддя-доповідач підсумовує основні фактичні дані, аргументи сторін у справі, а також готує проект судового рішення. Судді проводять нараду, де обговорюють проект рішення, після чого ухвалюють його на судовому засіданні. Слухання проводиться на одній з 23 офіційних мов ЄС, яку обирає позивач, однак робочою мовою та мовою, якою проводяться наради суддів, готуються проекти судових рішень є французька.

Процедура розгляду справ у ЗС є безкоштовною, однак сторони несуть витрати на правову допомогу самостійно. Особа, яка неспроможна забезпечити собі адвоката чи представника, може звернутись до ЗС з проханням про правову допомогу.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : навч. посіб. / І. А. Грицяк ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009; *Право Європейського Союзу* : навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова. – 3-тє вид., змінене і доповнене. – К. : Істина, 2010; *Энтин М. Л. Суд европейских сообществ: правовые формы обеспечения западноевропейской интеграции* / Марк Львович Энтин. – М. : Междунар. отношения, 1987; *Arnulf A. The European Union and its Court of Justice* / Anthony

Arnulf. – Oxford : Oxford University Press, 1999; *Judicial protection in the European Union* / Henry G. Schermers, Denis F. Waelbroeck. – The Hague: Kluwer Law International, 2001; *Keilhack K. Critically Analyse the Decision of the European Court of First Instance in Airtours Plc V EC Commission* / Karsten Keilhack. – Norderstedt: GRIN Verlag, 2007; *The future of the judicial system of the European Union* / Alan Dashwood. – Portland, Oregon : Hart Publishing, 2001.

Решота В.В.

ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ – подія, процес, явище, інші чинники, які створюють *небезпеку* національним інтересам (перешкоджають їх реалізації) та формують певний потенціал (можливість) заподіяння збитку (шкоди) національним цінностям (з деякою імовірністю реалізації вказаного потенціалу).

На реалізацію національних інтересів, у т. ч. їх захищеність, завжди справляє вплив значна сукупність **З.н.б.**, а останніми десятиріччями спостерігається стійка тенденція до розширення множини вказаних загроз, їх взаємозалежності та взаємообумовленості. Так, сьогодні досить актуальним є дискурс щодо необхідності проведення поглиблених досліджень та врахування у практиці забезпечення національної безпеки нових типів **З.н.б.**, серед яких: міжнародний тероризм у різних його видах, зокрема – інформаційний тероризм, міжнародна організована злочинність, наркобізнес, незаконна торгівля зброєю, масова нелегальна міграція, глобальні кліматичні зміни.

Як правило, кожна **З.н.б.** має своє джерело (першопричину виникнення), ознаки, структуру, історію та логіку розвитку, у якій інколи спрацьовують не тільки причинно-наслідкові зв'язки, а й зв'язки схоластичного характеру.

З.н.б. можуть бути класифіковані за різними ознаками, зокрема за: характером – соціальні, техногенні чи природні; розмахом та масштабами можливих наслідків – глобальні, регіональні, загальнодержавні, локальні (місцеві); джерелами (першопричинами виникнення) – іноземні держави (група держав), юридичні та фізичні особи, політичні, економічні, соціальні, природні та інші події, явища та процеси; сферами прояву – політичні, воєнні, економічні, соціальні, інформаційні тощо; спрямованістю – внутрішні чи зовнішні; терміном дії –

постійні, короткострокові, середньострокові, довгострокові.

Структуру **З.н.б.** зумовлюють різні чинники. Вони в сукупності утворюють ієрархічну структуру небезпек реалізації життєво важливим національним інтересам України. Серед основних чинників, що формують структури **З.н.б.** України:

– небезпеки порушення прав і свобод людини – порушення Конституції і законів України, негативний інформаційно-психологічний вплив на свідомість людини, високий рівень злочинності, гальмування розвитку інститутів громадянського суспільства, недостатній рівень забезпечення загальнолюдських норм життя (охорона здоров'я, освіта, праця, забезпечення старості) тощо;

– небезпеки суспільно-політичної стабільності – намагання маніпулювати суспільною свідомістю, можливість виникнення міжетнічних і міжконфесійних конфліктів, прояви екстремізму і сепаратизму, організована злочинна діяльність, незбалансованість функцій, повноважень та відповідальності між гілками державної влади, поширення корупції, хабарництва, дисбаланс стратифікації соціальних груп населення, критичне зниження доходів та рівня життя, зниження соціальних пріоритетів, незадовільний рівень соціального захисту та ін.;

– небезпеки соціально-економічному розвитку – кризові явища в економічній сфері життєдіяльності суспільства, небезпечне скорочення ВВП, зниження інвестиційної та інноваційної активності, науково-технічного та технологічного потенціалу, критичний стан основних ресурсів (виробничих фондів, запасів, стратегічних об'єктів тощо), критична залежність національної економіки (експортна, боргова тощо), неефективність державного регулювання економіки, зокрема, антимонопольної політики, енергетичної, продовольчої безпеки тощо, "тінізація" економіки, а також науково-технологічне відставання, низька конкурентоспроможність вітчизняної продукції та втрата зовнішніх ринків, іноземна технічна і технологічна експансія, дефіцит науково-технічних кадрів, високі темпи трудової міграції та ін.;

– небезпеки міжнародній стабільності та регіональній безпеці – кризові явища світового і регіонального рівня (конфлікти, війни, катастрофи, надзвичайні ситуації, епідемії,

тощо та їх наслідки), злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, міжнародна організована злочинність, поширення тероризму, засобів масового ураження (ЗМУ), небезпечних технологій, незаконний обіг наркотиків, нелегальна міграція, порушення міжнародних договорів, конвенцій тощо, зовнішній тиск на Україну, приниження її іміджу, у т. ч. намагання поставити Україну поза інтеграційними процесами та ін.;

– небезпеки державній безпеці та обороноздатності – посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав, втручання у внутрішні справи України, підривна діяльність спецслужб, розголошення інформації, яка становить державну таємницю, недоторканність державного кордону України, небезпечне зниження рівня обороноздатності держави, посягання на конституційний лад, створення і використання незаконних воєнізованих формувань та ін.;

– небезпеки навколишньому середовищу – порушення екологічної і техногенної безпеки, кризові явища (катастрофи, надзвичайні ситуації, епідемії, та їх наслідки), небезпечна антропогенна діяльність, вичерпання природних ресурсів, погіршення екологічного стану внаслідок накопичення екологічно небезпечних відходів, поширення небезпечних технологій та їх продуктів та ін.;

– небезпеки духовним і культурним цінностям – деформація духовних засад суспільства і порушення моральних норм, кризові явища (гуманітарні, демографічні тощо), прояви моральної та духовної деградації, поширення бідності та соціальних хвороб (безробітність, безпритульність, бродяжництво, наркоманія, алкоголізм, тощо), поширення культури насильства, жорстокості, порнографії та ін.

З.н.б. виступають базовою конструкцією, яка поєднує між собою інші компоненти безпеки. Зокрема, одним з визначальних принципів побудови та функціонування *системи забезпечення національної безпеки* є забезпечення адекватності заходів щодо реагування на **З.н.б.** Невідповідність вказаних заходів рівню загрози може призвести до її ескалації (зростання). Тому під час планування заходів щодо нейтралізації **З.н.б.** розрізняють такі загрози: об'єктивні – виникають незалежно від людської діяльності (наприклад природна катастрофа); суб'єктивні – виникають як результат людської діяльності; уявні – ре-

зультат неправильної оцінки інформації (тобто загроза інтерпретується як даність за її відсутності); потенційні – можуть бути реалізовані за тих чи інших обставин; реальні – вже реалізуються або можуть бути здійснені у будь-який час.

Принципово важливим є не тільки якість та комплексність аналізу **З.н.б.**, а й її сприйняття вищим керівництвом держави. Від цього залежить вибір сил, засобів та способів реагування на загрозу. Тому оперативне надання керівництву держави комплексних оцінок щодо **З.н.б.** є одним з головних завдань сил і засобів *сектора безпеки*. Це значною мірою дає змогу уникнути неоптимальних управлінських рішень та орієнтації зусиль держави на виконання другорядних завдань. Водночас в історії відомі ситуації, коли політична еліта, незважаючи на якість, повноту та оперативність інформації щодо **З.н.б.**, виходячи зі своїх корпоративних інтересів, здатна видавати поодинокі локальні загрози як широкомасштабні загрози загальнодержавного значення або, навпаки – свідомо приховувати катастрофічний стан країни, ігноруючи реальні факти й тенденції, які свідчать про реальні **З.н.б.**

Крім того, оцінка **З.н.б.** може мати значну частку суб'єктивізму, зумовлену політичними уподобаннями, рівнем фахової підготовки та практичним досвідом тих, хто бере участь в оцінках, а також вимогами політичної доцільності з боку осіб, які приймають політичне рішення щодо конкретних заходів, спрямованих на нейтралізацію загроз. Тобто, оцінка **З.н.б.** – завжди суб'єктивний процес сприйняття певною особою чи соціальною групою тих чи інших чинників крізь призму власних інтересів.

Сьогодні у більшості провідних країн проводиться значна й кропітка робота щодо чіткішого визначення переліку, структури, джерел, масштабів, можливих наслідків **З.н.б.**, їх уніфікації та стандартизації як ключової передумови підвищення ефективності діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки в процесі виявлення, прогнозування, попередження та нейтралізації загроз. Результати цієї роботи, як правило, оформляються у вигляді матриць або паспортів загроз. Вказані документи також передбачають визначення організаційно-правових та інших механізмів діяльності суб'єктів забезпечення безпеки з реагування на загрози

(моніторинг, запобігання, превентивні дії, локалізація тощо). Тому розробка цих документів є важливою умовою впровадження ефективної системи комплексного аналізу та моніторингу **З.н.б.**, підвищення ефективності стратегічного планування забезпечення національної безпеки.

В Україні ця робота перебуває на початковій стадії, що не сприяє чіткості у діяльності органів державної влади з реагування на **З.н.б.** Тому для підвищення ефективності державного управління національною безпекою доцільно передусім формалізувати процес визначення **З.н.б.** України, їх класифікації, проведення періодичної оцінки можливих наслідків, уточнення стану та можливостей сил і засобів сектора безпеки з реагування на загрози, розробку (уточнення) планів практичних заходів.

Відповідно до чинного законодавства України виявлення, оцінка та вжиття відповідних заходів щодо зниження негативного впливу **З.н.б.** на реалізацію національних інтересів покладається на систему забезпечення національної безпеки, визначальне місце у якій належить Раді національної безпеки і оборони України, яку очолює Президент України.

Літ.: Закон України про основи національної безпеки // Відом. Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351 (зі змінами); *Абдурахманов М. И.* Геополитика, международная и национальная безопасность : слов.-справочник / М. И. Абдурахманов, В. А. Баришполец, В. Л. Манилов. – М. : Пробел, 1999; *Безопасность России.* Правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты : слов. терминов и определенной. – 2-е изд. – М. : [б. и.], 1999; *Бодрук О. С.* Структури военной безопасности: национальный та міжнародний аспекти : монографія / О. С. Бодрук. – К. : НІПМБ, 2001; *Міжнародна і національна безпека* : корот. слов. термінів / уклад. : Г. П. Ситник (кер. творч. кол.), В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжєєв ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : Центр навч. л-ри, 2004; *Общая теория национальной безопасности* : учебник / А. В. Возженников, Н. В. Кривельская, И. К. Макаренко и др. / под. общ. ред. А. А. Прохожева. – М. : Изд-во РАГС, 2002; *Ситник Г. П.* Державне управління національною безпекою (теорія і практика) : монографія / Г. П. Ситник. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; *Ситник Г. П.* Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов, Д. Я. Кучма : у 3 ч. Ч. 1 : Філософсько-методологічні та системні основи забезпечення національної безпеки. – К. : НАДУ, 2009; *National Security Council.* The

National Security Strategy of the United States of America. – Washington, DC: US Government Printing Office, 2002.

Ситник Г.П.

ЗАГРОЗА ПОЛІТИЧНІЙ БЕЗПЕЦИ – сукупність умов і факторів, які створюють небезпеку політичним інтересам людини, суспільства й держави.

У широкому розумінні до **З.п.б.** відносять соціальні явища, процеси, дії, здатні порушити правовий порядок, конституційний устрій, спричинити хаос, конфронтаційні конфлікти, соціальну деградацію, позбавити громадян і суспільство здобутих політичних прав і свобод, різко знизити або взагалі ліквідувати можливості конструктивного опонування владі з боку альтернативних політичних сил та громадянського суспільства, призвести до послаблення і навіть втрати державності.

Увесь спектр **З.п.б.** доцільно звести до двох взаємопов'язаних груп: загроз, що мають власне політичне походження (внутрішнє та зовнішнє); загроз, що продукуються (породжуються) в різних сферах життєдіяльності суспільства – економічній, соціальній, духовно-культурній та ін.

Законодавство України до внутрішніх **З.п.б.** відносить: порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина (в тому числі під час проведення виборчих кампаній), недостатню ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконанням законів; можливість виникнення конфліктів у сфері міжгромадянських і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад; загрозу проявів сепаратизму в окремих регіонах України, намагання автономізації за етнічною ознакою; структурну та функціональну незбалансованість політичної системи суспільства, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози національній безпеці. Зовнішньополітичними **З.п.б.** згідно з національним законодавством є: посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку ін. держав; спроби втручання у внутрішні справи України з боку ін. держав; воєнно-політичну нестабільність, регіональні

та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України.

Серед **З.п.б.** є такі, що мають комбіновані змістові виміри (як внутрішні, так і зовнішні). Зокрема, йдеться про поширення міжнародного тероризму, загрозу використання з терористичною метою ядерних та ін. об'єктів на території України, можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів, спроби створення і функціонування незаконних збройних формувань, намагання використати в інтересах певних сил державні військові формування та правоохоронні органи.

Літ.: Закон України про основи національної безпеки України; *Стратегія* національної безпеки України від 12.02.2007 р.; *Горбулін В. П.* Засади національної безпеки України / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : [б. в.], 2008; *Циганов В. В.* Політична безпека і безпечна політика: складові, ознаки, стан, тенденції / В. В. Циганов. – К. : Ніка-Центр, 2006.

Смолянук В.Ф.

ЗАКЛЮЧНИЙ АКТ НАРАДИ З БЕЗПЕКИ ТА СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ

(Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe), також відомий як Гельсінський заключний акт (Helsinki Final Act), Гельсінські домовленості (Helsinki Accords) або Гельсінська декларація (Helsinki Declaration) – міжнародно-правовий документ, підписаний 1 серпня 1975 р. главами 33 європейських країн, а також США і Канади в столиці Фінляндії Гельсінкі. Єдиною країною Європи, яка не взяла участь у нараді з безпеки і співробітництва в Європі, була Албанія.

З.а.Н.б.с.Є. є підсумковим документом наради з безпеки і співробітництва в Європі, яка проходила в три етапи. Перший етап наради відбувся в м.Гельсінкі (Фінляндія) 3 липня 1973 р. Другий етап проходив у м.Женева (Швейцарія) з 18 вересня 1973 р. по 21 липня 1975 р. Третій, заключний, етап наради відбувся в м.Гельсінкі (Фінляндія) 1 серпня 1975 р.

Укладаючи **З.а.Н.б.с.Є.**, уряди з різними політичними системами взяли на себе зобов'язання у сфері контролю над озброєннями, економічного співробітництва і дотримання мінімальних стандартів з прав людини.

З.а.Н.б.с.Є. складається з преамбули і п'яти розділів: “Питання, що стосуються безпеки в Європі”; “Співробітництво у сфері економіки, науки і техніки і навколишнього середовища”; “Питання, що стосуються безпеки і співробітництва у Середземномор'ї”; “Співробітництво в гуманітарній та інших сферах”; “Подальші кроки після Наради”. Гельсінський акт включає три основні групи рекомендацій, відомих як “кошки”. Перша група (“Кошик I”) – військово-політичні аспекти безпеки: принципи, якими керуватимуться у взаємовідносинах держави-учасниці, і військові засоби зміцнення довіри. Друга група (“Кошик II”) стосується співробітництва в таких сферах, як економіка, наука і техніка та навколишнє середовище. Третя група (“Кошик III”) включає рекомендації і співробітництва в гуманітарній та інших сферах – дотримання прав людини, контакти між людьми, співробітництво у сферах освіти, культури, туризму, спорту. Окремо виділено питання про інформаційне співробітництво, а також співробітництво в Середземноморському регіоні. Декларація принципів, якими керуватимуться у своїх відносинах держави-учасниці, відома також під назвою “Тельсінський декалог” (англ. The Decalogue). Вона включає 10 принципів:

1. Суверенна рівність, повага прав, притаманних суверенітету. Держави-учасниці мають поважати суверенну рівність і своєрідність, право кожної держави на юридичну рівність, територіальну цілісність, свободу, політичну незалежність тощо.
2. Незастосування сили чи погрози силою. Держави-учасниці мають утримуватися від порушення територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави шляхом застосування сили чи погрози силою або в будь-який інший спосіб, несумісний з цілями Об'єднаних Націй і цією Декларацією.
3. Непорушність кордонів. Держави-учасниці визнали непорушність кордонів одна одної, як і кордонів усіх європейських держав, та зобов'язались утримуватись від будь-яких посягань на них.
4. Територіальна цілісність держав. Утримання від будь-яких дій, що суперечать Статуту ООН та спрямовані проти територіальної цілісності, політичної незалежності чи єдності будь-якої держави-учасниці.
5. Мирне врегулювання спорів. Вирішення спорів між державами-учасницями таким

чином, щоб не створювати загрозу міжнародному миру, безпеці та співробітництву.

6. Невтручання у внутрішні справи. Утримання від прямого чи безпосереднього, індивідуального чи колективного втручання у внутрішні справи, які належать до внутрішньої компетенції іншої держави-учасниці, незалежно від їх взаємовідносин.
7. Повага прав людини і основоположних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії чи переконань. Держави-учасниці зобов'язалися поважати права й основоположні свободи людини, включаючи свободу думки, совісті, релігії і переконань, незалежно від раси, статі, мови та релігії, дотримуючись положень Статуту ООН і Загальної декларації прав людини.
8. Рівноправ'я і самовизначення народів. Виходячи з цього принципу, всі народи мають право самостійно визначати своє внутрішнє і зовнішнє політичне становище без будь-якого втручання ззовні, а також на свій розсуд здійснювати свій політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток.
9. Співробітництво між державами. Держави-учасниці зобов'язуються розвивати співробітництво одна з одною, а також з іншими державами, в усіх сферах згідно з цілями і принципами Статуту ООН.
10. Сумлінне виконання зобов'язань з міжнародного права. Держави-учасниці повинні сумлінно виконувати зобов'язання, що випливають із загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, а також ті, що передбачені укладеними ними міжнародними договорами чи іншими угодами.

В останньому розділі **З.а.Н.б.с.Є.** “Подальші кроки після Наради” відображено намір учасників продовжувати розпочатий процес багатосторонніх дискусій і переговорів з актуальних проблем європейської безпеки, який згодом дістав назву “гельсінського”.

Президент України Л.Кравчук підписав **З.а.Н.б.с.Є.** під час офіційного візиту до Гельсінкі 26 лютого 1992 р. Це означало, що Європейська спільнота визнала нашу державу, а Україна заявила про свою готовність дотримуватись визначених зовнішньополітичних правил, дала згоду на активну участь у міждержавній співпраці. На початку грудня 1994 р. на зустрічі глав держав і урядів країн-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі в Будапешті лідери чотирьох держав – України, США, Великої

Британії та Росії – підписали Меморандум про гарантії безпеки України. В ньому три ядерні країни підтвердили свої зобов'язання поважати незалежність, суверенітет та територіальну цілісність нашої держави, утримуватися від загрози чи використання сили проти України.

Літ.: *Conference on Security and Cooperation in Europe. Final Act.* – Helsinki, 1975; *Дзюбко І. С.* Політологія : підручник / І. С. Дзюбко, К. М. Левківський, В. П. Андрущенко та ін. ; за заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського. – К. : Вища шк., 1998. – 304 с.; *Мицик Ю. А.* Історія України : навч. посіб. / Ю. А. Мицик, О. Г. Бажан, В. С. Власов. – К. : Видавн. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 586 с.; *Україна в міжнародних відносинах* : енциклопед. слов.-довід. – Вип. 2. Предметно-тематична частина: Д–Й / відп. ред. М. М. Варварцев. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2010. – 252 с.; *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 2.

Ващук О.М.

ЗАСАДНИЧІ ПРИНЦИПИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (див. *Принципи субсидіарності і пропорційності*).

ЗАХІДНОАФРИКАНСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ (англ. West African Development Bank, WADB) створений у 1973 р., приступив до операцій у 1976 р. Його метою є фінансування розвитку країн-членів західноафриканського валютного союзу, створеного в 1973 р. і перетвореного в 1994 р. в Західноафриканський економічний і валютний союз – УЕМОА. У складі Банку 16 членів, з них сім держав, що входять до Західноафриканського економічного і валютного союзу (УЕМОА): Бенін, Буркіна-Фасо, Кот-д’Івуар, Малі, Нігер, Сенегал, Того, один інституційний регіональний член – Центральний банк західноафриканських держав, три інституційних члена: Африканський банк розвитку (АФБР), Німецька корпорація розвитку, Європейський інвестиційний банк, дві країни: Бельгія, Франція.

Цілі З.б.р.: сприяння збалансованому розвитку держав-членів; реалізація економічної інтеграції Західної Африки; фінансування проектів, що мають пріоритетне значення. **Основні напрями діяльності З.б.р.:** сприяння розвитку та координація економічної політики в галузі: промисловість і агропромисловий комплекс; енергетика; розвиток сіль-

ських регіонів; інфраструктура; телекомунікації; видача кредитів для фінансування національних регіональних проектів; надання гарантій; участь у капіталі підприємств і національних фінансових інститутів; фінансування техніко-економічних обґрунтувань; надання допомоги малим і середнім підприємствам; співпраця з регіональними та субрегіональними організаціями розвитку, такими як Африканський банк розвитку, Економічна співдружність держав Західної Африки, Фонд африканської солідарності, Банк розвитку держав Центральної Африки (БДЕАС); співробітництво з міжнародними організаціями, що входять у систему ООН, з Європейським Союзом, з банками Азії, Північної Америки, Північних країн, Німеччини; здійснення двосторонніх відносин з Бельгією, Німеччиною, Данією, Канадою, Нідерландами, Норвегією, Фінляндією, Францією, Швейцарією, Швецією, Японією.

Фінансові ресурси **З.б.р.** складаються з підписного капіталу, який може збільшуватися за рахунок внесків або шляхом капіталізації резервів або запозичень. Відповідно до директив Ради міністрів Західноафриканського економічного союзу (УЕМОА), яка є вищим керівним і контрольним органом **З.б.р.**, правління **З.б.р.** вирішує питання, що стосуються розмірів статутного капіталу, встановлює загальні правила надання **З.б.р.** позик і гарантій та інвестування коштів, приймає рішення з питань видачі фінансової допомоги, стверджує участь **З.б.р.** у фінансових операціях.

Літ.: *Офіційний сайт ЗАБР.* – Режим доступу : <http://www.boad.org/>

Стрельцов В.Ю.

ЗАХІДНОАФРИКАНСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ І ВАЛЮТНИЙ СОЮЗ (фр. Union économique et monétaire ouest-africaine, УЕМОА) створений в 1994 р. як наступник західноафриканського валютного союзу, що існував з 1973 р. До його складу входять вісім країн: Бенін, Буркіна-Фасо, Гвінея-Бісау, Кот-д’Івуар, Малі, Нігер, Сенегал, Того.

Цілями та основними напрямами діяльності **З.е.в.ф.** є: економічна інтеграція шляхом координації економічного розвитку та економічної політики країн-членів за допомогою введення багатосторонньої системи контролю; створення спільного ринку на основі запровадження спільних митних тарифів,

проведення спільної торгової політики; забезпечення свободи руху товарів та послуг, людей і введення свободи помешкання; координація національної економічної політики по галузях: промисловість і гірнична справа; енергетика, сільське господарство, транспорт і телекомунікації, навколишнє середовище; людські ресурси. Здійснення регіонального планування; гармонізація законодавства, особливо різних податкових систем держав-членів; сприяння підвищенню конкурентоспроможності, економічного і фінансового потенціалу країн-членів на вільному ринку. Рішення про основні напрями діяльності **З.е.в.ф.** приймаються на конференції глав держав і урядів, яка є вищим органом Союзу. Рада міністрів, що складається з міністрів економіки, планування і фінансів, розробляє постанови і директиви, обов'язкові для всіх країн-членів; приймає рішення, обов'язкові для держави, якої вони стосуються, а також розробляє рекомендації. Реалізація та контроль за виконанням рішень покладаються на Комісію, яка є виконавчим органом **З.е.в.ф.** У число автономних спеціалізованих інститутів входять: Центральний банк держав Західної Африки (Сенегал) і *Західноафриканський банк розвитку* (Того).

З.е.в.ф. фінансується за рахунок спільних зовнішніх тарифів та непрямих податків, а також за рахунок позик, одержуваних на міжнародних фінансових ринках, субсидій та допомоги. Країни-члени **З.е.в.ф.** використовують єдину валюту, що випускається Центральним банком Західноафриканських держав (англ. Central Bank of West African States). Цей Банк і Західноафриканський банк розвитку є основними членами **З.е.в.ф.**

Літ.: *Офіційний сайт УЕМОА.* – Режим доступу : <http://www.uemoa.int>

Стрельцов В.Ю.

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ (Western European Union) – регіональна військово-політична організація європейських країн, створена для забезпечення колективної самооборони її членів, штаб-квартира якої знаходиться в Брюсселі. **ЗЄС** заснований згідно з Паризькими угодами, які були укладені в 1954 р., а ратифіковані в 1955 р. Ці угоди внесли зміни до Брюссельського договору (пакту) про економічне, соціальне і культурне співробітництво та колективну самооборону між Бельгією, Великобританією,

Люксембургом, Нідерландами і Францією 1948 р. Ці зміни відкрили можливість приєднатися до Брюссельського договору Німеччині та Італії.

ЗЄС утворений з метою: надання відповідно до Статуту ООН військ та іншої допомоги у підтриманні міжнародного миру і безпеки, протидії будь-якій агресії в політиці; сприяння єдності Європи; тісного співробітництва з НАТО та ЄС; зміцнення і забезпечення демократії, особистої та політичної свободи, конституційних традицій, поважання закону; зміцнення економічних, соціальних і культурних зв'язків між державами-членами.

ЗЄС включає 28 країн з чотирма різними статусами: країни-члени, асоційовані члени, спостерігачі та асоційовані партнери. Всі держави ЄС до розширення 2004 р. мають статус країн-членів: Бельгія, Великобританія, Греція, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія і Франція, крім Австрії, Данії, Фінляндії, Ірландії та Швеції, які належать до спостерігачів. Асоційовані члени – Ісландія, Норвегія, Польща, Туреччина, Угорщина та Чехія; асоційовані партнери – Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина та Словенія.

Структура **ЗЄС** складається з: 1) Рада **ЗЄС**; 2) Постійна Рада, включаючи робочу групу Ради; 3) начальники генеральних штабів; 4) штаб з планування; 5) робочі групи (спеціальна робоча група, група представників міністерств оборони); 6) Асамблея **ЗЄС**; 7) секретаріат.

Рада **ЗЄС** на рівні міністрів закордонних справ і оборони держав-членів збирається двічі на рік. Як вищий орган **ЗЄС** несе політичну та військову відповідальність за діяльність організації. Раду може бути скликано у будь-який час на пропозицію держави-члена для обговорення становища, загрозливого для миру або економічної стабільності. Постійна Рада, що складається з послів держав-членів, скликається раз на тиждень у штаб-квартирі **ЗЄС** для забезпечення постійного керівництва Союзом. Головує на засіданнях генеральний секретар. Робоча група Ради готує її щотижневі засідання. Начальники генеральних штабів держав-членів зустрічаються двічі на рік напередодні регулярних засідань Ради **ЗЄС**. Штаб із планування, підлеглий Раді, відповідає за: підготовку планів можливого використання збройних сил під егідою **ЗЄС**; розробку рекомендацій

для систем управління, включаючи постійно діючі служби, інструкції для оперативних штабів, що створюються у разі необхідності; ведення списку частин і з'єднань, які може бути виділено у розпорядження ЗЄС для проведення певних операцій. На допомогу Раді створено робочі групи: спеціальна робоча група із представників МЗС країн-членів (політичні питання європейської безпеки); група представників міністерств оборони (військові питання європейської безпеки). Асамблея ЗЄС складається з 108 депутатів держав-членів Брюссельського договору у Парламентській асамблеї Ради Європи. Збирається двічі на рік для обговорення усіх питань діяльності Союзу, обирає бюро у складі голови та 8 його заступників. Керує Радою ЗЄС секретаріат на чолі з генеральним секретарем та його заступником. У 1990 р. за рішенням Ради ЗЄС створено Інститут проблем безпеки, на який покладено такі завдання, як: проведення досліджень для Ради та Парламентської асамблеї; інформування громадської думки з питань європейської безпеки; формування банку даних; проведення міжнародних семінарів і колоквиумів разом з аналогічними інститутами держав-членів. Директора інституту призначає Рада. У 1992 р. члени ЗЄС ухвалили Маастрихтську заяву до Договору про ЄС і Петербурзьку декларацію, а 1993 р. на їх розвиток – Люксембурзьку декларацію, у яких визначено політику щодо подальших відносин з НАТО, засновану на принципах прозорості та співробітництва, а також намічено заходи щодо розвитку відносин ЄС з питань підтримання миру та безпеки в європейському регіоні. Маастрихтська заява передбачає: зміцнення європейської єдності у сфері безпеки та оборони, а також взяття на себе більшої відповідальності у питаннях оборони Європи; спрямування діяльності ЗЄС як невід'ємної складової частини процесу розвитку ЄС; посилення ролі ЗЄС у довгостроковій перспективі загальної оборонної політики ЄС та в її узгодженості з політикою НАТО. Щодо розвитку відносин з ЄС, передбачено вжиття таких заходів: узгодження місць і термінів зустрічей, організаційних та процедурних питань; забезпечення тісного співробітництва між Радою ЄС та його секретаріатом, з одного боку, і секретаріатом ЗЄС, з другого; вивчення можливості узгодження послідовності та строків головуван-

ня у ЄС і ЗЄС; інформування Європейської Комісії про діяльність ЗЄС у зв'язку із спільною зовнішньою політикою та політикою безпеки ЄС; поглиблення співробітництва між Асамблеєю, ЗЄС та Європейським Парламентом. Щодо заходів, які стосуються розвитку відносин з НАТО, у заяві проголошено політику: поглиблення координації у питаннях, що становлять спільний інтерес; узгодження місць і строків зустрічей, організаційних та процедурних питань; забезпечення тісного співробітництва між секретаріатами ЗЄС і НАТО.

У Петербурзькій декларації держав-членів ЗЄС передбачено вжиття таких заходів: надання військ, підрозділів усіх родів звичайних озброєнь держав-членів для вирішення завдань під егідою ЗЄС (гуманітарні та рятувальні операції, операції щодо підтримання миру, бойові дії з метою подолання криз, заходи для встановлення миру); використання військових частин, підлеглих ЗЄС, за рішенням Ради ЗЄС (прийняття рішень державами-членами ЗЄС про їх участь у певних операціях відповідно до внутрішнього законодавства); узгодження планів та їх здійснення; створення багатонаціональних військових з'єднань із збройних сил держав-членів ЗЄС, включаючи призначені для виконання завдань НАТО (після консультації з НАТО). Важливими етапами діяльності в цьому напрямі є включення Петербурзьких завдань ЗЄС у Договір Європейського Союзу та розвиток тісніших інституційних зв'язків із ЗЄС. У 1992 р. міністри закордонних справ та оборони європейських держав ухвалили рішення про поглиблення багатосторонніх відносин шляхом: проведення щорічних зустрічей міністрів закордонних справ і міністрів оборони; створення консультативного форуму з Постійною радою ЗЄС і послів інших країн (зустрічі двічі на рік); організації можливих зустрічей “спеціальної трійки” на рівні найвищих посад, осіб; обміну документами та інформацією; співробітництва між Інститутом проблем безпеки ЗЄС та аналогічними інститутами інших країн.

У червні 1997 р. на сесії Європейської Ради, що проходила на вищому рівні в Амстердамі, був схвалений проект Договору, підготовлений під час роботи Міжурядової конференції. У жовтні 1997 р. договір був остаточно схвалений головами держав та урядів країн-членів ЄС.

Амстердамський договір зробив ЗЄС “невіддільною частиною розвитку Союзу”, надавши йому оперативні повноваження у сфері оборони. ЗЄС відіграв ключову роль у виконанні перших Петербурзьких завдань на Балканах. Утім зараз він дедалі більше поступається своїми функціями підрозділам ЄС, що розвиваються в рамках спільної зовнішньої та політичної безпеки. У листопаді 2000 р. Рада міністрів з безпеки ЗЄС ухвалила рішення про поступове розформування цієї організації та передавання її повноважень відповідним структурам і агентствам ЄС. До ЄС 1 січня 2002 р. відійшли такі установи ЗЄС, як Інститут безпеки та супутниковий центр ЄС. Головна функція, що залишилась у ЗЄС – колективна безпека, її передача ЄС поки що відкладена.

Літ.: Грицяк І. А. Право та інституції Європейського Союзу : навч. посіб. / І. А. Грицяк. – К. : К.І.С., 2006; Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право / М. О. Баймуратов. – Х. : Одиссей, 2008; Дмитрієв А. І. Історія міжнародного права / А. І. Дмитрієв, Ю. А. Дмитрієва, О. В. Задорожній. – К. : Видавн. дім “Промені”, 2008; Лукашук І. І. Международное право / И. И. Лукашук. – М. : [б. и.], 2000; Міжнародне право : підручник / В. А. Ліпкан, В. Ф. Антипенко, С. О. Акулов та ін. ; заг. ред. В. А. Ліпкана. – К. : КНТ, 2009; Теліпко В. Е. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / В. Е. Теліпко, А. С. Овчаренко ; за заг. ред. В. Е. Теліпко. – К. : Центр навч. л-ри, 2010; Шреплер Х. А. Международные организации / Х. А. Шреплер. – М. : [б. и.], 1995; *Yearbook of International Organizations*, 1998/99. – Munchen-New Providence – London – Paris, 1998.

Труш О.О., Стороженко О.В.

ЗВАЖУВАННЯ ГОЛОСІВ У РАДІ ЄС (англ. Weighting of votes in the Council) – метод визначення фіксованих квот голосів кожної держави-члена ЄС з урахуванням чисельності її населення. На основі З.г.Р.ЄС, яка застосовується з часу утворення в 1957 р. *Європейської Економічної Спільноти*, визначається кваліфікована більшість під час голосування в Раді ЄС.

З.г.Р.ЄС є результатом досягнення компромісу між державами-членами, які, хоча й рівні перед законом, однак відрізняються за низкою аспектів. Кількість голосів кожної з держав-членів визначається розміром її населення, з певним коригуванням, на користь держав з маленькою чисельністю населення, що веде до їх відносно надмірного представ-

ництва. В ЄС-15 метод зважування голосів надавав легітимності рішенням, прийнятим кваліфікованою більшістю, яка базувалася на максимально можливій згоді. Великі держави-члени не могли об’єднатися, щоб залишити маленькі у меншості, й навпаки.

З огляду на майбутнє масштабне розширення ЄС, на міжурядовій конференції з підготовки *Ніццького договору* (2000) було ініційовано перегляд системи зважування голосів з метою гарантування відповідності відносної ваги малих та середніх за розміром держав-членів чисельності їх населення. Основними причинами реформи системи З.г.Р.ЄС були, по-перше, бажання держав-членів, які до цього часу мали по два представника в *Європейській Комісії*, отримати певну компенсацію за зміни у складі Комісії, пов’язавши її з питанням З.г.Р.ЄС, а по-друге, ризик порушення балансу між державами-членами під час прийняття рішень в Раді ЄС у разі збереження старої системи З.г.Р.ЄС після вступу в ЄС значної кількості держав, більшість з яких мала невелику кількість населення. На міжурядовій конференції були розглянуті кілька варіантів розв’язання проблеми, починаючи зі З.г.Р.ЄС тісно прив’язаного до кількості населення і закінчуючи системою подвійної більшості. У результаті досягнутого компромісу було збільшено кількість голосів для всіх держав-членів, однак кількість голосів, наданих найбільш населеним державам-членам, зросла відносно інших, що дало можливість забезпечити легітимність рішень Ради на основі демографічного представництва. Згідно із закріпленою *Ніццьким договором* чинною системою З.г.Р.ЄС, яка набула чинності з 1 листопада 2004 р., держави-члени з найбільшою чисельністю населення мають 27-29 голосів, середньою – 7-14 голосів, маленькою – 3 або 4 голоси. Прийняття рішення кваліфікованою більшістю вимагає щонайменше 255 голоси з 345.

Питання визначення кваліфікованої більшості було одним з найбільш дискусійних як під час розробки проекту *Конституції ЄС*, так і в процесі підготовки Лісабонського договору. З двох альтернативних методів визначення *кваліфікованої* більшості – на основі методу зважування голосів або методу *подвійної більшості* – був обраний останній, що означало відмову від зважування голосів і заміну його двома іншими кри-

теріями: більшості держав-членів (кожна держава-член отримує один голос в Раді ЄС) та більшості населення ЄС, що в них проживає. Однак на вимогу окремих держав-членів, зокрема Польщі, запровадження методу подвійної більшості відтерміновано до 1 листопада 2014 р., до якого продовжиться використання методу зважування голосів Договором також передбачене існування перехідного періоду – до 31 березня 2017 р., – упродовж якого метод зважування голосів може бути застосований на вимогу будь-якої держави-члена. За відсутності такої вимоги кваліфікована більшість визначатиметься за новими правилами.

Літ.: *Грицяк І. А.* Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Магістр, 2009; *Дайнен Д.* Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; *Європейський Союз : Основопологаючі акти в редакції Лиссабонського договору з коментаріями.* – М. : ИНФРА-М, 2008; *Копійка В. В.* Європейський Союз : заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *Копійка В. В.* Європейський Союз : історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; *Право Європейського Союзу : навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова.* – К. : Істина, 2009; *Hayes-Renshaw F.* The Council of Ministers / F. Hayes-Renshaw, H. Wallace. – New York, N.Y. : Palgrave Macmillan, 2006; *Horváth Z.* The Union after Lisbon – The Treaty reform of the EU / Z. Horváth, V. Ódor. – HVG-ORAC Publishing House, 2010; *Szyszcak E.* Understanding EU Law / E. Szyszcak, F. Cygan. – London : Sweet & Maxwell, 2005.

Рудік О.М.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ТА БЕЗПЕКОВИЙ ВЕКТОР ПЛАНУ ДІЙ УКРАЇНА–НАТО. Схвалений на Празькому саміті НАТО в листопаді 2002 р. План дій Україна – НАТО, по-суті, став довгостроковою програмою підготовки України до членства в Північноатлантичному альянсі. Він визначив принципи та цілі, реалізація яких мала сприяти інтеграції України в євроатлантичні структури безпеки. З-поміж 64 сформульованих у ньому цілей лише 11 стосуються безпосередньо сфери зовнішньої та безпекової політики, ще 10 – військовому співробітництву, абсолютна ж більшість присвячена питанням суто цивільного характеру – внутрішньополітичним, економічним, правовим та інформаційним.

Зasadничим принципом Плану дій Україна – НАТО було зафіксоване в ньому положення про те, що повна інтеграція у євроатлантичні структури безпеки є пріоритетом і стратегічною метою України. Всі наступні положення Плану дій були підпорядковані цій меті і визначали засоби її досягнення. Важливе значення мала також констатація Україною і НАТО спільності бачення об'єднаної і вільної Європи, спільної рідущості боротися з тероризмом, поширенням зброї масового знищення (ЗМЗ), регіональною нестабільністю та іншими загрозами безпеці. Вагомими чинниками, що спонукали Україну і НАТО до істотного поглиблення відносин між ними, були інтереси національної безпеки та існуюча міжнародна ситуація. У Плані дій було визначено наступні цілі у сфері зовнішньої і безпекової політики: 1) оновлення зовнішньої політики і політики в галузі безпеки з метою відображення мети України щодо повної євроатлантичної інтеграції; 2) реформування державних органів у сфері національної безпеки та оборони, яке б відображало євроатлантичну політику України; 3) ствердження України як ключового донора регіональної стабільності та безпеки, включаючи збільшення внеску України до міжнародного співробітництва з врегулювання конфліктів та підтримання миру; 4) продовження і розширення участі у відповідних операціях з підтримання миру; 5) повне дотримання міжнародних зобов'язань з контролю над озброєнням; 6) подальший розвиток цивільно-військових відносин; 7) розширення участі у міжнародній боротьбі проти тероризму, включаючи повне виконання всіх пов'язаних з цією проблемою резолюцій Ради Безпеки ООН, а також участь у заходах, передбачених Планом дій Партнерства проти тероризму; 8) подальше запровадження необхідних внутрішніх заходів у галузі боротьби з тероризмом, зокрема шляхом зміцнення безпеки кордонів і системи експортного контролю з метою боротьби з поширенням ЗМЗ та засобів її доставки, а також відмивання грошей.

Визначені в Плані дій принципи положення конкретизувались у щорічних Цільових планах, що розроблялися за погодженням з Комісією Україна – НАТО. Цільові плани охоплювали як внутрішні, так і спільні заходи України з НАТО. На заміну їм згідно з рішенням, прийнятим у грудні 2008 р.

Північноатлантичною Радою НАТО та Комісією Україна – НАТО, було запроваджено створення Річних національних програм з підготовки України до набуття членства України в Організації Північноатлантичного договору. Першу таку програму було розроблено в 2009 р.

Річні національні програми засвідчили початок нового етапу співробітництва України з Північноатлантичним альянсом, який відзначався більш високим рівнем інтенсивності та глибиною. Це стосувалося всіх напрямів співпраці, у т. ч. зовнішньої і безпекової політики. Так, у програмі на 2010 р. зазначалося, що Україна буде продовжувати робити свій внесок у справу підтримки миру і стабільності на євроатлантичному просторі та поза його межами, братиме активну участь в операціях та місіях під егідою НАТО в Ісламській республіці Афганістан, Косово, Республіці Іран. Україна зобов'язувалася продовжувати військово-морське співробітництво з Альянсом у рамках антитерористичної операції НАТО в Середземному морі. Планувалися також подальші кроки для практичної реалізації зобов'язань України щодо участі її Збройних Сил в Силах реагування НАТО. Важливим напрямом співробітництва визначено участь у забезпеченні регіональної безпеки, зокрема в рамках Організації за демократію та економічний розвиток (ГУАМ), Організації Чорноморського Економічного співробітництва. Серед поточних завдань цього напрямку є заходи, спрямовані на реалізацію проекту створення спільного українсько-польсько-литовського батальйону “УкрПолЛитбат” та участь у діяльності Чорноморської Групи Військово-Морського співробітництва (BLACKSEAFOR). Програма передбачала також здійснення внеску у врегулювання “заморожених” конфліктів на пострадянському просторі, зокрема щодо розв'язання придністровської проблеми у переговорному форматі “5+2”, у т. ч. на основі українського плану мирного врегулювання та сприяння розв'язання мирним шляхом конфлікту в Грузії (Абхазія, Південна Осетія).

У сфері здійснення контролю над озброєнням і непоширенням зброї масового знищення програма визначила завдання участі України в реалізації ініціативи держав Великої вісімки “Глобальне партнерство проти поширення зброї та матеріалів масового знищення”, а також заходів у рамках Програми спільного

зменшення загрози. Серед поточних завдань було визначено співробітництво з Верифікаційним координаційним центром НАТО та Оборонною групою високого рівня НАТО з питань поширення зброї масового знищення. Вагоме місце в програмі посіли заходи, присвячені боротьбі з тероризмом. Зокрема, йдеться про участь України в реалізації Глобальної ініціативи по боротьбі з актами ядерного тероризму, положень Глобальної контртерористичної стратегії ООН, про співробітництво з Міжнародною організацією цивільної авіації (ІКАО) та Європейською організацією з безпеки аеронавігації (Євроконтроль), про роботу з узагальнення та практичного використання досвіду держав-членів НАТО у сфері боротьби з тероризмом.

План дій Україна – НАТО та річні Цільові плани і національні програми помітно просули Україну на шляху набуття членства у Північноатлантичному альянсі.

Літ.: *Соскін О. І.* Вступ до НАТО – стратегічний вибір України / за заг. ред. О. І. Соскіна. – К. : Вид-во “Ін-т трансформації сусп-ва”, 2008; *Соскін О. І.* Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива / за заг. ред. О. І. Соскіна. – К. : Вид-во “Ін-т трансформації сусп-ва”, 2007; *Тодоров І.* Україна і НАТО / І. Тодоров, О. Філонов, В. Суботін. – К. : Парус, 2008; *Чернеча О.* НАТО та система міжнародної безпеки / О. Чернеча, І. Іваненко. – Донецьк : ОЛТО, 2009; *Федонюк С.* НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи / С. Федонюк, В. Лажнік. – Луцьк : Вид-во Волинського ІДЮ, 2008.

Красівський О.Я., Мороз Ю.М.

ЗОНА ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ (англ. Free Trade Area) – форма міжнародної економічної інтеграції, яка передбачає скорочення та відміну митних тарифів, кількісних обмежень та преференцій у торгівлі між країнами, угруповання та збереження національних митних тарифів у відносинах з третіми країнами (див. *Спільний ринок ЄС та Свободи внутрішнього ринку ЄС*).

У контексті становлення міжнародної економічної інтеграції, де формування економічного і монетарного союзу визнається однією з найвищих форм, **З.в.т.** є одним з початкових етапів її розвитку після створення преференційної торгівлі, яка надає преференційний доступ лише окремим групам товарів з певних країн (див. *Етапи формування єдиного європейського Економічного і монетарного союзу*). Прикладами **З.в.т.** у міжна-

родній практиці є: MERCOSUR – у Південній Америці, NAFTA – у Північній Америці, EFTA та CEFTA (див. *Центральноєвропейська угода про зону вільної торгівлі (CEFTA)*) – у Європі.

Співпраця в межах **З.в.т.** визначається міжнародними дво- чи багатосторонніми угодами. Такі угоди завжди є взаємними. Вони також бувають асиметричними, можуть передбачати перехідні періоди у скасуванні митних чи кількісних обмежень у торгівлі та поряд з питаннями лібералізації товаропотоків можуть торкатися низки інших сфер торговельно-економічної співпраці.

У більшості випадків зона вільної торгівлі поширюється на всі товари, за винятком сільськогосподарських. Угоди, що поряд із запровадженням режиму вільної торгівлі певними товарами, лібералізують інші сфери економічних відносин, називаються “поглибленими **З.в.т.**”, або “**З.в.т.** плюс”. Водночас створення **З.в.т.** не передбачає обов’язкового запровадження спільної торговельної політики щодо третіх країн, як цього вимагає створення, наприклад, митного та економічного союзу. Кожна держава-учасниця **З.в.т.** зберігає автономію у цих питаннях.

З огляду на відсутність спільного зовнішнього торговельного тарифу щодо третіх країн між країнами-учасницями зберігаються митні кордони та пости, які контролюють походження товарів, що перетинають державні кордони. Тому важливу роль відіграє встановлення країни – походження товару. Згідно з міжнародною практикою країною походження товару вважається країна, у якій товар був повністю вироблений або підданий достатній переробці. Лише товари, що відповідають цим критеріям, отримують право на особливе поводження згідно з положеннями **З.в.т.** Метою **З.в.т.** є зменшення бар’єрів для обміну товарами та послугами в такий спосіб, що торгівля може зрости в результаті спеціалізації, поділу праці та, що найважливіше, завдяки порівняльним перевагам. Теорія порівняльних переваг стверджує, що за умов необмеженої ринкової території (за рівних умов), будь-який виробник прагнучим до спеціалізації у тій галузі, де він має порівняльні (радше, ніж абсолютні) переваги. Результатом такого розвитку буде зростання прибутків та загального добробуту у **З.в.т.** Програють у цій ситуації, однак, ті галузі, які мали порівняльні переваги перед тим.

Загалом сумарний вииграш від **З.в.т.** може бути використаний з метою компенсації за наслідки зниження бар’єрів шляхом відповідного обміну між сторонами.

Прикладом успішного створення та ефективного функціонування є **З.в.т.** у межах ЄС. **З.в.т.** та спільний ринок ЄС були створені на підставі Римського договору (1957). Можливості для вільної торгівлі в межах Співтовариств були створені передусім завдяки впровадженню свобод спільного ринку, а саме – свободі пересування товарів. Кількісні обмеження у торгівлі були ліквідовані ще у 1961 р. Процес ліквідації митних обмежень у внутрішній торгівлі був завершений у липні 1968 р. Відтак, побудова **З.в.т.** відбувалася одночасно з побудовою преференційної торгівлі, створення умов для митного союзу та побудовою спільного ринку. Амбітний план щодо преференційної торгівлі, створення **З.в.т.** та митного союзу було достроково успішно реалізовано впродовж 10 років (1958-1968) шляхом поетапної ліквідації митних бар’єрів у торгівлі між д.-ч. Згідно з положеннями Договору спільний ринок мав бути створений поступово за три етапи (12 років), тобто до кінця 1969 р. Проте ця мета не була повністю реалізована. (див. *Спільний ринок ЄС та Свободи внутрішнього ринку ЄС*).

Виокремлюють шість етапів економічної та монетарної інтеграції ЄС, які мають багатонаціональний характер, взаємопов’язані та взаємозумовлені з огляду на цілі побудови ЄС. Межі мають певною мірою умовний характер, але загалом характеризуються так: 1) зона преференційної торгівлі (1950-1957); 2) зона вільної торгівлі (1958-1968); 3) митний союз (1968-1986); 4) спільний (єдиний) ринок (1987-1992); 5) економічний союз (1993-1998); 6) економічна та монетарна інтеграція (1999 – триває).

Колишні Комісар ЄС Пітер Мендельсон і Президент України Віктор Ющенко 18 лютого 2008 р. розпочали переговори стосовно укладення угоди про **З.в.т.** між ЄС та Україною. Необхідною передумовою початку перемовин щодо Угоди про зону вільної торгівлі з ЄС (УВТ) був вступ до Світової організації торгівлі (СОТ), членом якої Україна формально стала 16 травня 2008 р.). Переговори з ЄС розпочалися 5 лютого 2008 р., тобто паралельно із завершенням формальної процедури приєднання до СОТ.

УВТ Україна – ЄС стане невід’ємною частиною майбутньої Угоди про асоціацію, переговори щодо якої розпочато 6 березня 2007 р. УВТ є частиною ширшої політики ЄС, спрямованої на встановлення стабільних і сприятливих сусідських стосунків шляхом зміцнення економічних зв’язків.

УВТ між Україною та ЄС має стати першим документом нового типу “глибоких та всеохоплюючих” торговельних угод. УВТ охоплюватиме широкий спектр питань, пов’язаних з торгівлею (“всеохоплююча угода”), а її метою є усунення перепон для торгівлі, що виникають “поза кордонами” держав, шляхом нормативно-правового наближення, таким чином частково відкриваючи/розширюючи внутрішній ринок ЄС для України (“глибока угода”). УВТ надасть Україні “частку на внутрішньому ринку ЄС”.

Обговорення проводяться в рамках засідань робочих груп, присвячених наступним темам: 1) торгівля товарами; 2) торгівля і статистика; 3) правила походження товарів; 4) послуги, капітал та інвестування; 5) інтелектуальні права власності (у т. ч. географічні походження); 6) митний контроль та сприяння торгівлі; 7) державні закупівлі; 8) конкуренція (антидопінгова політика і державна допомога); 9) санітарні та фітосанітарні заходи; 10) енергетичні питання, пов’язані з торгівлею; 11) тарифні пропозиції; 12) розв’язання суперечок; 13) прозорість.

Літ.: *Мудрий Я.* Словник-довідник термінів з європейської інтеграції / Я. Мудрий ; за заг. ред. Я. М. Мудрого, О. М. Рудіка та ін. – К. : Міленіум, 2009. – 588 с.; *Стрельцов В. Ю.* Європейська економічна інтеграція : навч. посіб. / В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – 148 с.; *Тоді Ф.* Нарис історії Європейського Союзу / Ф. Тоді ; пер. з англ. М. Марченко. – К. : К.І.С., 2001. – 136 с.; *Интернет-сторінка Представництва ЄС в Україні / Зона вільної торгівлі між Україною та ЄС.* – Режим доступу : http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/trade_relation/free_trade_agreement/index_uk.htm

Заворітня Г.П.

ЗОНА ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ МІЖ КРАЇНАМИ АСЕАН (англ. ASEAN Free Trade Area, AFTA) представляє собою торговельний блок Асоціації Південноазійських держав, який підтримує виробничі процеси в 10 країнах-учасниках: Бруней, М’янма, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, Філіппіни,

Сінгапур, Таїланд та В’єтнам. Угода про створення АФТА була підписана 28 січня 1992 р. в Сінгапурі шістьма країнами-засновницями. АФТА є ядром регіональної інтеграції в Азії, оскільки є найбільш інституціоналізованою структурою, має внутрішню зону вільної торгівлі (остаточне оформлення передбачається у 2015 р.), а також має підписані або веде переговори про підписання угод про вільну торгівлю з усіма найбільшими економіками в Азії – Китаєм, Японією, Індією і Південною Кореєю, а також ЄС.

Присутність і зацікавлення багатьох впливових акторів у регіональних справах зумовлює існування конкурентних трансрегіональних інтеграційних проєктів. Угода про вільну торгівлю між АСЕАН і Китаєм вступила в дію 1 січня 2010 р.

Нині найбільш потужною зоною вільної торгівлі в Східній Азії є Китай+АСЕАН (КАФТА). В 2010 р. обсяг товарообігу між сторонами склав 292,78 млрд дол. США, що у порівнянні з 2009 р. зафіксувало зростання на 37,5%. Тож тенденцією, яка чи не найбільш виразно проявляється у процесах регіоналізації в Південносхідній Азії, є посилення ролі Китаю і, відповідно, динамічний розвиток процесів у руслі його інтересів. У рамках КАФТА скасовані більшість митних тарифів, податків, а також кількісних обмежень у взаємному товарообігу, що дає змогу Китаю відтіснити конкурентів з третіх країн в імпортних операціях у регіон. Не тільки обсяги торгівлі, а й фінансові вливання Китаю в інфраструктурні проєкти країн-учасниць АСЕАН, пільгове кредитування та підтримка їх модернізації створили сприятливі умови для масштабного залучення китайських компаній до ведення бізнесу в регіоні. Зі свого боку Китай очікує лояльності країн АСЕАН щодо можливості переходу на юань в регіональних розрахунках. Підвищується роль Сянгану (Гонконгу) як офшорного центру розрахунків в юанях, аналогічна форма розрахунків прийнята в операціях між Гуансі-Чжуанським автономним районом та країнами АСЕАН. Це дає змогу припустити, що в середньостроковій перспективі юань перетвориться на валюту регіональних розрахунків, з можливістю дальшої інтернаціоналізації.

Літ.: *Офіційний сайт АСЕАН.* – Режим доступу : <http://www.aseansec.org/>

Стрельцов В.Ю.

I

ІДЕЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕВОЛЮЦІЇ – розвиток ідеї європейської єдності. До середини XX ст. було розроблено до 200 проєктів об'єднання Європи. Існувало два підходи: спроби силового об'єднання на імперських засадах та утворення федерації чи конфедерації європейських держав на принципах рівноправності.

Після падіння в 476 р. Західної Римської імперії її законним спадкоємцем вважалася Східна Римська, або Візантійська, імперія, яка протягом майже всього свого існування не полишала думки про відновлення колишньої імперії. В окремі періоди, як за Юстиніана (527-565), вона, здавалося, наближалася до реалізації цієї мети. Західнохристиянський світ у ранньому Середньовіччі двічі намагався створити своє власне політичне об'єднання у формі імперії незалежної від Візантійської. Перша спроба належала королю франків Карлу Великому, який зміг об'єднати майже всі колишні провінції Західної Римської імперії і наприкінці 800 р. коронувався в Римі імператорською короною. Проте перша спроба об'єднати західнохристиянський світ у єдиній християнській імперії виявилася невдалою, відцентрові тенденції найсильніше проявилися практично відразу після смерті її засновника, і на початку X ст. імператорський титул вийшов із вжитку. Друга спроба відновлення Римської імперії належала королю Східно-Франкського королівства Оттону I Великому, який у 962 р. коронувався імператором Священної Римської імперії, підпорядкувавши собі римських пап.

Але X-XI ст. позначилися важливими змінами у взаємовідносинах між папством та імператором. Реформування католицької церкви в результаті розвитку клонійського руху, створення її високоцентралізованих владних структур, дедалі більші розбіжності між папою й імператором переросли у відкрите зіткнення під час перебування на

римському престолі Григорія VII Гільдебранда. Папи почали претендувати на верховну законодавчу й судову владу і підпорядкування папському престолу християнських держав Європи. Ці спроби як німецьких імператорів, так і римських пап об'єднати Західну Європу на принципах, установлених імперіями стародавнього світу, були відкинуті. Хоча в подальшому силові методи задля об'єднання Європи використовувалися неодноразово, у XVI ст. це намагався зробити імператор Священної Римської імперії Карл V Габсбург, наприкінці XVIII – на початку XIX ст. – французький імператор Наполеон I, у XX ст. – німецький кайзер Вільгельм II. Остання спроба належала нацистам на чолі з А.Гітлером.

Разом з тим посилювалася протилежна тенденція – спроба запобігти міждержавним конфліктам у Європі і визначити шляхи примирення й об'єднання держав. Європейські мислителі і політичні діячі – прихильники “єдиної Європи”, починаючи з Середньовіччя, вбачали саме в державі та її інтересах першопричину міждержавних суперечностей, що спричиняють воєнні конфлікти, і висловлювалися за обмеження державного суверенітету й утворення наднаціонального об'єднання, яке б керувалося, насамперед, спільними інтересами, а не інтересами окремих держав. Ця мета залишалася незмінною протягом століть, змінювалися лише завдання, форми та методи досягнення такого об'єднання.

Один з перших подібних проєктів розробив на рубежі XIII-XIV ст. домініканський монах П'єр Дюбуа (1255-1320). Він обґрунтував ідею поновлення на релігійній основі втраченої єдності європейських народів шляхом утворення конфедерації як найкращої форми існування християнського світу. Майже одночасно з ним свій план створення європейської конфедерації висунув відомий поет Данте Аліґ'єрі (1265-1321). У по-

дальшому аналогічні проекти обґрунтовували чеський король Їржі Подебрад (1420-1471), міністр французького короля Генріха IV герцог Сюлі (1560-1641).

У Новий час, починаючи з Еразма Роттердамського (1467-1536), активно розробляється концепція забезпечення “Вічного миру” в Європі, найбільш відомими представниками якої були французький філософ Емерик Круссе, англійський політичний діяч Уільям Пенн (1644-1718), французький просвітник абат Шарль Сен-П’єр (1658-1743), англійський філософ і правознавець Єремія Бентам (1748-1832), Іммануїл Кант (1724-1804).

XVIII ст. позначилося новими акцентами в проєктах побудови єдиної Європи: на противагу концепції християнської єдності обґрунтовується концепція європеїзму. Одним з перших на цьому акцентував увагу Вольтер (1694-1778), пізніше цю думку висловив Жан-Жак Руссо (1712-1778).

XIX ст. характеризувалося ідеалом держави-нації, що, як вважалося, відповідає будь-яким вимогам, які людство могло вигадати. Але чимало мислителів, що належали до різних суспільних течій, були прибічниками об’єднаної Європи. Серед них були представник утопічного соціалізму А.Сен-Сімон (1760-1825), один з найбільш активних діячів “Молодого Європи” Дж.Мадзіні (1805-1872), ідеолог одного з напрямів анархізму П.-Ж.Прудон (1809-1865), один з лідерів фрїтредерів в Англії Р.Кобден (1804-1865), французький письменник, пацифіст В.Гюго (1802-1885), німецький соціал-демократ К.Каутський (1854-1938) та ін. Саме Віктор Гюго у 1849 р. проголосив ідею “Сполучених Штатів Європи”, яка була найбільш популярною протягом наступного століття.

Незважаючи на різноманітність проєктів досягнення європейської єдності, їх спільними рисами було обґрунтування необхідності об’єднання держав, створення наднаціональних органів, арбітражне врегулювання міждержавних конфліктів, утворення спільної армії для застосування санкцій проти порушників та боротьби із зовнішньою загрозою. Перехід до індустріального суспільства зумовив посилення уваги до питань розвитку взаємної торгівлі.

Перша та Друга світові війни посилили пацифістські настрої, сприяли подальшому розвитку ідеї європейської єдності як єдиної можливості виходу з кризи. Тому тема “євро-

пеїзму”, загальної долі європейських народів набула в цей період особливого звучання. Відбувається перехід від розробки окремими мислителями проєктів об’єднання Європи до створення потужних громадських рухів, спрямованих на втілення цієї ідеї в практику. Тривала **І.є.є.** заклала основу для формування сучасних концепцій європейської інтеграції, переконала більшість європейців у необхідності їх реалізації.

Літ.: Копійка В. В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; Прокопенко Л. Л. Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; Jastawski Kazimierz. Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004.

Прокопенко Л.Л.

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКА У СФЕРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ (англ. European security and defence identity) – 1)

результат ідентифікації (отождоження) європейських країн щодо розуміння ними принципів застосування сили під час проведення гуманітарних інтервенцій (військових та поліцейських операцій) і використання інститутів ЄС як основи співробітництва в сфері безпеки; 2) процеси нормативно-правового забезпечення та інституціонального становлення зовнішнього, безпекового та оборонного компонентів ЄС, посилення власного військового потенціалу.

Можливість виникнення кризових ситуацій в Європі, в які США не захочуть втручатися, породило ідею створення усередині НАТО “європейської опори”, тобто формування **І.є.с.б.о.** У зв’язку з цим у січні 1994 р. Рада НАТО на засіданні в Брюсселі визнала за необхідне формування такої специфічної програми. На формування **І.є.с.б.о.** вплинули кризи кінця ХХ – початку ХХІ ст., тобто Боснійська (1995 р.), Косовська (1999 р.), Іракська (2003 р.). Кризи прискорювали формування **І.є.с.б.о.**

Перший крок до реалізації цієї програми був зроблений на засіданні Ради НАТО в червні 1996 р. у Берліні. З того часу Євросоюз почав створювати власні політичні і військові структури для забезпечення політичного контролю і стратегічного управління у разі кризи. Відповідно до цього на Саміті ЄС у Гельсінкі (грудень 1999 р.) була прийнята так

звана “Стратегічна мета – 2003”, що давала змогу ЄС проводити цивільні поліцейські та військові операції з урегулювання криз.

Стратегічна мета – 2003. ЄС повинен мати можливість самостійно приймати рішення і там, де НАТО не задіяне цілком, санкціонувати, а потім і вести воєнні операції під своєю егідою, реагуючи на міжнародні кризи на підтримку Європейської політики в галузі безпеки і оборони. Було погоджено, що будуть розроблені й прийняті загальноєвропейські завдання стосовно створення готових до розгортання військових сил.

Військові сили й засоби для здійснення завдань. Держави-члени зобов’язані надавати ЄС необхідні сили й засоби для того, щоб охопити весь обсяг завдань. Такі сили й засоби дадуть змогу ефективно проводити операції під егідою ЄС, а також виконувати свої функції в НАТО та брати участь в місіях під егідою НАТО. Європейські військові можливості розвиватимуться на базі наявних національних та багатонаціональних сил і засобів, що мають бути готовими до участі в операціях ЄС з урегулювання криз. Ці операції можуть проводитися як з використанням комунікацій, сил і засобів НАТО, так і без них. Особливу увагу було приділено вжиттю ефективних заходів щодо сумісності, гнучкості командування й управління, мобільності розгортання, здатності до тривалих дій, виживання.

Держави-члени ЄС поставили за мету до 2003 р. забезпечити розгортання та утримання збройних сил кількістю 50-60 тис. осіб, які здатні до оперативного використання протягом 60 днів в рамках виконання завдань. На саміті ЄС у м.Фейра (19-20 червня 2000 р.) було вирішено доповнити майбутні європейські збройні сили цивільною поліцією чисельністю до 5 тис. осіб. Ці формування повинні мати необхідні сили та засоби командування, управління й розвідки, служби тилу та інші служби матеріально-технічного забезпечення, а можливо, повітряні і військово-морські підрозділи.

Стратегічна мета – 2010. Напружена робота щодо усунення дефіциту можливостей ЄС тривала до кінця 2003 р., в результаті чого був створений відповідний пакет сил. Однак протягом кількох років у здійсненні програм **І.с.б.о.** з’явилася низка негативних факторів, що перешкоджали повноцінній реалізації заданого курсу: відсутність по-

літичної волі лідерів європейських держав, труднощі із налагодженням механізму прийняття рішень, фінансові проблеми. У зв’язку з цим було проведено всебічну оцінку військових можливостей. Рада ЄС у червні 2004 р. затвердила “Стратегічну мету – 2010”. Відповідно до цієї мети країни-члени взяли на себе зобов’язання бути спроможними до 2010 р. здійснювати швидкі та рішучі дії в усьому спектрі операцій з урегулювання криз, визначених у Договорі про ЄС, а саме: гуманітарні та рятувальні завдання, завдання з підтримання миру, а також завдання із застосування сили при врегулюванні криз, включаючи примушення до миру. Як визначено у Європейській стратегії безпеки, завдання мають включати проведення спільних операцій з роззброєння, а також підтримку третіх країн у боротьбі з тероризмом і здійсненні реформ у секторі безпеки. ЄС має бути спроможним розпочати й забезпечити проведення кількох різних операцій одночасно.

Спроможність ЄС розгорнути необхідне угруповання військ з високим рівнем готовності у відповідь на кризову ситуацію є ключовим елементом Стратегічної мети – 2010. Угруповання має бути ефективним з військового погляду, надійним і базуватися на концепції “бойових груп”. Ці бойові групи будуть мати специфічну форму сил швидкого реагування й складатимуться з комбіновано-го механізованого батальйону з підрозділами бойової підтримки та забезпечення. Швидке реагування в цьому контексті передбачає оперативне прийняття рішень та здійснення планування, а також швидке розгортання сил щодо проведення певної місії. Завданням ЄС є спроможність прийняти рішення на початок операції за 5 днів після затвердження Радою ЄС “Концепції щодо врегулювання кризи”. Розгортання сил та їх спроможність розпочати виконання завдань у кризовому районі мають реалізуватися не пізніше, ніж через 10 днів після прийняття рішення про початок операції. Країни-члени взяли на себе зобов’язання створити 15 бойових груп швидкого реагування (Західноєвропейська – Франція, Німеччина, Бельгія, Люксембург та Іспанія; Франко-Бельгійська – Франція, Бельгія, Люксембург; Німецько-Нідерландська – Німеччина, Нідерланди та Фінляндія; Німецько-Австрійська – Німеччина, Чехія та Австрія; Італо-

Угорська – Італія, Угорщина й Словенія; Південноєвропейська амфібійна – Італія, Іспанія, Греція та Португалія; Балтійська – Польща, Німеччина, Словаччина, Латвія й Литва; Скандинавська – Естонія, Швеція, Фінляндія та Норвегія; Британсько-Нідерландська амфібійна – Великобританія та Нідерланди; Балканська – Греція, Румунія, Болгарія; Чехословацька – Чехія, Словаччина). Франція, Італія, Іспанія та Великобританія заявили про намір формувати власні групи. Ці групи будуть використовуватися у військових операціях, які проводяться на підставі мандату ООН як передові підрозділи, що забезпечують розгортання довготривалої та широкомасштабної місії ООН. Також вони можуть використовуватися автономно під час виконання невеликих за масштабом місій. Згідно з прийнятими зобов'язаннями повну готовність груп планувалося досягнути за 2007-2010 рр., а частково бойові групи мали бути готові вже до 2005 р. Відповідно до цього ЄС зобов'язався в 2005-2007 рр. забезпечити проведення мінімум однієї військової операції на рівні бойової групи, з 2007 р. – двох окремих військових операцій, при цьому мати можливість розпочати їх майже одночасно. Було визначено такий перелік основних завдань:

- створити у 2004 р. у Військовому штабі ЄС Цивільно-військову групу, яка буде спроможна в обмежені терміни розгорнути оперативний центр на випадок проведення операції з урегулювання кризи (виконано);
- створити в 2004 р. Європейське оборонне агентство, що дасть змогу зменшити визначені дефіцити можливостей ЄС у галузі військового забезпечення (розпочало свою роботу з 2005 р.);
- налагодити в 2005 р. координацію дій у сфері стратегічних перевезень, а до 2010 р. створити можливості, що даватимуть змогу самостійно здійснювати повний спектр стратегічних перевезень (авіаційні, морські, сухопутні) на підтримку можливих операцій;
- завершити в 2007 р. створення бойових груп швидкого реагування (на сьогодні триває робота щодо створення концепції бойових груп);
- забезпечити створення до 2008 р. власного літака для здійснення стратегічних перевезень;
- удосконалити до 2010 р. проведення операцій ЄС усіх рівнів шляхом досягнення

взаємосумісності засобів зв'язку як наземного, так і космічного базування.

З метою реалізації завдань **І.с.с.б.о.** було створено низку інституцій та установ, таких як Європейське оборонне агентство, Супутниковий центр Європейського Союзу, Європейський коледж безпеки і оборони, Інститут дослідження проблем безпеки ЄС, Центр інформування та моніторингу виникнення надзвичайних ситуацій Європейської комісії. На сьогодні відповідні структури ЄС продовжують опрацювання концепції **І.с.с.б.о.** В її основу покладено розвиток практичної співпраці між НАТО і ЄС, яка базується на так званих *домовленостях* “*Берлін-плюс*”. Ці домовленості ґрунтуються на розумінні того, що розвиток військових можливостей є загальними для обох організацій та будуватимуться на принципах партнерства, ефективного діалогу, співробітництва й прозорості. При цьому визначається, що ЄС і НАТО залишаються різними організаціями, мають рівну автономію щодо прийняття рішень з урахуванням інтересів усіх країн-учасниць. Відповідно до цього документа НАТО надаватиме ЄС можливість користуватися штабними структурами альянсу, включаючи доступ до процесу військового планування, інформаційних, розвідувальних ресурсів, сфери тилового забезпечення під час проведення власних військових і миротворчих операцій. Командні структури ЄС координуватимуть свої дії з командними структурами НАТО. Також передбачається можливість залучення до операцій у рамках Європейської політики у сфері безпеки й оборони країн НАТО, що не є членами ЄС.

ЄС сьогодні відіграє головну роль у забезпеченні стабільності у різних куточках світу. За останні 10 років Європейська політика безпеки та оборони забезпечила це за допомогою 22 місій на чотирьох континентах. Для України можливості брати участь у **І.с.с.б.о.** є принципово обмеженими – вона може (за власним бажанням за умов підписання додаткових угод) брати участь у певних спільних діях та операціях, однак з боку ЄС не існує жодних безпекових зобов'язань щодо України.

Літ.: *Абрамов В. І.* Європейський Союз : підручник / В. І. Абрамов, О. Ф. Деменко, О. І. Пошедін. – 2-ге вид. допов. та випр. – К. : НАОУ, 2008; *Грицяк І. А.* Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Го-

воруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2009; *Залевски М.* Вопросы идентичности в международных отношениях / М. Залевски, С. Энло // Теория международных отношений на рубеже столетий ; под ред. К. Буса и С. Смита. – М. : Гардарики, 2002; *Микал О. К.* Європейська інтеграція України: поточна ситуація, завдання та пріоритети державної політики / О. К. Микал. – К. : НISД, 2010.

Абрамов В.І.

ІЗОЛЯЦІОНІЗМ (англ. isolationism) – термін, що зазвичай використовують для позначення напрямку в зовнішній політиці, в основі якого лежить ідея невтручання у справи інших держав, націй, народів, етносів. Стосовно економіки **І.** призводить до автаркії, коли зовнішній товарний оборот зводиться до мінімуму. **І.** як політичне поняття почало активно використовуватися (з середини XIX ст.) для позначення напрямку в зовнішній політиці США, в основі якого лежала ідея невтручання в європейські справи взагалі і у збройні конфлікти зокрема. Теорія та практика тогочасного **І.** склалися під впливом низки факторів: географічна відособленість Американського континенту, створення в США ємного внутрішнього ринку, яке сприяло тому, що значна частина буржуазії мало цікавилася заокеанською експансією; відносна військова та економічна слабкість США в перші десятиліття після їх створення. На ранній стадії **І.** був своєрідним відображенням американського націоналізму, він відіграв суттєву роль у протидії втручанням монархічної Європи, передусім Великої Британії, яка прагнула до відновлення втрачених позицій на Американському континенті. Застосовувані фактично тільки щодо Європи принципи ізоляціонізму не означали політичної, а тим паче економічної ізоляції США загалом. Керівники американської зовнішньої політики вбачали практичний зміст **І.** в тому, щоб з вигодою для себе використати суперечності між європейськими державами, відмовившись від укладання з ними довгострокових військово-політичних союзів і проголосивши нейтралітет США у війнах в Європі (вперше в 1793 р.), але відходячи від нього у найбільших світових збройних конфліктах. Звідси практика **І.** породжувала політику “свободи рук”. Ізоляціоністські принципи і пов’язана з ними доктрина Монро стали коліскою пан-

американізму, вони стали ширмою для прикриття експансіоністських прагнень США в Латинській Америці. Зі вступом США в епоху імперіалізму монополістичні кола намагалися використати принципи **І.** для розширення експансії на інші райони світу, вживаючи в цих цілях нові можливості.

У XX ст. багато соціалістичних країн також проводили політику обмеження міжнародних контактів, хоча це ніколи не декларувалося офіційно. У СРСР самоізоляція досягла піку в післявоєнний період правління Сталіна: неможливість неслужбових поїздок громадян за кордон, жорсткі обмеження на пересування іноземців по країні, зведення до мінімуму зовнішньої торгівлі, протекціоністські заходи щодо економіки. Яскравим прикладом **І.** свого часу була японська політика сакоку – стан і політичний курс міжнародної ізоляції Японії від країн Заходу, що проводилася сьогунатом Токугава у XVII – першій половині XIX ст. з метою забезпечення міцності влади сьогунату, ліквідації іноземних впливів, насамперед християнства, та монополізації міжнародних торгівлі, кореспонденції і відносин самурайським урядом.

Сьгодні прикладом **І.** служить Північна Корея – політика Чучхе (північнокорейська ідеологія, проголошена в 1955 р. Кім Ир Сенем).

Літ.: *Барам Д.* Глобализация или изоляционизм? / Д. Барам. – Режим доступа : <http://www.apn.ru/themes/theme277.htm>; *Бжезинський З.* Велика шахівниця / З. Бжезинський. – Львів-Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000; *Гаджиев К. С.* Геополитика / К. С. Гаджиев. – М. : Междунар. отношения, 1997; *Кисельов П. Л.* Методология геополитики / П. Л. Кисельов. – Х. : Вид-во ХарPI УАДУ Магістр, 2002; *Мадіссон В. В.* Сучасна українська геополітика : навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл. / В. В. Мадіссон, В. А. Шахов. – К. : Либідь, 2003.

Розпутьенко І.В.

ІММІГРАЦІЯ (від лат. immigro – вселяюся) – в’їзд у країну іноземців для постійного проживання або тривалого перебування, що часто супроводжується набуттям громадянства.

Поняття **І.** відрізняється в різних країнах. Дослідження ООН, присвячене уніфікації поняття “іммігрант”, виявило сім критеріїв його визначення. Найважливішим з них є місце проживання, тобто іммігрантами вважаються особи, які не були жителями краї-

ни, принаймні рік і в'їхали з метою проживання в ній. Важливим критерієм **I.** є громадянство. Часто іммігранти асоціюються з іноземцями, тобто негромадянами. Проте зв'язок між міграцією та громадянством не є прямим. Деякі категорії іммігрантів отримують громадянство країни призначення автоматично, наприклад євреї, які переїжджають до Ізраїлю. Разом з тим діти іноземців, навіть народжені в країні перебування, зазвичай залишаються іноземцями. У США, Австралії, деяких інших державах для ідентифікації іммігрантів використовується така ознака, як місце народження. Це досить об'єктивний показник, оскільки протягом життя він не змінюється.

Відповідно до розроблених ООН рекомендацій щодо міграційної статистики розрізняють довго- і короткотермінових іммігрантів. До першої групи належать особи, які в'їжджають у країну з наміром залишитися в ній на строк понад один рік (які ніколи раніше не проживали в цій країні безперервно понад один рік, або якщо вони перебували в цій країні безперервно понад один рік, потім вони безперервно були відсутніми понад один рік з моменту останньої присутності понад один рік). До другої групи належать особи, які прибувають в країну з наміром перебування в ній рік чи менше з метою здійснення діяльності, що оплачується в цій країні.

I. відіграла вирішальну роль у заселенні великих територій та формуванні багатьох націй. Так званими країнами традиційної **I.** є США, Канада, Австралія, Нова Зеландія. У другій половині ХХ ст. на країни **I.** перетворилися практично всі держави Західної Європи. Третина іммігрантів у світі проживають в Північній Америці, в Азії мешкає 27,6% від їх загальносвітової кількості, а в Європі – близько 24%. Лише 9% проживають в Африці, приблизно по 3% в Океанії і Латинській Америці. Щодо співвідношення чисельності іммігрантів до всього населення, то найбільша їх частка – 15% характерна для країн Океанії (завдяки таким класичним країнам **I.**, як Австралія та Нова Зеландія). 14% населення становлять іммігранти у Північній Америці, в Європі – 9%. Натомість іммігрантами є менше від 2% населення Африки, Азії, Латинської Америки. Найбільша частка іммігрантів (кожний шостий у 1990 р. і кожний п'ятий у 2010 р.) про-

живають у США – понад 38 млн осіб (6%) є мешканцями Російської Федерації, що пов'язано з перетворенням унаслідок розпаду СРСР внутрішньої міграції в рамках єдиної держави на зовнішню, а також з імміграційною привабливістю країни для населення пострадянських держав, її потребами в іноземній робочій силі. На третьому місці за кількістю іммігрантів перебуває Німеччина, далі йдуть Канада і Саудівська Аравія.

Україна входить у десятку країн з найбільшою чисельністю іммігрантів. За даними перепису населення 2001 р., у державі проживали 5,2 млн осіб, які народилися поза її межами, тобто були іммігрантами, що становило 10,7% від загальної чисельності населення. Разом з тим 78% з них прибули в Україну ще до проголошення незалежності з інших радянських республік, тобто були на той час внутрішніми мігрантами. Іммігранти з країн СНД, за переписом, становили 92,6% від усіх іммігрантів в Україні. Їх чисельність помітно поповнилася в перші роки після розпаду СРСР, коли репатріація етнічних українців та вихідців з України інших національностей не лише компенсувала природні втрати населення, а й забезпечувала його зростання – рекордний міграційний приріст у майже 300 тис. осіб було досягнуто 1992 р. Таким чином, високий відсоток іммігрантів в населенні України є наслідком тривалого перебування в складі союзної держави, а не імміграційної привабливості для іноземців, чисельність яких в Україні становить лише трохи більше від 200 тис. осіб.

Більшість країн світу запровадили систему регулювання **I.**, для чого розроблено спеціальне законодавство, застосовується система квот та преференцій тощо. Здійснення політики щодо **I.** покладено на спеціальні органи державного управління – служби з **I.**, які створюються зазвичай при міністерствах праці, внутрішніх справ, безпеки.

Масова **I.** призводить до швидкого наростання етнічної різноманітності населення країн, що приймають, яке ускладнює забезпечення суспільної єдності і висуває перед державою непросте завдання управління суспільством, що складається з інколи досить далеких з культурного погляду груп. Тому важливою складовою імміграційної політики розвинутих держав останнім часом стала політика інтеграції іммігрантів, яка має забезпечити щонайповніше соціально-еко-

номічне, культурне, політичне включення іммігрантів у місцеве суспільство, формування на цій основі нової суспільної єдності.

Літ.: *Малиновська О. А.* Міграція та міграційна політика : навч. посіб. / О. А. Малиновська. – К. : Центр учб. л-ри, 2010; *Юдина Т. Н.* Міграція : словарь основных терминов : учеб. пособие / Т. Н. Юдина. – М. : Изд-во РГСУ; Академ. проект, 2007. *Малиновська О. А.*

ІМПЕРІЇ СВІТОВІ – керовані централізовано держави, до складу яких входить багато народів. **І.с.** видаються, з одного боку, як охоронці миру й успіху, що несуть відповідальність перед народами за їх захист, сприяють шануванню небес. З другого боку, **І.с.** політично постають як системи гноблення, а економічно – як інструмент експлуатації; морально вони сприймаються як гібридний продукт, а богословські – як кара божа.

До **І.с.** відносять Перську імперію (550 до н.е. – 651 н.е.), Римську імперію (509 до н.е. – 476 н.е.), Китайську імперію Династії Ган та Квін (403 рр. до н.е. – 220 н.е.), Франкську Велику імперію (768-814 рр.), Священну Римську імперію (962-1648 рр.), Імперію Толтеків та ацтеків (1000-1521 рр.), Імперію Інків та Перуанських Хіму (1000-1536 рр.), Монгольську імперію (1206-1368 рр.), Візантійську імперію (527-1054 рр.), Імперію Кхмерів (600-1150 рр.), Оттоманську імперію (1299-1571 рр.), Іспансько-американську імперію (1492-1800 рр.), Дунайську (Австро-Угорську) імперію, Японську імперію (1588-1853 рр.), Британську імперію (1760-1840 рр.), Російську імперію (1613-1796-1917 рр.), Радянську імперію (1922-1991 рр.), Імперію Сполучених Штатів Америки (1945 р. – н.ч.).

Перська Імперія (П.і.) (550 до н.е. – 651 н.е.). Зародження П.і. прослідковується приблизно з 1000 р. до н.е., коли численні кочові народи, зокрема перси і жителі Мідії, дрейфували з Центральної Азії до сьогодишнього Ірану. Приблизно в 550 р. до н.е. провідником персів був енергійний військовий стратег Сирус Великий (Cyrus the Great), член сімейства Ахеменідів (Achaemenid), яке було при владі протягом кількох століть. Між 558 і 529 рр. до н.е. він захопив контроль над територією, яку зараз займають Іран, Лівія і Туреччина, протягнувши свою імперію з Єгипту до Індії. Після смерті Сируса в 529 до н.е. величезну імперію зміцнив Дарій

(Darius), інший член династії Ахеменідів, який об'єднав багато завойованих міст і родових груп в єдину Перську державу протягом свого царювання з 522 до 486 рр. до н.е. Він запровадив уніфіковану монетну систему (чеканку), приєднав Єгипет і північно-західну Індію до імперії, яка простягнулася майже на 2 млн квадратних миль. 20 провінціями Персії управляли сатрапи (або губернатори). Для управління обширною територією правителі Ахеменідів проклали дорогу протяжністю 1600 миль від Егейського побережжя Західної Анатолії до того місця, де зараз розташований західний Іран, а також численні другорядні дороги. Дорогами швидко пересувалися війська до неспокойних місць та торговці, які возили товар для обміну та продажу. Правителі Перської імперії Сирус і Дарій управляли на обширній території досить успішно певною мірою завдяки толерантному ставленню до місцевих звичаїв, правової системи та інших релігій.

Римська імперія (Р.і.) (509 до н.е. – 476 н.е.). До 509 р. до н.е. римляни управляли етрусками і замінили їхню монархію на Римську республіку. Рим став лідером у вільній конфедерації Римських міст у центральній Італії, об'єднаний проти їх етруських ворогів і навколишніх диких племен (сабінів, волсків). Рим розширив свою територію, і до 280 р. до н.е. Італійський півострів був об'єднаний урядом цього міста. Залишки етрусків поглинула римська культура. Р.і. як держава, що виникла в басейні Середземного моря, з тривогою сприймалася Фінікійським містом Карфагеном у північній Африці, який протягом сторіч борювався з греками. Між Р.і. і Карфагеном виникли серії конфліктів, відомі як Пунічні війни. У 146 р. до н.е. Р.і. зруйнувала Карфаген, який згорів і, за легендою, був переораний з сіллом, щоб там нічого знову не росло.

Навіть коли Р.і. міцніла, її республіканський уряд руйнувався через боротьбу за владу, яка все більше концентрувалася в руках військових. Юлій Цезар (Caesar), який добився популярної підтримки кривавими перемогами в Галії (Західна Європа), Азії, Єгипті і Африці, в 49 р. до н.е. захопив Рим і взяв контроль над урядом. Керуючи як ефективний диктатор, обіцяючи відновити республіку, Цезар викликав гнів супротивників, які вбили його в Римському форумі в 44 р. до н.е. Спадкоємцем Цезаря став його внучатий

племінник Гайус Октавіус (Gaius Octavius), який узяв ім'я Август (Augustus). Август утихомирив Р.і. і маскував це у величі. Він керував широкою програмою громадських робіт і став захисником мистецтв, про що свідчать успіхи таких авторів, як Овідій, Лівій, Вергілій і Гораций.

Свого вищого ступеня розвитку Р.і. досягла в другому сторіччі н.е., коли вона простяглася від Англії до Персидських безкраїв і Каспійського моря. Римські театри розважали публіку в Африці, римські водопроводи були запроваджені у Франції, римські вілли з відхожими місцями в приміщенні “стрибнули” в Британію. 50 тис. миль твердої поверхні доріг зв'язало Р.і. спільно. Кам'яні стіни проти “варварів” були побудовані уздовж Дунаю, за Рейном, в Сирії і в Північній Африці; стіна Адріана простягнулася по північній Англії від моря до моря. Обширні кордони Р.і. охороняла армія приблизно з 300 тис. легіонерів, розташованих у постійних таборах. Вільні чоловіки в будь-якій країні Р.і. могли стати римськими громадянами. Існуюче римське право вимагало укладати контракти між людьми в їх ділових стосунках; такі контракти були предметом розгляду в судах. Відповідачі вважалися невинними, поки не буде доведена вина. Деякі освічені римські монархи настійно вимагали усюди ефективного управління і швидкого правосуддя. Внизу соціальної драбини були раби. У II-му ст. до н.е. раби різних національностей, захоплені у війнах, склали одну третину римського населення.

Зміни в Р.і. в перші сторіччя н.е. знову призвели до поступового захоплення вищої влади військовими, втрати демократії і представницького управління, що спричинило суспільну недовіру. Постійні напади “варварів” було дорого відбивати, та й кошти марнувалися в боротьбі між конкуруючими імператорами. У 284 р. н.е. імператор Діоклеціан вирішив, що імперія занадто велика для ефективного управління і поділив її на дві частини – східну і західну провінції з адміністратором для кожної. Потужність Р.і. перемістилася на схід, і коли Костянтин став імператором східної частини Р.і., він перемістив свою столицю до Візантії (зараз Стамбул, Туреччина), перейменував місто після себе на Константинополь. Поволі, але безповоротно, дві частини Р.і. “дрейфували” окремо.

Східна частина Р.і., розташована біля Чорного і Егейського морів для успішного ведення торгівлі і захисту, підтримана християнською релігією, набирала сили і продовжувала процвітати протягом багатьох сторіч. Західна половина поступово занепадала внаслідок безперервних нападів німецьких племен. У величезній міграції протягом пізніх 4-го і 5-го ст. н.е. готи і гуни захопили територію на Північному Заході поза Євразією, а англійці, сакси і вандалі рухалися вниз з Північної Європи. Близько 400 р. вони захопили Галію та Італію, а в 410 р. розграбували Рим. У 455 р. вандалі знову переповнили Рим, а в 476 р. останнього імператора в м. Римі було повалено німецьким лідером. У 493 р. в Італії було встановлено німецьке королівство. Бюрократія римського типу не зникла негайно; римські губернатори продовжували управляти землями якийсь час, але поступово вони втрачали контроль. Західна частина Р.і. припинила своє існування. Рим як світова столиця з близько мільйонним населенням перестав бути таким, перетворившись в місто з близько 17 тис. постійних мешканців.

Китайська імперія Династії Хан та Квін (403 рр. до н.е. – 220 н.е.). У той час, коли Р.і. займала владні позиції в басейні Середземного моря, Китай за 5000 миль вводив свій власний золотий вік під династіями Квін та Хан (Dynasties Qin & Han). Ця ера відносно стабільності і процвітання була народжена в боротьбі. Близько 5-го ст. до н.е. королівство Зоу (Zhou) розпалося на багато різних держав, деякі з яких були обгороджені стінами. За майже 200 р. – з 403 до 221 рр. до н.е. ці королівства боролися за вплив. Зрештою, держава Квін в північно-західному Китаї здобула перемогу, роз'єднані держави вперше об'єдналися і династія Квін (Qin або Ch'in) надала Китаю своє ім'я.

У 221 р. до н.е. король Квін (Qin, Qin Shi Huangdi) проголосив себе першим імператором. Управляючи як абсолютний монарх, він зламав стару феодальну систему, управляв центральним урядом і примушував його старих конкурентів переміститися в столицю Ксіаньєнґ (Xianyang). Ефективний і безжальний, перший імператор встановив порядок на величезній території К.і. Подібно до персів і римлян, Квін побудував систему доріг для підтримання комунікацій і розміщення армії. Маса чорноробів побудува-

ла захисні стіни на півночі і на заході для захисту від мародерства кочівників. Квін стандартизував валюти, закони і навіть письмово у такий спосіб, що ті, хто говорив на різних мовах у Китаї, могли спілкуватися через писання. Водночас Квін знищував будь-яку опозицію. На критику від Конфуція і його учнів відповідав спаленням книг з історії, літератури, філософії. Після смерті Квіна в 210 р. до н.е. в К.і. виникла громадянська війна, спричинена невдоволенням від надмірно жорсткого державного управління.

У 206 р. до н.е. у К.і. відбулося повстання під проводом колишнього селянина Ліу Пєн-га (Liu Pang), який став першим імператором Ган. Династія Ган правила в К.і. більш ніж 400 років з коротким інтервалом в 9 р. до н.е. – 23 р. н.е., після чого столиця перемістилася на схід до Лаоянгу (Luoyang). У державному управлінні династія Ган поєднавала традицію династії Квін (сильне, централізоване управління) з Конфуціанським підходом. Хоча філософ Конфуцій помер в 479 р. до н.е., його вчення, зібрані в книзі, названій “Літературні збірки”, були все більш популярними сторіччями після його смерті. Конфуцій говорив про те, що успіх суспільства залежить від моральної якості його лідерів, а державне управління – від освічених, ввічливих і добросесних посадових осіб. Послідовники філософа сформували школу конфуціанства, яка підтримувала цей ідеал чесного і морально відповідального лідерства. Стримуване династією Квін, конфуціанство стало впливовим у К.і. в часи правління династії Ган. У 124 р. до н.е. імператор Ган Ву Ті (Han Wu Ti) заснував університет, щоб підготувати молодих чоловіків для державної служби за конфуціанською моделлю. В пізніші роки університет нараховував близько 30 тис. студентів. Стабільність К.і. у цей період досягалася, зокрема, завдяки урівноваженому функціонуванню чисельної бюрократії (близько 130 тис. державних службовців на початку 1-го ст. н.е.). На вершині влади стояв імператор, три його головні радники і дев’ять міністрів, кожному з яких підпорядковувалося велике міністерство. Країна була поділена приблизно на 80 провінцій, кожна з її власним правителем, а провінції ділилися на префектури. У 2-му ст. н.е. 60 млн мешканців країни було організовано в 1587 префектур, кожна

з яких підтверджувалася її власними фінансовими звітами. Імперія Ган розширилася за ці роки, особливо під керівництвом Ган Ву Ті, який володарював з 141 до 87 рр. до н.е. Після захоплення областей, зараз відомих як північний В’єтнам і Корея, і підкорення кочівників на півночі, Ган управляв величезними областями Азії.

У наступні віки в К.і. правила династія Танг і Суї (581-907 рр.), династія Сонг (960-1279 рр.) та династія Мінг (1368-1644 рр.), в часи яких також існували особливості управління, віросповідань, освіти, культури, ремесел, землеробства, будівництва тощо.

Літ.: *Das Ende der Weltreiche. Von den Persern bis zur Sowjetunion.* Herausgegeben von Alexander Demandt // Hamburg, 2007. – 284 s.; *Patricia S. Daniels and Stephen G. Hyslop. National Geographic Almanac of World History* // Washington, D.C. 2003-4688 U.S.A. 2006 (first paperback edition) National Geographic Society. – 384 p.; *Imperium. Von Aufstieg und Fall großer Reiche; Herausgegeben von Hans-Christian Huf* // Leipzig, 2004. – B.I. – 400 s.; *Imperium. Von Aufstieg und Fall großer Reiche. Herausgegeben von Hans-Christian Huf* // Leipzig, 2004. – B.II. – 336 s.

Грицяк І.А.

ІНТЕГРАЦІЙНІ ІДЕЇ ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ.

Давня Греція посідає особливе місце в історії Європи, оскільки саме тоді закладалися основи всього її подальшого розвитку. Вона дала нам актуальні й нині цінності культури, мистецтва, філософії, зокрема й у галузі держави і політики (твори Сократа, Платона, Аристотеля), які й сьогодні надихають європейців. За часів Давньої Греції сформувалися такі характерні риси європейської цивілізації, як панування приватної власності, громадянське суспільство і сам інститут громадянства, ринковий характер економіки (з опорою на вільних громадян – приватних власників), законодавство, що враховувало не лише права, а й обов’язки громадян тощо.

Спадщина Давньої Греції має велике значення і для формування сучасної ідеї європейської єдності. Тут, у підсумку боротьби демоса з родовою аристократією, у VIII–VI ст. до н. е. сформувалися поліси (міста-держави), які, видозмінюючись протягом століть, були основною державною організацією античного суспільства. Поліси мали різні форми політичного ладу – від тиранії та олігархії до демократії, що зумовлювало існування

суперечностей між ними та суперництво. Проте поліси мали багато й спільних інтересів. Подоланню давнього грецького сепаратизму значною мірою сприяла діяльність союзів полісів. Саме досвід їх створення та діяльності брав за взірця для своєї моделі формування об'єднаної Європи герцог Сюлі у XVII ст.

У Давній Греції існувало три основних типи союзів: амфіктіонія, сіммахія і сімполітія. Традиційним було об'єднання полісів у великі релігійно-політичні союзи – амфіктіонії (виникли ще в VI ст.), які мали за мету відправлення культу в святилищі спільного божества, охорону і розпорядження його казною, розв'язання конфліктів, що виникали між членами союзу. Найбільш відомою була Дельфійська амфіктіонія, яка групувалася навколо храму Аполлона в Дельфах і об'єднувала 12 громад Середньої Греції та Фесалії. Дельфійська амфіктіонія здійснювала значний вплив на міждержавні відносини у всьому грецькому світі, засновувала третейські суди. Амфіктіонії не були політичними організаціями, але становили спільноти, близькі до них за своїм архетипом. Особливе значення для формування почуття ідентичності, яке справило свій вплив на майбутнє європейської цивілізації, мали греко-перське протистояння, а потім період еллінізму. Засновник пан'європейського руху граф Ріхард Куденхов-Калергі зазначав, що саме Давня Греція була першою Європою. Напруга у відносинах між нею і Персією, підкреслював він, обумовила усвідомлення протилежності між Європою і Азією та створила європейську ідею.

Найдавнішим військово-політичним союзом Греції – сіммахією – був Пелопонеський союз на чолі зі Спартою, створений близько 550 р. до н. е. В ході греко-перських воєн (500-449 рр. до н. е.) виникає Делоська сіммахія (478 р. до н. е.), яка пізніше отримала назву 1-го Афінського морського союзу, що об'єднував близько 200 міст. У другій половині V ст. до н. е. більшість грецьких полісів входили до складу цих союзів. Первісно Афінський морський союз не відрізнявся від традиційних союзів грецьких полісів. Однак дуже скоро набув ряд нових рис, які в кінцевому підсумку перетворили його на принципово нове політичне утворення.

До цих особливостей належали: достатньо чітка організація; суворий контроль поліса-

гегемона над внутрішнім життям союзників і багатоманіття форм контролю; явно виражена тенденція до створення єдиного державного утворення. З часом визначилися дві групи полісів: “союзники” – найбільші поліси, які брали безпосередню участь у війні з Персією (Самос, Лесбос, Хіос та ін.), та “підлеглі” – більшість членів союзу, що обмежували участь у ньому сплатою форосу (внеску у спільну воєнну казну). Це було вигідно, оскільки війна не відволікала громадян від господарства, але не менш вигідним це було для Афін, які на отримані кошти створили й утримували величезний флот, посилюючи тим самим владу над союзниками. “Підлеглі” поліси були поділені на 5 округів (Іонійський, Гелеспонтський, Фракійський, Карійський, Острівний), на чолі кожного з яких стояв афінський уповноважений, що здійснював загальний нагляд за округом. Контроль за союзниками здійснювали також спеціальні уповноважені, які відали розкладкою фороса (вона відбувалася раз на 4 роки, причому остаточне рішення у випадку скарг союзників належало афінській еклесії). У деяких полісах розміщувалися афінські гарнізони, командири яких також контролювали їх життя. Ряд полісів позбавився (як правило, після придушення антиафінських виступів) частини землі, яку передавали афінським громадянам – клерухам, що склали також один з елементів загальної системи нагляду.

В Афінах поступово вироблялася і втілювалася в життя достатньо цілеспрямована політика об'єднання союзних полісів в єдиний організм, яка мала кілька аспектів. По-перше, Афіни намагалися створити соціальну опору своєї влади на місцях, підтримуючи встановлення демократичних режимів. По-друге, вони намагалися зв'язати поліси економічними заходами, поставивши під свій контроль торгівлю союзних міст. Однак спроби створити ще більшу економічну єдність у межах союзу шляхом запровадження єдиної (афінської) монети, єдиних мір і вагів зазнали поразки. По-третє, Афіни намагалися позбавити союзників юридичної самостійності, оскільки процеси з усіх важливих справ мали відбуватися лише в афінських судах. По-четверте, Періклом робилися спроби перетворити Афіни на єдиний релігійний і культурний центр союзу. У підсумку всебічного контролю над союз-

никами – військового, адміністративного, юридичного, економічного – Делоська сіммахія перетворилася на Афінську архе. Зовнішньо це проявилось у перенесенні в 454 р. союзної казни з Делоса до Афін.

Існування Афінського союзу, безумовно, достатньо добре відображало тенденцію до досягнення певної єдності грецького світу. У межах союзу зміцнювалися економічні зв'язки, панування афінського флоту на морі гарантувало безпеку морських шляхів, спостерігалось піднесення добробуту більшості полісів-членів союзу. Але в основі об'єднання лежали передусім позаекономічні методи. Сама природа поліса як політично самостійного організму опиралася діям Афін з обмеження його суверенітету. Саме в цьому полягала основна причина слабкості союзу. Афіни не змогли створити об'єднання, в якому були б життєво зацікавлені всі поліси. У 404 р. до н. е. Афіни зазнали поразки у Пелопонеській війні і Афінський морський союз був розпущений.

Новим явищем у політичній організації Греції в V ст. до н. е. стало створення сімполітій – держав федеративного типу, найбільш відомими з яких були Фесалія і Беотія. З точки зору конституційної організації вони характеризувалися передачею полісами, що входили до їх складу, частки своїх прерогатив верховному органу, який управляв усією федерацією. Зовнішня політика “койнону (тобто союзу) фесалійців” визначалася урядом цього союзу, тоді як внутрішні справи вирішувалися в межах кожної з тетрад (чотирьох об'єднань, що склали в цілому Фесалію).

Іншим значним політичним утворенням був Беотійський союз на чолі з Фівами, який утворився у IV ст. до н. е. на базі 11 полісів. Але федеральне управління базувалося не на полісах, а на 11 територіальних одиницях (мерах). Фіви, Платеї, Феспії і Орхомен включали по дві мери, Танагра – одну, а невеликі поліси склали разом дві мери. Кожна мера посила до загальнобеотійського союзу по 60 представників, виконавчий орган складався з 11 беотархів (по одному від кожної мери). Армія будувалася за аналогічним принципом: кожна мера виставляла по 1 тис. гоплітів (важкоозброєна піхота) та 100 вершників.

Піднесення Македонії привело до скликання з ініціативи царя Філіпа II Панелінського конгресу в Коринфі (337 р. до н. е.) і прого-

лошення ним союзу всіх грецьких полісів, крім Спарти. Були вироблені єдині принципи взаємовідносин між союзними державами на основі встановлення загального миру і невтручання у справи один одного, заборону зміни державного ладу, існуючого на момент підписання договору. Обрані конгресом постійні представники мали постійно жити у Коринфі і керувати Панелінським союзом, розв'язувати всі виникаючі розходження. Таким чином македонський цар надав своєму пануванню в Греції легітимні форми.

Важливу роль в історії Греції III–II ст. до н. е. відіграли Етолійський (367–168 рр.) та Ахейський (280–146 рр.) союзи, які були політичною й військовою протиположністю македонському пануванню. Вони були федераціями, заснованими на засадах автономії і рівноправності всіх членів та з єдиною зовнішньою політикою і спільним громадянством. Діяльність як амфікцій, так і політичних союзів припинилася внаслідок завоювання Греції римлянами в II ст. до н. е.

Отже, можна погодитися з думкою Дж. Себайна та Т. Торсона, які підкреслюють, що більшість теперішніх політичних ідеалів бере свій початок від роздумів грецьких мислителів над інститутами міста-держави, зокрема, всі сучасні погляди на повний національний суверенітет пов'язані з міжнародним правом і знаходять паралель у грецьких зв'язках незалежних міст.

Літ.: *Большая советская энциклопедия*: в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: БСЭ, 1970. – Т. 1; *История древнего мира*: в 2 ч.: учеб. пособие / под ред. А. Г. Бокшанина. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1981. – Ч. II; *История Европы*: в 8 т. / пред. глав. ред. кол. З. В. Удальцова. – М.: Наука, 1988. – Т. 1; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції: навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко – К.: Міленіум, 2009; *Себайн Джордж Г.* Історія політичної думки: пер. з англ. / Джордж Г. Себайн, Томас Л. Торсон. – К.: Основи, 1997; *Словарь античности*: пер. с нем. – М.: Прогресс, 1989; *Шифман И. Ш.* Александр Македонский / И. Ш. Шифман. – Л.: Наука, 1988; *Experiment Europa. Ein Kontinent macht Geschichte.* – Stuttgart/München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2003; *Jastawski Kazimierz.* Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004; *Derek Heater.* The idea of European unity / Derek Heater. – Leicester and London: Leicester University Press, 1992.

Прокопенко Л.Л.

ІНТЕГРАЦІЯ (від лат. *integrum* – ціле, *integratio* – відновлення) – поєднання, взаємопроникнення) – об'єднання в ціле будь-яких окремих частин; об'єднання та координація дій різних частин цілісної системи. Прийнято виділяти такі види інтеграції: політична, правова, економічна, соціальна інтеграція.

Політична інтеграція (англ. *political integration*) – процес зближення двох і більше політичних структур, які направлені в бік їх взаємної співпраці; у більш вузькому розумінні – це формування окремого цілого комплексу політичних систем на міжнародному рівні. Одним із характерних результатів такої інтеграції є об'єднання цих структур. При цьому необхідна наявність як формальних, так і неформальних інститутів для спільного вирішення певних питань. Вважається, що в інтеграційному суспільстві підвищується рівень трансакцій між учасниками інтеграції. Політична інтеграція має дві форми: внутрішньодержавна і міждержавна. При цьому в середині кожної форми може відбуватися інтеграція на більш низьких рівнях, наприклад міжпартійна інтеграція, що веде до утворення єдиної, достатньо потужної партії.

Правова інтеграція – це різновид інтеграційних процесів, що ґрунтується на засадах об'єднання певних частин у єдине ціле. Такими частинами у межах відповідного правового простору є національні правові системи, а єдиним цілим – регіональні чи універсальні міждержавні правові системи. Складовою правової інтеграції є адаптація (від лат. – *adaptatio*), що трактується як пристосування тих чи інших явищ до навколишнього середовища, умов існування; зміна їх форми чи змісту під впливом зовнішніх або внутрішніх чинників. У юридичному словнику “адаптація” тлумачиться як пристосування чинних внутрішньодержавних правових норм до нових міжнародних зобов'язань без внесення будь-яких змін до його законодавства.

Економічна інтеграція – об'єктивний процес розвитку глибоких, стійких взаємозв'язків та поділу праці між національними господарствами, створення міжнародних господарських комплексів у межах держави. Економічна інтеграція – форма інтернаціоналізації господарської діяльності (виробництва), зближення та поглиблення взаємодії національних економік. Вона зумовлена зростанням продуктивних сил, підвищенням рівня усуспільнення виробництва та науко-

во-технічною революцією. Економічна інтеграція виявляється в державних формах об'єднання країн. Економічна інтеграція сприяє посиленню взаємозв'язку та взаємодоповнюваності національних господарств на основі міжнародного поділу праці.

Інтеграційний процес характеризується: 1) планомірною зміною структури окремих країн, координацією співпраці держав, узгодженою ув'язкою асортименту продукції у країнах співдружності, а також спільним використанням науково-дослідного потенціалу на основі міжнародного поділу праці. Внаслідок цього прискорюється науково-технічний процес, повніше використовуються сировинні ресурси, підвищується ефективність функціонування національних господарств; 2) створенням та удосконаленням міжнародної співпраці, що поглиблює міжнародну спеціалізацію та кооперування виробництва; 3) активізацією ролі внутрішньої економічної політики у створенні умов для поглиблення ефективності господарських зв'язків з іншими країнами. Це виражається у перебудові економік поєднаних країн, скерованій на реалізацію взаємних і міжнародних норм якості та стандарту.

І. передбачає не тільки використання тих або інших особливостей галузевої структури виробництва в окремих країнах для взаємовигідного обміну діяльністю, але й цілеспрямовану перебудову структури національних господарств, що забезпечує значно вищий ступінь їх взаємодії та розширення можливостей міжнародного поділу праці. Творення економічних спілок – один з шляхів інтеграції країн, завдяки якому здійснюється міжнародний поділ праці та в кожній з країн з'являються додаткові можливості для розвитку економіки низки країн.

Соціальна інтеграція – прийняття особи іншими членами організації; процес встановлення оптимальних зв'язків між відносно самостійними недостатньо пов'язаними між собою соціальними об'єктами (індивідуумами, групами, соціальними класами, державами) і подальше їх перетворення в єдину, цілісну систему в якій її частини узгоджені та взаємозалежні на основі спільних цілей та інтересів. Під соціальною інтеграцією розуміють і форми підтримання соціальною системою стійкості і рівноваги суспільних відносин.

Літ.: *Великий* тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. В. Т. Бусел. –

К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005; Сюр Н. В. Правова інтеграція України до Європейського Союзу: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Сюр Н. В. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ. – 2006; *Большой юридический словарь* / под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. – Т. 6. – М. : ИНФРА-М, 1998; *Философский энциклопедический словарь* / ред.-сост. Е. Ф. Губский и др. – М. : [б. и.], 2003.

Хаварівська Г.С.

ІНТЕГРАЦІЯ ЄВРОАТЛАНТИЧНА (англ. Euro-Atlantic integration) – означає процес об'єднання країн Європи і Північної Америки на основі договірних зобов'язань, інституціоналізації взаємовідносин у сфері безпеки, політики, економіки, культури шляхом усунення штучних перепон для ефективного функціонування суб'єктів інтеграції. Вона зобов'язує членів-учасників дотримуватися спільних дій, цінностей, демократії, індивідуальної свободи, верховенства права і мирного розв'язання суперечок, підтримує цінності в євроатлантичному регіоні, сприяє координації дій та регулює взаємовідносини країн Європи і Північної Америки. Наявність політичних рішень щодо створення умов для інтеграції передбачає відповідний рівень політичної та економічної бази учасників І.є.

І.є. має такі ознаки: взаємопроникнення і переплетіння національних безпекових процесів для кожного учасника інтеграції; широкий розвиток міжнародної спеціалізації і кооперації в оборонній і військовій галузях, науці, техніці на основі найбільш прогресивних форм технологій; солідарні обов'язки і спільна відповідальність за конкретні військові дії та миротворчі заходи; глибокі структурні зрушення в економічних системах країн-учасниць; необхідність цілеспрямованого регулювання інтеграційного процесу, розроблення скоординованої оборонної стратегії та політики; регіональність територіальних масштабів, розвинена інфраструктура. Наведені особливості та ознаки характеризують процес інтеграції як необхідну умову об'єднання і функціонування, з урахуванням масштабності і глибини інтеграційних процесів, які стосуються майже всіх сфер суспільного життя кожної країни-учасниці І.є. та відбуваються на значному геополітичному просторі. В основі історичних розбіжностей поглядів окремих науковців у розумінні термінології І.є. міститься не лише нето-

жність дослідницького підходу та сфери розгляду явища інтеграції як такого, але й передусім, теоретичні розбіжності, неоднорідність філософського підходу до концепції інтеграції, що інколи призводить до взаємовиключення.

Як термін І.є. використовується в період з 1945 по 1949 рр., коли формувались інтеграційні погляди багатьох країн Європи та Північної Америки. Юридичне оформлення і наповнення терміну І.є. відбулося 4 квітня 1949 р., коли було підписано Північноатлантичний Договір про утворення Організації Північноатлантичного договору – НАТО (від англ. NATO – North Atlantic Treaty Organization), який став логічним завершенням І.є. Згідно з Договором фундаментальною роллю НАТО є збереження свободи та безпеки країн-членів шляхом використання політичних та військових засобів.

І.є., що привела до утворення Північноатлантичного договору (НАТО), сприяє забезпеченню *інституційної структури*, яка дає змогу досягти обраної мети і в якій усі держави-члени повною мірою зберігають суверенітет та незалежність. Основними інститутами політики та прийняття рішень завдяки І.є. є *Північноатлантична рада*, *Комітет оборонного планування* і *Група ядерного планування*. Найвищим політичним органом є Північноатлантична рада. Головує на засіданнях Ради *Генеральний секретар НАТО*. В результаті І.є. була відпрацьована єдина політика партнерства і співпраці, утворені цивільні та військові структури, розроблена стратегія і тактика миротворчих операцій та операцій з підтримання миру і співпраці з іншими міжнародними організаціями.

НАТО відіграє важливу роль, яка дедалі зростає, у сфері подолання кризових ситуацій та миротворчої діяльності. Засновниками названого Альянсу стали: Королівство Бельгія, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Королівство Данії, Республіка Ісландія, Італійська Республіка, Канада, Велике Герцогство Люксембург, Королівство Нідерланди, Королівство Норвегія, Португальська Республіка, Сполучені Штати Америки та Французька Республіка. І.є. розширялась поетапно, до Договору приєдналися: 1952 р. – Грецька Республіка і Турецька Республіка; 1955 р. – Федеративна Республіка Німеччина; 1982 р. – Королівство Іспанія; 1990 р. – внаслідок об'єднан-

ня Німеччини територія колишньої Німецької Демократичної Республіки; 1999 р. – Республіка Польща, Угорська Республіка та Чеська Республіка; 2004 р. – Республіка Болгарія, Естонська Республіка, Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Румунія, Словацька Республіка та Республіка Словенія; 2009 р. – Республіка Албанія, Республіка Хорватія.

Правовою основою І.є. є Північноатлантичний договір від 4 квітня 1949 р., який складається з 14 статей. Він чітко окреслює мету, завдання та принципи співпраці країн-учасниць. Сторони-підписанти цього договору підтвердили свою відданість принципам і цілям Статуту ООН та прагнення жити в мирі з усіма народами і урядами, рішучість захистити спільну спадщину своїх народів і їхню цивілізацію, засновану на принципах демократії, свободи особистості і верховенства права, сприяти стабільності і добробуту в Північноатлантичному регіоні, об'єднати зусилля для здійснення колективної оборони та підтримання миру і безпеки.

Економічною основою І.є. є єдиний внутрішній ринок, який діє на основі свобод руху товарів; осіб; послуг і капіталів; функціонування Зони вільної торгівлі, Митного союзу, Спільного ринку, Економічного та валютного союзу. Завдяки функціонуванню названих економічних інститутів забезпечується: гармонійний розвиток на території всього співтовариства; сталий і рівномірний розвиток держав-членів; зміцнення стабільності; забезпечення зростання рівня життя; зміцнення міждержавних відносин.

І.є. передбачає діалог і співпрацю з країнами-нечленами НАТО і зобов'язує країни-учасниці брати на себе частину ризиків і відповідальності за колективну безпеку, а також утримуватися від приєднання до будь-яких інших міжнародних зобов'язань, які можуть суперечити спільним принципам країн-учасниць інтеграції.

Головні завдання І.є. визначені у Стратегічній концепції Альянсу, яка залишається основою реалізації спільної політики загалом. Концепція містить такі політичні елементи, як: широкий підхід до поняття безпеки, який охоплює політичні, економічні, соціальні та екологічні чинники, а також оборонний вимір Альянсу; міцні трансатлантичні відносини; підтримання військової спроможності Альянсу, необхідної для забез-

печення ефективних військових операцій; розвиток оборонних можливостей європейських країн-членів Альянсу; збереження адекватних структур і процедур запобігання конфліктам і врегулювання кризових ситуацій; розширення Альянсу і політика відкритих дверей для вступу нових членів; продовження роботи щодо укладання далекосяжних угод з контролю за озброєнням, роззброєнням та боротьби з розповсюдженням зброї масового знищення.

І.є. протягом існування НАТО зазнала низки реформ і реорганізацій, які мали забезпечити її здатність вийти за рамки обмеження “холодної війни” з метою поставити безпеку країн-членів Альянсу на більш позитивну і стабільну основу завдяки фундаментальній трансформації, змінам такого масштабу та інтенсивності, які раніше мало хто міг передбачити.

Літ.: *Державне управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції* : навч. посіб. / В. В. Говоруха, В. Г. Гульба, А. С. Тамм, А. В. Меляков та ін. ; за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н. В. П. Горбуліна. – К. : ДП “НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2006. – 200 с.; *Основи європейської та євроатлантичної інтеграції України* : навч. посіб. / В. В. Говоруха, В. Г. Гульба, Ю. П. Сурмін та ін. ; за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н. В. П. Горбуліна. – К. : ДП “НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2006. – 416 с.; *Політологічний енциклопедичний словник*. – К. : Генеза, 1997. – 430 с.; *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / [І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, О. М. Ващук та ін.]. – Ужгород : Ліра, 2009. – 472 с. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”; вип. 14); *Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні* : навч. посіб. / [І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, В. Д. Бондаренко та ін.]. – Ужгород : Ліра, 2009. – 656 с. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”; вип. 15); *Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію* : навч. посіб.-хрестоматія : у 2 ч. / уклад. і коментар : І. В. Артьомов, Д. В. Вітер, Л. І. Загайнова, О. М. Казакевич, З. І. Логвін, О. М. Руденко. – Ужгород : Ліра, 2007. – Ч. 2. – 346 с. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”; вип. 5); *Інститути ЄС і НАТО. Глосарій основних термінів та понять* : навч. посіб. / уклад. : І. В. Артьомов, Д. В. Вітер, Л. І. Загайнова, О. М. Казакевич, О. М. Руденко. – Ужгород : Ліра, 2007. – 220 с. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”; вип. 4); *Нормативно-правове забезпечення реалізації Україною стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію* : наук.-інформ. зб. – Вип. 26, ч.1. / за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н. В. П. Горбуліна. –

К. : ДП “НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2006. – 328 с.; НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи : навч. посіб. / С. В. Федонюк, В. Й. Лажнік, А. А. Моренчук, Н. І. Романюк. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 258 с.

Артьомов І.В.

ІНТЕГРАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКА (European integration) – процес усупільнення державами-членами Європейського Союзу (ЄС) власних суверенітетів, створення ними спільних інституцій, яким вони делегували частину своїх національних повноважень для того, щоб рішення в певних сферах загальних інтересів могли ухвалюватись демократичним шляхом на загальноєвропейському рівні. Такий процес спільного прийняття рішень проводиться інституціями ЄС – Парламентом, Радою, Комісією тощо.

Зародки процесів європейської інтеграції (єдності) під різними мотивами й потребами сягають сивої давнини. Загалом вони базувалися передусім на подоланні перманентної агресивності й ворожнечі між європейськими народами, що періодично спричиняли міжусобні війни. Щоб якось запобігти цим негативним явищам і процесам, представники європейських еліт – інтелектуальної, політичної, економічної та інших – шукали виходу у формі численних проєктів. Проте їх суть зводилася, як правило, до таких, що передбачали федеративні чи конфедеративні утворення. Крім того, враховуючи конкретні історичні умови, найчастіше пропонувалося утворити такі спільні організаційні форми співпраці, як парламентські асамблеї, ради держав, судові органи, об'єднані збройні сили, економічні структури тощо. Однак пропозиції залишалися не втіленими в життя, основною причиною чого було небажання поступитися хоча б частинною абсолютного суверенітету спочатку з боку монархів, а згодом – і національних урядів.

Дослідники історії європейської інтеграції наголошують, що з часу занепаду Римської імперії Європа почала формуватися як історична, культурна, політична та соціальна спільність, яка, попри війни, релігійні розмежування, виокремлення національних держав, стала місцем інтенсивного обміну освічених еліт, знань, ідей, культур, товарів і капіталів. Протягом століть європейська ідея була мрією про гармонію та єдність, тим недосяжним ідеалом, до якого прагнули

кращі європейці, у той час як політичні реалії зводилися до гри європейських потуг за домінування чи рівновагу сил, а світогляд більшості населення континенту залишався обмежений регіональними, а з часом і національними горизонтами.

Інтелектуальний родовід європейського руху, як зауважує ірландський науковець Д. Дайнен, можна було б прослідкувати з античних часів, та його безпосередні корені сягають міжвоєнних років. Ідеї щодо європейської єдності, як зазначають американські вчені, були чітко сформульовані перед початком ХХ ст., включаючи сигнал, поданий ще в 1693 р. відомим англійським квакером Вільямом Пенном, для Європейського парламенту і закінчення мозаїки держав у Європі.

Найсучасніші уявлення про європейську інтеграцію починаються з оцінки наслідків Першої та Другої світових війн та з бажання забезпечити мир між європейськими націями. Після руйнувань і катастроф, спричинених війнами, багато хто сподівався на нову модель політичного співробітництва в Європі. Тому цей важливий підхід в історії сучасної європейської інтеграції, однак потрібно розглядати хоча б за період ХХ ст., в 20-х рр. якого був розроблений один з перших проєктів Європейського Союзу.

Результатом європейської інтеграції є сучасний ЄС, в основі якого перебувають Європейські Спільноти, створені ще в 50-х рр. минулого сторіччя. У свою чергу, появі Спільнот у Європі сприяли такі чинники, як історичні, культурні, соціальні, економічні та політичні, які були тісно пов'язані з Другою світовою війною та ситуацією, що виникла після її завершення. Передумовами виникнення явищ і процесів європейської інтеграції, які спричинили утворення в другій половині ХХ ст. Європейських Спільнот/Європейського Союзу, є:

- *тенденції до зміцнення миру та безпеки*: оновлювана Європа прагнула продемонструвати всьому світу категоричну відмову від застосування сили в міжнародних відносинах та реальні гарантії від повторення жорстокості двох світових воєн; крім того, спільне прийняття рішень мало стати перешкодою для появи нових конфліктів, а тісна політична та економічна співпраця – ефективним протиставленням поширюваному в деяких європейських країнах комунізму та економічній експансії США в Європі;

- потреби взаємного порозуміння між європейськими країнами, передусім між Німеччиною та Францією: європейська політика після Другої світової війни стала ґрунтуватися на спільному економічному функціонуванні та мирному співіснуванні всіх народів Європи;

- сподівання на економічний розвиток та добробут: передбачалося, що співпраця в межах об'єднаної Європи принесе її жителям економічний успіх та стабільність. Утворення спільного ринку на засадах вільного руху осіб, капіталу, товарів та послуг мало оптимізувати економічну діяльність та розвиток торгівлі в межах європейського континенту;

- прагнення реанімувати провідну економічну й політичну роль на міжнародній арені: європейські політики й урядовці, усвідомлюючи значне послаблення позицій їхніх країн у світі, спричинене двома світовими війнами, чудово розуміли, що лише тісна співпраця може повернути їм вплив, який вони втратили.

Європейська інтеграція має шість етапів свого становлення, розвитку та поглиблення.

На першому етапі (1950-1968) розпочиналося практичне втілення ідеї європейської інтеграції. 18 квітня 1951 р. в Парижі шість європейських держав – Франція, Німеччина, Італія та Бельгія, Нідерланди і Люксембург (Бенілюкс) – підписали Договір про заснування Європейської Спільноти з вугілля та сталі (ЄСВС). Паризький договір, який, по-суті, “узаконив” план Р.Шумана та Ж.Моне, став першим правовим інструментом європейської інтеграції, набрав чинності в липні 1952 р., а термін його дії передбачався на 50 років. Договір про ЄСВС закріпив її найсуттєвішу особливість – її наднаціональний, а не міжурядовий характер. Спільноту було влучно визначено західними вченими як напівфедерацію держав-членів у важливому економічному секторі та всіх інших секторах, де вони зберігають свій суверенітет. Одним із перших найважливіших спільних заходів країн-засновниць ЄСВС стало запровадження митного союзу в межах ринку вугілля та сталі, навіть не-тривале функціонування якого засвідчило, що модель ЄСВС спрацьовує досить ефективно, а тому цілком може бути поширена на всі інші товари. Також запроваджувалася така система управління ЄСВС, при створенні якої держави-члени багато в чому за-

позичували концептуальні структури й практику власного державно-правового розвитку. Такий підхід дав змогу при побудові інституційної системи ЄСВС та її функціонуванні використати основні положення теорії поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, і, зокрема, концепції розподілу повноважень.

Другий етап (1969-1973) характеризувався поглибленням і розширенням “Спільного ринку”. У грудні 1969 р. у Гаазі (Нідерланди) прийнято рішення про розширення Європейських Спільнот та поглиблення інтеграції. Початок 70-х рр. приніс Спільноті багато позитивних здобутків, особливо в економіці плані.

Третью етапу (1974-1984) властивий певний застій європейського будівництва. Друга половина 70-х рр. минулого століття відзначилася світовою економічною кризою, яка зачепила і Європейські Спільноти. Виникли труднощі з бюджетом, із сільськогосподарською політикою та функціонуванням спільного ринку. В реалізації політики європейської інтеграції все частіше й гостріше домінували національні інтереси окремих країн-членів.

На четвертому етапі (1985-1991) виникли нові інтеграційні структури. В лютому 1986 р. підписано Єдиний Європейський акт (ЄЄА), який модифікував Римські договори і закріпив програму переходу до 1993 р. до єдиного внутрішнього ринку, базованого на 4 свободах: вільному русі товарів, осіб, капіталу та послуг. Історична важливість ЄЄА полягає в тому, що він одночасно удосконалив три попередні засновницькі договори для подальшої успішної реалізації ідеї щодо створення єдиної Європейської Спільноти; також ЄЄА став одним із ключових правових актів конституційного характеру, який конкретизував умови побудови Європейського Союзу.

П'ятому етапу (1992-2009) притаманний розвиток та поглиблення євроінтеграційних процесів. Результатом стало утворення на основі Європейських Спільнот державами-членами нового міждержавного утворення – Європейського Союзу, що і було юридично закріплено Маастрихтським договором від 11 грудня 1991 р. Поглиблення євроінтеграційних процесів зумовило також удосконалення наднаціональних економічних, політичних, інституційних, правових та

інших структур (Амстердамський договір, 1997 р.); підготовку до подальшого розширення ЄС та його здійснення (Ніццький договір 2001 р.; договори 2004 та 2007 рр. про вступ до ЄС нових держав-членів).

Шостий етап (2009-н.ч.) – це подальший динамізм і розвиток європейської інтеграції. Цей період позначено новим етапом європейської інтеграції, в процесі якої використовується культурний, релігійний та гуманістичний спадок Європи, з якого розвинулися загальні цінності непорушності та невідчужуваності прав особистості, свобода, демократія, рівність та верховенство права. Етапи становлення й розвитку європейської інтеграції є доказом застосування еволюційного підходу до будівництва Європейського Союзу на принципах поваги до прав та основних свобод людини, свободи, демократії і верховенства права.

Реалізація державної політики у сфері європейської інтеграції здійснюється сьогодні Україною в таких ключових напрямках: підготовка до підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (включно з угодою про створення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі); лібералізація візового режиму між Україною та ЄС. Окремим важливим напрямом є співробітництво в енергетичній сфері.

Літ.: *Посельський В.* Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції / В. Посельський. – К. : Смолоскип, 2002. – 168 с.; *Десмонд Дайнен.* Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Дайнен Десмонд ; пер. з англ. – К. : К.І.С., 2006. – 696 с.; *EU LAW. Text, cases, and materials. Third Edition.* Paul Craig and Grainne de Burca. 2003, Oxford, New York, 1242 p.; *Дюрозель Ж.-Б.* Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Жан-Батіст Дюрозель ; пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. – К. : Основи, 1995. – 903 с.; *Ніколас Мусис.* Усе про спільні політики Європейського Союзу / Мусис Ніколас ; пер. з англ. – К. : К.І.С., 2005. – 466 с.; *Developments in the European Union / edited by Laura Cram, Desmond Dinan and Neil Nugent // St. Martin Press, New York, 1999. – 380 p.; Установчі договори Європейського Союзу (консолідовані версії) / пер. Держ. департаменту з питань адаптації законодавства ; за заг. ред. Олени Зеркаль. – К. : Ніка-Прінт, 2010. – 416 с.*

Грицяк І.А.

ІНТЕГРАЦІЯ МІЖЕТНІЧНА – вид об'єднаних етнічних процесів, що полягають у взаємодії двох і більше етносів чи етнічних

груп у рамках поліетнічної держави і приводять до формування в них низки спільних духовно-культурних ознак, але не викликають зміни етнічної самосвідомості (у результаті такої взаємодії жодна з етнічних спільнот не втрачає своєї внутрішньогрупової ідентичності). **І.м.**, згідно з Дж. Беррі, є найбільш доцільною стратегією акультурації (інші стратегії акультурації – асиміляція, маргіналізація, сегрегація).

Але інтеграція може бути успішною стратегією акультурації лише тоді, коли основними установками домінуючої групи є відкритість і толерантність щодо культурних відмінностей. Ця стратегія передбачає як одну з важливих умов обов'язковий взаємний компроміс і взаємне пристосування, що включає визнання всіма групами права на культурні та національні відмінності. В ідеалі, як вважає Дж.Беррі, стратегія інтеграції вимагає від груп етнічних меншостей поступової адаптації до основних цінностей домінуючого суспільства, а більшість має адаптувати соціальні інститути (освіту, культуру, управління, судову справу тощо) для їх кращої відповідності потребам багатонаціонального суспільства. Інтеграційна стратегія найбільш придатна для реалізації тільки в такому мультикультурному суспільстві, в якому рівень упереджень є відносно низьким (тобто мінімально поширена символічна дискримінація або расизм, етноцентризм), існують позитивні взаємовідносини між різними культурними групами, досить широким є діапазон культурних цінностей суспільства, зримо виявляється ідеологія толерантності.

Слід зазначити, що інтеграційна стратегія не лише як теорія, а і як практична модель дедалі більше привертає до себе увагу фахівців деяких пострадянських країн. Зокрема, в Латвії та Естонії розроблено спеціальні державні програми інтеграції суспільства, органічною складовою яких є **І.м.**

Так, естонська програма покликана з урахуванням місцевих реалій забезпечити досягнення трьох основних цілей інтеграції: комунікативно-мовна інтеграція, тобто відтворення в Естонії єдиного інформаційного простору та естонськомовного середовища в умовах різноманітності культур і толерантності; політико-правова інтеграція, тобто формування лояльного до естонської держави населення і зменшення кількості людей, які не мають громадянства Естонії; со-

ціально-економічна інтеграція, тобто досягнення кожним членом естонського суспільства конкурентоспроможності та суспільної мобільності.

Подібні цілі має і державна програма інтеграції латвійського суспільства.

Зрозуміло, для України не є актуальними завдання політико-правової та соціально-економічної інтеграції в таких контекстах, як для держав Балтії.

Водночас з порядку денного українського державотворення вже котрий рік не знімається україн важливе питання щодо досягнення комунікативно-мовної інтеграції, відтворення єдиного інформаційного простору та спільного українськомовного середовища в умовах різноманітності культур і толерантності. Це завдання є центральним на шляху реалізації в Україні стратегії **І.м.**

Доводиться констатувати, що українська мова як державна ще не набула необхідного поширення в усіх її функціональних виявах і на всій території України. Суспільний і побутовий престиж української мови не є адекватним її виражальним можливостям та високому рівню розвитку. Питома вага використання української мови в усіх сферах суспільного життя є значно меншою порівняно з відсотком українців у загальній чисельності населення в Україні. Такий, досить не типовий для європейських країн, стан забезпечення функціонування державної мови не міг не позначитися на мовних орієнтаціях населення України.

Як засвідчують загальнонаціональні соціологічні опитування останніх років, ці орієнтації, як і раніше, розвиваються за моделлю так званої українсько-російської двомовності, яка часто відображає протиприродну розбіжність етнічного походження людини та її рідної мови і мови спілкування в сім'ї. Так, якщо відповідно до етнічної самоідентифікації, в опитуванні 2010 р., проведеному Інститутом соціології НАН України в рамках щорічного соціологічного моніторингу "Українське суспільство", взяли участь 84,7% українців, 12,2% росіян, 3,1% представників інших національностей, то показники відповідей щодо рідної мови фіксують дещо інші реалії: 65,1% – українська мова, 32,5% – російська, 2,3% – інша мова. При цьому тільки приблизно 42% респондентів спілкуються в сім'ї переважно українською мовою, 35% – переважно російсь-

кою, 0,9% – іншою мовою, 22,1% – порівно-му, залежно від обставин.

Тут не будемо спинятися на відомих і вже добре з'ясованих історичних і політичних причинах, що зумовили переваги на користь російської мови, якій, до речі, за даними вказаного опитування, 43,3% респондентів вважають за необхідне надати статус офіційної в Україні (39,6% – проти, 17,0% – не визначились). Зазначимо лише, що без створення належних умов, за яких українська мова як державна змогла б реалізувати свою державотворчу та консолідуючу суспільну роль, навряд чи можна серйозно говорити про інтеграцію етнополітичного простору в Україні.

Поза усіма іншими завданнями стратегія інтеграції покликана справити стабілізуючий вплив на етнополітичний ренесанс, що його нині переживає Україна і який за різних соціальних обставин може відігравати як функціональну, так і дисфункціональну роль. Як відомо, в основі відносин між етнічною більшістю (українською нацією) та етнічною меншістю (сукупністю неукраїнців) лежать, хоч і не завжди одномірно виявлені, спільність і розбіжність етнічних інтересів кожної з цих категорій. Спільність їх інтересів виявляється в головному – у прагненні побудувати демократичну, соціально орієнтовану, правову державу.

Проте в іншій важливій сфері – у прагненні етнічних спільнот до розширеного відтворення своїх етнокультурних і етноментальних характеристик – їхні інтереси не завжди збігаються. Це відбувається тому, що в багатонаціональній державі або в державі з багатонаціональним складом населення, якою є й Україна, етнічні інтереси формуються залежно від відмінностей у становищі різних етнічних груп у суспільному житті. Отже, етнічні інтереси певної спільноти соціологічно стають інтересами лише тоді, коли досягається відповідний рівень етнічної (групової) самосвідомості даної спільноти, а саме усвідомлення етнічних інтересів здійснюється під час перманентного процесу порівняння, тобто зіставлення рівня задоволення етнокультурних потреб "своєї" спільноти з аналогічним задоволенням потреб інших спільнот. Етнічні інтереси завжди спрямовані на збереження або зміну становища певної етнічної групи в суспільстві. Звідси **І.м.** має розглядатися як певний кон-

тинуум від своїх позитивних значень до негативних, від ситуацій, коли дії етнічних спільнот вписуються в коло відповідних вимог суспільства, до перешкод, що виникають на шляху міжкультурної взаємодії.

Одним з найважливіших досягнень державної етнонаціональної політики України за роки її незалежності стало створення умов для усвідомлення різними етнічними спільнотами своїх етнічних інтересів. Разом з тим певні розбіжності в цих інтересах, спричинені, зокрема, синхронністю процесів етнічного відродження як української нації, так і національних меншин, об'єктивно породили деяку конкурентність стосунків у цій сфері і водночас деякі суперечності розвитку поліетнічного українського суспільства. Хоч завдяки зваженій і досить ефективній державній етнонаціональній політиці міжетнічні суперечності в українському суспільстві майже не проявляються назовні, вони несуть у собі певний конфліктогенний потенціал. Що потрібно зробити для того, аби міжетнічні суперечності й надалі не переросли в міжетнічні конфлікти, а стали джерелом поступального конструктивного розвитку етнополітичної сфери?

Такий розвиток можна забезпечити, на наше переконання, тільки шляхом розробки й реалізації системи заходів, які б забезпечили усвідомлене, добровільне прийняття стратегії **І.м.** усіма етнічними спільнотами України. Її мета – розбудувати таке поліетнічне суспільство, в якому різні етнічні спільноти при збереженні своєї ідентичності вважатимуть Україну своїм домом і цінуватимуть її. **І.м.** – це не тільки потреба знаходження міри збігу етнічних інтересів, але і здатність до довіри.

Результатом інтеграційного процесу, який після широкого попереднього громадського обговорення його засад й досягнення відповідного консенсусу мав би бути втілений у спеціальній державній програмі, стане українська версія мультикультурного суспільства. Це суспільство і надалі визначав би культурний плюралізм. Але, разом з тим, воно характеризувалося б досить міцною загальною складовою.

Культурний плюралізм полягає в тому, що для національних меншин гарантуються всі можливості забезпечення їхньої самобутності, збереження і розширення їхніх етнокультурних прав на основі національного за-

конодавства, а також прийнятих Україною міжнародних зобов'язань. Зокрема, вже зараз стала очевидною необхідність визначення конкретних і дієвих механізмів реалізації прав етнічних спільнот на національно-культурну автономію, передовсім, права на одержання освіти рідною мовою, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації тощо. Для цього потрібно якнайшвидше або розробити й ухвалити спеціальний закон про національно-культурну автономію, або внести відповідні зміни і доповнення до ст. 6 чинного закону “Про національні меншини в Україні”.

Відмінність інтеграції від тієї ж асиміляції полягає у двох процесах, що відбуваються одночасно: з одного боку, збереження мови та культурних особливостей етнічної групи, з другого – інтегрування в українському суспільстві на базі загальної складової.

На наш погляд, ця складова має бути територіально, політично і культурно детермінована з Україною і українською нацією. Наведемо лише один аргумент. Україна, як і переважна більшість європейських країн, до речі, як і Росія, самим своїм державним існуванням завдячує тому, що до цього прагнула насамперед нація, яка традиційно проживає на даній території, є на ній найчисельнішою етнічною спільнотою; територія розселення цієї нації визначила кордони держави, а самоназва нації – назву держави.

Щодо досягнення стратегічних цілей міжетнічної інтеграції, то загальною складовою цього процесу мають репрезентувати три основні цінності: українська державність, територіальний патріотизм, державна українська мова. Особливий наголос слід зробити на комунікативно-мовній інтеграції, за якої українська мова як державна змогла б реалізувати свою державотворчу та консолідуючу роль і утвердитися як основний засіб функціонування в усіх сферах суспільного життя на всій території країни водночас зі створенням найсприятливіших умов для вільного розвитку російської та інших мов національних меншин.

У цілому **І.м.** – це процес, який покликаний забезпечити утворення в Україні сучасної нації як поліетнічної спільноти, об'єднаної історичною долею, державною мовою, інститутом громадянства.

Водночас до інтеграційної сфери не можуть належати рідна мова національних меншо-

стей, освіта рідною мовою національних меншостей, етнічні традиції, релігійні вірування, сімейні традиції, індивідуальні стилі життя. З огляду на тривалий період перебування України у складі інших держав і (як наслідок) серйозне деформування в минулому її етнонаціональної сфери важко розраховувати на швидке досягнення повної І.м. українського суспільства. Інтеграція спрямована в майбутнє і не може бути обмеженою в часі. Сприятливими чинниками для успішного просування України шляхом І.м. є те, що: Україна дедалі ширше включається у світову спільноту демократичних держав, наслідуючи при цьому відповідне законодавство і практичний досвід вирішення етнополітичних питань; ми маємо власний досить цікавий та позитивний досвід розв'язання складних етнополітичних проблем (період УНР, частково за доби УРСР, після проголошення незалежності у 1991 р.); безпека і добробут етнічної більшості та етнічних меншостей в Україні невіддільні поняття; в українському етнополітичному просторі не існує міжетнічних суперечностей, які не можна було б вирішити мирними, компромісними засобами.

Літ.: *Berry J. W. Psychology of acculturation / J. W. Berry // Cross-cultural perspectives. – Lincoln, 1990; Berry J. W. Immigration, acculturation and adaptation / J. W. Berry. – Ontario, 1996; Євтух В. Б. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті: навч. посіб. / В. Б. Євтух, В. П. Трошинський, Л. О. Аза. – К.: Київ. ун-т, 2003.*

Трошинський В.П.

ІНТЕГРАЦІЯ МІЖНАРОДНА – процес сприяння цивілізаційному прогресу, у рамках якого держави виходять на позадержавний розвиток своїх економічних, правових та соціальних систем. Цей процес може бути циклічним та включати такі стадії: становлення, сталий розвиток, експансія та занепад, або нелінійним, тобто таким, у межах якого має місце порушення зазначеної вище послідовності стадій.

Термін “інтеграція”, що означає об’єднання ряду незалежних частин в одне ціле, увійшов у загальний вжиток як політологів, так і юристів-міжнародників у середині ХХ ст. для позначення процесу формування тіснішого об’єднання або навіть федерації між державами Західної Європи. Він використовувався для позначення цілого спект-

ра різних підходів до регіональної інтеграції, починаючи від традиційної міждержавної співпраці та закінчуючи формуванням наднаціональних організацій.

У сучасній науковій літературі існують різні напрями і підходи до розуміння природи і ролі інтеграційних процесів. Тут можна виділити два теоретичних аспекти: теорія інтеграційних процесів та теорія і практика економічної інтеграції. Зокрема, американські представники школи функціоналізму як критерії інтеграції пропонують розглядати досвід розробки та ідеї конституцій США та Швейцарії, в яких створені формально розділені (штати в США і кантони у Швейцарії) спільності. Водночас у роботі відомого румунського дослідника Девіда Мітрані, який був засновником функціоналізму, стверджується, що інтеграція різного рівня має місце у світових імперіях, блоках і міжнародних організаціях. Д.Мітрані обґрунтовує радикально відмінну форму міжнародного співробітництва, яка не починається з оформлення федеральних домовленостей, що супроводжуються правовими та конституційними складнощами, а пропонує модель міжнародної співпраці, що має починатися з особливих транснаціональних питань (таких як контроль за захворюваннями), за якою успіх такої “функціональної” домовленості приводив би до подальших зусиль з моделювання досвіду у поглибленні процесу. Цей процес супроводжується тим, що уряди починають визнавати підвищену відповідальність за забезпечення добробуту своїх громадян, яку вони не можуть нести в ізоляції, тому починають перекладати функціональну відповідальність на міжнародні структури.

Американський вчений Е.Хаас, засновник неофункціоналізму як підходу до інтеграції, поділяв понаднаціональні ідеї Д.Мітрані, проте виділяв ще як важливі інструменти для інтеграції особливі інституційні засоби, за допомогою яких держави окремого регіону можуть вийти за рамки націоналізму та брати участь у створенні нових форм міжнародних організацій. При цьому він визначав інтеграцію як “процес, при якому політичні “актори” кількох різних національних утворень поступаються своєю відданістю, очікуваннями та політичною діяльністю на користь нового більшого центру, інституційний процес якого перебуває понад існуючи-

ми юрисдикціями держав”. Науковець також стверджував, що такого процесу легше досягти у регіональному контексті, такому як Західна Європа, особливо у світлі її історії та спільних демократичних цінностей у післявоєнний період. На відміну від Д. Мітрані, Е. Хаас визнавав, що складно сепаратизувати функціональні (технічні) та політичні питання й уникнути конфліктів між державами у разі, якщо блага, отримані внаслідок такої співпраці, нерівномірно розподілені.

Водночас Б. Топорнін, характеризуючи поняття “співробітництво” й “інтеграція” як дихотомію, припускає, що “поняття інтеграція сьогодні прямо суперечить поняттю міждержавного співробітництва на основі принципів міжнародного права. При цьому під інтеграцією автор має на увазі вихід за межі такого співробітництва, аж до створення єдиної структури, що відрізняється наднаціональними (наддержавними) рисами”. Однак вагомим аргументом на користь того, що ці поняття не суперечать, а навпаки, органічно взаємопов’язані, служить той факт, що інтеграція починається саме з міждержавного співробітництва. Держави, укладаючи міжнародні угоди про співробітництво у визначених сферах міжнародних відносин, закладають фундамент для подальшої інтеграції, при цьому можна стверджувати, що інтеграційний процес відбувається вже на стадії співробітництва, але в рамках окремих сфер інтересів.

І.м. сприяє виникненню на міжнародній арені міжнародних економічних та політичних інтегративних утворень. Результатом **І.м.** стало виникнення таких утворень, як Європейський Союз, Європейська асоціація вільної торгівлі, Європейський економічний простір, АТЕС (Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво), МЕРКОСУР (Південно-американський спільний ринок) та інші.

Літ.: *Mitrany D. A working peace system / David Mitrany. – Quadrangle Books, 1966; Haas E. B. Dynamics of international relations / Ernst B. Haas, Allen Sues Whiting // McGraw-Hill series in political science. – McGraw-Hill, 1956; Топорнин Б. Н. Европейское право : учебник / Б. Н. Топорнин. – М. : Юрист, 1998; Тихомиров Ю. А. Цели и формы государственно-правовой интеграции / Ю. А. Тихомиров // Правовое обеспечение межгосударственной интеграции : сборник статей. – М. : [б. и.], 2005.*

Мовчан Ю.В.

ІНТЕРНАЦІОНАЛ (від лат. inter-між, і patio-народ) – спільна назва міжнародних організацій переважно лівої політичної орієнтації, які діяли насамперед у європейських країнах, починаючи з другої половини ХІХ ст., та ставили перед собою досить різноманітне коло завдань: від захисту прав найманих працівників у міжнародному масштабі до глобальної перебудови суспільства на соціалістичних та комуністичних засадах. Слід зважити на те, що часто ці організації були незалежні (подекуди навіть ворожі) одна щодо одної. Вперше ідея “пролетарського інтернаціоналізму” була проголошена К.Марксом та Ф.Енгельсом. Вони намагалися довести, що соціально-економічні умови існування різних класів у суспільстві приведе до солідарної боротьби робітників усіх розвинених промислових країн, а інтернаціональний зв’язок тих, кого експлуатують, сприятиме революційній перебудові світу. Утопічність та безперспективність цієї ідеї продемонструвала сама історія ХІХ–ХХ ст., зокрема навіть фактом відсутності цілісної структури та розпуску кількох різноманітних **І.** На цей час існує Соціалістичний **І.**, який має статус дорадчого органу в Організації Об’єднаних Націй.

І-й І. (Міжнародне товариство робочих) – перша міжнародна організація робітників, засновниками та керівниками якої були К.Маркс та Ф.Енгельс, за теорією марксизму – перший етап на шляху створення “пролетарської” партії, продовження “Союзу комуністів” (1847-1852). Був створений у Лондоні (Велика Британія) 28.09.1864 р. В документах **І.** розкриті програмні принципи і тактичні положення марксизму: створення партії робітничих організацій різних країн, об’єднаних у федерацію, з метою завоювання політичної влади – диктатури пролетаріату. Керівним органом **І.** була Генеральна рада з її постійним комітетом. На початку 1870 р. була утворена російська секція **І.** Фактично **І.** являв собою скоріше профспілкове об’єднання, оскільки спрямовував свою діяльність на висування вимог щодо покращення умов праці, обмеження дитячої праці, особливих умов праці жінкам та т.ін. Однак існували і політичні вимоги розширення виборчого права, підтримка національно-визвольної боротьби в Ірландії та Польщі, була розгорнута робота на підтримку Паризької

Комуни. Внаслідок недостатньої спроможності **I.** до узгоджених міжнаціональних дій останній Конгрес у Гаазі (1872) схвалив рішення про доцільність створення самостійних національних робочих партій в окремих країнах. Формально **I.** був розпущений на конгресі у Філадельфії (США) в 1876 р.

2-й I. виник як міжнародна спілка політичних партій соціалістичного та соціал-демократичного спрямування країн Європи в 1889 р. **I.** створено за активної участі Ф.Енгельса. Найбільш впливовою в **I.** була соціал-демократична партія Німеччини, яка активно працювала в ідеологічному напрямі (більшовики на чолі з Леніним). Діяльність **I.** виявила непримиримі суперечності (як ідеологічні так і національні) різних лівих течій і партій, які з часом тільки поглиблювалися в умовах підготовки урядів країн Європи до війни. **I.** фактично розпався внаслідок голосування парламентських фракцій цих партій за військові асигнування своїх національних урядів на початку Першої світової війни в серпні 1914 р., що дискредитувало одне з його головних ідеологічних гасел: “Пролетарі не мають Батьківщини”. Спроби реально поновити його діяльність під час Першої світової війни (1914–1918 рр.) були практично заблоковані урядами країн-учасниць війни (причому обох ворожих коаліцій), на теренах яких діяли партії, що входили до його складу. Формально **I.** був відновлений у 1919 р., а з 1923 р. отримав назву Соціалістичний робітничий **I.**, але вже не мав таких монолітності та впливу, які демонстрував до подій 1914 р. Остаточо ліквідований під час окупації Європи нацистською Німеччиною під час Другої світової війни (1939-1945 рр.).

2 1/2 I. (Міжнародне робітниче об'єднання соціалістичних партій) – спілка соціалістичних та соціал-демократичних партій переважно країн Центральної Європи, яка була заснована в 1921 р. **I.** має ще назву Віденський, який існував самостійно тільки протягом 1921-1923 рр. та об'єднував центристські соціалістичні партії і групи Австрії, Великої Британії, Франції, Німеччини, США, Греції, Югославії, меншовиків та есерів Росії. В 1923 р. спілка увійшла до складу відновленого 2-го **I.**

3-й I. (Комуністичний **I.**, Комінтерн) – створений в 1919 р. з ініціативи В.Леніна як міжнародна спілка комуністичних партій та груп світу. Найбільш радикальне з усіх

міжнародних об'єднань такого гатунку. Визначав себе як “штаб світової революції”, претендуючи на глобальну роль та відповідну політичну владу. Але фактично цілком залежав від СРСР – єдиної на той час країни в світі, де при владі перебувала комуністична партія. З часом перетворився на допоміжний ідеологічний засіб радянської зовнішньої політики. **I.** наголошував, що його історична місія – боротьба за диктатуру пролетаріату в усьому світі, об'єднання робітничого класу, ліквідація капіталізму. Комінтерн виник і розвивався на основі марксизму-ленінізму в боротьбі із соціал-демократизмом 2-го **I.** та іншими лівими течіями, які не поділяли цю ідеологію. Організаційним принципом побудови взаємовідносин у Комінтерні був демократичний централізм. Провідною секцією Комінтерну була Всесоюзна комуністична партія більшовиків Радянського Союзу. Перемога соціалістичної революції в Росії (Жовтневий переворот) ознаменувала собою об'єднання міжнародного руху лівих сил навколо Росії (Радянської республіки). Перший конгрес, який зібрав 35 комуністичних та лівих соціалістичних партій й заснував **I.**, та ще три конгреси відбулися під головуванням Леніна. Сьомий, останній конгрес Комінтерну, відбувся у 1935 р. і проголосив заснування єдиного фронту проти наростаючої загрози фашизму і війни. В рамках рішень конгресу була організована інтернаціональна допомога антифашистській боротьбі у Франції та Іспанії. Але подальша прихована політика змови Сталіна з Гітлером та Друга світова війна звели нанівець всі програмні принципи Комінтерну. Під час Другої світової війни, в умовах зміцнення військово-політичного союзу СРСР з провідними капіталістичними державами – США та Великою Британією, був розпущений за рішенням Й.Сталіна в 1943 р.

4-й I. – міжнародна спілка лівих груп антисталінського напрямку, яка базується на теоретичній спадщині радянського лідера-дисидента Л.Троцького. Спілка звинувачувала чинний уряд СРСР у зраді комуністичних ідеалів, “переродженні” та “термідорі”, натомість головною метою **I.** була світова революція. Був заснований Троцьким та його прихильниками у 1938 р. у Франції. Після вбивства Л.Троцького агентом радянської політичної розвідки тричі фактично розпа-

дався та знов розпочинав діяльність. На цей час троцькістський рух представлено у світі кількома політичними інтернаціоналами, найбільш впливовим із яких є новий, 4-й **I**. Найбільші його секції розміщені у Франції, Швеції, Італії та Бразилії. За результатами виборів 2009 р. 4-й **I**. має представника у Європарламенті.

I. Соціалістичний (Соцінтерн) – міжнародна спілка партій соціалістичного та соціал-демократичного спрямування європейських країн, правонаступник 2-го Інтернаціоналу. На сьогодні це одне з найбільш впливових міжнародних політичних об'єднань, яке справляє істотний вплив на формування політики Європейського Союзу. Заснований у 1951 р. на установчому з'їзді у м. Франкфурт-на-Майні 76 партіями та організаціями соціал-демократичного напрямку. Програмні принципи Соцінтерну викладені у декларації “Про цілі та завдання демократичного соціалізму”, в якій відображені основні концепції соціал-демократії: відмова від марксизму як теоретичної бази її ідеології та політики; влада робітничого класу за умови збереження приватної власності; поступова трансформація капіталізму в “демократичний соціалізм” без класової боротьби та революцій; мир у світі. Соцінтерн підтримав і оголосив соціалістичною ідеєю європейської інтеграції, сприяв мирному співіснуванню, співробітництву та паритетному роззброєнню соціалістичного й капіталістичного таборів. Керівні органи **I**. виступають проти єдності з комуністами, програмні документи офіційно поривають з марксизмом. На сьогодні Соцінтерн об'єднує понад 50 партій і груп, до них також тяжіють асоційовані міжнародні громадські організації жінок, молоді тощо. Вищі органи: Конгрес, який збирається раз в 2-3 роки, Рада **I**. (в неї входять по 2 делегата від кожної партії) та Бюро, постійно діючий орган – Секретаріат. Офіційний орган інформації – бюлетень “Socialist Affairs” (до 1971 р. “Socialist International Information”). Соцінтерн має статус дорадчого органу в ООН. Соціалістична партія України є членом **I**. з жовтня 2003 р.

Літ.: *Програма принципів соціал-демократичної партії Німеччини. Стокгольм. декларація Соц. інтернаціоналу.* – К. : Київ. братство, 1997. – 60 с.; *Роговин В. З. Мирова революція и мирова война / В. З. Роговин.* – М. : [б. и.], 1998. – 415 с.; *Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? /*

І. М. Дзюба. – К. : Видавн. дім “Киево-Могилянська акад.”, 2005. – 332 с.; *Відродження соціал-демократії в Україні: можливості і перспективи / НАН України ; Ін-т філософії ; відп. ред. М. Попович.* – К. : Стилос, 1997. – 164 с.; *Нові шляхи історичного мислення / Й. Рюзен ; пер. з нім. Володимир Кам'янець.* – Львів : Літопис, 2010. – 358 с.

Загайнова Л.І., Бакаєв Ю.В.

ІНТЕРРЕГІОНАЛЬНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО – співпраця регіонів кількох держав, які не мають спільних кордонів, у межах трансрегіональних програм і проєктів. Поряд з міжтериторіальним, міжрегіональним та транскордонним співробітництвом, що передбачають територіальну наближеність учасників, активізується **I.c.**, характерною рисою якого є скоординована діяльність регіонів різних країн, що не мають спільних кордонів. Враховуючи масштабність **I.c.**, можна вважати його перспективним напрямом активізації інтеграційного процесу та новою формою економічного наближення держав світу, специфічною формою інтеграції на регіональному рівні.

I.c. передбачає взаємозв'язок не менше двох інституціоналізованих систем регіональної співпраці та означає процес розвитку співробітництва між окремими регіонами. У сучасних ринкових умовах **I.c.** з'явилося у формі багаторівневих міжнародних договорів, угод або домовленостей, що охоплюють велику кількість учасників. Сам по собі міжрегіональний характер взаємодії трансформує кожен регіон у суб'єкта, який водночас як продукує інтеррегіональний імпульс, так і формується під дією так званої інтеррегіональної взаємодії.

Основними напрямками **I.c.** є: економічний, енергетичний, соціальний, екологічний, інформаційний, інфраструктурний. Як вища форма регіоналізації, **I.c.** “працює” двома способами: по-перше, функціонально – для встановлення взаємозв'язків між окремими регіонами; по-друге, когнітивно – як засіб ідентифікації регіону. **I.c.** функціонує в конкретних соціально-економічних та політичних умовах, в яких регіони, будучи самостійними правовими одиницями, налагоджують між собою співпрацю. Таке співробітництво значною мірою обумовлено сучасними геополітичними та гео економічними процесами, які визначають зовнішню й внутрішню політику держав щодо міжнародної діяльності.

І.с. притаманна багатогранність та різноманітність форм прояву, серед яких виокремлюються наступні: відносини між регіональними угрупованнями (наприклад НАФТА-ЄС); бірегіональні та трансрегіональні відносини, участь у яких не завжди прив'язана до конкретних регіональних угруповань. Так, дана форма співпраці охоплює не лише окремі держави, а й передбачає відповідний ступінь регіональної координації (наприклад АТЕС та Самміт Азія – Європа (АСЕМ)); “гібридні” відносини – між регіональними угрупованнями та окремими високорозвинутими країнами (наприклад АСЕАН – Австралія). На сучасному етапі **І.с.** успішно проявляється у формі партнерства між державами-членами ЄС та спрямоване на підвищення ефективності інструментів політики розвитку регіональної мережі за допомогою здійснення масштабного обміну інформацією. Враховуючи пріоритетність курсу інтеграції України до Європейського Союзу, питання інтенсифікації **І.с.** набувають особливого значення, оскільки розвиток такого співробітництва в Україні прискорить процес вироблення державної стратегії регіонального розвитку з урахуванням пріоритетів політики ЄС. При системному входженні регіонів України у процес **І.с.** необхідно враховувати не лише позитивні наслідки впливу такого співробітництва на суспільство, а й загрози. До позитивних факторів поширення **І.с.** належать: запровадження новітніх інструментів регіональної співпраці з європейськими та євразійськими країнами; прискорення поширення інноваційних технологій; формування наднаціональних зв'язків. **І.с.** покликане стимулювати соціально-економічне зростання регіонів на основі посилення їх конкурентних переваг, формувати сприятливий інвестиційний клімат, покращувати інформаційне забезпечення, модернізувати регіональні інфраструктури. До загроз **І.с.** належать: технологічні, виробничі, фінансові, інформаційні та екологічні. Причинами їх виникнення є недосконале законодавство у сфері регулювання **І.с.**, недостатні повноваження місцевих органів влади та неефективні механізми фінансування реалізації міжнародних проектів, незначна кількість регіональних програм міжнародного співробітництва, а також невідповідність законодавчого забезпечення регіонального розвитку потребам формуван-

ня конкурентоспроможної економіки на інноваційній основі.

І.с. є складовою системи управління зовнішніх відносин держави, яка здійснює регулювання економічної, культурної, екологічної, науково-технічної співпраці з іншими країнами. **І.с.** трансформує сутність та умови взаємних зобов'язань регіонів, що співпрацюють. Управління **І.с.** здійснюється як на державному (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, відповідні центральні органи виконавчої влади), так і на місцевому (обласні, районні державні адміністрації, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування) рівнях. Державне регулювання **І.с.** здійснюється за допомогою: створення нормативно-правової бази міжнародного співробітництва та забезпечення виконання законодавчих та підзаконних актів; укладення міжурядових угод, проведення міжнародних заходів і зустрічей; встановлення митних тарифів і послаблення нетарифних методів регулювання міжнародної торгівлі (експортні/імпортні мита, експортні субсидії, пільгове кредитування експортерів, експортні/імпортні квоти, ліцензування) відповідно до вимог СОТ; забезпечення преференційних режимів діяльності іноземних інвесторів (спеціальні економічні зони, території пріоритетного розвитку; створення технопарків, технополісів, регіональних центрів інноваційного розвитку; розробка і реалізація державних стратегій і програм регіонального розвитку.

Літ.: *Бабець І. Г.* Методологія аналізу системи управління інтеррегіональним співробітництвом у контексті економічної безпеки / І. Г. Бабець // Економічні науки. Серія “Економічна теорія та економічна історія” : зб. наук. пр. – Ч. І. – Луцьк : [б. в.], 2010; *Балян А. В.* Міжрегіональне, транскордонне співробітництво України за умов розширення Європейського Союзу (на прикладі прикордонних регіонів України та Угорщини) : монографія / А. Балян. – Ужгород : Ліра, 2005; *Гладій І. Й.* Регіоналізація світового ринку: євроінтеграційний аспект : монографія / І. Й. Гладій. – Тернопіль : Економічна думка, 2006; *Резнікова Н. В.* ОЧЕС: Від нового регіоналізму до нових можливостей глобальної взаємодії / Н. В. Резнікова, М. М. Відякіна // Зовнішня торгівля: право та економіка : наук. журн. – 2009; *Tsardanidis C.* The BSEC: From New Regionalism to Interregionalism? / C. Tsardanidis // Agora Without Frontiers. – 2005.

Валентюк І. В.

ІНФОРМАЦІЙНА ГЕОПОЛІТИКА.

Одне з сучасних визначень **геополітики** розкриває її як галузь знання, що вивчає закономірності взаємодії політики з системою неполітичних факторів, що формують географічне середовище (характер розташування, рельєф, клімат, ландшафт, корисні копалини, економіка, екологія, демографія, соціальна стратифікація, військова міць). Геополітика традиційно поділяється на фундаментальну і прикладну. *Прикладна геополітика* часто іменується *геостратегією*, яка розглядає умови прийняття оптимальних політичних рішень, що зачіпають перераховані вище фактори.

У прикладному аспекті **І.г.** являє собою діяльність суб'єкта управління щодо прийняття й реалізації політичних (управлінських) рішень залежно від умов, що складаються в інтегральних "віртуалізованих" просторових координатах. *Метою І.г.* є досягнення, підтримка, зміцнення й розширення влади (впливу) у цих координатах (просторах). Ця мета досягається переважно шляхом вирішення завдань ослаблення ("усунення" з простору конкурентної боротьби) конкуруючих співтовариств і завоювання, утримання й розширення контролю над життєво важливими ресурсами, інтегрованими або такими, що цілком перебувають в інформаційному просторі.

Літ.: *Політологія* : навч посіб. / Н. В. Грицяк, Б. Л. Дем'яненко, В. М. Дем'яненко ; за ред. В. М. Дем'яненка. – 3-тє вид. допов. і уточ. – К. : Видавн. центр ТОВ Софія – А, 2008; *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович ; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. М. Князева. – К. : Вид-во НАДУ, 2007; *Манойло А. В.* Особенности информационной политики эпохи информационного общества / А. В. Манойло, Д. Б. Фролов, В. Б. Вепринцев // Проблемы информационной безопасности. Компьютерные системы. – 2002. – № 4.

Грицяк Н.В.

ІНФОРМАЦІЙНА МЕРЕЖА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ (EURYDICE) – головне джерело інформації про національні та європейські структури, системи та зміни в галузі освіти, створене для збирання і поширення інформації серед держав-членів Спільноти для реалізації спільної політики в освітній галузі. Мережа допомагає в проведенні порівняльного аналізу, підготовці звітів та досліджень із спільних пріоритет-

них питань у галузі освіти. З 1980 р. мережа є одним із стратегічних механізмів, передбачених Європейською Комісією та державами-членами, для підтримки європейського співробітництва у галузі освіти. З 2007 р. мережа була включена до програми дій ЄС у галузі неперервної освіти. Починаючи з 2011 р. інформаційна мережа **EURYDICE** складається з 37 національних одиниць у 33 країнах, що беруть участь у програмі ЄС з неперервної освіти (Lifelong Learning program).

Основні дані, які розміщуються в інформаційній мережі **EURYDICE**, такі: докладні описи та огляди національних систем освіти (National Education systems and Policies); компаративний аналіз тематичних досліджень, присвячених конкретним темам, що становлять інтерес співтовариства в галузі освіти (Thematic Studies); індикатори та статистика (Key Data Series); факти і цифри, що характеризують структуру національних систем освіти, навчальний рік, терміни і рівні навчання (Facts and Figures).

Інформаційна мережа **EURYDICE** тісно співпрацює з європейськими та міжнародними організаціями: Євростат (Статистичне бюро Європейського співтовариства), Центр досліджень у галузі неперервної освіти (CRELL), Європейський центр розвитку професійного навчання (Cedefop), Європейський фонд підготовки кадрів (ETF), Європейське агентство з розвитку в галузі особливих освітніх потреб, Рада Європи, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) і ЮНЕСКО.

Літ.: *Мусіс Ніколас.* Усе про спільноти Європейського Союзу : пер. з англ. / Ніколас Мусіс. – К. : К.І.С., 2005 с.; *Європейський Союз* : словник-довідник / М. Марченко (ред.-упоряд.). – К. : К.І.С., 2005; *Тоді Філіп.* Нарис історії Європейського Союзу : пер. з англ. М. Марченко / Філіп Тоді. – К. : АНОД ; К.І.С., 2001.

Діденко Н.Г.

ІНФОРМАЦІЙНЕ НАСИЛЬСТВО в широкому сенсі – впорядкований (неречовий і неенергетичний) вплив на об'єкти, що має антисоціальний або антиособистісний характер. **І.н.** виступає особливою формою соціального насильства, де інформаційна складова в результаті інверсії набуває самостійну сутність, на основі силових – речових та енергетичних – процесів. Його поширення пов'язане з антропологічною кризою,

модернізаційним шоком, розпадом традиційних культур, які вивільнили деструктивні та анти-соціальні імпульси. У вузькому сенсі **І.н.** – це несильовий вплив на ментальну сферу.

Порушення рівноваги між родовою й видовою сутностями людини, пов'язане з розпадом механізмів соціалізації, призводить до вивільнення антисоціальної енергії з подальшими колосальними потрясіннями для всього суспільства в різних формах соціального насильства. Незважаючи на деякі природні й антропологічні передумови насильства, воно за своєю суттю є феноменом культури, інституційним атрибутом соціальних процесів і відносин. Маючи універсальний характер, насильство конкретизується у відкритих і закамфльованих формах локально визначених сфер усього суспільного життя. У соціальній, політичній, економічній, духовній, сімейно-побутовій сферах воно виступає як детермінований соціально значущою інформацією силовий або несильовий вплив, що суперечить закономірному перебігу подій: фізичним та біологічним закономірностям, юридичним нормам, моральним принципам. Інформаційна компонента насильства присутня на будь-якому етапі розвитку суспільства, в будь-яких формах насильства, модулюючи їх і будучи атрибутом насильства.

З еволюцією суспільства інформаційна складова набуває явного, а не латентного характеру (при цьому речові та енергетичні компоненти не зникають), відбувається диференціація **І.н.** Основні властивості **І.н.**: нелінійність, прихованість, максимальна дальність і швидкість впливу, кумулятивність, нематеріальний та неенергетичний характер, нелокалізованість у соціальному часі та просторі, можливість фокусування, селективність, опосередкований характер соціального впливу, можливість клонування, віртуальний характер. Означені властивості не існують ізольовано, а утворюють систему атрибутів і модусів **І.н.**

У контексті сучасної соціокультурної ситуації інформаційні потоки включені в існуючі тенденції культурного розвитку, у нелінійність еволюції культури, складні соціальні трансформації. Процеси глобалізації культури доповнюються посиленням впливу локальних культурних течій, етнізації соціальних конфліктів. Монополізм глобальної транскультури, комп'ютерних мереж, професійних і спо-

живчих сайтів приховує небезпеку поглинання індивідуалізованих соціальних суб'єктів, які не в змозі ідентифікувати себе у власній локальності. Ідентичність індивідів виявляється під сумнівом, тут створюється кордон, пере-ступивши який інформація стає насильством. Типологізацію **І.н.** можна здійснювати за такими принципами: залежно від того, хто є суб'єктом і об'єктом насильства – окремі фізичні особи, групи, компанії; залежно від способів і механізмів здійснення насильства – вербальне, невербальне, аудіовізуальне; залежно від ступеня прояву насильства – явне й латентне, безпосереднє та опосередковане. Причому типологізація з позицій об'єкта і суб'єкта, між якими може відбуватися інверсія (хоча і не повною мірою), є основною. Соціальні інститути – держава, ЗМІ, освіта, сім'я – чітко відтворюють інформаційні та соціальні практики, в тому числі соціальні дії, пов'язані з насильством та агресією. Основними генетичними джерелами екстремізму і насильства виступають конструюючі їх духовні, культурні, економічні, політичні, психологічні та мовні джерела. Симулякр насильства, що виникає в пресі, радіопередачах, на телевізійному екрані, – це **І.н.**, укладене в самій природі образів.

Основними формами **І.н.** є: інформаційний пресинг, викривлена інформація, недостатня інформація, нелегітимна інформація. Звідси, найбільш загальними механізмами є: інформаційний тиск, спотворення інформації, приховування інформації, незаконне отримання інформації. Взяття влади над об'єктом відбувається за допомогою дискурсивного акту, що фактом свого виконання створює відповідний стан соціального об'єкта.

Літ.: Бачило І. Л. Информационное право : учебник / И. Л. Бачило, В. Н. Лопатин, М. А. Федотов ; под ред. акад. РАН Б. Н. Топорнина. – 2-е изд., с изм. и доп. – СПб. : Изд-во Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2005; Кормич Б. А. Информационное право : учебник / Б. А. Кормич. – Х. : БУРУН і К, 2011; Панченко О. А. Информационная безопасность личности / О. А. Панченко. – 2-е изд. испр. – К. : КИТ, 2011.

Соснін О.В., Дзьобань О.П.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВЕКТОР ПЛАНУ ДІЙ УКРАЇНА–НАТО (англ. vector information plan of action Ukraine–NATO) – комплекс принципів та цілей, передбачених в інформаційній діяльності України на шляху її євроатлантичної інтеграції.

Принципи свободи слова і преси та вільне поширення інформації є наріжним каменем для утвердження демократичних держави і суспільства, що керуються верховенством права. Положення Конституції України щодо свободи слова та інформації відповідають ст. 19 Загальної декларації прав людини і ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основних свобод.

Україна підтримує Резолюцію 59 (1) Генеральної Асамблеї ООН, яка проголошує, що свобода інформації є основним правом людини і критерієм для всіх інших свобод. У зв'язку з цим суттєве значення має тісне співробітництво України з відповідними міжнародними організаціями, зокрема Радою Європи та ОБСЄ.

Основними цілями в інформаційному векторі євроатлантичної інтеграції України є: вдосконалення і забезпечення реалізації гарантій свободи думки і слова, свободи преси, вільного висловлення поглядів і переконань та доступу до інформації; забезпечення вільного отримання, публікації та поширення інформації засобами масової інформації; імплементація відповідного законодавства для усунення перешкод діяльності ЗМІ; поглиблення інформаційного виміру співробітництва Україна-НАТО, включаючи парламентське співробітництво; підвищення рівня обізнаності громадськості з НАТО шляхом співробітництва України з НАТО у сфері інформації, включаючи співробітництво з Центром інформації і документації НАТО в Україні.

І.в.П.д.У.-НАТО як один з пріоритетних напрямів розвитку відносин Україна – НАТО насамперед, реалізується із застосуванням програмно-цільового підходу. Передусім це щорічні Плани дій Україна-НАТО, а також інші програми, плани та концепції. Серед останніх – Державна цільова програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008-2011 роки; Концепція Державної цільової програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008-2011 роки; Державна програма підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки; Державна програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки; Концепція Державної цільо-

вої програми формування позитивного міжнародного іміджу України; План заходів з нагоди 10-ї річниці підписання Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору.

Літ.: Довідник НАТО, 2006 / Office of Information and Press NATO – 1110. – Brussels – Belgium : [s.n.], 2006; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Історія, теорія і практика європейської та євроатлантичної інтеграції України* / С. О. Телешун, В. Д. Бакуменко, Д. В. Вігер та ін. // *Енциклопедичний довідник* / за заг. ред. В. Д. Бакуменка, С. О. Телешуна. – К. : Вид-во НАДУ, 2006; *Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, В. Д. Бондаренко та ін. – Ужгород : Ліра, 2009. – Вип. 14. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”); *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, О. М. Ващук та ін. – Ужгород : Ліра, 2008. – Вип. 15. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”).

Бакуменко В.Д.

ІОАННІНСЬКИЙ КОМПРОМІС (англ. Ioannina Compromise) – домовленість, досягнута на неофіційній зустрічі міністрів закордонних справ ЄС у грецькому місті Іоанніна 29 березня 1994 р. Серед рішень, прийнятих на цій зустрічі, – рішення *Ради ЄС* щодо застосування принципу кваліфікованої більшості в ЄС-16, тобто після четвертого розширення Союзу (в 1995 р. державами-членами ЄС стали Австрія, Фінляндія та Швеція, а Норвегія, яка також подавала заявку на вступ, не потрапила до Союзу через негативний результат національного референдуму).

Прийняття **І.к.** стало результатом зусиль євроскептично налаштованого уряду Великої Британії, який, стурбований тим, що після чергового розширення (1995 р.) граничне значення блокуючої меншості збільшиться до 26 голосів, спробував утримати його на наявному рівні (23 голоси). Після запеклих дискусій держави-члени погодились на компроміс, основне положення якого звучало так: “якщо члени Ради, які представляють від 23 (стара гранична величина блокуючої меншості) до 26 голосів (нова гранична величина блокуючої меншості), висловлюють наміри протистояти прийняттю рішення кваліфікованою більшістю, Рада докладе максимум зусиль,

щоб знайти в розумних часових межах задовільне рішення, яке може бути прийняте щонайменше 65 голосами з 87". Додана до Амстердамського договору (1997 р.) декларація поширила дію І.к. до набуття чинності наступного розширення Спільноти.

І.к. мав незначний вплив на процес прийняття рішень в ЄС, але він став свідченням зростаючої стурбованості великих держав-членів Союзу щодо впливу на кількість їх голосів у Раді майбутнього вступу в ЄС великої групи країн (від 10 до 12), серед яких була й велика за розміром та чисельністю населення Польща. Як і очікувалося, Ніщський договір (набув чинності 1 лютого 2003 р.) вніс суттєві зміни в розподіл голосів між державами-членами в Раді, додавши голосів і великим, і малим державам (також надав голоси державам-новачкам), але у такий спосіб, щоб ліквідувати дисбаланс голосів що, на думку великих держав, склався на користь малих держав. У результаті дію положень І.к. було припинено.

Однак про І.к. згадали під час напружених переговорів щодо реформування системи голосування в Раді ЄС у межах підготовки Договору реформ (нині – Лісабонського договору), які проходили 21-22 червня 2007 р. в Брюсселі. Ініціатором "нового І.к." була Польща, яка наполягала на запровадженні перехідного періоду до нової процедури голосування на основі принципу *подвійної більшості*, коли враховується й кількість країн, і кількість населення. В результаті досягнутого під час головвання компромісу декларація, що містила І.к. була, включена до протоколу до базового тексту договору.

Суть нової іоанінської формули полягає в тому, що у період з 1 листопада 2014 р. до 31 березня 2017 р., якщо члени Ради, що представляють (а) принаймні три чверті населення або (б) принаймні три чверті кількості держав-членів, необхідні для формування блокувальної меншості, висловлюють заперечення проти ухвалення Радою акта кваліфікованою більшістю, це питання обговорюється Радою. У процесі такого обговорення Рада має робити все можливе в межах своїх повноважень для досягнення у розумний строк та не порушуючи обов'язкові часові межі, встановлені законодавством Союзу, задовільного рішення щодо розв'язання питань, порушених членами Ради ЄС. З цією метою голова Ради за спри-

яння *Європейської Комісії* і допомоги членів Ради має брати на себе будь-яку ініціативу, необхідну для сприяння досягненню згоди на ширшій основі в межах Ради.

Експерти стверджують, що І.к. став одним з найбільш обговорюваних і водночас, найменш зрозумілих питань переговорів щодо укладення Лісабонського договору.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Магістр, 2009; Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; Копійка В. В. Європейський Союз : заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; Копійка В. В. Європейський Союз : історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; *The Council of Ministers* / F. Hayes-Renshaw, H. Wallace. – New York, N.Y. : Palgrave Macmillan, 2006.

Рудік О.М.

ШЕК (International Programme on the Elimination of Child Labour) – міжнародна програма з викорінення дитячої праці, започаткована Міжнародною організацією праці (МОП) у 1992 р. Головна мета програми – ліквідація дитячої праці у світі. Дитяча праця – одна з найбільш актуальних проблем сучасності, цим явищем охоплено 215 млн дітей у всьому світі. Уряд Німеччини став першим спонсором цієї програми, в якій спочатку брали участь шість держав. Сьогодні програма працює на п'яти континентах і майже у 90 країнах. Програма ШЕК базується на *всесвітньовизначених стандартах* у сфері праці. ШЕК реалізує стратегію "За світ без дитячої праці" на національному, глобальному, регіональному рівнях.

В основу діяльності програми ШЕК покладена політична воля та зацікавленість урядів різних країн щодо розв'язання проблеми дитячої праці у співпраці з організаціями роботодавців та працівників, неурядовими організаціями та іншими громадськими структурами. ШЕК забезпечує підтримку країн у боротьбі з дитячою працею і водночас у *всесвітньому масштабі* здійснює моніторинг за викоріненням дитячої праці. ШЕК у країнах функціонує передусім за допомогою Міністерства праці, але все частіше – за допомогою інших міністерств, зокрема міністерств освіти, національних статистичних агентств.

Україна була однією з перших країн, які ратифікували Конвенцію МОП № 182 “Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці” (жовтень 2000 р.). Приєднавшись до цієї Конвенції та інших міжнародних актів, уряд України виявив свої наміри щодо запровадження всіх необхідних заходів для боротьби із дитячою працею на національному рівні, у тому числі реформу законодавства та виділення необхідних коштів.

У червні 2002 р. було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Міжнародною організацією праці в особі **ШЕК** та Урядом України, представленим Міністерством праці та соціальної політики. Відповідно до Меморандуму було сформовано Всеукраїнську спостережну раду (ВСР) під егідою Міністерства праці та соціальної політики України, а міністра призначено Головою ради. Діяльність Програми **ШЕК** в Україні, основні заходи та стратегічні напрями узгоджуються та затверджуються національними партнерами МОП у рамках регулярних засідань ВСР.

З березня 2001 р. Програма **ШЕК** в Україні реалізується за трьома основними стратегічними напрямами:

– робота із законодавцями та розробниками політики з метою забезпечення відповідності законодавства, політики та інституційної бази міжнародним зобов’язанням України, а також спрямування державної політики на задоволення особливих потреб дітей, постраждалих від внутрішньої та транскордонної торгівлі з метою сексуальної та трудової експлуатації;

– у визначених регіонах з великим ступенем ризику проводяться пілотні проекти, спрямовані на: 1) надання безпосередньої допомоги дітям групи ризику та дітям, які залучені до найгірших форм дитячої праці; 2) підтримку зайнятості серед молоді (зокрема завдяки програмам професійної підготовки та профорієнтації) та навчання в молодіжних центрах за методикою “рівний-рівному” з метою запобігання торгівлі дітьми та соціальної реінтеграції потерпілих від торгівлі; 3) посилення спроможності фахівців до соціально-психологічної реабілітації дітей, постраждалих від торгівлі людьми; 4) створення, апробацію та підтримку становлення на національному рівні Системи моніторингу дитячої праці (СМДП);

– створення та розбудова бази даних, знань і досвіду на національному й субрегіональному рівні шляхом: 1) укладання посібників, рекомендацій та інших методичних матеріалів; пристосованих до місцевих умов; 2) документування, практичного відпрацювання та поширення найкращого досвіду протидії найгіршим формам дитячої праці. Серед основних досягнень програми **ШЕК** в Україні:

1. Питання протидії використанню дитячої праці стало частиною національного законодавства (Закон України “Про охорону дитинства”, “Кримінальний кодекс України” та ін.), та внесено до ряду національних програм, зокрема Загальнодержавної програми “Національний план щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 р.

2. Внаслідок діяльності програми **ШЕК** в Україні 5750 дітей було вилучено з найгірших форм дитячої праці або вбережено від пограблення до ситуацій торгівлі людьми завдяки наданню їм необхідних послуг, таких як: професійна орієнтація, професійно-технічна освіта, працевлаштування, позакласна діяльність, комп’ютерні курси, позашкільні навчальні заняття за методологією МОП “КРИК”, індивідуальні заняття та репетиторство, медичні послуги, юридичні консультації, літні табори, забезпечення шкільним приладдям тощо. Понад 4 тис. батьків працюючих або вилучених з дитячої праці дітей та дітей “групи ризику” отримали юридичні консультації щодо: 1) наявних можливостей працевлаштування; 2) курсів перепідготовки безробітних при Державній службі зайнятості; 3) чинних механізмів надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим родинам. Їх ознайомлено з проблемами дитячої праці та можливими наслідками раннього працевлаштування їхніх дітей.

3. 993 фахівці пройшли навчання з питань дитячої праці, серед них представники різних державних установ, організацій роботодавців та працівників, неурядових організацій, освітян, журналістів, представників молодіжних організацій та ін.

4. За сприяння програми **ШЕК** проведено низку унікальних досліджень, серед яких: “Праця дітей в Україні” (Державний комітет статистики України (1999)); “Найгірші форми дитячої праці в Україні” (Центр соціальних експертиз і прогнозів Інституту

соціології НАН України (2002)); “Запобігання торгівлі дітьми з метою їх використання для примусової праці та сексуальної експлуатації в Україні” (Центр соціальних експертиз і прогнозів Інституту соціології НАН України (2003)); “Оцінка використання дитячої праці в шести секторах неформальної та незаконної діяльності” (Центр соціальних експертиз, Інституту соціології НАН України (2006)); “Шкода та ризики дитячої праці в сільському господарстві” (Національний науково-дослідний інститут промислової безпеки та охорони праці України (2008)). Видано ряд посібників, рекомендацій та інших методичних матеріалів, зокрема: освітній пакет “КРИК: зупиніть дитячу працю” – захист прав дітей через освіту, мистецтво та ЗМІ” (2008); посібник “Соціально-психологічна реабілітація дітей, вилучених із ситуацій торгівлі дітьми та інших найгірших форм дитячої праці: узагальнення досвіду організацій Центральної та Східної Європи” (2007); практичний посібник “Звітність з питань дитячої праці” (2006); навчальний посібник “Сприяння працевлаштуванню молоді та запобігання економічній експлуатації дітей в Україні” (2007); методичний посібник для тренерів “Формуван-

ня життєвих навичок у дітей групи ризику” (2008); посібник “Моніторинг дитячої праці в Україні” (2008). У 2009 р. було розроблено та випущено компакт-диск “Боротьба проти використання дитячої праці в Україні: досвід 10-ліття”, до якого увійшли матеріали програми МОП-ІПЕК, створені у період з 1999 по 2009 рр. (у тому числі дослідження, посібники, інформаційні та промоматеріали, фотогалерея бенефіціантів проекту, малюнків дітей на тему дитячої праці, документальний фільм МОП-ІПЕК про дитячу працю, соціальний ролик про дитячу працю), а також національні та міжнародні нормативні акти із посиланнями на Інтернет-ресурси.

Літ.: *Action against child labour 2008-2009: IPEC progress and future priorities.* – International Programme on the Elimination of Child Labour. – Geneva, International Labour Office, 2010; *The International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC). What it is and what it does.* – Geneva, International Programme on the Elimination of Child Labour, International Labour Office; Офіційний сайт МОП. – Режим доступу : [http://www.ilo.org.ua/Projects/IloArticles/Міжнародна-програма-звикоренення-дитячої-праці-\(МОП-ІПЕК\).aspx](http://www.ilo.org.ua/Projects/IloArticles/Міжнародна-програма-звикоренення-дитячої-праці-(МОП-ІПЕК).aspx)

Ярош Н.П.

К

КАМПАНІЯ “СТАЛА ЕНЕРГЕТИКА ЄВРОПИ” (англ. Sustainable Energy Europe Campaign) – демонстраційна кампанія, розпочата Генеральним директором Європейської Комісії з питань енергетики в 2005 р. у межах програми “*Розумна енергетика для Європи*”, метою якої є підвищення обізнаності громадян, підтримка сталого виробництва енергії та її розумного використання населенням і організаціями, приватними компаніями та органами влади, професійними та енергетичними агентствами, асоціаціями промисловості та НДО на всій території ЄС. **К.“С.е.Є.”** спочатку була розрахована на чотирирічний період (2005-2008 рр.), згодом продовжена до 2011 р. Від імені Генерального директорату з питань енергетики **К.“С.е.Є.”** управляється Виконавчим агентством з питань конкурентоспроможності та інновацій (англ. EACI).

К.“С.е.Є.” покликана сприяти досягненню цілей енергетичної політики ЄС та виконанню завдань у сферах відновлюваних енергетичних ресурсів, ефективності енергетики, чистого транспорту та альтернативних видів палива. Спеціальними цілями **К.“С.е.Є.”** є: підвищення обізнаності виробників політики на місцевому, регіональному, національному та європейському рівнях; поширення кращого досвіду; забезпечення високого рівня громадської обізнаності, розуміння та підтримки; стимулювання тенденцій зростання приватних інвестицій у технології, що забезпечують сталий та екологічно безпечний розвиток енергетики.

Усі проекти або заходи, які подаються до участі в **К.“С.е.Є.”**, мають відповідати таким критеріям: наявність внеску в досягнення енергетичних цілей ЄС до 2020 р.; відповідність щонайменше одному з шести напрямів кампанії; схвалення, чинність та гарантія фінансування; наявність суттєвого місцевого, регіонального, національного або міжнародного впливу; відповідність проект-

ної пропозиції критеріям участі; належність до Європи щонайменше одного із засновників проекту; наявність масштабної компоненти поширення результатів дослідницьких або демонстраційних проектів.

З метою вимірювання поступу на шляху до сталої європейської енергетики у межах **К.“С.е.Є.”** розроблено низку досяжних контрольних показників, які слугуватимуть орієнтирами для виробників політики та плановиків. **К.“С.е.Є.”** особливо підтримує та заохочує дії в таких головних напрямках: спільна робота громад; біопаливо для транспорту; енергозбереження в житлово-комунальному секторі; енергетична ефективність систем та приладів освітлювання; зміцнення міжнародного співробітництва з метою розвитку; поширення передового досвіду.

З 2005 р. до заходів **К.“С.е.Є.”** долучилися понад 1 200 організацій з усієї Європи, зокрема: близько 1 тис. проектів, що представляють державні та приватні організації зацікавлених сторін, місцеві, регіональні та національні органи влади, промисловість, енергетичні агентства, організації громадянського суспільства; 108 мережних організацій; волонтерів. У межах **К.“С.е.Є.”** проведено 478 “Днів Енергії” (будь-яка подія або захід – виставка, конференція, семінар, день відкритих дверей, медіа-кампанія, концерт тощо, що сприяють енергоефективності та відновлюваній енергії), до участі в яких залучалися широкі кола громадськості.

Одним із запланованих на 2011 р. проектів **К.“С.е.Є.”** за участю України є ініційована Федеральним міністерством навколишнього середовища Німеччини програма спільних дій, метою якої є передача досвіду та знань членам Асоціації енергоефективних міст України (заснована в 2004 р.) та надання їм допомоги у використанні інструментів “Кліматичного альянсу”. Проект заплановано на 2011 р.

Літ.: Дзяд О. В. Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України : навч. посіб. /

О. В. Дзяд, О. М. Рудік ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – К. : Міленіум, 2009.
Рудік О.М.

КАРИБСЬКА СПІЛЬНОТА ТА СПІЛЬНИЙ РИНОК (англ. Caribbean Community and Common Market, CARICOM). Створений у 1973 р. на основі Договору Чагуарамаса як наступник Карибської асоціації вільної торгівлі, заснованої в 1968 р. Спільний ринок трактується як складова Карибської Спільноти. Остаточний Договір був оформлений після підписання ряду декларацій держав-членів Карибської Спільноти.

Членами Спільноти є 15 країн Карибського басейну та 5 асоційованих членів. Регіональні члени – Антигуа і Барбуда, Багамські острови, Барбадос, Беліз, Домініка, Гренада, Гаяна, Гаїті, Монсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам, Тринідад і Тобаго, Ямайка (загальна кількість населення – 15,9 млн осіб). Асоційовані члени – Ангільла, Бермуди, Віргінські Британські острови, Кайманові острови й острови Терці і Кайкіс (загальна кількість населення – 197 тис. осіб).

Метою **КАРИКОМ** є сприяння економічній інтеграції держав-членів шляхом створення спільного ринку, що передбачає єдиний зовнішній тариф, застосування правил походження товару, реалізація узгодженого плану фіскальних заходів. Крім того, передбачається координація зовнішньої політики країн-членів і співробітництво в технічній, соціальній і культурній галузях.

Договір Чагуарамас передбачає політичне та економічне співробітництво країн **КАРИКОМ**, узгодження їх позицій з найважливіших міжнародних політичних та економічних питань. У галузі економіки намічено забезпечити економічне зближення країн **КАРИКОМ** шляхом ліквідації митних зборів і кількісних обмежень; встановлення спільного митного режиму; проведення єдиної торговельної політики і загальної політики в галузі сільського господарства; координації грошової і фінансової політики; ліквідації обмежень на вільне пересування осіб, капіталу; співробітництва в галузі туризму, транспорту та зв'язку. Договір передбачає скасування митного обкладання майже всіх товарів, крім обмеженої групи, включеної в список винятків. Для менш розвинених країн встановлений 10-річний термін для лібералізації торгівлі.

Інтеграційна політика **КАРИКОМ** націлена на глибоку економічну інтеграцію і кооперацію у сфері транспорту, комунікацій і освіти. Через конференції або постійні комітети здійснюється діяльність з розвитку співробітництва у конкретних галузях економіки: промисловість (включаючи видобувну), енергетика, природні ресурси, фінанси, трудові ресурси, а також у сфері науки і техніки, міжнародних відносин та ін. Намічено створення регіонального валютного союзу, введення єдиної валюти, координація та гармонізація фінансового законодавства в країнах регіону.

Літ.: *Офіційний сайт КАРИКОМ.* – Режим доступу : <http://www.caricom.org/>

Стрельцов В.Ю.

КАРИБСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ (Caribbean Development Bank) – спеціалізований орган співробітництва країн Карибського басейну. Заснований **КБР** на підставі угоди від 18 жовтня 1969 р. Учасниками **КБР** є 12 країн-членів Карибського співтовариства, а також Багамські острови, Канада, Великобританія та її володіння – Віргінські та Кайманові острови, острови Теркс і Кайкос. З 1972 р. членами **КБР** стали Венесуела й Колумбія. Офіційна мета банку – сприяти економічному і соціальному розвитку країн-членів, надавати їм технічну допомогу та ін.

Основним кредитним джерелом у рамках **КБР** виступає Спеціальний фонд розвитку, створений США, Канадою, Великобританією та Венесуелою. Позики надаються тим галузям, у розвитку яких зацікавлений монополістичний капітал. Керівні органи – *Рада керуючих і Виконавча рада*; місцезнаходження – Бриджтаун (Барбадос).

Міжнародна регіональна інтеграція полягає в тісному, органічному сплетінні національних економік країн, які компактно розташовані в певному просторі (регіоні). На досить високому рівні розвитку інтеграції національні економіки становлять єдине ціле, що характеризується єдиною виробничою структурою, спільною структурою регулювання з боку державних і недержавних інституцій, вільним рухом факторів виробництва і навіть політичною єдністю. Не в останню чергу під впливом успіху Європейської Економічної Спільноти у різних регіонах світу утворювалися десятки організацій, які мають за мету економічну інтеграцію. Найви-

доміші з них: в Азії: Рада арабської економічної єдності (1964); Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН, 1967); Організація Ісламська конференція (1971); Рада із співробітництва арабських країн Перської затоки (1981); Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АПЕК, 1989); в Африці: Організація африканської єдності (ОАЄ, 1963); Центральнаафриканський митний і економічний союз (1966); Економічне співтовариство західноафриканських держав (ЕКО-ВАС, 1976); в Латинській Америці і Карибському басейні: Андська група (1969); Карибський спільний ринок (1973); Латиноамериканська економічна система (1975); Латиноамериканське інтеграційне об'єднання (1982); Міжамериканське інвестиційне співробітництво (1989).

Економічним стимулом процесу регіональної інтеграції мали стати регіональні банки розвитку. Спочатку планувалося, що ці банки складатимуться тільки з представників регіональних організацій; але вже невдовзі виявилось, що більшість з них не може існувати власними коштами, отже, за невеликим винятком (наприклад Ісламський банк), до їх складу входять і деякі розвинуті країни.

Система регіональних банків розвитку в цілому утворилася саме на третьому етапі, коли були засновані банки: Міжамериканський банк розвитку (МаБР, 1959); Центральнаамериканський банк економічної інтеграції (1960); Африканський банк розвитку (АфБР, 1964); Азіатський банк розвитку (АзБР, 1966); **КБР** (1970); Західноафриканський банк розвитку (1973); Арабський банк економічного розвитку в Африці (1973); Банк розвитку держав Центральної Африки (1975); Східноафриканський банк розвитку (1976). Крім того, було утворено різні регіональні фонди і програми допомоги країнам, що розвиваються (Арабський фонд економічного і соціального розвитку, Африканський фонд розвитку, Арабський валютний фонд та ін.). Ці фонди звичайно засновувались регіональними організаціями або регіональними банками розвитку.

Створення міжнародних валютно-фінансових організацій зумовлюється потребою в регулюванні, стабілізації та забезпеченні цілісності міжнародної фінансової системи. Передумови їх виникнення такі: створення транснаціональних корпорацій (ТНК) і

транснаціональних банків (ТНБ); розвиток міждержавного регулювання світових господарських зв'язків; необхідність спільного розв'язання глобальних проблем подолання криз у світовій валютній і фінансовій системі. Регіональні банки розвитку, вирішуючи специфічні проблеми валютно-кредитних відносин на регіональному рівні, формують ресурси для своєї діяльності з власного капіталу та позик, які вони отримують на міжнародних, а часто і на національних ринках капіталу. Регіональні банки надають переважно довгострокові кредити на фінансування інвестиційної діяльності приватних фірм і міжнародних проектів допомоги країнам, що розвиваються. Оскільки фінансування проектів надається на пільгових умовах, а не на звичайних ринкових, багато кредитів не повертається в строк, тому деякі регіональні банки розвитку, які об'єднують країни, що розвиваються, перебувають у досить складному фінансовому становищі.

Карибський спільний ринок (КСР) – регіональна міжнародна міжурядова організація, яка об'єднує держави басейну Карибського моря. Створенню КСР передувала діяльність Карибської асоціації вільної торгівлі (КАРИФТА), яка виникла 1965 р. Договір щодо КАРИФТА передбачав скасування внутрішньорегіональних митних зборів на низку товарів. КАРИФТА припинила своє існування в 1974 р. Домовленість щодо організації Співтовариства була досягнута на зустрічі глав держав КАРИФТА 1972 р., а вже наступного року країни Карибського басейну підписали Угоду про КСР (далі – Угода 1973). Відповідно до положень Договору 1973 держави-учасниці КСР зобов'язалися створити спільний ринок, розширити співробітництво у сфері промисловості, сільськогосподарства, транспорту, охорони здоров'я та ін., об'єднати зусилля у справі соціального розвитку, а також координувати зовнішню політику. В документі зазначено, що спільний ринок є складовою частиною Співтовариства. Угодою 1973 р. передбачено скасування мит і кількісних обмежень у торгівлі, спільне здійснення проектів в економічній і соціальній сферах, спільну торговельну політику щодо третіх країн. Згідно з положеннями Договору 1973 р. до асоційованих інститутів КСР належать: 1) **КБР** (серед його членів – Багамські острови, Британські Віргінські острови, Кайманові острови,

Великобританія, Канада, Колумбія, Венесуела); 2) Вест-Індська судноплавна компанія (утворена 1975 р. за участю держав-членів, а також Венесуели, Коста-Рики, Куби, Мексики, Нікарагуа); 3) Карибська рада експертизи; 4) Карибська метеорологічна організація; 5) Рада правової освіти; 6) Університети Гаяни та Вест-Індії.

Важливим фактором економічного розвитку Латинської Америки в останні десятиліття стало зростання внутрішньорегіональної співпраці, передусім у рамках інтеграційних об'єднань.

Літ.: Соколенко С. І. Карибський Банк Розвитку / С. І. Соколенко // Укр. Рад. Енцикл. – К. : [б. в.], 1987; *Гроші та кредит* : підруч. – 3-тє вид., переробл. і допов. / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін. ; за заг. ред. М. І. Савлука. – К. : КНЕУ, 2002; *Храмов В. О.* Зовнішньоекономічна політика : навч. посіб. / В. О. Храмов, Ю. А. Бовтрук. – К. : МАУП, 2002; *Світова економіка* : навч. посіб. / Ю. Г. Козак, В. В. Ковалевський, Н. С. Логвінова та ін. – К. : Центр навч. л-ри, 2010.

Фесенко Н. С.

КАРЛ V ГАБСБУРГ (1500–1558) – імператор Священної Римської імперії у 1519–1556 рр. По матері був онуком Фердинанда Арагонського та Ізабелли Кастильської, а по батькові – Максиміліана I. Завдяки об'єднаним політиці Фердинанда та Ізабелли Іспанія

перетворилася на одну з найбільших держав Європи. Вона включала не тільки більшу частину Піренейського півострова (крім Португалії), але й значну частину Італії (острови Сицилія і Сардинія, Неаполітанське королівство). У 1516 р. після смерті Фердинанда **К. VГ.** успадкував ці володіння, ставши іспанським королем під ім'ям Карлоса I. До цих володінь **К. VГ.** додав так звану “Бургундську спадщину” у складі Нідерландів, Люксембургу, частини Франції (Франш–Конте), пізніше приєднав Ломбардію. У 1519 р. після смерті другого діда – Максиміліана I, **К. VГ.** був обраний імператором Священної Римської імперії, що зумовило об'єднання величезних володінь іспанської корони з усіма землями, які входили до складу імперії (Німеччина, Чехія, Австрія, Угорщина). У 20–30-х рр. XVI ст. Іспанія завоювала Туніс, Мексику, Перу, Чилі, Колумбію, Філіппіни тощо і перетворилася

таким чином на світову державу (“Над якою ніколи не заходить сонце”), яка за своїми розмірами значно перевищувала кордони імперії Карла Великого. Величезні обшири території Габсбурзької держави підкріплювало її претензії на європейське панування.

У політиці **К. VГ.** габсбурзька ідея створення європейської і, в певному сенсі, світової імперії проявилася найбільш яскраво. За переконаннями **К. VГ.** був космополітом, що стало наслідком його виховання у Брюсселі при космополітичному дворі тітки Маргарити, правительки Нідерландів, де він виховувався після смерті батька Філіпа Вродливого і важкої хвороби матері Хуани. Ці якості характеру **К. VГ.** цілком відповідали загальній спрямованості ідеї католицької імперії, яку він наполегливо втілював протягом кількох десятиліть.

Цю ідею звичайно приписують канцлеру імператора (з 1518 р.) італійцю Меркуріно ді Гаттінарі. Однак лінія Габсбургів на створення універсальної європейської монархії вже повністю визначилася у політиці Максиміліана I (1493–1519). Саме при ньому імперські традиції Карла Великого, германських імператорів Оттонів і Штауфенів розквітли з новою силою, кристалізувавшись в ідею універсальної імперії габсбурзького дому. Максиміліан I вважав цілком можливим відродження духу давньоримської імперії. Мета полягала у створенні християнської світової імперії, досягненню якої мали слугувати усі доступні засоби. У габсбурзькій пропаганді, навіть в офіційних документах імперія розглядалася як втілення ідеї християнської держави, що сягає своїми коріннями “божю державу” св. Августина і монархії Данте. Причому імперія створювалася фактично без крові, за допомогою типово середньовічного метода – династичних шлюбів, в основі якого лежало суто феодальне уявлення про династичну природу держави. Імперія **К. VГ.** уявлялася як майбутня “державна Божа” на цьому світі. Але майбутнім Європи стала не християнська світова монархія, а розвиток національних держав і релігійний розкол.

Утворення величезної габсбурзької держави призвело до невідворотного її зіткнення з Францією. З 1494 р. вони почали війни за оволодіння Італією, які продовжувалися понад 60 років і переросли у війни між імперією Габсбургів й Францією за гегемонію в Європі. Прямо або опосередковано в ці війни

втягувалось чимало держав і земель Європи. Локальні війни і конфлікти почали набувати тенденцію до переростання у війни загальноєвропейського масштабу.

Вирішальний удар по спробах створити універсальну імперію завдали все ж не Франція та її союзник Османська імперія, а німецькі князі. Справа в тому, що, не підпорядкувавши своїй владі Німеччину, імператор не міг розраховувати на перемогу і над Францією і, в кінцевому підсумку, на створення універсальної імперії. З самого початку Реформації (1517) Німеччина розкололася на два табори, причому не тільки в ідеологічному, а й у політичному відношенні, оскільки на боці Реформації опинилось кілька значних німецьких князів. Реформація була не тільки релігійним, але в певному сенсі і політичним рухом, спрямованим проти універсалістських тенденцій Габсбургів. Аугсбурзький мир (1555), який проголосив знаменитий принцип: “Чия влада, того й віра” (Cuius regio, ejus religio), був кінцем епохи **К. VI**. Усвідомивши крах своїх планів, він зрікся престолу.

Коли його син, іспанський король Філіп II у 1559 р. остаточно поїхав з Фландрії до Іспанії, це означало кінець універсальної імперії **К. VI**., зміну орієнтації на Центральну Європу орієнтацією на Атлантичну імперію, центром якої була Іспанія з її заморськими колоніями. Сьогодні багато хто вбачає в політиці **К. VI** прообраз європейської інтеграції, а самого імператора слідом за Карлом Великим оцінюють як “батька Європи”. Якщо раніше імператора називали останнім імператором середньовіччя, вкладаючи, щоправда, різний зміст у це поняття, то тепер нерідко йменують передтечею сучасного федералізму.

Літ.: *Большая советская энциклопедия*: в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: БСЭ, 1973. – Т. 11; *Всемирная история*: в 10 т. / гл. ред. Е. М. Жуков. – М.: Соцэкгиз, 1958. – Т. 4; *Иво-нин Ю. Е.* Императоры, короли, министры. Политические портреты XVI века: ист. очерки / Ю. Е. Иво-нин. – Днепропетровск: Вид-во ДДУ, 1994.

Прокопенко Л.Л.

КАРЛ ВЕЛИКИЙ (742-814) – франкський король з 768 р., імператор з 800 р. За його іменем названа династія Каролінгів. Після смерті в 768 р. батька – Піпіна Короткого –

К. В. став правити частиною Франкської держави, а після смерті брата Карломана в 771 р. став одноосібним правителем. Вступивши на престол у 26 років, протягом життя **К. В.** здійснив 53 воєнні кампанії, приєднавши до свого королівства близько 1 млн кв. км і розширивши кордони держави від р. Ебро, Піренеїв і Атлантичного океану на заході до Ельби, Середнього Дунаю і узбережжя Адріатичного моря на сході, від Фризького (або Німецького) і Балтійського морів на півночі до Південної Італії на півдні. Тобто вперше після падіння в 476 р. Західної Римської імперії **К. В.** об'єднав майже усі її колишні провінції. Нова держава користувалася великим впливом у міжнародних справах. Верховну владу **К. В.** визнавали королі Астурії та Галісії, у дружніх стосунках з ним були королі Нортумбрії і Шотландії, вожді ірландських племен.

Це підштовхнуло західнохристиянський світ до створення власного політичного об'єднання у формі імперії, незалежної від Візантійської. Зародження думок про новий політичний лад відноситься до VIII ст., чому сприяли невпинні спустошливі напади на Західну Європу з-поза меж християнського світу. У зв'язку з цим обґрунтовується й реалізується ідея про перенесення імператорської влади на короля франків. Наприкінці 800 р. **К. В.** коронується в Римі папою Левом III (795–816) “імператором римлян”, що свідчить про величезний вплив на людину Середньовіччя римської традиції. **К. В.** був оголошений не імператором франків, а імператором римлян, хоча останні як народ уже давно не існували.

Це впливало з теорії чотирьох монархій, яка лежала в основі середньовічної історіографії. Ступенями світової історії вважалися Асиро-Вавилонська, Мідо-Перська, Македонська та Римська держави, при цьому до Римської імперії середньовічні хроністи включали і свою сучасність. Рим був оголошений “вічним” містом, “вічною” столицею світу, а історія середньовічної Європи оголошувалася складовою і прямим продовженням римської історії. Тому будь-яке політичне об'єднання в Європі вважалося реставрацією “вічної” Римської імперії. До того ж за Середньовіччя сучасної різниці між церквою та державою не існувало. Існувало єдине християнське суспільство, в якому монарх і церква робили одну справу, хоча й

виконували різну роботу. Між ними нерідко виникали суперечки, але йшлося не про відносини між церквою і державою в сучасному розумінні, а про розподіл Богом даної влади в об'єднаному християнському суспільстві. Тобто, Римська імперія являла собою лише цивільну форму католицької церкви, і, за поглядами сучасників, **К.В.** виконав обов'язок, який лежав на Римській імперії щодо Заходу. Більш того, згідно з уявленнями того часу, нова Римська імперія мала охопити весь християнський світ і стати останньою державою на землі, одночасно будучи Градом Божим, створеним церквою. Відродження Римської імперії мало переломне значення для Європи: Європа позбулася зовнішньої небезпеки з боку арабів і норманів і загрози поневолення ними; остаточно утвердився союз римського папства з молодим Франкським королівством; коронування **К.В.** і поява католицького імператора знищили рештки ознак влади візантійського імператора на Заході, зокрема затвердження ним пап; своєю чергою, новий "римський імператор" сприяв визнанню влади пап у всіх областях своєї держави, християнізації її населення; все, що входило до складу монархії або приєдналося згодом до об'єднаного і відокремленого нею світу, знайшло свій духовний центр у Римі.

У підсумку, поруч з греко-східною імперією на чолі з імператором, яка домінувала до того в християнському світі, виникає велика європейська держава, яка об'єднала романо-германський світ, зкувала його не тільки вогнем і залізом, але й єдністю церковного та адміністративного устрою і усвідомленням спільності інтересів. Цьому сприяли реформи **К.В.** щодо створення одноманітної системи освіти та запровадження латинської мови як мови навчання та літургії, кодифікації звичаєвого права, впровадження єдиної грошової системи тощо.

Як наслідок, завдяки Каролінгській державі Західна Європа підійшла до усвідомлення своєї культурно-релігійної єдності. В межах імперії не могло бути суто національних церков, оскільки не було кордонів між народами, які її населяли. Європа, дійсно тоді перетворилась у дещо більше, ніж географічний регіон, який розумівся на початку IX ст. як щось відмінне від Африки або Азії: тепер це був комплекс територій зі спільною долею. Сучасники, з огляду на це, називали **К.В.** "батьком Європи", його

онука Карла Лисого – "державцем Європи", а папу Іоанна VIII – "пастирем Європи". Недарма кожного року в Ахені – столиці **К.В.** – політику, який вніс найбільш вагомий внесок у досягнення європейської єдності, присуджується "Премія Карла Великого".

Літ.: *Большая советская энциклопедия*: в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: БСЭ, 1973. – Т. 11; *Всемирная история*: в 10 т. / гл. ред. Е. М. Жуков. – М.: Соцэґиз, 1957. – Т. 3; *Дейвіс Норман*. Європа: Історія / Норман Дейвіс; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К.: Основи, 2000; *История Франции*: в 3 т. – М.: Наука, 1972. – Т. 1; *История человечества*: в 8 т. – Т. III / под ред. Й. Херрманна и Э. Цюрхера. – М.: МАГИСТР-ПРЕСС, 2003; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції: навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К.: Міленіум, 2009; *Терещенко Ю. І.* Україна і європейський світ: Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст.: навч. посіб. / Ю. І. Терещенко. – К.: Перун, 1996; *Успенский Ф. И.* История Византийской империи: в 5 т. / Ф. И. Успенский. – М.: Астрель; АСТ, 2002. – Т. 2; *Experiment Europa. Ein Kontinent macht Geschichte*. – Stuttgart/München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2003.

Прокопенко Л.Л.

КВАЛІФІКОВАНА БІЛЬШІСТЬ (англ. Qualified majority) – процедура голосування в *Європейській Раді* та *Раді ЄС*, відповідно до якої рішення вважається прийнятим, якщо за нього віддала голоси більшість держав-членів, в яких проживає більшість населення ЄС. У результаті низки інституційних реформ в ЄС система голосування **К.б.** замінила *одностайне голосування*, яке було значно менш ефективним (через ризик накладання вето) в умовах подальшого поглиблення інтеграційних процесів та розширення Спільноти.

Правила голосування **К.б.** в Раді ЄС завжди були предметом дискусій та переговорів упродовж історії ЄС. Різні варіанти **К.б.** відображали фундаментальну проблему досягнення оптимального балансу у представництві малих і великих держав-членів, а також питання найповнішого урахування подвійної природи ЄС як союзу країн та народів. У результаті з часу прийняття Договору про заснування *Європейської економічної спільноти* в основу голосування **К.б.** була покладена система зважування голосів на основі дегресивної пропорційності, за якої середні та малі за розміром держави-члени отримали кількість голосів дещо більшу за частку їх населення в ЄС.

Маастрихтський договір, запровадивши базову структуру ЄС, поширив голосування **К.б.** на першу колону – осереддя політики Спільноти. **К.б.** була поширена на певні аспекти освітньої політики, розвиток транс'європейських мереж, транспорт, питання захисту прав споживачів, імплементацію програм Європейського фонду регіонального розвитку та на ширше коло питань охорони довкілля. У межах другої та третьої колон домінуючим правилом прийняття рішень залишалась однак **К.б.** запроваджувалась на певні супутні або додаткові питання. *Амстердамський договір* не вніс очікуваних змін до формули зважування голосів для визначення **К.б.**, однак поширив застосування **К.б.** на певні питання зайнятості, соціальної політики, виконавчі рішення у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки (у разі підтримки щонайменше 10 держав-членів), а також на сферу юстиції та внутрішніх справ у контексті Шенгенського правового надбання (*acquis communautaire*) Спільноти. До Договору було уміщено положення (ст. 23(2)), яке дозволяло Раді ЄС у сфері спільної політики та політики безпеки не проводити голосування та передавати питання на розгляд та однак рішення Європейської Ради у разі незгоди держави-члена Ради ЄС із важливих міркувань національної політики, з рішенням, що мало прийматися **К.б.** Аналогом цієї статті у сфері юстиції та внутрішніх справ була ст. 40(2). Це положення отримало назву “аварійне гальмо”.

За результатами міжурядової конференції 2000 р. та після прийняття підготовленого нею *Ніццького договору* в Раді ЄС відбувся перерозподіл кількості голосів між державами-членами. З метою забезпечення легітимності рішень, що приймаються в Раді ЄС, на основі демографічного представництва держави-члени зі значною кількістю населення отримали дещо більше голосів, ніж інші. Крім того, коли акт приймався Європейською Радою або Радою ЄС **К.б.**, член Європейської Ради або Ради ЄС мав право вимагати проведення перевірки, щоб пересвідчитися в тому, що держави-члени, які складають **К.б.**, представляють щонайменше 62% населення Союзу. Якщо **К.б.** не відповідала цій умові, то акт не приймався. В доданій до *Ніццького договору* Декларації № 20 про розширення ЄС була закріплена

спільна позиція держав-членів щодо зважування голосів у Раді ЄС під час переговорів про вступ з Болгарією та Румунією, які мали отримати 10 та 14 голосів відповідно. Запроваджені *Ніццьким договором* правила **К.б.** на основі урахування трьох критеріїв – кількість голосів держав-членів, більшість держав-членів, більшість населення Союзу – були визнані експертами і практиками як надто складні і неефективні, особливо з огляду на подальше розширення ЄС.

Після підписання 16 квітня 2004 р. в Афінах Договору про вступ з 10 країнами-кандидатами в положення *Ніццького договору* були внесені певні зміни: а) дата набуття чинності нової системи зважування голосів переносилася з 1 січня 2005 р. на 1 листопада 2004 р., тобто на момент початку роботи нового складу Європейської Комісії; б) кожна країна-вступник отримувала кількість голосів у Раді ЄС відповідно до Декларації № 20 *Ніццького договору*; в) відповідно до Декларації № 21 *Ніццького договору* **К.б.** встановлювалася у кількості 232 голоси з 321 (тобто 72,3%); г) в перехідний період між 1 травня і 31 жовтня 2004 р. зберігалася стара система зважування голосів, яка встановлювала поріг **К.б.** у кількості 88 голосів з 124. Після 1 листопада 2004 р. акти Ради ЄС приймалися **К.б.** у 232 голоси з 321 в цілому, відображаючи більшість держав-членів з урахуванням кількості населення в них. Після чергового розширення ЄС в 2007 р. загальна кількість голосів в Раді ЄС склала 345. Акти приймалися **К.б.** за пропозицією Європейської Комісії, якщо було подано щонайменше 255 голосів на їх користь (тобто 73,91%), які представляли більшість держав-членів. В інших випадках **К.б.** становила щонайменше 255 голосів на їх користь, що представляють дві третини держав-членів.

Важливим етапом на шляху формування сучасної процедури голосування **К.б.** став процес розробки проекту Конституції ЄС, під час якого було напрацьовано, обговорено та узгоджено багато нових положень, які потім увійшли до Лісабонського договору. Була, зокрема, запропонована нова система голосування **К.б.** на основі методу подвійної більшості, яка внесла революційні зміни в процес прийняття рішень Радою ЄС шляхом скасування методу зважування голосів, який неодноразово ставав предметом запеклих дискусій між державами-членами, а також

запровадження двох умов досягнення **К.б.** замість трьох, що існували з часів *Ніццького договору*. Принцип блокуючої меншості (щонайменше 4 держави-члени) дозволяв запобігти ситуації, за якої три великих держави-члени (Велика Британія, Франція, Німеччина) могли б заблокувати будь-яке рішення Ради ЄС, навіть якщо за нього проголосували решта держав-членів.

З набуттям чинності *Лісабонським договором* (1 грудня 2009 р.) кількість питань, щодо яких Європейська Рада та Рада ЄС мали діяти одностайно, була значно скорочена. **К.б.** стала звичайною законодавчою процедурою. Відповідно до ст. 16(3) Договору про Європейський Союз (ДЄС) в редакції Лісабонського договору Рада ЄС діє **К.б.**, крім випадків, коли інше передбачено Договорами.

Питання визначення **К.б.** було одним з найбільш дискусійних як під час розробки проекту Конституції ЄС, так і в процесі підготовки Лісабонського договору. З двох альтернативних методів визначення **К.б.** – на основі методу зважування голосів або методу подвійної більшості – був обраний останній, що означало відмову від зважування голосів і заміну його двома іншими критеріями: більшості держав-членів (кожна держава-член отримує один голос в Раді ЄС) та більшості населення ЄС, що в них проживає.

З 1 листопада 2014 р. **К.б.** вважатиметься щонайменше 55% членів Ради ЄС, що має у своєму складі принаймні 15 осіб (для ЄС-27 ця умова виконується автоматично, оскільки 55% від 27 дорівнює 15) і в якій представлені держави-члени, що охоплюють принаймні 65% населення Союзу. Блокувальну меншість, тобто кількість держав-членів, здатних перешкодити прийняттю рішення, мають складати принаймні 4 члени Ради ЄС, інакше слід вважати, що **К.б.** досягнуто. Запровадження голосування **К.б.** на основі методу подвійної більшості відтерміновано до 1 листопада 2014 р., до якого продовжиться використання методу *зважування голосів*. Договором також передбачений перехідний період, що триватиме до 31 березня 2017 р., упродовж якого на вимогу будь-якої держави-члена може бути застосоване голосування **К.б.** на основі методу зважування голосів. За відсутності такої вимоги **К.б.** визначатиметься за новими правилами. Зазначені умови досягнення **К.б.** стосуються й голосування в Європейській Раді у разі, коли це передбачено Договорами.

Крім того, Декларацією щодо ч. 4 ст. 16 Договору про Європейський Союз та ч. 2 ст. 238 Договору про функціонування Європейського Союзу, проект якої був розроблений міжурядовою конференцією з підготовки Лісабонського договору, в процедуру голосування **К.б.** внесено важливе уточнення. Секція 1 Декларації надає членам Ради ЄС право у період з 1 листопада 2014 р. до 31 березня 2017 р. висловлювати заперечення проти прийняття акта Ради ЄС **К.б.** у разі, якщо вони представляють а) принаймні три чверті населення або б) принаймні три чверті кількості держав-членів (тобто 75% від 55% та 65% відповідно), необхідні для формування блокувальної меншості. З 1 квітня 2017 р. розмір вказаної частки має бути щонайменше 55% населення або щонайменше 55% кількості держав-членів (тобто від 55% та 65% відповідно). Це питання має обговорюватися Радою ЄС, яка має робити все можливе в межах своїх повноважень для досягнення у розумний строк та не порушуючи встановлені законодавством Союзу обов'язкові часові межі задовільного рішення щодо розв'язання питань, порушених членами Ради. Дані положення, які є новою формулою Іоанінського компромісу, надають членам Ради ЄС більше часу для формування ширшої підтримки рішення, що приймається. Як і раніше, Рада ЄС прийматиме простою абсолютною більшістю рішення з питань власної внутрішньої процедури, а також щодо певних питань організаційно-процедурного характеру. В Європейській Раді основною процедурою прийняття рішень є консенсус. Одностайність та голосування **К.б.** застосовуватимуться у випадках, прямо передбачених Договорами.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Магістр, 2009; Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; *Європейський Союз: Основуючі акти в редакції Лісабонського договору с коментарями*. – М. : ИНФРА-М, 2008; *Коніюка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування* / В. В. Коніюка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; *Право Європейського Союзу* : навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова. – К. : Істина, 2009; *Hayes-Renshaw F. The Council of Ministers* / F. Hayes-Renshaw, H. Wallace. – New York, N.Y. : Palgrave Macmillan, 2006; *Horváth Z. The Union after Lisbon – The Treaty*

reform of the EU / Z. Horváth, B. Ódor. – HVG-ORAC Publishing House, 2010; Szyszczak E. Understanding EU Law / E. Szyszczak, A. Cygan. – London : Sweet & Maxwell, 2005; The Treaty of Lisbon : Implementing Institutional Innovations. – Brussels : European Policy Center, 2007.

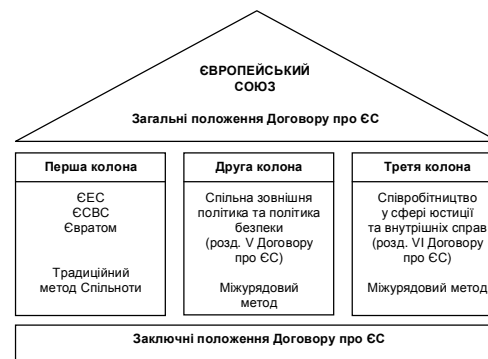
Рудік О.М.

КОЛОНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (англ. Pillars of the European Union) – запроваджена *Маастрихтським договором* база структура ЄС, яка відобразила внутрішню організацію Союзу у вигляді трьох автономних сфер політики, виділених за критеріями правопорядку, процедури прийняття рішень та ступеня обмеженості суверенітету держав-членів. Поділ на **К.ЄС** мав на меті наочно продемонструвати, що структура ЄС складається з трьох автономних правопорядків. Водночас **К.ЄС** пов'язані одна з одною однаковим складом держав-членів та єдиною інституційною і правовою системами Союзу.

Ідея структури ЄС з трьома **К.ЄС** виникла і сформувалась під час переговорного процесу щодо підготовки *Маастрихтського договору*, в період роботи над текстом якого виникла пропозиція передати Союзу повноваження у таких сферах, як зовнішня політика, політика безпеки, оборона, політика надання притулку та імміграції, співробітництво в кримінально-правовій сфері та юстиції. Однак деякі держави-члени виступили проти цієї пропозиції, посилаючись на те, що ці сфери є надто чутливими для їх національного суверенітету, щоб застосовувати в них *традиційний метод Спільноти*. В результаті ці сфери залишились поза межами ЄС і були приєднані до нього як додаткові зовнішні друга та третя **К.ЄС**, у межах яких застосовувалося міжурядове співробітництво, зокрема система Європейського політичного співробітництва.

Набувши чинності 1 листопада 1992 р., *Маастрихтський договір* розділив політику ЄС на три головні сфери, які називалися **К.ЄС**, що формували базову структуру ЄС: 1) спільна політика трьох Спільнот: *Європейської економічної спільноти* (ЄЕС), *Євратому* та *Європейської спільноти вугілля і сталі* (ЄСВС) – перша **К.ЄС** або **К.ЄС** Спільноти; 2) спільна зовнішня політика та політика безпеки (розд. V консолідованої версії Договору про Європейський Союз) – друга **К.ЄС**; 3) правосуддя і внутрішні спра-

ви (розд. VI консолідованої версії Договору про Європейський Союз) – третя **К.ЄС** (див. рисунок).

Структура Європейського Союзу

Особливістю першої **К.ЄС** було те, що в її межах продовжували функціонувати Європейські спільноти – ЄСВС, ЄЕС, Євратом, – кожна з яких мала власні засновницькі документи, прийняті в 50-х рр. і дещо змінені та доповнені Єдиним європейським актом і Маастрихтським договором. Європейська економічна спільнота була перейменована на Європейську спільноту (прикметник “економічна” був вилучений у результаті поширення повноважень ЄЕС на інші сфери політики: охорону довкілля, освіту, культуру, громадянство тощо), що призвело до появи відомого дуалізму “Європейська Спільнота – Європейський Союз”, існування якого створювало термінологічну плутанину й ускладнювало розуміння природи Союзу. Саме в першій **К.ЄС** зосереджено весь обсяг наднаціонального в діяльності Союзу та його інститутів.

Після прийняття *Амстердамського договору* (набув чинності 1 травня 1999 р.) відбулося переміщення деяких питань політики, які найбільше хвилювали європейців (наприклад надання притулку, імміграція, співробітництво у сфері юстиції з цивільних питань, запобігання шахрайству), що перебували в межах третьої **К.ЄС**, до першої **К.ЄС**. В ЄС даний процес переміщення назвали *успільнотненням*. Водночас було посилено міжурядове співробітництво в кримінально-правовій сфері, що надало державам-членам більше можливостей координувати свої дії та досягати їх більшої ефективності та результативності. У зв'язку із цим третя **К.ЄС** була перейменована на “співробітництво поліцій та судових органів у кри-

мінально-правовій сфері”, хоча колишня назва “співробітництво у сфері правосуддя та внутрішніх справ” також вживалася, охоплюючи третю К.ЄС та сфери, які були переміщені до колони Спільноти.

Три К.ЄС функціонували на основі різних процедур прийняття рішень: традиційний метод Спільноти застосовувався у межах першої К.ЄС, а міжурядове співробітництво – у межах другої і третьої К.ЄС. Традиційний метод Спільноти передбачав монопольне право *Європейської Комісії* на подання законодавчої пропозиції на розгляд *Ради ЄС* та *Європейського Парламенту* – ключових інститутів процедури спільного прийняття рішень. У межах другої і третьої К.ЄС право на законодавчу ініціативу мали як *Європейська Комісія*, так і держави-члени, а для прийняття нормативно-правового акта Союзу була необхідна, як правило, одна-стайність. Єдиним інститутом ЄС, повноваження якого поширювалися на всі три К.ЄС, була Рада ЄС, що поєднувала в собі наднаціональну та міжурядову функцію, тоді як *Європейська Комісія* мала повноваження переважно у межах К.ЄС Спільноти. *Європейський Парламент* у межах другої та третьої К.ЄС виконував лише консультативну роль, а юрисдикція Суду ЄС на ці К.ЄС фактично не поширювалася (одним із винятків є Шенгенське надбання (*acquis communautaire*) у межах другої К.ЄС.

Розроблений *Європейським конвентом* проєкт *Конституції ЄС*, а потім і Договір про запровадження Конституції для Європи (підписаний лідерами ЄС у жовтні 2004 р., але не ратифікований Францією і Нідерландами) передбачали об’єднання К.ЄС в єдину структуру й повне поглинання *Європейської Спільноти* *Європейським Союзом*. Після набуття чинності Лісабонським договором (1 грудня 2009 р.), в результаті чого ЄС набув єдиної правосуб’єктності, поділ політик ЄС на К.ЄС був скасований.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи *Європейського Союзу*: підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х.: Магістр, 2009; Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К.: К.І.С., 2006; *Європейський Союз*: Основополагаючі акти в редакції Лісабонського договору с коментарями. – М.: ИНФРА-М, 2008; *Копійка В. В.* *Європейський Союз*: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К.: Ін Юре, 2001; *Копійка В. В.* *Європейський*

Союз: історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К.: Знання, 2009; *Horváth Z.* *The Union after Lisbon – The Treaty reform of the EU* / Z. Horváth, B. Ódor. – HVG-ORAC Publishing House, 2010.

Рудік О.М.

КОМІСІЯ ДЛЯ КРАЇН ПІВДЕННОЇ ЧАСТИНИ ТИХОГО ОКЕАНУ (див. *Тихоокеанська Спільнота*).

КОМІТЕТ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ (КМРЄ) – виконавчо-розпорядчий орган Ради Європи (РЄ), до складу якого входять міністри закордонних справ усіх країн-членів РЄ або постійні представники при РЄ цих країн.

КМРЄ є головним органом РЄ, який діє від імені Ради Європи відповідно до її Статуту. Сфери повноваження **КМРЄ** та порядок ухвалення рішень визначені Статутом Ради Європи.

КМРЄ є одночасно і урядовою структурою, в рамках якої обговорюються основні проблеми розвитку європейського суспільства, та колективним загальноєвропейським форумом, у рамках якого визначаються основні шляхи розвитку Європи. У співпраці з Парламентською Асамблеєю РЄ **КМРЄ** формулює фундаментальні цілі РЄ і здійснює моніторинг дотримання державами-членами їхніх зобов’язань.

Також **КМРЄ** визначає дії, які мають вживатися за рекомендацією ПАРЄ та Конгресу регіональних і місцевих влад РЄ, та за пропозиціями різних міжурядових комітетів і конференцій галузевих міністрів.

КМРЄ також схвалює Програму діяльності РЄ та бюджет.

Рішення в рамках **КМРЄ** приймаються одностайно або двома третинами голосів.

У сферу компетенції **КМРЄ** входить обговорення всіх питань, що стосуються спільних політичних інтересів: політичні аспекти європейської інтеграції, розвиток співробітництва, забезпечення дотримання прав людини та збереження демократичних інститутів.

Міністри закордонних справ зустрічаються двічі на рік для розгляду політичних питань *Європейської співпраці* та надання необхідних імпульсів для розвитку діяльності РЄ. Також відбуваються тижневі зустрічі на рівні послів або представників при РЄ, або доповідачів робочих груп з розгляду окремих питань перед прийняттям рішень.

Кожен з міністрів очолює **КМРС** протягом шести місяців. Головуючі змінюються щорічно у травні та листопаді.

КМРС також є своєрідним арбітром РЄ – якщо будь-який проект не підтримується всіма державами-членами, **КМРС** приймає рішення про можливість виконання державою-членом домовленостей за додатковими угодами в тій чи іншій сфері.

Рішення **КМРС** надсилаються урядам держав у формі рекомендацій чи спільно розроблених європейських конвенцій (підготовлених за участі урядових експертів держав-членів), які є офіційними зобов'язаннями для держав, що їх ратифікували. **КМРС** також приймає декларації та резолюції з поточних політичних питань. Одночасно **КМРС** надає державам необхідне сприяння та ресурси для дотримання фундаментальних цінностей РЄ.

У разі порушення державою ратифікованих конвенцій та угод **КМРС** може ухвалити рішення про виведення цієї країни з членства в РЄ. Загалом у рамках РЄ розроблено більше 180 конвенцій, які стосуються переважно прав людини та тих сфер діяльності РЄ, які охоплюють питання демократії, соціальні та культурні питання.

Передусім **КМРС** відповідає за дотримання Європейської конвенції про права людини, яка є наріжним каменем усієї системи захисту прав людини у Європі. У цьому зв'язку **КМРС** відіграє ключову роль у системі контролю за виконанням державами ухвалених Європейським Судом з прав людини рішень і у такий спосіб сприяє зміцненню довіри до всієї системи захисту прав людини у світі.

КМРС також має повноваження щодо прийняття рішення про членство держав у РЄ. Будь-яка держава, що отримала таку пропозицію, стає членом Ради Європи з моменту здачі на зберігання від її імені Генеральному секретарю РЄ документа про приєднання до Статуту РЄ.

Літ.: Киричук О. С. Рада Європи : навч. посіб. / О. С. Киричук, Я. Й. Малик, Я. М. Кашуба. – Львів : ПАІС, 2006; *The Council of Europe. 800 million of Europeans.* – Printed in the Council of Europe workshops in April 2003; *Polakiewicz J. Treaty-making in the Council of Europe / J. Polakiewicz // Council of Europe Publishing.* – Aug. 1999.

Шкумбатюк К.Л.

КОМІТОЛОГІЯ (від committee – комітет) – процес (процедура) вироблення заходів з упровадження законодавчих актів ЄС із залученням комітетів, до складу яких входять представники держав-членів ЄС. Заходи з упровадження потрібні, щоб зберегти час і зусилля законодавця, не обтяжувати законодавчі акти деталями: наприклад, у рамках спільної сільськогосподарської політики Рада ЄС ухвалює постанову про введення квот на вироблення сільськогосподарської продукції, проте квоти, які належатимуть кожній державі-члену ЄС, обраховуватимуть у рамках процедури **К.**, після консультацій з державами-членами. Як виконавчий орган Європейська Комісія має забезпечити впровадження законодавчих актів. З цією метою засновницькі договори надають Комісії два типи повноважень: делеговані Радою та Парламентом повноваження для ухвалення незаконодавчих актів загального застосування на доповнення чи зміну деяких несуттєвих елементів законодавчого акта (ст. 290); виконавчі повноваження для забезпечення одноманітних умов виконання юридично обов'язкових актів (ст. 291). На виконання повноважень Комісія ухвалює два типи актів: перші мають назву “делеговані”, другі – “виконавчі”.

До набуття чинності Лісабонського договору і перші, і другі розроблялися за процедурою **К.**: Комісія готувала проект заходів та скликала комітет, який мав допомогти їй згодити заходи з впровадження з різними позиціями держав-членів. Комітети, до складу яких входили національні експерти, що представляють позиції держав-членів, починали процес консультацій та дискусій під головуванням представника Комісії. Результатом роботи комітету був висновок, який Комісія повинна була врахувати у своєму остаточному проекті заходів із впровадження.

За Лісабонським договором Комісія самостійно, без консультацій з комітетами, розробляє й ухвалює делеговані акти. Процедура **К.** зберігається для виконавчих повноважень і передбачає “механізми контролю за здійсненням виконавчих повноважень Комісії з боку держав-членів” (ст. 291, п. 3). Оформлення процесу **К.** почалося у 1960-х; процедура ухвалення заходів з упровадження змінювалася кілька разів. У липні 2006 р. було ухвалено останнє рішення Ради ЄС щодо **К.** (Comitology Decision). Цей доку-

мент замінив Рішення Ради ЄС від 28 червня 1999 р., який, у свою чергу, замінив документ від 13 червня 1987 р. Зміни, що вносилися до процедури **К.** протягом останніх десятиліть, стосувалися кількох аспектів: посилення повноважень Європейського Парламенту; збільшення прозорості, відкритості та публічності процесу.

До того, як було внесено зміни, передбачені Лісабонським договором, система **К.** включала чотири типи комітетів: дорадчий (advisory), управлінський (management), регуляторний (regulatory) та регуляторний з правом контролю (regulatory with scrutiny). Дорадчий комітет мав повноваження висловлювати думку, яку Комісія повинна була врахувати.

Управлінський комітет мав більше повноважень: якщо він не підтримував певних заходів Комісії, Комітет мав право апелювати до Ради ЄС. Під час голосування Рада могла внести зміни до проекту Комісії кваліфікованою більшістю голосів.

Регуляторний комітет діяв за схожою процедурою, з тією різницею, що він мав право апелювати як до Ради ЄС, так і до Європейського Парламенту. Проте Парламент міг бути лише поінформований: він не мав права вносити зміни, і тільки за Радою ЄС залишалося виключне право виправляти пропозиції Комісії.

Якщо для вироблення заходів впровадження скликався регуляторний комітет із правом контролю, то процедура передбачала можливість попередньої перевірки як з боку Ради ЄС, так і Європейського Парламенту. У випадку незгоди кожна з інституцій мала право блокувати заходи; у цьому разі Комісія повинна була зняти свою пропозицію та/або запропонувати іншу. Взагалі Європейський Парламент мав право слідкувати за процесом імплементації та вносити зміни до заходів впровадження тільки у випадку, коли законодавчий акт ЄС приймався за процедурою спільного рішення.

Система **К.** викликала критику: її називали “чорною скринькою” у системі прозорості і відкритості, що панують в ЄС.

Зміни у Лісабонському договорі (для виконання делегованих повноважень Комісії не потрібно консультуватися з державами-членами і скликати комітети) внесли зміни до процедури комітології. Вона урівнює права Ради та Європейського Парламенту та зали-

шає за ними право контролю (scrutiny right): у будь-який момент кожен з них може висловити заперечення або відкликати делеговані повноваження, якщо вважає, що Комісія перевищила повноваження або не погоджується із запропонованими нею заходами. Нові правила, запропоновані Комісією у проекті “Постанови Європейського Парламенту та Ради стосовно встановлення правил та загальних принципів для механізму контролю з боку держав-членів за реалізацією Комісією своїх виконавчих повноважень”, набули чинності 1 березня 2011 р. та мають спростити **К.**, зробити більш ефективною і прозорою.

Новими правилами передбачено дві процедури, замість чотирьох: дорадча, аналогічна до попередньої, та нова контрольна процедура, яка буде поєднувати риси управлінської та регуляторної процедур. Дорадча процедура застосовуватиметься “за замовчуванням” для всіх сфер ухвалення рішення, але, якщо раніше комітет міг відхилити пропозицію Комісії простою більшістю голосів, то тепер для цього потрібна кваліфікована більшість. Контрольна процедура вживатиметься тільки в окремих випадках, коли йдеться про загальні інтереси та широкомасштабні заходи (general scope) та окремі сфери: спільна сільськогосподарська політика, спільна торгівельна політика, безпека людини, рослин, тварин тощо.

Нові правила **К.** мають збільшити прозорість ухвалення заходів впровадження, полегшити доступ до інформації для Ради, Парламенту та всіх зацікавлених громадян.

Комісія зобов’язана вести архів (реєстр) діяльності комітетів. Архів включатиме таку інформацію: а) порядок денний нарад кожного окремого комітету; б) протоколи ухвалених рішень та списки членів комітету, делегованих кожною країною, їхні посади та місце роботи; в) проект заходів, за яким комітетові було запропоновано висловити свою думку; г) результати голосування; е) остаточний варіант заходів, на який погодився комітет; ф) інформація стосовно остаточного ухвалення заходів, що їх запропонувала Комісія; г) статистичні дані щодо діяльності комітетів.

Європейський Парламент і Рада ЄС мають право доступу до всіх вищеперахованих документів. Архів є публічним, з відкритим доступом до вищеперахованих даних.

Хоча нова процедура є більш зрозумілою, відкритою і прозорою за попередню, вона теж викликає нарікання: наразі невизначені відмінності між “делегованими” та “виконавчими” актами, відповідно незрозуміло, яку процедуру слід застосовувати у яких випадках. Можливо, з’ясування цього питання потребуватиме окремого законодавчого акта.

Літ.: *Конституційні акти Європейського Союзу* (в редакції Лісабонського договору) / пер. Геннадія Друзенка та Світлани Друзенко, за заг. ред. Геннадія Друзенка. – К.: КІС., 2010. – 536 с.; *Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission’s exercise of implementing powers* // Brussels, 9.3.2010. COM(2010) 83 final, 2010/0051 (COD). – Режим доступу : [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2010\)0083_/com_com\(2010\)0083_en.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2010)0083_/com_com(2010)0083_en.pdf)

Оржель О.Ю.

КОМПЕТЕНЦІЇ ЄС – сукупність юридично встановлених повноважень, управлінських функцій, прав та обов’язків органів чи посадових осіб ЄС, необхідних для реалізації цілей та завдань ЄС.

На думку Жака Делора, розмежування компетенцій, які є компетенцією Спільноти або національною компетенцією, є постійною проблемою, оскільки в основоположних договорах визначені лише галузі, а не їх змістовний опис. Для того щоб запобігти розмитості розподілу компетенцій в ЄС, Маастрихтським договором впроваджено принцип субсидіарності. Застосування цього принципу забезпечує постійне оцінювання обґрунтованості дій ЄС з погляду наявних можливостей, доцільності та ефективності на національному, регіональному та місцевому рівнях. Амстердамський договір додав до Договору про заснування Європейської Спільноти Протокол про застосування принципів субсидіарності та пропорційності і декларацію про розподіл компетенцій.

На сьогодні існують як *виключні компетенції держав-членів*, так і *К.ЄС: виключні компетенції; спільні компетенції; компетенції щодо вжиття заходів з підтримки*.

Виключна компетенція Спільноти (Exclusive competence of the Community) – стосується тих сфер, у яких ЄС користується найбільшими повноваженнями та само-

стійно приймає рішення. Статтею 2b Лісабонського договору встановлено, що: 1. ЄС матиме виключні повноваження в таких сферах: митний союз; встановлення правил конкуренції, необхідних для функціонування внутрішнього ринку; монетарна політика – для держав-членів, валютою яких є євро; збереження морських біологічних ресурсів у рамках спільної політики у сфері рибальства; спільна комерційна політика. 2. ЄС матиме також виключні повноваження для укладення міжнародних угод, якщо така процедура передбачена законодавчим актом Союзу, або є необхідною для надання Союзу можливості здійснювати свої внутрішні повноваження, або тією мірою, якою її укладення може вплинути на спільні правила або змінити їх обсяг.

Спільна компетенція – сфери, в яких обов’язкові законодавчі акти можуть приймати ЄС та держави-члени. Держави-члени здійснюють свою компетенцію тією мірою, якою ЄС нею не скористався. До того ж, держави-члени здійснюють свою компетенцію у випадках, коли ЄС прийняв рішення припинити здійснення своєї компетенції. До сфер спільних компетенцій належать: внутрішній ринок; соціальна політика в аспектах, визначених у засновницьких Договорах; економічна, соціальна та територіальна єдність; сільське господарство та рибальство, за винятком збереження морських біологічних ресурсів; довкілля; захист прав споживачів; транспорт; транс’європейські мережі; енергетика; простір свободи, безпеки та справедливості; спільні проблеми безпеки у сфері охорони здоров’я в аспектах, визначених у засновницьких Договорах.

Компетенція вживати заходи з підтримки. ЄС має повноваження вживати заходи з підтримки, координації та доповнення дій держав-членів. Сферами таких дій на європейському рівні є: охорона та зміцнення здоров’я людини; промисловість; культура; туризм; освіта, професійне навчання, молодь та спорт; цивільний захист; адміністративне співробітництво.

Виключні компетенції держав-членів – сфери, в яких національні або регіональні уряди приймають самостійні рішення. Прикладами національних компетенцій є освіта та навчання, туризм.

За 50 років система прийняття рішень в ЄС пройшла значний шлях еволюційного роз-

витку. Протягом цього періоду спостерігається поступове розширення компетенцій Спільноти, або “дрейф компетенцій”, проте в ЄС є дуже багато речей, які важко чітко віднести до будь-якого виду компетенцій. Сьогодні лідери ЄС говорять, що одним із завдань, яке мала б вирішити Європейська Конституція, а тепер Лісабонський договір – це чітке визначення розподілу повноважень між ЄС, національними та регіональними рівнями.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2009; *Мудрий Я. М.* Словник-довідник термінів з Європейської інтеграції / Я. М. Мудрий ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009.

Яскевич А.Й.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВНИХ СВОБОД (див. *Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод*).

КОНВЕРГЕНЦІЯ – термін, що використовується в економіці для визначення зближення різних економічних систем, економічної та соціальної політики різних країн.

Термін **К.** одержав визнання в економічній науці узв'язку з активним поширенням у 60-70-х рр. теорії конвергенції. Ця теорія розроблялася в різних варіантах представниками інституціоналізму (П.Сорокіним, У.Ростоу, Дж.К.Гелбрейтом (США), Р.Ароном (Франція), економетрикою (Я.Тінбергеном (Нідерланди)), Д.Шельським та О.Флехтхаймом (ФРН)). У ній взаємодія та взаємовплив двох економічних систем – капіталізму та соціалізму – у процесі науково-технічної революції розглядалися як головний фактор руху цих систем до певної “гібридної”, змішаної системи. Згідно з гіпотезою **К.** єдине індустріальне суспільство не мало бути ні капіталістичним, ні соціалістичним. Воно мало об'єднати переваги обох систем і при цьому не мати їх недоліків.

На практиці еволюційна трансформація капіталізму в розвинених країнах у напрямі до постіндустріального суспільства, сучасної змішаної економіки відбувалася, зокрема, під впливом як позитивного, так і ще більшою мірою негативного досвіду країн, що відносили себе до соціалістичних. Не-

можливість вдалого розвитку цих країн у рамках властивої для них одержавленої економічної системи, глибока криза, а потім і крах цієї системи призвели до того, що вже у 80-х рр. теорія **К.** в означеному вище розумінні втратила колишню популярність і стала предметом історії економічної думки.

Однак теорія **К.** є значно складнішою за розглянутий варіант її тлумачення. Теорія цивілізації також надала згаданим вище та іншим авторам підстави для розвитку ідеї **К.** Отже, теорія **К.** доводила думку про те, що розвиток усіх компонентів цивілізації рано чи пізно приведе до виникнення раціональних форм, тим більше, що науково-технічний прогрес у сфері комунікацій прискорює поширення передових ідей. Таким чином, **К.** уже в “класичному” варіанті теорії тлумачилась і як збільшення подібності між різними суспільствами, що перебувають на одній стадії історії, усунення зовнішньої позаекономічної нерівності, логіка стирання соціальних конфліктів, ліберально-демократичних перетворень. Зокрема, ідеологом політичної **К.** у 60-70-ті рр. був А.Сахаров.

Сьогодні термін “**К.**” застосовується до опису процесів інтеграції. У підґрунті світових інтеграційних процесів лежать спільні тенденції та імперативи науково-технічного та соціально-економічного прогресу. Вони зумовлюють зближення, тобто **К.** економік усе більшої кількості країн за умов збереження їх національних особливостей.

Отже, **К.** – це зменшення розриву (зближення) в показниках економічного розвитку між національними державами. Розрізняють поняття реальної і номінальної **К.** Під номінальною **К.** мається на увазі зближення таких номінальних змінних, як ціни, виробничі витрати та валютні курси. Реальна **К.** характеризує зближення різниці в таких реальних змінних, як продуктивність праці, доходи та рівень життя.

Нове значення в цьому контексті термін **К.** отримав у 90-х роках ХХ ст. у зв'язку з процесами розширення старих союзів інтегрованих країн та з проблемою необхідності взаємного регулювання показників економіки при створенні вищих стадій інтеграції – валютних союзів у Європі.

Створення європейського спільного ринку сприяло посиленню як реальної, так і номінальної **К.** країн ЄС. Проте неможливо гарантувати стабільність номінальної та реальної **К.** доти, доки вони не супроводжувати-

муться інституційною **К.**, тобто гармонізацією діяльності економічних інституцій та практики, а також установам рамок умов, які слугують орієнтиром для поведінки окремих суб'єктів ринку. Заснування Європейської системи центральних банків є важливим компонентом інституційної **К.** у сфері грошової політики. Важливим є й введення критеріїв **К.** – умов, виконання яких дає державам ЄС право приєднатися до третього етапу Економічного й монетарного союзу (ЕМС). Договір про ЄС визначає п'ять критеріїв **К.**, які стосуються цінової стабільності, дефіциту бюджету, державного боргу, стабільності національної валюти та відсоткових ставок. Проте компетенція в таких сферах, як соціальна політика або регулювання ринку робочої сили, залишається на національному рівні. Для підвищення ефективності економічної політики в межах інтегрованого союзу ці елементи на подальших етапах інтеграції мають також бути гармонізовані й перенесені на наднаціональний рівень. Але **К.** – це не лише економічне зближення. **К.** в широкому значенні передбачає добровільне сприйняття належних дій для досягнення загальної мети. Наприклад, Болонський процес, по суті, є **К.** національних систем вищої освіти в Європі. Аналогічним чином процеси європеїзації, переходу на нові шаблі інтеграції держав-членів ЄС, останні розширення Євросоюзу, які не повністю відповіли логіці економічної **К.**, – все це говорить про те, що, незважаючи на певні помилки, зупинки та відступи (наприклад ситуація з Конституцією для Європи тощо), об'єктивні процеси **К.**, зокрема регіональної, сприятимуть подальшому розширенню та розвитку таких новітніх унікальних інтеграційних утворень, як Європейський Союз.

Літ.: Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество : пер. с англ. / Дж. Гелбрейт. – М. : Политиздат, 1969; Meissner H. Konvergenztheorie und Realität, 2 Aufl / H. Meissner. – В., 1971; Rose G. Was steckt hinter der Konvergenztheorie? / G. Rose. – В., 1969; Sorokin P. A. The basic trends of our times / P. A. Sorokin. – New Haven, 1964.

Баранцева К.К.

КОНСАЛТИНГОВА ДІЯЛЬНІСТЬ – консалтинг (англ. consulting – консультування, лат. consulto – раджуся) – будь-яка форма надання допомоги відносно змісту або структури завдання, за умови, що консуль-

тант сам не відповідає за їх виконання. **К.д.** є одним з важливих елементів соціально-економічної системи, її управлінською складовою як для суспільства в цілому, так і для державних органів зокрема.

Однією з основних причин запровадження **К.д.** є відсутність навичок своєчасно й адекватно реагувати на зміни, що відбуваються в економічній сфері і диктують потребу в нових формах і методах роботи.

Виникнення **К.д.** як самостійної професії пов'язане з науковим розвитком теорії управління, засновниками якої були такі видатні вчені, як Фредерік Тейлор (F.Taylor), Генрі Гантт (H.Gantt), Гаррінгтон Емерсон (H.Emerson). Водночас теорії управління притаманне ускладнення її методів. Загострення конкуренції в умовах активізації розвитку промисловості спричинило появу так званого четвертого фактора виробництва – інформативності. Тому необхідність швидкого запровадження теоретичних і практичних досліджень у будь-якій сфері стало передумовою появи і подальшого розвитку консалтингу. Його представники мали достатньо великий досвід вирішення різноманітних проблем і готові на комерційній основі поділитися ним. Поява консультативних послуг припадає на другу половину XIX ст. **К.д.** зародилася у середині 20-х рр. XX ст. і мала епізодичний, безсистемний характер.

Започаткування консалтингового бізнесу було пов'язано з бажанням колишніх успішних підприємств і керівників, які за різних причин відійшли від справ, передали свій досвід іншим компаніям. Так було створено першу консалтингову фірму “Служба ділових досліджень”, яка з'явилась на початку XX ст. в Чикаго і пропонувала клієнтам проведення робіт з підвищення ефективності функціонування промислових підприємств.

У той час з'явилися перші професійні консультанти: Тоуерс Перрі (T.Perry) та Гаррінгтон Емерсон (H.Emerson). Вони заснували перші консалтингові фірми, які займалися питаннями управління людськими ресурсами, маркетингом, фінансами тощо. У 1925 р. Джемм О.МакКінсі (D.McKinsey) і Ендрю Томас Карні (A.T.Kearney) у партнерських стосунках заснували компанію, яка стала основою двох великих компаній – консалтинговим фірмам “McKinsey & Co” і “A.T.Kearney”.

У 20-30 рр. XX ст. послугами консалтингових компаній користувалися великі промис-

лові фірми, з'явився попит на консультування в державному секторі і військово-промисловому комплексі, що відіграло значну роль під час Другої світової війни.

Далі відбулося становлення консалтингу як професії та прибуткового бізнесу. Більшість консалтингових компаній стали спеціалізованими. Консалтинг отримав настільки потужне поширення, що у США у 70-ті рр. минулого століття на кожних 100 підприємців у промисловості припадав 1 консультант. У 80-ті роки навіть з'явився термін “консультанто-озброєння”, який визначав відношення загальної кількості мешканців країни до числа консультантів. У Японії цей показник дорівнював 2,5; у США – 4,5; у країнах Західної Європи – 12,5.

З початку 60-х рр. консультуванням почали займатися фірми “Великої Вісімки”: Arthur Andersen; Arthur Young; Coopers & Lybrand; Deloitte Hackings & Sells; Ernst & Whinny; Peat, Marwick; Price Waterhouse; Touché Ross. У подальшому деякі з перерахованих фірм об'єдналися й утворили “Велику шістку”: Arthur Andersen; Ernst & Young; Coopers & Lybrand; Deloitte & Touché; KPMG; Price Waterhouse. Далі відбулося злиття у Price Waterhouse та Coopers & Lybrand. На сьогодні існує “Велика п'ятірка”.

У травні 1987 р. в Парижі відбулася Всесвітня конференція консультантів з управління. У ній взяли участь консультанти з 231 консалтингової фірми з Великої Британії, США, Аргентини, Австралії, Бельгії, Бразилії, Голландії, Данії, Канади, Китаю, ФРН, Фінляндії, Франції, Ісландії, Індії, Ірландії, Італії, Японії, Монако, Норвегії, Португалії, Іспанії, Швеції, Швейцарії та Філіппін. Ця конференція відкрила нову еру в розвитку консалтингу як бізнесу і професії.

Багатий досвід у сфері **К.д.** на сучасному етапі мають США, Японія, Англія, Франція. Сьогодні консультування має свою власну стратегію і сформований ринок послуг. Структура консультаційних інститутів має суспільне визнання у світі, постійно зростає і розширюється, водночас продовжуючи науковий розвиток. Однією з перших фундаментальних праць з досліджуваної проблеми є монографія “Управлінське консультування” за редакцією Мілана Кубра. У передмові до цього видання зазначається, що з 50-х рр. минулого сторіччя “Програмою підготовки керівних кадрів” Міжнародної організації праці

(МОП) велике значення приділялося розвитку служб консультування. У межах проектів технічного співробітництва МОП надавалася допомога багатьом країнам-учасникам в організації місцевих консультаційних служб для різноманітних секторів економіки та підготовки кадрів викладачів і консультантів з питань управління. У 1976 р. з'явилося перше видання книги як довідника і посібника з питань консультування, яке було визнано фахівцями всього світу. Понад 15 спеціалістів поділилися досвідом надання консультаційних послуг. Метою видання є підвищення професійного рівня практичного консультування з питань управління і забезпечення інформацією окремих осіб та організацій, які надають консультаційні послуги. Ця книга є введнням у професійне консультування і досліджує його наукові характеристики: методи, організаційні принципи, правила поведінки, практику навчання і розвитку.

На сьогодні у світі накопичений значний і цікавий досвід співробітництва між державою й недержавними консалтинговими організаціями, організаційного оформлення партнерських відносин між ними. Така практика існує як на центральному, так і на місцевому рівнях державної влади.

У науковій літературі розглядаються суб'єкти консультаційної діяльності, їх виникнення і подальший розвиток. Зокрема, виокремлюються такі основні виробники консалтингового продукту, тобто суб'єкти консультаційного впливу:

- консалтингові транснаціональні корпорації (“Велика п'ятірка”: Price Waterhouse, KPMG, Ernst & Young, Artur Andersen, Deloitte & Touché), які мають розгалужену мережу регіональних представництв, об'єднаних єдиною корпоративною стратегією та культурою;
- великі багатофункціональні фірми, в яких працює близько сотні професійних консультантів, які спеціалізуються на обслуговуванні великих компаній та пропонують увесь спектр послуг у розв'язанні найскладніших проблем. Як правило, такі фірми займаються також і дослідницькою діяльністю, що дає їм змогу постійно вдосконалювати пропонований продукт;
- вузькоспеціалізовані фірми, які зазвичай надають консалтингові послуги дрібним і середнім фірмам. Вони пропонують свої послуги в обмеженому секторі консультування в певному територіальному просторі, що сприяє досягненню високої якості обслуговування;

– університети, навчальні центри, які, проводячи базову підготовку спеціалістів, здійснюють тренінги, заохочуючи до отримання консалтингових знань та їх подальшого використання;

– окремі консультанти – висококваліфіковані спеціалісти, які мають досвід роботи і, як правило, виступають або в ролі експертів з будь-яких проблем, або постійних консультантів невеликих фірм.

К.д. передусім являє собою інтелектуальну діяльність з аналізу і рекомендацій щодо перспектив подальшого розвитку при використанні наукових та організаційних інновацій у різних сферах і галузях суспільної діяльності.

Літ.: *Верба В. А.* Управлінський консалтинг в Україні: місія нездійснена? / В. А. Верба // Синергія. – 2004. – № 3. – С. 12-18; *Нисевич Е. В.* Проблеми формування і розвитку інноваційної інфраструктури / Е. В. Нисевич, Е. Б. Муханова. – М. : Ин-т економіки АН ССРСР, 1991. – С. 41-45; *Трофимова О.* История становления консалтинга / О. Трофимова. – Режим доступа : <http://www.uamc.com.ua>; *Кубр М.* Управленческое консультирование : в 2 т. : пер. с англ. / М. Кубр. – М. : СП “Интерэксперт”, 1992. – Т. 1-2. – С. 319, 350; *Краснейчук А. О.* Становлення і розвиток консультаційної діяльності в державному управлінні України : дис. ... канд. держ. упр. : 25.00.02 / Краснейчук А. О. – К., 2008. – 210 с.

Краснейчук А. О.

КОНФЕРЕНЦІЯ ООН З ПИТАНЬ ТОРГІВЛІ ТА РОЗВИТКУ (ЮНКТАД) – один з основних органів Генеральної асамблеї ООН у сфері торгівлі та розвитку.

ЮНКТАД була заснована в 1964 р. як постійний міжурядовий орган для прискорення торговельного та економічного розвитку країн, що розвиваються. **ЮНКТАД** поступово еволюціонувала в авторитетну інституцію, діяльність якої значно сприяє проведенню політичних дебатів та розв’язанню питань, пов’язаних із розвитком, з особливим акцентом на те, щоб національні політики та міжнародні дії були взаємодоповнюваними та сприяли сталому розвитку. У системі ООН вона виступає координаційним центром з проблем розвитку, а також суміжних питань торгівлі, фінансів, технологій, інвестицій і сталого розвитку.

Основною метою **ЮНКТАД** є сприяння інтеграції країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою у світову економіку і розвитку через торгівлю та інвестиції.

ЮНКТАД здійснює дослідження і аналіз політики у сфері міжнародної торгівлі, проводить міжурядові наради, налагоджує технічне співробітництво та взаємодію з громадянським суспільством і підприємницьким сектором.

Основними функціями, покладеними на **ЮНКТАД**, є: виконання ролі міжурядового форуму з обміну думками та досвідом відповідних експертів з метою досягнення консенсусу з ключових питань; дослідження, політичний аналіз та збирання даних, що виносяться на обговорення представників урядів та експертів; надання технічної допомоги відповідно до особливих потреб держав, що розвиваються, приділяючи при цьому особливу увагу найменш розвинутим країнам та державам з перехідною економікою. За необхідності **ЮНКТАД** співпрацює з іншими організаціями та країнами-донорами для надання технічної допомоги.

Вищим органом управління є Конференція **ЮНКТАД**, засідання якої проводяться один раз на чотири роки на рівні міністрів з метою визначення головних напрямів політики і вирішення питань, пов’язаних з програмою діяльності. Виконавчим органом **ЮНКТАД** є Рада з торгівлі та розвитку, яка забезпечує роботу між сесіями Конференції. Вона щорічно подає звіти про свою діяльність Конференції та Генеральній Асамблеї через ЕКОСОП. Усі держави-члени **ЮНКТАД** можуть бути членами Ради. Рада проводить регулярні сесії один раз на рік. Крім того, можуть проводитися спеціальні сесії, засідання комісій та інших допоміжних органів з широкого спектру проблем світової торгівлі та економіки. Рада здійснює контроль за всією сферою діяльності **ЮНКТАД**. Робочими органами Ради є комісії, які здійснюють координацію діяльності за певними напрямками: інвестиції, технології і фінансові питання, торгівля товарами та послугами, приватне підприємництво.

Секретаріат **ЮНКТАД** є частиною секретаріату ООН і очолюється Генеральним секретарем. До складу Секретаріату входять дві служби: координації політики та зовнішніх відносин, а також 9 відділів: сировинних товарів; міжнародної торгівлі, сфери послуг та ефективності торгівлі; економічного співробітництва між країнами, що розвиваються, і спеціальних програм; глобальної взаємозалежності; транснаціональних кор-

порацій та інвестицій; науки і техніки; найменування розвинутих держав; послуг у сфері управління та оперативно-функціонального забезпечення програм. До складу Секретаріату входять об'єднані підрозділи, які працюють спільно з регіональними комісіями. Секретаріат обслуговує два допоміжні органи – Комісію з міжнародних інвестицій та транснаціональних корпорацій, а також Комісію з науки і техніки з метою розвитку. Секретаріат забезпечує усний переклад виступів на засіданнях, приймає, перекладає та розсилає документи Конференції, її основних комітетів та інших сесійних органів, публікує та розсилає звіти засідань, резолюції, доповіді та інші документи Конференції.

Основними напрямками діяльності **ЮНКТАД** є сприяння й розвиток торгівлі та диверсифікації товарів, інвестицій та підприємств, технологій та логістики. Окрему увагу **ЮНКТАД** приділяє державам Африки та іншим найменш розвинутих держав світу.

Діяльність **ЮНКТАД** суттєво вплинула на всю систему регулювання міжнародної торгівлі. Вона сприяла модернізації ГАТТ, у складі Генеральної угоди з'явилася нова – четверта частина, в якій було визначено особливу роль і місце країн, що розвиваються, у міжнародних економічних відносинах. Із діяльністю **ЮНКТАД** пов'язані також зміни в діяльності МВФ і МБРР – вони стали враховувати і потреби найменш розвинутих країн. **ЮНКТАД** є ініціатором надання невідмінних і недискримінаційних преференцій, що стали важливими елементами сучасної системи регулювання міжнародної торгівлі. У рамках **ЮНКТАД** була створена “Група 77”, названа так за кількістю країн, що розвиваються, які розробили спільну платформу захисту своїх економічних інтересів у міжнародній торгівлі. “Група 77” відіграла важливу роль у формуванні міжнародної стратегії ООН з економічних питань та відносин з країнами, що розвиваються.

ЮНКТАД розробила і втілила нові організаційні форми роботи, що дають змогу знаходити баланс інтересів різних країн і різних груп країн з питань міжнародного економічного співробітництва.

Літ.: *Офіційний сайт Конференції ООН з питань торгівлі та розвитку.* – Режим доступу : <http://www.unctad.org>

Київець О.В.

КОНФЛІКТ ВОЄННИЙ – спосіб розв’язання суперечностей між державами з двостороннім застосуванням зброї або у разі збройного зіткнення всередині держави. Він може відбуватися у формі: регіональної війни (конфлікт середньої інтенсивності); війни між державами (коаліціями держав), які для досягнення своїх політичних цілей використовують усі наявні сили та засоби, не виключаючи застосування зброї масового ураження; локальної війни (конфлікт середньої інтенсивності) – війни між державами, що ведуться з обмеженими цілями, для досягнення яких використовуються звичайні засоби збройної боротьби з обмеженням масштабу і району їх застосування; збройного конфлікту (конфлікт низької інтенсивності) – обмеженого збройного зіткнення між двома державами чи збройного зіткнення всередині держави, яке є сукупністю воєнних (бойових) дій і не переходить у війну (коли немає правового акта про оголошення стану війни).

Таке визначення **К.в.** міститься у ст. 19. Воєнної доктрини України (редакція 2004 р.). Подібний підхід притаманний широкому розумінню **К.в.** як гострої форми зіткнення сторін щодо розв’язання суттєвих протиріч у процесі соціальної взаємодії із застосуванням збройної сили. На схожих теоретико-методологічних принципах розроблена і Воєнна доктрина Російської Федерації від 5 лютого 2010 р., де у ст. 5 зазначається, що воєнний конфлікт – форма розв’язання міждержавних і внутрішньодержавних протиріч із застосуванням воєнної сили (поняття охоплює всі види збройного протиборства, включаючи крупномасштабні, регіональні, локальні війни і збройні конфлікти). У вузькому розумінні **К.в.** розглядається як одна з форм збройних сутичок із застосуванням регулярних та іррегулярних збройних формувань, які не переходять у війну. Прихильники такої точки зору характеризують **К.в.** як одну з найбільш гострих форм, способів розв’язання внутрішніх і зовнішніх суперечностей держав, класів, націй, етнічних, релігійних та інших соціальних груп шляхом збройного насильства. Але при цьому зазначені суперечності вважаються, як правило, другорядними, місцевими, відносно швидкомирними. Вони мають політичний характер і розв’язуються лише частково.

На думку adeptів вузького розуміння **К.в.**, він радикально відрізняється від війни щонайменше у трьох аспектах.

По-перше, з точки зору рівня інтересів, що відображаються в поставленій меті. На їхню думку, політична мета будь-якої війни є більш чи менш прямим виявленням докорінних інтересів держав, соціальних груп, які її ведуть. Мета ж воєнного конфлікту пов'язана з інтересами нижчого, так би мовити "тактичного", рівня, які залежать передусім від конкретної соціальної кон'юнктури і лише опосередковано відбивають докорінні інтереси правлячого класу. Війни ведуться державами в ім'я основних цілей, які визначають прагнення і рушійні мотиви сторін на тому чи іншому відносно тривалому та якісно своєрідному історичному етапі. У воєнних конфліктах наявні цілі проміжні, більш рухомі, динамічні, які значною мірою змінюються залежно від обставин. До таких належать встановлення диктату або контролю в одному з регіонів, зрив (зменшення рівня) співробітництва тих чи інших держав, тиск або ослаблення того чи іншого уряду, певні територіальні завоювання або встановлення контролю над природними ресурсами та ін.

По-друге, з огляду глибини та обсягу політичних цілей. Воєнні конфлікти, порівняно з війнами, відчужено обмежені за своїм характером. У війнах, зокрема й локальних, завжди наявні рішучі політичні цілі, тобто такі, які значною мірою зачіпають саме існування протилежних сторін. При цьому під існуванням розуміється збереження соціально-політичного (соціально-економічного) ладу держави, її політичної системи, національного суверенітету, територіальної цілісності, самостійності та ін.

Цілі локального (регіонального) воєнного конфлікту не мають, як правило, такого вирішального характеру. Вони не ставлять під сумнів власне існування учасників, а є скоріше пробними, перевіреними або демонстраційними. До таких цілей у військовій літературі й на практиці прийнято відносити такі: локальна проба сил сторін; перевірка міцності оборони і твердості політичної лінії тієї або іншої країни; підтримка дружніх держав в інтересах досягнення обмежених політичних, економічних, психологічних цілей; залякування можливістю проведення великомасштабної акції та ін.

По-третє, обмеження цілей локальних (регіональних) воєнних конфліктів розглядається стосовно рівня кардинальності запланованих результатів протистояння.

Ті фахівці, які відстоюють вузьке розуміння **К.в.**, вважають, що за своїм соціально-політичним і стратегічним змістом будь-яка війна є воєнним конфліктом, але не кожен конфлікт є війною. Різницю між ними вони визначають, використовуючи критерії якісного аналізу. Йдеться передусім про ступінь залучення армії і суспільства до воєнного зіткнення. Для воєнного конфлікту характерне виникнення особливого стану тільки збройних сил (чи певної їх частини) і, можливо, незначної частини економіки держави та, частково, суспільства.

Фахівці НАТО у своїх основоположних документах тривалий час використовували (іноді роблять це й досі) поняття "спектр-конфліктів", оскільки "воєнний конфлікт" в англійській мові - робочому інструментові Північноатлантичного альянсу - трактується значно ширше, ніж "війна".

Протягом 1980-х рр. під впливом американських розробок у західній воєнно-теоретичній думці стає прийнятним здійснювати поділ воєнних конфліктів за інтенсивністю, а саме: високої інтенсивності; середньої інтенсивності; низької інтенсивності.

Досягнутий консенсус щодо інтенсивності воєнних конфліктів був нетривалим. Навколо цього питання почалася (й сьогодні не припиняється) гостра дискусія, пов'язана з боротьбою різних підходів, світоглядних позицій. Одні фахівці брали до уваги кількісні показники: масштаб бойових дій, чисельність військ, що беруть у них участь, відносну частку військ до населення тієї території, де ведуться бойові дії, другі - якісні (політичні цілі, інтереси, потреби, національні та державні цінності, ідеали та ін.). Треті висували на перший план можливості зброї, що використовувалася, четверті - економічні та технологічні досягнення країни чи військово-політичного блоку в цілому, п'яті акцентували увагу на освітньому рівні суспільства тощо.

Однак варто зауважити, що саме поняття "Конфлікт низької інтенсивності" ("Low-Intensity Conflict" або LIC) багато і майже однотайно критикувалося, з одного боку, - за надмірну широту та невизначеність, а з другого - за неадекватну реаліям збройної боротьби простоту і обмеженість.

Отже, у 1990 р. в іншому, спільному для всіх видів збройних сил США документі (JCS Pub. 3-0) було здійснено нову спробу визна-

чення так званих “головних станів”, а саме: мирні змагання; конфлікт; війна. При цьому передбачалося, що кожний з них характеризуватиметься схожістю у змісті та технологіях підготовки, планування, масштабах застосування військ (сил), певним типом військових операцій, алгоритмом діяльності військ та ін., що також було спростовано реаліями воєнної науки і практики.

Прагнення подолати розпливчастість та невизначеність базових понять воєнних конфліктів матеріалізувалося в новій версії основоположного статуту Сухопутних військ США FM 100-5 “Операції” (14 червня 1993 р.), де в другій частині весь спектр операцій було поділено на “Війна” (“War”) – та “Операції, що не є війною” (“Operations Other Than War (OOTW)).

У червні 1995 р. вийшов спільний для всіх видів збройних сил США документ з викладенням доктринальних положень для воєнних операцій, що не є війною – Спільна доктрина для воєнних операцій, що не є війною (Joint Pub 3-07, Joint Doctrine For Military Operations Other Than War). Однак уже наступного місяця на конференції вищого керівного складу збройних сил США було прийнято рішення щодо обмеження використання цього поняття.

У статутах збройних сил багатьох країн обличені спроби використання поняття **К.в.** як інструмента класифікації, проте підкреслюється взаємозв’язок трьох сфер: фізичної, інформаційної та моральної. Проте це зовсім не означає, що в дискусії про війни і **К.в.** поставлена крапка. В “операції, що не є війною” є багато захисників і прихильників через її простоту, зрозумілість і практичність. Отже, ясності щодо різниці між війною та **К.в.** серед вітчизняних і зарубіжних практиків, воєнних експертів-теоретиків не існує.

Літ.: Закон України про основи національної безпеки України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15>; *Воєнна доктрина України від 15 черв. 2004 р.* – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/Law/04_vdu.html; *Военная доктрина Российской Федерации от 5 февр. 2010 г.* – Режим доступу : <http://trof-av.narod.ru/files/zakon/doktrina.htm>; *Богданович В. Ю.* Основи державного управління забезпеченням обороноздатності України: теорія і практика : монографія / В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжеев, І. Ю. Свіда. – Львів : ЛІСВ, 2008; *Дяченко В. І.* Міжнародне гуманітарне право: філософсько-правова доктрина регулювання збройних

конфліктів : Ч. І. Історія становлення / В. І. Дяченко, М. В. Цюрупа, П. В. Шумський. – К. : Сфера, 1999; *Клаузевиц К. фон.* О войне : в 2 т. / К. фон Клаузевиц. – М. : ООО “Изд-во АСТ” ; СПб. : Terra Fantastica, 2002; *Лиддел-Гарт Б.* Стратегия непрямых действий (Энциклопедия военного искусства) / Б. Лиддел-Гарт ; сост. С. Переслегин, Р. Исмаилов. – М. : ООО “Фирма “Изд-во АСТ” ; СПб. : Terra Fantastica, 1999; *Мандрагеля В. А.* Причины та характер воєн (збройних конфліктів): філософсько-соціологічний аналіз / В. А. Мандрагеля. – К. : СУ, 2003 р.; *Ситник Г. П.* Національна безпека України : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – Хмельницький ; К. : Вид-во “Кондор”, 2007.

Мандрагеля В. А.

КОНФЛІКТ ЗБРОЙНИЙ ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ (лат. conflictus – зіткнення) – форма розв’язання суперечностей між державами або етнічними групами між собою та державою, що характеризується застосуванням збройної сили. Крім збройного протистояння, можливе також політичне, економічне й інформаційне протистояння. Саме неоднорідність етнічного простору породжує проблеми, суперечки та напруженість між етносами. У світі існує близько 230 держав і лише близько 20 з них етнічно однорідні, де національні меншини становлять менше від 5% населення. У 40% країн світу проживає п’ять і більше нацменшин і кожна з них може претендувати на незалежність. Переважна більшість держав може стати ареною **К.з.е.** Протягом другої половини ХХ ст. в світі відбулося близько 300 етнічних конфліктів, переважна більшість яких мала збройний характер. За даними ООН, у **К.з.е.** загинуло більше населення, ніж у “класичних” війнах. Збільшення їх кількості призвело до розпаду СРСР, Югославії та країн “третього світу”. За даними Стокгольмського міжнародного інституту з дослідження проблем миру, в середині 90-х років ХХ ст. понад 70% військових конфліктів на планеті мали етнополітичний або міжетнічний характер.

К.з.е. може мати тяжкі руйнівні наслідки не лише для сторін, що розпочали конфлікт, а й для всього світу. З етнічного конфлікту між сербами і Австро-Угорщиною розпочалась Перша світова війна, що мала тяжкі наслідки – мільйони загиблих і біженців. **К.з.е.** відбуваються у вигляді відкритого протистояння, участі бойових сил, депортацій та етнічних чисток. Як приклад, у 1974 р. Туреччина

здійснила військову інтервенцію на Кіпр, у результаті чого відбулись масові етнічні чистки: було вигнано 140-160 тис. греків-кіпріотів з півночі та 60 тис. турків-кіпріотів з півдня. Виділяють **К.з.е.** між етнічною групою та державою (Абхазія, Нагірний Карабах, Країна басків) та конфлікти між етнічними групами (серби та албанці в Косово, киргизи та узбеки в Ошській області); за сферами проявів та причинами виникнення: етнотериторіальні, етноекономічні, етнокультурні, етнорелігійні, етноісторичні, етнопсихологічні). Крайнім проявом **К.з.е.** є геноцид та депортація – систематичне фізичне винищення членів певної етнічної групи. Найяскравішими проявами насильства є різні форми збройної боротьби – оборонні та наступальні бойові дії, партизанська боротьба, збройний переворот і тероризм. Використання сучасних озброєнь призводить до збільшення людських жертв та матеріальних збитків. Проте найбільшу загрозу становить тероризм та застосування зброї масового ураження. Етнічно вмотивоване насильство у збройному конфлікті не обмежується лише різними формами збройного протистояння, а має більш широке значення. Зокрема, це виявляється у феномені етнічних чисток, масових заворушеннях, що супроводжуються етнічними “погромами” та викраденням людей. З феноменом насильства у конфлікті безпосередньо пов’язані показники його інтенсивності та тривалості: чим більшою є тривалість та інтенсивність конфлікту, тим більшими є його деструктивні наслідки та складнішим урегулювання. Відповідно до цього посилюється загроза, яку несе конфлікт національній безпеці. Насильницькі дії однієї зі сторін викликають аналогічні дії з боку іншої, що, у свою чергу, зумовлює циклічну взаємозумовленість насильства, яке здійснюють суб’єкти конфліктних відносин, загострення конфлікту й ускладнює його врегулювання. В період Першої світової війни геноциду зазнали вірмени Османської імперії, під час Другої світової війни – євреї та цигани, в 90-х рр. – етноси хугу і тутсі в Руанді. На початку ХХІ ст. у світі нараховувалось понад 30 збройних конфліктів, учасники яких боролись за незалежність, або навпаки, за територіальну цілісність держави. Значна частина рухів, які вважають себе національно-визвольними, теоретично можуть перейти до збройної боротьби за незалежність. Серед

них – каталонці в Іспанії, шотландці в Англії, фламандці і валлони в Бельгії, угорці в колишній Югославії. Здебільшого цієї загрози вдається уникати політичними методами, надаючи цим народам більше автономії, політичних впливів тощо.

Приблизно чверть усіх національно-визвольних рухів переходять до збройної боротьби. У ХХ ст. відбулися три хвилі **К.з.е.**, які завершилися створенням низки нових національних держав. Перша хвиля настала після закінчення Першої світової війни та розпаду Австро-Угорської та Оттоманської імперій, друга – із закінченням Другої світової війни та краху колоніальної системи, а третя – після розпаду СРСР та занепаду світового соціалістичного ладу. В умовах внутрішньодержавного збройного конфлікту відбувається руйнація звичних соціальних цінностей та установок, що призводить до трансформації суспільства, в якому розпочинають діяти раніше неприйнятні норми тотального насильства, погіршується соціальне забезпечення і зростає вірогідність виникнення епідемій, підвищення рівня безробіття, виникнення голоду. Залучення до бойових дій дітей, накопичення у цивільного населення зброї підвищують рівень злочинності, епідеміологічних захворювань та духовної й фізичної деградації частини населення. Причинами **К.з.е.** можуть бути етнотериторіальні спори та суперечки – прагнення етнічної еліти створити власну державу. Це війни за національну самоідентифікацію груп людей, об’єднаних спільною релігією, мовою, історією, кольором шкіри і т.ін. Причинами виступають також рівень життя етнічних меншин, боротьба за ресурси і власність, а предметом спорів – земля та її надра; історична пам’ять дискримінованих етнічних груп, порушення прав національних меншин. Окремі вчені вважають причиною **К.з.е.** – відмінності, зумовлені культурною відсталістю між різними суспільностями. Подібні конфлікти можуть виникати і в результаті глобалізації і модернізації, коли одні національні меншини виявилися краще пристосованими до нових умов, що викликає заздрість і ненависть тих, хто не зумів використати відповідні зміни.

Існує низка чинників, які відіграють чималу роль в розпалюванні **К.з.е.** Серед них – слабкість держави, проблеми із забезпеченням внутрішньої безпеки, наявність дискри-

мінаційних інститутів, особливості етнічної географії певної країни, культурна і економічна дискримінація національних меншин. **К.з.е.** часто виникають у географічно ізольованих регіонах, де тривалий час компактно проживає етнічна група, що має досвід боротьби за незалежність, або якщо в сусідній державі спостерігається серйозний внутрішній конфлікт, який може стати досвідом для сусідніх держав. Якщо держава демократична, ліберальна, існує відповідне законодавство, можливості етнічних конфліктів зводяться до мінімуму. Визначають чинники, що свідчать про наявність кризи в державі, яка може перерости у відкритий збройний конфлікт. Коли етнічна група вимагає більшої автономії, ніж вона має в певний момент, ця небезпека зростає залежно від того, чи ця меншина мала коли-небудь державну незалежність, незважаючи на те, де і коли ця держава існувала і чому втратила незалежність. І чим вища організованість груп, які обстоюють незалежність, тим більше шансів, що вони розпочнуть збройну боротьбу.

Важливе значення має також наявність інфраструктури та інформаційних технологій у меншини, які претендують на самовизначення і проживають у різних країнах. На можливість початку збройного конфлікту може вплинути і високий рівень народжуваності етнічної меншини. Низький рівень народжуваності, зменшення чисельності меншини та впливовості призводить до її асиміляції або зникнення. Можливості початку збройних конфліктів значно зростають тоді, коли конкретна етнічна група в минулому уже вела подібну боротьбу і має певний досвід та давні традиції.

Виникають **К.з.е.** за однією й тією самою схемою: етнічна група вимагає від держави розширення своїх прав і привілеїв і зрівняння їх з правами домінуючої нації. Після того, як влада відмовляє у задоволенні таких вимог, вважаючи, що їх виконання може призвести до дестабілізації в суспільстві і розпаду держави, етнічні меншини намагаються привернути увагу міжнародного співтовариства і починають боротьбу за автономізацію або за відокремлення від держави. Успішною ця боротьба стає тоді, коли сусідні держави зацікавлені в послабленні свого конкурента-сусіда і підтримують ці рухи, надаючи їм не лише моральну підтримку, але часто і матеріальну, аж до озброєння. Крім

того, значну роль відіграє наявність багатой і впливової діаспори, яка, як правило, надає підтримку подібним рухам. Без допомоги ззовні самі по собі етнічні рухи є безуспішними.

Літ.: Дацюк А. В. Збройні етнополітичні конфлікти та шляхи їх врегулювання в контексті забезпечення національної безпеки держави : автореф. дис. ... канд. політ. наук / А. В. Дацюк. – К., 2007; *Экономика и политика в современных международных конфликтах* / отв. ред. А. Д. Богатуров. – М. : ЛКИ, 2008; *Cesarz Z., Stadtmüller E. Problemy polityczne współczesnego świata.* – Wrocław, 2000.

Красівський О.Я.

КОНФЛІКТ МІЖНАРОДНИЙ – конфлікт, який виникає за участі двох чи кількох міжнародних акторів, має міжнародно-політичні наслідки, а об'єкт конфлікту виходить за межі юрисдикції будь-якого з його учасників. За умов протидії кількох міжнародних сил чи акторів виникає зіткнення їхніх інтересів, що призводить до гострого протиборства. Наслідки виникнення конфлікту на міжнародному рівні бувають різними: конфлікт може перетворитись у міжнародну кризу.

К.м. можна розглядати: як філософську категорію, що позначає зіткнення однієї сили з іншою; як наукову категорію, методологічною функцією якої є операціоналізація основних ознак конфліктних ситуацій у світовій політиці; як категорію соціальної поведінки для позначення ситуації існування двох чи кількох сторін у боротьбі за щось, що не може належати їм усім одночасно; як можливість або ситуацію; як структуру; як подію або процес. Наведений перелік тлумачень **К.м.** свідчить про комплексність та системність цього явища, а для повного розуміння конфлікту необхідно його вивчити в усіх вищезазначених проявах.

Особливості **К.м.**: учасниками конфлікту можуть бути як держави, так і інші міжнародні актори, здатні переслідувати політичні цілі; міжнародний конфлікт може розпочинатися як внутрішній, але його ескалація здатна виводити об'єкт конфлікту за межі юрисдикції його учасників, внаслідок чого конфлікт призводить до міжнародних наслідків; розвиток міжнародного конфлікту відбувається в специфічних умовах анархії міжнародної системи, яка зменшує ефективність міжнародно-правових інструментів його вирішення; міжнародний конфлікт може набувати різних форм, і час-

то поняття, що асоціюються з конфліктом, позначають лише один з можливих шляхів його врегулювання (наприклад ультиматум). Структура **К.м.** – це сукупність стійких динамічно взаємозалежних і організуючих конфлікт його елементів. До найважливіших з них традиційно відносять суб'єкти (сторони) конфлікту, його об'єкт або об'єктне поле (іноді й предмет), відносини між суб'єктами та учасників (треті сторони). Крім того, необхідно також встановити рамки **К.м.** (часові, географічні, системні) та середовище, у якому він протікає. Після осмислення цих складових стає зрозумілою структура **К.м.** та його місце серед інших соціальних відносин. Коло суб'єктів **К.м.** здебільшого складається із суверенних держав. Сьогодні ініціаторами та сторонами **К.м.** можуть бути також національно-визвольні рухи, терористичні угруповання, сепаратистські сили, транснаціональні корпорації та, цілком можливо, й окремі індивіди. Суб'єкти **К.м.** характеризуються комплексом інтересів та можливостями їх захисту, тобто силловими можливостями, якщо силу розуміти в сучасному, ширшому значенні.

Об'єктом **К.м.** є матеріальні або нематеріальні цінності, з приводу яких інтереси його суб'єктів є несумісними через те, що повне володіння або контроль над цими цінностями не можуть бути досягнуті одночасно всіма сторонами конфлікту. Об'єктом **К.м.** може бути територія, політичний вплив, військова присутність, ідеологічний контроль тощо. В сучасних **К.м.**, зазвичай, об'єктами виступають ресурси. Як правило, **К.м.** виникає внаслідок переплетіння кількох різноманітних протиріч, у результаті чого утворюється система взаємопов'язаних об'єктів – об'єктне поле **К.м.**

Деякими дослідниками виокремлюється також предмет **К.м.** як конкретна, специфічно визначена цінність, з приводу якої сторони вступають у конфліктні відносини. Відносини між суб'єктами **К.м.** являють собою практичну взаємодію їхніх стратегій. Залежно від фази **К.м.** та його об'єкта вони концентруються переважно в одній або кількох суміжних сферах. Лише масштабні **К.м.** (“тотальні”) зачіпають усі сфери відносин між сторонами. Відносини між суб'єктами визначають тип **К.м.** За переважаючим значенням окремої сфери відносин можна виокремити економічні, політичні, військові, інформаційні **К.м.** Система відносин вибудовуєть-

ся не лише між сторонами, але й між учасниками **К.м.** Це – різного роду треті сторони: посередники, третейські судді, миротворці, арбітри тощо. Ключовою відмінністю учасників від суб'єктів **К.м.** є відсутність прямої зацікавленості в розподілі об'єкта **К.м.**, проте в них є зацікавленість у певних наслідках **К.м.** або в характері його врегулювання.

Існує велика кількість типологій **К.м.**, кожна з яких по-своєму актуальна, але при цьому й по-своєму обмежена. Традиційно класифікація **К.м.** здійснюється за такими ознаками, як суб'єкт (конфлікти між державами, визвольні війни, блокове протистояння тощо); об'єкт (матеріальний конфлікт, конфлікт цінностей тощо); стратегії сторін (економічні, політичні, військові тощо); рівень насильства (військовий чи мирний конфлікт); географічний масштаб (глобальний, регіональний, локальний). Крім того, серед **К.м.** виділяють: традиційні, виникнення яких припадає на період існування біполярної системи; внутрішні конфлікти з міжнародними наслідками; асиметричні конфлікти та міжнародно-терористичні акти. Сучасні структурні зміни полярності, гомогенності та ієрархічності міжнародної системи змінили контекст протікання всіх типів **К.м.**, а трансформація природи елементів та системних зв'язків вплинули на їх внутрішню структуру.

Основні функції **К.м.**: інтегративна – полягає в сприянні подоланню внутрішніх суперечок і неузгодженостей; інформаційна – проявляється в його сприянні обміну інформацією між елементами соціальних систем; організаційна – засіб формулювання та вирішення протиріч; стабілізаційна – у **К.м.** знаходять вихід найгостріші протиріччя, здатні зруйнувати систему; інноваційна – підтримання життєздатності систем суспільних відносин, оскільки **К.м.** примушує суб'єктів та учасників генерувати ідеї щодо того, як здобути перемогу або розв'язати конфлікт. **К.м.** виконує ці функції у міжнародних системах.

Фазою **К.м.** називається характеристика стану конфліктного процесу в окремо визначений період часу. Фаза визначається власними структурними особливостями і є відносно самостійною системою, пов'язаною, однак, із змістом та природою конфлікту в цілому. Виділяють такі основні фази **К.м.**: латентна (нульова); ініціація (“відкриття”); ескалація; закріплення; деескалація; врегулювання або вирішення; постконфліктне будівництво та

примирення. Перехід між фазами **К.м.** відбувається по-різному, але у цей момент завжди існує ймовірність наростання кризи у відносинах, якісної зміни протистояння. Залежності від форми й типу конфлікту переходу між фазами можуть бути або дискретними, помітними, стрибкоподібними, або ж прихованими, майже непомітними.

Тенденції розвитку сучасних **К.м.** зумовлені складною структурою сьогоденної постбіполярної системи, у якій співіснують по-різному організовані ієрархічні рівні. Це спричинило виникнення різних типів і форм **К.м.** Посилилась тенденція щодо активізації сепаратистських рухів у Південно-Східній Азії й Африці, загострилися міжетнічні конфлікти на Балканах, у Закавказзі, на Кіпрі. З іншого боку, держави почали приділяти значну увагу посиленню системи своєї безпеки, що, об'єктивно, викликає прагнення послабити потенціал фактичних чи ймовірних конкурентів. На міжнародному рівні засобами забезпечення безпеки для держав виступають формування міждержавних альянсів і створення сприятливих міжнародних режимів. Тому постбіполярна система виглядає як монополярна система, у якій функцію т. зв. "колективного гегемона" виконує група держав, об'єднана ліберальною ідеологією і принципами вільної торгівлі. Всередині цього "колективного гегемона" існує мультиполярна структура, чого не можна сказати про відносини зовнішнього характеру. Існує ймовірність того, що відносини між "колективним гегемоном" і зовнішнім середовищем можуть зумовлюватись прагненням постійно зміцнювати гегемонію, аж до моменту досягнення повного контролю над абсолютною більшістю ресурсів міжнародної системи. Отже, через невпевненість у власній безпеці як "колективного гегемона", так і його зовнішнього середовища, формується основа для сучасних **К.м.**

З 1992 р. Україна бере участь у врегулюванні **К.м.**, що включає: посередництво; скерування у зону конфліктів миротворчих контингентів збройних сил для підтримання миру, а також спостерігачів за роззброєнням, дотриманням режиму припинення вогню і забезпечення прав людини у складі міжнародних місій; надання матеріально-технічних ресурсів та послуг. Миротворча діяльність України в основному відбувається під егідою таких структур безпеки, як ООН та ОБСЄ.

Літ.: Доронина Н. И. Международный конфликт / Н. И. Доронина. – М. : Междунар. отношения, 1991; Конфликтология / Л. М. Герасіна, М. І. Панов, Н. П. Осіпова та ін. / за ред. Л. М. Герасіної та М. І. Панова. – Х. : Право, 2002; Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин : підручник. – 2-ге вид., перероб. і допов. / М. З. Мальський, М. М. Мацяк. – К. : Кобза, 2003; Международные конфликты / под ред. В. В. Журкина и Е. М. Примакова. – М. : Изд-во "Междунар. отношения", 1972. – 237 с.

Козут П.В.

КОНФЛІКТ ПОЛІТИЧНИЙ – особливий стан політичних відносин, причиною якого є розходження інтересів, поглядів, цілей політичних груп у процесі отримання, перерозподілу та використання політичної влади, оволодіння ключовими позиціями у владних інститутах та структурах, завоювання права на вплив або доступ до прийняття рішень щодо розподілу влади і власності в суспільстві. **К.п.**, на відміну від економічного, соціального, релігійного, етнічного та інших конфліктів, притаманно винесення протигорства на рівень владних відносин, тобто більш високий соціально-політичний рівень.

Основоположниками теорії **К.п.** вважаються К.Маркс та А.Токвілл, в основі теорії яких перебувала ідея неминучості солідарності всередині соціальних союзів та конфліктів між ними. К.Маркс абсолютизував роль **К.п.**, вважаючи його основою *політичного процесу*. У свою чергу, А.Токвілл вважав, що *демократія* включає баланс між силами конфлікту та консенсусу, відповідно він побоювався зникнення **К.п.** через виникнення одного центру влади – держави, яка не буде мати конкуруючих груп. Сучасні наукові уявлення про **К.п.** є результатом тривалої еволюції ідей про конфлікти в різних сферах суспільної життєдіяльності. В цілому теорії конфліктів були сформовані в ХІХ-ХХ ст. та пов'язані з роботами Е.Блека, М.Вебера, М.Гектора, Г.Моски, Р.Дарендорфа, Е.Дюркгейма, Дж. Ротшильда, Р.Парка, Т.Парсонса, П.Сорокіна, Г.Спенсера та ін.

Значення та місце **К.п.** у *політичному процесі* може бути уточнено на основі його *функцій*. Під функцією **К.п.** маються на увазі визначені в певних часових рамках наслідки та направленість його впливу на суспільство в цілому або на окремі сфери людської життєдіяльності. Суб'єктами **К.п.** виступають *держава, класи, соціальні групи, політичні партії* та рухи, окремі особистості (*політичні лідери, громадські діячі*) тощо.

К.п., відображаючи суперництво тих чи інших суб'єктів (інститутів) з одними силами, виражає їх співробітництво з іншими, стимулюючи формування політичних коаліцій, угод, різноманітних союзів. Виходячи з цього **К.п.** передбачає чітке формулювання позицій сил, які беруть у ньому участь, що позитивно впливає на структурування *політичного процесу*.

К.п. є поліфункціональним, тобто говорити про його позитивне або негативне значення можна лише умовно. Зокрема, з одного боку, він може призвести до загибелі людей, політичної кризи, втрати легітимності влади, дестабілізувати та дезінтегрувати суспільство, завдати матеріальних втрат, з другого – виконує стабілізуючу роль, сприяє залагодженню протиріч та оновленню суспільства, стимулює переоцінку цінностей, прискорює процес становлення нових структур тощо.

Основними причинами **К.п.** виступають:

– розбіжності людей (їх груп, об'єднань) у базових цінностях та політичних ідеалах, оцінці історичних та актуальних (сучасних) подій, а також в інших суб'єктивних уявленнях про політичні явища;

– різноманітні форми суспільних відносин, передусім нерівне становище, яке займають громадяни в соціально-політичній системі, розбіжності між очікуваннями, практичними намірами та вчинками людей, нестача різноманітних ресурсів. Ці об'єктивні джерела **К.п.** детермінують протиріччя між правлячою *елітою* та *контрелітою*, різними *групами інтересів* та *групами тиску*, що ведуть боротьбу за доступ до владних ресурсів;

– процеси ідентифікації громадян, усвідомлення ними своєї належності до релігійних, етнічних, соціальних та інших спільностей і об'єднань, що визначає розуміння ними свого місця в соціально-політичній системі. Виділяють три основні типи **К.п.**: конфлікт інтересів (притаманний для економічно розвинутих країн, стосується соціально-економічних питань та достатньо легко регулюється), конфлікт цінностей (переважно має місце в країнах, що розвиваються та мають нестійкий державний устрій) і конфлікт ідентифікації (виникає в умовах протилежності рас, етносів, релігійних та мовних питаннях). Виділяють також горизонтальні та вертикальні **К.п.**

Горизонтальний **К.п.** – це конфлікт між соціальними групами, класами та індивідуумами.

Вертикальний **К.п.** – це конфлікт між суб'єктами політичної влади, що представляють її різні рівні (наприклад центральні та місцеві органи влади, громадяни та різні державні структури).

Технології та практика управління **К.п.** визначаються не лише загальними правилами, але й політичним, соціально-економічним та культурним станом окремо взятого суспільства, його історичними, національними, релігійними, ментальними та культурними особливостями. **К.п.** не виникає спонтанно, його об'єктивно існуючі причини поступово накопичуються та в результаті можуть призвести до конфлікту лише у випадку їх усвідомлення суб'єктами (*політичними лідерами, партіями, групами інтересів* тощо). Будь-який **К.п.** проходить чотири стадії.

Стадія виникнення **К.п.** характеризується наявністю невдоволення існуючим станом справ певними групами, атмосферою напруженості, яка виникає між опозиційними групами, що свідчить про наявність предмета суперечки та конкуренції. Характеризується втратою довіри до владних інституцій, зростанням політичної активності громадян тощо. На даному етапі важливо визначити справжні причини конфлікту, що дають змогу встановити певні норми та правила взаємодії сторін, і сприятиме введенню конфлікту в рамки, які дають змогу контролювати його перебіг та розвиток.

Стадія початку **К.п.** пов'язана з переростанням антагонізму у протистояння, власне конфлікт у відкритому вигляді. Визначаються кордони конфлікту, його інтенсивність та рівень напруги.

Стадія наростання **К.п.** характеризується розгортанням конфліктних дій, їх масовістю, сторони конфлікту переходять до практичних дій. Стадія закінчення **К.п.** є найбільш складною фазою, адже від результату його закінчення залежить нове позиціонування політичних сил у суспільстві. Виділяють три варіанти закінчення **К.п.**:

– придушення опору супротивника з позиції сили;

– примирення сторін (на основі прийняття консенсусного рішення, яке може мати характер повного або часткового врегулювання конфлікту). Іноді конфлікт може вирішитися сам по собі – наприклад через втрату актуальності предмета суперечки, виснаження ресурсів, втоми учасників тощо. Оптимальним варіантом є взаємний вииграш сторін на основі інтегрованої взаємодії;

– нерозв’язаність конфлікту та його подальша трансформація з якісно новими ознаками. Основними видами **К.п.** в Україні є конфлікти: між владою та опозицією; між *законодавчою та виконавчою гілками влади* в контексті становлення *інституту президентства*; між *політичними партіями та фракціями в парламенті*; між *фінансово-політичними групами*; всередині державно-адміністративного апарату (боротьба за переділ ресурсів та повноваження).

К.п. в Україні мають специфічні особливості. По-перше, це конфлікти у сфері самої влади з приводу контролю над реальними важелями влади. По-друге, влада відіграє значну роль у конфліктах, які виникають не у сфері політики, але опосередковано торкаються системи влади. По-третє, влада достатньо часто виступає посередником під час вирішення **К.п.**, паралельно з цим провокуючи їх у вигідній для себе тональності. В цілому **К.п.** в Україні – це наслідок нерегульованості повноважень між різними інститутами влади, а також недосконалості *правових норм* та конституційних основ вирішення конфліктів загалом. Разом з тим, на відміну від інших пострадянських країн, в яких **К.п.** переходили в насильницьку фазу (у деяких випадках мова йде про громадянську війну), в Україні відмітною національною рисою *політичної культури* є відсутність подібної насильницької політичної конфронтації.

Літ.: *Здравомыслов А. Г.* Социология конфликта / А. Г. Здравомыслов. – М. : АО Аспект пресс, 2004; *Лебедева М. М.* Политическое урегулирование конфликтов / М. М. Лебедева. – М. : Наука, 2004; *Лунев В. В.* Политические конфликты / В. В. Лунев // Социолог. исследования. – 2008. – № 4; *Политическая конфликтология* / под ред. С. А. Ланцова. – СПб. : Питер, 2008.

Рейтерович І.В.

КОНЦЕПЦІЯ ОСВІТИ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ У СФЕРІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОСВІТИ (LLL) зародилася в рамках Болонського процесу, разом з тим є актуальною та перебуває на порядку денному Лісабонського процесу. Освіта / навчання впродовж життя (lifelong learning) – це процес формального і неформального навчання та самонавчання, яке відбувається у будь-якому віці, за різними формами і з різною метою. Концепція освіти впродовж життя (або цілежиттєве навчання) у сфері європейської освіти з’явилася на початку ХХІ ст., проте поки

що не оформилася остаточно як концепція: існує загальне розуміння того, що навчання, в тому числі навчання впродовж життя, є суспільно важливим і тому потребує підтримки як з боку держави, так і ЄС; проте немає загальновизнаного в ЄС та в державах-учасниках Болонського процесу визначення навчання впродовж життя, а також узгоджених поглядів до того, як підійти до організації навчання впродовж життя, які саме форми освіти, періоди тощо вважати освітою / навчанням впродовж життя.

Кілька факторів на початку ХХІ ст. підняли значущість навчання впродовж життя, перетворили його на пріоритетний напрям Болонського процесу та освітніх програм ЄС: знаннєва економіка (економіка знань), інноваційний розвиток, стрімкий розвиток технологій потребують високої кваліфікації, підвищують вимоги до працівників; зобов’язання в рамках Болонського процесу полегшити доступ до вищої освіти, залучити до навчання більше студентів різного віку і різних соціальних груп, зробити вищу освіту більш демократичною, посилити зв’язок між університетом і суспільством, академічною спільнотою та громадою; глобалізація і світова конкуренція змушують держави змагатися на рівні людських ресурсів; економічна криза, зміни на ринку праці, необхідність перекваліфікації спонукають до навчання тих, хто хоче знайти роботу.

Держави-члени ЄС, а також країни-учасниці Болонського процесу досить широко тлумачать термін “навчання впродовж життя”; під ним розуміють навчання дорослих, неформальну освіту та/або “незвичайних” студентів, наприклад літніх людей, які навчаються в університеті “третього віку”; “навчання впродовж життя” може означати професійне навчання та/або підвищення кваліфікації, що не завершуються присудженням ступеня; заочне, вечірнє, дистанційне навчання; е-навчання та інші його форми.

Одним з документів, де представлені засади вищезазначеної концепції, є Хартія навчання впродовж життя Європейської асоціації університетів (European Universities’ Charter on Lifelong Learning). Розроблена у 2008 р. після консультацій з багатьма стейкхолдерами – університетами, ректорами, викладачами, науковцями, роботодавцями тощо, Хартія складається з двох частин: перша окреслює коло відповідальності університетів, які готові взяти зобов’язання із

запровадження навчання впродовж життя, друга описує напрями державної підтримки тих ВНЗ, які віддані ідеям навчання впродовж життя і готові приєднатися до Хартії.

Приміром, ВНЗ повинні включити навчання впродовж життя до своєї місії, вивчати і досліджувати цю сферу вищої освіти, працювати над виробленням загальних підходів і окремих програм навчання впродовж життя. Запровадження програм навчання впродовж життя, адаптованих до потреб різних категорій і верств населення, диверсифікація цих програм залежно від попиту мають полегшити доступ до навчання для студентів різних вікових і соціальних груп, розширити асортимент освітніх послуг. Полегшення доступу до вищої освіти не повинно зашкодити стандартам якості освіти; з цією метою університетам пропонується розробити та надавати в рамках програм навчання впродовж життя додаткові послуги (консультативні, психологічні, академічні тощо). Також залучення до навчання різних категорій і верств населення ставить на порядок денний питання визнання попереднього навчання (наприклад навчання мігрантів за кордоном, зарахування досвіду роботи як періоду навчання тощо).

Хартія зазначає, що реалізувати зобов'язання університетів можливо тільки за підтримки держав. Держави зобов'язані підтримувати ті ВНЗ, які висловили свою прихильність і відданість навчання впродовж життя і взяли відповідні зобов'язання – адже навчання впродовж життя є суспільно важливим явищем. Підтримка держави може набувати форм додаткового фінансування спеціальних послуг і програм, що їх надають ВНЗ; або зменшення юридичних перепон, що заважають навчання впродовж життя, у тому числі визнання попереднього навчання. Також у межах національних систем забезпечення якості освіти необхідно передбачити заходи, які б гарантували високу якість освіти і навчальних програм, що їх пропонують університети в рамках програм навчання впродовж життя.

Європейський Союз активно підтримує навчання впродовж життя через запровадження освітньої програми під такою самою назвою. Це рамкова програма з бюджетом 7 млрд євро, розрахована на 2007-2013 рр. Бенефіціарами програми є студенти, вчителі, викладачі, тренери, інші працівники освіти. Рамкова програма “Навчання впродовж життя” складається з чотирьох підпрограм, розрахованих на різні сектори і рівні освіти: Коменіус для шкіл; Еразмус для вищої освіти; Леонардо

да Вінчі для професійної підготовки; Грюнтіг для освіти (навчання) дорослих.

На додаток до вищезазначених програм рамкова програма “Навчання впродовж життя” включає наскрізні програми і проекти, що підтримують заходи та ініціативи ЄС за такими напрямками: навчання іноземним мовам, інформаційно-комунікативні технології, поширення кращого досвіду, накопиченого шляхом реалізації освітніх проектів і програм, фінансова підтримка співробітництва в освіті між державами-членами.

Ще одним елементом рамкової програми є програма Жана Моне, покликана поширювати ідеї Об'єднаної Європи, сприяти проведенню досліджень і викладанню європейських студій в усьому світі.

У рамках Болонського процесу більшість держав-учасниць віддають належне освіті/навчанню впродовж життя: університети, з одного боку, органи державної влади – з другого, працюють над тим, щоб збільшити відсоток населення, охопленого програмами освіти/навчання впродовж життя. Проте оскільки у більшості країн такі програми не є формалізованими, сьогодні важко назвати цифри щодо участі населення різних країн у цих програмах.

Нові завдання перед державами-членами ЄС поставила Стратегія “Європа 2020” : нею передбачено, що до 2020 р. кількість дорослого населення віком від 25 до 64 років, яке братиме участь у програмах навчання впродовж життя, зросте до 15%.

Літ.: Дзяд О. В. Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України : навч. посіб. / О. В. Дзяд, О. М. Рудік ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – К. : Мілленіум, 2009. – 668 с.; *European Universities' Charter on Lifelong Learning*. – Режим доступу : www.eua.be; *Офіційний веб-сайт програми “Навчання впродовж життя”*. – Режим доступу : eacea.ec.europa.eu/lfp/about_lfp/about_lfp_en.php

Оржель О.Ю.

КООРДИНАЦІЯ – продуманий та свідомий процес співробітництва індивідів, структур, організацій з метою узгодження спільних дій для максимізації спільного здобутку.

Кожна організована людська діяльність потребує розв'язання двох проблем розвитку. По-перше, з метою розширення продуктивності діяльності має здійснюватися розподіл праці. По-друге, з розвитком розподілу праці виникає проблема кооперації, яка, фактично, полягає в **К.** спільної діяльності спеціалізованих

підрозділів організації чи спеціалізованих організацій з метою одержання найкращого можливого результату, виходячи з наявних ресурсів. Отже, **К.** – це набір інструментів і практик, що в процесі кооперації різнорідних спеціалізованих елементів системи має сприяти уникненню докладання подвійних зусиль для досягнення однієї мети, втрати часу, нехтування через неузгодженість дій важливими завданнями, конфліктів між спеціалізованими структурами організації, а також забезпечувати стабільність, послідовність, логічність, погодженість, раціональність та порядок у процесі прийняття чи втілення рішення елементами системи, що кооперуються.

Відповідно до зазначених вище двох груп цілей **К.** виокремлюються два її типи – “негативна **К.**” та “позитивна **К.**”. “Негативна **К.**” здійснюється з метою запобігання втручанням різних елементів однієї системи у сферу компетенцій чи інтересів інших елементів чи іншої системи. Вона має забезпечити уникнення негативних побічних ефектів у діяльності й забезпечити кращий результат діяльності порівняно з тим, який міг би бути досягнутий без такого типу **К.** Вона передбачає в основному двосторонню взаємодію структур, залучених у спільну діяльність, а також структур, на які ця діяльність може у той чи інший спосіб впливати. “Позитивна **К.**” є зусиллям із залучення та використання всіх спільних можливостей, включених у діяльність акторів. Вона має на меті максимізацію спільного здобутку та потребує в основному багатосторонньої взаємодії акторів.

Хоча проблема координації супроводжує діяльність повсякчас, сьогодні вона стає особливо актуальною, передусім, у публічному секторі. Зростаюча в умовах глобалізації міжнародна взаємозалежність і одночасно з нею фрагментація публічного сектору, перехід від централізованого управління до поліцентричного врядування роблять посилену **К.** життєво необхідною. Крім того, ключові соціальні проблеми, що сьогодні перетинають компетенцію окремих відомств чи структур та не відповідають традиційно сформованим складовим управлінських систем, а також все популярніші ідеї “нового державного менеджменту”, які мають на меті поступове наближення публічної адміністрації до традицій менеджменту в приватному секторі, вимагають змін у традиційному ставленні до механізмів та головних акторів процесу **К.**

Відповідно, рівноцінними стали такі типи **К.**, як **К.** вертикальна (яка може бути **К.** “зго-

ри донизу (top-down co-ordination)”) й **К.** “знизу догори (bottom-up co-ordination)”) та горизонтальна **К.**

Вертикальна **К.** передбачає ієрархічність структур, що взаємодіють. Перший з її підтипів – **К.** “згори донизу (top-down co-ordination)” – передбачає владні відносини центральної ланки **К.** по відношенню до інших задіяних структур, послідовний рух від встановлення пріоритетів спільної діяльності до їх імплементації, побудову об’єднуючих рамок, що обмежують діяльність координованих структур, наявність чітких цілей **К.**, графіків їх досягнення, планів спільних дій, звітів структур перед центральною ланкою та моніторингу процесу **К.** Другий підтип – **К.** “знизу вгору (bottom-up co-ordination)” – базується не на владних зусиллях, а на усвідомленні учасниками взаємодії необхідності **К.** та її забезпечення за рахунок постійного обігу інформації і безпосередньої співпраці між усіма акторами. Горизонтальна **К.** передбачає узгодження незалежних політик між рівнозначними чи не підпорядкованими одна одній структурами/акторами.

Відповідно до специфіки координаційних механізмів традиційно виокремлюють такі рівні **К.**:

1. Взаємоузгодження: **К.** через неформальну комунікацію.
  2. Пряме управління: одна людина/структура дає команди або інструкції кільком іншим, чия робота є взаємопов’язаною.
  3. Стандартизація робочого процесу: створення та введення у спільне користування програм, планів, інструкцій стосовно взаємопов’язаних завдань.
  4. Стандартизація результатів: через уточнення цілей, проміжних та кінцевих результатів спільної діяльності тощо.
  5. Стандартизація умінь та знань: **К.** досягається завдяки однаково навчанню, кваліфікації, одержаними акторами.
  6. Стандартизація норм: у дію вводяться спільні для всіх акторів норми (закони, ціннісні орієнтири тощо), так що всі актори діють відповідно до однакового набору очікувань.
- При цьому з удосконаленням організації **К.** найдієвіші засоби зміщуються від взаємоузгодження та неформальної **К.** до прямого управління, потім до стандартизації та парадоксальним чином, врешті-решт, до взаємоузгодження (механізм, що найкраще забезпечує найбільш комплексні форми роботи). Це явище визначають як один з головних парадоксів

організаційної “постмодерності”: чим складнішою стає постмодерна організація/інституція, тим більше ми потребуємо таких механізмів **К.**, як безпосередній обмін інформацією, безпосередні людські контакти, неформальний діалог та неформальна кооперація. На сьогодні існує велика кількість шкал, за якими можна оцінити здатність певної структури до **К.**, але найбільш актуальною та відомою сьогодні виступає прогресивна шкала **К.** політик та одночасно шкала здатності до **К.**, розроблена професором публічного менеджменту, директором дослідницьких програм Європейського інституту публічної адміністрації (European Institute of Public Administration, ЕІРА) Лесом Меткафом. Перша версія “шкали Меткафа” перелічувала опції для **К.** певних політик на національному рівні з боку урядів, залучених до міжурядових переговорів. Аналогічна шкала була розроблена Л.Метка-

фом для порівняльного вивчення **К.** європейських політик у національних адміністраціях. Пізніше шкала почала широко використовуватись для досліджень горизонтальних відносин між різними агенціями та стала інструментом бенчмаркінгу, за допомогою якого вимірюють або порівнюють спроможність до горизонтальної адміністративної **К.** Але ця шкала стосується не лише горизонтальної **К.** як такої, але й усього розмаїття випадків **К.**, побудованої за допомогою процесу “знизу вгору”, яка, замість застосування ієрархічного підходу, базованого на приписах та контролі, передбачає побудову мереж децентралізованих акторів. Базою “шкали Меткафа” є введення додаткових координаційних функцій на кожному наступному рівні. При цьому **К.** на вищому рівні передбачає підвищення здатності до **К.**, а також наявності здатності до **К.**, передбаченої нижчими рівнями.

Узагальнений варіант “шкали Меткафа”

Рівень 9	Всеохоплююча спільна стратегія	Рівень, рідко досяжний на практиці
Рівень 8	Встановлення спільних пріоритетів	Пріоритети можуть встановлюватись як центральною ланкою у вигляді загальних установок, так і в результаті самостійного узгодження окремими структурами спільних пріоритетів
Рівень 7	Встановлення параметрів для структур (центральною ланкою)	Центральна ланка встановлює обмеження на діяльність інших акторів, визначаючи швидше те, що вони не мають робити, ніж те, що вони мають робити
Рівень 6	Розв'язання міжструктурних відмінностей	Якщо міжструктурні відмінності не були узгоджені в процесі горизонтальної К. на рівнях 2-5, центральна ланка підключається у ролі арбітра
Рівень 5	Пошук згоди між структурами (пошук консенсусу, узгодження конфліктних ситуацій)	Структури працюють разом на рівні негативної К. у спільних комітетах, проектних групах тощо, оскільки усвідомлюють свою взаємозалежність та спільний інтерес в узгодженні розбіжностей
Рівень 4	Запобігання розходженням між структурами (“говоріння в один голос”)	Структури працюють разом на рівні негативної К. тимчасово, з метою спільного досягнення певної цілі, усвідомлюючи розбіжності між собою
Рівень 3	Консультації з іншими структурами (двосторонній процес, зворотний зв'язок)	Структури/актори інформують один одного про свою діяльність, консультуються з іншими у процесі формулювання своєї політики або позиції
Рівень 2	Переговори (комунікація) з іншими структурами (інформаційний обмін)	Структури/актори тримають один одного у курсі своїх справ, інформують інших про те, як вони розв'язуватимуть певні проблеми. Створюються надійні та доступні канали регулярної комунікації
Рівень 1	Незалежне прийняття рішення структурами	Кожна структура / актор зберігає автономність у межах власної сфери

При цьому Л.Меткаф підкреслює, що вищий рівень означає вищу здатність до **К.**, але складна **К.** є важкою та витратною. Тому рівень **К.**, що безпосередньо застосовується, має відповідати потребам ситуації й не завжди має бути максимальним. Якщо питання може бути розв'язане без широких консультацій та колективного прийняття рішення, то ці заходи не мають задіюватись. Визначення відповідного рівня **К.** щодо конкретного питання є важливим політичним та управлінським рішенням і часто залежить від специфіки адміністративної культури: деякі країни є більш консенсус-орієнтовані, ніж інші, які потребують більше часу та ресурсів для **К.** та узгодження відмінностей. Водночас ефективність вищих рівнів **К.** залежить від надійності нижчих рівнів. Відповідно, стабільна та надійна система **К.** залежить від побудови необхідних здатностей у порядку, представленому в таблиці – з рівня 1 вгору. Наприклад, **К.** може бути невдалою через двозначності або неузгодженості з боку законодавчого підґрунтя діяльності однієї із сторін (рівень 1), невдачі також можна пов'язати з дефіцитом інформації (рівень 2) або браком консультацій (рівень 3). Цих “провалів” **К.** можна уникнути завдяки адекватній інформації та вдалим консультаціям, але обидва рівні є винятково необхідними для вдалого пошуку консенсусу стосовно політик, що виробляються у разі серйозного конфлікту (рівень 4). Однак на противагу цьому, традиційний менеджмент найчастіше починає з визначення загальних всеохоплюючих пріоритетів та загальних стратегій (рівень 7, 8). Це приховано не враховує необхідності надійності **К.** на усіх нижчих рівнях. Відповідно, загальні заяви, політичні програми та інші вирази широких пріоритетів залишаються порожньою риторикою без інфраструктури координації.

Літ.: Braun D. Introduction: Organising the political coordination of knowledge and innovation. Guest editorial, Special issue on the political coordination of knowledge and innovation policies / D. Braun // *Science and Public Policy*. – 2008. – N 35 (4). – P. 227-240; Dunleavy P. New public management is dead – long live digital-era governance / P. Dunleavy, H. Margetts, S. Bastow // *Journal of Public Administration Research and Theory*. – 2006. – № 16 (3). – P. 467-494; Metcalfe L. International Policy Co-ordination and Public Management Reform / L. Metcalfe // *International Review of Administrative Sciences*. – London : Thousand Oaks

and New Delhi, Sage. – 1994. – Vol. 60. – P. 271-290; Peters B. G. Managing Horizontal Government: The Politics of Coordination. Canadian Centre for Management Development / B. G. Peters. – January 1998. – Research Paper No. 21. – 70 p.; Scharpf F. W. Games in Hierarchies and Networks / F. W. Scharpf. – Boulder : Westview Press, 1993. – P. 125-166.

Баранцева К.К.

КОПЕНГАГЕНСЬКІ КРИТЕРІЇ (англ. Copenhagen Criteria) – ухвалений на засіданні *Європейської Ради* в Копенгагені (Данія) перелік основних критеріїв вступу в ЄС (політичних, економічних, членства), яким мають відповідати держави, які хочуть стати членами Союзу.

Після падіння комуністичних режимів у країнах Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) й розпаду СРСР наприкінці 80-х – початку 90-х рр. XX ст. у світі розпочався процес фундаментальних змін у відносинах між Сходом і Заходом. Закінчення холодної війни, розпад Східного блоку й утворення великої групи так званих посткомуністичних держав створили принципово нову ситуацію в Європі. Процес *європеїзації* посткомуністичних країн ЦСЄ поставив на порядок денний ЄС питання прийняття нових членів, що вимагало вироблення зрозумілих й універсальних критеріїв вступу. У ст. 49 *Маастрихтського договору* зазначалося, що будь-яка європейська держава, що поважає принципи свободи, демократії, поваги до прав людини та основних свобод, а також принцип верховенства права, може подати заявку на вступ в ЄС. Умови прийому та зміни в засновницьких договорах Союзу, які цей прийом тягне за собою, є предметом угоди між державами-членами та державою-кандидатом.

Подальше уточнення основних умов вступу відбулося на Копенгагенському саміті ЄС в червні 1993 р. Глави держав і урядів ЄС погодилися з тим, що асоційовані посткомуністичні держави ЦСЄ можуть стати членами ЄС. Однак вступ відбудеться як тільки асоційована держава буде здатна взяти на себе обов'язки членства, виконавши обов'язкові економічні та політичні умови: існування стабільних інститутів, що є гарантантами демократії; верховенство права, повага до прав людини і меншин та їх захист; існування діючої ринкової економіки; спроможність впоратись із ринковими силами та тиском конкурентного середовища в межах ЄС; здатність взяти на себе обов'язки, що вип-

ливають із членства, у тому числі прихильність цілям політичного, економічного і монетарного союзу. У рішенні, прийнятому на саміті, зазначалося, що здатність ЄС прийняти нових членів, зберігаючи при цьому динаміку та рушійні сили європейської інтеграції, також є важливим фактором спільного інтересу як Союзу, так і держав-кандидатів.

Подальше уточнення основних умов вступу відбулося на наступних самітах. Так, у рішенні Мадридського саміту ЄС (грудень 1995 р.) було наголошено на необхідності пристосування національних адміністративних структур до європейських, а також ефективної імплементації європейського законодавства відповідними адміністративними та судовими структурами держави-кандидата. У рішенні Люксембурзького саміту (грудень 1997 р.) зазначалося, що “відповідність політичним **К.к.** є передумовою початку будь-яких переговорів про вступ. Економічні **К.к.** та здатність виконувати зобов’язання, які впливають із членства, повинні оцінюватись далекоглядно та гнучко”. Наголошувалось також на тому, що рішення щодо початку переговорів зовсім не означає їх успішного завершення. Результати переговорів та подальший вступ різних держав-аплікантів будуть залежати від ступеня відповідності кожної з них **К.к.**, а також здатності ЄС прийняти нових членів. Згодом **К.к.** були розподілені у групи – політичні, економічні, інституційні, – кожна з яких має свої складові.

До групи політичних **К.к.** входять такі субкритерії: забезпечення свободи парламентських і президентських виборів, а також виборів до місцевих органів влади; створення та розширення діяльності демократичних інституцій, неурядових організацій, незалежних ЗМІ; захист особистих прав і свобод людини; прийняття законодавства, що надійно захищає права меншин, створення відповідних установ; здійснення заходів з протидії дискримінації у всіх сферах суспільного життя; гарантії незалежності судової влади, покращання функціонування судів; створення надійно діючих інститутів у сфері юстиції і внутрішніх справ, гарантії незалежності судової влади, покращання роботи судів; посилення боротьби з організованою злочинністю та корупцією; вирішення питань правового забезпечення та посилення спроможності боротьби з відми-

ванням коштів. З метою оцінки виконання державами-кандидатами умов членства *Європейська Комісія* у кожному своєму висновку виходить за межі формального опису політичних інститутів і відносин між ними. Комісія на основі ряду детальних критеріїв оцінює, чи має демократія реальний характер. При цьому перевіряється, як захищаються конституційні права і свободи, зокрема свобода слова в процесі діяльності політичних партій, неурядових організацій і засобів масової інформації.

Група економічних **К.к.** має дві складові: існування діючої ринкової економіки; спроможність впоратись із ринковими силами та тиском конкурентного середовища в межах ЄС, виконання кожної з яких оцінюється на основі аналізу низки факторів. Фактори першої складової – встановлення рівноваги між попитом та пропозицією в результаті вільної взаємодії ринкових сил; лібералізація цін і торгівлі; відсутність значних перешкод для входу на ринок (створення нових підприємств) та виходу з нього (банкрутство, ліквідація); наявність відповідного законодавства, у тому числі регулювання прав власності; дотримання законів та виконання контрактів; досягнення макроекономічної стабільності, у тому числі відповідної стабільності цін, усталеності державних фінансів та платіжного балансу тощо – є основою будь-якої ринкової економіки, тому їх має бути здійснено ще до початку переговорів про вступ. Факторами другої складової є: наявність діючої ринкової економіки з рівнем макроекономічної стабільності, достатнім для прийняття суб’єктами економічної діяльності рішень в умовах стабільного і передбачуваного клімату; достатня кількість, і за належну ціну, людських і матеріальних ресурсів, у тому числі інфраструктура (енергопостачання, телекомунікації, транспорт тощо), освіта і дослідження, а також перспективи діяльності в цій сфері; ступінь впливу політики уряду і законодавства на конкурентоспроможність за допомогою торговельної політики, політики конкуренції, надання державної допомоги, підтримки малих та середніх підприємств тощо; прогрес, досягнутий у реструктуризації підприємництва; рівень і темпи торговельної інтеграції держави-кандидата з ЄС, досягнуті напередодні розширення (обсяг і структура торгівлі з державами-членами);

достатня частка малих фірм у структурі економіки, почасти завдяки тому, що малі фірми, як правило, отримують більшу вигоду від спрощеного входження в ринок і почасти через те, що домінування великих фірм може означати більшу інертність у пристосуванні до умов ринку.

У 1995 р. на засіданні Європейської Ради в Каннах (Франція) було прийнято рішення, що найефективнішим способом виконання інституційних критеріїв є адаптація національного законодавства до спільного правового надбання ЄС (*acquis communautaire*). Виконання інституційних критеріїв є ключовим аспектом підготовки держави-кандидата до вступу в ЄС, оскільки вимагає не лише включення надбання (*acquis*) до національного законодавства, а й забезпечення його дійової імплементації за допомогою відповідних адміністративних та судових структур. Під час проведення переговорів про вступ застосовуються критерії, які відповідають 31 розділу надбання (*acquis*). Спільний доробок лежить в основі процесу європейської інтеграції, оскільки зобов'язує держави-члени імплементувати всі попередні та наступні спільні заходи та акти. Впровадження надбання у національні правові системи є необхідною умовою завершення процесу вступу держави-кандидата в ЄС.

Як і попередні договори, Лісабонський договір не містить переліку критеріїв вступу. В ст. 49 Договору про Європейський Союз в редакції Лісабонського договору зазначається лише, що будь-яка європейська держава, яка поважає цінності ЄС (ст. 2) та віддана їх поширенню, може подати заявку на набуття членства в Союзі. Умови приєднання та зумовлені ним зміни до договорів, на яких заснований ЄС, є предметом угоди між державами-членами та державою, що подає заявку.

Характерною рисою **К.к.** стала їх більша суворість і вимогливість порівняно з вимогами, що висувалися до країн-вступників під час попередніх хвиль *розширення ЄС*. Крім того, у ході переговорів ЄС з державами-кандидатами перелік основних критеріїв може доповнюватися. Хоча **К.к.** були першим визначеним комплектом цільових умов для кандидатів на вступ, їх розмитий та загальний характер надає ЄС широкий простір для інтерпретації. Після кожного етапу оцінювання поступу посткомуністичних країн ЦСЄ, здійсненого на основі **К.к.**, ЄС ство-

рював нові субкритерії, зокрема розроблений Комісією критерій адміністративної спроможності. Згодом субкритерії були розроблені в межах таких інструментів розширення, як щорічний звіт Європейської Комісії щодо поступу та угоди про партнерство заради вступу, які посилили та розширили *обумовленість ЄС* у процесі розширення.

Літ.: Волес В. Творення політики в Європейському Союзі / В. Волес, Г. Волес. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004; Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К.: К.І.С., 2006; Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К.: Знання, 2009; Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України. – К.: ІСАС, 2004; *Driven to Change: The European Union's Enlargement Viewed from the East* / ed. by A. Dimitrova. – Manchester; New York: Manchester University Press, 2004. *European Union Enlargement* / ed. by N. Nugent. – New York, N.Y.: Palgrave Macmillan, 2004; *The Enlargement of the European Union* / ed. by M. Cremona. – Oxford: Oxford University Press, 2003.

Рудік О.М.

КОРПОРАТИВНО-ПРАВОВІ ДИРЕКТИВИ ЄС – сукупність нормативно-правових документів, розроблених і прийнятих Радою ЄС та Європейською Комісією з метою гармонізації корпоративного права держав-членів ЄС. **К.п.д.ЄС** належать до так званого “м’якого права”, оскільки вони є обов’язковими щодо поставлених цілей, однак форми і методи досягнення залишені на розсуд держав-членів. Вони ухвалюються для подальшої імплементації та не мають прямої дії. Якщо положення **К.п.д.ЄС** є безумовними та сформульовані достатньо чітко, фізичні особи мають право посилатися на такі положення Директиви у національних судах за позовом проти держави. Правовою підставою для розробки **К.п.д.ЄС** стала норма, закріплена у п. “g” ч. 2 ст. 44 Римського договору. Відповідно до неї Рада та Комісія за мірою необхідності координують захисні приписи, які держави-члени адресують компаніям в інтересах учасників компаній і третіх осіб, з тим, аби забезпечити рівноцінність цих приписів. Отже, основою гармонізації корпоративного права є координація саме *захисних приписів*, які застосовуються в інтересах учасників компаній і третіх осіб.

На початку гармонізації у сфері права компаній було заплановано ухвалення 15 дирек-

тив. Для зручності вони були пронумеровані залежно від сфери регулювання. Втім, унаслідок існування суттєвих відмінностей у корпоративному праві держав-членів тільки деякі з них набрали чинності. На сьогодні діють:

Перша Директива Ради (щодо захисту прав третіх осіб) № 68/151/ЄС “Про координацію захисних положень, які для забезпечення захисту інтересів учасників та третіх сторін вимагаються державами-членами від компаній відповідно до положень параграфу другого Статті 58 Договору для того, щоб досягти еквівалентності такого захисту у межах Співтовариства” від 9 березня 1968 р.

Друга Директива Ради (щодо заснування публічних акціонерних товариств і підтримання і зміни їх статутного капіталу) № 77/91/ЄС “Про координацію захисних положень, які для забезпечення захисту інтересів учасників та третіх сторін вимагаються державами-членами від компаній відповідно до положень параграфу другого Статті 58 Договору стосовно створення публічних компаній із обмеженою відповідальністю, їх діяльності та змін у їх капіталі для того, щоб досягти еквівалентності таких положень” від 13 грудня 1976 р.

Третя Директива Ради (щодо злиття публічних акціонерних товариств) № 78/855/ЄЕС “Про злиття публічних компаній із обмеженою відповідальністю” від 9 жовтня 1978 р.

Четверта Директива Ради (щодо звітності товариств) № 78/660 “Про річну звітність певних видів компаній” від 25 липня 1978 р.

Шоста Директива Ради (щодо поділу публічних акціонерних товариств) № 82/891/ЄЕС “Про поділ публічних компаній із обмеженою відповідальністю” від 17 грудня 1982 р.

Сьома Директива Ради (щодо консолідованої звітності товариств) 83/349 “Про консолідовану звітність” від 13 червня 1983 р.

Восьма Директива (щодо аудиту) 84/253 “Про призначення осіб, відповідальних за здійснення обов’язкового аудиту бухгалтерських документів” від 10 квітня 1984 р.

Одинадцята Директива Ради (щодо філій) № 89/666/ЄЕС “Про вимоги щодо розкриття інформації про філії, відкриті у державі-члені деякими видами компаній, створених відповідно до законодавства іншої держави” від 21 грудня 1989 р.

Дванадцята Директива Ради (щодо товариств з одним учасником) № 89/667/ЄЕС “Про приватні компанії із обмеженою відпо-

відальністю з одним учасником” від 21 грудня 1989 р.

Тринадцята Директива Європейського Парламенту та Ради (щодо поглинання) № 2004/25/ЄС “Про придбання значного пакета акцій (поглинання) відкритих акціонерних товариств на території ЄС” 21 квітня 2004 р.

Директива Європейського Парламенту та Ради (щодо прав акціонерів) № 2007/36/ЄС “Про здійснення деяких прав акціонерів у товариствах, акції яких включені до біржових реєстрів” від 11 липня 2007 р.

Слід зазначити, що Четверта, Сьома та Восьма директиви спрямовані на гармонізацію (зближення) правил складання, перевірки й розкриття фінансової звітності компанії і складають так званий “Європейський бухгалтерський кодекс”. Ухвалені директиви також розподіляються Єврокомісією на такі, що спрямовані на реалізацію заходів першої стадії (Перша, Друга директиви) та заходи другої стадії (Третя, Одинадцята та Дванадцята директиви), які є ключовими для гармонізації корпоративного права держав-членів ЄС. До неключових директив належать Шоста та Тринадцята директиви – адаптація їх положень не є першочерговим, проте істотним завданням в контексті формування необхідного підґрунтя для досягнення суцільної гармонізації у майбутньому.

Науковцями **К.п.д.ЄС** розподіляються на чотири покоління залежно від характеру вимог, які в них містяться. Перше покоління директив (Перша, Друга, Третя, Шоста) характеризується значною імперативністю, спричиною, зокрема, тим, що вони були розроблені під значним впливом німецької правотворчості. Друге покоління директив (Четверта, Сьома, Восьма) мали на меті спробувати відійти від німецького впливу та поєднати підходи різних держав-членів щодо зниження ступеня імперативності відповідних положень. Третє покоління директив (Дванадцята) характеризується стислістю викладу, що залишає спосіб імплементації відповідних норм переважно на розсуд національних органів. Останнє – четверте – покоління нині представлено Тринадцятою директивою. Вона має “рамковий” характер, тобто закріплює лише загальні принципи та основні вимоги щодо врегулювання питань поглинання компанії і надає максимально можливий ступінь свободи національному законодавцеві у виборі способів та методів впровадження відповідних норм.

Крім перелічених вище **К.п.д. ЄС** Єврокомісією розроблялися (розробляються) проекти ще кількох директив: П'ятої директиви щодо питань управління акціонерним товариством; Дев'ятої директиви щодо правового статусу акціонерних товариств, які входять у склад групи; Десятої директиви про транскордонні злиття товариств; Чотирнадцятої директиви про переведення зареєстрованого місцезнаходження товариства з однієї держави в іншу без втрати ним правосуб'єктності. Не всі із зазначених проектів мають шанси набути статусу чинних директив. Наприклад, після кількох невдалих спроб підготувати проекти П'ятої та Дев'ятої директив Єврокомісія офіційно відмовилась від наміру гармонізувати національне законодавство держав-членів у цій сфері шляхом прийняття відповідних директив. Десята, Чотирнадцята та П'ятнадцята директиви деякий час були об'єктом розгляду Єврокомісії, але не були узгоджені навіть на рівні проекту.

Літ.: Кібенко О. Р. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи: Перспективи використання європейського законодавчого досвіду у правовому полі України / О. Р. Кібенко. – Х. : Страйд, 2005; Кібенко О. Право товариств (company law): порівняльно-правовий аналіз acquis ЄС та законодавства України / О. Кібенко, Сарбах А. Пендак. – К. : Видавн. організація "Юстиніан", 2006; Дубовицкая Е. А. Европейское корпоративное право / Е. А. Дубовицкая. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2008.

Сафронова О.М.

КРАЇНИ БРІК (англ. BRIC) – акронім, який походить від назви чотирьох країн, що демонструють темпи пришвидшеного економічного розвитку: Бразилії, Росії, Індії, Китаю (Brazil, Russia, India, China). Вперше це скорочення було запропоновано у 2001 р. аналітиком банку Голдман-Сакс Дж.О'Нейлом (Jim O'Neill).

На **К.БРІК** припадає 26% території Землі, 42% населення планети та 14,6% світового ВВП (дані 2008 р.). Вказані країни виробляють близько 40% світового обсягу пшениці, 50% свинини, більше ніж 30% м'яса птахів, 30% яловичини. На їх території зосереджено 32% (0,5 млрд га) орних земель.

Після закінчення "холодної війни" уряди **К.БРІК** розпочали масштабні економічні та політичні реформи з метою інтеграції у світову економічну систему як її повноцінних суб'єктів. Для забезпечення конкурен-

тоспроможності своєї продукції на регіональних та світовому ринках кожна з країн розпочала реалізацію масштабних модернізаційних програм, зосередивши увагу на іноземних інвестиціях, освіті, розвитку підприємництва та підвищенні рівня внутрішнього споживання. Всі чотири країни світовими транснаціональними корпораціями (ТНК) розцінюються як "привабливі" для подальшого здійснення зарубіжних інвестицій. За попередніми розрахунками, сумарна економіка цих країн до 2050 р. перевищить сумарну економіку країн "Великої сімки" (G-7).

Швидкий економічний розвиток цих країн пояснюється наявністю у них значної кількості ресурсів, важливих для світової економіки: у Бразилії – сільськогосподарської продукції, Росії – природних ресурсів (насамперед, енергоносіїв), Індії – інтелектуальних ресурсів, вартість яких менша від вартості західних та японських аналогів, Китаю – дешевих трудових ресурсів. Велика чисельність населення Індії і Китаю зумовлює загальну дешевизну праці в них та стимулює темпи економічного зростання, які дещо переважають відповідні бразильські та російські показники.

Налагодження політичних зв'язків в межах **К.БРІК** розпочалося у вересні 2006 р. Тоді під час 61-ї сесії Генеральної асамблеї ООН в Нью-Йорку відбулась перша зустріч міністрів іноземних справ чотирьох країн (всього таких зустрічей відбулось 4). Перша робоча зустріч глав держав БРІК відбулась 9 грудня 2008 р. в Тосяко-Онсен (Японія) після зустрічі "Великої вісімки". У ній взяли участь Президент Бразилії Луїс Інасіу Лула да Сілва, Президент Росії Дмитро Медведєв, Прем'єр-міністр Індії Манмохан Сінгх та Голова КНР Ху Цзиньтао.

16 червня 2009 р. у Єкатеринбурзі (Росія) відбувся перший саміт **К.БРІК** на рівні глав держав, під час якого було прийнято кілька спільних документів, у тому числі спільна заява з питань глобальної продовольчої безпеки.

15-16 квітня 2010 р. у Бразилія (Бразилія) пройшов другий саміт **К.БРІК**. За його підсумками було підписано низку міждержавних договорів, які стосувалися подолання світової економічної кризи, створення нового фінансового порядку (зокрема права більшого впливу інших країн на діяльність Світового банку та МВФ).

Розвиток **К.БРІК** поки що відбувається в умовах відсутності наддержавних регулятив-

них органів. Разом з тим різні аналітичні джерела вказують на те, що ці країни мають значний інтеграційний потенціал, реалізація якого дасть їм змогу більш ефективно впливати на глобальні економічні та політичні процеси.

У 2011 р. до групи БРІК приєдналася Південно-Африканська Республіка (Republic of South Africa), яка є економічним лідером Африканського континенту південніше від Сахари. Розширення групи пропонується відобразити у її новій назві – БРІКС.

З Росією та Китаєм Україна розвиває відносини стратегічного партнерства, з Бразилією та Індією – двостороннього співробітництва.

Літ.: *Глобалізація і сучасний міжнародний процес* / за заг. ред. Б. І. Гуменюка, С.О. Шергіна. – К. : [б. в.], 2009; *Економіка зарубіжних країн* / за ред. Ю. Г. Козака та ін. – К. : [б. в.], 2007; *Лукашевич В.* Глобалістика / В. Лукашевич. – Львів : Новий Світ-2000, 2004; *Пахомов С. Ю.* Глобальна конкуренція: нові явища, тенденції та чинники розвитку / С. Ю. Пахомов. – К. : КНЕУ, 2009; *Семенець О. Е.* Сучасна Індія: наука, технології, стратегічні сектори / О. Е. Семенець. – К. : КНЕУ, 2006.

Смолянюк В. Ф.

КРАЇНИ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ (англ. developing countries) – країни Азії, Африки, Латинської Америки та Океанії, що були колоніями та напівколоніями розвинутих капіталістичних країн, або країни, залежні від держав-лідерів, які мають формальні ознаки державного суверенітету, але залишаються нерівноправними учасниками світового політичного та економічного процесів; країни, які мають низькі стандарти діяльності демократичних урядів, вільної ринкової економіки, соціальних програм та гарантій прав людини для своїх громадян. Термін “**К.р.**” витіснив термін “слаборозвинені країни”, до переліку яких належали і колонії. В умовах “холодної війни” вони ототожнювалися з країнами “третього світу”, “країнами, що не приєдналися”, “нейтральними націями” або “новоутвореними незалежними націями”.

У переважній більшості до цих країн належать ті, які в 60-х рр. ХХ ст. у процесі розпаду колоніальних імперій звільнилися від колоніальної залежності та формально стали повноправними членами міжнародного співтовариства. Ці країни змінили структуру міжнародних відносин та традиційного міжнародного права. Останнє як еволюційне за своїм походженням та характе-

ром з “міжнародного права цивілізованих націй” (у якому колоніальні народи розглядалися як “нецивілізовані” або “напівцивілізовані” і були лише його об’єктом) трансформувалося в універсальне міжнародне право, що відображає потреби часу та вимоги нової спільноти народів, які базуються на суверенній рівності і співробітництві. Домінуючу роль у такому праві відіграють принципи суверенітету та рівності державами. Представляючи більшість людства, ці країни в політичному та соціально-економічному сенсі є доволі неоднорідними. До них належать буржуазні парламентські республіки, феодальні монархії, диктаторські режими тощо. За показниками рівня життя, освіти, охорони здоров’я та ін. переважна більшість **К.р.** є найбільш бідними та відсталими.

За національним складом ці країни здебільшого є поліетнічними, що зумовлюється історико-політичними, економічними та ін. причинами, національними та культурними відмінностями, які в умовах соціально-класової диференціації лише поглиблюються. Водночас **К.р.** об’єднує низку спільних рис: колоніальне минуле та детермінована ним економічна і соціальна відсталість; залежність та нерівноправне становище в глобалізованій економіці сучасного світу як його експлуатованої периферії; перехідний характер суспільно-політичних структур; намагання посилити самостійні виміри економічної та політичної діяльності тощо.

У 1964 р. на першій сесії Конференції ООН з торгівлі й розвитку (ЮНКТАД) **К.р.** створили “Групу 77”, учасники якої заявили про свій намір спільно шукати шляхи розв’язання найважливіших економічних проблем. Нині налічується понад 120 **К.р.**, проте попередня назва збереглася. Група складається з трьох регіональних підгруп – азіатської, африканської та латиноамериканської, за рекомендаціями яких здійснюється прийом нових членів. Маючи Хартію та координаційні органи, Група розробляє та узгоджує позиції **К.р.** з найважливіших питань міжнародних економічних відносин, готує проекти документів для ООН та ін. міжнародних організацій.

Іншою міжнародною структурою, яка була створена за активної участі **К.р.**, став проголошений у 1961 р. Рух неприєднання. Його ініціаторами стали Індія, Єгипет, Індонезія, Гана і Югославія. Керівники перелічених

країн відстоювали принципи демократії, рівності та виключення з міжнародних відносин будь-яких проявів диктату, зверхності та претензій на гегемонію.

Цілі й принципи Руху неприєднання базуються на загальнодемократичних засадах. Це: боротьба проти колоніалізму і неокolonіалізму, апартеїду, расизму, усіх форм гегемонізму й експансіонізму, за мирне співіснування держав, забезпечення миру і безпеки, розрядку міжнародної напруженості, припинення гонки озброєнь, особливо ядерних, досягнення загального і повного роззброєння під ефективним міжнародним контролем, прагнення до перебудови міжнародних економічних відносин на справедливих і демократичних засадах, установлення нового міжнародного інформаційного порядку.

За активною участі **К.р.** були прийняті такі резолюції Генеральної Асамблеї ООН: Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р.; Декларація про постійний суверенітет над природними ресурсами 1967 р.; Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970; Визначення агресії 1974 р.; Декларація про встановлення нового економічного порядку і Програма дії 1974 р.; Хартія економічних прав і обов'язків держав 1974 р. та ін.

Дискусійним моментом аналізу сучасних міжнародних процесів є віднесення до групи **К.щ.р.** деяких постсоціалістичних країн, державно-інституційне оформлення яких значно залежить від зовнішніх економічних, фінансових, політичних, інформаційних та ін. впливів.

Літ.: Бочан І. О. Глобальна економіка / І. О. Бочан, І. Р. Михасюк. – К. : Знання, 2007; *Глобалізація і сучасний міжнародний процес* / за заг. ред. Б. І. Гуменюка, С. О. Шергіна. – К. : [б. в.], 2009; *Економіка зарубіжних країн* / за ред. Ю. Г. Козака та ін. – К. : [б. в.], 2007; *Лукашевич В.* Глобалістика. – Львів : Новий Світ-2000, 2004; *Національні моделі економічних систем.* – К. : КНЕУ, 2010; *Современная мировая политика. Прикладной анализ* / под ред. А. Д. Богатурова. – М. : [б. и.], 2009.

Смолянук В. Ф.

КРИЗА ЕКОНОМІЧНА СВІТОВА.

Відносна стабілізація провідних країн світу змінилася в 1929-1933 рр. грандіозною світовою економічною кризою. Головними її причинами стали надмонополізація виробництва, відсутність будь-якого його регулюван-

ня, диспропорція між зростанням обсягів виробництва і рівнем доходів значної частини населення. Платоспроможність населення зменшилася, і воно не в змозі було купувати товари, кількість яких все зростала. Цим гальмувався обіг грошей, вони не надходили власникам товарів, які, у свою чергу, в результаті не могли виплачувати зарплату. Платоспроможність зменшувалась, і все йшло по тому самому замкненому колу. Криза розпочалася зі стрімкого падіння курсу акцій на нью-йоркській біржі в жовтні 1929 р. Вона виявилася в різкому падінні виробництва, зменшенні обсягу торгівлі, зниженні життєвого рівня населення, безробітті, соціальній напрузі. Криза охопила всі країни світу, але найбільше США і Німеччину. Так, за обсягом виробництва промисловість США відкотилася до рівня 1903 р., Німеччини і Великої Британії – до рівня 1896 р. Загальне скорочення виробництва у світі становило 38%. У США збанкрутувало 5 тис. банків, розорилося 100 тис. бізнесменів, кількість безробітних досягла 17 млн осіб, а в Німеччині – 7 млн. Реальна зарплата зменшилася на 40%. 14% фермерських господарств розорилися.

У 1932 р. Президент США Франклін Рузвельт проголосив “новий курс”. Основна його ідея “нового курсу” – державне регулювання виробництва, активне втручання в приватне підприємництво з метою запобігання кризі надвиробництва. Держава повинна була стати координатором економічного життя. Рузвельт розпочав зі зміцнення фінансової системи. Золотий стандарт було скасовано, золото заборонялося вивозити за кордон. Долар девальвували. Було зміцнено позиції великих банків, які отримали від держави 3 млрд дол. Проте 3 тис. дрібних банків розорилися. Уся промисловість була розділена на 17 груп, для яких вироблялися “кодекси чесної конкуренції”, що визначали обсяг виробництва, ціни на продукцію, нижче яких не можна було продавати, ринки збуту, рівень зарплати. Це посилювало концентрацію виробництва в руках власників найбільших компаній і було фактично примусовим картелюванням.

На програму допомоги безробітним було асигновано 3 млрд дол. США. Для безробітної молоді організовували трудові табори з військовою дисципліною. Гроші намагалися вкладати в такі проекти, які не призводи-

ли б до зростання випуску товарів, а навпаки, потребували їх (наприклад прокладання шляхів).

Для стабілізації сільського господарства фермерам за відповідну компенсацію пропонувалося скорочувати площі посівів і поголів'я худоби. Тільки за один рік посіви пшениці і кукурудзи зменшились на 7 млн га. Держава закупила і знищила 23 млн голів великої рогатої худоби і 6 млн свиней. Це було зроблено для того, щоб підтримати на певному рівні ціни на м'ясо. Фермери отримали компенсацію, що зробило їх платоспроможнішими. Така політика була вигідною великим сільськогосподарським компаніям і багатим фермерам. Вони не засівали малородючі землі, отримуючи за це компенсацію, але в результаті агротехнічних заходів підвищували врожайність на інших ділянках. Дрібні та середні фермери, які не мали такої змоги, страждали від скорочення посівів.

“Новий курс” сприяв зупинці кризових явищ. У 1933 р. криза поступово почала переходити в депресію, яка потім змінилася короткочасним піднесенням виробництва. Коли ситуація змінилася, найбільші промисловці зажадали обмежити втручання держави в економіку. У 1935-1936 рр. основні закони, які становили підвалини “нового курсу”, було скасовано.

За масштабами глобальних процесів та їх наслідків сучасна світова економічна криза не поступається світовій економічній кризі 1929-1932 рр. та світовим війнам минулого століття. Результатом Першої світової війни було посилення глобального впливу країн Антанти та США. Другої – значне посилення США, яка стала світовим економічним та політичним лідером і світовим фінансовим центром. У результаті Третьої світової – “холодної” – квазівійни, яка стала політичним продовженням Другої, зазнала краху світова комуністична система та виникли нові геополітичні системи у вигляді Євросоюзу та союзу країн південно-східної Азії – Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво. Ці нові геополітичні утворення стали реальною протиположністю США на світовій політичній та економічній арені.

Такий стан справ не міг не призвести до системної глобальної фінансової, економічної та політичної кризи, оскільки економіка США вже понад два десятиліття не може повною мірою виконувати роль економічного світового локомотива, в результаті чого

перетворилася з товарного донора в акцептора товарів усього світу. США стала найбільшим експортером послуг, у тому числі фінансових, але навіть такий статус за останні десять-дванадцять років уже не може врятувати США від колосального дефіциту платіжного балансу в зовнішній торгівлі. За цей самий час державний борг США подвоївся і досяг рівня майже 11 трильйонів доларів США, або 75% ВВП.

Очевидно, що за таких економічних показників країни Федеральній Резервній Системі США разом з МВФ та Світовим банком вже важко якісно і стабільно виконувати роль міжнародного центробанку, а долару США – роль міжнародної платіжної та резервної валюти.

Щоб зберегти статус найпотужнішої економіки світу після того, як на початку століття індекси фондових бірж США досягли свого піку і практично перестали зростати, уряд США разом з ФРС мусив стимулювати через кредитування зростання споживання власного населення, у тому числі через іпотечне кредитування. Це призвело до значного зростання цін іпотечних активів, вартості акцій іпотечних банків та фондів США, а також створення та розквіту гігантських за масштабами фінансових пірамід.

Разом з падінням американської економіки почали падати і економіки країн, залежні від експорту та “накачані” кредитними доларами США. Уже на початку 2008 р. американський фондовий ринок, який у 2007 р. пережив небувалий розквіт (індекс Dow Jones подолав позначку 14 тис. пунктів), перестав цікавити інвесторів. Це призвело до швидкого зростання світових цін на золото, що вже створювало повне відчуття наближення світової кризи. Поряд з фінансовою почали поглиблюватися паливна та продовольча світові кризи.

Уже у вересні 2008 р. нова світова криза стала незаперечним фактом: 15 вересня оголосив про банкрутство американський інвестиційний банк Lehman Brothers, який мав активами 639 млрд дол. США. Після цього стрімко упали: котирування акцій та світові ціни на нафту, і навіть світові ціни на золото, оскільки інвесторам нічого не було потрібно, крім грошей.

Ці події викликали панічні настрої, будь-які фінансові операції почали вважатися ризикованими, банки стикнулися з необхідністю

списання безнадійних боргів у величезних масштабах, під сумнів було поставлено платоспроможність найбільш відомих у світі фінансових компаній. Результатом став вплив капіталу з фінансового ринку і вкладення грошей у надійні державні папери, дохід за якими в результаті різко знизився. Вкладення грошей у фінансові інструменти через інвестиційні фонди фактично припинилося.

Банки зробили набагато більш жорсткішими умови надання кредитів, і курси акцій різко впали. До квітня 2009 р., за підрахунками МВФ, світова криза коштувала 4054 млрд дол. США. З них знецінення американських фінансових активів становило 2712 млрд дол. США, європейських – 1193 млрд дол. США і японських – 149 млрд дол. США. Найбільші втрати внаслідок неповоротних кредитів зазнала загальносвітова банківська система – 2,47 трлн дол. США, причому про дві третини цих втрат банки навіть нікому не повідомили. На початку жовтня 2008 р. адміністрація Джорджа Буша домоглася від Конгресу дозволу витратити 700 млрд дол. США на купівлю безнадійних боргів у американських банків, а також на купівлю пакетів акцій цих банків. У свою чергу, лідери 15 країн Єврозони, а також Великобританії вирішили здійснити масовані грошові вливання у фінансову систему на суму понад 1 трлн євро. Німеччина оголосила, що виділяє для цього 500 млрд євро, Франція взяла на себе зобов'язання витратити 350 млрд євро, Іспанія – 100 млрд євро, а Австрія – 85 млрд. Головною метою виділення коштів називали гарантування кредитів, що видаються банками один одному строком до п'яти років: коли який-небудь банк не зможе повернути кредит, за нього це зробить влада. Таким чином, відбулася націоналізація ринку міжбанківського кредитування. Але було прийнято рішення і про пряму купівлю акцій банків, які перебувають на межі банкрутства: якщо який-небудь європейський банк виявиться неплатоспроможним, влада країн Єврозони буде зобов'язана його придбати. У кампанію з націоналізації тут же включилися країни, де євро не є національною валютою. Так, Норвегія заявила, що націоналізує норвезьку філію ісландського банку Kaupthing, що переживав важкі часи.

Також на початку жовтня 2008 р. про найбільш рішучі заходи з націоналізації оголосила Великобританія. Британський уряд

придбав акції нестабільних на той час банків на 37 млрд фунтів стерлінгів – 60% акцій Royal Bank of Scotland і 43,5% акцій банку, який мав утворитися в результаті примусового злиття банків HBOS і Lloyds TSB.

У відповідь США зробили новий крок у сфері націоналізації. Після того як керівники найбільших американських банків були викликані на спеціальну нараду в Міністерство фінансів, голова відомства Генрі Полсон оголосив, що прийнято рішення про придбання пакетів акцій “великого числа” банків та інших фінансових організацій на загальну суму 250 млрд дол. США (дев'ять банків уже погодилися на таку операцію). І це на додаток до того, що США видали держгарантії на 3,5 трлн дол. США, що обертаються на грошовому ринку, і націоналізували іпотечні компанії, що розпоряджаються 5,3 трлн дол. США. У 2009 р. новий президент США Барак Обама продовжив справу свого попередника і в лютому домігся ухвалення нового плану бюджетної допомоги американській економіці – їй було виділено ще 787 млрд дол. США.

Надаючи держдопомогу світовій економіці, що була на межі обвалу, уряди всіх країн світу намагалися якомога швидше відзвітувати про ефективність витрачання цих коштів. Оригінальності вони не проявили, і у вересні 2009 р., до першої річниці світової кризи, всі уряди оголосили, що в їхніх країнах спад виробництва закінчився і розпочався помірний підйом.

У зв'язку з другою річницею світової кризи знову почалися розмови про другу її хвилю. Реалізуючи програми масштабної антикризової допомоги економіці, яка доходить до націоналізації, уряди західних країн привчили приватний сектор до того, що держава завжди допоможе. Якщо цю допомогу скоротити, у підприємців виникне відчуття, що їх кинули напризволяще, – відчуття, близьке до панічного. Якщо допомогу не скорочувати, а, навпаки, розширювати, щоб все-таки домогтися збільшення зайнятості, то поглибиться нинішня і без того серйозна європейська і американська боргова криза.

Літ.: *Глобалізація і безпека розвитку* / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко, М. О. Гончаренко та ін. ; за ред. О. Г. Білоруса. – К. : ІСЕМВ НАН України, КНЕУ, 2001; *Криза* у Великому тлумачному словнику сучасної української мови / голов. ред. В. Т. Буссел, ред.-лексикографи : В. Т. Буссел, М. Д. Васи-

лега-Дерибас та ін. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005; Сльозко О. Депресія у світовій економіці: сучасні тенденції / О. Сльозко // Зовнішні справи. – 2009. – № 2.

Кальниш Ю.Г.

КРИТЕРІЙ КОНВЕРГЕНЦІЇ (англ. Convergence criteria) – офіційно визначений в ЄС набір макроекономічних індикаторів (відомих також як Маастрихтські критерії), досягнення яких створює умови для переходу держав-членів ЄС до третього етапу приєднання до *Економічного і монетарного союзу* ЄС (ЕМС) та прийняття ними єдиної європейської валюти – євро. **К.к.**, погоджені державами-членами ЄС в 1991 р., відображають ступінь економічної конвергенції (наближення), якої необхідно досягти для запровадження євро.

Процес економічної та монетарної інтеграції розвивався паралельно з еволюцією ЄС. Після створення в 1957 р. *Європейської Економічної Спільноти* держави-члени зосередились на розбудові спільного ринку. У 1986 р. було розпочато процес побудови єдиного внутрішнього ринку ЄС для товарів, послуг, людей і капіталів. Однак з часом стало зрозумілим, що для функціонування та подальшого розвитку цього ринку необхідна тісніша економічна і монетарна співпраця. Вирішальну роль у розбудові ЕМС відіграв *Маастрихтський договір* (1992 р.), в якому були визначені мета та умови створення ЕМС і запровадження євро, а також **К.к.** Підготовчий період формування ЕМС складався з трьох етапів: 1) завершення створення єдиного внутрішнього ринку ЄС (1990-1994 рр.); 2) підготовка до створення ЄЦБ та Європейської системи центральних банків (ЄСЦБ), а також досягнення економічної конвергенції (1994-1999 рр.); 3) встановлення обмінних курсів валют та запровадження євро (з 1999 р.).

Усі держави-члени ЄС є частиною ЕМС, який являє собою найвищий етап економічної інтеграції на основі єдиного внутрішнього ринку. ЕМС передбачає тісну координацію національних економічних і фінансових політик, а для тих держав-членів, які відповідають **К.к.**, – єдину монетарну політику та валюту. Однак євро поки що не є валютою всіх держав-членів ЄС. Данія та Велика Британія мають закріплене в Договорах право на *неучасть* у третьому етапі ЕМС, а решта держав-членів (сім посткомуністичних дер-

жав-членів та Швеція) поки що не відповідають **К.к.** До таких держав-членів застосовується відступ від положень Договорів. У міру виконання **К.к.** вони приєднуються до зони євро.

Прийняття спільної валюти є надзвичайно важливим і відповідальним кроком для економіки будь-якої держави-члена. Для того щоб узяти участь у третьому етапі ЕМС, кожна держава-член зобов'язана виконати чотири **К.к.**, визначені у ст. 140(1) Договору про функціонування Європейського Союзу. Відповідні строки, протягом яких необхідно дотримуватись **К.к.**, докладно викладено в Протоколі № 13 “Про **К.к.**”, що додається до Договорів. **К.к.** є: 1) досягнення державою-членом високого рівня цінової стабільності; сталі показники цін та середній рівень інфляції в ній протягом одного року перед перевіркою, що не перевищує більш ніж на 1,5 відсоткових пункти рівень трьох держав-членів, які мають найкращі показники цінової стабільності. Інфляція вимірюється за індексом споживчих цін на порівняльній основі, враховуючи різницю в національних визначеннях; 2) стабільність державного фінансового стану держави-члена; підставою оцінювання є досягнення стану державного бюджету без надмірного дефіциту, який слід розуміти так, що на час перевірки держава-член не підпадає під дію рішення Ради ЄС про існування в ній надмірного дефіциту; контрольні значення даного критерію, зазначені у ст. 1 Протоколу № 12 “Про процедуру щодо надмірного дефіциту” договорів, є такими: 3% для співвідношення запланованого або фактичного державного дефіциту до валового внутрішнього продукту за ринковими цінами; 60% для співвідношення державного боргу до валового внутрішнього продукту за ринковими цінами; 3) дотримання державою-членом нормальних меж коливань, передбачених механізмом валютно-обмінних курсів Європейської монетарної системи, без тяжких ускладнень протягом щонайменше останніх двох років перед перевіркою, зокрема не проведення девальвації двостороннього центрального курсу своєї валюти відносно євро за власною ініціативою; 4) тривалість конвергенції, досягнутої державою-членом, щодо якої застосовується відступ, та її участі в механізмі валютно-обмінних курсів, що відображено в рівні довгостро-

кової процентної ставки; середня довгострокова номінальна відсоткова ставка, що спостерігається у державі-члені протягом одного року перед перевіркою, не перевищує більш ніж на 2 відсоткові пункти відсоткової ставки у щонайбільше трьох державах-членах, що мають найкращі показники цінової стабільності. Відсоткові ставки вимірюються на основі довгострокових державних боргових зобов'язань або подібних цінних паперів, враховуючи різницю в національних визначеннях.

Статистичні дані, необхідні для застосування Протоколу № 13, надаються Європейською Комісією. Рада ЄС, діючи одностайно за пропозицією Комісії та після проведення консультації з Європейським Парламентом, а у разі потреби з ЄЦБ та з Економічно-фінансовим комітетом ухвалює необхідні положення для визначення деталей **К.к.**, які замінюють Протокол.

Принаймні раз на два роки або на запит держави-члена, щодо якої застосовується відступ, Комісія та ЄЦБ звітують Раді про прогрес держав-членів, щодо яких застосовується відступ, у виконанні зобов'язань щодо руху до ЕМС. Ці "звіти щодо конвергенції" включають дослідження ступеня досягнення **К.к.**, а також сумісності національного законодавства кожної з держав-членів з надбанням спільноти (*acquis communautaire*), зокрема щодо незалежності національних центральних банків та відповідності їх статутів Статутам ЄСЦБ та ЄЦБ. У звітах також враховуються результати інтеграції ринків, стан та розвиток балансів поточних платежів, дослідження розвитку витрат праці на одиницю продукції та інші цінові показники. Звіти щодо конвергенції готуються з 1996 р. Звіти, підготовлені в 1998 р. Комісією та Європейським монетарним інститутом (попередник ЄЦБ), сформували підґрунтя для рішення Ради ЄС щодо запровадження євро в перших одинадцяти державах-членах. У жовтні 2004 р. відбулася перша оцінка готовності до запровадження євро десяти держав-членів (позачергова, оскільки Комісія та ЄЦБ просто скористалися нагодою під час планової оцінки готовності Швеції), які вступили в ЄС в травні цього самого року. Підготовка позачергових звітів щодо конвергенції здійснювалася в 2000 р. (на прохання Греції), в 2006 р. (за запитом Литви і Словенії) та в 2007 р. (за запитом Мальти і Кіпру). Після

запровадження з 1 січня 2002 р. готівкового євро в дванадцяти державах-членах (Австрія, Бельгія, Греція, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Франція), висновки щодо повної відповідності **К.к.** та готовності запровадити євро були зроблені щодо Словенії (євро з 2007 р.), Мальти, Кіпру (євро з 2008 р.), Словаччини (євро з 2009 р.) та Естонії (євро з 2011 р.). Черговий звіт щодо конвергенції запланований на 2012 р.

Рішення про те, які з держав-членів, щодо яких застосовується відступ, виконали необхідні умови на основі **К.к.**, за пропозицією Комісії приймає Рада ЄС після проведення консультацій з Європейським Парламентом та обговорення у Європейській Раді. Рада протягом шести місяців після отримання пропозиції Комісії скасовує відступи щодо відповідних держав-членів *кваліфікованою більшістю* тих її членів, які представляють держави-члени, валютою яких є євро.

З метою гарантування стабільності ЕМС держави-члени, що входять до зони євро, уклали в 1997 р. Пакт про стабільність і зростання, який передбачає здійснення Європейською Комісією та Радою ЄС фіскального моніторингу держав-членів. Рада ЄС отримала право після низки попереджень накладати штрафні санкції на держави єврозони в разі порушення ними бюджетної дисципліни і виходу за межі показників **К.к.** У березні 2005 р. Європейська Рада під тиском Франції та Німеччини зробила вимоги Пакту більш гнучкими, що полегшило його виконання. Показники бюджетного дефіциту та державного боргу залишилися незмінними, але рішення про наявність у державі-члені надмірного дефіциту мали прийматися на основі певних параметрів: динаміки бюджету, скоригованого з урахуванням економічного циклу, рівня дефіциту, тривалості періоду повільного зростання, а також вірогідності того, що дефіцит пов'язаний із заходами з підвищення продуктивності.

Створення ЕМС сприяло економічній стабільності в зоні євро. Рівень інфляції, наприклад, становить близько 2% на рік, що нижче за середній показник 3,3% в 90-х рр., і значно нижче за середні рівні 70-х та 80-х рр. (9,3% та 7,5% відповідно). Євро досить швидко стало світовою валютою. Після запровадження в 1999 р. використання євро в зарубіжних резервах зросло з 18% до 25% в

2007 р. Однак світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. та її тяжкі наслідки, особливо для деяких країн зони євро (Греція, Ірландія, Португалія), змусила ЄС вжити низку заходів для їх подолання та запобігання кризам у майбутньому. У березні 2011 р. на саміті ЄС в Брюсселі лідери Союзу прийняли рішення щодо формування постійного Механізму європейської стабільності для забезпечення фінансової стабільності євро зони (передбачено внесення відповідних змін до ст. 136 ДФЄС), а також створення “Пакту Євро плюс”, який має забезпечити “нову якість економічної координації” в ЄС. Пактом передбачено зміцнення фіскального нагляду, новий рівень макроекономічного врядування, а також реалізацію стратегії “Європа 2020”, яка містить пріоритети фіскальної консолідації та структурних реформ. Оскільки Пакт є відкритим для інших держав-членів Союзу, до нього приєдналися шість країн, які не входять до зони євро: Данія, Польща, Латвія, Литва, Болгарія та Румунія.

У Європі існує ряд третіх країн – Монако, Сан-Марино, Ватикан, Чорногорія, – які запровадили євро як національну валюту, однак вони не є членами євروزони. Перші три країни зробили це шляхом укладення спеціальних монетарних угод з ЄС, що надало їм право чеканити монети євро. Міжнародний валютний фонд визначає це явище як “часткове прийняття” євро.

Літ.: *Волес В.* Творення політики в Європейському Союзі / В. Волес, Г. Волес. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004; *Дайнен Д.* Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; *Європейський Союз* : Основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями. – М. : ИНФРА-М, 2008; *Копійка В. В.* Європейський Союз : заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *European Council Conclusions 24-25 March 2011* // EUCO 10/11. – Brussels, 25 March 2011.

Рудік Н.М.

КУДЕНХОВ-КАЛЕРГІ РІХАРД (1894-1972) – граф, австрійський політик, науковець, публіцист. Його сім'я мала справжній європейський родовід: коріння Куденхов знаходилось у фламандському Брабанті, а Калергі – на Криті, сам він був сином австро-угорського дипломата і японки зі старовинного самурайського роду. У 1923 р. **К.-К.** видав книгу “Пан-Європа”, наступного року

під його керівництвом підготовлено “Пан’європейський маніфест”, ідеї якого лягли в основу створення очоленого ним Пан’європейського союзу. Походження, числені особисті міжнародні контакти сприяли поширенню ідеї створення “Сполучених Штатів Європи”. 1926 р. у Відні відбувся перший Пан’європейський Конгрес, наступні конгреси скликалися у Берліні (1930), Базелі (1932), Відні (1935) та Нью-Йорку (1943). У повоєнний час **К.-К.** заснував Європейський парламентський союз. У 1952-1956 рр. був почесним головою Європейського руху. Проблеми, з якими стикалася Європа після Першої світової війни, і очевидна слабкість Ліги Націй переконали **К.-К.** в необхідності європейської єдності. **К.-К.** постійно писав про занепад Європи, про її великі борги, роздробленість, незаспокоєність і послабленість, роз’єднаність через національні і громадські війни, її великі людські та економічні втрати, економічний і валютний хаос. **К.-К.** вважав, що тільки об’єднана Європа здатна протистояти іншим світовим центрам сили: Панамериці (США), Британській імперії, СРСР (Євроазії) і далекосхідній Азії (Китай та Японія). Єдина Європа мала об’єднати всі європейські країни, крім Великої Британії та СРСР. Велика Британія однозначно належала до європейської цивілізації, була країною, яка сповідувала принципи демократії, але застереження щодо неї впливали з її дуже широким, позаєвропейським імперським амбіціям, оскільки центр інтересів Британської імперії був в басейні Індійського океану, навколо якого групувалися імперські володіння (Південна Африка, Австралія, Нова Зеландія, Індія тощо). Тому союз утворювався без неї, але не проти неї: **К.-К.** передбачав тісне співробітництво між двома близькими між собою угрупованнями. Хоча в майбутньому **К.-К.** не виключав членства Великої Британії, коли її інтереси в Європі переважать інтереси в домініонах. Що стосується Радянського Союзу, то тут на заваді стояли три чинники: по-перше, демографічний (величина СРСР та його різноманітність), по-друге, цивілізаційний (на його погляд, СРСР постав на базі туранської цивілізації), по-третє, ідеологічний (недемократичний лад).

Пан’європейську ідею **К.-К.** виводив з традиції римського універсалізму та гуманістичної спадщини і прагнув до створення

загальноєвропейської спільноти через культуру і спільну свідомість. Вірив у реальність об'єднання, посилаючись на такі приклади, як успішне утвердження США в 1776 р., Швейцарської єдності в 1848 р., розвиток Германської імперії після 1871 р. Основним чинником об'єднання континенту **К.-К.** вважав розвиток франко-німецької співпраці. Створення конфедерації мало пройти в кілька етапів: на першому – скликання пан-європейської конференції за участю 26 європейських держав, на другому – укладення угоди про взаємні гарантії кордонів і обов'язкове вирішення внутрішньоєвропейських суперечок спільним судом, на третьому – утворення митного союзу і створення єдиного господарського простору і на четвертому – утворення Сполучених Штатів Європи і прийняття федеральної Європейської конституції. Передбачалося створення двопалатного парламенту, який складався б з палати націй та палати держав. Депутатів першої з них мали обирати громадяни країн-членів, депутатів другої – делегувати держави-учасниці. Пан'європу **К.-К.** бачив як єдину економічну і політичну цілісність щодо зовнішнього світу. Її основу мав творити універсальний європейський народ з окремою ідентичні-

стю, яка базується на доробку християнсько-елліністичної культури. Переваги Пан'європи, на думку **К.-К.**, полягали в можливості відвернення вибуху внутрішньоєвропейського збройного конфлікту, забезпечення нейтральності континенту у світових конфліктах, створення бар'єру від загрози Росії ("білої" чи "червоної"), розширення можливостей протистояння зовнішній економічній конкуренції та раціоналізації європейських зусиль у сфері озброєння.

Літ.: *Посельський В.* Конституційний устрій Європейського Союзу : навч. посіб. / В. Посельський. – К. : Таксон, 2005; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Experiment Europa. Ein Kontinent macht Geschichte.* – Stuttgart/München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2003; *Jastawski Kazimierz.* Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004; *Derek Heater.* The idea of European unity / Derek Heater. – Leicester and London: Leicester University Press, 1992; *McCormick John.* Understanding the European union: A Concise Introduction (3rd edn) / John McCormick. – N-Y: Palgrave Macmillan, 2005.

Прокопенко Л.Л.

Л

ЛАЕКЕНСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ (англ. Laeken Declaration) – один з ключових документів ЄС, прийнятий 15 грудня 2001 р. під назвою “Майбутнє Європейського Союзу” за підсумками засідання *Європейської Ради*, що проходила 14-15 грудня 2001 р. в Лаекені – передмісті столиці Бельгії Брюсселя. Прийняття **Л.д.** стало продовженням процесу, започаткованого Декларацією “Майбутнє Союзу” (додаток № 23 до *Ніщцького договору 2000 р.*), поява якої була викликана розчаруванням лідерів та громадськості ЄС результатами міжурядової конференції 2000 р. з підготовки змін до засновницьких договорів Спільноти напередодні масштабного розширення на Схід. У Ніщцькій декларації держави-члени визначили подальші кроки щодо поглиблення інституційних реформ, запропонувавши триетапну процедуру “глибшого й ширшого обговорення майбутнього Союзу”: початок відкритого обговорення; перехід до більш структурованих дій, деталі яких мали бути визначені на саміті Європейської Ради в Лаекені в грудні 2001 р.; скликання в 2004 р. нової міжурядової конференції для прийняття рішень щодо поправок до засновницьких договорів ЄС.

Основною метою **Л.д.** було установлення орієнтирів для подальших інституційних та правових перетворень в устрої *Європейського Союзу* з урахуванням нових геополітичних реалій, вимог демократизації й належного врядування та очікуваного розширення на Схід. Після огляду історичних передумов європейської інтеграції, досягнень і проблем, що постали перед Союзом (розд. I), у тексті **Л.д.** було сформульовано 60 цільових питань щодо майбутнього Європи, які стосувалися таких ключових тем, як: визначення та чіткий розподіл повноважень між Союзом і державами-членами; спрощення договорів ЄС (без зміни суті) з метою їх кращого розуміння; визначення статусу *Хартії фундаментальних прав*, проголошеної в Ніщі в

грудні 2000 р.; посилення ролі національних парламентів в європейській архітектурі; модернізація інституційної структури та запровадження Конституції для громадян ЄС (розд. II). У розд. III йшлося про скликання спеціального *Конституційного конвенту з майбутнього Європи* з метою відкритого, гласного, компетентного обговорення майбутнього устрою ЄС. Був визначений склад, робочі органи, тривалість роботи та порядок діяльності Конвенту, а також формат його підсумкового документа.

Саме Конституційний конвент, що розпочав свою роботу 28 лютого 2002 р., розробив проект *Конституції ЄС*, який після доопрацювання на міжурядовій конференції (розпочала роботу 4 жовтня 2003 р.) 18 червня 2004 р. був підписаний лідерами держав-членів ЄС на Брюссельському саміті. Хоча Договір про запровадження Конституції для Європи, урочисто підписаний главами держав і урядів держав-членів ЄС у Римі 29 жовтня 2004 р., і не був ратифікований, ідеї та підходи **Л.д.** знайшли відображення у *Лісабонському договорі*, прийняття якого 13 грудня 2007 р. ознаменувало завершення важливого етапу реформування та оновлення ЄС. **Л.д.** увійде в історію завдяки тому, що в цьому документі вперше на такому високому рівні було заявлено про перспективи прийняття в майбутньому єдиної Конституції ЄС, яка мала замінити чинні засновницькі договори. В **Л.д.** також було вперше проголошено прагнення ЄС перетворитися на “силу”, або “державу”, здатну відіграти провідну роль на планеті як гарант стабільності та орієнтир в сучасному багатополлярному світі.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Видво ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2009; Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; Конституція для Європи. Конституційні акти Європей-

ського Союзу / за заг. ред. Г. Друзенка. – К. : Юстиніан, 2008; *Право Європейського Союзу* : навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова. – К. : Істина, 2009; *Рудік О. М.* Конституція ЄС: етапи розробки та основні положення / О. М. Рудік. – Дніпропетровськ : Моноліт, 2005; *Тюшка А. В.* Договір про Конституцію для Європи: генезис, юридична природа, політична цінність / А. В. Тюшка. – К. : К.І.С., 2007.

Рудік О.М.

ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ІНТЕГРАЦІЇ (англ. Latin American Integration Association, LAIA) створена в 1980 р. згідно з Договором Монтевідео, що набув чинності в 1982 р. ЛАІ замінила собою Латиноамериканську асоціацію вільної торгівлі – ЛААВТ, утворену в 1960 р. Членами ЛАІ є 12 латиноамериканських країн: Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Куба, Колумбія, Мексика, Парагвай, Перу, Уругвай, Чилі, Еквадор.

Метою ЛАІ є розвиток і активізація економічного співробітництва, спрямованого на розширення ринку. У завдання ЛАІ входять: регулювання взаємної торгівлі між країнами регіону; поетапне створення латиноамериканського спільного ринку шляхом стимулювання утворення зони економічних преференцій.

Договір про створення ЛАІ визначає загальні правові рамки для регіональної інтеграції і дає державам-членам можливість вести переговори і укладати угоди з економічних питань, що становлять взаємний інтерес.

Літ. : *Офіційний сайт ЛАІ*. – Режим доступу : <http://www.aladi.org/>

Стрельцов В.Ю.

ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКА ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА (англ. Latin American Economic System; LAES) – економічна консультативна організація, що об'єднує 26 країн Латинської Америки. Договір про створення ЛАЕС (“Панамський договір”) підписано 17 жовтня 1975 р. в Панамі з метою об'єднання зусиль латиноамериканських країн для співробітництва та сприяння інтеграційним процесам, координації планів розвитку, зовнішньоекономічної політики; розробки загальної регіональної економічної стратегії; складання економічних проектів; виконання досліджень; відстоювання інтересів країн-членів в економічній та соціальній сферах тощо.

Вищий орган – *Латиноамериканська рада*, що періодично скликається на сесії. Штаб-квартира ЛАЕС розташована в Каракасі – столиці Венесуели.

Після Другої світової війни у Латинській Америці поширилися інтеграційні процеси як прояв поглиблення інтернаціоналізації господарських зв'язків з метою прискорення та інтенсифікації економічного розвитку. До речі, латиноамериканські країни першими серед країн, що розвиваються, стали на шлях економічної інтеграції ще в 1960 р., після майже десятирічної підготовки, копійної узгоджувальної роботи.

На кінець 70-х рр. інтеграція охопила майже всі країни Латинської Америки. Із самого початку вона була орієнтована на перспективу і передбачала реалізацію таких масштабних намірів, як створення спільного латиноамериканського ринку, спеціалізацію та кооперування промисловості, а пізніше – й сільського господарства, проведення єдиної валютної політики і навіть координацію економічного розвитку. Для створення передумов для спільного ринку передбачалися поступове зменшення митних зборів, ліквідація торговельних, валютних та інших обмежень, запровадження єдиного зовнішнього тарифу щодо нелатиноамериканських країн. За логікою розвитку інтеграційного процесу передбачалося також створення зон вільної торгівлі, пізніше – митного союзу і, зрештою, – спільного ринку.

У цілому латиноамериканська інтеграція ґрунтується на прагненні країн регіону об'єднати зусилля в межах співробітництва “Південь – Південь”, вийти із стану периферійності в системі світового господарства, посилити позиції в міжнародних економічних відносинах, у міжнародному поділі праці. Ці ідеї було обґрунтовано експертами Економічної комісії країн Латинської Америки (ЕКЛА), дослідження якої стали головним теоретичним фундаментом латиноамериканської інтеграції. Зокрема, колишній виконавчий секретар Економічної комісії ООН для Латинської Америки, аргентинський економіст Рауль Пребіш одним з перших започаткував обґрунтування латиноамериканської інтеграції, акцентуючи особливу увагу на співробітництві у сфері промисловості та сільського господарства, координації національних програм економічного розвитку країн регіону. На думку Р.Пре-

біша, інтеграція сприяла б розв'язанню таких проблем, як створення більш місткого багатонаціонального спільного ринку на базі ізольованих національних ринків та розширення регіональної торгівлі на основі неконвертованих національних валют. Ідеї латиноамериканської інтеграції вперше було сформульовано на сесії ЕКЛА в 1949 р.

Практично ці ідеї знайшли втілення у створенні 1960 р. двох торговельно-економічних угруповань – Латиноамериканської асоціації вільної торгівлі (ЛАВТ), що об'єднала десять країн Південної Америки та Мексику, і Центральноамериканського спільного ринку (ЦАСР) за участі п'яти країн Центральної Америки. Їхня діяльність певним чином сприяла зниженню митно-торговельних бар'єрів, підписанню нових угод, таких як, скажімо, про кооперування, зростання регіонального товарообігу, зокрема швидке розширення торгівлі готовими виробами. У результаті більш інтенсивного розвитку зовнішньої торгівлі промисловими товарами на засадах субрегіональних економічних відносин її обсяг значно зріс.

Своєрідність інтеграційного процесу в Латинській Америці зумовлена розмірами регіону і полягає в тому, що він розвивався шляхом створення нових угруповань, а не шляхом приєднання до вже існуючих.

Під впливом інтеграційних процесів у Латинській Америці було створено близько 30 міждержавних економічних організацій, покликаних координувати розвиток окремих, найбільш важливих галузей у регіональному масштабі. Зокрема, йдеться про такі об'єднання, як Латиноамериканська Асоціація судновласників, Латиноамериканська Асоціація автошляхового транспорту, Асоціація взаємодопомоги державних нафтових компаній та ін. З метою фінансування проектів економічної інтеграції було створено Міжнародний банк розвитку (МБР). 1965 р. банком засновано Інститут Латиноамериканської інтеграції, покликаний досліджувати проблеми та здійснювати консультативні функції у цій сфері.

Сьогодні існують кілька великих регіональних угруповань: Латиноамериканська асоціація інтеграції (ЛАІ), в її рамках утворені: Андська група, Лаплатська група, Амазонський пакт; Карибське співтовариство (КАРИКОМ), раніше Карибська асоціація вільної торгівлі; Центрально-американський спільний ринок; Латиноамериканська економічна система

(ЛАЕС); МЕРКОСУР (інтеграція країн південного конуса).

Серед усіх угруповань можна виділити 4 групи: класичні торгові союзи (ЗВТ), наприклад КАРИКОМ; багатонаціональні промислово-координаційні і консультаційні організації (основна увага приділяється: виробничій інтеграції, розробці спільних скоординованих планів розвитку енергетики, нафтовидобувній промисловості, станкобудуванню; приладобудуванню); об'єднання, які спільними зусиллями розробляють окремі проекти, наприклад, Лаплатська група, що займається питаннями економіки і екології басейну рік Ла-Плата, переходить до комплексних програм. Особливість цієї організації полягає в тому, що вона є загальноконтинентальною організацією (в Латинській Америці всього 37 держав, члени ЛАЕС – 26). Мета: розробка скоординованої політики в галузі сільського господарства, виробництва продовольства, розробка і реалізація загальних планів розвитку енергетики, машинобудування, валютно-фінансової інтеграції (утворений Латиноамериканський банк). ЛАЕС виступає за загальну стратегію розвитку зовнішньоекономічних зв'язків з США.

Інтеграційний процес у Латинській Америці свідчить, що шлях до економічного об'єднання в межах такого регіону складний і суперечливий, а зближення країн, що розвиваються, може бути ефективним за умови одноразового здійснення відповідних економічних, соціальних та політичних перетворень. Однак, незважаючи на труднощі як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, економічна інтеграція в Латинській Америці має перспективу.

Перед Українською державою постала проблема вироблення власної принципово нової, порівняно з імперською, моделі економічних відносин з країнами Латинської Америки. Вона має спиратися насамперед на всебічно визначені й обґрунтовані економічні інтереси. Тому починати доведеться з відмови від імперської спадщини у цій сфері, від політичних цілей та ідеологічних амбіцій, які брали гору над економічними інтересами у взаємовідносинах з країнами “третього світу”. Доведеться також долати відчутну незбалансованість торгівлі з регіоном, яка, до того ж, була вкрай нестійкою.

Структура експортно-імпортних зв'язків України з Латинською Америкою повинна, очевидно, формуватися відповідно до за-

гального характеру експорту-імпорту країн регіону. В наш час помилково сприймати Латинську Америку лише як джерело сировини. Країни латиноамериканського регіону давно вже не “бананові республіки”. У деяких з них створено сучасні виробництва на базі новітніх технологій, а експорт високоякісних конкурентоспроможних готових виробів обробної промисловості на світовий ринок став звичайним явищем. Саме з урахуванням таких змін Україна може розвивати взаємовигідні економічні зв'язки, скажімо, з Мексикою, Аргентиною, Бразилією, Венесуелою та іншими країнами регіону. Зовнішньоекономічні відносини мають бути орієнтовані на співробітництво на рівні об'єднань, фірм, підприємств на основі глибокого аналізу галузевого спектра співробітництва – від галузей, основаних на новітніх технологіях, із урахуванням конверсійних процесів в оборонних виробництвах, до сільського господарства. Міждержавний рівень зовнішньоекономічних взаємин має ґрунтуватися на загальній концепції ринкового господарства, в умовах якого головним суб'єктом зовнішньоекономічних зв'язків є промислове об'єднання або підприємство. А тому повинен бути створений механізм заохочення українських підприємств до встановлення прямих зв'язків із зарубіжними партнерами. В інтересах України встановити зв'язки з такою досить впливовою міждержавною інтеграційною структурою регіону, як **ЛАЕС**. Заснування безпосередніх зв'язків з цією організацією, яка має багатий досвід об'єднання країн з різною соціально-економічною і політичною орієнтацією, демонструє вдале поєднання інтересів малих і великих держав, що мають неоднаковий рівень економічного розвитку, може слугувати ланкою опосередкування розвитку ділових відносин України з країнами-членами **ЛАЕС**, а також з різноманітними міждержавними підприємницькими організаціями, з галузевими й субрегіональними механізмами та інститутами. Україна має “заново відкрити” для себе Латинську Америку як один із регіонів світу, що несе в собі невичерпні потенційні можливості як для дво-, так і для багатосторонніх економічних, технологічних і науково-технічних зв'язків.

Літ.: Солонінко К. С. Міжнародна економіка : навч. посіб. / К. С. Солонінко. – К. : Кондор, 2008; Філіпенко А. С. Економіка зарубіжних країн / А. С. Філіпенко. – К. : [б. в.], 2006.

Фесенко Н.С.

ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ З ЕНЕРГЕТИКИ (ісп. Organización Latinoamericana de Energía, **OLADE**) створена відповідно до договору, підписаного в 1973 р., який набрав чинності в 1974 р. До неї увійшли 26 держав-членів: Аргентина, Барбадос, Болівія, Бразилія, Венесуела, Гаїті, Гаяна, Гватемала, Гондурас, Гренада, Домініканська Республіка, Колумбія, Коста-Рика, Куба, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сальвадор, Суринам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, Чилі, Еквадор, Ямайка.

Мета **ЛАОЕ** – здійснення співробітництва, координація та консультації в галузі енергетики. Основні напрями діяльності **ЛАОЕ**: розробка загальнорегіональних програм і концепцій розвитку енергетичного сектору з урахуванням загальноекономічних проблем розвитку; реалізація проектів регіонального розвитку енергетики із залученням державного і приватного капіталу країн Латинської Америки і Карибського басейну; посилення взаємодії, інтенсивного обміну технологіями, розширення комерційних зв'язків в енергетичному секторі.

Програма латиноамериканської енергетичної співпраці визначає загальні рамкові умови розвитку енергоресурсів країн Латинської Америки і Карибського басейну і є інструментом забезпечення технічної та фінансової допомоги з боку міжнародного співтовариства. Програма передбачає: узгодження виробництва та споживання енергії з умовами соціально-економічного розвитку країн; розвиток і диверсифікацію енергоджерел; раціоналізацію виробництва та споживання енергії. Діяльність **ЛАОЕ** направлена також на поглиблення економічної інтеграції в енергетичному секторі.

Секретаріат **ЛАОЕ** розробляє програми в наступних сферах енергетичного сектору: планування і прогнозування розвитку енергетики, ефективне використання і зберігання енергоресурсів; економія енергії та енергетична політика; копалини, енергоресурси, енергетика та охорона навколишнього середовища.

Літ.: Офіційний сайт ЛАОЕ. – Режим доступу : [http:// www.olade.org](http://www.olade.org)

Стрельцов В.Ю.

ЛІГА АРАБСЬКИХ ДЕРЖАВ (League of Arab States), (**ЛАД**) – міжнародна міжурядова організація, одна з регіональних організацій арабських держав Південно-Західної

Азії, Північної і Північно-Східної Африки. Заснована 22 березня 1945 р. в м. Каїр (Єгипет) на конференції арабських держав. Членами ЛАД є Алжир, Бахрейн, Джибуті, Єгипет, Ємен, Ірак, Йорданія, Катар, Коморські Острови, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія, Сирія, Сомалі, Судан, Туніс та Палестина. Має статус спостерігача при ООН. Згідно зі ст. 2 Статуту ЛАД метою організації є забезпечення тісніших відносин між державами-членами Ліги, налагодження співробітництва у політичній, економічній, фінансовій сферах, у питаннях культури, транспорту, оборони тощо. Статут ЛАД доповнений трьома спеціальними додатками (про самостійність Палестини та її представництво у Раді ЛАД, про участь у роботі ЛАД арабських держав, що не є членами Ліги, про призначення генерального секретаря ЛАД), а також Договором про спільну оборону та економічну співпрацю між країнами-учасницями Ліги. Керівний орган – Рада ЛАД (місцезнаходження – м. Каїр), складається з представників держав-членів Ліги, скликається двічі на рік. Завданнями Ради є реалізація цілей організації, нагляд за виконанням угод, укладених між членами Ліги. Рішення Ради, прийняті одностайно, є обов'язковими для держав-членів, а прийняті більшістю голосів – обов'язкові лише для держав, що проголосували за них. На вимогу будь-якої держави-члена Ліги, якщо цього вимагають обставини, скликаються надзвичайні сесії. Рада пропонує свої послуги для врегулювання будь-якої конфліктної ситуації, що виникла між державами-членами.

Виконавчим органом Ліги є генеральний секретаріат, очолюваний генеральним секретарем, якого Рада обирає на 5 років більшістю у 2/3 голосів. До керівних органів ЛАД також належать Нарада керівників держав та урядів, Економічна і Соціальна Рада.

З метою налагодження та поглиблення співробітництва у відповідних сферах під егідою Ради утворюються постійні комітети (з політичних, економічних, соціальних, військових та ін. питань). У комітетах представлені всі держави-члени ЛАД.

У межах ЛАД діє 10 спеціалізованих міністерських рад та 3 органи, що регулюють воєнну сферу: Рада спільної оборони; Постійний військовий комітет; Консультативна військова організація

(військова нарада начальників генеральних штабів збройних сил країн-учасниць договору).

Основними документами, які регламентують діяльність ЛАД, є: Пакт ЛАД (1945), Договір про спільну оборону та економічне співробітництво арабських держав (1950), Хартія національних економічних дій (1980). Важливими економічними проектами ЛАД є введення в експлуатацію Арабського газопроводу (Єгипет – Йорданія – Сирія – Ліван – Туреччина), а також створення Великої Арабської зони вільної торгівлі, яка здатна об'єднати 95% економічної продукції арабських країн та ін.

Головними напрямками соціально-гуманітарної діяльності ЛАД проголошені модернізація системи освіти, підвищення ролі жінок в арабському суспільстві, сприяння соціальному захисту дітей, заохочення молодіжних і спортивних програм, збереження арабської культурної спадщини, розвиток культурного обміну між державами-членами, стимулювання літературної й інтелектуальної творчості, сучасний переклад технічних термінів для використання в державах-членах, подальший розвиток туризму. Ліга пропонує заходи щодо боротьби із злочинністю і наркоманією, а також вирішує питання працевлаштування та захисту арабських заробітчани-мігрантів.

Усі держави-члени ЛАД є членами Організації Ісламська конференція. В межах ЛАД утворені міждержавні об'єднання, менші за кількістю учасників – Рада співпраці країн Перської затоки та Союз арабського Магрибу.

Спостерігачами ЛАД є Еритрея (з 2003 р.), Венесуела (з 2006 р.), Індія (з 2007 р.).

Літ.: *Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України*: монографія / Рада нац. безпеки і оборони України. Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки; відп. ред. Б. О. Парахонський. – К.: Фоліант, 2008; *Восток / Запад: Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений* / под ред. А. Д. Воскресенского. – М.: МГИМО; РОССПЭН, 2002; *Глобалізація і сучасний міжнародний процес* / за заг. ред. Б. І. Гуменюка, С. О. Шергіна. – К.: [б. в.], 2009; *Международные отношения: теории, конфликты, движения, организации* / под ред. П. А. Цыганкова. – М.: Альфа-М, ИНФРА-М, 2008; *Міжнародні організації* / за ред. Ю. Г. Козака та ін. – К.: [б. в.], 2011.
Смолянук В. Ф.

**ЛІСАБОНСЬКИЙ ДОГОВІР ПРО ВНЕ-
СЕННЯ ЗМІН У ДОГОВІР ПРО ЄС ТА
ДОГОВІР ПРО ЗАСНУВАННЯ ЄВРО-
ПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА**
(Treaty of Lisbon amending the Treaty on
European Union and the Treaty establishing the
European Community) або Лісабонський до-
говір (Lisbon Treaty) – міжнародний договір,
підписаний 27 державами-членами ЄС, що
вносить зміни і доповнення в установчі до-
говори ЄС. **Л.д.** підписаний на саміті ЄС
13 грудня 2007 р. в Монастирі ієронімітів у
м. Лісабон (Португалія), після чого документ
підлягав ратифікації національними парла-
ментами 27 держав ЄС. Станом на 13 лис-
топада 2009 р. **Л.д.** ухвалили всі 27 держав
ЄС. Угода набрала чинності з 1 грудня 2009 р.
Л.д. мав на меті замінити Договір про за-
провадження Конституції для Європи (Treaty
establishing a Constitution for Europe), відо-
мий ще як Європейська Конституція
(European Constitution), що так і не вступив у
дію. На відміну від Європейської Конституції,
яка мала створити новий окремий договір, що
визначав би конституційні засади ЄС, **Л.д.** лише
вносить зміни і доповнення до попередніх ус-
тановчих договорів ЄС, зокрема до Дого-
вору про Європейський Союз (Treaty on
European Union), відомого ще як Маастрихт-
ський Договір, та Договору про заснуван-
ня Європейського Співтовариства (Treaty
establishing the European Community), відо-
мого ще як Римський Договір, який за **Л.д.**
отримав назву Договору про функціонуван-
ня Європейського Союзу (Treaty on the
Functioning of the European Union).

Передумовою для ухвалення **Л.д.** була гостра
необхідність реформувати правову систе-
му ЄС внаслідок істотного розширення ЄС
у 2004 р. (10 держав) та у 2007 р. (2 держа-
ви), вдосконалити та пристосувати її під нову
кількість держав, виробити нові механізми
для розв’язання проблем глобального харак-
теру на рівні ЄС.

Через невдалий процес ратифікації Євро-
пейської Конституції на референдумах
Франції та Нідерландів реформування ЄС
опинилось під загрозою. У березні 2007 р.
держави-члени ЄС прийняли Берлінську
декларацію щодо створення нового уста-
новчого договору, що мав набути чинності
ще до виборів до Європейського Парламен-
ту у 2009 р. Однак процес підписання но-
вого договору був ускладнений через не-

обхідність досягнення компромісу між усі-
ма державами-членами ЄС.

На відміну від Європейської Конституції з
Л.д. усунули суперечливі положення про
зовнішні ознаки державності (прапор, гімн,
девіз, знак євро), а також таке джерело пра-
ва ЄС, як європейський закон.

За **Л.д.** визнано міжнародну право-
суб’єктність ЄС, що надає ЄС безпосередньо,
а не через Співтовариства, як це було раніше,
можливість укладати міжнародні договори та
угоди і набувати членство у міжнародних
організаціях. Скасовуються “стовпи” ЄС, які
призводили до непорозумінь у відносинах з
третіми країнами щодо розподілу компетенції
між ЄС та державами-членами, а Європей-
ський Союз став правонаступником Євро-
пейського Співтовариства. Таким чином, три-
опорна система ЄС була ліквідована і замість
Європейського Співтовариства ЄС став по-
вноправним суб’єктом міжнародного права.
Раніше Європейське Співтовариство та ЄС
мали різні установчі договори і використовували
різні правила ухвалення рішень.

Л.д. розвинув та вдосконалив відносно нову
галузь права ЄС – право прав людини, нада-
ючи обов’язковості Хартії основних прав
ЄС, що була підписана ще у 2000 р. і визна-
чає основні права людини в ЄС.

Важливими є положення, що визначають
компетенцію ЄС та держав-членів ЄС. Ліса-
бонський договір визначив сферу виключ-
ної компетенції ЄС, сферу спільних повно-
важень, а також повноваження, що належать
виключно державам-членам ЄС. Зокрема,
Л.д. чіткіше, ніж раніше, визначає межі по-
вноважень ЄС. ЄС існує лише тією мірою,
наскільки держави-члени ЄС передали йому
частину своїх суверенних прав. Тобто дер-
жави-члени ЄС як суверенні держави мають
всю сукупність владних повноважень, крім
тих, які вони добровільно погодились пере-
дати у виключну компетенцію ЄС, зокрема
у сфері дотримання правил конкуренції, мо-
нетарної політики Єврозони та спільної тор-
гівельної політики. У сфері охорони здоро-
в’я, освіти та промисловості, туризму, куль-
тури, спорту, цивільного захисту для кращо-
го виконання цих функцій ЄС може їх
підтримувати та координувати. Крім того,
існує спільна компетенція у сфері внутріш-
нього ринку, сільського господарства, транс-
порту та енергетики, що здійснюється
спільно ЄС та державами-членами.

Л.д. введено новий інструмент залучення громадян до ухвалення рішень – так звана “ініціатива громадян” – означає, що один мільйон громадян з не менше семи держав-членів ЄС може подати петицію до Європейської Комісії для внесення пропозицій щодо тих чи інших законопроектів, що надало їм можливість прямо висловлюватися щодо законотворчого процесу в ЄС. Крім того, Рада ЄС (Рада Міністрів), розглядаючи законопроекти та голосуючи щодо них, має проводити зустрічі з громадськістю.

Договір збільшує кількість сфер діяльності ЄС, щодо яких Європейський Парламент та Рада ЄС діятимуть за процедурою “спільного ухвалення рішень”. Депутати Європейського Парламенту, обрані громадянами ЄС, мають більший вплив на законодавство та бюджет ЄС. Європейський Парламент уподібнюється до нижньої палати бікамерального законодавчого органу, в рамках якого Європарламент представляє громадян ЄС, а Рада ЄС, як вища палата, захищає інтереси держав-членів.

Національні парламенти держав-членів також отримали більше можливостей безпосередньо впливати на процес ухвалення рішень в ЄС. Нова система так званого завчасного попередження надає їм право вносити коментарі до законопроектів.

Л.д. з метою досягнення економічного та валютного союзу вводить зобов’язання усім державам, зокрема, що будуть приєднуватись надалі до ЄС, зробити євро офіційною валютою, за винятком тих держав, що до підписання Договору відмовились від євро, наприклад, Велика Британія. Європейський Центральний Банк стає інституцією ЄС.

Вперше за **Л.д.** регламентовано вихід зі складу ЄС, адже до цього часу механізму виходу з Союзу не було. Однак Гренландія, що є автономією у складі Королівства Данії, вийшла зі складу Європейського Економічного Співтовариства у 1982 р. за результатами референдуму. Це був єдиний випадок сесії зі складу ЄС.

Суттєві зміни за **Л.д.** відбулися в інституційній сфері, а також у механізмах ухвалення рішень в ЄС. Європейська Рада стала інституцією ЄС, було регламентовано її роль та завдання. Створено посаду Президента (голови) Європейської Ради на постійній основі, якого обирають члени Ради. Раніше в Раді головували глави держав чи урядів ЄС

почергово протягом шести місяців. Першим Президентом Європейської Ради було обрано Германа Ван Ромпея, колишнього прем’єр-міністра Бельгії у 2009 р. Президент (голова) головує на засіданнях Ради, спрямовує її роботу та представляє ЄС у зовнішніх відносинах на найвищому рівні. З метою вдосконалення ефективності діяльності ЄС на міжнародній арені запроваджено нову посаду Високого представника із закордонних справ та політики безпеки (об’єднано з функціями високого представника зі спільної зовнішньої та політики безпеки), який водночас є Віце-президентом Європейської Комісії. Також створено Європейську дипломатичну службу, до якої входять відповідні управління Генерального секретаріату Ради ЄС та Європейської Комісії, а також відряджені працівники дипломатичних відомств держав-членів.

Щодо порядку прийняття рішень в ЄС, то з 1 листопада 2014 р. Рада ЄС переходить до системи прийняття рішень кваліфікованою більшістю голосів (так званої подвійної більшості). Тепер рішення вимагатимуть підтримки 55% держав-членів ЄС, що представлятимуть принаймні 65% населення ЄС. Сфера застосування голосування кваліфікованою більшістю значно розширюється.

У сфері спільної безпекової та оборонної політики ЄС **Л.д.** передбачив створення Європейської оборонної агенції, а також встановив зобов’язання щодо взаємної оборони та солідарності у разі збройного нападу або терористичної атаки на одну з держав-членів ЄС. Рішення з питань оборони потребують одностайного схвалення всіма 27 державами-членами ЄС.

ЄС за **Л.д.** поглиблює співробітництво щодо створення спільного європейського режиму надання притулку, інтегрованої системи управління зовнішніми кордонами ЄС, принципу взаємного визнання судових рішень національних судів держав-членів, розширення повноважень Євроюсту і Європолу.

Л.д. містить положення щодо зобов’язань держав-членів ЄС подолати регіональні та глобальні екологічні проблеми, зокрема у контексті зміни клімату, глобального потепління; належного функціонування енергетичного ринку, проблем енергопостачання, досягнення його ефективності та економії енергії, а також розвитку нових та відновлюваних джерел; створює нові засади для

співпраці держав-членів ЄС у спорті, сферах гуманітарної допомоги, цивільного захисту, туризму та дослідження космосу.

Л.д. вніс деякі зміни щодо порядку організації двостороннього діалогу між Україною та ЄС. Це зумовлено насамперед через зміну статусу Представництва Європейської Комісії в Україні: після набуття чинності **Л.д.** воно перетворилося на Представництво ЄС в Україні. Головними завданнями Представництва ЄС в Україні є: сприяти політичним та економічним зв'язкам між Україною та ЄС шляхом підтримання ефективного діалогу з урядовими установами та підвищення поінформованості про ЄС, його установи та програми; відстежувати впровадження Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС; інформувати громадськість щодо розвитку ЄС, роз'яснювати та відстоювати окремі аспекти політики ЄС; брати участь у впровадженні програм зовнішньої допомоги ЄС.

Л.д. є результатом компромісу 27 європейських держав щодо збалансованої інституційної рівноваги між наднаціональними та міжурядовими чинниками, інтересами великих та малих держав-членів, який об'єктивно дає можливість розширеному ЄС діяти більш ефективно й узгоджено у рамках здійснення спільних політик і на міжнародній арені.

Літ.: *Грицяк І. А.* Правова та інституційна основа Європейського Союзу : навч. посіб. / І. А. Грицяк ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудика. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009; *Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями.* – М. : Инфра-М, 2008; *Право Європейського Союзу* : навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова. – 3-тє вид., змінєне і доповн. – К. : Істина, 2010; *Путівник по Лісабонському договору.* – К. : Фастпринт, 2010; *Craig P. The Lisbon Treaty: Law, Politics, and Treaty Reform* / Paul Craig. – Oxford : Oxford University Press, 2010; *The Lisbon Treaty: A Legal and Political Analysis* / Jean-Claude Piris. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010.

Решота В.В.

ЛЮДСТВО – сукупність людей, людська спільнота (генетично походить від понять “люд”, “люди”, “людино”) як соціально-біологічна і соціально-історична спільність осіб, які здійснюють осмислений обмін інформацією, володіють комунікативними взаємозв'язками в процесі виробництва і творіння людини як вищої ціннісної істоти

суспільства, матеріальних благ та духовних цінностей. З давніх часів у повсякденній буттєвості виділялося дві складові – люди, спільнота (рід, плем'я, союз племен, народність, нація) і природні умови (географічне середовище), які перебувають у тісній взаємодії і взаємопереплетенні. Життєвість людини (**Л.**) протікає в умовах природного середовища, а останнє – олюднюється багатогранною діяльністю людини (**Л.**) – суб'єкта історичних епох і цивілізацій.

Л. можна уявити як кількість усіх людей земної кулі, що перебувають у стані від народження до смерті; як об'єднання осіб, які жили в певну історичну епоху; як кількість осіб, що живуть на Землі в сучасний період (6,6 млрд осіб). Сутність **Л.** як цілісності, як планетарної сукупності людей хвилювали мислителів ще з Давньої Греції та Риму. Зацікавленість цими проблемами значно зроста на межі XIX-XX (XXI) ст. як серед західних, так і вітчизняних учених (М.П. Драгоманов, Г.С. Сковорода, Т.Г. Шевченко, І.Я. Франко, М.С. Грушевський, В.І. Вернадський). Нині, на межі тисячоліть, інтерес до проблем **Л.** сягнув апогею, ставши не лише теоретичною проблемою, а й увійшов до реальних суспільно-політичних сфер життя. Нині не існує єдиної концепції розуміння **Л.**, оскільки вона обумовлювалася полярними системами суспільного устрою – соціалізм і капіталізм, різноплановим розумінням нації і етносу, співвідношення загальнолюдських і національних цінностей тощо. Більшість науковців схиляється до тези, що **Л.** включає в себе складові: людська особа; етнос; нація і саме **Л.** як єдність усіх мешканців планети в єдину велику об'єктивну цілісність.

Окремі дослідники заперечують поняття “**Л.**”, зокрема американський філософ Стюарт Чейз у книзі “Тиранія слів” стверджував, що **Л.** немає як самостійної сутності: “Спробуй покликати: Гей, **Л.**, сюди”. І ні один Адам не відгукнеться на ваш заклик”. Скептиків щодо феномена “**Л.**” чимало. Історія об'єктивно стверджує, що **Л.** існує реально і об'єктивно, є його всесвітня історія, яка складається з історії окремих народів, націй, етносів, держав, де кожен з відзначених складових має свою специфічну і спадкоємну історичну реальність – історію **Л.**

Сучасні глобальні загальнолюдські проблеми істотно впливають на долю світової циві-

лізації, загальний поступальний розвиток Л. і світова цивілізація, будучи на роздоріжжі, має зробити історичний вибір – подальший розвиток людської цивілізації.

Літ.: Шморгун А. А. Этносоциальное развитие человечества и цивилизационный процесс / А. А. Шморгун // Цивилизационная модель современности. – К. : Наук. думка, 2002. – С. 219-258; *Проблема человека в западной философии.* – М. : [б. и.], 1988.

Надольний І.Ф.

ЛЮКСЕМБУРЗЬКИЙ КОМПРОМІС (англ. Luxembourg Compromise) – домовленість, досягнута в січні 1966 р. лідерами держав-членів *Європейської економічної спільноти* (ЄЕС), яка ознаменувала завершення так званої кризи “порожнього крісла”, що виникла в липні 1965 р. внаслідок демонстративної відмови Франції, в особі президента П’ятої республіки Шарля де Голля, від свого місця в *Раді Міністрів ЄЕС*.

Хоча безпосередньою причиною конфлікту стала суперечка між Францією та *Європейською Комісією* довкола питання фінансування спільної сільськогосподарської політики (ССП), його корені слід розглядати у ширшому контексті об’єктивної неминучості зіткнення національних інтересів з наднаціональними під час поглиблення процесу європейської інтеграції. Фактично голова *Європейської Комісії* Вальтер Гальштайн (Walter Hallstein) мав на меті розширити повноваження цієї інституції, посиливши у такий спосіб наднаціональну природу Спільноти, що було абсолютно неприйнятним для президента Франції.

Л.к. поклав край кризі у відносинах між Францією та п’ятьма державами-членами ЄЕС, яка була спричинена, по-перше, небажанням Шарля де Голля достроково (в середині 1968 р. замість кінця 1970 р.) переходити на формування власних фінансових ресурсів ЄЕС, зокрема для фінансування ССП, і, по-друге, набуттям чинності з 1 січня 1966 р. положення *Римського договору* 1957 р. про перехід до голосування в Раді міністрів кваліфікованою більшістю з обмеженого кола питань. Керівництво Франції, яке віддавало перевагу збереженню міжурядового підходу, висловило свою незгоду шляхом застосування політики “порожнього крісла”, тобто відмови від участі і в засіданнях Ради Міністрів, і в роботі її комітетів

(з 30 червня 1965 р.). У результаті бойкоту Францією засідань Ради Міністрів її робота впродовж шести місяців була фактично паралізована, оскільки за відсутності французького представника цей інститут міг приймати лише несуттєві технічні рішення. Однак, усвідомлюючи ризики продовження самоізоляції та її негативний вплив на національну економіку, Шарль де Голль погодився розпочати переговори з урегулювання ситуації, що склалася. Під час переговорів у Люксембурзі 17-18 та 28-29 січня 1966 р. прем’єр-міністр Люксембургу П’єр Вернер (Pierre Werner) як чинний голова Ради Міністрів запропонував компромісне рішення, яке лягло в основу коротенької декларації, підписаної міністрами закордонних справ держав-членів ЄЕС. Ключовим положенням **Л.к.** стало таке: “У разі, якщо рішення щодо пропозиції Комісії, яке має прийматися в Раді більшістю голосів, має велике значення для однієї або більше держав-членів Спільноти, члени Ради докладають максимум зусиль, щоб у прийнятних часових межах знайти рішення, яке задовольнило б усіх її членів з повагою до їх взаємних інтересів та інтересів Спільноти”. Це означало, що будь-яка держава-член ЄЕС зберігала за собою право вето навіть стосовно тих рішень, щодо яких Договором було передбачено застосування процедури кваліфікованої більшості, навіть не пояснюючи, яким саме “життєво важливим національним інтересам” вони загрожують.

Досягнення **Л.к.**, який хоча й був лише політичною декларацією і не став поправкою до Договору, значно зменшило ефективність процесу прийняття рішень у Спільноті, пригальмувало процес поглиблення європейської інтеграції, підірвало авторитет та довіру до *Європейської Комісії*, де-факто обмеживши її право на законодавчу ініціативу, і, врешті-решт, призвело до втрати позицій європейськими федералістами. З іншого боку, **Л.к.** є свідченням високого рівня політичної культури європейців, толерантного ставлення в Спільноті до іншої думки або позиції, уміння лідерів ЄС поступатися своїми інтересами і знаходити рішення складних соціально-економічних проблем.

Л.к. не скасував голосування *кваліфікованою більшістю*, яке продовжувало застосовуватись. Більше того, із зростанням кількості держав-членів Спільноти викори-

стання запропонованого **Л.к.** механізму урегулювання суперечок ставало все більш проблемним. З набуттям чинності *Єдиним європейським актом* 1 липня 1987 р. сфера прийняття рішень кваліфікованою більшістю значно розширилась, що привело до втрати **Л.к.** свого значення. Після прийняття *Лісабонського договору* кваліфікована більшість взагалі стала “звичайною законодавчою процедурою”, тоді як одноставне прийняття рішень є скоріше винятком, ніж правилом.

Літ.: *Грицяк І. А.* Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Магістр, 2009; *Дайнен Д.* Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *Копійка В. В.* Європейський Союз: історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; *The Council of Ministers / F. Hayes-Renshaw, H. Wallace.* – New York, N. Y. : Palgrave Macmillan, 2006.

Рудік О.М.

ЛЮТТВАК ЕДУАРД (англ. Edward N. Luttwack) – американський історик, спеціаліст з питань міжнародних відносин, історії воєнних конфліктів і стратегії дій збройних сил. Політичний консультант Держдепартаменту і Міністерства оборони США. Народився в 1942 р. у Трансильванії (Румунія). До 11 років жив в Італії та Ізраїлі, навчався в школі-інтернаті у Великій Британії. Вивчав економіку в Лондонському університеті. У 1964-1966 рр. викладав в університеті м. Баф (Велика Британія), у 1972 р. переїхав у США, де в 1975 р. здобув науковий ступінь доктора в Університеті Джона Хопкінса. Автор книг “США-СРСР – баланс ядерної зброї” (1974), “Велика стратегія Радянського Союзу” (1983), “Пентагон і мистецтво війни” (1984), “Стратегія: логіка війни і миру” (1987), “Турбокапіталізм: переможці та переможені у світовій економіці” (1999). Найвідомішою книгою **Л.** є “Державний переворот: прак-

тичне керівництво”, що перекладалася і перевидавалася 14 мовами світу.

Л. вважають творцем геоекономіки. Засадничі підходи щодо нової галузі науки було закладено в його статті “Від геополітики до геоекономіки: логіка конфлікту, граматики торгівлі”, опублікованій в журналі “National Interest” влітку 1990 р. Прийнято вважати, що цією статтею покладено початок як дискусій навколо нової науки, так і запроваджено саму назву цієї науки: геоекономіка. Першопочатково **Л.** вважав, що місія геоекономіки полягає в переорієнтації мобілізаційних сил із зовнішніх на внутрішні фактори. “Якщо внутрішнє згуртування (нації) повинно бути підтримано консолідуючою загрозою, то сьогодні такою повинна стати загроза економічна”. Різницю між геоекономікою і геополітикою **Л.** виводить з очевидного для 90-х рр. ХХ ст. факту щодо втрати монополності військово-силових аргументів у розв’язанні світових проблем, і того факту, що до останнього часу держави були не тільки суб’єктами світового змагання, а й самі водночас творили поле змагальності. А тому акценти звернені на економічні аргументи.

Пізніше **Л.** в роботі “Турбокапіталізм: переможці і невдахи в глобальній економіці” розвинув тезу щодо “консолідованої економічної загрози”. Він висунув нині популярні поняття “турбокапіталізму”, що рухаються по траєкторії фінансових потоків, і “привида бідності”, що проявляється перед країнами із-за норовливості, як їх сьогодні вже називають, геофінансів. Певною мірою висловлені раніше ідеї **Л.** знайшли відображення в статтях італійських дослідників Карла Жана, Паоло Савони, Бруні Рочча Фульчері, Освальдо Кукуцца, Серджо Фіоре, що з’явилися у книзі “Геоекономіка”.

Літ.: *Глазунов О. Н.* Государственный переворот. Стратегия и технология / О. Н. Глазунов. – М. : [б. и.], 2007; *Люттвак Е.* Помилка надмірного песимізму / Е. Люттвак // Dziennik 20.12.08. – Режим доступу : <http://zgroup.com.ua>

Розпутенко І.В.

М

МАКІНДЕР ХЕЛФОРД ДЖОН (Makinder Hjeljord Dzhon, 1861-1947) – геополітик, політичний діяч. Викладав в Оксфорді починаючи з 1887 р., поки не був призначений директором Лондонської економічної школи. З 1910 по 1922 р. був членом палати громад, у 1919-1920 рр. – британським посланником на півдні України. Сформулював впливову глобальну геополітичну концепцію у 1904 р. в роботі “Географічна вісь історії”, згодом концепція **М.** змінювалася під впливом подій світових воєн у роботах “Демократичні ідеали та реальність” (1919) і “Завершеність земної кулі і завоювання світу” (1943). **М.** виходив з уявлення про світ як про географічне і політичне ціле, в якому, особливо після “колумбової ери” великих географічних відкриттів і глобального розширення Європи, ключовим є протистояння сухопутних і морських держав. **М.** стверджував, що для держави найвигіднішим географічним положенням було б середнє, центральне. З планетарної точки зору, в центрі світу лежить Євразійський континент, а в його центрі – “серце світу” або “серце”. “Хартленд” – це осередок континентальних мас Євразії, найсприятливіший географічний плацдарм для контролю над усім світом. Хартленд є ключовою територією в більш загальному контексті в межах Світового острова (World Island), що містить три континенти: Азію, Африку та Європу. Здійснює ієрархію планетарного простору через систему концентричних кіл. У самому центрі – “географічна вісь історії” або “вісьовий ареал” (pivot area). Це геополітичне поняття географічно тотожне щодо визначення Росії. “Окидаючи швидким поглядом широкі потоки історії, – писав він, – не можна позбутися думки про певний тиск на неї географічних реальностей. Великі простори Євразії, недоступність морських суден, але в давнину відкриті для полчищ кочівників, що покриваються сьогодні ме-

режею залізниць, – чи не є саме вони осовим регіоном світової політики? Тут існували й продовжують існувати умови для створення військової та економічної могутності ... Росія замінила Монгольську імперію. Місце колишніх відцентрових рейдів степових народів змінилося на її тиск на Фінляндію, Скандинавію, Польщу, Туреччину, Персію і Китай. У світі в цілому вона займає центральну стратегічну позицію, порівнянну з позицією, яку займає Німеччина в Європі. Вона може завдавати ударів по всіх напрямках, але й сама отримувати удари з усіх напрямків ... Мало ймовірно, щоб яка-небудь з мислимих соціальних революцій могла б змінити її фундаментальне ставлення до безкрайніх географічних меж її існування... За осовим регіоном, у великому внутрішньому півмісяці, розташовані Німеччина, Австрія, Туреччина, Індія і Китай; у зовнішньому ж півмісяці – Англія, Південна Африка, Австралія, США, Канада і Японія ...”.

Незважаючи на те, що в книзі “Демократичні ідеали та реальність” **М.** не виокремлює Україну як самостійну державу – на вміщеній мапі її назва відзначена тим самим шрифтом, що і назви перерахованої сімки, проте без окреслення лінії кордонів, – він добре розумів реалії і знав справжнє число противників самостійності України. Щоб зайвий раз їх дратувати, створення незалежної України передбачалося його рекомендаціями уряду. Відвідавши за дорученням міністра закордонних справ Д. Керзона Одесу та Новоросійськ з повноваженнями Британського Верховного комісара, мав зустрічі з провідними політиками та військовиками, зокрема з Денікіним, якого безрезультатно намагався переконати визнати де-факто новостворені держави і схилити до співпраці з поляками проти більшовиків. У рапорті урядові та доповіді на засіданні Кабінету Міністрів **М.** запропонував створити “альянс прикордонних держав з Україною

включно” та ліги цих держав з країнами Східної Європи, а також доводив доцільність створення широкої східноєвропейської антиросійської та антибільшовицької коаліції. План М. був відхилений урядом, не отримав він також особистої підтримки військового міністра У.Черчилля. Сучасний дослідник Б.Блаует відзначає в цьому зв’язку, що недалекоглядні політики, які більше непокоїлися результатами майбутніх виборів, були просто нездатні адекватно оцінити значення пропозиції, яка спиралася на футурологічний аналіз з 25-річним випередженням. Він вважає також, що саме така позиція Англії була однією з причин, які призвели до руйнації молоді Української держави: “Британія усунулася, разом з нею відійшла й підтримка, на яку сподівалися багато потенційно самостійних регіонів, як, наприклад, Україна”.

Літ.: *Антонюк О.* Національні інтереси України у контексті геополітики сучасної Росії / *О. Антонюк // Політика і час.* – 2000. – № 5-6; *Василевський О.* Українська геополітика. Вектор визначено / *О. Василевський, С. Василенко // Віче.* – 2000. – № 9; *Клочко Р. Ю.* Геополітична складова державницької думки в Україні / *Р. Ю. Клочко // Економічна та соціальна географія.* – 2004; *Гаджиев К. С.* Введение в геополитику : учеб. для вузов / *К. С. Гаджиев.* – М. : Издат. корпорация “Логос”, 1998; *Гончар М. Н.* Структура геополітичних інтересів України / *О. Л. Василевський, М. Н. Гончар.* – К. : [б. в.], 1995; *Дугин А. Г.* Основы геополитики. Геополитическое будущее России / *А. Г. Дугин.* – М. : Арктогея, 1997; *Зарудний Є. О.* Таласократія vs. телурократія: типи культури і моделі суспільства / *Є. О. Зарудний.* – Х. : ХНУ, 2005; *Нартов Н. А.* Геополітика : учеб. для вузов / *Н. А. Нартов.* – М. : ЮНИТИ, 1999; *Тихонравов Ю. В.* Геополітика : учеб. пособие / *Ю. В. Тихонравов.* – М. : ИНФРА-М, 2000.

Розпутьенко І.В.

МЕМОРАНДУМ ПРО ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ У ГАЛУЗІ ПІДТРИМКИ ОПЕРАЦІЙ НАТО З БОКУ УКРАЇНИ (Memorandum of Understanding in Ukrainian Host Nation Support for the execution of NATO Operations) – повна назва – Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України і штабом Верховного головнокомандувача Об’єднаних збройних сил НАТО в Атлантиці та штабом Верховного головнокомандувача Об’єднаних збройних сил НАТО в Європі щодо забезпечення підтримки операцій НАТО з боку України (Memorandum of Understanding between the

Cabinet of Ministers of Ukraine and Headquarters, Supreme Allied Commander Atlantic and Supreme Headquarters Allied Powers Europe regarding the provision of Ukrainian Host Nation Support for the execution of NATO Operations) – документ, підписаний між урядом України та штабом головнокомандувача Організації Північноатлантичного договору щодо врегулювання практичних питань у ході навчань за програмою НАТО “Партнерство заради миру” чи безпосередньо операцій; служить постійною основою з питань визначення ролі країни, що приймає, а також обов’язків обох сторін: командування НАТО, країни, що приймає (у даному випадку – України) та країн НАТО і держав-партнерів, які відряджають свої війська. У рамках Меморандуму практичні питання щодо проведення конкретних навчань чи операцій вирішуватимуться на робочому рівні без потреби проводити переговори щодо кожного окремого випадку тренувальних чи інших операцій на рівні найвищого керівництва.

Документ підписано Державним секретарем Міністерства оборони України з питань міжнародного співробітництва генерал-полковником В.І.Банних та заступником Верховного головнокомандувача адміралом І.Форбсом в Києві 9 липня 2002 р. та ратифіковано Законом України № 1607-15 від 17 березня 2004 р.

Меморандум складається зі вступу, 11 статей та додатка зі списком документів, на які є посилання в тексті документа.

Згідно з п. 2.1 ст. II метою меморандуму є запровадження політики і процедур для визначення місць забезпечення підтримки операцій або навчань, для надання підтримки з боку країни, що приймає, силам, які дислокуються на її території, або силам, які отримують підтримку з боку країни, що приймає, під час операцій.

Основною метою меморандуму є регулювання питань надання країною-господарем оперативної, матеріально-технічної та фінансової підтримки силам НАТО та забезпечення конфіденційності і захисту інформації під час проведення операцій і навчань. Меморандум має рамковий характер і сприяє подальшому розвитку та поглибленню механізмів, передусім практичного співробітництва між Україною та НАТО, досягненню оперативної взаємосумісності з державами-членами та країнами-партнерами НАТО.

Положення меморандуму не суперечать міжнародно-правовим зобов'язанням України, які випливають з інших чинних для неї міжнародних договорів. Україна забезпечує виконання положень меморандуму у спосіб, який не порушуватиме її міжнародно-правових зобов'язань, у тому числі відносно третіх держав.

Положення меморандуму застосовуватимуться після того, як рішення про допуск на територію України підрозділів збройних сил відповідних іноземних держав буде прийнято в порядку, встановленому законодавством України, зокрема Законом України "Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України".

Меморандум бере до уваги такі нормативно-правові документи та положення: Північноатлантичний договір від 4 квітня 1949 р.; Рамковий документ "Партнерство заради миру" від 10 січня 1994 р.; Угоду між сторонами Північноатлантичного договору про статус їхніх збройних сил від 19 червня 1951 р.; Угоду між державами-учасницями НАТО та іншими державами-учасницями програми "Партнерство заради миру" про статус їхніх сил від 19 червня 1995 р.; Подальший додатковий протокол до Угоди між державами-учасницями НАТО та іншими державами-учасницями програми ПЗМ про статус їхніх сил від 19 грудня 1997 р. (994_043); Протокол про статус Міжнародного військового штабу, створеного згідно з Північноатлантичним договором (Парижський протокол) від 28 серпня 1952 р.; структуру сил НАТО; принципи та політику НАТО з питань матеріально-технічного забезпечення; принципи та політику НАТО щодо підтримки з боку країни, що приймає; керівництво Військового комітету щодо військового запровадження стратегії Альянсу; стандарти НАТО (STANAG) та Політичні директиви стосовно матеріально-технічного забезпечення та фінансових відшкодувань, які застосовуються; Спільну доктрину та процедури щодо підтримки з боку країни, що приймає.

Літ.: Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України і штабом Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО на Атлантиці та штабом Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО в Європі щодо забезпечення підтримки операцій НАТО з боку України. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=950_005; Закон України про поря-

док допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1479-14>; Міжнародна інтеграція : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, О. М. Ващук та ін. – Ужгород : Ліра, 2009. – 472 с. – (Серія "Євроінтеграція: український вимір". – Вип. 14).

Ващук Ф.Г.

МИТНА ПОЛІТИКА ЄС – одна з основ Європейського Союзу, що регулює внутрішню- та зовнішньоекономічну політику, суттєвий елемент функціонування єдиного ринку; спільні правила, на яких ґрунтується діяльність 15 митних адміністрацій ЄС, що діють як єдине ціле. Ці правила виходять за межі Митного союзу зі спільним тарифом, поширюючись на всі аспекти торговельної політики (преференційна торгівля, охорона здоров'я, екологічний контроль, спільна сільськогосподарська та риболовна політика, захист внутрішніх економічних інтересів шляхом застосування нетарифних інструментів тощо). **М.п.ЄС** спрямована на забезпечення ефективного контролю торговельних потоків, розробку та впровадження сучасних методів посилення співробітництва між різними службами, що беруть участь у цьому процесі.

Одним з основних принципів **М.п.ЄС**, що ґрунтується на спільному митному тарифі, є державне забезпечення рівних можливостей для конкуренції національних виробників у межах єдиного ринку з виробниками третіх країн, які займаються експортом до ЄС. Упровадження цього принципу має наслідком визначення конкретних заходів у сфері контролю зовнішньої торгівлі, а також є основою єдиної агропромислової політики ЄС. У рамках **М.п.ЄС** спільний митний тариф, що адаптується до вимог Всесвітньої торговельної організації, розглядається як інструмент лібералізації світової торгівлі, що спрямовано на погодження позиції ЄС з іншими країнами світу щодо вільної торгівлі та пільгових тарифних режимів. **М.п.ЄС** розглядає доходи від мит як основне фінансове джерело Спільноти. При чому всі мита перерозподіляються між різними країнами-членами ЄС через структурні фонди, а також відповідно до спільної агропромислової політики.

Єдина агропромислова політика (САП) також є принципом **М.п.ЄС**, оскільки агропро-

мисловий сектор є основою економічної системи ЄС. ЄАП була вироблена з метою зменшення державного втручання в процеси європейської економічної інтеграції та створення спільного ринку. Функціонує на основі фіксації спільної ціни, колективного фінансування заходів підтримки сільськогосподарської промисловості ЄС та заходів колективного захисту виробників країн-членів від зовнішньої конкуренції. Передбачає застосування граничної ціни (крупни, цукор, молочні продукти, оливкова олія) або шлюзової ціни (свинина, яйця, м'ясо птиці), які є мінімальним порогом цін, від якого імпорту із третіх країн може надходити вільно. При імпорті деяких видів сільськогосподарської продукції, придбані за низькою ціною за межами ЄС, коли вона виходить на європейський ринок, встановлюються додаткові мита (імпортні збори), спрямовані на компенсацію різниці між ціною на світовому ринку і граничною/шлюзовою ціною. При експорті прибуток від деяких видів сільськогосподарської продукції, яка виходить на європейський ринок, повертається еквівалентно експортній субсидії, покриваючи різницю між ринковою ціною та граничною/шлюзовою цінами з метою забезпечення конкурентоспроможності європейських виробників агропромислової продукції на іноземних ринках.

М.п.ЄС визначає заходи контролю зовнішньої торгівлі, які поділяються на зовнішні та внутрішні, відповідно, обмеження експорту та імпорту. До зовнішніх заходів відносять експортні обмеження, що продиктовані інтересами безпеки або пов'язані з реалізацією економічної політики щодо третіх країн, включаючи міжнародні санкції: заборона експорту товарів (виключно хімічна та біологічна продукція) без обов'язкового ліцензування; повне або часткове обмеження експорту до країн, на які накладено ембарго; обмеження на експорт високотехнологічної продукції подвійного призначення (військового та цивільного), яке залежить від країни, до якої планується поставляти товар. До внутрішніх заходів належать імпортні обмеження, метою яких є захист внутрішнього ринку та товаровиробників країн-членів ЄС від конкуренції з боку третіх країн: обмеження імпорту продукції, яка може призвести до порушення одного із секторів економіки ЄС (продукція чорної металургії, продукція

мультиволокна); каталогізація продукції, що може імпортуватися тільки в межах, встановлених ЄС, та визначаються преференційними режимами тарифування (агропромислова продукція, текстиль, металургійна продукція тощо), потребує ліцензування та квотування; встановлення граничних тарифів, які є простими квотами, але їх кількісний ліміт менш жорсткий, внаслідок чого продукція, до якої було застосовано це обмеження, не може завдати суттєвої шкоди секторам економіки ЄС, ніж квотована; призупинення дії тарифів на імпортуванням кількості, а обмеженням термінів; застосування податків на основі антидемпінгових мит (для товарів, що складуються на території ЄС) і додаткових мит до товарів, субсидованих для експорту (цей захід застосовується в окремих випадках до товарів, вироблених на території ЄС) з метою запобігання створенню простих складів іноземними компаніями, які завдяки цьому прагнуть уникнути антидемпінгових правил, змінюючи правила визначення країни походження товару.

Іншим принципом **М.п.ЄС** є угоди про вільну торгівлю, які сприяють розвитку торгівлі шляхом встановлення взаємних поступок у тарифах, зберігаючи при цьому відмінності між Митним союзом (МС) і зоною вільної торгівлі (ЗВТ). ЗВТ створюється з метою повного усунення мит і торговельних обмежень між країнами, що утворюють ЗВТ, які зберігають власний митний тариф і зовнішньоторговельну політику. ЗВТ має встановити правила визначення товарів, які можуть вільно пересуватися з однієї країни до іншої в межах зони незалежно від того, чи це відбувається в самій зоні, чи товари імпортуються ззовні. Вони переважно регулюються правилами визначення країни походження товару.

МС спрямований на забезпечення економічної інтеграції на основі зняття обмежень у межах союзу (різні податки з продажів можуть цьому перешкоджати). Всі члени МС використовують єдиний митний тариф і спільну торговельну політику щодо товарів з третіх країн. Ураховуючи, що внутрішні кордони змінюються й відповідно правила визначення країни походження товарів, що встановлюють товари, які можуть вільно пересуватися в межах МС, застарівають, ЄС бере участь у підписанні міжнародних угод,

спрямованих на вирішення проблем у торговельних відносинах (наприклад угода між країнами-членами ЄС, які є членами Європейського економічного простору, і групою, сформованою Ісландією, Ліхтенштейном та Норвегією; угода між ЄС і Швейцарією, яка не є членом ЄП; угоди про вільну торгівлю між ЄС і країнами Центральної і Східної Європи).

Режими преференційних тарифів як принцип **М.п.ЄС** застосовуються з метою лібералізації торгівлі на основі двосторонніх або багатосторонніх угод (Ломейська конвенція, Середземноморські угоди, Система узагальнених преференцій). Для запобігання шахрайству, пов'язаному зі змінами спрямованості трафіку, товари, які можуть отримати користь від режимів преференційних тарифів, мають відповідати двом умовам: походити з країни-партнера та ввозитися безпосередньо з території бенефіціара до місця призначення.

Захист економічних інтересів ЄС нетарифними засобами щодо недоброякісної конкуренції (введення санкцій щодо субсидій, антидемпінгові мита, цінові зобов'язання), які мають відповідати критеріям, передбаченим Угодою СОТ та встановленим законодавством ЄС. До цих засобів належить також номенклатура спільного митного тарифу, митні правила визначення країни походження товару, обмеження кількості імпорту. Загальним механізмом забезпечення спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС із застосуванням санкцій та ембарго в контексті **М.п.ЄС** залишається Митний союз як засіб впливу на треті країни, при чому митниця відіграє провідну роль у здійсненні економічних санкцій щодо імпорту та експорту, у тому числі перетворюючись на дієвий засіб контролю над експортом зброї та товарів подвійного призначення.

М.п.ЄС визначає місце та роль митниці, узгоджених із пріоритетами внутрішньої та зовнішньої політики Співтовариства, спрямованих на: посилення світової торгівлі; сприяння справедливій торгівлі; підвищення інвестиційної привабливості ЄС та сприяння створенню нових робочих місць; сприяння розвитку країн-членів; допомога країнам-кандидатам до вступу в ЄС; забезпечення захисту громадян Співтовариства та бізнесу у сферах, пов'язаних з імпортом та експортом; захист єдиного ринку у поєднанні

із забезпеченням максимальної вигоди від нього для всіх його суб'єктів; спрощення системи збирання доходів, мит, ПДВ, акцизів. Іншим важливим напрямом забезпечення безпеки в рамках **М.п.ЄС** є охорона здоров'я та навколишнього середовища шляхом контролю за імпортом з третіх країн, який має високий рівень ризиків: харчові продукти – м'ясо, птиця, молоко, яйця, овочі, фрукти, вино; радіоактивні матеріали; відходи та небезпечні вантажі, у тому числі продукція, що може завдати шкоди озоновому шару. Також відповідно до Вашингтонської конвенції (1983) здійснюється нагляд та запобігання міжнародній торгівлі видами дикої фауни і флори. У рамках **М.п.ЄС** визначаються заходи щодо регулювання сфери захисту культурної спадщини, розробляються механізми запобігання експорту культурних цінностей, що охороняються, а також механізми сприяння поверненню таких цінностей до країн, яким вони належать.

Літ.: *Europe: world partner.* – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 1991; *Questions and answers: How does the European Union manage agriculture and fisheries?* – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 1998; *The European Union and world trade.* – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 1999; *The Official Journal of the European Communities; The single market.* – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 1996; *The Single market and tomorrow's Europe,* Coedition, European Commission. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 1997; *The single market review, Subseries III, "Dismantling of barriers: customs and fiscal formalities at frontiers".* – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 1997.

Вітер Д.В.

МИТНА ТЕРИТОРІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ – простір, на якому діє митно-тарифне законодавство ЄС.

М.т.ЄС вперше була визначена Регламентом Ради № 1496/68 від 27 вересня 1968 р. За цим регламентом митна територія сформована шляхом механічного складання митних територій країн-засновників, тобто вона є сукупністю територій держав-членів або окремих регіонів, на яких діють норми і правила Митного союзу (ст. 1 регламенту Ради 1496/68 про визначення митної території Співтовариства). Зміни, які вносилися до митної території ЄС в подальші роки, в ос-

новному були пов'язані з приєднанням нових членів. Про це свідчить Регламент Ради ЄС № 319/85 від 7 лютого 1985 р., зміни до Регламенту ЄС № 2151/84, відповідно до яких Гренландія була виключена зі складу митної території ЄС з 1 лютого 1985 р. і має статус заморської території, а Канарські острови – включені до складу **М.т.ЄС** через регламент ЄС № 1911/91 від 26 червня 1991 р. Митний Кодекс ЄС не містить визначення митної території. Він лише обмежується простим переліком територій держав-членів, що становлять Митний союз ЄС. Згідно з п. 1 ст. 3 Митного Кодексу митна територія Європейського співтовариства включає території таких держав, як Королівство Бельгія; Королівство Данія (за винятком Фарерських островів і Гренландії); Федеративна Республіка Німеччина (за винятком острова Хальгаланд і анклав на швейцарській території – Бюсінгена); Королівство Іспанія, за винятком Сеути і Меліди; Республіка Греція; Республіка Франція, за винятком заморських Департаментів (нові Каледонії, острів Wallis-e-Futura, Французької Полінезії і Австрійської землі, а також Французької Антарктики) і громадських територій (Mayotte e S.Pierre-et-Miguelon); Ірландія; Республіка Італія, за винятком Муніципалітетів Лівіньо і Кампіоне д'Італія, а також національних вод озера Лугано, що розміщені між береговою лінією і політичним кордоном зони між Понте Реза і Порте Черезіо; Велике Герцогство Люксембурзьке; Європейська територія Королівства Нідерланди; Республіка Португалія; Сполучене Королівство Великобританії і Північної Ірландії, а також Англо-норманські острови і острів Мен. Як правило, території країн-членів ЄС, вилучені зі складу митної території союзу, є географічно відособленими регіонами, при цьому конституції відповідних країн надають їм право самостійно вирішувати питання про входження до міждержавних союзів. Таким чином, **М.т.ЄС** складається з державних територій держав-членів, включаючи їх територіальні і внутрішні води та повітряний простір, з урахуванням вилучень і доповнень. Території, що не входять до складу територій країн-членів, через міжнародні конвенції або договори можуть включатися до складу **М.т.ЄС**. Наприклад, п. 2 ст. 3 Кодексу, а також ст. 2 Регламенту ЄС № 1496/68 від 27 вересня 1968 р. про визначення **М.т.ЄС**

свідчить, що, беручи до уваги відповідні конвенції і угоди, можна віднести до **М.т.ЄС** такі території, що не входять до складу держав-членів ЄС: Німеччина – австрійські території Юнгхольц і Міттельберг; Франція – територію Принципата Монако; Італія – територію Республіки Сан-Марино.

Статус територій цих держав, як правило, регулюється спеціальними міжнародними договорами. Наприклад, статус австрійських територій Юнгхольц регулюється Угодою від 3 травня 1868 р.; статус Міттачберг – Угодою від 2 грудня 1890 р.; відносно Монако діють положення Конвенції, підписаної в Парижі 18 травня 1963 р.; відносно Сан-Марино застосовується Конвенція від 31 березня 1939 р. До складу **М.т.ЄС** входять також територіальні води, внутрішні водні шляхи, доступні для морських перевезень, і повітряний простір країн-членів ЄС (п. 3 ст. 3 Кодексу). **М.т.ЄС** складається не тільки з шести митних територій держав-засновників, як було записано в ст. 1 Регламенту ради ЄС № 1496/69 від 27 вересня 1968 р., а й територій держав-учасників. Це свідчить про те, що **М.т.ЄС** завжди змінюватиметься у міру вступу нових держав до ЄС.

У Митному Кодексі ЄС йдеться тільки про території 12 держав, що утворюють митну територію держав-членів, оскільки Кодекс був прийнятий до вступу Австрії, Фінляндії і Швеції до ЄС у 1995 р. П. 3 ст. 3 Митного Кодексу Співтовариства лише додає до перерахованих вище митні території держав-членів. Наприклад, згідно з цією статтею до складу **М.т.ЄС** входять також територіальні води, внутрішні морські води і повітряний простір держав-членів ЄС, а також територіальні води, внутрішні морські води і повітряний простір територій, що не входять до складу територій країн-членів, але через міжнародні конвенції або договори, включені до **М.т.ЄС** (наприклад австрійська територія Юнгхольц і Міттельберг, Принципат Монако і Республіка Сан-Марино). Митна територія ЄС на сьогодні становить об'єднану територію 27 держав-членів.

Літ: *Борисов К. Г.* Международное таможенное право : учеб. пособие для студентов вузов / К. Г. Борисов. – М. : Изд-во Рос. Ун-та дружбы народов, 2004; *Мороз Д. А.* Международные организации. Некоторые вопросы теории / Д. А. Мороз. – М. : [б. и.], 2005; *Сандровский К. К.* Международное таможенное право : учеб. для вузов по спец.

“Правоведение” / К. К. Сандровский. – 3-е изд., испр. – К. : Знание, 2005; *Regulation* (EC) No 450/2008 of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 laying down the Community Customs Code (Modernised Customs Code) // Official journal of the European Union L 145/1 2008. – 4 черв.

Доротич С.І., Липовська Н.А.

МИТНИЙ КОДЕКС ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ (Community Custom Code) – кодекс, який визначає засади організації та здійснення митної справи в ЄС, регулює економічні, організаційні, правові, кадрові та соціальні аспекти діяльності митних адміністрацій країн ЄС.

М.к.ЄС був прийнятий 12 жовтня 1992 р. (утв. в 1992 р. регламентом 2913/92, що й набув чинності з 1 січня 1994 р.) і регламенту 2454/93 про порядок застосування **М.к.ЄС**.

У **М.к.ЄС** представлені: митний тариф; правила митного оцінювання; митний контроль; антидемпінгові й компенсаційні заходи; правила визначення походження товарів; оплата збирання й умови оплати (із відстроченням, компенсація і т.ін.); трактування можливих квот.

М.к.ЄС базується на концепції внутрішнього ринку, містить загальні правила і процедури, що забезпечують вжиття тарифних та інших заходів, здійснюваних на рівні ЄС у зв'язку з торгівлею товарами між ЄС і третіми країнами, реалізацію загальних заходів сільськогосподарської і торговельної політики виходячи з вимог цих загальних політик. У **М.к.ЄС** з 1992 р. передбачено, що з метою допущення до вільного обігу товари ввозяться із застосуванням відповідних видів контролю, що є досить складним і тривалим процесом. Проте ввезення товарів до вільних митних зон не передбачає обов'язку проведення всіх видів контролю товарів, крім відповідного запису в облікових книгах. Такі норми мають на меті сприяти розвитку товарообігу відповідних територій із закордоном, що, зрештою, має сприяти економічному зростанню.

24 червня 2008 р. набув чинності оновлений **М.к.ЄС**. Основними причинами для оновлення митного законодавства стали потреба в уніфікації всіх митних норм з метою їх єдиного застосування на всій території ЄС, а також у спрощенні митних приписів для покращення товарообміну з третіми країна-

ми, що, врешті-решт, має позитивно вплинути на економічний розвиток ЄС.

Система митних режимів в оновленому **М.к.ЄС** була значно реформована, і з 13 видів митних призначень і митних режимів в новому кодексі було передбачено лише 3: допуск до вільного обігу, спеціальні митні режими та експорт. Відповідно до ст. 135 ОМКЄС товари можуть бути розміщені під будь-який з перелічених спеціальних митних режимів: транзит, який включає транзит внутрішній і зовнішній; складування, яке включає тимчасове зберігання, митний склад і вільні митні зони; особливе використання, яке включає тимчасове ввезення і кінцеве призначення; переробка, яка включає внутрішню і зовнішню переробку.

Митні режими в ЄС було змінено і уніфіковано відповідно до значимості кожного з них для міжнародного товарообігу. Об'єднання більшості митних режимів у групу спеціальних дало змогу значно спростити та уніфікувати порядок надання дозволу на використання товарів відповідно до цих режимів, а також уніфікувати норми щодо застосування інституту митного боргу.

У разі використання митних режимів в ЄС, крім допуску до вільного обігу, немає обов'язкової вимоги щодо сплати податків та зборів. Така норма передбачає можливість розвитку міжнародного товарообігу і водночас сприяння розвитку внутрішньої економіки країн-членів. Відмова від стягнення мита зумовлена тим, що такі товари не допускаються до вільного обігу на території ЄС і тим самим не становлять небезпеки для вітчизняного ринку. Проте, якщо ввезені товари не були використані за призначенням відповідно до обраного митного режиму, тобто були порушені митні правила, то власник товарів набуває статусу митного боржника і зобов'язаний сплатити всі податки та митні платежі.

У **М.к.ЄС** передбачено відповідні норми щодо управління ризиками. Згідно з приписами Кодексу ЄС ризик – це ймовірність у разі ввезення, транзиту, перевезення і кінцевого використання товарів в обігу між митною територією ЄС і третіми країнами, а також наявності товарів, які не мають статусу європейських, що унеможливають відповідне застосування засобів європейського або національного права; ризики наражають фінансові інтереси Спільноти і її держав-

членів, становлять загрозу для безпеки Спільноти, публічного здоров'я, навколишнього середовища чи споживачів.

Яскравим прикладом реалізації охоронної функції митних режимів у рамках **М.к.ЄС** є поняття “економічні обставини”, яке вживається при застосуванні митних режимів внутрішньої або зовнішньої переробки. На кожен вид митного режиму в **М.к.ЄС** міститься окреме визначення економічних обставин, але головною метою застосування цього інституту є захист інтересів європейських товаровиробників.

Літ.: Балабанов И. Т. Внешнеэкономические связи : учеб. пособие для вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. / И. Т. Балабанов. – М. : [б. и.], 2001; Козьрин А. Н. Таможенные режимы / А. Н. Козьрин. – М. : [б. и.], 2000; Мировая экономика : учеб. пособие для вузов / под ред. И. О. Николаевой. – 2-е изд. – М. : [б. и.], 2000; Митний кодекс Європейського Союзу, затверджений Рішенням Європейського Парламенту і Ради (ЄС) від 23 квіт. 2008 р. № 450/2008 // Уряд. вісн. Європейського Союзу. – 2008. – 4 черв. (№ L 145/1); Митний кодекс Європейського Союзу, затверджений Рішенням Ради (ЄСГ) від 12 жовт. 1992 р. № 2913/92 // Уряд. вісн. Європейського Союзу. – 1992. – 19 жовт. (№ L 302/1); Regulation (EC) N 450/2008 of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 laying down the Community Customs Code (Modernised Customs Code) // Official journal of the European Union L 145/1 2008. – 4 черв.

Липовська Н.А.

МИТНИЙ СОЮЗ – об'єднання держав, що мають загальний митний тариф для торгівлі з третіми країнами і стягування імпортного мита у взаємній торгівлі. **М.с.** спрямований на економічну інтеграцію без обмежень усередині союзу. Всі члени **М.с.** застосовують єдиний митний тариф і єдину торговельну політику щодо товарів з третіх країн.

Робоча група зі створення Європейського митного союзу Організації Європейського економічного співробітництва (ОЕСЕ) визначила, що **М.с.** є тарифним співтовариством, у якому гармонізовано все митне законодавство і додатково – інші збори і податки, стягувані при імпорті. За тим самим визначенням в економічному союзі **М.с.** доповнюється свободою пересування осіб, послуг і капіталу. Крім того, економічному союзу властива загальна торговельна політика. При цьому у всіх вищезазначених сферах союз діє як єдине ціле.

М.с. є вищим рівнем зближення порівняно із зоною вільної торгівлі, в якій усуваються митні тарифи і кількісні обмеження у взаємній торгівлі при збереженні самостійності країн-учасниць у митно-тарифному регулюванні на кордонах з третіми країнами. Це така зона вільної торгівлі, учасники якої погодили свою митну політику щодо держав-членів. Митні території держав, що утворили **М.с.**, втрачають самостійне значення. Їх об'єднання дає нову якість – єдину митну територію.

Перший **М.с.** став відомим як Європейська економічна спільнота (European Economic Community; свого часу відомий як Спільний Ринок), започаткований Римським договором 1957 р. і введений в дію з 1 січня 1958 р. Останній згодом став відомим як Європейська спільнота і визнається сьогодні як “перший стовп” Європейського Союзу.

М.с. має єдиний митний кордон. На території союзу діють єдині митні закони і правила щодо ввезення усіх видів товарів до будь-якої з країн-учасниць. В ідеалі мають існувати єдине митне право і єдиний набір митних правил для всіх країн-учасниць **М.с.** (митний кодекс).

М.с. має включати: загальний зовнішній митний тариф, що використовується всіма країнами-учасницями в процесі торгівлі із зовнішніми країнами, що не є членами такого **М.с.**; створення єдиного органу з наглядом за використанням тарифу і прийняттям рішень про його зміни; угоду про поділ мита, що збирають митні органи всіх країн. Кожна країна-учасниця має право одержувати свою частку митних надходжень незалежно від того, в яку з країн імпортуються товари і де одержується податок.

Як показує наявний міжнародний досвід, необхідно проводити єдину торговельну політику в рамках **М.с.** Таку торговельну політику мають формувати всі країни-учасниці. Виникає також необхідність створення єдиного органу, що на основі голосування приймає би рішення з питань ведення загальної торговельної політики. Необхідно також, щоб у разі приєднання до СОТ рішення приймалися одногосно всіма країнами-учасницями **М.с.** При цьому часткова участь виключена. Має бути створений орган для узгодження розбіжностей між учасниками, а також між учасниками і наддержавним органом **М.с.**

з тим, щоб забезпечити рівноправність щодо виконання правил і положень договору про М.с. Цей орган повинен бути наділений повноваженнями приймати рішення, обов'язкові для виконання всіма його учасниками.

У разі введення загального митного кордону митниці зберігаються, але діють тільки на зовнішніх кордонах М.с. при проведенні операцій із третіми країнами та між країнами-учасницями М.с.; на внутрішніх кордонах вони не діють. Вільне просування товарів з однієї країни в іншу, відсутність митних зборів, вільний доступ до товарів, виготовлених у країнах-учасниках М.с. – відмітна риса такого союзу. Товари, імпортовані з третіх країн на територію М.с. будь-якою із країн-учасниць, проходять митний контроль у першій країні, куди вони потрапляють. Як правило, країнами-учасницями встановлюється єдиний митний тариф. Проте можливим також є використання національного митного тарифу або усередненого тарифу. Крім того, приймається єдина торговельна політика. Митний збір з третіх країн передається до загального фонду, що використовується в процесі формування бюджету М.с. Фінансування загального бюджету М.с. і його секретаріату відбувається, як правило, пропорційно до чисельності населення країн-учасниць і їх участі в міжнародній торгівлі. Обов'язковим є використання єдиного мита. Бажано також уніфікувати податкову систему країн-учасниць і прийняти єдині стандарти. Вихід із М.с. означає поновлення національного суверенітету над своїми митними кордонами, створення власних законів та правил, введення власних мит і т.ін.

Літ.: Борисов К. Г. Международное таможенное право : учеб. пособие для студентов вузов / К. Г. Борисов. – М. : Изд-во Рос. Ун-та дружбы народов, 2004; Митна служба в системі державного управління : навч. посіб. / Н. А. Липовська, П. В. Пашко, І. В. Письменний та ін. – Д. : АМСУ, 2009; Мороз Д. А. Международные организации. Некоторые вопросы теории / Д. А. Мороз. – М. : [б. и.], 2005; Сандровский К. К. Международное таможенное право : учеб. для вузов по специальности "Правоведение" / К. К. Сандровский. – 3-е изд., испр. – К. : Знание, 2005; Митна справа : навч. посіб. : у 3 т. / за ред. А. Д. Войцещука. – К. : Мануфактура, 2006.

Липовська Н.А.

МИТНИЙ СОЮЗ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (European Union Customs Union) –

митний союз країн Європейського Союзу та кількох інших країн, важливий складник спільного ринку. Його створення стало першочерговим завданням після підписання Римського договору і завершилось у 1968 р. При цьому найважливішими були такі заходи: скасування всіх митних зборів та обмежень між країнами-членами; запровадження єдиного зовнішнього тарифу щодо товарів третіх країн, однакового для всієї Європейської Спільноти (прибуток від його стягнення став одним із джерел формування власних ресурсів Спільноти); спільна торговельна політика як зовнішній аспект митного союзу (на міжнародному рівні Спільнота виражає спільну позицію всіх держав-членів).

Підписавши Римський Договір про заснування Європейського Економічного Співтовариства 1957 р., ст. 9 якого передбачалося створення такого митного союзу, і встановивши перший етап на виконання своїх зобов'язань зі створення митного союзу з 1 липня 1968 р. загальний митний тариф для всіх держав-членів ЄС, ці держави тим самим добровільно позбавили себе більшої частини свого митного суверенітету, передавши повноваження з правового регулювання в митній сфері "єдиному європейському законодавцеві". З цього моменту правове регулювання митних правовідносин перестало бути предметом ведення держав-членів і стало винятковим предметом ведення ЄС. Другим важливим етапом становлення митного союзу ЄС стала кодифікація й систематизація правових актів ЄС у сфері митного регулювання – прийняття Митного Кодексу Європейського Співтовариства і регламенту 2454/93 про порядок застосування Митного Кодексу ЄС. Членами М.с.ЄС є всі країни, що входять до складу ЄС, а також кандидат у члени ЄС Туреччина та мікродержави, що межують з ЄС – Андорра, Монако і Сан-Марино.

Митний союз є вищим рівнем зближення порівняно із зоною вільної торгівлі, в якій усуваються митні тарифи і кількісні обмеження у взаємній торгівлі при збереженні самостійності країн-учасниць у митно-тарифному регулюванні на кордонах з третіми країнами. Оскільки створення Митного союзу було одним з перших і найважливі-

ших завдань інтеграції європейських держав, що підписали установчі договори, протягом минулих десятиліть було створено митне право ЄС, основою якого є: Договір про ЄС; Митний кодекс, прийнятий у формі Регламенту Ради ЄС; Регламент Комісії, що встановлює порядок застосування Митного кодексу і, по суті, доповнює Регламент Ради ЄС; рішення Суду ЄС щодо митних питань (інтеграційне право, що регулює митні відносини і визначає поняття митного права ЄС), представлене значним масивом актів Ради, Комісії і рішень Суду.

Територія держав, що входять до **М.с.ЄС**, є єдиною митною територією з єдиним митним тарифом і правилами. Проте немає повного збігу між національною політичною територією і митною територією ЄС. Наприклад: згідно з п. 1 ст. 1 митного кодексу Франції митна територія включає сухопутну територію, територіальні води і повітряний простір Французької Республіки за винятком заморських володінь і департаменту Сен-П'єр (Saint – pier), і Мікелон (Miguelon), а також королівства Монако. Зони, вільні повністю або частково від митного режиму (Франко-зона), можуть бути створені усередині цих територій. Разом з тим території, що належать іноземним державам, можуть входити до митної території. Це якраз випадок Французьких департаментів Гваделупи, Мартиніки, Гаяни, які входять до складу митної території Французької Республіки, і безпосередньо до складу митної території Співтовариства.

Для визначення просторових меж дії митно-правової норми використовується поняття митного кордону. Митний Кодекс ЄС 1993 р. не містить визначення поняття митного кордону, проте він існує. Про існування такого кордону свідчить наявність охорони зовнішнього митного кордону кожної держави-члена, митних пунктів, а також вільної митної зони та вільного митного складу і т.ін. Митний кордон у рамках міжнародних інтеграційних економічних об'єднань у системі держав визначається самими державами на основі національного права і міжнародних договорів і угод.

У ЄС існує розмежування цієї зони на митні райони, в яких здійснюють загальні і спеціальні повноваження митні служби. Митний кордон окреслює просторові межі дії митного законодавства певної держави і роз-

діляє митні території суміжних країн, тобто встановлює сферу дії митного суверенітету держави. Теорія митного права і практика використання різних митних режимів передбачають розмежування понять зовнішнього і внутрішнього митного кордону. У Митному Кодексі співтовариства немає статті, яка б позначала такі відмінності, але Європейська Комісія слушно зазначає, що тоді як вільне переміщення товарів усередині ЄС представляє внутрішній аспект Митного союзу, єдиний митний тариф становить його зовнішній аспект. Він застосовується до імпорту товарів, що перетинають зовнішній кордон Митного союзу.

Зовнішній митний кордон розділяє митні території суміжних держав, і, як правило, збігається з державним кордоном (за винятком митних анклавів, ексклавів та інших ситуацій). На зовнішньому митному кордоні діє адміністративно-правовий режим, установлюваний законодавством про державний кордон. Внутрішні митні кордони проходять у глибині митної території. Вони виникають у зв'язку з використанням окремих митних режимів (вільної митної зони, вільного митного складу). В ЄС внутрішній митний кордон, як уже зазначалося, практично не існує. Згідно з п. 2 ст. 8а Договору про створення ЄС 1957 р. внутрішній ринок має бути простором без внутрішніх кордонів, у якому згідно з положеннями цього договору забезпечується вільний рух товарів, осіб, послуг і капіталів.

Найважливішим інструментом здійснення інтеграційних процесів став митний тариф, який був введений у дію ст. 18-29 договору про ЄС у 1958 р. і став повною мірою застосовуватися із завершенням перехідного періоду, тобто з 1968 р. Цей митний інструмент у край важливий не тільки для стягнення митного збору, а й для низки сфер діяльності Співтовариства, наприклад, збирання статистичних даних, пов'язаних із зовнішньою торгівлею або із вжиттям заходів торговельної сільськогосподарської або фіскальної політик.

У 1985 р. у замку Шенген (Люксембург) уряд Бельгії, Люксембурга, Нідерландів, Федеративної Республіки Німеччини і Французької Республіки уклали Угоду про поступове скасування контролю на загальних кордонах. Вона спрямовувалась на взаємне визнання віз однієї держави Європейських співтова-

риств на території інших, поступове скасування контролю на внутрішніх кордонах, установлення режиму вільного пересування для всіх громадян країн-учасниць Угоди, а також інших держав ЄС і третіх країн. У 1990 р. була підписана Конвенція про застосування цієї угоди. У цей самий рік до неї приєдналася Італія, а в 1991 р. – Іспанія і Португалія. Угода набула чинності 26 березня 1995 р. 1 липня того ж року були повністю ліквідовані системи контролю на внутрішніх кордонах країн “сімки” (Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Франція, Німеччина, Іспанія і Португалія). У 1996 р. до Конвенції приєдналися Данія, Фінляндія і Швеція.

Проте слід зазначити, що до утворення унікального ринку існували численні митні формальності на кордонах. До 1993 р. всі перевізники, транспортери зупинялися на внутрішніх кордонах Співтовариства для врегулювання “митних” і податкових формальностей і навіть були об’єктом перевірки. Спільні процедури та правила були зібрані в єдиному адміністративному документі (Single Administrative Document), який замінив усі попередні нормативні акти. Відколи (з 1993 р.) офіційно почав діяти спільний ринок, усі традиційні перевірки на внутрішніх кордонах були скасовані разом з митними формальностями. Отже, митні служби країн-членів втратили функції стягування акцизного збору, ПДВ та накопичення статистичної інформації.

ЄС на сьогодні володіє власною територією, яка утворюється шляхом механічного додавання митних територій країн-учасниць, тобто вона є сукупністю територій держав-членів або окремих регіонів, на яких діють норми і правила Митного союзу; тут встановлено правила походження товарів, митний режим, які чітко регулюються Митним кодексом ЄС 1993 р. і регламентами.

1 січня 1993 р. всі види митного контролю на внутрішніх кордонах були скасовані. Проте частковий контроль продовжує здійснюватися в межах боротьби проти незаконного розповсюдження і переміщення наркотиків і проти таємної імміграції, але контроль на дорогах відсутній. Коли іноземний товар потрапляє на вільну митну територію (якщо тільки ця територія не розміщена в районі державного кордону), він перетинає як зовнішній, так і внутрішній митний кордон. У цьому разі на зовнішньому кордоні

огляд проводиться, як правило, без митного очищення і зводиться передусім до виявлення товарів, заборонених до ввезення на митну територію країни і вивезення за її межі. Митне очищення здійснюється при перетині внутрішнього кордону. Таким чином, створюється своєрідна система подвійного митного контролю: на зовнішньому кордоні здійснюється митно-поліцейський контроль, а на внутрішньому – митно-тарифний. Охорона внутрішнього митного кордону забезпечується митниками спільно з адміністрацією вільної митної території.

Завдання на майбутнє передбачають тіснішу співпрацю між національними адміністраціями та боротьбу з шахрайством шляхом послідовного виконання програм “Митниця 2002” та “Митниця 2007”, а також інтеграції митних служб нових країн-членів.

Літ.: Борисов К. Г. Международное таможенное право : учеб. пособие для студентов вузов / К. Г. Борисов. – М. : Изд-во Рос. Ун-та дружбы народов, 2004; Мороз Д. А. Международные организации. Некоторые вопросы теории / Д. А. Мороз. – М. : [б. и.], 2005; Сандровский К. К. Международное таможенное право : учеб. для вузов по спец. “Правоведение” / К. К. Сандровский. – 3-е изд., испр. – К. : Знание, 2005.

Липовська Н.А.

МИТНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ СОЮЗ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АФРИКИ (див. *Економічна Спільнота держав Центральної Африки*).

МИТНИЙ ТАРИФ – документ, який містить систематизований перелік ставок мита, яке справляється з товарів, що ввозяться на митну територію.

М.т. закріплюється відповідним законом. Товарною номенклатурою **М.т.** є Гармонізована система опису та кодування товарів (ГС), розроблена у межах системи ГАТТ/СОТ. Останньою редакцією є ГС 2007 р.

У низці випадків термін “**М.т.**” вживається в значенні “мито”, “ставка мита”.

З розвитком міжнародної торгівлі структура **М.т.** постійно ускладнюється. Якщо раніше існувала одна ставка мита, що накладалася на всі імпорتنі товари, а тариф складався з однієї колонки (простий тариф), то сьогодні застосовуються різні ставки мита та тарифи, які вже складаються із кількох колонок (складні). Сьогодні розрізняють такі типи **М.т.**: простий (одноколонний) **М.т.**; складний (багатокolonний) **М.т.**

Простий **М.т.** передбачає встановлення для кожного виду товарів єдиної ставки мита, яка застосовується незалежно від країни походження товарів. Практика свідчить, що застосування таких тарифів не може забезпечити швидкого та адекватного реагування на зміни економічної ситуації як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку.

Складний **М.т.** передбачає встановлення двох або кількох ставок мита для одного виду товару, вони застосовуються до товарів, імпортованих з країн, з якими у державі немає торговельних договорів, а це дає змогу ефективно регулювати зовнішньоекономічні відносини. У такому складному тарифі, як правило, найбільшим є генеральне, або повне, мито.

М.т. виконує такі функції: фіскальну – забезпечує надходження грошей до доходної частини бюджету; захисну – охороняє вітчизняне виробництво (окремі національні галузі економіки) від надмірної іноземної конкуренції, яка може завдати шкоди національному виробникові; регулівну – впливає на формування структури виробництва, механізм ціноутворення, заохочує розвиток певних галузей та стримує розвиток інших; торговельно-політичну (яка може розглядатися також як елемент регулівної функції) – є інструментом непрямого впливу на економічну політику інших країн, відіграє певну роль у досягненні балансу економічних інтересів різних країн.

Функції, які покладаються на **М.т.**, в основному залежать від рівня розвитку економіки країни. Так, у країнах, що розвиваються, **М.т.** виконують насамперед фіскальні функції, тобто є джерелом отримання додаткових коштів та поповнення державного бюджету. В країнах із розвинутою економікою **М.т.** виконують переважно функцію регулятора зовнішньоторговельних потоків, а у трудомістких галузях **М.т.** – захисну функцію, забезпечуючи інтереси національних виробників. Це зумовлює необхідність оцінки ефективності митного оподаткування, надання загальної характеристики мита, необхідність аналізу застосування **М.т.** з точки зору товарних позицій, які ними оподатковуються.

Зміст протекціоністської функції **М.т.** полягає в тому, що при стягненні мита з імпортованих товарів збільшується їх вартість у процесі реалізації на внутрішньому ринку краї-

ни-імпортера. Це, у свою чергу, підвищує конкурентоспроможність аналогічних товарів, що виробляються національною промисловістю чи сільським господарством.

Поряд з протекціоністською функцією **М.т.** виконує фіскальні функції – забезпечує надходження додаткових коштів від стягнення мита до бюджету країни. Фіскальне мито суттєво відрізняється від мита, що виконує протекціоністські функції, тим, що воно є джерелом доходів, які надходять до бюджету, і впливає на витрати покупців, які не можуть обходитися без імпортованих товарів. Проте здебільшого мито, спочатку виконуючи виключно фіскальні функції, з часом набуває рис протекціоністського, тому можна вважати, що суттєвої різниці між ними не існує.

Сьогодні за умов активізації процесів лібералізації у світовій торгівлі політика протекціонізму концентрується здебільшого в окремих, досить вузьких галузях. У торгівлі між розвиненими країнами протекціоністські заходи вживаються в сільському господарстві, текстильній промисловості, виробництві одягу та сталі, а в торгівлі розвинених країн із країнами, що розвиваються – переважно у галузі експорту промислових товарів.

На відміну від протекціонізму вільна торгівля передбачає ліквідацію митних та інших бар'єрів на шляху руху товарів між країнами. Політика вільної торгівлі – це політика мінімального державного втручання у зовнішню торгівлю.

Розвинуті країни можуть знижувати ціни на товари за рахунок зниження попиту на них або з метою поліпшення умов торгівлі можуть вводити митний тариф, який змусить іноземних постачальників знизити ціни. Така ситуація є характерною для цілої низки сільськогосподарських товарів, які мають досить низький рівень еластичності попиту, при цьому їх виробництво та споживання сконцентровані в кількох місцях. Після введення додаткового податку або підвищення ставки мита (імпортного мита) постачальник, побоюючись втратити вигідний експортний ринок, може вдатися на зниження ціни, що перевищує розмір податку, який вводиться або ставка якого підвищується. Однією з умов, за якої експортери готові піти на таке зниження ціни, є високий рівень споживання у країні, що імпортує, або вводить нове мито. Як приклад можна розглядати поста-

чання масла на початку 70-х рр. ХХ ст. до Великобританії з Нової Зеландії. Вступ Англії до “Спільного ринку” та пов’язане з цим підвищення ввізного мита змусило постачальників різко знизити ціни, що дало змогу, навіть втративши певні прибутки, зберегти за собою більшу частину британського ринку.

Нині рівень ставок **М.т.** у промислово розвинених країнах є відносно низьким – близько 6% від вартості товару, тоді як у державах з перехідною економікою та в країнах, що розвиваються, рівень митного обкладання імпорту є значно вищим.

М.т. передбачає встановлення ставок мита: преференційних, пільгових, повних. Подібна структура митного тарифу є типовою і дає змогу використовувати мито диференційовано, залежно від конкретного торговельно-політичного режиму, що встановлюється у зовнішній торгівлі країни з іншими країнами. Більшість країн Європи та Америки мають аналогічно побудовані митні тарифи.

М.т. розрізняють товари за ознакою виробництва, тобто товари, що належать до однієї галузі виробництва і які об’єднуються в окремі групи. Так, у промислово розвинених країнах **М.т.** будуються таким чином, щоб рівень оподаткування збільшувався разом із ускладненням ступеня обробки товарів. Таким чином, розмір діючої ставки митного захисту має збільшуватися пропорційно до зростання різниці між розміром мита на готові вироби та сировину і частки сировини, яка входить до певного виробу.

М.т. також виконує функцію створення умов ефективної та безпечної інтеграції країни до світової економіки. Однак це є завданням не тільки митно-тарифної, а й митної політики країни у цілому.

У всьому світі **М.т.** вважається одним з основних інструментів структурного державного управління економікою.

Літ.: *Борисов К. Г.* Международное таможенное право : учеб. пособие для студентов вузов / К. Г. Борисов. – М. : Изд-во Рос. Ун-та дружбы народов, 2004; *Митна служба в системі державного управління* : навч. посіб. / Н. А. Липовська, П. В. Пашко, І. В. Письменний та ін. – Дніпропетровськ : АМСУ, 2009; *Мороз Д. А.* Международные организации. Некоторые вопросы теории / Д. А. Мороз. – М. : [б. и.], 2005; *Письмаченко Л. М.* Державне управління зовнішньоторговельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль : монографія / Л. М. Письмаченко. – Донецьк :

ТОВ “Юго-Восток, Лтд.”, 2008; *Сандровский К. К.* Международное таможенное право : учеб. для вузов по спец. “Правоведение” / К. К. Сандровский. – 3-е изд., испр. – К. : Знание, 2005; *Митна справа* : навч. посіб. : у 3 т. / за ред. А. Д. Войцешука. – К. : Мануфактура, 2006.

Доротич С.І., Липовська Н.А.

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА – свідомий і цілеспрямований вплив суспільства на міграційні процеси з метою формування їх найбільш бажаної інтенсивності, спрямованості та складу на основі притаманних їм закономірностей і тенденцій.

М.п. у вузькому розумінні спрямована на регулювання чисельності, складу, спрямованості переміщень населення, а в більш широкому – це державна доктрина чи концепція регулювання міграційних процесів, нерозривно пов’язана з економічною, соціальною, демографічною, національною, культурною політикою.

З одного боку, **М.п.** є процесом узгодження державних інтересів у сфері з інтересами мігрантів, місцевих громад, економічних та політичних еліт, партій та інших інститутів, а з другого – це процес взаємодії між державами з метою забезпечення динамічного розвитку і країн походження, і призначення мігрантів, спрямованого на подолання асиметрії, покладеної в основу глобальних переміщень людських потоків.

Адекватна **М.п.** має відповідати кільком критеріям: її розробники та їхні соціальні партнери мають бути добре інформованими щодо міграційної ситуації, причому використовувати максимально актуальну і достовірну інформацію; формування **М.п.** має бути відкритим і прозорим, тобто зрозумілим для суспільства, що тільки й може забезпечити громадську підтримку; особливо важливо, щоб політика мала чіткі цілі та завдання, бажано сформульовані таким чином, щоб вони досягалися послідовно.

Цілі **М.п.** є поняттям конкретно-історичним, змінюваним залежно від етапу розвитку держави і суспільства, а її конкретний зміст великою мірою залежить від суспільного ладу, історичних традицій та особливостей культури, міжнародних зв’язків, розстановки політичних сил тощо. Саме від того, які цілі визначено, що в міграційній сфері визнано таким, що відповідає інтересам держави, суспільства та окремих його членів, залежить формулювання конкретних завдань та

створення інструментів для їх вирішення, тобто міграційного законодавства та уповноважених у міграційній сфері інституцій.

Для правильного вибору мети необхідним є глибокий аналіз міграційних процесів та соціально-економічного становища країни впродовж досить тривалого часу. При цьому необхідно враховувати внутрішні закономірності розвитку міграційних процесів, зокрема їх тристадійність (де першою стадією є формування рухливості населення, другою – власне переміщення, а третьою – приживаність мігрантів на новому місці), що вимагає різних методів та політичних інструментів державного впливу на різних стадіях міграційного процесу. Важливо також усвідомлювати механізми прийняття індивідуального рішення щодо міграції, на яке впливають як умови життєдіяльності людей (об'єктивні фактори міграції), так і особистісні реакції на ці умови (суб'єктивні фактори міграції, які залежать від віку, статі, сімейного стану, освіти та інших характеристик особи, а також ціннісних орієнтацій).

У найбільш загальній формі мета **М.п.** може мати лише три варіанти: зменшення імміграції/еміграції, збільшення імміграції/еміграції, збереження у цій сфері статусу-кво. За даними ООН, ставлення урядів до міжнародних міграцій під впливом усвідомлення їх потенціалу, а також пов'язаних з ними викликів почало змінюватися. Якщо в 1996 р. 40% урядів країн світу ставили за мету зменшення імміграції, то впродовж наступного десятиліття ця частка скоротилася майже вдвічі. Із 78 держав, які в 1996 р. вважали за необхідне знизити рівень імміграції, нині 35 заявили, що хотіли б залишити імміграцію на існуючому рівні, 7 не планують жодних регулятивних заходів, а 5 спрямовують зусилля на збільшення імміграції. Лише 31 країна світу, як і раніше, має на меті зменшення імміграції. У групі розвинутих країн 1996 р. 60% намагалися стримати імміграцію іноземців, тепер таку позицію декларують лише 12%, тобто 6 країн (Данія, Естонія, Франція, Італія, Нідерланди, Румунія). Разом з тим Данія, Франція та Нідерланди мають програми залучення кваліфікованих працівників, а Італія – некваліфікованих мігрантів на тимчасовій основі.

Серед країн, що розвиваються, частка держав, які прагнули зменшити імміграцію, також скоротилася (в Азії, де раніше більшість країн прагнули зменшити імміграцію, – до 1/3).

На противагу цьому частка урядів, які бажали б зменшити еміграцію власних громадян, залишається незмінною і становить близько 25% країн-членів ООН. Водночас уряди країн походження все активніше вдаються до заходів із захисту прав громадян, працевлаштованих зарубіжними роботодавцями, заохочення мігрантів до повернення на батьківщину, зміцнення зв'язків з громадами співвітчизників за кордоном. 11 країн походження вважають за потрібне на сучасному етапі розвитку збільшити еміграцію. Це Бангладеш, Індія, Індонезія, Йорданія, Непал, Пакистан, Таїланд, Туніс, Тувал, В'єтнам та Ємен. Залежно від визначення стратегічної мети розробляються тактичні пріоритети та завдання **М.п.**, що реалізуються в чотирьох основних сферах: 1) сприяння нормативній міграції працівників, спеціалістів, студентів, сімей, туристів і т.ін., тобто безпечному пересуванню з однієї країни до іншої з мінімальними труднощами і затримками і на законних підставах; 2) регулювання міграції з метою запобігання прибуттю осіб, яким на законних підставах відмовлено у в'їзді, скорочення неурегульованих міграційних потоків, боротьба із правопорушеннями у сфері міграції; 3) надання вимушеним мігрантам (біженцям, внутрішнім переміщеним особам, жертвам воєнних конфліктів) захисту та допомоги як в облаштуванні в місцях притулку, так і в поверненні на батьківщину в разі нормалізації ситуації; 4) сприяння максимальному використанню позитивного впливу міграції на розвиток в інтересах окремих мігрантів та суспільства в цілому, зокрема інтеграції мігрантів у суспільство країни прийому, переказам зароблених за кордоном коштів, поверненню кваліфікованих мігрантів на батьківщину, зміцненню зв'язків з діаспорами тощо.

Формування **М.п.** України розпочалося після здобуття незалежності. Її основні принципи задекларовані в Конституції України, серед яких – право на свободу пересування і вибір місця проживання, право вільно покидати країну і повертатися на її територію, обов'язок держави надавати підтримку громадянам, які перебувають за кордоном, рівність прав іноземців, можливість отримання ними притулку в Україні тощо. Указами Президента було визначено основні напрями **М.п.** політики, серед яких – сприяння репатріації українців та вихідців з Украї-

ни інших національностей; сприяння поверненню та облаштуванню колишніх депортованих за національною ознакою; захист соціально-економічних інтересів і прав українських працівників-мігрантів; надання допомоги біженцям; регулювання імміграції іноземців відповідно до інтересів країни.

Літ.: Малиновська О. А. Міграція та міграційна політика : навч. посіб. / О. А. Малиновська. – К. : Центр учб. л-ри, 2010; Юдина Т. Н. Миграция: словарь основных терминов : учеб. пособие / Т. Н. Юдина. – М. : Изд-во РГСУ ; Академ. проект, 2007.

Малиновська О.А.

МІГРАЦІЯ МІЖНАРОДНА – переміщення людей через державні кордони, на відміну від внутрішньої міграції, що є переміщенням всередині однієї країни між її адміністративними одиницями, населеними пунктами.

За визначенням, запропонованим Міжнародною організацією з міграцій (МОМ), “міжнародна міграція пов’язана з перетином одного або й кількох міждержавних кордонів і призводить до зміни правового статусу особи”.

За напрямом відносно окремої території сукупність зовнішніх переміщень населення розподіляється на еміграцію, тобто вибуття, та імміграцію, або прибуття.

Щодо учасника міжнародних переміщень, тобто міжнародного мігранта (іммігранта, емігранта), відповідно до рекомендацій ООН ним є будь-яка особа, яка змінила країну свого звичайного проживання, тобто країну, де вона має місце проживання і де звичайно проводить щоденні години відпочинку. Таким чином, поїздки з метою рекреації та туризму, відвідини друзів та знайомих, відрядження, поїздки на лікування або релігійне паломництво, а також “човникова міграція” не вважалися міграцією.

Відповідно до умов прийняття рішення про переїзд **М.м.** поділяється на добровільну і вимушену. Перша є наслідком вільного вибору, коли переїзд не зумовлений неможливістю знайти альтернативу за місцем попереднього проживання, і має здебільшого економічні мотиви, зокрема покращання матеріального становища. На протигагу цьому причини вимушеної **М.м.** є переважно політичними. Це політичні, етнічні, релігійні та інші переслідування, воєнні конфлікти, а також стихійні лиха, екологічні чи техногенні катастрофи.

Розподілом **М.м.** на добровільні та вимушені можливості її типологія не обмежується. Тип

М.м. – це сукупність сталих і сутнісних її рис, до яких можна віднести причини, мету, частоту поїздок, тривалість перебування, правові підстави тощо. Оскільки міграційні переміщення одночасно мають не одну, а кілька характеристик, їх поділ не є однозначним і остаточним, окремі типи **М.м.** перетинаються, а їх учасники, лише один раз змінивши місце проживання, можуть бути суб’єктами міграційних переміщень різних типів.

За ознакою постійності перебування за місцем призначення виокремлюють незворотну **М.м.** (повну, стаціонарну), яка є переселенням для постійного проживання. Всі інші типи **М.м.** можна об’єднати під назвою тимчасової, тобто такої, що здійснюється на певний строк, після закінчення якого мігрант повертається до попереднього місця проживання.

Якщо в основу типології покласти мету міграційних переміщень, то найбільш поширеною формою виявиться трудова міграція (міграція робочої сили), тобто переїзди з метою працевлаштування.

Щоденні (або щотижневі) поїздки з країни проживання до країни працевлаштування називаються маятниковою міграцією. Оскільки, як правило, їх здійснюють мешканці прикордонної зони, таких мігрантів називають “фронтальєрами”.

Переміщення до місць тимчасової роботи (сільгоспроботи, будівництво, сфера послуг протягом курортного сезону) та проживання в зарубіжній країні впродовж кількох місяців при наступному поверненні на батьківщину є сезонною міграцією.

Швидко розвивається навчальна міграція, тобто така, що здійснюється з освітньою метою. Поширеним на сьогодні видом міграції є незаконна (недегальна, нерегульована) міграція, яка відбувається з порушенням правил в’їзду, перебування або здійснення економічної діяльності.

Наведений перелік не є вичерпним. Використовуючи інші суттєві ознаки переміщень, можна виділяти інші типи міграцій, наприклад сімейну (з метою воз’єднання сімей), екологічну, етнічну, транзитну тощо.

Виокремлення найважливіших ознак і, відповідно, типу міграції є надзвичайно важливим при виробці та вжитті політичних та управлінських заходів у міграційній сфері, оскільки кожний з її типів потребує специфічного підходу. Проблема, однак, полягає в тому, що однозначної межі між ними не існує.

М.м. притаманна всім людським суспільствам та державам. Проте в кожний історичний період вона відрізнялася певними характеристиками. Серед особливостей сучасної доби передовсім слід згадати розширення масштабів та наростання інтенсивності переміщень населення, що є результатом глобалізації світової економіки, революції у засобах транспорту і зв'язку, все більшої поваги до прав людини, у тому числі і права на свободу пересування. За оцінками, понад 214 млн осіб, або 3,1% населення планети, є міжнародними мігрантами, тобто проживають не в тих країнах, де вони народилися.

Наступна особливість – якісні зміни в моделях **М.м.**: все менше домінує традиційне переселення для постійного проживання, а значного поширення набули короткотермінові трудові чи навчальні поїздки, тривалі, проте все ж тимчасове перебування за кордоном, поетапна **М.м.** з однієї країни до іншої, яка часом завершується поверненням на батьківщину.

Урізноманітнився склад міграційних потоків: серед мігрантів зростає частка висококваліфікованих осіб, молоді, жінок, які становлять на сьогодні уже 49,6% мігрантів, що дає підстави стверджувати про фемінізацію **М.м.**

Ускладнилися вектори руху мігрантів на планеті. Населення все більшої кількості держав включається в міжнародні переміщення, причому поділ на країни походження та призначення вже не такий однозначний: все більше держав одночасно і віддають, і приймають населення. Хоча основним регіоном тяжіння для мігрантів залишаються розвинуті країни, проте третина світових мігрантів циркулює між країнами, що розвиваються. Сьогодні **М.м.** у сучасному світі справляє як ніколи великий вплив на демографічну, соціально-економічну, етнокультурну ситуацію. Її наслідки, як і будь-якого складного соціального процесу, неоднозначні. Попри це світовою спільнотою визнано значний позитивний потенціал **М.м.** як могутнього чинника розвитку в інтересах і країн походження, і країн призначення, і самих мігрантів. Рівень використання цього потенціалу та мінімізації негативних наслідків **М.м.** залежить від цілеспрямованої політичної та управлінської діяльності національних держав та їх міжнародного співробітництва.

Літ.: Малиновська О. А. Міграція та міграційна політика : навч. посіб. / О. А. Малиновська. – К. : Центр учб. л-ри, 2010; *Международная мигра-*

ция и развитие : Докл. Генер. секретаря. Организация Объединенных Наций. А/60/871. – Режим доступа : http://www.un.org/russian/esa/economic/a59_325.pdf; Юдина Т. Н. Миграция: словарь основных терминов : учеб. пособие / Т. Н. Юдина. – М. : Изд-во РГСУ ; Академ. проект, 2007.

Малиновська О.А.

МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ (від лат. migration – переміщення, переселення) за найбільш широким визначенням – просторовий рух населення між населеними пунктами однієї або різних адміністративно-територіальних одиниць незалежно від його тривалості, регулярності та цілей. Це можуть бути епізодичні переміщення, тобто такі, які здійснюються несистематично і не мають сталих маршрутів, маятникова **М.н.**, що регулярно з'єднує місця проживання та зайнятості, сезонна, тобто зумовлена сезонною зайнятістю, а також територіальні переміщення, пов'язані із зміною місця проживання, що відповідає вузькому розумінню **М.н.**

У науковій літературі термін **М.н.** вживається як в однині, так і в множині внаслідок множинності окремих актів переселення, які формують цей феномен.

Сутність **М.н.** виявляється через її функції. Серед них – прискорювальна, селективна та розподільча. Прискорювальна функція полягає в тому, що територіальні переміщення людей зумовлюють розширення знань, обмін досвідом, взаємозбагачення особистостей як мігрантів, так і мешканців території, куди вони прибувають. Інакше кажучи, **М.н.** сприяє розвитку населення. Розподільча функція **М.н.** здійснюється внаслідок переміщень населення під впливом нерівномірності попиту і пропозиції робочої сили, умов і можливостей прикладання праці та її оплати. Селективна функція виявляється у тому, що різні соціально-демографічні групи беруть участь у міграційних переміщеннях по-різному. Наприклад, більш рухливими є особи працездатного віку. Легше наважуються на переїзд нещодавні мігранти, ніж корінні мешканці, які ніколи не міняли місця проживання.

Переселенням притаманні економічна і соціальна функції. Перша зводиться до поєднання із засобами виробництва робочої сили та її носія – працездатного населення, що має призводити до забезпечення кількісної та якісної відповідності між матеріальними та особистісними факторами виробництва. Друга виявляється у підви-

щенні в результаті міграції життєвого рівня мігрантів, їхнього соціального статусу.

Притаманні міграціям функції можуть використовуватися для досягнення певних політико-управлінських цілей, наприклад перерозподілу населення та робочої сили, освоєння нового виробництва та підприємницького досвіду тощо.

Міграції є процесом, тобто сукупністю подій, а саме фактів вибуття, прибуття чи переселення. Виділяють три його стадії: початкову, основну та завершальну, кожна з яких має свої якісні характеристики.

Початкова стадія міграційного процесу – це формування міграційної рухливості, готовності до зміни місця проживання. Основна стадія – власне переселення. Завершальною стадією міграційного процесу є приживаність мігранта. Вона означає перехід новоселів до складу постійних жителів і включає, з одного боку, пристосування людини до нових умов життя, тобто адаптацію, а з другого – створення нових умов життя відповідно до потреб людини, тобто облаштування.

Близький до приживаності термін інтеграція. Проте його зміст є ширшим. Інтеграція передбачає не лише адаптацію та облаштування мігрантів на новому місці проживання, а й пристосування суспільства, що приймає, до них. Уявлення про стадійність міграційного процесу є принциповим для управління ним, оскільки засоби державного впливу мають бути якісно різними на різних його стадіях. Фактори **М.н.** – це сукупність умов, що впливають на прийняття рішення про переїзд. Вони поділяються на постійно діючі, які не піддаються управлінню (клімат, природні умови), тимчасові, на які держава може впливати опосередковано (наявність соціальної інфраструктури, привабливих робочих місць, етнічний та гендерний склад населення); змінні, що піддаються прямому регулюванню (розмір заробітної плати, встановлення чи скасування пільг).

Фактори **М.н.** впливають на неї не прямо, а опосередковано, через свідомість людини, тобто міграція є результатом взаємодії об'єктивних соціально-економічних умов та індивідуальної реакції на ці умови, її фактори можуть бути як об'єктивними, так і суб'єктивними.

Звідси управління міграційним процесом має відбуватися шляхом або зміни середовища, що впливає на міграційну поведінку людини, або зміни самої людини, точніше, її свідомості.

Літ.: *Малиновська О. А.* Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями / *О. А. Малиновська.* – К. : Вид-во НАДУ, 2004; *Рыбаковский Л. Л.* Стадии миграционного процесса / *Л. Л. Рыбаковский.* – М. : М-во по делам федерации, нац. и миграц. политики Рос. Федерации, 2001; *Юдина Т. Н.* Миграция: словарь основных терминов : учеб. пособие / *Т. Н. Юдина.* – М. : Изд-во РГСУ ; Академ. проект, 2007.

Малиновська О. А.

МІГРАЦІЯ ТРУДОВА (англ. labour migration) – просторова активність (переміщення, переселення) робочої сили та працездатного населення в межах національного або міждержавного простору, пов'язана з перетином кордонів населеного пункту, територіально-адміністративної одиниці або держави і мотивована пошуком нового місця роботи. **М.т.** передбачає, що особа наймається в працедавця. За визначенням Конвенції ООН про працівників-мігрантів працевлаштування особи відбувається інакше, ніж за власний рахунок. Тобто особи, які змінюють своє місце перебування з метою заснування підприємницької діяльності, не належать до **М.т.** Метою **М.т.** виступає поліпшення умов життя за рахунок вищої оплати праці. Існує розгалужена класифікація **М.т.** Існують такі види **М.т.**: зовнішня або міжнародна – пов'язана з перетином державного кордону; і внутрішня – в межах держави; зворотна – переміщення працівників, які мають намір повернутися до попереднього місця перебування через певний час; і незворотна – переїзд працівника на постійне місце проживання на іншій території; постійна – характеризується системністю і стабільністю потоків трудових мігрантів; й епізодична – здійснюється нерегулярно як у часі, так і в просторі; маятникова – масові циклічні (щоденні, щотижневі, щомісячні тощо) переміщення працівників з місця проживання до місця працевлаштування і назад, відбуваються без зміни місця проживання; сезонна – **М.т.**, обсяг і частота якої залежить від пори року; організована – здійснюється завдяки діяльності різних організацій: органів державної влади і управління, агентств з працевлаштування, громадських організацій тощо і неорганізована (самостійна) – здійснюється самостійно працівником без звернення до спеціальних структур; легальна – відбувається з дотриманням норм права країни походження і призначення; і неле-

гальна – пов’язана із правопорушеннями різного роду: нелегальне прибуття, нелегальне перебування, нелегальне працевлаштування; кваліфікована і некваліфікована – ці види залежать від рівня кваліфікації робочої сили, яка мігрує; масова – одночасне або впродовж короткого періоду переміщення великої кількості працівників з одного місця перебування; і поодинокі – окремі випадки переміщення малої кількості працівників; прогнозована або передбачувана – **М.т.**, кількість, напрямки або інші особливості якої можна передбачити, і раптова/спонтанна – пов’язана зазвичай із надзвичайними ситуаціями, а тому не може бути спрогнозована або передбачена; вимушена – відбувається у зв’язку із введенням примусових заходів, імперативних приписів органів державної влади; і добровільна – здійснюється за власним бажанням працівника, проте може стимулюватись, заохочуватись органами державної влади, приватними структурами чи іншими зацікавленими організаціями; успішна і неуспішна – розкривається через суб’єктивне сприйняття особою умов свого перебування та працевлаштування порівняно з тими, які особа мала до міграції; далека і близька – критерієм цієї класифікації виступає відстань, яку долає мігрант, хоча в умовах глобалізації цей вид може втрачати свою сутність; впорядкована, контрольована, планова – здійснюється відповідно до потреб ринку праці, передбачених органами державного управління і завдяки діяльності цих органів.

Існують різні причини **М.т.** Насамперед її пов’язують з бажанням особи поліпшити свій соціально-економічний статус у зв’язку з безробіттям, довготривалими невиплатами заробітної плати, її малими розмірами, зубожінням тощо. Проте **М.т.** фахівців дефіцитних професій, тобто тих, на які існує високий попит, може відбуватись незалежно від соціально-економічних умов у місці проживання, а з метою отримання ще більших прибутків, кращого соціального забезпечення, ліпших можливостей для самореалізації тощо. Іншим прикладом причин **М.т.** є імперативні приписи держави, як у випадку примусової міграції.

Виділяють різні фактори, які можуть сприяти **М.т.**, заохочувати її або ж, навпаки, стримувати, причому ці фактори можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми.

До внутрішніх сприяючих факторів можна віднести: соціально-економічну ситуацію, спад виробництва і кризи народного господарства, реформаційні прорахунки та невдачі, які настають у результаті політики уряду, загострення економічних протиріч і соціальних суперечностей, скорочення ринку праці, що призводить до масового безробіття на території походження **М.т.** Факторами заохочення є дії зацікавлених осіб ззовні, прикладами яких є державні програми сусідніх з Україною країн (Польща, Болгарія та ін.) щодо залучення з України молоді та робочої сили. Такі фактори є зовнішніми. Стримуючі фактори можуть бути і зовнішніми, і внутрішніми та пов’язані, зазвичай, із впровадженням різних обмежувальних, контрольних, каральних заходів, які здійснюються урядами країн призначення чи/і походження мігрантів. До загальних сприяючих факторів належить розвиток комунікацій: транспортних, інформаційного зв’язку тощо.

Результати **М.т.** можуть бути різними: позитивними і негативними та змінюватись у часовому вимірі. Зокрема, виїзд громадян позбавляє уряд малорозвиненої держави проблем забезпечення їх місцем роботи, проте через 10-15 років, з розвитком держави, може з’ясуватись, що не вистачає робочої сили. Так само країна, яка приймає трудових мігрантів, в короткостроковій перспективі розв’язує проблему нестачі фахівців, адже відбувається приплив тих кадрів, які забезпечують своєю діяльністю галузі виробництва, культури, науки, техніки та ін. Однак з часом уряду цієї країни доведеться вирішувати питання інтеграції мігрантів у суспільство, подолання міжкультурних, міжетнічних конфліктів, расизму, ксенофобії тощо. Зростання **М.т.** “породжує велику кількість політико-правових, соціально-економічних, мовно-культурних та інших проблем, які можуть призводити до антиміграційних настроїв серед населення” приймаючої країни. Наслідком цього можуть ставати обмежувальні заходи, які вживає уряд приймаючої країни: вислання мігрантів, зменшення міграційних квот, прийняття більш жорстких міграційних законодавчих актів, посилення міграційного контролю і нагляду тощо. **М.т.** приводить до формування діаспори. Масова **М.т.** може приводити до локального поселення трудових мігрантів і утворення специфічних мікрорайонів, які

характеризуються етнічною одноманітністю, дотриманням звичаїв, традицій країни походження мігрантів, а з часом приймаюча країна може втратити контроль над внутрішніми процесами, що відбуваються в подібних мікрорайонах (наприклад поселення китайців, т. зв. “чайнатауни”, афроамериканців, т. зв. “гарлеми” в Нью-Йорку в США; поселення мусульман, ромів румунського походження – у Франції). Це, у свою чергу, може призвести до різних форм соціального виключення мігрантів та актів протесту місцевого населення проти мігрантів або ж, навпаки, – мігрантів проти місцевого населення. Політика уряду у сфері **М.т.** є показником стану суспільства: держави з нестабільною внутрішньою ситуацією побоюються в результаті **М.т.** порушити суспільну рівновагу, тоді як сильні благополучні країни сприймають її як джерело збагачення й урізноманітнення суспільного буття. Саме ставлення до **М.т.** визначає тип міграційної політики, яку буде втілювати уряд відповідної держави. Сьогодні уряди більшості країн світу та міжнародних організацій виступають за створення системи впорядкованої, контрольованої та планової **М.т.**

У сучасних умовах регулювання **М.т.** може здійснюватись на різних рівнях: державному (законодавство певної країни), міждержавному (двосторонні угоди між певними країнами), регіональному (прийняття спільних положень, які регулюють **М.т.** між країнами певного регіону. Ці положення є спільними як у відносинах між державами, що їх прийняли, так і у їх відносинах з іншими державами. Зразком тут виступає міграційна політика Європейського Союзу, договори СНД, НАФТА) та глобальному (правові акти організацій загальносвітового масштабу, таких як ООН, МОП, МОМ. Зазвичай містять положення загального характеру, наприклад щодо захисту прав трудових мігрантів).

В Україні особливу увагу вивченню **М.т.** почали приділяти з кінця 90-х рр. ХХ ст. Серед найвідоміших вітчизняних дослідників цього питання варто згадати: Ю.Римаренка, Б.Кравченка, О.Малиновську, В.Скуратівського, І.Петрова, О.Хомра, А.Платонова, С.Мосьондза, О.Левцуна та ін. У листопаді 2004 р. відбулися парламентські слухання щодо стану та проблем правового і соціального статусу сучасної української **М.т.** У червні 2007 р. було проведено засідання

Ради національної безпеки та оборони України, присвячене державній міграційній політиці України та невідкладним заходам щодо підвищення її ефективності.

Літ.: *Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри* : енциклопедія. – К. : Довіра, 1998; *Малиновська О.* Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями : монографія / О. Малиновська. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; *Бондырева С. К.* Миграция (сущность и явление) / С. К. Бондырева, Д. В. Колесов. – М. : Изд-во Моск. психолого-социального ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО “МОДЭК”, 2004; *Конвенції та рекомендації / Міжнародна організація праці.* 1-2 т. – Женева : Міжнар. бюро праці, 2001; *Євтух В. Б.* Етносоціологія: терміни та поняття : навч. посіб. / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, К. Ю. Галушко та ін. – К. : Вид-во УАННП “Фенікс”, 2003; *Соціальна політика* : навч. посіб. / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. – 2-е вид., допов. та переробл. – К. : Вид-во УАДУ, 2003.

Чулаєвська М.Є.

МІЖАМЕРИКАНСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ (МАБР) (англ. Inter-American Development Bank, IDB) створений у 1959 р. на основі Угоди, підготовленої спеціальним комітетом Організації американських держав (ОАД). Членами **МАБР** є 46 країн, у тому числі 26 країн Латинської Америки і Карибського басейну, які в сукупності мають 50,02% голосів і 22 нерегіональних члени, включаючи Бельгію, Великобританію, Німеччину, Данію, Ізраїль, Іспанію, Італію, Канаду, КНР, Нідерланди, Норвегію, США, Фінляндію, Францію, Швецію, Японію, найбільшим з яких за часткою капіталу є США (30,01%).

Створені державами Америки банки розвитку – Міжамериканський банк розвитку (**МАБР**), Карибський банк розвитку (КБР), Східнокарибський центральний банк, Центральньоамериканський банк економічної інтеграції (ЦАБЕ) – надають сприяння у прискоренні економічного і соціального розвитку; в розвитку економічної інтеграції; збільшенні приватних і державних інвестицій в економіку; фінансуванні економічних і соціальних проектів по галузях економіки; наданні технічної допомоги; у розробці проектів; більш раціональному використанні природних ресурсів; розвитку внутрішньо-регіональної торгівлі.

Цілі **МАБР**: надання допомоги у прискоренні економічного і соціального розвитку

країн Латинської Америки і Карибського басейну; сприяння приватним і державним інвестиціям в економіку цих країн; співробітництво з країнами-членами МАБР, спрямоване на орієнтацію їх політики на більш ефективне використання ресурсів на основі взаємодоповнюваності економік та розвитку зовнішньої торгівлі.

Пріоритетне значення в економіці мають: промисловість (включаючи добувну), енергетика, сільське господарство і рибальство, транспорт, туризм та малі підприємства, інфраструктура. У соціальній сфері особлива увага приділяється охороні навколишнього середовища, науці і техніці, системі освіти та охорони здоров'я, розвитку міського господарства.

До числа пріоритетних сфер належать: подолання бідності та соціальних диспропорцій; задоволення потреб малих та уразливих країн; забезпечення розвитку за рахунок приватного сектору; реагування на кліматичні зміни, використання поновлювальних джерел енергії та розбудова екологічної стійкості; сприяння регіональній співпраці та інтеграції. Фінансові ресурси банку складаються з власного капіталу, коштів, отриманих у результаті запозичень, на грошових ринках, та інших доступних ресурсів, зокрема трастових фондів, що їх створюють держави-члени для фінансування конкретних проектів розвитку. Банк управляє Фондом спеціальних операцій – ФСТ, ресурси якого становлять оплачені внески в капітал Банку. ФСТ надає позики на пільгових умовах для здійснення проектів у найменш розвинених країнах. У віданні Банку перебуває також Трастовий фонд соціального прогресу, Венесуельський трастовий фонд і трастові фонди технічного співробітництва, призначені для надання допомоги країнам Латинської Америки.

У 1993 р. країнами-членами Банку був створений Багатосторонній інвестиційний фонд (БІФ), метою якого є сприяння інвестиціям шляхом надання позик і субсидій у невеликих розмірах. Фонд управляється Банком у рамках спеціальної програми. Частиною групи МАБР є Міжамериканська інвестиційна корпорація (МАІК), створена в 1989 р. Банк має свої відділення в Європі та Азії.

Літ.: *Офіційний сайт МАБР.* – Режим доступу : <http://www.iadb.org>

Стрельцов В.Ю.

МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ ПОВІТРЯНОГО ТРАНСПОРТУ (ІАТА) – міжнарод-

на неурядова організація, яка виступає координатором і представником інтересів авіатранспортної галузі у таких сферах, як: забезпечення безпеки польотів, здійснення польотів, тарифна політика, техобслуговування, авіаційна безпека, розробка міжнародних стандартів спільно з ІКАО тощо.

ІАТА стала спадкоємницею заснованого 28 серпня 1919 р. у Гаазі (Нідерланди) союзу авіакомпаній – Міжнародної асоціації повітряного руху (*International Air Traffic Association*). Основною метою Асоціації була організація безпечних, регулярних і рентабельних повітряних перевезень людей і вантажів, а також сприяння спільній роботі всіх підприємств, що беруть участь у міжнародних повітряних перевезеннях. Робота Асоціації була на певний час припинена через Другу світову війну. У квітні 1945 р. в Гавані (Куба) було створено нову організацію – Міжнародну асоціацію повітряного транспорту (*International Air Transport Association*). На той час вона мала 57 членів із 31 країни, в основному з європейських і північноамериканських.

За час свого існування ІАТА розробила комерційні стандарти, які побудували світову промисловість повітряного транспорту. Сьогодні місією ІАТА є представництво, керівництво та обслуговування авіаційної галузі. ІАТА має 115 представництв по всьому світу, станом на 2010 р. її членами були 230 авіакомпаній, що здійснювали 93% усіх міжнародних рейсів.

ІАТА представляє інтереси авіакомпаній по всьому світу, її метою є надання допомоги авіакомпаніям за рахунок спрощення процесів і підвищення зручності пасажирів при одночасному зниженні витрат і підвищенні ефективності. У цьому контексті ІАТА запровадила новаторський підхід у рамках ініціативи “Спрощення бізнесу”, що покликана змінити спосіб функціонування галузі авіатранспортної промисловості. Результатом впровадження цієї ініціативи мають стати кращі послуги для пасажирів та нижчі витрати для галузі.

Крім того, одним із пріоритетів діяльності ІАТА є безпека повітряного руху. ІАТА прагне до постійного поліпшення стандартів безпеки, зокрема через Програму аудиту експлуатаційної безпеки авіакомпаній (IOSA), яка призначена для оцінки систем експлуатаційного управління та контролю повітряних перевізників. Сьогодні IOSA – це передовий гармонізований стандарт усієї світової авіацій-

ної промисловості у сфері авіаперевезень та забезпечення їх безпеки. IOSA постійно підтримується в актуальному стані, допрацьовується, оцінюється і актуалізується відповідно до останніх вимог авіаційної галузі. Відповідно до вимог IATA всі авіакомпанії-члени IATA повинні пройти аудит IOSA. Компанії, що успішно пройшли процедуру перевірки, вносяться до реєстру операторів IOSA. На сьогодні сертифікацію IOSA здійснюють 8 незалежних аудиторських фірм, які пройшли акредитацію в IATA. Правила експлуатації IOSA включають 872 вимоги, відповідність яким повинна підтвердити авіакомпанія під час проходження аудиту. Сертифікат IOSA є обов'язковою умовою членства в IATA. Визнання безпеки роботи на міжнародному рівні гарантує більш високий статус авіаперевізника як на внутрішньому ринку, так і на ринку міжнародних авіаперевезень.

Іншим важливим завданням IATA є зведення до мінімуму негативного впливу повітряного транспорту на навколишнє середовище. IATA також забезпечує необхідну професійну підтримку всім зацікавленим особам та широкий спектр продуктів і експертних послуг, таких як публікації, навчання і консалтинг. Фінансові системи IATA допомагають перевізникам і туристичним компаніям максимізувати свої доходи.

Для споживачів IATA спрощує поїздки і процеси перевезень, зберігаючи при цьому витрати. Пасажири можуть зробити один телефонний дзвінок для замовлення квитка, сплатити в одній валюті, а потім використувати квиток на рейсах кількох авіакомпаній у ряді країн. IATA дає змогу авіакомпаніям працювати безпечно, надійно, ефективно й економічно відповідно до чітко визначених правил. IATA виступає як посередник між авіакомпаніями і пасажирами, а також перевізниками, оскільки застосовуються розроблені нею стандарти обслуговування та централізована фінансова система.

З 2007 р. Міжнародна асоціація повітряного транспорту оголосила про повний перехід на продаж авіаперевезень з використанням електронних квитків.

IATA присвоює коди аеропортам, авіакомпаніям і типам літаків для класифікації. Організаційна структура IATA включає Офіс Генерального директора та 6 офісів виконавчих директорів, це офіси: людського капіталу, правової служби, міжнародного аудиту, кому-

нікацій, авіаційного довілля та головного економіста. Крім того, асоціація має 5 основних підрозділів: корпоративні послуги; промислове розповсюдження та фінансові послуги; маркетинг та комерційні послуги; відносини з членами та урядами і корпоративний секретар; безпека, операції та інфраструктура.

Штаб-квартира IATA розташована в Монреалі (Канада). Європейський центр – в Женеві (Швейцарія).

Літ.: *Офіційний сайт IATA.* – Режим доступу : <http://www.iata.org>

Київець О.В.

МІЖНАРОДНА ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНА КОМІСІЯ (ІЕС/МЕК) – міжнародна некомерційна організація зі стандартизації у сфері електричних, електронних і суміжних технологій. МЕК є спільною платформою компаній, промисловості і уряду для зустрічей, обговорення і розробки міжнародних стандартів. Вона також управляє трьома глобальними системами оцінки відповідності, які підтверджують відповідність обладнання, систем або компонентів міжнародним стандартам.

МЕК була заснована в 1906 р. Спочатку штаб-квартира МЕК розташовувалася в Лондоні, а з 1948 р. і по сьогодні – в Женеві (Швейцарія). МЕК має регіональні центри в Південно-Східній Азії (Сінгапур), Латинській Америці (Сан-Пауло, Бразилія) та Північній Америці (Бостон, США).

МЕК запропонувала систему стандартів, яка в результаті стала одиницями СІ, сприяла розвитку і поширенню стандартів для одиниць вимірювання, зокрема гауса, герца і вебера. Також у 1938 р. був виданий міжнародний словник, метою якого була уніфікація електротехнічної термінології. Міжнародний електротехнічний словник залишається важливим напрямом роботи в електричних і електронних сферах промисловості.

До складу МЕК входять представники національних служб стандартів – національних комітетів. Кожен національний комітет представляє в МЕК інтереси своєї держави. Національні комітети призначають експертів та делегатів державних органів, асоціацій і наукових кіл для участі в технічній роботі та оцінці відповідності роботи МЕК.

Структура управління МЕК включає вищий керівний орган – Раду, в якій представлені всі національні комітети, а також виконавчий комітет. У рамках виконавчого комітету

функціонують три органи: орган управління стандартизацією, який здійснює управління роботою з розробки міжнародних стандартів; орган ринкової стратегії, який визначає ринкові пріоритети та здійснює огляд технологій; орган оцінювання відповідності, який здійснює управління політикою, системами та діяльністю з оцінювання відповідності. До структури органів входять технічні комітети, підкомітети і робочі групи. Бюджет **МЕК** складається з внесків країн-членів цієї організації та надходжень від продажу міжнародних стандартів.

Стандарти **МЕК** охоплюють широкий спектр технологій, включаючи виробництво і розповсюдження побутової техніки та офісного обладнання, напівпровідників, волоконної оптики, батарей сонячної енергії, нанотехнологій, морської енергії тощо. Усі міжнародні стандарти **МЕК** розробляються на основі консенсусу і представляють потреби ключових зацікавлених сторін кожної держави, що бере участь у роботі **МЕК**.

МЕК є провідною організацією у світі, яка готує і публікує міжнародні стандарти для всіх електричних, електронних і суміжних технологій, відомих під загальною назвою "Електротехніка". Деякі із стандартів **МЕК** розробляються спільно з Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO). Стандарти **МЕК** мають номери у діапазоні 60000-79999, і їх назви мають вид типу IEC 60411 Графічні символи. Номери старих стандартів **МЕК** були змінені в 1997 р. шляхом додавання числа 60000. Стандарти, розроблені спільно з Міжнародною організацією зі стандартизації, мають назви вигляду ISO / IEC 7498-1:1994 Взаємодія відкритих систем: базова еталонна модель.

Мільйони пристроїв, що містять електроніку або призначені для виробництва та використання електроенергії, створюються на основі міжнародних стандартів **МЕК** та проходять оцінювання відповідності.

Літ.: *Офіційний сайт Міжнародної електротехнічної комісії.* – Режим доступу : <http://www.iec.ch>
Київець О.В.

МІЖНАРОДНА МОРСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ – організація, заснована у 1948 р. на Морській конференції ООН у Женеві, на якій була прийнята Конвенція про Міжурядову морську консультативну організацію (так називалася **М.м.о.** до травня 1982 р.). Кон-

венція **М.м.о.** набула чинності 17 березня 1958 р. З 1959 р. **М.м.о.** – спеціалізована установа ООН. Її штаб-квартира розміщена в Лондоні. **М.м.о.** налічує 155 членів. Україна є членом **М.м.о.** з 1994 року.

Організація створена для сприяння міжнародній співпраці у сфері морських перевезень і морської торгівлі, а також установлення режиму безпеки на морі. Органи **М.м.о.**: Асамблея у складі представників усіх країн-членів (сесії один раз на два роки) визначає політику і програму діяльності організації, затверджує бюджет, вирішує питання про надання фінансової допомоги; Рада у складі 40 членів, що обираються на два роки, керує роботою **М.м.о.** між сесіями Асамблеї; Секретаріат на чолі з генеральним секретарем (складається з шести відділів: безпеки кораблів; морського середовища; правових питань і міжнародних зв'язків; конференцій; технічного співробітництва; управління). З інших органів слід назвати Юридичний комітет, Комітет із захисту морського середовища, Комітет з безпеки на морі, Комітет з технічного співробітництва, Комітет по забезпеченню судноплавства на морі, який, зокрема, вирішує питання спрощення документації і скорочення формальностей, пов'язаних зі здійсненням морських перевезень. Комітети відкриті для участі всіх держав-членів на рівних засадах.

Для досягнення поставлених цілей **М.м.о.** сприяла прийняттю близько 40 конвенцій і угод, понад 800 зведень рекомендацій та правил, які стосуються безпеки на морі, та заходів щодо запобігання забрудненню морського середовища.

Найбільш важливі конвенції **М.м.о.**: Міжнародна угода по забезпеченню безпеки життя на морі, яка була прийнята в 1960 р. і набула чинності у 1965 р. Ця угода включала цілу низку заходів щодо безпеки судноплавства, які передбачали: встановлення спеціальних машин та електричного обладнання, забезпечення пожежної безпеки, забезпечення рятувальним приладдям та радіозв'язком, правила безпечного пересування, правила перевезення особливо небезпечних вантажів і т. ін.; дві багатосторонні міжнародні угоди, які дають можливість країнам, що постраждали від нафтового забруднення на морі, отримати компенсацію за понесені збитки. Ці угоди були відредатовані у 1992 та 2000 р. у бік збільшення компенсацій; Угода

з міжнародних інструкцій щодо запобігання зіткненням на морі. Угода, яка була прийнята в 1972 р., набула чинності у 1977 р. Ця угода передбачає обов'язкове розділення морських шляхів, спрямоване на запобігання зіткненням; Міжнародна угода по замірам тоннажу, прийнята в 1969 р. (набула чинності у 1982 р.); Міжнародна угода щодо вантажних ліній, яка була прийнята в 1966 р., а набула чинності у 1968 р.; Спеціальна торговельна угода щодо пасажирських суден, яка була прийнята в 1971 р. і набула чинності у 1974 р.; Міжнародна угода щодо безпеки контейнерів, які перевозяться. Угода була підписана в 1972 р., набула чинності у 1977 р.

Значну увагу **М.м.о.** приділяє економічним та юридичним аспектам морських перевезень. Було прийнято низку документів щодо уніфікації документації і процедур, пов'язаних з прибуттям, стоянкою та відплиттям із порту, встановленням режиму відповідальності за завдання збитків пасажиром на морських суднах.

Під егідою **М.м.о.** діє низка навчальних центрів: Всесвітній морський університет (Швеція), Морська транспортна академія (Італія), Морська транспортна академія (Мальта), Міжнародний інститут морського права (Мальта).

Літ.: *Міжнародні організації* : навч. посіб. / за ред. Ю. Г. Козака, В. В. Ковалевського, З. Кутайні. – К. : Центр учб. л-ри, 2007. – С. 138-139; *Циганкова Т. М.* Міжнародні організації : навч. посіб. – Вид. 2-ге. переробл. і допов. / Т. М. Циганкова, Т. Ф. Гордєєва. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 137; *Бородулина Л. П.* Международные экономические организации : учеб. пособие / Л. П. Бородулина, И. А. Кудряшова, В. А. Юрга. – М. : Экономистъ, 2005. – С. 93-95.

Макогон Ю.В., Громенкова С.В.

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ СТАНДАРТИЗАЦІЇ (див. *ISO*).

МІЖНАРОДНА ПРОГРАМА ВИКОРИСТАННЯ ДИТЯЧОЇ ПРАЦІ (див. *ІПЕК*).

МІЖНАРОДНЕ АГЕНТСТВО З АТОМНОЇ ЕНЕРГІЇ (МАГАТЕ) (англ. International Atomic Energy Agency) є провідним світовим міжнародним урядовим форумом науково-технічного співробітництва у сфері мирного використання ядерної технології. **МАГАТЕ** як автономна організація, створена у рамках ООН, стала втілен-

ням міжнародних зусиль щодо реалізації пропозиції, яку президент США Ейзенхауер висловив у своїй промові “Атом для миру” на сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1953 р. Він передбачив створення міжнародного органу з контролю і розвитку використання атомної енергії. Статут **МАГАТЕ** було ухвалено 26 жовтня 1956 р. на міжнародній конференції, яка проходила у штаб-квартирі ООН. У Статуті зазначено, що Агентство прагне до якнайшвидшого і якнайширшого використання атомної енергії для підтримання миру, здоров'я і благополуччя в усьому світі. У міру можливого Агентство забезпечує, щоб допомога, яка ним надається, на його вимогу чи під його наглядом і контролем, не була використана так, щоб сприяти будь-якій воєнній цілі.

МАГАТЕ розпочало свою діяльність у Відні 29 липня 1957 р. 14 листопада 1957 р. Генеральна Асамблея ухвалила угоду щодо відносин між **МАГАТЕ** і ООН. До **МАГАТЕ** входить 146 держав (станом на травень 2009 р.). Послуги і діяльність Агентства у найрізноманітніших сферах реалізуються в інтересах його держав-членів. Штаб-квартира **МАГАТЕ** розташована у Відні. **МАГАТЕ** має регіональні відділення в Канаді, Женеві, Нью-Йорку та Токіо, лабораторії в Австрії та Монако, дослідницький центр у Трієсті (Італія), яким керує ЮНЕСКО.

Сфера діяльності **МАГАТЕ** – науково-технічне співробітництво в галузі мирного використання атомної енергії, а також контроль за мирним використанням ядерних матеріалів. У цьому контексті **МАГАТЕ** проводить обговорення питань розвитку атомної енергетики; надає допомогу в дослідницькій роботі; забезпечує міждержавні послуги з передачі ядерного устаткування і матеріалів; виконує контрольні функції; здійснює забезпечення безпеки ядерної енергетики і нерозповсюдження ядерної зброї (недопущення в країнах, що не володіють ядерною зброєю, переведення атомної енергії з мирного застосування на створення ядерної зброї).

Директивними органами **МАГАТЕ** є Рада керуючих і Генеральна конференція. Рада керуючих і Генеральна конференція. Рада керуючих зазвичай збирається п'ять разів на рік. Вона розглядає звітність, програму і бюджет **МАГАТЕ**, представляє Генеральній конференції рекомендації з цих питань і розглядає також заяви про прийом у члени Агентства. Крім того, вона затверджує угоди щодо гарантій і публікації норм безпеки

МАГАТЕ, а також уповноважена призначати Генерального директора, який затверджується Генеральною конференцією. У разі недотримання тією чи іншою країною її зобов'язань щодо гарантій Рада керуючих приймає рішення про наступні кроки: від звернення з проханням надати роз'яснення до можливості передачі цього питання на розгляд Ради безпеки Організації Об'єднаних Націй.

Генеральна конференція – керівний орган, що складається з усіх країн-учасниць **МАГАТЕ**. Скликається щорічно. Обговорює доповідь Ради керуючих за попередній рік, затверджує звітність, програми і бюджет, а також розглядає заяви про прийом у члени Агентства. Вона уповноважена вимагати від Ради доповідь з будь-яких питань, що належать до функцій **МАГАТЕ**. Під час чергової щорічної сесії Генеральна конференція проводить загальну дискусію з основних напрямів діяльності та програми **МАГАТЕ** і розглядає різноманітні питання, представлені Радою керуючих, Генеральним директором і окремими державами-членами.

Секретаріат **МАГАТЕ**, у якому працює понад 2300 співробітників категорії спеціалістів і допоміжного персоналу, реалізовує програми та здійснює діяльність, схвалені директивними органами Агентства. Очолюється Генеральним директором, який є головною адміністративною посадовою особою і призначається на чотирирічний термін. Він має заступників, які очолюють шість департаментів: департамент технічного співробітництва – передача технологій і сталого розвитку; департамент ядерної енергії – ядерна енергетика, паливний цикл і поводження з відходами; департамент ядерної безпеки – ядерна безпека, радіаційна безпека, безпека відходів і фізична ядерна безпека; департамент ядерних наук і застосування – використання ядерних технологій в охороні здоров'я, сільському господарстві, промисловості та інших сферах; департамент гарантій – перевірка використання ядерної енергії у мирних цілях; департамент управління – бюджет і фінанси, юридичні консультації і адміністративна підтримка, суспільна інформація.

Фінансові ресурси **МАГАТЕ** поділяються на дві категорії: регулярний бюджет і добровільні пожертвування.

МАГАТЕ встановлює стандарти ядерної безпеки і захисту довкілля, надає країнам-членам технічну допомогу, а також заохочує обмін науковою і технічною інформацією

щодо ядерної енергії. **МАГАТЕ** надає поради і практичну допомогу урядам різних країн щодо здійснення програм використання атомної енергії. Головна мета цих програм – сприяти передачі навичок і знань для того, щоб країни могли здійснювати атомні програми ефективніше і безпечніше. Агентство пропонує радників й обладнання, навчає спеціалістів. **МАГАТЕ** збирає інформацію стосовно кожного аспекта ядерних технологій і поширює її за допомогою своєї Міжнародної ядерної інформаційної системи у Відні. Разом з ЮНЕСКО Агентство керує Міжнародним центром теоретичної фізики в Трієсті (Італія), а також утримує три лабораторії для вивчення можливого практичного застосування принципів ядерної фізики. Агентство співпрацює з ВООЗ щодо проблем використання радіації в медицині і біології.

Основними документами, прийнятими **МАГАТЕ**, є: Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу (1979 та поправка з 2005); Декларація про запобігання ядерній катастрофі (1981); Договір про без'ядерну зону південної частини Тихого океану і Протоколи до нього (1985); Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію (1986); Конвенція про допомогу у випадку ядерної чи радіаційної аварії (1986); Угода про проведення міжнародних досліджень наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції у науковому центрі “Прип'ять” (1990); Угода між КНДР і **МАГАТЕ** про застосування гарантій у зв'язку з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї (1992); Принципи щодо використання ядерних джерел енергії у космічному просторі (1992); Конвенція про ядерну безпеку (1994); Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Африці (Пеліндабський договір) (1995); Договір про зону, вільну від ядерної зброї, у Південно-Східній Азії (Бангкокський договір) (1995); Об'єднана конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом і про безпеку поводження з радіоактивними відходами (1997); Конвенція про додаткове відшкодування за ядерні збитки (1997); Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерні збитки (1997); Типовий додатковий протокол до угоди (угод) між державою (державами) і Міжнародним агентством з атомної енергії про застосування гарантій (1998); Кодекс поведінки щодо

забезпечення безпеки і збереженості радіоактивних джерел (2004).

Найважливіший напрям діяльності МАГАТЕ – забезпечення нерозповсюдження ядерної зброї. У 1968 р. 102 країни підписали договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Цим договором МАГАТЕ доручено проведення перевірок виконання зобов'язань його учасниками. Контрольні функції Агентства – так звані гарантії МАГАТЕ – мають на меті не допустити у країнах, що не володіють ядерною зброєю, переведення атомної енергії з мирного використання на створення ядерної зброї. Перевірка може здійснюватися лише на основі угоди з державою, у якій має проводитись інспекція. Прийняття гарантій є добровільним. Контроль МАГАТЕ поширюється на десятки країн світу, включаючи держави з розвинутою ядерною промисловістю. Добровільно під гарантії Агентства надали свої ядерні установки США, Великобританія, Франція, Китай, Росія. Крім цих країн гарантії МАГАТЕ також поширюються на 95% ядерних установок.

На основі найкращого досвіду і практик країн, які використовують атомну енергію, у травні 2009 р. була опублікована нова структура стандартів МАГАТЕ з безпеки, що становить собою піраміду. Наверху цієї піраміди – основи безпеки (Safety Fundamentals, SF), які визначають цілі і принципи безпеки. Далі йдуть загальні вимоги до безпеки (General Safety Requirements, GSR), які застосовуються до всіх установок і діяльності. Потім – конкретні вимоги до безпеки (specific Safety Requirements, SSR), які адресовані конкретним установкам і діяльності. Завершують піраміду загальні керівництва з безпеки (General Safety Guides, GSG), які стосуються всіх установок і діяльності, та конкретні керівництва з безпеки (specific Safety Guides, SSG), що застосовуються для конкретних установок і діяльності.

З 1997 р. МАГАТЕ очолював Мохаммед аль-Барадеї (Mohamed ElBaradei) – професійний дипломат з Єгипту. На цей пост він був переобраний двічі – у 2001 і 2005 р. У 2005 р. Міжнародному агентству ООН з атомної енергії МАГАТЕ і його главі Мохаммеду аль-Барадеї присуджена Нобелівська премія Миру “За зусилля по запобіганню використанню атомної енергії у військових цілях і з забезпечення її застосування в мирній справі в максимально безпечних умовах”.

2 липня 2009 р. Рада керівників МАГАТЕ вибрала новим Генеральним директором організації японця Юкіо Амано.

Літ.: Букринский А. М. Безопасность атомных электростанций по федеральным нормам и правилам России и стандартам МАГАТЭ. Сравнение основных принципов и требований по обеспечению безопасности / А. М. Букринский // Труды НТЦ ЯРБ. – М. : НТЦ ЯРБ, 2007; *Офіційний сайт МАГАТЕ (ІАЕА)*. – Режим доступу : <http://www.iaea.org>; *Офіційний сайт ООН*. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/ga/iaea>; International Atomic Energy Agency. Structure of the iaea safety standards and current status. Vienna, May 2009. – Режим доступу : <http://www-ns.iaea.org/downloads/standards/status.pdf>

Козум П.В.

МІЖНАРОДНИЙ БАНК ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (МБЕС)

(англ. International Bank for Economic Cooperation, ІВЕС) – міжнародний банк, створений з метою сприяння економічному розвитку і співробітництву країн. МБЕС розпочав діяльність відповідно до Угоди про багатобічні розрахунки в перевідних рублях і організації МБЕС 22 жовтня 1963 р. Засновниками банку були країни: Болгарія, Угорщина, ГДР, Монголія, Польща, СРСР, Чехословаччина. В 1974 р. до Угоди приєдналася Куба, в 1977 р. – В'єтнам. З 1992 р. членом Банку є Російська Федерація (як спадкоємиця СРСР), а з 1993 р. – Словаччина та Чехія (як спадкоємиці Чехословаччини). У 1990 р. зі складу МБЕС вибула ГДР, а в 1993 – Угорщина. Зараз членами МБЕС є 9 країн: Республіка Болгарія, Соціалістична Республіка В'єтнам, Республіка Куба, Монголія, Республіка Польща, Російська Федерація, Румунія, Словацька Республіка, Чеська Республіка.

МБЕС – міжурядовий банк, що почав діяти з 1964 р. в Москві (Російська Федерація), відіграючи роль фінансового інституту та здійснюючи розрахунки між країнами-учасниками.

Мета МБЕС – сприяти економічному співробітництву й розвитку народного господарства країн-членів, розширенню їх торгівлі та економічних зв'язків з іншими країнами. МБЕС здійснює багатосторонні розрахунки, кредитує зовнішньоторговельні операції, залучає і зберігає вільні кошти, золото, вільноконвертовану та ін. валюти країн-членів банку, а також інших країн і проводить операції з цими коштами у межах залу-

чених сум, фінансує і кредитує експлуатаційну діяльність спільних промислових підприємств та інших об'єктів тощо. Може здійснювати розрахунки з країнами, що не є членами банку.

Діяльність **МБЕС** ґрунтується на повному рівноправ'ї і пошані суверенітету всіх країн-членів. Банк – відкрита організація. Його членами можуть стати країни, що розділяють цілі і принципи його діяльності і готові взяти на себе зобов'язання, що витікають із угоди і статуту банку. Участь в **МБЕС** не перешкоджає розвитку безпосередніх фінансових і інших зв'язків країн-членів між собою та іншими країнами.

Банк співробітничав або брав участь в організаціях, діяльність яких відповідає його завданням. **МБЕС** правомочний укладати угоди, відкривати відділення і агентства, мати представників тощо. Банк несе відповідальність по зобов'язаннях у межах майна, що належить йому, але не відповідає по зобов'язаннях країн-членів, так само як і країни-члени не відповідають по зобов'язаннях банку.

Статутний капітал **МБЕС** був визначений у 300 млн перевідних рублів. Внески робляться в перевідних рублях і вільноконвертованій валюті або золоті. Квоти країн-членів у капіталі встановлені виходячи з обсягу експорту в їх взаємній торгівлі. Банк має також резервний капітал і спеціальні фонди.

Банк надавав країнам-членам два види кредитів у перевідних рублях: розрахункові – на суму короткочасного перевищення платежів над вступами і термінові – на витрати, пов'язані із спеціалізацією і кооперацією виробництва, розширенням товарообігу, вирівнюванням платіжного балансу, сезонними потребами тощо (на термін 1-3 роки). За дорученням зацікавлених країн-членів банк фінансував і кредитував спільні підприємства, що діють, а також інші об'єкти цих країн. Банк стягував за надані кредити 2-5% і виплачував по вкладах 1,5-4%.

За 1964-1990 рр. банк отримав прибутку понад 1 млрд еку. Сума розподіленого прибутку втричі перевищила внески країн у статутний капітал.

Найвищий орган управління банку – Рада, її члени призначаються урядами країн-членів банку. Кожна країна має один голос незалежно від розміру її внеску в капітал банку. Рішення вважаються прийнятими при повній одноголосності країн-членів. Виконавчим

органом банку є правління, члени якого призначаються Радою **МБЕС**.

Починаючи з 1991 р. відповідно до рішення Ради Банку **МБЕС** продовжив роботу в ринкових умовах. Банк перейшов від здійснення міждержавних розрахунків до розрахунково-кредитного обслуговування комерційних клієнтів – російських юридичних осіб та юридичних осіб інших країн (включаючи СНД), використовуючи виключно вільноконвертовані валюти. Зараз Банк проводить документарні операції, веде рахунки клієнтів і здійснює розрахунки по них, розміщує депозити; проводить конверсійні операції, надає банківські консультації тощо.

Пріоритетними напрямками роботи **МБЕС** залишається діяльність в інтересах країн-членів: розвиток бізнесу з фінансовими і комерційними структурами цих країн; фінансування зовнішньоторговельних операцій та проектів; надання послуг клієнтам у галузі розрахунків, кредитування, зниження ризиків проведення операцій, консультування. Для проведення цієї роботи визначені першочергові завдання і найбільш перспективні проекти, які були включені до затвердженої Правлінням "Програми розвитку співробітництва з країнами-членами **МБЕС**".

Зараз статутний капітал Банку становить близько 400 млн євро. Частка Росії складає 46,4% статутного капіталу, Чехії – 12%, Польщі – 10,8%, Болгарії – 6,8%, Словаччини – 6%, Куби – 1,8%, Монголії – 1,2%, В'єтнаму – 0,4%.

Резервний капітал **МБЕС** становить 164,8 млн євро.

Сьогодні кореспондентська мережа **МБЕС** нараховує понад 400 банків у різних країнах світу, у тому числі близько 72 – у країнах-членах. Кореспондентські взаємовідносини підтримуються з 16 комерційними банками Росії, 12 – Болгарії, 11 – Польщі, 7 – Чехії, 7 – Румунії, 5 – Словаччини.

З 2004 р. **МБЕС** врегулював свої зобов'язання по відношенню до західних кредиторів та активував свою роботу. Зараз він є універсальною фінансово-кредитною установою, що проводить операції на різних сегментах фінансового ринку і обслуговує корпоративних клієнтів різних форм власності і напрямів діяльності.

Клієнтами Банку є фірми, підприємства і організації. Вони мають можливість отримувати різні види банківських послуг і продуктів: розрахункове обслуговування, касо-

ве обслуговування, різні форми кредитування, документарні операції, операції на валютному та грошовому ринках. Разом з тим пріоритетним напрямом діяльності МБЕС залишається фінансування зовнішньої торгівлі і обслуговування контрагентів, передусім країн-членів Банку.

МБЕС є членом Асоціації банків Центральної і Східної Європи, членом Асоціації російських банків, а також одним із засновників Московської міжбанківської валютної біржі та ЗАТ “Фондова біржа ММВБ”.

Літ.: Карпіч С. С. Банк співдружності рівних / С. С. Карпіч. – М. : [б. в.], 1966; Мазанов Р. Р. Міжнародні розрахунки країн-членів СЕВ (Рада економічної взаємодопомоги) / Р. Р. Мазанов. – М. : [б. в.], 1970; Гуменюк Б. І. Міжурядові регіональні організації : навч. посіб. / Б. І. Гуменюк ; за ред. Б. І. Гуменюка. – К. : Видавн.-поліграф. центр “Київ. ун-т”, 2001.

Крамарева О.М.

МІЖНАРОДНИЙ БАНК РЕКОНСТРУКЦІ ТА РОЗВИТКУ (МБРР) – основна кредитна установа Світового банку, яка є спеціалізованою установою ООН та міждержавним інвестиційним інститутом. МБРР був заснований одночасно з МВФ рішенням Міжнародної валютно-фінансової конференції в Бреттон-Вуді в 1944 р. як інститут Групи Світового банку. Угода про МБРР, що є одночасно і його статутом, офіційно вступила в дію в 1945 р., але банк почав функціонувати з 1946 р. Штаб-квартира МБРР розташована у Вашингтоні. МБРР структурований як об’єднання, що функціонує в 187 країнах-членах.

Основним завданням МБРР є скорочення бідності в країнах із середнім рівнем доходу і кредитоспроможних бідних країнах шляхом сприяння сталому розвитку через надання позик, гарантій, аналітичних і консультативних послуг, а також управління ризиком. Крім того, до завдань МБРР належить: підтримка довгострокового людського і соціального розвитку потреб, які приватні кредитори не фінансують; збереження фінансової стійкості позичальника шляхом надання підтримки в періоди кризи, яка найбільш несприятливо позначається на менш захищених верствах населення; використання важелів фінансування для обговорення ключових політичних та інституційних реформ (наприклад антикорупційних реформ); створення сприятливого інвестиційного клімату

для стимулювання надходжень приватного капіталу; надання фінансової підтримки (у вигляді субсидій, що надаються з чистого прибутку МБРР) у сферах, які мають вирішальне значення для добробуту бідних верств населення в усіх країнах.

Цілями МБРР є надання допомоги в реконструкції і розвитку економіки країн-членів; заохочення приватних іноземних інвестицій; сприяння збалансованому зростанню міжнародної торгівлі і підтримання рівноваги платіжних балансів; збирання і публікація статистичної інформації.

Спочатку МБРР був покликаний за допомогою акумульованих бюджетних коштів капіталістичних держав та залучених капіталів інвесторів стимулювати приватні інвестиції в країнах Західної Європи, економіка яких значно постраждала під час Другої світової війни.

З середини 50-х рр., коли економіка країн Західної Європи стабілізувалася, діяльність МБРР стала більше орієнтуватися на країни Азії, Африки і Латинської Америки.

Основним напрямом діяльності МБРР є надання кредитів для економічного розвитку. МБРР – найбільший кредитор проектів розвитку в країнах, що розвиваються. Країни, що подають заявку на вступ до МБРР, повинні спочатку бути прийняті до МВФ.

Терміни, обсяги і ставки кредитів МБРР визначаються особливостями кредитованого проекту, а надання кредитів має певні умови. Всі позики банку повинні гарантуватися урядами країн-членів. Вони виділяються під процентну ставку, яка змінюється кожних 6 місяців. Позики надаються, як правило, на 15-20 років з відстрочкою платежів по основній сумі позики від трьох до п’яти років. МБРР покриває своїми кредитами лише 30% вартості об’єкта, причому найбільша частина кредитів направляється в галузі інфраструктури: енергетику, транспорт, зв’язок.

З середини 80-х рр. МБРР збільшив частку кредитів, що направляються в сільське господарство (до 20%), на охорону здоров’я та освіту. На промисловість спрямовується менше 15% кредитів банку. В останні роки МБРР займається проблемою врегулювання зовнішнього боргу країн, що розвиваються: 1/3 кредитів він видає у формі так званого спільного фінансування. Банк надає структурні кредити для регулювання структури економіки, оздоровлення платіжного балансу.

Вищими органами управління **МБРР** є Рада керуючих і Директорат як виконавчий орган. Очолює **МБРР** Президент. Як правило, це представник вищих ділових кіл США. Сесії Ради, що складається з міністрів фінансів або керуючих центральними банками, проводяться раз на рік спільно з МВФ. Членами банку можуть бути тільки члени МВФ, голоси також визначаються квотою країни в капіталі **МБРР** (понад 180 млрд дол. США).

Хоча членами **МБРР** є 187 країн, лідируючі позиції належать сімці: США, Японії, Великобританії, ФРН, Франції, Канаді та Італії. Джерелами ресурсів банку, крім акціонерного капіталу, є розміщення облігаційних позик, головним чином на американському ринку, і кошти, отримані від продажу облігацій.

На додаток до **МБРР** були створені такі фінансові інститути: Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій. Усі ці фінансові інститути працюють у тісній взаємодії, утворюючи Групу Світового банку.

Літ.: *Офіційний сайт Світового банку.* – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/>

Київець О.В.

МІЖНАРОДНИЙ ВАЛЮТНИЙ ФОНД (МВФ) – міждержавна, міжурядова фінансова інституція, спеціальна агенція ООН, створена 39 державами для регулювання валютно-кредитних відносин країн-членів і надання їм допомоги при дефіциті платіжного балансу. Метою **МВФ** є сприяння глобальному валютному співробітництву, забезпечення фінансової стабільності, сприяння міжнародній торгівлі, високому рівню зайнятості та стійкому економічному зростанню, скороченню бідності в усьому світі. Основними цілями діяльності **МВФ** є: сприяння міжнародному співробітництву шляхом забезпечення механізму для консультацій та погоджених дій стосовно міжнародних валютних питань; сприяння збалансованому зростанню міжнародної торгівлі з метою підвищення рівня зайнятості та реальних доходів населення, розвитку виробничих можливостей країн-членів; сприяння стабільності валют і впорядкованим валютним відносинам та запобігання конкурентному знеціненню валют; сприяння створенню багатосторонньої системи платежів та переказів у поточних операціях, прагнення

ліквідації валютних обмежень; надання країнам-членам кредитних ресурсів, що дають змогу регулювати незбалансованість тимчасових платежів без використання обмежувальних заходів у галузі зовнішньої торгівлі та розрахунків; слугування форумом для консультацій і співпраці у галузі міжнародних валютних питань.

Головним завданням **МВФ** є скорочення тривалості та посилення рівноваги в міжнародному балансі розрахунків членів, а також забезпечення стабільності валютних курсів. Відповідаючи за безперебійну роботу світової валютної й платіжної системи, **МВФ** приділяє особливу увагу стану ліквідності у світовому масштабі, тобто рівню й складу резервів, що є у держав-членів, та призначених для покриття торгових і платіжних потреб. Однією з важливих функцій **МВФ** є надання додаткових ліквідних засобів своїм членам за рахунок розподілу спеціальних прав запозичення (СДР). До основних функцій **МВФ** також належать: здійснення нагляду за узгодженою системою впорядкованого обміну національних валют, надання кредитів своїм членам на реорганізацію економіки для встановлення більш ефективного співробітництва й надання додаткових послуг країнам-членам (підвищення кваліфікації персоналу, технічна допомога в спеціалізованих сферах, інформаційне обслуговування).

Як основний інструмент для цього **МВФ** використовує виділення коротко- та середньострокових кредитів в іноземній валюті. **МВФ** намагається відігравати визначальну роль у світовій економіці. **МВФ** безпосередньо пов'язаний у своїй діяльності зі Світовим банком. **МВФ** підзвітний урядам своїх країн-членів.

Специфіка **МВФ** порівняно з іншими міжурядовими організаціями полягає у виконанні ним одночасно функцій регулювання, фінансування, нагляду та консультування держав-членів у сфері валютно-фінансових відносин. **МВФ** застосовує різні форми діяльності, серед яких: інспектування (пов'язано з переходом від паритетної до відкритої системи обміну валют); консультації (використовує три типи консультацій – щорічні, додаткові та спеціальні); надання послуг, фінансування. Безпосереднє фінансування здійснюється за допомогою резервного та кредитного траншів. Відтак основними механізмами фінансування **МВФ** є резервні

кредити “стенд-бай”; розширене кредитування (ЕФФ); компенсаційне та надзвичайне фінансування (ССФФ); фінансування системних перетворень (СТФ); фінансування буферних запасів (БСФФ); фінансування структурної перебудови (САФ).

МВФ має статус спеціалізованої установи ООН. Штаб-квартира **МВФ** розташована в м. Вашингтон, США.

Кожній країні, яка отримує членство в **МВФ** (наразі – 187 країн), виділяється квота, що ґрунтується на приблизному співвідношенні з розмірами економіки цієї країни. Фактично квота визначає фінансовий внесок країни у **МВФ**, право голосу країни та можливість отримання фінансування від **МВФ**. **МВФ** очолює керуючий директор, який є головою Виконавчої ради. Вищим керівним органом **МВФ** є Рада керуючих, до якої входять по одному керуючому та його заступнику від кожної країни-члена. Зазвичай це міністри фінансів або керівники центральних банків. До повноважень Ради керуючих належить вирішення ключових питань діяльності **МВФ**, зокрема внесення змін до статей Угоди, прийняття й виключення країн-членів, визначення й перегляд їх часток у капіталі, вибори виконавчих директорів тощо. Керуючі збираються на сесії раз на рік, але водночас можуть проводити засідання в будь-який час. Рада керуючих делегує більшу частину своїх повноважень Виконавчій раді, залишаючи за собою право ствердження збільшення квот, спеціальних прав запозичення, прийняття нових або вилучення наявних членів **МВФ**.

Засідання **МВФ** разом з Групою Світового банку відбувається раз на рік. Щорічні наради зазвичай включають два пленарних засідання, протягом яких відбуваються консультації керуючих один з одним і представляється точка зору країн з актуальних питань міжнародної економіки та фінансів; приймаються рішення про необхідність перегляду та закріплення у відповідних рішеннях шляхів розв’язання міжнародних фінансових проблем.

До структури **МВФ** також входять Міжнародний валютний і фінансовий комітет (*МВФК*) та Комітет з розвитку. *МВФК* складається з 24 членів та 187 представників усіх країн-членів **МВФ**. До сфери діяльності *МВФК* належить обговорення питань, пов’язаних із розвитком світової економіки, кон-

сультації **МВФ** у межах своїх повноважень тощо. Результатом наради *МВФК*, основою якого є консенсус, тобто відсутність офіційного голосування, є комюніке, яке надає пропозиції до програми роботи **МВФ** на півроку. У свою чергу, Комітет з розвитку зосереджується на консультуванні керуючих **МВФ** і Світового банку з питань економічного розвитку країн, що розвиваються. До Комітету входять 24 члени (міністри фінансів або розвитку країн-членів), з огляду на що він слугує форумом для створення міжурядового консенсусу з найважливіших питань розвитку.

Іншою структурною одиницею **МВФ** є Виконавча рада, до сфери діяльності якої входить піклування про щоденні справи **МВФ**. Більшість країн-членів **МВФ** згруповані у Виконавчій раді за виборними округами (4 та більше країн; найбільший округ включає 24 країни), крім країн з великою економікою (США і Китаю), які мають власні місця. Засідання та прийняття рішень відбуваються переважно на консенсусній основі, закріплюючись у підсумковому комюніке.

У структурі **МВФ** також існує Незалежний відділ оцінки (заснований у 2001 р.), який виконує наглядові функції щодо роботи **МВФ**, висувачи на засіданнях пропозиції та даючи рекомендації щодо покращення інституційного управління, а також бере участь у створенні іміджу **МВФ** у світі. Крім цього, до структури **МВФ** входять Бюро з питань етики (з 2000 р.), яке розслідує випадки неетичної поведінки і провини співробітників, надаючи консультації і рекомендації **МВФ**, а також інформаційна Гаряча лінія (з 2008 р.), яка цілодобово приймає повідомлення про факти порушення.

З 2006 р. відбувається реформа управління **МВФ** для підвищення його легітимності та ефективності, подолання наслідків світової економічної кризи, а також розв’язання проблем інституційного розвитку з метою реального здійснення права голосу країни-члена на основі перегляду ролі та обов’язків Ради керуючих, *МВФК*, Виконавчої ради та керівництва **МВФ**. Одним із головних напрямів реформи є зміни у формулі квот, що існує наразі, враховуючи інтереси країн, що розвиваються, а також підвищення цікавості у захисті квот бідних країн або країн із низьким доходом з метою забезпечення реалізації принципів рівності держав, представлених

у **МВФ**, а також надання більшого права голосу в засіданнях при обговоренні нагальних питань та розв'язанні проблем.

У роботі **МВФ** беруть активну участь міжурядові групи (наприклад “Велика вісімка” – G-8 та “Велика двадцятка” – G-20). До роботи з обговорення економічних і фінансових питань у рамках G-8 залучається керуючий директор **МВФ**. Обговорення та координація міжнародної фінансової стабільності, що належить до функцій G-20, до складу якої входять і члени G-8, сприяють тому, що “Велика двадцятка” залишається ключовим гравцем у формуванні роботи **МВФ**.

МВФ намагається запровадити політику прозорості, насамперед, прозорості публікацій, яка поширюється на висвітлення економічної політики країн-членів, відкриваючи її громадське обговорення, що сприятиме посиленню підзвітності політики та підвищенню ефективності функціонування фінансових ринків. Запроваджуючи політику прозорості, **МВФ** прагне посилити контроль за міжнародною валютною системою, зберігаючи певну конфіденційність власного впливу на уряди країн-членів, офіційно проголошуючи необхідність збалансованості відповідальності **МВФ** у цих процесах.

Літ.: *Грицяк І. А.* Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – (Серія “Бібліотека державного службовця у галузі європейської інтеграції”); *Інститути ЄС і НАТО.* Глосарій основних термінів та понять : навч. посіб. / уклад. : І. В. Артёмов, Д. В. Вітер, О. М. Руденко та ін. – Ужгород : Ліра, 2007. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”); *Країни світу.* Міжнародні організації. – Режим доступу : <http://svit.ukrinform.ua/organizations.php?page=mvf.htm>; *Мельник П. В.* Банківські системи зарубіжних країн / П. В. Мельник. – К. : Алерта : ЦУЛ, 2010; *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / [І. В. Артёмов, В. Д. Бакуменко, О. М. Руденко та ін.]. – Ужгород : Ліра, 2009. – (Серія “Євроінтеграція : український вимір”); *Офіційний веб-сайт Міністерства закордонних справ України.* – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua>; *Міжнародний валютний фонд.* – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/russian/index.htm>

Бондаренко В.Д.

МІЖНАРОДНИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК (МІБ) – міжнародний банк, заснований у 1970 р. за ініціативою СРСР для сприяння взаємній економічній співпраці в краї-

нах соціалістичного табору. Засновниками Банку були 9 країн: Народна Республіка Болгарія, Угорська Народна Республіка, Демократична Республіка В'єтнам, Республіка Куба, Монгольська Народна Республіка, Польська Народна Республіка, СРСР, Соціалістична Республіка Румунія, Чехословацька Соціалістична Республіка. Найбільший пакет (близько 47%) належав СРСР. Банк розпочав діяльність 1 січня 1971 р. у м. Москва. Спочатку Банк фінансував проекти, пов'язані з поставками нафти та газу. **МІБ** є міжурядовою організацією, що була створена та здійснює свою діяльність на основі міжурядової Угоди про заснування **МІБ** та його Статуту.

Статутний капітал **МІБ** становив 1052,6 млн перевідних рублів та був сформований на 70% у перевідних рублях та на 30% у вільноконвертованій валюті і золоті. Квоти країн-учасниць встановлювалися згідно з обсягами експорту в їх взаємному товарообігу. Банк також мав резервний капітал і спеціальні фонди.

Найвищим органом **МІБ** була Рада, що складалася з представників усіх країн-учасниць. Кожна країна мала один голос, незалежно від розміру її внеску в капітал Банку. Рішення з принципових питань вважалося прийнятним за одностайністю всіх членів Ради, а за іншими питаннями – при кваліфікованій більшості (3/4 голосів). Виконавчий орган – Правління. Головним завданням Банку було надання довгострокових (до 15 років) та середньострокових (до 5 років) кредитів на цілі, пов'язані з міжнародним соціалістичним розподілом праці, спеціалізацією та кооперуванням виробництва в інтересах соціалістичної співдружності. Кредитами насамперед забезпечувалися об'єкти, що мали високу економічну ефективність. Кредити надавалися Банком під 4-6% річних.

З 1973 р. в **МІБ** був створений спеціальний фонд кредитування заходів із надання економічного і технічного сприяння країнам, що розвиваються. Фонд становив 1 млрд перевідних рублів і був створений на 95% у перевідних рублях та на 5% у вільноконвертованій валюті. З цього фонду **МІБ** надавав кредити для будівництва нових, а також реконструкції та модернізації діючих підприємств промисловості, сільського господарства та інших галузей економіки країн, що розвиваються. **МІБ** також залучав і розміщував засоби у перевідних рублях, національних валютах інших країн, вільноконвер-

тованій валюті та золоті. Він також кредитував будівництво і реконструкцію об'єктів у галузях: машинобудування, хімічної, автомобільної, електротехнічної промисловості країн-членів.

Діяльність **МІБ** була заснована на повному рівноправ'ї та повазі суверенітету країн-членів. **МІБ** створювався як відкрита організація. Його членами могли стати країни, що поділяли цілі та принципи його діяльності, а також були готовими взяти на себе зобов'язання, згідно з Угодою про створення Банку та його Статуту. Участь у **МІБ** не перешкоджала розвитку фінансових та інших зв'язків країн-членів між собою та іншими країнами світу та міжнародними валютно-фінансовими організаціями.

Сьогодні членами **МІБ** є: Республіка Болгарія; Соціалістична Республіка В'єтнам; Республіка Куба; Монголія; Російська Федерація; Румунія; Словацька Республіка; Чеська Республіка.

Членами **МІБ** можуть стати інші країни, міждержавні банківські, фінансові і економічні організації.

Зараз статутний капітал **МІБ** становить 1300 млн євро, його оплатна частина – 214,5 млн євро. Статутний капітал може бути збільшений за рішенням Ради.

Вищим органом управління залишається Рада Банку, що здійснює загальне керівництво **МІБ**. Виконавчим органом залишається Правління, склад якого визначається Радою. Ревізія діяльності Банку здійснюється Ревізійною комісією, що призначається Радою з представників країн-членів **МІБ**.

МІБ є юридичною особою і має правоздатність, необхідну для виконання функцій. **МІБ** несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах майна, що йому належить.

Основним видом діяльності **МІБ** є надання на комерційних принципах середньо- та довгострокових кредитів для здійснення спільних інвестиційних проектів і програм, фінансування будівництва національних об'єктів, а також на інші цілі, що устанавлюються Радою **МІБ**. Фінансування основної діяльності **МІБ** здійснює як за рахунок власного капіталу, так і запозичених коштів. **МІБ** може залучати кошти з міжнародних та регіональних ринків капіталу шляхом отримання фінансових кредитів, розміщення облігаційних позик, випуску інших цінних паперів, прийняття вкладів та ін.

МІБ надає кредити на будівництво, розширення, модернізацію, реконструкцію і технічне переозброєння об'єктів, впровадження нових технологічних процесів, здійснення лізингових операцій.

Кредити надаються: банкам, господарюючим організаціям і підприємствам країн-членів **МІБ**, незалежно від їх форм власності; міжнародним організаціям і спільним підприємствам за участю суб'єктів з країн-членів **МІБ**; банкам, підприємствам і економічним організаціям інших країн.

МІБ за весь час діяльності прийняв до кредитування понад 200 інвестиційних об'єктів у різних країнах та надав кредити на суму понад 7 млрд євро. Ці засоби дали змогу збудувати багато підприємств чорної, кольорової металургії, машинобудування, електротехнічної та іншої галузей економіки. **МІБ** брав участь у фінансуванні спільного будівництва великих газопроводів, автомобільних та залізничних магістралей.

Літ.: *Гуменюк Б. І.* Міжурядові регіональні організації : навч. посіб. / Б. І. Гуменюк ; за ред. Б. І. Гуменюка. – К.: Видавн.-поліграф. центр “Київ. ун-т”, 2001; *Філіпенко А. С.* Міжнародні економічні відносини: Сучасні міжнародні економічні відносини : підручник / А. С. Філіпенко, С. Я. Боринець, В. А. Вергун та ін. – К. : Либідь. – 1992; *Козак Ю. Г.* Міжнародні організації : навч. посіб. / Ю. Г. Козак ; за ред. Ю. Г. Козака, В. В. Ковалевського. – К. : ЦУЛ. – 2003; *Філіпенко А. С.* Світова економіка : підручник / А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирко та ін. – К. : Либідь. – 2000; *Многостороннее экономическое сотрудничество социалистических государств* : сб. док. – М. : [б. и.], 1972; *Альтшулер А. Б.* Сотрудничество социалистических государств. Расчёты, кредиты, право / А. Б. Альтшулер. – М. : [б. и.], 1973. – Гл. 9.

Крамарева О.М.

МІЖНАРОДНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ СУД (МКС) – перший постійний міжнародний суд, основною метою якого стало покарання осіб, винних у найтяжчих злочинах проти людяності. Функціонування Суду фінансується за рахунок держав-учасниць, добровільних внесків від міжнародних організацій, фізичних та юридичних осіб. Створення **МКС** стало можливим лише на початку ХХІ ст., це зумовлено тим, що лише протягом ХХ ст. було визначено поняття геноциду, злочинів проти людяності та військових злочинів. Основу міжнародного кримінального судочинства було закладено

міжнародними кримінальними трибуналами – Нюрнберзьким та Токійським.

У 1990 р., після закінчення холодної війни, трибунали, зокрема Міжнародний трибунал по колишній Югославії та Руанді, стали результатом консенсусу між великими державами. Однак такі трибунали розглядали лише злочини, скоєні в певний період часу, на певній території та пов'язані з конкретними подіями. Постійні порушення норм міжнародного гуманітарного права потребували створення постійного органу.

17 липня 1998 р. 120 держав прийняли Римський статут, яким було створено МКС. Статут вступив в дію 1 липня 2002 р., після ратифікації 60 державами.

МКС є незалежною міжнародною організацією, яка не входить до складу ООН, однак підтримує з нею тісні стосунки. Місцезнаходження – Гаага (Нідерланди). Проводити слухання **МКС** може як за своїм основним місцем знаходження, так і в іншому місці, за потреби. Під юрисдикцію Суду підпадають: геноцид, злочини проти людяності, військові злочини і злочин агресії. Як злочини проти людяності, так і військові злочини докладно визначаються в Статуті і включають в себе злочини, згадані у різних договорах і звичаєвих джерелах, які 120 держав на Римській конференції погодилися вважати “найсерйознішими злочинами, що викликають заклопотаність всього міжнародного співтовариства”. Суд має юрисдикцію стосовно всіх таких злочинів, за винятком агресії. Статті 5 (2), 121 і 123 разом передбачають, що Суд отримає юрисдикцію щодо злочину агресії, як тільки її відповідне визначення буде прийнято більшістю в дві третини голосів усіх держав-учасників **МКС**.

Положення Римського статуту, що стосуються процедури, були розроблені таким чином, щоб створити оптимальний баланс між такими пріоритетами: необхідністю мати незалежний, що не має політичного характеру, репрезентативний міжнародний суд, який міг би ефективно і компетентно діяти; правом держав, якщо вони бажають і можуть це зробити, передусім нести відповідальність за переслідування цих осіб; необхідністю надати відповідне відшкодування та компенсацію жертвам подібних злочинів; необхідністю захистити права обвинувачуваних; і роллю Ради Безпеки ООН у підтриманні міжнародного миру і безпеки.

Згідно із ст. 34 Статуту **МКС** Суд складається з таких органів: Президії, Відділу попереднього судочинства, судового відділення, апеляційного відділення, канцелярії прокурора та секретаріату.

Голова, перший і другий віце-голови обираються абсолютною більшістю голосів суддів, і строк їх перебування на цих посадах обмежений. Асамблея держав-учасників обирає суддів після висунення кандидатур державами-учасниками. Обрані судді будуть працювати в Суді максимум протягом дев'яти років. Критеріями для обрання суддів є: високі моральні якості, неупередженість і незалежність; кваліфікація, необхідна в їх державах для призначення на вищі судові посади; визнана компетентність у галузі кримінального та процесуального права і необхідний досвід роботи як судді, прокурора, адвоката або в іншій аналогічній ролі у сфері кримінального судочинства, або визнана компетентність у відповідних сферах міжнародного права, таких як міжнародне гуманітарне право і право прав людини, а також досвід професійної юридичної діяльності, що має відношення до предмета судової діяльності Суду; і вільне володіння принаймні однією з робочих мов Суду, тобто англійською чи французькою.

Асамблея держав-учасниць може обирати лише одного суддю від однієї держави. Вона має враховувати необхідність забезпечення в складі Суду представництва: основних правових систем світу; справедливого географічного представництва; справедливого представництва суддів жіночої та чоловічої статі; наявності суддів, які володіють досвідом юридичної діяльності зі спеціальних питань, таких як насильство стосовно жінок і дітей.

Асамблея держав-учасників обирає також прокурора та заступників прокурора на підставі тих самих критеріїв, що застосовуються і при обранні суддів. Судді обирають секретаря, який відповідає за заснування в структурі Секретаріату спеціальної Групи з надання допомоги потерпілим і свідкам.

Судді **МКС**, прокурор, заступники прокурора й секретар є незалежними при виконанні своїх обов'язків, і в Статуті передбачено, що їм надаються такі привілеї та імунітети, як і главам дипломатичних представництв, коли вони беруть участь у діяльності Суду, або стосовно такої діяльності.

Літ.: *Офіційний сайт Міжнародного кримінального суду.* – Режим доступу : <http://www.icc-cpi.int/Menus/ICC/>

Київець О.В.

МІЖНАРОДНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ – зосередження виробництва окремих видів товарів у тих країнах, де їх виробництво є економічно доцільним у зв'язку з географічним положенням, кліматом і наявністю природних ресурсів, а також ресурсів праці та капіталу. Такий розділ виробництва завдяки подальшому обміну товарами вигідний для країн, що беруть у ньому участь, і сприяє кращому задоволенню потреб, підвищенню зайнятості, однак призводить до взаємозалежності держав.

Нижче приведені визначення **М.п.п.**, що надаються у словниках, довідниках, глосаріях економічного спрямування.

М.п.п. – вищий рівень суспільного розподілу праці.

М.п.п. – спеціалізація господарства окремих країн світу на виробництві певних видів продукції і послуг, якими вони обмінюються (торгують).

М.п.п. – спеціалізація країн на виробництві певних видів товарів, для виготовлення яких у країні є дешевші ресурси і переважні умови порівняно з іншими країнами. За такої спеціалізації потреби країн задовольняються не лише власним виробництвом, а й за допомогою міжнародної торгівлі.

М.п.п. – концентрація виробництва однорідної продукції в рамках однієї країни з метою створення високопродуктивного ефективного виробництва, зниження витрат виробництва, підвищення якості продукції, створення підприємств оптимального розміру. **М.п.п.** виступає в трьох типах: загальний, приватний і одиничний. Загальний **М.п.п.** – це розподіл праці між країнами за сферами виробництва, між добувними і оброблювальними галузями промисловості, промисловістю і сільським господарством. Приватний **М.п.п.** передбачає спеціалізацію країни на окремих галузях виробництва, видах готової продукції. Одиничний **М.п.п.** – це спеціалізація країн на виготовленні окремих вузлів, деталей, агрегатів, технологічних стадій виробництва.

Передумовами **М.п.п.** є відмінності: між країнами в природно-економічних умовах; у забезпеченості природними ресурсами (землею, запасами копалин, водними ресур-

сами); у географічному положенні, розмірах території; у чисельності населення, його демографічному складі, кваліфікації робочої сили; у рівні розвитку продуктивних сил.

М.п.п. – складна, багаторівнева система міжнародної спеціалізації, що постійно розвивається і наповнюється новим змістом на кожному етапі суспільного розвитку. Зворотною стороною цієї спеціалізації є міжнародне кооперування. Поглиблення цих процесів, зрештою, приводить до зростання суспільної продуктивності праці та економії робочого часу. До машинної стадії розвитку національних економік **М.п.п.** базувалось на своїй природній основі – відмінностях у природно-кліматичних умовах країни, її географічному положенні, ресурсах та енергетичних джерелах тощо. Починаючи з машинної стадії залежність спеціалізації і кооперування від природної основи значно зменшується. Для індустріальної стадії розвитку характерна залежність спеціалізації від наявного власне технологічного фактора. Практично з цієї стадії розвитку для значної кількості країн починається процес поступового переміщення центра ваги світових господарських зв'язків зі сфери обігу (торгівлі) у сферу виробництва, що, у свою чергу, зумовлює інтенсифікацію та зростання обсягів торговельних зв'язків.

Нині майже неможливо знайти велику галузь національного виробництва, яка б не залежала від міжнародних умов виробництва. Сфера **М.п.п.** безпосередньо охоплює всі структурні складові суспільного поділу праці: міжгалузевий – промисловість, сільське господарство, будівництво; частковий – між виробництвами цих галузей; одиничний – предметна, подетальна, технологічна міжнародна спеціалізація та кооперування. Поділ праці на міжнаціональному рівні поглиблюється і знаходить більшу перспективність, ніж усередині окремої країни. Територіально і функціонально така спеціалізація проявляється на рівні окремих країн, їх груп або регіонів світу, що свідчить у цілому про подальший процес глобалізації системи виробництв, а відповідно і економічних міжнародних зв'язків.

Теоретичним обґрунтуванням вигід **М.п.п.** є теорія порівняльних переваг. Її основи були закладені ще А.Смітом і Д.Рікардо. Так, А.Сміт під час полеміки з меркантилістами

для оцінки ефективності **М.п.п.** сформулював принцип абсолютних витрат. Він визначив цей принцип надзвичайно просто: основне правило кожного розсудливого господарюючого суб'єкта – ніколи не роби спробу самому виготовити те, що дешевше купити.

А.Сміт показав, що країни зацікавлені у вільному розвитку міжнародної торгівлі, оскільки вони можуть виграти незалежно від того, виступають вони експортерами чи імпортерами. Будь-яка країна володіє абсолютними перевагами, коли є такий товар, якого на одиницю затрат вона може виробляти більше, ніж інші країни.

Кожна країна, виходячи з принципу порівняльних переваг, намагається вивозити ті товари, витрати на виробництво яких у неї нижчі, ніж інтернаціональні, а завозити ті, виробництво яких у себе в країні обходиться дорожче, ніж в інших державах. На цьому принципі формується торговельна політика будь-якої країни. Безсумнівно, країна купує і ту продукцію, яку вона взагалі не виготовляє. Таким чином, **М.п.п.** забезпечує державам певні переваги. Завдяки участі в ньому вони можуть підвищити ефективність національної економіки та добробут свого населення. Це зумовлено такими можливостями **М.п.п.**: участь у **М.п.п.** дає змогу повніше користуватися перевагами спеціалізації на рівні країни, раціональніше використовувати свої ресурси, збільшувати загальний обсяг виробництва; виробництво товарів може бути ефективним лише за умов масового виробництва і відповідно витрат, що постійно зменшуються. Місткість же внутрішнього ринку часто є недостатньою для використання переваг великомасштабного виробництва повною мірою. Особливо це стосується невеликих країн; **М.п.п.** сприяє повнішому задоволенню потреб населення країни. Інакше багато країн залишилися би без товарів, до яких звикло його населення, але власних можливостей для їх виробництва немає або воно нерациональне; участь у **М.п.п.** призводить до посилення конкуренції та підвищення якості вітчизняних товарів; поглиблення **М.п.п.** є своєрідним фундаментом для політики мирного співіснування та успішного політичного співробітництва країн (наприклад Європейський Союз).

М.п.п. служить об'єктивною основою інтернаціоналізації господарського життя і фундаментом мирного співіснування держав.

Літ.: Чужиков В. І. Економіка зарубіжних країн : навч. посіб. / В. І. Чужиков ; Київ. нац. екон. ун-т. – К. : [б. в.], 2005. – 305 с.; Кураков Л. Економіка и право : словарь-справочник / Л. Кураков. – Режим доступа : <http://vocable.ru/dictionary/80/word>; Булатов А. Учебник “Экономика” : глосарий / А. Булатов. – Режим доступа : <http://vocable.ru/dictionary/421/word>; Райзберг Б. Современный экономический словарь / Б. Райзберг, Л. Лозовский, Е. Стародубцева. – Режим доступа : <http://vocable.ru/dictionary/88/word>; Словарь по экономической теории, 2004 г. – Режим доступа : <http://vocable.ru/dictionary/862/word>

Краснейчук А.О.

МІЖНАРОДНИЙ СУД є головним судовим органом ООН. **М.с.** було засновано Статутом ООН, підписаним 26 червня 1945 р. у Сан-Франциско, для досягнення однієї з головних цілей ООН: “проводити мирними засобами відповідно до принципів справедливості й міжнародного права, залагодження або вирішення міжнародних суперечок або ситуацій, які можуть призвести до порушення миру”. **М.с.** функціонує відповідно до Статуту, який є частиною Статуту ООН, і свого Регламенту. **М.с.** розташований у Палаці миру в Гаазі (Нідерланди). **М.с.** замінив собою Постійну палату міжнародного правосуддя, яка функціонувала в Палаці миру з 1921 р. Офіційними мовами є англійська і французька.

Роль **М.с.** в тому, щоб вирішувати згідно з міжнародним правом юридичні суперечки між державами, які погодилися прийняти його юрисдикцію, й давати консультативні висновки з правових питань, переданих йому уповноваженими органами Організації Об'єднаних Націй і спеціалізованих установ. **М.с.** складається з колегії незалежних суддів, обраних незалежно від їх громадянства з числа осіб високих моральних якостей або які є юристами з визнаним авторитетом у сфері міжнародного права. До складу **М.с.** входять 15 членів, які обираються Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй і Ради Безпеки з числа осіб, внесених до списку за пропозицією національних груп Постійної палати третейського суду, або запропонованих національними групами кандидатів, призначених для цієї мети їх урядами, з дотриманням умов, встановлених для членів Постійної палати третейського суду ст. 44 Гаазької Конвенції 1907 р. Про мирне вирішення міжнародних сутичок, й за

підтримки Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН. При цьому в його складі не може бути двох громадян однієї держави. Судді повинні відповідати вимогам, які висуваються в їхніх країнах для призначення на вищі судові посади або бути юристами з визнаним авторитетом у галузі міжнародного права. Члени **М.с.** при виконанні ними судових обов'язків користуються дипломатичними привілеями. Члени **М.с.** є незалежними суддями, про що свідчить їх офіційна заява на відкритому суді про неупереджене і сумлінне виконання своїх обов'язків. Членам **М.с.** заборонено займатися будь-якою іншою діяльністю під час виконання його повноважень у Суді.

Члени **М.с.** обираються на дев'ять років і можуть бути переобрані, з тим, однак, що термін повноважень п'яти суддів першого складу **М.с.** закінчується через три роки, а термін повноважень ще п'яти суддів – через шість років. Члени **М.с.** не можуть виконувати ніяких політичних або адміністративних обов'язків; обов'язків представника, повіреного або адвоката в будь-якій справі; брати участь у вирішенні будь-яких справ, в яких вони раніше брали участь як представники, повірені або адвокати однієї із сторін, або члени національного або міжнародного суду, слідчої комісії або в будь-якій іншій ролі. Вибори суддів проводяться в Нью-Йорку з нагоди щорічної осінньої сесії Генеральної Асамблеї. Судді, обрані на трирічний термін, приступають до виконання повноважень 6 лютого наступного року, після чого суд переходить до виборів шляхом таємного голосування Голови і Віце-голови.

М.с. обирає Голову і Віце-голову терміном на три роки. Президент головує на всіх засіданнях суду. Віце-президент замінює Президента на час його відсутності, у разі нездатності здійснювати обов'язки або у разі вакансії в президенті. У разі відсутності Віце-президента ця роль покладається на старшого суддю.

М.с. зазвичай виконує свої обов'язки в повному складі. **М.с.** має три палати. У разі потреби **М.с.** може утворювати одну чи кілька палат у складі трьох або більше суддів для розгляду певних категорій справ (трудових справ і справ, що стосуються транзиту й зв'язку) або для розгляду окремої справи. Рішення, винесене однією з палат, вважається винесеним

самим **М.с.** Засідання палат може відбуватися в інших місцях, крім Гааги.

Порядок виконання **М.с.** своїх функцій визначається Регламентом, який, зокрема, встановлює порядок судочинства, а також визначає межі компетенції **М.с.**

Сторонами у справах, що розглядаються **М.с.**, можуть бути тільки держави. **М.с.** може запитувати у публічних міжнародних організацій інформацію, що стосується справ, які перебувають на його розгляді, а також отримувати подібну інформацію, подану зазначеними організаціями за їх власною ініціативою. До **М.с.** може звернутися будь-яка держава-учасник Статуту **М.с.**, а також інші держави на умовах, визначених Радою Безпеки ООН.

До відання **М.с.** належать усі справи, які будуть передані йому сторонами, і всі питання, спеціально передбачені Статутом ООН або чинними договорами і конвенціями.

Юрисдикція **М.с.** є обов'язковою для держав-учасників Статуту **М.с.** з усіх правових спорів, що стосуються: тлумачення договору; будь-якого питання міжнародного права; наявності факту, який, якщо він буде встановлений, являтиме собою порушення міжнародного зобов'язання; характеру й розмірів відшкодування, яке належить за порушення міжнародного зобов'язання.

У вирішенні спорів **М.с.** ґрунтується на нормах міжнародного права та застосовує загальні й спеціальні міжнародні конвенції, які встановлюють правила, визнані державами; міжнародні звичаї як доказ загальної практики, визнаної як правова норма; загальні принципи права, визнані націями; окремі судові рішення й доктрини кваліфікованих спеціалістів із публічного права як допоміжний засіб у визначенні правових норм.

Порушення справи здійснюється нотифікацією спеціальної угоди або письмовою заявою на ім'я секретаря **М.с.** з обов'язковим зазначенням предмета спору і сторони. **М.с.** має право визначати будь-які заходи щодо забезпечення прав кожної зі сторін, повідомлення про що доводиться до сторін та Ради Безпеки ООН і діє аж до винесення рішення у справі. Звернутися і постати перед судом можуть тільки держави. На це мають право держави-члени ООН. Сторони виступають через представників, можуть користуватися допомогою адвокатів чи повірених. Держава, яка вважає, що рішення може торкатися її пра-

вових інтересів, має право звернутися до **М.с.** із проханням про участь у справі.

Судочинство поділяється на письмове та усне. Письмове судочинство включає повідомлення **М.с.** і сторін меморандумів, контрмеморандуми, відповіді на них, а також необхідні підтверджуючі документи. Усне судочинство полягає в заслуховуванні **М.с.** свідків, експертів, представників, повірених, адвокатів. Для передавання всіх повідомлень іншим особам **М.с.** може звернутися безпосередньо до уряду держави, на території якої повідомлення має бути вручене. Це ж стосується випадків, пов'язаних з отриманням доказів на місці. **М.с.** може доручити розслідування або експертизу будь-якій особі, колеґії, бюро, комісії на власний розсуд.

Слухання справи відбувається під керівництвом Голови, Віце-голови або старшого з присутніх суддів на основі публічності, якщо немає іншого рішення **М.с.** або немає заперечень сторін щодо публічності розгляду справи. Якщо одна зі сторін не з'явиться до **М.с.** або не надасть своїх доводів, інша може просити про вирішення справи на свою користь. Наради **М.с.** відбуваються на закритому засіданні та зберігаються в таємниці. Всі питання вирішуються більшістю голосів присутніх суддів. Голос Голови або особи, яка його заступає, дає перевагу у разі розподілення голосів порівну.

Рішення **М.с.** є обов'язковим лише для сторін, що беруть участь у справі. Воно є кінцевим і не підлягає оскарженню. Тлумачення рішення належить **М.с.** Перегляд рішення можливий лише на основі обставин, що можуть за своїм характером вплинути на рішення та не були відомі **М.с.**, стороні, що просить перегляду рішення, якщо це не було наслідком недбалства. Прохання про перегляд має подаватися не пізніше шести місяців після відкриття нових обставин.

Крім розгляду справ, **М.с.** також може надавати консультативні висновки з будь-якого юридичного питання на запит будь-якої установи, уповноваженої роботи такі запити Статутом ООН або Статутом **М.с.**

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Видво ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – (Серія “Бібліотека державного службовця у галузі європейської інтеграції”); *Інститути ЄС і НАТО.*

Глосарій основних термінів та понять : навч. посіб. / уклад. : І. В. Артьомов, Д. В. Вігер, О. М. Руденко та ін. – Ужгород : Ліра, 2007. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”); *Международный суд.* – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/iccj/>; *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / [І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, О. М. Руденко та ін.]. – Ужгород : Ліра, 2009. – (Серія “Євроінтеграція : український вимір”); *Офіційний веб-сайт Міністерства закордонних справ України.* – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua>; *International court of justice.* – Режим доступу : <http://www.icj-cij.org>

Руденко О.М.

МІЖНАРОДНИЙ ФОНД “ВІДРОДЖЕННЯ” (The International Renaissance Foundation) (МФ“В”)

засновано в квітні 1990 р. Він входить до мережі фондаций Інституту Відкритого Суспільства, заснованого Джорджем Соросом, що складається з національних і регіональних фондів у більш ніж 30 країнах світу, у тому числі в Африці, Центральній і Східній Європі та на території колишнього Радянського Союзу. Мета МФВ – фінансово та організаційно сприяти становленню відкритого, демократичного суспільства в Україні шляхом підтримки значущих для його розвитку громадських ініціатив.

Основні кошти, якими оперує МФ“В”, надаються головним його засновником Дж. Соросом. Також має суттєву підтримку з боку міжнародних донорів та окремих українських і зарубіжних організацій та громадян. Правління є головним громадським органом МФ“В” і формує стратегію діяльності всієї організації, а пріоритети визначають Правління і програмні ради, до складу яких входять авторитетні громадські діячі, фахівці у галузях здійснення безпосередньої діяльності МФ“В”.

Більшість грантів МФ“В” розподіляє між неурядовими організаціями, оголошуючи відкриті конкурси проектів, спрямовані на здійснення програмних пріоритетів, які визначаються провідними представниками громадянського суспільства країни. Крім надання грантів іншим організаціям, інституціям та закладам, МФ“В” здійснює власну (операційну) діяльність, реалізуючи проекти у своїх цільових галузях, що також визначаються представниками громадськості. Програми фінансуються з бюджету МФ“В” згідно з пропозиціями Правління і програмних рад. МФ“В” постійно інформує громадськість про свої програми та конкурси через пуб-

лікації у пресі, проведення прес-конференцій і презентацій, через Інтернет тощо. Працівники Фонду проводять консультації з усіх питань діяльності **МФ“В”**.

За час своєї діяльності Фонд надав численним неурядовим організаціям України, а також науково-освітнім, просвітницьким закладам, видавництвам грантів на суму понад 100 млн дол. США. Щороку оприлюднюється Річний звіт **МФ“В”**, в якому висвітлюються всі підтримані й реалізовані ініціативи та проекти.

МФ“В” розподіляє гранти між організаціями, що працюють на розвиток суспільства. Самостійно чи в партнерстві з іншими організаціями фонд ініціює та втілює проекти, важливі для соціального та політичного розвитку України, у тому числі здійснює організацію та підтримку громадських обговорень на політичні, соціальні чи міжнародні теми, публікацію інформаційних матеріалів, проведення опитувань та громадських кампаній, організацію конференцій, семінарів та круглих столів, запроваджує програми мікро-грантів для підтримки громадських ініціатив, що слугуватимуть інтересам суспільства.

МФ“В” є незалежним від держави та політичних партій; реагує на нагальні суспільні потреби та ініціює проекти й ідеї у тих галузях, які ще слабо представлені в суспільному житті країни; дотримується прозорості та відкритості процедур у процесі своєї грантової діяльності.

Щороку **МФ“В”** оголошує в пресі та на офіційній веб-сторінці конкурси за такими програмними напрямками: “Посилення впливу громадянського суспільства”, “Роми України”, “Верховенство права”, “Засоби масової інформації”, “Освітня програма”, “Громадське здоров’я”, “Європейська програма”, “Схід: партнерство без кордонів”, “Соціальний капітал і академічні публікації” та ін.

Мета програми “Посилення впливу громадянського суспільства” – посилення спроможності громадських організацій щодо вироблення політики та впливу на прийняття політичних рішень із суспільно важливих питань, сприяння розвитку системи захисту прав громадян як споживачів державних та комунальних послуг. Основні завдання програми: покращити громадський контроль за органами влади; подати на розгляд до парламенту законопроекти щодо здійснення реформи з децентралізації влади; поліпшити

якість політичних ініціатив, що лобюються третім сектором; розширити мережу центрів громадської самоорганізації; сприяти створенню Національного центру електронного урядування; сприяти організації “прозорого офісу” з надання адміністративних послуг населенню на базі одного з органів місцевого самоврядування.

Програма “Верховенство права” має на меті підтримку ініціатив громадянського суспільства, що сприяють утвердженню прав людини та основоположних свобод і знаходженню консенсусу між усіма зацікавленими сторонами заради реалізації інституційних правових реформ. Завдання програми: сформувати національну безоплатну систему правової допомоги; завершити аналіз потреб та розробку плану дій для забезпечення соціальних та економічних прав людей; надавати правову допомогу для малозабезпечених громадян у чотирьох або п’яти пілотних регіонах; посилити опір громадянського суспільства дискримінації та ксенофобії; розширити представлення правозахисних організацій у ЗМІ.

Мета Європейської програми – сприяння європейській інтеграції України шляхом фінансової та експертної підтримки громадських ініціатив. Основні завдання програми: встановити постійний моніторинг реалізації Порядку денного про асоціацію Україна-ЄС і ефективності фінансової та технічної допомоги Європейського Союзу Україні, розвивати співробітництво українських аналітичних центрів зі своїми колегами із Західної та Східної Європи; сприяти приєднанню кількох українських громадських асоціацій до європейських громадських платформ, що базуються в Брюсселі; сприяти спрощенню візових процедур між ЄС та Україною; підвищити кількість та якість університетських курсів з європейських студій; поліпшити ефективність Мережі центрів європейської інформації.

Стратегія програми “Схід-Схід: партнерство без кордонів” є частиною діяльності Європейської програми **МФ“В”**. Мета програми – сприяння розробці та впровадженню спільних міжнародних ініціатив з обміну кращими практиками моніторингу, аналітики, експертизи та захисту для посилення впливу громадянського суспільства на демократичні перетворення. Головними її завданнями є: поліпшити двосторонні та регіональні комунікації між країнами Східного

Партнерства заради підвищення прозорості в енергетичному секторі, а також встановити інституційний діалог із громадянським суспільством Росії.

Програма “Засоби масової інформації” визначила своєю метою сприяння розвитку професійної та соціально відповідальної журналістики в Україні. Завдання програми: розвивати журналістські розслідування та зменшити зацікавленість журналістів у створенні матеріалів на “замовлення”; розробити курс з медіаграмотності та впровадити його в загальноосвітніх школах України (як самостійної дисципліни або частини ширшого навчального курсу) та/або вищих навчальних закладах (для студентів нежурналістських факультетів); підтримувати постійну роботу Школи професійної журналістики; сприяти активнішому використанню новітніх медіа громадськими організаціями. Загальна мета програми “Громадське здоров’я” полягає в поліпшенні здоров’я нації шляхом підтримки громадських ініціатив щодо реформування системи охорони здоров’я країни. Основні завдання програми: сприяти захисту прав пацієнтів; поліпшити законодавчу базу заради захисту прав користувачів наркотиків та людей з ВІЛ; поліпшити доступ жінок-користувачів наркотиків до програм зменшення шкоди; сприяти позитивним змінам у законодавстві про обіг наркотичних речовин, при цьому ці зміни мають бути надані Міністерством охорони здоров’я; ввести нові стандарти в системний розвиток паліативної допомоги; організувати кілька центрів паліативної допомоги в Україні; збільшити кількість неурядових організацій (НУО), що працюють у цій сфері. Мета “Освітньої програми” – сприяння системним змінам в освітній галузі України, щоб привести її у відповідність з найкращими європейськими практиками та поліпшити якість освіти. Завдання програми: сприяти прийняттю парламентом змін до Закону України “Про вищу освіту”; запровадити курс із навчання експертів із законодавства про освіту; поліпшити ефективність студентського самоврядування; подати на розгляд до парламенту законопроекти щодо запровадження інклюзивної освіти в Україні; провести незалежний аудит та експертну оцінку національної системи тестування; розробити тести для дітей зі спеціальними потребами; видати та винести на громадське об-

говорення експертний звіт “Толерантність у шкільній освіті з історії”; провести навчальні курси із культурної толерантності для вчителів, а також розробити критерії оцінки підручників з історії. Завданнями програми “Роми України” є: поліпшити захист прав ромів та зменшити їх дискримінацію з боку правоохоронних органів; видати щомісячний бюлетень з прав ромів; запровадити навчання першої групи ромів-фахівців із медичної медіації; забезпечити можливість відвідувати підготовчу школу разом з іншими дітьми для 200 дітей.

МФ“В” спільно з Інститутом Відкритого Суспільства (Нью-Йорк-Будапешт) започаткували у 2009 р. нову Антикризову гуманітарну програму заради допомоги людям, культурницьким та громадським осередкам, найбільш постраждалим під час фінансово-економічної кризи. Програма надаватиме підтримку соціальним, культурницьким та гуманітарним проектам, що спрямовані на збереження освітніх та оздоровчих програм для дітей та молоді із сільської місцевості та депресивних регіонів; збереження селищних культурницьких інституцій, перетворення їх на центри громадської активності та дитячої позашкільної зайнятості.

У межах цих пріоритетів **МФ“В”** здійснює як грантові проекти (на основі поданої заявки їх реалізує організація-грантоотримувач), так і операційні (тобто проекти, які здійснює сам Фонд).

Літ.: Довідник громадських організацій України / С. Шурухін та ін. – К. : Гурт, 1997; *Посібник для молодіжних громадських організацій* : зб. / Фонд підтримки молод. дем. ініціатив. – К. : [б. в.], 2003.

Скібчик Г.Є.

МІЖНАРОДНИЙ ФОНД СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ – фонд, заснований у 1976 р. на конференції ООН. Угода про створення **М.ф.с.р.** набула чинності в 1977 р. Штаб-квартира розміщена в Римі. У Фонді беруть участь близько 160 держав.

Цілями **М.ф.с.р.** є сприяння розвитку сільського господарства в країнах, що розвиваються, для подолання голоду й злиденності. Функціями **М.ф.с.р.** є: надання позик і кредитів на пільгових умовах для здійснення проектів і програм зі збільшення обсягів виробництва продовольства в країнах-членах; фінансування розвитку сільських райо-

нів і населених пунктів; надання фінансової допомоги дрібним фермерам і безземельним селянам у країнах, що розвиваються.

Членами **М.ф.с.р.** є три категорії держав: розвинені країни-донори (22 країни, що є членами Організації економічного співробітництва і розвитку – ОЕСР); країни-донори, що розвиваються (12 країн, що є членами Організації країн – експортерів нафти – ОПЕК); інші країни, що розвиваються. Україна не є членом **М.ф.с.р.** З країн СНД до нього входять (до третьої категорії країн) Азербайджан, Вірменія, Грузія, Киргизстан, Таджикистан. Внески країн-донорів є основним джерелом фінансування **М.ф.с.р.**

Органи **М.ф.с.р.**: Рада керуючих у складі представників усіх держав-членів (розробляє програми Фонду); Виконавча рада у складі 18 членів (по шість від кожної з трьох категорій країн), обраних Радою керуючих на 3 роки (здійснює поточні операції Фонду); президент Фонду, що призначається Радою керівників терміном на 4 роки.

Крім головних органів, до структури **М.ф.с.р.** входять також шість департаментів: аналізу і досліджень; економічної політики і стратегії щодо ресурсів; управління програмами; послуг з питань управління й кадрів; внутрішнього аудиту; юридичних послуг.

М.ф.с.р. фінансує проекти й програми, які розробляються для країн, що розвиваються, й спрямовані на прискорення розвитку сільського господарства, розв'язання продовольчої проблеми. Проекти охоплюють такі напрями: сільськогосподарський розвиток; розвиток сільських районів і населених пунктів; кредитування; меліорація; тваринництво; переробка сільськогосподарської продукції; підготовка кадрів; рибальство; зберігання та збут продукції.

М.ф.с.р. надає кредити на пільгових умовах для здійснення проектів і програм розширення масштабів і удосконалення систем виробництва продовольства в країнах-членах Фонду. Банк **М.ф.с.р.** надає три види позик: безпроцентні позики терміном погашення 50 років і початком погашення через 10 років із щорічним комісійним збором за послуги розміром 1%; проміжні позики із щорічною ставкою 4%, терміном погашення 20 років з відстроченням платежів на 5 років; звичайні позики із щорічною відсотковою ставкою 8%, терміном пога-

шення 15-18 років, включаючи відстрочення платежів на три роки.

Літ.: *Міжнародні організації* : навч. посіб. / за ред. Ю. Г. Козака, В. В. Ковалевського, З. Кутайні. – К. : Центр учб. л-ри, 2007. – С. 135-137; *Циганкова Т. М.* Міжнародні організації : навч. посіб. – Вид. 2-ге, переробл. і допов. / Т. М. Циганкова, Т. Ф. Гордєєва. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 134-135; *Бородулина Л. П.* Международные экономические организации : учеб. пособие / Л. П. Бородулина, И. А. Кудряшова, В. А. Юрга. – М. : Экономист, 2005. – С. 81-82.

Макогон Ю.В., Громенкова С.В.

МІЖНАРОДНИЙ ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (МЦПД)

(International Centre for Policy Studies) – провідний український незалежний аналітичний центр, який був заснований за ініціативи Інституту відкритого суспільства в 1994 р.

Мета **МЦПД** – створення бази для вироблення економічної, соціальної, зовнішньої політик України за європейськими стандартами. Головна місія – сприяти подальшій демократизації та модернізації України через продуману та поінформовану європеїзацію.

МЦПД здійснює аналітичні дослідження економічної політики України, а також розробляє довгострокові прогнози для Кабінету Міністрів України, згодом і для Адміністрації Президента. Проводить щоквартальний моніторинг української економіки на макрорівні.

У 2005 р. Глобальна мережа розвитку (Global Development Network) визнала **МЦПД** найуспішнішим мозковим центром України. У 2008 р. Інститут дослідження зовнішньої політики з-поміж 5080 аналітичних центрів світу виділив 228 провідних, серед яких і **МЦПД**.

Основними регулярними виданнями **МЦПД** є: “Вісник **МЦПД**” – двотижневий інформаційний бюлетень, що інформує клієнтів і партнерів про поточні дослідження, проекти та події **МЦПД**; “Європейські акценти” – видання, яке формує дискурс із важливих питань європейської інтеграції України та політики ЄС стосовно України; “Inside Ukraine” – щомісячне англійське та українське видання, що інформує про поточні політичні події в Україні та надає поглиблений аналіз головних тенденцій внутрішньої та зовнішньої політики України; “Перспективні дослідження” – видання, що пропонує аналіз актуальних питань українського, євро-

пейського та міжнародного масштабу, які потребують реакції з боку влади та громадськості; “Економічний прогноз” – гнучкіша оновлена версія багаторічного продукту МЦПД “Квартальні передбачення”, що містить макроекономічний прогноз на три роки, базу статистичних даних та аналіз чинників і ризиків; “Споживчі настрої” – регулярне видання про настрої споживачів. З березня 2010 р. директор МЦПД – Віра Нанівська – визнаний експерт з питань державного управління та реформування політичних інституцій, ідеолог інституційної десовєтизації. Керівним органом МЦПД є **Наглядова Рада**. Основні джерела фінансування діяльності МЦПД: гранти, послуги для бізнесу.

Літ.: Білецький В. С. “Третій сектор” як основа громадянського суспільства / В. С. Білецький // Схід, 2004-2005. – № 7 (65), 1 (67). – С. 69-71; 60-64.

Льченко Н.М.

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ (МЕВ) (англ. International economic relations) – комплекс економічних відносин між окремими країнами, їх регіональними об’єднаннями, а також окремими підприємствами (транснаціональними, багатонаціональними корпораціями) у системі світового господарства.

До структури **МЕВ** входять: міжнародний поділ праці; міжнародна торгівля товарами та послугами; міжнародний рух факторів виробництва (капіталів, робочої сили, технології); міжнародні валютно-фінансові і кредитні відносини; міжнародна економічна інтеграція: деякі інші похідні від них форми. У сучасних умовах головними суб’єктами **МЕВ** виступають: національні господарства; регіональні інтеграційні угруповання країн (ЄС, НАФТА та інші); транснаціональні корпорації (ТНК); міжнародні організації (ООН, МВФ та ін.).

МЕВ виникають між суб’єктами тільки тоді, якщо вони уклали міжнародні економічні погодження (МЕП), міжнародні господарські контракти (МГК), інші договори і мають домовленості, які визначають їх права та обов’язки щодо розвитку міжнародних зв’язків. Отже, під суб’єктами **МЕВ** розуміють фізичних або юридичних осіб, які беруть участь у здійсненні міжнародних господарських контрактів, погоджень та договорів.

Об’єкти **МЕВ** – це те, на що спрямована господарська діяльність суб’єктів світової спільноти. Об’єкти **МЕВ**: експорт (імпорт) товарів; експорт (імпорт) послуг; здійснення господарської діяльності за кордоном; міжнародна спеціалізація виробництва; міжнародне кооперування виробництва; фінансові операції; науково-технічні зв’язки; експорт (імпорт) капіталу; спільне підприємництво; оренда машин та обладнання; зустрічна торгівля; організація та участь у виставках, ярмарках, торгах.

Літ.: Гальчинський А. С. Сучасна валютна система / А. С. Гальчинський. – К. [б. в.], 1993; Гонтар В. М. Дослідження кон’юнктури світових товарних ринків / В. М. Гонтар. – К. : [б. в.], 1998; Кандыба А. Н. Мировая экономика, международные отношения и внешнеэкономическая деятельность / А. Н. Кандыба. – К. : [б. в.], 1996; Козик В. В. Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. / В. В. Козик, Л. А. Панькова, Н. Б. Даниленко. – Львів : [б. в.], 1999; Луцишин З. О. Міжнародні валютно-фінансові відносини / З. О. Луцишин ; за ред. А. С. Філіпенка. – К. : [б. в.], 1998; Міжнародні валютно-кредитні відносини / за ред. А. С. Філіпенка. – К. : [б. в.], 1998; Філіпенко А. С. Світова економіка / А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков. – К. : Либідь, 2002.

Розпутенко І.В.

МІЖНАРОДНІ СТРАТЕГІЧНІ АЛЬЯНСИ (англ. Multinational strategic alliance) – одна з форм міжнародних ділових угод про взаємовигідну співпрацю між двома або більше компаніями для досягнення спільної комерційної вигоди шляхом об’єднання ресурсів. У сучасних умовах господарювання **М.с.а.** є найперспективнішою формою корпоративної інтеграції на міжнародному рівні, одним з найбільш швидких і дешевих засобів реалізації конкурентних стратегій компаній. За цих обставин **М.с.а.** опинилися в центрі уваги потужних ТНК у 90-ті рр. ХХ ст.: вважається, що в найближчій перспективі саме вони перетворяться на найважливіший інструмент конкурентної боротьби на глобалізованому ринку.

Найбільш суттєвими ознаками **М.с.а.** є такі характеристики:

– це міжнародні угоди про співпрацю між фірмами, що йдуть далі звичайних торговельних операцій, але не приводять до злиття компаній. Існують значні відмінності між стратегічними союзами, заснованими на довгострокових відносинах партнерів, і партнерськими відносинами контрактного

типу, оскільки останній вид співпраці існує обмежений термін і використовується для конкретних проектів або цілей. Звичайні контрактні відносини, як правило, не передбачають подальшого розвитку відносин;

– цей тип міжнародного господарського об'єднання заснований на укладанні середньо- або довгострокових, дво- або багатосторонніх угод;

– до **М.с.а.** можуть вступати не тільки постачальники і клієнти, а й конкуренти;

– у рамках стратегічних союзів здійснюється сумісна координація стратегічного планування й управління учасниками діяльності, що дає їм змогу погоджувати їх довгострокові партнерські відносини з вигодою для кожного учасника. При цьому управлінські структури **М.с.а.** є досить рухомі, завдяки чому створюються реальні можливості скоротити відповідні трансакційні витрати;

– **М.с.а.** створюються на основі горизонтальної міжфірмової кооперації, а також між компаніями, зайнятими в суміжних сферах діяльності, з метою обміну технологіями і досвідом, що можуть взаємодоповнювати одне одного. За цих обставин вони більш орієнтовані на майбутнє, зменшуючи неясність і невизначеність у відносинах партнерів, збільшуючи стабільність у забезпеченні ресурсами і розподілі продукції і послуг;

– альянс, як правило, не є самостійною юридичною особою;

– компанії можуть бути учасниками безлічі **М.с.а.**;

– альянси створюються на певний термін, вони розпадаються, коли необхідність в об'єднанні зникає;

– альянси справляють суттєвий вплив на міжнародну конкуренцію: компанії, які об'єдналися, спрямовують зусилля більшою мірою проти загальних конкурентів, ніж проти один одного.

Виділяють чотири основних різновиди **М.с.а.**: альянси з акціонерною участю в існуючих підприємствах; **М.с.а.** зі створенням нових компаній (спільних підприємств); консорціуми для реалізації інвестиційних проектів; альянси із слабкою кооперацією. За сферою діяльності **М.с.а.** умовно можна поділити на три види: з реалізації проектів НДДКР; з організації спільного виробництва; із сумісного освоєння нових ринків. Найбільшого поширення в сучасних умовах набули альянси, що створюються з метою

співпраці у сфері НДДКР. На сьогодні до цієї групи входить більше половини всіх стратегічних союзів.

Мотивами, відповідно до яких компанії вступають до **М.с.а.**, є: досягнення економії за рахунок масштабу виробництва; сумісне використання виробничих потужностей; об'єднання зусиль у виробництві компонентів або збиранні кінцевої продукції; зниження невизначеності та посилення стабільності розвитку, оскільки в довгострокових відносинах з критичним партнером об'єднуються їх досвід і ресурси; зменшення ризику в діяльності; отримання доступу на ринок, де вже існують ринкові структури, що склалися, і певний менталітет, просування на ринок продукції один одного; передача технологій, знань і ноу-хау, проведення спільних досліджень, навчання персоналу; сумісна розробка і виробництво технічно складних виробів (засобів комунікації, комп'ютерів, літаків тощо).

Цілі, заради яких компанії вступають до **М.с.а.**, істотно різняться. Історично компанії розвинутих країн, орієнтовані на експорт, шукали можливості альянсу з компаніями менш розвинутих країн, щоб імпортувати і просувати на місцевий ринок свою продукцію. Такі угоди часто були необхідні для отримання доступу на ринки менш розвинутих країн. Останнім часом провідні компанії з різних частин світу створювали **М.с.а.** для посилення своїх сумісних можливостей для розширення своєї діяльності на світовому ринку.

Слід зазначити, що для **М.с.а.** властиві деякі недоліки. Так, багато альянсів розпадаються або ліквідуються, якщо один з партнерів приймає рішення про придбання іншого. Часто учасники альянсу навмисно (зсередини знаючи його сильні і слабкі сторони) ставлять партнера в безвихідне становище, коли він не здатний протистояти поглинанню своєї компанії партнером по альянсу. У багатьох альянсах найбільша небезпека полягає в тому, що компанії, які беруть участь у них, можуть досить добре вивчити операції інших партнерів, скопіювати порядок їх дій і стати успішними конкурентами. Варто також зауважити, що ефективна координація діяльності самостійних компаній у будь-якій інституціональній формі є складним завданням (враховуючи різну їх мотивацію, а інколи й цілі, що суперечать). Існуючи значною мірою незалежно, партнери можуть приймати рішення, неоптимальні в плані інтересів

М.с.а. в цілому. Його учасники постійно вимушені знаходити форми вирішення суперечностей між завданнями, що стоять перед стратегічним альянсом у цілому й окремими його партнерами. Доводиться долати також мовні і культурні бар'єри. Результати аналізу функціонування **М.с.а.** показують, що близько половини з них не дає очікуваної віддачі, а їх учасники часто опиняються в складному становищі, часом жертвуючи своїми перевагами.

Для того щоб позитивний ефект вступу компанії до **М.с.а.** превалував над негативним, необхідно враховувати такі моменти: партнер по стратегічному альянсу повинен бути сумісним з даною компанією; найбільш успішні альянси характеризуються тим, що товари і позиції на ринку партнера доповнюють товари і позиції конкретної компанії, а не конкурують з ними; в рамках **М.с.а.** небезпечно передавати партнерові інформація, яка може позначитися на конкурентній ситуації; не слід чекати від альянсу негайної віддачі, багато в чому результат залежить від довіри, що існує між компаніями; при укладанні **М.с.а.** рекомендується швидко і детально ознайомитися з основними ідеями і практикою партнера в галузі технології й управління та упровадити у свою діяльність найбільш раціональне з цього; **М.с.а.** необхідно розглядати як тимчасову угоду між партнерами, а якщо він стає невивідним, його доцільно відразу ж ліквідувати.

Неодмінними умовами ефективного **М.с.а.** є довгострокове планування, координація політики, що зміцнює довіру партнерів, і прагнення до співпраці вишого і середнього менеджменту компаній-союзників. Важливим фактором успішності **М.с.а.** є створення сприятливого інституційного середовища для їх діяльності. Провідна роль у виконанні цього завдання належить органам державної влади країн-учасниць альянсу. У цьому контексті слід зазначити, що на сьогодні в Україні сформована необхідна нормативно-правова база для участі вітчизняних корпорацій у **М.с.а.** Найбільш перспективними напрямками використання такої форми корпоративної інтеграції для нашої країни є: модернізація газотранспортної мережі, розвиток аерокосмічної сфери, впровадження енергозберігаючих технологій в галузі металургії та хімічної промисловості, реалі-

зація ряду інноваційних проектів в літако-та суднобудуванні.

Літ.: Гриффин Р. *Международный бизнес* / Р. Гриффин, М. Пастей : пер. с англ., 4-е изд. – СПб. : Питер, 2006; Уоллес Р. П. *Стратегические альянсы в бизнесе* / Р. П. Уоллес : пер. с англ. – М. : Добрая книга, 2005; Рогач О. І. *Транснаціональні корпорації в світовій економіці* : монографія / О. І. Рогач. – К. : ВПЦ “Київ. ун-т”, 2005; Джурицький В. О. *Правове становище господарських об'єднань в Україні* : монографія / В. О. Джурицький. – К. : Юрінком Інтер, 2010; Хейфец Б. А. *Корпоративная интеграция: Альтернатива для постсоветского пространства* : монографія / Б. А. Хейфец, А. М. Либман. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008; Субботин А. К. *Границы рынка глобальных компаний* : монографія / А. К. Субботин ; предисл. Д. С. Львова. – М. : Эдиториал УРСС, 2008.

Сафронова О.М.

МІЖНАРОДНІ СИЛИ СПРИЯННЯ БЕЗПЕЦІ В АФГАНІСТАНІ (МССБ) (англ. скор. ISAF) були створені за рішенням, прийнятим на Боннській конференції, що відбулась у грудні 2001 р. Лідери афганської опозиції, які брали участь у конференції, розпочали процес відбудови своєї країни зі створення нової урядової структури – “Перехідної влади Афганістану”. У зв'язку з цим була також запропонована концепція міжнародних військових сил, підмандатних ООН, які б допомагали новоствореній Перехідній владі Афганістану в забезпеченні безпеки в Кабулі і навкруги нього, а також підтримували відбудову в країні.

Ці домовленості проклали шлях для створення тристороннього партнерства між Перехідною владою Афганістану, Місією ООН з допомоги Афганістану (англ. скор. UNAMA) і МССБ.

Дозвіл на розгортання МССБ був наданий у 2001 р. Радою Безпеки ООН, щоб, зокрема, надати афганським властям і персоналу ООН можливість працювати у безпеці.

Спочатку діяльність МССБ обмежувалась лише столицею, Кабулом, а управління і командування цими силами здійснювалось на ротаційній основі представниками країн-учасниць МССБ.

У січні 2002 р. між командувачем МССБ і Перехідною владою Афганістану була підписана Військово-технічна угода, яка визначила додаткові параметри операції МССБ.

У серпні 2003 р. на прохання ООН і уряду Ісламської Республіки Афганістан НАТО взяла на себе командування **МССБ**. На цьому припинилась шестимісячна ротація командування. Альянс повністю взяв на себе відповідальність за командування, координацію і планування цих сил, забезпечення командувача і розгортання штабу. Невдовзі по тому ООН надала **МССБ** мандат на поступове розширення сфери впливу поза межі Кабула.

Не будучи в технічному сенсі силами ООН, **МССБ** мають мандат на примус до миру відповідно до ст. VII Статуту ООН. Рада Безпеки ООН ухвалила 13 резолюцій стосовно **МССБ**, а саме, 1386, 1413, 1444, 1510, 1563, 1623, 1707, 1776, 1833, 1817, 1890, 1917 і 1943.

Новий підхід до управління дав змогу подолати проблему постійного пошуку країн, які б хотіли очолити цю місію, та труднощі, пов'язані з розгортанням кожних шість місяців нового штабу в складному середовищі. Постійний штаб НАТО також дає можливість невеликим країнам, які б навряд чи взяли на себе повну відповідальність, відігравати важливу роль у багатонаціональному штабі. Головними пріоритетами **МССБ** в Афганістані є: захист мирного населення Афганістану; розбудова потенціалу афганських сил безпеки з метою передачі їм повної відповідальності за безпеку їхньої власної країни; протидія повстанцям; забезпечення умов для зміцнення врядування і розвитку в країні.

Після того, як НАТО взяла на себе командування **МССБ** у серпні 2003 р., Альянс поступово розширив території, охоплені цією місією, яка починалася з Кабула, а має зрештою охопити територію всієї країни. Відповідно, і чисельність військ у складі **МССБ** зросла з початкових 5 тис. до більше 130 тис. представників 48 країн, з яких 28 країн-члени НАТО.

Країни-нечлени НАТО, які надали свої контингенти в розпорядження **МССБ**: Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Боснія та Герцеговина, Фінляндія, Грузія, Ірландія, Йорданія, Республіка Корея, Малайзія, Монголія, Чорногорія, Нова Зеландія, Сінгапур, Швеція, Македонія, Тонга, Україна, ОАЕ. **МССБ** також допомагають афганському уряду і міжнародному співтовариству реформувати сектор безпеки, надаючи наставницьку, тренувальну і оперативну підтримку афганським національним силам безпеки.

На Лондонській конференції в січні 2010 р. афганський уряд і міжнародне співтовари-

ство взяли за розробку плану передачі афганцям відповідальності за безпеку в країні, який потім був ухвалений на Кабульській конференції в липні 2010 р.

Виконання цього плану заплановано на весну 2011 р. і очікується, що до кінця 2014 р. афганська влада візьме під контроль усю країну. У міру розширення сфери впливу афганських властей присутність **МССБ** в Афганістані після 2014 р. буде поступово змінюватись із наставницької до допоміжної і підтримуючої ролі у міру того, як афганське керівництво буде здатне взяти на себе повну відповідальність за свою країну. Створивши Тренувальну місію НАТО-Афганістан (англ. скор. NTM-A), НАТО забезпечує підготовку високого рівня для представників афганської національної армії та тренування і наставництво для афганської національної поліції.

Припинення діяльності повстанців в Афганістані є передумовою забезпечення тривалої і сталой безпеки, місцевого врядування і економічного прогресу.

Відповідно до Стратегії боротьби з повстанцями головні зусилля **МССБ** у 2010 р. були спрямовані на південні провінції з високою концентрацією населення, яке постійно страждає від присутності і дій повстанців.

Операції із забезпечення безпеки, які здійснюють сили **МССБ** і афганські національні сили безпеки, доповнюються низкою заходів під афганським проводом, покликаних покращити надання базових послуг місцевому населенню. У міру припинення діяльності повстанців, **МССБ** допомагають афганському уряду в примиренні і реінтеграції колишніх бойовиків до афганського суспільства.

Очевидний зв'язок між виробництвом наркотиків і діяльністю повстанців у деяких районах країни змусили **МССБ** посилити підтримку уряду Афганістану в його боротьбі проти наркотиків.

Пряма підтримка, зокрема, передбачає обмін інформацією; навчання афганських сил з боротьби проти наркотиків; надання, на запит, логістичної підтримки з впровадження програм альтернативних джерел доходу для місцевого населення, а також підтримка в разі необхідності операцій проти наркотиків, які здійснюють афганські національні сили безпеки.

Встановлення належного врядування і забезпечення сталого розвитку є основою Стратегії

тегії афганського національного розвитку. Тут МССБ відіграє допоміжну роль, підтримуючи уряд Афганістану в цих зусиллях. Вищий цивільний представник НАТО в Афганістані бере участь у координації цієї діяльності з афганським урядом та міжнародними партнерами, серед яких Місія ООН з допомоги Афганістану, Світовий банк, Європейський Союз та інші. Він також працює над забезпеченням єдності цивільних зусиль груп з відбудови провінцій (ГВП) і кращої їх відповідності національним і провінційним пріоритетам Афганістану.

За допомогою своїх груп з відбудови провінцій МССБ підтримують зусилля афганського уряду із забезпечення належного врядування і відбудови та розвитку в Афганістані. Нині в країні діють 27 ГВП, які співпрацюють із місцевими афганськими властями.

Кожну ГВП очолює одна, так звана “провідна країна” з числа країн-учасниць МССБ, а персонал може складатись з представників різних країн. Більшість ГВП мають у своєму складі військових і дипломатів, поліцейських інструкторів і цивільних фахівців з питань розвитку і врядування.

Літ.: *Medcalf Jennifer*. NATO: a beginners guide / Jennifer Medcalf. – Oxford, 2006; *Runge Peter*. The Provincial Reconstruction Teams in Afghanistan : Role Model for Civil-Military Relations? / Peter Runge // Bonn International Center for Conversion Occasional Paper. – N 4. – Bonn, 2009; *Довідник НАТО*, Брюссель, 2006; *ISAF*. – Режим доступу : <http://www.isaf.nato.int/>

Шульга В.В.

МІЖСЕКТОРНЕ СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО – система відносин щодо розподілу та використання ресурсів у соціальній сфері, які існують між трьома секторами (партнерами): державним, комерційним, громадським. В основі такого партнерства лежить артикуляція інтересів кожної зі сторін, пошук цивілізованих способів взаємодії у вирішенні соціально значимих проблем, що дає можливість створювати у країні ефективну інфраструктуру соціальних послуг.

М.с.п. є реальним механізмом формування громадянських інститутів, де від держави очікують взаємодії з громадянським суспільством і правового регулювання суспільно-політичних процесів. За цих умов органи державного управління виявляють свою функціональність, якщо здатні допомогти

сторонам досягти угоди, представляти і захищати на переговорах суспільні інтереси, тобто міжсекторне партнерство може розглядатися як нова технологія соціального управління, оскільки бере участь у вирішенні таких управлінських завдань, як надання соціальних послуг; організація приватної ініціативи для досягнення соціально значимих цілей; розвиток соціальних інновацій і технологій, нових методів соціальної роботи, інноваційних соціальних проєктів.

Основними формами взаємодії органів державної влади з “другим” і “третім” секторами в системі партнерства є такі: делегування повноважень, яке дає можливість розподілити соціальні функції і відповідальність на національному, регіональному і місцевому рівнях між органами державного управління, місцевими громадами, бізнесовими колами, громадськими організаціями; спільне формування правового простору, у якому громадянам надається можливість лобювати свої законні інтереси, забезпечувати права тих, хто перебуває в опозиції до діючої влади, захищати толерантність і терпимість; партнерство в реалізації соціальних проєктів, коли органи державного управління, бізнес і громадські об’єднання можуть об’єднувати свої зусилля чи ділити поле діяльності, або держава може надавати відповідну допомогу партнерам для надання ними соціальних послуг громадянам.

Особливості формування **М.с.п.** в Україні зумовлені, тим, що, незважаючи на законодавче закріплення можливостей **М.с.п.** в українському законодавстві – в Конституції України, законах України “Про об’єднання громадян” (1992), “Про політичні партії” (2001), “Про молодіжні та дитячі громадські організації” (1998), “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” (1999), “Про звернення громадян” (1996), “Про місцеве самоврядування” (1997), “Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави” (2003), фактично така форма партнерства є в країні недостатньо розвинутою.

Основними принципами, які можуть забезпечити ефективну участь державного управління в системі **М.с.п.**, є: зацікавленість кожної із сторін у пошуках конструктивних шляхів розв’язання соціальних проблем, об’єднання з цією метою зусиль учасників

діалогу; розподіл повноважень залежно від значимості завдань і функцій, які виконують кожна із сторін; взаємна відповідальність партнерів, яка не порушується в процесі реалізації соціальних проектів і не дозволяє перекладати на іншого партнера свої зобов'язання; принцип ненасильства у діях, неприпустимість тиску на іншу сторону у будь-якій формі; готовність і здатність партнерів до колективних дій; здатність до саморефлексії та самоорганізації; прагнення до компромісу у вирішенні спірних питань; взаємоприйнятний контроль і врахування інтересів іншої сторони; правова обумовленість взаємодії партнерів, яка не порушує інтереси зацікавлених сторін.

Згідно з чинним законодавством у **М.с.п.** можна виділити три основних способи співробітництва органів державної влади і місцевого самоуправління з іншими партнерами: взаємне інформування і координація діяльності; участь недержавних організацій у реалізації державних, регіональних, місцевих соціальних програм і проектів; підтримка з боку держави організацій, які беруть участь у вирішенні соціально значимих проблем.

Існуюча практика **М.с.п.** дає можливість виділити в галузі економічного співробітництва між органами державного управління та “третім сектором” такі форми співробітництва, як соціальні замовлення, гранти, фонди місцевих співтовариств.

Позаекономічними формами **М.с.п.** є формування громадської думки за допомогою ЗМІ, проведення місцевих і національних плебісцитів та референдумів, прями комунікації між інститутами влади та громадянами, громадсько-державні консультації.

Відповідно до існуючої практики розвиток співробітництва між секторами передбачає наявність таких суттєвих елементів, які створюють чіткі основи для використання **М.с.п.** як нової технології управління: наявність державного відомства або посади, на яку безпосередньо покладається відповідальність за співробітництво з “третім сектором”; затверджена державна програма або концепція взаємодії з громадськими організаціями, яка визначає основні напрями державного впливу; наявність угод про співробітництво між органами державного управління та громадськими організаціями.

Перспективність **М.с.п.** значною мірою узгоджується із загальними тенденціями щодо

поширення солідарності і формування колективної ідентичності громадян, характерними для розвитку постіндустріального суспільства, горизонтально-мережевої структури соціальних відносин.

Літ.: Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики : монографія / Н. Г. Діденко. – Донецьк : Видавн. п-во “Схід. видавн. дім”, 2007; Сіленко А. Соціальна держава: тернистий шлях до визнання : монографія / А. Сіленко, В. Коляденко. – К. : [б. в.], 2002; Сучасне соціальне управління: філософія, методологія, практика : монографія / за заг. ред. Н. Г. Діденко. – Донецьк : ВІК, 2010 с.; Якимець В. Н. Межсекторное социальное партнерство: основы, теории, принципы, механизмы / В. Н. Якимець. – М. : Эдиториал УРСС, 2004.

Діденко Н.Г.

“МІСТОК” УСПІЛЬНОТНЕННЯ

(англ. Community “bridge”) – запроваджена *Маастрихтським договором* процедура перенесення певних напрямів політики, які перебували в межах третьої колонії, до першої колонії ЄС (перекидався так званий “місток” від третьої колонії до першої). Інакше кажучи, процес прийняття рішень відповідно до Договору про заснування *Європейської Спільноти (перша колона ЄС)* міг бути застосований до певних положень розд. VI “Положення про співробітництво поліцій та судових органів у кримінальних справах” Договору про Європейський Союз (*третья колона ЄС*) з метою їх успільнотнення, тобто заміни міжурядового методу прийняття рішень на традиційний метод Спільноти. Процедура, відома як “**М.**”у., вимагала одностайного голосування в Раді ЄС та ратифікації кожною державою-членом відповідно до її національних конституційних вимог. *Амстердамський договір* реорганізував співробітництво у сфері юстиції та внутрішніх справ і визначив її метою створення простору свободи, безпеки та правосуддя. Будь-який напрям політики, який підпадає під дію ст. 29 розд. VI “Положення про співробітництво поліцій та судових органів в кримінальних справах”, міг бути перенесений до нового розд. IV Договору про ЄС. Певні напрями політики – надання притулку, імміграція, перетин зовнішніх кордонів та співробітництво в цивільно-правовій сфері – були перенесені в першу колону Спільноти. З набуттям чинності *Лісабонським договором* запроваджена Маастрихтським догово-

ром базова структура ЄС була скасована. *Колони ЄС* були замінені єдиною структурою Союзу. Натомість у ст. 48 (7) Договору про Європейський Союз у редакції Лісабонського договору (ДЄС) запропоновано новий “**М.**”у. (фр. Passerelle – “місток”), який полягає в тому, що Європейській Раді надано право одностайно приймати рішення про уповноваження Ради ЄС діяти кваліфікованою більшістю у сфері або певному випадку, де Договором про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) або розд. V “Загальні положення щодо зовнішніх дій Союзу та особливі положення щодо спільної зовнішньої політики та політики безпеки” ДЄС передбачено, щоб Рада діяла одностайно (крім військової сфери або сфери оборони). *Європейська Рада* також може прийняти рішення, яке дозволяє прийняття законодавчих актів згідно зі звичайною законодавчою процедурою, хоча ДФЄС передбачає, що ці акти мають ухвалюватися *Радою ЄС* згідно зі спеціальною законодавчою процедурою. Будь-яка пропозиція щодо використання “**М.**”у. має бути повідомлена *національним парламентам* принаймні за 6 місяців. Будь-який національний парламент може накласти на таку пропозицію вето. Відповідно до ст. 353 ДФЄС, новий “**М.**”у. (тобто ч. 7 ст. 48 ДЄС) не застосовується до системи власних ресурсів Союзу (ч. 3 та 4 ст. 311), багаторічної фінансової програми ЄС (перший абзац ч. 2 ст. 312), застереження щодо гнучкості, що дозволяє ЄС діяти у сферах, не визначених договорами (ст. 352), а також до процедури призупинення певних прав, що випливають із членства в Союзі (ст. 354).

Літ.: *Волес В.* Творення політики в Європейському Союзі / В. Волес, Г. Волес. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004; *Дайнен Д.* Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; *Копійка В. В.* Європейський Союз: історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; *Право Європейського Союзу* : навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова. – К. : Істина, 2009.

Рудік О.М.

МІЦНЕ ЯДРО (англ. Hard core) – обмежена група держав-членів ЄС, які виявили бажання започаткувати посилене співробітництво та спроможні його розвивати. Концепція **М.я.** містилася в документі “Міркування щодо європейської політики”, пода-

ному членами партійної фракції ХДС/ХСС К.Ламерсом, В.Шойбле та Г.Глоссом (нині відомий як план або декларація Ламерса-Шойбле) на розгляд Бундестагу Федеративної Республіки Німеччини у вересні 1994 р. Згідно з концепцією, авангардом євроінтеграційного процесу повинно стати “міцне ядро” країн-лідерів (Німеччина, Франція), які мають спрямовувати загальний процес інтеграції за допомогою введення нових напрямів політики ЄС і керівництва новими ініціативами.

Концепція **М.я.** належить до так званих нових теоретичних моделей європейської інтеграції, які з’явилися на тлі політичних змін, що відбулися у світі і особливо на Європейському континенті в 90-х рр. ХХ ст.

Розроблена в 50-х рр. минулого століття, теорія та практика європейської інтеграції виходила з того, що подальший розвиток інтеграційного об’єднання відбуватиметься з однаковою швидкістю для всіх його держав-членів, які на рівних підставах братимуть участь у реалізації політики *Європейської Спільноти*. Однак розширення Спільноти в 80-х рр., коли її членами стали порівняно бідні країни Південної Європи (Греція, Іспанія, Португалія), в яких лише в середині 70-х рр. розпочався перехід від авторитаризму до демократії, поставило на порядок денний Європейської Спільноти проблему швидкості та глибини інтеграції з огляду на відмінності в економічному розвитку держав-членів. Подальше поглиблення і розширення європейської інтеграції в 90-х рр. посилювало гостроту цієї проблеми, оскільки між державами-членами виникли розбіжності в поглядах на темпи та перспективи інтеграційних процесів. Сформувалися групи держав-членів, які наполягали на своєму баченні майбутнього ЄС, з’явився феномен євроскептицизму, наочним свідченням існування якого став негативний результат загальнонаціонального референдуму в Данії (1992 р.) щодо ратифікації *Маастрихтського договору*. Перспектива масштабного розширення ЄС на посткомуністичний простір, країни якого суттєво відрізнялися від західноєвропейських держав-членів майже за всіма показниками економічного, політичного та людського розвитку, стала каталізатором пошуку відповідних моделей інтеграції. У 1974 р. канцлер Німеччини В.Брандт висловив ідею виділення в процесі європей-

ської інтеграції групи економічно найсильніших держав-членів, які б стали своєрідним ядром більш тісного співробітництва у межах Спільноти. Ця ідея дала поштовх появі та розвитку теоретичних концепцій багаторівневої інтеграції, найвідомішими з яких стали “Європа на вибір”, “Європа різних швидкостей”, “Європа змінних геометрій” та **М.я.** На початку 1993 р. колишній міністр Франції у справах європейської інтеграції Е.Гігу в статті “ЄС до 2003 р.” запропонувала не чекати тих, хто відстає, і перетворити ЄС на “гнучку систему”, **М.я.** якої створить валютний, економічний та політичний союз із спільною оборонною доктриною та єдиним громадянством. На її думку, це дало б змогу державам-членам самостійно обирати прийнятні для них швидкість та глибину інтеграції. Розроблений найсильнішою на той момент фракцією парламенту ФРН документ “Міркування щодо європейської політики” став по суті планом практичних дій зі створення **М.я.**

Автори документа, з огляду на ризик послаблення згуртованості всередині ЄС, спричинене посиленням нерівномірності економічного розвитку та відмінностями фінансових можливостей держав-членів з часу останніх розширень ЄС, а також зростанням націоналізму та регіоналізму в об’єднаній Європі, запропонували: надати пріоритет інституційному розвитку ЄС на основі імплементації принципу субсидіарності; перетворити Європейську Комісію на європейський наднаціональний уряд; відмовитись від одностайності у процесі прийняття рішень; посилити **М.я.** Союзу шляхом якісного вдосконалення відносин між Німеччиною і Францією; розбудувати спроможність ЄС у сфері зовнішньої та безпекової політики; надати членство в ЄС країнам Центральної та Східної Європи. Німецькі політики були переконані в тому, що зміцнення Союзу є передумовою майбутнього розширення на Схід, оскільки без внутрішньої консолідації ЄС не упорається з викликами, що постали перед ним. **М.я.** ЄС мали утворити Німеччина, Франція та країни Бенілюксу, які повинні були стати своєрідною “силою притягання” для інших держав-членів. Отже, загальна ідея документа полягала в тому, що досягнутий та запланований на майбутнє рівень інтеграції

ЄС потребує адекватної йому політико-правової форми устрою.

Ідея створення **М.я.** була зустрінута в ЄС доволі неоднозначно, особливо в Італії, яка не потрапила до цієї групи. Німеччину і Францію звинуватили у бажанні диктувати свої умови Союзу, нав’язати йому схему “потенційно небезпечну для процесу інтеграції”.

Концепція **М.я.** знайшла своє практичне втілення під час процесу імплементації Шенгенської угоди (підписана в 1985 р.), що дало змогу групі з п’яти держав-членів послідовно ліквідувати прикордонний контроль і реалізувати свободу пересування осіб. Спочатку концепція **М.я.** реалізовувалася поза межами інституційної системи Союзу, але врешті-решт вона була інтегрована в систему договорів шляхом вміщення до Амстердамського договору у вигляді механізму посиленого співробітництва, який надав можливість певній кількості держав-членів поглиблювати інтеграцію у межах правової та інституційної системи ЄС. Маастрихтський договір 1992 р. фактично визнав можливість різношвидкісної інтеграції, допустивши перехід до третього етапу створення Економічного і монетарного союзу (ЕМС), який передбачав запровадження єдиної європейської валюти лише в тих державах-членах, які до 1999 р. повністю відповідатимуть критеріям наближення. Згодом окремі країни – Велика Британія та Данія – взагалі отримали право неучасті в ЕМС навіть у разі їх повної відповідності критеріям.

Хоча концепція **М.я.** не стала настановою для практичної діяльності європейських політиків з розбудови Союзу, її основні положення так чи інакше були втілені у життя, особливо під час хвилі реформування та оновлення ЄС, яка розпочалася з конституційного процесу і завершилася прийняттям Лісабонського договору.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Магістр, 2009; Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; Копійка В. В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009.

Рудік О.М.

МОБІЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ОСВІТИ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ В ЄВРОПІ (від лат. *mōbilitās, mōbilis* – рух, рухомий) – ключовий принцип Болонського процесу, фундаментальна ознака Європейського простору вищої освіти і Європейського дослідницького простору, що передбачає вільний рух (вільне пересування) студентів, викладачів, дослідників, працівників ВНЗ, інших закладів освіти та науково-дослідних установ для навчання, проведення досліджень, особистісного і професійного розвитку, академічного й загальнокультурного взаємозбагачення.

М.с.о.п.п.Є. була ключовим елементом Болонського процесу від його запровадження; у 2007 р. Лондонська міжміністерська конференція ще раз підкреслила важливість **М.с.о.п.п.Є.**, що було зафіксовано в Лондонському комюніке. На Європейському континенті накопичено великий позитивний досвід **М.с.о.п.п.Є.**, використання **М.с.о.п.п.Є.** як важливого інструмента розв’язання соціально-економічних проблем і сприяння суспільному розвитку. Слід зазначити, що в ЄС **М.с.о.п.п.Є.** (вільний рух осіб) є засадничою свободою і правом, гарантованими ще Римським договором у 1950-х рр. Від початку вільний рух осіб в ЄС розглядався як засіб зниження рівня безробіття і наповнення ринку праці. Досвід п’яти десятиліть ЄС засвідчив інші риси і можливості **М.с.о.п.п.Є.** Наразі **М.с.о.п.п.Є.**, зокрема у сфері освіти та професійної підготовки в Європі, виконує кілька суспільно важливих функцій: **М.с.о.п.п.Є.** для навчання: відвідування іншого університету, знайомство з іншою країною само по собі є повчальним, допомагає швидко набути практичних і теоретичних знань (наприклад історія, мова тощо), збагачує новими враженнями, вміннями, навичками (наприклад навичками міжкультурного спілкування); **М.с.о.п.п.Є.** для обміну досвідом: поширення кращого досвіду (*best practice*), взаємне навчання і взаємозбагачення є важливими складовими у процесі професійного та особистісного розвитку; ЄС, університети, інші учасники Європейського простору вищої освіти і Європейського дослідницького простору широко використовують **М.с.о.п.п.Є.** для взаємозбагачення; **М.с.о.п.п.Є.** для більш раціонального використання ресурсів і можливостей Європейського простору вищої освіти і Європейського дослідниць-

кого простору: **М.с.о.п.п.Є.** дає змогу розробити одну навчальну програму і пропонувати її на ринку освітніх послуг усім бажаючим, замість того, щоб запроваджувати по одній схожій програмі у кожній із 47 країн-учасниць Болонського процесу; таку програму може розробити консорціум університетів, запросивши до її підготовки і викладання найкращих викладачів та науковців, відомих на Європейському просторі вищої освіти та Європейському дослідницькому просторі; **М.с.о.п.п.Є.** для сприяння соціальному згуртуванню Європейського континенту, формування європейських ідентичностей: ці завдання є важливими для Європи. Освіті, в тому числі вищій школі, належить важлива роль у поширенні європейських цінностей та ідей Об’єднаної Європи, формуванні настроїв, активної громадської позиції молодих людей тощо; **М.с.о.п.п.Є.** для кращої кар’єри (стосунки, що встановились у період **М.с.о.п.п.Є.**, можуть допомогти у розвитку бізнесу, налагодженні міжнародних зв’язків); набуття додаткових умінь, знань і навичок може підвищити конкурентоспроможність на ринку праці, полегшити пошук роботи.

ЄС підтримує **М.с.о.п.п.Є.** у сфері освіти та професійної підготовки, передусім через освітні програми Еразмус (*Erasmus*) і Еразмус Мундус (*Erasmus Mundus*), інші програми ЄС. Приміром, з моменту заснування програми Еразмус у 1987 р. її учасниками стали 2,2 млн студентів та понад 250 тис. викладачів, 4 тис. вищих навчальних закладів із 33 країн; річний бюджет програми – 450 млн євро.

Незважаючи на підтримку з боку ЄС, **М.с.о.п.п.Є.** у сфері освіти та професійної підготовки залишається на досить низькому рівні – від 5% до 10% у різних країнах. Для сприяння **М.с.о.п.п.Є.** у рамках Стратегії розвитку ЄС “Європа 2020” за напрямом “Молодь” у 2010 р. було запроваджено нову програму “Молодь у русі” (*Youth on the Move*), що включає 28 груп заходів, спрямованих на краще озброєння молодих людей знаннями, вміннями, практичним досвідом, необхідним для працевлаштування, їхню кращу підготовку до вимог ринку праці, заохочення їх до більш вдалого використання тих можливостей, що їх надає ЄС, у сфері **М.с.о.п.п.Є.**, освіти та професійної підготовки. Зокрема, передбачено підвищити **М.с.о.п.п.Є.** у сфері освіти і професійної

підготовки в середньому по ЄС до 20%, при цьому окремі країни готові підняти цей показник до 30% (Нідерланди), навіть 50% (Німеччина).

Програма “Молодь у русі” матиме потужну інформаційну, технічну, фінансову, інституційну підтримку, в рамках якої зокрема передбачено: створення та підтримка порталу PLOTEUS за принципом “єдиного вікна” із доступом до інформації про гранти та стипендії ЄС, навчання та працевлаштування за кордоном, а також наданням консультацій із вищезазначених питань; запровадження спільної ініціативи Європейської Комісії та Європейського інвестиційного банку – кредитної лінії для підтримки студентів, які здобуватимуть освіту або професійну підготовку за кордоном; уведення спеціальної кредитної картки (Youth on the Move card) для надання пільг та знижок молодим людям; заснування з 2011 р. “Європейського реєстру вакансій” (European Vacancy Monitor) – інформаційної системи відстеження попиту на ринках праці Європи; запуск у 2011 р. пілотного проекту “Твоя перша робота” за участі EURES – Мережі європейських служб зайнятості в державному секторі; проектом передбачено дорадчі послуги, допомога в пошуках роботи, фінансова підтримка для молодих людей, які хочуть працювати за кордоном, та компаній, особливо малих та середніх підприємств, готових надати робочі місця молодим іноземним громадянам; ЄС також спонукатиме держави-члени до запровадження “молодіжної гарантії” – зобов’язання забезпечити молоду людину протягом чотирьох місяців після закінчення школи або робочим місцем, або знайти для неї курси професійної підготовки, або надати інші можливості для здобуття трудового досвіду.

Ще одним важливим інформаційним інструментом має стати європейський паспорт вмій і навичок (European skills passport), що буде заповнюватися на основі “Європаса” – он-лайн резюме (Europass – European online CV), та інші заходи.

Щодо Болонського процесу, то його держави-учасниці визнають значущість мобільності, проте більшість країн не мають стратегічних національних програм **М.с.о.п.п.Є.**, хоча більшість, зокрема держави-члени ЄС, включили заходи з розвитку **М.с.о.п.п.Є.** до національних стратегій розвитку вищої освіти. Підтримка **М.с.о.п.п.Є.** має багато про-

явів (форм) у різних державах-учасниках Болонського процесу: фінансова підтримка (стипендії, гранти, пільгові кредити) для студентів, які їдуть навчатися за кордон або приїжджають з-за кордону на навчання; інформаційні кампанії, що стимулюють власних громадян навчатися за кордоном; інформаційні кампанії, що заохочують іноземних студентів навчатися за кордоном; державна підтримка університетів, що приймають іноземних студентів на навчання; послуги підтримки для іноземних громадян, які приїжджають у країну для навчання; послуги підтримки для власних громадян, які їдуть навчатися за кордон; надання підтримки власним громадянам у вивченні іноземних мов; надання підтримки іноземним громадянам у вивченні національної мови; внесення змін до законодавства про освіту, наприклад щодо визнання дипломів; внесення змін до міграційного права, наприклад спрощення процедури отримання віз для студентів, викладачів, науковців і т.ін.

Держави-учасниці Болонського процесу відмічають багато перешкод на шляху розвитку **М.с.о.п.п.Є.**, одна з них – це відмінність у рівнях соціально-економічного розвитку різних країн-учасниць: представнику держави із високим ВВП на душу населення легше поїхати на навчання за кордон, ніж представнику бідної держави знайти способи утримувати себе, навчаючись у країні з високим рівнем добробуту.

Літ.: *Focus on Higher Education in Europe 2010: The Impact of the Bologna Process.* – Режим доступу : http://eacea.ec.europa.eu/about/eurydice/index_en.htm; *Архів досліджень та публікацій ЄС, присвячений питанням освіти і впровадження Болонського процесу.* – Режим доступу : www.Eurydice.org

Оржель О.Ю.

МОВИ ОФІЦІЙНІ ЄС – мови, що використовуються в ЄС, у діяльності його органів, передусім для поширення офіційних документів. В ЄС концепція багатомовності є політичним гаслом і водночас програмою дій. На відміну від інших міжнародних організацій (НАТО, ООН, Ради Європи), у Європейському Союзі набагато більше офіційних мов. Причиною цього є необхідність забезпечення рівного доступу всіх громадян до законодавства ЄС рідною мовою. Крім того, вони повинні мати можливість звертатися до інститутів та органів ЄС зрозумілою їм мовою.

Законодавство ЄС публікується всіма офіційними мовами держав-членів, оскільки воно є частиною їх національного законодавства і безпосередньо впливає на всіх громадян ЄС. Отже, громадяни та національні суди повинні мати змогу читати та розуміти акти зрозумілою їм мовою.

Перша Постанова Співтовариства, яка визначила офіційні мови, була прийнята у 1958 р. Вона визначила голландську, французьку, німецьку та італійську як перші офіційні і робочі мови ЄС, що були державними мовами держав-членів на той час. Згодом з розширенням ЄС число офіційних і робочих мов також зросло. Цього статусу набули англійська, ірландська, данська, грецька, іспанська, португальська, фінська, шведська, естонська, латвійська, литовська, польська, чеська, словацька, угорська, словенська, мальтійська, болгарська та румунська мови. Однак сьогодні кількість офіційних мов в ЄС є меншою, ніж кількість держав-членів, оскільки деякі з них мають спільні мови. У Бельгії, наприклад, офіційними мовами є голландська, французька та німецька, а на Кіпрі, де офіційною мовою є турецька, більшість населення говорить грецькою, яка має статус офіційної мови ЄС. Крім того, не є офіційною мовою ЄС офіційна мова Люксембургу – люксембурзька. Особливості застосування має ірландська, яка хоча і є офіційною мовою ЄС, однак використовується з певними обмеженнями: на відміну від інших офіційних мов, не всі документи ЄС перекладаються ірландською.

Таким чином, сьогодні в Європейському Союзі функціонує на рівних засадах 23 офіційні мови: англійська, болгарська, голландська, грецька, данська, естонська, ірландська, іспанська, італійська, латвійська, литовська, мальтійська, німецька, польська, португальська, румунська, словацька, словенська, угорська, фінська, французька, чеська та шведська.

Існують два основних положення щодо офіційних і робочих мов: документи можуть бути направлені в інституції ЄС і відповідь може бути отримана будь-якою з цих мов; а постанови (регламенти) ЄС та інші нормативні документи публікуються офіційними і робочими мовами в Офіційному віснику ЄС. Тексти правових актів ЄС є автентичними всіма офіційними мовами. На заходах на вищому рівні всі виступи, за необхідності, перекладаються на всі офіційні мови. Синх-

ронний переклад на всі офіційні мови, зокрема, завжди здійснюється на сесіях Європарламенту та Ради Євросоюзу.

Однак з огляду на бюджетні та часові обмеження лише деякі робочі документи перекладаються на всі офіційні мови. У своїй щоденній діяльності інституції та органи ЄС послуговуються однією чи двома мовами, переважно англійською, французькою та німецькою як мовами міжнародного спілкування. Так, Європейська Комісія використовує англійську, французьку і німецьку як процедурні мови, водночас Європейський Парламент забезпечує послуги з перекладу на різні мови відповідно до потреб своїх членів. Існування значної кількості офіційних мов в Європейському Союзі викликає багато питань і створює правову невпевненість, перетворюючи об'єднання на "Вавилонську вежу". По-перше, існує проблема перекладу документів з оригінальних текстів, 72,5% яких (за даними на 2008 р.) публікується англійською мовою, 11,8% – французькою, 2,7% – німецькою, 13% – іншими мовами. Під час перекладу виникають лінгвістичні помилки, які впливають на ідентичність значення правових термінів і труднощі у застосуванні правових норм. Крім того, різні правові традиції держав-членів зумовлюють ситуацію, коли один і той самий термін може мати різний правовий зміст.

Незважаючи на численні резолюції, які підкреслюють значення мовного режиму, на практиці не завжди можна забезпечити багатомовне обслуговування на високому рівні. Питання полягає в тому, як знайти шлях до збереження правової достовірності з дотриманням принципів демократії та відкритості.

Літ.: *EEC Council: Regulation No 1 determining the languages to be used by the European Economic Community (Official Journal 017, 06/10/1958 P. 0385 – 0386)*; *Коптева О. О.* Мультилінгвізм у праві міжнародних договорів / *О. О. Коптева*; Харків. нац. ун-т внутр. справ // *Право і Безпека*: наук. журн. – 2010. – № 2 (34).

Мовчан Ю.В.

МОВИ ОФІЦІЙНІ ООН – мови, що використовуються на засіданнях різних органів ООН, зокрема Генеральної Асамблеї (ст. 51 Правил процедури) і Ради Безпеки (ст. 41 Правил процедури), а також для поширення офіційних документів. **М.о.ООН** є: англійська, арабська, іспанська, ки-

тайська, російська і французька. Шість **М.о.ООН** є рідною мовою або другою мовою для 2,8 млрд людей на планеті, що становить майже половину населення земної кулі. Ці шість мов є офіційними мовами у більш ніж у половині держав світу (близько ста).

Для організації роботи органів у системі ООН встановлені офіційні та робочі мови. Перелік цих мов визначено в правилах процедури кожного органу. **М.о.ООН** видаються всі основні документи ООН, включаючи резолюції. Робочими мовами видаються стенографічні звіти засідань і на них перекладаються промови будь-якою офіційною мовою. Спочатку робочими мовами ООН були англійська та французька. Пізніше арабська, іспанська, китайська та російська мови були додані до робочих мов Генеральної Асамблеї та Економічної і Соціальної Ради. Робочими мовами Секретаріату ООН є англійська та французька. Робочими мовами Ради Безпеки є англійська, арабська, іспанська, китайська, російська і французька.

Статут ООН прямо не визначає **М.о.ООН**. Статут був прийнятий п'ятьма мовами (китайською, французькою, російською, англійською та іспанською), причому всі п'ять текстів є автентичними. У 1946 р. перша сесія ГА ООН прийняла правила процедури стосовно мов, які поширюються на всі органи Організації Об'єднаних Націй, за винятком Міжнародного суду. У них зазначалося п'ять офіційних і дві робочі мови (англійська та французька). У 1968 р. російську мову було додано як робочу мову ГА ООН, а в 1973 р. остання зробила китайську робочою мовою і додала арабську до офіційних і робочих мов ГА. Таким чином, усі шість офіційних мов стали як офіційними, так і робочими мовами ГА ООН, її комітетів і підкомітетів.

У 1999 р. у своїй резолюції ГА ООН просила Генерального секретаря призначити з числа старших співробітників Секретаріату координатора з питань, що стосуються багатомовності в рамках Секретаріату.

Агенції та спеціалізовані установи ООН мають свої власні набори офіційних мов, що іноді відрізняються від основних органів ООН. Наприклад, Генеральна конференція ЮНЕСКО має дев'ять офіційних мов, включаючи хінді, італійську та португальську. Всесвітній поштовий союз має тільки одну офіційну мову – французьку. Міжнародний

фонд сільськогосподарського розвитку має чотири офіційні мови: арабську, англійську, французьку та іспанську мови.

Делегат може виступати будь-якою з офіційних мов, а його виступ синхронно перекладається на інші **М.о.ООН**. Іноді делегати виступають неофіційною мовою, але в цьому разі делегація зобов'язана або забезпечити усний переклад, або надати текст виступу однією з офіційних мов. Більшість документів ООН також видаються всіма шістьма **М.о.ООН**. Поки документ не доступний всіма офіційними мовами, він вважається неопублікованим. Як правило, тексти кожною з шести мов мають однакову силу.

Також відзначаються офіційні дні **М.о.ООН**: англійська мова – 23 квітня, російська – 6 червня, іспанська – 12 жовтня, китайська – 20 квітня, арабська – 18 грудня, французька – 20 березня.

У роботі ООН спостерігається тенденція до використання англійської мови як “загальної” робочої мови ООН. Неодноразово робилися пропозиції реформувати систему мов в ООН, зокрема визнати офіційними хінді, німецьку, італійську, японську, які є мовами, що активно використовуються у роботі міжнародних урядових та неурядових організацій, або ввести есперанто як додатковий засіб спілкування.

Літ.: *Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй.* – Режим доступу : <http://www.un.org>

Київець О.В.

МОВНА ПОЛІТИКА В КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄС – політика, метою якої є збереження мовної різноманітності спільноти та сприяння оволодінню громадянами ЄС іноземними мовами.

Сьогодні у Європейському Союзі, який складається з 27 країн-членів, понад 500 млн жителів, 3 алфавіти, 23 офіційні мови, деякі з яких мають статус світових. Загалом, надбанням об'єднання є близько 60 мов. Нові мови приносять з собою іммігранти. За останніми даними в ЄС сьогодні існує 175 національностей. Сучасне європейське суспільство зазнає швидких змін, пов'язаних з глобалізацією, технологічним прогресом, розширенням і поглибленням інтеграції. Значна також внутрішня мобільність: сьогодні 10 млн європейців працюють в інших країнах-членах. Відповідно до цих та інших факторів життя громадян ЄС стає більш інтернаціональним та більш багатомовним.

Мовну політику ЄС умовно можна поділити на інституційну та позаінституційну за суб'єктами та об'єктами реалізації, на наднаціональну, національну та регіональну за рівнями реалізації. З огляду на її багаторівневність та багатоаспектність мовна політика ЄС розвивається з різною швидкістю та в різних напрямках.

М.п.к.-ч.ЄС свідчить про надзвичайну важливість вивчення мов в інтеграційних процесах. Діяльність Євросоюзу в цій сфері отримала концентроване вираження в концепції мультилінгвізму, яка є і політичним гаслом, і програмою дій ЄС.

М.п.к.-ч.ЄС реалізується у таких напрямках: політика у сфері перекладів; навчання висококваліфікованих перекладачів, які спеціалізуються у сфері Євросоюзу; в освіті для дорослих; вивченні іноземних мов людьми з особливими потребами; сприянні збільшенню різноманітності мов, що вивчаються; створенні спеціалізованих мовних класів; навчання вчителів іноземних мов, які, зокрема, володіли б не однією іноземною мовою; розвитку європейської системи тестування та визначенні рівня знань іноземної мови; публікації аналітичних, довідкових, статистичних, тематичних видань та досліджень, що мають на меті забезпечення та поширення інформації для процесу ухвалення рішень на національному і наднаціональному рівнях.

Актуалізував мовну проблематику Європейський рік мов, що пройшов 2001 р. Після його завершення Європейський Парламент і Європейська Рада ухвалили резолюції, які закликали Європейську Комісію розробити й запровадити низку заходів, спрямованих на сприяння вивченню іноземних мов.

У 2002 р. відбулася знакова щодо мовної політики подія. На Барселонському саміті Європейської Ради глави держав або урядів оголосили про впровадження в освітні системи країн-членів принципу "рідна мова плюс дві іноземні" та "індикатора лінгвістичної компетентності". Він передбачає вивчення щонайменше двох іноземних мов з раннього віку і має стати частиною діяльності закладів шкільної, університетської та професійно-технічної освіти ЄС.

План дій "Сприяння вивченню іноземних мов та лінгвістичній різноманітності 2004-2006" був відповіддю Єврокомісії на заклик Європейської Ради та Європейського Парламенту. Він концентрувався на трьох стратегічних сферах: вивчен-

ня іноземних мов упродовж життя, покращення викладання іноземних мов; створення сприятливого середовища для вивчення мов.

План дій став імпульсом до конкретних кроків у напрямі реформ освітніх систем країн-членів ЄС з метою запровадження принципу організації навчального процесу "рідна мова плюс дві іноземні". Звичайно, не в усіх країнах ці заходи відбуваються з однаковою інтенсивністю. Наприклад, вивчення іноземних мов стало інтегральною частиною реформи національної освітньої системи, прийнятої парламентом Болгарії у 2006 р. Зміни в освітній системі відповідно до євроінтеграційної політики плануються у Фінляндії. Уряд Угорщини запровадив усеосяжну стратегію викладання та вивчення іноземних мов під назвою "Світові мови". Заходи в межах цієї програми охоплюють багаторазове підвищення фінансування вивчення іноземних мов у школі, запровадження року інтенсивного вивчення іноземної мови у сфері обов'язкової освіти, новий іспит після закінчення школи, збільшення, щонайменше, на 40% навчального часу, присвяченого вивченню іноземних мов, тощо. З 2003 р. реалізується національна мовна стратегія у Великобританії. Вона передбачає вивчення іноземних мов усіма віковими категоріями громадян, освіту для дорослих та вивчення мов в університетах. У школах запроваджують "Європейські секції", в яких учні зможуть вивчати більше іноземних мов. Деякі з цих ініціатив мають форму пілотних проєктів, що з часом будуть запроваджені в освітні системи. У Німеччині, Нідерландах, Франції, Фінляндії та Австрії запроваджується сертифікат "Сертілінгва", в якому визначається мовна компетентність учня. Він доповнюватиме шкільний атестат.

Щорічно 26 вересня в ЄС проводиться Європейський день, який, як зазначає Єврокомісія, ставить за мету прийти від популяризації мультилінгвізму до вивчення громадянами ЄС іноземних мов упродовж життя та неурядового співробітництва.

Крім того, володіння іноземною мовою визначено одним з дев'яти ключових пріоритетів у стратегії "Освіти впродовж життя" в рекомендаціях Європейського Парламенту та Європейської Ради від 18 грудня 2006 р.

М.п.к.-ч.ЄС реалізується в тому числі через програми у сфері освіти. З 1980 – початку 1990 рр. реалізовано такі програми, як:

COMETT (Community Action Programme for Education and Training for Technology in the European Community); ERASMUS (European Community Action Scheme for the Mobility of University Students) – з 1987 р. у ній взяли участь понад 1,5 млн осіб; LINGUA – програма, спрямована на сприяння вивченню іноземних мов; TEMPUS – Trans-Mobility Programme for University Students; LEONARDO DA VINCI – програма, спрямована на стимулювання розвитку нових методів навчання. За даними 2006 р., з 2000 р. майже 300 тис. осіб з 31 країни взяли участь у цій програмі; YOUTH FOR EUROPE – Європа для молоді; SOCRATES – включала в себе ERASMUS та LINGUA, але мала надзвичайне значення для розширення сфери діяльності в школах через включення програми COMENIUS у шкільну освіту.

З 2007 р. більшість цих програм об'єднано у програму “Навчання впродовж життя” (Lifelong Learning Programme), яка розрахована до 2013 р. Програма спрямована на підтримку тих проектів освітніх інституцій, що розвивають взаємодію, кооперацію та мобільність між освітніми та тренінговими системами усередині ЄС з метою отримання ними можливості конкурувати на світовому ринку. В цих програмах велика увага зосереджена на навчанні іноземним мовам.

Літ.: Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування : навч. посіб. / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко ; за ред. Л. В. Губерського. – К. : Знання, 2009; Мовна політика країн Європейського Союзу : навч.-метод. матеріали / З. Ф. Кудрявцева. – К. : НАДУ, 2009; Мудрий Я. М. Словник-довідник термінів з Європейської інтеграції / Я. М. Мудрий ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. М. Мулдрого, О. М. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009.

Кадук Н.І.

МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ. У країнах Європейського Союзу склалося чотири **М.с.п.**: скандинавська (соціал-демократична), англосаксонська (неоліберальна), континентальна (корпоративна) і південно-європейська (корпоративна, заснована на традиціях з великим значенням сім'ї).

Характерною рисою скандинавської **М.с.п.**, яка поширена в Швеції, Фінляндії, Данії й Норвегії, є надання державою широкого кола гарантій, пільг і соціальної підтримки всім громадянам у рамках державного соціального забезпечення з високим рівнем дотацій сімейних бюджетів. Фінансування відбу-

вається за рахунок високих податкових ставок на підприємницький дохід і прибутковий податок (вилучається до 65% доходів високоприбуткових груп населення), що дозволяє акумулювати в державному бюджеті великі ресурси і перерозподіляти тим самим значні обсяги доходів. Так, соціальні витрати становлять у Швеції майже 50% до обсягу державних витрат. Скандинавська **М.с.п.** націлена на недопущення бідності і забезпечення усім зайнятим громадянам достойного рівня життя.

Англосаксонська **М.с.п.**, прийнята у Великій Британії та Ірландії, заснована на принципі надання гарантованого мінімального доходу, що забезпечує задоволення базових потреб у харчуванні, житлі, медичному обслуговуванні. Вона передбачає трірівневий тип соціального захисту, який закріплює за державою обов'язок надання базових гарантій соціального захисту всьому населенню, за роботодавцем – соціальне (професійне) страхування найманих працівників (у якому частково бере участь працівник), за працівником – додаткове особисте страхування. Фінансування соціальної системи відбувається як за рахунок страхових внесків, так і за рахунок податків за плоскої податкової ставки. Структура фінансування системи соціального захисту визначається її поділом на охорону здоров'я і соціальне страхування. Перша з них майже повністю фінансується з держбюджету, а друга – за рахунок страхових внесків найманих працівників і підприємців. З держбюджету фінансується соціальна підтримка сімей, яка відіграє домінуючу роль. Характерними для цієї **М.с.п.** є перевірка нужденності, обмеження розмірів універсальних трансфертів, програм соціального страхування.

Центральне місце в континентальній **М.с.п.**, поширеній у Німеччині, Австрії, Франції, країнах Бенілюксу, посідає обов'язкове соціальне страхування, тісно прив'язане до зайнятості і сімейного стану. Фінансування відбувається насамперед у формі внесків працівників і роботодавців у страхові фонди, тобто держава не бере на себе основної соціальної відповідальності, виходячи з припущення, що ринок впорається з цим самостійно. Ринок праці, зайнятість регулюються соціальними партнерами. Приватні форми соціального страхування відіграють допоміжну роль. Соціальне страхування, організоване за моделлю Бісмарка, ґрун-

тується на професійно-трудої соціальной солідарності, що дозволяє акумулювати великі фінансові ресурси, які забезпечують гарантії надання якісної медичної й реабілітаційної допомоги, високий рівень страхових виплат (пенсій і допомог). Дана **М.с.п.** характеризується демократичністю керування й прозорістю фінансових потоків. Товариства взаємного страхування діють на основі самоврядування, самофінансування й некомерційного господарювання під державним правовим контролем.

Південноєвропейська **М.с.п.** поширена в Іспанії, Португалії, Італії і Греції. Це рудиментарна модель соціального захисту, яка почала удосконалюватися лише в останні десятиліття. Її можна інтерпретувати як перехідну, таку, що розвивається, і тому не має чіткої організації. Традиційно для цієї **М.с.п.** був характерним низький рівень соціального забезпечення, а соціальний захист знаходився у сфері турботи родичів, сім'ї і церкви за обмеженої участі держави, що погано поєднується з нинішніми тенденціями до індивідуалізації та соціальной культури. За європейської **М.с.п.** головну роль у розподілі доходів відіграє держава. Основу сучасних систем державного соціального захисту, що є ядром державної соціальной політики в країнах Євросоюзу, становлять два базових інститути: соціальне страхування й державне соціальне забезпечення. З їхньою допомогою формуються досить великі фінансові ресурси, при цьому на частку соціального страхування в більшості країн ЄС (Німеччина, Франція, Бельгія, Італія) припадає приблизно 60-70% всіх витрат на цілі соціального захисту. У Скандинавських країнах і Великій Британії державне бюджетне фінансування систем соціальной підтримки населення й витрати на соціальне страхування приблизно рівні.

Практика розвинених країн використовує кілька моделей розподільчої політики. У Німеччині, Франції, Швеції, Італії 40-55% йде на поточну заробітну плату (при цьому обсяг чистої, за винятком податків, зарплати працівників становить 35-40% ВВП), а 25-35% резервується на всю сукупність видів соціального страхування (від 18 до 25% ВВП).

У Великій Британії це співвідношення інше. Більша частина (55-60%) йде на поточну заробітну плату (при цьому обсяг чистої, без податків, заробітної плати становить 40-45%

ВВП), а 15-20% резервується на всю сукупність видів соціального страхування (що становить 12-15% ВВП). Відповідно самі працівники повинні оплачувати значну частину із соціальных витрат. Все це різко послаблює гостроту соціальных проблем в ЄС. Останнє розширення ЄС, за оцінкою Лотара Вітте, принесло ще одну **М.с.п.** – гібридну модель, у якій соціалістичне минуле комбінується з ліберальним майбутнім.

Літ.: *Vimte Лотар*. Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? / Лотар Вітте. – К. : Заповіт, 2006; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009.

Прокопенко Л.Л., Гончарук Н.Т.

“МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ГАРМОНІЇ В НІДЕРЛАНДАХ” – модель соціального партнерства, у якій зафіксовані чіткі функції кожного з партнерів, що дає можливість органам державного управління прогнозувати дії партнерів і своєчасно вносити корективи в систему державного регулювання економіки та соціальных процесів. Основи соціального партнерства були закладені в країні впродовж 20-40-х рр. ХХ ст., коли почало активно розвиватися співробітництво між профспілками і об'єднаннями роботодавців. Провідними структурами, які є основними консультативними органами уряду, стали: з трудових відносин – Фонд праці, що об'єднав працівників і роботодавців; із соціально-економічних питань – тристороння Рада із соціально-економічних проблем. Взаємодія уряду із соціальними партнерами здійснюється через аналіз стану і перспектив економічного розвитку, встановлення допустимих меж зростання цін і підвищення заробітної плати. Разом з тим уряд не зобов'язаний автоматично виконувати їх рекомендації, тому є приклади, коли уряд вносив свої корективи в регулювання цін і заробітної плати, заручаючись при цьому підтримкою або з боку окремих організацій підприємців, або з боку галузевих профспілок.

Відповідно до ст. 20 Конституції Нідерландів держава зобов'язана забезпечувати населення шляхом перерозподілу національного багатства. Мінімальні розміри пенсій та соціальных виплат встановлюються законами, щоб гарантувати реалізацію прав людини в галузі соціального забезпечення, для чого створюються відповідні фінансові механіз-

ми та адміністративні структури. Державна система соціального забезпечення складається з обов'язкового соціального страхування, соціального обслуговування, спеціального забезпечення службовців (військовослужбовців, залізничників, державних чиновників тощо). Але при цьому Нідерланди – єдина країна ЄС, де можна не платити внески на соціальне страхування з релігійних міркувань. Однак ті громадяни, які “ухиляються” від такого внеску, зобов'язані платити податок на прибуток у розмірі, що дорівнює внеску на обов'язкове соціальне страхування, тому у разі виникнення соціального ризику вони отримують пенсії та допомоги.

Система соціального страхування в Нідерландах у всьому світі вважається прикладом, хоча часто розглядається як система, що виходить за рамки реальних фінансових можливостей. Кожна людина, що живе і/або працює в Нідерландах, в обов'язковому порядку підпадає під ту чи іншу форму страхування. Оплата цього страхування здійснюється за рахунок внесків найманих працівників і роботодавців.

Державна система обов'язкового соціального страхування ділиться на дві програми залежно від сфери охоплення: загальну і спеціальну.

Загальна програма охоплює все населення країни, яке постійно проживає у країні незалежно від національності та сімейного стану, а також іноземців, які сплачують прибутковий податок на території Нідерландів. Цією програмою охоплені також співробітники посольств і консульств, транспортних організацій, чия праця має роз'їзний характер, особи молодше 27 років, які виїжджають з країни для здобуття освіти. Ті, хто виїхав з країни на термін більше року, зберігають право на соціальне страхування із загальної програми. Загальна програма не поширюється на тих, хто постійно працює за кордоном, отримує пенсії або допомоги за законодавством іноземної держави. За загальною програмою надаються пенсії по старості, інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника, допомоги на дітей, кошти на оплату медичних послуг.

Спеціальна програма призначена тільки для найманих працівників, тобто для тих, хто працює за договором трудового найму. Таким договором у Нідерландах називають угоду, за якою працівник зобов'язується працювати особисто за винагороду і підкорятися при цьому розпорядженням роботодавця.

Усі особи молодше 65 років, які працюють за договором трудового найму, підлягають обов'язковому соціальному страхуванню за цією програмою. Вона поширюється і на тих, хто проходить виробниче навчання без відриву від виробничих обов'язків, і на осіб вільних професій (музикантів, артистів та ін.), на моряків, льотчиків. За рахунок цієї програми фінансуються допомоги по безробіттю і через хворобу, пенсії по інвалідності, надається медична допомога.

Для осіб, охоплених загальною програмою, розмір внеску встановлюється з урахуванням доходу, а для найманих працівників – з урахуванням заробітку. При цьому і дохід, і заробіток обмежується максимальною сумою, яка в подальшому слугує базою для обчислення пенсій та виплат. Внески найманих працівників утримуються автоматично при виплаті зарплати. Роботодавці платять внески лише на програму обов'язкового страхування найманих працівників.

Індивідуальні підприємці та інші особи, які підлягають обов'язковому страхуванню за загальною програмою, платять внески самостійно, якщо їхній річний дохід перевищує встановлену суму; при низькому рівні доходів вони звільняються від внесків і не отримують права на страхову пенсію. Ставки страхових внесків щорічно переглядаються та затверджуються наказами міністра соціальних справ та найму. Зазвичай на всій території країни діють єдині ставки, однак при страхуванні на випадок хвороби або безробіття вони можуть диференціюватися залежно від ступеня ризику, що існує в різних галузях. Ставки страхових внесків визначаються на підставі проектів бюджетів відповідних фондів з урахуванням очікуваних витрат, оскільки механізм фінансування заснований на принципі солідарності. Це означає, що виплати покриваються за рахунок поточних надходжень, хоч і створюються певні резерви.

Таким чином, у Нідерландах система соціального захисту ґрунтується на двох принципах: еквівалентності та солідарності. Принцип еквівалентності гарантує, що одержувані виплати відповідають розміру доходу, втраченого при звільненні з роботи або при втраті працездатності. Принцип солідарності, відображений у законі про державну допомогу, гарантує, що всі люди, що перебувають у подібному соціальному чи економічному становищі, отримують допомоги однакового розміру.

Основний принцип нідерландської соціальної системи полягає в тому, що всі повинні мати рівні права на участь у житті суспільства. Окремим групам суспільства, до яких, зокрема, належать люди похилого віку та інваліди, сім'ї з низькими доходами, молодь із недостатньою освітою, (етнічні) меншини, бездомні і наркомани, необхідна допомога. Ця допомога має й іншу мету. Нідерландська держава прагне, зокрема, забезпечити активну присутність на ринку праці літніх людей і людей, які тривалий час не мають роботи, виходячи як із соціальних, так і з економічних мотивів. Для зниження безробіття серед молоді використовується система субсидій і комплекс заходів, які об'єднують навчання і створення робочих місць. Держава стимулює муніципалітети різко збільшити кількість місць у дитячих установах з тим, щоб дати можливість жінкам брати участь (або повернутися до участі) в трудовому процесі. Батьки можуть звертатися за допомогою у вихованні дітей, якщо вони не можуть розв'язати виникаючі у них проблеми самостійно або якщо виникає небезпека відставання у розвитку їхньої дитини. Особам, які довго не мають роботи, надається допомога при виникненні різного роду проблем: від труднощів з поверненням заборгованостей до проблем психічного плану.

У сфері соціального забезпечення інвалідів держава прийняла в квітні 2003 р. Закон про однаковий підхід, який надає інвалідам захист від дискримінації і можливість стати повноцінними громадянами суспільства.

Відповідальність за забезпечення соціального добробуту лежить переважно на муніципальних органах, які останнім часом все більше схиляються до підходу, що ґрунтується на територіальному поділі муніципалітетів на мікрорайони. Це дає змогу розглядати соціальні аспекти в інтегральному зв'язку з економічними факторами. Мета такого підходу – формування життєздатного суспільства, члени якого можуть відігравати в ньому активну роль.

У 1990-х рр. збільшення тривалості життя, підвищення вартості медичного обслуговування і скорочення числа зайнятих відчутно збільшили навантаження на соціальні фонди; 14% працездатного населення отримувало допомоги. З 2004 р. Нідерланди перейшли на принципово нову систему соціального захисту населення, наріжним каменем якої стало не роздавання соціальних виплат,

а сприяння у працевлаштуванні, тобто надання допомоги в підвищенні кваліфікації та пошуку роботи, інтеграція ("реінтеграція") у ринок праці. В основі нової ідеології соціальної політики – два принципи: активізація трудового потенціалу, тобто стимулювання громадян до активного пошуку роботи, і децентралізація, "дерегуляція" соціальних повноважень, тобто передача виконання соціального бюджету "федерального" центру на муніципальний рівень.

Літ.: Грибанова Г. И. Местное самоуправление в Западной Европе: Сравнительный анализ политико-социологических аспектов / Г. И. Грибанова; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 1998; Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики: монографія / Н. Г. Діденко. – Донецьк: Видавн. п-во "Схід. видавн. дім", 2007; *Западноевропейские модели социально-экономического развития*. – М.: ИМЭМО, 2000; *Hantrais Linda. Social policy in the European Union*. Palgrave Macmillan / Linda Hantrais. – Basingstoke, 2007; *Social Policy. A Conceptual and Theoretical Introduction* / edited by M. Lavalette and A. Pratt. Sage publications. – London, 2001; *Social Class in Europe. An introduction to the European Socio-economic Classification*. Edited by David Rode and Eric Harrison. Routledge. – Oxton, 2010.

Діденко Н.Г.

МОДЕЛЬНИЙ КОДЕКС НАЛЕЖНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ (проект) – кодифікація спільних принципів діяльності органів європейської адміністрації (на європейському та національному рівнях), що розробляється з метою покладення в основу діяльності означених інституцій публічної влади. Розробку ідеї кодифікації спільних принципів діяльності було розпочато разом з дослідженнями, присвяченими вивченню принципів діяльності органів публічної адміністрації в країнах-членах ЄС (1996-2000), в подальшому предмет досліджень фокусувався переважно на принципах діяльності публічних адміністрацій країн-членів ЄС та РС, визначенні пріоритетних та спільних для цих країн груп принципів діяльності національних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (2004-2008). З 2005 р. було розпочато розробку проекту **М.к.н.а.**, в якому узагальнено не тільки основні вимоги, але й конкретизовано різні аспекти застосування приведених принципів у діяльності відповідних адміністрацій.

Першу групу принципів належної адміністрації, запропонованих у проекті **М.к.н.а.**, ще називають матеріальними принципами.

Принцип безсторонності, згідно з яким органи публічної влади зобов'язані діяти об'єктивно, зважаючи тільки на обставини, що мають відношення до справи, вони забезпечують виконання своїх повноважень у нейтральний спосіб, незалежно від своїх вірувань та особистих інтересів.

Принцип юридичної визначеності, за яким органи публічної влади не можуть вживати заходів, що мають ретроспективну дію, крім випадків, які належним чином обґрунтовані; їм заборонено втручатися у надані права та завершені юридичні справи (ситуації), крім випадків, коли цього вимагає публічний інтерес і негайне застосування таких заходів є необхідним; у разі накладання нових обов'язків органи публічної влади зобов'язані встановлювати перехідні положення або визначати розумні часові рамки для набрання юридичної сили такими обов'язками.

Принципи розгляду впродовж розумного часу передбачають, що органи публічної влади зобов'язані діяти та виконувати покладені повноваження впродовж розумного часу.

Принцип участі означає, що органи публічної влади зобов'язані надавати (забезпечувати) можливість участі приватних осіб відповідними засобами для уможливлення застосування адміністративних заходів, що їх стосуватимуться.

Принцип поваги приватності (конфіденційності) передбачає обов'язок органів публічної влади поважати приватність (конфіденційність), з-поміж іншого, під час розгляду особистих даних; у випадках, коли органи публічної влади уповноважені мати доступ до персональних даних або файлів, особливо електронних засобів, вони вживатимуть усіх необхідних заходів для гарантування приватності (конфіденційності); приватним особам гарантується право доступу до персональної інформації, що їх стосується, та право вносити або змінювати будь-яку інформацію, що є неточною або не повинна була бути записаною.

Принцип прозорості, згідно з яким органи публічної влади зобов'язані діяти відповідно до принципу прозорості, за яким вони забезпечують інформування приватних осіб відповідними засобами про вжиті заходи та прийняті рішення, включаючи публікуван-

ня офіційних документів; вони зобов'язані забезпечувати право доступу до офіційних документів.

До процедурних принципів у проекті **М.к.н.а.** віднесено цілий ряд принципів.

Згідно з принципом запити приватних осіб усім приватним особам надається право подавати запити до органів публічної влади з клопотанням про прийняття одного або кількох адміністративних рішень, що належать до його компетенції; у разі, коли такий запит поданий до органу, який не має відповідної компетенції, отримувач зобов'язаний направити його компетентному органу, якщо компетентний орган є частиною того самого органу публічної влади, та повідомити заявника про таку дію; усі запити про прийняття індивідуальних рішень, подані до органів публічної влади, засвідчуються письмово із зазначенням часу, впродовж якого рішення буде прийнято; якщо орган публічної влади може відповідати невідкладно, письмове засвідчення може опускатися.

Принцип права приватних осіб бути вислуханими перед прийняттям індивідуальних рішень означає, що у випадку, коли орган публічної влади має намір з власної ініціативи або на запит приватної особи прийняти індивідуальні рішення, що прямо або опосередковано зачіпатиме права приватних осіб, таким особам обов'язково надаватиметься можливість взяти участь у процедурі та бути вислуханими впродовж розумного часу; приватні особи мають право висловити свої погляди письмово або усно, за необхідності – за допомогою представника за їх вибором.

Принцип права приватних осіб бути залученими у прийняття певних регуляторних рішень може бути застосованим, якщо орган публічної влади пропонує прийняти регуляторне рішення, яке може зачіпати інтереси невизначеної кількості осіб; у такому разі він зобов'язаний дотриматися процедур, що забезпечують їх залучення у процес прийняття рішення, шляхом проведення консультацій та громадських слухань.

Принцип оплати адміністративних рішень передбачає, що витрати, які підлягають сплаті приватними особами органам публічної влади за прийняття адміністративних рішень, повинні бути справедливими та обґрунтованими.

Принцип дотримання форми адміністративних рішень означає, що адміністративні рішення повинні бути сформульовані простою, зрозумілою мовою, яка просто сприймається приватними особами, яким вони адресуються; зазначення відповідних підстав є обов'язковим для будь-якого несприятливого індивідуального рішення, прийнятого щодо приватних осіб, із зазначенням правових та фактичних підстав, виходячи з яких рішення було прийнято.

Принцип опублікування адміністративних рішень означає, що адміністративні рішення повинні бути опубліковані з метою забезпечення наявності в осіб, яких стосуються такі рішення, чітких та зрозумілих відомостей про них, що може бути зроблено у формі персонального повідомлення або опублікування у звичайний спосіб; про прийняті індивідуальні рішення персонально повідомляється зацікавлених осіб, крім випадків, коли можливе лише опублікування в загальній формі. У всіх випадках мають бути зазначені строки подання апеляційних скарг. Принцип вступу в силу адміністративних рішень зводиться до того, що адміністративні рішення не можуть мати ретроспективного ефекту до дати, що передує його прийняттю та повідомленню або опублікуванню, крім випадків, коли права та інтереси приватних осіб не будуть зачіпатися, або якщо це необхідно за особливих обставин; індивідуальні рішення не можуть виконуватися до того часу, доки особи, стосовно яких вони прийняті, не будуть повідомлені про це; рішення про встановлення правил не можуть виконуватися до того часу, поки вони не були належним чином опубліковані.

Принцип виконання адміністративних рішень передбачає, що органи публічної влади несуть відповідальність за виконання своїх рішень; має бути встановлена система адміністративних та кримінальних санкцій для забезпечення поваги приватних осіб до рішень органів публічної влади; органи публічної влади надаватимуть приватним особам розумний строк для виконання покладених на них обов'язків, крім невідкладних випадків, за яких вони мають належним чином обґрунтувати відповідні причини для цього; примусове виконання органами публічної влади повинно бути чітко прописано в законі, а приватним особам, щодо яких воно застосовуватиметься, повинні повідо-

мити про процедуру та підстави для його проведення; заходи з примусового виконання мають бути пропорційними.

Принцип зміни в індивідуальних адміністративних рішеннях означає, що органи публічної влади можуть змінювати або відмінити індивідуальні адміністративні рішення за необхідності, що викликана публічним інтересом або у випадках, коли права, що належать приватним особам або їх інтереси, зазнали шкоди.

Вітчизняна система органів виконавчої влади потребує належного врахування апробованих європейським досвідом принципів і стандартів щодо інституційних і процесуальних засад функціонування публічної адміністрації, заснованої на фундаментальних цінностях свободи, демократії та верховенства права. Тому першочергового перегляду потребують наявні взаємовідносини між вітчизняними органами публічної адміністрації та громадянами. У цьому зв'язку, безперечно, важливого значення набуває трансформація правової системи країни, особливо в частині правовідносин у сфері взаємодії органів державної влади з приватними особами (що ще з радянських часів вважаються відносинами "влади-підпорядкування"). Для повноцінного утвердження демократичних засад державного управління першочергового значення набуває подолання існуючої у багатьох фахівців недооцінки ролі процедур у діяльності органів виконавчої влади, насамперед у частині їх взаємостосунків з громадянами. Адже адміністративні процедури здатні забезпечити необхідну послідовність у реалізації громадянами своїх прав і законних інтересів та стати дійовим засобом протидії суб'єктивізму і свавілля з боку державних службовців органів виконавчої влади.

Подоланню наявних недоліків сприятиме прийняття Адміністративно-процедурного кодексу України, де передбачено докладну регламентацію, зокрема, розгляду за зверненнями фізичних і юридичних осіб індивідуальних адміністративних справ, оскарження рішень, дій та бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб з питань реалізації прав і законних інтересів зазначених осіб. Але головне – в Кодексі мають бути відображені основні процедурні принципи, які виступають стрижнем європейських принципів діяльності публічної адміністрації.

Літ.: Грицяк І. А. Європейське управління: теоретико-методологічні засади : монографія / І. А. Грицяк. – К. : К.І.С., 2006. – 398 с. *Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право* / В. Б. Авер'янов, В. А. Дерещ, М. І. Ославський та ін. ; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Юстініан, 2007. – 288 с. *Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту* / В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк та ін. ; ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Наук. думка, 2007. – 586 с.; *Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права та європейський адміністративний простір : наук.-інформ. вид.* / А. А. Пухтецька. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – 88 с.; *Council of Europe. Preliminary draft Recommendation on Good Administration and Consolidated Model Code of Good Administration, prepared by the scientific expert and the Secretariat, Working party of the project group on administrative law.* – Strasbourg, 21 November 2005. – 15 p. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co%20operation/administrative_law_and_justice/Texts_&Documents/CJ-DA-GT

Пухтецька А.А.

МОДЕРНІЗАЦІЯ (фр. modernization – оновлення, від moderne – новітній, сучасний) – процес реконструкції всіх сторін суспільної системи, через який пройшла середньовічна Європа у XII-XVII ст., перетворившись у підсумку в сучасну європейську цивілізацію. В основі європейської **М.** лежав синтез античних зразків та західної християнської традиції. Виділяють органічний та неорганічний типи **М.** Органічна **М.** характерна для країн так званого “першого ешелону капіталізму” (Західна Європа, США і Канада), де модернізаційний процес був наслідком попереднього розвитку їхніх суспільств і охоплював усі сфери суспільного життя. Етапами **М.** стали Відродження, Реформація, епоха колоніальних воєн і географічних відкриттів, у ході яких здобувались додаткові ресурси для швидкого розвитку. У процесі європейської **М.** вирішувалися такі завдання: у соціальній сфері – індивідуалізація суспільства, чітка спеціалізація людей, суспільних і державних інститутів за видами діяльності. Долю людини, її місце в суспільстві мають визначати кваліфікація, освіта, ділові якості; в економічній сфері – поширення приватної власності, ринкових відносин, поступовий перехід до індустріального виробництва, пов'язаного з упровадженням технологій, за-

снованих на використанні наукових (раціональних) знань, поглибленням суспільного і технічного розподілу праці, розвитком ринків товарів і послуг, створення самопідтримуваної (ринкової) економіки; в політичній сфері – утворення централізованих держав, перехід до світської держави, запровадження поділу влад, включення широких мас населення у політичний процес (через вибори, політичну діяльність тощо), формування свідомих інтересів різних суспільних груп; у культурній і духовній сферах – раціоналізація свідомості, секуляризація освіти, поширення письменності, свобода думки і творчості, релігійний плюралізм і свобода совісті.

Важлива роль у процесі європейської **М.** належала Великій Французькій революції, яка: консолідувала і спростила складну багатоманітність дореволюційних форм власності, зумовила появу індивідуалізованої приватної власності; змела всі станові бар'єри і запровадила рівні соціальні можливості для всіх громадян (принцип рівних можливостей сприяв соціальній активності, відкрив доступ до освіти, високопрофесійної діяльності, підприємництва людям з різних соціальних верств); оголосила в “Декларації прав людини і громадянина” невід'ємними правами свободу, рівність, безпеку і власність, що сприяло розширенню в усіх європейських країнах громадянських прав, запровадженню конституцій; проголосила принцип національного суверенітету і нову формулу нації, коли організуючим ядром держави ставали не монарх, не правляча династія, а нація в новому, модерному розумінні.

На відміну від органічної **М.**, неорганічна зумовлена не стільки внутрішніми, скільки зовнішніми чинниками, внаслідок чого зміни в економіці, культурі, політиці та соціальній сфері доволі часто не відповідають одне одному. До країн з неорганічним типом **М.**, яку часто називають навздогінною, належать держави так званого “другого ешелону капіталізму”. Неорганічний тип **М.** не означає, що країна, яка модернізується, приречена належати саме до цієї категорії. Приклад Японії показує, що досягнення певного стану в розвитку громадянського суспільства, економічної та політичної сфери можуть вивести її у розряд країн з органічним типом **М.**

Першим прикладом добровільної неорганічної **М.** держави зі східною суспільною сис-

темою була Росія. Метою політики Петра I, як наголошував А.Тойнбі, було перетворення Російської імперії з православної світової держави на одну з локальних держав західної цивілізації. Він намагався ввести її до західної спільноти як рівноправного члена, зберігши при цьому її політичну незалежність і культурну автономію у світі, де західний спосіб життя набув певної структурної визначеності. Проте унаслідок проведення **М.** зверху, особливостями модернізаційного процесу в Росії була його деформація, різке зростання ролі держави, встановлення жорсткого контролю з її боку за всіма сферами економіки, що призводило до зростання авторитарності влади, посилення централізму, бюрократизації управління. Не був сформований механізм розв'язання соціально-класових суперечностей, гальмувалося формування громадянського суспільства тощо. Модернізаційні процеси в посткомуністичних країнах відносять до окремого типу **М.**, до так званої “посткомуністичної моделі **М.**”, яка здійснюється за плюралістичною схемою. Політична **М.** для цих країн є умовою переходу від авторитаризму до демократії, яка, у свою чергу, створює умови для **М.** економічної та соціокультурної сфери. Разом з тим сучасні глобалізаційні процеси принципово змінюють критерії та технології управління соціально-політичними процесами. Глобалізація робить безперспективною концепцію традиційного наздоганяючого розвитку України. Це вимагає від державної влади, управлінської еліти розробки новітньої національної стратегії розвитку, побудованої на досягненні технологічних проривів.

Літ.: *Бойко О. Д.* Історія України : посібник / О. Д. Бойко. – К. : Академвидав, 2003; *Войтович Р.* Концептуальні засади формування національної управлінської еліти в умовах глобалізації (на прикладі досвіду пострадянських держав) / Р. Войтович // Формування й оновлення політико-управлінської еліти в сучасній Україні : зб. наук. пр. / за заг. ред. М. І. Пірен. – К. : Вид-во НАДУ, 2005; *Зеленько Г.* “Навздогінна модернізація”: досвід Польщі та України / Г. Зеленько. – К. : Критика, 2003; *Семенникова Л. И.* Россия в мировом сообществе цивилизаций : учеб. пособие / Л. И. Семенникова. – Изд. 3-е, перераб. и допол. – Брянск : Курсив, 1999; *Тойнбі А.* Дослідження історії : в 2 т. / А. Тойнбі ; пер. з англ. В. Митрофанова, П. Тарашука. – К. : Основи, 1995.

Прокопенко Л.Л.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ. У 90-ті рр. XX ст. намітилася криза західноєвропейської національної соціальної держави, яка підняла на політичний рівень проблему інтеграції іммігрантів. Сучасні міграційні процеси сприяли перетворенню традиційно гомогенних у культурному плані національних держав Європи в гетерогенні, мультикультурні суспільства.

Поняття “**М.**” використовується з 1957 р. для характеристики політики Швейцарії. У науково-політичний обіг цей термін остаточно увійшов в 1971 р., коли в Канаді був прийнятий Офіційний акт про **М.** Крім Канади **М.** є державною політикою Австралії. У Європі ідеї **М.** отримали офіційне визнання в 90-х рр. XX ст. **М.** протиставляється концепції “плавильного казана” (англ. *melting pot*), де передбачається злиття всіх культур в одну (США).

М. – один з аспектів толерантності, що полягає у вимозі паралельного існування культур з метою їх взаємного проникнення, збагачення і розвитку в загальнолюдському руслі масової культури. Ідея **М.** висувається переважно у високорозвинених суспільствах Європи, де здавна існує високий рівень культурного розвитку. У сучасній Європі **М.** передбачає, насамперед, включення в її культурне поле елементів культур іммігрантів з країн “третього світу” (у тому числі з колишніх колоній європейських країн). Згідно з доктриною **М.** іммігранти мають право і повинні зберігати свою культуру і самобутність, роблячи сучасні європейські нації схожими на “культурну мозаїку”.

Обов’язковим атрибутом політики **М.** є активна пропаганда толерантності серед корінного населення. Ідеологія **М.** виходить з утопічного по суті припущення про можливість безконфліктного співіснування абсолютно різних за своїм характером культур.

Основними принципами цієї ідеології є: позитивне ставлення до етнокультурних відмінностей (визнання того факту, що культурне різноманіття збагачує суспільство, робить його більш життєздатним); право на культурну відмінність (усі члени і групи спільноти мають право на збереження і підтримку своїх культурних особливостей); культурна рівноцінність і взаємна толерантність; ієрархічно структурована, подвійна (множинна) ідентичність (кожен індивід за своїм вибором може одночасно бути частиною кількох груп); єдність у мно-

жинності (культурна автономія тієї або іншої групи визнається тією мірою, якою вона не суперечить загальним базисним цінностям більшості, з яким ідентифікує себе держава); ідентифікація індивіда з тією чи іншою етнокультурною групою формує в нього стійку самосвідомість, сприяє його психологічній захищеності, створюючи у такий спосіб передумови для відкритості індивіда до інших етнокультурних груп та вихованню в ньому терпимості; право на рівні шанси (культурні відмінності доповнюються принципом недискримінації та рівності в соціальній сфері); політична керованість (**М.** не є феноменом, що сам розвивається, для його формування і розвитку необхідна політична воля і підтримка).

Реалізація мультикультурної моделі інтеграції іммігрантів передбачає: впровадження програм з адаптації іммігрантів (відповідно до закону про натуралізацію новоприбулих 1998 р. у Нідерландах іммігранти зобов'язані відвідувати мовні курси, брати участь у соціальних програмах з адаптації іммігрантів); проведення позитивних заходів, що забезпечують представникам меншин пільги при прийомі на роботу, отриманні контрактів, вступі до ВНЗ; офіційне визнання і сприяння в проведенні етнічних свят; розширення можливостей для іммігрантів використовувати рідну мову у процесі навчання і в суспільно-політичному житті (напр. у Франції, Німеччині, Великобританії діти іммігрантів мають можливість вивчити мову батьків завдяки організації спеціальних шкіл і курсів у рамках міжкурядових угод між приймаючою країною і країною походження іммігрантів); забезпечення толерантних міжетнічних відносин (серед європейських країн найбільш розвинене законодавство з расових питань має Великобританія. Наприклад, закон про заборону дискримінації в громадських місцях 1965 р., закон про заборону дискримінації за кольором шкіри, ознакою расового або етнічного походження, у сфері зайнятості, найму житла, надання послуг, кредиту та ін.); спрощення в наданні громадянства; визнання подвійного громадянства (на сьогодні близько 30 країн визнають подвійне громадянство); розширення надання негромадянам виборчих прав на місцевих виборах (Нідерланди, Норвегія, Швеція та ін.), створення спеціалізованих інститутів, відповідальних за запобігання міжетнічним

конфліктам, контролю над виконанням антидискримінаційного законодавства (наприклад Комісія з расової рівності у Великобританії), сприяють інтеграції іммігрантів (напр. Управління Комісара з міграції берлінського сенату, яке проводить пропагандистську роботу в кварталах, де проживає багато мігрантів і кампанії громадської інформації з роз'яснення основних засад міграційної політики; надає рекомендації та юридичні консультації на 12 мовах, допомагаючи іммігрантам при працевлаштуванні та вирішенні проблем дискримінації; сприяє нарощуванню потенціалу іммігрантських організацій; допомагає іммігрантам створювати групи взаємодопомоги, повертає до проблем інтеграції увагу ЗМІ та громадськості).

Хоча політика **М.** і переслідує позитивні цілі, однак, як вважають деякі дослідники, вона одночасно несе і низку негативних явищ. Серед них можна назвати такі: політика, спрямована на збереження і підтримку певних культур, породжує нерівне ставлення до громадян; політика культурного визнання сама продукує етнокультурні меншини, які потім вимагають рівноправності; проведення політики **М.** деструктивно позначається на західній цивілізації і руйнує європейську ідентичність.

До того ж побудова мультикультурної моделі інтеграції іммігрантів у національну державу стикається з низкою проблем: недостатнє фінансування відповідних соціальних програм, збереження на практиці дискримінаційних заходів щодо іммігрантів, збереження і загострення конфліктів на расовому, етнічному ґрунті.

Таким чином, політика **М.** є відповіддю національної держави на зміну етнотемографічної структури демосу, що зумовлено характером сучасних міграційних процесів, а також відповіддю на ослаблення соціальної функції держави. Визнання культурного плюралізму покликане зменшити конфліктність на культурному ґрунті, компенсувати скорочення обсягів державної соціальної допомоги декларуванням рівності культур. Ця політика в цілому відповідає духу демократії, однак вона пов'язана з низкою проблем: мультикультурне суспільство уразливе, важкокероване, непередбачуване.

Оцінюючи політику **М.** як політику інтеграції іммігрантів у національну соціальну державу, необхідно відзначити, що вона фактично орієнтована на неприпустимість

виключення особи із соціальних систем за культурною ознакою. Реальне включення іммігранта в суспільне життя багато в чому тепер залежить від нього самого, що обумовлено ослабленням державної функції соціального захисту і допомоги. На сучасному етапі політика **М.** дає змогу лише створити передумови, умови для успішного включення іммігранта в національну соціальну державу.

Країни ЄС зараз створюють свою єдину культуру, яка базується на принципі полікультурності та збереженні іноетнічних культур. Особливою проблемою є можливість формування єдиного культурного ідентитету в Європі з її особливими умовами. Справжня консолідація Європи можлива тільки в органічному зв'язку з культурами та досвідом її народів, на основі спільних рис. Тобто вона передбачає не витискування національних ідентитетів, а їх еволюцію та органіч-

не доповнення ідентитетом європейським. З цього випливає і офіційний культурний принцип ЄС "єдність у різноманітності".

Літ.: Буряк П. Ю. Європейська інтеграція і проблеми сучасності : навч. посіб. / П. Ю. Буряк, О. Г. Гупало. – К. : Хай-Тек Прес, 2008; *Глобалізація* и мультикультурализм / П. К. Гречко, И. А. Мальковская, С. А. Нижников и др. ; отв. ред. Н. С. Кирабаев. – М. : РУДН, 2005; *Илишев И. Г.* Язык и политика в многонациональном государстве (политологические очерки) / И. Г. Илишев. – Уфа : Китап, 2000; *Назаревич А.* Національні меншини країн Європейського Союзу в контексті інтеграційних процесів / А. Назаревич, С. Трохимчук. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 2002; *Kymlicka W.* Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights / W. Kymlicka. – Oxford, Clarendon press, 1998; *Gustavsson S.* The Future of the Nation-State : Essays on Cultural Pluralism and Political Integration / S. Gustavsson, L. Levin. L. – Stockholm, Nerenius & Santerus Publishers, 1999.

Чугріна О.Р.

Н

НАДБАННЯ СПІЛЬНОТИ (*Acquis communautaire*) – сукупність актів законодавства, документів політико-правового характеру та практики їх застосування, спільних прав і зобов'язань, обов'язкових до виконання в усіх державах-членах Європейського Союзу (ЄС), тобто весь обсяг права, існуючий на сьогодні в ЄС. **Н.С.** лежить в основі процесу європейської інтеграції, постійно змінюється й узагальнюється та зобов'язує держави-члени імплементувати всі попередні та наступні правові акти, політико-правові документи, рішення Суду чи спільні заходи. **Н.С.** зокрема охоплює: зміст, принципи та політичні цілі договорів; законодавство, ухвалене на виконання договорів та рішень Суду ЄС; декларації та резолюції Союзу; заходи в галузі спільної зовнішньої та безпекової політики; заходи у сфері співпраці щодо кримінальних справ та поліцейської співпраці; міжнародні угоди, укладені Спільнотою, а також державами-членами між собою у сфері діяльності ЄС. Тобто **Н.С.** фактично охоплює не лише право Спільноти у вузькому розумінні, але й акти, прийняті в рамках колишніх другої (спільна зовнішня та безпекова політики) та третьої колон (поліцейська співпраця та у сфері кримінального судочинства), а також заходи, спрямовані на досягнення спільних цілей, які закладені в засновницьких договорах. ЄС узяв на себе зобов'язання зберігати **Н.С.** у своїй цілісності та розвивати його далі. Зі свого боку держави-кандидати перед вступом до ЄС повинні прийняти “*acquis*” шляхом узгодження свого законодавства із законодавством ЄС. Відхилення від “*acquis*” дозволяються лише за виняткових обставин та, як правило, є обмеженими в часі. “*Acquis*” – це дієприкметник минулого часу форми французького дієслова *acquérir* (придбавати, набувати, здобувати, засвоювати). Поширене у науково-практичному вжитку словосполучення “*acquis communautaire*”

охоплює в такий спосіб усе, що Європейський Союз набув (придбав, здобув, засвоїв тощо) у правовому і політичному розумінні і зафіксував документально на кількох сотнях тисяч сторінок.

Н.С. постійно збільшується кількісно і удосконалюється якісно. Його вдало порівнюють із великим прибутком і відсутністю втрат. Більш нове, сучасне **Н.С.** має тенденцію бути більш складним, а тому вимагає розвинутіших національних інфраструктур для його здійснення.

Не менш важливо також знати й розуміти, що **Н.С.** є набагато більше, ніж сума договорів, постанов і директив. Воно є загальнішим, ширшим і надзвичайно різноманітнішим масивом документів, ніж часто собі уявляють. До цього слід додати, що таке **Н.С.** повинно сприйматися в тлумаченні, яке дав або буде давати в майбутньому Суд Європейського Союзу. Таким чином, держави-кандидати також переймають динамічний характер права ЄС, оскільки воно має пріоритет над національним правом, а також тому, що право ЄС може бути безпосередньо застосоване на користь громадян ЄС.

Міжнародні переговори й акти приєднання часто є джерелом “іншого” **Н.С.** з такою характерною особливістю, як більша обов'язковість. Прикладом цього може бути Податковий Кодекс, який обмежує можливості податкових заходів, що можуть спотворювати конкуренцію. Деякі держави-кандидати намагались (але невдало) доказувати, що він не є частиною “реального” **Н.С.**

Існуючі проблеми стосовно **Н.С.** пов'язані загалом із його адаптацією як процесом і зумовлені насамперед її/його обсягом/тривалістю, про що свідчить досвід буквально всіх держав і членів, і кандидатів ЄС. З огляду на цю обставину слід пам'ятати, що Україна згідно з Угодою про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС (УПС) узяла зобов'язання адаптувати (тобто пристосувати),

а не перейняти на себе відповідне законодавство ЄС. Отже, завдання полягає не в тому, щоб все законодавство спочатку дослівно порівняти, а потім “підігнати” його під Н.С. Аналогічне зобов’язання адаптації законодавства ЄС передбачатиме швидше за все і нова Угода про асоціацію між Україною та ЄС, яка замінить пролонговану із року в рік УПС. Для підготовки до набрання чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також для полегшення набуття чинності цього документа запроваджується Порядок денний асоціації, який як новий інструмент замінює попередній План дій Україна-ЄС. Порядок денний асоціації було ухвалено 23 листопада 2009 р. на засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС. Він визначає ключові пріоритети реформ, яким Україна має приділити увагу протягом наступних років, щоб повною мірою скористатися можливостями інтенсифікованої співпраці та поліпшеного доступу до ринків, передбачених новою Угодою про асоціацію між Україною та ЄС. Очевидно, що принциповим у цьому процесі є дотримання передусім національних інтересів України.

Якщо поглянути на будь-який акт вступу тієї чи іншої держави-кандидата до ЄС, то перш за все може вразити обсяг адаптованого законодавства, який є своєрідним фактом практичного початку прийняття і здійснення державою-кандидатом Н.С. Однак основна правда полягає в тому, що початкове прийняття і здійснення Н.С. державами-кандидатами має на увазі наявність 90% надбання не для обговорення, а як такого, що має технічний характер типу пропозицій для державних і приватних компаній на офіційних мовах нових держав-членів.

Обговоренню підлягають, як правило, загальні принципи адаптації Н.С., закладені насамперед у джерелах права ЄС, які, як відомо, відіграють надзвичайно важливу роль у процесі пристосування. По-перше, це стосується правових актів органів ЄС, і зокрема директив Єврокомісії. По-друге, це принципи права ЄС, основні засади європейської інтеграції, головна лінія поведінки в Євросоюзі, які постійно потрібно тлумачити. Тобто саме на цьому базуються ті єдині перехідні заходи, що можуть обговорюватися. Вони визначаються як виняткові, обмежені в часі і можливостях та супроводжу-

ються планом з чітко визначеними стадіями для застосування Н.С. Перехідні заходи не повинні включати змін (доповнень) до правил або політики ЄС, руйнувати їх належне функціонування чи призводити до істотних перекручень умов конкуренції. До цього слід додати, що Європейська Комісія загалом займає позицію заперечення того, що перехідні заходи відповідають умовам спільного ринку.

Варто зауважити, що співпереживання держав-кандидатів і їх здатність до швидкого розуміння своєї переговорної позиції суттєво відрізняються між собою. Донедавна ця особливість безпосередньо впливала на результати, а також на сприйняття результатів у різних державах-кандидатах. Держави-кандидати перед останнім розширенням ЄС мали, на думку західних експертів, невисокий рівень суспільної культури правової свідомості, а відповідно – багато ризиків, через що попадали в пастку, самовпевнено припускаючи, що виконання ними зобов’язань права ЄС є передусім політичною проблемою, яка може “бути обговореною пізніше”. Багато з них навіть не припускали вірогідності “обговорення” умов вступу перед Судом ЄС.

Н.С. є своєрідною політико-правовою основою приєднання до Європейського Союзу нових держав, які добровільно хочуть стати членами цього міждержавного утворення нового типу, аналогів якому до недавнього часу не знала ні наука, ні практика державотворення.

Літ.: *Christen Boye Jacobsen*. Implementing the *acquis communautaire* – the fight over 80000 pages / *Christen Boye Jacobsen*. – RGSL WORKING PAPERS N 7, Riga. – 2002. – 40 p.; *Грицяк І. А.* *Acquis communautaire: прийняття і здійснення* / *І. А. Грицяк* // Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції : матеріали наук.-практ. конф. / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К. : Вид-во НАДУ, 2003. – Т. 1. – С. 119-121; http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/political_relations/association_agenda/association_uk.htm

Грицяк І. А.

НАДНАЦІОНАЛЬНА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКИХ СПІЛЬНОТ (COMMON REGION POLICY) – політика, що полягає в перерозподілі фінансових ресурсів від заможних регіонів до менш розвинених з метою подолання непропорційності розвитку територій, що обумовлено у ст. 158 “Договору про Європейське Співтовариство”.

Регіональна політика Співтовариства (за Лісабонським договором – Європейського Союзу) визнає два види “пріоритетних” регіонів: регіони, які відстають у розвитку, та райони, які потерпають від структурних труднощів. Визначення пріоритетних регіонів і районів на рівні Співтовариства ґрунтується на спільній системі класифікації регіонів – “Номенклатурі територіальних статистичних одиниць” (НТСО), створеній Статистичною службою Європейських Співтовариств. До основних принципів наднаціональної регіональної політики ЄС відносять: взаємодоповнюваність (обов’язковість фінансової участі самого регіону в проекті, який підтримує ЄС); партнерство (співробітництво можливе лише тоді, коли всі учасники зацікавлені в очікуваному результаті); програмність (центр не просто фінансує регіон, а виділяє кошти на окремі програми); спостереження за перебігом реалізації програм (відповідно до домовленості між Європейською Комісією і державою-членом ЄС, створюється комітет спостереження за перебігом реалізації програм, який компетентний визначати умови надання фінансової допомоги і в певних випадках вносити зміни до початкового плану фінансування); регулярна оцінка ефективності реалізації програм, контроль за використанням засобів (передбачає звітність держави перед Європейською Комісією). Реалізація наднаціональної регіональної політики здійснюється на договірних засадах, які у відносинах між центральними та місцевими органами влади з питань розвитку територій запроваджуються на основі Угод щодо регіонального розвитку. Угода закріплює спільне бачення (центральної і місцевої влади) майбутнього регіону, яке формує спільну мету розвитку, заради якої і держава, і регіональна громада концентрують зусилля та ресурси, узгоджуючи свої дії в процесі її досягнення. Започаткований на базі Римського договору, процес “гармонійного розвитку” трансформувалася в “економічне та соціальне згуртування” регіонів ЄС, що відповідно до вимог Єдиного європейського акта 1985 р. передбачає заходи щодо поступового піднесення рівнів найбідніших країн-членів ЄС до більш високого рівня їх партнерів через створення Фонду згуртування. При Європейській Комісії функціонує Генеральна дирекція з регіональної політики, яка

вирішує конкретні проблеми розвитку регіонів ЄС, Європейський фонд регіонального розвитку, роль якого дедалі зростає з прийняттям нових країн-членів Європейського Союзу. Для збалансування регіональних диспропорцій з 1985 р. було розроблено нову регіональну стратегію, яка передбачала такі напрями: пріоритетність економічного, а не соціального розвитку; стимулювання приватного підприємництва, малого та середнього бізнесу; пріоритетність регіональних програм та проектів перед загальнодержавними; посилення інноваційної спроможності регіонів; розробка нових механізмів регулювання економіки відсталіх регіонів. Регіональні політики ЄС характеризують такі принципи:

- загальні принципи: субсидіарність (право вищих суспільних одиниць розв’язувати лише ті проблеми, які не здатні розв’язати нижчі структури); координація, еластичність;
- принципи організації наднаціональної регіональної політики: децентралізація (перерозподіл владних повноважень, ресурсів, бюджету, з центру в регіони); партнерство (співробітництво між суб’єктами різних рівнів (ЄС, держава, регіон); програмування (розробка стратегії розвитку на основі пріоритетних цілей); сумісність (розміри регіонів, їх самодостатність);
- принципи фінансування регіонального розвитку: концентрація (концентрація фондів з метою їх найефективнішого використання) та додаткове фінансування за рахунок місцевих джерел; компліментарність (доповнення);
- принципи оцінки реалізації програми: моніторинг; оцінка (початкова, поточна, прогнозна), фінансовий контроль.

Для здійснення ефективної регіональної політики ЄС використовує Структурні Фонди, які покликані виконувати такі завдання: концентрація засобів допомоги в найбідніших регіонах, програмний підхід, партнерство на всіх рівнях, а також принцип доповнюваності (спільне виділення коштів із національного та наднаціонального бюджетів). Кошти країнам-членам ЄС виділяються із Структурних Фондів проводиться відповідно до Цілей (Objective), визначених владними органами Європейського Союзу. Політика Структурних Фондів зосереджується навколо дво- або тривіневого процесу планування. Побудовані на принципах партнерства і субсидіарності, плани (програ-

ми) регіонального розвитку розробляються країнами-членами на регіональному рівні із обов'язковим залученням різних комбінацій партнерів (урядових управлінь та департаментів, місцевих органів влади, агентств з регіонального розвитку, наукових інститутів, суспільних організацій та ін.). Плани, призначені для середньострокових програм, узгоджуються з Комісією ЄС з метою розробки спільної стратегії виконання програм, установлення їх пріоритетності, визначення заходів щодо надання регіонам підтримки, фінансової допомоги та механізму їх здійснення.

Регіональна політика ЄС здійснюється через 5 основних Структурних Фондів:

– Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР) – має “допомагати подоланню головних регіональних дисбалансів у межах співтовариства шляхом участі в розвитку й структурному пристосуванні відсталих регіонів та переорієнтації занепадаючих промислових регіонів”.

– Фонд згуртування (ФЗ) – утворено Радою ЄС після консультацій з інститутами ЄС (Комісія, Парламент, Комітети ЄС) – забезпечує фінансові внески для реалізації проектів у сфері охорони навколишнього середовища і транс'європейських мереж у “сфері транспортної інфраструктури”;

– Європейський соціальний фонд (ЄСФ) – сприяє професійній підготовці та перепідготовці населення;

– Європейський фонд орієнтації та гарантій для сільгоспвиробництва (ЄФОГС) – створює умови для модернізації аграрного сектору (припинив діяльність у 2007 р.);

– Європейський фонд орієнтації рибальства (ЄФОР) – спрямований на модернізацію виробничих технологій та зміни в політиці зайнятості в рибальстві (припинив діяльність у 2007 р.).

18 лютого 2004 р. Європейська Комісія прийняла документ “Нове партнерство для єднання в розширеній Європі: конвергенція, конкуренція, співпраця”, згідно з яким протягом 2007-2013 рр. 336,2 млрд євро будуть спрямовані на реалізацію трьох пріоритетів регіональної політики:

1) конвергенцію з метою зменшення рівня диспропорцій між регіонами і країнами, підтримки слабкорозвинених регіонів, у яких ВВП на мешканця менший ніж 75% у середньому по ЄС, що отримуватимуть додаткове фінансування на потужні програми в

галузі транспортної інфраструктури й захисту навколишнього природного середовища (усього виділятиметься 78% коштів з бюджету);

2) регіональна конкурентоспроможність та покращення працевлаштування, на реалізацію яких буде спрямовано 18% коштів із загального бюджету;

3) європейське територіальне співробітництво – досягнення гармонійного і рівномірного розвитку, інтеграції територій ЄС на основі досвіду, набутого ініціативою INTERREG щодо підтримки транскордонного та міжрегіонального співробітництва (на це виділятиметься 4% коштів із загального бюджету).

До реалізації окремих програм у рамках національної регіональної політики можуть бути залучені і треті країни (як партнери держав-членів ЄС). У липні 2003 р. Європейська Комісія опублікувала Послання “Створення умов для впровадження інструментів нового сусідства”. Ця декларація встановлювала, що з 2007 р. на зовнішніх кордонах ЄС буде впроваджено новий Інструмент Сусідства. Першим кроком у створенні умов для нового інструменту у 2004-2005 рр. було впровадження Програм сусідства на зовнішніх кордонах ЄС, мета яких – покращення координації між різними інструментами фінансування в існуючих правових і фінансових рамках (зокрема, між програмами INTERREG і TACIS CBC).

Відповідно до Європейської політики сусідства (ENP) починаючи з 2007 р. Європейська Комісія змінила підходи до надання технічної допомоги. Замість програми TACIS допомога сусіднім країнам, зокрема Україні, надаватиметься в рамках Європейського інструменту сусідства та партнерства (ENPI). Європейська Комісія розробила такі заходи: стратегію з прикордонного співробітництва на 2007-2013 рр.; регламент для ENPI; правила впровадження; нові Програми сусідства.

Літ.: *Інструмент* Європейського соседства и партнерства. Приграничное сотрудничество. Стратегия на 2007 – 2013 г. Индикативная программа на 2007 – 2010 гг. – [Б. г.] : [Б. и.], 2007; *Інститути та інструменти розвитку територій*. На шляху до європейських принципів / Київ. центр Ін-ту Схід-Захід ; за ред. С. Максименка. – 2-ге вид. – К. : Міленіум, 2003 – 244 с.; *Лук'яненко Д. Г.* Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності : навч. посіб. / Д. Г. Лук'яненко. – К. : КНЕУ, 2005. – 204 с.; *Постанова* Ради (ЄС) № 1260/1999 від 21 червня 1999 року, що визначає загальні положення про Структурні

фонди // Офіц. журн. L 161. – 1999. – 26 черв. – С. 0001 – 0042; *Розвиток* економічно проблемних територій: міжнародний досвід / С. Слава, Д. Амборський, П. Сегварі, М. Дацишин // Проект партнерства Канада – Україна “Регіональне урядування та розвиток”. – К. : К.І.С., 2007. – 144 с.; *Дзяд О. В.* Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України : навч. посіб. / О. В. Дзяд, О. М. Рудік ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – К. : Міленіум, 2009. – 668 с.

Шамраєва В.М.

НАЛЕЖНА АДМІНІСТРАЦІЯ (англ. good administration) – уніфікована для європейських країн система принципів-вимог діяльності, інституційний механізм публічних адміністрацій національного рівня та європейської адміністрації, який є істотним елементом належного урядування.

Згідно з провідною участю Ради Європи та ЄС сформовано доктринальне підґрунтя концепції **Н.а.**, яка, зокрема, вимагає належного дотримання адміністрацією прав індивідів під час надання адміністративних послуг, а також зобов’язує діяти в такий спосіб, що відповідає законним та розумним очікуванням суб’єктів щодо відповідних правовідносин. Концепція **Н.а.** розвинулася як один з елементів належного урядування, що разом підпорядковані вимогам принципу верховенства права та розкривають його значення як істотні складові.

Дотримання принципів **Н.а.** забезпечується засобами державного примусу європейських країн. Обов’язок дотримання цих принципів закріплюється безпосередньо в актах законодавства окремих країн Європи.

У європейських країнах уніфікації та стандартизації правил та процедур взаємовідносин органів публічної адміністрації з громадянами приділяється надзвичайно велика увага. У 1996 р. було опубліковано модельний підручник РЄ “Адміністрація і Ви”, у якому було систематизовано основні матеріальні та процедурні принципи взаємовідносин органів публічної влади з громадянами. Більшість із визначених у ньому принципів дістали розвиток в проекті Модельного кодексу належної адміністрації.

У 1998-1999 рр. за провідною участю Програми СІГМА було проведено комплексні дослідження спільних інституційних принципів побудови та функціонування публічних адміністрацій в європейських країнах, а також у підготовці публічних адміністрацій

до ЄАП. У 2001 р. ОЕСР було опубліковано книгу “Громадяни як партнери” (інформування, консультування та участь громадян у розробці державної політики). На сьогодні РЄ проводиться робота щодо доопрацювання проекту Модельного кодексу належної адміністрації.

Стандарти **Н.а.** розробляються з метою досягнення необхідного рівня адміністративної здатності публічної адміністрації. На сьогодні основні європейські принципи та стандарти, в тому числі щодо взаємовідносин органів публічної адміністрації з громадянами, закріплені: в Договорах про заснування ЄС та Європейських Співтовариств, Хартії основоположних прав Європейського Союзу, рішеннях Європейського суду справедливості у Люксембурзі, законодавстві ЄС, національному праві, що застосовується до діяльності публічних адміністрацій, залучених до процесу імплементації політик ЄС та Європейських Співтовариств, рішеннях ЄСПЛ, Європейському кодексі належної адміністративної поведінки; конвенціях, резолюціях та рекомендаціях РЄ тощо.

У березні 2005 р. у Страсбурзі відбулося 17-те засідання Проектної групи з адміністративного права, що створена при Генеральному Директораті РЄ, на якому було визначено чотири класифікаційні групи, до яких належать 23 стандарти **Н.а.**:

Група 1. Стандарти, що стосуються забезпечення законності: законність; обов’язок адміністрації *ex officio* виконувати закон у випадках, визначених законом; недискримінація; рівність; пропорційність; заборона зловживання владою; безсторонність, нейтральність службовців та адміністрації; законні очікування та відповідність; обов’язок зазначати підстави адміністративних рішень; право на оскарження адміністративного рішення; вимога прийняття адміністративний рішень протягом прийнятеного строку.

Група 2. Стандарти, що застосовуються до участі індивідів: участь індивідів у вирішенні спорів певними альтернативними способами; право бути заслуханим та робити заяви.

Група 3. Стандарти, що стосуються виконання рішень: етичність; ефективність; постійність надання адміністративних послуг; продуктивне виконання управлінських завдань; навчання службовців.

Група 4. Стандарти, що стосуються забезпечення прозорості та контролю: використан-

ня простої, зрозумілої та зручної для сприйняття мови; зазначення можливих засобів захисту та строків для їх використання; повідомлення про прийняте рішення; захист відомостей; повага до приватності; запити про надання інформації; дотримання конфіденційності; ведення відповідних записів; прозорість адміністративної діяльності; активне поширення інформації; доступ до інформації; право персонального доступу до файлів (даних); загальне право доступу до документів.

Зміст та система принципів **Н.а.** постійно розвиваються та оновлюються, що зумовлюється поглибленням інтеграційних процесів всередині ЄС, складністю ієрархічної організації європейської адміністрації. Оновлений зміст принципів **Н.а.** дістав розвитку в проєкті Модельного кодексу належної адміністрації Ради Європи.

Закріплення в національному законодавстві спільних принципів та стандартів **Н.а.** дасть змогу уніфікувати вимоги щодо діяльності європейської адміністрації, зблизити національні системи європейських країн з метою, зрештою, найбільш повно забезпечити права, свободи та інтереси їх громадян.

Запровадження в національній правовій системі України демократичних стандартів діяльності органів публічної адміністрації з урахуванням принципів **Н.а.** відповідатиме не лише євроінтеграційним пріоритетам зовнішньої політики України, а й забезпеченню реалізації основоположних засад, фундаментальних принципів побудови демократичної, соціальної, правової держави.

У сучасних вітчизняних спеціальних юридичних дослідженнях велика увага приділяється вивченню європейського досвіду правового регулювання взаємовідносин органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з приватними особами, насамперед щодо захисту прав і свобод громадян, всебічного забезпечення їхніх прав та законних інтересів.

Серед основних українських учених, які присвятили свої праці суміжним з досліджуваним у цій статті питанням визначення змісту та принципів надання адміністративних послуг, слід назвати В.Б.Авер'янова, І.П.Голосніченка, І.Б.Коліушка, Г.М.Писаренко, В.П.Тимощука, Н.В.Гнидюк та деяких інших. Разом з тим видається доцільним урахувати у вітчизняній нормотворчій та правозастосовній діяльності усіх органів публічної вла-

ди в Україні вироблені європейськими регіональними організаціями (першочергово РС та ЄС) принципи взаємовідносин органів влади з приватними особами.

Важливість дослідження змісту та значення матеріальних і процедурних принципів взаємовідносин органів публічної влади з приватними особами зумовлюється, насамперед, схваленням у першому читанні проєкту Адміністративно-процедурного кодексу України. З огляду на потребу в його подальшому доопрацюванні та прийнятті Верховною Радою України вважаємо за необхідне врахувати сучасне розуміння змісту та значення цих принципів у зазначеному проєкті.

Запровадження принципів **Н.а.** в Україні є невід'ємною умовою досягнення рівня адміністративної здатності публічної адміністрації (насамперед органів виконавчої влади та місцевого самоврядування), необхідного для функціонування в Європейському адміністративному просторі, тому вважаємо необхідною розробку проєкту Кодексу належної адміністрації – загального кодексу взаємовідносин органів публічної влади з громадянами (за винятком адміністративно-деліктних відносин, які планується включити до проєкту Кодексу адміністративних проступків). Ураховуючи потреби в перспективній комплексній імплементації Модельного кодексу належної адміністрації, важливого значення набуває розробка проєкту Кодексу належної адміністрації, адже на сьогодні жодний акт законодавства України не містить вимог щодо необхідності дотримання принципів **Н.а.**, їх переліку. Також відсутні визначення відповідних принципів, які відображають сучасне розуміння та значення принципів **Н.а.**, зміст яких еволюціонував в умовах інтенсифікації євроінтеграційних процесів. Запровадження кодексу дасть змогу уникнути стадії перегляду великого масиву законів, підзаконних актів, концепцій та актів законодавства України, які переважно ґрунтуються на здобутках радянської теорії державного управління, не враховують європейські принципи адміністративного права, потребують перегляду закріплених у них положень щодо гарантій та механізму забезпечення реалізації і захисту прав приватних осіб, у тому числі щодо взаємовідносин з органами публічної адміністрації.

При цьому дія Кодексу належної адміністрації поширюватиметься і на діяльність ад-

міністративних органів, у розумінні їх поняття, запропонованого в проекті Адміністративно-процедурного кодексу України (співвідношення загальне-спеціальне). Кодекс належної адміністрації також поширюватиметься на діяльність публічної адміністрації, не обмежуючись адміністративними органами. За значенням Кодекс належної адміністрації слугуватиме загальним матеріально-процедурним стандартом, у відповідність до вимог якого приводитимуться положення підзаконних актів різних рівнів, або доповнюватимуться відповідними відсилковими нормами з метою уніфікації та стандартизації діяльності органів публічної адміністрації.

Літ.: *Авер'янов В. Б.* Реформування українського адміністративного права: необхідність оновлення науково-теоретичних засад / В. Б. Авер'янов // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : спец. випуск : у 2 ч. – Сімферополь : [б. в.], 2005. – Ч. 1. – С. 24-30; *Адміністративне право України.* Академічний курс : підручник : у 2 т. / ред. кол. : В. Б. Авер'янов (голова) та ін. – К. : ТОВ “Вид-во “Юрид. думка”, 2007-2004. – Т. 1 : Загальна частина. – 2007. – 592 с.; *Грицяк І. А.* Європейське управління: теоретико-методологічні засади : монографія / І. А. Грицяк. – К. : К.І.С., 2006. – 398 с.; *Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право* / В. Б. Авер'янов, В. А. Дерещ, М. І. Ославський та ін. ; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Юстініан, 2007. – 288 с.; *Пухтецька А. А.* Європейські принципи адміністративного права та європейський адміністративний простір : наук.-інформ. видання / А. А. Пухтецька. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – 88 с.

Пухтецька А. А.

НАЛЕЖНЕ УРЯДУВАННЯ (англ. good governance) – правила (норми), процеси та моделі поведінки, за допомогою яких досягається забезпечення інтересів, управління (менеджмент) ресурсами, здійснюється реалізація державної влади у суспільстві; система цінностей, політик та інституцій, за допомогою яких суспільство керує своїми соціальними, політичними та економічними справами через взаємодію (та всередині) уряду, громадянського суспільства і приватного сектору.

Концепція **Н.у.** сформувалася в європейській правовій доктрині на основі та за умови дотримання двох основоположних принципів побудови правових систем провідних західно-

європейських країн: демократії та верховенства права. Подальший розвиток політико-правових вчень західними дослідниками сприяв структуризації та розвитку концепції **Н.у.** Рівень урядування у дослідженнях зарубіжних вчених розкривається через низку показників, до яких, зокрема, належать: забезпечення політичної прозорості та участі (врахування голосів) усіх громадян; забезпечення ефективного та результативного надання публічних послуг; підтримка здоров'я та добробуту громадян; створення сприятливого клімату для сталого економічного зростання. Зазначені індекси були використані в широко відомому виданні Світового банку “Урядування та розвиток” (1992 р.), адже саме вони розкривають найважливіші завдання, що постають перед урядами усіх країн світу.

Термін “урядування” в адміністративно-правовій та інших галузевих юридичних дисциплінах до цього часу не використовується для позначення процесів взаємодії між керуючою та керованими підсистемами державного механізму, для цього користуються ґрунтовно розробленою радянською науковою теорією системного підходу.

У вітчизняних енциклопедичних джерелах під управлінням у загальному розумінні мається на увазі функція високоорганізованих систем (соціологічних, біологічних, технічних), що забезпечує їх структурну цілісність, підтримання заданого режиму діяльності, реалізацію програми досягнення мети.

Наприклад, у працях Еріка Ноймайера поняття “урядування” визначає спосіб, у який політики уповноважені приймати рішення, спосіб у який формулюються та запроваджуються зазначені рішення, а також межі дискреційних повноважень уряду щодо втручання в права громадян, а його зміст у широкому розумінні полягає у здійсненні економічних, політичних та управлінських (адміністративних) повноважень з управління державними справами на усіх рівнях. У вузькому ж розумінні урядування слід розглядати як процес прийняття рішень та спосіб, у який такі рішення запроваджуються, перевіряються та переглядаються. Цей термін включає механізми, процеси та інституції, через які громадяни та групи осіб визначають свої інтереси, здійснюють свої законні права, виконують обов'язки, досягають

компромісу тощо. Проте все ж таки ключовим суб'єктом урядування визнається уряд. Оскільки концепції дотримання прав людини, демократизації та демократії, верховенства права, громадянського суспільства, поділ влади на засадах децентралізації, ефективна публічна адміністрація (та управління) набувають все більш важливого значення з розвитком суспільства в напрямі створення більш передбачуваної політичної системи, урядування еволюціонує у **Н.у.**

В основу розуміння змісту запроваджуваного у вітчизняному адміністративному законодавстві та науці адміністративного права поняття **Н.у.** пропонується покласти тлумачення обсягу та елементів змісту зазначеного поняття, сформовані сучасною європейською правовою наукою та практикою. Першочергового аналізу та запровадження потребують комплексні дослідження міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на утвердження демократичних цінностей у країнах, що розвиваються.

В останніх дослідженнях використовується переважно шість основних показників урядування: участь (врахування голосу) та відповідальність; політична стабільність та відсутність злочинності/тероризму; ефективність уряду; якість регуляторної політики; верховенство права; контроль за корупцією. До стандартів належного урядування у роботах європейських дослідників сьогодні відносять: належне законодавство; законність; участь; прозорість процесу прийняття рішень; доступ до інформації; належна адміністрація; належний персонал; належний фінансовий та бюджетний менеджмент; ефективність; відповідальність та нагляд.

Поряд з цим слід зазначити, що наведений перелік може бути уточнений, адже він сам являє собою уточнення п'яти основних політичних принципів **Н.у.**, наведених у Білій книзі Європейського урядування (2001р.): – відкритість – інституції мають працювати більш відкрито. Вони повинні активно обмінюватися інформацією з державами-членами Європейського Союзу відносно діяльності Європейського Союзу та рішень, які він приймає. Вони зобов'язані викладати інформацію мовою, доступною для вирішення проблем повернення довіри до складних інституцій;

– участь – якість, релевантність та ефективність політики Європейського Союзу зале-

жить від участі широкого кола осіб та організацій протягом усього процесу творення політики – від її планування до впровадження. Розширення участі з великою ймовірністю посилить впевненість у досягненні кінцевого результату довіри до політики та інституції, що її імплементують. Реалізація принципу участі значною мірою залежить від того, чи керуються національні уряди інклюзивним підходом при розробці та впровадженні політики Європейського Союзу;

– відповідальність – кожна з інституцій Європейського Союзу має брати відповідальність за те, що вона робить для Європи. Більші чіткість та відповідальність також вимагаються від держав-членів Європейського Союзу та всіх інших суб'єктів урядування, що здійснюють розробку і впровадження політики Європейського Союзу на будь-якому рівні; – ефективність – політика має бути своєчасною, такою, що забезпечує все, що потрібно на підставі чітких завдань, оцінки майбутнього впливу та у випадках застосування, де це можливо, попереднього досвіду. Реалізація принципу ефективності також залежить від запровадження політики Європейського Союзу на пропорційній основі та від того, чи рішення приймаються на найбільш прийнятному рівні;

– відповідність (узгодженість): політика та всі заходи мають відповідати один одному та бути легко зрозумілими. Потреба у злагодженості всередині Союзу стає більш актуальною, кількість завдань Союзу зростає; розширення ЄС призведе до ще більшої різноманітності. На такі виклики, як кліматичні або демографічні зміни, не може бути дана відповідь у рамках лише одного з напрямів політики, на якій побудований Європейський Союз.

Також слід зауважити, що Біла книга розглядає не тільки Європу, а й продовжує обговорення моделі глобального чи світового урядування, адже Європейський Союз повинен шукати можливості застосування принципів ефективного урядування до своїх обов'язків щодо світу.

Кожний з цих принципів сприяє утвердженню демократії та верховенства права у державах-членах ЄС, та застосовується на всіх рівнях управління: глобальному, європейському, національному, регіональному та локальному.

Цілям комплексного запровадження стандартів **Н.у.**, сформованих сучасною євро-

пейською правовою наукою, насамперед відповідає запровадження в адміністративному законодавстві України вимог принципу верховенства права як фундаментального принципу правової системи, що базується на демократичних цінностях. Сучасний стан нормативного закріплення принципу верховенства права в чинному законодавстві України характеризується недостатньою конкретизацією змісту зазначеного принципу та основних ознак (критеріїв) його належного дотримання як органами публічної (державної та самоврядної) влади, так і громадянами. Необхідність комплексного запровадження в Україні принципів **Н.у.** пояснюється, насамперед, тим, що на сучасному етапі розвитку європейської правової думки зазначена сукупність принципів визначається як один з найважливіших елементів (вимог) принципу верховенства права. Принципи **Н.у.** безпосередньо пов'язані з основоположними принципами діяльності публічних адміністрацій, є родовими щодо останніх та визначають особливості їх застосування в демократичній державі.

Складність запровадження в Україні принципів **Н.у.** зумовлюється, крім термінологічно-пізнавальних аспектів, низкою об'єктивно існуючих факторів, що перешкоджають цьому процесу, а саме таких як: високий рівень корупції, спротив проведенню демократичних реформ, в тому числі адміністративно-правового спрямування всередині апарату державного управління, застарілість поглядів та підходів до управління як серед державних службовців, так і серед вчених, дослідників; упереджене ставлення до пропонуванних моделей реформ. Подолання зазначених деструктивних факторів сприятиме прискоренню демократизації вітчизняної правової системи в цілому.

Літ.: *Адміністративне право України*. Академічний курс : підручник : у 2 т. / ред. кол. : В. Б. Авер'янов (голова) та ін. – К. : ТОВ “Вид-во “Юрид. думка”, 2007-2004. – Т. 1 : Загальна частина. – 2007. – 592 с.; *Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики* / В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк та ін.] ; за ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – 384 с.; *Country data Report for Ukraine 1996-2007 / Governance Matters 2008*. Worldwide Governance Indicators, 1996-2007. – Режим доступу : <http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/c226.pdf>; *European Governance. A White Paper*. Commission of the European Communities. COM (2001) 428

final. Brussels, 25.07.2001. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/governance/contrib_efc_en.pdf; *Neumayer E. Is good governance rewarded? A Cross-national Analysis of Debt Forgiveness*. World Development / E. Neumayer. – Vol. 30. – N 6 / Records Management: the key to good governance and sustainable development. – Режим доступу : [http://www.lse.ac.uk/collections/geographyAndEnvironment/whosWho/profiles/neumayer/pdf/Article%20in%20World%20Development%20\(Good%20Governance\).pdf](http://www.lse.ac.uk/collections/geographyAndEnvironment/whosWho/profiles/neumayer/pdf/Article%20in%20World%20Development%20(Good%20Governance).pdf)

Пухтецька А.А.

НАТО (від англ. NATO – North Atlantic Treaty Organisation) – Організація Північноатлантичного договору – військово-політичний альянс, створений Північноатлантичним (Вашингтонським) договором 4 квітня 1949 р. з метою створення протидії радянським військам, розгорнутим у Центральній і Східній Європі після Другої світової війни. Першими членами **НАТО** були Бельгія, Канада, Данія, Франція, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Велика Британія і США. В 1952 р. до них приєдналися Греція і Туреччина; в 1955 р. – Західна Німеччина (з 1990 р. Німеччина); в 1982 р. – Іспанія; в 1999 р. – Чеська Республіка, Угорщина і Польща; в 2004 р. – Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина і Словенія; в 2009 р. – Албанія і Хорватія. Франція в 1966 р. вийшла з військової структури **НАТО**, залишившись при цьому членом Організації; але в 2009 р., зрозумівши необхідність справляти більший вплив на військові рішення Альянсу, президент Саркозі оголосив про те, що його країна повністю відновлює свою участь у військовій структурі **НАТО**.

Головний принцип **НАТО** викладений у ст. 5 Північноатлантичного договору, згідно з яким збройний напад на одного з учасників Договору вважається нападом на всіх, і в разі такого нападу кожен з них, користуючись правом на індивідуальну або колективну самооборону, передбаченим ст. 51 Статуту ООН, допомагатиме стороні або сторонам, що зазнали нападу, здійснюючи індивідуально або разом з іншими учасниками Договору такі дії, які вони вважають за потрібне, в тому числі застосування зброї, для відновлення і збереження безпеки Північноатлантичного регіону.

Уперше ст. 5 була задіяна в 2001 р. після терактів, організованих Усамою бен Ладеном,

унаслідок яких було зруйновано Всесвітній торговельний центр у Нью-Йорку і частину Пентагону поблизу Вашингтону і загинуло близько 3 тис. невинних людей.

Договір також вимагає зміцнення демократичних інститутів країн-членів **НАТО**, розбудови їх колективної військової спроможності, регулярних консультацій між собою і відкритості для вступу до Організації інших європейських країн.

Після Другої світової війни, в 1945 р., Західна Європа була економічно виснажена і слабша з військового погляду (після закінчення війни Англія, Франція і США різко скоротили свої збройні сили). На відміну від них Радянська армія тримала під контролем усі держави Центральної і Східної Європи, і до 1948 р. комуністи, підконтрольні Москві, взяли владу в свої руки і придушили будь-яку некомуністичну політичну діяльність в цих країнах. Над Центральною і Східною Європою опустилося те, що Черчілль влучно назвав “залізною завісою”. Німеччина була поділена на сектори між колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції, які перетворились на дві німецькі держави – демократичну на Заході і комуністичну на Сході. У 1948 р. США ініціювали “План Маршалла”, за яким країни Західної і Східної Європи отримали масовану економічну допомогу за умови, що ці країни будуть спільно планувати і прискорювати своє повоєнне відновлення. Водночас у 1948 р., Велика Британія, Франція, і країни Бенілюксу уклали Брюссельський договір про колективну оборону під назвою “Західноєвропейський союз”. За словами американського історика Джона Геддіса, ідея військового альянсу не спадала на думку тим, хто дотримувався політики стримування – Маршалла, Кенна та ін. Вони спочатку вважали, що економічних важелів буде достатньо для відновлення балансу сил у Європі після закінчення Другої світової війни. Саме європейці висловили чітке бажання мати військовий Альянс разом зі США і Канадою. Ідея була підтримана президентом США Труменом, якому довелося докласти чимало зусиль, щоб переконати Конгрес, значною мірою налаштований на ізоляціонізм у військових питаннях, у тому, що безпека Європи відповідає національним інтересам США.

У лютому 1948 р. відбувся комуністичний державний переворот в Чехословаччині,

після чого активізувались переговори щодо багатосторонньої схеми колективної оборони між Великою Британією, Канадою, США, Францією, Бенілюксом і Норвегією, які і привели до підписання в 1949 р. Північноатлантичного договору.

Агресія Північної Кореї, підтримана СРСР і Китаєм, проти Південної Кореї в червні 1950 р. змусила США до демонстрації того, що вони будуть протистояти будь-якій радянській військовій експансії чи тиску в Європі. В грудні 1950 р. Північноатлантична рада призначила генерала Дуайта Ейзенхауера, командувача збройних сил союзників в Європі під час Другої світової війни, командувачем об'єднаних збройних сил **НАТО** в Європі (англ. скор. SACEUR). Після нього всі командувачі ОЗС **НАТО** в Європі були представниками Північної Америки, а всі Генеральні Секретарі Альянсу (політичні керівники) – європейцями.

Військова організація **НАТО** включає повну систему командувань, необхідних на випадок воєнних дій. Військовому комітету, що складається з військових представників країн-членів, підпорядковані два головних командування: європейське командування, очолюване Верховним головнокомандувачем ОЗС **НАТО** в Європі, яке розміщене в м.Монс (Бельгія), і Атлантичне командування, очолюване Верховним головнокомандувачем ОЗС **НАТО** в Атлантиці (англ. скор. SACLANT), розміщене в Норфолку (США).

Протягом перших 20 років існування **НАТО** понад 3 млрд дол. США було вкладено в розвиток інфраструктури, потрібної силам альянсу – військові бази, аеродроми, трубопроводи, зв'язок, склади, які спільно планувались, фінансувались і будувались, при цьому третина коштів була надана США. Бюджет **НАТО**, як правило, не використовується для придбання озброєнь та військового оснащення – за це відповідає кожна країна індивідуально, але виняток був зроблений для літаків АВАКС – системи раннього повітряного попередження і управління, що дає змогу запобігти повітряному нападу з малих висот, придбання яких фінансувалось зі спільного бюджету.

Серйозна проблема, яка постала перед **НАТО** на початку і в середині 1950-х рр., – участь в альянсі Західної Німеччини. Перспектива озброєння Німеччини сприймалась в Західній Європі із зрозумілими ваганнями

і недовірою. Але потенціал цієї країни давно вже був визнаний важливим компонентом захисту Західної Європи від можливого радянського військового вторгнення. Відповідно домовленості щодо “безпечної” участі цієї країни в альянсі були досягнуті в рамках Паризької угоди в жовтні 1954 р., яка означувала кінець окупації Західної Німеччини союзниками і накладала обмеження на озброєння Західної Німеччини та передбачала її приєднання до Брюссельського договору. У травні 1955 р. Західна Німеччина вступила до **НАТО**, чим прискорила створення Радянським Союзом Варшавського пакту, до якого під керівництвом Москви увійшли країни Східної і Центральної Європи. На момент закінчення холодної війни в Західній Німеччині було розміщено близько 900 тис. військовослужбовців, майже половина яких були з шести країн – США, Великої Британії, Франції, Бельгії, Канади і Нідерландів. Відносини Франції з **НАТО** ускладнились після 1958 р., коли президент Шарль де Голль розпочав кампанію критики домінування в Альянсі США і нібито порушення суверенітету Франції численними заходами, що проводились **НАТО**. Він стверджував, що така “інтеграція” ставить Францію перед ризиком “автоматичної” війни, рішення про яку можуть прийняти іноземці. В липні 1966 р. Франція офіційно вийшла з військової командної структури **НАТО** і висунула вимогу про виведення з території Франції усіх сил і штабів **НАТО**; при цьому де Голль оголосив, що Франція дотримуватиметься Північноатлантичного договору в разі “неспровокованої агресії”. Після цього штабквартира **НАТО** переїхала до Брюсселя (Бельгія), а Франція зберегла зв’язки з інтегрованою військовою структурою **НАТО**, і, маючи своїх представників у міжнародних військових штабах, продовжувала засідати в раді і утримувала свої сухопутні сили в Західній Німеччині, хоча робила це скоріш за двосторонньої домовленості із Західною Німеччиною, ніж під егідою **НАТО**. Але нещодавно президент Саркозі дійшов висновку, що неучасть Франції в інтегрованій військовій структурі скоріше шкодить Франції, оскільки відлучає її від процесу прийняття військових рішень і, відповідно, позбавляє впливу на ці рішення. Було прийняте рішення про повернення Франції до інтегрованої військової структури.

З моменту заснування головною метою **НАТО** було об’єднати і зміцнити військовий потенціал західних держав-союзників у відповідь на можливе військово вторгнення Радянського Союзу і його союзників по Варшавському пакту. Країни Варшавського пакту завжди утримували в Європі значно потужніші сухопутні сили, тому на початку 1950-х рр. **НАТО** частково покладалась на загрозу масованої ядерної відповіді з боку США на агресію, а починаючи з 1957 р. на додаток до цього американські ядерні озброєння були розміщені на базах у Західній Європі. Пізніше **НАТО** взяла на озброєння стратегію “гнучкого реагування”, яка, на думку США, означала, що війна в Європі не обов’язково мала перерости на тотальний обмін ядерними ударами. За цією стратегією сили багатьох країн-членів союзників мали американське тактичне ядерне озброєння під подвійним контролем (або “подвійним ключем”), який давав змогу як країні, яка тримала зброю, так і США, заблокувати її застосування. Британія зберегла контроль над своїм стратегічним ядерним арсеналом, але дозволила планувальним структурам **НАТО** брати його до уваги; французькі ядерні сили залишались абсолютно автономними.

Таке збройне протистояння між двома сторонами тривало до 1985 р., коли далекоюсяжні економічні і політичні реформи, запроваджені Михайлом Горбачовим, докорінно змінили ситуацію. В липні 1989 р. Горбачов оголосив про те, що Москва вже не буде штучно підтримувати комуністичні уряди в країнах Центральної і Східної Європи, і, таким чином, подав сигнал про мовчазну згоду з їх заміною на вільно обрані (і некомуністичні) уряди. Відмова Москви від контролю над Центральною і Східною Європою означала зникнення значної військової загрози, яку Варшавський пакт становив для Західної Європи.

Після закінчення холодної війни **НАТО** переглянула свій статус і поставила перед собою ще два важливих завдання: розвивати діалог і співробітництво з колишніми супротивниками з Варшавського пакту і врегульовувати конфлікти на територіях європейської периферії, таких як Балкани. Досягаючи першої мети, **НАТО** створила в 1991 р. Раду північноатлантичної співпраці, на зміну якій пізніше прийшла Рада євроатлантичного партнерства (РСАП) як форум для обміну

поглядами на питання політики і безпеки, а також програму “Партнерство заради миру” (ПЗМ) задля зміцнення європейської безпеки і стабільності за допомогою спільних військових навчань країн-членів і нечленів **НАТО**, в тому числі колишніх радянських республік. З двома країнами-учасницями ПЗМ (Україною і Росією) були встановлені особливі відносини партнерства.

Друге завдання змусило **НАТО** вперше застосувати військову силу для припинення війни в Боснії та Герцеговині в 1995 р. Для того щоб покласти край облозі і обстрілам столиці, м.Сараєво, були завдані повітряні удари по позиціях боснійських сербів навколо міста. В подальшому була підписана Дейтонська мирна угода, за якою Боснія та Герцеговина, Республіка Хорватія і Федеративна Республіка Югославія взяли на себе зобов'язання взаємної поваги до суверенітету і мирного розв'язання суперечок. Угода також передбачала розміщення в цьому регіоні сил **НАТО** з підтримки миру. Спочатку це були 60-тисячні “сили втілення” (ІФОР), на заміну яким пізніше прийшов значно менший контингент “сил стабілізації” (СФОР). У березні 1999 р. після провалу неодноразових спроб припинити дипломатичними засобами етнічні чистки і знищення мирних мешканців у провінції Косово, **НАТО** завдала масованих повітряних ударів по військових об'єктах у Сербії, намагаючись змусити Слободана Мілошевича погодитись з дипломатичними положеннями, розробленими для захисту албанського населення провінції Косово. За умовами домовленості про припинення воєнних дій **НАТО** розгорнула в Косові контингент з підтримки миру (КФОР). Криза в Косові підштовхнула Європейський Союз до створення власних сил для розв'язання кризових ситуацій, які б зробили ЄС менш залежним від військових ресурсів **НАТО** і США. Ці зусилля спровокували гарячі дебати щодо того, чи не послабить **НАТО** зміцнення оборонних можливостей ЄС. Водночас відбувались активні дискусії щодо майбутнього **НАТО** після завершення холодної війни. Дехто вважав, що альянс має розпастися, оскільки він був створений для протидії одному ворогу, який вже не існує; інші закликали до розширення **НАТО** і включення Росії до її членів. Але більшість пропонувала альтернативні ролі, такі як миротворча діяльність і підтримка миру.

За часів президентства Клінтона (1993-2001) США ініціювали поступове розширення членства в **НАТО** і включення в альянс деяких колишніх союзників СРСР. Прихильники цієї ініціативи стверджували, що членство в **НАТО** є найкращим початком довготривалого процесу інтеграції цих країн у регіональні політичні і економічні інститути, такі як Європейський Союз, оскільки критерії членства в обох організаціях майже ідентичні, за винятком того, що **НАТО** значно менше уваги приділяє питанням економічного розвитку країни-кандидата. Дехто також побоювався російської агресії і вважав, що членство в **НАТО** гарантуватиме новим демократичним країнам свободу і безпеку. Тим часом на початку ХХІ ст. Росія і **НАТО** сформуливали стратегічні відносини, спрямовані на боротьбу зі спільними загрозами, такими як тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, а також на контроль за озброєннями.

До того ж Росія бере активну участь у різноманітних спільних з **НАТО** заходах у рамках програм ПЗМ і Наука заради миру і безпеки.

Літ.: *Medcalf Jennifer*. NATO. A beginners guide / Jennifer Medcalf. – Oxford, 2006; *David G. Haglund*. – Режим доступу : <http://www.history.com/topics/north-atlantic-treaty-organization-nato>; *Campbell Mary*. – Режим доступу : <http://prague.tv/articles/zine/brief-history-of-nato?name=brief-history-of-nato&part=3>; *Довідник НАТО*. – Брюссель : [б. в.], 2006.

Шульга В.В.

НАЦІОНАЛЬНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ (National sovereignty) – повновладдя нації, її політична свобода, володіння реальною можливістю визначати характер свого національного життя, включаючи здатність до політичного самовизначення аж до відокремлення і утворення самостійної держави. **Н.с.** – це сукупність суверенних прав нації на вільний вибір соціально-економічного та політичного ладу, цілісну національну територію, економічну незалежність, розвиток її мови та культури, звичаїв, традицій, повагу до національної гордості та гідності. Об'єктивною передумовою суверенітету нації, її повновладдя виступають національні інтереси, мета та завдання, що стоять перед нею в конкретних умовах. В суверенітеті нація знаходить правовий захист, свободу національного розвитку та національну незалежність. Тому **Н.с.** – невід'ємна влас-

тивість нації, яка не дарується кимось, а властива їй апріорі. **Н.с.** означає повновладдя нації, яке реалізується через її основні права. Це гарантована законом міра свободи (можливості) нації, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства спроможна забезпечити її існування та розвиток і закріплена у вигляді міжнародного стандарту як загальна і рівна для всіх націй.

Ідеї **Н.с.** уже з часів Французької революції міцно закріпилися серед основоположних демократичних принципів. У період наростання визвольної боротьби народів, коли під сумнів була поставлена влада імперій та піддани у колоніях почали вимагати права на самостійність і, відповідно, на державність, вони значно посилилися. Суть **Н.с.** полягала в наданні кожному народові можливості створити свою державу. У результаті розгортання руху за **Н.с.** і його реалізацію в політико-правовій формі він увійшов як органічна складова в загальний демократичний процес, що зумовило, з одного боку, розпад імперій (Австро-Угорської, Британської, Німецької, Оттоманської, Російської), а з другого – становлення нових національних держав, які сьогодні входять до складу Організації Об'єднаних Націй. Однією із цілей Статуту ООН є розвиток дружніх відносин між націями на основі поважання принципу рівноправ'я і самовизначення народів.

Відповідно до Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 14 грудня 1960 р., усі народи мають право на самовизначення, з огляду на це право вони вільно встановлюють свій політичний статус і здійснюють свій економічний, соціальний та культурний розвиток. Право націй на самовизначення стосовно кожної нації розкривається через її **Н.с.**, який означає, що кожна нація має суверенне право на самостійність у досягненні державності і незалежне державне існування, на вільний вибір шляхів розвитку.

З появою націй, національних рухів, національних держав закономірно постало й національне питання. Національні держави, зберігаючи своє соціальне призначення, об'єктивну природу, одночасно набули й національного колориту, національного відтінку. Проте з виникненням національних держав їх **Н.с.** і цілісність нації не завжди адекватно включаються в структуру суверенітету і

цілісності навколишнього світу. Вони можуть збігатися, зливатися, але можуть й вступати в суперечність, а отже, й відторгатися міжнародною спільнотою. Разом з тим невизнання іноземними державами або міжнародними організаціями легітимності нової політичної влади не означає відсутність її цілісності і суверенності, а характеризує лише певну міжнародно-правову і політичну ситуацію. Незважаючи на актуальність і гостроту міжнаціональних проблем і проблем **Н.с.**, можна стверджувати, що жодна з течій суспільно-політичної думки і жоден політологічний напрям поки що не зуміли запропонувати ефективний науковий шлях розв'язання цих проблем, про що свідчать гострі, а іноді й кровопролитні міжнаціональні конфлікти на Близькому Сході, у Великобританії, Канаді, США, на території СНД.

Відповідно до міжнародного права, яке містить норми про право народів і націй на самовизначення, національна держава має право здійснювати повноваження на своїй території та бути єдиним повноважним представником держави з іншими державами. Національні держави мають законну монополію на фізичну силу як усередині країни, так і за кордоном. Кожна людина або організація є законним резидентом конкретної держави і підпорядкована її владі. Якщо нації володіють правом на самовизначення, то всі держави зобов'язані це право поважати, що передбачає визнання й тих міжнародних правовідносин, у яких суб'єктом виступає нація. Отже, невід'ємне від нації право на самовизначення, пов'язане з її **Н.с.**, є підставою для міжнародної правосуб'єктності. Історично правосуб'єктність націй найбільш яскраво проявилась у розпаді колоніальної системи після закінчення Другої світової війни. Сьогодні ж, коли абсолютна більшість колишніх колоніальних народів здобули незалежність, значення принципу самовизначення націй підкріплюється правом кожної нації, яка збудувала власну державу, визначати внутрішній та зовнішній політичний статус без втручання ззовні і здійснювати на власний розсуд політичний, економічний і культурний розвиток. У міжнародних відносинах **Н.с.** передбачає такий порядок, за якого кожна держава самостійно формує і здійснює зовнішню політику, а також поважає право інших держав діяти в подібний спосіб (принцип суверенної рівності держав).

У різних умовах шляхи, форми і методи реалізації **Н.с.** можуть бути неоднаковими. Складні нюанси виникають у відносинах між **Н.с.** і державним суверенітетом. Можливі ситуації, коли нації, які дружньо проживають в одній державі, реалізують свої національні суверенітети (інтереси і волю) у відповідному державному суверенітеті. Тут **Н.с.** однієї нації об'єктивно пов'язаний з **Н.с.** іншої (інших) суміжних націй і тим самим обмежений. Питання самовизначення у такому разі має вирішуватися з урахуванням конкретних обставин у контексті взаємопов'язаних принципів міжнародного права. Реалізація самовизначення одним народом у рамках багатонаціональної суверенної держави не повинна призвести до порушення прав інших її народів. Отже, необхідно відрізнити самовизначення націй, які не мають будь-якої державності, від самовизначення націй, що досягнули державності. Якщо в першому випадку **Н.с.** народу ще не забезпечений державним суверенітетом, то у другому він уже зреалізував своє право на самовизначення, і його **Н.с.** має захист з боку держави – самостійного суб'єкта міжнародного права. Самовизначення нації всередині багатонаціональної держави не обов'язково означає її відокремлення і створення власної самостійної держави. Передусім таке самовизначення пов'язане з підвищенням рівня самостійності, але без загрози для прав людини і територіальної цілісності держави. Таким чином, принцип **Н.с.** при усій своїй значущості сьогодні не розглядається як необмежений і абсолютний. Він зумовлений іншими основоположними, загальноприйнятими принципами міжнародного і конституційного права. У сфері внутрішніх відносин він не повинен суперечити правам людини і громадянина в тому вигляді, як вони проголошені міжнародним правом і конституційно закріплені. У зовнішніх відносинах **Н.с.** обмежений загальноприйнятими принципами міжнародного права, зокрема заборона розв'язування війни, зобов'язаннями, взятими на себе державою як членом міжнародних (наприклад, Організація Об'єднаних Націй), регіональних (наприклад, Рада Європи) наддержавних організацій. Проте можлива й радикалізація національної свідомості, яка однозначно вимагає організаційного відособлення і створення власної держави, тобто втілення національного су-

веренітету в адекватному державному суверенітеті. **Н.с.** зумовлений тим, що не лише держава і народ певної країни, а й кожна нація мають свої специфічні потреби та інтереси, прагнення і цілі. **Н.с.** покликаний забезпечити задоволення на демократичній основі національних потреб та інтересів, реалізацію національних прагнень і цілей. Суб'єктами міжнародного права в контексті набуття **Н.с.**, як правило, є нації, що перебувають у колоніальній залежності від метрополій і борються за незалежність, та створення суверенної держави шляхом реалізації права на самовизначення. Така нація володіє здатністю як мати міжнародні права і обов'язки, так і самостійно здійснювати їх. Однак ці органічно пов'язані між собою здатності, що становлять правосуб'єктність нації, мають специфіку, яка відрізняє міжнародну правосуб'єктність нації від міжнародної правосуб'єктності держави. Нація у процесі боротьби за створення незалежної держави може брати участь у міжнародних відносинах лише з питань, які стосуються реалізації права на самовизначення. Колоніальна нація має право на волевиявлення у будь-якій формі з метою здобуття незалежності від метрополії, включаючи право на встановлення з суверенними державами офіційних відносин, які регулюються нормами дипломатичного і консульського права, та право на участь у діяльності міжнародних організацій. Одним з основних прав нації є право на міжнародно-правовий захист і заручення підтримкою інших суб'єктів міжнародного права. У 1990 р. розпочався процес суверенізації народу України. Прийнявши Декларацію про державний суверенітет України, 24 серпня 1991 р. Верховна Рада урочисто проголосила незалежність України та створення самостійної унітарної держави – України. Її територія неподільна і недоторканна. Тут мають силу винятково Конституція і закони України, здійснюється захист та охорона національної державності українського народу. Україна самостійна у вирішенні будь-яких питань свого державного життя, здійснює верховенство на всій своїй території, самостійно визначає економічний статус і закріплює його в законах. Відносини України з іншими державами будуються на основі договорів, укладених на принципах рівноправності, взаємоповаги та невтручання у внутрішні справи.

Літ.: Бутенко А. П. Сравнительная политология в терминах и понятиях : учеб. пособие / А. П. Бутенко, А. В. Миронов. – М. : НОУ, 1998; Мельвиль А. Ю. Политология : учебник / А. Ю. Мельвиль. – М. : МГИМО МИД России ; ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005; Политология : словарь-справочник / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. – М. : Гардарики, 2001; Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001.

Козут П.В.

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ – соціокультурний феномен, який до цього часу не знайшов загальноприйнятого (універсального) тлумачення в міжнародному праві. З огляду на це не лише політики, а й представники експертно-наукового співтовариства найчастіше користуються визначенням національної меншини як частини більшої людської спільноти, яке наприкінці 1970-х рр. запропонував тодішній експерт ООН у справах запобігання дискримінації і захисту **Н.м.** Ф.Капоторті і яке вже стало класичним. На його думку, меншина – це “група населення, яка відрізняється від основної групи населення своїм етнічним походженням чи своєю національністю, чи своєю мовою, чи своєю релігією; за своєю кількістю поступається основній групі населення; не займає домінуючої позиції в країні; демонструє бажання зберегти свою самобутність і свою культуру, традиції, релігію чи мову; не складається з недавніх іммігрантів або біженців; має глибоке коріння в країні проживання (як правило, **Н.м.** – громадяни цієї країни)”. Багато в чому підхід до визначення меншини, запропонований Ф.Капоторті, відповідає критеріям належності осіб до національної меншини, сформульованим у 1993 р. Парламентською Асамблеєю Ради Європи у своїх “Рекомендаціях 1201”. Ці критерії передбачають належність групи осіб у країні до певної національної меншини, якщо такі особи: проживають на території цієї країни і є її громадянами; підтримують довгострокові, міцні, тривалі зв’язки з країною; демонструють характерні етнічні, мистецькі, релігійні або лінгвістичні характеристики; достатньо представлені, хоча чисельність цих осіб менша від чисельності решти населення країни або району країни; мотивуються зацікавленістю зберегти те, що становить їх спільну індивідуальність, включаючи їхню культуру, традиції, релігію або мову.

З урахуванням викладеного запропонуємо власне визначення поняття “національна меншина”: це чисельно менша, відмінна за своїми етнічними ознаками від основної маси населення, група громадян певної країни, глибоко інтегрованих у її суспільне життя, що мають тривалу традицію проживання на її території й прагнуть добровільно зберігати та розвивати свою етнічну, культурну, мовну і релігійну самобутність.

З погляду просторового розміщення етносу генетично пов’язані з ним **Н.м.**, перебуваючи за межами його ядра, в іншоетнічному оточенні виступають як діаспорні утворення стосовно своєї етнічної батьківщини. Щоправда, окремого розгляду потребують випадки, коли **Н.м.** проживають на власних етнічних землях, які увійшли до складу інших держав у результаті територіальних поділів і перерозподілів, характерних, зокрема, для повоєнної Європи.

Якщо керуватися вказаними критеріями, то до **Н.м.** в Україні, на думку низки авторитетних дослідників, можна віднести трохи більше від 15 етнічних спільнот, у тому числі росіян, білорусів, молдован, болгар, угорців, румунів, поляків, євреїв та деяких ін. Водночас українське законодавство дозволяє зараховувати до **Н.м.** переважну більшість із понад 130 різних за чисельністю та рівнем збереження етнічної самобутності спільнот, зафіксованих у матеріалах Всеукраїнського перепису населення 2001р. Зокрема, в Законі України “Про національні меншини в Україні” зміст поняття “національна меншина” визначається лише трьома чинниками: громадянством України, неукраїнською національністю та бажанням етнічних спільнот виявляти почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою.

Питання, пов’язані з національними та іншими меншинами, визнано міжнародно-правовими документами як такі, що є життєво важливими для забезпечення стабільного розвитку світового співтовариства. Виходячи з важливості цих питань для збереження миру, зокрема в Європейському регіоні, у доповіді Наради експертів НБСЄ з проблем **Н.м.** (1991р.) особливо підкреслено, що “питання, які стосуються національних меншин, а також виконання зобов’язань з міжнародного права і міжнародних зобов’язань щодо прав осіб, які до них належать, викликають законне міжнародне занепокоєння і, отже, не

є виключно внутрішньою справою відповідної держави”.

Інтеграція України в європейські структури передбачає, між іншим, приєднання нашої держави до вироблених цими структурами та ООН міжнародно-правових стандартів захисту прав **Н.м.** як однієї з важливих складових захисту прав людини. Саме цим шляхом йде Україна, формуючи своє законодавство і практику регулювання етнонаціональних процесів у повній відповідності з такими базовими документами в цій сфері, як Документ Копенгагенської наради – конференції з людського виміру НБСЄ, Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин та документи ООН з прав людини.

У цих та інших міжнародно-правових документах питання захисту **Н.м.** розглядаються таким чином, що надання їм усіх тих прав, які має більшість (принцип рівності і недискримінації), ще не забезпечує рівність у фактичному становищі тих та інших. Тому права **Н.м.** мають забезпечуватися додатковими гарантіями, спеціальними заходами щодо захисту їхніх інтересів.

Звідси сфера прав людини стосовно **Н.м.** може бути розділена на дві групи: права, які можуть бути забезпечені в рамках загальної системи захисту прав людини; права, захист яких вимагає особливих гарантій, тобто такі, що забезпечують етнічну, культурну, мовну, релігійну самобутність **Н.м.** і, тим самим збереження їх ідентичності.

Крім прийняття правових актів, необхідні певні організаційні кроки щодо створення належних умов для реалізації проголошених прав, у тому числі забезпечення коштами спеціальних заходів і програм щодо створення закладів освіти, підтримки культури **Н.м.** тощо. Без цих матеріальних гарантій законодавчі положення щодо захисту прав **Н.м.** можуть залишитися звичайними деклараціями.

Літ.: *Етнонаціональна структура українського суспільства* : довідник / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, К. Ю. Галушко, К. О. Чернова. – К. : Наук. думка, 2004; *Права людини в Україні* : інформ.-аналіт. бюл. Укр.-Американ. Бюро захисту прав людини. – К. : [б. в.], 1998. – Вип. 21; *Розвиток етнонаціональних відносин в Україні*: Стан. Тенденції. Перспективи / Д. В. Табачник, Г. Д. Попов, В. М. Воронін, Т. І. Пилипенко. – Львів : Світ, 2007.

Трощинський В.П., Коваль В.І.

НАЦІОНАЛЬНІ ПАРЛАМЕНТИ – вищі виборні і колегіальні органи держави з головними повноваженнями у сфері законотворчості, що функціонують в умовах демократичного правління.

Термін “парламент” (англ. parliament, фр. parlement, від parler – говорити) позначає назву вищого законодавчого органу у Великобританії, Франції, Італії, Канаді, Бельгії та ін. В окремих країнах Європи вищий законодавчий орган має іншу назву: народні збори (Албанія, Болгарія), державні збори (Естонія, Угорщина), сейм (Латвія, Литва), національна рада (Словаччина), кортеси (Іспанія), генеральні штати (Нідерланди), рикстаг (Швеція), стортінг (Норвегія), фолькетінг (Данія). У США та більшості країн Латинської Америки використовують термін “конгрес”, у Російській Федерації – Федеральні Збори, в Україні – Верховна Рада і т. ін.

Взаємодія та координація діяльності **Н.п.** можуть відбуватися шляхом утворення спеціальних організацій, зокрема асамблей, асоціацій і т. ін. Можна назвати Парламентську Асамблею Ради Європи (ПАРЕ) (англ. Parliamentary Assembly Council of Europe) – один з двох головних статутних органів Ради Європи; консультативний орган, що складається з представників парламентів усіх держав-членів, орган міжпарламентської співпраці. В Женеві працює Міжпарламентський союз (англ. Inter-Parliamentary Union) – міжнародна організація, створена для координації дій **Н.п.** світу. Був заснований в 1889 р. і став першою міжнародною організацією, утвореною для політичного обговорення. Членами Міжпарламентського союзу є **Н.п.** та міждержавні парламенти країн світу.

Узагальнений термін **Н.п.**, як правило, використовують для визначення **Н.п.** держав-членів ЄС та відображення їх співпраці і взаємодії на інституційному рівні з інституціями ЄС. Роль **Н.п.** країн-членів ЄС переважно зводиться до консультативної функції. Значною мірою у зв’язку з поглибленням інтеграційних процесів у ЄС частина функцій та повноважень **Н.п.** переносяться на рівень ЄС. Разом з тим у Лісабонському договорі про внесення змін до Договору про Європейський Союз та Договору про заснування Європейської Спільноти (англ. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community) посилюється роль **Н.п.** Законо-

давчі пропозиції Європейського Союзу (“зелені книги”, “білі книги”, законопроекти) відтепер спрямовуються в національні парламенти для їх детального вивчення і тільки після цього направляються для прийняття в ЄС. Запроваджується система завчасного попередження, за якої будь-який **Н.п.** матиме час на оскарження в разі, якщо він має претензії до того чи іншого законопроекту. Якщо проти законопроекту висловиться більшість **Н.п.**, він може бути змінений або вилучений.

Традиційно **Н.п.** як вищі законодавчі органи держав-членів ЄС впливають на дві важливі сфери: імплементацію права ЄС в національні правові системи; контроль за діяльністю національних урядів у їх взаємовідносинах з органами ЄС.

У процесі імплементації права ЄС до національних правових систем **Н.п.** тільки виконують зобов’язання держав, які були прийняті у процесі набуття членства в ЄС. Участь **Н.п.** в процесі імплементації права ЄС може бути різною залежно від внутрішнього національного законодавства та форми державного правління. Зобов’язання щодо подання проектів нормативно-правових актів ЄС на розгляд **Н.п.** покладаються на виконавчі органи, що дає змогу **Н.п.** відстоювати власну позицію щодо правових актів, запропонованих до розгляду, висловлювати власне ставлення до проекту нормативно-правового акта ЄС та вимагати від уряду аналізу позитивних і негативних наслідків прийняття запропонованого нормативно-правового акта ЄС.

Контрольну функцію, як правило, здійснює парламент безпосередньо або через комісію з європейських питань. Вплив **Н.п.** на політику ЄС проявляється у впливі на національний уряд при відпрацюванні спільної позиції, яку уряд (або член уряду – міністр) повинен надалі відстоювати на переговорах на рівні ЄС. Це фактично вплив на форму та зміст правових норм, які приймаються в ЄС. Крім того, визначаючи позицію держави у взаємовідносинах з ЄС, **Н.п.** впливають на діяльність Ради ЄС. Парламентський контроль **Н.п.** є необхідною умовою формування та реалізації європейської політики, оскільки реалізація політик ЄС значною мірою залежить від законодавчих та бюджетних рішень **Н.п.**

Взаємодіючи з національними урядами, **Н.п.** використовують такі механізми: консультуван-

ня з урядом та депутатами Європейського Парламенту для узгодження позицій; підготовка так званих “інструкцій” (у деяких країнах це “мандат на ведення переговорів”) для дотримання наперед визначеної позиції у взаємовідносинах із інституціями ЄС; співпраця на основі спільного прийняття рішення.

Н.п. можуть проявляти ініціативу у взаємовідносинах з інституціями ЄС, якщо вважає за доцільне привернути увагу інституцій Європейського Союзу до окремих питань, через Конференцію комітетів з європейських справ **Н.п.** (КоКЄС), створену 16-17 листопада 1989 р. в Парижі. КоКЄС може спрямувати до Європейського Парламенту, Європейської Ради та Європейської Комісії будь-яке звернення, яке вважає за доцільне, стосовно законодавчої діяльності Союзу, особливо щодо застосування принципу субсидіарності, простору свободи, безпеки та справедливості, а також з питань, пов’язаних із засадничими правами.

КоКЄС може перевіряти будь-які законодавчі пропозиції чи ініціативи, пов’язані із запровадженням простору свободи, безпеки й справедливості, які можуть безпосередньо стосуватися прав та свобод окремих осіб, про що, як правило, інформує Європейський Парламент, Європейська Рада та Європейська Комісія.

Літ.: Василенко *И. А.* Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия / *И. А. Василенко.* – М. : [б.и.], 2000; *Гоці С.* Європейська Комісія. Процеси ухвалення рішень і виконавчі повноваження / *С. Гоці.* – К. : К.І.С., 2007; *Гоці С.* Урядовання в об’єднаній Європі / *С. Гоці.* – К. : К.І.С., 2003; *Грицяк І.* Європейське управління: теоретико-методологічні засади : монографія / *І. Грицяк.* – К. : К.І.С., 2006; *Грицяк І.* Право та інституції Європейського Союзу / *І. Грицяк.* – К. : НАДУ, 2004.

Шевчук Б.М., Красівський Д.О.

НЕБЕЗПЕКА (англ. danger) – одне з основних понять у теорії національної безпеки, під яким розуміються будь-які процеси, явища, події, інші чинники, які здатні завдати шкоди (збитків) національним інтересам, і таким чином ідентифікуються як загрози щодо реалізації вказаних інтересів. Тому **Н.** є більш загальне поняття, ніж поняття “загроза”. У зв’язку з цим можна говорити про множину **Н.** щодо реалізації того чи іншого національного інтересу на деякому інтервалі

від максимально можливого її рівня, який є загрозою самому існуванню об'єкта (процесу) до мінімального рівня, коли **Н.** практично можна знехтувати. Її досить часто пов'язують з певною ймовірністю завдання шкоди (збитку), небажаної для об'єкта (процесу), тобто певною ймовірністю реалізації деяких умов, які не сприяють реалізації національних інтересів. Тому **Н.** доцільно класифікувати за ступенем їх можливої шкоди національним інтересам для того, щоб вибрати адекватні управлінські рішення для недопущення або нейтралізації чинників, які знищують рівень національної безпеки.

Н. є суб'єктною за формою, а за змістом може мати як *суб'єктивний, так і об'єктивний характер*, оскільки оформлення можуть отримати і об'єктивні відносини, і суб'єктивні уявлення про них. Отже, на відміну від своєї форми, **Н.** за своїм змістом має об'єктивно-суб'єктивний характер. При цьому ступінь суб'єктивності і об'єктивності може перебувати в різному співвідношенні.

Розвиток психіки та становлення свідомості визначає виникнення якісно іншого механізму самозбереження людського існування. Самозбереження людського життя набуває нової якості у формі рефлексії. Тому феномен **Н.** у людській життєдіяльності набуває не тільки одиничного відношення до заперечення власного існування, а й розуміння того, що є **Н.** Це розуміння дає змогу людині оцінювати як **Н.** та інші об'єкти, явища, що безпосередньо не впливають на неї. Свідомість дає змогу людині не тільки відображати **Н.**, а й конструювати (реконструювати) минуле, сучасне та майбутнє. Це дає змогу їй визначати **Н.** не тільки відносно себе, а й відносно інших матеріальних та ідеальних об'єктів (суспільства, держави, природи, власності і т. ін.). **Н.** за своєю функцією примушує (має мотиваційний характер) суб'єкт до активних дій щодо захисту, самозбереження. Ступінь **Н.** визначається залежно від цінності того, що заперечується. Тому **Н.** має не тільки оцінний, а й аксіологічний (ціннісний) характер. Характер **Н.** або безпеки у різних системах ціннісних координат може відрізнятися аж до протилежного.

У межах системодіяльнісного підходу **Н.** виступає як характеристика власної діяльності людини, а системне уявлення об'єднує воедино джерело і об'єкт загроз. Саме тому **Н.**, можливо, пов'язувати з дефіцитом влас-

них коштів і методів роботи. Інакше кажучи, джерелом **Н.** є сама людина, самі наші системи діяльності, і залежить це не від властивостей матеріалу, з яким доводиться мати справу (природи, конструкцій, дій інших людей та ін.), а від наявності або відсутності форм організації, методів і засобів роботи з певним матеріалом і процесами, що відбуваються в ньому за певних умов.

Джерелами **Н.** є явища, події, процеси, що породжують фактори та умови, які здатні завдати шкоду (збиток) іншому об'єкту, явищу або процесу, послабити або зруйнувати їх структуру, технологічну послідовність процесу, тобто їх нормальне існування, функціонування і розвиток. У соціальних відносинах джерелом **Н.** для їх існування і стабільного функціонування завжди є суперечності, що виникають між суб'єктами соціальної взаємодії. Джерела **Н.** розрізняються за природним, техногенним, соціальним походженням.

Джерелами **Н.** природного походження є: природні процеси, що безпосередньо приводять до змін (найчастіше до погіршення) стану людини і навколишнього середовища. Непряма небезпечна дія пов'язана із зміною умов життя людини або групи людей під впливом шкідливих факторів, наприклад погіршення середовища проживання і зростання захворюваності, що пов'язане з цим погіршенням; екологічно небезпечний вплив – людська діяльність, а також стихійні природні лиха і катастрофи, внаслідок яких змінюються навколишнє середовище та умови існування людини і суспільства.

Джерела безпеки техногенного походження визначаються станом технологічної системи, промислового або транспортного об'єкта, що реалізуються у вигляді поразючих дій або джерел техногенних надзвичайних ситуацій на людину і навколишнє середовище. У разі їх виникнення настають наслідки у вигляді прямого або непрямого збитку для людини і навколишнього середовища.

Джерела безпеки соціального походження визначаються станом, що внутрішньо властивий суспільно-політичному ладу, соціально-економічному та духовному розвитку країни. Цей стан існує у вигляді сукупності умов, які не забезпечують відповідність середовища проживання людини та не задовольняють її життєвих потреб. Такий стан може призвести до конфлікту як вищого сту-

пеня розвитку соціальних і політичних суперечностей у суспільстві, що характеризуються гострим зіткненням сторін (людей, соціальних і політичних груп). Конфлікт зароджується в конфліктному середовищі, яке, у свою чергу, визначається такими характеристиками, як економічний стан суспільства, соціальне самопочуття населення, авторитет влади.

Н. можуть бути класифіковані за різними ознаками: за характером адресної спрямованості і ролі суб'єктивного фактора у виникненні несприятливих умов (виклик, загроза, ризик); за причинно-наслідковими обумовленостями: а) що завдають збитки безпосередньо здоров'ю і життю осіб (громадян); б) що завдають збитки опосередковано, унаслідок скорочення або спустошення певної території і руйнування духовного і суспільного устрою життя людей; за ступенем вірогідності: реальна; потенційна; за рівнем розмаху і масштабами можливих негативних наслідків: міжнародні (глобальні і регіональні); національні, локальні (або регіональні щодо регіонів країни); приватні (організації, фірми і люди); за сферами суспільного життя і видами людської діяльності. Форми прояву **Н.** виявляються неоднаково в різних сферах соціального життя і територіально-просторових сегментах. У зв'язку з цим виділяють небезпеки в економічній, політичній, соціальній, духовній та інших сферах суспільної життєдіяльності, в національно-державному, регіональному, прикордонному та інших просторах.

Узагальнено всі **Н.** можна звести до двох видів – зовнішніх і внутрішніх. Зовнішня для об'єкта **Н.** – це можливість для будь-якого об'єкта, процесу, явища або сукупності явищ, що перебувають поза структурою певного об'єкта, набути за певних умов здатності адресної дії на цей об'єкт, процес і завдати йому шкоди (збитку).

Внутрішня **Н.** – це можливість для будь-якого елемента внутрішньої структури об'єкта, способу їх взаємодії (або сукупності таких елементів) завдати йому із середини будь-якої шкоди (збитку).

Відмінність **Н.** від загрози полягає в тому, що загроза – це найбільш конкретна і безпосередня форма **Н.** або сукупність умов та факторів, що створюють **Н.** інтересам держави, суспільства, особи, а також національним цінностям і національному способу життя. На відміну від загрози небезпечні дії

визначаються суб'єктом не за своєю спрямованістю, а за власним суперечливим змістом. Можна розглядати деяку множину **Н.** щодо реалізації того чи іншого національного інтересу на деякому інтервалі від максимально можливого її рівня, який загрожує самому існуванню об'єкта (процесу) до мінімального рівня, коли **Н.** практично можна знехтувати. **Н.** досить часто пов'язують з певною ймовірністю завдання шкоди (збитку) об'єкту (процесу), тобто певною ймовірністю реалізації деяких умов, які не сприяють реалізації національних інтересів. Тому **Н.** доцільно класифікувати за ступенем їх можливої шкоди національним інтересам для того, щоб вибрати адекватні управлінські рішення для недопущення або нейтралізації чинників, які знижують рівень національної безпеки. Наприклад, **Н.** можуть бути розміщені в такій послідовності: потенційний виклик національній безпеці; реальний виклик національній безпеці; потенційна загроза національній безпеці; реальна загроза національній безпеці; реальна небезпека національній безпеці.

Усвідомлення тієї чи іншої **Н.** приводить до виділення в соціумі *системи національної безпеки*. До основних елементів цієї системи входить і блок, який описує **Н.**

Для ухвалення ефективних управлінських рішень щодо забезпечення національної безпеки необхідна кількісна інформація про рівні **Н.**, їх залежність від різних факторів. Щоб отримати таку інформацію, потрібний спеціальний інструментарій: методи, моделі, методика, алгоритми, що суттєво впливають на національну безпеку.

Стратегічний аналіз **Н.** покладається на інститути сектору безпеки і сприяє визначенню основних пріоритетів політики національної безпеки.

Літ.: Горбулін В. П. Засади національної безпеки України : підручник / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : Інтертехнологія, 2009; Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою (теорія і практика) : монографія / Г. П. Ситник. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; Ситник Г. П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки : навч. посіб. : у 3 ч. – Ч. 1 : Філософсько-методологічні та системні основи забезпечення національної безпеки / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов, Д. Я. Кучма. – К. : НАДУ, 2009; Рыбалкин Н. Н. Философия безопасности : учеб. пособие / Н. Н. Рыбалкин. – М. : МПСИ, 2006.

Абрамов В.І.

НЕЙТРАЛІТЕТ МІЖНАРОДНИЙ – невтручання у чужі суперечки, конфлікти між країнами; також означає особливий міжнародно-правовий статус держави, що зобов'язується не брати участь у війнах між іншими державами, не надавати воєнної допомоги конфліктуючим сторонам, а в мирний час відмовляється від участі у військових (військово-політичних) блоках.

Статут ООН визначає **Н.м.** як один з інститутів міжнародного права, побудований на визнанні прав нейтральної держави на: її територіальну недоторканність і цілісність; власні збройні сили, кількість яких не перевищує потреб самооборони; надання крайною притулку біженцям і жертвам конфліктів; одержання економічної допомоги від інших держав, якщо це не порушує її нейтралітету.

У міжнародному праві розрізняють **Н.м.** тимчасовий, або евентуальний (лат. *eventus* – випадок), і **Н.м.** постійний. Евентуальний **Н.м.** означає, що будь-яка держава заявляє про свою неучасть у разі виникнення війни на боці однієї з воюючих держав. **Н.м.** може бути скасований одностороннім актом держави, яка його проголосила. Нейтральна держава має право на недоторканність своєї території, громадян, майна, захист свого **Н.м.** за допомогою зброї.

Постійний **Н.м.** – це міжнародно-правовий статус держави, що взяла зобов'язання: не брати участь у будь-яких війнах, які відбуваються або можуть відбутися у майбутньому; утримуватися від дій, здатних утягнути таку державу у війну. У зв'язку з цим постійно нейтральні держави не беруть участі у військових (військово-політичних) союзах, відмовляються від розміщення на своїй території іноземних військових баз, виступають проти зброї масового знищення, активно підтримують зусилля світового співтовариства у сфері роззброювання, зміцнення довіри й співробітництва між державами. Таким чином, постійний **Н.м.** здійснюється не тільки під час війни, а й у мирний час. Статус постійного **Н.м.** не позбавляє державу права на самооборону у разі нападу на неї. Юридичним закріпленням зазначеного статусу є висновок зацікавлених держав щодо відповідного міжнародного договору за участю в ньому держави, яка наділяється статусом постійного **Н.м.** Дія такого договору не обумовлена яким-небудь терміном. Відповідно

до взятих зобов'язань нейтральна держава зобов'язана дотримуватися правил нейтралітету у разі виникнення військового конфлікту між будь-якими державами, тобто дотримуватися норм міжнародного права, що стосується **Н.м.** під час війни, зокрема Гаазьких конвенцій 1907 р. про **Н.м.** у сухопутній війні (п'ята конвенція) і морській війні (тринадцята конвенція). Водночас нейтральна держава не може допускати використання своєї території, включаючи повітряний простір, для втручання у внутрішні справи інших держав і ведення ворожих дій проти них. Неприпустимі подібні дії й з боку самої нейтральної держави. Разом з тим остання має право брати участь у діяльності міжнародних організацій, мати свою армію й військові формування, необхідні для самооборони.

Нерідко статус **Н.м.** закріплюється як міжнародним договором, так і національним правовим актом держави. Кожна держава має суверенне право незалежно визначати свою зовнішню політику з урахуванням принципів і норм міжнародного права. Зазначене право відображає вибір державою способів установа статусу свого постійного **Н.м.** Це припускає, що такий статус може бути визначений державою й на основі прийняття нею тільки відповідних внутрішніх актів. Важливо лише, щоб у цьому разі такий статус визначався іншими державами.

В історичному минулому статус постійного **Н.м.** належав Бельгії (з 1831 по 1919 р.) і Люксембургу (з 1867 по 1944 р.). На сьогодні цей статус мають Швейцарія, Австрія, Лаос, Камбоджа, Мальта, Туркменістан.

Угоду про постійний **Н.м.** Швейцарії було підписано Австрією, Великобританією, Францією, Росією, Пруссією й Португалією 8 (20) листопада 1815 р. і підтверджено Версальським мирним договором 1919 р. Держави, що підписали угоду, визнали **Н.м.** Швейцарії і гарантували як статус **Н.м.**, так і недоторканність території Швейцарії.

Відповідно до радянсько-австрійського меморандуму, прийнятого у квітні 1955 р., Австрія зобов'язалася оголосити декларацію про те, що прийме статус, подібний до статусу **Н.м.** Швейцарії. 15 травня 1955 р. був підписаний Державний договір про відновлення незалежної й демократичної Австрії, у якому під час Другої світової війни союзні великі держави – СРСР, США, Англія, Фран-

ція – заявили, що будуть поважати незалежність і територіальну цілісність Австрії у тому вигляді, як це зафіксовано названим договором. Австрійський парламент 26 грудня 1955 р. прийняв Федеральний конституційний закон про **Н.м.** Австрії. У ст. 1 Закону було визначено, що з метою тривалого й постійного утвердження своєї зовнішньої незалежності й недоторканності території Австрія добровільно заявляє про свій постійний **Н.м.** Для досягнення цих цілей у законі було закріплене положення, відповідно до якого Австрія не вступатиме ні в які військові союзи й не допускатиме створення військових опорних пунктів чужих держав на своїй території. Статус Австрії був визнаний союзними державами й багатьма іншими державами, але, на відміну від статусу Швейцарії, він не був гарантований.

На міжнародній нараді з врегулювання ласоського питання 14 країн 23 липня 1962 р. в Женеві підписали Декларацію про **Н.м.** Ласосу, де була взята до відома заява уряду Ласосу про **Н.м.** від 9 липня 1962 р.

Статус Камбоджі був визначений Заключним актом Паризької конференції по Камбоджі від 23 жовтня 1991 р. Складовою частиною цього документа є Угода, що стосується суверенітету, незалежності, територіальної цілісності й недоторканності, **Н.м.** й національної єдності Камбоджі, у якому зафіксоване її зобов'язання закріпити постійний **Н.м.** у своїй Конституції. Інші учасники Угоди зобов'язалися визнавати й поважати цей статус Камбоджі. Статус постійного **Н.м.** відображений у законі про **Н.м.** Камбоджі, що набув чинності ще 6 листопада 1957 р. Уряд Республіки Мальта затвердив 14 травня 1981 р. Декларацію щодо **Н.м.** Мальти, у якій заявив, що Республіка Мальта є нейтральною державою і відмовляється брати участь у будь-яких військових союзах. Жоден об'єкт на Мальті не може використовуватися таким чином, щоб це призвело до появи на острові іноземних збройних сил.

Постійний **Н.м.** Туркменістану був проголошений Законом “Про внесення зміни й доповнення в Конституцію Туркменістану” і Конституційним законом “Про постійний нейтралітет Туркменістану” від 12 грудня 1995 р. Він був також визнаний і підтриманий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН “Постійний нейтралітет Туркменістану”, прийнятої 12 грудня 1995 р.

Таким чином, тільки повноправний суб'єкт міжнародного права – держава – може мати статус постійного нейтралітету. Зобов'язання, що випливають зі статусу постійно-нейтральної держави, не можуть слугувати підставою для обмеження його суверенітету.

Сучасне міжнародне право ліквідувало “право на війну” і закріпило принцип сумлінного дотримання міжнародних зобов'язань, тим самим створивши для держав, що мають статус постійного **Н.м.**, додаткові гарантії його забезпечення.

Більшість європейських країн, які називають себе нейтральними, проводять політику, що докорінно відрізняється від класичних зразків нейтралітету. Ось тільки невеличкий перелік нехтування міжнародного чи самопроголошеного нейтрального статусу: у 1995 р. Швейцарія відкрила свої сухопутні й повітряні транспортні коридори для миротворчих сил НАТО, які діяли в Боснії й Герцеговині; у 1996 р. Швеція, Австрія й Фінляндія надали свої сили під керівництвом НАТО для миротворчих операцій у Боснії й Герцеговині; у 1999 р. австрійські, шведські, фінські й швейцарські сили брали участь в операціях миротворчих сил у Косові; у 2000 р. шведські сили приєдналися до операції НАТО в Афганістані; у 2002 р. ірландські й фінські війська приєдналися до виконання завдання Міжнародних сил сприяння безпеки в Афганістані, а в 2004 р. до такого кроку вдалася й Швейцарія; у 2002 р. австрійські війська приєдналися до Міжнародних сил сприяння безпеки в Афганістані для підтримки безпеки на парламентських виборах; у 2008 р. Швеція провела навчання за участю союзників з НАТО й шведських цивільних і військових сил, щоб випробувати нові способи ефективного обміну критично важливою інформацією в надзвичайних ситуаціях (Viking 2008); у 2008 р. Австрія прийняла командування багатонаціональною цільовою групою KFOR Сил Півдня (MNTF-S).

Літ.: Гаазькі Конвенції 1907 р.; Статут ООН; Бескоровайний С. Я. Основы международного права : учеб. пособие / С. Я. Бескоровайный. – К. : НАОУ, 2004; Геополітичний словник : навч. посіб. / [кол. авт. : П. Ю. Саух, Н. Ю. Бутковська, А. А. Герасимчук та ін.]; за заг. ред. проф. П. Ю. Сауха. – К. : МП “Леся”, 2010; Цюрупа М. В. Міжнародне гуманітарне право : навч. посіб. / М. В. Цюрупа, В. І. Дяченко. – К. : Кондор, 2008.

Мандрагеля В.А.

НЕУЧАСТЬ (англ. Opting out) – звільнення, що надається державі-члену, яка не бажає приєднатися до інших держав-членів у конкретній сфері співробітництва на рівні ЄС, як засіб уникнення патової, безвихідної ситуації під час переговорів щодо укладення нового договору або переходу на більш поглиблене співробітництво у певній сфері.

Н. відрізняється від *поширеного співробітництва*, як засобу, запровадженого *Амстердамським договором*, що дає змогу державам-членам (щонайменше дев'ятьом) використовувати інституції ЄС, процедури та механізми, закладені в Договорах, для поглиблення інтеграції з певних питань або в окремих сферах, а також від механізму співробітництва та верифікації, скасування якого Європейською Комісією зумовлене досягненням державою-членом певних контрольних показників або виконанням взятих на себе зобов'язань.

У цілому законодавство ЄС є чинним в усіх державах-членах. Однак інколи держави-члени шляхом переговорів домовляються про надання їм права на **Н.** у реалізації певних нормативно-правових актів або положень договорів ЄС. Після набуття чинності Лісабонським договором в ЄС-27 право на **Н.** мають 6 держав-членів: Данія (4 винятки), Ірландія (2 винятки), Польща (1 виняток), Швеція (1 виняток, але лише де-факто), Велика Британія (4 винятки) та Чеська Республіка (1 виняток).

Велика Британія, наприклад, заявила про свою **Н.** на третьому етапі створення Економічного і монетарного союзу (запровадження єдиної валюти ЄС – євро) ще на початку переговорів щодо укладення *Маастрихтського договору*. На відміну від Великої Британії та Данії, Швеція офіційно не проводила переговорів щодо своєї **Н.** в *Економічному та монетарному союзі*, однак свідомо не виконала критерії запровадження євро. Негативний результат загальнонаціонального референдуму 2003 р. залишив питання вступу в зону євро відкритим, оскільки уряд Швеції неодноразово заявляв, що зробить це лише за згоди громадян.

Польща і Велика Британія мають право на **Н.** у реалізації положень Хартії фундаментальних прав, яка є частиною Лісабонського договору. В протоколі № 30 до Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу за-

значається, що “якщо положення Хартії посиляється на національне законодавство або практику, це положення застосовується до Польщі або Сполученого Королівства лише тією мірою, якою зазначені в цьому положенні права та принципи визнаються в законодавстві або практиці Польщі чи Сполученого Королівства” (ст. 2). Польські консерватори побоювалися, що Хартія дозволить робити аборти, еутаназію та укладати гомосексуальні шлюби, а Велика Британія – що Хартію використають для внесення змін у національне трудове право, зокрема в частині розширення права на страйк.

Ірландію та Велику Британію не стосуватиметься перехід від одностайного прийняття рішень до голосування кваліфікованою більшістю у сфері співробітництва поліції та судових органів у кримінально-правовій сфері. Це рішення може бути переглянute Ірландією через три роки після набуття чинності Лісабонським договором. Обидві країни можуть брати участь у голосуванні кваліфікованою більшістю в кожному окремому випадку.

Н. Данії стала наслідком негативного результату загальнонаціонального референдуму (червень 1992 р.), на якому 50,7% данців проголосували проти ратифікації Маастрихтського договору. Оскільки Маастрихтський договір не міг набутти чинності в разі нератифікації однією з держав-членів, переговори лідерів ЄС в Единбурзі та укладена за їх результатами Единбурзька угода надали можливість зробити для Данії чотири винятки: 1) у сфері економічного і монетарного союзу Данія не була зобов'язана переходити на єдину європейську валюту; 2) у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки Данії спочатку було дозволено не вступати до Західноєвропейського Союзу, на який були покладені завдання розвитку “власне європейської системи спільної оборони”, а згодом не брати участь у будь-яких заходах ЄС оборонного характеру; 3) у сфері юстиції та внутрішніх справ **Н.** Данії полягала в тому, що нормативно-правові акти ЄС у цій сфері були для неї необов'язковими (після набуття чинності Лісабонським договором Данія змінила свій підхід і бере участь у цій сфері, коли вважає це за доцільне; 4) у сфері громадянства **Н.** Данії означало відмову від заміни національного громадянства на європейське, однак *Амстердамський договір*

дозволив це всім державам-членам. На повторному референдумі (травень 1993 р.) Маастрихтський договір був ратифікований (56,7% “за”). В Лісабонському договорі винятки Данії закріплені окремими протоколами. Прикладом відмови від Н. є рішення прем’єр-міністра Великої Британії Т.Блера, який після свого приходу до влади за результатами парламентських виборів 1997 р. одразу скасував рішення про Н. у Соціальної хартії ЄС (1989 р.), прийняте його попередником Дж.Мейджором в 1991 р.

Літ.: Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; Копійка В. В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; Horváth Z. The Union after Lisbon – The Treaty reform of the EU / Z. Horváth, B. Ódor. – HVG-ORAC Publishing House, 2010.

Рудік О.М.

НОВИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПОРЯДОК (New European order) – проект масштабної глобальної реорганізації, до якої перманентно апелюють у теорії питання провідні фахівці у сфері геополітики й геоekonomіки. Стикнувшись із загрозою найважчої після 30-х рр. ХХ ст. економічної та фінансової кризи в усьому світі, західні промислово розвинуті країни, які в минулому панували на світовій економічній арені, виявилися неспроможними знайти ефективний вихід із ситуації. Становище ускладнюється викликами мусульманського світу, які можна визначити стратегічною тенденцією в найближчі десятиріччя (зростання чисельності населення, міграція, локальні етнічні війни, тероризм), наявністю односилової системи (one simple power), протистоянням трьох центрів. Сучасна модель зовнішньої політики України побудована на двох взаємопов’язаних шляхах її поступового входження до нової європейської спільноти, а саме: інтеграції до європейських і євроатлантичних структур та інституцій; співробітництві з державами Центральної і Східної Європи (ЦСЄ), участі в регіональних (субрегіональних) організаціях і форумах.

Щоб утвердитися як європейська держава, Україні потрібно зміцнити зв’язки з державами Центральної Європи та її регіональними організаціями. На жаль, цей процес відбу-

вається досить повільно, оскільки офіційні діячі цих країн здебільшого продовжують заперечувати належність України до центральноєвропейських держав як з культурного, так і політичного погляду. Вони побоюються, що членство України може зруйнувати згуртованість об’єднань та привнести небажані ускладнення у відносинах з РФ. До того ж українська економіка менш розвинена, ніж у країнах Центральної Європи. Разом з тим транскордонне співробітництво зберігає значний потенціал для України, яка має спільний кордон із членами ЄС.

Оскільки одразу інтегрувати всю територію України до ЄС з відомих причин неможливо, поступова євроінтеграція її окремих регіонів видається ефективнішим інструментом цього процесу. Це також дасть змогу розв’язати частину суперечностей у розумінні громадянами України зовнішньополітичних пріоритетів держави. У цьому контексті функцію “інтегратора” України до Європи мають виконувати західноукраїнські області, а “полігонами” для інтеграційних дій можуть уже сьогодні бути існуючі регіони (“Карпатський”, “Верхній Прут”, “Буг”, “Нижній Дунай”). В усякому разі, ні сусідні з Україною держави, ні сама Україна не зацікавлені в тому, щоб майбутній східний кордон ЄС (водночас і західний кордон України) поділив Європу на дві частини. Україна має шанс через розвиток транскордонної співпраці реалізувати пріоритетний напрям зовнішньої політики. Так чи інакше всі питання відносин України в рамках ЦСЄ слід розглядати крізь призму розширення ЄС на Схід. В інтересах ЄС та НАТО саме сприяти демократичному та ринковому поступу всіх європейських держав. Для цього необхідно створити цілу низку форм різнорівневої інтеграції та інституалізованої кооперації й поглибити вже існуючі форми співпраці. Коли йдеться про економічну співпрацю, розглядають спільну аграрну та зовнішньоторговельну політику, а також сфери наукових досліджень і технологій, освіти, екології та соціальної політики. Особливість української ситуації в регіоні ЦСЄ полягає ще в особливостях історичного розвитку України. Європейськими можна назвати території, які належать до Європи. На це може більш-менш аргументовано претендувати Західна Україна.

Як це не парадоксально, наші західні сусіди зацікавлені більше в самому інтеграційно-

му процесі, ніж у завершеній інтеграції. На тлі “економічної сплячки” України державам Європи живеться краще і спокійніше, оскільки їм прощаються навіть помилки, на які Україна не має права. Водночас повна інтеграція нашої держави до ЄС спричинила б для інших країн ЦСЄ нові проблеми, наприклад фактор дешевшої робочої сили з України на легальному рівні.

Становить інтерес зміна тональності останнім часом у висловлюваннях європейських політиків стосовно розширення ЄС у нових умовах, що склалися. Підсумовуючи викладене, сформуємо висновки та пропозиції, які б могли полегшити умови зближення України та ЄС. Політичні передумови: українська дипломатія повинна надолужити прогаяне після 11 вересня, намагаючись не зважати на потужні дипломатичні кроки Росії, демонструвати свою готовність та спроможність до боротьби з тероризмом в інтересах всієї Європи.

Україна має виявляти більше самостійності у власних діях. Стимулюючи потенційний вступ Росії до ЄС, Україна повинна мати більш-менш незалежний та вигідний власний алгоритм вступу, пам’ятаючи, що Захід не поважає інтереси чужих сателітів. Якщо Європа та США сьогодні не зацікавлені здати Україну, Прибалтику, Центральну Азію у простір політичних інтересів Росії, то майбутнє України залежить від її сьогоднішньої цілеспрямованої активності; Україні доцільно підтримати процес відродження поняття політичного простору Центральної Європи, зважаючи на засади історизму та адекватності культурного ареалу. Цим були б розвіяні будь-які сумніви стосовно належності України до Європи; враховуючи те, що в структурах ЄС ще тривалий час (і після розширення) будуть розроблятися та узгоджуватися регламентні повноваження і принципи функціонування, Україна повинна вивчати цей процес, зважено враховувати його особливості у своїй поступовій, нехай й дещо ізольованій трансформації, не втрачаючи при цьому власних традиційних цінностей. Україні доцільно вже найближчими роками розробляти реальні та можливі засади внутрішнього федералізму. Можна скористатися як прикладом попередньою готовністю Німеччини до об’єднавчих процесів; сьогодні видається недоцільним віддавати очевидні переваги якомусь одному векторові

української політики, чи то в напрямі США, чи то орієнтовно на ЄС. Якщо тактично Україні вигіднішими можуть бути контакти зі США, то стратегічно все-таки Україна має орієнтуватися на зв’язки в контексті її багатовекторності; серед країн ЄС з огляду на українські національні інтереси всім компетентним офіційним органам та громадським організаціям за кордоном необхідно відстоювати цивілізовані позиції нашої держави, не залишаючи без реагування дискримінаційні намагання окремих політичних кіл за кордоном. Для цього слід розробити цілу систему заходів щодо оперативного отримання й аналізу інформації про Україну в світі та дозованого спрямованого пересилання її за кордон з метою формування позитивного іміджу України; активізувати свої політичні та економічні контакти з країнами ЦСЄ першої та другої хвилі вступу до ЄС, заручившись їх підтримкою українських інтересів у майбутньому, з одного боку, та створивши об’єктивні передумови збереження “прозорих кордонів” між Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією та Україною – з другого боку.

Україна повинна адаптувати власне технічне законодавство до норм ЄС і провести переговори про взаємне визнання результатів сертифікаційних та адаптивних процедур ЄС і України, інакше це негативно позначиться на українських експортних можливостях. Нашій державі слід запровадити жорсткий контроль за економічними відносинами між Україною та Росією, домагаючись їх політичної та економічної вигідності для нашої держави; доцільно надати державну підтримку розвитку регіональної інфраструктури економічної та зовнішньополітичної діяльності з метою активного залучення областей України до співробітництва в рамках діючих та майбутніх євро регіонів. Враховуючи суттєву зорієнтованість господарства України на аграрний сектор, доцільно намагатися адаптувати наше сільськогосподарське виробництво до європейських стандартів, керуючись при цьому відповідним положенням Європейської Комісії, яке перебуває на стадії доопрацювання. Виходячи з того, що вагомим гальмуючим фактором входження України до ЄС є її екологічні негаразди, насамперед Чорнобильська катастрофа, Україні слід демонструвати своє особливе піклування про навколишнє середовище, створювати оптимальні автономні системи

екологічного захисту в прикордонних регіонах, не допускати пограблення на свою територію забруднених (токсичних, радіаційних тощо) продуктів, товарів, відходів. Доцільно прискорити процес адаптації системи освіти в Україні до європейських стандартів, заснувати в Україні 2-3 полікультурних вищих навчальних заклади чи їх філії із залученням іноземних коштів та фахівців (на базі вітчизняного законодавства) та з урахуванням існуючого європейського досвіду, що також сприяло б піднесенню репутації нашої держави; активніше запроваджувати в систему національної освіти європейські мови, які стають робочими мовами ЄС (англійську, німецьку та французьку), залучаючи для цього міжнародні культурні центри та реалізуючи таким чином засади Конституції України. Необхідно стимулювати інтерес європейців до України шляхом створення спільного конкурентоспроможного туристичного продукту та його просування на європейський ринок, забезпечивши цей процес відповідною інформаційною та рекламною базою.

У цілому розширення Європейського Союзу на Схід збільшує зону стабільності та безпеки на континенті, об'єктивно змінює вплив європейської спільноти на Україну, робить співробітництво з наступними членами ЄС більш контрольованим та взаємовигідним. Наближення ЄС до українських кордонів зміцнює вплив європейської спільноти на Україну, сприяє формуванню в нашій країні громадянського суспільства та перетворенню її на демократичну, правову державу із соціально орієнтованою економікою.

Літ.: *Дорнбуш Рудігер*. Макроекономіка : пер. з англ. / Дорнбуш Рудігер, Фішер Стенлі. – К. : Основи, 1996; *Мишкін Фредерік С.* Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків : пер. з англ. / Мишкін Фредерік С. – К. : Основи, 1998; *Кандыба А. Н.* Мировая экономика, международные отношения и внешнеэкономическая деятельность / А. Н. Кандыба. – К., 1996; *Козик В. В.* Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. / В. В. Козик, Л. А. Панькова, Н. Б. Даниленко. – Львів : [б. в.], 1999; *Луцишин З. О.* Міжнародні валютно-фінансові відносини / З. О. Луцишин ; за ред. А. С. Філіпенка. – К. : [б. в.], 1998; *Рут Френклін*. Міжнародна торгівля та інвестиції : пер. з англ. / Френклін Рут, Антон Філіпенко. – К. : Основи, 1998; *Філіпенко А. С.* Світова економіка / А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков. – К. : Либідь, 2002.

Розпутенко І.В.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ВИТОКИ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ (англ. Legislative origins of euroatlantic integration of Ukraine) – базові правові дії та документи, що сприяють легітимності процесу євроатлантичної інтеграції України. Серед них: затвердження засад зовнішньополітичного курсу України щодо Альянсу визначено в “Основних напрямках зовнішньої політики України”, затверджених Постановою Верховної Ради України № 3360-ХІІ від 2 липня 1993 р.; підписання 12 квітня 1997 р. Указу Президента України “Про заснування Місії України при НАТО”; підписання 9 липня 1997 р. на Мадридському саміті НАТО “Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО”; прийняття 23 квітня 1999 р. Постанови Верховної Ради України “Щодо відносин України і Організації Північноатлантичного Договору (НАТО)”; затвердження Державних програм співробітництва України з НАТО спочатку на період до 2001 р. (Указ Президента України від 4 листопада 1998 р.), а потім – на 2001-2004 рр. (Указ Президента України від 27 січня 2001 р.); ухвалення Радою національної безпеки і оборони України “Стратегії України щодо НАТО” (23 травня 2002 р.); опублікування 5 липня 2003 р. Указу Президента України “Про забезпечення діяльності Уповноваженого України з питань європейської і євроатлантичної інтеграції”; прийняття 24 лютого 2003 р. Постанови Кабінету Міністрів України “Про організацію розгляду питань євроатлантичної інтеграції України”; схвалення 22 листопада 2002 р. під час Празького саміту Ради євроатлантичного партнерства Комісією Україна-НАТО Плану дій Україна-НАТО та Цільового плану на 2003 р.; затвердження Державної програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 рр., а також Державної програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 рр. (Указ Президента України від 13 грудня 2003 р.); схвалення щорічних Цільових планів Україна-НАТО на 2003, 2004, 2005 рр.; закладення підвалин національної безпеки в Законі України “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 р. № 964-IV; запрошення України до Інтенсифікованого діалогу з НАТО з питань набуття

членства, що відбулося 21 квітня 2005 р. на засіданні Комісії Україна-НАТО на рівні міністрів закордонних справ; повернення до цього документа Указом Президента України від 2 квітня 2005 р. № 702/2005 “Питання Воєнної доктрини України” положення про кінцеву мету – вступ України до НАТО; зазначення в Указі Президента України від 2 квітня 2005 р. № 702/2005, що “активізація євроатлантичної інтеграції України з орієнтацією на вступ до НАТО як основи загальноєвропейської системи безпеки та пов’язане з цим глибоке реформування оборонної сфери держави відповідно до європейських стандартів належать до найважливіших пріоритетів як зовнішньої, так і внутрішньої політики”; підписання 27 грудня 2005 р. Президентом України Указу № 1861/2005 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 листопада 2005 р. “Про невідкладні заходи щодо дальшого розвитку відносин України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО)”. Цим указом один з пріоритетів діяльності Кабінету Міністрів України визначається як “забезпечення реалізації державної політики щодо співробітництва України з НАТО, в тому числі досягнення критеріїв членства України в НАТО”; опублікування 28 лютого 2006 р. Указу Президента України “Про Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України”; підписання 13 березня 2006 р. Президентом України Указу № 215/2006 “Про Національну систему координації співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору”, яким визначається Національна система координації, впроваджується вдосконалений інститут національних координаторів співробітництва України з НАТО та створюється Міжвідомча комісія з питань підготовки України до вступу в НАТО на чолі з першим заступником Міністра закордонних справ України, в рамках якої працює 15 Міжвідомчих робочих груп; підписання 7 квітня 2006 р. Указу Президента України “Про Цільовий план Україна-НАТО на 2006 рік у рамках Плану дій Україна – НАТО”; підписання 22 травня 2006 р. Указу Президента України “Про міжвідомчу комісію з питань підготовки України до вступу в НАТО”; підписання 15 грудня 2006 р. Указу Президента України “Про деякі питання Національної системи координації співробітництва України з

Організацією Північноатлантичного договору”; підписання 26 січня 2007 р. Указу Президента України “Про направлення миротворчого персоналу України для участі в операції Міжнародних сил сприяння безпеці в Ісламській Республіці Афганістан”; підписання 12 лютого 2007 р. Указу Президента України № 105/2007 “Про Стратегію національної безпеки України”; підписання 25 квітня 2008 р. Указу Президента України № 402/2008 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 21 березня 2008 р. “Про перспективи дальшого розвитку відносин України з Організацією Північноатлантичного договору та стан забезпечення координації діяльності органів виконавчої влади України, інших державних органів у сфері євроатлантичної інтеграції України”; ухвалення Верховною Радою України 18 лютого 2009 р. Закону України “Про ратифікацію Додаткового протоколу до Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України і Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) щодо призначення Офіцерів зв’язку НАТО в Україні”. Законом ратифіковано Додатковий протокол до Меморандуму, яким передбачається надати офіцерам зв’язку НАТО та членам їхніх родин привілеї та імунітети, передбачені для співробітників дипломатичних місій, акредитованих в Україні, відповідно до Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р.; прийняття 7 серпня 2009 р. Указу Президента України № 600/2009 “Про затвердження Річної національної програми на 2009 рік з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору”; затвердження Річних національних програм на 2009 та 2010 роки з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору; прийняття 2 квітня 2010 р. Указу Президента України № 496/2010 “Про ліквідацію Міжвідомчої комісії з питань підготовки України до вступу в НАТО”; прийняття 2 квітня 2010 р. Указу Президента України № 495/2010 “Про ліквідацію Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України”; прийняття 19 листопада 2010 р. Указу Президента № 1039/2010 “Про забезпечення продовження конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору”.

Літ.: Довідник НАТО, 2006 / Office of Information and Press NATO – 1110. – Brussels – Belgium :

[s.n.], 2006; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Історія, теорія і практика європейської та євроатлантичної інтеграції України* / С. О. Телешун, В. Д. Бакуменко, Д. В. Вітер та ін. // *Енциклопедичний довідник* / за заг. ред. В. Д. Бакуменка, С. О. Телешуна. – К. : Вид-во НАДУ, 2006; *Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, В. Д. Бондаренко та ін. – Ужгород : Ліра, 2009. – Вип. 14. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”); *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, О. М. Вашук та ін. – Ужгород : Ліра, 2008. – Вип. 15. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”); *Про ліквідацію Міжвідомчої комісії з питань підготовки України до вступу в НАТО* / Президент України // *Законодавство України*. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>; *Про ліквідацію Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України* / Президент України // *Законодавство України*. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>; *Про забезпечення продовження конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору* / Президент України // *Законодавство України*. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
Бакуменко В.Д.

О

ОБ'ЄДНАННЯ ІНСТИТУЦІЙ – процес злиття інституцій трьох європейських спільнот: Європейської спільноти вугілля і сталі (Єс.в.с.), Європейської економічної спільноти (Є.е.с.) та Європейської спільноти атомної енергії (Є.с.а.е.). Договір про об'єднання інституцій (Merger Treaty) було підписано 8 квітня 1965 р.

Необхідність **О.і.** європейських спільнот стала очевидною відразу ж після їх заснування. Зокрема, одним з наслідків укладання нових договорів була система управління, закладена в трьох європейських спільнотах, за якою у кожній з них мали діяти три Вищих керівних органи – виконавчі органи, які були “прообразами” сучасної Європейської Комісії, три Консультативних комітети, додані до Вищих керівних органів (нинішній Соціальний і економічний комітет), три Спеціальні Ради міністрів, які стали “першими варіантами” сучасної Ради, яку ще називають Радою Міністрів, або Радою ЄС, три Асамблеї (нинішній Європейський Парламент), три Суди, які стали основою для сучасного Суду ЄС та Суду І-ї інстанції. Така надмірна кількість інституцій, відповідальних за досягнення схожих завдань, не могла знайти підтримки ні у засновників спільнот, ні у суспільствах країн-засновниць спільнот. Тому було прийнято рішення здійснити **О.і.** спільнот у дві стадії.

На першій стадії **О.і.** укладена одночасно з Римськими договорами угода передбачала заснування єдиного Суду та єдиної Парламентської Асамблеї для всіх трьох спільнот. Завершення процесу інституційного об'єднання не було реалізоване негайно, а тому протягом кількох років кожна спільнота зберегла власний виконавчий орган (Єс.в.с. – Вищий керівний орган; Є.е.с. та Є.с.а.е. – Комісії) і Раду. Цей інституційний сепаратизм впливав із застосування до європейської інтеграції двох підходів – галузевого (Єс.в.с. і Є.с.а.е.) і функціонального (Є.е.с.):

три спільноти були засновані окремими договорами й зорієнтовані на досягнення хоча й конкретних, але різних цілей. Крім того, роль Комісій і Рад відносно Є.е.с. і Є.с.а.е. істотно відрізнялася від ролі Вищого керівного органу і Спеціальної Ради міністрів стосовно Єс.в.с., що й стало притаманним для цих окремих інституцій в 1957 р. Таке роз'єднання спричинило на практиці відверте незадоволення. Стало також зрозумілим, що відмінні між собою конкретні цілі кожної спільноти водночас почали збігатися в головному й становити частину “великого економічного цілого”. У кількох сферах на зразок вугілля, сталі й атомної енергії подібна ситуація була бажаною для спільнот з метою координації їх політики, оскільки існування окремих інституцій, кожної з її власним персоналом з різними уявленнями й ідеями, перешкоджало цьому.

Зрештою, у квітні 1965 р. (друга стадія **О.і.**) був підписаний відповідний договір, який набрав чинності 1 липня 1967 р., передбачаючи подальше “злиття” інституцій трьох спільнот. **О.і.** також символізувало подальший крок у напрямі до можливого об'єднання спільнот у формі єдиної Європейської Спільноти. Об'єднання суверенності в такій спільноті на практиці означало, що країни-члени делегують частину своїх законотворчих повноважень європейським інституціям, які вони створили, для того щоб рішення з конкретних питань, які становлять спільний інтерес, могли б прийматися спільно на європейському рівні.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – (Серія “Б-ка держ. службовця у галузі європ. інтеграції”); Fairhurst John. Law of the European Union / John Fairhurst // Fifth edition published in Great Britain, 2006.

Грицяк І. А.

ОБУМОВЛЕНІСТЬ (англ. Conditionality) – комплекс наперед обговорених та зафіксованих політичних зобов'язань, виконання яких є передумовою отримання певною країною економічної допомоги, полегшення боргового тягаря, надання режиму найбільшого сприяння в торгівлі, доступу до субсидованого кредиту або набуття омріяного членства в регіональній чи глобальній організації. Класичним прикладом застосування **О.** є політика надання кредитів міжнародними фінансовими інститутами, зокрема Міжнародним валютним фондом, у межах якої отримання фінансових ресурсів безпосередньо пов'язується з проведенням певних економічних реформ. **О.** ЄС не є просто набором умов отримання певних вигод. Це процес, для якого характерні постійний розвиток, масштабність, широта охоплення та високий ступінь політизації.

Європейська **О.** як явище виникла і сформувалася під час розширення спочатку Європейської Спільноти, а потім і Європейського Союзу. Рішення про надання перспективи вступу посткомуністичним країнам Центральної та Східної Європи сприяло формуванню нового методу розширення, характерними рисами якого стали комплексність, диференціація та **О.** Якщо вступ в ЄС західноєвропейських країн в період 1973-1995 рр. являв собою переважно двоетапний процес, який починався з асоціації із Спільнотою і завершувався переговорами про вступ, то в разі розширення на посткомуністичний простір між двома традиційними етапами з'явився проміжний, під час якого ЄС використовує низку спеціально створених інструментів. Цей етап став додатковим “шлюзом” на шляху до набуття членства, який надав ЄС можливість краще контролювати процес вступу та визначати його умови. Роль регулятора умов нового етапу була відведена Європейській Комісії. Процес розширення став комплексним, оскільки в ньому стало більше не лише етапів, а й можливостей контролювати перехід до кожного з них. Одним з наслідків тенденції до ускладнення процесу розширення стала диференціація підходів до кожної країни, що прагнула вступити до ЄС. Для того, щоб така диференціація стала можливою, в ЄС розробили перелік умов вступу, які не лише забезпечували однаковість вимог до країн-кандидатів, а й були досить гнучкими, щоб відповідати конкрет-

ним конфігураціям політичних уподобань та загальній політичній ситуації в ЄС. З огляду на це третьою характерною рисою нового методу є **О.**, яка стала стрижнем процесу розширення на Схід. Для того, щоб краще зрозуміти роль ЄС в активізації та прискоренні демократизації та ринкових реформ у посткомуністичних країнах, дослідники розглядають **О.** як один з механізмів узгодження та об'єднання міжнародної та внутрішньої політик, що в контексті європейської інтеграції означає вплив Союзу на внутрішню політику країн-кандидатів.

У випадку з посткомуністичними перехідними країнами **О.** після Копенгагенського саміту ЄС в 1993 р. набула виразних політичних аспектів, оскільки ключовими вимогами ЄС до всіх претендентів на членство стали: існування стабільних інститутів, що є гарантими демократії; верховенство права, повага до прав людини і меншин та їх захист; існування діючої ринкової економіки. Незважаючи на те, що **О.** була певною мірою присутня й під час розширень до 2004 р., дослідники виділяють три її нових принципи. По-перше, значно розширилися умови вступу, які раніше були обмежені лише вимогою непорушності *acquis*. Найкращим прикладом цьому є Копенгагенські критерії вступу. По-друге, умови не є незмінними, оскільки існує тенденція до створення нових і більш детальних вимог, як, наприклад, у випадку з угодами про партнерство заради вступу, в яких пріоритети для країн-кандидатів були встановлені на завершальній стадії передвступного етапу. По-третє, навіть у початковому вигляді ці умови були досить гнучкими, щоб відповідати потребам, які змінювалися в кожній конкретній ситуації. Іншими словами, початкові умови змінювались як екстенсивно (кількісно), так і інтенсивно (якісно). Ці три риси **О.** привели до зростання асиметричності у відносинах між країнами-кандидатами та ЄС, оскільки інструменти, що базуються на договірних та більш-менш взаємних зобов'язаннях, були поступово замінені інструментами, які базувалися лише на односторонніх зобов'язаннях. Ця тенденція чітко простежується в переході від укладення європейських угод до вимог Білої книги щодо наближення законодавства і, нарешті, до угод про партнерство заради вступу.

Розвиток **О.** ЄС відбувався в кілька етапів. Для першого етапу (1989-1993 рр.) було

характерне становлення політики **О.**, а її розвиток базувався на досвіді імплементації європейської політики розвитку або на результатах діяльності інших міжнародних організацій. Основні елементи європейської **О.** з'являються в Угодах про асоціацію, укладених ЄС з посткомуністичними країнами, а також у програмах допомоги *PHARE*. В цей період **О.** стосується переважно питань прав людини, демократичних принципів та демократичної стабільності. Найважливішою подією в розвитку європейської політики **О.** став саміт ЄС в Копенгагені (1993 р.), на якому були ухвалені критерії вступу в ЄС, а також заявлено, що держави-кандидати будуть запрошені до вступу лише тоді, коли і вони, і ЄС будуть готові для цього. Копенгагенські критерії є центральними елементами європейської політики **О.**, що впливають на її подальший розвиток. На другому етапі (1993-1997 рр.) політика **О.** поширилася також на *acquis* єдиного внутрішнього ринку та його потенційну імплементацію державами-кандидатами. Стратегія підготовки до вступу, прийнята на саміті ЄС в Гессені (1994 р.), започаткувала формування економічної **О.** Основним завданням цієї стратегії стала підготовка держав-кандидатів до умов та правил функціонування внутрішнього ринку ЄС. На третьому етапі (1997-2004 рр.) політика **О.** стала більш суворою та комплексною, оскільки *Європейська Комісія* почала щорічно оцінювати поступ держав-кандидатів на шляху досягнення ними цілей підготовки до вступу, публікуючи відповідні звіти. Це були комплексні контрольні позиції, на які Комісія звертала увагу держав-кандидатів, у контексті реалізації ними різних напрямів внутрішніх реформ, у тому числі й адміністративної. Адміністративна **О.** була сформована в 1995 р. у межах процесу поширення принципів врядування ЄС на країни-кандидати, започаткованого на саміті ЄС в Мадриді, у рішенні якого підкреслювалося, що виконання критеріїв членства вимагає обов'язкової адаптації національних адміністративних структур країни-кандидата до європейських. *Європейська О.* охоплює низку критеріїв, які вийшли на перший план в різний час та мають різну важливість. Демократичні критерії, наприклад, є настільки важливими, що їх невиконання або серйозне порушення може призвести до зупинки або значної за-

тримки процесу вступу. Інші критерії, до яких належать і адміністративні, також визнаються важливими, однак їх недотримання не загрожує вступу в цілому, через що їх виділяють в окрему групу так званих "часткових **О.**". У зв'язку з цим дослідники процесу європеїзації висувують гіпотезу, що якщо за результатами оцінювання держава-кандидат визнається *Європейською Комісією* як успішна в цілому, незважаючи на проблеми з дотриманням часткових **О.**, то такі **О.** перестають бути важливими факторами під час підрахунку вигід і витрат інтеграційного процесу в певній країні.

Динаміка **О.** ЄС розглядається в межах розробленої дослідниками європеїзації пояснювальної моделі "зовнішнього стимулювання", яка керується логікою наслідків. Русійними силами цієї моделі є зовнішні стимули (винагороди) та санкції ЄС, які країна, що приймає правила і норми Союзу, враховує під час розрахунку вигід і витрат цього процесу. **О.** ЄС керується переважно стратегією "посилення шляхом винагороди", відповідно до якої ЄС винагороджує країну-заявника за досягнення певних цілей та дотримання умов і утримується від надання винагороди в разі негативних результатів. Країни-кандидати, які не відповідають визначеним критеріям та умовам, просто позбавляються допомоги та можливості змагатися за фонди ЄС, їм відмовляють в асоціації або членстві. ЄС регулярно нагадує урядам країн-кандидатів, що саме вони відповідають за створення умов для отримання винагороди. Стратегія "посилення шляхом винагороди" дає змогу уникнути в такий спосіб проблем "ризиків непередбачуваності", оскільки уряди країн-кандидатів не можуть розраховувати на отримання допомоги ЄС лише на підставі потреби, без адаптації до норм і правил Союзу.

О. ЄС доцільно розглядати й аналізувати в контексті зовнішніх вимірів процесу європеїзації, яка: полягає в постійному та цілеспрямованому впливі ЄС на держави, що вже є членами Союзу; охоплює країни, що отримали чітку та недвозначну перспективу набуття членства в Союзі, і діє переважно у формі **О.** ЄС з виразними елементами асиметричності; є явним чи опосередкованим впливом ЄС на країни, що є його сусідами або партнерами, деякі з яких прагнуть вступити в Союз, але поки що не мають чіткої

перспективи членства. ЄС може впливати на треті країни за допомогою як прикладу (неформально), так і двосторонніх угод та інших документів (формально). З огляду на це **О.** формується в межах формалізованого впливу Союзу, оскільки саме він є зовнішнім стимулом для проведення в країні необхідних внутрішніх реформ, успішна реалізація яких і є наочним прикладом європеїзації. Формалізований вплив ЄС на треті країни, які мають намір вступити до ЄС, але не мають чіткої перспективи членства, може містити елементи **О.**, яких у міру просування країни шляхом європейської інтеграції стає все більше аж до формування цілої системи вже на рівні статусу кандидата на вступ. Критерієм наявності елементів **О.** в діях ЄС є усі випадки використання Союзом вимоги виконання третьою країною наперед обговорених та зафіксованих політичних зобов'язань як передумови набуття членства в цілому або переходу до наступного етапу реалізації національної стратегії європейської інтеграції зокрема.

Літ.: *Європейські принципи державного управління* / пер. з англ. О. Ю. Куленкової. – К. : Видво УАДУ, 2000; *Механізми координації європейської політики: практика держав-членів та країн-кандидатів* / Н. Гнидюк (ред.), А. Новак-Фар, Я. Гонцяж, І. Роднюк. – К. : Міленіум, 2003; *Driven to Change: The European Union's Enlargement Viewed from the East* / ed. by A. Dimitrova. – Manchester; New York : Manchester University Press, 2004; *Grabbe H. A Partnership for Accession? The Implications of EU Conditionality for the Central and East European Applicants* / H. Grabbe // Robert Schuman Centre Working Paper 12/99. – San Domenico di Fiesole (FI) : European University Institute, 1999; *Lippert B. The Pressure of Europeanisation: From Post-communist State Administrations to Normal Players in the EU System* / B. Lippert, G. Umbach. – Baden-Baden : Nomos, 2005; *The Europeanization of Central and Eastern Europe* / ed. by F. Schimmelfennig, U. Sedelmeier. – Ithaca and London : Cornell University Press, 2005.

Рудік Н.М.

ОБУМОВЛЕНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНА (англ. Administrative conditionality) – комплекс вимог (проведення адміністративної реформи та реформи місцевого самоврядування, посилення спроможності імплементувати надбання Спільноти (*acquis*), створення структур для координації переговорів з ЄС), які держави-кандидати на вступ до ЄС мають виконати з метою приведення національних адміністративних систем у

відповідність з Копенгагенськими критеріями вступу.

О.а. є складовою політики обумовленості ЄС. **О.а.** уперше виникла в 1995 р. у межах процесу поширення принципів урядування ЄС на країни-кандидати, започаткованого на саміті ЄС в Мадриді. У рішенні саміту підкреслювалося, що виконання критеріїв членства вимагає обов'язкової адаптації національних адміністративних структур держави-кандидата до європейських. Зазначалося також, що необхідною умовою для виникнення взаємних зобов'язань, які випливають з членства в ЄС, є не лише своєчасна трансформація законодавства ЄС в національне, а і його ефективна імплементація за участю відповідних адміністративних та судових структур. Запровадження **О.а.** не мало прецедентів під час попередніх хвиль розширення ЄС. Найбільшою вимогою, яка свого часу могла бути висунута до західноєвропейських кандидатів на вступ, була наявність адекватних секторальних адміністративних спроможностей, але це ніколи не було важливим аспектом підготовки до набуття членства (адміністративна спроможність, наприклад, вважалася достатньою в Австрії, Фінляндії та Швеції і “не розглядалася як перешкода для вступу” під час попередніх розширень). Однак початком процесу цілеспрямованої реалізації політики **О.а.** вважається 1997 р., коли Європейська Комісія включила відповідний критерій у свої оцінки заявок держав-кандидатів на членство в ЄС та почала надавати йому все більшого значення в своїх звітах щодо досягнутого державами-кандидатами поступу в 1998, 1999 та 2001 р. Формуючи **О.а.** для посткомуністичних країн-кандидатів, Європейська Комісія стикнулася з проблемою операціоналізації адміністративних критеріїв, їх уточнення та визначення інститутів і установ, потрібних для імплементації секторального надбання Спільноти (*acquis*). В умовах браку часу був створений загальний критерій “горизонтальної адміністративної спроможності”, який прирівнювався до адміністративної реформи. З огляду на це Комісія закликала країни-кандидати докласти максимальних зусиль до завершення національних адміністративних реформ з метою поліпшення адміністративної спроможності їх органів влади імплементувати надбання Спільноти (*acquis*). Інституційна розбудова, яку Комісія визначила як

“розвиток структур і систем, людських ресурсів та управлінських навичок, необхідних для імплементації *acquis*”, стала однією з цілей програми *PHARE*. Новий інструмент розширення – Угоди про партнерство заради вступу – також вимагав від країн-кандидатів вжиття певних заходів щодо проведення адміністративної реформи.

Через труднощі з визначенням адміністративного критерію Європейська Комісія в 2000 р. звернулася до SIGMA з проханням розробити функціональні базові критерії горизонтальної адміністративної спроможності державного управління. В підготовленому SIGMA звіті стверджувалося, що у міру наближення вступу, зв'язок між європейською інтеграцією та реформою державного управління зміцнюватиметься, що змушує Європейську Комісію робити суттєвий наголос на спроможності адміністративних органів держав-членів вчасно імплементувати все надбання Спільноти (*acquis communautaire*), “хоча це ніколи не було критичним питанням під час попередніх хвиль розширення”. В іншому звіті SIGMA “Європейські принципи державного управління” були визначені принципи надійності, передбачуваності, звітності, прозорості, дієвості та ефективності, які мали слугувати дороговказом системам державного управління країн ЦСЄ під час реалізації ними відповідних реформ. Ці принципи запозичені з адміністративного права, конституційних врегулювань та прецедентного права національних судів та Суду ЄС. У звіті SIGMA ці принципи називаються “неформалізованою версією надбання Спільноти (*acquis communautaire*)”. Згодом, враховуючи внесок SIGMA, Європейська Комісія включила в обсяг поняття “адміністративна спроможність” секторальну спроможність імплементувати надбання Спільноти, горизонтальну реформу адміністративних органів, у тому числі перегляд законів про державну службу та формування стратегії комплексної реформи державного управління на основі базових принципів SIGMA; спроможність; розвиток координаційних структур процесу європейської інтеграції; посилення спроможності регіональних та місцевих органів влади. За кілька років до розширення 2004 р. Комісія у своїх звітах виділила також критерій проведення судової реформи, який став тісно пов'язаним з **О.а.** Вимога щодо спроможності

імплементувати секторальний *acquis* безпосередньо впливала з висновків Мадридського саміту та третьої групи *Копенгагенських критеріїв*. Принципи, що стосувалися реформи державної служби та координації європейської інтеграції, були розроблені тільки у висновках Комісії. Критерій реформи державної служби був розбитий на низку специфічних вимог до загальної стратегії або плану реформи, прийняття законів про державну службу, які гарантували б професіоналізацію та політичну незалежність адміністративних органів, установаження кар'єрної системи та реформи системи оплати праці державних службовців, вимог до їх професійної підготовки, реформи місцевого самоврядування та ін.

Найскладнішим компонентом **О.а.** є вимога розвивати спроможність імплементувати надбання Спільноти. На відміну від попередніх вступів транспонування надбання не вважається достатнім заходом для посткомуністичних кандидатів на вступ. Крім імплементації горизонтальних реформ державного управління, від країн-кандидатів також вимагається довести, що їх нові інститути є стійкими та спроможними імплементувати надбання Спільноти (ця вимога ставала дедалі важливішою починаючи зі звітів Комісії щодо поступу у процесі європейської інтеграції, які були опубліковані після 1998 р.). Цей аспект процесу розширення, тобто питання верифікації, не був присутній у жодній попередній хвилі розширення, тому експертам було не зовсім зрозуміло, як Комісія переконується в тому, що законодавство ЄС належним чином імплементується після транспонування (власна мета ЄС щодо імплементації визначається стосовно рівня транспонування та допускає показник дефіциту імплементації не більше ніж 1,5%). Під час головування в ЄС Нідерландів у 1997 р. була розпочата ініціатива з неформального встановлення стандартів між державами-членами ЄС у сфері адміністративної спроможності. Метою ініціативи було надати зміст та значення ідеям *європейського адміністративного простору* (ЄАП). Розроблена впродовж кількох наступних головувань в ЄС, Спільна система оцінки (англ. SAF) була прийнята в 2000 р. на конференції з питань вивчення передового досвіду. Настанови у межах SAF були підготовлені в другій половині 2000 р. і остаточно прийняті в 2001 р.

з метою надання допомоги адміністративним органам держав-членів ЄС використовувати методи системи управління якістю в державному управлінні. Порівняно з широкими вимогами щодо розбудови інститутів та спроможності, які є складовими **О.а.**, САФ є добровільною та обмеженою за масштабом дії. Оскільки в праві ЄС не існує окремої сукупності правових норм у сфері державного управління, то окремі держави-члени мають право організувати свої адміністративні системи на власний розсуд. Однак прихильники запровадження **О.а.** зазначають, що в процесі європеїзації в ЄС сформувалися певні загальноєвропейські норми, які сприяють поступовому формуванню ЄАП навіть в умовах відсутності усталених спільних норм і правил Союзу щодо адміністративних систем держав-членів та їх спроможності імплементувати законодавство ЄС. Досвід розширення ЄС на Схід в 2004 та 2007 рр. засвідчив дієвість **О.а.** ЄС у стимулюванні посткомуністичних країн-кандидатів до проведення необхідних адміністративних реформ. Уряди посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи розбудували нові адміністративні структури та розробили процедури, спираючись на власні адміністративні традиції, використовуючи досвід та елементи традиційних європейських моделей і сконцентрувавши зусилля на функціональності національних адміністративних структур.

Літ.: *Європейські принципи державного управління* / пер. з англ. О. Ю. Куленкової. – К.: Вид-во УАДУ, 2000; *Dimitrova A. Enlargement Governance and Institution Building in Central and Eastern Europe: The case of the European Union's administrative capacity requirement* / A. Dimitrova // *West European Politics*. – October 2002; *Driven to Change: The European Union's Enlargement Viewed from the East* / ed. by A. Dimitrova. – Manchester; New York: Manchester University Press, 2004; *Grabbe H. A Partnership for Accession? The Implications of EU Conditionality for the Central and East European Applicants* / H. Grabbe // Robert Schuman Centre Working Paper 12/99. – San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute, 1999; *Lippert B. The Pressure of Europeanisation: From Post-communist State Administrations to Normal Players in the EU System* / B. Lippert, G. Umbach. – Baden-Baden: Nomos, 2005; *The Europeanization of Central and Eastern Europe* / ed. by F. Schimmelfennig, U. Sedelmeier. – Ithaca and London: Cornell University Press, 2005.

Рудік Н.М.

ОДНОСТАЙНІСТЬ (англ. Unanimity) – метод прийняття рішень, який вимагає позитивного голосування всіх, хто бере участь. **О.** розглядають як ознаку згоди, солідарності та єднання. В практиці прийняття рішень у міжнародних організаціях розрізняють: абсолютну **О.**, яка досягається в разі позитивного голосування всіх членів міжнародної організації за умови присутності всіх її членів та відсутності тих, хто утримався; відносну **О.**, яка досягається в разі позитивного голосування членів міжнародної організації, під час визначення результатів якого не беруться до уваги голоси тих, хто утримався; кваліфіковану **О.**, яка досягається в разі позитивного голосування лише постійних членів міжнародної організації.

У *Європейському Союзі* **О.** використовується під час голосування в *Європейській Раді* та *Раді ЄС* стосовно певних делікатних питань. У низці випадків **О.** також вимагається у діях Ради керівників та Ради директорів фінансового органу ЄС – *Європейського інвестиційного банку*.

З початком європейської інтеграції **О.** стала основним методом прийняття рішень у Спільноті, оскільки держави-члени досить обережно ставились до прискорення інтеграційних процесів шляхом передачі частки своїх суверенних повноважень наднаціональному інституту. Запорукою збереження міжурядового підходу, який би гарантував повне врахування Спільнотою національних інтересів, була Рада міністрів, рішення в якій приймалися одностайно. Поглиблення інтеграції та перспектива розширення поставили на порядок денний Спільноті питання поступової заміни **О.** на голосування кваліфікаційною більшістю. Перша практична спроба такого переходу, передбаченого Договором про Європейську економічну спільноту з 1 січня 1966 р., спричинила серйозну політичну кризу в Спільноті, яка завершилася прийняттям *люксембурзького компромісу*.

Фактично **О.** залишалася загальним правилом прийняття рішень до 1987 р., коли після набуття чинності Єдиним європейським актом Спільнота постала перед необхідністю прийняття сотень законодавчих актів з метою розбудови єдиного внутрішнього ринку. З огляду на це сфера застосування **О.** була суттєво звужена. До прийняття Лісабонського договору у межах першої колони ЄС застосовувалося голосування кваліфікова-

ною більшістю. Однак у межах другої та третьої колони переважно застосовувалася **О.** та міжурядовий метод, хоча *Ніццький договір* і запровадив голосування кваліфікованою більшістю в окремих сферах цих колон. *Амстердамський договір* (1997 р.) запровадив концепцію конструктивного утримання, яка дає змогу досягти **О.** в разі, коли держава-член бажає утриматися від голосування, але не має наміру блокувати процес прийняття рішення. Застосування **О.** може значно ускладнити й затягнути процес прийняття рішень або переговори, оскільки незгода лише однієї держави-члена ЄС може унеможливити прийняття відповідного рішення. Уряди держав-членів прагнуть зберегти своє право вето з особливо чутливих для їх національних суверенітетів або політики питань. На саміті ЄС в Ніцці (2000 р.) питання застосування **О.** стало важливою і складною частиною переговорів. У результаті **О.** замінили голосуванням кваліфікованою більшістю у сферах торгівлі, імміграції, візової політики та надання притулку. З 2007 р. кваліфікованою більшістю почали прийматися рішення щодо структурних фондів ЄС.

Лісабонський договір збільшив кількість сфер політики ЄС, рішення у межах яких приймаються кваліфікованою більшістю, яка стала звичайною законодавчою процедурою. Відповідно до *Лісабонського договору*, *Європейська Рада* діє одностайно під час: встановлення існування постійного та істотного порушення однією з держав-членів цінностей ЄС; ухвалення рішення про склад Європейського Парламенту за ініціативою *Європейського Парламенту* і за його згодою, зміни кількісного складу *Європейської Комісії* та встановлення системи рівномірної ротації її членів; прийняття рішень щодо стратегічних інтересів та цілей Союзу, які стосуються *спільної зовнішньої політики і політики безпеки* (СЗППБ) та інших сфер зовнішніх дій; визначення та реалізації (разом з Радою ЄС) *спільної зовнішньої політики та політики безпеки*; ухвалення рішення щодо випадків, коли Рада діє кваліфікованою більшістю у сфері СЗППБ; прийняття рішення про створення спільної оборони; прийняття рішень щодо інституційних змін у монетарній сфері; ухвалення рішень про внесення змін до Договорів; прийняття рішення про продовження терміну застосування Договорів до

держави, яка вийшла з ЄС (за її згодою); ухвалення рішення щодо розширення повноважень Європейської прокуратури (у разі її створення); надання дозволу Раді ЄС діяти кваліфікованою більшістю при ухваленні регламенту, що встановлює багаторічну фінансову програму ЄС.

На відміну від інших методів прийняття рішень (мажоритарна більшість, кваліфікована більшість, консенсус) **О.** означає, що для прийняття законодавчої пропозиції необхідна згода повного складу Ради ЄС. Однак відповідно до ст. 238(4) Договору про функціонування Європейського Союзу в редакції Лісабонського договору “утримання членів, присутніх особисто, або представлених членів не перешкоджає ухваленню Радою актів, які вимагають одностайності”. За умови досягнення **О.** будь-яка держава-член може застосувати вето для відхилення пропозиції. У чинних засновницьких договорах ЄС **О.** дій Ради ЄС передбачена у сферах: СЗППБ (положення щодо спільної безпекової та оборонної політики); розширення громадянства Союзу та недискримінації; капіталу та платежів; простору свободи, безпеки та правосуддя (політика щодо прикордонних перевірок, притулку та імміграції, судове співробітництво в цивільних та кримінальних справах, поліцейське співробітництво); транспорту; спільних правил конкуренції, оподаткування та наближення законодавства (допомога, що надається державами, податкові положення, наближення законодавства); економічної та монетарної політики; соціальної політики; довкілля; енергетики; адміністративного співробітництва; спільної торговельної політики; міжнародних угод; інституційної та фінансової систем; посиленого співробітництва.

З набуттям чинності *Лісабонським договором* у низці сфер політики ЄС відбувся перехід від **О.** до голосування кваліфікованою більшістю. Всього договір містить 16 статей, у якій відбулася заміна **О.** на кваліфіковану більшість. Договір містить низку положень, так званих “перехідних містків”, які дають змогу здійснити перехід від **О.** до голосування кваліфікованою більшістю у майбутньому. Хоча висунута під час переговорів пропозиція щодо введення у текст договору положення про спрощену систему його перегляду, не знайшла підтримки у багатьох держав-членів, які наполягали на **О.** у цю-

му питанні, потреба в більш гнучкому підході до прийняття рішень стала загальноновизнаною. В результаті в ст. 48 Договору про ЄС в редакції Лісабонського договору була уміщена спрощена процедура, яка дає змогу Європейській Раді одностайно ухвалити рішення про перехід Ради ЄС від **О.** до кваліфікованої більшості у конкретних сферах, крім військової та оборонної. Спеціальні положення, що дозволяють можливий перехід від **О.** до кваліфікованої більшості, стосуються СЗППБ (крім оборонних питань), прийняття багаторічної фінансової перспективи, соціальної політики (трудова право), фіскальних заходів стосовно охорони довкілля, співробітництва у сфері юстиції (сімейне право).

У межах звичайної законодавчої процедури (колишня процедура спільного прийняття рішень), яка застосовується у переважній більшості сфер діяльності ЄС, **О.** Ради ЄС вимагається лише під час другого читання у разі внесення нею змін, щодо яких Європейська Комісія видала негативний висновок.

Літ.: Гоці С. Урядування в об'єднаній Європі / С. Гоці. – К. : К.І.С., 2003; Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; *Європейський Союз: Основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями.* – М. : ИНФРА-М, 2008; Копійка В. В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; *Право Європейського Союзу* : навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова. – К. : Істина, 2009; Horváth Z. The Union after Lisbon – The Treaty reform of the EU / Z. Horváth, V. Ódor. – HVG-ORAC Publishing House, 2010.

Рудік О.М.

ОЙКУМЕНА (від грец. oikumene, oikeo – поселяю) – частина земної поверхні, населена людьми; світ, який перебуває в полі зору та діяльності людини. Термін вперше трапляється у грецького автора Гекатея Мілетського, який включав до **О.** Європу (крім Північної), Малу та Середню Азію, Індію та Північну Африку. В епоху пізньої античності поняття “**О.**” вживали щодо земель, які входили до складу Римської імперії. З поширенням християнства термін “**О.**” набув значення “християнський світ”, якому протиставлявся світ нехристиян. Таке значення терміна збереглося в титулі константинопольського

патріарха, який є “патріархом **О.**”, тобто “вселенським”. У новий час релігійне тлумачення терміна “**О.**” активно поширювалося екуменістичним рухом протестантського спрямування, основоположною ідеєю якого була єдність усіх християн. Нині термін “екуменізм” застосовується переважно для позначення явища зближення християнських конфесій та церков. Водночас термін “**О.**” використовується в різному контексті для позначення “всього населеного світу”. В межах так званого цивілізаційного підходу до історії людства говорять про сукупність **О.**, які формувалися навколо давніх цивілізацій – Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, Індії, Китаю, Межиріччя, Єгипту тощо. Зростання чисельності людства та його географічна експансія, розвиток засобів транспорту та зв'язку, поширення світових релігій та універсальних ідей поступово приводять до формування єдиної **О.** людства.

Літ.: Беспалов Ю. Г. Людина і Ойкумена: читанка з екології / Ю. Г. Беспалов. – Х. : ОКО, 1994; Зелінський А. Л. Трансформація громадян еллінської ойкумени у птолемейських підданих : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Зелінський А. Л. – К. : [б. в.], 2004; Кисельов О. С. Феномен екуменізму в сучасному християнстві / О. С. Кисельов. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009.

Казакевич Г.М.

ОРГАНІЗАЦІЯ АМЕРИКАНСЬКИХ ДЕРЖАВ (ORGANIZATION OF AMERICAN STATES), ОАД (OAS) – найбільша міжнародна міжурядова організація Західної півкулі; створена 30 квітня 1948 р. на 9-й Міжамериканській конференції в Боготі (Колумбія), де був підписаний статут **ОАД**. Організація сформована на основі Пан'американського союзу, який було засновано ще 14 квітня 1890 р. (до 1910 р. він мав назву Міжнародний союз американських республік); згідно із задумами її творців **ОАД** мала стати законодавчим і виконавчим механізмом міжамериканської системи, яка формувалась протягом багатьох десятиліть. Заснована Організація слугувала для координації економічного співробітництва та співробітництва у сфері підвищення рівня життя у державах континенту. Метою діяльності **ОАД** було проголошено, зокрема, мир і процвітання країн Західної півкулі.

ОАД об'єднує 35 держав Західної півкулі (Куба виключена з числа офіційних учас-

ників 30 січня 1962 р. та поновлена у 2009 р.). У 1971 р. створений інститут постійних спостерігачів при **ОАД**; на 2009 р. правом спостерігачів наділені країни Євросоюзу, а також ще 51 держава, зокрема Україна (з травня 1994 р.), Росія, Казахстан, Азербайджан, Грузія і Вірменія.

На сьогодні членами організації є: Антигуа і Барбуда (1981), Аргентина (1948), Багамські острови (1982), Барбадос (1967), Беліз (1991), Болівія (1948), Бразилія (1948), Венесуела (1948), Гаїті (1948), Гондурас (1948), Гаяна (1991), Гватемала (1948), Гренада (1975), Домініка (1979), Домініканська Республіка (1948), Еквадор (1948), Ель Сальвадор (1948), Канада (1990), Колумбія (1948), Коста-Рика (1948), Куба (1948, членство Куби умовно призупинене у 1962, відновлено у 2009), Мексика (1948), Нікарагуа (1948), Панама (1948), Парагвай (1948), Перу (1948), Сент-Вінсент і Гренадіни (1981), Сент-Кітс і Невіс (1984), Сент-Люсія (1979), Сполучені Штати Америки (1948), Суринам (1977), Тринідад і Тобаго (1967), Уругвай (1948), Чилі (1948), Ямайка (1969).

Статусом спостерігачів користуються: Алжир, Ангола, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Ватикан, Великобританія, Вірменія, Греція, Грузія, Гана, Данія, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Європейський Союз, Єгипет, Емен, Ізраїль, Індія, Ірландія, Іспанія, Італія, Казахстан, Катар, Кіпр, Китай, Корея, Латвія, Ліван, Люксембург, Марокко, Нігерія, Нідерланди, Норвегія, Німеччина, Пакистан, Польща, Португалія, Російська Федерація, Румунія, Саудівська Аравія, Сербія, Словаччина, Словенія, Таїланд, Туніс, Туреччина, Угорщина, Україна, Філіппіни, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чеська Республіка, Швейцарія, Швеція, Шрі-Ланка, Японія.

Цілі і принципи **ОАД** полягають у підтримці миру і безпеки на континенті, мирному врегулюванні спорів між державами-членами, організації спільних дій проти агресії, сприянні розв'язанню політичних, економічних і правових проблем американських країн; об'єднанні зусиль з метою економічного, соціального, науково-технічного і культурного прогресу та ін.

Принципи діяльності і структура **ОАД** визначені статутом 1948 р. (набрав чинності 13 грудня 1951 р.), в основу якого було покладено Договір Ріо-де-Жанейро 1947 р.

(“Міжамериканський договір про взаємну допомогу”). Однак невдоволення латиноамериканських країн активізацією військово-політичної діяльності організації призвело у середині 60-х рр. ХХ ст. до перегляду статуту **ОАД**. На 3-й надзвичайній Міжамериканській конференції (Буенос-Айрес, 1967 р.) був підписаний “Протокол Буенос-Айреса” (набрав чинності 27 лютого 1970 р.), який доповнив стару редакцію статуту положеннями про посилення соціально-економічної діяльності організації, рівноправне співробітництво, інтеграцію та ін., вніс зміни в структуру **ОАД**. Згодом, у 1985 р., статут **ОАД** був доповнений “Протоколом Картахени”, який визначив концепцію комплексного розвитку **ОАД**, що передбачала ідеологічний плюралізм, заборону економічної агресії, підтримку демократії. У 1992 р. був підписаний “Протокол Вашингтона”, що визначив порядок призупинення членства держави у разі силового відсторонення в ній від влади демократично обраного уряду. У 1993 р. статут доповнюється “Протоколом Манагуа”, згідно з яким була створена Міжамериканська рада з комплексного розвитку з метою забезпечення кращої координації і ефективності програм по боротьбі з бідністю. Новим етапом розвитку **ОАД** став саміт глав держав і урядів держав-членів організації у 1994 р., на якому була прийнята “Декларація про принципи партнерства задля розвитку і процвітання: демократія, вільна торгівля і стабільний розвиток в Америці” та рішення про створення зони вільної торгівлі Америки; на цій зустрічі був також прийнятий План дій для Америки, що передбачає для Західної півкулі: збереження і зміцнення демократії; сприяння зростанню добробуту шляхом економічної інтеграції та вільної торгівлі; викорінення злиденності та дискримінації; забезпечення стабільного розвитку та збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь.

Ключовими датами у розвитку **ОАД** можна назвати: 1959 р. – створено міжамериканську Комісію з Прав Людини; 1961 р. – підписано договір “Союз заради Прогресу”; 1969 р. – підписано Американську Угоду з прав людини; 1978 р. – засновано міжамериканський Суд Прав Людини, розміщений у Коста-Риці; 1970 р. – засновано Генеральну Асамблею – найвищий керівний орган **ОАД**; 1986 р. – створено міжамериканську Комі-

сію по Контролю за зловживанням наркотиками; 1991 р. – встановлено процедури щодо реагування на загрози демократії на півкулі; 1994 р. – відбувся перший Саміт Америки; 1996 р. – засновано міжамериканську Раду розвитку; 1997 р. – ратифіковано Вашингтонський протокол, який надає **ОАД** право тимчасово призупиняти членство держави, де влада була захоплена силою; 1998 р. – відбувся другий Саміт Америки; 2001 р. – третій Саміт Америки. 11 вересня в Лімі, Перу була прийнята Міжамериканська Демократична Хартія; 2002 р. – прийнята між-американська угода по боротьбі проти тероризму; 2004 р. – відбувся Саміт Америки; 2005 р. – Хосе Мігель Інсульса обрано новим Генеральним Секретарем **ОАД**; 2009 р. – Організація американських держав ухвалила рішення про відновлення членства, виключеної під тиском США в 1962 р.

Вищим органом **ОАД** є Генеральна асамблея, що складається з представників держав-членів та збирається на щорічні сесії для розгляду найбільш важливих проблем. Сесії відбуваються по чергово у столицях держав-учасниць. Генеральна Асамблея (ГА) визначає загальну політику організації, структуру і функції органів **ОАД**, затверджує програми та бюджет; сесії ГА проводяться щорічно в країнах-учасниках **ОАД** по черзі; рішення ГА приймаються більшістю голосів, за винятком тих випадків, коли згідно із статутом вимагається 2/3 голосів.

Виконавчий орган – Постійна рада (в окремих джерелах – Генеральний секретаріат), розміщена у Вашингтоні (США). Постійною радою **ОАД** скликається консультативна рада міністрів закордонних справ. Виконавчі функції виконують кілька рад: постійна рада **ОАД**, міжамериканська економічна і соціальна рада, міжамериканська рада з освіти, науки і культури. Усі 3 ради підпорядковуються безпосередньо Генеральній асамблеї. Функції вищого консультативного органу виконує Консультативна рада міністрів закордонних справ, що скликається для розгляду особливо важливих питань (кожна держава-член **ОАД** може вимагати у Постійної Ради скликання Консультативної наради міністрів закордонних справ у разі збройного нападу на будь-яку іншу державу чи територію регіону безпеки, що визначена Міжамериканським договором про взаємну допомогу).

Під керівництвом ГА функціонують Ради (основні органи **ОАД**), досить широкі повноваження яких визначаються статутом організації, рішеннями ГА та Консультативної наради міністрів закордонних справ (“Протокол Манагуа” 1993 передбачає об’єднання всіх Рад в єдину Міжамериканську раду Комплексного розвитку). Постійна Рада (її засідання відбуваються 2 рази в місяць в штаб-квартирі **ОАД**) здійснює загальне керівництво і контроль за повсякденною діяльністю організації і виконує функції консультативного органу та комітету з підготовки сесій ГА. Міжамериканська економічна і соціальна Рада покликана сприяти розвитку економічного співробітництва між державами-членами (проводить одну зустріч на рік на рівні міністрів). Міжамериканська Рада з питань освіти, науки і культури займається питаннями активізації співробітництва і обмінів у сфері освіти, науки, культури. Як консультативний орган з юридичних питань діє Міжамериканський правовий комітет, розміщений у Ріо-де-Жанейро (Бразилія): сприяє розвитку і кодифікації міжнародного права, вивчає правові проблеми **ОАД**.

Функції консультативного органу **ОАД** виконує також Міжнародна комісія з прав людини, що сприяє дотриманню і захисту прав людини в державах-членах. Центральний постійно діючий орган **ОАД** – Генеральний секретаріат на чолі з Генеральним секретарем; здійснює політику і програми, які прийняті ГА і Радами, відповідає за організаційно-технічне забезпечення роботи директивних органів **ОАД**, офіційних зустрічей та конференцій. Генеральний секретар обирається ГА терміном на 5 років; його заступник одночасно виконує функції секретаря Постійної Ради. Окремими технічними питаннями або ж конкретними аспектами розвитку міжамериканського співробітництва займаються Спеціалізовані конференції.

При **ОАД** створені шість спеціалізованих установ, які діють на основі багатосторонніх міжурядових угод: Панамериканська організація охорони здоров’я (м. Вашингтон), Міжамериканський дитячий інститут (м. Монтевідео, Уругвай), Міжамериканська комісія жінок (м. Вашингтон), Панамериканський інститут історії і географії (м. Мехіко, Мексика), Міжамериканський інститут з питань індіанського населення (м. Мехіко, Мексика), Міжамериканський інститут сільськогос-

подарського співробітництва (м. Сан-Хосе, Коста-Рика). Серед інших органів ОАД діють: Міжамериканська Рада оборони, яка здійснює планування колективної оборони континенту і зміцнення військового співробітництва американських держав; Міжамериканський комітет по боротьбі з розповсюдженням наркотиків; Міжамериканська комісія з телекомунікацій, що покликана сприяти економічному співробітництву; Панамериканський фонд розвитку. У тісному контакті з ОАД працює Міжамериканський банк розвитку. Бюджет ОАД складається із щорічних внесків держав-членів (понад 60% бюджету покривають США). Штаб-квартира та основні органи ОАД розміщуються в м. Вашингтоні (США).

Літ.: *Міжнародні організації* : навч. посіб. / за ред. О. С. Кучика. – 2-ге вид. – К. : Знання, 2007. – 749 с.; *Ломагин Н. А.* Международные организации: Теория и практика деятельности / Н. А. Ломагин. – М. : [б. и.], 2006. – 564 с.; *Циганкова Н.* Міжнародні організації : навч. посіб. / Н. Циганкова, О. Гордєєва. – К. : КНЕУ, 2001. – 274 с.

Шамраєва В. М.

ОРГАНІЗАЦІЯ АФРИКАНСЬКОЇ ЄДНОСТІ (ORGANIZATION OF AFRICAN UNITY), ОАЄ (OAU) – провідна міжнародна регіональна організація Африки, створена для подолання колоніалізму на континенті та сприяння внутрішньому і міжнародному співробітництву, яка функціонувала у 1963-2002 рр. (станом на 2002 р. членами ОАЄ були 54 держави Африки), у 2001 р. було підписано документ про передачу компетенції до новоствореної організації – Африканського союзу. ОАЄ створена 25 травня 1963 р. на конференції глав держав і урядів 30 незалежних країн Африки в Аддис-Абебі (Ефіопія), де був підписаний Статут ОАЄ (День створення ОАЄ – 25 травня – святкують як День звільнення Африки). Статут ОАЄ набрав чинності 13 вересня 1963 р. та складався із преамбули і 33 статей, що визначили цілі, принципи, структуру організації, а також питання, пов'язані з її функціонуванням. Цілі ОАЄ (ст. 2): укріплювати єдність і солідарність африканських держав; координувати і посилювати співробітництво між ними, і їх зусилля спрямовані на створення кращих умов життя народів Африки; захищати їх суверенітет, територіальну цілісність і незалежність; знищити всі види колоніалізму

му в Африці; сприяти міжнародному співробітництву згідно зі Статутом ООН та Загальною декларацією прав людини.

Для досягнення поставлених цілей держави-учасниці декларували необхідність взаємної координації у сферах зовнішньої політики та дипломатії, економіки, транспорту, зв'язку, оборони та безпеки, науки й культури.

Принципи ОАЄ (ст. 3): суверенна рівність усіх держав-членів; невтручання у внутрішні справи держав; повага до суверенітету, територіальної цілісності та права кожної держави на окреме існування; мирне врегулювання спірних питань шляхом переговорів, посередництва, примирення та арбітражу; засудження всіх форм вбивства з політичних мотивів, а також підривної діяльності з боку сусідніх або будь-яких інших держав; відданість справі звільнення всіх африканських територій, що досі є залежними; підтвердження політики неприєднання до будь-якого блоку.

Членом організації може стати будь-яка незалежна африканська країна (ст. 4).

ОАЄ була визнана ООН як регіональна організація. Для здійснення співробітництва ОАЄ з ООН в штаб-квартирі останньої в Нью-Йорку у 1963 р. була створена африканська група. Всі держави-члени ОАЄ були учасниками Руху неприєднання.

Основними органами ОАЄ, які передбачені Статутом, були: Асамблея глав держав і урядів (вищий орган – складався з глав держав і урядів чи їх представників і збирався один раз на рік), Рада міністрів (виконавчий орган – складався з міністрів закордонних справ чи інших міністрів, які призначалися урядами держав-членів; збиралася двічі на рік, як правило, в лютому і в серпні; була відповідальна перед Асамблеєю), Генеральний секретаріат (постійний адміністративний орган ОАЄ із штаб-квартирою в Аддис-Абебі (Ефіопія); його роботу очолював генеральний секретар, який призначався Асамблеєю глав держав і урядів на 4 роки) і Комісія з посередництва, примирення та арбітражу (розпочавши діяльність в 1967 р., у 1972 р. була ліквідована через неефективність).

Кожна держава у всіх органах ОАЄ мала один голос. Усі резолюції приймалися в Асамблеї більшістю в 2/3 голосів держав-членів при тому, що кворум для проведення засідання і прийняття резолюції в Асамблеї становив 2/3 всіх його учасників. Рішення з процедурних питань приймалися простою більшістю.

На Асамблеї обирався голова **ОАЄ** терміном на 1 рік (за практикою ним ставав глава держави, де проводилася чергова сесія Асамблеї). Крім основних органів, були передбачені 7 спеціалізованих комісій для розвитку співробітництва в окремих сферах. Однак фактично функціонували лише 3 комісії: 1) з економічних і соціальних питань; 2) з питань освіти і культури; 3) з питань охорони здоров'я, санітарії і харчування.

У рамках **ОАЄ** діяла низка статутних спеціалізованих комітетів: Комітет з координації допомоги національно-визвольним рухам в Африці (Комітет звільнення), Комітет по зв'язках з Лігою арабських держав, Комітет спостерігачів за проведенням референдуму в Західній Сахарі, Комітет по Чаду, Комітет з питань оборони, Комітет по контролю за виконанням економічних резолюцій та інші комітети, а також комісії (з питань науки, техніки і досліджень, у справах біженців в Африці та ін.). Діяльність **ОАЄ** фінансувалася за рахунок щорічних внесків країн-членів.

Діяльність **ОАЄ** здійснювалася за чотирма напрямками: боротьба з расовою дискримінацією та колоніалізмом у всіх його проявах; мирне вирішення суперечок між африканськими країнами; утвердження держав Африки на міжнародній арені; сприяння економічному, культурному і соціальному співробітництву.

Важливою сферою діяльності **ОАЄ** стало врегулювання суперечок, які виникали між окремими членами через територіальні претензії, на етнічному, релігійному ґрунті та з ін. Однією з перших проблем, якою займалася **ОАЄ**, була алжиро-марокканська територіальна суперечка (розпочалася у 1963 р.; була вирішена у 1972 р.). Серед інших **ОАЄ** були вирішені також суперечки між Кенією і Сомалі, між Гвінеєю і Кот-д'Івуаром, Руандою і Бурунді, Малі і Буркіна-Фасо. Однак до 2002 р. залишалися низка проблем і кризових ситуацій в Африці, які **ОАЄ** не вдалося розв'язати і досягти їх мирного врегулювання (сомалійсько-ефіопський конфлікт, проблема Марокко і Західної Сахари (Сахарської Арабської Демократичної Республіки), ситуація в Чаді, в Ліберії).

Створення **ОАЄ** дало змогу координувати зовнішньополітичну діяльність африканських держав, сприяло підвищенню їх авторитету на міжнародній арені. За рекомендацією 1-ї сесії Ради міністрів (1963 р., Аддис-Абеба) майже всі африканські держави приєдналися

до Договору про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою; 1-ша сесія Асамблеї **ОАЄ** (1964 р., Каїр) прийняла резолюцію про перетворення Африки в без'ядерну зону (у 1996 р. держави-члени **ОАЄ** підписали Пеліндабський договір, який передбачає створення в Африці зони, вільної від ядерної зброї). Більшість країн-членів **ОАЄ** підписали Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. Учасники 17-ї сесії Асамблеї (1980 р., Фрітаун) в спеціальній резолюції висунули вимогу демілітаризації Індійського океану і повернення Маврикію о. Дієго-Гарсія, який був у 1965 р. перетворений в потужну базу військово-морського флоту і військово-повітряних сил США.

Наступним напрямом діяльності **ОАЄ** була боротьба за повну ліквідацію колоніалізму, проти расистських режимів у Південній Африці. Так, у резолюції 7-ї сесії Ради міністрів **ОАЄ** (1966 р., Аддис-Абеба) однією із основних цілей **ОАЄ** була визнана боротьба проти імперіалізму й за визволення Африки. **ОАЄ** надавала велике значення проблемі подолання економічної і соціальної відсталості африканських країн, що залишилась від колоніалізму. На 2-й надзвичайній сесії Асамблеї (1980 р., Лагос) був схвалений "Лагоський план дій" з рекомендаціями по економічному розвитку африканських держав на період до 2000 р., виконання яких мало сприяти досягненню ними економічної самостійності. 21-ша сесія Асамблеї **ОАЄ** (1985 р.) прийняла Першочергову програму розвитку економіки африканських країн на 1986-1990 рр. 22-га сесія Асамблеї **ОАЄ** (1986 р.) скасувала положення про зв'язок роззброєння з розвитком. Надзвичайна сесія Асамблеї **ОАЄ** (грудень 1987 р.) окреслила шляхи вирішення проблеми зовнішньої заборгованості Африки через встановлення нового міжнародного економічного порядку. У 1991 р. в Абуджі держави-члени **ОАЄ** підписали Договір про утворення Африканського економічного співтовариства як складової частини **ОАЄ** (термін формування співтовариства визначався в 34 роки і передбачав, що буде проходити в 6 етапів різної тривалості; його мали ратифікувати 2/3 країн-членів **ОАЄ**).

Протягом усієї історії існування **ОАЄ** стикалося зі значними труднощами у своїй діяльності, що було обумовлено відмінністю-

ми в соціально-економічній і зовнішньополітичній орієнтації країн-членів, неоднорідності в рівнях їх економічного розвитку тощо. Недостатня ефективність **ОАЄ**, особливо при врегулюванні територіальних спорів між країнами-членами, пояснювалася тим, що її рішення мали лише консультативний характер, і Статут організації не зобов'язував країни-члени їх виконувати, а ухвалені рішення перешкоджав принцип консенсусу, домогтися якого 54 країнам-членам було складно. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в **ОАЄ** загострилася ситуація з єдністю, велику стурбованість почав викликати стан фінансів організації. На середину 90-х рр. загальна сума заборгованості в основний фонд **ОАЄ** становила 45,5 млн дол. Лише у 38 із 54 держав-членів **ОАЄ** не було боргів перед організацією.

Стала також зрозумілою і неспроможність **ОАЄ** протистояти новим викликам постбіполярного світу.

На Надзвичайному саміті **ОАЄ** в місті Сірті (Лівія) 9 вересня 1999 р. лідер Лівії Муаммар Каддафі проголосив ініціативу щодо створення “Сполучених Штатів Африки” за принципом конфедерації, а також про створення Панафриканського Парламенту.

Трансформація **ОАЄ** в Африканський Союз, що закінчилася на саміті **ОАЄ** в Дурбані (ПАР) 6-11 липня 2002 р. надала якісно нового імпульсу розвитку системи міжнародних відносин на континенті, а також започаткувала еволюції відносин країн Африки з провідними акторами світової політики.

Літ.: *Міжнародні організації* : навч. посіб. / за ред. О. С. Кучика. – 2-ге вид. – К. : Знання, 2007. – 749 с.; *Ломагин Н. А.* Международные организации: Теория и практика деятельности / Н. А. Ломагин. – М. : [б. и.], 2006. – 564 с.; *Циганкова Н.* Міжнародні організації : навч. посіб. / Н. Циганкова, О. Гордєєва. – К. : КНЕУ, 2001. – 274 с.

Шамраєва В.М.

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОГОВОРУ ПРО КОЛЕКТИВНУ БЕЗПЕКУ (ОДКБ) – організація, яка була утворена підписанням 15 травня 1992 р. Ташкентського договору про колективну безпеку (ДКБ), учасниками якого стали 9 держав: Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Грузія, Казахстан, Киргизія, Російська Федерація, Таджикистан, Узбекистан. Україна приєдналася до нього як спостерігач, а Молдова та Туркменістан взагалі його не підписали.

Договір про колективну безпеку набрав чинності 20 квітня 1994 р., проте через розбіжності у поглядах і ставленні до колективних зусиль у військовій сфері практично не створив реального механізму взаємодії держав-членів, а плідна співпраця у військовій сфері відбувалася на рівні двосторонніх відносин. Так, усі попередні домовленості країн-учасниць, а саме Угода про Воєнну присягу в Силах загального призначення від 16 січня 1992 р., Угода про принципи комплектування об'єднаних Збройних Сил Співдружності і проходження в них служби від 20 березня 1992 р., Угода про формування єдиного оборонного бюджету й порядку фінансування Збройних Сил держав Співдружності від 14 лютого 1992 р., сьогодні переглядаються і уточнюються.

Найбільш вагомим воєнним проектом, що діє на постійній основі в межах СНД і відповідно в **ОДКБ**, є міжнародна угода від 10 лютого 1995 р. про створення Об'єднаної системи протиповітряної оборони (ППО) держав-учасниць СНД. З української сторони цей документ підписано із застереженням. Україна погодилася брати участь у колективних заходах з урахуванням національного законодавства і непорушенням її позаблокового статусу.

Починаючи з 1998 р. у рамках Об'єднаної системи ППО країни-учасниці СНД регулярно проводять навчання під назвою “Бойова співдружність”. Вони стали важливим кроком на шляху вдосконалення системи спільної оперативної і бойової підготовки. Під час цих навчань розробляються завдання щодо застосування винищувальної авіації, зенітно-ракетних і радіотехнічних військ. У навчаннях регулярно беруть участь частини і підрозділи Сил ППО Росії, Вірменії, Білорусі, Казахстану, Киргизії, Таджикистану, України.

У квітні 1999 р. протокол про пролонгацію дії Договору про колективну безпеку підписали лише шість держав (Азербайджан, Грузія та Узбекистан прийняли рішення про вихід з нього), але 16 серпня 2006 р. у Сочі було підписано рішення про повноправне приєднання (відновлення членства) Узбекистану до ДКБ.

Стабілізація навколо **ОДКБ** почалася з 2000 р. Саме з цього часу в межах Договору було започатковано регулярні зустрічі Міністрів оборони і Секретарів (Голів) Рад національ-

ної безпеки і оборони країн-членів. Це дало можливість, по-перше, визначити реальних членів Договору (Росія, Казахстан, Білорусь, Вірменія, Киргизстан, Таджикистан (можливе приєднання до Договору Узбекистану) і країн-партнерів (Україна, Туркменістан), по-друге, скоординувати воєнну і воєнно-технічну політику країн-членів, по-третє, визначити пріоритетні напрями співпраці **ОДКБ** з НАТО. Так, на Бішкекській сесії ДКБ у жовтні 2000 р. було підписано Угоду про статус формувань сил і засобів системи колективної безпеки, затверджено План основних заходів із формування системи колективної безпеки країн-членів ДКБ на 2001-2005 рр. та Положення про робочу групу Ради міністрів оборони ДКБ. Одночасно було прийнято рішення про створення Колективних сил швидкого розгортання Центральноазіатського регіону колективної безпеки.

Зростання загроз на південних кордонах СНД дещо похитало практичну діяльність держав-членів у цій сфері: було прийнято рішення саміту учасників ДКБ у Єревані (2001 р.) та вжито таких заходів: створено комітет начальників штабів, налагоджено військово-технічне співробітництво, готуються військові кадри для членів співдружності, сформовано сили швидкого реагування (КСШР), на які покладається завдання розв'язання воєнних конфліктів на території країн-учасниць. До складу КСШР входять 10 батальйонів: по три від Росії і Таджикистану і по два від – Казахстану та Киргизії. Чисельність особового складу становить близько 4 тис. осіб.

Рішенням керівників держав-учасників Договору на ювілейній сесії 13-14 травня 2002 р. у Москві підтримано ідею про перетворення Договору в Організацію ДКБ. Восени 2002 р. під час роботи саміту СНД (м. Кишинів) були підписані Статут Договору про колективну безпеку та Угода про правовий статус Організації договору про колективну безпеку. На черговій сесії **ОДКБ** в м. Душанбе 27-28 квітня 2003 р. підписано низку важливих документів, що створюють правові основи діяльності органів **ОДКБ**, зокрема затверджено рішення про робочі органи **ОДКБ**, Постійну раду та Об'єднаний штаб.

Для зміцнення військової співпраці в рамках **ОДКБ** були відкриті дві російські бази в регіоні: у 2003 р. в киргизькому м. Кант і в

2004 р. в Таджикистані зі штаб-квартирою в Душанбе і з підрозділами в Куляве і Курган-Тюбе.

ОДКБ є військово-політичним об'єднанням держав, має сприяти поглибленню їх співробітництва у військово-політичній і військово-технічній сферах, активній протидії будь-яким проявам міжнародного тероризму, релігійного екстремізму, незаконного обігу наркотиків, зброї, незаконної міграції та забезпечити безпеку і стабільність, територіальну цілісність і незалежність держав.

Основними органами **ОДКБ** є: Рада колективної безпеки (очолює один із президентів держав-членів **ОДКБ**); Постійна рада; Об'єднаний штаб; Генеральний секретар; Рада міністрів оборони; Комітет секретарів рад безпеки держав-членів **ОДКБ**.

З часу утворення **ОДКБ** зроблено чимало: майже завершено формування нормативно-правової бази **ОДКБ**; створено регіональні військові угруповання (Колективні сили швидкого розгортання збільшилися удвічі, поповнившись батальйонами Казахстану, Росії, Таджикистану та Киргизії); в інтересах **ОДКБ** працює об'єднана система ППО СНД; з 1 січня 2004 р. розпочав роботу Об'єднаний штаб **ОДКБ**; держави-члени організації накопичили досвід у боротьбі з міжнародним тероризмом (у тому числі і в контексті антитерористичної операції в Афганістані). У столиці Казахстану Астані 18-19 червня 2004 р. відбулася сесія лідерів держав-учасників **ОДКБ**, а потім – спільне засідання Ради міністрів закордонних справ і міністрів оборони. Саміт підтвердив, що організація демонструє спроможність адаптуватися до геополітичної обстановки у світі, що швидко змінюється, та посилює свій вплив на вирішення завдань колективної протидії тероризму й іншим загрозам безпеки держав-членів. Президентом країн-членів **ОДКБ** був затверджений директивний документ щодо пріоритетних напрямів діяльності організації на 2004-2005 рр. Головними напрямками діяльності визначені такі: розроблення Концепції формування та функціонування механізму миротворчої діяльності організації (йдеться про миротворчу діяльність згідно з мандатом ООН); вивчення можливостей створення основ взаємодії у форматі **ОДКБ** – НАТО; започаткування механізму постачання воєнної техніки країнам-членам **ОДКБ** за внутрішньо-російськими цінами;

реалізація погоджених заходів з підготовки кадрів для силових структур країн-членів на пільговій та безоплатній основі.

Було також підписано дві угоди: про взаємне забезпечення збереження таємної інформації у межах **ОДКБ** та про оперативне облаштування території і спільне використання об'єктів військової інфраструктури держав-членів організації.

На саміті **ОДКБ** (червень 2005 р.) лідери країн-членів завізували масштабний план заходів щодо міждержавної співпраці і розвитку системи колективної безпеки на 2006-2010 рр. На форумі прийнято рішення про створення об'єднаного угруповання військ в Центрально-азіатському регіоні, формування об'єднаної системи підготовки військових кадрів.

З метою налагодження кооперації у сфері оборонно-промислового комплексу створена Міждержавна комісія з військово-економічної співпраці (МКВЕС), на засіданні якої в серпні 2006 р. у Бішкеку прийнято рішення про створення робочої групи з питань військово-технічної співпраці при голові МКВЕС, а також про розробку нормативного акта в рамках **ОДКБ** зі створення єдиного рекламного-виставкового простору продукції військового призначення.

Принципово важливим напрямом діяльності **ОДКБ** залишається підтримання і розвиток робочих контактів і співробітництва з іншими міжнародними організаціями, що задіяні у сфері безпеки. Найбільш поглибленим зараз є діалог з ОБСЄ, триває налагодження взаємодії з НАТО та Європейським Союзом. У практичну площину переходять і контакти з ШОС, що дуже важливо з погляду стабільності і безпеки в Центральноазіатському регіоні. До того ж у ШОС входять чотири країни **ОДКБ** – Росія, Казахстан, Киргизія і Таджикистан.

У 2008 р. у рамках **ОДКБ** були створені колективні сили оперативного реагування. Зі створенням спільних сил реагування **ОДКБ** фактично перетворюється на повноцінний військово-політичний союз.

Літ.: Бодрук О. С. Структури військової безпеки: національний та міжнародний аспекти / О. С. Бодрук. – К. : НІПМБ, 2001; Грубов М. В. Європейська колективна безпека в умовах глобалізації: ліберальна парадигма / М. В. Грубов. – К. : Тов. “ФАДА, ЛТД”, 2007; Кузьміна Е. М. Геополітика Центральної Азії / Е. М. Кузьміна. – М. : Наука, 2007; *Стратегическая ситуация и основные узлы противоречий в Восточной Евразии* /

А. В. Болятко, А. Ф. Клименко, Л. Е. Васильев ; под ред. Г. Д. Агафонова. – М. : Ин-т Дальн. Востока РАН, 2007; *Інформаційний довідник з міжнародних відносин і зовнішньої політики України* / О. Ф. Деменко, П. О. Демчук, О. І. Пошєдін та ін. – К. : НУОУ, 2011.

Шевченко М.М.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ТА РОЗВИТКУ (англ.

Organisation for Economic Cooperation and Development) – міжнародна організація, що об'єднує 33 країни світу, більшість з яких є країнами з високим доходом громадян та високим ВВП і вважаються розвиненими. Договір про **ОЕСР** був підписаний 14 грудня 1960 р. в Парижі, але набрав чинності 30 вересня 1961 р. на базі Європейської організації економічного співробітництва з метою координації економічної політики країн-членів **ОЕСР** і погодження програми допомоги країнам, що розвиваються. Штаб-квартира розміщена у Парижі (Франція). **ОЕСР** також активно співпрацює з державами світу, які не є членами організації, у рамках спеціалізованих програм, міжнародних заходів тощо. Офіційними мовами **ОЕСР** є англійська і французька.

Установа виникла у 1948 р. як Організація європейського економічного співробітництва (ОЕС) під керівництвом французького економіста Роберта Марджоліна для допомоги у керівництві здійсненням Плану Маршалла для економічної реконструкції Європи після Другої світової війни. Пізніше список членів Союзу розширився за рахунок неєвропейських країн, а в 1961 р. він був перетворений на Організацію економічного співробітництва та розвитку (**ОЕСР**). Починаючи від моменту створення, **ОЕСР** ставить за мету розвивати економіку країн-членів, просувати ринкову економіку та представницьку демократію, розвивати вільні ринки, сприяти зростанню як розвинутих країн, так і тих, що розвиваються.

ОЕСР сьогодні об'єднує 33 країни-члени і надає урядам цих країн рекомендації з вивчення, розробки та покращання соціально-економічної політики. Рекомендації включають позитивний досвід, в них робиться спроба знайти шляхи вирішення спільних проблем, скоординувати внутрішню та міжнародну політику, які, особливо в час мондіалізації економіки, мають формувати дедалі більш однорідний ансамбль. Дискусії в рамках

ОЕСР можуть розгортатися навколо суто формальних рішень, наприклад введення суперечливих юридичних норм, які заважають вільному переміщенню капіталів та послуг, розробки заходів щодо боротьби з корупцією або заборони державних субсидій у суднобудівництві. Але частіше такі дискусії дають змогу урядам бути більш поінформованими, з тим щоб потім у національних рамках приймати рішення по всіх аспектах державної політики та краще відчувати їх вплив на міжнародну спільноту. Вони дають можливість пізнавати і діяти з урахуванням думок інших країн.

ОЕСР – це товариство “багатих” країн, які поділяють спільні ідеї. Його країни-члени виробляють 2/3 світових матеріальних цінностей та послуг. Головною вимогою до членства є готовність поділяти принципи ринкової економіки та демократичного плюралізму. Ядром цієї організації спочатку стали країни Європи та Північної Америки. Нині до **ОЕСР** входять: Австралія, Австрія, Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Іспанія, Ісландія, Ірландія, Італія, Ізраїль, Канада, Корея, Люксембург, Мексика, Німеччина, Норвегія, Нова Зеландія, Нідерланди, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія, США, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, Чеська Республіка, Чилі, Швейцарія, Швеція та Японія.

Від початку існування цієї організації її діяльність спрямовується на зміцнення й підвищення ефективності економік держав-членів, покращення соціально-економічних умов та ситуації із зайнятістю, забезпечення економічного зростання як індустріально розвинутих країн, так і тих, що розвиваються. У рамках організації керівництво та представники урядів проводять неформальні дискусії зі своїми колегами з інших держав-членів щодо спільних економічних проблем та шляхів їх розв’язання. В **ОЕСР** не видаються зобов’язуючі резолюції, натомість розробляються рекомендації для урядів держав світу щодо вдосконалення соціально-економічної політики. Ці рекомендації поєднують у собі позитивний досвід, дають змогу знайти шляхи вирішення спільних проблем, скоординувати внутрішню та зовнішню політику.

Вищим органом **ОЕСР** є Рада, до складу якої входять по одному представнику від кожної країни-члена **ОЕСР** та представник Європейської Комісії. Щороку Рада збирає

міністрів країн-членів **ОЕСР** для обговорення поточних проблем, що становлять інтерес для громадськості, та визначають пріоритети діяльності організації на наступний рік. Секретаріат **ОЕСР** розміщується в Парижі. Керує Секретаріатом Генеральний секретар, якому допомагають 4 його заступники. Генеральний секретар головує в Раді **ОЕСР**, забезпечуючи таким чином зв’язок між національними делегаціями та секретаріатом. Робота Секретаріату організовується в директоратах за напрямками, аналогічними напрямкам роботи міністерств в урядах (директорати з питань фінансів, сільського господарства та рибальства, захисту навколишнього середовища, освіти, зайнятості тощо), та в тісному контакті з офіційними представниками країн, які потім використовують у своїй роботі результати проведених аналізів. Функціональними структурними підрозділами **ОЕСР** є комітети, до складу яких як експерти входять представники галузевих міністерств та відомств держав-членів, а також нечленів **ОЕСР**. У рамках комітетів створюються робочі групи зі спеціалізованих питань, наприклад Робоча група із суднобудування, Робоча група з питань розвитку малого і середнього бізнесу та підприємництва. Організаційно до **ОЕСР** входять також напівавтономні структури, зокрема Міжнародне енергетичне агентство, Агентство **ОЕСР** з ядерної енергетики, Європейська конференція міністрів транспорту, Центр розвитку, Центр з питань досліджень та інновацій у галузі освіти, Клуб Саеля.

Фінансування **ОЕСР** забезпечується країнами-членами організації. Розмір внеску кожної з країн до бюджету визначається за формулою, яка враховує “вагу економіки” цієї країни. Найбільшим контрибутором **ОЕСР** є США, які формують 25% бюджету цієї організації, на другому місці за розміром членського внеску – Японія (16%).

За погодженням з Радою країни можуть також фінансувати окремі програми та проекти. Необхідний обсяг річного бюджету організації та програма її роботи визначаються країнами-членами **ОЕСР** на засіданні Ради.

ОЕСР постійно розширює географічне поле своєї діяльності, встановлюючи прямі контакти з країнами, які не є членами організації. Ці контакти спрямовані на сприяння економічній інтеграції шляхом передачі згаданим країнам досвіду **ОЕСР**, а також знань

та позицій держав-членів з найважливіших питань міжнародного співробітництва.

Після розпаду радянського блоку в 1989 р. **ОЕСР** започаткувала програму допомоги країнам Центральної та Східної Європи. Приблизно в цей самий час була започаткована структурована програма взаємодії з неєвропейськими країнами, економіка яких почала динамічно розвиватися. В Азії – це Гонконг, Китай, Малайзія, Сінгапур, Таїланд; у Латинській Америці – Аргентина, Бразилія, Чилі. У 1998 р. у рамках **ОЕСР** був створений Центр зі співробітництва з державами, що не є членами організації.

Співробітництво між Україною та **ОЕСР** започатковано у 1997 р. шляхом підписання Кабінетом Міністрів України та **ОЕСР** Угоди щодо привілеїв, імунітетів та пільг, які надаються **ОЕСР** на території України. Угоду було ратифіковано Верховною Радою України в липні 1999 р. (Закон України від 7 липня 1999 р. № 850-ХІV).

З того часу представницькі делегації України на постійній основі беруть участь у заходах, які проводяться **ОЕСР** для країн, що не є членами цієї організації.

Співробітництво між Україною та **ОЕСР** здійснюється відповідно до Плану дій, який переглядається та затверджується щороку Координаційною радою у зв'язках з **ОЕСР**. Відповідальним за співробітництво України з **ОЕСР** центральним органом виконавчої влади визначене Міністерство економіки України. У 2003 р. урядом України була створена міжвідомча Координаційна рада у зв'язках з **ОЕСР**.

Рішенням Ради **ОЕСР** від 16 листопада 2009 р. Україну прийнято до складу членів Схем **ОЕСР** із сортової сертифікації та контролю за рухом насіння у міжнародній торгівлі, зокрема до Схеми по насінню зернових (пшениці та ячменю) і Схеми по насінню кукурудзи та сорго в рамках Директорату у справах торгівлі та сільського господарства **ОЕСР**. Україна стала 58-ю країною-членом Схем сортової сертифікації. 23 грудня 2009 р. рішенням секретаріату Міжнародної організації з контролю якості насіння (ІСТА) лабораторії Української державної насінневої інспекції присвоєно статус “Акредитованої лабораторії ІСТА”. У листопаді 2009 р. експертами **ОЕСР** у рамках Євразійської програми конкурентоспроможності започатковано проект, покликаний забезпечити розви-

ток конкурентоспроможності низки секторів української економіки та покращити інвестиційну привабливість України. Презентація цього проекту **ОЕСР** для України відбулася 24 листопада 2009 р. в Києві.

Літ.: Герчикова И. Н. Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности : учебник / И. Н. Герчикова. – М. : Консалтбанк, 2003; Бутук А. И. Экономическая теория : учебник / А. И. Бутук. – М. : [б. и.], 2009; *Мировое хозяйство и международные экономические отношения* : учеб. пособие / под ред. А. П. Голикова и др. – Симферополь : СОНАТ, 2003; *Світова економіка* : підручник / А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков та ін. – К. : Либідь, 2000.

Фесенко Н. С.

ОРГАНІЗАЦІЯ КРАЇН-ЕКСПОРТЕРІВ НАФТИ (англ. Organization of the Petroleum Exporting Countries, ОПЕК) – організація створена відповідно до резолюції конференції представників урядів Ірану, Іраку, Кувейту, Саудівської Аравії, Венесуели, Лівії, яка відбулася в Багдаді у вересні 1960 р., а пізніше до них приєдналися ще шість країн: Алжир, Габон, Індонезія, Катар, Нігерія, Об'єднані Арабські Емірати. Статут **ОПЕК**, затверджений у Каракасі в 1961 р., був повністю переглянутий в 1965 р. і пізніше в нього вносилися поправки. Частка **ОПЕК** у світовому видобуванні нафти зараз становить близько 40%. За оцінками Генерального секретаря **ОПЕК**, ця частка збільшиться до 2020 р. до 50%.

Цілями організації є: координація та уніфікація політики щодо нафти держав-членів; визначення найефективніших індивідуальних та колективних засобів захисту інтересів держав-учасниць; пошук засобів забезпечення стабільності цін на світових ринках та запобігання несподіваним і небажаним коливанням цін; забезпечення стійких доходів країн-виробників нафти, ефективного постачання країн-споживачів; справедливий розподіл доходів від інвестицій у нафтову промисловість; охорона навколишнього середовища. Механізм регулювання **ОПЕК** світового ринку нафти полягає у встановленні сумарного ліміту видобутку нафти для країн-членів, коригуванні цього ліміту з урахуванням рівня цін на світовому ринку нафти, розподіл загального ліміту між країнами-членами і контролі за дотриманням установлених квот.

Згідно зі ст. 7 Статуту повноправними членами **ОПЕК** можуть бути тільки країни-засновники і країни, заявки на вступ яких були ухвалені конференцією. Будь-яка інша країна, що експортує сиру нафту в значних обсягах і має інтереси, в основному подібні до інтересів країн-членів, може стати повноправним членом за умови, що її прийняття буде ухвалене більшістю у 3/4 голосів, включаючи голоси всіх членів-засновників.

З 1991 р. **ОПЕК** бере участь у координаційних зустрічах з іншими організаціями – Організацією незалежних експортерів нафти (ІПЕК), ЄС, Міжнародним енергетичним агентством, які проводяться з метою обміну інформацією в галузі енергетики, промислового співробітництва, екологічних проблем, використання ринкових механізмів і розвитку світового ринку нафти. Неформальні контакти **ОПЕК** має також з провідними транснаціональними нафтовими компаніями та їх асоціаціями на різних конференціях і форумах. Важливу роль у цих контактах відіграє Центр глобальних стратегічних досліджень **ОПЕК** у Лондоні. Штаб-квартира організації розміщена у Відні.

Організація складається з таких органів: Конференції, Ради керуючих, Економічної комісії **ОПЕК**, Секретаріату.

Конференція (вищий орган) збирається два рази на рік у Відні. В ній беруть участь делегації країн-учасниць (глава, міністр нафти або енергетики, радники й спостерігачі). Конференція визначає основні напрями політики **ОПЕК**, шляхи і засоби їх практичного здійснення та приймає рішення по доповідях і рекомендаціях, поданих Радою керуючих, а також по бюджету. Генеральний секретар **ОПЕК** головує на конференції.

Рада керуючих – виконавчий орган, який виконує рішення конференції, готує річний бюджет, затверджує доповіді Генерального секретаря, готує порядок денний конференцій, призначає заступника Генерального секретаря, затверджує висунутих секретаріатом керівників департаментів.

Економічна комісія ОПЕК розробляє заходи щодо забезпечення стабільності нафтових ринків на справедливих і раціональних умовах з тим, щоб нафта зберегла і в майбутньому своє значення найважливішого глобального енергоносія, що відповідає цілям **ОПЕК**. Вона також вирішує й інші питання енергетичної та нафтової політики (вироб-

ництво, ціни, постачання та ін.). Комісія збирається двічі на рік і складається із заступника Генерального секретаря, представників держав-членів і координатора, який одночасно є керівником департаменту досліджень.

Секретаріат на чолі з Генеральним секретарем (трирічний мандат) виконує поточну роботу під керівництвом Ради керуючих. До складу Секретаріату входять дослідницький відділ, департамент інформації, Агентство новин **ОПЕК** (ОПЕКНА), Економічна комісія **ОПЕК**.

У 1976 р. **ОПЕК** створила Фонд міжнародного розвитку (англ. OPEC Fund for International Development, OFID) – багатосторонній фінансовий інститут, призначений для сприяння співробітництву між країнами **ОПЕК** та іншими країнами, що розвиваються. Допомогу Фонду можуть отримати міжнародні інститути, діяльність яких корисна для країн, що розвиваються, і всі країни, що розвиваються і не входять до складу **ОПЕК**. Усі члени **ОПЕК** є також членами Фонду. Цілями Фонду є: фінансове співробітництво між країнами-членами **ОПЕК** та іншими країнами, що розвиваються, надання пільгових позик для фінансування платіжних балансів, реалізації програм і проектів розвитку; сприяння та/або надання позик міжнародним агентствам, діяльність яких відповідає цілям Фонду; фінансування технічної допомоги.

Фонд надає позики (на пільгових умовах) трьох типів: 1) позики на здійснення конкретних проектів розвитку; кредитні лінії для фінансування малих і середніх підприємств у таких галузях економіки, як промисловість, енергетика, транспорт, сільське господарство, водопостачання, каналізація, охорона здоров'я; 2) позики на фінансування програм відновлення або модернізації галузей економіки, закупівлю сировини, устаткування, запасних частин тощо; 3) позики на фінансування платіжних балансів, зокрема на імпорт продуктів харчування і споживчих товарів; на закупівлю устаткування для сільського господарства і виробництво споживчих товарів. Допомога надається Фондом усім країнам, що розвиваються (за винятком країн-членів **ОПЕК**), у порядку черговості, причому пріоритет віддається найменш розвинутих країнам. Фонд **ОПЕК** є донором або кредитором інших міжнародних організацій, наприклад агентств розвитку країн-учасниць **ОПЕК**

(Кувейтського фонду, Арабського фонду економічного і соціального розвитку тощо). Фінансові ресурси Фонду складаються з добровільних внесків держав-членів, а також прибутків, отриманих за рахунок інвестиційних і кредитних операцій. На сьогодні вони становлять близько 5,6 млрд дол. без урахування 972 млн дол. внесків до Міжнародного сільськогосподарського фонду (англ. International Fund for Agriculture, IFAD) та трастовий фонд МВФ.

Галузева структура кредитування поступово змінюється. Якщо на початку своєї діяльності Фонд особливу увагу приділяв енергетичним проектам і фінансуванню балансів країн-позичальників, то зараз спостерігається зсув у бік соціальних проектів.

Літ.: *Офіційний сайт ОПЕК*. – Режим доступу: <http://www.opec.org/>

Стрельцов В.Ю.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ (ООН) – універсальна міжнародна організація, створена для підтримки та зміцнення міжнародного миру і безпеки, розвитку співробітництва між державами та заохочення соціального прогресу. **ООН** була заснована після Другої світової війни представниками 51 країни, що були прихильниками курсу на підтримку миру і безпеки у всьому світі, розвитку дружніх відносин між країнами та надання сприяння соціальному прогресу, поліпшення умов життя і стану справ у сфері прав людини.

ООН має такі цілі: підтримання миру і безпеки на планеті; розвиток дружніх відносин між країнами; співробітництво у вирішенні міжнародних проблем і в забезпеченні поваги прав людини; узгодження дій різних держав. Визначені Статутом повноваження дають Організації можливість здійснювати діяльність з широкого кола питань, будучи для своїх 192 держав-членів форумом, який дає їм змогу через Генеральну Асамблею, Раду Безпеки, Економічну і Соціальну Раду та інші органи і комітети висловлювати свої погляди.

Історія **ООН** розпочинається 12 червня 1941 р., коли було підписано Союзницьку декларацію в Лондоні, в якій союзники по антигітлерівській коаліції зобов'язалися “працювати спільно, з іншими вільними народами”. У цьому ж році була підписана Атлантична Хартія між США та Великою Британією, яка містила звід принципів

міжнародного співробітництва щодо підтримання міжнародного миру та безпеки. 1 січня 1942 р. представники 26 держав антигітлерівської коаліції підписали Декларацію Об'єднаних Націй. Саме в цьому документі було використано термін “Об'єднані нації”, який було запропоновано Рузвельтом. У 1943 р. на Московській конференції представники СРСР, Сполученого Королівства Великої Британії, США та Китаю закликали до найскорішого створення організації для підтримки миру та безпеки. Ці ж заклики пролунали і на Тегеранській і Ялтинській конференціях. Перші реальні підвалини **ООН** було закладено на конференції у Вашингтоні (Думбартон Окс). Саме там представники СРСР, Сполученого Королівства Великої Британії, США та Китаю домовилися про мету, структуру та функції майбутньої організації.

25 квітня 1945 р. делегати від 50 держав зібралися в Сан-Франциско на Конференцію Об'єднаних Націй з питань створення міжнародної організації. Делегати підготували проект Статуту, який було прийнято одностайно. 10 січня 1946 р. у Лондоні відкрилася перша Генеральна Асамблея, на якій було представлено 51 державу, в тому числі УРСР, а через 7 днів вперше збирається Рада безпеки **ООН** і приймає свої правила та процедури. Статутом передбачено створення шести головних органів **ООН**. Це Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і Соціальна Рада, Рада з Опіки, Міжнародний Суд та Секретаріат. Однак система Організації набагато складніша, до її складу входять 15 установ і кілька програм та органів. Штаб-квартира розміщена в Нью-Йорку, Організація має офіси в Женеві, Відні та Найробі.

Генеральна Асамблея (ГА) є головним директивним і представницьким органом **ООН**, складається з 192 держав-членів **ООН**. До компетенції ГА входить обговорення всього кола міжнародних питань, які окреслені Статутом **ООН**. Кожна держава має один голос. Рішення з окремих важливих питань (рекомендації стосовно миру та безпеки, вибори членів Ради Безпеки) приймаються більшістю в дві третини держав-членів. В окремих випадках допускається прийняття резолюцій без голосування.

Відповідно до Статуту ГА **ООН** має такі повноваження: розглядати загальні принципи співробітництва стосовно підтримки міжнародного миру і безпеки, в тому числі

в галузі роззброєння, і надавати відповідні рекомендації; обговорювати будь-які питання, пов'язані з підтриманням міжнародного миру і безпеки, розробляти рекомендації щодо таких питань, за винятком випадків, коли спір або ситуація перебувають на розгляді Ради Безпеки; обговорювати будь-які питання в межах Статуту і за тими самими винятками надавати рекомендації щодо цих питань; організувати дослідження і розробляти рекомендації з метою сприяння міжнародному співробітництву в політичній сфері; розвитку і кодифікації міжнародного права; сприяти здійсненню прав людини та основних свобод та міжнародного співробітництва в економічній, соціальній і гуманітарній сферах, а також у галузі культури, освіти та охорони здоров'я; рекомендувати заходи щодо мирного врегулювання будь-якої ситуації, яка могла б послабити дружні відносини між націями; отримувати і розглядати доповіді Ради Безпеки та інших органів ООН; розглядати і затверджувати бюджет ООН та встановлювати розмір внесків держав-членів; обирати непостійних членів Ради Безпеки та членів інших рад і органів ООН і за рекомендацією Ради Безпеки призначати Генерального секретаря.

Згідно з резолюцією ГА "Єдність на користь миру", прийнятою у листопаді 1950 р. (резолюція 377 (V)), ГА може також вживати певних заходів, якщо Рада Безпеки не в змозі діяти через голосування проти одного з постійних членів у разі, коли є підстави вбачати загрозу миру, порушення миру або акт агресії. ГА може негайно розглянути це питання з метою надання членам Організації необхідних рекомендацій щодо колективних заходів для підтримки або відновлення міжнародного миру і безпеки.

Органи, діяльність яких безпосередньо підзвітна ГА:

– *шість головних комітетів*: перший – з питань роззброєння та міжнародної безпеки, другий – з економічних та соціальних питань, третій – із соціальних, гуманітарних питань та питань культури, четвертий – із спеціальних політичних питань та питань деколонізації, п'ятий – з адміністративних та бюджетних питань, шостий – з правових питань.

– *допоміжні органи*: агенції та інші органи, групи та робочі групи, комісії (в тому числі і Комісія міжнародного права ООН), Комітети та Ради;

– *консультативний орган*: Комісія з миробудівництва;

– *агенції, програми та фонди*: Близькосхідна агенція ООН для допомоги палестинським біженцям і організації робіт; Верховний комісар ООН у справах біженців; Всесвітня продовольча програма; Дитячий фонд ООН; Конференція ООН з торгівлі та розвитку; Програма ООН з міжнародного контролю над наркотиками; Програма ООН по населених пунктах; Програма ООН з навколишнього середовища; Програма розвитку ООН; Програма добровольців ООН; Фонд капітального розвитку ООН; Центр з міжнародної торгівлі; Фонд ООН у сфері народонаселення;

– *навчальні та науково-дослідні установи*: Інститут ООН з дослідження проблем роззброєння; Міжрегіональний науково-дослідний інститут ООН з питань злочинності та правосуддя; Науково-дослідний інститут соціального розвитку при ООН; Навчальний і науково-дослідний інститут ООН;

– *інші підрозділи ООН*: Коледж персоналу системи ООН; Міжнародний обчислювальний центр; Об'єднана програма ООН з ВЛЛ/СНІДу; Університет ООН, Управління ООН з обслуговування проєктів; ООН – жінки.

Рада Безпеки. Відповідно до Статуту Рада Безпеки несе головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки. Вона організована таким чином, щоб функціонувати безперервно. З цієї метою кожен з її членів повинен бути завжди представлений у Центральних установах ООН. Коли до Ради надходить скарга стосовно загрози миру, вона спочатку рекомендує сторонам спробувати досягти згоди мирними засобами. У деяких випадках сама Рада проводить розслідування і надає посередницькі послуги. Вона також може призначити спеціальних представників або звернутися до Генерального секретаря з відповідним проханням, встановлювати принципи мирного врегулювання. Якщо той чи інший спір призводить до бойових дій, Рада прагне передусім якомога швидше припинити збройні сутички. Рада направляє миротворчі сили ООН для сприяння послабленню напруженості в районах конфліктів, роз'єднання військ ворогуючих. Рада може приймати рішення про вжиття примусових заходів, введення економічних санкцій (наприклад торговельного ембарго) або здійснення колективних військових дій. За рекомендацією

Рада Безпеки Генеральна Асамблея може призупинити права та привілеї держави як члена Організації, якщо стосовно неї Рада Безпеки вжила заходів превентивного або примусового характеру. Держава-член, яка систематично порушує викладені в Статуті принципи, може бути виключена Асамблеєю з **ООН** за рекомендацією Ради. Держава-член **ООН**, яка не є членом Ради Безпеки, може брати участь без права голосу в її обговореннях у тих випадках, коли Рада вважає, що інтереси цієї країни порушені. Голова Ради змінюється щомісячно згідно зі списком її держав-членів, розміщених в англійському алфавітному порядку.

Рада складається з 15 членів. Постійними членами є Китай, РФ, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, США і Франція. Щорічно ГА обирає на дворічний строк 10 непостійних членів Ради. Розподіл 10 непостійних місць здійснюється на регіональній основі: п'ять для країн з Азії та Африки; одне – для країни зі Східної Європи; два – для країн Латинської Америки і Карибського басейну, три – для Західної Європи та інших країн.

Безпосередньо підзвітна Раді діяльність таких допоміжних органів, як: Військово-штабний комітет; Комітет 1540; Комітети із санкцій; Компенсаційна комісія; Контеррористичний комітет; Міжнародний трибунал по колишній Югославії; Міжнародний трибунал по Руанді; Операції **ООН** з підтримання миру; Постійні комітети; Робоча група з питань дітей у збройних конфліктах; Робоча група з документації та інших процедурних питань; Дорадчі органи; Комісія **ООН** з миробудівництва (також підзвітна і ГА ООН).

Економічна та соціальна Рада ООН (див. *ЕКОСОП*).

Рада з Опіки. При створенні міжнародної системи опіки Статутом була заснована Рада з Опіки як один з головних органів **ООН**, на який було покладено завдання щодо контролю за управлінням підопічними територіями, що підпадають під систему опіки. Головні цілі системи полягали у сприянні поліпшенню становища населення підопічних територій та їх прогресивному розвитку в напрямі до самоврядування або незалежності. Відповідно до Статуту Рада з Опіки уповноважена розглядати і обговорювати звіти керуючої влади, що стосуються полі-

тичного, економічного і соціального прогресу народів підопічних територій і прогресу у сфері освіти, а також у консультації з керуючою владою розглядати петиції, що надходять з підопічних територій, і влаштовувати періодичні та інші спеціальні відвідування підопічних територій.

До складу Ради з Опіки входять п'ять постійних членів Ради Безпеки: Китай, Російська Федерація, Сполучене Королівство, США і Франція. Цілі системи опіки були досягнуті, коли всі підопічні території стали самоврядними або незалежними, в тому числі об'єдналися із сусідніми незалежними країнами.

Рада з Опіки призупинила свою роботу 1 листопада 1994 р. після того, як остання підопічна територія **ООН** – Палау – стала 1 жовтня 1994 р. незалежною.

Міжнародний Суд (МС ООН) – головний судовий орган **ООН**, створений для досягнення однієї з основних цілей **ООН** – мирного вирішення міжнародних спорів. Суд функціонує відповідно до Статуту Суду, який є частиною Статуту **ООН**, керуючись при цьому Регламентом Суду та враховуючи Практичні Директиви. МС **ООН** почав функціонувати в 1946 р., замінивши собою Постійну палату міжнародного правосуддя, що була створена в 1920 р. під егідою Ліги Націй. На МС **ООН** покладено дві функції: вирішення спорів юридичного характеру між державами, та винесення консультативних висновків з юридичних питань. Висновки виносяться на запит уповноважених органів та спеціалізованих установ **ООН**. Суд складається з 15 суддів та Секретаріату Суду. Офіційними мовами МС **ООН** є англійська та французька.

Секретаріат – міжнародний персонал, що працює в установах по всьому світу і виконує повсякденну роботу **ООН**. Він обслуговує й інші головні органи **ООН** та реалізує прийняті ними програми і політичні настанови. Очолює Секретаріат Генеральний секретар, який призначається Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки строком на 5 років з можливістю переобрання. Обов'язки, що виконуються Секретаріатом, настільки ж різноманітні, як і проблеми, якими займається **ООН**, – від керівництва миротворчими операціями до посередництва у міжнародних спорах, від складання оглядів економічних і соціальних тенденцій і проблем до підготовки досліджень з прав лю-

дини та сталого розвитку. Крім того, персонал Секретаріату орієнтує світові засоби масової інформації й інформує їх про роботу **ООН**; організовує міжнародні конференції з проблем світового значення; стежить за виконанням рішень органів **ООН** та здійснює переклад виступів і документів на *офіційні мови ООН*.

На 30 червня 2010 р. персонал Секретаріату в цілому становив близько 44 тис. співробітників. Зважаючи на свій статус міжнародних цивільних службовців, співробітники та Генеральний Секретар відповідають за свою діяльність тільки перед **ООН**. Приймаючи призначення, співробітники зобов'язуються виконувати свої функції і будувати свою поведінку, керуючись тільки інтересами **ООН**, не запитуючи і не отримуючи вказівок від будь-якого уряду або влади, сторонньої для Організації.

Відповідно до Статуту кожен член Організації зобов'язується поважати виключно міжнародний характер обов'язків Генерального секретаря і персоналу Секретаріату та не справляти на них вплив при виконанні ними своїх обов'язків.

Органи, діяльність яких безпосередньо пов'язана з діяльністю Секретаріату: Канцелярія Генерального секретаря, Канцелярія Прес-секретаря Генерального секретаря, Служба протоколу і зв'язку Бюро з "Глобального договору" Організації Об'єднаних Націй, Управління з інформаційно-комунікаційних технологій, Бюро **ООН** з питань партнерства, Управління служб внутрішнього нагляду, Відділ внутрішньої ревізії, Відділ інспекції та оцінки, Відділ розслідувань, Управління з правових питань, Канцелярія Юрисконсульта, Загальноправовий відділ тощо.

До структури Секретаріату входять також органи внутрішньої системи правосуддя: Бюро з питань етики, Канцелярія Омбудсмена **ООН**, Управління з питань здійснення правосуддя, Трибунал по спорах **ООН**, Апеляційний трибунал **ООН**.

Крім того, з діяльністю Секретаріату пов'язані Міжнародні кримінальні трибунали: Міжнародний трибунал по колишній Югославії, Міжнародний трибунал по Руанді, Спеціальні радники, представники і посланці Канцелярії Високого представника по найменш розвинених країнах, країнах, що розвиваються, та які не мають виходу до

моря, малих острівних державах, що розвиваються, Канцелярія Спеціального представника Генерального секретаря з питання дітей і збройних конфліктів, Канцелярія Спеціального радника Генерального секретаря щодо попередження геноциду, Канцелярія Спеціального радника з Африки, Бюро **ООН** по спорту на благо розвитку та світу, Спеціальні / особисті представники і посланці Генерального секретаря.

У рамках **ООН** були створені і діють регіональні Комісії (пов'язані з ЕКОСОП): Європейська економічна комісія, Економічна і соціальна комісія для Азії та Тихого океану, Економічна та соціальна комісія для Західної Азії, Економічна комісія для Африки, Економічна комісія для Латинської Америки і Карибського басейну.

До інших підрозділів **ООН** належать: Близькосхідне агентство **ООН** для допомоги палестинським біженцям і організації робіт, Виконавчий директорат Контеррористичного комітету, Конференція **ООН** з торгівлі та розвитку, Програма **ООН** по населених пунктах, Програма **ООН** з навколишнього середовища, Управління Верховного комісара **ООН** у справах біженців, Управління Верховного комісара **ООН** з прав людини, Управління **ООН** з наркотиків і злочинності. До системи **ООН** належать також спеціалізовані установи **ООН**, які формально до структури самої Організації не входять і мають статус окремих міжнародних організацій: Всесвітній Поштовий Союз; Група Світового Банку; Міжнародна Асоціація Розвитку; Міжнародна Фінансова Корпорація, Міжнародний банк реконструкції і розвитку; Міжнародний Центр з врегулювання інвестиційних спорів; Багатостороннє агентство з інвестиційних гарантій; Всесвітня метеорологічна Організація, Всесвітня Організація Охорони Здоров'я, Всесвітня Організація Інтелектуальної Власності; Всесвітня Туристська Організація, Міжнародна Морська Організація, Міжнародна Організація Цивільної Авіації; Міжнародна Організація Праці, Міжнародний Валютний Фонд, Міжнародний Союз Електрозв'язку; Міжнародний Фонд Сільськогосподарського Розвитку, **ООН** з питань освіти, науки і культури; **ООН** з промислового розвитку; Продовольча і Сільськогосподарська **ООН**.

До пов'язаних з **ООН** організацій належать: Світова організація торгівлі, Міжнародна

агенція з атомної енергії, Організація по Договору про всеохоплюючу заборону ядерних випробувань, Організація по забороні хімічної зброї. При **ООН** функціонують Секретаріати Конвенцій – про права інвалідів, про боротьбу з опустелюванням у тих державах, які потерпають від серйозної посухи та / або опустелювання, особливо в Африці, про зміну клімату. Крім того, при **ООН** були створені та діють Цільові Фонди: демократії **ООН** та міжнародного партнерства.

Літ.: *Офіційний сайт ООН.* – Режим доступу : <http://www.un.org/>

Київець О.В.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ З ПИТАНЬ ОСВІТИ, НАУКИ І КУЛЬТУРИ (ЮНЕСКО) (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization; Organisation des Nations Unies pour l'éducation, la science et la culture – UNESCO) – міжнародна міждержавна організація, утворена 16 листопада 1945 р. Лондонською конференцією міністрів освіти союзних держав. Її учасники підписали засновницький акт – Статут **ЮНЕСКО** (багатосторонній договір універсального характеру), який набув чинності 4 листопада 1946 р. після його ратифікації 20 державами: Австралією, Бразилією, Грецією, Данією, Домініканською Республікою, Єгиптом, Індією, Канадою, Китаєм, Ліваном, Мексикою, Новою Зеландією, Норвегією, Саудівською Аравією, Сполученими Штатами Америки, Сполученим Королівством Великої Британії, Туреччиною, Францією, Чехословаччиною та Південноафриканською Республікою. **ЮНЕСКО** змінила Міжнародний інститут інтелектуальної співпраці, заснований 9 серпня 1925 р.

Основною метою **ЮНЕСКО** згідно зі Статутом є сприяння зміцненню миру й безпеки через розширення співробітництва народів у сфері освіти, науки та культури в інтересах забезпечення справедливості, законності й прав людини, а також основних свобод, проголошених у Статуті ООН, для всіх народів незалежно від раси, статі, мови чи релігії. Місія **ЮНЕСКО** полягає у сприянні зміцненню миру, подоланню бідності, сталому розвитку й міжкультурному діалогу за допомогою освіти, науки, культури, комунікації та інформації. З цією метою **ЮНЕСКО** виконує такі функції: перспективні дослідження щодо необхідних у майбутньому

форм освіти, науки, культури й комунікацій; поширення, передача та обмін знаннями через наукові дослідження, підготовку кадрів і викладання; нормотворча діяльність у формі підготовки та прийняття міжнародних конвенцій і рекомендацій; надання послуг експертів державам-учасницям для визначення їх політики у сфері освіти, науки і культури; сприяння державам-учасницям в обміні спеціальною інформацією; а також розробка й здійснення соціальних програм; організація світових Конференцій з проблем освіти, науки й культури; охорона пам'яток історії й культури; публікації з питань освіти й культури.

Діяльність **ЮНЕСКО** здійснюється за допомогою міжнародного інтелектуального співробітництва, взаємодопомоги, сприяння справі миру. У центрі уваги **ЮНЕСКО** перебувають два глобальних пріоритети: Африка та гендерна рівність, а також низка всеосяжних цілей: якісна освіта та навчання впродовж життя; мобілізація наукового знання в інтересах сталого розвитку; розв'язання соціальних та етнічних проблем; заохочення культурного розмаїття, міжкультурного діалогу та культури світу; побудова інклюзивних товариств знання за допомогою інформації і комунікації. **ЮНЕСКО** реалізує цілу низку довгострокових широкомасштабних міжнародних програм і проєктів у таких галузях, як океанографія, екологія, гідрологія, відновлювані джерела енергії, геологічна кореляція, науково-технічна інформація, інформатика, комунікація, біоетика, управління соціальними перетвореннями, повернення культурних цінностей, збереження всесвітньої культурної і природної спадщини, професійно-технічна освіта, освіта для XXI ст. тощо. Найбільш важливими програмами **ЮНЕСКО** є програма ліквідації неписьменності; програма технічної допомоги; програма “Наука, технологія й суспільство”; програма “Людина й біосфера” (“Man and Biosphere” – MAB); загальна програма інформації; міжнародна програма розвитку комунікацій; програма “Початкова освіта для всіх”; програма перекладів **ЮНЕСКО** (переклад найславніших творів світової літератури) тощо. Для координації міжнародної співпраці з реалізації цих програм створені та функціонують відповідні міждержавні комітети та ради, до складу яких входить встановлена кількість

представників. У своїй роботі **ЮНЕСКО** спирається на комітети, міжнародні комісії й інші органи, що діють під її егідою. Серед них: Міжнародна комісія з історії наукового і культурного розвитку людства, Міжнародна океанографічна комісія, Комісія з культури і розвитку, Міжнародна комісія з питань шкільної освіти в XXI сторіччі, Міжнародне бюро з питань шкільної освіти в Женеві, Міжнародний інститут планування освіти в Парижі, Інститут **ЮНЕСКО** з питань виховання в Гамбурзі.

Керівними органами **ЮНЕСКО** є Генеральна конференція, Виконавча рада і Секретаріат, діяльність яких детально описана в Статуті.

Генеральна конференція включає представників усіх держав-членів Організації. Керівництво кожної держави-члена призначає не більше від п'яти представників, що обираються за консультацією з Національною комісією, якщо вона існує, або з освітніми і культурними установами. Генеральна конференція збирається на чергові сесії раз на два роки. Вона може збиратися на позачергову сесію за власним рішенням, за рішенням Виконавчої ради або на вимогу не менше ніж однієї третини держав-членів. В її роботі беруть участь держави-члени та члени-співробітники. Для участі у роботі Генеральної конференції також запрошуються як спостерігачі держави, які не є членами **ЮНЕСКО**, міжурядові організації, неурядові організації та фонди. Кожна держава-член має один голос на Генеральній конференції незалежно від чисельності народонаселення та розміру його внеску до бюджету. Генеральна конференція визначає напрям і загальну лінію діяльності **ЮНЕСКО**; приймає програму та бюджет **ЮНЕСКО** на наступні два роки; обирає членів Виконавчої ради раз на чотири роки і призначає Генерального директора. Генеральна конференція скликає в разі необхідності міжнародні конференції держав з питань, що стосуються освіти, суспільних і гуманітарних наук і поширення знань; неурядові конференції з тих самих питань можуть скликатися Генеральною конференцією або Виконавчим комітетом відповідно до затверджених правил. Генеральна конференція затверджує свої Правила процедури; спеціальні і технічні комісії та інші допоміжні органи. Робочими мовами Генеральної конференції є англійська, арабська, іспанська, китайська, російська і французька.

Виконавча рада – керівна рада **ЮНЕСКО**. Готує роботу Генеральної конференції та здійснює нагляд за належною реалізацією своїх рішень. Функції та обов'язки Виконавчої ради в основному визначені у Статуті та Правилах процедури або в Директивах, прийнятих Генеральною конференцією. Доповненням до цих нормативних положень слугують резолюції Генеральної конференції. Раз на два роки Генеральна конференція доручає Виконавчій раді виконання конкретних завдань. Проте голова Виконавчої ради може скликати її на позачергову сесію за власною ініціативою або на вимогу шести членів ради. В період між двома черговими сесіями Генеральної конференції Виконавча рада може здійснювати консультативні функції при ООН за умови, що питання, за якими вимагається висновок, уже розглядалося Конференцією або коли рішення питання вже впливає із постанов Конференції. Інші функції визначаються угодами між **ЮНЕСКО** та Організацією Об'єднаних Націй, спеціалізованими установами та іншими міжурядовими організаціями. Генеральна конференція обирає 58 членів Ради. Кандидати обираються, зокрема, з урахуванням різноманітності культур, які вони представляють, та їх географічного представництва. Питання забезпечення рівноваги між регіонами світу є предметом складних переговорних процедур і свідчить про універсальний характер **ЮНЕСКО**. Виконавча рада збирається два рази на рік.

Секретаріат є виконавчим органом **ЮНЕСКО**. Він складається з Генерального директора і призначеного необхідного персоналу, налічує 1514 цивільних службовців, з яких 645 працює у 73 регіонах, бюро та підрозділах **ЮНЕСКО** і здійснює затверджену Генеральною конференцією Програму. Структура Секретаріату включає низку спеціальних підрозділів, зокрема офіс міжнародних стандартів і правничої діяльності, бюро стратегічного планування, бюджетне, інформаційне та координаційне бюро, сектори освіти, природничих наук, соціальних та гуманітарних наук, культури, комунікацій та інформації, зовнішніх зносин та співробітництва, загального адміністрування тощо. Очолює Секретаріат найвища посадова особа **ЮНЕСКО** – Генеральний директор, який обирається строком на 6 років. Секретаріат складається із співробітників, що призна-

чаються Генеральним директором. Відповідно до політики децентралізації понад 680 співробітників працюють у 58 підрозділах **ЮНЕСКО** в різних країнах світу.

Взаємодія держав-учасниць з **ЮНЕСКО** здійснюється через: постійні представництва при **ЮНЕСКО**, які мають статус дипломатичних установ; національні комісії у справах **ЮНЕСКО** (в усіх державах-учасниках). На сьогодні членами Організації є 191 держава. Штаб-квартира **ЮНЕСКО** розміщена в Парижі. Всі діючі та асоційовані члени **ЮНЕСКО** організовані в п'ять регіональних груп: Африка, Ліга арабських держав, Азія і Тихий океан, Європа і Північна Америка, Латинська Америка і країни Карибського басейну. Основою розподілу є, насамперед, географічні чинники. Багато програм і тематичних напрямів роботи **ЮНЕСКО** формують регіональні мережі, спрямовані на вирішення проблем, специфічних для регіону. Діяльність регіональних мереж узгоджується з національними представництвами **ЮНЕСКО**, регіональними бюро та штаб-квартирою. Регіональні бюро **ЮНЕСКО** надають спеціалізовану підтримку кластерним і національним офісам організації. Усього налічується 10 регіональних бюро **ЮНЕСКО**, що працюють у галузях освіти, науки і культури. Основу структури **ЮНЕСКО** становить кластерна система. 27 кластерних офісів організації працюють зі 148 країнами-членами і здійснюють взаємодію між країнами в кластері з питань, що належать до компетенції **ЮНЕСКО**, взаємодія з різними структурами ООН щодо виконання спільних проектів, а також здійснюють взаємодію з іншими офісами організації з різних напрямів діяльності. Винятком з кластерної системи є 27 національних офісів, покликаних обслуговувати 9 найбільш густонаселених країн світу, а також постконфліктні зони.

12 травня 1954 р. членом **ЮНЕСКО** стала Україна. Координацію співпраці українських інституцій з **ЮНЕСКО** покладено на Національну комісію України у справах **ЮНЕСКО** – міжвідомчий орган при МЗС України, створений Указом Президента України від 26 березня 1996 р. З грудня 1962 р. в Парижі функціонує Постійне представництво України при **ЮНЕСКО**. Метою співробітництва України з **ЮНЕСКО** є зміцнення інтелектуального потенціалу країни та за-

лучення його до загальносвітових процесів у гуманітарній сфері, а також використання в національних інтересах можливостей і ресурсів **ЮНЕСКО** та міжнародного досвіду співпраці у галузях її компетенції – освіти, науки, культури, навколишнього середовища, інформації та комунікації. Одним з важливих аспектів, який визначає активність України та її роль у діяльності **ЮНЕСКО**, є участь у керівних та програмних органах **ЮНЕСКО**. За період членства в **ЮНЕСКО** Україна тричі обиралася до керівного органу Організації – Виконавчої ради: 1981-1985 рр., 1995-1999 рр. та 2001-2005 рр. Наразі Україна подала свою кандидатуру для обрання до Виконавчої ради **ЮНЕСКО** на період 2011-2015 рр. під час виборів у процесі 36-ї сесії Генеральної конференції Організації у жовтні 2011 року.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2009. – (Серія “Бібліотека державного службовця у галузі європейської інтеграції”); *Інститути ЄС і НАТО*. Глосарій основних термінів та понять : навч. посіб. / уклад. : І. В. Артьомов, Д. В. Вітер, О. М. Руденко та ін. – Ужгород : Ліра, 2007. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”); *Максимов В. В.* Організація об’єднаних націй з питань освіти, науки і культури / В. В. Максимов // *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : “Укр. енцикл.”, 2002. – Т. 4; *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, О. М. Руденко та ін. – Ужгород : Ліра, 2009. – (Серія “Євроінтеграція : укр. вимір”); *Міжнародні організації* : навч. посіб. / за ред. Ю. Козака, В. Ковалевського, Н. Логвинової. – К. : Центр учб. л-ри, 2011; *Національна комісія України у справах ЮНЕСКО*. – Режим доступу : <http://unesco.org.ua/ua/about/activity/>; *Організація Об’єднаних Націй по вопросам образования, науки и культуры. Основные док.* – Париж, 2004. – Режим доступа : <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001337/133729r.pdf>; *Офіційний веб-сайт Міністерства закордонних справ України*. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua>; *Статут Організації Об’єднаних Націй з питань освіти, науки і культури*. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>; *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*. – Режим доступу : <http://www.unesco.org/new/en/unesco/>

Руденко О.М.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ’ЄДНАНИХ НАЦІЙ З ПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ (ЮНІДО) – спеціалізована установа ООН, яка має на меті сприяти промислового розвитку та

міжнародному промислового співробітництва. Діяльність **ЮНІДО** спрямована на підвищення якості життя незаможного населення світу шляхом використання своїх сукупних глобальних ресурсів та досвіду в таких трьох тематичних сферах: боротьба з бідністю на основі виробничої діяльності; створення торговельного потенціалу; енергетика та навколишнє середовище.

ЮНІДО була створена в 1966 р., а спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй стала в 1985 р. У співпраці з 173 державами-членами, в тому числі і Україною, в рамках загальної системи ООН **ЮНІДО** відповідає за сприяння промислового розвитку всіх країн, що розвиваються. Центральні установи **ЮНІДО** розміщені у Відні (Австрія), але свою діяльність Організація здійснює в усьому світі.

Головною метою **ЮНІДО** є сприяння ефективному промислового розвитку в рамках цілісного підходу до розвитку людського потенціалу. Для цього **ЮНІДО** підтримує тісні партнерські відносини з такими організаціями системи Організації Об'єднаних Націй, як Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), Продовольча і сільськогосподарська організація (ФАО), Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР), Програма Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (ЮНЕП) тощо. Центральну роль у діяльності Організації відіграють також співпраця та взаємодія з державними установами, що доповнюють її діяльність, міжнародними фінансовими інститутами та глобальними і регіональними банками розвитку. Крім того, **ЮНІДО** активно співпрацює з установами, що надають допомогу на двосторонній основі, приватними підприємствами, громадянським суспільством і науковими колами.

ЮНІДО працює спільно з багатьма своїми партнерами для досягнення цілей розвитку, включаючи конкретні сфери діяльності, в тому числі охорону навколишнього середовища та боротьбу зі зміною клімату.

ЮНІДО є одним з найбільших постачальників, пов'язаних з торгівлею послугами у сфері розвитку, пропонує консультації з конкретних питань і комплексне технічне співробітництво у таких сферах, як забезпечення конкурентоспроможності, модернізація і переоснащення промислових підприємств,

дотримання стандартів міжнародної торгівлі, експериментальні методи та метрологія.

Серед найбільш важливих завдань – реалізація цілей розвитку, сформульованих у Декларації тисячоліття. Хоча промисловий розвиток впливає на досягнення усіх цілей, Організація приділяє особливу увагу таким цілям.

Викорінення крайньої бідності та голоду. Робота **ЮНІДО** в цій сфері зосереджена на сприянні зростанню за допомогою промисловості з метою позбавити людей злиднів.

ЮНІДО надає всеосяжний комплекс послуг, сконцентрованих на заохоченні створення робочих місць і забезпечення доходу з метою подолання проблеми бідності. Ці послуги враховують особливі потреби країн, що розвиваються, і варіюються від консультацій з питань промислової політики до розвитку підприємництва, малих і середніх підприємств, і від сприяння інвестуванню та передачі технологій до розвитку сільської енергетики у виробничих цілях.

Заохочення рівності чоловіків і жінок та розширення прав і можливостей жінок. Участь жінок у виробничих секторах, особливо як підприємців, стимулюється **ЮНІДО** за допомогою програмної та інституційної підтримки, а також створення потенціалу.

Забезпечення екологічної стабільності.

ЮНІДО сприяє охороні навколишнього середовища шляхом зниження рівня промислового забруднення, пошуку нових і більш екологічно чистих технологій для промисловості та стимулювання використання відновлюваних джерел енергії й енергозбереження. **ЮНІДО** пропагує стійкі структури промислового споживання і виробництва, з тим щоб відокремити один від одного процеси економічного зростання і погіршення стану навколишнього середовища. **ЮНІДО** є провідним постачальником послуг з підвищення енергоефективності в промисловості і заохочення використання відновлюваних джерел енергії. Вона також надає країнам, що розвиваються, сприяння в укладанні багатосторонніх природоохоронних угод при одночасному досягненні їх економічних і екологічних цілей.

У цей час до складу **ЮНІДО** входить 173 держави-члени, у тому числі й Україна. Діяльність **ЮНІДО** визначають три директивних органи: Генеральна конференція, Рада з промислового розвитку і Комітет з програмних і бюджетних питань.

Генеральна конференція – вищий директивний орган Організації – проводиться один раз на два роки, в її роботі беруть участь всі держави-члени **ЮНІДО**. Вона визначає керівні принципи і політику, затверджує бюджет і програму роботи **ЮНІДО** та призначає Генерального директора. Генеральна конференція обирає також представників у Раду і Комітет з програмних і бюджетних питань.

Рада з промислового розвитку, до складу якої входять 53 члени, у тому числі й Україна, проводить моніторинг здійснення програми роботи, регулярного і оперативного бюджетів та виносить на розгляд Генеральної конференції рекомендації з питань політики, включаючи призначення Генерального директора. Комітет з програмних і бюджетних питань, до складу якого входять 27 членів, є допоміжним органом Ради, який проводить сесію раз на рік і надає допомогу Раді у підготовці та розгляді програми роботи, бюджету та інших фінансових питань.

Як глобальний форум **ЮНІДО** акумулює і поширює інформацію з питань промисловості та створює основу для того, щоб різні учасники діяльності у сфері розвитку – особи, відповідальні за прийняття рішень у державному і приватному секторах, організації громадянського суспільства і міжнародне співтовариство в цілому – могли зміцнювати співробітництво, вести діалог і розвивати партнерські відносини для вирішення поставлених перед ними завдань.

Як установа з питань технічного співробітництва **ЮНІДО** розробляє і здійснює програми надання своїм клієнтам підтримки у сфері промислового розвитку, а також пропонує спеціалізовані послуги з питань розробки програм з урахуванням індивідуальних потреб. Ці дві основні функції одночасно є взаємодоповнюючими і взаємообумовленими.

Надані **ЮНІДО** послуги характеризуються тим, що їх можна легко включати в пакети послуг конкретним країнам, а залучення до їх здійснення учасників на місцях забезпечує індивідуальний підхід. Комплексні послуги **ЮНІДО** охоплюють такі сфери, як: управління промисловістю і статистика; сприяння інвестуванню та передачі технологій; конкурентоспроможність промисловості і торгівля; розвиток приватного сектору; агропромисловість; стійка енергетика та зміна клімату; Монреальський протокол (речови-

ни, що руйнують озоновий шар); раціональне природокористування.

Літ.: *Офіційний сайт ЮНІДО*. – Режим доступу : <http://www.unido.org/>

Київцев О.В.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ (див. *НАТО*).

ОРГАНІЗАЦІЯ СХІДНОКАРИБСЬКИХ ДЕРЖАВ (англ. Organisation of Eastern Carribean States, OECS) – організація створена на основі Договору в 1981 р. з метою сприяння розвитку економічного і політичного співробітництва, економічної інтеграції, узгодження зовнішньої політики. Членами ОСКД є 7 держав: Антигуа і Барбуда, Гренада, Домініка, Монсеррат, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія; Асоційованими членами – Ангілья та Віргінські Британські острови.

Усі держави **ОСД** є також членами **КАРІКОМ** і фактично на їх території створено спільний ринок шляхом усунення бар'єрів для вільного руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили.

Підставою для функціонування організації є Бассетерський Договір, а основну координуючу роль відіграє Секретаріат, управління яким здійснює Генеральний Директор. Також створений Східнокарибський верховний суд, що розглядає судові справи в рамках цього об'єднання. Для стимулювання торгівлі та інвестицій створені: східнокарибська служба сприяння інвестиціям; східнокарибське агентство з розвитку експорту; координаційний центр сільськогосподарської диверсифікації; розвиток природних ресурсів і природокористування.

Держави мають єдину валюту – східнокарибський долар. Операції з валютою здійснюються через Східно-Карибський Центральний банк (ЕССВ), створений в 1983 р. і розміщений на острові Сент-Кітс. Центральний Банк має виняткове право випуску банкнот і монет на території держав-членів організації. Східнокарибський долар перебуває в обігу в семи державах і в Ангільї. На території Британських Віргінських островів як валюта використовується долар США.

Літ.: *Офіційний сайт ОСД*. – Режим доступу : <http://www.oecs.org/>

Стрельцов В.Ю.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЧОРНОМОРСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (ОЧЕС)

– міжнародна регіональна організація, створена за ініціативи президента Туреччини Т.Озала, висунутої наприкінці 1990 р. Його проектом передбачалося досягнення таких цілей: інтеграції причорноморського регіону у світову економіку; взаємовигідного використання традиційних зв'язків країн Причорномор'я між собою і країнами прилеглих регіонів (Азії, Близького Сходу, Європи); забезпечення переходу до ринкової економіки посткомуністичних країн шляхом багатостороннього економічного співробітництва.

25 червня 1992 р. було підписано Стамбульську декларацію про Чорноморське економічне співробітництво (ЧЕС) і Босфорську заяву, які створили правову основу інтеграційних процесів у Чорноморському регіоні. Декларацію підписали 11 країн: Азербайджан, Албанія, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Туреччина, Україна. Метою ЧЕС було визначено створення трансрегіональної інтеграційної системи співробітництва.

Відповідно до документів ЧЕС є організацією, що базується на принципах, закріплених у Гельсінському Заключному Акті та інших документах, прийнятих у рамках ОБСЄ, зокрема в Паризькій хартії “Для нової Європи”. Організація поділяє загальнолюдські цінності, такі як демократія, права та свободи людини, економічна свобода і соціальна справедливість та рівна безпека для всіх країн-учасниць. Декларація наголошує, що належність до ЧЕС не є перешкодою для участі та співпраці з іншими регіональними організаціями. Таким чином, ЧЕС – це відкрита структура, мета якої – налагодження багатостороннього взаємовигідного співробітництва та входження у світове господарство як вищий ступінь інтеграції.

5 червня 1998 р. під час Ялтинського саміту глав держав і урядів країн-учасниць ЧЕС був підписаний Статут **ОЧЕС**. З набуттям 1 травня 1999 р. чинності цим документом структура трансформувалася у повноцінну міжурядову регіональну організацію. Статут складається з десяти розділів: “Загальні положення”, “Принципи і галузі співробітництва”, “Участь”, “Зустрічі на вищому рівні”, “Головні та допоміжні органи”, “Кворум і прийняття рішень”, “Органи, пов'язані з

ЧЕС”, “Фінансові положення”, “Заключні положення”.

Принципи та цілі **ОЧЕС**: діяти у дусі дружби і добросусідства і зміцнювати взаємоповагу і довіру, діалог і співробітництво між державами; сприяти розвитку та диверсифікації дво- та багатостороннього співробітництва на основі принципів і норм міжнародного права; поліпшувати умови підприємницької діяльності та заохочувати власну і колективну ініціативу підприємців та компаній, що безпосередньо беруть участь у процесі економічного співробітництва; розвивати економічну співпрацю, не порушуючи міжнародні зобов'язання держав-членів, включаючи зобов'язання, що випливають з їх членства у міжнародних організаціях чи інституціях об'єднувального або іншого характеру і не перешкоджають розвитку їх відносин з третіми сторонами; враховувати конкретні економічні умови та інтереси держав-членів; заохочувати до участі в процесі економічного співробітництва **ОЧЕС** інші зацікавлені держави, міжнародні економічні та фінансові інституції, а також підприємства та компанії.

Стратегічними напрямками співробітництва в рамках **ОЧЕС** є: торгівля та економічний розвиток, банківська справа та фінанси, зв'язок, енергетика, транспорт, сільське господарство та агропромисловість, охорона здоров'я і фармацевтика, охорона навколишнього середовища, туризм, наука і техніка, обмін статистичними даними та економічною інформацією, співробітництво між митними та прикордонними органами, контакти між людьми, боротьба з організованою злочинністю, незаконною торгівлею наркотиками, зброєю та радіоактивними матеріалами, боротьба з тероризмом, нелегальною міграцією та інші напрями, окремо схвалені рішеннями Ради.

Як зазначалося, **ОЧЕС** є відкритою інституцією і в процесі розвитку ЧЕС, а потім – **ОЧЕС** статус спостерігача в організації був отриманий: у 1992 – Польщею, у 1993 – Тунісом, Ізраїлем, Єгиптом, Словаччиною, у 1995 – Італією, Австрією, у 1999 – Францією та Німеччиною. Низка країн заявила про свій намір приєднатися до **ОЧЕС** або набути статус спостерігача в організації.

Модель економічного співробітництва у рамках Організації зорієнтована, передусім, на розвиток ділових зв'язків за підтримки на

державному рівні шляхом забезпечення умов для вільного пересування товарів, послуг та капіталів.

Вищим органом **ОЧЕС** є Рада міністрів закордонних справ (до набуття чинності Статутом **ОЧЕС** – Нарада міністрів закордонних справ). Засідання Ради відбуваються двічі на рік. Діючий голова координує всю діяльність у рамках ЧЕС та забезпечує належне проведення заходів ЧЕС, а також виконання прийнятих резолюцій і рішень. Посада головуючого підлягає ротации кожні півроку відповідно до англійської абетки. Рішення Ради приймаються консенсусом.

До повноважень Ради відносять: питання стосовно функціонування ЧЕС; справи, передані допоміжними органами; рішення стосовно членства і статусу спостерігача; зміна правил та процедури; заснування допоміжних органів у межах ЧЕС, визначення їх компетенції, визначення, зміна або анулювання їх мандатів; обговорення будь-яких питань у межах своєї компетенції.

З метою координації взаємодії між країнами-членами **ОЧЕС** у визначених Статутом напрямках співробітництва були створені робочі групи, які вважаються основними допоміжними органами Організації. В рамках Організації зараз функціонують робочі групи з таких питань: організаційних; банківської та фінансової діяльності; транспорту; зв'язку; торгівлі і промислового розвитку; сільського господарства; обміну економічною інформацією та статистичними даними; екології; науки і технології; туризму; енергетики; охорони здоров'я і фармацевтики; співробітництва у надзвичайних ситуаціях; боротьби зі злочинністю тощо. Крім зазначених постійних робочих груп, створюються також тимчасові робочі групи експертів з конкретних питань.

Під керівництвом Діючого голови ЧЕС функціонують Комітет найвищих посадових осіб та Постійний міжнародний секретаріат.

Комітет найвищих посадових осіб розглядає діяльність допоміжних органів, оцінює виконання рішень та рекомендацій Ради та розробляє рекомендації і пропозиції для подання їх Раді; обговорює питання, пов'язані з координацією та співробітництвом з відповідними органами ЧЕС, інформує Раду щодо цих питань і виробляє, якщо потрібно, рекомендації та пропозиції; вивчає організаційні аспекти діяльності ЧЕС, бере участь

у розробці попереднього плану заходів, приймає рішення з відповідних питань, крім питань, що належать до компетенції Ради та Діючого голови; подає річний бюджет ЧЕС до Ради для ухвалення; призначає експертів до спеціалізованої підгрупи для виконання бюджетного аудиту.

Постійний міжнародний секретаріат є виконавчим органом. Існують також інші органи, пов'язані з ЧЕС, які мають власні бюджети і виконують функції згідно з основними документами ЧЕС. Це Парламентська асамблея ЧЕС, Ділова рада, Чорноморський банк торгівлі та розвитку, Наукове співробітництво та центри-філії ЧЕС.

У рамках Організації також підписано низку регіональних угод: Додатковий протокол про привілеї та імунітети **ОЧЕС** (м. Тбілісі, від 30 квітня 1999 р.; ратифікований Україною 26 січня 2001 р.), Угода про співробітництво у боротьбі зі злочинністю, зокрема організованою (м. Корфу, від 2 жовтня 1998 р.) та Додатковий протокол до цієї Угоди (м. Київ, від 15 березня 2002 р.), Угода про співробітництво у галузі запобігання та ліквідації наслідків природних та техногенних катастроф (м. Сочі, від 15 квітня 1998 р.), Угода між **ОЧЕС** та Урядом Турецької Республіки про Штаб-квартиру **ОЧЕС** (м. Кишинів, від 27 квітня 2000 р.), Угода між **ОЧЕС** та Урядом Турецької Республіки про Штаб-квартиру Парламентської Асамблеї (ПА) ЧЕС (м. Київ, від 25 квітня 2002 р.).

На сьогодні згідно з пріоритетними напрямами співробітництва держав-членів **ОЧЕС** передбачено: створити режим вільного руху товарів, послуг, капіталів для стимулювання економічних контактів, розширення меж виробничої кооперації та спільних інвестицій у сфері взаємних інтересів; сформувати інфраструктури бізнесу – мережі банків і ділових центрів для фінансування та інформаційної підтримки як державних інвестицій, так і приватного бізнесу в інфраструктурних проектах, зокрема Чорноморському комерційно-інвестиційному банку ЧЕС; спорудити спільними зусиллями об'єкти інфраструктури, розширити співробітництво на транспорті; модернізувати та створити нові транспортні комунікації, перейти на сучасні транспортно-перевантажувальні й складські технології; організувати та розвинути паромне сполучення між Іллічівськом та одним з портів Туреччини, створити транспортно-

експедиторські фірми для обслуговування ЧЕС, забезпечити координацію у завантаженні судноремонтних заводів регіону; розвинути транспортно-експедиторське співробітництво на автотранспорті, створити необхідну інфраструктуру, розширити залізничне та повітряне сполучення між країнами ЧЕС; комплексно використовувати й охороняти біологічні, мінеральні та водні ресурси Чорного моря; налагодити співробітництво у розвитку паливно-сировинної бази регіону, раціонально використовувати енергію, спільно фінансувати енергетичні об'єкти, розбудовувати газо- і нафтопроводи, модернізувати нафтопереробні підприємства, спорудити термінали на березі Чорного моря для приймання нафти і зрідженого газу, запровадити нові й реконструювати старі вугільні підприємства, використовувати нетрадиційні джерела енергії; провести кооперацію у розвитку уніфікованої митної системи країн регіону, створити повноцінну систему багатосторонніх розрахунків і у подальшому організувати Чорноморський платіжний союз; підтримувати співробітництва країн Причорномор'я у процесах приватизації, підприємництва, зміцнення малого і середнього бізнесу.

Літ.: *Міжнародні організації* : навч. посіб. / за ред. О. С. Кучика. – 2-ге вид. – К. : Знання, 2007; *Ломагин Н. А. Международные организации: Теория и практика деятельности* / Н. А. Ломагин. – М. : [б. и.], 2006; *Циганкова Н. Міжнародні організації* : навч. посіб. / Н. Циганкова, О. Гордєєва. – К. : КНЕУ, 2001.

Шамраєва В.М.

ОТТОН I ВЕЛИКИЙ (912–973) – німецький король з 936 р., імператор Священної Римської імперії з 962 р. Був другим представником Саксонської династії на престолі Східно-Франкського королівства. Спираючись на досягнення свого батька – Генріха I Птахолова (919–936), суттєво зміцнив королівську владу, унаслідок низки громадянських воєн і шлюбних союзів реінтегрував герцогства, що відколотися: Франконію, Швабію (колишня Алеманія), Баварію та Ло-

тарингію. У боротьбі за зміцнення королівської влади активно використовував церкву. Оттонівська імперська церковна система, з її тісною спільною між королем і церквою, означала, що могутність володаря залежала від його вміння контролювати найвищі посади в церкві. І хоча така система була вигідна насамперед королям, вона служила й на користь церкви.

Проводив активну зовнішню політику: продовжувалися спроби захоплення земель західних слов'ян – лютичів, ободритів і лужицьких сербів, у 955 р. завдав поразки угорцям на р. Лехі (поблизу м. Аугсбург), після якої вони припинили свої набіги на Західну Європу і почали приймати християнство. Але особливо його увагу привертала Італія, яка в X ст. в політичному відношенні була, мабуть, найбільш роздробленою країною в Європі. Проте, незважаючи на політичну роздробленість, там відбувався інтенсивний розвиток міського життя. Порівняно з Німеччиною, де міста, ремесла й торгівля в X ст. відігравали незначну роль, Італія була країною величезних багатств і достатку.

В результаті трьох італійських кампаній – 951–952, 961–965, 966–972 рр. – Оттон I забезпечив відновлення імперського зв'язку між Німеччиною й Італією і в 962 р. коронувався імператорською короною. Як раніше Карл Великий, він був проголошений імператором римським. Офіційна назва нової імперії була “Священна Римська імперія”, пізніше, в XV ст., до цієї формули було додано “германської нації”. Як з цього приводу жаргував Вольтер, вона не була ані священною, ані римською, ані імперією. Це була друга спроба після Карла Великого об'єднати західнохристиянський світ в єдиній християнській імперії.

Ставши імператором, у 964 р. усунув з римського престолу папу Іоана XII і посадив на нього слухняного наступника. Зажадав, щоб усі наступні папи обиралися лише з його дозволу і присягали на вірність йому та його наступникам. Протягом наступного століття папи інтегрувалися в церковну систему імперії, й імператори привласнили собі право затверджувати їхні вибори, а іноді й призначати їх особисто. На ту пору, зазначає Джозеф Лінч, латинський папа навряд чи був незалежніший за константинопольського патріарха.

Хоча в зовнішній політиці Оттона I та його наступників – Оттона II (973–983) і Оттона III (983–1002) на першому місці стояла Італія,

однак лідерство Саксонського дому в Німеччині, підкреслює Норман Дейвіс, змістило центр тяжіння відновленої імперії на Схід і вона за підтримки Риму активно займалася місіонерською діяльністю, поширюючи свою владу і віру в Європі. Важливим кроком на цьому шляху стало заснування в 968 р. Оттоном I на захоплених землях полабських слов'ян архієпископства Магдебурзького з шістьма єпархіями для загального керівництва місіонерською діяльністю у Східній Європі. Саме з ім'ям Оттона I пов'язане призначення в 962 р. на прохання княгині Ольги "єпископом руським" Адальберта.

За імператора Оттона III та папи Сильвестра II (999–1003) набрала силу ідея створення універсальної християнської держави, главою якої мав стати імператор, а співправителем – підпорядкований йому у світських справах папа. Ці плани передбачали розбудову нової західноримської імперії з включенням до неї слов'янських держав на рівноправних засадах. Оттонові III довелося відкинути наміри свого діда Оттона I інтегрувати в свою імперію слов'янські народи, використовуючи християнство як засіб німецької експансії. Цей німецький наступ зустрів запеклий опір полабських слов'ян і викликав ненависть до завойовників. Тепер, згідно з новим планом, імператор і папа мали очолити федерацію вільних християнських народів. Один – як репрезентант світської влади, другий – духовної. Межі цього союзу накреслив сам Сильвестр II: "Нашою, нашою є Римська імперія. Сили дасть нам багата овочами Італія, військовими силами Франція (Галлія) і Німеччина, не бракуватиме між нами також найхоробріших королівств Скіфії".

Під Скіфією, яку планувалося залучити до нового союзу християнських народів, малися на увазі передусім землі на північ від Чорного моря, тобто Русь та інші слов'янські держави. З цією метою налагоджувалися зв'язки з Польщею, Угорщиною і Чехією. Польща й Угорщина діставали власні митрополії, незалежні від Магдебурзької архієпископії: одна в Гнезно, інша – в Остригомі. Польський король Болеслав Хоробрий та угорський король Стефан I одержали від папи Сильвестра II право на створення у своїх державах самостійних церковних ієрархій. Направляються посольства від папи та імператора до Києва. Смерть Оттона III (1002) та Сильвестра II (1003) пере-

рвала втілення їхнього плану. Тим більше, що його реалізація зустріла сильну опозицію з боку королів Франції, Англії, німецьких герцогів, римської аристократії, не кажучи вже про Візантію. Лінію Оттона I та його наступників на посилення ролі імперії продовжили представники двох інших династій – Франконської (1024–1125) та Штауфенів (1138–1254), за яких розпочалася запекла боротьба між імператорами та папами.

Літ.: *Всемирная история*: в 10 т. / пл. ред. Е.М. Жуков. – М.: Соцэкгиз, 1957. – Т. 3; *Дейвіс Норман*. Європа: Історія / Норман Дейвіс; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К.: Основи, 2000; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції: навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К.: Міленіум, 2009; *Семенов В. Ф.* Історія середніх віків: учебник / В. Ф. Семенов. – Изд. 4-е. – М.: Просвещ., 1975; *Терещенко Ю. І.* Україна і європейський світ: Нарис історії від утворення Старокиїв. держави до кінця XVI ст.: навч. посіб. / Ю. І. Терещенко. – К.: Перун, 1996.

Прокопенко Л.Л.

ОФШОРНА ЗОНА (від англ. off shore – "поза берегом") – один з видів вільних економічних зон. Їх відносять до сервісних вільно-економічних зон, особливістю яких є створення для підприємців сприятливого валютно-фінансового та фіскального режимів, високий рівень та законодавчі гарантії банківської та комерційної таємниці, лояльність державного регулювання.

Синоніми **О.з.** – офшорний центр, безподаткова зона, податковий притулок, податкова гавань.

Під терміном "О.з." розуміють будь-яку країну з низькою або нульовою ставкою податку на всі або окремі категорії доходів, певний рівень банківської або комерційної секретності, мінімальну або повну відсутність резервних вимог центрального банку або обмежень у конвертованій валюті.

Крім того, більшість **О.з.** має відносно прості вимоги з ліцензування і регулювання фінансових компаній та інших фірм.

Особливістю офшорної юрисдикції є поширення пільгового режиму виключно на нерезидентні компанії, які не здійснюють діяльність на території юрисдикції і, що найважливіше, забезпечення ефективного режиму фінансової секретності.

Основні ознаки у визначенні **О.з.**:

Оподаткування. Багато офшорних юрисдикцій стягують податки, проте всі вони або

не стягують податок на прибуток взагалі, або стягують його тільки з певних категорій доходу, або стягують податок нижчий, ніж у тій країні, де платники є податковими резидентами. Відсутність податку на прибуток, як правило, є частиною політики залучення іноземного капіталу. У низці випадків податок на прибуток не вводиться внаслідок бідності значної частини населення. Багато податкових притулків у басейні Карибського моря є невеликими, малорозвиненими країнами з бідним населенням. У цих умовах країна може мати значно більший прибуток при низькому рівні податків і зборів. Важливою особливістю більшості офшорних територій є надання пільгового податкового режиму і виконання вимоги щодо проведення ділових операцій за межами країни, де офіційно зареєстрована офшорна компанія.

Фінансова секретність. Певний рівень секретності також характерний для офшорних юрисдикцій, як і для інших країн. Проте більшість країн не захищає цю інформацію від розслідування правоохоронними органами іноземної держави, особливо коли розслідування проводиться відповідно до міжнародного договору. Особливістю офшорних юрисдикцій є наявність надмірно жорстких правил захисту банківської і комерційної таємниці. Вони відмовляють у порушенні своїх бар'єрів секретності навіть тоді, коли є серйозне порушення законів іншої країни. З цього погляду розрізняють дві категорії офшорних юрисдикцій: країни, які відмовляють у послабленні своєї секретності, незважаючи на використання режиму секретності в злочинних цілях; країни, які дозволяють законні розслідування в належних випадках.

Валютний контроль. Офшорні юрисдикції мають, як правило, систему подвійного валютного контролю. В її основу покладена відмінність між резидентами і нерезидентами, а також між національною та іноземною валютами. Загальне правило: резиденти піддаються валютному контролю, а нерезиденти валютному контролю не піддаються. Проте нерезиденти піддаються звичайному контролю відносно місцевої валюти. З ком-

панією, створеною в офшорній юрисдикції, що належить нерезидентам і здійснює свою діяльність ззовні юрисдикції, поведуться як з нерезидентом з погляду валютного контролю. Відповідно іноземна особа може сформувати компанію в країні податкового притулку для здійснення бізнесу в інших юрисдикціях. У цьому разі компанія не підлягатиме валютному контролю в податковому притулку, оскільки вона не здійснює операції у валюті інших юрисдикцій і не займається бізнесом у певній офшорній юрисдикції.

Комунікації. Більшість офшорних юрисдикцій мають надійні засоби зв'язку – якісні телефонні, кабельні та телексі послуги зв'язку для з'єднання їх з іншими країнами. Багато хто має також регулярний повітряний зв'язок. Наприклад, є щоденні безпосадочні авіарейси між Каймановими Островами та Майамі та пряма лінія між Х'юстоном і Гранд Кайманом. Використання англійської мови як основної в карибських юрисдикціях і їх близькість до території США також сприяє їх особливій привабливості для жителів США і Канади.

Легкість доступу до зарубіжної банківської системи. Використання офшорних юридичних осіб дає можливість розміщувати капітал у твердій валюті в надійних банках стабільної країни. Великі секретарські компанії з визнаною міжнародною репутацією мають усталені зв'язки і можливість відкривати для своїх клієнтів рахунки в першокласних зарубіжних банках. Офшорній фірмі може бути відкритий валютний банківський рахунок у зарубіжному банку. Такий рахунок може використовуватися для безготівкових розрахунків, здійснення інших операцій (перекази, акредитиви, банківські гарантії) або для акумуляції неформальних фондів коштів як "скарбничка" грошей.

Літ.: Кміть В. М. Офшорні зони як інструмент міжнародної податкової конкуренції / В. М. Кміть, Л. П. Ткачик. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/znpnudps/2009_1/pdf/09kvmitc.pdf; Бозуленко О. Роль офшорної фінансової діяльності у світовій фінансовій системі / О. Бозуленко // Економіст. – 2008. – № 1. – С. 51-53.

Стрельцов В.Ю.

П

ПАКТ СТАБІЛЬНОСТІ І ЗРОСТАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (англ. Stability and Growth Pact) мав на меті гарантувати дотримання країнами-учасницями ЄС “бюджетної дисципліни” після впровадження єдиної валюти. Практично Пакт складається з резолюції Європейської Ради, ухваленої в Амстердамі 17 червня 1997 р., та двох постанов Раді міністрів ЄС від 7 липня 1997 р., які описують технічні деталі домовленостей щодо нагляду за бюджетом, координації економічних політик і штрафних санкцій у разі порушення бюджетної дисципліни. В резолюції Амстердамської Європейської ради три сторони – держави-члени, Комісія та Рада міністрів – взяли на себе зобов’язання повною мірою виконувати домовленості щодо нагляду за бюджетом і дотримання бюджетної дисципліни. Пакт надав Раді міністрів право вдаватися до покарання країни-учасниці, що не доклала достатньо зусиль для дотримання передбачених меж бюджетного дефіциту (3%). Спершу покарання передбачає безвідсотковий внесок на користь Спільноти; а якщо протягом двох років країна не виправила ситуацію, на неї може бути накладений штраф. Утім чітких правил щодо цих покарань немає, тож їх застосування чи незастосування залишається на розсуд Ради.

П.с.з.ЄС передбачає створення профілактичної системи раннього попередження для виявлення та корекції бюджетних зборів, комплекс стримуючих правил, що створять тиск на країн-членів для запобігання надмірним дефіцитам бюджетів, вживання ними власних заходів для виправлення таких ситуацій. Структура **П.с.з.ЄС**: Резолюція Ради ЄС в Амстердамі, Регламент РЄС про посилення нагляду за дотриманням статей бюджету та координацію економічної політики та нагляду за їх здійсненням, Регламент РЄС про прискорення введення процедури контролю за надмірним дефіцитом і розв’язання

пов’язаних з цим питань. Надійність економічного і валютного зближення країн-учасниць у рамках ЄВС має на увазі збереження в них низьких бюджетних дефіцитів на стійкій основі. Така бюджетна дисципліна допомагає утримувати короткострокові процентні ставки на низькому рівні, тим самим скорочуючи навантаження на грошову політику. Більше того, відповідальна бюджетна політика викликає сприятливу реакцію з боку фінансових ринків і таким чином може забезпечити більш низькі довгострокові ставки в рамках ЄВС. Та ж бюджетна дисципліна, що скорочує відносні розміри державного боргу, зменшуючи таким чином витрати на його обслуговування, дає змогу урядам реструктурувати свої витрати і спрямувати велику їх частку на пріоритети, пов’язані із забезпеченням економічного зростання і зайнятості на довгостроковій основі.

Положення Пакту жодним чином не змінюють “прохідних критеріїв” для участі в ЄВС, чи то в першій, чи в наступних “хвилях” країн, що приєднуються до нього. Більше того, він був погоджений на рівні ЄС у цілому, хоча його повномасштабне застосування торкається лише країн-учасниць Єврозони. Пакт передбачає двоєдиний підхід до проблеми, а саме створення профілактичної системи раннього попередження для виявлення і корекції бюджетних збоїв, перш ніж вони призведуть до перевищення бюджетним дефіцитом встановленої для нього стелі в 3% ВВП, а також комплексу “стримуючих правил”, покликаних чинити тиск на країни-учасниці з метою запобігання надмірним дефіцитам бюджету і прийняття ними власних заходів для швидкого виправлення такої ситуації у разі виникнення.

Літ.: *Vimpe L.* Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? / Л. Вітте. – К. : Заповіт, 2006; *Европейские страны СНГ: место в “Большой Европе”* / под ред. В. Грабовски, А. Мальгина, М. Наринского (отв.

ред.). – М. : Междунар. отношения, 2005; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Видавн. дім “Ін Юре”, 2001; *Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін* : навч. посіб. / І. Я. Тодоров, В. В. Пашутін, В. П. Філонов, В. М. Субботін. – 2-ге вид., випр. – К. : Знання, 2008; *Право Європейського Союзу* : навч. посіб. / В. М. Бесчасний, І. Я. Тодоров, В. П. Філонов, В. М. Субботін. – К. : Знання, 2010; *Тодоров І. Я.* Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти : монографія / І. Я. Тодоров. – Донецьк, 2006.

Тодоров І. Я.

ПАН’ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ – громадське об’єднання на чолі з графом Р.Куденхов-Калергі, найбільш потужне серед рухів, що ставили за мету створення “Сполучених Штатів Європи”. Створений за рішенням першого Пан’європейського конгресу, який відбувся у Відні в жовтні 1926 р. В його роботі взяли участь близько 2 тис. учасників із 24-х країн. З метою підкреслення традиції європейської ідеї зала засідань конгресу була прикрашена портретами Яна Амоса Коменського, абата Ш.Сен-П’єра, І.Канта, Ф.Ніцше, Дж.Мадзіні, Наполеона, В.Гюго. Конгрес визначив основні напрями розбудови європейської конфедерації, які полягали у створенні військового альянсу, поетапному утворенні митного союзу, спільному використанні колоній європейських держав, уведенні єдиної грошової одиниці, налагодженні співробітництва європейських та інших держав у рамках Ліги націй. Основне завдання пан’європейського руху учасники конгресу вбачали в поширенні ідеї єдиної Європи серед парламентарів, урядовців, представників промислових і громадських кіл з метою утворення в перспективі Сполучених Штатів Європи. Багато в чому передбачаючи майбутнє, Р.Куденхов-Калергі підкреслював, що поки в цю мету вірять тисячі – вона залишається утопією, коли в неї повірять мільйони – вона стане політичною програмою, а коли в неї почнуть вірити сотні мільйонів – вона стане дійсністю. На перетворення цієї мети в дійсність мала спрямовуватися діяльність **П.с.**, відділення якого почали створюватися у багатьох європейських країнах. Було створене навіть міжнародне Товариство підтримки Пан Європи, яке очолював промисловець зі Штутгарта Роберт Бош.

Штаб-квартира **П.с.** знаходилася у Відні в колишньому імператорському палаці Хофбург, його відділи діяли в Австрії, державах Балтії, Німеччині, Польщі, Франції, Чехословаччині та інших країнах. Регулярно скликались Пан’європейські конгреси: Берлін (1930), Базель (1932), Відень (1935), Нью-Йорк (1943).

Серед учасників руху можна назвати відомих політиків: Конрада Аденауера, Едуарда Бенеша, Едуарда Даладьє, графа Карла Мольтке, Ж.Поль-Бонкура, Аристида Бріана, а також письменників, учених: Альберта Ейнштейна, Зигмунда Фрейда, Хосе Ортега-і-Гассета, Генріха і Томаса Маннів, Райнера Рільке, Стефана Цвейга тощо. У Великій Британії рух підтримував Уїнстон Черчилль, у Чехословаччині – президент Томаш Масарик, у Франції – Едуард Ерріо, Леон Блюм, в Австрії – президент д-р Зайпел, лідери соціал-демократії Карл Реннер, Пауль Льебе, в Італії – граф Сфорца. В Німеччині певну підтримку руху надавав міністр закордонних справ Густав Штресман. Почесним головою **П.с.** з 1927 р. був Аристид Бріан, а після його смерті в 1932 р. цю посаду посів Едуард Ерріо.

Багато років Е.Ерріо підтримував програму пан’європейського руху. Він першим в Європі серед діючих політиків восени 1924 р. на сесії Ліги націй виступив з ідеєю Сполучених Штатів Європи, в яких мала бути забезпечена повна рівність членів об’єднання і ліквідовані митні бар’єри. У створенні підвалин європейської федерації головну роль він відводив Франції і Німеччині. У 1930 р. опублікував працю “Сполучені Штати Європи”, в якій висловився на підтримку пропозицій А.Бріана. На його думку, федерація мала об’єднати всі держави континенту, включно з Великою Британією. Управління новою федерацією мала здійснювати регулярна конференція, постійний секретаріат і система арбітражу.

Найбільших результатів пан’європейський рух досяг наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. II Пан’європейський конгрес виступив навіть з ініціативою створення федерації європейських держав, найвищим органом якої мали стати Федеральна рада, призначена для нагляду за загальносоюзними справами, і Федеральні збори, сформовані з членів національних парламентів. Виконавча влада покладалася на Федеральний уряд на чолі з канцлером, якому підлягали комісії (міністерства).

Прихід нацистів до влади, а особливо початок Другої світової війни суттєво загальмував діяльність пан'європейського руху. Після аншлюсу Австрії штаб-квартира **П.с.** була перенесена до столиці Швейцарії Берна (1938-1941), а потім до Нью-Йорка. Після війни була відновлена діяльність на континенті. Хоча, як наголошує Уолтер Кернз, пан'європейський рух складався переважно з інтелігентів і не мав масової підтримки, а тому не проводив практичних політичних дій. Важко не погодитися з Аланом Татамом, що його ідеї європейської єдності заклали фундамент планів майбутніх перетворень у Європі.

Літ.: Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу : навч. посіб. : пер. з англ. / В. Кернз. – К. : Т-во “Знання”, ТОО, 2002; Копійка В. В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; Посельський В. Конституційний устрій Європейського Союзу : навч. посіб. / В. Посельський. – К. : Таксон, 2005; Прокопенко Л. Л. Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; Татам А. Право Європейського Союзу : підручник : пер. з англ. / А. Татам. – К. : Абрис, 1998; *Experiment Europa. Ein Kontinent macht Geschichte.* – Stuttgart/München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2003; *Jastawski Kazimierz. Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw/ Kazimierz Jastawski.* – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004; *McCormick John. Understanding the European union: A Concise Introduction (3rd edn)* / John McCormick. – N-Y : Palgrave Macmillan, 2005; *Derek Heater. The idea of European unity/ Derek Heater / Derek Heater.* – Leicester and London: Leicester University Press, 1992.

Прокопенко Л.Л.

ПАРИЗЬКА ХАРТІЯ ДЛЯ НОВОЇ ЄВРОПІ – міжнародний договір, підписаний у м.Парижі 21 листопада 1990 р. главами 34 держав та урядів держав (32 європейські держави, США та Канада) – учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ). **П.х.н.Є.** за своєю суттю є декларацією і не містить загальнообов'язкових норм для учасників. Здебільшого вона окреслює основні напрями пріоритетного розвитку для держав-учасниць. Згідно з хартією держави-учасниці домовились збиратись не рідше ніж раз на два роки.

П.х.н.Є. складається із 17 розділів, які не мають наскрізної нумерації. У першому розділі – “Нова ера демократії єдності та

миру” – держави-учасниці урочисто проголосили свою повну прихильність десяти принципам, закріпленим у Гельсінському Заключному акті 1975 р. з метою підтримки і зміцнення демократії, миру і єдності в Європі. Другий розділ – “Права людини, демократія та верховенство права” – є надзвичайно важливим за змістом. У ньому відображені основні права людини та взаємовідносини, які мають існувати між людиною та державою. “Права людини та основні свободи належать усім від народження, вони є невід’ємними та гарантуються законом. Їх захист та сприяння їм – першочергове завдання уряду. Їх повага – суттєва гарантія супроти держави, що й так володіє надмірною владою. Їх догримання та повна реалізація – основа свободи, справедливості та миру”.

Також важливу увагу **П.х.н.Є.** приділила питанням економічного співробітництва та розвитку ринкової економіки як основних факторів забезпечення благополуччя народу. Четвертий розділ – “Дружні відносини між державами-учасниками” – присвячений питанням мирного врегулювання будь-яких конфліктів та добросусідським відносинам між державами. Наступні розділи були присвячені питанням безпеки, взаємовідносинам НБСЄ та світу, орієнтирам на майбутнє, європейській єдності, людському виміру, навколишньому середовищу, культурі, робітникам-мігрантам, Середземномор’ю, недержавним організаціям.

Варто також відзначити, що **П.х.н.Є.** поклала початок процесу інституціалізації НБСЄ. Було прийнято принципове рішення про створення відповідних інститутів та структур. Насамперед йшлося про триступеневий механізм регулярних політичних консультацій: зустрічі у верхах, засідання Ради міністрів закордонних справ як центрального форуму політичних консультацій, який має збиратись не рідше одного разу на рік, Комітет старших посадових осіб. У Празі створювався Секретаріат НБСЄ, у Відні – Центр із запобігання конфліктам, у Варшаві – Бюро з вільних виборів. Передбачалося заснування Парламентської асамблеї НБСЄ, однак вона так і не була створена.

Важливим аспектом **П.х.н.Є.** є те, що в ключових положеннях зазначено прохання до уряду Французької Республіки направити текст Хартії Генеральному секретарю ООН, який не підлягає обов'язковій реєстрації на

підставі ст. 102 Статуту ООН, з метою його поширення між членами ООН як офіційного документа ООН. Таке положення **П.х.н.Є.** означає, що у разі недотримання положень цього документа неможливо буде звернутись до структур Організації Об'єднаних Націй за допомогою та забезпечити примусове виконання Хартії.

Загалом **П.х.н.Є.** є декларацією, яка відображала тодішні настрої політичних еліт світу і мала слугувати імпульсом для подальшого розвитку й утвердження прав людини, демократії та верховенства права.

Літ.: *Парижская Хартия для новой Европы* // Известия. – 1990. – 23 нояб.; *Орзих М.* Глобализация доктрины и стандартов прав человека / М. Орзих // Юрид. вестн. – 1998. – № 4.

Мельник Ю.В.

ПАРЛАМЕНТСЬКА АСАМБЛЕЯ РАДИ ЄВРОПИ (ПАРЄ) – дорадчий орган Ради Європи, який обговорює питання, що належать до її компетенції відповідно до Статуту РЄ, та надсилає Комітету Міністрів свої висновки у формі рекомендацій. У ст. 10 Статуту РЄ цей орган має назву “Консультаційна асамблея”, однак у лютому 1994 р. Комітет міністрів вирішив використовувати в усіх документах РЄ термін “Парламентська асамблея”.

Перше засідання **ПАРЄ** відбулося 10 серпня 1949 р., тому її вважають найстаршою міжнародною парламентською асамблеєю, створеною на основі міждержавного договору, що складається з демократично обраних членів парламенту.

До складу **ПАРЄ** входить 318 представників держав-членів Ради Європи, які обираються або призначаються національними парламентами з числа членів парламенту та представляють 800 млн європейців. Кожна держава, залежно від кількості населення, має від 8 до 18 представників, що дає змогу збалансовано представити всі політичні сили національних парламентів держав-членів РЄ. Кожен з представників має свого заступника, тому загальна кількість членів Асамблеї становить 636 осіб. При **ПАРЄ** існує інститут спостерігачів (18 осіб). Цей інститут було створено для неєвропейських країн. Рішення про надання такого статусу приймається **ПАРЄ** за пропозицією Бюро. Такий статус мають представники Канади, Ізраїлю та Мексики.

У 1989 р. для спрощення процедури приєднання країн Центральної та Східної Європи **ПАРЄ** запровадила так званий статус “спеціального гостя”, що застосовується до всіх національних законодавчих асамблей європейських держав, які не є членами РЄ. Рішення про надання такого статусу приймається Бюро **ПАРЄ**. Такий статус у 1992 р. було надано Республіці Білорусь, однак у 1997 р. його було скасовано.

ПАРЄ проводить пленарні засідання чотири рази на рік тривалістю один тиждень. Хоча офіційними мовами РЄ є англійська і французька, **ПАРЄ** використовує німецьку, італійську та російську як робочі мови. Організаційно робота **ПАРЄ** забезпечується 10 комітетами та Бюро, яке складається з Голови Асамблеї та 20 заступників голови, голів п'яти політичних груп (Соціалістична група, Європейська народна партія, Альянс лібералів і демократів Європи, Група європейських демократів і Об'єднані європейські ліві) та Комітету голів. Бюро керує роботою Асамблеї шляхом підготовки порядку денного сесій та визначення питань, які заслуговують розробки доповідей.

У рамках **ПАРЄ** функціонують такі комітети: політичних справ; правових справ та прав людини; економічних справ та розвитку; у соціальних справах, справах охорони здоров'я та справах сім'ї; міграції, біженців та населення; культури, науки та освіти; довкілля, сільського господарства та місцевих справ; рівних можливостей для жінок і чоловіків; дотримання зобов'язань та обов'язків державами членами (Моніторинговий комітет); регламенту, імунітетів та інституційних справ. Кожен Комітет складається з 84 членів, за винятком Комітету регламенту, імунітетів та інституційних справ, до складу якого входить 27 членів. Призначення в комітети (за винятком Моніторингового комітету) відбувається за пропозицією національних делегацій та після схвалення **ПАРЄ**.

ПАРЄ співпрацює з Європейським Парламентом, Парламентською Асамблеєю ОБСЄ та іншими міжнародними парламентськими органами з метою посилення впливу парламентаріїв у європейських та міжнародних справах. Вона також слугує парламентською платформою для ОБСЄ та тісно співпрацює з кількома спеціалізованими установами ООН. Представники **ПАРЄ** здійснюють постійні візити до всіх країн Європи для збирання

інформації, на основі якої складаються проекти звітів Асамблеї, а також спостерігають за виборами.

Асамблея ухвалює три види актів: рекомендації (Комітету міністрів), резолюції (у яких висловлює свою власну позицію) та висновки (щодо заявок на членство, проектів договорів та інших документів, поданих Комітетом міністрів). Документи ПАРЄ слугують настановами для Комітету міністрів, національних урядів, парламентів та політичних партій.

Підготовка резолюцій і рекомендацій відбувається наступним чином. Кожен член ПАРЄ, зібравши необхідну кількість підписів інших членів, має право подати пропозицію про розробку доповіді. Якщо Бюро Асамблеї погоджується з тим, що така доповідь необхідна, воно доручає його розробку одній або кільком комісіям. Комісія призначає доповідача, який протягом 1-2 років готує доповідь, регулярно повідомляючи комісію про хід роботи. У рамках підготовки доповіді депутат може здійснити поїздки для ознайомлення із ситуацією, організувати слухання. Остаточна версія доповіді разом з проектом резолюції або рекомендації приймається відповідною комісією, після чого виноситься на пленарну сесію ПАРЄ або на сесію Постійної комісії. У ході сесії допускається подання письмових поправок до проектів резолюції або рекомендації, по кожній з яких проводиться голосування спочатку у відповідальній комісії з тим, щоб визначити її позицію. На пленарному засіданні доповідач представляє свою доповідь, після чого проводяться дебати (за заздалегідь підготовленим списком виступаючих) і голосування по всіх запропонованих змінах і по резолюції або рекомендації у цілому. Для прийняття резолюції потрібна проста більшість голосів, рекомендація вимагає більшості в дві третини. Враховуються тільки голоси членів, які взяли участь у голосуванні. Крім цього, двічі на рік проходять сесії Постійної комісії або "міні-сесії", в яких беруть участь члени Бюро та глави національних делегацій. Постійна комісія має право приймати резолюції та рекомендації за дорученням Асамблеї.

Основними питаннями, якими зараз опікується ПАРЄ, є: захист та сприяння правам людини та демократії, дотримання державами-членами зобов'язань та обов'язків,

боротьба з тероризмом з урахуванням поваги до прав людини, регіональні кризи, питання біженців та мігрантів, міжкультурний та міждержавний діалог, соціальна згуртованість.

Літ.: *Офіційний сайт ПАРЄ.* – Режим доступу : <http://assembly.coe.int/>

Мовчан Ю.В.

ПАРЛАМЕНТСЬКІ СЛУХАННЯ – конституційна форма комунікації народних депутатів безпосередньо із структурами виконавчої влади, провідними фахівцями, представниками громадськості, спрямована на збирання та всебічний аналіз інформації для процесу законотворення, реалізації законодавчої, представницької, контрольної, бюджетної та установчої функцій парламенту. Обмін інформацією стосовно актуального питання розвитку суспільної системи між законотворцями та представниками виконавчої влади, громадськістю, який здійснюється через організаційно-правовий механізм **П.с.**, інтенсифікує ефективність роботи парламентських комітетів, утверджує засади громадянського суспільства. Під час **П.с.** розкривається ступінь підтримки законопроекту, що розробляється, з боку виконавчої влади та суспільства в цілому, дається можливість учасникам **П.с.** висловити своє бачення та шляхи розв'язання найбільш важливих проблем сучасності.

Проведення **П.с.** в Україні регламентують такі нормативно-правові акти: Конституція України (від 28 червня 1996 р., п. 33 ст. 85; ч. 1-4 ст. 89), Регламент ВРУ (від 27 липня 1994 р., п. 1 та 9 ст. 4.2.4), Закон України "Про комітети Верховної Ради України" (від 4 квітня 1995 р., ст. 18; п. 4 ч. 2 ст. 25; ч. 2, 3 та ч. 5 ст. 30); Положення про проведення **П.с.** у ВРУ та Положення про проведення слухань у комітетах Верховної Ради України (від 11 грудня 2003 р.).

П.с. виконують низку важливих функцій, метою яких є здійснення парламентського контролю за додержанням Конституції і законів України органами державної влади, подання рекомендаційних і обов'язкових рішень для регулювання суспільних відносин. Проведення **П.с.** передбачає детальний розгляд та обговорення актуальних питань внутрішньої та зовнішньої політики держави, які потребують законодавчого забезпечення. **П.с.** умовно поділяються на планові, проведення яких затверджується попередньо

при укладенні порядку денного чергової сесії ВРУ, та термінові, організація яких зумовлюється потребою надтермінового втручання інститутів влади в питання суспільного розвитку.

Повноваженнями провести **П.с.** наділено осіб, які мають право законодавчої ініціативи (Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, група народних депутатів повинна складати не менше ніж 1/5 депутатів від конституційного складу ВРУ або не менше як дві фракції ВРУ). Тема, час проведення **П.с.** затверджується Постановою ВРУ не менше ніж за 30 днів до їх початку. Відповідна постанова публікується в газеті "Голос України". Письмові пропозиції народних депутатів щодо прийняття рішення ВРУ за результатами **П.с.** подаються Голові ВРУ за 10 днів до його проведення, довідкові та аналітичні матеріали – іншим учасникам не менше ніж за 5 днів, або під час реєстрації. Впродовж **П.с.** здійснюється аналіз одного тематичного питання, наступне обговорення якого відбуватиметься не раніше ніж через рік з моменту попереднього розгляду.

Проведення **П.с.** відбувається в залі пленарних засідань ВРУ у сесійний період: не більше одного разу на місяць в дні тижня, відведені для роботи в комітетах, фракціях, як правило, у другий тиждень календарного плану роботи ВРУ. **П.с.** проводить Голова ВРУ (в іншому випадку один з його заступників). Процедура проведення **П.с.** встановлено Регламентом ВРУ: вступне слово ініціаторів (до 5 хвилин), виступи доповідачів (до 20 хвилин одна доповідь), запитання до доповідачів (до 20 хвилин), обговорення питання (до 5 хвилин), заключне слово ініціаторів (до 5 хвилин).

За результатами **П.с.** приймається постанова, яка містить конкретні пропозиції щодо організаційно-правового врегулювання обговорюваного питання. ВРУ призначає повторне **П.с.**, якщо вмотивовано необхідність проведення додаткової наукової, правової експертизи питання, яке розглядалося. Відкритість **П.с.** забезпечується трансляцією ЗМІ наживо в повному обсязі або в запису у вечірні години ефіру. Хід **П.с.** стенографується та протоколюється. Текст стенограми розміщується в мережі Інтернет та друкується окремим виданням як додаток до стенографічного бюлетеня пленарних засі-

дань, крім випадків, коли матеріали містять державну таємницю.

Літ.: Закон України про комітети Верховної Ради України. – Режим доступу : www.rada.gov.ua; Положення про проведення парламентських слухань у Верховній Раді України : Постанова ВРУ "Про затвердження положень про проведення парламентських слухань в ВРУ та слухань у комітетах ВРУ № 1385-IV, 11 груд. 2003 р. – Режим доступу : www.rada.gov.ua; Проект Закону про Регламент Верховної Ради України № 1039-д від 10.07.2003. – Режим доступу : www.rada.gov.ua; Слухання у комітетах Верховної Ради України. Практичний посібник: процедура, коментарі, зразки документів. – Вид. 3-тє, переробл. і допов. – К. : Програма сприяння парламенту України, 2007.

Ткачук Р.Ф.

ПАРТНЕРСТВО ЗАРАДИ МИРУ (ПЗМ) – програма практичної двосторонньої співпраці між окремими країнами-партнерами і НАТО. Ініціатива **ПЗМ** спрямована на посилення довіри і співробітництва з метою зміцнення безпеки в Європі.

Вона дає країнам-партнерам можливість розбудовувати індивідуальні відносини з НАТО, обираючи свої власні пріоритети співпраці.

ПЗМ ґрунтується на демократичних принципах, що лежать в основі самого Альянсу. Метою **ПЗМ** є зміцнення стабільності, зменшення загроз миру і розбудова посиленних відносин у сфері безпеки між окремими країнами-партнерами і НАТО, а також між самими країнами-партнерами.

Види діяльності, що пропонуються в рамках **ПЗМ**, стосуються практично кожного напрямку діяльності НАТО, у тому числі включаючи заходи в оборонній галузі, військову реформу, оборонну політику і планування, цивільно-військові відносини, освіту і навчання, співпрацю між країнами і військові навчання, планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру і реагування на катастрофи, а також співпрацю в галузі науки і довкілля.

По суті, **ПЗМ** – це індивідуально сформоване партнерство між кожною країною-партнером і НАТО, пристосоване до індивідуальних потреб, і таке, що втілюється в життя спільними зусиллями на рівні і темпами, які уряд кожної країни-учасниці обирає сам.

Інструменти і механізми **ПЗМ** підтримують співпрацю за допомогою різних стратегій, програм, планів дій і домовленостей.

Рада Євроатлантичного партнерства забезпечує загальні політичні рамки співпраці між НАТО і партнерами та двосторонніх відносин, що розвиваються між НАТО і окремими країнами-партнерами в рамках програми ПЗМ.

У програмі ПЗМ беруть участь 22 країни: Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Боснія та Герцеговина, Фінляндія, Македонія, Грузія, Ірландія, Казахстан, Киргизька Республіка, Мальта, Республіка Молдова, Чорногорія, Росія, Сербія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан.

Країни-партнери залежно від своїх пріоритетів і можливостей вибирають для себе індивідуальні заходи, які потім передаються НАТО у вигляді так званого “Презентаційного документа”.

Після цього НАТО і кожна окрема країна-партнер спільно розробляють і узгоджують індивідуальну програму Партнерства. Ці програми розраховані на два роки і складаються із заходів, вибраних з широкого списку, на основі власних інтересів і потреб.

Деякі країни вирішують поглибити свою співпрацю з НАТО і розробляють індивідуальні плани дій Партнерства (ПДП), які також розробляються на два роки. Такі плани допомагають об'єднати всі різноманітні механізми співпраці, за допомогою яких країна-партнер взаємодіє з Альянсом і які допомагають краще зосередити зусилля на підтримці реформ.

Набір інструментів і механізмів ПЗМ підтримує співпрацю за допомогою різноманітних стратегій, програм, планів дій і домовленостей. Багато з них зосереджені на ключових пріоритетах – розбудові потенціалу і оперативної сумісності та підтримці реформ в оборонній сфері і сфері безпеки.

Країни-партнери роблять значний внесок в операції і місії Альянсу від Балкан до Афганістану і Іраку, від Дарфуру до Середземного моря. Для забезпечення здатності збройних сил країн-партнерів активно взаємодіяти в операціях на чолі з НАТО розроблений ряд інструментів.

Процес планування й оцінки збройних сил (англ. PARP) допомагає виявити, розвинути й оцінити сили і засоби, які можуть бути надані для участі в багатонаціональній підготовці, навчаннях і операціях. Він також допомагає партнерам сформувати ефективні,

економічно необтяжливі і боєздатні збройні сили, а також сприяє реформуванню сектору безпеки і оборони. PARP відкритий для усіх країн-партнерів на добровільній основі. В рамках цього процесу з кожною країною ведуться переговори про цілі планування і проводяться регулярні оцінки їх досягнень. Процесом PARP керують члени Альянсу і країни-партнери разом.

Концепція оперативної спроможності (англ. OCC) використовується для оцінки рівня оперативної сумісності і військової дієвості збройних сил партнера. Вона включає в себе базу даних тих сил, які партнер пропонує для використання в операціях НАТО, на які не поширюється дія ст. 5 Вашингтонського договору. Механізм зворотного зв'язку допомагає забезпечити відповідність стандартам і вимогам НАТО.

Політико-військові рамки визначають принципи, нюанси і напрями залучення всіх країн-партнерів до політичних консультацій і формування рішень, до планування операцій і командної організації операцій, в яких вони беруть участь.

Програма удосконалення навчання і освіти (англ. TEEP) є головним інструментом розвитку навчання на підтримку оперативної сумісності, особливо через співпрацю національних інституцій, зосереджених на навчанні оперативного/тактичного рівня для особового складу міжнародних штабів.

Програма військової підготовки і навчання (англ. MTEP) дає партнерам змогу брати участь у навчаннях заради досягнення оперативної сумісності. Відділ військової співпраці при стратегічних командуваннях відповідає за забезпечення участі партнерів у навчаннях.

План дій партнерства з боротьби проти тероризму (англ. PAP-T) забезпечує структуру, за допомогою якої країни Альянсу і партнери удосконалюють співпрацю у сфері боротьби з тероризмом через консультації і ряд практичних заходів. Це дає змогу покращити обмін розвіданими і співробітництво з таких питань, як безпека кордонів, антитерористична підготовка і навчання, а також розвиток сил і засобів захисту від терактів або подолання їх наслідків.

Розроблено ряд інструментів для допомоги країнам-партнерам, які здійснюють трансформацію своїх структур оборони і безпеки, а також для подолання економічних і со-

ціальних наслідків реформ. Головний пріоритет відводиться розвитку ефективних оборонних інституцій, які знаходяться під цивільним і демократичним контролем.

План дій партнерства з розбудови оборонних інституцій (англ. PAF-DIB) спрямований на посилення зусиль країн-партнерів з реформування і реструктуризації оборонних інституцій для того, щоб вони могли краще задовольняти як потреби країн, так і їх міжнародні зобов'язання.

Ряд освітніх і навчальних програм пропонується керівникам, військовослужбовцям, державним службовцям і представникам громадянського суспільства в таких закладах, як школа НАТО в Обераммергау, Німеччина; оборонний коледж НАТО в Римі, Італія; і 17 національних навчально-освітніх центрів ПЗМ. Є також ініціатива "Освіта і навчання на підтримку оборонної реформи", що передбачає підтримку освіти цивільного і військового персоналу у сфері ефективного й результативного управління національними оборонними установами під цивільним і демократичним контролем.

Спеціальні Цільові (трастові) фонди ПЗМ допомагають країнам Альянсу і партнерам здійснювати проекти з демілітаризації і проекти в рамках оборонної реформи в країнах-партнерах. Одним із таких проектів Цільового фонду, розпочатим у 2008 р., є "Ініціатива з розвитку доброчесності". Вона здійснюється в співпраці з міжнародною громадською організацією "Трансперенсі інтернешнл" (англ. Transparency International) і спрямована на зменшення рівня корупції в оборонному середовищі країн Альянсу і партнерів.

Основні етапи розвитку ПЗМ

Липень 1990 р. – союзники по Альянсу простягнули "руку дружби" між Сходом і Заходом і запропонували усім країнам Центральної і Східної Європи розвивати нові відносини співпраці.

Листопад 1991 р. – Альянс ухвалив нову стратегічну концепцію, яка передбачає більш широкий підхід до безпеки і робить наголос на партнерстві, діалозі і співпраці.

Грудень 1991 р. – створено Раду північноатлантичного співробітництва (РПАС), яка стає форумом для обговорення питань безпеки між НАТО і новими партнерами.

1994 р. – розпочинається програма "Партнерство заради миру" (ПЗМ) – головна програма практичної двосторонньої співпраці

на індивідуальній основі між НАТО і країнами-партнерами.

Країни-партнери відкривають свої місії при НАТО. При Штабі Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО в Європі (англ. SHAPE) створено Центр координації партнерства, який допомагає координувати підготовку й навчання в рамках ПЗМ. 1996 р. – ряд країн-учасниць ПЗМ надіслав свої підрозділи до Боснії та Герцеговини у складі миротворчих сил на чолі з НАТО.

1997 р. – створено Раду євроатлантичного партнерства (РСАП), яка замінює РПАС.

Роль ПЗМ в операціях посилена на Мадридському саміті.

1998 р. – створено Євроатлантичний центр координації реагування на катастрофи і спеціальний Підрозділ реагування на катастрофи.

1999 р. – три країни-партнери – Чеська Республіка, Угорщина та Польща – вступають до НАТО. Нова стратегічна концепція Альянсу передбачає діалог і співпрацю як фундаментальні завдання в галузі безпеки.

Ряд країн-партнерів надсилають своїх миротворців у складі миротворчих сил на чолі з НАТО до Косова.

Вересень 2001 р. – РСАП збирається на засідання наступного дня після терактів 11 вересня у США і бере на себе зобов'язання боротися з тероризмом.

2002 р. – започатковується політика Цільових фондів ПЗМ на допомогу партнерам у безпечній утилізації запасів протипіхотних мін та інших боеприпасів.

2003 р. – деякі країни-партнери надають свої війська для участі в Міжнародних силах сприяння безпеці в Афганістані на чолі з НАТО (МССБ).

2004 р. – сім країн-партнерів – Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина і Словенія – вступають до НАТО.

2006 р. – Боснія та Герцеговина, Чорногорія і Сербія приєднуються до ПЗМ.

Квітень 2008 р. – Мальта повертається до ПЗМ і вступає до РСАП (Мальта спочатку вступила до ПЗМ у квітні 1995 р., а потім призупинила свою участь у цій програмі в жовтні 1996 р.).

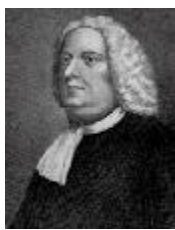
2009 р. – дві країни-партнери – Албанія і Хорватія – стають членами НАТО.

ПЗМ – не єдина програма партнерства, яку НАТО розвиває з іншими країнами. У програмі "Середземноморський діалог" беруть участь такі країни Середземномор'я, як Ал-

жир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Мавританія, Марокко, Туніс. Стамбульська ініціатива співпраці поширюється на Бахрейн, Катар, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати. Є ще ряд так званих контактних країн. Це країни, які не беруть участі у формалізованих структурах співробітництва, але поділяють стратегічні погляди і цінності Альянсу. Це Австралія, Нова Зеландія, Республіка Корея і Японія.

Літ.: *Johnsen Wiliam. Partnership for Peace: Discerning Fact from Fiction / Johnsen Wiliam, Young Thomas-Durrell. – Carlisle Barracks, PA, 2007; Cooperation and Partnership for Peace: A Contribution to Euro-Atlantic Security into 21st Century. London, 1996; Довідник НАТО. – Брюссель, 2006; NATO Partnership for Peace Programme. – Режим доступу : http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50349.htm*

Шульга В.В.

ПЕНН УІЛЬЯМ (1644-1718) – англійський політичний діяч, належав до секти квакерів. Його батько був моряком, досяг високих чинів, королем Карлом II Стюартом посвячений у рицарі, став особистим другом лорда Адміралтейства герцога Йорка (майбутнього короля Якова II), володів значною власністю у Лондоні та Корку. Герцог Йорк, який на прохання батька став опікуном П., у 1681 р. організував оплату боргів брата, Карла II, щоб надати підопічному землі в Америці. Отримавши від короля хартію на право володіння значною територією у Північній Америці, П. заснував там колонію, майбутній американський штат Пенсільванія. В управлінні колонією брала участь Асамблея колоністів, була проголошена віротерпимість. З 1684 р. жив переважно в Англії.

У 1693 р., виходячи зі свого знання мистецтва управління та дипломатії, та з урахуванням досвіду колонії, у праці “Есе про сучасний та майбутній мир у Європі” запропонував перенести модель внутрішнього устрою держави на відносини між державами і закликав покінчити з “мозаїкою в Європі”, створивши союз європейських країн за участю Росії й Туреччини. У перших розділах есе, посилаючись на наслідки війни Франції з Аугсбурзькою лігою (1686–1697), аргументує переваги миру, після чого викладає своє бачення об'єднаної Європи.

Головним органом влади союзу мав стати єдиний парламент у складі 90 представників, призначений для вироблення правових норм для Європи, розв'язання суперечок між державами-членами та накладення санкцій на порушників. Представництво країн у парламенті передбачалося диференційованим. Воно мало бути пропорційним до їх населення та економічної потуги. Священній Римській імперії, скажімо, передбачалося надати 12 голосів, Франції, Іспанії, Росії, Туреччині – по 10, Англії – 6, Швеції, Польщі, Голландії – по 4, Данії, Португалії, Венеції – по 3, Швейцарії – 2 і Гольштейну – 1. Проте план П. виходив з гарантування рівноправності членів союзу та їхньої взаємної правової охорони. Вважав, що спірні питання могли б вирішуватися більшістю голосів у три чверті, тобто у спосіб, подібний до сучасного голосування кваліфікованою більшістю в ЄС. Крім парламенту передбачалося створення уряду і трибуналу юстиції (для території Європи та англійських колоній у Північній Америці). Останнє впливало з його зацікавленості станом справ у британських колоніях.

Підкреслював взаємозв'язок миру, правосуддя і управління. Також був переконаний, що релігійна віротерпимість є необхідною умовою як міжнародного миру, так і національної величі. Однією з причин потенційних конфліктів, на його думку, може стати бажання переглянути існуючі кордони з тим, аби чи повернути втрачені території чи втримати їх. Схильний до заперечення права володіти землями, набутими внаслідок завоювання, проте вказує, що, як правило, такі зміни закріплені відповідними договорами. Тому в основу плану покладався принцип непопорушності кордонів.

Вважав, що проти його плану створення ліги або конфедерації можуть бути висунуті чотири основних заперечення. По-перше, що найбільш сильна чи багата держава може відмовитися увійти до об'єднання або, будучи його членом, підкуповувати інші країни задля підтримки власних інтересів. По-друге, що це якоюсь мірою може становити загрозу торгівельним угодам і призвести до послаблення конфедерації. По-третє, що демобілізація армії може підвищити рівень безробіття. Першим з авторів проєктів створення об'єднаної Європи обґрунтовував роззброєння як важливу складову свого плану.

По-четверте, що внаслідок об'єднання суверенні володарі і держави втрачають свій суверенітет. Кожному з цих можливих заперечень протиставляє свої аргументи. Зокрема, говорячи про втрату суверенітету, розмежовує внутрішній і зовнішній суверенітет і зазначає, що об'єднання не заторкує ні влади над людьми, ні доходів володарів. Єдине, що втрачається, – це свобода “суверенітету над іншими” і “велика риба не зможе більше поглинати маленьку”. Отже, державний суверенітет є взаємно захищеним і обмеженим. Одночасно наводить перелік вигід, які країни Європи отримають від реалізації його плану. Головним є запобігання пролиттю людської і християнської крові. По-друге, збереження репутації християнства в очах світу, яка заплямована схильністю християн до пролиття крові один одного. Нагадує, що Христос є князем миру. Третя вигода відноситься до європейської економіки: замість витрачання грошей на міжнародний конфлікт їх краще витратити на навчання, благодійність, виробництво, тобто забезпечувати подальший розвиток. До того ж, по-четверте, усувається фізична загроза війни. П'ята перевага обумовлюється не стільки станом миру, скільки конфедеративними відносинами між державами, які забезпечать свободу безпечного пересування континентом без зупинок і перевірок, особливо в політично роздробленій Німеччині того часу. По-шосте, зникне турецька загроза християнству, оскільки Європа уразлива насамперед із-за своєї роздробленості. По-сьоме, зустрічаючись у європейському парламенті, монархи та їх представники встановлять відносини особистої дружби, своєю поведінкою будуть демонструвати дружні стосунки. Врешті-решт, монархи могли би одружуватися за коханням, а не через династичні вигоди.

На підтвердження реальності свого конфедеративного плану посилається на успішний приклад Голландії як об'єднання провінцій і вказує, що Великий задум Генріха IV та герцога Сюлі також може бути втілений у життя.

Літ.: *Большая советская энциклопедия* : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : БСЭ, 1975. – Т. 19; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Jastawski Kazimierz.* Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004; *McCormick John.*

Understanding the European union: A Concise Introduction (3rd edn) / John McCormick. – N-Y : Palgrave Macmillan, 2005; *Derek Heater.* The idea of European unity / Derek Heater. – Leicester and London: Leicester University Press, 1992.

Прокопенко Л.Л.

ПЕТЕРСБЕРЗЬКІ ЗАВДАННЯ (англ. Petersberg tasks) – перелік пріоритетів у сфері політики безпеки та оборони ЄС (нині – спільна безпекова та оборонна політика). Вперше ці завдання були сформульовані в Петерсберзькій декларації (за назвою готелю поблизу Бонна), яка була прийнята на засіданні міністрів закордонних справ і міністрів оборони держав-членів Західно-європейського Союзу (ЗЄС) 19 червня 1992 р. У Петерсберзькій декларації, на основі ухвалених на саміті ЄС в Маастрихті (9-10 грудня 1991 р.) рішень щодо спільної зовнішньої політики та політики безпеки, були окреслені головні напрями майбутнього розвитку ЗЄС. Держави-члени ЗЄС заявили про свою готовність виділити національні військові контингенти з усього спектра звичайних збройних сил для виконання військових завдань під керівництвом ЗЄС. Ці завдання, відомі тепер як “П.з.” (або місії), охоплювали: гуманітарні та рятувальні завдання; операції з підтримання миру; завдання збройних сил з урегулювання кризових ситуацій. У Петерсберзькій декларації держави-члени ЗЄС зобов'язувалися також підтримувати заходи, що їх здійснює Рада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) та Рада Безпеки ООН з метою запобігання конфліктам і підтримання миру.

Під час роботи міжурядової конференції з підготовки *Амстердамського договору* (розпочала роботу на саміті ЄС в Турині 29 березня 1996 р.) було прийнято рішення про внесення змін до Маастрихтського договору, які стосувалися майбутньої спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС, а також відносин між ЄС та ЗЄС. У 1997 р. на саміті ЄС в Амстердамі (16-17 червня 1997 р.) П.з. були повністю уміщені до тексту *Договору про Європейський Союз* (ст. 17(2)) у контексті положення про те, що “спільна зовнішня політика та політика безпеки охоплює всю сукупність питань, що стосуються безпеки Союзу, у тому числі поступальне формування спільної оборонної політики, яка, можливо, приведе до спільної оборони, якщо так вирішить *Європейська Рада*”.

Гельсінська нарада Ради ЄС (грудень 1999 р.) визначила “Головну ціль” для держав-членів ЄС щодо їх можливостей здійснювати операції з врегулювання кризових ситуацій. Мета полягала в наданні ЄС можливості розгорнути до 2003 р. і утримувати протягом принаймні одного року збройні сили в кількості до 60 тис. осіб, які мають виконувати весь спектр П.з. Роль збройних сил полягала у проведенні військових операцій під проводом ЄС у відповідь на міжнародну кризу, за умов, коли НАТО в цілому не залучається до військової діяльності. Цей процес є частиною рішення ЄС розвивати спільну європейську безпеку та оборонну політику, яка підсилить спільну зовнішню політику та політику в галузі безпеки з військового боку.

У прийнятій на саміті ЄС в Брюсселі (12-13 грудня 2003 р.) Європейській стратегії безпеки – документі, який визначив глобальні виклики та основні загрози у сфері безпеки, а також стратегічні цілі ЄС у боротьбі з ними – було запропоновано розширити спектр П.з., додавши до них спільні операції з роззброєння ворогуючих сторін, надання підтримки третім країнам у боротьбі з тероризмом, реформування сектору безпеки як елемента ширшого зміцнення адміністративних структур.

У Договорі про Європейський Союз у редакції Лісабонського договору П.з. уміщені до ст. 43, яка деталізує зміст завдань спільної безпекової та оборонної політики як невід’ємної частини спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС, окреслених у ст. 42. У цій самій статті до переліку П.з. були додані постконфліктна стабілізація та надання консультацій і допомоги у військових справах. Зазначається також, що усі П.з. можуть сприяти боротьбі проти тероризму, зокрема шляхом підтримки третіх країн у боротьбі проти тероризму на їх територіях. Цілі та обсяги П.з., а також загальні умови їх виконання визначаються рішенням Ради ЄС. Координацію цивільних та військових аспектів П.з. забезпечує уповноважений Радою ЄС *Верховний представник Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки*, який має діяти в тісному й постійному зв’язку з Комітетом з питань політики та безпеки. Виконання П.з. має здійснюватися з використанням ресурсів, що надаються державами-членами. У разі, коли заплано-

вано завдання, фінансування якого з бюджету ЄС неможливе, Рада ЄС уповноважує Верховного представника використовувати стартовий фонд, сформований із внесків держав-членів.

Офіційно перелік завдань, які бере на себе ЄС, включають і П.з., але не обмежуються ними. На практиці завдання захисту території Союзу є сферою відповідальності НАТО. Оскільки більшість держав-членів ЄС є членами НАТО (в 2011 р. – 21 з 27 держав-членів ЄС), в засновницьких договорах та інших документах ЄС містяться положення, які дозволяють запобігти конкуренції з Північноатлантичним Альянсом.

Літ.: Довідник НАТО. – Brussels : NATO Public Diplomacy Division, 2006; Копійка В. В. Європейський Союз : заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; Копійка В. В. Європейський Союз : історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009.

Рудік О.М.

“ПІВДЕННИЙ ПОТІК” (South Stream) – російсько-італійський проект газопроводу, який має пройти дном Чорного моря з Новоросійська в болгарський порт Варну і далі через Балканський півострів в Італію й Австрію. Підводний відрізок газопроводу буде мати довжину 900 км. Перший рамковий меморандум про проектування й будівництво “П.п.” було підписано 23 червня 2007 р. російським енергетичним концерном “Газпром” і італійським нафтогазовим концерном “Ені”. Пропускна здатність нового газопроводу повинна становити 63 млрд м³ у рік. “П.п.” створюється для диверсифікованості поставок російського природного газу в Європу й зниження залежності постачальників і покупців від країн-транзитерів, зокрема від України й Туреччини. “П.п.” вважається конкурентним проектом газопроводу “Набукко” в обхід Росії, від участі в якому Газпром, очевидно, відмовиться. “П.п.” існує поки тільки в політичних деклараціях, і в питанні про маршрути прокладання обох гілок “П.п.” поки немає визначеності. Передбачуваний на сьогодні орієнтовний маршрут проходить через економічні води України і Туреччини, і проектній компанії у разі ухвалення рішення про реалізацію проекту доведеться отримати дозвіл Києва. Втім, заборонити будівництво згідно з нормами

міжнародного морського права буде складно, тільки на базі можливих екологічних проблем. Але довести їх наявність українським властям буде складно, враховуючи прецедент успішного функціонування труби через Чорне море – “Блакитного потоку”. Щодо наземного маршруту, південно-західну гілку планується прокласти через Грецію, звідки вона пройде через Іонічне море до Італії. Північно-західна гілка за планом мала пройти до Італії з відгалуженням до Австрії. Як транзитні країни спочатку розглядалися Румунія, Угорщина і Словенія. Альтернативні маршрути можуть пройти через Сербію і Хорватію. В результаті операції між Газпромом і Сербією, в рамках якої Сербія приєдналася до проекту, а “Газпром” заручився 50%-ми сербської ділянки “П.п.”, найімовірнішим став другий варіант маршруту. Велика частина морської ділянки проходить економічною зоною України, частина маршруту пройде економічною зоною Румунії. 10 березня 2009 р. “Газпром” і МФВ підписали газову угоду про співпрацю з будівництва газопроводу і транзиту природного газу через територію Угорської Республіки в рамках проекту “П.п.”. Документ встановлює принципи співпраці сторін на передінвестиційній і подальших стадіях проекту, а також визначає умови, порядок створення і механізми діяльності. Якщо робити попередні узагальнення, то поки що Україна від введення в дію “Північного потоку” безпосередньо не постраждає, проблеми з’являться лише після будівництва альтернативного проекту “П.п.”. До того часу шлях транспортування газу територією України буде “Газпрому” потрібен, аби забезпечити поставки палива в Словаччину, Чехію, Австрію та далі на південний захід Європи.

Літ.: *Кремль* не змінював планів щодо “Південного потоку” // Економічна правда. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2011/04/13/282543>; *Південний* потік був політичним важелем для шантажування України? – Режим доступу: <http://svit24.net/economic/71-economic/2148-turciya-potok>

Рознутенко І.В.

ПІВДЕННИЙ СПІЛЬНИЙ РИНОК (ісп. Mercado Común del Sur, MERCOSUR) – утворений у 1991 р. Аргентиною, Бразилією, Парагваєм та Уругваєм на основі Асун-

сьйонського договору з метою створення зони вільної торгівлі і митного союзу. Договором передбачається скасування всіх видів мита і нетарифних обмежень у взаємній торгівлі між чотирма країнами; вільний рух капіталів і робочої сили; введення єдиного спільного зовнішнього тарифу; координація політики в галузі промисловості, сільського господарства, транспорту і зв’язку, валютно-фінансовій сфері. Асоційованими членами є Чилі, Болівія, Венесуела, Колумбія і Еквадор. Об’єднання охоплює територію в 12 млн км² з населенням 270 млн осіб і сумарним обсягом валового внутрішнього продукту близько 2,9 трлн дол. США. Це майже 60% території Латинської Америки, 46% її населення і близько 50% ВВП.

Основними адміністративними органами об’єднання є Рада загального ринку, Група загального ринку, Комісія торгівлі, Спільна парламентська комісія, Соціально-економічний консультативний форум і Адміністративний секретаріат. У межах перших чотирьох організацій робота ведеться на міжурядовому рівні. Основним принципом діяльності вищих органів **МЕРКОСУР** є консенсус. Ідея створення якоїсь наднаціональної структури за прикладом Європейського Союзу не отримала підтримки.

З 1 січня 1995 р. відповідно до Оуро-Претських угод, підписаних у 1994 р., **МЕРКОСУР** перейшов на вищий інтеграційний рівень: від зони вільної торгівлі до митного союзу. У внутрішній торгівлі для всіх учасників вводиться єдиний зовнішній митний тариф (ЄЗМТ) на продукцію, яка завозиться з третіх країн (ставка імпорتنих мит для різних товарів коливається від 0 до 20%).

У перспективі планується на основі розширення **МЕРКОСУР** створення Американської зони вільної торгівлі (англ. Free Trade Area of the Americas, FTAA), до якої приєднуються інші латиноамериканські країни. Однак більшість членів об’єднання відхилили цю пропозицію на IV саміті Америк (англ. Summit of the Americas), що проходив в Аргентині в 2005 р.

Літ.: Офіційний сайт МЕРКОСУР. – Режим доступу: <http://www.mercosur.int/>

Стрельцов В.Ю.

ПІВДЕННОАФРИКАНСЬКЕ СПІВТОВАРИСТВО РОЗВИТКУ (САДК) (Southern African Development community –

SADC) – регіональне інтеграційне угруповання в Південній Африці, головною метою якого є економічне зростання й підвищення добробуту населення країн регіону здебільшого за рахунок самозабезпечення й взаємодоповнення національних економік. Конкретними цілями є: лібералізація торгівлі, забезпечення вільного руху капіталу, робочої сили й технології.

САДК було утворено в 1992 р. Воно об'єднує 11 держав: Анголу, Ботсвану, Замбію, Зімбабве, Лесото, Малаві, Мозамбік, Намібію, Свазіленд, Танзанію, Південноафриканську Республіку (ПАР). У рівнях економічного розвитку цих країн спостерігається значне коливання: ПАР, Замбія і Зімбабве входять до числа відносно розвинутих країн Африки, тоді як Ангола, Мозамбік і Танзанія – до найбідніших.

Організаційна структура **САДК**: Саміт, Рада міністрів, галузеві комітети міністрів, Постійне бюро по зв'язках, Секретаріат, консультативні конференції.

Саміт, що складається з глав держав і урядів, є вищим органом **САДК**. На саміті вирішуються найважливіші питання політики організації.

Рада міністрів – виконавчий орган, що відповідає за поточну діяльність **САДК**. Вона розробляє стратегію й програми роботи організації, надає консультації Саміту, розглядає галузеві проблеми співробітництва. У своїй роботі Рада міністрів спирається на галузеві комітети міністрів, кожний з яких очолюється країною, яка відповідає за певну галузь. Галузева відповідальність розподілена таким чином: Ангола – енергетика; Ботсвана – сільське господарство; Лесото – туризм і довкілля; Малаві – рибальство у внутрішніх водоймищах; Мозамбік – культура, інформація, транспорт, зв'язок; Намібія – морське рибальство і морські ресурси; Свазіленд – розвиток людських ресурсів; Танзанія – промисловість і торгівля; Замбія – гірничо-промисловість; Зімбабве – продовольство.

Одним з першочергових завдань **САДК** визначено утворення єдиної енергосистеми країн Південної Африки та ефективне використання водних ресурсів.

Передбачалося утворення зони спільної торгівлі до 2000 р.

САДК у своїй діяльності орієнтується на співробітництво із західними країнами, на допомогу з їх боку. Основними донорами є

Скандинавські країни (50% зовнішнього фінансування), а також ЄС і США.

Літ.: Щербанин Ю. А. Международные экономические отношения. Интеграция / Ю. А. Щербанин и др. – М. : ЮНИТИ, 1997; *Міжнародні організації* : навч. посіб. / за ред. Ю. Г. Козака, В. В. Ковалевського, З. Кутайні та ін. – К. : Центр навч. л-ри, 2007.

Ільченко Н.М.

ПІВДЕННОТИХООКЕАНСЬКИЙ ФОРУМ (англ. South Pacific Forum, SPF) створений у 1971 р. острівними країнами Південної частини Тихого океану. Членами Форуму є 16 країн: Австралія, Вануату, Західне Самоа, Кірибаті, Кука острови, Маршаллові острови, Науру, Нова Зеландія, Ніуе, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Соломонові острови, Тонга, Тувалу, Сполучені штати Мікронезії, Фіджі. Партнерами по діалогу є: ЄС, Канада, Китай, Великобританія, США, Японія. Цілі Форуму – вироблення спільних позицій з питань економіки, навколишнього середовища, безпеки та інших глобальних проблем регіональної політики. Він координує діяльність з іншими регіональними організаціями та співпрацює з міжнародними організаціями, передусім щодо здійснення регіональних програм допомоги розвитку (ПРООН, ЄС). Форум має статус спостерігача при Генеральній Асамблеї ООН.

Основні напрями діяльності Форуму: гармонізація та координація діяльності інститутів Форуму з організаціями країн-членів; участь у реалізації Південнотихоокеанської регіональної програми з охорони навколишнього середовища (поряд з ЕСКАТО, Програмою ООН з навколишнього середовища – ЮНЕП); участь у реалізації Угоди про торгівлю та економічне співробітництво в південному тихоокеанському регіоні – між членами Форуму, з одного боку, та Австралією і Новою Зеландією – з другого. Угода передбачає безмитне і необмежене або пільгове ввезення практично всіх товарів, вироблених у країнах-членах Форуму.

У рамках Форуму створені організації: “Лінія Південнотихоокеанського форуму”, що забезпечує експлуатацію найважливішої судноплавної лінії; Агентство Форуму з рибальства – для забезпечення країн-членів інформацією про правила, законодавство й угоди, які діють у регіоні і поза ним, включаючи інформацію про ціни на світовому ринку риби,

перевезення і обробку рибної продукції; Фонд підтримки маркетингу – для надання сприяння підприємцям в експорті їхньої продукції в країни регіону і в треті країни; Південнотихоокеанська торгова комісія (Австралія, Сідней) і Південнотихоокеанське торгове бюро (Нова Зеландія, Окленд), що займаються питаннями розвитку торгових відносин; Міжурядова організація з туризму – відає питаннями розвитку туризму в Південній частині Тихого океану.

Літ.: *Офіційний сайт Південнотихоокеанського форуму.* – Режим доступу : <http://www.forumsec.org.fj/>
Стрельцов В.Ю.

“ПІВНІЧНИЙ ПОТІК” (Nord Stream; попередня назва: Північно-Європейський газопровід, ПЄГ) – газопровід, який планується збудувати від Росії до Німеччини. Термін **“П.п.”** часто вживають по відношенню до частини цього газопроводу між Виборгом та Грайфсвальдом. За задумом його творців, магістральний газопровід **“П.п.”** через Балтійське море має з’єднати Росію і Євросоюз та стати важливим фактором енергобезпеки Європи. Газопровід безпосередньо пройде по території Росії, Швеції, Данії і Німеччини. Його довжина складе близько 1,2 тис. км, початок введення в дію заплановано на першу половину 2010 р. Проектна потужність **“П.п.”** становитиме 55 млрд м³. Введення в експлуатацію першої нитки газопроводу пропускною спроможністю 27,5 млрд м³ газу на рік намічено на 2011 р., початок будівництва – на першу половину 2010 р.

Сумарні інвестиції в проект морської частини **“П.п.”** складуть понад 5 млрд євро. Наразі проводяться додаткові дослідження всієї траси газопроводу і країни-учасниці обмінюються інформацією про проект. Прокладений по дну Балтійського моря, газопровід **“П.п.”** уперше забезпечить прямі постачання російського природного газу в Західну Європу.

Незважаючи на гео економічну актуальність проекту, існує безліч технічних перешкод, застережень ряду балтійських держав, пов’язаних як з екологічними проблемами, так і з проблемами енергетичного шантажу з боку Росії. Усе це та дипломатичні колізії разом взяті можуть загальмувати цей процес до 2014 чи навіть 2015 р. З точки зору Києва, ця гра на затягування має величезне значення. Росія, яка матиме проблеми з **“П.п.”**,

швидше за все, не буде в змозі одночасно просувати великий проект **“Південний потік”** – газопровід, який має бути готовий у 2015 р. А саме цей проект, а не **“П.п.”** найбільше вдарить по енергетичній безпеці України.

Літ.: *Довгопол Я.* **“Північний потік”**: перспективи газотранспортного сектору України / Ярослав Довгопол // Укр. правда. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/04/16/4938767/>;
Північний потік: Україна програв двічі // Екон. правда. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/04/8/232108/>

Розпунтенко І.В.

ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНА РАДА (ПАР) – головний політичний керівний орган НАТО. Він складається з високопоставлених представників кожної країни-члена Альянсу, які обговорюють політичні або оперативні питання, що вимагають колективного прийняття рішень. Це форум для проведення широкомасштабних консультацій між країнами-членами з усіх питань, які впливають на їх мир і безпеку.

Перше офіційне засідання **ПАР** відбулось 17 вересня 1949 р. Рада зібралась в амфітеатрі Державного департаменту США у Вашингтоні, саме в тому приміщенні, де 4 квітня 1949 р. був ухвалений Північноатлантичний договір.

Перші роки **ПАР** не функціонувала у постійному режимі, а збиралась лише час від часу, лише в 1952 р. вона перейшла на режим постійно діючого органу під головуванням Генерального секретаря.

Усі рішення в НАТО приймаються на основі консенсусу після обговорення і консультацій між країнами-членами Альянсу.

Консенсус прийнятий як єдина основа прийняття рішень в НАТО з моменту створення Альянсу в 1949 р.

Рішення, прийняте на основі консенсусу, є домовленістю, досягнутою за згоди усіх, рішенням, з яким погодилась кожна країна-член Організації. Це означає, що коли оголошується **“рішення НАТО”**, воно є виразом колективної волі всіх суверенних держав, які є членами Альянсу. Цей принцип консенсусу застосовується в комітетах усіх рівнів і чітко демонструє, що рішення НАТО є колективними рішеннями, прийнятими усіма країнами-членами.

Власне, **ПАР** – це не єдиний орган НАТО, який має такий високий рівень повноважень.

Група ядерного планування (ГЯП) має подібний рівень повноважень у питаннях, що входять до її компетенції. Але на практиці ПАР збирається набагато частіше, ніж ГЯП, і розглядає більш широку тематику – настільки широку, наскільки цього хочуть країни-члени.

ПАР має дієві політичні повноваження і право ухвалювати рішення. Це єдиний орган, який був створений згідно з Північноатлантичним договором (ст. 9). “Цим Договором Сторони засновують Раду, в якій кожна з них буде представлена для розгляду питань, пов’язаних з виконанням цього Договору. Рада буде організована таким чином, щоб її можна було скликати швидко і в будь-який час. Рада створить такі допоміжні органи, в яких вона може мати потребу; зокрема, вона негайно створить Комітет оборони, який рекомендуватиме засоби для виконання Статей 3 і 5”.

Будучи єдиним органом, наділеним повноваженнями створювати “такі допоміжні органи, в яких вона може мати потребу”, вона також має владу над великою і розгалуженою мережею комітетів і робочих груп. Її часто називають просто “Рада”.

ПАР є головним органом прийняття політичних рішень в Альянсі, який здійснює нагляд за політичними і військовими процесами, що мають відношення до питань безпеки, які стосуються всього Альянсу.

Питання, які обговорюються, і рішення, що приймаються на засіданнях Ради, стосуються всіх аспектів діяльності НАТО і часто ґрунтуються на звітах і рекомендаціях, підготовлених підпорядкованими комітетами на запит Ради. Так само питання може бути ініційоване Генеральним секретарем або будь-яким з національних представників, зокрема, згідно зі ст. 4 Вашингтонського договору: “Сторони консультуватимуться між собою щоразу, коли, на думку якоїсь із них, виникне загроза територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці будь-якої із сторін”.

Усі країни-члени НАТО мають своїх представників у ПАР. Рада проводить свої засідання на рівні “постійних представників” (або “послів”), міністрів закордонних справ і міністрів оборони, та на рівні глав держав і урядів.

Рішення ПАР, незалежно від рівня, на якому вони приймаються, мають однаковий статус і вагу.

Головою ПАР є Генеральний секретар. За відсутності генерального секретаря на засіданнях головує його заступник. Посол, який найдовше працює в Раді, отримує титул дуаєна Ради. Хоча його функції в основному є церемоніальними, дуаєн інколи може бути задіяний і у виконанні більш конкретних обов’язків, наприклад в організації засідання і головуванні на ньому під час обрання нового Генерального секретаря. Під час засідань на рівні міністрів закордонних справ міністр закордонних справ однієї з країн бере на себе роль почесного голови. Ця посада щороку передається по черзі представникам усіх країн-членів за англійським алфавітом. Посли сидять за столом в алфавітному порядку згідно з назвою країни англійською мовою. Така само система діє в усіх комітетах НАТО. На рівні постійних представників ПАР засідає не рідше ніж раз на тиждень, а буває і частіше; на рівні міністрів закордонних справ – двічі на рік; на рівні міністрів оборони – три рази на рік; і час від часу на вищому рівні – рівні глав держав і урядів.

Постійні представники діють на основі інструкцій зі своїх столиць, повідомляючи і пояснюючи про погляди і політичні рішення своїх урядів своїм колегам. Відповідно, вони звітують уряду про погляди і позиції інших урядів, інформують їх про перебіг подій і щодо пошуку консенсусу, а також щодо відмінностей між національними позиціями у тих чи інших сферах.

Кожна країна представлена в Раді чи в будь-якому з підпорядкованих їй комітетів, зберігає повний суверенітет і відповідальність за власні рішення.

Роботу Ради готують підпорядковані їй комітети, що відповідають за певні сфери політики. Значна частина цієї роботи припадає на Комітет заступників, до складу якого входять заступники постійних представників.

ПАР має важливу публічну функцію і оприлюднює декларації і комюніке, в яких пояснюються політика і рішення Альянсу. Такі документи зазвичай оприлюднюються після засідань на рівні міністрів або самітів. Комітет заступників, зокрема, відповідає за підготовку таких документів і збирається заздалегідь перед засіданням на рівні міністрів для підготовки проектів текстів, які потім подаються до ПАР на затвердження.

Іншими аспектами політичної роботи опікується Комітет політики і партнерств. За-

лежно від тематики обговорення, відповідний комітет високого рівня бере на себе відповідну роль у підготовці засідань ПАР і подальших рішень Ради.

Коли Рада засідає на рівні міністрів оборони або розглядає оборонні питання, комітети високого рівня, такі як Комітет оборонної політики і планування, можуть бути залучені як головні дорадчі органи. Якщо на порядку денному Ради стоять фінансові питання, Рада з ресурсної політики і планування відповідатиме перед ПАР за підготовку відповідних аспектів її роботи.

Безпосередню підтримку ПАР надає секретар Ради, який забезпечує виконання мандатів Ради, фіксацію і поширення її рішень. Невеликий секретаріат Ради виконує бюрократичні і логістичні аспекти роботи ПАР, а відповідні підрозділи Міжнародного секретаріату надають підтримку підпорядкованим ПАР комітетам. Фактично весь персонал Міжнародного секретаріату в штаб-квартирі НАТО безпосередньо чи опосередковано забезпечує роботу ПАР і виконання рішень Ради.

Рішення в ПАР приймаються не голосуванням, а за “замовчуванням”, тобто, якщо якась країна не згодна із запропонованим рішенням, вона про це заявляє. В такому випадку консультації продовжуються, поки не буде вироблене прийнятне для всіх рішення. Інколи країни-члени Альянсу за якихось власних міркувань не можуть погодитись з певним рішенням, але не бажають його блокувати. В такому випадку вони не виступають проти рішення, але не беруть участі в його виконанні. Якщо ніхто не висловився проти рішення, воно вважається прийнятим. Як правило, цей процес не забирає багато часу, оскільки країни постійно консультуються між собою і зазвичай заздалегідь знають і розуміють позиції один одного. Одним з головних завдань Генерального секретаря і є сприяння цьому процесу консультацій.

Літ.: *Medcalf Jennifer*. NATO: a beginners guide / Jennifer Medcalf. – Oxford, 2006; “Воєнна історія” N 2 (38), 2008; *Довідник НАТО*. – Брюссель, 2006; *NATO Topics*. – Режим доступу : <http://www.nato.int/issues/nac/index.html>; *NATO Topics*. – Режим доступу : http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49178.htm

Шульга В.В.

ПРАТСТВО МІЖНАРОДНЕ (англ. piracy is international) – морський розбій, незакон-

не захоплення, грабіж і потоплення торговельних та інших суден, які здійснюються у відкритому морі приватними або державними суднами, у тому числі напад під час війни надводних і підводних суден, військових літаків на торговельні судна нейтральних країн, а також морських і повітряних суден з наступною заявою про можливість знищення екіпажу, команди, пасажирів, товару, який перевозився тощо, у разі невиконання вимог захоплювачів, наприклад у разі неотримання від власників суден (товару) вказаного викупу або виконання якихось інших умов. Як злочин міжнародного характеру, П.м. одержало визначення та договірне закріплення в Конвенції ООН щодо відкритого моря 1958 р. й Конвенції ООН з морського права 1982 р. Відповідно до ст. 15 Конвенції 1958 р. і ст. 101 Конвенції 1982 р. піратством є кожне з перерахованих нижче дій.

Будь-який неправомірний акт насильства, затримки або будь-який грабіж, вчинений з особистих цілей екіпажем або пасажирями будь-якого приватновласницького судна або приватновласницького літального апарата, і спрямований: у відкритому морі – проти іншого судна або літального апарата або проти осіб чи майна, що перебувають на їх борту; проти будь-якого судна або літального апарата, осіб або майна в місці, що розташоване поза юрисдикцією будь-якої держави. Будь-який акт добровільної участі у використанні будь-якого судна або літального апарата, вчинений зі знанням обставин, через які судно або літальний апарат є піратським судном або літальним апаратом. Будь-яке діяння, що є підбурюванням або свідомим сприянням здійсненню вчинку, що передбачається в попередніх двох випадках.

Поняття “П.м.” також знайшло своє нормативне закріплення в Кримінальному кодексі України, де під ним розуміється використання з метою одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди збройного або неозброєного судна для захоплення іншого морського або річкового судна, застосування насильства, пограбування або інших ворожих дій відносно екіпажу або пасажирів такого судна.

П.м. відоме з давніх часів. Особливо великим розмахом піратство характеризувалось в середні віки, коли в Середземному морі пірати не тільки займались пограбуваннями, а й вели торгівлю рабами, знищували при-

бережні міста, чим завдавали великої шкоди розвитку економіки багатьох країн. Наразі з кожним роком розширюється кількість випадків П.м. Географічно найбільш небезпечними вважаються води Південної та Центральної Америки (Карибське море, Костіка, Бразилія, Колумбія), західне та східне узбережжя Африки (район Гвінейської затоки, територіальне море Нігерії, Анголи та Сомалі), райони Південно-Східної Азії та Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Щорічний прибуток морських піратів сягає приблизно 20 млрд дол. США.

Будь-яка держава може захопити піратське судно чи літальний апарат, заарештувати осіб, які перебувають на ньому, і захопити майно, яке перевозиться на цих суднах. Судові установи тієї держави, яка здійснила це захоплення, можуть виносити постанови про накладення покарань і визначати, які заходи повинні бути вжиті щодо таких суден, літальних апаратів або майна, не порушуючи прав третіх осіб. Якщо захоплення судна або літального апарата за підозрою в піратстві здійснене без достатніх підстав, держава, яка його здійснила, відповідає перед державою, якій належить судно або літальний апарат, за будь-яку шкоду або збитки, завдані в результаті захоплення. Захоплення за підозрою у піратстві може здійснюватись тільки військовими кораблями або військовими літальними апаратами або іншими суднами чи літальними апаратами, які мають чіткі зовнішні ознаки, що дають змогу розпізнати їх як такі, що перебувають на урядовій службі і уповноважені виконувати такі функції.

Загалом аналіз Конвенцій 1958 і 1982 р. свідчить про те, що в них передбачені підстави для захоплення піратського судна, заходи щодо запобігання піратству та відповідальність за піратство, обов'язок держав співробітничати в запобіганні піратству, відповідальність за неправомірне захоплення судна за підозрою в піратстві, здійснюване без достатніх підстав, характеристики суден, які уповноважені на здійснення захоплення за піратство, повноваження з огляду судна, що підозрюється в піратстві.

Постійне зростання актів П.м. зумовлює розвиток співробітництва між державами в боротьбі з таким злочиним. Цим завданням займаються міжнародні організації. Варто зазначити, що на сьогодні не існує міжна-

родної міжурядової організації, яка ставила б своєю основною метою боротьбу зі злочинами міжнародного характеру, в тому числі міжнародним піратством.

Важлива роль відводиться Аналітичному центру з проблеми піратства Міжнародного морського бюро – спеціальному органу, який збирає інформацію про напади на кораблі. Цей центр займається збиранням та оперативним аналізом інформації від капітанів суден, які потерпіли від нападу піратів, а також про цілі і обставини атак у момент чи відразу ж після їх вчинення. Як тільки в Центр надходить інформація про напад піратів на корабель, відразу ж повідомляється найближчий орган правопорядку чи берегова охорона – це дає їм можливість майже моментально направляти свої підрозділи на місце події. Центр дослідження піратства здійснює своєрідний моніторинг нападів піратів, що відображається у підготовці прогнозів та складанні карт-схем найбільш вірогідних і небезпечних місць нападів піратів. Міжнародна практика має три основних шляхи кримінального переслідування піратів:

1. Державами, які захопили піратів. Проте його практична реалізація стикається зі значною кількістю проблем. Так, не всі держави, що беруть участь у діяльності багатонаціональних сил, мають відповідне кримінальне законодавство. В Україні таке законодавство є. Зокрема, це стаття "Піратство" Кримінального кодексу України.

2. Передача піратів іншим державам. Як правило, передача здійснюється державам, в яких є відповідна законодавча база для переслідування злочинців. Зазначені дії можливі виключно на підставі двосторонніх міжнародних договорів про передачу злочинців. На практиці зі всіх країн Африканського Рогу законодавство щодо кримінального переслідування злочинців є тільки в Кенії, Танзанії та Еритреї. Проте і цей шлях має значну кількість ускладнень, пов'язаних передусім з особливістю процесуального законодавства приймаючої сторони.

3. Організація кримінального процесу в рамках існуючих міжнародних трибуналів. Практично єдиним таким трибуналом є Міжнародний кримінальний трибунал, оскільки тільки він є загальносвітовою постійно діючою кримінальною судовою установою, яка не входить до структури ООН. Але його компетенція обмежена злочинами геноциду,

військовими злочинами та злочинами проти людяності. Здійснення правосуддя Міжнародним кримінальним трибуналом по відношенню до злочинів, пов'язаних з П.м., вимагатиме змін до його статуту.

Основні ініціативи в галузі боротьби з П.м., спрямовані на: усунення протиріч і невідповідностей національних юридичних актів, що стосуються боротьби з піратством (законодавство окремих країн навіть не кодифікує поняття піратства, а розслідування злочинів ведеться за статтями, пов'язаними з крадіжками і пограбуваннями); розширення діяльності в рамках більш широкого спектра міжнародних організацій та інститутів; сприяння і допомогу судновласникам і судноплавним компаніям у питаннях боротьби з П.м.; розширення дво- і багатостороннього співробітництва з організацією спільного патрулювання об'єднаними силами, створення єдиної інформаційної системи спостереження, сприяння в підготовці особового складу сил берегової охорони і військово-морських сил, проведення спільних навчань і маневрів, обмін інформацією і технічним співробітництвом.

3 грудня 2008 р. розпочалась операція ВМС ЄС під назвою "Аталанта" та у січні 2009 р. операції багатонаціональних військово-морських сил під назвою Combined Task Force – 151 (CTF-151), яке складається з кораблів більш ніж 30 країн та ініційоване США. Активність у боротьбі з піратством біля берегів Сомалі проявляють США, Канада, Великобританія, Франція, Іспанія, Данія, Нідерланди. Їх військово-морські сили перебувають у регіоні вже не перший рік. У число держав, що співробітничать із владою Сомалі в цьому напрямі, увійшли Індія, Китай і Туреччина. Російська Федерація також виконує патрулювання у водах Індійського океану.

Україна робить свій внесок у розвиток міжнародного законодавства з цього питання та бере участь у практичних діях світового співтовариства з протидії П.м. Сьогодні Україна виступає за визначення морського піратства як факту прояву міжнародного тероризму. Важливим завданням розвитку національного законодавства є врегулювання порядку застосування Збройних Сил України за межами держави для протидії актам піратства. Особливу актуальність має активізація співробітництва України з ЄС у безпековій сфері,

попередження загрози піратських захоплень громадян нашої держави. Опрацьовуються питання щодо забезпечення подальшої участі України в операції ЄС "EU NAVFOR ATALANTA" з використанням літака-амфібії Збройних Сил України Бе-12 починаючи з 2012 р. Продовжується опрацювання практичних аспектів залучення до участі в цій операції фахівців підрозділів спеціального призначення Служби безпеки України та Міністерства оборони України (у складі озброєних груп захисту цивільних суден).

Літ.: Конвенція ООН про відкрите море від 29 квітня 1958 р. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_180; Конвенція ООН з морського права від 10 грудня 1982 р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=728-14>; Кримінальний кодекс України від 1 вересня 2001 р. – К. : ВЕЛЕС, 2006; Колодкин А. Л. Правовое регулирование борьбы с морским пиратством на международном и национальном уровнях: состояние и перспективы в начале XXI века : монография / А. Л. Колодкин, Е. С. Смирнова. – М. : Мещера, 2009.

Абрамов В.І.

ПЛАН ДІЙ УКРАЇНА-НАТО – сукупність та послідовність заходів, що відображають Стратегію відносин України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО). Розроблений відповідно до рішення *Комісії Україна – НАТО* (Комісія, КУН) з метою поглиблення і розширення відносин України з Організацією Північноатлантичного договору. **П.д.У.-НАТО** базується на Хартії про особливе партнерство, підписаній у Мадриді 9 липня 1997 р., яка залишається основою відносин Україна-НАТО. Метою **П.д.У.-НАТО** є чітке визначення стратегічних цілей і пріоритетів України для досягнення її мети і повної інтеграції в євроатлантичній структурі безпеки, створення стратегічних рамок для існуючого і майбутнього співробітництва. У цьому контексті він має періодично переглядатися. **П.д.У.-НАТО** містить спільно погоджені принципи і цілі. З метою забезпечення досягнення цих цілей і принципів розробляються щорічні цільові плани, які включають конкретні внутрішні заходи України та відповідні спільні заходи Україна-НАТО. **П.д.У.-НАТО** містить такі розділи: політичні та економічні питання, питання безпеки та оборони і військові питання, захист та безпека інформації, правові питан-

ня, механізми імплементації. В межах окремих розділів містяться підрозділи, які більш детально описують принципи та цілі, яких повинна досягти Україна з метою встановлення ефективного співробітництва з НАТО. Так, розд. 1 “Політичні і економічні питання” містить такі підрозділи: політика і безпека, який охоплює як внутрішньо-, так і зовнішньополітичні питання; економічні питання; інформаційні питання. Розд. 2 “Питання безпеки і оборони та військові питання” складається з таких підрозділів: реформа у галузі оборони і безпеки, співробітництво з НАТО, питання ресурсів. Розд. 3 “Захист і безпека інформації”, розд. 4 “Правові питання” та розд. 5 “Механізми імплементації” не містять окремих підрозділів. У рамках *Комісії Україна-НАТО* країни-члени НАТО дають поради щодо пропонованих конкретних заходів і термінів виконання Цільових планів, а Комісія погоджує всі спільні заходи Україна-НАТО.

Україна повністю користується існуючими механізмами КУН і Партнерства заради миру (ПЗМ) для сприяння досягненню цілей, визначених у **П.д.У.-НАТО**. Хоча основну відповідальність несе Україна, країни-члени НАТО продовжуватимуть підтримувати реформи шляхом надання допомоги і ознайомлення з власною оцінкою і досвідом.

Комісія щорічно розглядає результати виконання цілей **П.д.У.-НАТО**, включаючи реалізацію спільних заходів України з НАТО та заходів, що Україна здійснила сама згідно з Цільовим планом. Доповідь про здійснену роботу готується Міжнародним секретаріатом та Міжнародним військовим штабом та передається для коментарів державам-членам НАТО. Проводяться підсумкові піврічні та річні спільні засідання Політичного комітету та Політико-військового керівного комітету у Форматі Комісії, після чого проект щорічної Доповіді про проведену роботу передається послам Комітету. Потім Доповідь передається міністрам закордонних справ Комітету.

Результатом досягнення цілей **П.д.У.-НАТО** в Україні стало створення цивільних структур управління в Міністерстві оборони, проведення Оборонного огляду. Також українські військові взяли участь у миротворчих та гуманітарних операціях під проводом НАТО, а також у стабілізаційних силах в Іраку.

Недоліки виконання Україною **П.д.У.-НАТО** та щорічних цільових планів Україна-НАТО полягають у недостатньому виділенні коштів, обмеженості кваліфікованих кадрів, незнанні військовими іноземної мови. На подолання зазначених недоліків були спрямовані Державна програма підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 рр. та Державна програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 рр., затверджена Президентом України 2 грудня 2003 р. Ці широкомасштабні програми доповнювались низкою заходів мовної підготовки та збільшенням кількості штабних офіцерів Збройних Сил України на посадах у штабних елементах Партнерства заради миру, передбачених цільовими планами дій 2004-2005 рр. Найбільше вимогам НАТО відповідають такі напрями, що виконувались у межах **П.д.У.-НАТО**, як зовнішня політика і політика в галузі безпеки, співробітництво з НАТО та правові питання. У галузі зовнішньої політики та політики безпеки оновлено Концепцію національної безпеки та затверджено Воєнну доктрину з урахуванням набуття Україною членства в НАТО в майбутньому, підготовлено низку проектів та пропозицій для внесення змін до законів України у сфері безпеки та зовнішньої політики, розроблено систему практичних механізмів співробітництва з НАТО, яка дає змогу формувати та реалізовувати стратегічні програмні документи і заходи загальнодержавного рівня.

У власне військовій складовій **П.д.У.-НАТО** пріоритети поділені на загальні та військові. Загальні пріоритети виконуються в першу чергу, оскільки вони відповідають за підвищення рівня добробуту військовослужбовців. Військові пріоритети пов'язані з переходом України на нову систему оборонного планування та реформуванням командної структури ЗСУ (впровадження загальновидової структури командування замість нинішньої, розрахованої на кожний рід військ).

У 2009 р. на зміну щорічним цільовим планам прийшли річні національні програми з підготовки України до набуття членства в НАТО, які є новим форматом реалізації євроатлантичного курсу України. Програми охоплюють питання реформ як в оборонному та безпековому секторі, так і в економіці, сфері

прогидії корупції, судово-правовій та інших галузях.

Літ.: *Про схвалення Плану дій Україна-НАТО та затвердження Цільового плану Україна-НАТО на 2003 рік* : Рішення Державної ради з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України № 2 від 6 лют. 2002 р. // Уряд. кур'єр. – 2003. – № 61; *Шлях до НАТО: вимір безпеки. Лідери думок – про євроатлантичну інтеграцію України* / В. В. Бадрак, С. Г. Згурець, М. М. Самусь, О. О. Набоченко. – К. : [б. в.], 2006; *Вступ до НАТО – стратегічний вибір України* / за заг. ред. О. І. Соскіна. – К. : Вид-во “Ін-т трансформації суспільства”, 2008; *Довідник НАТО*. – Брюссель : [б. в.], 2006; *Кальниш Ю. Г. План дій Україна – НАТО* / Ю. Г. Кальниш // *Енциклопедичний словник з державного управління* ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010.

Бучик В.С.

ПЛАН КОЛОМБО ІЗ СПІЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В АЗІЇ ТА ТИХОМУ ОКЕАНІ

(англ. The Colombo Plan (Cooperative Economic and Social Development in Asia and the Pacific) – регіональна організація, що втілює в собі концепцію колективних міжурядових зусиль з підвищення рівня економічного і соціального розвитку країн-членів Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Основна увага всіх заходів **П.К.** спрямована на розвиток людських ресурсів.

Сьогодні державами-членами цієї організації є 26 країн, зокрема і тих, які входять до складу АСЕАН та СААРК (Афганістан, Австралія, Бангладеш, Бутан, Бруней, В'єтнам, Фіджі, Індія, Індонезія, Іран, Лаос, Малайзія, Мальдіви, Монголія, М'янма, Непал, Нова Зеландія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Південна Корея, Сінгапур, США, Таїланд, Філіппіни, Шрі-Ланка, Японія).

Організація була створена на зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів Співдружності Націй 28 листопада 1950 р. у Шрі-Ланці (м. Коломбо) на основі британського плану допомоги колишнім колоніям та почала функціонувати з 1 липня 1951 р. як План Коломбо із спільного економічного та соціального розвитку Південної та Південно-Східної Азії. Спочатку діяльність **П.К.** була розрахована на шість років і цей термін був пролонгований кілька разів до 1980 р., коли існування цієї організації було продовжено на невизначений термін. Почат-

ково до її складу входили Австралія, Велика Британія, Індія, Канада, Нова Зеландія, Пакистан, Цейлон.

У 1977 р. її назва була змінена на “**П.К.** із спільного економічного і соціального розвитку Азії та Тихого океану” з метою віддзеркалення змін у складі її членів та розширення сфери її діяльності. У перші роки основним напрямом діяльності **П.К.** була допомога розвинених країн країнам, що розвиваються, в таких сферах, як трансфер капіталу і технологій, а також розвиток навичок. У міру розбудови інфраструктури (аеропорти, автошляхи, залізничні сполучення, греблі, лікарні, заводи з виробництва добрив, цементні заводи, університети і сталеливарні заводи) в країнах-членах за рахунок допомоги в рамках **П.К.** значна кількість людей одночасно проходила професійне навчання для роботи на об'єктах інфраструктури та управління економікою, що розвивається.

Метою діяльності **П.К.** є створення умов для досягнення двосторонніх домовленостей із обсягів закордонної та технічної допомоги для економічного та соціального розвитку країн Азії та Тихого океану. Тобто **П.К.** не означає інтегрований план розвитку, якому мали відповідати національні плани.

Основні завдання **П.К.**: стимулювати інтерес і підтримку економічного і соціального розвитку Азіатсько-Тихоокеанського регіону; сприяти розвитку технічного співробітництва та надання допомоги в обміні і трансфері технологій між країнами-членами; контролювати відповідну інформацію про технічне співробітництво між урядами держав-членів та іншими установами з метою прискорення розвитку на основі спільних зусиль; сприяти поширенню та запровадженню досвіду з розвитку між країнами-членами в регіоні з основним наголосом на концепцію співпраці Південь-Південь.

Таким чином, кожна країна, що розвивається, визначає свої потреби в допомозі й веде переговори на двосторонній основі з розвиненою країною-членом. Але ці переговори здійснюються в рамках основної політики **П.К.** й координуються відповідними органами.

Сьогодні головними органами **П.К.** є: Консультативний комітет, Рада та Секретаріат. Адміністративні витрати Ради та Секретаріату розподіляються порівну між 26 країнами-членами.

Консультативний комітет включає уряди всіх країн-членів і є найвищим наглядовим органом і органом з вироблення політики. Він раз на два роки служить форумом для обміну думками з актуальних проблем розвитку, що стоять перед країнами-членами, та проведення огляду роботи П.К. щодо економічного та соціального розвитку в регіоні. Рада П.К. складається з глав дипломатичних місій урядів держав-членів, які проживають в Коломбо, Шрі-Ланка. Голова Ради призначається щорічно з числа країн-членів на основі алфавітного підходу до ротації. Рада збирається раз на квартал, щоб визначити важливі питання розвитку, що стоять перед її членами, і забезпечити належне виконання рішень Консультативного комітету.

Секретаріат Плану Коломбо очолює Генеральний секретар, офіс якого розташований у Коломбо, і з 1951 р. функціонує як секретаріат Консультативної комітету і Ради. Секретаріат несе відповідальність за ефективне управління та реалізацію програм П.К., в партнерстві з країнами-членами і установами.

Особливість П.К. полягає в тому, що адміністративні витрати Ради та Секретаріату розподіляються порівну між усіма країнами-членами. Однак програми професійної підготовки добровільно фінансуються як традиційними, так і новими донорами серед країн-членів. Навчальні заходи також фінансуються за рахунок внесків держав, що не є членами цієї організації, та регіональними й міжнародними організаціями, наприклад ОПЕК.

П.К. має 4 постійні програми: Програма з питань державного управління та навколишнього середовища (PPA & ENV); Програма розвитку приватного сектору (ТСО); Консультативна програма з наркотиків (DAP); Програма довгострокових стипендій (LTSP).

Слід зазначити, що протягом багатьох років, дотримуючись концепції розвитку людських ресурсів і співробітництва Південь-Південь у вирішенні питань економічного і соціального розвитку, змістовне наповнення П.К. змінюється з урахуванням потреб країн-членів у мінливому світовому економічному середовищі. У перші роки навчальні програми мали довгостроковий характер, сьогодні робиться наголос на набутті вмінь та відпрацюванні навичок, спрямованих на опанування передовим досвідом у різних сферах економічної та соціальної діяльності як не-

від'ємному атрибуті належного врядування. Поточні програми П.К. сфокусовані в галузі державної політики в умовах глобалізації та ринкової економіки, розвитку приватного сектору як основної рушійної сили для зростання, а також запобігання зловживанню наркотиками та профілактичним заходам у країнах-членах.

Літ.: Офіційний сайт Плану Коломбо. – Режим доступу : http://www.colombo-plan.org/resources/speeches/59Anniversary_05072010.pdf

Стрельцов В.Ю.

ПЛАН МАРШАЛЛА – програма відновлення і розвитку Європи після Другої світової війни (European Recovery Program), відіграла важливу роль у створенні об'єднаної Європи. Прихильниками реалізації цієї ідеї в силу логіки холодної війни були США, які вважали, що це сприятиме швидкому відновленню Західної Європи, якій відводилась вирішальна роль у збереженні геополітичної рівноваги сил. Була проголошена 5 червня 1947 р. держсекретарем США Джорджем Маршаллом у виступі в Гарвардському університеті. Дж.Маршалл повідомив про готовність здійснити програму широкомасштабної допомоги європейським країнам, “безкоштовної і дуже значної, якщо ми не хочемо опинитися в стані економічного, політичного й соціального хаосу” і сприяти таким чином відродженню Європи. Для США П.М. був одночасно і засобом підтримки свого експорту, оскільки 2/3 виділеної суми мали витратитися на закупівлю американських товарів, забезпечуючи таким чином збереження високих темпів розвитку їх повоєнної економіки. В основу П.М. була покладена американська модель вільного підприємництва, яка після Другої світової війни вважалася найкращою.

Після відмови Радянського Союзу та його союзників брати участь у цьому проекті, в Парижі влітку 1947 р. відбулася конференція 16 західноєвропейських країн (Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Туреччина, Франція, Швейцарія, Швеція), які погодилися на американські умови надання допомоги і підписали відповідний протокол.

П.М. був схвалений конгресом США 2 квітня 1948 р. і наступного дня затверджений президентом у вигляді закону № 472 “Про

допомогу іноземним державам”, у якому визначались цілі, завдання, принципи й умови надання допомоги у вигляді позик, субсидій. Після його прийняття 16 країн підписали зі США окремі угоди про надання їм фінансової допомоги на загальну суму 17 млрд дол. протягом чотирьох років.

Для розподілу допомоги, а також координації національних економічних політик у квітні 1948 р. почала діяти Європейська організація економічного співробітництва (ЄОЕС), до якої увійшли всі країни-учасниці П.М. Восени 1949 р. членом ЄОЕС стала ФРН, пізніше спеціальний статус отримала Югославія. Вищим органом ЄОЕС була Рада міністрів, яка збиралася кілька разів на рік, а постійні представники країн-учасниць зустрічалися, як правило, щотижня. Матеріали для Ради готував Виконавчий комітет, який складався з представників семи країн, обраних Радою. Спеціальними проблемами займалися технічний комітет і спеціалізовані агенства, полегшуючи консультації і координацію економічної політики країн-учасниць. Була введена посада Генерального секретаря, яку обійняв Робер Маржолін, майбутній віце-президент Комісії Європейської спільноти. На пропозицію США ЄОЕС заснувала Європейський союз розрахунків (1950), який мав сприяти лібералізації європейської торгівлі шляхом упровадження системи багатосторонніх компенсацій і автоматичного надання кредитів країнам, що їх потребували.

Радянський Союз на противагу П.М. ініціював створення в січні 1949 р. Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ).

П.М., який за оцінкою Нормана Дейвіса не має собі рівних в історії освіченого егоїзму, зіграв вирішальну роль у відбудові й модернізації Європи. Протягом 1948-1952 рр. США в рамках цього плану надали 12,8 млрд дол., у тому числі 85% у вигляді допомоги і 15% – довгострокових позичок. Близько 60% цієї суми одержали Велика Британія (25%), Франція (20%), Італія і ФРН. У цілому ж протягом 1945-1962 рр. США надали Європі допомогу в обсязі близько 30 млрд дол.

Результати реалізації П.М. суттєво перевищували показники, які очікувалися на початку його запровадження. За чотири роки валовий національний продукт західноєвропейських країн зріс майже на 32%, сільськогосподарське виробництво перевищило довоєн-

ний рівень на 11%, а промислове виробництво – на 40%. У Німеччині кожний долар, отриманий у рамках П.М., дозволив створити цінності на суму від 10 до 20 дол. США. Створення ЄОЕС стало немов першим кроком до європейської інтеграції і, зазначає Вернер Вайденфельд, ясно показало, що міжнародне становище володіє значним силовим потенціалом, здатним форсувати процес європейського єднання. Власне, сам термін “інтеграція” був уперше вжитий П.Гофманом та втілений у життя, коли була творена ЄОЕС, покликана реалізувати П.М. У 1960 р. ЄОЕС була трансформована в Організацію економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), куди увійшли США і Канада. На сьогодні це провідна світова організація з економічного аналізу та прогнозування.

Літ.: Вайденфельд В. Европа от А до Я. Справочник европейской интеграции / В. Вайденфельд, В. Вессельс ; пер. с нем. Л. Греле. – Рига : Alberts XII, 2002; Дейвіс Норман. Европа: Історія / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К. : Основи, 2000; Исаев Б. А. Геополитика : учеб. пособие / Б. А. Исаев. – СПб. : Питер, 2006; Копійка В. В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; Прокопенко Л. Л. Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; Łastawski Kazimierz. Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Łastawski. – Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004.

Прокопенко Л.Л.

ПЛАН ШУМАНА – декларація Шумана (англ. Schuman Declaration) пропозиція міністра закордонних справ Франції Роберта Шумана, яка була оприлюднена 9 травня 1950 р., щодо об'єднання під єдиним керуванням вугільних і сталеплавильних ресурсів Франції та Німеччини, а також інших європейських країн. П.Ш. покладено в основу створення Європейської спільноти з вугілля та сталі, він заклав підґрунтя європейської інтеграції. 9 травня вважається днем народження ЄС та святкується у країнах союзу як День Європи.

Р.Шуман народився в Клаузени, передмісті Люксембурга у 1886 р. у франкомовній сім'ї з Лотарингії (в люксембурзькій частині) на франко-німецько-люксембурзькому кордоні, який неодноразово зсувався в той чи інший

бік в результаті війн і конфліктів, в одній з двох провінцій, відібраних у Франції Німеччиною внаслідок поразки французів у війні 1870 р. Після вивчення юриспруденції в університетах Бонна, Мюнхена, Берліна і Страсбурга започаткував юридичну практику в м. Мец, що в Лотарингії, яка була на той час частиною Німеччини. Вільно розмовляв німецькою та французькою мовами.

Був вимушений служити в німецькій армії впродовж війни 1914-1918 рр. Після 1918 р., коли Франція повернула собі Ельзас і Лотарингію, Шуман офіційно став громадянином Франції та залишився глибоко переконаним у необхідності остаточного франко-німецького примирення. З 1919 р. Шуман був обраний у палату депутатів як представник департаменту Мозель за списками католицької партії. З 1928 по 1938 р. очолював парламентську комісію у справах Ельзасу й Лотарингії. Під час роботи у парламенті Шуман активно впливав на політичне життя Ельзасу і Лотарингії. Подорожував Європою, відвідував Німеччину, а також країни, що входили до Австро-Угорської імперії, у тому числі Угорщину у 1930, 1934 і 1935 р. Після початку Другої світової війни у 1940 р. призначений на посади у французькому уряді, але пішов у відставку під час перемир'я, і після повернення в Мец був заарештований гестапо через відмову співпрацювати з новим режимом. У 1942 р. втікає і вимушений переховуватись в різних місцях у Франції, бере участь у русі опору до кінця війни. Після війни успішно продовжує політичну кар'єру у Франції. Шуман знову був обраний до парламенту Франції, виступав як представник Мозеля з 1945 по 1962 р. У період 1946-1955 рр. він був членом кількох урядів Франції, у тому числі перебував на посаді міністра фінансів, прем'єр-міністра і міністра закордонних справ країни. З 1958 р. був обраний президентом Європейської асамблеї (1958-1960), яка пізніше стала Європейським Парламентом. Упродовж 1955-1961 рр. очолював Європейський рух. Помер Шуман 4 вересня 1963 р. в місті Сі-Шазель, департаменту Мозель.

Задум розпочати інтеграцію з двох базових галузей промисловості – вугілля і сталі – виник у Шумана під впливом ідей Жана Моне. Бізнесмен, економіст і політик Жан Моне після Другої світової війни присвятив своє життя створенню того, що він, як і Чер-

чилль, називав “Сполученими штатами Європи”. У 50-х рр. ХХ ст. вугілля задовольняло 70% енергетичних потреб Західної Європи, і жодна країна не могла створити боєздатної армії без сталі. Якщо французькі й німецькі вугільні шахти і сталеливарні контролюватимуться міжнародною спільнотою, обидві країни вже фізично не зможуть воювати одна з одною. Так вважав Ж.Моне, і Р.Шуман поділяв його думку. Основу європейського порядку Шуман вбачав у примиренні між Німеччиною і Францією. Відтак необхідною передумовою такого примирення було створення умов, які б унеможливили початок війни. Найефективнішим механізмом досягнення такої мети могло стати створення засобів управління та наднаціонального контролю за виробництвом і торгівлею стратегічною для військових потреб продукцією – вугіллям і сталлю.

Пропозиція Шуманова відкрити майбутню організацію для об'єднання країн Європи виключала можливість входження до неї багатьох країн Європи, насамперед країн Східної Європи. Країни Скандинавії під час Конгресу Європи, а потім і в Раді Європи виказали своє упереджене ставлення до ідеї наддержавних і наднаціональних утворень. Велика Британія так само залишилася осторонь, хоч і вважалась основним союзником Франції у ХХ ст. Для Шумана і Моне європейська інтеграція означала передусім франко-німецьку інтеграцію, оскільки традиційно склалося, що Німеччина завжди протистояла Франції не тільки на військовому рівні, але й як головний економічний конкурент.

П.Ш. став важливим внеском у процес європейської інтеграції, що був поставлений в основу створення ЄСВС від 9 травня 1950 р. У своїй доповіді Шуман зазначив, що Європу не вийде створити в один момент або на основі одного єдиного плану. Вона буде будуватись на основі конкретних досягнень, з яких почнеться побудова фактичної консолідарності. Злука народів Європи потребує ліквідації вікового протистояння Франції та Німеччини. Вся підприємницька діяльність має торкатися передусім цих двох країн. З цією метою уряд Франції пропонує невідкладно вжити заходів в одній вузькій, але вирішальній сфері. **П.Ш.** та Моне був реалізований 18 квітня 1951 р. підписанням Паризького Договору про створення Євро-

пейської спільноти з вугілля і сталі, який набрав чинності в липні 1952 р. Членами ЄСВС стали шість країн: Франція, ФРН, Італія, Нідерланди, Бельгія та Люксембург.

Декларація Шумана містить такі важливі складові: франко-німецьке примирення; Франція пропонує запровадити спільний контроль над виробництвом вугілля і сталі Франції і Німеччини, створивши для цього відповідний орган, відкрити й інтегрувати ринки обох країн у цих галузях. І через контроль над стратегічною сировиною унеможливити наступні війни між цими двома державами; поступове створення політичного союзу, який би унеможливив військові конфлікти між європейськими народами і підвищив політичну вагу Західної Європи на міжнародному рівні на протидію США і СРСР; “Європа не витвориться враз, навіть у межах спільного альянсу; але лише конкретними справами, розбудовуючи поміж собою передусім справжню солідарність”.

ЄСВС, створення якого мало на меті довготривалі політичні цілі, одразу ж продемонструвало свою економічну ефективність. Воно відкрило доступ Франції до вугільних багатств Руру і поклало кінець двоїстій системі ціноутворення, коли німецьке вугілля, призначене для сталеливарень Лотарингії, коштувало дорожче за те ж саме вугілля у Західній Німеччині. Воно скасувало всі митні бар’єри на шляху торгівлі вугіллям і сталлю між усіма шістьма країнами-учасницями, внаслідок чого до 1958 р., тобто на завершення перехідного періоду, визначеного Паризькою угодою в квітні 1951 р., торгівельний обіг сталі між країнами збільшився на 151%, вугілля на 21%, заліза на 25%. Проголошена 9 травня 1950 р. промова Шумана, в якій міністр закордонних справ Франції виголосив проект створення ЄСВС, була початком процесу об’єднання Європи й утворення Європейського Союзу. Рішенням конституційного конвенту 9 травня відтепер відмічається як День Європи. Р.Шуман фактично поклав початок об’єднанню Європи в ЄСВС, яке мало би враховувати суверенні права кожної держави.

Літ.: Грицяк І. А. Право та інституції Європейського Союзу : навч. посіб. / І. А. Грицяк. – К. : К.І.С., 2006; Дайнен Десмонд. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Десмонд Дайнен ; пер. з англ. Марини Марченко. – К. : К.І.С., 2006; *Європейська інтеграція: крок за кро-*

*ком : посіб. для журналістів / Д. Корбут, В. Зам’ятін, І. Піддуська та ін. – К. : Фонд “Європа ХХІ”, 2001; Європейський Союз: основи політики, інституційного устрою та права : навч. посіб. : пер. з нім. / наук. ред. В. П’ятницький ; Т-во Карла Дуйсберга ; М-во економіки України ; Ін-т європ. політики, м. Берлін. – К. ; Кельн : Заповіт, Б.р.; *Filip Todt*. Нарис історії Європейського Союзу / Тоді Філіп ; пер. з англ. М. Марченко. – К. : К.І.С., 2001; *Raymond Poidevin*. Robert Schuman, homme d’Etat, 1886-1963 / Poidevin Raymond. – Paris, Imprimerie nationale, 1986; *The European Union: readings on the theory and practice of the European integration* / ed. by B. F. Nelsen, A. Stubbn. – 3rd ed. – Boulder : Lynne Rienner Publ. ; London, 2003.*

Козут П.В., Красівський Д.О.

ПОДВІЙНА БІЛЬШІСТЬ (англ. Double majority) – метод визначення *кваліфікованої більшості* під час прийняття рішень у Раді ЄС на основі одночасного врахування двох критеріїв: більшості держав-членів та більшості населення ЄС, яке в них проживає. Ухваливши принципове рішення щодо прийняття великої групи нових членів, в ЄС розпочали роботу над розробкою системи підтримки балансу між великими та малими державами-членами під час процесу прийняття рішень у Раді ЄС. Збереження старої системи зважених голосів після розширення могло призвести до того, що кваліфікована більшість у Раді представляла б лише меншість населення ЄС. З огляду на це держави-члени з найбільшою чисельністю населення хотіли мати систему **П.б.**, яка б гарантувала, що більшість у Раді ЄС складається не тільки з більшості держав-членів, а й з більшості всього населення Союзу.

Ніцький договір (2000 р.), який реформував діяльність інститутів ЄС напередодні вступу до Союзу великої групи нових членів, дав нове визначення кваліфікованої більшості на основі **П.б.** та навіть потрібної більшості. Оскільки новий перерозподіл вагомості голосів між державами-членами відбувся на користь великих держав, то кваліфікована більшість обов’язково мала бути більшістю держав-членів. З цією метою її поєднали із системою, відомою як “демографічне підстрахування”, а це означало, що кожна держава-член отримала право перевесвідчитися, чи представляє кваліфікована більшість щонайменше 62% усього населення Союзу. Якщо кваліфікована більшість не

відповідала цій умові, то рішення не могло бути прийнятим. Ці нові правила набули чинності з 1 листопада 2004 р.

Під час роботи над проектом *Конституції ЄС* було запропоновано нову систему **П.б.**, яка мала складатися і з більшості держав-членів, і населення Союзу. Лісабонським договором **П.б.** запроваджується з 1 листопада 2014 р. На основі нової **П.б.** кваліфікованою більшістю вважатиметься щонайменше 55% держав-членів Ради ЄС, що має у своєму складі принаймні 15 осіб, і в якій представлені держави-члени, що охоплюють щонайменше 65% усього населення ЄС (ст. 16(3)). Стару систему зважування голосів, за якої кожна держава-член мала в Раді ЄС певну кількість голосів, скасовано.

Запровадження методу **П.б.** відтерміновано до 1 листопада 2014 р., до якого продовжиться використання методу зважування голосів. Також з метою переходу від інституційних положень договорів, які застосовувались до набуття чинності Лісабонським договором, ним передбачено перехідний період – з 1 листопада 2014 р. до 31 березня 2017 р., – упродовж якого будь-яка держава-член Ради ЄС, у разі необхідності прийняття певного акта кваліфікованою більшістю може вимагати, щоб він приймався відповідно до кваліфікованої більшості на основі методу зважування голосів.

Нова система **П.б.** є більш результативною та простішою для розуміння. Вона також краще відображає подвійної природу ЄС як унікального союзу не лише держав, а й народів.

Літ.: *Грицяк І. А.* Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009; *Дайнен Д.* Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; *Європейський Союз: Основопологаючі акти в редакції Лиссабонського договору с коментаріями.* – М. : ИНФРА-М, 2008; *Копійка В. В.* Європейський Союз: історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; *Hayes-Renshaw F.* The Council of Ministers / F. Hayes-Renshaw, H. Wallace. – New York, N.Y. : Palgrave Macmillan, 2006; *Horváth Z.* The Union after Lisbon – The Treaty reform of the EU / Z. Horváth, B. Ódor. – HVG-ORAC Publishing House, 2010; *Szyszczyk E.* Understanding EU Law / E. Szyszczyk, F. Cygan. – London : Sweet & Maxwell, 2005.

Рудік О.М.

ПОДЕБРАД ЇРЖІ

(1420-1471) – король Чехії з 1458 р. За походженням з роду панів із Кунштата. Висунувся як один з очільників поміркованого напрямку гуситського руху – чашників. У 1452 р. був обраний земським правителем Чехії, а в 1458 р. – королем. Спираючись на дрібне й середнє дворянство та бюргерство, намагався зміцнити Чеську державу. Прагнув обмежити вплив римського папи. Чеські пани-католики за підтримки Риму в 1465 р. створили Зеленогірську конфедерацію, спрямовану проти **П.**

У 1466 р. папа оголосив короля єретиком і закликав європейські країни до хрестового походу проти Чехії. Заклик Ватикану був підтриманий лише угорським королем Матяшем Корвіном, який частиною панів у 1469 р. був обраний чеським королем. У розпал війни проти конфедерації **П.** помер. У 1464 р. **П.** і його дипломат, француз Антуан Маріні висунули проект об'єднання християнських держав – “Договір про союз та конфедерацію між королем Людовіком XI, королем Богемії Їржі і Радою Венеції для протистояння туркам”. Цьому передували наступні події.

Перемога турок на р. Мариця (1371) над коаліцією сербів, болгарів, валахів і угорців та на Косовому полі (1389) над сербами, а також розгром європейських хрестоносців на Дунаї під Нікополем (1396) робили невідворотним падіння Візантійської імперії. Султан Баязид I (1389-1402) не приховував своїх планів щодо швидкого завоювання Візантії. Але тоді загибель Візантії була відстрочена на півстоліття розгромом турків Тимуром у 1402 р. Однак у 20-х рр. XV ст. Туреччина знову зміцніла і Мурад II (1421-1451) відновив завоювання. У 1444 р. проти турок був організований новий хрестовий похід, у якому взяли участь польські, чеські, угорські, німецькі, частково французькі та інші західноєвропейські рицарі. Проте похід і цього разу виявився невдалим. У битві під Варною (10 листопада 1444 р.) рицарі були розбиті, загинув і польський та угорський король Владислав III. Тим самим падіння Константинополя було передвирішене, він впав 29 травня 1453 р.

Успіхи османів мали особливо велике політичне значення для Центральної і Східної Європи, оскільки тепер був відкритий шлях для турецької агресії в напрямку Австрії, Угорщини, Чехії, Польщі, України. Тому треба було думати про негайну організацію боротьби з османами усією силою християнського світу.

Вищезгаданий проект об'єднання християнських держав передбачав утворення союзу європейських християнських володарів – “Ліги миру”. Усі члени Ліги повинні були мати рівний статус незалежно від розміру країни, що йшло врозріз із привілейованим становищем імператора і папи. Тим більше, що папу взагалі не передбачалося включати до членів Ліги. Очолити Лігу мав французький король Людовік XI (1423-1483). Фактично, проект переслідував три мети: об'єднання європейських держав для боротьби з турецькою агресією, обмеження впливу римського папи як у Чехії, так і в міжнародній політиці, і протистояння широкій владі імператора Священної Римської імперії, до складу якої входила Чехія. Висловлюють думку, що в основі проекту лежала ідея нового поділу влади в Європі: король Франції мав стати імператором на заході, а П. перебрати на себе функції імператора на сході та в Німеччині. Проект передбачав, як зазначає Джон Маккормік, створення структур кінець кінцем встановлених для Євросоюзу. Передбачалося створити Асамблею, Суд справедливості, міжнародний арбітражний механізм, союзні збройні сили і конфедеративний бюджет. Асамблею пропонувалося скликати в Базелі у лютому 1465 р. Вона мала регулярно засідати і кожних п'ять років змінювати місце свого перебування. На Асамблею покладалася турбота про прийом нових членів, спільну валюту і ведення війни. Вона складалася із колегії постійних представників 16 держав і ради королів і князів. Найбільш значним і суттєвим у цьому плані було те, що вперше обмежувався суверенітет володарів через застосування принципу прийняття рішень більшістю. Місцезнаходженням консисторії або Міжнародного трибуналу мало бути те ж саме місто, що й Асамблеї. Передбачалося функціонування спільного, загальноєвропейського адміністративного апарату і можливість застосування спільних санкцій проти агресора. Це, на думку авторів проекту, мало забезпечити спільну боротьбу

проти Османської імперії. Члени конфедерації мали відмовитися від війни один з одним. У випадку ж конфлікту Асамблея, навіть без звернення його учасників, мала негайно відправити послів з місією залагодити суперечку і відновити мир. Якщо ж з вини агресора мир і союз не відновиться, всі інші учасники повинні стати на захист миру і надати жертві агресії щорічну допомогу у розмірі десятиї частини доходів свого королівства. В подальшому могла бути надана також економічна допомога для відновлення добробуту населення постраждалої країни. Джерелом наповнення конфедеративного бюджету планувався організований папою щорічний збір податку у розмірі прибутку за три дні, який поступав у розпорядження Асамблеї і мав спрямовуватися на організацію боротьби проти Туреччини. Асамблея приймала рішення щодо сил, які мали бути мобілізовані для походу і його дати, більшістю голосів. Проект П. становив, за оцінкою Ріхарда Куденхов-Калергі, першу практичну спробу створення в Європі федерації.

Літ.: *Большая советская энциклопедия* : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : БСЭ, 1975. – Т. 20; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Jastawski Kazimierz.* Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004; *McCormick John.* Understanding the European union: A Concise Introduction (3rd edn) / John McCormick. – N-Y : Palgrave Macmillan, 2005; *Derek Heater.* The idea of European unity / Derek Heater. – Leicester and London : Leicester University Press, 1992.

Прокопенко Л.Л.

ПОЛІТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ – цілеспрямована, скоординована або самостійна діяльність держав, міжнародних (неурядових) організацій та інших суб'єктів міжнародного права щодо ліквідації (нейтралізації, зменшення) сукупності небезпек, загроз, ризиків і викликів планетарного масштабу, розробка дієвих механізмів та інструментів протидії їм, у тому числі з використанням або ймовірністю використання насильства (збройного насильства) щодо учасників світової взаємодії,

передусім держав, а також аналогічних внутрішніх процесів, що за своїми масштабами і впливом виходять за національні кордони і здатні впливати на безпеку інших держав.

Сьогодні **П.з.м.б.** розглядається, принаймні, у трьох аспектах: як комплекс заходів щодо усунення (зменшення) масштабів та інтенсивності загроз виживанню індивіда, соціальної групи, держави. Таким чином, **П.з.м.б.** безпосередньо пов'язана зі змістом, спрямованістю, характером, інтенсивністю, тенденціями загроз і навіть особливостями їх сприйняття; ця політика обов'язково має бути спрямована на об'єкт (на кого чи на що спрямована загроза) та суб'єкт / джерело небезпеки (хто або чим загрожує); вона має розглядати засоби убезпечення об'єкта від загрози.

Зміст терміна "**П.з.м.б.**" розширюється, якщо зміщується увага з об'єкта безпеки на специфіку загрози безпеці або особливості засобів гарантування безпеки через використання різних предикатів до слова "безпека". Зокрема, екологічна безпека зміщує увагу з воєнних загроз на загрози довкіллю, людська безпека – з безпеки держави на безпеку індивіда тощо.

Останнім часом у світі дедалі помітнішою стає тенденція до набуття внутрішніми конфліктами статусу домінуючих. Причинами цього феномену є загострення національних (етнічних), релігійних проблем, ускладнення соціально-економічних та політичних процесів у суспільствах, суперечності між провідними акторами міжнародної політики тощо. Це призводить до збільшення кількості конфліктів усередині держав. Радикально розширюються масштаби та зростає інтенсивність залучення міжнародної спільноти до розв'язання проблем внутрішніх конфліктів (Сомалі, Косово, Лівія та ін.).

Водночас за нових умов та процесів, які відбуваються у системі міжнародної безпеки, все більш визначальною стає роль невлених, невідчутних і розпорошених загроз або поява нових ризиків та викликів. Наприклад, питання енергетичної безпеки для більшості країн Європейського Союзу набули актуальності у 2007-2008 рр. і стали невід'ємною складовою стратегій національної безпеки. Нове розуміння міжнародної безпеки відрізняється від його традиційного тлумачення такими показниками.

Об'єкт аналізу. У класичних школах дослідження **П.з.м.б.** центром аналізу є виключно держава, що не дає змоги розглянути зміст загроз конкретним особам, соціальним групам, які досить часто стають жертвами держави. Модерні підходи враховують безпеку людини, що дає змогу проаналізувати шкоду, якої може завдати держава своїм громадянам. Незважаючи на те, що захист держави є надзвичайно важливим для кожного громадянина, це не є достатньою гарантією для його індивідуального благополуччя.

Характер загрози. Традиціоналісти акцентують увагу на зовнішньому характері загрози. Оскільки фокусом аналізу виступає держава, реальною є загроза, що виходить від іншої держави, і нехтуються загрози, що виходять зсередини держави (політичні репресії, громадянські війни, заворушення, поляризація та радикалізація суспільства). Сьогодні людство стурбоване дискримінацією, невмотивованим насильством, нелегальною імміграцією, розповсюдженням наркотиків та організованою злочинністю. У нових дослідженнях у сфері **П.з.м.б.** розглядається увесь спектр загроз, звідки б вони не виходили, і не обмежуються темою міждержавного насильства.

Урахування довгострокових потенційних загроз. Класичні погляди щодо **П.з.м.б.** неспроможні зосередити увагу на довгострокових потенційних загрозах (СНІД, безпека здоров'я тощо). Модерні підходи вказують на розвиток таких спроможностей, оскільки невоєнні загрози можуть спричинити катастрофічні збитки не тільки на національному, а й на регіональному і міжнародному рівнях.

Засоби реагування на загрози. Традиціоналісти мають занадто вузький арсенал засобів реагування на загрози, як правило, нарощування військової могутності. Це нагадує політику взаємного гарантованого знищення, запроваджену СРСР та США під час холодної війни. Модерністи розглядають невоєнні засоби на тлі всього спектра альтернатив.

Проте критики модерних визначень висловлюють обґрунтовані зауваження. Зокрема, нові інтерпретатори міжнародної безпеки фокусують увагу на безпеці людини, але її дуже важко визначити, як і межу між проблемами розвитку та безпеки індивіда. З огляду на це під час розробки і реалізації **П.з.м.б.** керівникам міжнародних організацій, державним діячам, експертам важко урахувати

всі аспекти безпеки людини, тому всеохопна концепція втрачає аналітичну цінність. Без зрозумілих критеріїв специфікації загроз проблема безпеки буде розширювати її зміст, але втрачатиме інтелектуальну логічність. Деякі фахівці пропонують повернутися до традиційних підходів, обмежити безпеку людини тільки тими загрозами, що включають насильство стосовно людей.

Слід також брати до уваги те, що більшість нових загроз важко піддаються вимірюванню щодо їх реального впливу. Таким чином, вони мають скоріше потенційний, ніж реальний характер, і **П.з.м.б.** повинна це враховувати. Необхідно також зазначити, що розширення спектра невоєнних загроз, що тиражується засобами масової інформації, переконує суспільну думку в тому, що світ стає безпечнішим і в ньому зникає збройне насильство. Це призводить до недооцінки аналізу сучасних змін в агресивній природі анархічних держав. І якщо зовнішня загроза територіальній цілісності не стосується західних держав, то вона актуальна в багатьох інших куточках світу.

І, зрештою, серйозним недоліком сучасної **П.з.м.б.** є те, що під час розгляду усіх ймовірних загроз, як правило, не визначається суб'єкт (суб'єкти) їх появи, відсутній ефективний зворотний зв'язок між попередньою недосконалою політикою (рішеннями) у сфері міжнародної безпеки та негативними наслідками сьогодення.

Непересічного значення для усунення вищезазначених недоліків набуває радикальне підвищення прогностичних спроможностей і дієвості міжнародних організацій, насамперед ООН.

Літ.: *Глобалізація і сучасний міжнародний процес* / за заг. ред. проф. Б. Гуменюка і проф. С. Шергіна. – К. : Ун-т “Україна”, 2009; *Полтораков О. Ю.* Безпека держави та безпека суспільства: специфіка політичного взаємовпливу в національному та європейському контекстах : монографія / О. Ю. Полтораков. – К. : Вид-во LAT & K, 2009; *Hamilton D.* Protecting the Homeland: European Approaches to Societal Security-Implications for the United States / Daniel Hamilton, Sundelius Bengt, Gronvall Jasper. – Washington : Center for Strategic Studies, 2005; *The National Security Strategy of the United Kingdom. A Strong Britain in an Age of Uncertainty.* – London, October 2010.

Мандрагеля В.А.

ПОЛІТИКА І СТРАТЕГІЯ ЗАЙНЯТОСТІ В ЄС є важливим пріоритетом Співтовари-

ства і спрямована на розширення зайнятості за рахунок створення нових робочих місць, підтримки малих та середніх підприємств, інвестицій у розвиток людських ресурсів через удосконалення освіти і навчання, забезпечення їх доступності для всіх громадян Євросоюзу. Пріоритетами політики зайнятості в ЄС є: інновації у сфері професійної підготовки та нетрадиційних форм зайнятості, гнучкі методи організації праці, нестандартні форми зайнятості (часткова і тимчасова зайнятість та ін.).

Головні напрями політики зайнятості визначені в основних документах ЄС: Амстердамському договорі (1997), Європейському пакті зайнятості (1999), Європейській стратегії зайнятості, Європейській Соціальній хартії, Лісабонській стратегії (2000), стратегії “Європа-2020”.

Особливе значення у проведенні політики зайнятості в ЄС має Європейський пакт зайнятості, який спрямований на припинення скорочення кількості робочих місць і розв'язання проблем зайнятості на таких напрямках: вичерпна структурна реформа та модернізація, метою якої стало посилення інноваційної спроможності й ефективності ринку праці та ринків товарів, послуг і капіталів (Кардіфський процес); координування економічної політики та поліпшення ефективності взаємодії між зростанням заробітної плати та валютною, бюджетною та фінансовою політикою шляхом макроекономічного діалогу, спрямованого на збереження динаміки без зростання інфляції (Кельнський процес); подальший розвиток і запровадження скоординованої стратегії зайнятості для поліпшення ефективності ринків праці шляхом підвищення рівня зайнятості, розвитку підприємництва, пристосування бізнесу та найманих працівників до нових умов, а також рівних можливостей для чоловіків і жінок у працевлаштуванні (Люксембурзький процес). Керуючись цими напрямами, країни ЄС щорічно узгоджують основні елементи економічних політик, стратегії зайнятості. Макроекономічний діалог проводиться в рамках Економіко-фінансового комітету через співпрацю з Радою з трудових і соціальних питань та за участі представників Європейської Ради, Комісії, Європейського центрального банку та соціальних партнерів. У макроекономічному діалозі йде обмін інформацією та думками підзвітних Спільноті установ і со-

ціальних партнерів щодо збільшення і повного використання потенціалу зростання зайнятості.

У тісному взаємозв'язку з політикою зайнятості проводиться освітня політика ЄС, оскільки на перший план виходить необхідність того, що освіта повинна служити поліпшенню пропозиції на ринку робочої сили. Так само як і в політиці зайнятості формулюються кількісні цілі, а оскільки ця політика проводиться в руслі Європейської стратегії зайнятості, можуть висловлюватися і певні рекомендації.

Нова європейська стратегія "Європа-2020", схвалена у березні 2010 р., містить низку заходів щодо поліпшення зайнятості. Передбачається, що 75% населення у віці від 20 до 64 років повинні бути працевлаштовані. Серед програм стратегії "Європа-2020" для розв'язання проблем зайнятості найбільш важливими є такі: Програма "Молодіжний рух" – посилення результативності освітніх систем та сприяння залученню молодих людей на ринок праці; План з розвитку нових здібностей і збільшення кількості робочих місць – модернізація ринків праці, надання людям можливості отримувати нові знання та навички, щоб збільшити можливість працевлаштування, поліпшення співвідношення попиту і пропозиції на ринках праці, включаючи трудову мобільність.

На рівні ЄС для реалізації Плану Європейською Комісією передбачено:

– створення ринку праці, побудованого на гнучкості в динамічній економіці і безпеці для робітників;

– створення і адаптація законодавства, яке буде відповідати принципам розумного регулювання, включаючи інструменти трудового законодавства (робочий час, час відпочинку, призначення на посаду, донесення інформації до працівників), а також новим виникаючим ризикам заподіяння шкоди здоров'ю та отримання травм на роботі;

– підтримка внутрішньої європейської мобільності працівників за допомогою необхідних інвестицій, особливо з Європейського Соціального Фонду;

– підтримка посилення кооперації між інститутами трудового ринку, в тому числі з державними установами зайнятості держав-членів ЄС; посилення соціального партнерства, підключення всіх можливих служб до розв'язання проблем у галузі зайнятості;

– надання сильного поштовху, що спонукає до розв'язання проблем кооперації у сфері освіти та навчання, включаючи в обговорення цих питань всі зацікавлені сторони.

Програма "Європейська політика проти бідності" – програма, спрямована на те, щоб соціальна та територіальна взаємодія була поширена на всій території та досягнення у сфері економічного розвитку та зайнятості населення допомагали знижувати рівень бідності в усьому ЄС.

Літ.: Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики: монографія / Н. Г. Діденко. – Донецьк: Видавн. п-во "Схід. видавн. дім", 2007; Ніколас Мусіс. Усе про спільноти Європейського Союзу / Ніколас Мусіс; пер. з англ. – К.: К.І.С., 2005; *Европейская социальная хартия*. 18.10.1961: справочник: пер. с фр. – М.: Междунар. отношения, 2000; Як працює Європейський Союз: Досвід інституцій ЄС. – К.: ТОВ "Лік", 2005; *Hantrais Linda. Social policy in the European Union*. Palgrave Macmillan / Linda Hantrais. – Basingstoke, 2007; *Social Policy. A Conceptual and Theoretical Introduction*. Edited by M. Lavalette and A. Pratt. Sage publications. – London, 2001; *Social policy*. Second edition. Edited by J. Baldock, N. Manning, S. Vickerstaff. Oxford University Press. – New York, 2003.

Діденко Н.Г.

ПОЛІТИКА ОБМЕЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ВИКЛЮЧЕННЯ В ЄВРОПІ

ґрунтується на *європейській концепції соціальної ексклюзії* та здійснюється згідно із ст. 30 Європейської соціальної хартії. Головний акцент у цій політиці робиться на активному підході до ризиків і соціальних проблем. Насамперед це стосується ринку праці – створення штучних систем зайнятості (суспільні та субсидійовані робочі місця) і підвищення професійної майстерності та перенавчання. Усе це передбачає, з одного боку, активне включення клієнта в пропоновані йому схеми, з другого – створення державою такої системи пропозицій, від яких клієнт не зміг би відмовитись. У підсумку відбувається поділ соціальної політики на традиційну соціальну політику щодо інтегрованих працівників та обмежене пасивне соціальне забезпечення для маргіналів.

Базовими настановами **П.о.с.в.Є.** є: прагнення максимально чітко та точно визначити соціальні права громадянина та встановити механізми їх виконання й захисту (а не орієн-

тація на допомогу та спасіння); залучення соціальних рухів, місцевих (регіональних) спільнот, різноманітних форм самоорганізації населення до процесу подолання соціальної ексклюзії (орієнтація громадян на патерналістську стратегію, очікування розпоряджень та вказівок від влади).

П.о.с.в.Є. розвивається у двох напрямках. З одного боку, висловлюються думки про необхідність інтеграції ексклюзованих через побоювання їх відхильної поведінки та з метою організації надійного контролю. З другого – обстоюються високі принципи соціальної солідарності. Здебільшого домінує перша точка зору, оскільки в другому випадку виникає проблема пошуку тих ресурсів, на яких можна б було сформуванню цю солідарність.

Тож сьогоднішня **П.о.с.в.Є.** є доволі дуалістичною. Середній клас отримує соціальні послуги одного рівня, нижчий клас – іншого. Базові соціальні потреби задовольняються окремими інститутами, а задоволення специфічних соціокультурних потреб результатом самоуправління в різноманітних спільнотах, до яких люди належать або з якими себе асоціюють.

До розв'язання проблеми задоволення специфічних соціокультурних потреб різноманітних спільнот можуть долучатися їх політично активні та організовані сегменти, можливими варіаціями яких можуть бути: суспільні організації, суспільні рухи та організації так званого “третього сектору”. *Суспільні організації* як добровільні об'єднання населення почали активно з'являтися в Західній Європі у другій половині ХХ ст. На кінець століття вони перетворилися на впливову силу, яка на сьогодні здатна контролювати дії влади та перебирати на себе значну частину функцій щодо управління соціальними процесами.

Менш організованими, однак не менш впливовими, є *суспільні рухи*. Вони не є організацією, не проходять процедуру реєстрації, не мають фіксованого членства та стають природною суспільною реакцією на наявні соціальні процеси й проблеми. Зазвичай вони рідко бувають гомогенними (тобто представляють лише одну групу зацікавлених). Здебільшого вони поєднують різні групи та різних людей, які, до того ж, можуть бути учасниками кількох рухів одночасно (що свідчить про тенденцію щодо об'єднання зусиль людей у розв'язанні своїх проб-

лем). Їх характерними рисами є децентралізація та мережевий принцип організації. Нормально функціонуючі суспільні рухи є ознакою стабільного суспільства. Їх не варто змішувати з мітингами, виступами, демонстраціями у політично неспокійному суспільстві.

Неприбутковий *третій сектор* є сукупністю груп та організацій, які не розглядають збільшення власного доходу як мету своєї діяльності. Всі доходи, що отримують організації неприбуткового третього сектору, ідуть на подальший розвиток групи, інтереси якої були представлені, на подальше розв'язання наявних проблем (наприклад організації, що сприяють соціальній адаптації людей, хворим на ВІЛ/СНІД; організації, що захищають права та підтримують інвалідів; організації, націлені на подолання гендерної диспропорції у сфері зайнятості тощо). З іншого боку, такі структури стають місцями постійної зайнятості (а, відповідно, і стабільного доходу) для тих, хто в них працює. Такі організації мають добровільний характер. Завдяки організованості вони можуть справляти вплив на діяльність уряду, вимагати від нього додаткової відповідальності щодо проблемних питань; займатися розробкою програм можливого розвитку суспільства, впливати на політику держави тощо. Однак такі організації в жодному разі не можуть перебирати на себе функції держави, визначені законом.

Розвиток та діяльність цих структур продемонструвала цілу низку супутніх проблем. З одного боку, виникає проблема бюрократизації “третього сектору”, який перетворюється на низку організацій з високооплачуваними працівниками, які давно не бачили ті знедолені соціальні групи, інтереси яких вони захищають. З другого боку, виникає проблема створення так званих “парасолькових структур” (великі організації, ресурсні центри), що працюють під заступництвом державних структур, стають системами “отримання-передавання” грошей та витискають з ринку субсидій інші організації. Врешті-решт, вони починають більше співпрацювати з державними структурами, ніж захищати інтереси проблемних категорій населення.

При наявності загальних соціальних тенденцій щодо виникнення *соціальної ексклюзії* процес маргіналізації та виключення

може мати індивідуальний характер, бути зумовлений непередбачуваними чинниками (наприклад соціальними, екологічними, техногенними або природними катастрофами). Внаслідок цього ексклюзантами можуть одночасно стати великі групи до того цілком благополучного населення (приміром виникнення феномену біженців у зонах військових дій або екологічних катастроф тощо). За умов катастроф соціальна ексклюзія поглиблюється, виявляє себе більш гостро та може проявитися у протизаконних діях, агресивних способах реалізації власних вимог. Іншим, безконфліктним, варіантом виходу з подібних ситуацій може бути організація груп взаємодопомоги (що можливо, якщо ексклюзована група опинилася на одній території та компактно розміщена). Означені групи виникають на добровільній основі та є результатом організаційної діяльності найбільш активних представників групи ексклюзованих та тих, хто готовий їм допомагати. Покликані вони розв'язувати найбільш проблемні моменти буття ексклюзованих груп.

Головним залишається питання: для чого все це робиться? Чому необхідно задовольняти базові та проміжні проблеми людей, створювати системи підтримки різних рівнів від державної до допомоги самоорганізованої спільноти? На думку П.Леонарда, це є нашим моральним обов'язком, особливо на загальному тлі постмодерністської байдужості, де нічого не зафіксовано й не визначено. За таких умов моральні норми стають тим остовом, на якому тримається соціальна спільність.

Літ.: *Abrahamson P. Postmodern Governing of Social Integration or Risk Management / P. Abrahamson // Sociologisk Rapportserie, 1998. – № 13; Leonard P. Postmodern Welfare: Reconstructing and Emancipatory Project / P. Leonard. – London, 1997; Townsend P. The international analysis of poverty / P. Townsend. – New York : Harvester Wheatsheaf, 1993; Европейская социальная хартия (пересмотренная). – Страсбург : [б. и.], 1996; Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2000; Бродкин Ф. М. Социальные эксклюзии / Ф. М. Бродкин // Социолог. журн. – 2000. – № 3-4; Социальная политика : энциклопедия / А. Н. Аверин, А. М. Бабич, Л. И. Берестова и др. ; под ред. Н. А. Волгина, Т. С. Сулимовой. – М. : Альфа-Пресс, 2006; Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура / М. Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000.*

Михеева О.К.

ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ (див. *Конфлікт політичний*).

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ ЄС (англ. EU Transnational Parties) – політичні партії або групи політичних партій, які об'єднують громадян ЄС і функціонують на рівні *Європейського Союзу*, який регулює та фінансує їх діяльність.

П.п.т.ЄС є одними з найбільш важливих політичних гравців Спільноти. Визнаючи їх значення, держави-члени ЄС в *Маастрихтському договорі* задекларували, що “політичні партії на європейському рівні є важливим чинником інтеграції в Союзі. Їм належить сприяти формуванню європейської політичної свідомості та висловлюванню волі громадян Союзу”. Це визнання відображало погляди найбільш інтеграційно спрямованих держав-членів на роль **П.п.т.ЄС** як важливих чинників підтримки федералізму створюваного ЄС.

Після набуття чинності *Лисабонським договором* правовою основою функціонування **П.п.т.ЄС** є ст. 10(4) Договору про Європейський Союз, в якій зазначається, що політичні партії на європейському рівні сприяють формуванню європейської політичної свідомості та висловлюванню волі громадян Союзу, ст. 224 Договору про функціонування Європейського Союзу, згідно з якою *Європейський Парламент* та *Рада ЄС*, діючи згідно зі звичайною законодавчою процедурою за допомогою постанов, установлюють правила, що регламентують діяльність політичних партій на європейському рівні, зокрема правила стосовно їх фінансування. В ст. 12(2) Хартії основоположних прав Європейського Союзу також зазначається, що політичні партії на рівні ЄС сприяють вираженню політичної волі громадян Союзу.

Відображенням цього стало формування *Європейського Парламенту* за принципом **П.п.т.ЄС**. Партійна активність на рівні Європи в умовах наявності громадянства ЄС має полегшити участь у європейських виборах громадянам усього Союзу незалежно від країни походження та проживання. У листопаді 2003 р. вперше з'явилась постанова Європейського Парламенту та Ради ЄС (№ 2004 від 4 листопада 2003 р.), в якій було дано визначення поняття “політична партія на європейському рівні” та сформульовані

умови їх фінансування з бюджету ЄС. Європейська партія має бути юридичною особою в тій державі-члені, де є її місцезнаходження, представлена у щонайменше чверті держав-членів або членами Європейського Парламенту, або в національних чи регіональних парламентах, або отримати в щонайменше чверті держав-членів щонайменше 3% голосів у кожній з них на останніх парламентських виборах, брати участь у виборах до Європейського Парламенту або висловити намір робити це, а також дотримуватися, зокрема у своїй програмі та діяльності, базових принципів ЄС, а саме: свободи, демократії, поваги до прав людини і основних свобод, верховенства права.

Будь-яка **П.п.т.ЄС**, яка відповідає вищезазначеним умовам, може претендувати на фінансування з бюджету Європейського Парламенту, подаючи заявку до 1 листопада кожного року разом із своєю робочою програмою та бюджетом на наступний рік. Кошти розподіляються так: 15% – рівними частками, 85% – серед тих **П.п.т.ЄС**, які мають депутатів у Європейському парламенті, пропорційно до їх кількості. Бюджет ЄС на фінансування **П.п.т.ЄС** становить близько 8,4 млн євро щорічно.

За результатами останніх парламентських виборів у ЄС 2009 р. в Європейському Парламенті утворилися сім політичних груп, до яких увійшли 710 депутатів від близько 100 національних політичних партій, а також 26 незалежних кандидатів.

Першою групою Європарламенту, яка створила в 1976 р. **П.п.т.ЄС**, була Європейська народна партія (ЕРР), ядро якої становлять християнські демократи. Але тільки на початку 1990-х рр., після запровадження програми єдиного ринку та укладання Маастрихтського договору, національні партії в складі ЕРР (разом з їх членами в Європарламенті) серйозно приступили до перетворення ЕРР на щось більше, ніж просто організація прикриття. За результатами виборів 2009 р. ЕРР сформувала найбільшу політичну групу в Європейському Парламенті у складі 265 депутатів, які представляють 41 політичну партію з 26 держав-членів. Група об'єднує центристські та правоцентристські проєвропейські політичні сили. Європейська народна партія є першою **П.п.т.ЄС**, яка сформована на європейському рівні і широко представлена в Раді ЄС. Партії ЕРР об'єдналися

разом з метою побудови більш демократичної та конкурентної, ближчої до людей Європи та соціальної ринкової економіки. Як найбільша політична група ЕРР справляє суттєвий вплив на формування керівних органів та порядку денного Європейського Парламенту. Національні партії у складі групи тісно співпрацюють, намагаючись у різний спосіб вплинути на формування політики в ЄС. З цією метою лідери християнсько-демократичних і консервативних партій влаштовують свої саміти напередодні засідань Європейської Ради. З 1999 р. ЕРР незмінно перемагає під час голосувань на щомісячних пленарних сесіях Європейського Парламенту. Європейські соціалістичні партії організовані в транснаціональний Прогресивний альянс соціалістів та демократів (S&D), який, маючи 184 місця, є другою за чисельністю політичною групою Європейського Парламенту. Депутати групи представляють 32 партії з 27 держав-членів. До виборів 1999 р. група була найбільшою в Європейському Парламенті. Порівняно із виборами 2004 р. втратила 31 місце. Це соціал-демократична група, яка визначила такі пріоритети своєї діяльності: ефективна європейська економіка; гідна робота, гідне життя; більш зелена, здорова та конкурентоспроможна Європа; Європа для громадян; надійний бюджет ЄС; сильна Європа на світовій арені. Створена 23 червня 1953 р., група соціалістів була однією із найперших у складі Спільної Асамблеї Європейської спільноти вугілля та сталі. Подібно до ЕРР група європейських соціалістів також розвинулась у добре організовану **П.п.т.ЄС** з метою спрямування політики ЄС у соціал-демократичне русло. Обидві групи – ЕРР та S&D – намагаються вплинути на результати міжурядових конференцій, готуючи меморандуми та лобіюючи свої інтереси через національних лідерів, більшість яких була членами тієї чи іншої транснаціональної партії.

Союз лібералів та демократів за Європу (ALDE) є третьою з найбільших політичних груп в Європейському Парламенті. До складу групи входять 85 депутатів, які є членами 36 політичних партій з 18 держав-членів. Група є проєвропейською центристською силою, що виступає за сильний та безпечний ЄС з високими стандартами охорони здоров'я, захисту споживачів та прав людини. Метою групи є побудова безпечного,

справедливого та відкритого суспільства, а також нової, “зеленої” та більш конкурентної економіки, яка використовує нові навички і технології та забезпечує добробут та робочі місця. Група “Зелені” / Європейський вільний альянс (Greens/EFA) об’єднує у своєму складі 55 депутатів, які є представниками 27 партій з 16 держав-членів. Альянс складається із зелених та представників “бездержавних націй”, зокрема каталонських, шотландських і валлійських націоналістів, а також обмежених у правах меншин. Мета цієї політичної групи – розбудова демократії, суспільства, яке поважає права людини, свободу; переорієнтація ЄС із суто економічної концепції розвитку на соціальні, культурні та екологічні цінності; справедлива глобалізація. Європейські консерватори та реформатори (ECR) здобули на виборах 2009 р. 54 місця. Депутати цієї праворієнсованої політичної групи представляють 9 політичних партій з восьми держав-членів, 5 з яких є посткомуністичними. В липні 2009 р. цю групу сформували політичні партії, які поділяють цілі опозиції до єврофедералізму, поваги до суверенітету націй, економічного відродження, зростання та конкурентоспроможності, а також фундаментальної реформи ЄС задля перетворення його на більш відповідальний, прозорий та чутливий до потреб людей. Конфедеративна група Об’єднаних європейських лівих та Північних зелених лівих (GUE/NGL) має в Європейському Парламенті 35 місць. До цієї групи входять представники 17 політичних партій з 12 держав-членів, яких об’єднує бачення соціально справедливого, мирного та сталого процесу європейської інтеграції, що базується на міжнародній солідарності. Група прагне до розширення прямої демократії та активної участі людей. Вона переконана в тому, що Європа може зробити великий внесок у поліпшення умов життя багатьох людей. Європа свободи та демократії (EFD) є сьомою за розміром політичною групою Парламенту, до складу якої входять 32 депутати з дев’яти політичних партій дев’яти держав-членів. Програмними принципами цієї правої групи є: 1) свобода та співпраця між людьми різних країн; 2) більше демократії та поваги до людей; 3) повага до європейської історії, традицій та культурних цінностей; 4) повага до національних відмінностей та інтересів, свобода голосування.

Протягом багатьох років в Європейському Парламенті домінують три партійні групи: християнсько-демократична, соціал-демократична і ліберальна, які мають виразне ідеологічне забарвлення і перебувають у складі Парламенту з часу його утворення. Інші групи, що свого часу були сформовані в Парламенті, є менш стабільними.

Оскільки на відміну від депутатів національних парламентів партійні групи Європарламенту не формують і не підтримують уряд, це посилює взаємну зацікавленість провідних груп тісніше співпрацювати у здійсненні функцій Європарламенту, щоб забезпечувати потрібну більшість і впливати на законодавчий процес. Щорічно на фінансування політичних груп передбачається близько 5% бюджету Європейського Парламенту.

Літ.: Дайнен Д. Дедалі міцніший союз : пер. з англ. / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; *Європейський Союз* : словник-довідник / за ред. М. Марченко. – К. : К.І.С., 2006; Прокопенко Л. Л. Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; Bell D. Transnational Parties in the European Union / D. Bell, C. Lord. – Ashgate Publishing, 1998; Jastawski Kazimierz. Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004; Regulation (EC) N 2004/2003 of the European Parliament and of the Council of 4 November 2003 on the regulations governing political parties at European level and the rules regarding their funding // OJ L 297. – 2003. – 15.11. – P. 1.

Прокопенко Л.Л., Рудік О.М.

ПОПРАВКА ДЖЕКсона-ВЕНІКА (Jackson-Vanik amendment) – поправка 1974 р. конгресменів-демократів Генрі Джексона і Чарльза Веніка до Закону про торгівлю США, що обмежувала торгівлю з країнами соціалістичного блоку, які перешкождали еміграції євреїв до Ізраїлю.

Поправкою Джексона-Веніка заборонялося надавати режим найбільшого сприяння в торгівлі, надавати державні кредити й кредитні гарантії країнам, що порушують або ж серйозно обмежують права своїх громадян на еміграцію. Поправкою також передбачалося застосування щодо товарів, що ввозилися в США з країн з неринковою економікою, дискримінаційних тарифів і зборів. Формально ця норма була введена із-за обмежень на еміграцію радянських громадян,

як правило, єврейської національності, однак діяла вона і щодо інших країн – Китаю, В'єтнаму, Албанії. З розвалом СРСР ця норма не була ліквідована і діяла щодо України аж по 2005 р. Як не дивно, але **П.Дж.-В.** не поширювалася на окремі країни, де постійно порушуються права людини. У цілому **П.Дж.-В.** не можна розглядати як окремо взятий факт історичного розвитку зовнішньої політики США. Це одна з ланок, поряд з доктриною Монро.

Літ.: *Поправка* Джексона-Веніка: політика і ніякої економіки. – Режим доступу : <http://www.firstnews.ru/news/business/23676/>; *Поправка* Джексона-Веніка: рудимент “холодної війни”. – Режим доступу : <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,2476552,00.html>; *Україна* вітає скасування Сенатом США поправки Джексона-Веніка для України. – Режим доступу : <http://nt.ck.ua/news/world/3164>

Розпутенко І.В.

ПОРЯДОК ДЕННИЙ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНА-ЄС (*EU – Ukraine Association Agenda*) – двосторонній документ, що регулює відносини між Україною та ЄС (набув чинності 24 листопада 2009 р.). **П.д.а.У.-ЄС** є практичним інструментом підготовки до реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС до моменту набуття нею чинності. **П.д.а.У.-ЄС** містить перелік реформ, які має здійснити Україна у співпраці з ЄС. Майбутня Угода про асоціацію має визначити формат двосторонніх відносин у середньостроковій перспективі. Головна ідея розробки **П.д.а.У.-ЄС** полягала у заміні Плану дій Україна-ЄС новим практичним інструментом взаємодії, спрямованим на закріплення нової якості співпраці ще до набуття чинності Угодою про асоціацію. **П.д.а.У.-ЄС** визначає ключові пріоритети реформ, яким Україна має приділити увагу для того, щоб повною мірою скористатися можливостями поглибленої співпраці, передбаченої Угодою про асоціацію. Загальна мета **П.д.а.У.-ЄС** відповідає духу Угоди та полягає в поступовому досягненні політичної асоціації і більшої економічної інтеграції з ЄС. Водночас практична мета **П.д.а.У.-ЄС** полягає в чіткому визначенні пріоритетів, які вимагають негайних дій ще до офіційного підписання Угоди про асоціацію. Саме для реалізації практичної мети **П.д.а.У.-ЄС** перелік наведених у документі пріоритетів, у разі потреби, може бути змінений та доповнений за згодою між Україною та ЄС.

Серед інструментів, які Європейський Союз залучатиме для допомоги Україні в імplementації цілей та пріоритетів, зазначених у **П.д.а.У.-ЄС**, зокрема, вказуються такі: обмін технічними експертними оцінками і рекомендаціями, найкращими практиками та ноу-хау; обмін інформацією; підтримка в розбудові та посиленні інституційної спроможності; також передбачається можливість залучення консультативної допомоги в процесі наближення законодавства України до законодавства ЄС і започаткування секторальних діалогів в окремих секторах.

На відміну від “Плану дій Україна-ЄС” (2005-2009 рр.), у **П.д.а.У.-ЄС** більш чітко простежується намагання посилити саме двосторонній характер зобов’язань через наголошення на спільній власності та відповідальності за виконання його положень. Формулювання та зміст багатьох положень документа зумовлюють його дещо меншу схожість на перелік односторонніх зобов’язань України перед ЄС. Разом з цим **П.д.а.У.-ЄС** не вдалося повністю уникнути деяких недоліків свого попередника – Плану дій Україна – ЄС. Серед функціональних вад нового інструменту – незбалансованість у формулюваннях пріоритетів: деякі розділи мають досить абстрактний характер завдань, спрямованих на досягнення реального прогресу в реформуванні окремих галузей, що створює ризики їх неоднозначної інтерпретації. Крім того, це суттєво ускладнює проведення об’єктивної оцінки ступеня виконання таких завдань.

Певних змін зазнав і механізм оцінювання виконання пріоритетів нового інструменту. Так, у **П.д.а.У.-ЄС** простежується більш виражений акцент на спільних оцінках прогресу у виконанні, що, однак, не виключає можливості проведення кожною стороною окремих оцінок. Крім того, для контролю за виконанням **П.д.а.У.-ЄС** було створено спеціальний орган – Спільний комітет на рівні вищих посадових осіб. Спільний комітет регулярно представлятиме свої доповіді Раді з питань співробітництва Україна-ЄС.

Слід також підкреслити, що незважаючи на те, що **П.д.а.У.-ЄС** визначає обмежену кількість пріоритетів, він не обмежує формат існуючого співробітництва, що відбувається в рамках інших діючих угод. Визначені у **П.д.а.У.-ЄС** пріоритети стануть доповненням до положень Угоди про асоціацію

між Україною та ЄС, як тільки вона набере чинності. Водночас після підписання Угоди про асоціацію Україна та ЄС здійснять масштабний перегляд відповідних частин **П.д.а.У.-ЄС** з метою визначення всеохоплюючого переліку пріоритетів дій.

Переговори та ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС займе трохи більше років, перш ніж усі положення Угоди набудуть чинності. Проте передбачається, що Тимчасова Угода, яка охоплює положення Угоди про асоціацію щодо ЄС, набуде чинності значно раніше. Водночас необхідно вжити заходів, щоб як Україна, так і ЄС могли користуватися всіма перевагами першої Тимчасової Угоди, а згодом Угоди про асоціацію після їх ратифікації. У зв'язку з цим під час саміту Україна-ЄС у Парижі лідери закликали до розроблення нового практичного інструменту на заміну Плану дій Україна-ЄС.

Нова Угода про асоціацію та **П.д.а.У.-ЄС** сприятимуть подальшій політичній асоціації та економічній інтеграції України до ЄС шляхом започаткування всебічного і практичного співробітництва, завдяки якому ці основні завдання можуть бути реалізовані. Здебільшого вони сприятимуть консолідації демократичних реформ, зокрема реформи судової системи, повазі до верховенства права та прав людини, прозорості та демократичній відповідальності, боротьбі з корупцією, а також активізації участі громадян у публічному прийнятті рішень в Україні.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009; Мудрий Я. Словник-довідник термінів з Європейської інтеграції / Я. Мудрий ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009; Що таке Порядок денний асоціації Україна-ЄС. – К. : Центр досліджень міжнар. відносин ІЕД, 2010; Новий інструмент співробітництва з ЄС – Порядок денний асоціації Україна-ЄС. – Прес-служба АМБУ, 2010.

Льченко Н.М.

ПОСИЛЕНА КВАЛІФІКОВАНА БІЛЬШІСТЬ (англ. *Reinforced qualified majority*) – особлива вимога досягнення кваліфікованої більшості під час прийняття рішень в *Європейській Раді* та *Раді ЄС*, яка, за визначених договорами умов, має складатися із щонайменше 72% членів цих інститутів. У *Ліса-*

бонському договорі термін “**П.к.б.**” офіційно не застосовується.

На міжурядовій конференції в 1996 р., на якій розроблявся проект *Амстердамського договору*, ідея запровадження **П.к.б.** була висловлена і великою групою національних делегацій, і Європейською Комісією. Ця пропозиція витікала з переконання в тому, що збереження вимоги одностайності неминуче заведе процес прийняття рішень у розширеному Союзі в глухий кут. Одностайне голосування мало бути замінене кваліфікованою більшістю, а в низці випадків **П.к.б.**, яка б передбачала більший за традиційний відсоток голосів держав-членів Ради (близько або понад двох третин), ніж це вимагається за умов голосування кваліфікованою більшістю.

Під час роботи *Європейського конвенту* положення, які передбачали досягнення **П.к.б.**, потрапили до проекту *Конституції ЄС*. Договором про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) у редакції Лісабонського договору (ст. 238(2)) прийняття рішень **П.к.б.** передбачено для випадків, якщо Рада ЄС не діє за пропозицією Європейської Комісії або Верховного представника Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки, а за ініціативою інших суб'єктів (група держав-членів щодо законопроектів у кримінально-правовій сфері), або з власної ініціативи (з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки). За таких умов **П.к.б.** визначається як принаймні 72% членів Ради ЄС, які представляють держави-члени, що охоплюють принаймні 65% населення Союзу. У разі прийняття рішення **П.к.б.** до нього не застосовуються передбачені ст. 16(4) Договору про Європейський Союз додаткові вимоги щодо мінімальної кількості членів Ради ЄС, які проголосували “за” (щонайменше 15), а також щодо блокувальної меншості, яка може перешкодити прийняттю рішення (принаймні 4 члени Ради ЄС). Якщо згідно із договорами не всі члени Ради беруть участь у голосуванні (наприклад під час прийняття рішень у межах *Економічного і монетарного союзу* або у межах процедури посиленого співробітництва), **П.к.б.** також визначається без урахування додаткових вимог (ст. 238(3)). Ст. 235(1) ДФЄС поширює умови **П.к.б.** й на процес прийняття рішень Європейською Радою, однак у разі, якщо вона має діяти кваліфікованою більшістю.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Видво ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009; Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; *Європейський Союз: Основопологаючі акти в редакції Лиссабонського договору с коментаріями.* – М. : ИНФРА-М, 2008; *Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування* / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; *Право Європейського Союзу : навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова.* – К. : Істина, 2009; *Horváth Z. The Union after Lisbon – The Treaty reform of the EU* / Z. Horváth, B. Ódor. – HVG-ORAC Publishing House, 2010; *Szyszczyk E. Understanding EU Law* / E. Szyszczyk, F. Cugan. – London : Sweet & Maxwell, 2005.

Рудік О.М.

ПОСИЛЕНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО (англ. Enhanced co-operation) – унормована договорами процедура, яка з дозволу інституцій ЄС надає визначеній мінімальній групі держав-членів можливість запровадити між собою вищий за існуючий рівень співробітництва з метою поглиблення інтеграції в окремих напрямках політики ЄС. З січня 2011 р. **П.с.** запроваджено у сферах законодавства про розлучення та патентного захисту. Вперше формальна можливість запровадження певною групою держав-членів **П.с.** між собою була передбачена *Амстердамським договором* в 1997 р., але за умови дотримання низки жорстких правил. Не дозволялося застосовувати **П.с.** у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки. На будь-яку спробу запровадити **П.с.** могло бути накладене вето іншої держави-члена, навіть якщо вона й не планувала брати в ньому участі. До **П.с.** слід було залучити щонайменше половину держав-членів. На саміті ЄС в Ніщі (2000 р.) було прийнято рішення переглянути їх з метою пом’якшення умов його запровадження в контексті майбутнього масштабного розширення ЄС. *Ніцький договір* поширив **П.с.** на всі сфери за винятком військової та оборонної, а також скасував право вето (за винятком сфери зовнішньої політики). Однак усе ще вимагалось, щоб у такому співробітництві брали участь щонайменше 8 держав-членів, а в багатьох сферах потрібно було отримати схвалення Європейського Парламенту. Загальні положення щодо **П.с.** були згруповані у розд. VII “Положення про **П.с.**” Договору про Євро-

пейський Союз. Ст. 43а Договору встановлювала, що до “**П.с.** слід вдаватися лише як до крайнього засобу, коли Рада встановлює, що мети такої співпраці не можна досягти протягом розумного строку шляхом застосування відповідних положень договорів”. Положення щодо започаткування **П.с.** та майбутньої участі в ньому інших держав-членів варіювалися залежно від колони ЄС. Після набуття чинності *Лісабонським договором* положення про **П.с.** регламентуються в розд. IV “Положення щодо **П.с.**” (ст. 20) Договору про Європейський Союз та в розд. III “**П.с.**” (ст. 326-334) Договору про функціонування Європейського Союзу. Відповідно до ст. 20 метою **П.с.** є досягнення цілей, захист інтересів та посилення процесу інтеграції Союзу. Держави-члени, що прагнуть запровадити **П.с.** між собою у сферах, що не належать до виключних повноважень Союзу, а також спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППБ), можуть використовувати інституції ЄС та здійснювати ці повноваження, застосовуючи відповідні положення договорів. Рішення, що дозволяє **П.с.** як крайній засіб, приймає Рада ЄС у разі, якщо вона встановлює, що Союз як ціле не може досягти цілей такого співробітництва протягом розумного строку, і за умови, що у такому співробітництві візьмуть участь щонайменше 9 держав-членів. Обговорювати питання **П.с.** можуть усі члени Ради ЄС, але в прийнятті рішень беруть участь лише члени Ради, що представляють держави-учасниці **П.с.** Акти, прийняті у рамках **П.с.**, є обов’язковими лише для держав-членів, що беруть участь у **П.с.**, і не вважаються частиною надбання спільноти (*acquis*), що має бути прийняте державами-кандидатами.

У ст. 326-334 уточнюється, що **П.с.** має відповідати договорам та праву Союзу і не шкодити внутрішньому ринку або економічній, соціальній чи територіальній єдності ЄС, не створювати перешкод або дискримінації в торгівлі між державами-членами та не спотворювати конкуренцію між ними. **П.с.** передбачає взаємну повагу компетенції, прав та зобов’язання держав-членів, що не беруть і, що беруть в ньому участь. Комісія та держави-члени, що беруть участь у **П.с.**, мають заохочувати до участі в ньому якомога більшу кількість держав-членів. Комісія і, якщо доцільно, Верховний

представник Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки регулярно інформують Європейський Парламент та Раду ЄС про розвиток **П.с.** Відповідно до процедури (ст. 329) держави-члени, що прагнуть запровадити **П.с.**, надсилають Комісії запит, що визначає обсяг та цілі запропонованого **П.с.** Дозвіл провадити **П.с.** надається Радою ЄС, яка діє кваліфікованою більшістю, а у сфері СЗППБ – одностайно (одностайність становлять лише голоси представників держав-членів, що беруть участь у **П.с.**), за пропозицією Комісії (має право не подати пропозицію через невідповідність її умовам договорів) та після отримання згоди Європейського Парламенту. Якщо держави-члени прагнуть запровадити **П.с.** у межах СЗППБ, то запит адресується Раді ЄС, яка направляє його Верховному представнику Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки для надання висновку щодо узгодженості запропонованого **П.с.** СЗППБ Союзу, а також Комісії – з іншими політиками Союзу. Запит також передається Європейському Парламенту. Видатки на реалізацію **П.с.**, крім адміністративних витрат інститутів, покриваються державами-членами, що беруть участь у **П.с.**, якщо всі члени Ради ЄС, діючи одностайно, після проведення консультацій з Європейським Парламентом не вирішать інакше. Попри початкові очікування та незважаючи на стійку тенденцію до спрощення започаткування механізму **П.с.**, продовжену Лісабонським договором (уточнена умова визнання **П.с.** “крайнім засобом”; дозвіл на **П.с.** Рада ЄС надає кваліфікованою більшістю (виняток – СЗППБ); встановлення дозвільним рішенням Ради ЄС умов участі в **П.с.** для перевірки спроможності або доброї волі держав-членів, що ініціюють **П.с.**), до 2011 р. держави-члени жодного разу не скористалися цією можливістю на практиці. Почасти це пояснюється тим, що договори містять ряд гнучких положень, які дають змогу обійтися без ініціювання **П.с.** Крім того, розвивається міжурядове співробітництво за межами ЄС (наприклад участь семи держав-членів у межах договору Prum), що є своєрідною альтернативою **П.с.** з його умовами та застереженнями. У квітні 2003 р. з пропозицією розпочати **П.с.** у сфері оборони виступили Франція, Німеччина, Бельгія та Люксембург (так звана “європейська оборонна ініціатива”). Ініціювання **П.с.** серйозно розглядалось у

питанні щодо мінімального оподаткування продукції енергетики, запровадження Статуту європейської компанії та європейського ордеру на арешт. Нарешті, 12 липня 2010 р. Рада ЄС після схвалення Європейським Парламентом надала офіційний дозвіл 14 зацікавленим державам-членам започаткувати **П.с.** з метою полегшення процедури розлучення подружнім парам ЄС, які мають різне громадянство. У грудні 2010 р. Європейська Комісія підтримала пропозицію 12 держав-членів щодо запровадження **П.с.** з метою створення в ЄС єдиної системи захисту патентних прав. Особливими сферами для започаткування **П.с.** залишаються простір свободи, безпеки та правосуддя, СЗППБ, Економічний та монетарний союз, оскільки в них існують інші форми гнучкості (наприклад неучасть), які є більш практичними, ніж **П.с.** З часу запровадження механізму **П.с.** Амстердамським договором його розробники керувалися двома міркуваннями: по-перше, прийняття окремих, важливих для інтеграції актів в обхід голосування одностайністю в Раді ЄС, по-друге, набуття спроможності створювати в Союзі нові підгрупи держав-членів на кшталт зони євро та Шенгенської зони. Однак, на думку експертів, **П.с.** залишається досить суперечливою практикою, оскільки фактично сприяє реалізації ідеї “Європи двох швидкостей”. Також критики **П.с.** наполягають на тому, що цей механізм розхиляє самі основи ЄС.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Видво ХарPI НАДУ “Магістр”, 2009; Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; *Європейський Союз: Основопологаючі акти в редакції Лісабонського договору с коментаріями.* – М. : ИНФРА-М, 2008; Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; Hayes-Renshaw F. The Council of Ministers / F. Hayes-Renshaw, H. Wallace. – New York, N.Y. : Palgrave Macmillan, 2006; Horváth Z. The Union after Lisbon – The Treaty reform of the EU / Z. Horváth, V. Ódor. – HVG-ORAC Publishing House, 2010; Szyszczak E. Understanding EU Law / E. Szyszczak, A. Cygan. – London : Sweet & Maxwell, 2005; *The Treaty of Lisbon : Implementing Institutional Innovations.* – Brussels : European Policy Center, 2007.

Рудік О.М.

ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (EU law; European Union law) – особливий пра-

вопорядок, що виник і розвинувся в процесі європейської інтеграції в рамках Європейських Спільнот і Європейського Союзу. П.ЄС – це також особлива правова система, що сформувалася в поєднанні національних правових систем держав-членів Європейського Союзу та системи міжнародного права. П.ЄС сприймається в широкому і вузькому розуміннях.

П.ЄС у широкому розумінні – усі правові норми, що діють у Євросоюзі; вони ще мають назву *acquis communautaire* (надбання Європейської Спільноти), що охоплює все набуте Європейськими Спільнотами та Європейським Союзом у правовому і політичному розумінні та зафіксоване документально. Надбання ЄС включає основні принципи права ЄС, судові справи Суду ЄС та право, що впливає із зовнішніх відносин ЄС і з доповнюючих правових норм, що містяться в конвенціях, угодах, договорах між державами-членами і спрямовані на досягнення цілей, закріплених у засновницьких договорах. У вузькому розумінні П.ЄС складається з правових актів ЄС, які входять до первинного законодавства, та відповідних правових актів для забезпечення ефективності договорів заснування, що складають вторинне (або похідне) законодавство.

Основні принципи права ЄС як перший з ключових компонентів надбання ЄС є результатом творчості Суду ЄС, який прагне забезпечити функціонування Європейського Союзу як правової Спільноти. Такий підхід привів до впровадження в правопорядок ЄС обов'язку суворого дотримання принципів, притаманних будь-якій правовій системі, організованій за зразком поваги до права і які поділяються на функціональні та структурні. Прикладом функціонального принципу є принцип судового захисту, який поділяється на низку "підпринципів": поваги до наданих прав, передбачуваності і ясності чинних норм, доброї волі, оприлюднення актів, незворотності дії, законної довіри. До цієї категорії відносять також принципи, пов'язані з правом на ефективний судовий захист і правом на неупереджений процес. Можна також трактувати як прояви дотримання права принципи: ефективного управління та неперервності державних послуг; постійне застосування принципу пропорційності; прозорості; передбачуваності.

Структурні принципи права ЄС, на відміну від вищезгаданих функціональних, не мають на меті безпосередньо забезпечувати захист громадян ЄС чи підсудних, навіть якщо вони непрямо можуть мати такі наслідки. Йдеться про принципи, які певною мірою відображають політичну й економічну структуру ЄС.

Політичну структуру відображають принципи конституційного характеру, до яких належать насамперед регуляторні принципи, на основі яких здійснюють розподіл компетенцій. Зокрема, це принципи: верховенства права; субсидіарності і пропорційності; інституційної рівноваги; лояльної співпраці між інституціями, інституціями і державами-членами, самими державами-членами; рівності і солідарності між державами-членами; однакового застосування спільних норм; безпосередності та верховенства права ЄС; принципи ефективного управління та ефективного фінансового управління; інші принципи, що приймаються поки що дуже обережно і формулюються таким чином, що дає змогу пророкувати їх найближче узаконення, як, наприклад, принцип покарання за порушення права ЄС.

Економічну структуру відображають принципи економічного характеру, які головним чином відповідають основним принципам вільного пересування і недискримінації та доповнюються принципами вільної конкуренції та єдності спільного ринку. Перелік цих принципів не є ні закритим, ні остаточним: так, наприклад, принцип європейської преференції, або принципи економічного і соціального узгодження, які раніше розглядалися як основні принципи права ЄС, були пізніше позбавлені Судом ЄС цієї якості.

Судові справи Суду ЄС, які є другим компонентом надбання ЄС, відіграють важливе значення у правовій системі ЄС. Вони розглядаються в рамках судочинства, яке поєднує в собі процедурно-процесуальні дії континентальної та англосаксонської правових систем. Судові висновки й рекомендації з тих чи інших проблем мають обов'язково застосовуватися відповідними органами влади як правові інструменти прецедентного права.

Третім компонентом надбання ЄС є право, що впливає із зовнішніх відносин ЄС та з доповнюючих правових норм, що містяться в конвенціях, угодах, договорах між державами-членами і спрямовані на досягнення

цілей, закріплених у засновницьких договорах. Це право є, по суті, частиною міжнародного права.

Характеризуючи П.ЄС у вузькому розумінні, варто зауважити, що в основу його структурної побудови закладено англосаксонський підхід, за яким воно включає первинне і вторинне законодавство (правові акти). Це зумовлено тим, що у Великій Британії, де панує англосаксонська система права, немає писаної конституції (як її немає і у Європейському Союзі), а тому правові акти за історичною традицією поділяються на первинні, тобто такі, що мають конституційну природу, та вторинні, за допомогою яких реалізуються положення, закладені в первинних правових актах. Крім того, П.ЄС поєднує в собі процедурно-процесуальні дії судових органів, які застосовуються в державах-членах ЄС, з континентальною та англосаксонською правовими системами. Таким чином, П.ЄС складається з правових актів ЄС, які входять до первинного законодавства, та відповідних правових актів для забезпечення ефективності договорів заснування, що складають вторинне (або похідне) законодавство. Групу первинного законодавства складають засновницькі (або установчі) договори, додані протоколи та декларації, договори та акти, що видозмінюють інституційну систему, договори та акти, що вносять зміни та доповнення до бюджетних процедур, договори та акти про прийняття нових державчленів. Вторинне (або похідне) законодавство складають: типові акти – постанови, директиви, рішення, рекомендації та висновки; спеціальні акти: про внутрішню роботу інституцій Європейського Союзу, програми загальної гармонізації, загальні декларації та міжінституційні угоди тощо; акти органів ЄС: акти про призначення та інші акти ЄС (повідомлення, Біла книга, Зелена книга).

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2009. – 620 с. – (Серія “Бібліотека державного службовця у галузі європейської інтеграції”); *Установчі договори Європейського Союзу (консолідовані версії) / пер. Держ. департаменту з питань адаптації законодавства ; за заг. ред. Олени Зеркаль. – К. : Ніка-Прінт, 2010. – 416 с.*

Грицяк І.А.

ПРАВОВІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ (The legal foundations of the functioning of the European payment systems) – встановлені спеціальними європейськими нормативними актами завдання у сфері здійснення платежів, які є основою створення та гарантування системи функціонування платежів і послуг з цінними паперами та підпадають під регулювання законами та загальної дії, що стосуються платіжних систем, і загальними правовими основами платіжних систем.

Безпека будь-якої ринкової інфраструктури залежить від надійності правових основ, на якій вона побудована. Відповідні галузі законодавства є складними й інколи незрозумілими, та й підходи, якими у минулому керувалися окремі держави-члени Європейського Союзу, інколи надзвичайно відрізнялись один від одного. Не так давно вдалося подолати ризики, які пов’язані з правовою визначеністю, та залагодити ці розбіжності у вигляді фінансових операцій і угод. Однак із неухильним збільшенням кількості транскордонних платежів та операцій з цінними паперами, а також із зростанням ступеня міжнародної конкуренції учасники ринку та органи державної влади почали приділяти надзвичайну увагу питанням правової доречності у випадку подолання перешкод у безперебійному здійсненні фінансових операцій як на транскордонному рівні, так і всередині країни.

У правовому полі відповідних платежів, клірингу та механізмів їх врегулювання акцент має робитися на основоположних законах у відповідній галузі (наприклад закони, що пов’язані з контрактами, платежами, цінними паперами, банками, взаємовідносинами кредиторів та дебіторів, неплатоспроможністю) так само, як на конкретних законодавчих актах, прецедентному праві, контрактах (наприклад правила, що врегульовують індивідуальні платежі, кліринг та системи врегулювання) й інші відповідні матеріали.

Єдиний ринок фінансових послуг було започатковано в Європейському Союзі з 1973 р. Спочатку ЄС зосереджував свою увагу на безпечному функціонуванні пруденційного середовища транскордонних операцій фінансових інституцій, у той час як ринок фінансових послуг залишався досить фрагментарним. Однак після введення євро швид-

кість розвитку та об'єднання зросла. Безпосереднім результатом переходу до євро у 1999 р. стало створення єдиного валютного ринку у тих країнах-членах, які ввели єдину валюту. Це було важливим кроком до абсолютно єдиного ринку фінансових послуг у ЄС. Але для того щоб створити та гарантувати систему ефективних платежів та послуг з цінними паперами, необхідно мати чесну конкуренцію та відповідний рівень захищеності для тих, хто користується відповідними послугами. І тому важливо усунути не тільки технічні, але й правові перешкоди.

Лише сучасні та ефективні правові основи здатні стати гарантом безпеки, надійності та ефективності платежів, операцій з цінними паперами та угодами щодо фінансових зобов'язань.

Правові основи функціонування європейських платіжних систем визначаються директивами ЄС та іншими нормативно-правовими документами, що регулюють сферу платіжних систем. До них належать:

Правові акти загальної дії, що стосуються платіжних систем, регулюють відносини, які належать до: майнового та договірної інститутів права, що у своїй основі містять загальне право, а також застосовувані правові норми (включаючи цивільні кодекси), що стосуються процесів здійснення та отримання платежів; банківської та фінансової галузей права, які закріплюють права та обов'язки фінансових інституцій щодо прийняття депозитів, надання позик, надання та отримання додаткового забезпечення позик, володіння та торгівлю цінними паперами.

Правові акти, які встановлюють права та обов'язки кредиторів, позичальники яких виявилися неплатоспроможними; про використання кредитів та їх гарантій, включаючи умови кредиту (відсоткові ставки, строки погашення, права на невиконання зобов'язань та ін.), про права позичальника та про створення, реалізацію і пріоритетність прав забезпеченості кредиту; що визначають, які правові норми мають бути застосовані, зокрема вибір положень закону при укладанні угод та вирішенні конфліктів; про електронний документообіг та електронний підпис. Правові основи платіжних систем складають правові акти, що визначають окремі платіжні інструменти, включаючи закон про валюту, про перевідні векселі та про чекові платежі, закон про електронні платежі, положення,

які запобігають використанню незаконних платіжних засобів та послуг, та правила, які встановлюють стандарти для платіжних інструментів (це стосується їх величини, форми, кодування та ін.); про оцінку та встановлення рівня платежів по фінансових зобов'язаннях, а саме про взаємне погашення зобов'язань та активів між кредитними установами (неттінг), новації та заключні процедури по здійсненню платежів та розрахунків; які визначають судові процедури у разі невиконання зобов'язань та суперечки з приводу платежів. Вони включають послідовність етапів розв'язання платіжних претензій, платіжних гарантій та договорів про розподіл збитків, а також пріоритетність прав по погашенню кредитів, що підкріплені гарантією. Акти про відповідність електронних платежів та механізми із урегулювання конфліктів, таких як арбітражні застереження; які стосуються контролю центральних банків над національними платіжними системами; про створення та функціонування інфраструктурних провайдерів послуг та ринків, що включають встановлення та здійснення клірингових і платіжних угод, доступ та включення до інфраструктурних систем, процес ціноутворення інфраструктурних послуг, випуск та повернення електронних грошей і захист основних гравців від ризиків; які скеровують безпеку інфраструктурних послуг, а саме дематеріалізацію та іммобілізацію цінних паперів, бездокументарне володіння та передачу активів, видача та розрахунки та заключні процедури з передачі та оплати.

Лит.: *The payment system*. European Central Bank, September 2010. – Режим доступу : <http://www.ecb.int/pub/pdf/other/paymentsystem200909en.pdf>; *A glossary of terms used in payments and settlement systems*. Committee on Payment and Settlement Systems, March 2003. – Режим доступу : <http://www.bis.org/publ/cpss00b.pdf>

Шереметьєва Л.А.

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ЄС (англ. Legal personality of the EU) – здатність Союзу мати й здійснювати безпосередньо права та юридичні обов'язки, тобто бути суб'єктом права. До прийняття *Лісабонського договору* кожна з двох спільнот (Європейська Спільнота і Європейська спільнота з атомної енергії (Євратом)), які утворювали *Європейський Союз*, мали власну правосуб'єктність. Однак

Договір про Європейський Союз не містив жодного положення щодо П.ЄС у цілому. Європейська Спільнота мала право вести переговори та укласти угоди відповідно до своїх зовнішньополітичних повноважень, а також ставати членом міжнародних організацій та мати делегації в третіх країнах. Питання П.ЄС із необхідністю виникло у зв'язку зі зростанням ролі і впливу ЄС у світовій економіці та політиці, особливо щодо права укладати договори, приєднуватись до угод або конвенцій. Переслідуючи свої цілі (особливо у сферах зовнішньої політики і політики безпеки) та відстоюючи і поширюючи власні цінності (демократія, права людини, верховенство права), Союз, однак, не мав міжнародної правосуб'єктності, яку мали Європейська Спільнота та Євратом.

Пропозиція щодо надання ЄС правосуб'єктності була сформульована у звіті робочої групи з питання правосуб'єктності "Єдина П.ЄС", поданому на пленарну сесію *Європейського конвену* в жовтні 2002 р. під час роботи над проектом *Конституції ЄС*. У звіті зазначалося, що, ставши суб'єктом міжнародного права, Союз отримає можливість представляти об'єднану Європу, підписувати договори, ставати членом міжнародних організацій, бути стороною судового провадження. Як наслідок, більшої чіткості та зрозумілості набудуть відносини ЄС з рештою світу, зросте ефективність, результативність та правова визначеність його зовнішньополітичної діяльності. З огляду на це робоча група запропонувала надати ЄС єдину правосуб'єктність, яка має замінити існуючу правосуб'єктність Європейської Спільноти, що, у свою чергу, приведе до злиття чинних договорів в один конституційний документ. У результаті положення про єдину П.ЄС потрапило до проекту Конституції ЄС, а потім і до ст. 7 *Договору про запровадження Конституції для Європи*, який був підписаний лідерами ЄС у жовтні 2004 р., однак не ратифікований через негативні результати національних референдумів у Франції та Нідерландах у травні та червні 2005 р.

Після поновлення роботи над Договором про реформи положення щодо єдиної П.ЄС було перенесене в його текст. З набуттям чинності Лісабонським договором Європейська Спільнота (колишня ЕЄС) припинила своє існування, а її правонаступником став Союз, якому держави-члени надали повноваження для

досягнення їх спільних цілей. Європейський Союз став інтеграційним об'єднанням з відносно простою структурою. Скасовано запроваджену *Маастрихтським договором* базову структуру ЄС, яка складалася з трьох колон, що символізували собою наднаціональний і міжурядовий рівні діяльності Союзу, і призводила до непорозумінь у відносинах із третіми країнами щодо розподілу повноважень між ЄС та державами-членами. Сфери зовнішньої політики й політики безпеки та юстиції і внутрішніх справ, над якими держави-члени зберігали свій суверенітет, повністю або переважно передані у сферу повноважень нового ЄС. Ліквідовано також дуалізм "Європейський Союз – Європейська Спільнота".

Основоположним принципом нового ЄС став принцип єдиної правосуб'єктності. Відповідно до ст. 47 Договору про Європейський Союз в редакції Лісабонського договору "Союз є суб'єктом права". Це означає, що держави-члени ЄС визнали міжнародну П.ЄС, сутність і зміст якої полягає у: визнанні Союзу єдиним суб'єктом компетенції, наданої йому державами-членами; запровадженні єдиної системи правових актів, що видаються в усіх сферах його компетенції; наданні Союзу права укладати міжнародні договори; отриманні Союзом найширшої право- та дієздатності, наданої юридичним особам на територіях держав-членів; визнанні договірної та позадоговірної відповідальності ЄС за збитки, завдані ним та його службовцями під час виконання їх обов'язків; визнанні наявності привілеїв та імунітетів Союзу, якими він може користуватися на територіях держав-членів для виконання його завдань; наявності у Союзу власного бюджету, що фінансується з власних джерел; можливості створення Союзом дипломатичних місій у третіх країнах та міжнародних організаціях. Винятками з єдиної П.ЄС є децентралізовані агентства, які мають власну правосуб'єктність юридичної особи (наприклад Європол, Євроуст, Європейське управління з питань безпеки харчових продуктів, Європейський центральний банк, який набув статусу інституту, Європейський інвестиційний банк, завданням якого є сприяння збалансованому та стабільному розвитку внутрішнього ринку в інтересах Союзу, а також Євратом як організація, що має свій установчий договір і управляється інститутами ЄС).

Ст. 216 Договору про функціонування Європейського Союзу визначає чіткі підстави виникнення міжнародної П.ЄС: “Союз може укладати договори з однією або більше третіми країнами або міжнародними організаціями, якщо це передбачено договорами або якщо укладання договору є необхідним для досягнення в рамках політик Союзу однієї з цілей, зазначених у Договорах, або якщо це передбачено юридично обов’язковим актом Союзу, або якщо це може вплинути на спільні правила або змінити їхню сферу застосування”. Ці договори охоплюватимуть усі сфери політики, що перетворює їх на дуже важливі правові інструменти ЄС у сучасному глобалізованому світі, в якому розширюється сфера застосування міжнародного права. Водночас держави-члени зберегли за собою право укладати міжнародні договори за винятком випадків, коли вони суперечать чинним міжнародним договорам за участю ЄС. Крім запровадження міжнародної правосуб’єктності, Договір також встановив єдину процедуру укладання міжнародних договорів за участю ЄС. Однак у декларації щодо П.ЄС, яка була додана до заключного акта міжурядової конференції, що ухвалила *Лисабонський договір*, держави-члени підтвердили, що П.ЄС не уповноважує Союз на законодавчу або іншу діяльність поза межами повноважень, покладених на нього державами-членами в договорах.

Літ.: Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; *Європейський Союз: Основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями.* – М. : ИНФРА-М, 2008; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *Копійка В. В.* Європейський Союз: історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; *Право Європейського Союзу* : навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова. – К. : Істина, 2009; *Horváth Z.* The Union after Lisbon – The Treaty reform of the EU / Z. Horváth, B. Ódor. – HVG-ORAC Publishing House, 2010.

Рудік О.М.

ПРАКТИКА СПІВУЧАСТІ НАЙМАНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВАМИ У ШВЕЦІЇ отримала поширення після Другої світової війни. В 1977 р. парламентський акт закріпив і значно розширив можливості профспілок отри-

мувати від роботодавця необхідну інформацію і впливати на політику підприємства. Таким чином, у 70-ті рр. ХХ ст. Швеція стала зразком демократизації виробничого життя, запровадивши на законодавчому рівні гарантії прав найманих працівників та їх профспілок на виробництві, страхування виробничого травматизму і безробіття, гарантії збереження зайнятості, захист діяльності довірених осіб працівників тощо.

Система трипартизму, яка ефективно діє в Швеції, представлена державними органами влади, Центральним об’єднанням профспілок Швеції (ЦОПШ) і Шведською спілкою роботодавців (ШСР). Важливо відзначити, що 80% найманих працівників у країні є членами профспілок, отже, у сфері взаємодії між суб’єктами партнерства перебувають питання колективно-договірного регулювання соціально-трудових відносин і політика солідарності щодо зарплати. Загальна відповідальність парламенту і уряду за реалізацію політики на ринку праці на практиці здійснюється через 400 державних служб зайнятості, у яких роботодавці зобов’язані по закону реєструвати всі наявні вакансії.

У 70-80-ті рр. ХХ ст. у Швеції поширилася практика колективізації накопичених капіталів, метою якої була політика солідарності в оплаті праці, перерозподіл доходів між трудом і капіталом. Реалізація мети здійснювалася через створення фондів праці, які контролювалися профспілками для досягнення таких важливих цілей, як вирівнювання доходів і недопущення значного зростання прибутків у підприємств, які мали високі доходи; стабілізація тенденцій щодо накопичення капіталу; збільшення ролі профспілок у соціально-трудових відносинах. Особливістю функціонування таких фондів було вилучення прибутків тільки з приросту, а не з основних фондів. Таким чином, доходи, отримані компанією з кількістю найманих працівників більше 50, розподілялися у вигляді щорічного випуску акцій на 20% прибутку і йшли на дивіденди для купівлі наступних акцій, а половина – на цілі, які визначалися самими робітниками (освіта, дослідження, безпека праці тощо).

Це привело до формування особливої моделі взаємодії держави – бізнесу – найманих працівників, у якій профспілки отримали такі права, яких не мали відповідні спілки в інших європейських країнах. Шведські профспілки

здобули право бути одночасно і роботодавцями, що суттєво вплинуло на їх функції. Але ідея фондів праці (їх було створено за регіональним принципом п'ять) не стала головним фактором економічної політики Швеції і, маючи опозицію як серед найманих працівників, так і особливо серед підприємців (у 1983 р. у Стокгольмі відбулася кампанія протесту підприємців проти колективних фондів, у якій брали участь 75 тис. учасників) та, враховуючи поширення протягом 70-80-х рр. практики індивідуальної участі персоналу підприємств в акціях, фонди праці отримали статус лише експериментальних і обмежилися завданням стимулювання інвестицій і підтримання зайнятості. Складна ситуація зі сприйняттям і функціонуванням фондів праці призвела до того, що у 1991 р. близько 5 тис. корпорацій припинили виплати до фондів, а в 1994 р. вони були розформовані і кошти передані на програми з освіти та приватні заощадження. Але ідея контролю за накопиченням і розподілом капіталу залишається основою внутрішньої економічної політики Швеції. Новими формами колективної власності стали трудові кооперативи, підприємства з виробництва товарів і послуг, які перебувають у власності працюючих.

Особливістю активної політики ринку праці в Швеції є її випереджальний характер, тобто завчасне створення робочих місць або місць у системі перепідготовки кадрів. Поряд із загальнонаціональними програмами перепідготовки кадрів усе активніше складаються і реалізуються муніципальні.

Зростає значення перепідготовки працівників у рамках “неперервної освіти”, спрямованої на збільшення продуктивності праці за рахунок підвищення рівня знань працівників, кваліфікації, а не інтенсифікації їх праці. Зокрема, законодавчо закріплене надання оплачуваної навчальної відпустки (шведи були в числі ініціаторів прийняття відповідної Конвенції МОП № 140, 1974 р). Важливе значення для розширення зайнятості має “солідарна політика в галузі робочого часу”, що включає скорочення робочого тижня з нинішніх 35 до 30 год (середня фактична тривалість робочого тижня в Швеції – 37 год); порівнюваність робочого часу різних категорій трудящих при визначенні їхніх заробітків; пріоритетне скорочення робочого часу для тих категорій праців-

ників, яким воно в першу чергу необхідно в силу характеру їхньої праці або сімейного стану; максимальна свобода у формуванні трудового графіка протягом робочого дня і тижня; можливість накопичення відпрацьованого часу при виході у відпустку, який має надаватися в строк, зручний для працівника; право взяти короткостроковий відгул без пояснення причин тощо.

Шведське законодавство з питань участі найманих робітників в управлінні підприємством вважається одним з найбільш передових у світі. У ньому зафіксовано досить широке коло питань, які не можуть бути вирішені без попереднього обговорення з профспілками та їх представниками. Закріплені права таких осіб, визначений обсяг оплачуваного роботодавцем робочого часу, який вони можуть витратити на профроботу, гарантії від звільнення виборних профпрацівників, їхні можливості в контролі за охороною праці.

У Швеції немає настільки докладно розробленого законодавства про представництво трудящих у радах та інших керівних органах фірм або про “робочих директорів”, як у Німеччині, але щось подібне вводиться на підприємствах відповідно до колдоговорів. Що стосується участі трудящих у прибутках підприємств, то воно найчастіше виражається у формі виплати бонусів за підсумками року. Такий підхід не підриває принципів “солідарної політики зарплат”, але водночас сприяє підвищенню зацікавленості працівників у поліпшенні результатів своєї праці. Колективна участь працівників у прибутку і власності (капіталі) підприємства у формі фондів трудящих профспілки використовують, крім усього іншого, як засіб контролю за приватною власністю і навіть за всією економікою. У різноманітних фондах колективного володіння акціями поєднуються участь у прибутку в акціонерному капіталі та в управлінні. Для впровадження цієї форми економічної демократії в Швеції були створені особливі передумови: законодавство, що регулює участь персоналу у власності та в управлінні; високий рівень профспілкової організованості; наявність у працівників профспілок необхідних знань і навичок управління; активне сприяння уряду; наявність теорії та програми дій, що походить з особливої шведської моделі суспільного розвитку. Останнім часом у багатьох

підприємствах практикується розповсюдження опціонів на акції, тобто підписка на акції або продаж таких на пільгових умовах, але без права перепродажу протягом, наприклад п'яти років.

Літ.: Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики : монографія / Н. Г. Діденко. – Донецьк : Видавн. п-во “Схід. видавн. дім”, 2007; *Западно-європейские модели социально-экономического развития*. – М. : ИМЭМО, 2000; *Социальная политика* : учеб. пособие / под ред. Н. А. Волгина. – М. : Изд-во “Экзамен”, 2004; *Социальная политика* : энциклопедия / А. Н. Аверин, А. М. Бабич, Л. И. Берестова и др. ; под ред. Н. А. Волгина, Т. С. Сулимовой. – М. : Альфа-Пресс, 2006; *Тоді Філіп*. Нарис історії Європейського Союзу / Філіп Тоді / пер. з англ. М. Марченко. – К. : АНОД ; К.І.С., 2001.

Діденко Н.Г.

ПРИНЦИПИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОСТОРУ – основоположні засади діяльності публічних адміністрацій європейських країн, що відповідають цілям формування європейського адміністративного простору і забезпечують уніфіковані реалізацію та захист прав осіб приватного та публічного права у правовідносинах з органами публічної адміністрації європейських країн.

П.с.а.п. слід відрізнити від принципів європейського адміністративного права і європейського права. Принципи європейського адміністративного права є квінтесенцією, фундаментом системи **П.с.а.п.** і визначають напрями їх розвитку.

Вперше в європейських джерелах комплексне дослідження **П.с.а.п.** було проведено та узагальнено за підтримки Програми СІГМА (1999 р.), у робочих документах якої було сформульовано первісне визначення фундаментальних засад діяльності публічної адміністрації: “Принципи публічної адміністрації, які є спільними для держав-членів Європейського Союзу, створюють умови виникнення “Європейського адміністративного простору”, який, у свою чергу, включає в себе набір (групу) спільних стандартів діяльності публічних адміністрацій, які визначаються законом та реалізація яких на практиці забезпечується відповідними процедурами і механізмами відповідальності. Хоча європейський адміністративний простір і не є частиною схваленого надбання Спіль-

ноти (*acquis communautaire*), але він покликаний слугувати орієнтиром реформ публічних адміністрацій у країнах-кандидатах”.

Перелік **П.с.а.п.** на сьогодні набув подальшого розвитку в дослідженнях Програми СІГМА та ОЕСР. Визначено чотири основні групи принципів:

Група “Юридична визначеність” – принципи: правової держави; верховенства права; надійності; передбачуваності; зв’язаності адміністрації законом; недискримінації; пропорційності; доцільності (обґрунтованості); процедурної справедливості; своєчасності; професіоналізму тощо.

Група “Відкритість і прозорість” – принципи: відкритості на противагу секретності; прозорості на противагу дискретності; винятковості конфіденційного та таємного характеру діяльності органів публічної влади; набрання законної сили тільки після офіційного опублікування; підлеглості публічних адміністрацій зовнішньому контролю; обов’язкового обґрунтування та наведення підстав прийнятого рішення особі, чії права або законні інтереси зачіпаються у зв’язку з його прийняттям, тощо.

Група “Відповідальність” – принципи: несення відповідальності органами публічної адміністрації; відшкодування шкоди органами публічної влади, заподіяної правам і законним інтересам громадян та ін. осіб; формалізованих процедур з метою уникнення абстрактної відповідальності; примату інтересів людини і громадянина у відносинах з органами публічної влади, а також презумпції вини органу публічної адміністрації у відносинах з громадянином.

Група “Ефективність і результативність” – принципи: ефективною адміністрації; ефективного та результативного виконання європейського законодавства та ін.

Окремі **П.с.а.п.** дістали закріплення в основних нормативних джерелах: Лісабонському договорі, Хартії основних прав Європейського Союзу; рішеннях Європейського суду справедливості (Люксембург); законодавстві ЄС; національному праві, що застосовується до діяльності публічних адміністрацій; рішеннях Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ, Страсбург); Європейському кодексі належної адміністративної поведінки, проєкті Модельного кодексу належної адміністрації. До основних нормативних джерел **П.с.а.п.**, крім вищезазначених джерел принципів

європейського адміністративного права, можна також віднести такі основні джерела: Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та протоколи до неї; конвенції, резолюції та рекомендації РЄ; міжнародні договори й угоди, зокрема ті з них, які поширюються на інші держави, які не є членами ЄС, а також претенденти на вступ до ЄС; загальні принципи права; рішення Європейської Ради (Копенгагенські та Мадридські критерії); документи інших європейських регіональних організацій тощо. У вітчизняній юридичній літературі принципи адміністративного права, які і становлять серцевину **П.є.а.п.**, традиційно ототожнювалися з принципами державного управління. Такий підхід до розуміння принципів радянського адміністративного права простежувався у працях Г.В.Атаманчука, Д.М.Бахраха, В.А.Власова, А.П.Ключніченка, О.П.Корнева, Б.П.Курашвілі, І.М.Лазарева, О.Є.Луньова, В.М.Манохіна, І.М.Пахомова, Г.І.Петрова, С.С.Студенікіна, Ю.О.Тихомірова, В.А.Юсупова, Ц.А.Ямпольської та ін. Система принципів радянського державного управління та окремих її підсистем, як зазначає О.Є.Луньов, виходячи з визначення адміністративного права як системи правових норм, які регулюють відносини, що виникають у процесі організації та здійснення радянського державного управління, складається із загальних та галузевих принципів державного управління, які поділяються на дві групи: соціально-політичні та організаційно-технічні принципи.

Доктринальне переосмислення поглядів, що сформувалися у радянській адміністративно-правовій науці щодо визначення системи принципів державного управління, а також перегляд “вузьконормативного” підходу до розуміння категорії “принцип”, набувають особливо важливого значення в контексті проведення комплексного реформування науки адміністративного права України.

Як слушно зазначає професор В.Б.Авер'янов, колишнє радянське адміністративне право (єдине в цьому сенсі серед інших галузей права) залишилося без власних принципів саме через те, що в теорії вони підмінялися принципами державного управління. Дослідження **П.є.а.п.** ускладнюється і тим, що окремі вітчизняні дослідники європейських принципів адміністративного права роблять поспішні висновки щодо застарілості

вітчизняного наукового інструментарію та демонстративно відкидають доцільність використання напрацьованих доктрини радянської та пострадянської науки адміністративного права.

Зокрема, у спільному дослідженні В.М.Кампо, Н.Р.Нижник, Б.П.Шльоера під назвою “Становлення нового адміністративного права України” зазначається, що “принципи нового адміністративного права повинні докорінно відрізнятися від принципів радянського державного управління, а також від неорадянських принципів державної адміністрації перехідного періоду. Вони мають бути засновані на пріоритеті правових засад у регулюванні відносин суб'єктів адміністративного права, а не копіювати старі радянські політичні принципи чи неорадянські політико-правові принципи державної адміністрації”.

Проте погодитися з цим не можна, навпаки, використання в процесі зближення з європейською правовою системою загальних принципів адміністративно-правового регулювання суспільних відносин пострадянської доктрини адміністративного права та окремих принципів радянської доктрини адміністративного права є не тільки доцільним, але й необхідним (зокрема принципи науковості (об'єктивності), єдності рівних прав і рівних обов'язків, законності; урахування системності права, врахування компетенції органу, що приймає адміністративний акт, врахування конституційних прав і свобод, законних інтересів, принципу ефективності адміністративного права; підзаконності діяльності; ієрархічності побудови суб'єктів адміністративного права та їх відносин; участі громадян та їх об'єднань у державному управлінні; здійснення владних повноважень професійним, спеціально створеним апаратом і його службовцями та ін.), які, у свою чергу, можуть значно підвищити можливості комплексного та системного аналізу досліджуваних явищ європейського адміністративного простору, а також забезпечити оптимальний вибір практичного механізму реалізації тих чи інших європейських принципів адміністративного права, підкріплюючи зарубіжні моделі державного будівництва національними традиціями урядування.

Разом з тим слід визнати необхідність доктринального перегляду змісту окремих принципів вітчизняного адміністративного пра-

ва, їх відмежування від принципів власне державного управління з метою приведення їх у відповідність із сучасними європейськими принципами і стандартами.

Дослідження **П.є.а.п.** сприятимуть змістовному оновленню основоположних принципів та категорій вітчизняної теорії державного управління, науки адміністративного права з урахуванням основоположних цінностей, що сформувалися внаслідок європейської адміністративної конвергенції та розвитку науки і галузі адміністративного права в країнах-членах ЄС.

Літ.: *Механізми координації європейської політики: практика країн-членів та країн-кандидатів* / Н. Гнидюк (ред.), А. Новак-Фар, Я. Гонцяж, І. Родюк. – К. : Міленіум, 2003. – 384 с.; *Пухтецька А. А.* Європейські принципи адміністративного права та європейський адміністративний простір : наук.-інформ. вид. / А. А. Пухтецька. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – 88 с.; *Кампо В. М.* Становлення нового адміністративного права України : наук.-попул. нарис / В. М. Кампо, Н. Р. Нижник, Б. П. Шльоера ; за заг. ред. В. М. Кампо. – К. : Видавн. дім “Юрид. книга”, 2000. – С. 28-29; *Коренев А. П.* Принципы современного административного права / А. П. Коренев // Правоведение. – 1967. – № 3. – С. 72-78; *Проблеми удосконалення адміністративного законодавства у світі завдань адміністративної реформи в Україні* : наук. доп. ; за заг. ред. В. Б. Авер’янова. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : [б. в.], 2004. – С. 5.

Пухтецька А.А.

ПРИНЦИПИ НАЛЕЖНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ – уніфіковані для європейських країн принципи-вимоги діяльності публічних адміністрацій цих країн та європейської адміністрації в цілому. **П.н.а.** узагальнено визначають спільні для європейських країн основоположні вимоги, керівні положення, обов’язкові для застосування в зовнішній діяльності європейської адміністрації (першочергово, у взаємовідносинах із громадянами). Представлений підхід до визначення **П.н.а.** зумовлений насамперед потребою забезпечення уніфікації діяльності органів європейської адміністрації в країнах-членах ЄС, зокрема з метою формування спільних засад реалізації функцій та компетенцій органів публічної адміністрації в європейських країнах, які різняться за формами державного правління, запровадженими рівнями та особливостями побудови системи

органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Теоретичні засади формування спільних принципів діяльності органів публічної адміністрації європейських країн обґрунтовані у роботах відомих зарубіжних учених Ж.Зіллера, С.Касіса, М.Фромонта та багатьох інших дослідників, які залучалися ОЕСР та ЄС до виконання в межах Програми СІГМА спільних спеціальних юридичних досліджень, спрямованих на підготовку публічних адміністрацій означених країн до функціонування в європейському адміністративному просторі.

Першим в історії кодифікації **П.н.а.** в частині взаємовідносин органів публічної влади з громадянами слід визначити опублікований у 1996 р. Модельний підручник Ради Європи “Адміністрація і Ви”, в якому означена система принципів поділялася на матеріальні та процедурні принципи. У 2003-2005 рр. проводилася робота з вивчення принципів діяльності публічних адміністрацій європейських країн, результати яких представлені в програмних документах та звітах РЄ та ЄС. На сьогодні основним проектом кодифікації **П.н.а.** виступає проект Модельного кодексу належної адміністрації, розроблений провідними європейськими вченими під егідою РЄ (2005-2008). **П.н.а.** отримали закріплення і в Лісабонському договорі, проекті Конституції ЄС.

У вітчизняній науці державного управління та адміністративного права окремі **П.н.а.** досліджувалися В.Б.Авер’яновим, І.А.Грицяком, Н.В.Гнидюк, Г.М.Писаренко. Система **П.н.а.** на рівні дисертаційного дослідження розкрита А.А. Пухтецькою, яка визначає чотири основні групи: базові принципи; організаційно-технічні; процедурні; принципи обігу інформації.

До першої групи віднесені принципи: законності; справедливості; юридичної визначеності та захисту порушених прав; діяти належним чином; відсутності дискримінації (принцип рівності); пропорційності; заборони зловживання владою; безсторонності (об’єктивності); врахування та відповідності законним очікуванням.

До другої групи належать принципи: раціоналізації організації адміністрації; удосконалення внутрішніх правил організації публічної влади; підготовки державних службовців; простоти (спрощення організації органів

публічної влади, адміністративних процедур та вимог щодо оформлення документів); доступності адміністративної влади та публічних послуг, електронного урядування та використання електронної пошти; збереження та охорони державної власності; виконання бюджетних вимог; справедливої та обґрунтованої оплати витрат, що підлягають сплаті приватними особами органам публічної влади за прийняття адміністративних рішень; ефективності; прозорості адміністративних дій.

До третьої групи віднесені власне процедурні принципи: право бути заслуханим перед прийняттям індивідуального рішення; право робити заяви; принцип розумного часу для прийняття рішень; принцип повідомлення про прийняте рішення; обов'язок зазначити підстави адміністративних рішень; зазначення засобів захисту; право на оскарження адміністративних рішень; принцип участі; право приватних осіб бути залученими до прийняття певних регуляторних рішень; вимоги щодо форми адміністративних рішень.

До четвертої групи принципів належать принципи-вимоги щодо обігу інформації, що використовується у зв'язку з реалізацією повноважень адміністративного органу: принципи, що забезпечують інформування громадян про діяльність адміністративного органу: інформування; консультування; етичності; гнучкості у практичній роботі адміністративних органів; використання простої, чіткої та зрозумілої мови; принципи, що забезпечують право на отримання інформації від адміністративного органу: доступ до інформації (право персонального доступу; право загального доступу до документів; право на письмові матеріали); повідомлення про отримання документів та зазначення уповноваженої особи; принцип обов'язкової передачі документів уповноваженим органам (службам); право робити заяви; принцип прозорості адміністративних дій; принципи конфіденційності та захисту даних: захисту даних та поваги приватної інформації; дотримання вимог конфіденційності інформації під час виконання запитів; забезпечення публічного доступу до документів; належного документування.

На сучасному етапі розвитку доктрини національного адміністративного права вва-

жається, що **П.н.а.** необхідно покласти в основу оновлення принципів діяльності вітчизняної системи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Нормативною базою застосування **П.н.а.** виступають імплементовані в національне законодавство країн-членів ЄС вимоги щодо запровадження принципів належної адміністрації. Нормативна фіксація змісту та основних **П.н.а.** передбачені проектом Договору про запровадження дня Конституції Європи та укладеним Лісабонським договором.

Враховуючи потреби перспективної комплексної імплементації Модельного кодексу належної адміністрації, на наш погляд, важливого значення набуває розробка проекту Кодексу належної адміністрації, адже на сьогодні жодний акт законодавства України не містить вимог щодо необхідності дотримання **П.н.а.**, їх переліку. Також відсутні визначення відповідних принципів, які відображають сучасне розуміння та значення **П.н.а.**, зміст яких еволюціонував в умовах інтенсифікації євроінтеграційних процесів. Запровадження кодексу допоможе уникнути стадії перегляду великого масиву законів, підзаконних актів, концепцій та актів законодавства України, які ґрунтуються переважно на здобутках радянської теорії державного управління, не враховують європейські принципи адміністративного права, потребують перегляду закріплених у них положень щодо гарантій та механізму забезпечення реалізації і захисту прав приватних осіб, у тому числі щодо взаємовідносин з органами публічної адміністрації.

Літ.: Грицяк І. А. Європейське управління: теоретико-методологічні засади : монографія / І. А. Грицяк. – К. : К.І.С., 2006. – 398 с.; *Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право* / В. Б. Авер'янов, В. А. Дерезь, М. І. Ославський та ін. ; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Юстініан, 2007. – 288 с.; *Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту* / В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк та ін. ; за ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Наук. думка, 2007. – 586 с.; *Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права та європейський адміністративний простір : наук.-інформ. видання* / А. А. Пухтецька. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2007. – 88 с.; *Рабінович П. М. Права людини і громадянина: проблеми реалізації в Україні* / П. М. Рабінович // *Праці Львівської лабораторії прав людини Академії правових наук України* / [ред. П. М. Рабінович]. – К. : Ін Юре, 1998. – 63 с.;

Council of Europe. Preliminary draft Recommendation on Good Administration and Consolidated Model Code of Good Administration, prepared by the scientific expert and the Secretariat, Working party of the project group on administrative law. – Strasbourg, 21 November 2005. – 15 p. – Режим доступу : [http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co%20operation/administrative_law_and_justice/Texts_&_Documents/CJ-DA-GT\(2004\)7%20E%20%20Principles%20of%20good%20administration.pdf](http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co%20operation/administrative_law_and_justice/Texts_&_Documents/CJ-DA-GT(2004)7%20E%20%20Principles%20of%20good%20administration.pdf)

Пухтецька А.А.

ПРИНЦИПИ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА НАТО (англ. principles of relations between Ukraine and NATO) – базові положення та зобов'язання

згідно з міжнародним правом та міжнародними механізмами, включаючи Статут ООН, Гельсінський Заключний акт та наступні документи ОБСЄ, відповідно до яких здійснюється розвиток відносин України та НАТО, а саме: визнання, що безпека всіх держав у регіоні ОБСЄ є неподільною, що жодна країна не може будувати свою безпеку за рахунок безпеки іншої країни і що жодна країна не може розглядати жодну частину регіону ОБСЄ як сферу свого впливу; утримання від загрози силою або використання сили проти будь-якої держави будь-яким чином, не сумісним з принципами Статуту ООН або Гельсінського Заключного акта, якими керуються країни-учасниці; визнання невід'ємного права всіх держав вільно обирати та застосовувати власні засоби забезпечення безпеки, а також права свободи вибору або зміни своїх засобів забезпечення безпеки, включаючи союзницькі договори, у міру їх еволюції; поважання суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності усіх інших держав, непорушності кордонів та розвиток добросусідських відносин; визнання верховенства права, зміцнення демократії, політичний плюралізм та ринкова економіка; визнання права людини та права осіб, які належать до національних меншин; запобігання конфліктам та врегулювання спорів мирними засобами відповідно до принципів ООН та ОБСЄ.

Україна підтверджує свою рішучість продовжувати військову реформу, зміцнювати демократичний та цивільний контроль над збройними силами і підвищувати їх оперативно-технічну сумісність зі збройними силами НАТО та країн-партнерів. НАТО

підтверджує свою підтримку зусиль України у цих галузях.

Україна схвалює активну адаптацію НАТО, що триває, до змінюваних реалій євроатлантичної безпеки, та її роль у співпраці з іншими міжнародними організаціями, такими як ОБСЄ, Європейський Союз, Рада Європи і Західноєвропейський Союз, у сприянні зміцненню євроатлантичної безпеки та покращенню загального клімату довіри в Європі. 21.08.2009 р. було прийнято Декларацію про доповнення Хартії про особливе партнерство між Організацією Північно-Атлантичного договору та Україною, підписаної 9 липня 1997 р. Відповідно до неї Організація Північно-Атлантичного договору (НАТО) та Україна вносять до Хартії про особливе партнерство доповнення, відповідно до яких Комісія НАТО-Україна відіграватиме провідну роль у: контролі за процесом, започаткованим на Бухарестському саміті НАТО (питання щодо надання Україні ПДЧ); поглибленні постійного політичного діалогу та співробітництва між НАТО та Україною на всіх необхідних рівнях; сприянні зусиллям України, спрямованим на продовження політичних, економічних та оборонних реформ у контексті її євроатлантичних прагнень, метою яких є членство в НАТО. Для сприяння продовженню реформ в Україні та відповідно до всіх складових рішення, прийнятого на зустрічі міністрів закордонних справ Альянсу в грудні 2008 р., під егідою Комісії НАТО-Україна Україною розроблятимуться Річні національні програми.

Літ.: Довідник НАТО, 2006 / Office of Information and Press NATO – 1110. – Brussels – Belgium : [s.p.], 2006; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Історія, теорія і практика європейської та євроатлантичної інтеграції України* / С. О. Телешун, В. Д. Бакуменко, Д. В. Вігер та ін. // *Енциклопедичний довідник* / за заг. ред. В. Д. Бакуменка, С. О. Телешуна. – К. : Вид-во НАДУ. – 2006; *Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, В. Д. Бондаренко та ін. – Ужгород : Ліра, 2009. – Вип. 14. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”); *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, О. М. Ващук та ін. – Ужгород : Ліра, 2008. – Вип. 15. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”).

Бакуменко В.Д.

ПРИНЦИПИ СУБСИДІАРНОСТІ І ПРОПОРЦІЙНОСТІ

– засадничі принципи ЄС. Принцип субсидіарності стосується організації, вироблення та впровадження спільних політик Союзу, змісту законодавчих актів ЄС, розподілу повноважень між ЄС та державами-членами.

Субсидіарність (від нім. *Subsidiarität* – допоміжний, додатковий характер правових норм) – це принцип організації систем управління, згідно з яким кожен рівень державного управління повинен брати на себе лише ті повноваження, які не можуть бути результативно виконані нижчим рівнем. Принцип субсидіарності бере свій початок від католицизму і передбачає, що церква, громада, суспільство втручаються в життя індивіда, допомагають йому у розв’язанні проблем тоді і тільки тоді, коли сама особа не спроможна розв’язати свої проблеми без допомоги інших.

У системі права ЄС принцип субсидіарності передбачає, що ЄС в особі його наднаціональних органів вдається до дій – тобто розробляє закони, запроваджує програми та ініціативи, встановлює правила чи обмеження – тоді, коли дій та заходів окремої громади, регіону чи держави недостатньо. Даний принцип був введений у дію Маастрихтським договором 1993 р. Його уточнення відбулося в Протоколі про застосування **П.с.п.**, який було додано до Амстердамського договору.

У версії Лісабонського договору принцип субсидіарності сформульований у ст. 5 Договору про Європейський Союз.

Згідно з принципом субсидіарності у сферах, що не належать до його виключної компетенції, Союз діє лише в такому обсязі й тоді, коли держави-члени не можуть належним чином досягти цілей запропонованого заходу на центральному, регіональному чи місцевому рівнях, натомість це краще здійснити на рівні Союзу з огляду на масштаби чи результати запропонованих заходів. Інституції Союзу застосовують принцип субсидіарності, як це закладено в Протоколі про застосування **П.с.п.** Національні парламенти забезпечують дотримання принципу субсидіарності згідно з процедурою, сформульованою в цьому Протоколі.

Принцип пропорційності доповнює принцип субсидіарності і стосується міри застосування влади чи масштабу втручання: за-

ходи, що їх розробляє та реалізує ЄС, мають відповідати масштабам проблеми, яку намагаються розв’язати, та цілям, яких намагаються досягти.

Лісабонський договір у такий спосіб пояснює принцип пропорційності (ст. 5 Договору про Європейський Союз).

Згідно з принципом пропорційності заходи Союзу за змістом та формою не виходять за межі того, чого потребує досягнення цілей договорів.

Інституції застосовують принцип пропорційності згідно з Протоколом про застосування **П.с.п.**

Протокол про застосування **П.с.п.** роз’яснює, у який спосіб наднаціональні органи ЄС, держави-члени або група держав-членів, національні парламенти можуть забезпечити шанування, дотримання та застосування **П.с.п.**

Зокрема, Протокол зобов’язує Європейську Комісію проводити широкі консультації перед тим, як запропонувати проект законодавчого акта; проект повинен містити докладне пояснення та обґрунтування того, що мету, яку планується досягти за рахунок даного законодавчого акта, можна дійсно у найкращий спосіб досягти на рівні ЄС, на відміну від національного, регіонального чи місцевого рівня.

Протокол вимагає, щоб Європейська Комісія надсилала проекти законодавчих актів національним парламентам держав-членів одночасно з наданням їх законодавцеві Союзу, тобто Раді ЄС та Європейському Парламентові; Протокол надає національним парламентам вісім тижнів для того, аби оцінити проект законодавчого акта та у разі потреби висловити незгоду, якщо, на думку національного парламенту чи палати національного парламенту, даний проект законодавчого акта не відповідає **П.с.п.**

Якщо обґрунтований висновок про невідповідність проекту законодавчого акта принципу субсидіарності нададуть національні парламенти щонайменше однієї третини держав-членів, даний проект підлягає перегляду.

Таким чином, субсидіарність – принцип організації систем управління, згідно з яким кожний рівень державного управління повинен брати на себе лише ті повноваження, які не можуть бути результативно виконані нижчим рівнем; у той час, як на усіх етапах ви-

роблення та реалізації державних політик і програм рівень, на якому приймаються рішення, розробляються та реалізуються заходи, має відповідати масштабам проблеми, яку намагаються розв'язати, та цілей, яких намагаються досягти (принцип пропорційності). **П.с.п.** є не тільки принципами організації системи влади або системи управління в ЄС; як засадничі (конституційні) принципи ЄС вони пронизують усю діяльність Союзу: на ці принципи спираються спільні галузеві політики ЄС; вони застосовуються державами-членами при оформленні відносин з регіональними та місцевими органами влади держав-членів, суб'єктами господарчої діяльності та громадянами.

Літ.: *Конституційні акти Європейського Союзу* (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка, С. Друзенко; за заг. ред. Г. Друзенка. – К.: К.І.С., 2010. – 536 с.; *Мудрий Я.* Словник-довідник термінів з європейської інтеграції / Я. Мудрий. – К.: Міленіум, 2009. – 588 с.

Оржель О.Ю.

ПРИТУЛОК ПОЛІТИЧНИЙ – особливий правовий статус, що надає держава іноземцеві (особі без громадянства), який зазнає або обґрунтовано очікує в себе на батьківщині чи в іншій країні переслідувань (дискримінації), пов'язаних з політичною, релігійною або науковою діяльністю, членством у певній соціальній групі, расою, національністю, а також за дії, які не кваліфікуються в міжнародному та національному праві демократичних країн як правопорушення. Під *політичним переслідуванням* розуміють фізичний вплив, психологічний або інший тиск на громадянина державними органами країни, громадсько-політичними організаціями, спрямований безпосередньо на зміну політичних переконань цієї особи, припинення активної громадської діяльності та публічних критичних виступів щодо діяльності державних органів влади або державних діячів країни. Дана характеристика поширюється й на випадки, коли певні політичні переконання приписуються владою індивіду навіть тоді, коли сама особа насправді їх не поділяє.

У разі надання **П.п.** іноземець (особа без громадянства) отримує право на в'їзд і проживання на території даної держави та користується захистом останньої по відношенню як до себе особисто, так і членів своєї

родини. При цьому йому гарантуються права і основні свободи людини та збереження права вільного виїзду. Актом надання притулку держава приймає на себе зобов'язання не видавати дану особу країні, яка її переслідує. Разом з тим це не означає автоматичного надання громадянства.

Основою **П.п.** є державний суверенітет, цілісність та недоторканність території держави, оскільки кожна держава сама вирішує, кому надавати притулок на своїй суверенній території. Якщо право притулку закріплено в конституції або інших нормативно-правових актах, держава визначає коло осіб, на яких поширюється це право, а отже, бере на себе зобов'язання вирішувати в кожному окремому випадку питання притулку щодо цих осіб. Розділяють два види **П.п.** – територіальний притулок та дипломатичний притулок.

Територіальний притулок – це надання державою можливості якій-небудь особі (особам) укритися від *політичних переслідувань* на своїй території.

Дипломатичний притулок являє собою надання певній особі можливості укритися від переслідувань за політичними мотивами у приміщенні іноземного дипломатичного представництва або консульського представництва, а також на іноземному військовому кораблі. Разом з тим договори універсального характеру негативно розцінюють надання дипломатичного притулку. Так, згідно з Віденською конвенцією про дипломатичні відносини від 18 квітня 1961 р. визначено, що приміщення дипломатичних представництв не повинні використовуватись для цілей, не сумісних зі здійсненням функцій дипломатичного представництва.

У міжнародному праві інститут **П.п.** залишається переважно звичаєво-правовим. Зокрема, само по собі звернення з проханням про надання **П.п.** не означає, що він автоматично буде наданий. Проте юридичною основою для отримання **П.п.** виступають: Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війн (1949), Конвенція про статус біженців (1951), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) та Декларація про територіальний притулок, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 14 грудня 1967 р., яка розвиває положення Загальної декларації прав людини (1948). Згідно зі ст. 14 останньої будь-яка особа має право шукати притулку від переслідування в

інших країнах та користуватися таким притулком. При цьому притулок, який надає держава в порядку здійснення свого суверенітету, повинен поважатися всіма іншими державами. Розрізняють право притулку як інститут міжнародного права та інститут внутрішньодержавного права. У першому випадку йдеться про сукупність міжнародно-правових норм, у другому – про комплекс внутрішньодержавних норм, які мають відношення до надання **П.п.** Виходячи з цього на практиці існує стільки внутрішньодержавних інститутів **П.п.**, скільки існує держав, що прийняли відповідні юридичні норми. Підстави та процедура (адміністративна, судова) надання **П.п.**, статус осіб, які його отримали, залежать від внутрішнього законодавства держави.

У свою чергу, зобов'язання держави не надавати **П.п.** певним категоріям осіб передбачені нормами міжнародного права. Дане положення відображено в п. 2 ст. 1 *Декларації про територіальний притулок*, згідно з яким право шукати та використовувати **П.п.** не визнається за особами, стосовно яких існують серйозні підстави вважати, що вони вчинили злочини проти миру, військові злочини або злочини проти людства, як вони визначаються у міжнародних документах, або діяли всупереч принципам і нормам *ООН*. Крім того, не розглядаються як політичні переслідування дії держави, її уповноважених органів та відповідних міжнародних організацій стосовно іноземного громадянина, який здійснив діяння політичного характеру, що передбачають кримінальні переслідування.

У розд. II “Права, свободи та обов’язки людини і громадянина” Конституції України записано, що іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом. Відповідно надання **П.п.** в Україні регламентується окремими законодавчими актами: Законом України від 21 червня 2001 р. “Про біженців”, *Конвенцією про статус біженців* від 28 липня 1951 р. та *Протоколом щодо статусу біженця* від 4 жовтня 1967 р., ратифікованих Законом України від 10 січня 2002 р. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися обмеження права притулку із зазначенням строку дії цих обмежень. Разом з тим Україна не визнає дипломатичного притулку, що впли-

ває з її зобов’язань за міжнародними договорами, а також з Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затвердженого Указом Президента України від 10 червня 1993 р.

Літ.: *Конституція України*. – К. : Просвіта, 1996; *Международная защита прав и свобод человека* : сб. док. – М. : Юрид. лит., 1990; *Тимчик Г.* Деякі аспекти правового статусу політичних біженців в Україні / Г. Тимчик // *Юрид. журн.* – 2004. – № 5. *Рейтерович І.В.*

ПРОГНОЗУВАННЯ ГЛОБАЛЬНЕ (англ. forecasting, global) – розробка прогнозів загальносвітового масштабу, які стосуються перспектив розвитку людства в цілому. **П.г.** виникло як реакція на потребу передбачати та розв’язувати глобальні проблеми, які постали перед людством у другій половині ХХ ст.

Поняття “глобальний” походить від лат. globus – земна куля і використовується для визначення найважливіших загальносвітових явищ. Глобальні проблеми – це загальнолюдські проблеми, які зачіпають інтереси всього людства та кожної людини зокрема. Причини виникнення глобальних проблем поділяють на такі групи: причини природного та демографічного характеру; негативні наслідки господарської діяльності людини; побічні наслідки розвитку науки та техніки. Будь-яка глобальна проблема володіє характерними ознаками, які виділяють її як глобальну: вона має загальносвітовий характер; нехтування цією проблемою викликає загрози людству; вона потребує колективних і скоординованих дій світового співтовариства. Глобальні проблеми поділяють на такі групи: проблеми, що виникають у сфері взаємодії суспільства з природою. Це питання забезпечення людства сировиною, енергією, продовольством, збереження довкілля, дослідження космічного простору тощо; проблеми взаємовідносин між державами різного рівня економічного розвитку, подолання економічної відсталості окремих країн, локальні, регіональні та міжнародні кризи; проблеми розвитку людини і забезпечення її майбутнього, зокрема пристосування сучасної людини до умов природного та соціального середовища.

Предметом **П.г.** є перспективи розвитку глобальних процесів у світі. Типологія глобальних прогнозів може будуватися залежно від

цілей, завдань, об'єктів, проблем, методів тощо. За об'єктом дослідження прогнози поділяють на природознавчі, науково-технічні і суспільствознавчі. За метою дослідження прогнози бувають пошукові (дослідницькі), які виходять з тенденцій розвитку і сучасного стану об'єкта за заданий проміжок часу при заданих початкових умовах і дають уявлення про розвиток і найімовірніший стан об'єкта прогнозування за певний період майбутнього, та нормативні (цільові), які трактують як прогнози досягнення наперед визначених завдань і цілей розвитку науки, техніки, суспільства шляхом виявлення оптимальних способів розв'язання проблем.

Важливою категорією П.г. є поняття "горизонт прогнозування", тобто часовий інтервал, на який готується глобальний прогноз. Як правило, він може бути від 10-15 до 50 років і більше. П.г. ставить перед собою наступні цілі: визначити проблеми, суперечності, конфлікти, кризи, можливі в процесі розвитку людства, науки, техніки, суспільства; визначити потенційні можливості появи нових проблем об'єкта прогнозування в певний період майбутнього; запропонувати можливі альтернативні шляхи подолання глобальних проблем; передбачити можливі наслідки застосування кожної з альтернатив.

У П.г. виділяють кілька груп методів прогнозування: методи експертних оцінок; методи екстраполяції наявних тенденцій розвитку; методи моделювання; методи історичних аналогій; сценарії майбутнього.

Створення глобального прогнозу передбачає низку стандартних операцій: визначення вихідної інформації, яке включає встановлення цілей, напрямів, часового інтервалу, методів, формування попереднього сценарію тощо; розробка базового прогнозу і визначення основних параметрів, які на нього впливають; розробка пошукового прогнозу переважно методами екстраполяції та експертних процедур і формування на його основі переліку проблем; розробка нормативного прогнозу і формування на його основі сукупності цілей, яких необхідно досягнути, розв'язуючи сформульовані проблеми; перевірка прогнозу за допомогою експертних процедур; формулювання рекомендацій для планування та управління.

З П.г. часто пов'язують також футурологію (від лат. future – майбутнє та грец. logos – знання), яку визначають як галузь суспіль-

ного знання, що займається аналізом та розробкою концепцій майбутнього. Уперше цей термін почали вживати з 1943 р., коли німецький соціолог О.Флехтрейм використав його для визначення "філософії майбутнього". За своєю суттю та об'єктом дослідження П.г. та футурологія збігаються і відмінності між ними мають переважно ідеологічне підґрунтя.

Одним з перших прикладів П.г. можна назвати створення в кінці 1950-х рр. американськими експертами Т.Гордоном та О.Гелмером прогнозу щодо США та світу на 15 років. Попит на довгострокове політико-економічне прогнозування почав інтенсивно формуватись на межі 1960-1970-х рр. Найвідомішими були прогнози *Римського клубу*, які акцентували реальні та гіпотетичні глобальні проблеми: нерівномірність розвитку, зростання народонаселення, дефіцит ресурсів, бідність, гонку озброєнь, завдання освоєння космічного простору та Світового океану.

Засновником та батьком П.г. вважають американського вченого Д.Форрестера, який у 1971 р. одним з перших зробив спробу створення динамічної світової моделі, де було взаємопов'язано населення, природні ресурси, забруднення довкілля, виробництво продуктів харчування, капіталовкладення тощо. У процесі дослідження Д.Форрестер використовував так звані "імітаційні системи" – комп'ютерні моделі соціальних систем. Результат дослідження був опублікований у монографії "Світова динаміка" в 1972 р. і присвячено опису розроблених ним методів та їх застосуванню для аналізу динамічних процесів у складних соціальних системах.

Класичним прикладом глобальних прогностичних моделей дотепер вважається модель "Межі зростання", виконана проектною групою Массачусетського технологічного інституту під керівництвом доктора Д.Медоуза і представлена як перша доповідь Римського клубу в 1972 р.

Як приклади подальших глобальних прогностичних моделей можна назвати модель М.Месаровича і Е.Пестеля "Людство без поворотного пункту", представлена в 1974 р. як другу доповідь *Римському клубу*, в якій окремі елементи були показані як складна багаторівнева ієрархічна система.

Третя доповідь Римському клубу під назвою "Перебудова міжнародного порядку" була складена під керівництвом Я.Тінбергена в

1976 р. і пропонувала єдиний шлях подолання політичної нестабільності в майбутньому – добровільне регулювання темпів розвитку і політики різних держав під наглядом “наднаціональних авторитетів”.

1970-1980-ті рр. характеризувалися бумом **П.г.**, зокрема, найбільший міжнародний резонанс отримали прогнози Тресторонньої комісії, Комісії В.Брандта, корпорації РЕНД(RAND). У 1980-1990-х рр. більшим попитом почали користуватись прогнози з вузької тематики. У 2000-х рр. внаслідок посилення глобалізаційних тенденцій у світі знову посилюється інтерес до **П.г.**

Великий резонанс у світі викликали футуристичні роботи Е.Тоффлера “Шок майбутнього” (1970), Ф.Фукуями “Кінець історії та остання людина” (1992) та С.Гантінгтона “Зіткнення цивілізацій та зміна світового порядку” (1996). Сьогодні існує тенденція до конкретизації та ускладнення моделей **П.г.**, що пов’язано із глобалізацією світових процесів та потребами розробки достовірних прогнозів для планування й управління.

Літ.: *Гаврилишин Б.* Дороговказ в майбутнє. До ефективних суспільств. Доповідь Римському клубові / Б. Гаврилишин. – К. : Основи, 1993; *Гантінгтон С. П.* Прогностичні цивілізацій та зміна світового порядку / С. П. Гантінгтон. – Львів : Кальварія, 2006; *Глобальні зміни світу – 2025* : доп. Нац. розвідувальної ради США. – Львів : Літопис, 2010; *Глобальне управління – 2025*: вирішальний момент. – Львів : Літопис, 2011; *Панарин А.* Глобальное политическое прогнозирование / А. Панарин. – М. : Алгоритм, 2002; *Форрестер Д.* Мировая динамика / Д. Форрестер. – М. : ООО “АСТ”; Terra fantastica, 2003; *Фукуяма Ф.* Кінець історії та остання людина / Ф. Фукуяма. – Львів : Кальварія, 2006; *Medows D. and other.* The Limits to growth / D. Medows and other. – New York, 1974.

Шевчук Б.М.

ПРОГРАМА “РОЗУМНА ЕНЕРГЕТИКА ДЛЯ ЄВРОПИ” (англ. Intelligent Energy for Europe) – ініціатива *Європейської Комісії*, спрямована на трансформацію політики ЄС щодо розумного споживання енергії та використання відновлюваних джерел енергії в практичні дії, адресовані сучасним енергетичним викликам. **П. “Р.е.д.Є.”** є частиною Рамкової програми конкурентоспроможності та інновацій (англ. СІР), яка була запроваджена рішенням Європейського Парламенту та Ради ЄС від 24 жовтня 2006 р.

№ 1639. Рамкова програма і **П. “Р.е.д.Є.”** є відкритими для участі в них України. **П. “Р.е.д.Є.”** замінила попередню програму “Розумна енергетика для Європи 2003-2006 рр.”, прийняту рішенням *Європейського Парламенту* та *Ради ЄС* від 26 червня 2003 р. № 1230.

Метою **П. “Р.е.д.Є.”** є підвищення енергоефективності та заохочення широкого використання споживання нових та відновлюваних джерел енергії шляхом реалізації заходів, спрямованих на стимулювання енергоефективності та раціонального використання енергоресурсів; сприяння новим і відновлюваним джерелам енергії та підтримки їх диверсифікації; сприяння енергоефективності та використанню нових і відновлюваних джерел енергії на транспорті, зокрема біопалива.

Від імені Європейської Комісії **П. “Р.е.д.Є.”** втілює в життя спеціально створене в 2003 р. Виконавче агентство з питань конкурентоспроможності та інновацій (англ. ЕАСІ), яке здійснює управління різними проектами та заходами, що фінансуються з бюджету програми, а також поширює “ноу-хау” та передовий досвід. Це виконавче агентство стало першим з числа нових виконавчих агентств, створених Європейською Комісією для ефективної імплементації конкретних напрямів політики та покращення їх результатів. Агентства дозволяють Комісії зосередитись на виробленні політики та виконанні інституційних завдань. Вищестоящим органом для виконавчого агентства **П. “Р.е.д.Є.”** є Генеральний директорат з енергетики та транспорту.

У 2003-2006 рр. основний акцент **П. “Р.е.д.Є.”** був зосереджений на реалізації таких напрямів: розробка нових та альтернативних джерел енергії (проект ALTENNER); скорочення споживання енергії (проект SAVE); раціональне використання енергії на транспорті (проект STEER); міжнародна енергетична кооперація та координація (проект COOPENNER). На перших два проекти, які вважались пріоритетними, впродовж 2003-2006 рр. було витрачено 160 млн євро з 250 млн євро загального бюджету. Підтримувались також одноразові заходи. З 2006 р. агентство повністю відповідає за реалізацію **П. “Р.е.д.Є.”** та управління її бюджетом.

У середині 2008 р. виконавче агентство управляло понад 400 проектами **П. “Р.е.д.Є.”** і надало підтримку створенню 60 нових міс-

цевих або регіональних енергетичних агентств. **П. "Р.е.д.Є."** також фінансує ініціативи "ManagEnergy" та "Кампанія стала енергетика Європи".

На період 2007-2013 рр. загальний бюджет **П. "Р.е.д.Є."** становить 730 млн євро, які витрачаються на підтримку конкретних європейських проектів, визначених на основі і за результатами щорічного подання проектних пропозицій. Фінансується 75% від бюджету затвердженої проектної пропозиції. Сфери, на які спрямовуються кошти **П. "Р.е.д.Є."**, з року в рік варіюються, однак головними напрямками є такі: енергоефективність (будинки, промисловість, товари); відновлювані джерела енергії (електроенергія, біопаливо, обігрів та охолодження); енергетика на транспорті (альтернативне паливо та "чисті" транспортні засоби, енергоефективний транспорт); комплексні ініціативи (біобізнес, послуги у сфері енергетики, стандарти, громади зі стаюлою енергетикою, європейські мережі для місцевих дій, створення місцевих та регіональних енергетичних агентств). Прикладами проектів, фінансованих з бюджету **П. "Р.е.д.Є."**, є: допомога містам ЄС запровадити більш енергоефективний та екологічно чистий транспорт; навчання будівельників новим будівельним технологіям, які дають змогу заощадити 50% і більше енергії порівняно з традиційними будинками.

Літ.: Дзяд О. В. Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України : навч. посіб. / О. В. Дзяд, О. М. Рудік ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – К. : Міленіум, 2009.

Рудік О.М.

ПРОГРАМА ВСЕОХОПЛЮЮЧОЇ ІНСТИТУЦІЙНОЇ РОЗБУДОВИ (Comprehensive Institution Building Programme – CIB) – програма середньострокового планування та виконання, розроблена спільно Європейською Комісією та Урядом України з метою надання допомоги Україні щодо інституційної розбудови та розвитку обмеженої кількості ключових інституцій (або груп інституцій), відповідальних за підготовку умов для впровадження майбутніх угод між Україною та ЄС. **П.СІВ** є складовою ініціативи Європейського Союзу "Східне партнерство".

Складовими **П.СІВ**: *рамкові документи*, що ідентифікують інституції, яким необхідне посилення спроможності, ключові питання,

що потребують вирішення; багаторічні плани інституційних реформ (*ПІР*).

Кожен ПІР буде визначати цілі, заходи та засоби для їх досягнення.

Конкретний вибір інструментів, необхідних для впровадження **П.СІВ**, буде здійснено після підготовки відповідними державними органами ПІР. Такими інструментами можуть бути: консультації експертів; тренінгові програми для працівників відібраних органів державної влади, в тому числі з питань Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та ПВЗТ; адміністративні стажування за кордоном (у країнах-членах ЄС) та місії представників країн-членів ЄС в Україну; уже діючі інструменти (Twinning, TAEX); підтримка координаційного органу **П.СІВ**; технічна допомога; постачання певного обладнання, що відповідає нормам ЄС, і спеціалізованої інфраструктури, необхідної для його роботи. Усього для шести країн-сусідів ЄС, що є учасниками Східного партнерства, на реалізацію **П.СІВ** протягом 2010-2013 рр. передбачено витратити 175 млн євро.

Національною індикативною програмою 2011-2013 рр. для України (НІП), затвердженою Європейською Комісією 2 березня 2010 р., з 470,05 млн євро коштів Європейського інструменту сусідства та партнерства (ЄІСП) на реалізацію **П.СІВ** передбачено 43,37 млн євро. Частково **П.СІВ** також буде фінансуватися Україною. У разі необхідності посилення **П.СІВ** та проведення супровідних заходів у рамках ЄІСП можуть бути залучені додаткові ресурси. Якщо ж **П.СІВ** не буде погоджено або відбудеться затримка в її реалізації, виділені кошти будуть повністю чи частково перерозподілені на інші програми.

На додаток до **П.СІВ** Європейська Комісія вже надає підтримку реформі державного управління через Річні програми дій 2011-2013 рр. ЄІСП.

Концепція **П.СІВ** передбачає: більш тісний зв'язок між інституційною розбудовою та двостороннім діалогом залучених сторін; більш структурований середньостроковий підхід до інституційної розбудови; плідне співробітництво між країнами Східного партнерства, Європейською Комісією, країнами-членами ЄС та іншими донорами.

Основні принципи **П.СІВ** в Україні складають: спільна розробка, спільна власність та спільна реалізація **П.СІВ**; використання наявних інструментів ЄС, у тому числі Євро-

пейського інструменту сусідства і партнерства, Twinning, TAIEХ та взаємодоповнюваності з іншими програмами ЄІСП; відповідність національним зусиллям щодо проведення реформ, зокрема пов'язаним із реформою державного управління; зосередження на горизонтальних і вертикальних (галузевих) викликах, пов'язаних із підготовкою Угоди про асоціацію та її реалізацією, включаючи ПВЗВТ; сприяння впровадженню Порядку денного асоціації Україна-ЄС; послідовність у контексті НІП.

Підготовчі заходи з реалізації **П.СІВ** в Україні розпочались у 2010 р. 23-24 лютого цього ж самого року проведена місія Європейської Комісії, на якій було представлено пропозиції щодо реформування системи та структури центральних органів виконавчої влади. Однією з основних вимог української сторони до впровадження **П.СІВ** було визначено комплементарність її проектів до зусиль Уряду України у напрямі здійснення адміністративної реформи та необхідність охоплення основних аспектів інституціональної розбудови органів державної влади – удосконалення системи та структури, оновлення та модернізація процедур, стандартів та розвиток людських ресурсів.

У рамках реалізації **П.СІВ** Українська сторона запропонувала 7 проектів. Серед них 3 горизонтальних проекти з питань підтримки органів державної влади щодо реалізації положень майбутньої Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, розбудови системи електронного урядування та створення Регіонального тренінгового центру з питань європейської інтеграції, а також 4 вертикальних проекти у сферах міграції, санітарних та фітосанітарних питань, державної допомоги та навчання суддів.

25 серпня 2010 р. розпорядженням КМУ схвалено Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Європейською Комісією щодо Рамкового документа **П.СІВ**, який визначає інституції, які необхідно зміцнити, основні питання, що потребують вирішення, та можливі інструменти.

Розпорядженням КМУ від 10 листопада 2010 р. “Деякі питання підготовки та виконання програми Всеохоплюючої інституційної розбудови у рамках ініціативи Європейського Союзу “Східне партнерство” координатором **П.СІВ** визначено Головне управління державної служби України та за-

тверджено План заходів щодо підготовки ПІР у таких сферах, як здійснення санітарних та фітосанітарних заходів, державної допомоги, міграції, сприяння виконанню майбутньої Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Згідно з розпорядженням на розгляд Уряду (в грудні 2010 р. та в травні 2011 р.) мали бути подані проекти рішень про затвердження проектів планів інституційних реформ у згаданих сферах.

Кінцевий відбір цільових функціональних сфер та/або установ для **П.СІВ** буде здійснено за допомогою комплексної інституційної оцінки, яка залучить такі органи державної влади: Секретаріат КМУ, Головержслужбу, Мінекономіки, Мінфін, Мін'юст, МВС, МЗС, Мінпраці, МОЗ, Мінагрополітики, Мінприроди, Антимонопольний комітет, Держкомнацрелігій, Адміністрацію Держприкордонслужбу, Держспоживстандарт, Держкомветмедицину, Держмитслужбу, Державну службу з карантину рослин, Національне агентство з акредитації, Національну комісію з Кодексу аліментаріус.

Урядом України та Європейською Комісією заплановано щорічні дослідження процесу впровадження **П.СІВ**, що може привести до перерозподілу коштів між різними ПІР.

Визначальною рисою **П.СІВ** стане її комплементарність з ЄІСП. За допомогою комплексного та системного підходу використання інструментів ЄС **П.СІВ** дасть змогу вибраним установам наприкінці строку її виконання взяти на себе зобов'язання, що будуть впливати з угод, укладених між Україною та ЄС.

Літ.: Гнидюк Н. А. Розширення ЄС та досвід реформ країн Центрально-Східної Європи у контексті приєднання до ЄС : навч. посіб. / Н. А. Гнидюк, С. В. Федосюк ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – К. : Міленіум, 2009; Меморандум про взаємодію між Урядом України та Європейською комісією щодо Рамкового документу Програми Всеохоплюючої інституційної розбудови. – Режим доступу : www.center.gov.ua/golovna/download-document.html?gid=1342; Національна індикативна програма на 2011-2013 рр. / Європейський інструмент сусідства та партнерства. – Режим доступу : http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/eu_ua/2011_enpi_nip_ukraine_uk.pdf

Яскевич А.Й.

ПРОГРАМА ДІЙ З ОБМІНУ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТІВ ЄС (Еразмус – Е., Еразмус Мундус – Е.М.).

Е. – одна з освітніх програм ЄС, спрямована на модернізацію вищої освіти в ЄС шляхом активізації співробітництва між європейськими університетами, обміну студентами та науково-педагогічними кадрами.

Програму названо на честь гуманіста та вченого Еразма Роттердамського (1465-1536), який багато подорожував та працював у найбільш відомих у той час центрах освіти та навчання, включаючи Париж, Левен та Кембридж. Він заповів свою спадщину Базельському університету і тим самим заснував стипендії мобільності (mobility grants). Досвід та спеціальні дослідження підтверджують, що навчання за кордоном не тільки збагачує знаннями, але додає навичок міжкультурного спілкування, самоповаги та впевненості. Це стосується як гостей-відвідувачів, так і господарів, які приймають у себе колег із партнерських університетів.

Програму **Е.** можна розглядати як двигун модернізації вищої освіти в ЄС відповідно до Болонського процесу, інструмент перетворення ЄС на зразковий освітній простір, світовий центр навчання та інновацій. Вона включає чотири напрями:

1. Підтримка та стипендії для студентів, які: навчаються за кордоном; працюють або проходять стажування за кордоном; хочуть покращити мовну підготовку для здійснення першого або другого.

2. Підтримка науково-педагогічних кадрів вищих навчальних закладів: якщо вони планують викладати або навчатися за кордоном.

3. Підтримка вищих навчальних закладів, які планують запровадження нових інтенсивних програм; створюють освітні, наукові чи інституційні мережі; беруть участь у багатосторонніх проєктах.

4. Підтримка підприємств та компаній з метою заохочення до працевлаштування студентів; навчання їхнього персоналу за кордоном; залучення до співробітництва з університетами.

Вищі навчальні заклади, які хочуть брати участь у програмі **Е.**, повинні приєднатися до Університетської хартії (Erasmus University Charter) та дотримуватися її. Хартія визначає основні принципи для всіх заходів програми **Е.** і покликана забезпечити належний рівень співробітництва і гарантувати відповідну якість в умовах мобільності.

З моменту запровадження у 1987 р. учасниками програми стали понад 2 млн студентів

та 90% європейських університетів і вищих навчальних закладів (крім держав-членів ЄС, учасниками програми є також Ліхтенштейн, Ісландія та Норвегія). Річний бюджет програми **Е.** перевищує 400 млн євро.

Програма **Е.** є складовою більш масштабної освітньої програми ЄС “Навчання протягом життя” (Lifelong Learning Programme). У 2007 р., як й інші програми циклу “Навчання протягом життя”, її було розширено та додано такі нові компоненти, як стажування та/або працевлаштування студентів на підприємствах, програми професійного навчання для адміністративного персоналу університетів і навчання для працівників підприємств.

Програму **Е.** планується розширювати й надалі: до 2012 р. заплановано охопити програмами мобільності до 3 млн студентів. Наразі відповідальним за розробку програми **Е.** є Генеральний директорат Європейської Комісії з освіти та культури; за координацію та адміністрування – Виконавче агентство з питань освіти, аудіовізуальних засобів та культури. До програми постійно вносяться зміни: приміром, у 2011 р. було додано такі пріоритети: співробітництво між вищими навчальними закладами та підприємствами; соціальний вимір вищої освіти; скасування бар’єрів для мобільності тощо.

Програма Erasmus Mundus (**Е.М.**) – освітня програма ЄС, спрямована на активізацію міжнародного співробітництва та підвищення мобільності серед студентів, викладачів, науковців європейських університетів і вищих навчальних закладів третіх країн на всіх континентах. Намагаючись перетворити ЄС на світового лідера в освіті, а європейські університети – на осередки знань і центри інновацій, програма **Е.М.** також ставить за мету сприяння взаєморозумінню між людьми, активізацію міжкультурного діалогу.

Програма **Е.М.** була започаткована Європейським Союзом у 2004 р. для країн, які не входять до ЄС. Вона є відповіддю на існуючі в системі вищої освіти виклики: підготовка громадян ЄС до життя в глобалізованому і багатокультурному світі, в умовах інформаційного суспільства та економіки знань, що потребує постійного підвищення якості й привабливості вищої освіти в Європі. Цілі і завдання програми **Е.М.** відповідають Лісабонській стратегії ЄС, згідно з якою уряди держав-членів ЄС взяли на себе

зобов'язання перетворити європейську економіку в конкурентоспроможну та таку, що динамічно розвивається, а систему вищої освіти – в найкращу та доступнішу у світі. Програма підтримує також реалізацію Болонського процесу, сприяючи визнанню академічних ступенів і розвитку інтернаціоналізації університетської освіти.

Наразі реалізується другий етап програми (Е.М. II), розрахований на 2009-2013 рр. Загальний бюджет програми становить близько 900 млн євро. Протягом 2009-2013 рр. ЄС збільшуватиме підтримку талановитих студентів, науковців, викладачів із-поза меж ЄС, надаючи їм гранти для навчання на магістерських та докторських програмах в Європі.

Другий етап програми Е.М. має три компоненти:

Компонент 1. *Спільні магістерські та докторські програми Е.М.* Спільні, розроблені за участі консорціуму університетів, магістерські та докторські програми пропонуються як найкращі – брендові – програми студентам з ЄС та усіх країн світу. Компонентом передбачені стипендії для студентів, які обирають ці програми; стипендії/гонорари для викладання спільних програм і проведення досліджень у рамках навчання; фінансова підтримка університетів, які приймають студентів на навчання за магістерськими та докторськими програмами Е.М.

Компонент 2. *Партнерство Е.М.* (колишній напрям “Еразмус Мундус: Вікно зовнішньої співпраці”). Цим компонентом передбачено утворення партнерств між університетами ЄС і третіх країн з метою обміну студентами (бакалаврський, магістерський, докторський рівні) та науково-педагогічними кадрами; стипендії для студентів, викладачів, науковців з європейських вищих навчальних закладів і третіх країн, які беруть участь у програмах мобільності; фінансова підтримка університетів, які організують програми мобільності. В рамках утвореного партнерства здійснюється двосторонній обмін, тобто не тільки студенти і науковці з третіх країн відвідують та навчаються в університетах ЄС, але й європейські громадяни можуть навчатися, проводити дослідження, викладати в університетах країн-партнерів, наприклад в Україні.

Компонент 3. *Проекти з пропагування вищої освіти та міжнародного співробітництва в освіті.* В епоху економіки знань додана вартість та економічне зростання створю-

ються за рахунок знань та інновацій. Відповідно, університети перетворюються на центри, де акумулюються знання та народжуються інновації. Проекти в рамках зазначеного компонента спрямовані на підвищення привабливості вищої освіти в ЄС, її пропагування в третіх країнах, посилення міжкультурного співробітництва, поширення та поглиблення міжкультурного діалогу. Виконання всіх заходів, передбачених програмою Е.М. II на період 2009-2013 рр., здійснюється Виконавчим агентством з питань освіти, аудіовізуальних засобів і культури під керівництвом Генерального директорату Європейської Комісії з питань освіти та культури і Бюро співпраці EuropeAid (Генеральний директорат Європейської Комісії з питань зовнішньої допомоги (DG AIDCO)).

Літ.: *Офіційний веб-сайт Національного Темпус-офіса в Україні.* – Режим доступу : www.tempus.org.ua; *Офіційний веб-сайт Виконавчого агентства ЄС з питань освіти, аудіовізуальних засобів та культури.* – Режим доступу : <http://eacea.ec.europa.eu>

Оржель О.Ю.

ПРОГРАМА СОЦІАЛЬНИХ ДІЙ ЄС була розроблена з урахуванням рішень, прийнятих у 1997 р. Амстердамським і Люксембурзьким засіданнями Європейської Ради і реалізована в 1998-2000 рр. Програма включала заходи, спрямовані на вирішення таких завдань, як поліпшення організації праці, забезпечення її безпеки та охорони здоров'я на робочому місці, посилення соціального захисту та соціальної інтеграції, викоринення расової дискримінації тощо. Центральне місце в Програмі було відведено проблемі зайнятості. Для її розв'язання було розроблено низку заходів, у тому числі включення національних планів зайнятості у загальну стратегію ЄС та активний соціальний діалог для підвищення ефективності спільних дій на загальноєвропейському рівні.

Велика увага приділялася зовнішньому виміру соціальної політики, що було пов'язане насамперед з підготовкою країн Центральної та Східної Європи до вступу в ЄС. Залучення цих країн у соціальні програми Євросоюзу допомогло їм у засвоєнні досвіду і законодавства ЄС в соціальній сфері, в розбудові соціальної політики і створенні власної соціальної інфраструктури при фінансовому сприянні ЄС.

Для реалізації П.с.д.ЄС були використані Структурні фонди, особливо Європейський соціальний фонд (ЄСФ).

У рамках виконання П.с.д.ЄС не залишалися без уваги і найбільш уразливі у соціальному відношенні категорії. З цією метою були проведені такі заходи, як конференція Комітету Європарламенту з питань зайнятості та соціальних питань “Літні громадяни у ХХІ столітті”, симпозиум “Суспільство для всіх поколінь”, де обговорювалися питання зайнятості, охорони здоров'я, соціального захисту людей похилого віку та солідарності між поколіннями.

Літ.: *Muscic H.* Усе про спільноти Європейського Союзу / Ніколас Мусіс : пер. з англ. – К. : К.І.С., 2005; *Грицяк І. А.* Право та інституції Європейського Союзу : навч. посіб. / І. А. Грицяк. – 2-ге вид., допов. – К. : К.І.С., 2006; *Європейський Союз* : словник-довідник / М. Марченко (ред.-упоряд.). – К. : К.І.С., 2005; *Hantrais Linda.* Social policy in the European Union. Palgrave Macmillan / Linda Hantrais. – Basingstoke, 2007; *Measuring Attitudes Cross-Nationally. Lessons from European Social Survey.* Editors R. Jowell, C. Roberts, R. Fitzgerald and G. Eva. Centre for comparative Social Surveys, City University, London. 2007; *Social policy.* Second edition. Edited by J. Baldock, N. Manning, S. Vickerstaff. Oxford University Press. – New York. 2003.

Діденко Н.Г.

ПРОГРАМИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЄС – інструменти європейського врядування, що їх було запроваджено для досягнення цілей зовнішньої діяльності ЄС. Як зазначає ст. 21 Договору про ЄС, “Союз визначає та здійснює спільні політики та дії й працює заради досягнення високого рівня співпраці в усіх сферах міжнародних відносин для того, щоб:

- а) гарантувати свої інтереси, засадничі інтереси, безпеку, незалежність та цілісність Союзу;
- б) зміцнювати і підтримувати демократію, верховенство права, права людини та принципи міжнародного права;
- в) берегти мир, запобігати конфліктам і зміцнювати міжнародну безпеку згідно з цілями та принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй, з принципами Гельсінського завершального акта та цілями Паризької хартії, зокрема тими, що стосуються зовнішніх кордонів;
- г) заохочувати сталий розвиток економіки, суспільства і довкілля країн, що розвиваються, з головною метою – викоринити злиденність;

е) заохочувати інтеграцію всіх країн у світову економіку, зокрема через поступове скасування обмежень міжнародної торгівлі;

ф) сприяти розвиткові міжнародних заходів, призначених берегти та поліпшувати якість довкілля й дбайливо керувати світовими природними ресурсами, щоб забезпечити сталий розвиток;

г) допомагати населенню, країнам і регіонам, що постраждали від стихійних чи антропогенних лих;

д) сприяти поширюванню міжнародної системи, що ґрунтується на міцнішій багатосторонній співпраці та доброму врядуванню на світовому рівні”.

Співробітництво ЄС із третіми країнами регулюється розд. III частини п'ятої Договору про функціонування ЄС; зокрема, розд. III визначає напрями міжнародного співробітництва: співпраця та цілі розвитку; економічна, фінансова та технічна співпраця з третіми країнами; гуманітарна допомога. Незалежно від напрямку вся співпраця здійснюється в рамках принципів та цілей зовнішньої діяльності ЄС: демократії, верховенства права, шанування людської гідності, рівності та солідарності тощо.

Наразі ЄС має розгалужену систему П.м.с.ЄС Вони реалізуються на основі двосторонніх та багатосторонніх угод, укладених між ЄС та окремими країнами, ЄС та групами країн, ЄС та міжнародними організаціями. П.м.с.ЄС поділяються на кілька типів: регіональні, секторальні, тематичні.

Щодо регіонального виміру, окремими напрямами співробітництва є співпраця ЄС з країнами Африки, Карибського та Тихоокеанського басейну – так званими “країнами АСР”, співпраця з найменш розвинутими країнами – групою LDC, відносини із заморськими територіями ЄС – напрям “ОСТ”, співробітництво з високорозвинутими країнами (industrialised countries). Окремим напрямом є співробітництво ЄС з країнами-сусідами, до яких належить і Україна.

Секторальний вимір П.м.с.ЄС охоплює: людський розвиток, боротьбу з ВІЛ/СНІД, міграцію, належне врядування, захист прав людини, сталий розвиток, сільське господарство та розвиток сільської місцевості, безпеку продуктів харчування та ін.

Тематичні програми включають: інвестиції у людей, боротьбу з голодом та харчову безпеку, розвиток громадянського суспільства

та місцевого самоврядування, освіти, енергетику, захист довкілля та “зелену дипломатію” та ін.

Європейський Союз є найбільшим у світі донором міжнародної допомоги на цілі розвитку (55% коштів надходять з ЄС та держав-членів). Співпраця ЄС з третіми країнами розвивається поступово: спочатку допомога спрямовувалася на колишні колонії та заморські території, але з часом бенефіціарами зовнішньої допомоги ЄС стали усі країни, що розвиваються. Сьогодні ЄС щорічно витрачає понад 7 млрд євро на програми допомоги на цілі розвитку.

Програми допомоги на цілі розвитку реалізуються згідно із загальними принципами і правилами, виробленими ЄС та визнаними міжнародною спільнотою. Зокрема, ЄС передусім керується ключовим документом ООН “Цілі розвитку тисячоліття” та положеннями Паризької декларації щодо підвищення ефективності зовнішньої допомоги від 2005 р., яка визначає шляхи підвищення ефективності донорської допомоги через збільшення відповідальності донорів і реципієнтів, орієнтацію на результати й взаємну підзвітність, гармонізацію й узгодження дій різних міжнародних донорів. Щодо власних (внутрішніх) правил, **П.м.с.ЄС** ґрунтуються на принципах ефективності, моніторингу використання фінансових надходжень, співпраці та доповнюваності дій ЄС та держав-членів.

Співробітництво ЄС з Україною здійснюється в рамках Європейської політики сусідства, запровадженої ЄС у 2004 р.; з 2007 р. було введено в дію Європейський інструмент сусідства і партнерства (ENPI) – єдиний фінансовий і програмний документ співробітництва між ЄС та східними, південними сусідами і Росією. Європейський інструмент сусідства і партнерства надає можливості для двосторонньої та багатосторонньої (міжрегіональної) співпраці.

Сьогодні в Україні реалізуються більше 250 проєктів у різних галузях, регіонах, містах і місцевостях. Допомога ЄС зосереджується, зокрема на підтримці демократичного розвитку і належного врядування, зміцненні інституційного потенціалу, регуляторних реформ, розвитку інфраструктури та ядерної безпеки. Фінансування ЄС проєктів в Україні здійснюється у формі грантів, контрактів і бюджетної підтримки.

Для посилення кооперації між ЄС та країнами Східного сусідства у травні 2009 р. було започатковано ініціативу Східне партнерство. Учасниками цього специфічного східного виміру Європейської політики сусідства є ЄС, 27 держав-членів, а також Вірменія, Азербайджан, Білорусь (участь якої залежатиме від розвитку її відносин із ЄС), Грузія, Республіка Молдова й Україна. Хоча східні партнери мають неідентичні цілі стосовно ЄС, усі вони намагаються зміцнити свої відносини з Європейським Союзом.

Основним інструментом реалізації ініціативи Східного партнерства є платформи. Наразі утворено чотири платформи для ключових напрямів співпраці між ЄС та країнами-партнерами: 1. Демократія, належне врядування та стабільність. 2. Економічна інтеграція та гармонізація із політиками ЄС.

3. Енергетична безпека. 4. Міжлюдські контакти. Кожна з платформ може створювати робочі групи для просування окремих напрямів співробітництва в рамках платформи. Рішення по кожній платформі приймаються на офіційних зустрічах відповідальних високопосадовців, які проходять двічі на рік. Раз на рік платформи звітують про результати своєї діяльності на щорічній зустрічі міністрів закордонних справ Східного партнерства.

Східне партнерство пропонує своїм партнерам нові угоди асоціації; поступову інтеграцію в економіку ЄС; полегшення подорожування шляхом послідовної лібералізації візового режиму, що супроводжуватиметься заходами по боротьбі з нелегальною імміграцією; додаткове фінансування для національних та міжрегіональних проєктів. Країни – східні партнери будуть наближатися до ЄС з оглядом на їх індивідуальні можливості та потреби, але усі разом вони зможуть інтенсивніше співпрацювати з ЄС та між собою, обмінюватися кращим досвідом, навчатися одна в одній.

Літ.: Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка, С. Друзенко ; за заг. ред. Г. Друзенка. – К. : К.І.С., 2010. – 536 с.; *Європейський Союз – найбільший донор України: технічна і фінансова допомога з боку Європейського Союзу та країн ЄС; Офіційний веб-сайт Делегації ЄС в Україні.* – Режим доступу : http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine

Оржель О.Ю.

ПРООН – програма розвитку ООН є глобальною мережею ООН у галузі розвитку, яка виступає за позитивні зміни та надає країнам доступ до джерел знань, досвіду та ресурсів для допомоги людям у всьому світі будувати краще життя.

Мережа **ПРООН** координує та допомагає країнам об'єднувати глобальні та національні зусилля, які спрямовуються на досягнення Цілей розвитку тисячоліття, зокрема такої всеохоплюючої цілі, як скорочення бідності вдвічі до 2015 р.

ПРООН допомагає країнам спільно виробляти та ділитися досвідом розв'язання проблем у таких сферах діяльності, як демократичне врядування; подолання бідності; запобігання кризам та їх подолання; енергетика та навколишнє природне середовище; ВІЛ/СНІД.

ПРООН співпрацює з 166 країнами світу, допомагаючи їм знаходити власні шляхи розв'язання глобальних та національних проблем у галузі розвитку. Покращуючи свої власні можливості, вони мають змогу використовувати досвід та знання співробітників **ПРООН** та широкого кола партнерів **ПРООН**. **ПРООН** впроваджує свою діяльність в Україні з 1993 р. **ПРООН** в Україні підтримує національні зусилля у досягненні Цілей розвитку тисячоліття шляхом реалізації низки своїх проектів для покращання достатку українського народу.

В Україні чотири головні сфери діяльності **ПРООН** зосереджуються на демократичному врядуванні; подоланні бідності, досягненні процвітання та українських Цілей розвитку тисячоліття; місцевому розвитку та забезпеченні безпечного середовища для людського розвитку; на енергетиці та навколишньому природному середовищі.

У кожній з цих тематичних сфер **ПРООН** намагається забезпечити баланс між впровадженням заходів щодо розробки політико-правових документів, аналітично-дорадчою діяльністю, заходами з поліпшення спроможності національних партнерів та окремими пілотними проектами.

ПРООН в Україні підтримує Уряд у досягненні європейських стандартів політики, інституційної спроможності шляхом трансформації відносин між державою та населенням, впровадженні ефективної децентралізації, діяльності приватного сектору у більш ліберальній ринковій економіці, за-

хоченні громадян користуватися рівними можливостями доступу до послуг, реалізації прав людини та процвітання.

18 червня 1993 р. Уряд України та **ПРООН** уклали базову угоду про спрямування допомоги **ПРООН** Україні.

У Рамковому документі про співпрацю між Україною та **ПРООН** на 2001-2005 рр. було визначено три основні сфери програм співпраці: зміцнення демократичного державного управління; захист людини та розвиток; енергетика та довкілля для сталого розвитку. У центрі уваги всіх програм були питання гендерної рівності, інформаційно-комунікаційних технологій та прав людини. У серпні 2006 р. Уряд України та **ПРООН** в Україні підписали Рамкову програму допомоги ООН в Україні на 2006-2010 рр., відповідно до якої співпраця зосереджувалась на трьох взаємопов'язаних сферах розвитку: демократичному управлінні та доступі до правосуддя; добробуті, соціальній взаємодії та місцевому розвитку; енергетиці та охороні довкілля для сталого розвитку. Питання гендерної рівності, підтримки громадянського суспільства та конкретні ініціативи, які стосуються молоді, були включені до кожного з компонентів програми.

Протягом 2006-2010 рр. **ПРООН** надавала підтримку у проведенні в Україні реформ, спрямованих на демократизацію державного управління у таких двох сферах: інституційні реформи з метою дати змогу всім людям користуватися своїми правами, та підтримка громадянського суспільства для надання можливості населенню отримувати державні послуги та користатися своїми правами.

ПРООН сприяла процесам децентралізації, надаючи консультації щодо вдосконалення законодавства та сприяючи розбудові спроможності регіональних, муніципальних і місцевих органів влади в Україні працювати за умов децентралізації функцій.

ПРООН в Україні спрямовувала зусилля на реформування системи правосуддя та забезпечення загального захисту прав людини. Разом з національними та міжнародними партнерами **ПРООН** працювала над посиленням незалежності, прозорості та ефективності судової системи України.

ПРООН надала уряду України допомогу в досягненні його основної мети: подолання бідності, зменшення соціальної нерівності та поліпшення рівня життя в усій країні.

ПРООН активно працювала у двох сферах допомоги в межах Рамкової програми ООН для України: добробут проти бідності через збалансований розвиток та підприємництво та охорона здоров'я і базові соціальні послуги із зосередженням особливої уваги на поліпшенні якості та доступності цих послуг.

ПРООН сприяла розвитку організаційно-технічного і кадрового потенціалу місцевих установ у сфері державного управління економікою, надання зобов'язань у сфері послуг і управління ресурсами в Україні. Програми **ПРООН**, спрямовані на розвиток окремих територій, підтримували розробку програм економічного розвитку та розвитку підприємництва, вдосконалення інфраструктури для бізнесу, покращували доступ до мікrokредитування, сучасних технологій і ринків.

ПРООН надавала підтримку урядові України з метою поліпшення державного екологічного управління та забезпечення виконання міжнародних зобов'язань у цій сфері, зокрема щодо досягнення глобальної мети у сфері захисту довкілля – пом'якшення змін клімату шляхом зменшення загального рівня споживання викопного палива і відповідно зменшення пов'язаних з цим викидів парникових газів. Підвищення ефективності використання енергії в Україні також наблизить досягнення загальнонаціональної мети – зменшення нинішнього високого рівня залежності від іноземних постачальників енергоресурсів.

Літ.: *План дій програми ПРООН в Україні (2006-2010)* : Матеріали офіційного сайту Програми розвитку ООН в Україні. – Режим доступу : <http://www.undp.org.ua/ua/about-undp>

Ярош Н.П.

ПРОСТІР ГЕОПОЛІТИЧНИЙ – у широкому розумінні – державні території всіх країн світу разом з міжнародними протоками, відкритим морем та Антарктидою, у вузькому – геофізичний простір, контрольований державою.

П.г., у свою чергу, складається з геостратегічних регіонів. Важливу роль у його формуванні відіграють так звані геостратегічні лінії. Під ними розуміють осьові напрямки, довкола яких відбувається процес геополітичного структурування та організації простору у певному регіоні. Такими лініями, як правило, виступають сухопутні і морські комунікації (океанські та морські шляхи,

залізниці, сухопутні дороги), напрями поширення культур, релігій, ідеологій, лінії співробітництва або суперництва між державами. Простір як провідна категорія геополітики розглядався в працях Ф.Ратцеля, Р.Челлена, К.Хаусхофера, В. де ля Бланша, А.Мехена, Х.Маккіндера, Н.Спайкмена, Дж.Модельскі, Ф.Броделя, Р.Коллінза, З.Бжезинського, Е.Позднякова, В.Семенова, А.Панаріна, П.Савицького, О.Дугіна, В.Дергачова та ін. Відповідно до їх поглядів **П.г.** є історичною категорією, зміст якої суттєво змінюється під впливом соціально-політичних перетворень світового або регіонального значення.

В умовах утвердження нового світового порядку розуміння **П.г.** суттєво змінюється, що пов'язано насамперед з масштабними глобалізаційними впливами. Національні або регіональні рамки **П.г.** розмиваються, інтегруючи державу в глобальний простір.

Як наслідок, виникають нові трактування **П.г.** Наприклад: це регіон, великий географічний простір (територія, акваторія, повітря, космос), що не збігається з державними кордонами, на які поширюється реальна влада конкретно-історичного суб'єкта геополітики; зона впливу суб'єкта геополітики, що реалізує власні життєво важливі (у його розумінні) інтереси; багатовимірний та мультиструктурний тимчасовий фрагмент земного простору, у якому відбувається боротьба геополітичних суб'єктів з метою встановлення формальної або неформальної влади.

Літ.: *Дугин А. Основы геополитики / А. Дугин. – М. : Арктогея, 1997; Петров В. Геополитика России / В. Петров. – М. : Вече, 2003; Популярная энциклопедия геополитики. – М. : Терра, 2002.*

Смолянук В.Ф.

ПРОТОКОЛ КІОТСЬКИЙ – міжнародний документ, ухвалений в Кіото (Японія) в грудні 1997 р. як додаток до Рамкової конвенції ООН “Про зміну клімату”.

П.К. – міжнародна угода про обмеження викиду в атмосферу парникових газів (ПГ), згідно з якою промислово розвинуті країни, до яких відповідно до економічних показників 1990 р. належить і Україна, мають з 2008 по 2012 р. знизити як мінімум на 5% порівняно з рівнем 1990 р. викиди шести газів, які спричиняють парниковий ефект. **П.К.** – додатковий документ до Рамкової конвенції ООН “Про зміну клімату”, підписаної у 1992 р. на міжнародній конференції

в Ріо-де-Жанейро. Конвенція набрала силу у 1994 р., її підписали 189 країн, більшість з яких – промислово розвинуті. **П.К.** став першою глобальною угодою про охорону навколишнього середовища, що базується на ринкових механізмах регулювання – механізмі міжнародної торгівлі квотами на викиди парникових газів. Документ ратифікували понад 160 країн, зокрема й Україна (у лютому 2004 р.).

Завдання **П.К.**: встановити реальні терміни та показники викидів ПГ для країн-учасниць; використовувати гнучкі ринкові механізми, а не “обов’язкові схеми та заходи”; досягти серйозної участі країн, що розвиваються.

Для виконання зобов’язань країна Додатка I (Список країн, які на 1990 р. були промислово розвинуті) має розробити національну політику і вжити заходів щодо скорочення національних викидів протягом періоду, передбаченого **П.К.**, до рівня, нижчого або такого самого, як і “обсяги, встановлені Протоколом” (ОВП).

Кожна країна також може доповнити внутрішні скорочення викидів квотами, отриманими за скорочення викидів в інших країнах. У **П.К.** вказано низку механізмів, необхідних для виконання зобов’язань цього документа. Це: національні програми та заходи; механізми гнучкості (Ст. 4, 6, 12, 17); спільне впровадження.

П.К. налічує три так звані гнучкі механізми, які дають змогу країнам забезпечити виконання національних зобов’язань у найбільш ефективний спосіб: механізм спільного впровадження (МСВ), механізм чистого розвитку (МЧР) та міжнародна торгівля викидами (МТВ).

Спільне впровадження дає змогу країнам брати собі у залік скорочення викидів, які утворилися в результаті їх інвестування у скорочення викидів в інших країнах і можуть бути предметом передачі еквівалентної кількості “одиниць скорочень викидів” (ОСВ) між двома країнами (Ст. 6 **П.К.**), хоча у разі набрання **П.К.** чинності ці одиниці, в кінцевому рахунку, підуть у “залік” країни-інвестора. МСВ сприяє залученню міжнародних інвестицій у проекти скорочення викидів та підвищення енергоефективності.

МЧР передбачає аналогічні проекти скорочення викидів у країнах, що розвиваються, з метою отримання “сертифікованих скорочень викидів” (ССВ) для подальшого вико-

ристання інвестором. **П.К.** вимагає, щоб такі проекти сприяли стійкому розвитку в країнах, які отримують інвестиції, і досягненню стабілізації клімату (Ст. 12 **П.К.**).

МТВ передбачає передачу частини національних дозволів на викиди – “одиниць установлених обсягів” (ОВО) іншим країнам (Ст. 17 **П.К.**). Це може здійснюватись через національні системи торгівлі, що дають змогу приватним фірмам або державам вести міжнародну торгівлю дозволами на викиди з метою виконання ними національних зобов’язань.

Такі механізми мають стимулювати міжнародні інвестиції та забезпечити достатньо ресурсів для підтримки екологічно ефективної структурної перебудови й розвитку за такими напрямками: інвестиції з розвинутих країн до країн з перехідною економікою та країн, які розвиваються, шляхом Міжнародної торгівлі викидами та Спільного впровадження, а інвестиції з розвинутих країн та країн з перехідною економікою до країн, які розвиваються, – шляхом Механізму чистого розвитку. У 1996 р. Україна ратифікувала Рамкову конвенцію ООН “Про зміну клімату” (РКЗК ООН), а у 2004 р. – і **П.К.** до неї. Як країна з перехідною економікою Україна взяла зобов’язання стабілізувати викиди ПГ у період 2008-2012 рр. на рівні 1990 р.

У 2005 р. Кабінет Міністрів схвалив Національний план заходів з реалізації положень **П.К.** до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату. Планом передбачено перелік заходів з такими пріоритетними кроками: створення національної системи оцінки антропогенних викидів та абсорбції ПГ; проведення щорічної інвентаризації антропогенних викидів та абсорбції ПГ; створення інфраструктури для реалізації проектів, спрямованих на зменшення обсягу антропогенних викидів ПГ (проекти спільного впровадження); створення національної системи торгівлі дозволами на викиди.

Указом Президента (№ 1239, 2005 р.) Міністерство екології і природних ресурсів було визначено координатором заходів щодо виконання зобов’язань України за РКЗК ООН та її **П.К.**

З метою забезпечення виконання цих зобов’язань постановою Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2007 р. № 612 утворено Національне агентство екологічних інвестицій України (НАЕІ) як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується

та координується Урядом через Міністра охорони навколишнього природного середовища. Основним завданням НАЕІ є: участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату; виконання вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та впровадження механізмів, передбачених П.К. до неї, в тому числі в частині реалізації проектів, спрямованих на охорону довкілля, залучення інвестицій в охорону навколишнього природного середовища; створення та забезпечення функціонування національної системи оцінки та обліку антропогенних викидів та абсорбції ПГ.

Дія П.К. завершується в 2012 р. Під час міжнародної кліматичної конференції на індонезійському острові Балі, яка пройшла в грудні 2007 р., її учасники ухвалили так звану “дорожню карту” (план нових переговорів щодо боротьби з глобальним потеплінням, який передбачає значні скорочення викидів вуглекислого газу в атмосферу) і домовилися за два роки виробити документ, який прийде на зміну П.К.

Європейська Комісія вже підготувала проєкт законодавства щодо зменшення викидів ПГ в атмосферу: країнам ЄС пропонується з 2013 р. здійснити поступовий перехід на продаж усіх лімітів на викиди CO₂ для промисловості через аукціони. У 2013 р. передбачається продавати 20% лімітів на аукціонах, збільшуючи цей показник до 100% до 2020 р.

Літ.: Дзяна Г. О. Соціально-екологічні аспекти реалізації державної політики у сфері енергозбереження України / Г. О. Дзяна, Р. Б. Дзяний. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010; *Киотський* протокол к Конвенции об изменении климата / Секретариат Конвенции об изменении климата. – Бонн : [б. и.], 2000; *Національна стратегія України щодо спільного впровадження та торгівлі викидами* / Світов. банк. – К. : [б. в.], 2003.

Дзяна Г.О., Дзяний Р.Б.

ПУМА (PUMA, the Public Management Service) – один з підрозділів ОЕСР, відповідальний за питання належного врядування (good governance), розвитку державного управління, менеджменту та державної служби. У 2000 р. підрозділ було трансформовано у Директорат з питань публічного врядування та територіального розвитку (Public

Governance and Territorial Development Directorate), із скороченою назвою **GOV**.

Підрозділ слідкує за суспільними змінами та ринковими трансформаціями, визначає виклики і потреби, що виникають у зв'язку із змінами, та допомагає державам і суспільствам адаптуватися до нових вимог, реформувати системи державного управління, державну політику тощо. Серед іншого підрозділ **GOV** досліджує питання підвищення ефективності апарату держави, сталого розвитку, збереження та поширення цінностей та принципів демократичного врядування. **GOV** підтримує професійні мережі та форуми, надаючи можливість експертам, посадовцям, державним службовцям з різних країн і континентів обмінюватися думками, пропонувати шляхи розв'язання проблем, навчатися з досвіду один одного.

Підрозділ **GOV** функціонує у складі двох комітетів: Комітету з питань публічного врядування (Public Governance Committee – PGC) та Комітету з питань політики територіального розвитку (Territorial Development Policy Committee – TDPC); а також кількох постійно діючих експертних груп. Крім того, за потреби створюються ad hoc групи, які разом з міжнародними форумами та симпозиумами створюють надійну платформу для постійного діалогу та обговорення проблем публічного врядування.

GOV сприяє розвитку державного сектору шляхом проведення порівняльних досліджень, підготовки аналітичних звітів, вироблення та поширення стандартів, підтримки ініціатив з підвищення прозорості та колегіального нагляду (peer review). Завдяки його діяльності зростає розуміння динамічних процесів, що мають місце в державному секторі під впливом стрімких суспільних змін та ринкових трансформацій, публічна політика стає більш досконалою, інтереси громадян більш захищеними. Політики, науковці, фахівці-практики з усього світу мають доступ до напрацьованих даного підрозділу: результатів досліджень, опитувань, звітів, аналітичних та інформаційних довідок, методичних рекомендацій, довідників тощо.

GOV, як раніше ПУМА, тісно співпрацює з програмою SIGMA.

Веб-портал ОЕСР. – Режим доступу : <http://www.oecd.org>.

Оржель О.Ю.

Р

РАДА (Council) – одна з інституцій Європейського Союзу, створена в процесі європейської інтеграції для здійснення законодавчої функції. **Р.** ще має назву “Рада Міністрів” та “Рада Європейського Союзу”. Її не слід плутати з Європейською Радою та Радою Європи. Згідно зі ст. 16 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДфЄС) **Р.** спільно з Європейським Парламентом виконує законодавчу та бюджетну функції. Вона здійснює функцію з розробки політики та координаційну функцію, як встановлено Договорами.

Аналогів **Р.** немає у світі, оскільки вона як головний законодавчий орган ЄС характеризується двома основними рисами: її засідання відбуваються не на постійній основі; склад **Р.** змінюється залежно від порядку денного її роботи, із залученням різних представників урядів держав-членів (на рівні профільних міністрів) до участі в засіданнях. До складу **Р.** входить один представник від кожної держави-члена на рівні міністра, що може брати зобов’язання та голосувати від імені уряду держави-члена, яку представляє. Рада засідає в різних конфігураціях, перелік яких ухвалюється відповідно до ст. 236 ДфЄС. Рада із загальних питань забезпечує послідовність роботи різних конфігурацій **Р.** Вона готує та забезпечує виконання рішень засідань Європейської Ради, підтримуючи зв’язок з Головою Європейської Ради та Комісією. **Р.** із закордонних справ на підставі стратегічних напрямів, визначених Європейською Радою, розробляє зовнішню політику Союзу й забезпечує послідовність його дій. За підготовки роботи **Р.** відповідає Комітет постійних представників урядів держав-членів. У разі, коли **Р.** розглядає та проводить голосування щодо законодавчих актів, її засідання відбуваються відкрито. З цієї метою кожне засідання **Р.** поділяється на дві частини, що присвячені, відповідно, розгляду законодавчих актів Союзу та діяльності, не пов’язаної із законодавчою.

Керівництво в **Р.** здійснює країна, що має головування в ЄС, яке змінюється кожні півроку. Порядок головування в **Р.** визначений її власним рішенням від 1 січня 2007 р., яким також затверджено відповідний графік для держав – членів ЄС до 1 липня 2020 р. включно. Головування в усіх конфігураціях **Р.**, крім **Р.** з закордонних справ, здійснюють представники держав-членів на засадах рівномірної ротації згідно з умовами, встановленими ст. 236 ДфЄС.

Кількість засідань протягом року залежить від масштабів та інтенсивності законодавчого процесу в ЄС і політичних рухів того чи іншого особливого питання. Деякі конфігурації Ради збираються раз на місяць; інші – раз на півроку, кожна зі спеціалізованих **Р.** має власний розклад нарад. Попри те, що склад **Р.** змінюється, це єдина інституція. Роботу **Р.** регламентують ст. 16 та ст. 237-243 ДфЄС.

У політико-адміністративній системі ЄС **Р.** відіграє подвійну роль: з одного боку, діючи як міжурядова організація, вона є найважливішим органом у процесі ухвалення рішень, а з другого, як наднаціональна організація являє собою своєрідний форум, на якому держави-члени мають можливість оприлюднювати свої національні інтереси. Після підписання Маастрихтського договору до складу **Р.**, крім представників кожної держави-члена на міністерському рівні, які уповноважені брати зобов’язання від імені свого уряду, можуть делегуватися і представники міністерського рівня від територіальних утворень, що діють у рамках публічного права (Австрія, Бельгія, Німеччина). Залежно від порядку денного на засідання збираються профільні міністри: закордонних справ (Рада із загальних справ), фінансів, сільського господарства, промисловості, транспорту, освіти, зв’язку тощо. З огляду на таку різноманітність спеціалізованих складів **Р.** постає питання координації цих засідань. Із самого початку цей “уряд рад” функціо-

нує з певною перевагою **Р.** із загальних питань, на яку покладається здійснення координуючої ролі, урахувавши частоту її засідань. Відповіддю саме на недостатню координацію стала поява Європейської Ради.

До основних напрямів діяльності **Р.** можна віднести: ухвалення правових актів, як правило, спільно з Парламентом; прийняття бюджету спільно з Парламентом; координація економічної політики держав-членів; визначення та впровадження спільної зовнішньої та безпекової політики; укладення міжнародних договорів, угод; координація дії держав-членів та вжиття заходів щодо співпраці в галузі правопорядку та судочинства у кримінальних справах.

Над підготовкою рішень **Р.** працюють близько 250 робочих груп і комітетів, які виконують технічну роботу і передають документи в Комітет постійних представників (КОРЕПЕР), що здійснює політичну підготовку рішень. Важливу роль у взаємодії між різними суб'єктами в процесі діалогів відіграє Генеральний секретаріат Ради на чолі з Генеральним секретарем Ради. Дії Генерального секретаріату поширюються на відносини, зокрема, між делегаціями держав-членів у рамках спеціалізованих робочих груп, потім – на рівні КОРЕПЕРу, і нарешті, на рівні міністрів, а також у процесі паралельного діалогу між делегаціями держав-членів та Комісією і в кожній державі-члені – між різними компетентними органами управління з метою інтеграції приписів ЄС та поєднання їх з вимогами, які ставить національне законодавство.

КОРЕПЕР не є інституцією ЄС, не має власних повноважень і не наділений правом приймати рішення, він заснований внутрішнім регламентом **Р.** в 1958 р. і складається з постійних представників держав-членів ЄС. У рамках структури ЄС КОРЕПЕР посідає важливе місце на стику національних інтересів та вимог Союзу. З 1962 р. КОРЕПЕР розділений на дві частини. У рамках першої частини (КОРЕПЕР I) збираються заступники постійних представників, які здійснюють підготовку роботи **Р.** з питань внутрішнього ринку, прав споживачів і туризму, промисловості та енергетики, досліджень, транспорту й телекомунікацій, рибальства, навколишнього середовища, зайнятості та соціальної політики, охорони здоров'я, освіти й молоді, культури, сільського господарства,

ветеринарні та фітосанітарні питання. У рамках другої частини (КОРЕПЕР II) збираються постійні представники, які здійснюють підготовчу роботу з інституційних питань, із загальних питань **Р.**, з питань економіки та фінансів, розвитку, юстиції, внутрішніх справ та цивільної безпеки, з питань бюджету.

Рішення в **Р.** ухвалюються голосуванням міністрів з держав-членів. Ухвалюючи рішення, **Р.** досягає компромісу завдяки трьом формам голосування, одну з яких вона застосовує в тій чи іншій ситуації, обумовленій в законодавстві ЄС: ухвалення рішень простою більшістю голосів; ухвалення рішень кваліфікованою більшістю голосів; однак ухвалення рішень. Правила голосування в **Р.** закріплені у ст. 16 та ст. 238-239 ДфЄС та детальніше висвітлені в її Регламенті. Кількість голосів, які кожна держава-член може віддати, установлена відповідно до положень Консолідованої версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу.

Характерною особливістю діяльності **Р.** є її здатність до компромісів і консенсусу в процесі ухвалення рішень. Таке гнучке функціонування **Р.** забезпечується насамперед вищезгаданими механізмами голосування.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – (Серія “Б-ка держ. службовця у галузі європ. інтеграції”); Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу / пер. Держ. департаменту з питань адаптації законодавства М-ва юстиції України, 2010; Fiona Hayes-Renshaw. The Council of Ministers / Hayes-Renshaw Fiona // The Institutions of the European Union. Edited by John Peterson and Michael Shakleton. – Oxford University Press, 2006.

Грицяк І. А.

РАДА АРАБСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЄДНОСТІ (англ. Council of Arab Economic Unity, CAEU) – створена в 1964 р. державами-членами Ліги арабських держав. До складу РАЕС входять 18 держав: Алжир, Бахрейн, Єгипет, Ірак, Йорданія, Ємен, Катар, Кувейт, Ліван, Лівія, Марокко, Оман, Об'єднані Арабські Емірати, Палестинські території, Саудівська Аравія, Сирія, Судан,

Туніс. Члени спільного ринку – 7 країн-членів РАЕС: Єгипет, Ірак, Йорданія, Ємен, Лівія, Сирія.

Цілі **РАЕС**: створення спільного ринку – забезпечення свободи руху товарів, капіталів, продукції, людей, свободи займатися економічною діяльністю; забезпечення свободи транспорту, транзиту, використання транспортної інфраструктури: морські порти, цивільні аеропорти, наземні шляхи сполучення; забезпечення права володіння власністю. Основні напрями діяльності **РАЕС**: узгодження політики та уніфікація нормативних актів, що регулюють експортно-імпорتنі операції, транзитні перевезення; уніфікація економічних законів, у тому числі в галузі промисловості і сільського господарства; укладення угод про торгівлю та платежі з іншими країнами; координація політики та інтеграції в промисловості, сільському господарстві, торгівлі; інфраструктури; координація в галузі економічного розвитку, а саме програм щодо здійснення спільних проєктів розвитку арабських країн, надання технічної допомоги; розробка і укладення багатосторонніх угод арабських країн, зокрема з таких питань, як капіталовкладення, скасування подвійного оподаткування, порядок справляння податків, порядок врегулювання інвестиційних спорів; базові рівні соціального страхування і соціального захисту; співробітництво з міжнародними організаціями – ЮНКТАД, Міжнародним торговельним центром, ЮНІДО, ФАО, ЮНІТАР – і регіональними організаціями – СЕЛА, ЄС; створення спільних арабських компаній. Такі компанії вже діють: у галузі добувної та медичної промисловості (у Йорданії), розвитку тваринництва (у Сирії), промислових інвестицій (в Іраку).

У рамках РАЕС для координації підприємницької діяльності і поліпшення систем управління, а також для обміну знаннями та досвідом були створені такі спеціалізовані об'єднання підприємців (союзи та федерації): Арабський союз текстильної промисловості (Сирія); Арабський союз по цементу та будівельних матеріалах (Сирія); Арабська федерація по цукру (Судан); Арабська федерація виробників хімічних добрив (Кувейт); Арабська федерація машинобудування (Ірак); Арабська федерація виробників рибної продукції (Ірак); Арабська федерація харчової промисловості (Ірак); Арабська федерація з судноплавства (Ірак); Арабська

кооперативна федерація (Ірак); Арабський союз з наземного транспорту; Арабська федерація виробників медикаментів та медичного обладнання.

Літ.: *Офіційний сайт РАЕС*. – Режим доступу : <http://caeu.org.eg>

Стрельцов В.Ю.

РАДА БЕЗПЕКИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ (United Nations Security Council) – постійно діючий орган Організації Об'єднаних Націй, на який згідно зі ст. 24 Статуту ООН покладається головна відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки.

ООН офіційно існує з 24 жовтня 1945 р. після ратифікації Статуту п'ятьма постійними членами Ради Безпеки – Францією, Республікою Китай, СРСР, Великобританією і Сполученими Штатами Америки і більшістю – 46 іншими сторонами, що теж підписали цей договір-статут.

17 січня 1946 р. у Вестмінстерському палаці **Р.Б.ООН** збирається вперше і приймає свої правила процедури. Вона організується таким чином, щоб могла функціонувати безупинно. Для цього кожний з її членів повинен бути завжди представлений у Центральних установах ООН. Після свого першого засідання **Р.Б.ООН** збиралася в різних містах світу, але головним місцем для засідань є штаб-квартира, яка розміщена на території міжнародного центру в Нью-Йорку.

До 1965 р. **Р.Б.ООН** складалася з п'яти постійних членів – Великобританії, Китаю, СРСР, США, Франції – і шести держав-членів, які обиралися Генеральною Асамблеєю на два роки. У 1965 р. кількість членів **Р.Б.ООН** було збільшено з 11 до 15 (перша поправка до Статуту ООН), причому 5 з 10 непостійних членів переобираються щороку. Обрання непостійних членів відбувається за географічним критерієм: для Африки та Азії – 5, для Східної Європи – 1, для Латинської Америки – 2, для західноєвропейських та інших держав – 2 (згідно з резолюцією ГА ООН від 17 грудня 1963 р.). Після розпаду СРСР його місце в **Р.Б.ООН** успадкувала Росія. Україна тричі була непостійним членом Ради Безпеки: у 1948-49 рр., 1981-82 рр., 2000-2001 рр.

Кожен член **Р.Б.ООН** має один голос. Для прийняття рішень з питань діяльності ООН потрібно 9 голосів, включаючи голоси всіх

п'яти постійних членів **Р.Б.ООН**. Це є так званим правилом одностайності великих держав, або правом вето. Всі п'ять постійних членів вдавалися в різні часи до права вето. Якщо постійний член не підтримує рішення, але не хоче блокувати його прийняття, він не голосує проти, а утримується при голосуванні. **Р.Б.ООН** в своїх діях керується Статутом ООН, який визначає такі повноваження: підтримувати міжнародний мир і безпеку відповідно до цілей та принципів ООН (ст. 24); розслідувати будь-які спори або ситуації, які можуть спричинити міжнародні незгоди (ст. 34); рекомендувати методи врегулювання таких спорів або умови їх вирішення (ст. 36); розробляти плани створення системи регулювання озброєнь (ст. 26); визначати випадки наявності загрози миру або актів агресії і рекомендувати заходи щодо їх врегулювання (ст. 39); закликати членів Організації з метою запобігання або припинення агресії застосовувати економічні санкції та інші заходи, не пов'язані з використанням збройних сил; використовувати воєнні дії проти агресора з метою відновлення порушеного миру і безпеки (ст. 41, 42); розробляти рекомендації щодо прийому нових членів Організації та умови, на яких держави можуть стати учасниками Статуту Міжнародного суду (МС) ООН (п. 2 ст. 4); давати рекомендації Генеральній Асамблеї (ГА) ООН щодо призначення Генерального секретаря ООН та разом з ГА ООН обирати судців МС ООН (ст. 97 Статуту ООН та п. 1 ст. 4 Статуту МС ООН); подавати щорічні й спеціальні доповіді ГА ООН (п. 3 ст. 24). Крім того, згідно зі ст. 5-6 Статуту ООН за рекомендацією **Р.Б.ООН** Генеральна Асамблея ООН може призупинити здійснення прав і привілеїв, які належать державі як члену Організації, коли проти неї Радою були застосовані дії превентивного або примусового характеру. Держава-член ООН, яка систематично порушує принципи Статуту, може бути виключена з Організації рішенням ГА ООН за рекомендацією **Р.Б.ООН**.

Коли в **Р.Б.ООН** надходить скарга відносно загрози миру, вона спочатку, звичайно, рекомендує сторонам спробувати досягти згоди мирними засобами. У деяких випадках сама **Р.Б.ООН** проводить розслідування і надає посередницькі послуги. Вона може призначити спеціальних представників або звертатися до Генерального секретаря з

проханням здійснити ці призначення або надати добрі послуги, встановлювати принципи мирного врегулювання. Якщо та чи інша суперечка призводить до бойових дій, **Р.Б.ООН** прагне передусім якомога скоріше покласти їй край. У багатьох випадках **Р.Б.ООН** давала вказівки про припинення вогню, що відіграли важливу роль у відвертанні ескалації бойових дій. Крім того, вона направляє миротворчі сили ООН для сприяння послабленню напруженості в районі конфліктів, роз'єднання військ ворогуючих сторін і створення спокійної обстановки, що дасть змогу шукати шляхи мирного врегулювання. **Р.Б.ООН** може приймати рішення про вжиття примусових заходів, застосування економічних санкцій (наприклад торговельного ембарго) або здійснення колективних військових дій.

Держава-член ООН, що не є членом **Р.Б.ООН**, може брати участь без права голосу в її обговореннях у тих випадках, коли Рада вважає, що інтереси цієї країни порушені. Держави-члени ООН і держави, не що є її членами, запрошуються взяти участь без права голосу в обговореннях, що проводяться **Р.Б.ООН**, якщо вони є сторонами у цій суперечці; умови участі держави, що не є членом ООН, визначаються нею.

Літ.: Фердросс А. Международное право / А. Фердросс. – М. : [б. и.], 1959; Goodrich L. M. Charter of the United Nations. Commentary and Documents / L. M. Goodrich, E. Hambro, A. P. Simons. – N.Y.–London, 1969; Основные сведения об ООН. – Н.-Й., 1985; Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / П. Маланчук. – Х. : [б. в.], 2000; Головування України в Раді Безпеки ООН. – К. : [б. в.], 2001.

Труш О.О., Стороженко О.В.

РАДА ЕКОНОМІЧНОЇ ВЗАЄМОДОПОМОГИ (РЕВ) (The Council of Economic Assistance) – міжурядовий орган, створений у 1949 р. п'ятьма східноєвропейськими соціалістичними країнами та СРСР з метою удосконалення розвитку планової економіки, координації та інтеграції економік країн-учасниць **РЕВ**. Протягом 50-70 рр. XX ст. кількість учасників **РЕВ** зросла за рахунок приєднання деяких країн Східної Європи, Азії та Куби. Головною формою спільної планової діяльності між країнами **РЕВ** виступала координація національних п'ятирічних планів. Поточна діяльність у цьому напрямі координувалася комітетами Ради.

З 1964 р. країнами **РЕВ** введено спільну колективну облікову валютну одиницю – “перевідний карбованець” для здійснення взаємних міждержавних розрахунків за торговельними платежами, кредитними та неторговельними операціями.

РЕВ була ліквідована у лютому 1991р.

Діяльність **РЕВ** визначалася статутом, який був прийнятий у грудні 1959 р., і Комплексною програмою подальшого поглиблення та удосконалення співробітництва й розвитку соціалістичної економічної інтеграції країн-членів **РЕВ**, прийнятої у 1997 р. Завдання цієї програми фактично були стратегічними цілями **РЕВ**, а її реалізація – механізмом міжнародного економічного співробітництва між країнами-членами **РЕВ**. Конкретизація та розвиток Комплексної програми здійснювалися через прийняття довгострокових цільових програм співробітництва, що визначали його перспективи у відповідних напрямках матеріального виробництва. Розробка таких програм була зумовлена потребами поточного та перспективного розвитку економіки співдружності соціалістичних країн, намаганням колективного використання ними виробничих потужностей на підставі взаємовигідного співробітництва. Перехід до довгострокового цільового програмування у **РЕВ** розпочався в 1978 р. Механізм реалізації таких програм передбачав як наступний крок укладання на їх базі угод щодо багатосторонньої міжнародної спеціалізації та кооперації виробництва, які, у свою чергу, розглядалися як визначальні елементи системи координації народногосподарських планів країн-членів **РЕВ**. Заключним елементом реалізації програм був погоджений план багатосторонніх інтеграційних заходів. Вищим органом організації визнавалася Сесія Ради, яка складалася з делегацій країн-членів **РЕВ**. Як правило, такі делегації очолювалися головою уряду (у деяких випадках – першими секретарями правлячих партій). Головним виконавчим органом Ради був утворений у 1962 р. Виконавчий комітет, який складався з представників країн-членів організації на рівні заступників голів урядів. Його діяльність спрямовувалася рішеннями Сесій **РЕВ** та передбачала спостереження за виконанням окремими країнами-членами Ради рекомендацій вищих органів організації. Крім того, до завдань Виконавчого комітету належало керівництво роботою комі-

тетів, постійних комісій та інших органів Ради.

У складі **РЕВ** було утворено три комітети: зі співробітництва у плановій діяльності; науково-технічного співробітництва та співробітництва у сфері матеріально-технічного постачання. Рекомендації комітетів виконувалися країнами-членами організації відповідно до рішень їх урядів. Такі рекомендації не мали обов’язкового характеру та могли не виконуватися країнами, не зацікавленими в питаннях, з яких виносили рішення комітети. Змістовно діяльність усіх комітетів впорядковувалася завданнями координації народногосподарських планів країн-членів **РЕВ** як по загальних питаннях спільної планової роботи, так і в галузі науково-технічного співробітництва та раціонального використання ресурсів.

Постійні комісії, що утворювалися Сесією Ради (всього було сформовано 22 комісії), здійснювали координацію планів розвитку окремих галузей народного господарства, формували пропозиції щодо поглиблення спеціалізації та кооперації виробництва, раціонального використання матеріальних ресурсів, виробничих потужностей, інвестицій тощо. Комісії склалися з делегацій країн-членів Ради, які очолювалися відповідними міністрами чи керівниками відомств. Робота комісій визначалася планом, який розроблявся секретаріатом **РЕВ** на підставі рішень сесій Ради. За результатами своєї роботи комісії звітували виконавчому комітету **РЕВ**. Секретаріат **РЕВ** був економічним та виконавчо-адміністративним органом **РЕВ**, який очолювався секретарем Ради. До функцій секретаріату **РЕВ** належали підготовка матеріалів до засідань органів Ради згідно з планами їх роботи, проведення досліджень за матеріалами країн-членів організації, розробка багатосторонніх угод та ін.

У межах **РЕВ** було утворено Міжнародний банк економічного співробітництва (заснований у 1963 р.) та Міжнародний інвестиційний банк (1970 р.), які, відповідно, перебирали на себе функції з кредитно-фінансових операцій і довго- та середньострокового кредитування країн-членів **РЕВ**. До складу **РЕВ** також входила низка науково-технічних організацій, які являли собою організаційні форми співробітництва між країнами-членами Ради з питань науково-дослідницької та проектно-пошукової роботи. До них належа-

ли координаційні центри, спільні лабораторії та відділи, науково-виробничі об'єднання та ін. Найбільш розвиненими з них виявилися Інститут РЕВ зі стандартизації та Міжнародний інститут економічних проблем світової соціалістичної системи (заснований у 1970 р.), який фактично перебрав на себе функції не тільки з розробки методологічних та теоретичних аспектів функціонування Ради, а частково і розробки стратегії розвитку РЕВ. Ліквідація РЕВ у 1991 р. пов'язана із системною кризою суспільно-політичної та економічної системи країн, яких вона об'єднувала.

Літ.: Любский М. С. Международные кредитные отношения стран СЭВ / М. С. Любский. – М. : [б. и.], 1988; Содружество стран-членов СЭВ. – М. : [б. и.], 1980.

Козинський С.М.

РАДА ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО ПАРТНЕРСТВА (РСАП) (Euro-Atlantic Partnership Council), (ЕАРС) – консультативний орган Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та країн-партнерів, що сприяє їх співробітництву в діалозі і консультаціях з питань політики і безпеки. Об'єднує 50 країн: 28 членів НАТО і 22 країни-партнери (Австрія, Азербайджан, Білорусь, Боснія і Герцеговина, Вірменія, Грузія, Ірландія, Казахстан, Киргизстан, Македонія, Мальта, Молдова, Росія, Сербія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна, Фінляндія, Чорногорія, Швейцарія, Швеція). Головою РСАП є Генеральний секретар НАТО. Функції комітетів РСАП виконують комітети Північноатлантичної ради НАТО, які засідають у розширеному складі. РСАП є загальною політичною структурою, у межах якої розвивається співпраця між НАТО і країнами-партнерами, а також двосторонні відносини між НАТО і окремими країнами-партнерами, що беруть участь у програмі “Партнерство заради миру” (ПЗМ).

Виходячи з необхідності трансформації НАТО в напрямі розвитку партнерства, у 1991 р. Альянс створив Раду північноатлантичного співробітництва (РПАС) як засіб налагодження відносин з країнами колишнього Варшавського договору та державами, що утворилися в результаті розпаду Радянського Союзу. У 1994 р. була започаткована Програма Партнерство заради миру, яка об'єднала більшу кількість партнерів для вирішення питань оборонної співпраці,

спрямованої, зокрема, на підвищення оперативної сумісності та реформування війська. Але членство в ПЗМ та нові політичні аспекти цієї програми не гармонізувалися з обмеженим підходом до співпраці, передбаченим при формуванні РПАС. Тому наприкінці 90-х рр. минулого століття було створено спеціальну групу під керівництвом тодішнього заступника Генерального секретаря НАТО, завданням якої було заснування політичної структури, яка б давала змогу розширити коло партнерів НАТО та сферу співробітництва між ними за участю більшості країн Європи. Йшлося про створення форуму для політичних консультацій між усіма партнерами, який відповідав би завданням практичної співпраці у межах ПЗМ. Було об'єднано членство в РСАП з участю у ПЗМ у такий спосіб, щоб ці дві структури були взаємодоповнюючими. На цій підставі 30 травня 1997 р. на зустрічі міністрів закордонних справ країн – членів РПАС та учасників програми ПЗМ у м. Сінтра (Португалія) ухвалили рішення про створення РСАП як органу-спадкоємця РПАС, що має спільну мету та відповідальність, яка виходить за межі військових питань оперативної сумісності і базується на фундаментальних спільних цінностях. Тоді ж було прийнято “Базовий документ Ради Євроатлантичного партнерства”, згідно з яким РСАП сприяє розбудові широкої мережі контактів між політичними лідерами країн євроатлантичного регіону, дипломатами, військовими та державними службовцями, які мають досвід спілкування, взаємодії та спільного розв'язання проблем. На підставі цього документа щомісяця відбуваються засідання Політичного комітету (ПК) РСАП, у процесі яких забезпечується регулярний діалог з актуальних питань між усіма країнами-учасницями, робиться значний внесок у формування спільної євроатлантичної безпеки на основі поглибленого політичного діалогу та практичної співпраці між членами Альянсу і партнерами. Розробляючи Базовий документ, автори проекту ставили за мету створити гнучку структуру, яка могла б еволюціонувати паралельно зі зміною обставин, тому в засновницькому документі йдеться про “процес, що буде розвиватися через практику”. Ідея полягала в тому, щоб цей орган був відкритий для членства і давав можливість кожній

з країн-партнерів індивідуально визначати рівень своєї активності у рамках **РСАП**. Крім того, Базовий документ є основою встановлення партнерами прямих політичних відносин з Альянсом як на індивідуальній основі, так і в складі підгруп **РСАП**, вироблення концепції реформування війська та відповідних оборонних інституцій, а також сприяння підвищенню рівня освіти та підготовки фахівців з країн **РСАП** у закладах держав Альянсу та країн-партнерів. Загалом усе це забезпечує здатність ефективно взаємодіяти під час виконання спільних операцій і відкриває можливості для інтеграції країн **РСАП** у різноманітних галузях співпраці. Використовуючи ці та інші переваги, **РСАП** допомагає своїм членам у зміцненні миру та розширенні зони стабільності і є інструментом, завдяки якому країни, що не мають наміру вступати до Альянсу, можуть робити внесок у зміцнення євроатлантичної безпеки, не ставлячи під сумнів свій індивідуальний курс зовнішньої політики та безпеки. Засідання **РСАП** відбуваються у м. Брюсселі (Бельгія) двічі на рік на рівні міністрів закордонних справ та міністрів оборони, а також щомісяця на рівні послів. Передбачено можливість самітів на рівні глав держав та урядів. Рішення ухвалюються консенсусом. Прийнятий 1997 р. план дій **РСАП** передбачає консультації, співпрацю на випадок надзвичайних ситуацій (з цією метою 1998 р. були утворені, зокрема, Євроатлантичний координаційний центр з реагування на катастрофи та Євроатлантичний підрозділ реагування на катастрофи), а також оборонне і військове співробітництво в рамках програми ПЗМ. Тематика консультацій охоплює політичні питання та питання безпеки: врегулювання криз; регіональні проблеми; контроль за озброєнням, нерозповсюдження зброї масового знищення; міжнародний тероризм; оборонні планування та політику; економічні питання безпеки; координацію управління повітряним рухом. Більшість країн-партнерів має свої дипломатичні місії у штаб-квартирі у Брюсселі, завдяки чому забезпечується постійний зв'язок і є можливість проводити консультації, коли в цьому виникає потреба.

За час існування **РСАП** допомогла багатьом країнам підготуватися до виконання зобов'язань щодо членства в НАТО. Нині цим шляхом ідуть також інші країни-партнери, і це є

ще одним доказом того, що двері Альянсу залишаються відкритими. Практична співпраця у межах **РСАП** та ПЗМ зосереджується на підготовці військових НАТО та країн-партнерів до ефективної взаємодії при виконанні спільних завдань, дає змогу брати участь у процесі прийняття рішень Альянсу щодо операцій. Партнери, які роблять внесок у виконання місій НАТО, беруть участь у складанні періодичних звітів щодо їх виконання та розробці оперативних планів. Після трагічних подій 11 вересня 2001 р. **РСАП** та ПЗМ слугували організаційною основою для участі країн-партнерів у спільних з Альянсом діях, спрямованих на протистояння загрози тероризму. Нині в рамках **РСАП**, крім короткострокових консультацій з поточних питань політики і безпеки, надаються й довгострокові консультації та розвивається співпраця у багатьох галузях. Серед цих галузей, крім інших, можна назвати такі: операції з підтримання миру та врегулювання кризових ситуацій; регіональні питання; контроль над озброєннями та питання розповсюдження зброї масового знищення; міжнародний тероризм; питання оборони, такі як планування, формування бюджету, політика і стратегія; планування на випадок надзвичайних ситуацій та забезпечення готовності до реагування на катастрофи. Важливим досягненням **РСАП** стало створення Євроатлантичного центру координації заходів з реагування на катастрофи (EADRCC), що було включено в план дій на пропозицію Російської Федерації. Центр був відкритий у 1998 р. У наступному році EADRCC почав надавати узгоджену гуманітарну допомогу Албанії в облаштуванні біженців з Косова. Відіграв також важливу роль у координації гуманітарної допомоги під час повеней у Західній Україні.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; ред. М. Бойцун та ін. – Х. : Магістр, 2009; Копійка В. В. Європейський Союз. Історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; *Партнерство* Україна – НАТО / уклад. І. Жовква. – К. : Вид-во Freedom House в Україні, 2002; *Празький Саміт і трансформація НАТО* : довідник. – Брюссель, 2003; *Штоль В. В.* Роль и место НАТО в системе европейской и международной безопасности в условиях глобализации / В. В. Штоль. – М. : Науч. кн., 2006; *Podstawy europejski*. Podręcznik akademicki/ red. Bokajko W.,

Pasześniak A. – Wrocław, 2009; NATO. Handbook. – Brussels : Belgium, 2001.

Красівський О.Я.

РАДА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (див. *Рада*).

РАДА ЄВРОПИ (РЕ) – міжурядова організація, основними цілями якої є досягнення більшої інтеграції між її членами задля збереження та втілення у життя спільних ідеалів і принципів, а також сприяння економічному та соціальному прогресу. Основними напрямками діяльності РЕ є: захист прав людини, плюралістичної демократії та верховенства права; сприяння усвідомленню й підтримання розвитку європейської культурної ідентичності та розмаїття європейських культур; вирішення проблем, що існують у суспільстві (дискримінація відносно меншин, нетерпимість, захист навколишнього середовища, клонування, СНІД, тероризм, торгівля людьми, організована злочинність і корупція, кіберзлочинність, насильство щодо дітей тощо); утвердження демократичної стабільності в Європі шляхом підтримки політичних, законотворчих та конституційних реформ.

РЕ була заснована 5 травня 1949 р. 10 державами: Бельгією, Данією, Ірландією, Італією, Люксембургом, Нідерландами, Норвегією, Сполученим Королівством Великобританії, Францією та Швецією. Україна вступила до РЕ 9 листопада 1995 р. Сьогодні до складу РЕ входять 47 держав-членів. Білорусь є кандидатом на вступ від 12 березня 1993 р. Членом РЕ може стати будь-яка європейська держава, якщо вона дотримується принципів верховенства права, а також гарантує і забезпечує основні права людини та свободи кожній особі, що перебуває під її юрисдикцією. Крім того, неєвропейським державам може бути надано статус спостерігача при РЕ. Зокрема, такий статус мають США, Канада, Японія та Мексика.

Відповідно до ст. 10 Статуту РЕ інституційний механізм РЕ складається з Комітету міністрів РЕ (КМ) та Парламентської Асамблеї (ПАРЕ), яка за Статутом РЕ має назву Консультативна Асамблея. Роботу цих двох органів забезпечує Секретаріат РЕ.

Комітет міністрів РЕ є органом прийняття рішень, до складу яких входять міністри закордонних справ усіх держав-членів або їх

постійні дипломатичні представники у Страсбурзі. Він є водночас урядовим органом, у рамках якого обговорюються національні підходи до вирішення завдань, що стоять перед європейським суспільством, і колективним форумом для обговорення загальноєвропейських проблем. КМ проводить свої засідання на рівні міністрів один раз на рік, у травні або в листопаді. Його сесії, як правило, проводяться в Страсбурзі і зазвичай тривають 1-2 робочих дні. Хоча більша частина кожної сесії присвячена політичному діалогу, міністри можуть також обговорювати всі питання, які становлять взаємний інтерес, за винятком національної оборони.

ПАРЕ – це дорадчий орган РЕ, що складається з обраних членів національних парламентів. Кожна держава залежно від кількості населення має 8-18 представників, що дає змогу збалансовано представити всі політичні сили національних парламентів держав – членів РЕ. Як КМ, так і ПАРЕ контролює дотримання державами-членами своїх зобов'язань. ПАРЕ проводить пленарні засідання чотири рази на рік тривалістю один тиждень.

До основних органів РЕ також належить Конгрес місцевих і регіональних влад РЕ, який було засновано рішенням Комітету міністрів. Конгрес є консультативним органом РЕ, який представляє місцеві і регіональні органи влади країн – членів РЕ. Члени Конгресу мають бути посадовими особами органів місцевого чи регіонального рівня держав – членів РЕ. У 2003 р. назву “Конгрес місцевих і регіональних влад Європи” було замінено на назву “Конгрес місцевих і регіональних влад РЕ”. Конгрес місцевих і регіональних влад РЕ організовує свою діяльність через щорічні пленарні сесії та засідання його робочих органів – Бюро, Постійного комітету, статутних комітетів та робочих груп. Кожна країна – член РЕ представлена у Конгресі національною делегацією з такою самою кількістю представників та їх заступників, як і в Парламентській асамблеї. Таким чином, захист та зміцнення органів місцевої і регіональної влади, місцевого самоврядування в цілому поступово перетворився на один з ключових напрямів діяльності Організації.

При РЕ функціонує Європейський суд з прав людини, створений у 1959 р. Він розглядає скарги громадян або держав, що стосують-

ся порушення громадянських і політичних прав, закріплених в Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. З 1998 р. він функціонує як постійний орган, до якого безпосередньо можуть звертатися фізичні особи у разі порушення їхніх прав за Конвенцією.

У 1990 р. при РЄ було створено дорадчий орган з конституційних питань – Європейську комісію “За демократію через право” – Венеціанську Комісію (ВК), який здійснює аналіз законів і законопроектів, що стосуються проблем конституційного права, стандартів щодо виборів, судової системи, прав людини, зокрема прав національних меншин тощо. ВК є міжнародно визнаним незалежним форумом з обміну ідеями в правовій сфері, який сприяє поширенню європейської конституційної спадщини, що базується на основних нормах Європейського континенту.

Офіційними мовами РЄ є англійська та французька, однак ПАРС як робочі мови використовує також німецьку, італійську та російську. Штаб-квартирою РЄ є Палац Європи, що розміщений у Страсбурзі (Франція).

Літ.: *Офіційний сайт Ради Європи.* – Режим доступу : <http://www.coe.int>

Мовчан Ю.В.

РАДА МІНІСТРІВ (див. *Рада*).

РАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ (РНБО) – постійно діючий конституційний орган з питань координації та контролю діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони при Президентові України, покликаний забезпечити виконання Президентом України його найважливіших конституційних функцій: забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки.

Діяльність **РНБО України** ґрунтується на Конституції України та законах України, міжнародних договорах України, ратифікованих Верховною Радою України, актах Президента України.

Головою **РНБО України** є Президент України, який формує її персональний склад. При цьому за посадою до складу **РНБО України** входять: Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ Украї-

ни. Голова Верховної Ради України не є її членом, але може брати участь у засіданнях ради. Членами **РНБО України** можуть бути керівники інших центральних органів виконавчої влади. На запрошення Голови **РНБО України** в її засіданнях можуть брати участь голови комітетів Верховної Ради України, інші народні депутати України, керівники центральних органів виконавчої влади та інші особи.

Компетенція та функції **РНБО України** визначаються законом. Згідно з чинним законодавством функціями **РНБО України** є: внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час; координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та в разі виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України. На виконання цих функцій **РНБО України**, зокрема:

- розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які відповідно до Конституції та законів України належать до сфери національної безпеки і оборони, та подає відповідні пропозиції Президентові України, зокрема, щодо визначення стратегічних національних інтересів України, концептуальних підходів та напрямів забезпечення національної безпеки, удосконалення системи забезпечення національної безпеки та організації оборони, заходів політичного, економічного, соціального, воєнного, науково-технологічного, екологічного, інформаційного та іншого характеру відповідно до масштабу загроз національним інтересам України;
- здійснює поточний контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, подає Президенту України відповідні висновки та пропозиції;
- залучає до аналізу інформації посадових осіб та фахівців органів виконавчої влади, державних установ, наукових закладів, підприємств та організацій усіх форм власності;
- ініціює розроблення нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони, узагальнює практику їх застосування та результати перевірок їх виконання;

– координує і контролює переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також економіки країни на роботу в умовах воєнного чи надзвичайного стану;

– координує і контролює діяльність органів місцевого самоврядування в межах наданих повноважень під час введення воєнного чи надзвичайного стану;

– координує та контролює діяльність органів виконавчої влади з відбиття збройної агресії, організації захисту населення та забезпечення його життєдіяльності, охорони життя, здоров'я, конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, підтримання громадського порядку в умовах воєнного та надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Організацію роботи і виконання рішень **РНБО України** забезпечує Секретар **РНБО України**, який призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України і безпосередньо йому підпорядковується. Правовий статус Секретаря **РНБО України** як державного службовця визначається Президентом України відповідно до Закону України “Про державну службу”.

Секретар **РНБО України**, зокрема: готує пропозиції щодо перспективного і поточного планування діяльності ради та подає на розгляд Президента України проекти актів Президента України про введення в дію рішень **РНБО України**, у тому числі стосовно пропозицій і рекомендацій з реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; організовує роботу, пов'язану з підготовкою та проведенням засідань **РНБО України** та контролем за виконанням прийнятих нею рішень; координує діяльність робочих та консультативних органів **РНБО України**.

За дорученням Президента України Секретар **РНБО України** представляє позицію у Верховній Раді України, у відносинах з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, політичними партіями і громадськими організаціями та засобами масової інформації, міжнародними організаціями. Секретар **РНБО України** має заступників, які за його поданням призначаються на посаду та звільняються з посади Президентом України. На посади Секретаря **РНБО України** та його заступників можуть призначатися як цивільні особи, так і військовослужбовці.

Поточне інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення діяльності **РНБО України** здійснює її Апарат, який підпорядковується Секретареві **РНБО України**, а його посадові особи є державними службовцями. Для опрацювання і комплексного вирішення проблем міжгалузевого характеру, забезпечення науково-аналітичного та прогностичного супроводження діяльності **РНБО України** за її рішенням можуть утворюватися тимчасові міжвідомчі комісії, робочі та консультативні органи.

Функції, структура та штатна чисельність Апарату **РНБО України**, а також функції та повноваження допоміжних органів ради визначає Президент України.

Основною організаційною формою діяльності **РНБО України** є її засідання, на яких її члени голосують особисто. Делегування ними обов'язку бути присутніми на засіданні ради іншим особам не допускається. Рішення **РНБО України** приймаються не менш як двома третинами голосів її членів і вводяться в дію указом Президента України. Голова Верховної Ради України не має права голосу, але може висловити свою думку щодо прийнятих рішень, яка протоколюється. За історію існування **РНБО України** її Секретарями були: Горбулін Володимир Павлович (30 серпня 1994 – 10 листопада 1999); Марчук Євген Кирилович (10 листопада 1999 – 25 червня 2003); Радченко Володимир Іванович (2 вересня 2003 – 20 січня 2005); Порошенко Петро Олексійович (8 лютого – 8 вересня 2005); Кінах Анатолій Кирилович (27 вересня 2005 – 16 травня 2006); Горбулін Володимир Павлович (24 травня – 10 жовтня 2006); Гайдук Віталій Анатолійович (10 жовтня 2006 – 12 травня 2007); Плющ Іван Степанович (12 травня 2007 – 26 листопада 2007); Богатирьова Раїса Василівна (24 грудня 2007 – дотепер).

РНБО України було створено Указом Президента України від 30 серпня 1996 року № 772 відповідно до ст. 107 Конституції України. Цим самим указом було затверджено Тимчасове положення про **РНБО України**, яке втратило чинність з прийняттям у 1998 р. Закону України “Про Раду національної безпеки і оборони України”, та створено її Апарат.

Як постійно діючий конституційний орган з питань координації та контролю діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони – **РНБО України** було

утворено замість Ради оборони України та Ради національної безпеки України, які працювали у період з 1991 до 1996 р. (Раду оборони України було утворено постановою Верховної Ради України від 11 жовтня 1991 р. № 1658-ХІІ, а Раду національної безпеки України – Указом Президента України від 1 липня 1992 р. № 357).

Літ.: Конституція України // Відом. Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141); Закон України про Раду національної безпеки і оборони України // Відом. Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 237; *Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою (теорія і практика) : монографія / Г. П. Ситник. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; Ситник Г. П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов, Д. Я. Кучма : у 3 ч. Ч.1: Філософсько-методологічні та системні основи забезпечення національної безпеки. – К. : НАДУ, 2009; Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук. – К. : Вид-во “Кондор”, 2007; Міжнародна і національна безпека : короткий словник термінів / уклад. : Г. П. Ситник (кер. твор. кол.), В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжєєв ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : Центр навч. л-ри, 2004.*

Ситник Г.П.

РАДА СПІВРОБІТНИЦТВА АРАБСЬКИХ ДЕРЖАВ ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ (GULF COOPERATION COUNCIL), РСАДПЗ (GCC) – міжнародна регіональна організація, створена 25 травня 1981 р., до складу якої входить шість держав – Бахрейн, Катар, Кувейт, Королівство Саудівська Аравія, Об’єднані Арабські Емірати, Султанат Оман. Ідея створення регіонального співтовариства в Затоці не нова. У регіоні не раз робилися спроби створити різного роду союзи як під контролем західних держав, так і безпосередньо не пов’язані з ними.

Згідно із засновницьким договором цілями та завданнями діяльності РСАДПЗ є: забезпечення координації, інтеграції та взаємозв’язку між державами-членами Організації у всіх життєво важливих сферах для досягнення повної єдності; зміцнення зв’язків і розширення меж співпраці між народами держав-членів РСАДПЗ у різних галузях; сприяння розвитку промисловості, сільського

господарства, науки та техніки; стимулювання науково-технічного прогресу, створення науково-дослідницьких центрів; сприяння співробітництву в приватному секторі; уніфікація законодавств країн-членів у різних галузях; узгодження політик країн-членів у галузі економіки, фінансів, у сфері комунікації, освіти, науки та культури; розробка ідентичних систем в економічній, торговельній, комунікаційно-інформаційній, соціальній, культурній, освітній, адміністративній, законодавчій сферах, а також митної служби і туризму.

Структура РСАДПЗ є близьким віддзеркаленням моделі політичних систем країн-членів Організації. Стаття VI Статуту РСАДПЗ визначає, що її керівними органами є: Вища рада з підпорядкованою їй Комісією з урегулювання суперечок (розв’язує суперечки, що виникають між державами-членами РСАДПЗ); Міністерська рада, постійні комісії на рівні міністрів (забезпечують розвиток співробітництва у відповідних галузях); Генеральний секретаріат.

Вища Рада, до складу якої входять керівники держав-членів, має всю повноту влади в РСАДПЗ; чергові сесії (на яких головує по чергово в алфавітному порядку) скликаються щорічно в кожній з країн-учасниць організації. Функції та завдання Вищої ради є такі: приймати рішення з усіх стратегічно важливих питань; відповідати за загальне планування політики в усіх галузях співробітництва; визначати політичні, військові та економічні пріоритети діяльності; призначати Генерального секретаря Організації; затверджувати бюджет Генерального секретаріату; схвалювати основи співпраці країн-членів з третіми державами та міжнародними організаціями; визначати правила діяльності Комісії з урегулювання суперечок і призначати її персонал; вносити поправки до Статуту Організації; визначати правила внутрішнього розпорядку РСАДПЗ; розглядати і вивчати доповіді Генерального секретаря; розглядати рекомендації та доповіді Міністерської ради. Кожен з шести членів Вищої ради має один голос. Рішення і резолюції з непроцедурних питань мають прийматися одногосно, а з процедурних – схвалюватися більшістю голосів. Вищій раді підпорядковується Комісія з урегулювання суперечок. На кожний окремий випадок призначається склад Комісії *ad hoc*. Якщо виникає непорозуміння щодо тлума-

чення чи імплементації статуту **РСАДПЗ** і якщо така суперечка не вирішена в межах Вищої чи Міністерської ради, то Вища рада може передати справу в Комісію з урегулювання суперечок.

Виконавчим органом є Рада міністрів (міністри закордонних справ країн-членів **РСАДПЗ** або ж заступники чи представники), засідання якої проводяться раз на три місяці.

Основними функціями Міністерської ради є: вироблення рекомендацій, спрямованих на розширення і поглиблення співробітництва між країнами-членами у різних сферах; пропонування проектів політичних рішень та проведення досліджень, які сприяють розвитку співробітництва і координації у різних сферах між країнами-членами Ради; ухвалення директивних документів з розвитку запропонованих рішень та рекомендацій; надання рекомендації відповідним міністрам для розробки проектів політичних документів, які гарантуватимуть прийняття рішень, що потребують термінового виконання; заохочення кооперації між представниками приватного сектора та торговельно-промисловими палатами країн-учасниць; підготовка порядку денного і попередній перегляд питань, які виносяться на розгляд Вищої ради; доручення тієї чи іншої сфери співробітництва одному або кільком технічним чи спеціалізованим комітетам для опрацювання та надання пропозицій з відповідних питань співробітництва; санкціонування рішень з поточних питань, затвердження правил внутрішнього розпорядку, інструкцій, пов'язаних з адміністративними та фінансовими проблемами, які пропонуються Генеральним секретаріатом, а також рекомендацій Вищій раді про затвердження бюджету; призначення за поданням Генерального секретаря Організації його заступників; розгляд пропозицій щодо змін Статуту **РСАДПЗ**, підготовка науково-аналітичних обґрунтувань, тематики, положень, які виносяться на розгляд Вищої ради; періодичне заслуховування й затвердження звітів про роботу Генерального секретаря **РСАДПЗ**; розгляд усіх інших питань, які доручає Вища рада. Кожний член Міністерської ради має один голос. Рішення і резолюції з непроцедурних питань мають прийматися одногосно, а з процедурних можуть схвалюватися більшістю. При Міністерській раді функціонують різні комісії: Комісія з питань економіч-

ного та фінансового співробітництва, яка працює за такими напрямками: розвиток співробітництва у валютно-фінансовій сфері; заохочення руху капіталів і людей між країнами-учасницями, розвитку торгівлі; сприяння розвитку транспортних зв'язків та комунікацій; Комісія соціального та економічного планування, що опікується розвитком співробітництва в галузі соціального та економічного планування, координацією національних планів розвитку країн-учасниць; Комісія з питань спільної оборони й безпеки; Військово-промислова комісія; Комісія з питань нафти, яка координує всі аспекти планування видобутку нафти і газу, виробництва продуктів нафтохімії, їх збуту, запровадження цін і транспортування, вироблення єдиної нафтової політики щодо третіх країн та міжнародних організацій; Комісія з промислового співробітництва, що координує плани індустріалізації, надаючи їм значення взаємодоповнюючих і взаємовигідних. Іншим завданням Комісії є вивчення питань стандартизації промислового законодавства. Комісія розробляє заходи, які заохочують виробників у країнах-учасницях розширювати випуск продукції для задоволення потреб держав **РСАДПЗ**; Комісія з культурних і соціальних питань, яка відповідає за розвиток співробітництва в галузі освіти, культури, охорони здоров'я, підготовки кадрів та соціального забезпечення, а також вироблення єдиної для всіх держав-учасниць політики у згаданих галузях; Консультативна комісія, яка складається з 30 громадян країн-членів **РСАДПЗ** (по п'ять осіб з кожної), обраних на трирічний термін за критерієм досвіду та кваліфікації. Її основним завданням є вивчення питань, доручених Вищою радою; Генеральний секретаріат, який очолює генеральний секретар (призначається на посаду Вищою Радою на три роки з правом подовження повноважень ще на один термін), контролює поточну діяльність організації, виконання рішень і рекомендацій Вищої Ради та Ради міністрів. Основними функціями Генерального секретаріату є: підготовка аналітичних обґрунтувань, проектів співробітництва та координація комплексних планів і програм колективної діяльності держав-членів Організації; підготовка доповідей з поточної діяльності **РСАДПЗ**, контроль за виконанням рішень і рекомендацій Вищої та Міністерської рад;

підготовка проектів адміністративних та фінансових постанов, що відповідають характеру розвитку Організації, з урахуванням розширення її компетенції та прерогатив; підготовка звітів та доповідей за дорученням ВР та МР; підготовка бюджету і сплата рахунків **РСАДПЗ**; підготовка зустрічей та порядку денного МР; подання пропозицій голові МР щодо проведення надзвичайних сесій Ради; вирішення всіх інших питань за дорученням Вищої та Міністерської ради. Штаб-квартира **РСАДПЗ** розміщена в Ер-Ріаді (Саудівська Аравія).

Найбільш динамічно співробітництво країн-членів **РСАДПЗ** розвивається в економічній сфері. Єдина економічна угода (1981) накреслила програму координації політики держав-членів Ради в економічній, нафтовій, фінансово-валютній та торговельній сферах, яка спрямована на поетапне створення спільного ринку арабських країн Перської затоки. Заходи з реалізації: перехід до єдиної стратегії у сфері видобутку та збуту нафти; скасування тарифів у відносинах між країнами-членами **РСАДПЗ**; введення єдиних тарифів на товари, що ввозяться із країн, які не є членами Ради; прийняття закону про свободу пересування громадян та товарів у державах-членах **РСАДПЗ**; вироблення єдиної аграрної стратегії тощо. У 1985-1986 рр. були прийняті концепція єдиної стратегії економічного розвитку та постанова про розробку єдиної концепції реалізації економічної угоди, основними положеннями яких є: диверсифікація джерел прибутку в результаті поступового зниження опори на нафту та зростання ролі ненафтових секторів у створенні національного продукту; стимулювання процесу індустріалізації в кожній державі-члені **РСАДПЗ** та зменшення розриву в рівнях промислового розвитку між державами “шістки”; віддавання пріоритетів галузям виробництва, які базуються на використанні національних природних ресурсів і виробляють конкурентоспроможну продукцію на зовнішній ринок або продукцію, орієнтовану на внутрішньо-регіональний ринок; стимулювання приватного сектору в сфері створення ефективних промислових об'єктів; участь урядів країн-членів **РСАДПЗ** у створенні високорентабельних виробництв. Пріоритетним є розвиток таких галузей промисловості, як нафтопереробка, нафтохімія, чорна та кольорова

металургія, деякі види переробної промисловості, а також розвиток виробничої інфраструктури, транспорту та зв'язку. Характерними рисами економічної інтеграції в рамках **РСАДПЗ** є відносно високі темпи проведення інтеграційних заходів, домінування проектів у сфері виробництва, а не обігу, що створює сприятливі умови для формування єдиного процесу відтворення в регіональному масштабі.

Одним з ключових напрямів діяльності **РСАДПЗ** є військово-політичне співробітництво, що зумовлено особливим місцем регіону Перської затоки в системі міжнародних відносин завдяки його геостратегічному положенню, унікальним нафтовим ресурсам та підвищеній нестабільності. **РСАДПЗ** взято курс на реалізацію моделі трирівневої системи забезпечення безпеки: зміцнення та розвиток національних збройних сил кожної держави-члена; створення в рамках **РСАДПЗ** компактних регіональних об'єднаних сил швидкого реагування “Щит півострова” (25 тис. осіб) та єдиної системи ППО; зміцнення військово-політичних відносин з ключовими центросиловими державами світу (насамперед США та західноєвропейськими країнами), важливим елементом якого є укладання низки двосторонніх угод про оборону та співробітництво.

Члени **РСАДПЗ** виступають за всеохопне та справедливе розв'язання Близькосхідного конфлікту та Палестинської проблеми на основі резолюцій РБ ООН № 242 та № 338, а також за створення Палестинської держави. Важливим напрямом діяльності **РСАДПЗ** стала боротьба з міжнародним тероризмом.

Літ.: *Міжнародні організації* : навч. посіб. / за ред. О. С. Кучика. – 2-ге вид. – К. : Знання, 2007; *Ломагин Н. А.* Международные организации: Теория и практика деятельности / Н. А. Ломагин. – М. : [б. и.], 2006; *Циганкова Н.* Міжнародні організації : навч. посіб. / Н. Циганкова, О. Гордеева. – К. : КНЕУ, 2001.

Шамраєва В.М.

РАХУНКОВА ПАЛАТА – одна з установ Європейського Союзу. **РП** заснована в 1975 р., розміщується в Люксембурзі, виконує особливі завдання щодо контролю за фінансами ЄС. Її функції полягають у нагляді за належним та ефективним використанням фондів ЄС, контролі за належним фінансовим уп-

равлінням та правильністю дій управлінських (адміністративних) структур, а також в інформуванні інституцій ЄС та громадськості шляхом опублікування об'єктивних звітів.

Питання організації та діяльності Р.П. регулюються Договором про Європейський Союз (ДЄС), Договором про функціонування Європейського Союзу (ДфЄС), іншими правовими актами.

Р.П. (ст. 287 ДфЄС) перевіряє звітність про всі надходження та видатки ЄС, а також звітність про всі надходження та видатки всіх органів, служб та агенцій, заснованих Союзом, тією мірою, якою відповідний засновницький документ не виключає таку перевірку. Висновок про достовірність звітності та правомірність і правильність всіх трансакцій, що є основою звітності і який публікується в Офіційному віснику Європейського Союзу, **Р.П.** надає Європейському Парламенту та Раді. Цей висновок може доповнюватися окремими оцінками кожної основної діяльності ЄС.

Р.П. перевіряє, чи всі надходження отримано та чи всі видатки здійснено законно та правильно, а також чи було управління фінансами раціональним. При цьому **Р.П.** звітує окремо по кожному випадку невідповідності. Аудит надходжень здійснюється на основі визначених як таких, що мають бути сплачені, так і фактично сплачених Союзом сум, аудит видатків – на основі як взятих на себе зобов'язань, так і здійснених платежів. Ці аудити можуть проводитися до закриття звітності відповідного фінансового року. Аудит здійснюється на основі облікової документації та, якщо необхідно, проводиться на місці в інших інституціях ЄС, у приміщенні будь-якого органу, служби або агенції, які управляють надходженнями або видатками від імені Союзу, а також у державах-членах, включаючи перевірки у приміщеннях будь-якої фізичної або юридичної особи, що отримує платежі з бюджету. Аудит у державах-членах здійснюється з підтриманням зв'язку з національними аудиторськими органами або, якщо вони не мають необхідних повноважень, разом з компетентними національними підрозділами. **Р.П.** та національні аудиторські органи держав-членів співпрацюють у дусі довіри, зберігаючи свою незалежність. Ці органи або

підрозділи інформують **Р.П.** про те, чи мають вони намір брати участь в аудиті.

Інші установи ЄС, будь-які органи, служби або агенції, що управляють від імені ЄС надходженнями або видатками, будь-яка фізична або юридична особа, що отримує платежі з бюджету, та національні аудиторські органи або, якщо вони не мають необхідних повноважень, компетентні національні підрозділи на запит **Р.П.** передають їй будь-які документи або інформацію, необхідну для виконання її завдань.

Право доступу **Р.П.** до інформації, яка утримується Європейським інвестиційним банком щодо його діяльності в управлінні надходженнями та видатками Союзу, регулюється угодою між **Р.П.**, Банком та Комісією. Навіть за відсутності угоди Палата має доступ до інформації, необхідної для аудиту видатків та надходжень Союзу, що управляються Банком.

Р.П. складає річний звіт після завершення кожного фінансового року. Звіт направляється до інших установ Союзу та публікується в Офіційному віснику Європейського Союзу разом з відповідями цих установ на зауваження **Р.П.** Палата може також в будь-який час подавати зауваження, зокрема у формі спеціальних звітів, з певних питань та надавати висновки на запит однієї з інших установ Союзу. **Р.П.** ухвалює річні звіти, спеціальні звіти або висновки більшістю своїх членів. Проте вона може створити внутрішні палати для того, щоб ухвалювати певні категорії звітів або висновків згідно з умовами, встановленими її Регламентом.

Р.П. допомагає Європейському Парламенту та Раді виконувати їх повноваження щодо контролю за виконанням бюджету, а також розробляє свій Регламент, який потребує схвалення Радою.

До складу **Р.П.** входить по одному громадянину від кожної держави-члена. Її члени є цілком незалежними у виконанні своїх обов'язків у загальних інтересах Союзу. Члени **Р.П.** добираються з-поміж осіб, що належать або належали у своїх відповідних державах до органів зовнішнього аудиту або мають спеціальну кваліфікацію для таких посад. Їх незалежність має бути поза сумнівом.

Члени **Р.П.** призначаються строком на 6 років. Рада після проведення консультацій з Європейським Парламентом ухвалює особовий склад членів, сформований згідно з пропозиціями кожної держави-члена.

Строк перебування на посаді членів Рахункової Палати може поновлюватись. Члени **Р.П.** обирають зі свого складу Голову строком на три роки. Голова може бути обраний повторно.

Під час виконання своїх обов'язків члени **Р.П.** не звертаються за вказівками та не приймають їх від будь-якого уряду або будь-якого іншого органу. Члени **Р.П.** утримуються від будь-яких дій, несумісних з їхніми обов'язками. Під час перебування на посаді вони не можуть займатися будь-якою професійною діяльністю, оплачуваною або неоплачуваною. Приступаючи до виконання своїх обов'язків, члени **Р.П.** урочисто присягають під час виконання та після закінчення строку своїх повноважень поважати обов'язки, що випливають з посади, зокрема обов'язок поводитися чесно та розважливо щодо надання згоди на певні призначення або пільги після закінчення строку їхніх повноважень.

Крім звичайної заміни або смерті, обов'язки члена **Р.П.** закінчуються, коли він іде у відставку або коли його примусово звільняють за рішенням Суду. Посада, вакантна внаслідок цього, заповнюється на залишок строку перебування на посаді члена **Р.П.** Крім випадків примусового звільнення з посади, члени Палати продовжують обіймати посади, доки їх замінять. Члена **Р.П.** може бути позбавлено посади або його права на пенсію чи на інші аналогічні виплати, лише якщо Суд за поданням **Р.П.** встановить, що її член вже не відповідає необхідним вимогам або не виконує зобов'язань, що випливають з його посади. Умови працевлаштування Голови та членів **Р.П.** та, зокрема, їхні заробітні платні, утримання та пенсії визначає Рада, яка також визначає будь-які виплати, що мають робитися замість винагороди.

До членів **Р.П.** застосовуються положення Протоколу про привілеї та імунітети ЄС, що застосовуються до суддів Суду Європейського Союзу.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2009. – 620 с. – (Серія “Б-ка держ. службовця у галузі європейської інтеграції”); Установчі договори Європейського Союзу (консолідовані версії) / пер. Держ. департаменту з питань адаптації законодавства ; за заг. ред. Олени Зеркаль – К. : Ніка-Прінт, 2010. – 416 с.; Brigit Laffan. Financial

Kotrol: The Court of Auditors and OLAF / Laffan Brigit // The Institutions of the European Union. Edited by John Peterson and Michael Shakleton. – Oxford University Press, 2006. – 390 p.

Грицяк І.А.

РЕГІОН ГЕОПОЛІТИЧНИЙ – політико-географічний та гео економічний багатовимірний простір, який має характерні географічні, економічні, політичні, військові, екологічні, соціокультурні особливості й взаємозв'язки, які у поєднанні з природними і соціально-історичними факторами визначають геополітичний вектор руху/розвитку. **Р.г.** утворюють кілька територіально та акваторіально наближених держав з усталеними політичними, військовими, конфесійними, економічними, етнічними та соціокультурними зв'язками з метою забезпечення колективної воєнно-політичної безпеки. Атрибути **Р.г.**: історична спадщина, соціально-економічна визначеність, соціально-етнічна спільність, спосіб життя, система цінностей та ідеалів, критерії якості життя, мовні та національні особливості.

Р.г. досліджують за трьома інтегральними блоками: функціональним, інституційним, територіальним. Функціональний інтегральний блок визначається географічним положенням, яке формує особливу “специфічність” регіону і в поєднанні з іншими складовими характеризується як геополітичне становище. Інституційний інтегральний блок утворюють інформаційно-правова база та система органів влади в регіоні. Територіальний інтегральний блок включає територію і акваторію, які складаються з континентальної території та її морської акваторії (за наявності). **Р.г.** з притаманними йому центрованістю, єдністю й цілісністю є частиною геостратегічного регіону та характеризується тисними і сталими політичними, економічними і культурними зв'язками.

Важливою є внутрішня структура і організація **Р.г.**, а саме: наявність геополітичних центрів різного ієрархічного рівня, розміщення продуктивних сил, транспортна та інші мережі, які визначають просторово-функціональний потенціал регіону.

Американський учений Саул Коен одним з перших обґрунтував зростання ролі геополітичних регіональних структур. Для аналізу **Р.г.**, динаміки їх розвитку та розвитку світової системи він запропонував використовувати

вати поняття “ентропія” (від грецького *en mathrope* – *перетворення*). Визначення рівня ентропії території здійснюється шляхом оцінки низки показників (природні ресурси, розвиненість інфраструктури, розвиток трудових ресурсів, монетарні та бюджетні показники, військовий потенціал, рівень впливу ідеології, менталітет тощо).

За рівнем ентропії С.Коен виділив чотири категорії **Р.г.**: з низьким рівнем ентропії (Північна Америка, Карибські країни, Західна Європа, Магриб, Позаконтинентальна Азія, Океанія); із середнім рівнем ентропії (Центрально-Східна Європа, Середній Схід, Хартленд); з високим рівнем ентропії (Південна та Східна Азія); з надвисоким рівнем ентропії (Африка на південь від Сахари, Південна Америка).

Р.г., в межах яких розташовані наддержави, а рівень ентропії є низьким або середнім, визначають рівновагу та подальший розвиток світової геополітичної системи. Вони мають значний вплив на інші регіони, наприклад через торгівлю, енергетичні ресурси, інвестиції, міжнародні зв'язки.

С.Коен зазначав, що **Р.г.** Центрально-Східна Європа (до якого входить й Україна) може стати своєрідними “воротами” взаємодії між Західною Європою та Євразією. Основна функція “воріт” полягає в стабілізації світової геополітичної системи, елементи якої стають більш взаємозалежними, вони покликані стимулювати глобальну економічну, соціальну і політичну взаємодію.

Україна є окремою складовою “регіону-воріт”, належить до європейського геопростору, вектор розвитку якої визначається лінією Європейський Союз – Росія. У соціально-економічному, політичному, екологічному й культурному відношеннях пріоритети України (Росія – Захід) детермінуються низкою факторів, визначальними серед яких є: глобалізаційні процеси, геополітичні особливості, воєнно-стратегічні та територіально-етнічні детермінанти, економічне співробітництво.

Щодо глобалізаційних процесів, то такі фактори, як розширення НАТО та ЄС, інтенсивний розвиток транскордонного та міжрегіонального співробітництва, конкуренція між європейськими країнами за українські ринки безпосередньо впливають на розвиток України. Геополітичні чинники дають підстави стверджувати, що географічне положення держа-

ви, наявність (або відсутність) природних ресурсів, близькість чи віддаленість від комунікацій, кліматичні умови впливають на її економіку, транспортну систему, зовнішньоекономічні та зовнішньополітичні орієнтири. Щодо воєнно-стратегічних та територіально-етнічних факторів, то система воєнних альянсів, чисельність, характер розміщення та конфігурація збройних сил, наявність або відсутність воєнних конфліктів поблизу України справляють вплив на розвиток її прикордонних територій.

Економічне співробітництво із сусідніми країнами стало для багатьох регіонів України важливим засобом подолання депресивності чи стагнації. В деяких прикордонних регіонах створено умови для їх подальшого орієнтування переважно на зовнішньоекономічні зв'язки із сусідніми країнами.

До факторів впливу окремої країни на формування шляхів розвитку **Р.г.** належать: геополітичне становище, яке включає територіальний простір (розташування, рельєф, клімат) країни; природні ресурси, технічний і екологічний рівень їх використання; рівень економічного розвитку, військової могутності; наявність і рівень розвитку комунікацій (транспортних та інформаційних) зв'язків; населення, його кількість, структура, освітній та професійний рівень; соціально-культурний рівень, національні особливості, імідж країни у світовій спільноті; політичний устрій та можливості його трансформації; рівень розвитку дипломатії. Оскільки факторів впливу у кожній країні чимало, а їх співвідношення в кожній конкретній ситуації є різним, то і можливості її впливу є величиною змінною. А це диктує необхідність внесення постійних коректив у міжнародну політику і врахування особливостей кожної конкретної країни.

Відмінності у стратегіях розвитку **Р.г.** значні, тому на сучасному етапі активно розвивається геополітична регіональна тектоніка, або структурна геополітика. Вона передбачає можливість утворення **Р.г.** за домінуючими проблемами розвитку.

Літ.: Бейдина Т. Е. Возможности геополитики в изучении малых региональных величин. – Режим доступа : <http://www.philosophy.nsc.ru/journals/humscience/>; *Геополітика* і національна безпека : слов. термінів / уклад. : Г. П. Ситник, В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжесв. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; *Дергачев В. А.* Геополитика. Русская геополитическая энциклопедия / В. А. Дергачев. – М. : [б. и.],

2010; *Медведев Н. П.* Политическая регионалистика / Н. П. Медведев. – М. : [б. и.], 2002; *Політологічний енциклопедичний словник* / упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенко. – Вид. 2-ге, допов. і переробл. – К. : Генеза, 2004; *Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти* : кол. моногр. / за ред. Ф. М. Рудича. – К. : МАУП, 2002.

Валентюк І.В.

РЕГУЛЮВАННЯ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ (regulation of interregional-cooperation; регулювати – лат. regulare “приводити до порядку, налагоджувати”) – особливий управлінський процес, за допомогою якого постійно підтримується встановлений порядок, гармонізується та укріплюється взаємодія економічних, політичних, соціальних та інших зв’язків між областями або державами, що входять до одного регіону.

Існують різні форми і механізми процесу регулювання міжрегіональної взаємодії (**РМВ**). До економічних форм відносять співробітництво регіонів шляхом їх участі в діяльності міжрегіональних асоціацій економічної взаємодії, спільну роботу в процесі реалізації великих інвестиційних проектів, що торкаються інтересів кількох регіонів, у тому числі в рамках державних цільових програм, двостороннє співробітництво шляхом укладання договорів і угод, участь у міжрегіональних виставках та ін.

Співробітництво регіональних систем може виражатися у взаємодії органів управління певної системи з органами управління чи суб’єктами інших регіональних систем господарювання.

В умовах тривалої глибокої економічної кризи міжрегіональне співробітництво розширює можливості регіональних органів управління щодо збільшення внутрішнього потенціалу регіонів, створює умови для більш ефективного вирішення регіональних проблем в економічній, соціальній і політичній сферах. Механізми реалізації двосторонніх угод як форми **РМВ** виражаються у створенні середовища для співробітництва окремих товаровиробників, допомоги підприємствам і установам регіонів в участі у виставках і ярмарках, розвитку інфраструктури, створенні торговельних домів, представництв, участі в круглих столах, конференціях.

Крім двостороннього співробітництва регіональних органів управління, воно може ви-

ражатися також у “прихованій” формі шляхом взаємодії великих суб’єктів господарювання. Однією з важливих форм **РМВ** є взаємодія підприємств і організацій різних регіонів країни. Така взаємодія здійснюється між підприємством (організацією), з одного боку, і центром регіональної системи, тобто органом управління регіоном, – з другого, чи між двома суб’єктами господарювання різних регіонів.

Такий механізм **РМВ**, як міжрегіональну економічну інтеграцію, слід розглядати як зближення, взаємопроникнення і зрощення відтворювальних процесів суб’єктів господарювання двох і більше регіонів, що перетворює їх на цілісний господарський механізм, міжрегіональну економічну систему, яка виступає кластерною складовою національного економічного простору.

Економічна інтеграція товаровиробників і підприємств сфери послуг значною мірою залежить від масштабу країни та економічної моделі, що панує в ній, сегментування споживчого ринку, від здатності транспортної та іншої інфраструктури забезпечувати ці процеси. Вона, як правило, позитивно позначається не тільки на економічних показниках окремих підприємств, але і на виробничій, а також на інших підсистемах регіональної системи в цілому.

Іншими напрямками розвитку **РМВ** можуть стати створення інфраструктури міжрегіональних ринків різних товарів, потужних міжрегіональних галузевих лізингових центрів, клірингових центрів, організація єдиних інформаційних мереж для взаємного інформування з найважливіших економічних і правових питань і т.ін.

Існуючі в Україні форми **РМВ** не вичерпуються перерахованими вище. Механізми горизонтального економічного співробітництва регіонів з розвитком у країні ринкових відносин, а також удосконаленням технологій будуть ускладнюватися і розширюватися. У найближчій перспективі можна чекати появи і розвитку таких нових форм, як створення міжрегіональних розрахункових систем, взаємодія регіонів у питаннях бюджетного планування, поява великих інвестиційних проектів на транспорті та в телекомунікаціях.

Значимість горизонтальних зв’язків регіональних систем для стійкості всієї системи “країна” в Україні досить велика. Суттєвий регіональний дисбаланс соціально-економічного та культурного розвитку в країні усклад-

нює проведення єдиної політики соціально-економічних перетворень, формування загальнодержавного ринку товарів і послуг, підвищує загрозу регіональних криз, дезінтеграцію національної економіки. Регіональні диспропорції гальмують забезпечення високих темпів економічного зростання на всій території держави.

У цілому **РМВ** підприємств виробничого і невиробничого секторів в Україні має позитивний характер як необхідний елемент збереження спільного економічного простору країни, що, у свою чергу, є однією з ознак стабільної держави. Однак можливість тих чи інших структур здійснювати хоча б частковий контроль відразу над кількома регіонами може бути використана і для досягнення інтересів окремих груп впливу, при цьому завдаючи шкоди суспільству в цілому. Врахування цього особливо важливе в період підготовки і проведення виборів і наступного за ними перерозподілу сфер впливу різних груп, що мають міжрегіональні інтереси.

Сучасний підхід до розвитку процесу **РМВ** та міжрегіональної інтеграції акцентує увагу на їх децентралізації. Зокрема, значна децентралізація ресурсів і підвищення рівня самостійності регіонів зможуть змінити їх ставлення до питань налагодження економічно обґрунтованих (а не лише політичних) горизонтальних зв'язків між собою, підштовхнути регіони до конструювання та використання нових механізмів взаємодії у розв'язанні таких проблем чи завдань, які привертають спільну увагу всіх учасників інтеграційного процесу.

Сьогодні взаємодія між регіонами є набагато слабшою, ніж взаємодія регіонів з державним центром, тобто централізація є значно сильнішою, ніж горизонтальні зв'язки. Однак практика господарювання з кожним днем все більше переконує в необхідності розвитку економічної та соціальної інтеграції по горизонталі, причому інтеграції на основі ефективніших принципів і механізмів прямих взаємодій регіонів. Акцент тут робиться не на звичних для економіки індивідуальних відносинах між окремими суб'єктами господарювання різних регіонів, а на комплексній, масштабній та проектній співпраці одночасно і органів влади загальнодержавного та регіонального рівнів, і суб'єктів господарювання. Вагомими гравцями у міжрегіональній інтеграції України могли б стати такі інституції,

як *асоціації міжрегіональної взаємодії*. Сьогодні в Україні укладаються угоди про співпрацю між областями, однак сфера їх дії обмежується обміном досвіду на рівні представників регіональних органів влади, організації представницьких і виставкових заходів. Результативність державної регіональної політики України може бути істотно підвищена за умови участі в міжрегіональних асоціаціях не лише представників регіональних органів влади, а й держави та бізнес-структур.

Літ.: *Нова державна регіональна політика в Україні* / за заг. ред. В. С. Куйбіди. – К. : Крамар, 2009; *Сторонянська І. З.* Організаційно-економічні основи міжрегіонального співробітництва прикордонного регіону (на прикладі західного регіону України) : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.10.01 / І. З. Сторонянська. – Львів, 2002. – 19 с.; *Матвієнко П.* Узагальнююча оцінка розвитку регіонів / П. Матвієнко // *Економіка України*. – 2007. – № 5; *Предборський В. А.* Трансформаційні протиріччя у регіональному вимірі як тінютворючі фактори розвитку / В. А. Предборський // *Формування ринкових відносин в Україні*. – 2006. – № 10 (65); *Стеченко Д. М.* Управління регіональним розвитком : навч. посіб. / Д. М. Стеченко. – К. : Вища шк., 2000; *Папп В. В.* Напрями формування соціально-економічних зв'язків регіональних суспільних систем / В. В. Папп // *Инвестиционные приоритеты эпохи глобализации: влияние на национальную экономику и отдельный бизнес* : материалы Междунар. науч.-практ. Интернет-конф., 5-6 марта 2009 г. – Режим доступа : www.confcontact.com/2009ip/pappVV.htm; *Кравців В. С.* Напрями активізації інтеграційних взаємодій у міжрегіональних економічних системах / В. С. Кравців, І. З. Сторонянська // *Економіка та підприємництво*. – 2010. – № 1; *Мамонова В. В.* Регіональний розвиток. Міжрегіональна та транскордонна співпраця. Ч. II : Модуль 8 : навч. посіб. / В. В. Мамонова ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – Х. : Видво ХарPI НАДУ "Магістр", 2009.

Фесенко Н.С.

РЕЖИМ БЕЗПЕКИ (англ. regime of security) – соціальні інститути, дії зацікавлених сторін (або прийняті набори дій), що управляють процесом забезпечення безпеки. Як і всі соціальні інститути, вони мають бути зразками поведінки або практикою, навколо якої концентруються очікування сторін. **Р.б.** припускає наявність суб'єктивного – людського фактору в процесі ухвалення того чи іншого рішення. Разом з тим він є гарантом виконання різних угод та домовленостей, які були узгоджені з метою за-

безпечення безпеки. **Р.б.** встановлюється державою або похідною від нього міжнародною організацією і поширюється на всі сфери людської життєдіяльності. Відповідно розрізняють поняття “**Р.б.** держави (об’єкта, установи)” та “міжнародний **Р.б.**”.

Р.б. держави (об’єкта, установи) – сукупність правових норм, прийомів і методів, орієнтованих на досягнення цілей безпеки. **Р.б.** передбачає встановлення: певного режиму таємності; пропускнуго режиму; порядку охорони території, зон, будівель, приміщень, комунікацій, споруд тощо; добір та підготовку кадрів, інші норми, які спрямовані на протидію зовнішнім і внутрішнім загрозам.

Р.б. є переходом державних органів до надзвичайних методів управління і особливих методів регулювання суспільних відносин у всіх галузях життя. **Р.б.** вводяться у разі підвищеної небезпеки для нормального функціонування держави та життя і здоров’я громадян або виникнення надзвичайних ситуацій. Надзвичайний стан вводиться лише за наявності реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунення якої іншими способами неможливе.

Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях у разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче від загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров’ю громадян, або в разі спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров’я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Мета, порядок та умови введення надзвичайного (особливого, посиленого, спеціального) **Р.б.** у будь-якій державі, види надзвичай-

них ситуацій, за яких вводиться надзвичайний державно-правовий режим, строк дії, гарантії конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах дії стану та інше передбачається спеціальними законами.

Нормативно-правові акти визначають обставини, які можуть зумовити введення **Р.б.**, а також: обґрунтування необхідності введення; межі території, на якій вводиться такий режим, час, з якого він вводиться, і строк, на який вводиться, та порядок його скасування; відповідні процедури щодо його впровадження, враховуючи рамки повноважень, які матимуть державні органи, до компетенції яких належить здійснення державного управління та забезпечення правового режиму; розробка повноважень, які можуть призвести до обмеження деяких громадянських прав. Будь-яка надзвичайна ситуація, що призвела до застосування **Р.б.**, підсилює необхідність чітко визначеної, спрямованої на подолання та ліквідацію негативних наслідків цієї ситуації поведінки органів державної влади та місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань і правоохоронних органів держави, підприємств, установ та організацій, юридичних осіб, людини і громадянина. Так, з метою своєчасного проведення роботи, пов’язаної із запобіганням надзвичайним ситуаціям техногенного та природного характеру і реагуванням на них Кабінет Міністрів України затвердив Положення про єдину державну систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру. Ця державна система складається з постійно діючих функціональних і територіальних підсистем і має чотири рівні: загальнодержавний, регіональний, місцевий та об’єктовий. Залежно від масштабів і особливостей надзвичайної ситуації, що прогнозується або виникла, може існувати один з таких режимів функціонування єдиної державної системи: режим повсякденної діяльності; режим підвищеної готовності; режим діяльності у надзвичайній ситуації; режим діяльності у надзвичайному стані. Упровадження надзвичайного **Р.б.** неодмінно спричиняє обмеження економічної, цивільної та політичної діяльності, а також деяких свобод громадян з метою подолання екстраординарних обставин, що призвели до небезпечної ситуації. За таких обставин певні обмеження можуть бути повністю виправданими.

Водночас існує небезпека використання **Р.б.** та введення безпідставних обмежень громадянських прав і свобод з метою нейтралізації політичних опонентів, перенесення дати проведення чергових виборів тощо, що було б набагато важче здійснити за нормальних обставин. Таким чином, **Р.б.** є сукупністю профілактичних, охоронних, захисних, ізоляційно-обмежувальних заходів (дій), які спрямовані на охорону важливих державних об'єктів, забезпечення суверенітету і територіальної цілісності держави, її конституційного ладу, громадської безпеки, законності та правопорядку, захисту населення в надзвичайних ситуаціях у мирний час та в умовах воєнного часу. Міжнародний **Р.б.** є обов'язковою складовою частиною міжнародних режимів щодо забезпечення комплексної безпеки. Під міжнародним **Р.б.** варто розуміти набір сформульованих або таких, що мають на увазі, принципів, норм, правил і процедур ухвалення рішень, що втілюють узгоджений погляд акторів стосовно тієї чи іншої сфери міжнародних відносин. Режими включають усі взаємодії міжнародних акторів у рамках тієї чи іншої сфери міжнародних відносин. Разом з тим режими часто визначають як міжнародні інститути, що функціонують відповідно до своїх формальних правил. Міжнародні режими потрібні не стільки для централізованої реалізації узгоджених рішень, скільки для створення атмосфери передбачуваності в міжнародних відносинах. За їх допомогою: встановлюють певні стандарти поведінки; забезпечують можливість дискусійних форумів; сприяють рівноправному інформаційному обміну, тим самим збільшуючи передбачуваність міжнародної поведінки. Виділяються два основних типи міжнародних режимів: міжнародні економічні режими і міжнародні режими безпеки. Міжнародні **Р.б.** не можуть ґрунтуватися виключно на силових відносинах. Скоріш вони тією чи іншою мірою доповнюють існуючі силові відносини. З цього випливає, що нерівний розподіл між державами комплексної потужності зумовлює асиметричний характер багатосторонніх механізмів забезпечення безпеки, особливо на регіональному рівні, а також ієрархічний характер сучасних міжнародних відносин у цілому. В рамках подібних режимів одні учасники досягають безпеки, інші – автономії. Сильніша держава забезпечує безпеку для менш сильних, підвищуючи

тим самим автономію ухвалення рішень; слабка регіональна держава отримує гарантії безпеки в обмін на обіцянку дотримуватись політичного курсу сильнішої держави.

Становлення та функціонування міжнародних **Р.б.** безпосередньо пов'язане з процесом реформування інститутів ООН, що відбувається впродовж останніх років. На порядку денному постає питання про вироблення нового механізму взаємодії ООН з регіональними структурами безпеки і військово-політичними утвореннями, які могли б сприяти виконанню поставлених завдань.

У цей час склалися міжнародні **Р.б.** двох типів: режими транспарентності і довіри, пов'язані переважно з інформаційно-комунікаційним обміном і забезпеченням відвертості та передбачуваності військової діяльності; обмежувальні режими (режими нерозповсюдження), що передбачають заборону або обмеження на певні види військової діяльності, виробництво або застосування деяких видів озброєнь і засобів озброєної боротьби.

Режими транспарентності і довіри. Змістовим аспектом функціонування міжнародних **Р.б.** є реалізація комплексу заходів щодо транспарентності та військової довіри. До заходів довіри в широкому розумінні відносять будь-які зусилля, спрямовані на зменшення невизначеності, яка викликає напруженість і підвищує вірогідність конфліктів. Технічний прогрес дає змогу полегшити розробку численних заходів довіри і безпеки, при цьому зусилля на глобальному рівні не виключають необхідності досягнення прогресу в реалізації регіональних, субрегіональних, дво- та односторонніх ініціатив.

До заходів транспарентності можна віднести публікацію національних військових стратегій і доктрин, "білих книг" з питань оборони, а також даних про військові бюджети і плани закупівлі озброєнь. Режим транспарентності у сфері військових витрат, збройних сил і озброєнь є найбільш розробленими та інституціоналізованими. Цей режим пов'язується із заходами стосовно регулювання і обмеження використання збройних сил і озброєнь та в перспективі здатний набути рис міжнародного режиму нерозповсюдження і контролю. Заходи транспарентності можуть бути реалізовані на основі поетапного підходу і поступового сходження від простих форм до складних, а також поширення заходів транспарентності від вій-

ської на інші сфери безпеки – економічну, екологічну, вирішення проблем біженців і боротьбу з незаконним обігом наркотиків, контрабандою, піратством та ін.

Обмежувальні режими (режими нерозповсюдження). Перспективи цих **Р.б.** пов'язані з подальшим розвитком режиму ядерного нерозповсюдження, включаючи ініціативи зацікавлених регіональних держав з удосконалення і зміцнення існуючих елементів режиму, функціонування Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, механізму багатосторонніх інспекцій МАГАТЕ, укладення Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань та інших угод з ядерного роззброєння, а також створення субрегіональних і регіональних зон, вільних від ядерної та інших видів зброї масового знищення.

Проблема зміцнення режимів нерозповсюдження стосується не тільки ядерної, хімічної та біологічної зброї, а й засобів їх доставки на великі відстані. Моніторинг звичайних озброєнь, сучасних військових технологій і технологій подвійного призначення – всі ці елементи нерозповсюдження і експортного контролю взаємопов'язані, взаємозалежні і мають діяти як єдина система обмежувальних режимів безпеки.

Україна, яка добровільно відмовилася від стратегічної ядерної зброї й зробила суттєвий внесок у цей процес шляхом ліквідації значної кількості такої зброї, має спрямовувати свою діяльність на виконання положень Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Черговим свідченням цього стала відмова у Києві на саміті з ядерної безпеки (Вашингтон, квітень 2010 р.) від запасів високозбагаченого урану. В умовах переформування існуючого **Р.б.** зусилля держави мають спрямовуватися на конкретизацію і формалізацію гарантій безпеки, що їх Україна отримала від ядерних країн, у відповідних міжнародних угодах. Важливим для забезпечення національної безпеки України є збереження режиму контролю над звичайними збройними силами в Європі. Україна має намагатися запобігти виникненню нових ліній поділу в Європі, сприяти усуненню нерівностей у можливостях держав і подальшому обмеженню наступальної зброї.

Літ.: *Закон України про правовий режим надзвичайного стану.* – Режим доступу : www.gada.gov.ua; *Про єдину державну систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техноген-*

ного та природного характеру : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 серп. 1998 р. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua; *Ситник Г. П.* Концептуальні засади забезпечення національної безпеки: навч. посіб. / Г. П. Ситник : у 3 ч. – Ч. 2. : *Методологічні основи державного управління національною безпекою / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов.* – К. : НАДУ, 2009; *Современная мировая политика: Прикладной анализ / отв. ред. А. Д. Богатуров.* – М. : Аспект Пресс, 2009; *Чмига В. О.* Діяльність органів державної влади у сфері цивільного захисту населення і територій : навч. посіб. / В. О. Чмига, Н. Г. Клименко, М. Г. Орел. – К. : НАДУ, 2008; *Хрусталева М. А.* Анализ международных ситуаций и политическая экспертиза. Очерки теории и методологии / М. А. Хрусталева. – М. : НОФМО, 2008.

Абрамов В.І.

РЕЖИМ НАЙБІЛЬШОГО СПРИЯННЯ (англ. Most-favoured-nation principle) – один з наріжних принципів торговельних відносин у рамках СОТ, згідно з яким країна-член цієї організації не може встановлювати дискримінаційні умови торгівлі з іншими членами СОТ. Вжиття національних заходів щодо регулювання зовнішньої торгівлі має однаковою мірою стосуватись усіх країн-членів СОТ, тобто якщо країна-член надає іншій країні будь-які переваги стосовно будь-якого товару, то вона повинна одразу ж і безумовно надати такі самі переваги аналогічним товарам інших країн. Зобов'язання щодо надання **Р.н.с.** стосується тарифів; будь-яких зборів, пов'язаних з імпортом чи експортом; методики застосування тарифів чи інших зборів; правил та формальностей, пов'язаних з операціями імпорту чи експорту; внутрішніх податків і зборів на імпортовані товари та законів, постанов і вимог, що впливають на їх продаж; застосування кількісних обмежень. Винятки, які не повною мірою відображають цей режим, допускаються лише в разі формування регіональних зон вільної торгівлі чи митних союзів країнами-членами СОТ, з метою запобігання несправедливій торговельній практиці або надання розвинутими країнами преференційного доступу до своїх ринків країнам, що розвиваються.

Літ.: *Репецький В. М.* Дипломатичне і консульське право : підручник / В. М. Репецький. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Знання, 2006 с.; *Ушаков Н. А.* Международное право / Н. А. Ушаков. – М. : Юристъ, 2000.

Розпутенко І.В.

РЕЛІГІЇ СВІТОВІ. Слово “релігія” походить від латинського “religio”, що означає “ритуали і віра”. Вона включає низку моральних норм, обрядів, культових дій, а також об’єднує людей у релігійні організації. Більшість сучасних **С.р.** має давнє коріння. В кожній стародавній цивілізації був свій культ або кілька культів.

С.р. іудаїзм виникла приблизно 3,5 тис. років тому в Палестині як релігійний світогляд єврейського народу. Нині вона має близько 15 млн послідовників не лише з числа етнічних євреїв. Закони іудаїзму відомі як десять заповідей, даних Богом Мойсею на горі Синай. Ці закони записані у Старому Заповіті-Біблії – головній книзі християнства. Святим письмом іудаїзму є Тора. Іудаїзм вплинув на інші релігії, які виникли з часом на цій території. До їх числа входять християнство, іслам і віра багаї (близько 7 млн послідовників). В іудейському храмі – синагозі – віруючі моляться три рази на день. Субота або Шабат – день відпочинку і молитв на згадку про те, що Бог, створивши світ за шість днів, на сьомий відпочивав. Християнство також є **С.р.** Кількість християн у світі – понад 2,1 млрд. Вони – послідовники Ісуса Христа, який проповідував близько 2 тис. років тому. Священна книга християн – Біблія – включає Старий Заповіт, який успадковано від іудеїв, і Новий Заповіт (Євангеліє), що містить опис життя Ісуса і основи його вчення.

Християнство поділене на католицизм, православ’я і протестантизм. Католики шанують Діву Марію. Главою католиків є Папа Римський. Світову релігію католицизму сповідують у країнах Європи, Австралії, в західних областях України. Православні вірять в єдиного Бога, який виступає в трьох ликах: Бог Отець, Бог Син, Бог Святий Дух. Найбільша кількість віруючих у Росії. В сучасному світі нараховується понад 2000 різноманітних напрямів протестантизму, що інколи докорінно відрізняються між собою віросповідними доктринами, обрядами та церковним устроєм.

Буддизм – одну з найдавніших **С.р.**, заснував Сідхартха Гаутама (Шак’ямуні), який народився індійським принцом. Одного разу, виїжджаючи з палацу, він побачив “чотири видовища”: старого каліку, хвору людину, труп, що розкладається, і відлюдника. Гаутама усвідомив сувору дійсність життя, що хворо-

би, старість і смерть неминучі. Тоді він відмовився від влади і залишив палац, щоб зайнятися медитацією і отримати відповіді на свої численні запитання. Під деревом бодхі він знайшов просвітлення та досягнув істину. Буддизм сповідують 376 млн людей в Індії, Бірмі, Непалі, Таїланді, Японії, Кореї, Шрі-Ланці.

Пророк Мухаммед заснував **С.р.** іслам у VII ст. Священна книга мусульман – Коран. Мусульмани вірять, що Коран був даний пророку Мухаммеду через архангела Гавриїла. **С.р.** іслам вшановує єдиного бога Аллаха. Слово “іслам” означає “мир і послух Господу”. Послідовниками Ісламу є 1,3 млрд осіб.

У кожній релігії світу деяким дням надається особливе значення. Для християн це день народження Христа – Різдво. Великдень – день воскресіння Ісуса Христа після страсти на хресті, Трійця – зішестя Святого Духу. Для мусульман – це Уразабайрам, що символізує кінець поста під час Рамадана. Курбанбайрам позначає кінець хаджу, паломництва до Мекки. Іудеї відзначають новий рік святом Рош Ха-Шана, який, за їх повір’ям, був днем створення світу. Йом-Кіпур – день молитв прощення за скоєні помилки. Індуси відзначають кілька свят: дівалі – фестиваль вогнів – свято перемоги добра над злом, Дуссера – свято перемоги Рами в бою з царем демонів Раваною. Буддисти відзначають день народження Будди – Буддха-Пурніма. Дати обчислюють за місячним циклом. Разом з тим для сучасної західної цивілізації характерне зниження інтересу до релігії серед широких верств населення, особливо серед технічної інтелігенції. В розвинених країнах знижується відвідуваність храмів, зменшується кількість проведених обрядів, збільшується кількість тих, хто зараховує себе до агностиків або атеїстів, навіть у віруючих релігія втрачає своє панівне становище.

Як правило, в країнах з високими економічними показниками рівень релігійності відносно низький, хоча існують деякі винятки, найпомітнішими з яких є США і ісламські країни. Зовсім інша ситуація в країнах, що розвиваються: як правило, чим бідніша країна, тим важливіша для населення релігія. В ісламських країнах, таких як Іран, Судан, Пакистан та Саудівська Аравія, діє шариат, за яким відмова від ісламу розцінюється як зрада і карається стратою.

Багато критиків атеїзму стверджують, що останній є своєрідною формою релігії або віри. Твердження “Атеїзм є віра” базується на тому, що заперечення існування вищих сил вимагає впевненості в їх відсутності. Досить складно визначити кількість атеїстів у всьому світі. Також учасники опитувань можуть по-різному розуміти термін “атеїзм” і відмінності між атеїзмом, нерелігійними віруваннями, неатеїстичними релігіями та духовними практиками. Крім того, в деяких релігійних країнах люди намагаються не демонструвати свої атеїстичні погляди з метою уникнути дискримінації та переслідувань. На 2005 р. перше місце в списку 50 найбільш атеїстичних країн світу, складеному американським коледжем Пітцер, займає Швеція (45 – 85% жителів є атеїстами). За нею йдуть В’єтнам (81%), Данія (43–80%), Норвегія (31 – 72%), Японія (64 – 65%), Чехія (54 – 61%), Фінляндія (28 – 60%), Франція (43 – 54%), Південна Корея (30 – 52%) і Естонія (49%).

Літ.: Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004; *Релігієзнавство* : підручник / за ред. В. І. Лубського, В. І. Теремка. – К. : Видавн. центр “Академія”, 2000; Черній А. М. Релігієзнавство : навч. посіб. / А. М. Черній. – К. : Академвидав, 2003.

Кальниш Ю.Г.

РЕФОРМА ВОСННА – комплекс цілей та заходів, які передбачають низку взаємопов’язаних та узгоджених за часом кількісних і якісних змін збройних сил, інших пов’язаних з їх діяльністю складових *сектору безпеки*, органів *військового управління*, які здійснюються за рішенням вищих органів державної влади та зумовлені новими завданнями держави щодо забезпечення *національної безпеки*, появою новітніх видів озброєння, засобів та способів збройної боротьби, економічними міркуваннями, зміною геополітичної обстановки, ролі та місця держави у світі, іншими чинниками.

Основні цілі та завдання **Р.в.** знаходять правове закріплення в законах, концепціях, воєнних доктринах, стратегіях, військових статутах та інших керівних документах з питань забезпечення національної безпеки. Досить часто її здійснення передбачає зміни в системі політичного та військового управління, передусім уточнення і перерозподіл повноважень і відповідальності між політичною, адміністративною та оперативною (військо-

вою) складовими вказаного управління. При цьому зміни, які мають відбутися у процесі **Р.в.**, мають бути органічно вбудовані в процесі політичних, суспільних та економічних перетворень і бути спрямованими передусім на підвищення ефективності функціонування *системи забезпечення національної безпеки*. У такому разі належним чином обґрунтовані та своєчасно проведені **Р.в.** значною мірою забезпечують не тільки уникнення (запобігання) підвищення рівня воєнної загрози, а й загрози застосування збройної сили у внутрішньополітичних конфліктах. У сучасних умовах проведення ефективної **Р.в.** в Україні передбачає розробку та виконання низки керівних документів, зокрема: Стратегії національної безпеки, Воєнної доктрини та Стратегії воєнної безпеки України (складова частина Стратегії національної безпеки), які визначають напрями запобігання реальним і потенційним загрозам національній безпеці України у воєнній сфері та їх нейтралізації; Стратегічного оборонного бюлетеня (концептуального довгострокового програмного документа з реформування та розвитку Збройних Сил України); Державних програм розвитку Збройних Сил України та інших військових формувань (можуть включати кілька цільових програм, зокрема Державну комплексну програму реформування і розвитку Збройних Сил України та Державну програму розвитку озброєння та військової техніки Збройних Сил України, розрахованих, як правило, на п’ятирічний період), що розробляються центральними органами виконавчої влади, які здійснюють керівництво військовими формуваннями, з метою визначення перспективних цілей, завдань та практичних заходів організаційно-технічного і соціально-економічного характеру щодо розвитку відповідних військових формувань, з урахуванням визначених строків планування та основних орієнтовних показників забезпечення матеріальними, фінансовими і людськими ресурсами у сфері оборони. Указані документи значною мірою розробляються (уточнюються) в процесі оборонного планування – складової частини стратегічного планування забезпечення національної безпеки, що здійснюється у встановлені чинним законодавством строки з метою забезпечення необхідного рівня обороноздатності держави шляхом обґрунтування перспектив розвитку Збройних Сил України та інших

військових формувань з урахуванням характеру загроз у воєнній сфері та економічних можливостей держави, із зазначенням конкретних заходів, виконавців та термінів їх реалізації.

Чинним законодавством України визначені напрями діяльності, функції та повноваження суб'єктів забезпечення національної безпеки щодо розробки та здійснення **Р.в.** Зокрема, до повноважень Верховної Рада України належить питання щодо визначення загальної структури, чисельності, функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, створених відповідно до законів України. Загальне керівництво розробкою та проведенням **Р.в.** здійснює Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України і Голова Ради національної безпеки і оборони України, яка вносить Президентові України пропозиції щодо уточнення Стратегії національної безпеки України та Воєнної доктрин України.

Літ.: Конституція України // Відом. Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141; Закон України про основи національної безпеки // Відом. Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351 (зі змінами); Закон України про організацію оборонного планування // Відом. Верховної Ради України. – 2005. – № 4. – Ст. 97; *Военный энциклопедический словарь* / гл. ред. комиссии Н. В. Огарков. – М. : Воениздат, 1983; *Міжнародна і національна безпека: Короткий словник термінів* / уклад. : Г. П. Ситник (кер. твор. кол.), В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжєєв ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : Центр навч. л-ри, 2004; *Абдурахманов М. И.* Геополитика, международная и национальная безопасность : словарь-справочник / М. И. Абдурахманов, В. А. Баришполец, В. Л. Манилов. – М. : Пробел, 1999; *Ситник Г. П.* Державне управління національною безпекою (теорія і практика) : монографія / Г. П. Ситник. – К. : НАДУ, 2004; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010.

Ситник Г.П.

РИМСЬКИЙ КЛУБ – міжнародна неурядова організація, заснована в 1968 р. за ініціативою італійського менеджера і громадського діяча Ауреліо Печчеї і американського вченого Олександра Кінга. Зареєстрована на підставі швейцарського законодавства. Об'єднує близько 100 представників різних професій (економістів, політологів, митців, підприємців, представників міжна-

родних організацій, журналістів) з понад 50 країн світу. Крім дійсних членів, є почесні і асоційовані члени клубу.

Свою діяльність **Р.к.** розпочав із зустрічі в Академії Деї Лінчен у Римі, звідки походить і назва організації. Штаб-квартира **Р.к.** розміщена в Парижі. **Р.к.** не має штату і формального бюджету. Його діяльність координується виконавчим комітетом із 12 осіб. Посаду президента клубу послідовно займали А.Печчеї, А.Кінг, Дієс-Хохлайгер. До складу **Р.к.** входить 30 національних асоціацій, які ведуть в своїх країнах пропаганду концепцій клубу та роблять внесок у глобальні дослідження **Р.к.** В Україні діє Українська асоціація **Р.к.** – громадська організація, діяльність якої спрямована на популяризацію в українському суспільстві ідей “**Р.к.**” та їх розвиток в умовах викликів, що постали перед Україною; формування сучасної стратегії розвитку України в контексті глобалізації та європейського цивілізаційного вибору, сприяння впровадженню в Україні принципів “сталого (збалансованого / гармонійного) розвитку” та “екосоціальної ринкової економіки”; підтримку процесу постіндустріальної модернізації України. Дійсними членами клубу в різні часи було і є чимало видатних державних, політичних і громадських діячів, бізнесменів і науковців, зокрема король Іспанії Хуан Карлос I і королева Софія, королева Нідерландів Беатріче, колишні президенти: СРСР – Михайло Горбачов, Чехії – Вацлав Гавел, Німеччини – Ріхард фон Вайцзекер, Південної Африки – Клерк де Фредерік, Фінляндії – Мауно Койвісто; колишній голова Комісії Європейського Союзу Жак Делор і генеральний директор ЮНЕСКО Коїширо Мацуура, колишні прем'єр-міністри низки країн, представники бізнесових кіл та наукового співтовариства, в тому числі президент Національної академії наук України Борис Патон. На середину 2007 р. **Р.к.** нараховував 79 дійсних членів з 35 країн, а також 36 асоційованих членів (в тому числі громадянин України – Віктор Вовк). До його складу входить український економіст з діаспори Богдан Гаврилишин.

Головним завданням **Р.к.** із початку його заснування було сприяння шляхом підготовки та розповсюдження доповідей, швидшому і глибшому вивченню глобальних проблем розвитку людства, привернення до них уваги світової громадськості та використання

всіх наявних знань для пошуку шляхів вирішення назрілих проблем. А.Печчеї сформулював “Основні цілі людства”, які виклав у своїй книзі “Людські якості”. Він визначив шість, “стартових” цілей діяльності Клубу: зовнішні межі планети, тобто те, що людина у своїй діяльності має виходити з можливостей природи, що її оточує, не доводячи її до крайньої межі; внутрішні межі самої людини, ідея якої полягає в удосконалюванні людини, розкритті її нових потенційних можливостей; культурна спадщина народів – дбайливе ставлення до культурної спадщини та збереження унікальності різних культур; формування світового співтовариства, суть якого полягає в необхідності переосмислення ідеї національної держави, щоб знайти шляхи для перетворення нинішньої світової системи у світове співтовариство; охорона навколишнього середовища, основний зміст якої зводиться до проблеми розміщення на планеті людей, чисельність яких через кілька десятків років стане вдвічі більшою від нинішньої; реорганізація виробничої системи через з’ясування філософських причин економічних проблем і моделювання економічної системи майбутнього для забезпечення населення планети, чисельність якого безупинно зростає.

Для досягнення цілей **Р.к.** організовує численні зустрічі з представниками різних держав різних верств населення. При цьому Клуб визначає тільки тему доповіді і гарантує фінансування наукових досліджень, не впливаючи ні на процес виконання роботи, ні на її результати. Члени **Р.к.** й виконавці теми користуються повною свободою дій. Отримавши готову доповідь, **Р.к.** розглядає її і затверджує, зазвичай під час щорічної конференції. Обговорення відбуваються в присутності представників громадськості, науки, політичних кіл, преси в різних країнах. Перша доповідь **Р.к.** була підготовлена професорами з США Д.Медоузом і Дж.Форрестером у вигляді математичної моделі науково-технічного прогресу на засадах урахування таких взаємозалежних змін, як капіталовкладення, використання ресурсів, забруднення середовища, виробництво продуктів споживання. Доповідь, і особливо її висновки, викликали світову сенсацію. Концептуальні засади уявлень **Р.к.** були орієнтовані на певні соціо-економічні зміни в існуванні людства, що дало б змогу зберегти природу такою, якою вона є.

Згодом члени **Р.к.** представили ґрунтовні доповіді, які підсумовували результати досліджень у галузі глобальних проблем людства і пропонували шляхи виходу з кризового становища, в якому воно опинилося. Серед них – доповідь М.Месаровича (США) та Е.Пестеля (Німеччина) “Людство на поворотному рубежі”, Е.Ласло (США) “Цілі людства”, Б.Гаврилишина “Путівники в майбутнє: до більш ефективних суспільств” та ін. Творчість членів Клубу суттєво вплинула на світову суспільну думку і оцінку “стану справ” у глобальному масштабі. Діяльність **Р.к.** сформувала певну межу між попереднім (до ідей членів клубу) і подальшим (починаючи з доповідей **Р.к.**) розумінням відносин людини і природи. Стало очевидним, що настав такий момент в існуванні техногенної цивілізації, коли в прогнозах соціо-економічного і культурного розвитку людства слід виходити не з абстрактно безмежних можливостей людини, а зі стану природного середовища. Саме завдяки творчості **Р.к.** екологічні проблеми набули величезного міжнародного суспільного резонансу.

Доповіді членів клубу заклали теоретичні і світоглядні основи формування екологічної свідомості як глобальної, як планетарного явища. Велике значення мала публікація в 1972 р. найбільш знаменитої доповіді **Р.к.** “Межі зростання” щодо довгострокових наслідків глобальної тенденції до збільшення чисельності населення планети, промислового і сільськогосподарського виробництва, споживання природних ресурсів й забруднення довкілля. Доповідь викликала великий суспільно-політичний резонанс у світі й заклала основу сучасної концепції “сталого розвитку”, була перекладена більш ніж на 30 мов і видана загальним накладом понад 12 млн примірників. У тісному співробітництві з багатьма науковими центрами в травні 2008 р. **Р.к.** розробив нову трирічну програму “Новий шлях світового розвитку”, в якій визначив основні напрями діяльності до 2012 р. За час своєї діяльності **Р.к.** підготував 33 доповіді з широкого кола питань світової проблематики та майбутнього людства, більшість з яких отримала серйозний суспільний і політичний резонанс.

Літ.: Гаврилишин Б. Дорогокази в майбутнє / Б. Гаврилишин ; пер. з англ. Л. Л. Лещенко. – К. : Основи, 1993; Кремень Т. В. Історія створення, цілі та завдання Римського клубу / Т. В. Кремень //

Практ. філософія. – 2001. – № 3 (4); *Пределы роста*. Доклад по проекту Римского клуба “Сложное положение человечества” / Д. Х. Медоуз, Д. Л. Медоуз, Й. Рендерс, В. В. Беренс. – М. : [б. и.], 1991; *Печчеи Аурелио*. Человеческие качества / Аурелио Печчеи. – М. : Прогресс, 1985.
Красівський О.Я.

РИНОК ПРАЦІ В ЄС – складова частина єдиного внутрішнього ринку ЄС. Основними рисами **Р.п.ЄС** є: *вільне переміщення робочої сили*, система соціального забезпечення і соціального захисту, сприяння професійній мобільності, взаємодія у сфері підготовки кваліфікованих кадрів. Трудящі ЄС мають рівний ступінь соціального захисту незалежно від статусу підприємства, а незайняті отримують соціальну допомогу. Справжньому об'єднанню ринків праці сприяє *Європейська служба зайнятості* у співпраці з національними бюро.

Р.п.ЄС є важливим фактором соціально-політичного життя Європи. Дані Євростату – статистичного комітету Європейського Союзу, розміщеного в Люксембурзі, створюють базу для аналізу його стану і тенденцій розвитку. Основним їх джерелом є обстеження робочої сили, що регулярно проводяться починаючи з 1966 р. за єдиною методикою, яка узгоджується між країнами-членами Союзу, що забезпечує порівняння отриманих результатів. Крім того, на основі національних даних про зареєстроване безробіття щомісячно розраховується рівень безробіття як у цілому по Європейському Союзу, так і по всіх країнах-членах (ці показники можуть відрізнитися від розрахованих національними органами статистики коефіцієнтів безробіття через відмінності у визначеннях і методах розрахунку).

Метою обстеження робочої сили є отримання інформації про населення у віці трудової активності (15–64 років), що розпадається на три групи: економічно зайнятих, безробітних та економічно неактивних. У ці категорії включають лише осіб 15 років і старше, що проживають у приватних (неколективних) домогосподарствах. Особи, які виконують військовий обов'язок (призвані на строкову службу), до них не включаються. Концепція та визначення, що використовуються при проведенні обстеження, розроблені відповідно до рекомендацій *Міжнародної організації праці* (МОП). Економічно зайнятими вважаються ті, хто в період (тиждень) обстеження виконував

будь-яку роботу за винагороду або для отримання доходу хоча б 1 год на тиждень або був тимчасово відсутній на роботі. У групу працюючих за наймом включають також професійних військовослужбовців (крім мобілізованих на строкову службу). Крім того, економічно зайнятими вважаються і ті, хто виконує роботу (без оплати) на сімейному підприємстві або в домашньому господарстві з виробництва продукції, призначеної (повністю або частково) для реалізації, а також самозайняті.

До безробітних починаючи з 2001 р. відносять людей у віці 15–74 років (раніше – 15 років і старше), для яких одночасно виконуються три умови: вони не мали роботи (прибуткового заняття) протягом тижня обстеження, тобто не працювали (не менше ніж 1 год на тиждень) і не мали роботи; були здатні приступити до роботи (прибуткового заняття) до закінчення двох тижнів після обстеження; активно шукали роботу (прибуткове заняття), тобто здійснювали спеціальні дії щодо її пошуку протягом чотирьох тижнів, що закінчуються тижнем обстеження, або вже знайшли роботу, але приступлять до неї пізніше, проте в межах трьох місяців після тижня обстеження.

Економічно зайняті і безробітні в сумі утворюють економічно активне населення (робочу силу). Решта населення робочого віку вважається економічно неактивним.

Обстеження робочої сили дає різнобічний опис економічно активного і неактивного населення країн Європи за статтю, віком, рівнем освіти, сферою праці, тривалістю робочого тижня, тривалістю пошуку роботи і т.ін. Для характеристики ринку праці розраховуються коефіцієнти зайнятості (відсоток зайнятих певних вікових груп від загальної чисельності цієї вікової групи) і коефіцієнти безробіття (відсоток безробітних від загальної чисельності економічно активного населення певного віку). Безробіття серед молоді характеризується також співвідношенням чисельності безробітних у віці 15–24 років і загальної чисельності населення певного віку.

У формуванні **Р.п.ЄС** найбільш важливими є такі угоди: Паризький договір 1951 р., згідно з яким було засновано Європейське об'єднання вугілля і сталі, у якому були зафіксовані соціальні права робітників: часткове фінансування виплат при звільненні, при

професійній перепідготовці, працевлаштуванні, створенні альтернативних робочих місць при закритті сталеливарних заводів або скороченні вугледобування; права профспілок, гарантії проти необґрунтованого зниження зарплати і соціальних виплат, права трудящих-мігрантів; Римський договір 1957 р. про Євроатом, який скасував обмеження на доступ до кваліфікованої роботи за національним громадянством і включив положення про захист робітників і населення від загрози радіації; Римський договір 1957 р. про ЄС, який визначив права всіх робітників-мігрантів на рівну оплату за рівну працю чоловіків і жінок, прагнення гармонізувати національні системи страхування, розвиток діалогу між трудом і капіталом; Єдиний європейський акт (ЕЕА) 1986 р, який визначив правила гармонізації стандартів у сфері захисту здоров'я і безпеки на робочому місці; Маастрихтський договір 1992 р, який має додатковий Протокол із соціальної політики, що закріплює соціальні права трудящих, та соціальний діалог на європейському рівні між соціальними партнерами: Європейською конфедерацією профспілок (ETUC), Союзом конфедерацій промисловців і роботодавців в Європі (UNICE), Європейським центром підприємств за участю громадськості (СЕЕР). Соціальні партнери можуть ініціювати європейські домовленості (European agreements) в питаннях здоров'я, безпеки трудящих, рівності чоловіків і жінок, інтеграції осіб, які витіснені з Р.п.ЄС. Одноголосно мають прийматися рішення щодо захисту прав трудящих у зв'язку із закінченням трудового контракту.

У 1996 р. в ЄС був прийнятий перший європейський закон у рамках соціального партнерства – директива про відпустку по догляду за дитиною, у 1997 р. – директива ЄС про неповний робочий день, у 1999 р. – угода про термінові контракти та ін. Таким чином, спільний Р.п.ЄС регулюється відповідними угодами і передбачає: ліквідацію будь-якої дискримінації працівника на ґрунті громадянства в питаннях працевлаштування, зарплати та інших умов роботи та наймання; право проживати в країні, де оселився (лася) громадянин (ка) після звільнення разом з родиною, яка не втрачає це право і після смерті особи; боротьбу з дискримінацією через релігійні та інші переконання, інвалідність, вік чи сексуальну орієнтацію.

Разом з тим Р.п.ЄС перебуває в процесі подальшого розвитку. У 2004 р., коли відбулося масштабне розширення Євросоюзу, незважаючи на проголошене *вільне переміщення робочої сили*, лише три країни (Великобританія, Швеція, Ірландія) відкрили свої Р.п.ЄС для працівників із нових країн ЄС, частково обмеживши доступ до соціальних гарантій. У Австрії та Німеччині для працівників, що приїжджають з інших країн ЄС, потрібен спеціальний дозвіл на роботу. У Бельгії Р.п.ЄС відкритий, але лише в тих галузях, де є кадровий дефіцит (список професій у кожному регіоні затверджується окремо). Такий самий принцип діє у Франції (для іноземців доступні вакансії у сферах будівництва, сільського господарства, громадського харчування, металообробки, торгівлі, охорони здоров'я). В Данії особам, що шукають роботу, слід отримати дозвіл на проживання, для чого потрібно мати конкретну пропозицію роботи або укладений контракт. У Великобританії дозвіл на роботу замінено платним реєстраційним сертифікатом (разом – 90 фунтів). Щоб претендувати на соціальні виплати, слід прожити на території Сполученого Королівства Великобританії мінімум два роки. У Фінляндії можна працювати без дозволу, але про початок своєї трудової діяльності слід протягом 14 днів повідомити місцеве Агентство зайнятості. У Німеччині громадяни нових країн ЄС можуть працювати лише на основі двосторонніх угод (сезонні роботи, спеціалісти за викликом). Окремі обмеження передбачені у сфері будівництва та суміжних галузях. Право на соціальні виплати надається після 12 місяців законного працевлаштування.

Літ.: *Ніколас Мусіс*. Усе про спільноти Європейського Союзу : пер. з англ. / Ніколас Мусіс. – К. : К.І.С., 2005; *Markus Jachtenbucht, Beate Kohler-Koch* (Hrsg.) *Europnache Integration 2, Auflage/2003*. Leske +Budrich., Optaden/Falkner, erda.1998: *EU Social policy (Policy) in 1990: Towards a Corporalist Policy Community*. – London, 1990; *Конституційні акти Європейського Союзу / упоряд. Г. Друзенко ; наук. ред. В. Посельський ; за заг. ред. Т. Качка*. – К. : Юстиніан, 2005. – Ч. 1; *Тоді Філіп*. Нарис історії Європейського Союзу : пер. з англ. М. Марченко / Філіп Тоді. – К. : АНОД ; К.І.С., 2001; *Фонтейн П.* Європа у 12 уроках : пер. з рос. / П. Фонтейн. – К. : ТОВ "Лік", 2005; *Як працює Європейський Союз: Досвід. інституцій ЄС*. – К. : ТОВ "Лік", 2005.

Діденко Н.Г.

РОЗВИТОК ВІДНОСИН МІЖ НАТО І УКРАЇНОЮ.

Відносини між НАТО і Україною офіційно розпочались в 1991 р., коли Україна приєдналась до Ради північноатлантичного співробітництва (на зміну якій в 1997 р. прийшла Рада євроатлантичного партнерства), відразу після відновлення незалежності внаслідок розпаду Радянського Союзу.

Кількома роками пізніше, у 1994 р., Україна стала першою з держав СНД, яка приєдналась до програми “Партнерство заради миру”. Країна одразу ж продемонструвала своє прагнення брати участь в забезпеченні євроатлантичної безпеки, підтримавши миротворчі операції на чолі з НАТО на Балканах протягом 1990-х рр.

У 1997 р. Україна і НАТО підписали Хартію про особливе партнерство. В цьому документі визнана важливість для європейської стабільності незалежної, стабільної і демократичної України. В Хартії вказані принципи і підходи до подальшого розвитку відносин Україна-НАТО і визначені сфери консультацій і співробітництва. Хартія також передбачає створення Комісії Україна-НАТО (КУН), покликаної очолити цю роботу.

З ухваленням Плану дій Украна-НАТО в листопаді 2002 р. були зроблені кроки з поглиблення і розширення відносин між Україною і НАТО, спрямованих на підтримку реформ, які здійснює Україна з метою євроатлантичної інтеграції.

На хвилі “помаранчевої революції” новообраний Президент України Віктор Ющенко в лютому 2005 р. був запрошений на саміт до штаб-квартири НАТО. Лідери країн-членів НАТО висловили одностайну підтримку амбіційного плану реформ нового Президента України і погодились переорієнтувати і зосередити увагу на співпраці між НАТО і Україною відповідно нових урядових пріоритетів. Двома місяцями пізніше, в квітні 2005 р., на засіданні КУН на рівні міністрів закордонних справ у Вільносі (Литва) члени Альянсу і Україна розпочали Інтенсифікований діалог щодо прагнення України до членства в НАТО. Вони також оприлюднили пакет короткострокових дій з посилення співпраці України і НАТО над ключовими реформами, важливе місце серед яких займала боротьба з корупцією і розвиток демократії.

На Бухарестському саміті в квітні 2008 р. лідери країн Альянсу погодились з тим, що

Україна в майбутньому зможе стати членом НАТО.

У серпні 2009 р. була підписана “Декларація про доповнення Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО”. Вона визначила КУН головну роль у сфері поглиблення політичного діалогу і співпраці, а також у підтримці реформ в Україні, пов’язаних з її прагненням членства.

У 2010 р. уряд новообраного Президента України Віктора Януковича дав зрозуміти, що він на цей момент не розглядає можливість вступу до НАТО, не може зберегти існуючий рівень співпраці з Альянсом і виконувати існуючі домовленості. Продовження політико-військового діалогу задля регіональної стабільності, практична підтримка операцій на чолі з НАТО і оборонна реформа були визнані головними завданнями співпраці між Україною і НАТО. Президент Янукович видав указ (1039/2010) про створення Комісії високого рівня з партнерства України з НАТО. Цей координаційний механізм допоможе у виконанні Україною річної національної програми та забезпечить координацію практичної співпраці з НАТО в інших сферах.

Основні етапи співробітництва: 1991 р. – Україна приєднується до Ради Північноатлантичного партнерства (пізніше отримала назву Рада Євроатлантичного партнерства). 1994 р. – Україна приєднується до програми “Партнерство заради миру” (ПЗМ). 1996 р. – Українські військові перебувають до складу сил з підтримки миру на чолі з НАТО в Боснії та Герцеговині. 1997 р. – в Києві відкривається Центр інформації і документації НАТО, перший на пострадянському просторі. У липні на саміті в Мадриді (Іспанія) члени Альянсу і Україна офіційно підписали Хартію про особливе партнерство і створили КУН. Україна створює свою дипломатичну місію при НАТО. 1998 р. – створена Спільна робоча група Україна-НАТО з оборонної реформи. 1999 р. – в Києві відкривається Офіс зв’язків НАТО, який покликаний координувати співпрацю у військовій сфері і допомогу з реформування оборонного сектору. У складі сил з підтримки миру на чолі з НАТО в Косові розгортається польсько-український батальйон. 2000 р. – у травні парламент України ратифікував “Угоду про статус збройних сил” у рамках ПЗМ. У вересні в Україні проходять

багатонаціональні навчання з реагування на катастрофи “Закарпаття 2000”. 2002 р. – у травні Президент України Леонід Кучма оголошує про те, що метою України є вступ до НАТО. На засіданні КУН в Рейк’явіку (Ісландія) міністри закордонних справ наголосили на своєму прагненні підняти відносини між Україною і НАТО на якісно новий рівень. У липні в Донецьку розпочато проєкт Цільового фонду ПЗМ з безпечної утилізації 400 000 протипіхотних мін. У листопаді у Празі (Чеська Республіка) на засіданні КУН на рівні міністрів закордонних справ ухвалено План дій Україна-НАТО. 2004 р. – в березні український парламент ратифікував угоду з НАТО “Про підтримку з боку країни, що приймає”. Україна підписала з НАТО угоду про стратегічні авіатранспортні перевезення. Восени члени Альянсу уважно стежать за політичними подіями в Україні, пов’язаними з президентськими виборами і “помаранчевою революцією”. Вони наголошують на необхідності чесних і справедливих виборів і відкладають засідання КУН на рівні міністрів, заплановане на грудень.

2005 р. – у лютому члени Альянсу запрошують новообраного Президента України Віктора Ющенка на саміт у штаб-квартиру НАТО. Вони висловлюють підтримку його амбіційних планів реформ і вирішують здійснювати співпрацю між НАТО і Україною відповідно до нових пріоритетів уряду.

Розпочато виконання проєкту Цільового фонду ПЗМ з ліквідації 133 тис. т звичайних боеприпасів, 1,5 млн одиниць легкої зброї і 1000 переносних зенітно-ракетних комплексів протягом 12 років.

У квітні на засіданні КУН на рівні міністрів закордонних справ у Вільнюсі (Литва) члени Альянсу і Україна розпочали Інтенсифікований діалог стосовно прагнення України до членства в НАТО і пакету короткострокових заходів зі зміцнення підтримки основних реформ. Відбувається обмін листами між НАТО і Україною з метою узгодження процедур підготовки шляху України до участі в операції “Активні зусилля”. У вересні в рамках Інтенсифікованого діалогу проходила низка робочих зустрічей на експертному рівні. У жовтні Україна проводить на своїй території багатонаціональні навчання з реагування на надзвичайні ситуації “Спільна допомога 2005”. У жовтні Північноатлантична рада прибуває до Киє-

ва для обговорення Інтенсифікованого діалогу з міністрами оборони і закордонних справ України. 2006 р. – у лютому в Хмельницькому відкрився Центр перепідготовки і соціальної адаптації. У березні Генеральний секретар НАТО вітає вільні і чесні парламентські вибори як такі, що зробили внесок у зміцнення демократії в Україні. У вересні, під час свого візиту до НАТО Прем’єр-міністр Віктор Янукович запевнив членів Альянсу в тому, що Україна продовжуватиме свою співпрацю з НАТО, але заявив, що український народ усе ще не готовий до можливого членства в НАТО. У жовтні український парламент ратифікував угоду “Про стратегічні авіатранспортні перевезення”. 2007 р. – перший український військовий корабель – фрегат “Тернопіль” прибув для участі в операції “Активні зусилля” (червень), якому на заміну прийшов корвет “Луцьк” (осінь). Україна надіслала своїх військових медиків на підтримку Групи з відбудови провінції в Афганістані. 2008 р. – на Бухарестському саміті в квітні лідери країн Альянсу одноставно заявили, що Україна в майбутньому стане членом НАТО. Україна надсилає два кораблі на підтримку операції “Активні зусилля” – фрегат “Сагайдачний” (літо) і “Тернопіль” (листопад). У грудні міністри закордонних справ погодилися посилити допомогу Україні в задоволенні вимог, пов’язаних з членством, використовуючи існуючу структуру Комісії Україна-НАТО, та розробляти Річну національну програму (РНП). 2009 р. – Україна підписує угоду про сухопутний транзит вантажів на підтримку МССБ (квітень). 21 серпня була підписана “Декларація про доповнення Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО”, що відображала рішення Бухарестського саміту і грудневого 2008 р. засідання міністрів закордонних справ. У листопаді корабель “Тернопіль” втретє бере участь (уп’яте для українського корабля) в операції “Активні зусилля 2010”. У лютому 2010 р. новий український уряд Президента Віктора Януковича вирішує продовжувати існуючу співпрацю з НАТО, але знімає з порядку денного питання членства країни в Альянсі. Також у лютому в Києві відбувається перша робоча зустріч Україна-НАТО з питань комп’ютерної безпеки, організована під егідою Спільної робочої групи Україна-НАТО з оборонної реформи. У травні Україна і Туреччина (як відпові-

дальний член НАТО) підписують “Меморандум про взаєморозуміння щодо обміну даними про повітряну обстановку”, метою якого є зменшення вірогідності конфліктів у повітряному просторі за рахунок мінімізації кількості потенційних порушень повітряних кордонів і оптимізації реагування на випадки захоплення і уgonу цивільних повітряних суден. У листопаді вшосте Україна надіслала свій військовий корабель до Середземного моря для участі в операції “Активні зусилля”.

2011 р. – в лютому Генеральний Секретар НАТО Андерс Фог Расмуссен відвідує з офіційним візитом Київ, де зустрічається з Президентом України Віктором Януковичем, іншими керівниками країни, з якими обговорює стан відносин між Україною і НАТО. Виступаючи перед співробітниками і студентами Київського національного університету ім. Т.Шевченка, Андерс Фог Расмуссен у своїй промові “Україна і НАТО – партнери в сфері безпеки” наголосив на прагненні НАТО продовжувати конструктивне і плідне співробітництво з Україною і готовності надавати допомогу в реформуванні її сектору безпеки і оборони. Генеральний секретар НАТО також висловив готовність Альянсу продовжувати з Україною діалог з питань енергетичної безпеки, обговорити її участь у можливій європейській системі протиракетної оборони, до якої може залучитися і Росія, а також запропонував українському уряду розглянути можливість участі України в антипіратській операції в Індійському океані та надіслати своїх інструкторів для підготовки афганських військовослужбовців і поліцейських.

Літ.: Sloan Stanley. NATO, The European Union, and the Atlantic Community / Stanley Sloan. – Lanham, 2005; Довідник НАТО. – Брюссель, 2006; NATO Topics. – Режим доступу : http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_37768.htm

Шульга В.В.

РОЗШИРЕННЯ ЄС (англ. EU Enlargement) – процес збільшення кількості держав-членів Європейського Союзу за рахунок вступу до нього нових країн. Процес європейської інтеграції розпочався 18 квітня 1951 р., коли перші шість держав-засновниць – Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург – підписали Паризький договір про створення Європейської спільноти вугілля та сталі.

У результаті шести успішних хвиль Р.ЄС кількість держав-членів ЄС збільшилася до 27. Перша хвиля відбулася 1 січня 1973 р., коли до ЄС приєдналися Велика Британія, Данія та Ірландія. Норвегія, яка також подавала заявку на вступ, не стала членом Спільноти через негативні результати національного референдуму (25 вересня 1972 р., 53,5% голосів “проти”). 1 січня 1981 р. членом ЄС стала Греція (друга хвиля), яка попри негативний висновок Європейської комісії, що вважала її “найменш готовою”, зуміла майстерно провести переговори про вступ і стати десятою державою-членом Європейської Спільноти. Третя хвиля Р.ЄС завершила процес європейської інтеграції держав Південної Європи, який розпочала Греція. 1 січня 1986 р. державами-членами ЄС стали Іспанія та Португалія, вступ яких був ускладнений низкою економічних, структурних та адміністративних проблем. У зв’язку із запровадженням внутрішнього самоврядування 1 лютого 1985 р. зі складу ЄС вийшла Гренландія (за результатами національного референдуму), яка як автономна територія Данії приєдналася разом з нею до Спільноти в 1973 р. У 1987 р. заявку на вступ подала північноафриканська країна Марокко, але вона була відхилена Радою через те, що не відповідала формальному критерію належності до Європейського континенту.

Р.ЄС четвертої хвилі відбулося вже після створення Європейського Союзу. 1 січня 1995 р. державами-членами Союзу стали Австрія, Швеція та Фінляндія. Норвегія, яка вдруге подавала заявку на вступ, знову не стала членом ЄС через негативні результати національного референдуму (28 листопада 1994 р., 52,2% голосів “проти”). П’ята хвиля Р.ЄС – безпрецедентна за масштабом і складністю передвступного етапу – відбулася 1 травня 2004 р., коли членами ЄС стали Естонія, Латвія, Литва, Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія, Мальта, Кіпр. Вперше державами-членами ЄС стали 8 посткомуністичних країн. Під час шостої хвилі Р.ЄС з 1 січня 2007 р. членами ЄС стали ще дві посткомуністичні країни – Болгарія та Румунія.

У результаті Р.ЄС кількість держав-членів ЄС досягла 27, а сам Союз перетворився на потужну геополітичну величину з територією понад 4 млн км², населенням понад 500 млн осіб та ВВП близько 13 трлн євро.

Відповідно до Договору про ЄС (ст. 49) будь-яка європейська країна, яка поважає цінності Союзу (ст. 2) та віддана їх поширенню, може подати заявку на набуття членства. Подання заявки на членство в ЄС є офіційним відправним пунктом тривалого і ретельного процесу, обов'язковою передумовою початку якого є встановлення тісних двосторонніх відносин країни-кандидата з ЄС. Заявка приводить у дію послідовну процедуру оцінювання ЄС, позитивні результати якої можуть завершитися запрошенням до вступу. Швидкість, з якою кожна країна просувається шляхом інтеграції, залежить виключно від її власного поступу в досягненні спільних цілей Союзу.

Про подання заявки на вступ повідомляється *Європейський Парламент* та національні парламенти. Держава, що подає заявку, надсилає її до Ради ЄС, яка після проведення консультацій з *Європейською Комісією* (надає офіційний висновок щодо країни-заявника) та отримання згоди Європейського парламенту, який діє більшістю складу своїх членів, одностайно приймає рішення про надання мандату на початок переговорів між державами-членами та країною-кандидатом. Предметом угоди між ними є умови приєднання та зумовлені ним зміни до засновницьких договорів ЄС. Угода надсилається для затвердження усім державам, що є договірними сторонами, згідно з їх національними конституційними вимогами.

Для вступу до ЄС будь-якій країні-кандидату необхідно відповісти чітко визначеним політичним, економічним та юридичним умовам, які були встановлені на саміті ЄС в Копенгагені в 1993 р. Рішенням засідання Європейської Ради в Мадриді в 1995 р. *Копенгагенські критерії* були доповнені вимогою наближення національних адміністративних та судових структур до європейських (так званий адміністративний критерій). Країни-кандидати також мають продемонструвати свою здатність виконувати зобов'язання, які випливають з членства, що потребує широкої підтримки громадян і політичної, економічної та технічної відповідності жорстким стандартам і нормам ЄС. У процесі переговорів перелік основних критеріїв вступу може доповнюватися. Досвід Р.ЄС на Схід в 2004 та 2007 р. засвідчив, що критерії вступу посткомуністичних країн були значно жорсткішими, ніж під час попередніх хвиль.

Перспектива набуття членства діє як потужний зовнішній стимул для проведення внутрішніх реформ у країнах, що бажають вступити до ЄС, оскільки успішний перехід до наступного етапу процесу європейської інтеграції можливий лише за умови повного виконання умов попереднього. Завдяки політиці ЄС щодо Р.ЄС, яка забезпечує ретельність та неухильність проведення передвступного етапу, вступ країни-кандидата до Союзу є вигідним для обох сторін.

Офіційними країнами-кандидатами на вступ до ЄС-27 є Хорватія, Чорногорія, колишня югославська республіка Македонія, Ісландія та Туреччина. Потенційними кандидатами ЄС визнає 4 західнобалканські країни: Албанію, Боснію і Герцеговину, Сербію та Косово, яким обіцяна перспектива набуття членства в порядку і в строки їх готовності. Усі країни Західних Балкан охоплені процесом стабілізації та асоціації, метою якого є поступове наближення до ЄС шляхом надання вільного доступу їх експортних товарів до єдиного внутрішнього ринку, а також фінансової допомоги Союзу для проведення необхідних реформ. Основою цього процесу є Угода про стабілізацію та асоціацію, яка являє собою договірні відносини між ЄС і кожною західнобалканською країною, що тягнуть за собою взаємні права і обов'язки. Увага цих угод зосереджена на повазі до основних демократичних принципів та ключових елементів єдиного ринку ЄС. За допомогою зони вільної торгівлі з ЄС і пов'язаних з нею сфер (правил конкуренції і надання державної допомоги, інтелектуальної власності тощо) і переваг (наприклад права на заснування бізнесу), а також шляхом проведення реформ, спрямованих на прийняття стандартів ЄС, цей процес дасть змогу економікам регіону інтегруватися до ЄС.

Літ.: Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; Копійка В. В. Європейський Союз : заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; Копійка В. В. Європейський Союз : історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; *European Union Enlargement* / ed. by N. Nugent. – New York, N.Y. : Palgrave Macmillan, 2004; *The Enlargement of the European Union* / ed. by M. Cremona. – Oxford : Oxford University Press, 2003.

Рудік О.М.

С

СВІТОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ТОРГІВЛІ (СОТ) (англ. – World Trade Organization, (WTO) – міжнародна організація, мета діяльності якої полягає у регулюванні торговельно-економічних відносин між її членами на глобальному рівні та контролі виконання укладених угод і домовленостей.

Після завершення Другої світової війни та активізації міжнародних торговельних зв'язків, зокрема трансатлантичних, держави почали створювати певні правила регулювання торгівлі та тарифів. У 1947 р. з метою полегшення та регулювання міжнародної торгівлі було розпочато переговори в межах Генеральної угоди з тарифів та торгівлі (ГАТТ, набула чинності в 1948). У 1995 р. було засновано СОТ як спадкоємицю ГАТТ на основі пакета угод Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів (1986-1994 рр.) та попередніх переговорів у рамках ГАТТ.

Уругвайський раунд був восьмим, найбільш представницьким раундом (117 країн) багатосторонніх торговельних переговорів в історії ГАТТ. Він розпочався в Уругваї у вересні 1986 р. і його завершення передбачалося до грудня 1990 р. Проте неможливість досягнення згоди між США і ЄС (особливо з Францією) щодо зменшення сільськогосподарських субсидій, відтермінувало його завершення до 1994 р. Метою раунду було: запобігання поширенню нового протекціонізму та встановлення у відповідних галузях (сільське господарство, послуги й іноземні інвестиції) принципу вирішення суперечливих питань у рамках міжнародних переговорів; спільно виробити міжнародні правила захисту прав інтелектуальної власності; вдосконалити механізм вирішення суперечок шляхом дотримання відповідних правил ГАТТ. У підсумку США й більшість учасників раунду підписали угоду 15 квітня 1994 р. (чинна з 1 червня 1995 р.). В основу Угоди про СОТ лягли пропозиції, подані Європейськими Співтовариствами та

Канадою у 1990 р., де нова організація розглядалася як найбільш ефективний і прагматичний механізм для вирішення завдань: щодо втілення результатів Уругвайського раунду; запровадження нових сфер – питань щодо послуг та інтелектуальної власності – у багатосторонні рамки прав і зобов'язань у сфері торгівлі; внесення змін та усунення роздрібності правової системи ГАТТ; забезпечення виконання ГАТТ країнами-членами. На сьогодні СОТ є найбільшим і найавторитетнішим міждержавним форумом для врегулювання проблем багатосторонніх торговельних відносин і реалізації домовленостей Уругвайського раунду.

До головних завдань СОТ належить регулювання торговельно-політичних відносин учасників на основі пакета угод Уругвайського раунду. Зазначені угоди складають нормативно-правову базу сучасної міжнародної торгівлі.

Інституційна структура СОТ: вищий керівний орган СОТ – Міністерська конференція, до складу якої входять представники всіх членів та яку скликають щонайменше двічі на рік. Кворум складає проста більшість. Рішення приймають відповідно до Угоди про заснування СОТ. Позачергові засідання можливі за ініціативою Головуючого чи запитом члена, підтриманого більшістю членів. Щоденну роботу забезпечує Загальна рада на чолі з Генеральним директором, посаду якого на сьогодні обіймає Паскаль Ламі (станом на квітень 2011). До складу Загальної ради входить низка комітетів, робочих та тимчасових груп, тимчасові групи з приєднання нових членів, робочі групи з торгівлі та передачі технологій.

Діяльність СОТ ґрунтується на дотриманні принципів, які пронизують правові акти та сфери діяльності організації: недискримінації: щодо партнерів та видів іноземної продукції; взаємності: зниження торговельних бар'єрів (мита або тарифи, заборона

імпорту або квот); прогнозованість та прозорість; імовірність винятків: для досягнення неекономічних цілей, чесної конкуренції, інтервенція з економічних міркувань; сприяння розвитку слаборозвинених країн; захист навколишнього середовища.

Головний стрижень діяльності СОТ складають багатосторонні угоди з широкого кола питань міжнародної торгівлі у сферах торгівлі товарами і послугами, інтелектуальної власності, серед яких: Генеральна угода з тарифів та торгівлі (ГАТТ), Генеральна угода з торгівлі послугами (ГАТС), Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності, Угода щодо інвестиційних заходів, пов'язаних із торгівлею, Угода про сільське господарство, Угода про застосування санітарних та фітосанітарних заходів, Угода щодо правил походження товарів, Угода про захисні заходи (встановлює процедури і форми ліцензування імпорту) тощо. Головним завданням цих угод є сприяння подальшій лібералізації світової торгівлі.

Для забезпечення ефективної роботи СОТ необхідне створення та застосування ефективного механізму для врегулювання торговельних суперечок та інших спеціальних правил для вирішення суперечок щодо дотримання прав членів та виконання ними положень Угоди про СОТ. Тут визнаними є досягнення Уругвайського раунду – розробка і затвердження положень Домовленості про правила і процедури врегулювання суперечок. Функції органу врегулювання суперечок виконує Генеральна рада СОТ. Основний зміст зазначеного механізму полягає в тому, що члени у разі виникнення суперечки заохочуються до її врегулювання шляхом консультацій між собою або ж можуть звернутися до процедури добрих послуг, примирення та посередництва. Якщо не вдалося досягти компромісу, сторони зобов'язані звернутися для розв'язання до СОТ та не вживати односторонніх заходів. Відповідно для вирішення справи може бути скликана група експертів або ж її передано на розгляд арбітражу. Суперечки, які виносять на розгляд СОТ, передусім розглядають на предмет відповідності чинним нормам та правилам організації. Після ухвалення рішення країни концентрують свої зусилля на його виконанні та, можливо, наступному перегляді норм і правил шляхом переговорів. З моменту створення СОТ розглянула близько 200

торговельних суперечок. Їх кількість постійно зростає, що свідчить про зміцнення економічних зв'язків і визнання країнами такої системи врегулювання суперечок.

До складу СОТ входять 153 держави (станом на квітень 2011 р.). Штаб-квартира СОТ розміщена в Женеві (Швейцарія), штат секретаріату – 625 осіб (станом на 2009 р.), бюджет становить 189 млн швейцарських франків на 2009 р. (близько 163 млн дол. США).

Як підсумок, члени СОТ мають більш сприятливі умови доступу на світові ринки товарів та послуг, забезпечують себе від дискримінаційних обмежень у торговельних відносинах завдяки доступу до механізму СОТ із вирішення суперечок, отримують можливість впливу на формування правил світової торгівлі. Водночас вона зобов'язана виконувати умови багатосторонніх торговельних угод, яких налічується близько 50 і які регулюють 97% світового торговельного обігу. Україна приєдналася до СОТ 16 травня 2008 р. Переговорний процес щодо вступу України до СОТ тривав з 1993 по 2008 р. Він уповільнювався у зв'язку з необхідністю проведення двосторонніх переговорів з усіма державами-членами СОТ, адаптації вітчизняного законодавства до вимог організації, а також мінімізацією можливих негативних наслідків вступу для окремих галузей економіки.

Літ.: *Мудрий Я.* Словник-довідник термінів з європейської інтеграції / Я. Мудрий ; за заг. ред. Я. М. Мудрого, О. М. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009. – 588 с.; *Осіка С. Г.* Світова організація торгівлі / С. Г. Осіка, В. Т. Пятницький. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : К.І.С, 2004. – 516 с.; *Інтернет-сторінка Світової організації торгівлі.* – Режим доступу : <http://www.wto.org/index.htm>; *Інтернет-сторінка Міністерства економіки України.* – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.

Заворітня Г.П.

СВІТОВИЙ БАНК – міжнародна фінансова інституція, яка існує у вигляді міжнародного співтовариства країн або “акціонерів”, які мають своїх представників у Раді виконавчих директорів, визначаючи політику Банку і здійснюючи нагляд за його діяльністю. **С.б.** засновано у 1944 р. (Бреттон-Вудська конференція) як Міжнародний банк реконструкції та розвитку з метою надання допомоги Західній Європі у процесі відновлення після Другої світової війни. На сучасному етапі **С.б.** являє собою Групу (The World Bank Group), що охоплює п'ять різних

багатосторонніх організацій розвитку, які належать і підзвітні урядам країн-членів організацій. Група С.б. має неполітичну спрямованість. Статутами її організацій забороняється при прийнятті рішень брати до уваги політичні міркування або втручатися у політичні справи країн-членів організації. До Групи С.б. входять Міжнародний банк реконструкції і розвитку (1944 р.) – МБРР (The International Bank for Reconstruction and Development – IBRD), Міжнародна фінансова корпорація (1956) – МФК (The International Finance Corporation – IFC), Міжнародна асоціація розвитку (1960) – МАР (The International Development Association – IDA), Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (1988) – БАГІ (The Multilateral Investment Guarantee Agency – MIGA) та Міжнародний центр з урегулювання спірних питань щодо інвестицій (1966) – МЦВСПІ (The International Centre for Settlement of Investment Disputes – ICSID). Членом МБРР може стати тільки учасник Міжнародного валютного фонду (МВФ). С.б. разом із МВФ входять до системи ООН. Організації-члени Групи С.б. виконують різні функції: МБРР, одержуючи більшість своїх коштів шляхом продажу облігацій на міжнародних ринках капіталу, надає допомогу країнам із середнім рівнем доходу; МАР підтримує найбідніші країни з доходом на душу населення не більше ніж 865 дол. США шляхом надання безвідсоткових позик, технічної допомоги та консультацій з питань політики; МФК сприяє розвитку країн-клієнтів шляхом фінансування інвестицій у приватний сектор; БАГІ заохочує іноземні інвестиції шляхом надання гарантій іноземним інвесторам на покриття збитків, спричинених некомерційними ризиками у країнах, що розвиваються, створюючи сприятливі можливості для інвестицій у цих країнах; МЦВСПІ забезпечує інструменти для врегулювання шляхом погоджувальних або арбітражних процедур спірних питань щодо інвестицій між іноземними інвесторами та країнами-одержувачами інвестицій. Метою С.б. є сприяння розвитку економічно відсталих країн шляхом надання їм довгострокової фінансової допомоги. Основними завданнями С.б. є підтримка економічного зростання, боротьба з бідністю, лібералізація торгівлі, участь у реформах системи освіти та охорони здоров'я, інвестиційне за-

безпечення розвитку соціально-економічної інфраструктури, надання консультацій і позик для впровадження конкретних проектів. С.б. підтримує зусилля країн, спрямовані на інвестування в людські ресурси шляхом будівництва шкіл, оздоровчих центрів, формування орієнтацій на розвиток урядів, захист навколишнього середовища тощо. С.б. надає консультації, технічну допомогу й позики для втілення конкретних проектів. Щорічно С.б. надає своїм країнам-членам допомогу на суму близько 20 млрд дол. США для фінансування сотень проектів. С.б. надає позики, ставки відсотку за якими значно менші, ніж ставки відсотка за кредитами комерційних банків. Через Міжнародну асоціацію розвитку С.б. також надає безвідсоткові позики найбіднішим країнам, які часто не можуть знайти інші джерела дешевого фінансування. Крім того, С.б. встановлює для своїх країн-позичальників набагато довший термін погашення позик порівняно з комерційними банками – 15-20 років, включаючи пільговий період до початку погашення основної суми. Для України такий термін становить 20 років, включаючи пільговий період. Кредитування позиковими коштами, які надаються банку завдяки наявним фінансовим резервам, є основою фінансової схеми С.б. Переважно С.б. бере у позику засоби, які з часом кредитує. Це дає можливість брати у позику засоби з низькими відсотками на ринку капіталу в усьому світі, які він з часом кредитує країнам, що розвиваються, на дуже вигідних умовах. Джерела фінансових резервів С.б. становлять: прибутки від інвестицій, зборів, сплачуваних країнами-членами, внесків країн-членів, погашення позик країнами-позичальниками. Позики, які надає С.б., поділяються на інвестиційні (для товарів, робіт і послуг з метою підтримки проектів економічного й соціального розвитку у широкому діапазоні секторів) та позики стратегічного розвитку (для підтримки політики та інституційних реформ). За цільовим призначенням кредити також можуть поділятися на чотири групи: інституційні; реабілітаційні; на розвиток певної галузі економіки; на структурну перебудову галузей економіки. Механізм отримання позики складний і передбачає низку етапів: визначення країною-позичальником потреби в кредиті, розробка проекту та звернення про надання позики; експертна оцінка плану за певними парамет-

рами (ступінь сприяння розвитку економіки, соціально-економічні преференції для населення, вплив на довкілля, наявність інших джерел фінансування, самостійність країни підтримувати проект після його завершення); рішення про впровадження схеми проекту; ухвала про позику. Контроль за реалізацією проекту та використанням позикових коштів здійснюється в процесі моніторингу, поетапною виплатою позики, пост-проектною оцінкою результатів. Критерії, за якими С.б. приймає рішення щодо отримання позики, такі: інвестування в розвиток людських ресурсів, зокрема шляхом удосконалення систем охорони здоров'я; концентрація зусиль на соціальному розвитку, залученні широких верств населення до розв'язання проблем розвитку, удосконаленні методів керування й нарощування інституціонального потенціалу як основних факторів зниження рівня бідності; зміцнення здатності урядів надавати якісні послуги, забезпечення ефективності й прозорості їх діяльності; охорона навколишнього середовища; підтримка й стимулювання розвитку приватного підприємництва; підтримка реформ, спрямованих на макроекономічну стабілізацію, що забезпечує умови для інвестицій і довгострокового планування. До сфери діяльності С.б. також входить надання незначної кількості грантів, призначених для підтримки інновацій та партнерства. Це гранти Ринку ідей розвитку (Development Marketplace, Глобального екологічного фонду (Global Environmental Facility), Програми "Інформація для розвитку" (The Information for Development Program).

С.б. намагається активно впливати на визначення стратегії розвитку країн, яким надається допомога, завдяки партнерству з урядами країн-членів та наднаціональними міжнародними установами і організаціями (ООН, ЮНІСЕФ, ВООЗ, ПРООН, ЮНЕСКО), приватними неприбутковими організаціями, релігійними фундаціями, спільно з якими С.б. реалізує свої проекти.

Серед важливих стратегічних напрямів діяльності С.б.: прискорене зниження рівня заборгованості в межах розширеної ініціативи щодо бідних країн з високим рівнем заборгованості; допомога в боротьбі з ВІЛ/СНІД на умовах Міжнародної асоціації розвитку; всебічна підтримка програм скорочення бідності; допомога в галузі розвитку

системи освіти; збереження навколишнього середовища та розробка екологічної стратегії; надання допомоги країнам у сфері вдосконалення законодавства і судової системи; підвищення ефективності діяльності державної влади у сфері розвитку.

Для забезпечення сталих результатів своєї діяльності С.б. також зміцнює внутрішню спроможність країн підтримувати життєздатність програм економічного розвитку. Ця робота головним чином здійснюється через Інститут С.б. (World Bank Institute – WBI), який впроваджує програми підвищення кваліфікації і забезпечення розвитку своїх клієнтів, працівників та партнерів. Ці програми реалізуються у формі курсів, консультацій з питань політики, партнерства з навчальними та дослідними інститутами в усьому світі та у формі підтримки мереж навчальних закладів, пов'язаних з міжнародним розвитком. Інститут С.б. має одну з найбільших Мереж дистанційного навчання.

Інституційна структура С.б. складається з Ради керуючих і Ради виконавчих директорів (штаб-квартира – м.Вашингтон, США). Країни-члени є акціонерами С.б., які володіють правом приймати остаточне рішення щодо надання допомоги. Наразі членами С.б. є 182 країни. Країни-члени керують Групою С.б. через Раду керуючих і Раду виконавчих директорів, які приймають найважливіші стратегічні рішення. Кожна країна представлена в Раді одним керуючим (губернатором), здебільшого державним службовцем у ранзі міністра. Існує єдина Рада керуючих для МБРР, МФК та МАР, окрема Рада керуючих для БАГІ та Адміністративна рада для МЦВСП. Раз на рік, восени, ради керуючих Групи С.б. та МВФ проводять спільне засідання, відоме як Річні збори. Загальне поточне керівництво Групою С.б. здійснює Рада виконавчих директорів, яка зазвичай збирається двічі на тиждень. Головою Ради є Президент Групи С.б. Виконавчі директори перебувають у штаб-квартирі С.б. у Вашингтоні. Рада виконавчих директорів затверджує позики та приймає стратегічні рішення щодо діяльності С.б. Президент обирається Радою виконавчих директорів та виконує обов'язки президента кожної з установ Групи С.б. Президентом Групи С.б. обирається громадянин США, а Директором-розпорядником МВФ – європеєць. Президент обирається на п'ятирічний термін. Кількість

термінів та вікова межа перебування на посаді не встановлюється. Другий щабель у адміністрації **С.б.** займають чотири директори-розпорядники (Managing Directors), два перших віце-президенти і 23 віце-президенти. Директори-розпорядники допомагають президенту контролювати роботу різних організаційних підрозділів **С.б.** Один із директорів-розпорядників також обіймає посаду виконавчого віце-президента Міжнародної фінансової корпорації. Віце-президенти очолюють шість регіональних відділень: Африка, Східна Азія і Тихоокеанський регіон, Південна Азія, Європа та Центральна Азія, Латинська Америка і Карибський басейн, Близький Схід і Північна Африка. Для інтеграції зусиль **С.б.** у суміжних секторах створено шість мереж, кожна з яких також очолює один із віце-президентів **С.б.**: Екологічно і соціально збалансованого розвитку (Environmentally and Socially Sustainable Development – ESSD), Розвитку фінансового сектору (Financial Sector – FSE), Розвитку людських ресурсів (Human Development – HDN), Інфраструктури (Infrastructure – INFR), Зниження рівня бідності та економічного менеджменту (Poverty Reduction and Economic Management – PREM), Розвитку приватного сектору (Private Sector Development – PSD). Три віце-президенти **С.б.** опікуються питаннями зовнішніх зв'язків, у тому числі й зв'язків зі ЗМІ: один очолює Департамент зовнішніх зв'язків, комунікацій та у справах ООН у штаб-квартирі **С.б.** у Вашингтоні; другий керує Департаментом зовнішніх зв'язків по Європі і базується в Парижі; третій є головою Департаменту зовнішніх зв'язків та спеціальним представником у Токіо. Україна є членом **С.б.** з 1992 р.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – (Серія “Бібліотека державного службовця у галузі європейської інтеграції”); *Інститути ЄС і НАТО*. Глосарій основних термінів та понять : навч. посіб. / уклад. : І. В. Артьомов, Д. В. Віпер, О. М. Руденко та ін. – Ужгород : Ліра, 2007. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”); *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, О. М. Руденко та ін. – Ужгород : Ліра, 2009. – (Серія “Євроінтеграція : український вимір”); *Офіційний веб-сайт Міністерства закордонних справ України*. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua>; *Сайт Представництва Ми-*

рового банку в Україні. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org.ua/>; *The world bank*. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org>

Бондаренко В.Д.

СВІТОВИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК (англ. World Economic Order) – стійке словосполучення, яке використовується в основному в політиці для позначення різноманітних явищ, що відбувалися в минулому і використовувалися в різні історичні періоди: після Першої світової війни, Другої світової війни і особливо в період перебудови і краху соціалістичного блоку та розвалу СРСР; в сучасних умовах, коли економічні, фінансові кризи спричиняють глобальні зміни і у зв'язку з якими відбувається скорочення придатних для виробництва та проживання територій, руйнування інфраструктури, нестача придатних для виробництва і споживання ресурсів.

Як правило, щоразу новий “економічний порядок” передбачає кількісні і якісні зміни в системі геополітичних і гео економічних координат, де на зміну одних гравців (суб’єктів міжнародних відносин) приходять інші. **С.е.п.** включає в себе міжнародно-регулюючі структури: транснаціональні корпорації, міжнародну валютну систему, міжнародні фінансові інститути; загальносвітову торговельну систему; міжнародні принципи оподаткування. Для нового **С.е.п.** в умовах початку ХХІ ст. ситуація характеризується глобалізацією всіх економічних процесів, з одного боку, а з другого – прагненням створити такий **С.е.п.**, в якому суб’єкти економічної діяльності співіснували б на основі принципів рівності, поваги до національного суверенітету та узгодження міждержавних інтересів. Визначаючи термін “**С.е.п.**”, його можна задекларувати як встановлення єдиних міжнародно визнаних норм, правил і законів, передусім для попередження та усунення причин виникнення світових економічних криз, характерних для ХХІ ст. Таке розуміння зобов’язує, з одного боку, розробити і ухвалити законодавчо-нормативні акти в системі міжнародного права, а з другого – створити механізми їх дотримання. Формування нового **С.е.п.** означає кардинальну перебудову всіх сегментів економіки. При цьому насамперед необхідно відповісти на виклики з приводу концепцій економічного лібералізму, в яких закладені ідеї

вільного ринку і його саморегуляції. Для більшості країн вони служили основою побудови внутрішньої моделі функціонування економіки. Паралельно тривалий час велася дискусія між прихильниками “кейнсіанства” і “монетаризму” про роль держави в регулюванні економічних процесів. Криза показала безпідставність концепції монетаризму, основою якої було положення про те, що ринки апіорі конкурентні і ринкова система здатна автоматично досягати макроекономічної рівноваги. У розпал фінансової кризи практично всі країни, передусім провідні промислово розвинені, змушені були посилити або перейти на “ручне” управління економікою. Лідери “Великої двадцятки” прийшли до однозначного висновку, що ліберальні моделі капіталізму себе не виправдали і актуальним є завдання істотного підвищення регулюючої ролі держави. Пропонується піддати серйозному аналізу і перевірці всі значні фінансові операції і торгові контракти, в тому числі на міжнародному рівні, хоча мова й не йде про повну відмову від використання ринкового механізму. У декларації саміту G-20 2008 р. про фінансові ринки і світову економіку говориться, що реформи виявляться успішними тільки в тому разі, якщо будуть спиратися та дотримуватися принципів свободи функціонування ринків, включно з верховенством закону, поваги до приватної власності, відкритості торгівлі та інвестицій, ринкової конкуренції, а також за наявності ефективних і дієво регулятивних фінансових систем.

Літ.: Качан С. М. Інституційні складові економічного порядку: формування та сучасний стан / С. М. Качан // Наук. пр. Донец. нац. техн. ун-ту. – 2009. – № 36; Юрій С. Новий світовий економічний порядок: історія, теорія, напрямки реформування / С. Юрій, Є. Савельєв // Журн. європ. екон. – 2009. – Том 8 (№ 4); *Рейтинг* економічно вільних країн за 2010 рік. – Режим доступу : <http://www.heritage.org/Index/Ranking.aspx>

Розпутенко І.В.

СВОБОДА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЄС – право особи вести діяльність приватного підприємця чи засновувати і керувати підприємствами, зокрема компаніями та фірмами, відповідно до законодавства країни. Підприємці отримують право на проживання у країні, де громадянин прагне працювати або вести економічну діяльність. Це право поширюється на його подружжя, дітей,

інших членів родини, а також на зареєстрованого партнера. По суті, такі особи та члени їх сімей після 5 років незмінного проживання в країні мають право на постійне місце перебування в ній. Члени родини вільного працівника навіть після його смерті зберігають право на громадянство.

Законодавство визначає перелік обставин, за яких не можна відмовити у в'їзді у країну або здійснити депортацію. Суд ЄС встановив право, яке не дозволяє автоматичної екстрадиції без права на апеляцію громадянина держави-члена, засудженого за кримінальний злочин, без урахування особистої поведінки засудженого та небезпеки, яку він становить для громадського порядку.

В ЄС діє правило щодо складання нового іспиту на відповідність рівня знань, що є суттєвою перешкодою для свободи заснування підприємства, тому зараз іде процес узгодження щодо взаємного визнання дипломів, посвідчень та інших документів, які підтверджують кваліфікацію, для координування положень національного законодавства стосовно працевлаштування й діяльності приватних підприємств. Такі директиви вже застосовують щодо окремих професій – медичних працівників, лікарів, архітекторів та юристів. У рамках стратегії “Європа – 2020” з метою реалізації індустріальної політики, спрямованої на глобалізацію, Європейська Комісія має намір працювати із зацікавленими сторонами (у бізнесі, профспілках, установах науки, організаціях, що захищають права споживачів) для розробки загальних принципів сучасної індустріальної політики, підтримки підприємств, щоб направити і допомогти промисловості успішно розв’язати передбачувані проблеми і адаптуватися до змін.

На рівні ЄС Європейська Комісія буде працювати в таких напрямках: розробити індустріальну політику, яка створить сприятливі умови для підтримки і розвитку сильної, конкурентоспроможної і різноманітної промислової основи в Європі; розробити горизонтальні заходи підтримки індустріальної політики (розумне регулювання, сучасний підхід до державних закупівель, правила конкуренції та стандартизації); покращити середовище діяльності для бізнесу, особливо для малих і середніх підприємств; підтримувати інтернаціоналізацію середніх і малих підприємств; підтримувати використання технологічних і виробничих методів, що зни-

жують рівень споживання енергії; посилюють конкуренцію в туристичному секторі економіки ЄС.

На національному рівні держави-члени ЄС будуть працювати в таких напрямках: поліпшувати середовище діяльності для бізнесу; послаблювати адміністративний тиск на компанії, поліпшувати якість законодавства для компаній; працювати спільно із зацікавленими особами в різних секторах (бізнес, профспілки, наукові організації, організації із захисту прав споживачів).

Літ.: *Mycic H.* Усе про спільноту Європейського Союзу : пер. з англ. / Н. Mycic. – К. : К.І.С., 2005; *Markus Jachtenbucht, Beate Kohler-Koch* (Hrsg.) *Europrache Integration 2, Auflage/2003.* Leske +Budrich., Opatzen / Falkner, erda.1998: EU Social policy (Policy) in 1990: Towards a Corporalist Policy Community, London; *Конституційні акти Європейського Союзу / упоряд. Г. Друженко ; наук. ред. В. Посельський ; за заг. ред. Т. Качка. – К. : Юстиціан, 2005; Тоді Ф.* Нарис історії Європейського Союзу / пер. з англ. М. Марченко / Філіп Тоді. – К. : АНОД ; К.І.С., 2001; *Фонтейн П.* Європа у 12 уроках : пер. з рос. / П. Фонтейн. – К. : ТОВ “Лік”, 2005; *Як працює Європейський Союз: Досвід інституцій ЄС. – К. : ТОВ “Лік”, 2005.*

Діденко Н.Г.

СВОБОДИ ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ – керівні принципи, на яких базується внутрішній ринок та які визначають основні завдання його розвитку [див. Спільний ринок ЄС]. Вперше згадка про чотири свободи було зроблено в Договорі про заснування Європейської економічної Спільноти (1957). Положення щодо свобод є найбільш розробленими серед розділів права ЄС за кількістю як прийнятих нормативних актів, так і рішень Суду. Виконання **С.В.р.ЄС** ґрунтується на дотриманні правових принципів ЄС: верховенства права, прямої дії, відсутності дискримінації. До **С.В.р.ЄС** належать (ст. 26-66 розд. II та IV ч. 3 Договору про функціонування ЄС): вільний рух товарів; працівників, послуг; капіталу (ст. 45-55 Договору про функціонування ЄС). Так званою “п’ятою” **С.В.р.ЄС** вважається свобода на здійснення підприємницької діяльності або право на заснування (англ. *Freedom of entrepreneurship/establishment*), закріплене ст. 49 Лісабонського договору, що включає: доступ до: самопрацевлаштування, створення та провадження підприємства.

Генеральний директорат з питань внутрішнього ринку та послуг (DG MARKT) Європейської Комісії несе повну відповідальність за формування внутрішнього ринку загалом, усунення неправомірних перешкод у торгівлі (особливо у сфері послуг та фінансових ринків) та за регулювання низки суміжних галузей, які забезпечують виконання зазначених свобод (фінансові та поштові послуги, електронна торгівля, право компаній, бухгалтерський облік, аудит, визнання професійних кваліфікацій, авторське право тощо). Регулювання окремих сфер внутрішнього ринку здійснюють також інші генеральні директорати Комісії відповідно до сфери їх компетенції. Щороку (від 1997) Комісія складає “Акт підрахунку” (Internal Market Scoreboard), який містить дані про виконання директив усіма державами-членами щодо внутрішнього ринку.

Вільний рух товарів: заклав основу формування спільного ринку ЄС та передусім митного союзу. Правову основу закладає розд. II ч. 3 “Політика Союзу та внутрішня діяльність” (ст. 28-37 Договору про функціонування ЄС), що включає питання митного союзу, митного співробітництва та заборону кількісних обмежень між державами-членами (далі – д.-ч.) та спільного митного тарифу у відносинах із третіми країнами (ст. 28), а також низку актів вторинного законодавства. Регулювання вільного руху товарів у межах ЄС здійснюється на основі виконання основних засад функціонування митного союзу: (1) ліквідації митних та рівнозначних їм зборів; (2) усуненні кількісних і рівнозначних їм обмежень у взаємній торгівлі д.-ч.; (3) вжитті заходів у сфері непрямого оподаткування, які впливають на товарообіг між д.-ч. Визначення поняття “товар” відсутнє у тексті договорів, що спричинило труднощі в імplementації. Трактуючи “товар” дав Суд ЄС у низці справ (Case 7/68, *Commission v. Italy* 1968 ECR, [1968] (*Art Treasures*)).

Найбільші труднощі становить питання ліквідації зборів з рівнозначним до митних ефектом. У своїй практиці Суд вирішив, що такими визнано: “будь-які збори, незалежно від їх розміру, призначення і методу стягнення, які накладаються в односторонньому порядку на національні та імпортовані товари на підставі факту перетину ними національного кордону, не будучи митними зборами у прямому розумінні”. Допускаються лише

такі збори, які є: частиною національної податкової системи і рівнозначно стосуються як національних, так і імпортованих товарів; компенсацією за послуги, фактично надані суб'єкту економічної діяльності, і які стягуються в сумі, адекватній вартості наданої послуги; компенсують витрати на інспекційні заходи, передбачені правовими актами Союзу. У разі невідповідності д.-ч. зобов'язана відшкодувати позивачу суму збору. Виняток можливий, якщо сплачений збір було включено в ціну товару під час продажу.

Ст. 34-35 заборонено кількісні обмеження на імпорт та експорт та на всі заходи еквівалентної дії між д.-ч. На практиці визначено кілька типів таких обмежень: “умови, закріплені в законодавчих і адміністративних актах, що створюють бар'єри для імпорту” (Директива 70/50); “усі торговельні правила, які застосовує д.-ч., які прямо чи опосередковано, реально чи потенційно здатні завдати збиток торгівлі всередині Спільноти” (справа *Darsonville*, Case 8/74, *Procureur du Roi v. Darsonville* [1974] ECR 837); технічні вимоги до продукції, які було вирішено у справах *Darsonville* та *Cassis de Dijon* (ECJ, Case 120/78). Винятки становлять обмеження на імпорт, експорт або транзит товарів на підставі суспільної моралі, порядку або безпеки; захисту здоров'я та життя людей, тварин або рослин; захисту національних скарбів, що мають мистецьку, історичну або археологічну цінність; захисту промислової та комерційної власності (ст. 36). Такі заборони або обмеження не повинні бути засобами свавільної дискримінації або прихованого обмеження торгівлі між д.-ч. У сфері запровадження заходів непрямого оподаткування прикладом допустимих податків є податки з обороту та акцизні збори.

Вільний рух працівників *apriori* був задуманий для забезпечення прав найманих працівників вугледобувної та сталевих промисловості та їх родичів (Паризький договір про заснування Європейської спільноти вугілля та сталі, ЄСВС, 1951). Згодом перейшов у Римські договори (1957) незалежно від сфери зайнятості. Нормативно-правову базу доповнюють акти вторинного законодавства (постанови Ради, директиви та рішення щодо імплементації Комісії) та прецедентного права ЄС (рішення Суду ЄС). На сьогодні цю свободу забезпечують: ст. 45-48 Договору про функціонування ЄС, акти

вторинного законодавства і прецедентного права Суду ЄС. Свобода руху передбачає: заборону дискримінації на підставі державної належності працівників д.-ч. у питаннях зайнятості, оплати праці та інших умов праці й працевлаштування; прийняття фактично зробленої пропозиції про працевлаштування; вільний рух територією д.-ч. ЄС з цією метою; перебування в одній з д.-ч. ЄС з метою знайти там роботу; можливість залишатися на території д.-ч. після завершення трудової діяльності на умовах, визначених у постановах, розроблених Комісією (ст. 45 Договору). Виняток становить лише працевлаштування на державну службу (!), де безумовний пріоритет належить громадянам своєї держави. Ключовим питанням для вільного руху працівників є зниження адміністративних вимог та визнання професійної кваліфікації між д.-ч. Під категорією “громадянин ЄС” розуміється громадянин будь-якої держави-члена, який вважається таким згідно із законодавством цієї д.-ч. До осіб, які не є громадянами ЄС, можуть ставитися вимоги отримання короткострокової візи (Постанова Комісії 539/2001). До категорії громадян, які користуються правом вільного руху в межах ЄС, належать не лише економічно активні особи, які працюють чи шукають роботу, та члени їх сімей, а й студенти, пенсіонери та ін. громадяни д.-ч. за умов, що вони мають медичне страхування та достатньо коштів для утримання, тобто не претендують на соціальну допомогу д.-ч. На всі категорії поширюються права на однакове ставлення, рівну винагороду, всі соціальні послуги, доступ до освіти (визнання дипломів) та охорони здоров'я (пільги, стипендії). Дозвіл на проживання надає такі самі права, якими володіють громадяни, які проживають у д.-ч. Заснування “Європейської служби зайнятості” (EURES, 1993) має на меті формування єдиного ринку праці та полегшення вільного руху працівників в ЄС. Право на заснування та свобода надання послуг регулюються ст. 49-54 та ст. 56-62 Договору відповідно; вторинним законодавством (Директива Європейського парламенту і Ради 2006/123/ЄС про послуги на внутрішньому ринку (зняти міждержавні бар'єри і полегшити умови роботи для зайнятих у сфері послуг – від консультацій з питань менеджменту до харчування і слюсарних робіт) та прецедентним правом ЄС. Під пра-

вом на заснування розуміється створення представництв, філій або дочірніх підприємств громадянами будь-якої д.-ч., заснованими на території будь-якої д.-ч. Послугами вважаються “послуги” у межах значення договорів, якщо їх зазвичай надають за винагороду тією мірою, якою вони не підпадають під дію положень про свободу руху товарів, капіталу та осіб. “Послугами”, зокрема, є: діяльність промислового характеру; діяльність торговельного характеру; діяльність ремісників; діяльність осіб вільних професій (ст. 57). Розрізняти надання послуг та інші свободи надзвичайно важко. Водночас усі свободи спрямовані на скасування обмежень та бар’єрів, тому таке розмежування не має критичної ваги. Розділ про свободу надання послуг розглядається як продовження свободи заснування: “заборонено обмежувати свободу надання послуг у межах Союзу громадянами д.-ч., які засновані у д.-ч., іншій ніж та, громадянам якої призначено послуги” (ст. 56).

Вільний рух капіталу: ст. 63-66 Договору забороняються обмеження щодо руху капіталу та щодо платежів між д.-ч. та між д.-ч. і третіми країнами. Ця свобода найбільше спрямована на реалізацію всіх ін. **С.В.р.ЄС**. Правове трактування категорії капіталу не знайшло чіткого визначення в статтях договору. Принцип вільного руху капіталу ЄС було повністю лібералізовано 1 січня 1993 р. Він охоплює фінансові трансакції, не пов’язані з рухом товарів, послуг та осіб. Вільний рух капіталу надає європейським підприємцям та громадянам доступ до широкого переліку послуг д.-ч., зокрема банківське обслуговування, позики під заставу нерухомості, цінні папери та медичне страхування. Відтак зростає конкуренція між фінансовими інституціями, що має наслідком зростання привабливості пропозиції для клієнта. З метою створення загальноєвропейської платіжної системи у 1999 р. було запроваджено спільну валюту – євро. Це полегшило здійснення операцій між фізичними та юридичними особами різних д.-ч., а також заклало основу Економічного і монетарного союзу. У свою чергу, Директива 2007/64 гармонізує правові рамки здійснення платежів в ЄС, що заклало основу для створення єдиного платіжного ринку ЄС.

С.В.р.ЄС ґрунтуються на належному правовому підґрунті, однак цього не достатньо для

їх повної реалізації. Їх побудову слід розглядати як поступальний процес, мета якого – дедалі тісніша інтеграція.

Літ.: Бояр А. О. Торговельно-економічні відносини між Україною та ЄС: Регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції в умовах єдиного ринку ЄС : підручник / А. О. Бояр ; за заг. ред. : М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – К. : Міленіум, 2008. – 384 с.; Мудрий Я. Словник-довідник термінів з європейської інтеграції / Я. Мудрий ; за заг. ред. Я. М. Мудрого, О. М. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009. – 588 с.; Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу : пер. з англ. / Н. Мусис. – К. : К.І.С., 2005. – 466 с.; *Освітній портал Europedia*. – Режим доступу : <http://europedia.moussis.eu/home.tkl>; European Commission Single Market Act Booklet. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010. – 40 p. – Режим доступу : www.ec.europa.eu/internal_market/smac/

Заворітня Г.П.

“СВЯЩЕННИЙ СОЮЗ” – союз європейських монархів, укладений після поразки наполеонівської Франції з метою боротьби з національно-визвольним і революційним рухом та забезпечення непорушності рішень Віденського конгресу.

Війни з наполеонівською Францією стали могутнім стимулом пробудження національної свідомості, переросли у визвольну боротьбу народів за свою незалежність. Європа після наполеонівських воєн, зазначав Антоен Дебідур, ніколи не бачила таких сприятливих умов для створення нової політичної організації, що забезпечує мир, які склалися в 1814 р. Необхідно було переглянути всю політичну карту цієї частини світу. Війна змела усі існуючі до тих пір трактати, не залишила ні однієї держави, яка б не змінила своїх кордонів.

Однак розгром Наполеона завершився спробою Англії, Росії, Австрії, Пруссії поділити територію Європи відповідно до своїх інтересів. Віденська система міжнародних відносин, створена Віденським конгресом 1814-1815 рр., виходила з принципу легітимізму і перекроювала політичну карту Європи, відкинувши права націй. Виходячи з принципу рівноваги в Європі встановлювалося панування п’яти великих держав – Англії, Росії, Австрії, Пруссії та Франції. До середини XIX ст. керівну роль у європейських відносинах відігравали перші три держави. Міжнародні відносини з 1815 р. до 1850 р.

розвивалися в умовах їх взаємного суперництва. На континенті Європи переважаючою державою в цей період була Росія.

Після Віденського конгресу постало питання про форму постійного спілкування і співробітництва монархів з метою організованого захисту наявних кордонів та форм урядування. З ініціативи царя Олександра I у вересні 1815 р. в Парижі був укладений перший пан'європейський союз, відомий під назвою "С.с.". Його підписали російський імператор Олександр I, австрійський імператор Франц I та пруський король Фридрих Вільгельм III, які проголосили взаємну допомогу і керування релігійними засадами в політиці. Протягом короткого часу він об'єднав майже всі християнські монархії і являв собою спільноту держав, як зазначає Ф.Моро Дефарж, засновану на "справедливості, християнському милосерді та мирі". В 1815 р. до "С.с." приєднався французький король Людовік XVIII, в 1816 р. – нідерландський, шведський, іспанський, сардинський, неаполітанський, датський, португальський королі, протягом 1817-1821 рр. – Швейцарський союз, німецькі королі і велика кількість князів та інших континентальних володарів, крім папи римського й турецького султана. Англія, хоча не підписала акту С.с., проте брала участь у його діяльності, декларуючи "нерозривне братерство" в ім'я захисту релігії, миру і справедливості.

Основною формою спілкування стали конгреси "С.с.". На першому з них в Ахені (1818) було вирішено питання про дострокове виведення з Франції союзних окупаційних військ, визначені заходи щодо збереження в Європі державних кордонів, встановлених Віденським конгресом, та абсолютистських режимів. Олександр I висунув ідею створення чогось на кшталт загальноєвропейського монархічного ареопагу з регулярними з'їздами, проте її заблокували англійці. На наступних конгресах у 1819 р. в Карлсбаді, у 1820 р. в сілезькому місті Опава (Троппау), у 1821 р. в Любляні (Лайбах) і останньому конгресі в Вероні (1822) основними питаннями була боротьба з революційним рухом в Європі. Зокрема, на конгресі в Троппау Росією, Австрією і Прусією був підписаний протокол, в якому проголошувалося їх право збройного втручання у справи інших держав з метою боротьби з революцією. На наступних конгресах "С.с."

санкціонував збройну інтервенцію і придуршення австрійськими військами Неаполітанської революції 1820-1821 рр. і революції 1821 р. в П'ємонті та за рішенням Веронського конгресу французькими військами – в Іспанії. Веронський конгрес засудив також повстання в Греції проти Османської імперії. Суперечності між європейськими державами розхитували "С.с.", і наприкінці 20-30-х рр. XIX ст. він фактично розпався. Проте його діяльність була спробою створення сталої організації, яка у своєму функціонуванні спиралась на спільно визначені засади.

Літ.: *Большая советская энциклопедия* : в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : БСЭ, 1976. – Т. 23; *Дебидур А.* Дипломатическая история Европы 1814-1878 : в 2 т. / Антоэн Дебидур. – Ростов н/Д : Феникс, 1995. – Т. 1; *Моро Дефарж Филип.* Основные понятия международной политики / Филип Моро Дефарж; пер. с фр. – М. : ССАТ, 1995; *Дейвис Н.* Европа: История / Норман Дейвис ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К. : Основи, 2000; *Lastawski Kazimierz.* Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Lastawski. – Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004.

Прокопенко Л.Л.

СЕКТОР БЕЗПЕКИ – підсистема *системи забезпечення національної безпеки* – взаємопов'язана сукупність збройних сил, інших утворених відповідно до чинного законодавства військових формувань, правоохоронних органів та спеціальних служб, ОПК, інших сил і засобів, діяльність яких охоплена єдиною системою стратегічного планування та скоординована вищим політичним керівництвом і уповноваженими на те керівниками органів державної влади, які наділені згідно з чинним законодавством правом видавати накази щодо застосування сили або загрозувати її застосуванням для вирішення комплексу завдань щодо захисту національних інтересів.

Принциповою особливістю управління силами і засобами С.б. є наявність політичного, адміністративного та оперативного (військового) управління структурами, силами і засобами, які входять до його складу. Ці види управління ґрунтуються на різних законах та мають поєднуватися так, щоб забезпечити максимально ефективно використання сил і засобів С.б. у різних умовах: у мирний час, у кризових ситуаціях та у разі війни.

Скоординована діяльність сил і засобів **С.б.** є визначальним механізмом виконання завдань системи забезпечення національної безпеки, які передбачають виявлення, прогнозування та попередження загроз, а також застосування сили (у тому числі збройної) або загрози її застосування при захисті національних інтересів. Тому серед основних завдань, які покладаються на **С.б.**: захист територіальної цілісності та недоторканості державних кордонів, конституційного устрою, конституційних прав і свобод людини та громадянина, у тому числі щодо їх особистої безпеки; комплексний моніторинг факторів, які справляють вплив на національну безпеку, передусім виявлення, прогнозування та оцінка загроз і можливостей у контексті збройного захисту національних інтересів; підтримання на належному рівні оборонного потенціалу і обороноздатності держави; підготовка та підтримка в готовності до застосування згідно зі штатним призначенням особового складу, озброєння, бойової та спеціальної техніки, інших сил і засобів з урахуванням ресурсів, які виділені державою на їх оновлення, модернізацію та утримання (фінансових, матеріально-технічних та інших); участь у міжнародній миротворчій діяльності під егідою ООН, ОБСЄ, інших міжнародних організаціях у сфері безпеки, а також (відповідно до рішень політичного керівництва) в локалізації та деескалації конфліктів (кризових ситуацій) у різних сферах життєдіяльності суспільства і держави, ліквідації їх наслідків; боротьба з організованими злочинними угрупованнями, в тому числі міжнародними, участь у міжнародному співробітництві у сфері боротьби з тероризмом, наркобізнесом, нелегальною міграцією, поширенням ядерної та іншої зброї масового ураження і засобів її доставки; участь у відпрацюванні та забезпечення функціонування ефективно діючої системи контролю за поставками продукції і технологій оборонного призначення і подвійного використання; участь у розробці та здійсненні державних програм модернізації наявних, розроблення та впровадження новітніх зразків бойової техніки та озброєнь; забезпечення належного контролю за станом озброєнь, захищеністю і належним рівнем безпеки експлуатації військових та інших об'єктів спеціального призначення, у тому числі об'єктів критичної інфраструктури;

участь у розробці та вжитті заходів щодо захисту національного інформаційного простору.

У демократичних країнах виконання цих та інших завдань **С.б.** ґрунтується на принципах забезпечення національної безпеки, які визначені чинним законодавством. Серед них визначальними, зокрема, є: дотримання верховенства права та законності; забезпечення адекватності заходів щодо захисту національних інтересів наявним загрозам; впровадження ефективної системи демократичного цивільного контролю за діяльністю збройних сил, інших військових формувань та правоохоронних органів.

Поняття **С.б.** широко вживається на Заході з початку 90 рр. ХХ ст., коли стало зрозумілим, що спектр загроз міжнародній та національній безпеці зміщується від суто військових до загроз, які мають невійськове походження: тероризм (у всіх його проявах), наркобізнес, активізація діяльності міжнародних злочинних організацій, масова нелегальна міграція, техногенні, екологічні, економічні та інші загрози. Для адекватної відповіді на новий спектр загроз важливо було переосмислити завдання й відповідно структуру національних систем забезпечення безпеки. Україна поки що відстає від напрацювань країн Заходу щодо реформування та трансформації національного **С.б.** Цим питанням в Україні почали приділяти увагу після 2000 р. і то спочатку переважно в контексті запровадження демократичного цивільного контролю над Збройними силами. Сьогодні інституційні перетворення, які відбулися в **С.б.**, значною мірою узгоджуються з рекомендаціями європейських фахівців. Так, на час здобуття незалежності України інституцією з найбільшою концентрацією повноважень була Служба безпеки України. За час існування з неї було виокремлено Державну прикордонну службу, Службу спеціального зв'язку та інформації, Службу зовнішньої розвідки. Як і в більшості країн ЄС, інституційною відмінністю **С.б.** України є те, що більшість силових інститутів не входять до складу міністерств.

Водночас очікувалося, що суттєвим зрушенням стане проведення в 2006-2007 рр. комплексного огляду **С.б.** України. Його метою було визначення моделі **С.б.** на перспективу – до 2015 р. У комплексному огляді брали участь Міністерство внутрішніх справ, Служба безпеки України, Генеральна прокуратура-

ра, Державна податкова адміністрація, Державна митна служба, Державна прикордонна служба, Державний департамент з виконання покарань, Служба зовнішньої розвідки, Головне управління розвідки Міністерства оборони, Управління державної охорони. Вказані структури загалом завершили аналіз власного стану та визначили напрями реформування. Але успіх у проведенні реформ однієї зі складових С.б., як правило, не може гарантувати суттєве підвищення його ефективності та системи забезпечення національної безпеки в цілому. Крім того, головної мети, а саме розробки за результатами комплексного огляду обґрунтованих взаємопов'язаних концепцій, програм та планів, які б дали змогу сформувати перспективну модель С.б., не було досягнуто. Більше того, окремі положення розроблених документів щодо реформування та трансформації національного С.б., досі залишаються неузгодженими між собою.

Негативні процеси в С.б. стали з очевидністю проявлятися в останні роки, коли негативного характеру набула неефективність комплексного реагування структур С.б. на новий спектр загроз національній безпеці. Проявами низької ефективності, зокрема, стали: неузгодженість управлінських рішень щодо подальшого розвитку структурних ланок С.б., порядку їх взаємодії, уніфікації процедур оборонних замовлень, недостатність реагування на внутрішні та зовнішні загрози.

Незважаючи на те, що проблема реформування та трансформації С.б. є актуальною для України і що її розв'язанню в інших країнах приділяється належна увага, поняття С.б. з точки зору його складових елементів до цього часу різні автори формулюють по-різному. Часто, наприклад, під цим поняттям розуміють сукупність збройних сил, інші війська, військові формування і військові органи держави, а також інші сили, засоби і ресурси, що задіюються державою для забезпечення воєнної безпеки і досягнення воєнно-політичних цілей. На думку інших, С.б. – система, що включає всі державні інститути та структури, які наділені повноваженнями застосовувати силу, віддавати накази щодо застосування сили або загрозувати застосуванням сили, а відтак до його складу зараховують військових, поліцію, воєнізовані частини, прикордонну службу,

розвідувальні (контррозвідувальні) органи. Близьким до такого розуміння С.б. є уявлення, що це організована система силових інститутів держави, які забезпечують безпеку політичних та економічних процесів, однак не є і не можуть бути інструментами політики та економіки.

Водночас фахівці єдині в тому, що розв'язання проблеми забезпечення національної безпеки України перебуває в одній площині з питаннями необхідності здійснення комплексного реформування й трансформації структур С.б. Крім того, вони переконані, що цілеспрямована та ефективна діяльність сил і засобів С.б. значною мірою залежить від створення та належного функціонування централізованих інформаційних потоків, що дають змогу підвищити якість прийняття управлінських рішень. Однією з форм інформаційної інтеграції інституцій С.б. є створення центрів оцінки загроз (ситуаційних центрів). Їх основною функцією є моніторинг ситуації на основі інформації з усіх джерел, що є у розпорядженні держави, оцінка на її основі рівня загрози, відповідно до якого мають діяти інститути державної влади та встановлюватися ступені (режими) готовності сил і засобів С.б.

Літ.: Закон України про основи національної безпеки // Відом. Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351 (зі змінами); Возжеников А. В. Национальная безопасность (теория, политика, стратегия) : монография / А. В. Возжеников. – М. : НПО Модуль, 2000; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Міжнародна і національна безпека: Короткий словник термінів* / уклад. : Г. П. Ситник (кер. творч. кол.), В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжєєв ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : Центр навч. л-ри, 2004; Романов І. В. Державне управління сектором безпеки і оборони: теорія, практика, стратегія : монографія / І. В. Романов, О. А. Ільшов, Ф. В. Саганюк та ін. – К. : ННДЦ ОТ і ВБ України, 2007; Ситник Г. П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов ; за заг. ред. Г. П. Ситника : у 3 ч. Ч. 2 : Методологічні основи державного управління національною безпекою. – К. : НАДУ, 2009; *Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку* : монографія ; за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. – К. : НІСД, 2010; *Україна ХХІ століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації* / Експертна до-

повідь Національного інституту стратегічних досліджень до Послання Президента України до Українського народу / А. В. Єрмолаєв (кер. автор. кол.), Я. А. Жаліло, О. В. Литвиненко. – К. : НІСД, 2010.

Ситник Г.П.

СЕН-П'ЄР ШАРЛЬ, абат (1658-1743) – відомий представник французького Просвітництва XVIII ст., один із найвідоміших прихильників ідеї *вічного миру*. Народився у м. Сен-П'єр-Егліз у Нормандії,

його батько, барон Сен-П'єр, належав до титулованого дворянства. Здобув звичайну для свого кола католицьку освіту і у 22 роки переїхав до Парижа. Брав активну участь в інтелектуальному житті столиці, був обраний членом Французької академії. Мав певний дипломатичний досвід: кардинал де Поліньяк включив його до складу французької делегації на мирну конференцію в Утрехті, яка мала завершити війну за іспанську спадщину між Францією й Англією та її союзниками. Був секретарем конференції. Пізніше за критику політики Людовіка XIV був виключений з академії. Став духовником герцогині Орлеанської, матері герцога Орлеанського – регента за малолітнього Людовіка XV. Як типовий представник Просвітництва за своїми поглядами був дійстом і раціоналістом, який вірив у силу людського мислення. Як оптиміст вірив у перспективи людського прогресу.

У розпал війни за іспанську спадщину він у 1712 р. видає у Кельні “Записку про збереження вічного миру”, а в 1713-1717 рр. – тритомний “Проект вічного миру в Європі”, скорочений варіант якого був виданий у 1729 р. і потім неодноразово перевидавався. Ідеї **С.-П.** отримали значне поширення, їх, зокрема, активно пропагував Жан-Жак Русо. Так, текст “Оди к радості” Бетховена, затвердженої Радою Європи та Європейським Союзом як європейський гімн, Ф.Шіллер написав під впливом коментарів Жан-Жака Руссо до “Проекту вічного миру в Європі”.

У своїй праці **С.-П.** проаналізував причини європейських воєн і наполягав на необхідності укладення всіма монархами континенту договору про вічний мир, без якого війни

загрожують знищити людську цивілізацію, і створення конфедерації всіх 24 християнських держав Європи, включаючи Росію, як “великої християнської республіки”. Однією із засадничих умов створення конфедерації мало бути взаємне гарантування існуючого статус-кво. Очоловати конфедерацію мав постійний сенат, головні завдання якого полягали у вирішенні найважливіших питань у політичній, фінансовій, військовій сферах, що мали загальний інтерес, а також розв'язання суперечок, які загрожують стабільності і мирному розвитку країн-членів. Для вивчення будь-якого прояву насильства чи суперечок, що виникають у комерційних справах, мали направлятися спеціальні уповноважені. Якщо посередництво було безуспішним, то учасники конфлікту повинні прийняти висновки арбітражу, здійсненого сенатом. Оскільки сили закону може бути недостатньо, то **С.-П.** передбачав застосування збройної сили в рамках альянсу як для запобігання будь-якій загрозі з боку держави-члена, так і для гарантування компенсації від держави-правопорушника.

Сенат мав формуватися за принципом: кожна країна-учасниця має направити до сенату по одному делегату, а також по два заступники та два агенти, кожен тиждень повинна відбуватися ротація голови цієї асамблеї. Усі держави-члени, незалежно від розміру, повинні мати один голос. **С.-П.** зазначав, що його пропозиція щодо створення європейського сенату спирається на досвід діяльності німецького Рейхстагу, який фактично забезпечив мир народам Німеччини протягом багатьох століть. Він також звертав увагу на економічні вигоди від забезпечення миру. Як приклад він наводив Францію і стверджував, що якби вона гроші, витрачені на війну протягом 200 років, витратила продуктивно, то тепер вона була б багатшою у чотири рази. Передбачалося, що від початку створення конфедерація матиме свій бюджет за рахунок внесків країн-членів, які будуть пропорційні доходам суб'єктів кожної нації з урахуванням того, що деякі нації більше за інші обтяжені державним боргом. Роль уряду мала виконувати спеціальна комісія у складі п'яти senatorів. Столицею союзу пропонувалося зробити голландське місто Утрехт. Союз повинен був розвивати співпрацю у сфері загальноєвропейської торгівлі і направити послів до сусідніх країн, а до

окремих своїх держав-членів – резидентів. **С.-П.** уважав, що одним з найважливіших чинників європейської інтеграції має бути розвиток торгівлі між членами союзу, тому з метою співпраці щодо її розширення пропонував створити спеціальні координаційні інституції.

Як сам **С.-П.** посилався на проект *герцога Сюлі*, так і його духовними спадкоємцями були Ж.-Ж.Руссо, І.Кант, Є.Бентам та ін. Після Першої світової війни його ідеї розглядалися як попередниці Ліги націй.

Літ.: Прокопенко Л. Л. Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Lastawski Kazimierz. Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Lastawski.* – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004; *Derek Heater. The idea of European unity / Derek Heater.* – Leicester and London : Leicester University Press, 1992.

Прокопенко Л.Л.

СЕН-СИМОН КЛОД-АНРІ ДЕ РУВРУА (1760-1825) – граф, філософ, засновник французького утопічного соціалізму. Народився в Парижі у знатній, але збіднілій родині, яка вважала своїм родоначальником *Карла*

Великого. Під керівництвом енциклопедиста Д'Аламбера здобув освіту вдома. Офіцером французької армії брав участь у війні північно-американських колоній за незалежність проти Англії. У 1783 р. повернувся до Франції, під час революційного терору у 1793 р. перебував у в'язниці. Створив гурток учнів, які як за його життя, так і після смерті поширювали і розвивали його ідеї. Найбільш відомі серед учнів – Огюст Конт та Огюст Т'єррі. Незадоволений результатами революції, **С.-С.** розробив наукову соціологічну систему, покликану слугувати знаряддям створення раціонального суспільства. Згідно з його поглядами рушійними силами історичного розвитку є прогрес наукових знань, моралі, релігії, яка має стверджувати ідею: "Всі люди – брати".

С.-С. вважав, що певне значення в історії має "індустрія" (під якою розумів усі види економічної діяльності) і відповідні їй форми власності та класи. Виходячи з цього він стверджував, що сучасне суспільство скла-

дається з трьох класів: двох продуктивних – вчених та тих, кого він називав "індустріалами", і одного непродуктивного – дворянства, військових, юристів, священників, який, проте, управляє суспільством. Управління суспільством, на його думку, має перейти до продуктивних класів. Завершеного вигляду теорії **С.-С.** набули у творі "Нове християнство" (1825) і багато десятиліть впливали на суспільство, сприяли появі цілого покоління технократів – "сен-симоністів", які виступали за промисловий розвиток Франції.

В основу його теорії були покладені економічні інтереси і спільні зобов'язання. До спільних інтересів він відносив законодавство, торгівлю, промисловість, адміністративний апарат, науку і мистецтво. **С.-С.** вважав, що економічне зближення і усунення торговельних бар'єрів зумовить появу спільних інтересів та утворення інституцій, які б діяли на основі наднаціонального права. Більше того, на думку **С.-С.**, національні держави приречені розчинитися в європейській конфедерації, оскільки економіки можуть процвітати лише у великих об'єднаннях, межі національних держав (навіть таких, як Англія, Франція, Німеччина) для них завузькі і не мають достатніх ресурсів. Тому майбутнє він убачав в утвердженні європейської асоціації народів і загального миру за умови стирання національних кордонів.

У 1814 р. **С.-С.** разом з О.Т'єррі опублікував і направив учасникам Віденського конгресу брошуру "Про реорганізацію Європейської спільноти або необхідність і засоби об'єднання народів Європи в єдиний політичний організм зі збереженням кожним із них національної незалежності", в якій аргументував потребу в конфедеративній Європі. Він указував, що до кінця XV ст. Європа унаслідок домінування католицької релігії і церкви складала єдиний політичний організм, але ця єдність була розрушена Реформацією. Вестфальський мир інституалізував принцип балансу сил, а отже, війни. Вихід полягає в об'єднанні, де водночас буде підтримуватись і поважатись національна незалежність. Найкращою формою правління, на його думку, є парламентська форма, на підтвердження чого він наводив приклад Віденського конгресу, де зібралися володарі всіх європейських країн, аби дати мир Європі.

Процес створення об'єднаної Європи не простий, тому він має здійснюватися посту-

пово. Важливе значення матиме англо-французький союз, який відіграватиме роль снігово-го кома, завдяки йому інші країни запровадять конституційні порядки, об'єднаються в конфедерацію і створять загальноєвропейський парламент. Такий парламент передбачався двопалатним за зразком англійського, в якому одна палата буде представляти інтереси країн-членів, а друга – спільні інтереси учасників об'єднання. Причому обидві палати мають володіти правом вето щодо рішень одна одної. Нижча палата депутатів передбачалася у складі 240 освічених осіб, які вмюють вести загальні справи і мають відповідну суттєву власність, що є умовою гарантування стабільності. Вона формувалася професійними асоціаціями за принципом: по одному підготовленому представникові від чотирьох професійних груп – купців, учених, адміністраторів і суддів – на кожний мільйон населення. Окремим видатним людям, які корисні для діяльності законодавчого органу, але не мають відповідного майна, повинні бути виділені джерела доходу, і вони кооптуються до парламенту. Натомість палата перів, що нараховувала 20 членів, повинна була призначати з числа осіб, які мали відповідні фінансові кошти, короля – зверхника усієї Європи. Проте процедура обрання короля в брошурі не була чітко визначена. Парламент під головуванням виборного короля мав стояти над усіма національними урядами і гарантувати поважання прав європейських народів у сфері адміністрації, промисловості, торгівлі, права, науки і мистецтва та навіть моральності. На думку С.-С., до його компетенції, на відміну від національних парламентів, мають входити такі питання, як влаштування громадських робіт, формування трансконтинентальних систем, турбота про розвиток освіти, організація переселення надлишку населення до інших країн, положення етичних кодексів, захист релігійної терпимості, національні розколи тощо.

Відправна позиція С.-С. полягала в тому, що як національні уряди залежать від згуртованої сили національного патріотизму, так і європейський уряд має бути здатним спиратися на “європейський патріотизм”. У загальноєвропейському парламенті розвиток почуття “європейського патріотизму” буде двостороннім процесом: загальні інституції і політика будуть визначати ставлення пред-

ставників, водночас представники будуть формувати інституції і політику.

Проект С.-С. був переосмисленням ідей *герцога Сюлі* та *Ш. Сен-П'єра* відповідно до тих кардинальних змін, які відбулися в Європі унаслідок промислового перевороту та впливу Французької революції.

Літ.: *Большая советская энциклопедия* : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : БСЭ, 1976. – Т. 23. – М. : [б. и.], 1976; *Основи європейської та євроатлантичної інтеграції України* : навч. посіб. / В. В. Говоруха, В. Г. Бульба, Ю. П. Сурмін та ін. ; за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К. : ДП НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2006; *Lastawski, Kazimierz. Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw/ Kazimierz Lastawski.* – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004; *McCormick John. Understanding the European union: A Concise Introduction (3rd edn) / John McCormick.* – N-Y : Palgrave Macmillan, 2005; *Derek Heater. The idea of European unity / Derek Heater.* – Leicester and London : Leicester University Press, 1992.

Прокопенко Л.Л.

“СЕРЕДИННА ЄВРОПА” (Mitteleuropa) – геополітична концепція створення потужного з політичної й економічної точок зору блоку європейських держав під егідою Німеччини. Базові положення цієї концепції сформувалися вже наприкінці XIX ст. Вона ґрунтувалася на двох основних ідеях: створенні середньоевропейського митного союзу, основу якого мало скласти господарське об'єднання Австро-Угорщини і Німеччини під егідою останньої, та політичне об'єднання центральноєвропейських держав при закріпленні в ньому керівних позицій Німеччини. Унаслідок загострення суперечностей між провідними державами Європи на рубежі XIX-XX ст. сформувалися два військово-політичні блоки – Троїстий союз та Антанта, протистояння яких призвело до початку Першої світової війни. Але якщо країни Антанти у своїй політиці виходили з принципу політичної рівноваги, то Німеччина намагалася встановити світову гегемонію. Найбільш яскраво це проявилось в урядовій програмі, сформульованій канцлером Теобальдом Бетман-Гольвегом 9 вересня 1914 р., що визначала цілі Німеччини у війні.

За нею в Європі проектувалося утворення союзу європейських країн під егідою Німеччини. Канцлер зазначав, що цей союз без спільного конституційного управління, при

зовнішній рівноправності його членів, але фактично під німецьким керівництвом повинен стабілізувати економічне господарювання Німеччини у Центральній Європі. До нього, крім Німеччини та Австро-Угорщини, повинні ввійти скандинавські і придунайські країни, країни Бенілюксу, Італія, Франція. Причому остання мала бути настільки послаблена, щоб ніколи не могла більше підвестись як велика держава. З цією метою планувалося анексувати її економічно розвинуті північно-східні департаменти. На Сході передбачалося приєднати до Німеччини Литву і Курляндію за посередництвом персональної унії, а також створити ряд буферних держав. Щодо Польщі існував так званий "айстро-польський план", за яким Царство Польське мало об'єднатися з Галичиною у самостійну державу, пов'язану з Австрією персональною унією. Іншими словами, передбачалося перетворення дуалістичної Австро-Угорської імперії на триєдину Австро-Угорсько-Польську монархію. Україну планувалося перетворити на незалежне королівство на чолі з одним з Габсбургів. Тобто, знаходячись у сфері впливу Австро-Угорщини, вона в цій якості теж повинна була входити до "С.Є."

"Реорганізація" Європи мала стати трампліном для "світової політики". У зв'язку з цим важливою метою німецького уряду ставало створення великої "Серединної Африки", встановлення контролю над Єгиптом, оволодіння опорними пунктами на африканському узбережжі Атлантики. Крім того, намічалось витиснути Англію з басейна Середземного моря, закріпити вплив на Близькому Сході, захопити Північне Борнео, забезпечити укорінення в Китаї тощо.

Особливу роль у популяризації ідеї "С.Є." відіграли однойменні праці географа Й. Парча (1906) та пастора і впливового публіциста Ф. Науманна (1915). Вихід книги Ф. Науманна "Серединна Європа" сприяв організації оформленню руху з аналогічною назвою, серед представників якого можна назвати Макса Вебера, Ганса Дельбрюка. Проте ці ліволіберальні ідеологи не поділяли екстремістських пангерманістських зазіхань. За аналогією зі Священною Римською імперією Німеччині відводились домінуючі позиції у центральноєвропейській спільноті. Кінцевою метою руху вони визначали створення у просторі між Францією і Росією, між

Балтійським, Адріатичним та Чорним морями спільного економічного, культурного і правового простору, що охоплював би народи, які за більшістю характеристик – історичних, культурних, господарчих, релігійно-етичних тощо – засвідчували близькість значнішу, ніж до зовнішніх стосовно них Росії та Франції, інших германських та романських народів. Причому його утворенню мало передувати об'єднання Німеччини та Австро-Угорщини.

Державно-політичний устрій "С.Є." Ф. Науманн визначав як союз: "Жодна держава, що увійде до цієї наддержави, не позбудеться державної самостійності... Натомість, в інтересах усіх учасників, щоб не повстали нестримні плани переплавлення. Іншими словами: під титулом "С.Є." створюється не нова держава, проте створюється союз існуючих". У концепції "С.Є." досить вагомим був елемент німецького месіанізму – переконання, що Німеччина має певний метафізичний обов'язок перед Богом та людством, гідний великої нації. Намагання "сказати своє слово" зумовлювало саме східну орієнтацію зусиль. У випадку успіху місії визволення народів, Німеччина здобула б на майбутнє багато надійних союзників. Через те вони застерігали від будь-яких експансіоністських намірів щодо Східної Європи. Як вважав Макс Вебер, усяка політика по той бік східного кордону Німеччини, якщо саме вона є реальною політикою (Realpolitik), неминуче є західнослов'янською політикою, але не німецько-національною. Українців, як і більшість інших європейських дослідників, М. Вебер зараховував до західних слов'ян.

Але перебіг подій не дав можливості реалізувати ці проекти. У травні 1918 р., під час переговорів цісаря Карла I з кайзером Вільгельмом II у Спаа (Бельгія), було укладено угоду щодо тісного економічного й політичного співробітництва двох держав, але, як зазначає Еріх Цьолнер, наміри щодо німецького панування у "С.Є.", які пропагувалися оточенням Фрідріха Науманна, зазнали тут провалу.

Літ.: Давыдов Ю. Н. Макс Вебер и современная теоретическая социология: Актуальные проблемы веберовского социологического учения / Ю. Н. Давыдов. – М. : Мартис, 1998; Дергачев В. А. Геополитический словарь-справочник / В. А. Дергачев. – К. : КНТ, 2009; История Первой мировой войны. 1914-1918 : в 2 т. / под ред. И. И. Ростунова. – М. : Наука, 1975. – Т. 1; Троян С. С. Німець-

ка “Міттєлєвропа”: ідеї та проекти створення / С. С. Троян // Грані. – 2006. – № 2; *Новая история*. Второй период : учеб. пособие / под ред. Е. Е. Юровской и И. М. Кривогуза. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 1984; *Українська державність у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз* / О. Дергачов (кер. авт. кол.). – К. : Політ. думка, 1996; *Яблонський Г.* Политика Польской социалистической партии во время войны 1914-1918 годов / Генрик Яблонский : пер. с пол. – М. : Изд-во иностр. лит., 1963; *Цьолнер Е.* Історія Австрії / Еріх Цьолнер ; пер. з нім. Роман Дубасевич, Христина Назаркевич, Анатолій Онішко, Наталя Іваничук. – Львів : Літопис, 2001; *Lastawski Kazimierz.* Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Lastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004.

Прокопенко Л.Л.

СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – складова *системи національної безпеки* – сукупність взаємопов’язаних та взаємообумовлених механізмів (інституційних, організаційних, правових та інших) і суб’єктів забезпечення національної безпеки (посадові особи держави, органи державної влади та місцевого самоврядування, державні установи та заклади, сили та засоби *сектору безпеки*, інститути громадянського суспільства, окремі громадяни), які на основі чинного законодавства трансформують *політику національної безпеки* у цілеспрямовану скоординовану діяльність (заходи політичного, правового, організаційного, воєнного та іншого характеру) щодо реалізації національних інтересів (передусім щодо виявлення, прогнозування, попередження та нейтралізації загроз безпеці особи (громадянина), суспільству та державі).

Серед основних завдань, які покладаються на **С.з.н.б.**, зокрема: розробка (уточнення) концепцій, доктрин, стратегій, інших керівних документів, у тому числі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо забезпечення національної безпеки; створення, підготовка та підтримка в готовності до застосування згідно зі штатним призначенням та координація діяльності сил і засобів сектору безпеки, а також його кадрове, матеріально-технічне, фінансове та інше забезпечення; локалізація, деескалація та врегулювання конфліктів (кризових ситуацій) у різних сферах життєдіяльності суспільства і держави, а також ліквідація їх наслідків; вжиття заходів спільно з міжнародними

організаціями щодо забезпечення міжнародної та національної безпеки; комплексний моніторинг факторів, які справляють вплив на національну безпеку, у тому числі виявлення, прогнозування та оцінка загроз і можливостей у контексті реалізації національних інтересів; контроль за здійсненням заходів щодо забезпечення національної безпеки, оцінка результативності дій та витрат на проведення вказаних заходів.

Ці завдання акцентують увагу переважно на заходах, спрямованих на захист національних інтересів, але орієнтація передусім на захист вказаних інтересів поступово формує політику національної безпеки, суть якої – очікування, виживання. Така політика є безперспективною, оскільки віддає ініціативу, а отже, і переваги стороні, яка розглядається як імовірне джерело загроз. Тому, з огляду на те, що українські законодавці під захистом національних інтересів розуміють не тільки захист, а й забезпечення сталого розвитку суспільства, важливими є також наполегливі зусилля суб’єктів **С.з.н.б.**, спрямовані на створення більш сприятливих умов для реалізації вказаних інтересів.

Принципи побудови та функціонування **С.з.н.б.** зумовлені принципами забезпечення національної безпеки, які визначені чинним законодавством. Серед них, зокрема: дотримання балансу життєво важливих інтересів людини, суспільної групи, суспільства та держави та забезпечення їх взаємної відповідальності за вирішення питань забезпечення національної безпеки; верховенство права та дотримання законності; забезпечення пріоритету договірних (мирних) засобів у розв’язанні конфліктів соціального, міжетнічного, міжконфесійного характеру на національному та на міжнародному рівнях; повага суверенітету інших держав та невтручання у їх внутрішні справи; забезпечення адекватності заходів щодо захисту національних інтересів існуючим загрозам; активне залучення інститутів громадянського суспільства та ЗМІ до процесу вироблення й реалізації політики національної безпеки; підтримка на належному рівні наукових досліджень у сфері забезпечення національної безпеки.

Навіть у країнах розвинутої демократії, де значну роль при розробці та впровадженні державно-управлінських рішень у сфері безпеки відіграють інститути громадянського

суспільства та ЗМІ, головним суб'єктом забезпечення національної безпеки в **С.з.н.б.** є органи державної влади. Це зумовлено тим, що саме органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, використовуючи наявні в їх розпорядженні ресурси, справляють юридично владний вплив на суспільні відносини, які виникають з приводу реалізації національних інтересів (передусім їх захисту). Ключове місце також належить і сектору безпеки, який є елементом **С.з.н.б.** й головним завданням якого є підготовка до застосування або загрози застосування сили для збройного захисту національних інтересів. Розробка законів, концепцій, доктрин, стратегій, інших керівних документів щодо забезпечення національної безпеки, які в сукупності визначають основи та механізми реалізації політики у вказаній сфері, зумовлює необхідність системного аналізу умов реалізації національних інтересів та розробку адекватних їм управлінських рішень, що є функцією суб'єктів забезпечення національної безпеки. Тому підготовка пропозицій стосовно політики національної безпеки є одним з ключових завдань **С.з.н.б.**

З огляду на це вказана система є не просто сукупністю взаємодіючих відповідних структур, а й певним процесом формування правового поля та прийняття політичних рішень у сфері забезпечення національної безпеки. З огляду на це вкрай важливим є те, хто бере участь в оцінках і прогнозах та яка інформація була взята до уваги, а яка ні. Це означає, що в структурі **С.з.н.б.** має бути підсистема, головною функцією якої є не тільки розробка та прийняття державно-управлінських рішень щодо реалізації політики національної безпеки, а й формування правового поля вказаної політики. Зазначену функцію виконує система *державного управління національною безпекою*, яка є підсистемою **С.з.н.б.** Наприклад, міністерство оборони чи закордонних справ нерідко ініціюють як розробку, так і прийняття тих чи інших законодавчих актів, спрямованих на формування (вдосконалення) правового поля забезпечення національної безпеки. Функції **С.з.н.б.** щодо захисту й функції щодо створення сприятливих умов для реалізації національних інтересів (розвиток науки та освіти, просування на зовнішні ринки продукції вітчизняної промисловості, добросусідські відносини тощо) тісно взає-

мопов'язані. Але у будь-якому випадку досягнення національних цілей, які спрямовані на виконання вказаних функцій, потребує наявності певного потенціалу **С.з.н.б.** (можливостей із застосування дипломатичних, воєнних, економічних, інформаційних та інших інструментів державної влади). Це, у свою чергу, передбачає наявність у розпорядженні **С.з.н.б.** певних ресурсів (матеріальних, фінансових, людських та інших), раціональне використання яких дає змогу забезпечити деякий (максимально можливий) рівень захищеності національних інтересів на той чи інший час.

З огляду на наявність значної множини факторів, які справляють суперечливий вплив на бажаний потенціал (можливості) **С.з.н.б.**, проблема визначення його достатності для захисту національних інтересів поки що не розв'язана (навіть коли розглядається одна із сфер національної безпеки). Крім того, перерозподіл обмежених ресурсів, які вже є у розпорядженні **С.з.н.б.**, з метою посилення одного з її інститутів може призвести до послаблення інших інститутів, а відтак і до зниження загального рівня захищеності національних інтересів,

Водночас існує певна частка сукупного потенціалу держави, яку суспільство може виділити на забезпечення своєї безпеки (передусім для створення та функціонування сектору безпеки). За мирних умов для задоволення потреб безпеки потрібно виділяти щорічно не більше ніж 25% ВВП (більша частка може призвести до руйнування народно-господарського комплексу). За умов воєнного часу вказане співвідношення не повинно перевищувати 40%, інакше також може відбутися різке зниження загального потенціалу держави, що за умов затяжної війни неминуче призведе до поразки в ній.

Згідно з чинним законодавством України центральне місце у **С.з.н.б.** належить Президентові України, який як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України і Голова Ради національної безпеки і оборони України здійснює загальне керівництво забезпеченням національної безпеки України.

Літ.: Закон України про основи національної безпеки // Відом. Верховн. Ради України. – 2003. –

№ 39. – Ст. 351 (зі змінами); *Абдурахманов М. И.* Геополитика, международная и национальная безопасность : словарь-справочник / М. И. Абдурахманов, В. А. Баришполец, В. Л. Манилов. – М. : Пробел, 1999; *Абдурахманов М. М.* Основы национальной безопасности : монография / М. М. Абдурахманов, В. А. Баришполец, В. Л. Манилов, В. С. Пирумов. – М. : Друза, 1998; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Возженников А. В.* Национальная безопасность (теория, политика, стратегия) : монография / А. В. Возженников. – М. : НПО Модуль, 2000; *Энциклопедия государственного управления в России* : в 2 т. – Т. 1 / под. общ. ред. В. К. Егорова. – М. : Изд-во РАГС, 2008; *Міжнародна і національна безпека* : короткий словник термінів / уклад. : Г. П. Ситник (кер. твор. кол.), В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжеев ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : Центр навч. л-ри, 2004; *Прохожаев А. А.* Общая теория национальной безопасности : учебник / А. А. Прохожаев, А. В. Возженников, Н. В. Кривельская и др. / под. общ.ред. А. А. Прохожева. – М. : Изд-во РАГС, 2002; *Ситник Г. П.* Державне управління національною безпекою (теорія і практика) : монографія / Г. П. Ситник. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; *Ситник Г. П.* Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов ; за заг. ред. Г. П. Ситника : у 3 ч. Ч. 2 : Методологічні основи державного управління національною безпекою. – К. : НАДУ, 2009.

Ситник Г.П.

СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ (КОЛЕКТИВНОЇ) БЕЗПЕКИ – система спільних заходів, норм, правил поведінки на міжнародній арені, що застосовуються міжнародними організаціями, державами, іншими недержавними акторами на універсальній або регіональній основі з метою усунення або нейтралізації загроз миру, запобігання актам агресії або їх придушення й відновлення міжнародного миру й безпеки. У більше спрощеному варіанті міжнародна (колективна) безпека (М.(к.)б.) – це одна з форм боротьби суб'єктів міжнародного життя проти агресії. Перші спроби забезпечити стабільний мир робилися ще до часів античності, коли держави (міста-поліси) створювали воєнні союзи з метою досягти балансу сил. Однак офіційно перша С.з.м.(к.)б. (Вестфальський мир) була створена після завершення кровопролитної Тридцятилітньої війни у 1648 р. Згодом система міжнарод-

них договорів 1814-1815 рр., пов'язаних з боротьбою та перемогою над наполеонівською Францією, стала основою Віденської системи міжнародних відносин. Вона виявилася неефективною, оскільки не мала надійних важелів стримування агресії і стосувалася переважно Європи.

Подальші кроки в напрямі практичної реалізації ідеї С.з.м.(к.)б. були зроблені на I і II конференціях миру в 1899 і 1907 рр., на яких були прийняті конвенції про мирне розв'язання міжнародних спорів, що стали правовою базою для утворення Постійної палати третейського суду. Після завершення Першої світової війни і утворення у 1920 р. Ліги Націй з відповідним Статутом можна говорити про першу всеохопну С.з.м.(к.)б. Однак політика ізоляціонізму, якої дотримувалися у міжвоєнний період США, неучасть (до 1934 р.) у роботі Ліги Націй СРСР, різка зміна балансу сил у світі у зв'язку з посиленням гітлерівської Німеччини призвели до розв'язання Другої світової війни.

Після її закінчення у 1945 р. правовий механізм С.з.м.(к.)б. універсального характеру був застосований для створення Організації Об'єднаних Націй. Згідно зі ст. 1 її Статуту задекларовані такі цілі: підтримувати міжнародний мир і безпеку, з цією метою вживати ефективних колективних заходів щодо запобігання загрозам миру і їх усунення й придушення актів агресії або інших порушень миру відповідно до принципів справедливості й міжнародного права; улагоджувати або розв'язувати міжнародні суперечки або ситуації, які можуть призвести до порушення миру; розвивати дружні відносини між націями на основі поваги принципу рівноправності й самовизначення народів, а також вживати інших відповідних заходів щодо зміцнення загального миру; запроваджувати міжнародне співробітництво з розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного й гуманітарного характеру, заохочення й розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх безвідносно раси, статі, мови й релігії, а також бути центром для узгодження дій націй у досягненні цих загальних цілей. Функції підтримки міжнародного миру й безпеки відповідно до Статуту ООН покладені, передусім, на Генеральну Асамблею і Раду Безпеки ООН, повноваження яких у цій сфері чітко розмежовані.

Генеральна Асамблея відповідно до п. 1 ст. 9 Статуту ООН, складається з усіх членів Організації Об'єднаних Націй і має право обговорювати будь-які питання або справи, що стосуються підтримки міжнародного миру й безпеки, у тому числі розглядати загальні принципи співробітництва в цій галузі й надавати щодо цього рекомендації державам і Раді до і після їх обговорень. На Раду Безпеки ООН покладена головна відповідальність за підтримку міжнародного миру й безпеки. Вона є єдиним органом, що має право вживати заходів примусового характеру: тимчасові заходи щодо припинення порушень миру, які Рада Безпеки вживатиме необхідне або бажане; припинення вогню, відведення військ тощо; заходи, не пов'язані із застосуванням збройних сил (повне або часткове припинення економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо й інших засобів сполучень, розривання дипломатичних відносин); заходи, пов'язані з використанням збройних сил для придушення агресора й відновлення міжнародного миру й безпеки. Регіональні С.к. безпеки представлені угодами й організаціями, що забезпечують безпеку на окремих континентах і в регіонах. Їх значення аж ніяк не применшуються тим, що сучасні засоби ведення війни набули глобального характеру.

Слід також зазначити, що потужні процеси глобалізації, які розпочалися наприкінці 1970-х рр., радикально посилили взаємозалежність країн, вивели на світову арену нових впливових акторів міжнародного життя (транснаціональні корпорації, міжнародні організації, форуми, міжурядові та неурядові організації тощо). При цьому спектр загроз невпинно розширюється, вбираючи в себе не тільки звичні і традиційні збройні конфлікти, а й глобальний тероризм, гострі етнічні суперечності, послаблення ролі і функцій держав, природні катаклізми, появу нових центрів сил з невизначеними можливостями тощо. Зокрема, проблема тероризму почала розглядатися ООН з 1972 р. Питання жорсткого контролю щодо розповсюдження ядерної зброї, використання ядерних технологій призвели до створення спеціальної міжнародної агенції – МАГАТЕ. Після аварій на Чорнобильській АЕС (1986 р.) та атомної електростанції “Фукусіма-1” в Японії (2011 р.) людство почало ще більше усвідомлювати реальну загрозу ядерної катастрофи.

На порядок денний, що вимагає колективних зусиль усієї світової спільноти, виходять питання енергетичної, інформаційної і продовольчої безпеки, зміни клімату, охорони довкілля, відновлення запасів питної води, організованої злочинності, нелегальної міграції, пандемії, торгівлі наркотиками тощо. З огляду на це виникає нагальна необхідність переосмислити підходи, що пов'язані з безпекою, запровадити більш широку, всеохопну **С.з.м.(к.)б.**

Літ.: *Статут ООН*; Гаагські Конвенції 1899 та 1907 рр.; *Закон України від про засади внутрішньої і зовнішньої політики*; *Бескоровайний С. Я. Основи міжнародного права : учеб. пособие / С. Я. Бескоровайный. – К. : НАОУ, 2004*; *Мирова політика в умовах кризи : учеб. пособие для студентов вузов / под ред. С. В. Кортунова. – М. : Аспект Пресс, 2010*; *Ситник Г. П. Національна безпека України : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – Хмельницький ; К. : Кондор, 2007*; *Цюрупа М. В. Міжнародне гуманітарне право : навч. посіб. / М. В. Цюрупа, В. І. Дяченко. – К. : Кондор, 2008.*

Мандрагеля В.А.

СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН – певний характер “правил гри”, взаємодії між основними учасниками міжнародних відносин, які отримують особливу структуру для кожного періоду. Перша **С.м.в.** була закладена Вестфальським миром, який завершив Тридцятилітню війну 1618-1648 рр. Вестфальський мир між Францією і Швецією та імператором Священної Римської імперії і їх союзниками закріпив перемогу антигабсбурзької коаліції, остаточно поклав край претензіям наступників Карла V Габсбурга на створення всесвітньої імперії і придушення Реформації. Положення миру торкалися трьох проблем: територіальних змін за підсумками війни; релігійних відносин; нового формату політичного устрою Священної Римської імперії.

У релігійній сфері Вестфальський мир зрівняв у Німеччині католиків та протестантів, узаконив секуляризацію церковних земель, здійснену до 1624 р., і скасував принцип “Чия влада, того й віра” (*Cuius regio, ejus religio*). Замість нього проголошувався принцип віротерпимості, право християн будь-якого віросповідання без перешкод відправляти свій культ у кожній частині імперії. Тим самим створювалися передумови для по-

слаблення релігійної ворожнечі в Європі і певної деідеологізації міжнародних відносин, коли в основу зовнішньої політики покладалися конкретні інтереси.

Була визнана повна незалежність німецьких князів від імператора у здійсненні внутрішньої і зовнішньої політики (без права укладання зовнішніх союзів, спрямованих проти імперії та імператора). Тим самим де-факто санкціонувався політична роздробленість Священної Римської імперії, її розпад на 355 самостійних держав. З цього часу основною формою політичної організації суспільства стає національна держава (“держава-нація”), а домінуючим принципом міжнародних відносин – принцип національного (державного) суверенітету.

Суть Вестфальської **С.м.в.** полягала в тому, що, зрівнявши в правах європейських монархів і проголосивши державу-націю, закріплюючи за нею право на суверенітет, вона запроваджувала в практику міжнародних відносин новий принцип – систему політичної рівноваги (баланс сил). Тепер питома вага тієї чи іншої держави в міжнародних відносинах почала визначатися не титулом або родоводом правителя у феодальній ієрархії, як це було в Середньовіччі, а її військовою і економічною могутністю. У підсумку Тридцятилітньої війни на провідні позиції в Європі вийшли Франція і Швеція. Такий світопорядок існував майже 150 років – до Французької революції. Наполеон спробував встановити світову гегемонію, але зазнав поразки. Нову розстановку політичних сил закріпив Віденський конгрес 1814-1815 рр., в результаті якого склалася Віденська **С.м.в.** У роботі конгресу взяли участь 216 представників усіх європейських держав (крім Туреччини). Це був найбільш представницький дипломатичний конгрес з усіх, які скликалися коли-небудь до ХХ ст. Його учасники ставили перед собою завдання: відновлення дореволюційних порядків у Європі, насамперед реставрацію повалених династій; територіального переділу в інтересах держав-переможниць; створення гарантій проти повернення Франції до бонапартистського режиму і спроб нових завоювань; створення системи боротьби з можливою революційною небезпекою в майбутньому.

Заключний акт Віденського конгресу складався із 121 статті та 17 додатків, серед яких декларація про заборону торгівлі рабами,

міжнародні реєстри збору мита, правила судноплавства на прикордонних і міжнародних річках, статус дипломатичних агентів тощо. Заключний акт, до якого до 1820 р. приєдналося 35 держав, вніс суттєві зміни в територіально-політичний устрій Європи. У процесі вирішення питань реставрації повалених династій учасники конгресу виходили з принципу легітимізму (фр. *l'igitime* – законний), хоча він застосовувався непослідовно. Так, замість відновлення несподівано дрібних німецьких князівств був створений Німецький союз, до якого увійшли 34 монархії та 4 вільних міста. Віденська **С.м.в.** мала два засадничі компоненти, які забезпечували режим її функціонування. Перший стосувався закріпленого рішеннями конгресу переділу Європи і колоній між переможцями Наполеона. Другий – принципів улаштування міждержавних відносин. Віденський порядок базувався не тільки на формулі “балансу сил” в Європі, а й на такому новому явищі в історії міжнародних відносин, як “європейський концерт”. Таким чином, поліцентрична система “балансу сил” еволюціонувала в бік мирного, колективного розв’язання всіх спірних питань. Австрію, Велику Британію, Росію, Прусію та Францію, від яких залежала реалізація “європейського концерту”, з часів Віденського конгресу почали називати “великими державами”. Особливе становище цих країн підкреслювалося тим, що між собою вони підтримували дипломатичні відносини на рівні послів. До середини ХІХ ст. керівну роль у європейських відносинах відігравали перші три держави. **С.м.в.**, створена на Віденському конгресі, була доповнена укладенням у вересні 1815 р. в Парижі “*Священного союзу*”, умовами Паризького миру 1815 р. і відновленням Четвертого союзу Росії, Великої Британії, Австрії та Прусії (листопад 1815 р.). Віденська **С.м.в.** проіснувала до середини ХІХ ст., після поразки Росії в Кримській війні 1853-1856 рр. і підписання Паризького миру (березень 1856 р.) вона трансформувалася у Кримську **С.м.в.** Росія перестала бути одним із основних центрів сили в Європі, домінування на континенті перейшло до Франції та Австрії. Поразка Австрії в австро-пруській війні 1866 р. та Франції у франко-пруській війні 1870-1871 рр., завершення об’єднання Італії та Німеччини знаменувало остаточний розпад Віденської **С.м.в.**

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в Європі формуються два блоки: Троїстий союз (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія) та Антанта (Велика Британія, Росія, Франція), і на зміну багатополосній С.м.в. приходять біполярна. Поразка Троїстого союзу в Першій світовій війні кардинальним чином змінила геополітичний розклад сил, який був закріплений Версальським мирним договором 1919 р. між державами-переможцями та Німеччиною. Метою договору було фіксування фактичного воєнного розгрому Німеччини та її відповідальності за розв’язання війни, здійснення переділу світу на користь держав-переможниць шляхом ліквідації Німецької колоніальної імперії, закріплення територіальних змін в Європі, створення системи, що забезпечувала виконання Німеччиною умов Версальського мирного договору і гарантувала державам-переможцям роль світових лідерів на тривалий час. Версальський мирний договір разом із тісно пов’язаними з ним Сен-Жерменським мирним договором 1919 р. з Австрією, Нейїським мирним договором 1919 р. з Болгарією, Тріанонським мирним договором 1920 р. з Угорщиною, Севрським мирним договором 1920 р. з Туреччиною, угодами, укладеними на Вашингтонській конференції 1921-1922 рр., склав основу Версальсько-Вашингтонської С.м.в. (1919-1939 рр.). Важлива роль у функціонуванні Версальсько-Вашингтонської С.м.в. відводилися Лізі Націй, міжнародній організації з підтримання миру та співробітництва між народами. З самого початку Версальсько-Вашингтонська С.м.в. виявила свою внутрішню нестійкість. Встановлений світовий порядок був спрямований проти Радянської Росії і Німеччини, перетворених на країни-партії: перша, за висловом Френсіса Конта, за “політичні”, а друга – за “карні злочини”, хоча без урахування інтересів таких потужних політичних гравців будь-яка світова політична система не могла існувати. З моменту підписання Локарнських договорів 1925 р., коли під питання була поставлена непорушність кордонів у Східній Європі, розпочався її поступовий розпад, а Друга світова війна її поховала остаточно. На зміну їй приходять Ялтинсько-Потсдамська С.м.в. (1945-1989 рр.). Перемога антигітлерівської коаліції обумовила нове співвідношення сил. Принципово новим явищем було зростання могутності СРСР і

США, для визначення яких стали використовувати нову політичну категорію – наддержава. Поява двох наддержав зумовила формування нової С.м.в.: перехід від традиційної європейської системи рівноваги сил до біполярного світу і поділ Європи і світу на два потужних блоки, протистояння яких і визначило зміст Ялтинсько-Потсдамської С.м.в. Їх розділяла глибока прірва в галузі політичної й економічної філософії, тому кожна з них підозрювала іншу, вбачаючи в супернику загрозу своїй безпеці. Якраз у цій недовірі слід шукати коріння холодної війни, яка була зіткненням наддержав – ідеологічним за формою і матеріальним за суттю. Радикальні геополітичні зміни в Європі, які відбулися на межі 80-х–90-х рр. XX ст.: падіння Берлінської стіни в листопаді 1989 р. та об’єднання Німеччини, припинення існування в червні 1991 р. Ради економічної взаємодопомоги, в липні – Організації Варшавського договору, а в грудні 1991 р. розпад самого Радянського Союзу, знаменували кінець модерної С.м.в. (пов’язаної з Версальсько-Вашингтонською та Ялтинсько-Потсдамською С.м.в.) і перехід до постмодерної С.м.в. Її головною відмінністю є перетворення біполярного світу на монополярний, в якому США залишилися єдиною світовою суперсилою. Проте монополярному світові, зазначає Д. Дайнен, вочевидь притаманна нестабільність. Тому, на думку британського політолога М. Леонарда, основним джерелом впливу держав у XXI ст. стане належність до того чи іншого регіонального об’єднання, і наприкінці століття не окремі держави, а саме регіональні структури будуть визначати світопорядок, який базуватиметься не на США чи ООН, а на співтоваристві взаємозалежних регіональних об’єднань.

Літ.: *Большая российская энциклопедия* : в 30 т. / пред. ред. кол. Ю. С. Осипов. – М. : БРЭ, 2006. – Т. 5; *Десмонд Д.* Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Дайнен Десмонд ; пер. з англ. – К. : К.І.С., 2006; *Конт Ф.* Революція и дипломатия. Х. Раковський / Ф. Конт ; пер. с фр. – М. : Междунар. отношения, 1991; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції: навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Приходько О. В.* Какая Европа нужна США? / О. В. Приходько // США–Канада: экономика, политика, культура. – 2006. – № 2; *Хижняк І. А.* Нова історія міжнародних відносин у системному форматі (1648-1918) : підручник / І. А. Хижняк. – К. : Персонал, 2009; *Цимбалістий В. Ф.* Теорія міжна-

родних відносин : навч. посіб. – 3-тє вид., допов. та випр. / В. Ф. Цимбалістий. – Львів : Новий світ-2000, 2009.

Прокопенко Л.Л.

СИТУАЦІЯ НАДЗВИЧАЙНА – порушення нормальних умов життя і діяльності людей на об’єкті або території, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, великою пожежею, застосуванням засобів ураження, що призвели або можуть призвести до людських і матеріальних втрат.

Згідно із Законом України “Про аварійно-рятувальні служби” **С.н.** – порушення нормальних умов життя і діяльності людей на території чи об’єкті на ній або на водному об’єкті, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом чи іншою небезпечною подією, яка призвела (може призвести) до загибелі людей та/або значних матеріальних втрат.

Відповідно до ДСТУ 3891-99. Безпека у надзвичайних ситуаціях. Терміни та визначення основних понять **С.н.** – це порушення нормальних умов життя і діяльності людей на об’єкті або території, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом або іншими чинниками, що призвели (можуть призвести) до загибелі людей, тварин і рослин, значних матеріальних збитків та (або) завдати шкоди довкіллю.

У Законі України “Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру” **С.н.** природного та техногенного характеру визначено як порушення нормальних умов життя і діяльності людей на окремій території чи об’єкті на ній або на водному об’єкті, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом або іншою небезпечною подією, в тому числі епідемією, епізоотією, епіфітотією, пожежею, яке призвело (може призвести) до неможливості проживання населення на території чи об’єкті, ведення там господарської діяльності, загибелі людей та/або значних матеріальних втрат.

В Україні подію відносять до **С.н.** за пороговими значеннями (нормативно встановленими межами, перевищення яких свідчить про належність події до **С.н.**) відповідно до класифікаційних ознак **С.н.**, порівнюючи фактичні наслідки події (кількість загиблих, масштаби порушення умов життєдіяльності населення та забруднення навколишнього середовища) з пороговими значеннями по-

казників класифікаційних ознак **С.н.** У разі перевищення фактичними показниками негативних наслідків події цих значень вона вважається **С.н.** Після цього здійснюється класифікація **С.н.** за причинами походження подій та рівнями. Але кожна **С.н.** поряд з властивими усім аналогічним **С.н.** характеристиками є по-своєму унікальною, тобто має свої причини виникнення, сценарій розвитку, особливості впливу на людину, довкілля, масштаби та тяжкість наслідків, які властиві саме їй.

Відповідно до законодавства України **С.н.** поділяються на ситуації природного, техногенного, соціально-політичного та воєнного характеру.

Причинами **С.н.** природного характеру здебільшого є стихійні лиха. Для **С.н.** природного характеру типовими є певна невизначеність сили та часу прояву, а також охоплення великої території та значний вплив на довкілля. Їх джерелами є природні процеси (явища), що виникають незалежно одне від одного або внаслідок взаємодії складних природних систем: геологічні (землетруси, обвали, зсуви, осідання ґрунту, карст); метеорологічні (засуха, град, туман, ожеледь, зливи, хуртовини, вітрогони); гідрологічні (повені, селі, підтоплення, затори); пожежі в природних екосистемах (лісових, степових та хлібних масивів, на торфовищах); біологічні (інфекційні захворювання людей, свійських та диких тварин, масове розмноження сільськогосподарських шкідників, епідемії, епізоотії, епіфітотії); сонячно-космічні (падіння метеоритів, магнітні бурі).

С.н. техногенного характеру (аварії та катастрофи) пов’язані з діяльністю людини, створеною нею технікою і технологічними процесами у технічних системах. До виникнення таких **С.н.** призводять: аварії з викиданням (загрозою викидання) біологічно небезпечних, радіоактивних, небезпечних хімічних та шкідливих (забруднювальних) речовин; транспортні аварії (катастрофи) на авіаційному, автомобільному, залізничному, водному та електротранспорті, на трубо-, газо-, нафто- та продуктопроводах; аварії в електроенергетичних системах, системах зв’язку та телекомунікацій, життєзабезпечення та на очисних спорудах, у системах нафтогазового промислового комплексу; вибухи, пожежі, раптове руйнування споруд, гідродинамічні аварії. **С.н.** соціально-політичного характеру є наслідком порушення нормального процесу

функціонування суспільства, його соціальних груп, відносин людини та суспільства. Вони пов'язані з протиправними діями антиконституційного та терористичного спрямування різного характеру та масштабу, метою яких є досягнення злочинних політичних, економічних, соціальних або кримінальних цілей: здійснення або реальна загроза терористичного акту (збройний напад, захоплення й утримання важливих об'єктів, ядерних установок і матеріалів, систем зв'язку й телекомунікацій, напад чи замах на екіпаж повітряного або морського судна), викрадення (спроба викрадення) чи знищення суден, захоплення заручників, установа вибухових пристроїв у громадських місцях, викрадення або захоплення зброї. До цього виду **С.н.** також відносять виявлення застарілих боєприпасів та аварії на арсеналах, складах боєприпасів та інших об'єктах військового призначення, а також зникнення або викрадення небезпечних матеріалів та речовин.

С.н. воєнного характеру виникають в особливий період або під час бойових дій унаслідок застосування звичайного озброєння або зброї масового ураження (ядерної, хімічної, біологічної, генетичної, метеорологічної та інших), що призводить до вторинних чинників ураження населення, зокрема через руйнування атомних та гідроелектростанцій, складів і сховищ радіоактивних та токсичних речовин і відходів, нафтопродуктів, вибухівки, транспортних та інженерних комунікацій тощо.

В Україні рівні **С.н.** визначають за такими критеріями: територіальне поширення та обсяги технічних і матеріальних ресурсів, що необхідні для ліквідації наслідків **С.н.**; кількість людей, які постраждали або умови життєдіяльності яких було порушено внаслідок **С.н.**; розмір заподіяних (очікуваних) збитків. На підставі цих критеріїв **С.н.** за їх рівнями в Україні поділяють на державні, регіональні, місцеві, об'єктові.

Окремі дослідники (В.А.Акімов, Ю.Л.Воробйов, А.Б.Качинський, Б.С.Мастрюков, В.Н.Новіков, М.М.Радаєв) визначають також транскордонні (поширюються з території суміжної країни) та глобальні **С.н.** (впливають на людство загалом: глобальні зміни клімату, демографічні кризи, збройні конфлікти тощо).

Літ.: Закон України про Цивільну оборону України. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua; *Про зат-*

вердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 берез. 2004 р. № 368. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua; Акімов В. А. Природные и техногенные чрезвычайные ситуации: опасности, угрозы, риски / В. А. Акімов, В. Д. Новіков, Н. Н. Радаєв. – М. : ЗАО ФИД “Деловой экспресс”, 2001; *Эколого-социальные и медико-биологические аспекты чрезвычайных ситуаций* / А. А. Ершов, В. Н. Новіков, А. С. Гринин, С. И. Черняев. – Калуга : Изд-во Н.Бочкаревой, 2001; *Емельянов В. М.* Защита населения и территорий в чрезвычайных ситуациях : учеб. пособие для высш. шк. / В. М. Емельянов, В. Н. Коханов, П. А. Некрасов ; ред. акад. РАЕН В. В.Тарасова. – М. : Академ. проект, 2003; *Качинський А. Б.* Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення : монографія / А. Б. Качинський. – К. : НІС, 2001; *Мастрюков Б. С.* Безопасность в чрезвычайных ситуациях : учеб. для студ. / Б. С. Мастрюков. – М. : Издат. центр “Академия”, 2003; *Михайлюк В. О.* Цивільний захист : навч. посіб. : у 3 ч. / В. О. Михайлюк. – Миколаїв : УДМУ, 2003. – Ч. 2: Надзвичайні ситуації; *Рева Г. В.* Український соціум: загрози екстремальних ситуацій : монографія / Г. В. Рева, В. К. Врублевський, В. П. Ксьонзенко, І. В. Мариніч ; ред. проф. В. К. Врублевського. – К. : Інформ.-видавн. центр “Інтелект”, 2003.

Клименко Н.Г.

СОЦІАЛЬНА ЕКСКЛЮЗИЯ (лат. exclusio – виключення) – процес депривації соціальних об'єктів від престижних, соціально схвалюваних цінностей. Соціальне виключення (або ексклюзія) супроводжується стигматизацією індивідів та соціальних груп, призводить до самоізоляції, маргіналізації ідентичності та відображується у стандартизованих моделях соціальної поведінки ізольованих. **С.е.** – явище, нерозривно пов'язане з процесами ідентифікації та самоідентифікації. Людям властиво поділяти оточуючих на “своїх” та “чужих”. Завдяки цьому відбувається включення людини до певної групи, що має дві складові: по-перше, сама людина повинна відносити себе до цієї групи, а, по-друге, група повинна визнати таку належність. За відсутності перешкод людина стає членом групи та залучається до спільних з нею дій (що формує інклюзію). Виокремлення чужих, не включених до певної групи чи спільноти, формує ситуацію ексклюзії.

Термін **С.е.** вперше почали застосовувати у Франції в 1974 р. для означення соціально незахищених верств населення (малися на

увазі передусім розумово і фізіологічно хворі, схильні до суїциду, батьки-одинаки, інваліди, люди похилого віку, маргінали, діти-сироти, делінквенти, асоціальні особи (девіанти) та інші соціальні “невдахи”).

Французький дослідник Мішель Фуко у своєму циклі лекцій під загальною назвою “Ненормальні”, розглядаючи питання трансформації якості влади, спирається на два сценарії ставлення до двох різних груп “ізолятив” – хворих на проказу та чуму. На думку М.Фуко, ці дві хвороби породили різні форми ізоляції. Якщо проказа породила ситуацію ексклюзії – вигнання хворого за межі групи в непорядковане зовнішнє середовище (що супроводжувалося символічним ритуалом визнання хворого на проказу ще за його життя та роздаванням його майна), то чума, навпаки, утворила ситуацію “інклюдії” – замикання хворих у цілком прозорому та контрольованому просторі із встановленням у ньому обов’язкових для виконання норм та правил (М.Фуко як приклад наводить чітко зумовлені ритуали щоденної перевірки живих та здорових у містах, які потрапили в зону епідемії чуми, – кожна людина мусила у певний час з’явитися на очі перевіряльників в отворі точно означеного вікна. Якщо людина не з’явилася – то вона або померла, або хвора і прикута до ліжка, тож стосовно неї повинні бути вжиті ізоляційні заходи). Це різна якість прояву влади, яка у першому випадку певну групу викидає за межі поля свого контролю, фактично – за межі соціального, освоєного поля. А в другому – формує впорядкований простір, в якому відведено чітке місце кожній групі, у тому числі й ізолятам, від яких суспільство “відгороджується”. Означені хвороби (проказа та чума) не є єдиним прикладом виключення, він лише дає змогу реконструювати історію виключення, контролю та дисципліни.

Протягом 80-90-х рр. ХХ ст. термін **С.е.** швидко поширився в гуманітарному знанні більшості європейських країн, а також став елементом політичного дискурсу (з огляду на розуміння необхідності обмеження цього явища). Застосування цього поняття передбачає акцент на процесуальності. Якщо бідність, інвалідність тощо вважають певним станом, доволі статичним явищем, то **С.е.** більше вказує на процесуальність – тобто на сам процес маргіналізації людини, виявлення причин та наслідків обмеження до-

ступу до основних соціальних інститутів суспільства. Певною мірою термін **С.е.** вказує на перехід від індустріального до пост-індустріального суспільства та від вертикальної стратифікації до горизонтального поділу на “інсайдерів” і “аутсайдерів” (тобто тих, хто перебуває у межах суспільства, і тих, хто перебуває поза його межами). У найзагальнішому вигляді **С.е.** концептуалізується як обмеженість участі в основних видах діяльності в суспільстві.

Доволі образне розуміння сутності **С.е.** запропонувала російська дослідниця Н.Є.Тихонова. На її думку, відповідно до класичного розуміння поняття ексклюзії суспільство є певним соціальним простором, у центрі якого перебувають члени суспільства. Далі, у наступному концентричному колі навколо ядра, перебувають ті, хто через будь-які причини є дискримінованим у сенсі реалізації тих чи інших прав. І нарешті на периферії соціального простору перебувають ті, хто є об’єктом множинної дискримінації та майже втратили основну частину своїх зв’язків із суспільством. Фактично саме ця частина соціального простору буде відповідати стану **С.е.**

Західні дослідники запропонували перелік громадянських прав, який, у разі їх дотримання, слугує основою для розуміння ситуації уникнення **С.е.** Це право на: професійну допомогу при народженні, на безпечний та здоровий життєвий простір, на адекватне харчування, на політичну участь, на економічне продуктивне життя, на захист від безробіття, на гідну старість та пристойне поховання. Відповідно, можемо реконструювати можливі форми соціальної ексклюзії, які даються взнаки у разі недотримання цих прав, а також окреслити коло потенційно можливих “жертв” та агентів соціального виключення.

Літ.: Фуко М. Ненормальные : курс лекций, прочитанный в Коллеж де Франс в 1974-1975 учебном году / М. Фуко. – СПб. : Наука, 2004; *Воздействие западных социокультурных образцов на социальные практики в России* (Теории, наблюдения, биографические интервью. Советы студентам) / под ред. проф. В. А. Ядова. – М. : ТАУС, 2009; Бутовская М. Бредущие среди нас: нищие в России и странах Европы, история и современность / М. Бутовская, И. Дьяконов, М. Ванчатова. – М. : Науч. мир, 2007; Гомьен Д. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика / Д. Гомьен,

Д. Харрис, Л. Зваак. – М. : Изд-во Моск. независимого ин-та междунар. права, 1998; *Townsend P.* The international analysis of poverty / P. Townsend. – New York : Harvester Wheatsheaf, 1993; *Abrahamson P.* Postmodern Governing of Social Integration or Risk Management / P. Abrahamson // Sociologisk Rapportserie. – 1998. – № 13.

Михеева О.К.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЄС. Європа є безумовним першопроходцем у галузі еволюції соціальної функції сучасної держави. За півтора століття було пройдено довгий шлях від приватної добродійності й початків державного патронажу до фундаментальних концепцій соціального партнерства, соціальної ринкової економіки й держави добробуту. Система державного регулювання в країнах ЄС набула яскраво вираженої соціальної спрямованості. Це докорінно змінило характер усієї системи суспільних відносин у даній групі країн порівняно з довоєнною епохою, стало найважливішим свідченням життєздатності сформованого в них суспільства вже ХХІ ст. Так званий “реальний соціалізм” повністю програв змагання з альтернативною суспільною системою не тільки в економіці, але й у реалізації проголошених соціальних цілей. В ЄС відбулася докорінна перебудова внутрішніх функцій держави. У ХХІ ст. головним у діяльності держави стало систематичне й різноманітне регулювання економічних і соціальних процесів.

С.п.ЄС передбачає прийняття низки заходів, що сприяють підвищенню рухливості робочої сили, таких, як забезпечення права на проживання, визнання професійних дипломів, урегулювання пенсійних прав і порядку оподаткування громадян однієї держави-члена, які працюють в іншій державі-члені, тощо. Сьогодні класова боротьба між працею й капіталом не тільки втратила ту містифіковану роль “локомотива” суспільного прогресу й провісника революційного повалення капіталізму, що приписували їй марксизм і більшовизм, але й перестала відігравати роль головного фактора соціально-політичної дестабілізації сучасного суспільства, якою вона дійсно була на попередніх етапах його розвитку. Антагонізм праці й капіталу трансформувався в “промислові відносини”, конфліктні за своєю природою, але уведені в рамки закону й регульовані цілою системою інститутів посеред-

ництва, примирення й співробітництва. Зміна характеру й суспільної ролі відносин між працею й капіталом обумовлено низкою обставин, насамперед підвищенням рівня добробуту промислових робітників, зміною їх способу життя, підвищенням рівня освіченості.

Правовим фундаментом **С.п.ЄС** є засновницькі договори Європейського Союзу, згідно з якими до сфери компетенції інститутів ЄС віднесені: усунення перешкод вільному пересуванню осіб; сприяння координації політики зайнятості державами-членами з метою підвищення її ефективності; політика в соціальній сфері, включаючи Європейський соціальний фонд; зміцнення економічної й соціальної згуртованості; політика у сфері навколишнього середовища; створення досягнення сприятливих умов для високого рівня захисту здоров'я; сприяння високоякісній освіті, професійному навчанню й розквіту культури в державах-членах; сприяння посиленню захисту споживачів.

У рамках **С.п.ЄС** дуже важливим та необхідним є питання про співвідношення національної й наднаціональної соціальної політики. Політика, здійснювана інституціями ЄС, з самого початку й протягом усієї історії європейської інтеграції була надбудовою над політикою, що проводиться національними урядами. Ці два рівні прийняття рішень та їх виконань відрізняються функціонально. Базовим був і залишається національний рівень, навіть там, де до органів ЄС перейшло виключне право прийняття рішень (наприклад митна політика, висновок щодо торговельних угод із третіми країнами, валютна політика), оскільки передача державою-членом якоїсь частини своїх суверенних прав не означає відмови від них. Як правило, ці два рівні співвідносяться як такі, що взаємодоповнюють один одного. Саме цей варіант реалізований у сфері соціальної політики.

Основною функцією соціальної політики держави в країнах ЄС є перерозподіл суспільного продукту з метою забезпечення колективних соціальних потреб (охорона здоров'я й охорона праці, захист навколишнього середовища, освіта й професійне навчання) і соціального забезпечення тих груп населення, які потребують підтримки держави (пенсіонери, особи з нульовою або обмеженою працездатністю, безробітні, багатодітні родини тощо). Саме ця нова функція, ці нові напрями державного регулювання знайшли

відображення в теорії й практиці “держави добробуту”.

Основною функцією наднаціональної соціальної політики є координація й гармонізація соціальної політики, здійснюваної державами-членами, і лише вторинним є використання й перерозподіл обмежених фінансових ресурсів для здійснення соціальних програм, що становлять спільний інтерес для держав-членів та сприяють розвитку інтеграції в цілому. Програма дій у соціальній галузі передбачає подальше просування в цьому напрямі з тим застереженням, що зараз не ставиться завдання повної гармонізації. Безсумнівно, ця тенденція буде розвиватися, оскільки вона викликана об’єктивною причиною. Чим далі заходить процес формування єдиного економічного простору, тим сильніше діють імпульси до формування єдиного соціального простору. Але цей процес розтягнеться на багато десятиліть. Соціальний простір в ЄС не є однорідним, якщо мати на увазі фактичну соціальну ситуацію в окремих державах-членах. Особливо це стосується їх регіонів, між якими зберігаються набагато більш різкі розходження, ніж між країнами. Трохи швидше створюється єдиний соціально-правовий простір. Крок за кроком ЄС просувається до загальних для всіх країн правових норм, які регулюють вільне пересування осіб, їх трудову й професійну діяльність, і вже згадані безпеку праці й охорону здоров’я, захист навколишнього середовища й прав споживачів тощо. Сьогодні багато країн ЄС досягли високого рівня розвитку програми захисту сімейного доходу, що опускається нижче встановленого рівня, які фінансуються з бюджетних коштів. У скандинавських країнах, що відрізняються найбільшою широтою охоплення населення подібними програмами, їм надано загальнодержавний статус. У центральноевропейських країнах такі програми діють на регіональному й місцевому рівнях. Основними позитивами євроінтеграції в соціальній сфері є: вільне пересування громадян у межах ЄС, єдиний освітньо-культурний простір; можливість отримання коштів з бюджету ЄС на цільові потреби; підвищення якості товарів та послуг до стандартів ЄС; здешевлення банківських кредитів для населення та промисловості; підвищення рівня оплати праці для громадян; модернізація правового поля і забезпечення прозорості

національного законодавства; поглиблення культури демократії і повага до прав людини.

Літ.: *Vimpe J.* Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? / *J. Вітте.* – К. : Заповіт, 2006; *Европейские страны СНГ: место в “Большой Европе”* / под ред. В. Грабовски, А. В. Мальгина, М. М. Наринского (отв. ред.). – М. : Междунар. отношения, 2005; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Видавн. Дім “Ін Юре”, 2001; *Роль органів місцевої влади в процесі європейської інтеграції. Польський досвід* / *І. Я. Тодоров, В. В. Дьомкіна, А. С. Донець, В. А. Шейгус.* – Донецьк, 2004.

Тодоров І.Я.

СОЦІАЛЬНА ХАРТІЯ (див. *Хартія основних соціальних прав робітників ЄС*).

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО в сучасній науковій літературі має різні тлумачення, що історично пов’язано з розвитком цього феномену і відображає еволюцію поняття відповідно до змін його функцій. Найбільш поширеним і усталеним є визначення **С.п.** як системи взаємовідносин між найманими працівниками (представниками працівників), роботодавцями (представниками роботодавців), органами державної влади та місцевого самоврядування щодо узгодження їх інтересів у соціально-трудої сфері та врегулюванні соціально-трудої конфліктів.

Експерти Міжнародної організації праці визначають **С.п.** як механізм, завдяки якому підприємці, представники трудящих і уряди розробляють та узгоджують комплекс багатосторонніх питань для розв’язання всіх найважливіших проблем економічної і соціальної політики у національному масштабі. На практиці цей механізм реалізовано у формі біпартизму, тобто системи двосторонніх трудових відносин між профспілками та об’єднаннями роботодавців, та трипартизму – системи тресторонніх трудових відносин між профспілками, об’єднаннями роботодавців і органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Нове тлумачення поняття **С.п.** отримало в останні роки в зарубіжній та вітчизняній науковій думці як системи відносин щодо розподілу та використання ресурсів у соціальної сфері, які існують між трьома секторами (партнерами): державним, комерційним,

громадським. В основі такого партнерства лежать артикуляція інтересів кожної із сторін, пошук цивілізованих способів взаємодії у розв'язанні соціально значимих проблем, що дає можливість створювати у країні ефективну інфраструктуру **С.п.** Такий тип партнерства отримав назву *міжсекторного С.п.*

Одним з важливих напрямів сучасного **С.п.** є *державно-приватне партнерство* як ефективна форма взаємодії між державним і приватним капіталом.

В угоді про створення Європейського економічного співтовариства 1957 р. **С.п.** розглядалося як механізм, який при формуванні європейського ринку дає змогу зняти певну соціальну напругу, компенсувати негативні соціальні тенденції, пов'язані з формуванням ринкової системи.

Узагальнюючи наукові тлумачення **С.п.**, можна зробити висновок, що *інституціонально С.п.* є механізмом узгодження інтересів різних соціальних груп; системою колективних дій, які здійснюються для досягнення соціального миру і суспільного консенсусу; сукупністю органів, організацій, що створюються з представників різних суспільних секторів для врегулювання суспільних відносин; *процесуально* – соціальною взаємодією між групами і класами з різними соціально-економічними інтересами; *організаційно* – засобом зменшення соціальних ризиків, запобігання соціальним конфліктам і їх врегулювання; *в духовно-ціннісному вимірі* – ідеологією цивілізованого співжиття громадян в умовах ринкової економіки, новим типом мислення, центром якого є людина і загальнолюдські цінності.

Це зумовлює можливість розглядати взаємодію державного управління з іншими партнерами в системі **С.п.** через такі основні форми, як співробітництво, спільні дії, подолання конфронтації, виходячи з того, що метою соціального партнерства є передусім узгодження інтересів різних соціальних груп заради соціальної стабільності та соціального миру; досягнення солідарності і консенсусу між громадянами в реалізації соціально значимих проектів; формування ціннісно-нормативної єдності і колективної ідентичності щодо принципів справедливості і рівності; об'єднання громадян навколо актуальних завдань економічного розвитку, демократії, розбудови громадянського суспільства.

Для взаємодії з іншими партнерами держава створює відповідні механізми, які пропонується охарактеризувати таким чином: *цільовою складовою механізмів державного управління* є загальні цілі партнерства (узгодження інтересів різних соціальних груп і забезпечення соціальної стабільності та соціального миру; досягнення солідарності і консенсусу між громадянами в реалізації соціально значимих проектів; формування ціннісно-нормативної єдності і колективної ідентичності щодо принципів справедливості і рівності; об'єднання громадян навколо актуальних завдань економічного розвитку, демократії, громадянського суспільства); *правовою складовою* – нормативно-правова база, розроблена Міжнародною організацією праці та національним законодавством; *організаційною складовою* – спеціально створені партнерські структури, дво- і тристоронні угоди; *функціональною складовою* – активний соціальний діалог, принципи партнерства, функції суб'єктів партнерства, інформаційно-комунікативна система взаємодії між ними; *ціннісно-нормативною складовою* виступають ціннісно-нормативний консенсус, принцип соціальної справедливості, цінності громадянського суспільства, довіра, толерантність, солідарність, громадянська компетентність.

Загальна структура партнерства може бути охарактеризована в рамках певного соціального простору, де на основі відповідних принципів здійснюються соціальний діалог та співробітництво суб'єктів партнерства.

В основі **С.п.** є певні принципи, зафіксовані в рекомендаціях Міжнародної організації праці, обґрунтовані в ряді досліджень і складають дві основні групи: спрямовані на гармонізацію відносин між соціальними суб'єктами; направлені на дієвість партнерства в умовах конфронтації, яка законодавчо допускається у вигляді страйків, масових акцій протесту, демонстрацій).

Важливим елементом співробітництва між партнерами є виконання норм, запропонованих у конвенціях і рекомендаціях Міжнародної організації праці (МОП), яка прийняла більше 180 конвенцій із соціально-трудова питань, що є обов'язковими для країн, які їх ратифікували, та понад 180 відповідних рекомендацій. Базовим принципом діяльності МОП є принцип "класового миру", отже, організація має механізм контролю за догри-

манням конвенцій і веде роботу з розгляду скарг та надання практичної допомоги країнам-членам у розробці та затвердженні трудового законодавства і створенні системи **С.п.** На національному рівні для регулювання питань **С.п.** створюються тристоронні консультативні органи, які готують для урядів відповідні рекомендації з питань партнерства, наглядові чи узгоджувальні ради. Відповідні органи створюються на галузевому, регіональному (територіальному), виробничому рівнях.

Функції держави як суб'єкта **С.п.** визначаються тим, яку позицію вона займає в конкретній ситуації. Часто адміністрація державних підприємств разом з іншими роботодавцями виступає як учасник ринкової конкуренції і не може, в принципі, користуватися особливими привілеями, тобто в такому разі функції держави як роботодавця мають бути чітко відокремлені від функцій об'єктивного посередника в **С.п.** В інших випадках держава як посередник у відносинах різних соціальних груп представляє суспільство в цілому, захищає законні права особистості і прагне досягнення консенсусу всіх учасників **С.п.** Це означає, що на державу в особі органів державного управління та місцевого самоврядування покладаються в цілому законодавча, правотворча, інституціональна, регулятивна, контрольна, консультативна, компенсаторна, арбітражна, ідеологічна, прогностична функції.

В умовах розвитку постіндустріального суспільства відбувається модифікація методів **С.п.**, пов'язана з тим, що новими суспільними факторами стають посилення прагматизму, зменшення виробничого фактора і розширення мережевих структур, що є основою для формування іншої мотивації трудових відносин і нових соціальних зв'язків. За висновками Д.Белла, А.Турена, О.Тоффлера, Р.Дарендорфа, кінець трудового суспільства, у якому були чітко структуровані відносини між трудом і капіталом, приводить до створення "суспільства знань" або network society (мережевого суспільства), де значно посилюється можливість розглядати **С.п.** як прийнятну схему взаємодії переважно з горизонтальними зв'язками та використовувати його як базовий компонент побудови нових відносин між соціальними групами, що поширює можливості державного управління впливати на розвиток партнерсь-

ких відносин у різних сферах суспільного життя, об'єднувати громадян навколо розв'язання конкретних соціальних проблем.

Літ.: *Соціальне партнерство в Україні* : навч. посіб. / П. Д. Біленчук, П. С. Качур, В. В. Кравченко та ін. – К. : Вид-во УАДУ, 2000; *Державне управління* : словник-довідник / Укр. Акад. держ. упр. при Президентів України ; Ін-т проблем держ. упр. та місц. самоврядування / В. М. Князев (заг. ред.), В. Д. Бакуменко (уклад.), В. Д. Бакуменко (заг. ред.). – К. : Вид-во УАДУ, 2002; *Діденко Н. Г.* Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики : монографія / Н. Г. Діденко. – Донецьк : Видавн. п-во "Східний видавн. дім", 2007; *Жуков В.* Соціальне партнерство в Україні : навч. посіб. / В. Жуков, В. Скуратівський. – К. : Вид-во УАДУ, 2000; *Семигіна Т.* Словник із соціальної політики / Т. Семигіна. – К. : Видавн. дім "Києво-Могилян. акад.", 2005; *Социальная политика* : толковый словарь / Рос. акад. гос. службы при Президенте Рос. Федерации ; под общ. ред. Н. А. Волгина. – 2-ге изд., дораб. – М. : Изд-во РАГС, 2002; *Соціальне партнерство – шлях до злагоди.* – К. : [б. в.], 2003; *Социальное партнерство* : словарь-справочник / Акад. труда и соц. отношений ; [Бородин И. И. и др.]. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Акад. труда и соц. отношений (АТ и СО), 2002.

Діденко Н.Г.

СОЦІАЛЬНЕ РИНКОВЕ ГОСПОДАРСТВО В НІМЕЧЧИНІ – модель партнерства, у якій збалансовані інтереси праці і капіталу. Ідея співробітництва між підприємцями та найманими працівниками була конкретно реалізована на законодавчому рівні прийняттям законів про підприємства 1951, 1952, 1956 рр., які визначили повноваження представників найманих працівників та власників капіталу, а також нейтральних членів з боку наглядових рад у вирішенні питань, які стосуються взаємовідносин між підприємцями та працівниками, на паритетних або непаритетних засадах залежно від категорії підприємства. Це дало змогу зорієнтувати партнерство між підприємцями і найманими працівниками на створення моделі "суб'єктивного добробуту", у якій поєднуються творча самореалізація працівників, зменшення соціальної нерівності, реалізація активних соціальних програм.

Німецький народний капіталізм, або **С.р.г.Н.** вказує на подвійний характер такої системи: з одного боку, залучені сторони – управлінський персонал, акціонери, наймані працівники, банки – мають певні права в управлінні

(контролі над) підприємством, в наглядових радах представлені також банкіри і страхові компанії, які приймають на депонування акції або здійснюють кредитування; з другого боку – наймані працівники по закону мають не лише обов'язки перед своєю фірмою, але й відповідні права. Таким чином, наймані працівники не просто є фактором виробничого процесу, але й поділяють соціальну і корпоративну відповідальність. Народність такої системи визначається також тим, що держава бере на себе посередницькі і координуючі функції для підтримання соціального миру, стабільності й ефективної економіки.

У 1951 р. в Німеччині, першій із західних країн, був прийнятий Закон про співучасть представників трудових колективів у наглядових радах. На рівні акціонерних товариств законодавством визначено, що від 30 до 45% членів наглядових рад можуть бути делеговані від імені найманих працівників. Цей досвід був використаний у подальшому великими фірмами Австрії, Голландії, Швеції, Іспанії та інших країн.

На підставі Закону про участь робітників в управлінні виробництвом існує практика створення *виробничих рад* – консолідованого органу, що обирається з представників робітників і службовців даного підприємства. Німеччина має позитивний досвід діяльності асоціацій і спілок підприємців, які за законом мають право брати участь у прийнятті рішень щодо соціально значимих економічних, фінансових проектів, правових рішень. 80% підприємців у промисловості, банківській сфері, страхуванні входять до спілок. Головною організацією роботодавців є Федеральне об'єднання німецьких спілок роботодавців, створене для реалізації їх соціально-політичних інтересів, до складу якого входять 46 спеціалізованих (галузевих) спілок роботодавців. До функцій Федерального об'єднання належить розв'язання соціально-політичних проблем, які виходять за рамки окремих галузей та федеральних земель, але питання тарифних угод вирішуються безпосередньо галузевими об'єднаннями і профспілками. Інша спілка – Федеральний союз німецької промисловості, до якого входять 34 галузевих спілки підприємців – захищає спільні інтереси підприємців та їх спілок, координує дії, політичну взаємодію з федеральним урядом і парламентом при вирішенні прин-

ципових господарчо-політичних питань. Союз представляє інтереси підприємців не лише перед державою, але і перед партіями, профспілками, структурами ЄС.

Свої організації мають представники практично всіх галузей, які розвиваються у країні. Наприклад, працівники вільних професій (лікарі, адвокати, архітектори тощо) мають 78 спілок, об'єднаних у Федеральний союз вільних професій.

Важливі координуючі та інформаційно-консультативні функції виконує Німецьке об'єднання торговельно-промислових палат – добровільне об'єднання торговельно-промислових палат, яке представляє інтереси фірм на місцевому та регіональному рівнях. Профспілкову сторону представляють такі організації, як Об'єднання німецьких профспілок, в яке входять 16 окремих галузевих профспілок, Профспілка німецьких чиновників, Профспілка німецьких службовців, Об'єднання християнських профспілок тощо. В ролі партнерів роботодавців на тарифних переговорах виступають не об'єднання, а безпосередньо галузеві профспілки.

Для підтримання партнерських відносин і забезпечення прав та інтересів як найманих працівників, так і роботодавців у Німеччині створена спеціальна судова система, яка включає трудові і соціальні суди федерального, земельного, окружного і місцевого рівнів. Компетенція трудових судів поширюється на конфлікти між працівниками і роботодавцями, роботодавцем і колективом (конфлікти, звільнення, відпустки), до компетенції соціальних судів належать питання соціального страхування, професійної підготовки, сприяння професійному розвитку працівників. Суди є незалежними від сторін, які вступили в конфлікт, у тому числі коли в особі роботодавця виступає держава.

Особливістю правових умов щодо оплати праці в Німеччині є тарифна автономія підприємства, яка гарантована конституцією. Тарифна автономія надає роботодавцям і найманим працівникам змогу регулювати розмір заробітної плати трудящих без втручання держави. При цьому державні установи, як і приватні підприємства, підпадають під дію тарифної автономії.

Державна політика Німеччини спрямовується на стимулювання накопичення найманими працівниками заощаджень і власності, що здійснюється за допомогою податкових

пільг для підприємців, які виплачують своїм працівникам певні суми, що використовуються для придбання власності в різних формах (щорічно в Німеччині користуються такою послугою близько 24 млн працівників). Цьому сприяють також можливості для працівників отримувати певну частку прибутку у фірмах та користуватися спільними фондами цінних паперів, які створюються на основі співучасті фірм.

У цілому німецька модель соціального партнерства демонструє прагнення до створення системи соціального миру і, як свідчать результати, сприяє ефективному соціально-економічному розвитку країни.

До основних методів державного регулювання соціально-економічних процесів можна віднести такі дії: німецький уряд встановлює основні правила цивілізованої взаємодії господарюючих суб'єктів; держава застосовує адміністративні регулюючі важелі для встановлення певних норм, наприклад щодо охорони довкілля або виконання замовлень, які мають суспільне значення; держава проводить політику сприяння конкуренції; в країні широко реалізується концепція надання державними інститутами суспільних благ, таких як безпека, наука, освіта, економіка, транспорт, пом'якшення соціальної нерівності тощо. У структурі федерального бюджету 1/3 становлять соціальні витрати.

Таким чином, концепція соціального партнерства, яка реалізується в моделі **С.р.г.Н.**, базується на тому, що держава, крім захисту правового порядку і надання суспільних благ, має важливі додаткові функції, які можуть змінюватися у часі залежно від поточної ситуації, але завжди направлені на ті сфери, які потребують державної допомоги, виходячи з принципу, що соціальна орієнтація економіки полягає не в тому, щоб надати максимально широку соціальну допомогу, а в тому, щоб створити умови, за яких такої допомоги потребують якнайменше громадян. **С.р.г.Н.** орієнтується на сильну державну політику, це один з тих основних принципів, який дає змогу здійснювати реформи і підтримувати високий рівень розвитку країни.

Літ.: Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики : монографія / Н. Г. Діденко. – Донецьк : Видавн. п-во "Схід. видавн. дім", 2007; *Западноевропейские модели социально-экономи-*

ческого развития. – М. : ИМЭМО, 2000; *Политика социального партнерства (российский и зарубежный опыт)* / отв. ред. М. В. Каргалова, К. Д. Крылов. – М. : ТК "Велби", Изд-во Проспект, 2003; *Семигин Г. Ю.* Социальное партнерство в современном мире / Г. Ю. Семигин. – М. : Мысль, 1996; *Семигина Т.* Социальная политика : энциклопедический словарь / под ред. Н. А. Волгина. – М. : Академ. Проект: Трикста, 2005; *Социальное партнерство : словарь-справочник* / Акад. труда и соц. отношений ; [И. И. Бородин и др.]. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Акад. труда и соц. отношений (АТ и СО), 2002; *Фукуяма Ф.* Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию : пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М. : ООО "Изд-во АСТ" : ЗАО НПП "Ермак", 2004; *Эрхард Л.* Благополучие для всех : пер. с нем. / Л. Эрхард ; Акад. нар. хоз-ва при Правительстве Рос. Федерации. – М. : Дело, 2001.

Діденко Н.Г.

СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР СПІЛЬНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО РИНКУ.

Соціальні проблеми адаптації країни до умов членства в ЄС є одними з найважливіших. У провідних європейських країнах діє модель соціальної ринкової економіки, перевагами якої є високий рівень соціальних стандартів і розвитку гуманітарної сфери, ефективний захист прав працівників, розвинена система соціального захисту. Ці країни офіційно дотримуються концепції держави загального добробуту (або держави загального благоденства), за якої роль держави полягає насамперед у створенні якомога більшого добробуту для можливо більшої кількості громадян, забезпечення гарантій соціального захисту і соціальної справедливості шляхом корегування розподілу доходів і майна.

Послідовне впровадження принципів соціальної ринкової економіки характеризується розвиненими ринковими відносинами, високим рівнем економічного розвитку, політичною демократією, діяльністю незалежних від уряду профспілок і об'єднань підприємців, гарантованим доступом до системи освіти та охорони здоров'я, розвиненою системою соціального захисту. Водночас соціальна ринкова економіка в Європейському Союзі не є чимось статичним, вона пристосовується до економічних, політичних, соціальних і технологічних змін. Сучасною тенденцією в багатьох європейських країнах є зниження високих граничних податкових ставок та деяке зменшення рівня допомоги за соціальним страхуванням, а

також заходи щодо зниження фінансового дефіциту. Виникає новий тип розподілу соціальної відповідальності між державою та громадянами. Соціальна ринкова економіка гарантуватиме ефективний процес трансформації та інтеграції в нових умовах, якщо поєднує, з одного боку, політику, що стимулює розвиток і зайнятість, стримує циклічне безробіття та стимулює інвестиції. З другого – фінансування або забезпечення державою освіти та охорони здоров'я і підтримку системи соціальних виплат, яка живить суспільство та солідарність його членів, захищає майбутнє (підтримка дітей) у межах системи раціонально визначеного обсягу внесків на соціальне забезпечення та податків.

С.в.с.є.р. базуються на наступному: соціальні інтереси визначають стратегію економічної політики, загальна мета якої полягає в тому, щоб розвинути потенціал усіх людей; ефективна соціальна політика можлива лише за умови макроекономічної стабілізації; урядові фінанси мають бути надійними, щоб забезпечити свободу вибору правильного рівня і профілю податків; без ефективного і прозорого механізму збирання податків суспільна відповідальність неможлива; системи соціального забезпечення повинні більшою мірою надавати послуги всім людям, ніж створювати мережу забезпечення лише мінімального рівня для найменш забезпечених верств населення; ефективна ринкова економіка вимагає відповідного інституціонального розвитку, установи повинні бути гнучкими, а їх дії – скоординованими, щоб пристосуватися до нових викликів; охорона здоров'я, освіта та виховання дітей – найважливіший компонент інвестування в майбутнє; охорона навколишнього середовища та нормальні умови праці означають меншу кількість витрат на охорону здоров'я і стимулюють зростання виробництва; жодна соціальна політика не може компенсувати втрату робочих місць.

Досягнення європейських стандартів у соціальній сфері – рівня доходу, структури споживання, добробуту, зайнятості, фінансування соціальних програм, що забезпечують розвиток людських ресурсів, має пріоритетне економічне значення, оскільки від цього залежить можливість включення в європейський ринок праці, доступ до ринку товарів і послуг, розвиток гуманітарного капіталу, формування середнього класу та, в ос-

таточному підсумку – забезпечення міжнародної конкурентоспроможності України. Підвищення доходів населення сприяє становленню середнього класу, який є основою соціальної стабільності та підґрунтям громадянського суспільства. У більшості країн з розвинутою ринковою економікою він охоплює понад 60% населення. Як основний платник податків середній клас формує державний та місцеві бюджети, визначає споживчу поведінку населення та параметри і структуру внутрішнього ринку. Через накопичення та участь у різноманітних системах страхування середній клас забезпечує інвестиційний потенціал, а завдяки домінуванню в громадських і політичних організаціях визначає поведінку електорату та моральні стандарти суспільства, беручи участь у виборчому процесі, виконує функції носія демократії та політичних свобод.

Інститут соціальної держави дотепер залишається вельми важливим в умовах нової постіндустріальної європейської сучасності. Сучасні європейські версії соціальної держави під впливом суспільної критики змінюються та еволюціонують від бюрократичної державної інтервенції в економіку та соціальну сферу до нової моделі співпраці з інформаційним суспільством. Ідеться про ініційовані державою комплексні реформи, які мають на меті адаптувати суспільства європейських країн до викликів глобалізації – нових інноваційних форм розвитку. Попри різноманітні думки щодо зменшення ролі держави на сучасному етапі, видається, що її роль не тільки не послаблюється, а стає ще вагомішою. На сучасному етапі вона не лише опікується долею найбільш злидених верств населення, а й виконує функції дотримання свободи, демократії, прав меншин та забезпечує інформаційне суспільство новими правовими можливостями щодо корпоративних та індивідуальних прав власності. Для сучасної України європейський цивілізаційний досвід поєднання соціальної держави з вимогами інформаційного суспільства є вкрай необхідним. Він сприятиме обранню сталого демократичного напрямку європейських соціокультурних пріоритетів та цінностей, які поки що залишаються відсутніми.

Літ.: *Європейська соціальна політика і моделі соціального партнерства* : навч.-метод. посіб. / уклад. : Н. Г. Діденко, І. Я. Тодоров, О. Р. Чургі-

на, О. К. Міхеєва. – Донецьк : ДонДУУ, 2011; Ковальова О. О. Стратегії Євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України / О. О. Ковальова. – К. : [б. в.], 2003; *Muscic H.* Усе про спільні політики Європейського Союзу / Н. Мусіс. – К. : К.І.С., 2005; UNDP. *Human Development Report 2006.* – New York ; Oxford : Oxford University Press, 2006.

Тодоров І.Я.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В ЄС. Відповідно до положень “Договору про заснування Європейського Співтовариства” кожен громадянин країни-члена Союзу є громадянином Союзу. Відповідно до законодавства країн-членів ЄС наявність права на певний вид соціального захисту і його надання залежить від розміру та кількості внесків, зроблених до відповідних інститутів соціального захисту. Право на соціальний захист (на пенсії або допомоги) може пов’язуватися також із фактом проживання в одній з країн-членів ЄС. Але ж кожна країна має власне законодавство щодо соціального захисту. Існує кілька основних принципів, на яких ґрунтується законодавство ЄС щодо соціального захисту. Визначальним є *принцип недопущення дискримінації за національною ознакою*. Тобто громадяни будь-якої з країн-членів ЄС мають рівні права на соціальний захист у межах ЄС. Цей принцип не поширюється на громадян інших країн. Відповідно до принципу здійснення соціальних виплат незалежно від місця проживання особи надаються пенсії внаслідок втрати працездатності або смерті від нещасного випадку або професійного захворювання; пенсії за віком; виплати інвалідам. При цьому використовується законодавство однієї чи кількох країн-членів. Особа не може позбавлятися цих виплат з тієї підстави, що вона не громадянин цієї країни, за законодавством якої має право на виплати. Але цей принцип поширюється не на всі види виплат. Спеціальні норми застосовуються для визначення права на сімейні допомоги та виплати у зв’язку з тимчасовою непрацездатністю.

Принцип недопустимості надання особі однакових виплат у різних країнах-членах. Під такими виплатами слід розуміти ті, які мають спільну мету, об’єкт і підставу виплати. Інші критерії є формальними і тому вони не відіграють визначальної ролі. Якщо працівник підлягав соціальному страхуванню в кількох країнах-членах, то, по суті, він може

отримувати виплати у різних країнах. Таке право обмежується названим принципом, який деталізується і реалізується у країнах-членах згідно з їх національним законодавством. Відповідно до національних законів розмір виплат є різним. Інформація про розміри виплат має бути прозорою, щоб працівники могли вибирати те, що їм вигідніше. Жоден працівник не може бути позбавлений права на такий вибір. Цей принцип вимагає від країн-членів вироблення спільної концепції щодо класифікації виплат та порядку їх надання. Зокрема, створені спеціальні фонди для перерозподілу коштів на соціальний захист між державами-членами.

Принцип взаємозаліку страхових періодів. Зазначений принцип поширюється на такі виплати: допомоги у зв’язку з материнством, сімейні, з тимчасової непрацездатності, з інвалідності, на поховання та пенсії за віком. Відповідний орган країни-члена, законодавство якої регулює набуття, збереження чи поновлення права на виплати, пов’язує це право із періодом страхування, зайнятості чи проживання. При цьому допомоги призначаються особі так, ніби вона працювала за законодавством цієї країни. Якщо компетентний орган встановить, що особа не може продовжувати працювати, то до страхового стажу може бути зарахований період страхування в іншій країні-члені. Моментом початку страхування є перший страховий внесок. Якщо особа певний період не працювала або подала неправдиві відомості, то цей період не зараховується до страхового стажу, який дає право на виплату.

Принцип належності до однієї країни. Кожна особа може бути суб’єктом системи соціального захисту тільки в одній країні. Принцип недопущення погіршення становища, передбачає, що працівник не повинен відчувати незручності в результаті запровадження загальних правил. ЄС запроваджує норми, які надають певні гарантії мігрантам. Вони можуть вибирати більш вигідні допомоги, якщо мають право на однаковий вид допомоги у кількох країнах. Працівник, який скористався правом на свободу пересування, не може перебувати у гіршому становищі порівняно з тим, хто цим правом не скористався. Так, у Німеччині досить високий рівень соціальних виплат. Якщо особа отримала право на пенсію у зв’язку з інвалідністю у Німеччині, то після повернення до

своєї країни вона отримуватиме пенсію на рівні виплат у Німеччині, відповідно до зроблених нею внесків. Але поряд з цим така особа має право звернутися за місцем проживання за допомогою на утриманців.

Відповідно до Хартії основних прав Європейського Союзу “кожен, хто проживає та легально пересувається в межах ЄС, має право на соціальне страхування та соціальні блага відповідно до правил, визначених правом Співтовариства та національними законами і практикою”. Система соціального страхування ЄС орієнтована на забезпечення соціальних гарантій.

Поряд з досягненнями у сфері соціального захисту в європейських країнах існує низка проблем: значне збільшення видатків пенсійного страхування (у зв’язку з несприятливою демографічною ситуацією); складність забезпечення своєчасного та повного внесення страхових внесків; неефективність контролю при управлінні фондами соціального страхування через механізм соціального партнерства. Основними заходами щодо вирішення проблем у сфері соціального страхування є боротьба з шахрайством, обмеження видатків, посилення контролю (в адміністративній сфері); передача функцій соціального страхування приватним некомерційним і комерційним організаціям; використання нових фінансових механізмів. Одним із шляхів реформування системи соціального захисту також є врахування матеріального стану особи з метою надання їй безпосередньо тому, хто потребує допомоги, а не тому, хто може забезпечити себе сам.

С.з.ЄС – це система управління соціальними ризиками з метою компенсації збитку, зниження або попередження їх дії на процес розширеного відтворення населення. Як соціально-економічна категорія соціальний захист є відношенням з перерозподілу національного доходу з метою забезпечення встановлених соціальних стандартів життя для кожної людини в умовах дії соціальних ризиків. Ключовою ідеєю обов’язкового соціального страхування було розділення відповідальності по страхуванню соціальних ризиків між працедавцем, найнятим робітником і державою. Крім того, обов’язкове соціальне страхування найнятих робітників підкреслювало принцип індивідуальної відповідальності за власне благополуччя, але, на відміну від добровільного особистого страхування,

забезпечувало солідарне вирівнювання. Участь працедавців і держави, крім того, акцентує ідею соціальної солідарності.

В Україні формується система соціального захисту континентального типу, передусім за зразком ФРН. Соціальне страхування здійснюють недержавні некомерційні організації, які керуються соціальними партнерами. Звичайно, неможливо перенести систему соціального захисту розвинених країн на правове поле України. Але, безумовно, позитивний досвід слід використовувати, вибудовуючи власну систему.

Літ.: *Vimpe Л.* Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? / Л. Вітте. – К. : Заповіт, 2006; *Европейские страны СНГ: место в “Большой Европе”* / под ред. В. Грабовски, А. В. Мальгина, М. М. Наринского (отв. ред.). – М. : Междунар. отношения, 2005; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Видавн. Дім “Ін Юре”, 2001; *Трудовое и социальное право зарубежных стран: основные институты.* – М. : [б. и.], 2002.

Тодоров І.Я.

СОЦІАЛЬНИЙ КОНСЕНСУС (від лат. consensus – згода, співучасть). Категорія “**С.к.**” є однією з фундаментальних у теорії соціального конфлікту. Існує три основних різновиди консенсусу: внутрішній консенсус суб’єкта чи сторони конфлікту, консенсус механізму і консенсус розв’язання конфлікту. Перший з них є змінною розвитку конфлікту: чим вищий внутрішній консенсус усіх сторін конфлікту, тим швидше й успішніше можна розв’язати конфлікт (екстенсивність консенсусу). Другий є необхідним елементом механізму розвитку конфлікту, проявом зворотного зв’язку й засобом його управління. Третій є складовою розв’язання або локалізації конфлікту. Консенсус має історичні форми прояву залежно від рівня розвитку суспільства, у всіх своїх проявах (різновидах і формах) він є важливим засобом управління конфліктом.

Приклад деяких країн ЄС, зокрема Швеції та Австрії, часто наводять як третій шлях між капіталізмом і соціалізмом – коли за функціонування механізмів вільного ринку існує тісна пов’язаність уряду з основними економічними групами та розвинена система соціального захисту, що отримала назву соціального партнерства. Під час політичних кампаній в Україні часто відбувається акцен-

тування уваги саме на соціальному партнерстві, соціальному захисті, претензіями на безпосередню участь груп інтересу у політичному рішенні тощо. Безперечно, ідея соціального партнерства, як і неокорпоративізм загалом, виглядають привабливими, особливо коли як приклад наводять стабільне функціонування північноєвропейських країн. Проте не варто забувати і про небезпеку, яку несе з собою жорсткий корпоративізм. Партнерство економічних груп дає змогу державі, особливо невеликій, утримувати свої позиції на міжнародному ринку і відповідно уникати затяжних економічних криз. Це те, що приваблює у скандинавському соціалізмі. Але передумовою для цього повинен бути суспільний консенсус та репрезентативність груп, наприклад існування однієї асоціації профспілок, яка має вплив на абсолютну більшість найманих працівників. У Швеції це справджується – основні групичасники політичних переговорів мають повноваження від членів первинних організацій. Проте однієї профспілкової дисципліни недостатньо. Якщо розвивати жорсткі інституціональні форми корпоративізації на макрорівні, то у корпоративних переговорах основний козир – страйк – усе одно за профспілками, а якщо частині членів профспілки не подобається рішення, то лідери повинні придушити опозицію авторитарним чином заради зобов'язань перед працедавцями. Тому корпоративізм може заперечувати внутрішньоорганізаційну демократію в профспілках. Це може призвести до корупованості, коли профспілкові лідери починають боротись не за організаційні, а за свої приватні інтереси і в кінцевому результаті переймають стиль життя бізнесменів, а коли робітники розуміють ситуацію, то починають прогиставляти себе прийнятому корпоративному рішенню. Досвід країн ЄС показує, що при внутрішній демократії в профспілках загроза страйку завжди існує. Об'єднання найманих працівників і справді використовують “страйковий шантаж” у переговорах з урядом. Проте сама загроза страйку є чи не найменшою проблемою – у такому випадку процес організації робиться відкритим і піддається контролю. Набагато більшу загрозу становить небезпека елітаризації та замкнутості політичного процесу. Усталена система переговорів має велику небезпеку запізнитої реакції на внутрішні

і зовнішні зміни. Якщо в економічному плані заздалегідь визначена схема та передбачена можливість рекомпенсації втрат справді несе стабільність, то в соціальному і політичному плані корпоративне рішення почасти виявляється не зовсім гнучким. Це важливо на стадії переходу країни з індустріальної у постіндустріальну стадію розвитку – якщо постійно зростає третинний сектор, а децидентами залишаються продуценти матеріальних благ, то може виникнути дисбаланс, коли суб'єктами рішення залишаються продуценти, у той час як їхня частка у національному доході постійно зменшується. Інший, суміжний аспект – зміни у соціальній структурі населення, які теж пов'язані з постіндустріалізмом. Виникає питання, наскільки представницькими є суб'єкти рішення – у той час, коли кількість зайнятих у промисловості і аграрному секторі зменшується, їхні представники мають доступ до центрів влади. Це класичний приклад елітаризації політичного процесу, який веде до популізму.

Сучасний корпоративізм визначається зменшенням ролі політичних партій у політичному процесі або навпаки – злиттям економічних груп інтересів з партіями, тому між ними часом важко провести теоретичну межу. У тій же Австрії керівники соціалістичної партії часто займають керівні позиції в організаціях найманих робітників, а консервативної – з організаціями бізнесу. Тоді корпоративні дециденти одночасно є керівниками партій, які потім захищають свої інтереси в парламенті. Австрійське соціальне партнерство часто порівнюють із консенсусним типом прийняття рішень – жорстка конфліктність австрійських консерваторів і соціал-демократів призвела до культурного розмежування по ідеологічній лінії, а консенсус як форма політичного рішення здебільшого застосовується в культурно неоднорідних середовищах. Особливостями культурної неоднорідності в мовному та етнічному плані однорідної Австрії є фрагментація населення за ідеологічним (партійним) принципом, і формування груп виходячи з партійної належності. Два великі партійні табори – соціалістичний і християнсько-консервативний – ділили між собою всі пости, партійна належність є визначальною не лише для політичної, але для будь-якої функціональної посади в апараті чи громадському секторі.

Загалом доступ до соціальних послуг (наприклад квартирні привілеї) та посад відбувається теж через партійні посади. Партійно-державний корпоративізм є надзвичайно жорстким, оскільки штучно ділить суспільство на сектори і слабо реагує на зміни у їх структурі.

Іншою слабкістю австрійського соціального партнерства є другорядне значення прямої демократичної процедури. У австрійській системі референдуми відіграють дорадчу роль і є радше підтвердженням волі уряду, ніж волевиявленням населення (референдуми відбуваються лише у разі пропозицій щодо зміни конституції або тоді, коли уряд передає право рішення законодавчої концепції народу), у той час саме провідна роль плебісцитів на всіх рівнях є стабілізуючим фактором, наприклад швейцарської консенсусної системи. Поєднання консенсусу і прямої демократії, на перший погляд, може здаватись суперечливим – адже у першому випадку діють домовленості між секторами, а у другому – демократія більшості.

Швеція залишається політично стабільною, хоча, маючи набагато більше елементів плюралізму, ніж австрійська, теж переживає суттєві зміни. Шведську модель можна назвати прозорим корпоративізмом, який розвинувся на ідеологічній базі соціальної демократії. Плюралізація корпоративізму відбулась і на кількісному рівні – незважаючи на елементи консенсусу, кількість груп у Швеції є дуже високою, такою як і в плюралістичних державах (близько 6 тис. із членством понад 1 тис. осіб), але рівень залучення населення до груп є корпоративістським – дев'ять із десяти шведів є членами економічної групи інтересу або громадської організації.

Еволюція корпоративного рішення є одним з виявів глобальної конвергенції – сьогодні ми є свідками надзвичайно цікавого процесу стирання антагоністичних меж між ідеологіями, системами та культурами. Якщо ми звернули увагу на плюралізацію корпоративізму в Австрії і Швеції, то так само можна говорити про введення практики корпоративних переговорів у традиційно плюралістичних Сполучених Штатах.

Держава може сама собі вибирати фаворизуючі економічні сфери – наприклад, молочна промисловість може бути у корпоративних зв'язках із державою, а сталеливарна – ні. Відповідно важко сказати, чи економічна система ЄС є по своїй природі корпоратив-

ною, чи ні. На прикладі аграрного лобі в Європі можна побачити, що галузь із низькою часткою зайнятості корпоративізована більшою мірою, ніж потужні індустріальні сфери. Реальний рівень корпоративізації полягає тепер у пов'язаності економічних груп з іншими політичними акторами – урядом, політичними партіями, неекономічними групами, іншими економічними групами. Причому пов'язаність не обов'язково повинна бути постійною – держава може залучати групи до процесу рішення у разі необхідності.

Літ.: *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К.: Видавн. Дім "Ін Юре", 2001; *Локк Д.* Избранные философские произведения : в 2 т. – Т. 2 / Д. Локк. – М.: [б. и.], 1980; *Право Європейського Союзу*: навч. посіб. / В. М. Бесчасний, І. Я. Тодоров, В. П. Філонов, В. М. Субботін. – К.: Знання, 2010.

Тодоров І.Я.

СОЦІАЛЬНИЙ КОНТРАКТ – угода між урядом та Британським конгресом тред-юніонів, яка почала укладатися в рамках соціального партнерства у Великобританії в 60-70 рр. ХХ ст.

Перший **С.к.** був підписаний у 1974 р. між лейбористським урядом і Британським конгресом тред-юніонів і передбачав введення урядового контролю за цінами на споживчі товари, заходи щодо покращення охорони здоров'я, будівництва дешевого житла, удосконалення систем оплати праці, зміцнення профспілкових прав. Профспілки зобов'язувалися тримати під контролем страйкову боротьбу і систематизувати та обґрунтувати свої вимоги. Але практика запровадження **С.к.**, у яких сторони зобов'язувалися дотримуватися стабільності, в умовах економічної кризи 70-х рр. стала неефективною. Консервативний уряд, проводячи жорстку політику економічної лібералізації, здійснив активний наступ на профспілки, що порушило соціальний мир у суспільстві, значно зменшило можливості досягнення компромісу між партнерами. Проголошення урядом М.Тетчер нової економічної політики неолібералізму (ультра-лібералізму) було спрямоване на придушення профспілок, приватизацію, повну свободу ринку без втручання в нього держави. Серед основних новацій, запроваджених урядом М.Тетчер, була зміна політики ком-

промісу і консенсусу з профспілками на жорстке протистояння і тиск, прийняття низки антипрофспілкових законів. Нові закони обмежили право на страйки, затвердили пріоритет індивідуальних прав працівника у переговорах з роботодавцями без узгодження з профспілками. Держава різко обмежила свій вплив на розвиток економіки, переговори про зарплату, відносини власності, перерозподіл доходів, зменшення соціальної нерівності.

Такий підхід зумовив низку змін у державній політиці Великої Британії, і у 80-90-і рр. відбулася значна децентралізація управління: ряд функцій з управління економікою було передано регіональним органам влади в Шотландії та Уельсі; відбулося активне впровадження ринкових начал у державний сектор, здійснювалася приватизація громадських робіт та послуг; розширилася участь приватного сектору у розв'язанні соціальних проблем.

Таким чином, держава загального добробуту Великої Британії 60-80-х рр. змінилася на модель "держави загальної праці" (Workfare State), у якій проголошувалося замість "рівності доходів" "рівність шансів", що означає обмеження терміну виплат по безробіттю, спонукання громадян активніше шукати роботу або погоджуватися на будь-яку запропоновану.

Функції такої "скромної", або "мінімальної" держави зводяться до охорони громадської безпеки і порядку, захисту національних інтересів у вигляді, наприклад, протекціонізму, коли застосовується не пряме управління економічними процесами та розробка довгострокових програм розвитку і безпосереднє втручання в економіку, а контроль і перевірка, пом'якшення наслідків економічної діяльності.

Досить поширеною стала практика демуніципалізації. Щоб дати доступ основним категоріям робітників і нових середніх верств до "демократії власності", уряд провів розпродаж у приватну власність муніципального житлового фонду за пільговими цінами, що дало змогу протягом 80-90-х рр. більш ніж 1,2 млн британських сімей викупити будинки, в яких вони проживали.

Важливим напрямом впровадження ринкових начал у діяльність державного сектору стало контрактування, тобто розміщення урядом і місцевими органами влади підрядів на прибирання територій і приміщень, будівельні і монтажні роботи, перебудову бу-

динків, послуги спеціалістів на принципах торгу. З 1992 р. реалізується програма приватної фінансової ініціативи, коли уряд запрошує приватні фірми на конкурсній основі брати участь у здійсненні проектів, які раніше виконував сам уряд, – замовлення на будівництво об'єктів інфраструктури, надання послуг.

У сфері соціального захисту держава спрямовує свою діяльність на окремі категорії людей, які є найбільш соціально уразливіми і не можуть брати участь у реалізації "рівності шансів". Така соціальна політика має адресний характер і опирається на принцип індивідуалізації.

Літ.: Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики : монографія / Н. Г. Діденко. – Донецьк : Видавн. п-во "Схід. видавн. дім", 2007; *Политика социального партнерства (российский и зарубежный опыт)* / отв. ред. М. В. Каргалова, К. Д. Крылов. – М. : ТК "Велби" ; Изд-во Проспект, 2003; *Семигин Г. Ю.* Социальное партнерство в современном мире / Г. Ю. Семигин. – М. : Мысль, 1996; *Семигина Т.* Словник із соціальної політики / Т. Семигіна. – К. : Видавн. дім "Києво-Могилян. акад.", 2005; *Социальная политика : толковый словарь* / Рос. акад. гос. службы при Президенте Рос. Федерации ; под общ. ред. Н. А. Волгина. – 2-е изд., дораб. – М. : Изд-во РАГС, 2002; *Социальное партнерство : словарь-справочник* / И. И. Бородин и др. ; Акад. труда и соц. отношений. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Акад. труда и соц. отношений (АТ и СО), 2002.

Діденко Н.Г.

СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ В ЄС. Система стандартизації соціальних прав в ЄС включає: створення каталогу соціальних прав; визначення змісту (елементів) кожного права; встановлення державних гарантій забезпечення прав; встановлення системи контролю за забезпеченням соціальних прав. Однією з ознак ефективної системи соціального забезпечення в державах-членах Європейського Союзу є існування якісної системи соціальних стандартів, які не лише закріплені в нормативно-правових актах, а й виконуються та реалізуються на практиці. Соціальні стандарти встановлюються і гарантуються державою. Саме вона зобов'язана забезпечити всім громадянам достатній рівень життя. Державні соціальні стандарти – це встановлені правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі

яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій. При розробці соціальних стандартів враховуються два чинники: стандартизація соціальних прав; розробка соціальних стандартів рівня життя. Національні системи соціального захисту в країнах ЄС сформувалися з урахуванням специфіки економічного, соціального й культурного розвитку країн. Однак, попри відмінності в шляхах розвитку й особливостях організації, якості й обсязі послуг, а також у методах фінансування, всі системи соціальних стандартів функціонують на основі єдиних принципів.

Згідно з принципом соціального страхування фінансування механізмів соціального захисту здійснюється за рахунок страхових внесків членів страхового об'єднання, які у разі настання страхового випадку отримують страхові виплати. Фінансування виплат із соціального страхування також може частково здійснюватися за рахунок державних дотацій або кредитів. Соціальний захист і соціальна справедливість забезпечуються тим, що громадяни мають вільний доступ до системи соціального страхування (на відміну від добровільного страхування), незалежно від наявності у них соціальних ризиків (похилий вік, хронічна хвороба, інвалідність тощо) і ступеня ймовірності цих ризиків. Це надає соціальному страхуванню суспільної значимості й зумовлює обов'язковість участі громадян у системі соціального страхування. На відміну від принципу соціального страхування, принцип соціального забезпечення передбачає соціальний захист інших категорій населення (державні службовці, військові, діти-сироти тощо) і фінансування таких соціальних видатків за рахунок податкових надходжень у бюджет. На основі цього принципу відбувається фінансування державної соціальної політики, в тому числі програм у галузі охорони здоров'я, середньої та вищої освіти. Принцип соціального забезпечення є визначальним у системах соціального захисту з уніфікованим базовим набором соціальних послуг, що надаються всім громадянам держави.

Згідно з принципом допомоги людині, яка потрапила в скрутне становище і не може самотійно з нього вийти, може звернутись за допомогою до відповідних інстанцій і розраховувати на соціальний захист (соціальні виплати, соціальні послуги) в обсязі,

достатньому для подолання проблем, що зумовили звернення по допомогу. Так само, як і принцип соціального забезпечення, зазначений принцип передбачає фінансування соціальних видатків за рахунок податкових надходжень до бюджету.

Принцип соціальної солідарності передбачає взаємну допомогу всіх учасників системи соціального захисту. Така взаємодопомога реалізується у вигляді перерозподілу коштів між різними соціально-економічними та соціально-демографічними групами населення. Соціальний захист у державах-членах Європейського Союзу має кілька моделей.

Континентальна модель встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту та тривалістю професійної діяльності. В основі цієї моделі лежить механізм соціального страхування, отже соціальні видатки фінансуються переважно за рахунок страхових внесків роботодавців і застрахованих працівників. Таким чином, ця модель передбачає реалізацію правила еквівалентності, коли величина страхових виплат визначається насамперед величиною страхових внесків. У класичному вигляді ця модель базується на принципі соціального страхування і професійній солідарності, що передбачає існування страхових фондів, якими на паритетних засадах керують власники підприємств та наймані робітники. Такі фонди акумулюють соціальні відрахування із заробітної платні, за рахунок яких здійснюються страхові виплати. Фінансування таких систем відбувається, як правило, незалежно від державного бюджету, оскільки така модель соціального захисту суперечить принципу бюджетної універсальності (згідно з яким бюджет повинен містити всі без винятку державні прибутки і видатки, не допускаючи зміни однієї суми за рахунок іншої).

Сьогодні ця модель, як правило, ґрунтується не лише на принципі соціального страхування. Для малозабезпечених членів суспільства, які не мають змоги отримувати страхові соціальні виплати (наприклад через відсутність страхового стажу), соціальний захист реалізується через принцип соціальної допомоги. Йдеться про допоміжні механізми, які є відступами від початкових засад бісмарківської моделі. Таким чином, розвиток системи соціальної допомоги приводить до модифікації цієї моделі й збільшення частки бюджетного фінансування системи со-

ціального захисту. Попри існування принципу обов'язковості соціального страхування, він дотримується не завжди. Це пов'язано з існуванням граничних рівнів зарплатні, вище яких або відбувається лімітування відрахувань, або належність до системи соціального страхування вже не є обов'язковою. Англосаксонська модель представлена в Європі Великою Британією та Ірландією. Вона базується на таких принципах: всезагальності (універсальності) системи соціального захисту – поширення її на всіх громадян, які потребують соціальної допомоги; принцип одноманітності й уніфікації соціальних послуг і виплат, що виражається в стандартизованості способів розрахунку розміру та умов надання пенсій і медичного обслуговування; принцип розподільної справедливості – основний у цій моделі, оскільки йдеться не про професійну (як у бісмарківській моделі), а про національну солідарність. Фінансування таких систем здійснюється як за рахунок страхових внесків, так і за рахунок державного бюджету. Наприклад, фінансування сімейних виплат і видатків на охорону здоров'я здійснюється з державного бюджету, тоді як інші соціальні виплати забезпечуються страховими внесками найманих робітників і роботодавців. На відміну від континентальної, ця модель передбачає досить низькі соціальні виплати із соціального страхування при домінуючій ролі соціальної допомоги в системі соціального захисту.

Скандинавська модель характерна для Данії, Швеції та Фінляндії. Соціальний захист у ній розуміється як законне право громадянина. Відмінною рисою скандинавської моделі є широке охоплення різних соціальних ризиків і життєвих ситуацій, які вимагають підтримки суспільства. Отримання соціальних послуг і виплат, як правило, гарантовано всім жителям країни й не зумовлюється зайнятістю й виплатою страхових внесків. У цілому рівень соціальної захищеності, пропонований цією моделлю, доволі високий. Не в останню чергу це досягається за рахунок активної перерозподільної політики, спрямованої на вирівнювання прибутків. Необхідною попередньою умовою функціонування цієї моделі є високоорганізоване суспільство, побудоване на основі відданості принципам інституційного суспільства добробуту. Фінансування систем соціального захисту в цій моделі здійснюється переваж-

но за рахунок оподаткування, хоча певну роль відіграють страхові внески підприємців і найманих робітників. Єдиною частиною соціального захисту, виділеною із загальної системи, є страхування від безробіття, яке є добровільним і управляється профспілками. Донедавна наймані працівники були практично звільнені від сплати страхових внесків і брали участь у системі соціального захисту шляхом сплати податків.

Південноєвропейська модель представлена в Італії, Іспанії, Греції й Португалії. В цих країнах системи соціального захисту були створені або вдосконалені лише протягом останніх десятиліть. Зазначену модель можна інтерпретувати як таку, що розвивається, перехідну. Західні дослідники відзначають її "рудиментарність". Як правило, рівень соціальної захищеності в цій моделі відносно низький, а завдання соціального захисту часто розглядається як справа родичів і сім'ї. Тому сім'я й інші інститути громадянського суспільства відіграють не останню роль, а соціальна політика має переважно пасивний характер і орієнтована на компенсацію втрат у прибутках окремих категорій громадян. Характерною рисою даної моделі є також асиметрична структура соціальних видатків.

Літ.: *Європейська Україна* : зб. ст. – К. : ЗАТ "Сліт-прес" 2007; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Видавн. Дім "Ін Юре", 2001; *Мачульська Е. Е.* Право соціального забезпечення : учеб. пособие. – М. : Книж. мир, 1999; *Мюллерсон Р. А.* Права человека: идеи, нормы, реальность / Р. А. Мюллерсон. – М. : [б. в.], 1991; *Соціальна захищеність населення України* / О. Ф. Новікова, О. Г. Осауленко, І. В. Калачева та ін. – Донецьк ; К. : ІЕП НАН України, Держкомстат України, 2001.

Тодоров І.Я.

СОЮЗ КОНФЕДЕРАЦІЙ ПРОМИСЛОВЦІВ І РОБОТОДАВЦІВ ЄВРОПИ (див. *Бізнесєвропа*).

СПІВДРУЖНІСТЬ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ (СНД) – регіональна міжнародна організація, яка об'єднує 10 європейських та азійських країн – колишніх республік СРСР. До складу СНД входять: Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Російська Федерація, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан. Україна входить в СНД як асоційований член.

СНД утворено у грудні 1991 р. Її установчими документами стали: Мінська угода 1991 р., підписана 8 грудня 1991 р. у Біловезькій пущі (Білорусь) президентами Росії, України та головою Верховної Ради Білорусі; Протокол до цієї угоди і Алма-Атинська декларація 1991 р., яку в тодішній столиці Казахстану 21 грудня 1991 р. підписали глави 11 держав. 22 січня 1993 р. був прийнятий Статут СНД, який набув чинності через рік. Згідно з цими документами СНД не є ні державою, ні наддержавним утворенням. Це міжнародно-правовий суб'єкт, що ґрунтується на засадах суверенної рівності всіх його членів, які є самостійними і рівноправними суб'єктами міжнародного права.

Україна 10 грудня 1991 р. ратифікувала Угоду про створення СНД та Протокол до неї, проте утрималась від ратифікації Статуту СНД.

Основними цілями утворення СНД проголошено: розвиток рівноправного і взаємо-вигідного співробітництва народів і держав у галузі політики, економіки, культури, охорони здоров'я, захисту довкілля, науки, торгівлі, в гуманітарній та ін. сферах; сприяння широкому інформаційному обміну; сумлінне і неухильне виконання міжнародних зобов'язань; забезпечення прав та основних свобод людини. Співдружність здійснює свою діяльність на основі загально-визнаних принципів і норм міжнародного права. Держави-члени у своїх відносинах також керуються принципом урахування інтересів кожної з країн СНД і Співдружності в цілому.

СНД має розгалужену організаційну структуру: понад 50 міждержавних (міжурядових) координаційних і консультаційних органів, найважливішими з яких є: Рада глав держав СНД, Рада глав урядів держав СНД, Рада міністрів закордонних справ СНД, Економічна рада, Координаційно-консультативний комітет, Міжпарламентська асамблея, Платіжний союз, Економічний суд, Міждержавний валютний комітет, Рада міністрів оборони, Об'єднаний штаб з координації військового співробітництва, Рада колективної безпеки, Рада командувачів прикордонних військ, Міждержавний банк, Міжурядова рада з промисловості, Комісія з прав людини, Виконавчий комітет (Виконавчий секретаріат) СНД. Координаційними органами галузевого співробітництва є: Міждержавна рада з космосу, Електроенергетична рада, Міждержавна

екологічна рада, Рада з питань залізничного транспорту та ін.

Вищим органом Співдружності є Рада глав держав СНД, у якій представлені всі країни-члени. Рада розглядає і приймає рішення з основних питань діяльності СНД у сферах їх спільних інтересів. Збирається двічі на рік і може проводити позачергові засідання за ініціативою будь-якої зі сторін.

Рада глав урядів держав СНД координує співробітництво органів виконавчої влади країн Співдружності в економічній, соціальній та ін. сферах. Збирається 4 рази на рік і може проводити позачергові засідання за ініціативою уряду однієї з держав-членів.

Рішення обох Рад приймаються консенсусом. Обидві Ради можуть проводити спільні засідання. Кожна з них може утворювати робочі та допоміжні органи на постійній або тимчасовій основі.

Рада міністрів закордонних справ здійснює координацію зовнішньополітичної діяльності країн Співдружності. Економічний суд має забезпечувати виконання їх економічних зобов'язань. Суд має право тлумачити положення угод та інших актів СНД з економічних питань.

Комісія з прав людини є консультативним органом Співдружності, уповноваженим спостерігати за виконанням зобов'язань з прав людини, прийнятих країнами-членами. Координаційно-консультативний комітет СНД розробляє і вносить пропозиції з усіх питань діяльності Співдружності, сприяє реалізації домовленостей з конкретних питань економічних та ін. взаємовідносин.

Основні зусилля держав-членів Співдружності спрямовані на підтримання співробітництва в таких сферах, як зовнішня політика, економіка, фінанси, торгівля, транспорт, наука і техніка, безпека і оборона, боротьба з організованою злочинністю і тероризмом. Країни СНД 24 вересня 1993 р. підписали Договір про утворення економічного союзу. 15 квітня 1994 р. було підписано Договір про утворення зони вільної торгівлі. У соціально-гуманітарній сфері прийнято Конвенції про права та основні свободи людини, а також про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин.

У галузі оборони укладено угоди з питань колективної безпеки країн СНД, про взаємодію щодо забезпечення протиповітряної оборони, охорони кордонів країн Співдружності та ін.

21 червня 2000 р. Рада глав держав затвердила Програму Антитерористичного центру СНД, який почав діяти 1 грудня того ж року. 19 січня 1996 р. прийняті Положення про прапор та емблему СНД.

Робоча мова Ради глав держав і Ради глав урядів – російська.

Місцеперебування Координаційно-консультативного комітету СНД та Секретаріату Співдружності – м.Мінськ.

Монголія бере участь у деяких структурах СНД як спостерігач. Афганістан з 2008 р. є спостерігачем у Міжпарламентській асамблеї. Документами, які теоретично мали посилювати міжнародні гарантії незалежності нових самостійних держав, слід вважати Декларацію про дотримання суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів держав-учасниць СНД від 15 квітня 1994 р. та Меморандум про підтримання миру і стабільності в СНД від 10 травня 1995 р. Разом з тим грузинсько-російський конфлікт 2008 р., проголошення незалежності Абхазією та Південною Осетією засвідчили уразливість базових принципів СНД та нездатність учасників Співдружності забезпечити їх належне дотримання.

18 серпня 2009 р. Грузія, яка у 1993 р. ратифікувала Протокол до Угоди про створення СНД, а у 1994 р. Статут СНД, офіційно вийшла зі складу Співдружності.

Практика засвідчила, що реальних “точок дотику” між державами Співдружності небагато, а коло їх спільних інтересів поступово звужується. На саміті СНД 26 серпня 2005 р. нейтральний Туркменістан заявив, що братиме участь у роботі Співдружності як “асоційований член”. Це змусило лідерів країн СНД шукати альтернативні форми міждержавної взаємодії. Як наслідок на геополітичному просторі СНД виникли альтернативні інтеграційні міждержавні утворення: Організація Договору про колективну Безпеку (ОДКБ) – Білорусія, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Росія, Таджикистан, Узбекистан; Свразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС) – Білорусія, Казахстан, Киргизія, Росія, Таджикистан, Узбекистан; Центральнопівденноазійське співробітництво (ЦАС) – Казахстан, Киргизія, Росія, Таджикистан, Узбекистан; Шанхайська організація співробітництва (ШОС) – Казахстан, Киргизія, Росія, Таджикистан, Узбекистан, КНР; Єдиний Економічний Простір (СЄП) – Білорусія, Казахстан,

Росія; Союзна держава Росії і Білорусі. В усіх вказаних організаціях (за винятком ШОС) роль геополітичного та гео економічного лідера відіграє Росія.

Грузія, Україна, Азербайджан і Молдова у 1997 р. створили організацію ГУАМ, яка об’єднала країни, що критично ставились до намірів РФ поновити своє домінування на пострадянському просторі.

Літ.: Дробот Г. А. Государства СНГ в многофункциональных организациях Центральной Азии и Закавказья / Г. А. Дробот // Международные отношения: теории, конфликты, движения, организации. – М. : [б. и.], 2008; Моисеев Е. Г. Правовой статус СНГ / Е. Г. Моисеев. – М. : [б. и.], 1995; Полтораков О. СНГ в институційно-регіональному вимірі / О. Полтораков // Глобалізація і сучасний міжнародний процес : монографія / за заг. ред. Б. І. Гуменюка, С. О. Шергіна. – К. : [б. в.], 2009.

Смолянук В.Ф.

СПІЛЬНА БЕЗПЕКОВА ТА ОБОРОННА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (СБООП) (Common security and defence policy, CSDP)

(Common security and defence policy, CSDP) – складова частина спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу (ЄС). Вона забезпечує ЄС здатність до оперативних дій при здійсненні місій за його межами з метою забезпечити підтримку миру, запобігання конфліктам і зміцнення міжнародної безпеки відповідно до принципів Статуту Організації Об’єднаних Націй. Ці місії включають у себе спільні операції з роззброєння; гуманітарні місії та місії з евакуації; місії, пов’язані з наданням порад та сприяння у військовій сфері; місії щодо запобігання конфліктам і підтримки миру; місії бойових підрозділів з урегулювання криз, у тому числі місії з відновлення миру і стабілізаційні операції з урегулювання конфліктів. Основою для виконання цих місій і завдань слугують потенціали, що надаються державами-членами ЄС.

Після завершення холодної війни Європейський Союз стикнувся з новими видами загроз регіональній та глобальній стабільності та безпеці. Зросла кількість конфліктів на близькій та дальній “периферії” ЄС (події в Перській затоці, збройні конфлікти на Балканах, нестабільність у колишніх республіках Радянського Союзу), підвищився рівень терористичних загроз тощо. Все це змусило ЄС більш активно долучатись до вирішення регіональних та світових безпекових про-

блем. 19 червня 1992 р. на рівні Західноєвропейського Союзу були прийняті “Петерсбергські завдання” – декларація, що визначала якісно нову роль цієї організації у проведенні гуманітарних, рятувальних та миротворчих місій, евакуації експатрійованих, стабілізаційних та антитерористичних операцій (включаючи допомогу третім країнам) тощо. У 1997 р. згідно з Амстердамським договором Петерсбергські завдання були інкорпоровані у договір про створення ЄС. Головний поштовх до розвитку власне **СБОП** було зроблено на Франко-Британському саміті в м. Сан-Мало в грудні 1998 р. У спільній декларації голів держав та урядів Франції і Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії йшлося про необхідність ЄС діяти у сфері спільної зовнішньої та безпекової політики більш автономно, зокрема у випадках, коли сили НАТО в цілому не залучаються. Ці автономні дії мають бути забезпечені відповідними військовими силами та засобами, які повинні швидко реагувати на нові виклики. Під час самітів ЄС в Кельні (1999), Гельсінкі (1999) та Сінтрі (2000) озвучені в Сан-Мало пропозиції стосовно **СБОП** (яка на той час називалася Спільною Європейською безпековою та оборонною політикою СЄБОП) були доповнені та остаточно затверджені. У 2000-2001 рр. СБОП була оформлена в Ніццькому договорі та Європейському плані дій стосовно обороноздатності (European Capabilities Action Plan). Для практичного проведення європейської політики у сферах оборони та безпеки були створені Сили швидкого реагування, процес розбудови яких був започаткований у грудні 1999 р. з метою створення мобільного 60-тисячного військового контингенту, що може бути швидко сформований із військових частин країн-учасниць для виконання Петерсбергських завдань. У грудні 2002 р. ЄС та НАТО формалізували так звані домовленості Берлін-плюс, відповідно до яких ЄС для виконання завдань у сфері **СБОП** отримує доступ до сил та ресурсів НАТО. У 2004 р. було ухвалено “Основну мету 2010”, яка передбачає серед іншого: створення до 2011 р. 13 бойових груп (чисельністю близько 2000 осіб), які протягом 15 діб зможуть розпочати діяльність у визначеному районі та діяти 30 діб; покращення діяльності Європейського оборонного агентства, посилен-

ня координації спільних операцій, подальше формування Сил швидкого реагування, створення інтегрованої системи мереж оперативного зв'язку; розробка кількісних параметрів, яким мають відповідати національні Збройні Сили країн-членів ЄС у рамках “Основної мети – 2010”. З набуттям чинності Лісабонським договором у 2009 р. СБОП остаточно формалізувалась у **СБОП**, умови здійснення якої визначаються положеннями Відділу 2 Глави 2 Розділу 5 Договору про Європейський Союз.

На сьогодні в рамках **СБОП** проводиться 24 військові і цивільні операції та місії, зокрема у Боснії та Герцеговині, Сомалі, Грузії, Палестинській автономії, Косово тощо. Так, у грудні 2005 р. розпочала діяльність Місія прикордонної допомоги Молдові та Україні (EU Border Assistance Mission to Moldova and Ukraine). Місія покликана надати допомогу обом країнам у запобіганні контрабанді, торгівлі забороненими товарами та митній корупції. Мандат місії розрахований на два роки, після чого він може бути подовжений. **СБОП** включає поступову розробку спільної оборонної політики ЄС. Вона приведе до забезпечення спільної оборони, як тільки Європейська рада одногосно вирішить це питання. У подібному випадку Європейська рада рекомендує державам-членам прийняти рішення в цьому напрямі згідно з конституційними нормами кожного з них. **СБОП** не зачіпає особливого характеру політики безпеки та оборони деяких держав-членів, вона поважає зобов'язання, що випливають з Північноатлантичного договору для окремих держав-членів, які вважають, що їх загальна оборона реалізується в рамках Організації Північноатлантичного договору (НАТО) і є сумісною із загальною політикою безпеки і оборони, встановленої в цих рамках.

Для реалізації спільної безпекової та оборонної політики держави-члени надають у розпорядження ЄС цивільні і військові потенціали, щоб сприяти цілям, установленим Радою ЄС. Держави-члени, які спільно створюють багатонаціональні сили, також можуть надавати їх у розпорядження **СБОП**.

З метою ефективного виконання завдань **СБОП** створено Європейське оборонне агентство, яке здійснює розвиток оборонних потенціалів, наукові дослідження, закупівлю озброєнь. Агентство також виявляє опера-

тивні потреби, сприяє вжиттю заходів щодо їх задоволення, робить внесок у визначення і, коли доцільно, – в реалізацію будь-яких заходів, спрямованих на зміцнення індустріальної та технологічної бази оборонного сектору, бере участь у розробці європейської політики стосовно потенціалів і озброєнь та надає допомогу Раді в оцінці ступеня поліпшення військових потенціалів.

Рішення з питань **СБОП** приймаються Радою ЄС, яка постановляє одногослосно прийняти пропозицію Високого представника із зовнішніх справ та безпекової політики або з ініціативи держави-члена. Високий представник у разі необхідності спільно з Комісією ЄС може запропонувати задіяти національні засоби, а також інструменти Європейського Союзу. Рада ЄС може доручити реалізацію будь-якої місії групі держав-членів з метою забезпечити захист цінностей Європейського Союзу і послужити його інтересам. Держави-члени, що відповідають більш високим критеріям військових потенціалів і взяли на себе у сфері **СБОП** більш жорсткі зобов'язання з метою виконання максимально складних місій, устанавлюють постійно організовану співпрацю в рамках Союзу.

Одним з головних положень **СБОП** є зобов'язання держав-членів щодо надання допомоги і сприяння усіма можливими для них засобами тим державам-членам, які зазнали збройної агресії на своїй території. Це положення, однак, не зачіпає особливого характеру політики безпеки та оборони деяких держав-членів.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Magіstr”, 2009. – 620 с.; *Європейська інтеграція* / уклад. : М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох ; пер. з нім. М. Яковлева. – К. : Вид-дім “Києво-Могилян. акад.”, 2007; *Казакевич Г. М.* Європейська політика в сферах безпеки та оборони / Г. Казакевич // *Енциклопедичний словник з державного управління* / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Cini M.* European Union Politics / Cini Michelle. – New York : Oxford University Press, 2007; *Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union.* – Official Journal of the European Union. – 2010. – Vol. 53; *Howorth J.* Security and defense policy of the European Union / J. Howorth. – New York: Palgrave Macmillan, 2007;

Nick Witny. Re-energising Europe's security and defence policy /Nick Witny. – Cambridge: the European Council on Foreign Relations, 2008.

Бучик В. С.

СПІЛЬНА ЗОВНІШНЯ ТА БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (СЗБП) (Common foreign and security policy, CFSP) – одна з двох складових міжурядових відносин Європейського Союзу, сформульована і визначена у гл. 2 Договору про ЄС. Її цілі – захист цінностей, основних інтересів, своєї безпеки, незалежності та цілісності Європейського Союзу (ЄС); консолідація і підтримка демократії, правової держави, прав людини і принципів міжнародного права; збереження миру, запобігання конфліктам і зміцнення міжнародної безпеки відповідно до цілей і принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй, а також принципів Гельсінського Заключного акта та цілей Паризької хартії, включаючи ті, які стосуються зовнішніх кордонів; надання допомоги населенню, країнам та регіонам, які стикаються з катастрофами, що зумовлюються природними чинниками або людиною; розвиток міжнародної системи, що базується на посиленому багатосторонньому співробітництві і ефективному глобальному управлінні тощо. Компетенція ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки охоплює всі сфери зовнішньої політики, а також весь комплекс питань, що належать до безпеки Європейського Союзу, включаючи поступальну розробку спільної оборонної політики, яка може привести до спільної оборони.

СЗБП, започаткована в 1992 р., прийшла на зміну так званій “європейській політичній співпраці”. Пізніше в положення **СЗБП** були внесені зміни. Так, Амстердамський договір (травень 1999 р.) запровадив посаду “Верховного представника” з питань спільної зовнішньої та безпекової політики, надав у розпорядження Європейському Союзу новий інструмент – спільну стратегію і дозволив за певних умов використання голосування кваліфікованою більшістю. Ніццький договір, своєю чергою, дозволив також за певних умов вдаватися до тіснішої співпраці у сфері безпеки для здійснення спільних дій і вироблення спільних позицій, але не для військових чи оборонних операцій. Лісабонський договір (вступив у дію з 1 січня

2009 р.) вніс суттєві зміни в систему управління СЗБП, створивши нові інституції та розширивши повноваження вже існуючих. Діяльність ЄС у сфері СЗБП здійснюється виходячи з принципів, якими керувалися при його створенні, розвитком і розширенням і які Союз прагне просувати в іншому світі: демократія, правова держава, загальність та неподільність прав людини та основних свобод, повага людської гідності, принципи рівності і солідарності, дотримання принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй та міжнародного права.

Спільна зовнішня та безпекова політика підпорядковується спеціальним правилам і процедурам. Її визначають і здійснюють Європейська рада і Рада, які ухвалюють рішення одноголосно, якщо інше не передбачено Основними Договорами ЄС. Прийняття законодавчих актів виключається. СЗБП виконують Високий представник Союзу із зовнішніх справ і безпекової політики та держави-члени. Суд Європейського Союзу не має повноважень відносно цих положень, за винятком його повноважень контролювати дотримання ст. 40 Договору про ЄС та контролювати правомірність деяких рішень, зазначених у другому абзаці ст. 275 Договору про функціонування Європейського Союзу.

У рамках принципів і цілей своєї зовнішньополітичної діяльності Європейський Союз проводить, визначає і здійснює спільну зовнішню та безпекову політику, ґрунтуючись на розвитку взаємної політичної солідарності держав-членів, виявленні питань, що становлять спільний інтерес, і досягненні узгодженої спрямованості дій держав-членів.

ЄС проводить спільну зовнішню та безпекову політику, використовуючи такі інструменти: визначення загальних орієнтирів; ухвалення рішень, якими визначаються: дії, які підлягають здійсненню ЄС; позиції, що підлягають вираженню ЄС; порядок реалізації рішень, зазначених у двох попередніх підпунктах; зміцнення систематичного співробітництва держав-членів у проведенні їх політики.

Найвищим органом, що приймає рішення у сфері СЗБП, є Європейська Рада. Вона встановлює стратегічні інтереси Європейського Союзу, фіксує цілі і визначає загальні орієнтири щодо СЗБП, у тому числі з питань, які мають наслідки у сфері оборони. Рада ЄС розробляє спільну зовнішню та безпекову

політику і приймає рішення, необхідні для її визначення і здійснення, на підставі загальних орієнтирів та стратегічних напрямів, установлених Європейською радою. Високий представник Європейського Союзу із зовнішніх справ та безпекової політики, який головує в Раді із зовнішніх справ, своїми пропозиціями робить внесок у розробку СЗБП і забезпечує втілення в життя рішень, прийнятих Європейською Радою та Радою. Здійснюючи свої повноваження, Високий представник спирається на Європейську службу із зовнішніх відносин. Політичний та Безпековий комітети стежить за міжнародною обстановкою у сферах, що стосуються спільної зовнішньої політики і політики безпеки, і робить внесок у визначення політики шляхом підготовки висновків для Ради. Держави-члени проводять одна з одною в рамках Європейської ради і Ради узгодження з питання зовнішньої та безпекової політики, що становить загальний інтерес, з метою визначення спільного підходу. Перш ніж здійснити будь-яку дію на міжнародній арені або взяти на себе будь-яке зобов'язання, яке могло б вплинути на інтереси ЄС, кожна держава-член консулюється з іншими державами-членами в рамках Європейської ради або Ради. Шляхом зближення своїх дій держави-члени забезпечують Європейському Союзу можливість відстоювати його інтереси і цінності на міжнародній арені. Держави-члени солідарні між собою.

Дипломатичні місії держав-членів та делегації ЄС у третіх країнах і при міжнародних організаціях співпрацюють і сприяють формуванню та реалізації спільного підходу в рамках СЗБП.

Держави-члени координують свої дії у сфері СЗБП в рамках міжнародних організацій і на міжнародних конференціях. Вони захищають на цих форумах позиції ЄС. Дипломатичні і консульські місії країн-членів і делегації ЄС в третіх країнах і на міжнародних конференціях, а також їх представництва при міжнародних організаціях співпрацюють з метою забезпечити дотримання та виконання прийнятих рішень, які визначають позиції і дії Європейського Союзу у сфері СЗБП. У рамках реалізації СЗБП ЄС може укласти угоди з одним або кількома державами або міжнародними організаціями.

Держави-члени, які також є членами Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, по-

годжують свої дії і повною мірою інформують інші держави-члени, а також Високого представника із зовнішніх відносин і безпекової політики з питань, які охоплює сфера **СЗБП**. Держави-члени, які є членами Ради Безпеки, при здійсненні своїх функцій захищатимуть позиції та інтереси ЄС, без завдання шкоди відповідальності, покладеної на них згідно з положеннями Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – 620 с.; *Словник-довідник* Європейського Союзу / ред. Ю. Марченко. – К. : К.І.С., 2001. – 152 с.; *Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union* // Official Journal of the European Union. – 2010. – Vol. 53; *Cini M. European Union Politics* / Cini Michelle. – New York : Oxford University Press, 2007; *Moussis N. Access to the European Union* / Nicolas Moussis. – Rixensart, Belgium : European Study Service, 2006; Nugent N. *The government and politics of the European Union* / Neill Nugent. – New York : Palgrave Macmillan, 2006.

Бучик В.С.

СПІЛЬНА ІМІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЄС (англ. EU Common Immigration Policy) – система договорів, директив, постанов, рішень, висновків, принципів і методів їх реалізації, які спільно впроваджуються інституціями *Європейського Союзу* та його державами з метою досягнення визначених цілей та завдань політики в імміграційній сфері. **С.і.п.ЄС** спрямована на регулювання відносин з громадянами третіх країн, які бажають прибути до однієї з держав ЄС або вже перебувають у державі ЄС і прагнуть набутти відповідного правового статусу. До середини 70-х рр. не існувало **С.і.п.ЄС**, і кожна держава втілювала власні імміграційні норми. З 1975 р. за ініціативи урядів Великої Британії та Німеччини було започатковано скоординований підхід шляхом створення групи ТРЕВІ (французькою – *TREVI*), яка займалась питаннями міжнародного тероризму, радикалізму, екстремізму і насильства, з часом її діяльність поширилась на питання регулювання імміграції, візової політики, прикордонного контролю. До складу групи увійшли міністри юстиції та внутрішніх

справ. Співробітництво відбувалось на міжурядовому рівні, опираючись на норми міжнародного права, згодом було розроблено низку власних правових актів. Поворотним пунктом для міжурядового співробітництва стало прийняття Єдиного європейського акта в 1986 р., який положеннями ст. 8А започаткував процес формування внутрішнього ринку, базованого на чотирьох засадничих свободах: вільний рух осіб, товарів, капіталу і послуг. Таким чином Європейська Спільнота відповідала на виклики глобалізації. Було також запропоновано вжити низку компенсаційних заходів, спрямованих на посилення контролю на зовнішніх кордонах Спільноти, а відтак створити європейську політику імміграції та притулку. У 1980-х рр. було створено нові робочі групи: Тимчасова група з питань імміграції (1986), Європейський комітет боротьби з наркотиками (1989), Група взаємодопомоги (1989), яка опікувалась питаннями митних служб. Діяльність цих груп здійснювалась на міжнародному рівні, проте до їх складу вже входили спостерігачі з *Комісії*, а деякі групи розташовувались у приміщеннях *Ради*. Наступним кроком у напрямі спільної імміграційної політики було підписання 14 червня 1985 р. *Шенгенського договору* (за назвою містечка Шенген у Нідерландах, де відбулось підписання), спрямованого на усунення внутрішнього прикордонного контролю з одночасним посиленням і покращенням контролю зовнішнього кордону Спільноти. 1992 р. було підписано *Маастрихтський договір*, який серед іншого “підняв” візову політику на наднаціональний рівень – до компетенцій ЄС, проте питання імміграції було віднесено на міжурядовий рівень співпраці. Цього ж самого року в листопаді відповідно до рішення *Ради* було створено Центр інформації, аналізу та обміну щодо перетину кордонів та імміграції (абр. – CERIFI). Центр займався збиранням, аналізом й обміном інформації про імміграцію та гармонізацію практики надання політичного притулку й запобігання нелегальній міграції. 1999 р. набув чинності Амстердамський договір, який нормативно урегулював **С.і.п.ЄС**. З'явився новий розділ: “Візи, надання притулку, імміграція та інші напрями політики, що стосуються свободи переміщення людей”, який охопив заходи щодо контролю зовнішніх кордонів, надання притулку,

імміграції та співробітництва у сфері цивільного правосуддя, перемістивши їх у межі першої колони, де вони стали предметом актів похідного законодавства Спільноти. 1999 р. на саміті глав держав ЄС у Тампере (Фінляндія) було досягнуто згоди щодо вироблення збалансованої спільної політики у сфері імміграції і надання притулку та застосування всеохоплюючого підходу до управління міграційними потоками з метою віднаходження рівноваги між гуманітарним і економічним аспектами. Цей підхід ґрунтується на балансі між безпекою і основними правами людини та передбачає формування С.і.п.ЄС за такими напрямками: залучення легальних іммігрантів, боротьба з нелегальними іммігрантами, співробітництво з країнами походження та транзиту іммігрантів, інтеграція іммігрантів. Залишаючись переконаними прихильниками боротьби з нелегальною імміграцією, глави держав і урядів ЄС визнали необхідність справедливого ставлення до громадян третіх країн, боротьби з расовою та етнічною дискримінацією, дотримання міжнародних зобов'язань щодо надання притулку та навіть розглянути потреби ринку праці в іноземних працівниках. Амбітний порядок денний саміту був зумовлений прагненням лідерів держав реалізувати ідею “простору свободи, безпеки та правосуддя”. У листопаді 2000 р. Комісія представила повідомлення Раді та Європейському Парламенту з метою продовження дискусій з іншими Союзними інституціями та країнами ЄС і громадянським суспільством. Повідомлення запропонувало спільні підходи до міграційного управління, яке має враховувати: економічний та демографічний розвиток Союзу; здатність кожної окремої країни ЄС приймати мігрантів відповідно до культурних та історичних зв'язків з країнами походження; ситуацію в країні походження і вплив міграційної політики на неї (наприклад виїзд висококваліфікованих фахівців – “відплив мізків”); потребу в розвитку особливих інтеграційних політик, ґрунтованих на справедливому ставленні до громадян третіх країн, які проживають легально в Союзі, попередженню соціального виключення, расизму і ксенофобії і поваги до різноманітності, відмінності між людьми в усьому. Наступним кроком було подання ще одного повідомлення в липні 2001 р., яке пропонувало адаптувати відкри-

тий метод координації для С.і.п.ЄС з метою заохочення і підтримання обміну інформацією між країнами ЄС щодо імплементації спільної політики. Погоджений у Тампере підхід був підтверджений 2004 р. Гаазькою програмою, яка була прийнята на засіданні Європейської Ради в Гаазі (Нідерланди). Програма визначила низку пріоритетних напрямів дій Європейського Союзу на період 2005-2010 рр. Особливістю С.і.п.ЄС є те, що не всі країни Союзу до неї приєдналися. Так, Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії, Королівство Данія здійснюють власні імміграційні політики. Проте така позиція призводить до виключення їх з низки різних програм та ініціатив ЄС, наприклад, ці країни не є учасниками агенції ФРОНТЕКС тощо. С.і.п.ЄС належить до вторинного секторального типу *спільних політик Європейського Союзу*. Її особливість полягає в тому, що вона деталізує прийняті рамкові рішення в межах базових (наприклад спільна зовнішня і безпекова політика) і горизонтальних (наприклад соціальна політика) політик та виробляється *інституціями ЄС* за певними процедурними схемами. Поточна робота щодо втілення С.і.п.ЄС здійснюється такими інституціями, як Комісія, парламент та Рада. Комісія – комісар з питань правосуддя, свободи та безпеки, який обіймає посаду заступника голови Комісії, комісар з питань освіти, професійного навчання та молоді, комісар з питань зайнятості, соціальних справ та рівних можливостей. У складі Комісії діє низка структурних одиниць (підрозділів), до сфери діяльності яких належить втілення імміграційної політики, зокрема: Генеральний директорат з питань зайнятості, соціальних справ і рівних можливостей, у межах якого функціонують дев'ять директоратів: А – Європейський соціальний фонд, моніторинг відповідних національних політик І, В – Європейський соціальний фонд, моніторинг відповідних національних політик ІІ, С – Європейський соціальний фонд, моніторинг відповідних національних політик ІІІ, D – Лісабонська стратегія, міжнародні відносини, Е – соціальний захист та інтеграція, F – соціальний діалог, соціальні права, умови праці, адаптація до змін, G – рівність між жінками і чоловіками, заходи проти дискримінації, громадянське суспільство, H – ресурси, комунікація, I – аудит, контроль, оці-

нювання; Генеральний директорат з питань правосуддя свободи та безпеки, який складається із п'яти директоратів: А – загальні питання, В – імміграція, притулок та кордони, С – цивільне правосуддя, права та громадяни (HIP), D – внутрішня безпека та кримінальна справедливість, CP – головний радник; EUROSTAT – статистичний підрозділ, який забезпечує Європейський Союз статистичною інформацією на європейському рівні. В його складі діє сім директоратів, серед яких директорат F – соціальні статистики та інформаційне суспільство. В цьому директораті функціонують шість відділів: демографічної та міграційної статистики, статистики ринку праці, статистики щодо умов життя та соціального захисту, статистики щодо освіти, науки й культури, статистика з питань охорони та безпеки харчових продуктів, статистики інформаційного суспільства й туризму.

Парламент не має комітету, який безпосередньо займався б питаннями імміграції, хоча сюди можна віднести комітет із зайнятості та соціальних питань, комітет з безпеки і оборони та комітет з питань громадянських свобод, справедливості та внутрішніх справ. До структури Ради ЄС входить генеральний директорат H – правосуддя та внутрішніх справ, який поділяється на три директорати: 1 – притулку, віз, імміграції та кордонів, 2 – співпраці органів поліції та митниці, судової співпраці з кримінальних справ, 3 – судової співпраці з цивільних справ, Шенген.

Європейський економіко-соціальний комітет і Комітет регіонів здійснюють дорадчі функції під час розробки та прийняття рішень, які стосуються **С.і.п.ЄС**.

Літ.: *Мудрий Я. М.* Словник-довідник термінів з Європейської інтеграції / “Glossary of Terms on European Integration” / Я. М. Мудрий ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. М. Мудрого, О. М. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009; *Дзяд О. В.* Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України // *Common EU Policies and Their Significance for Ukraine* : навч. посіб. / О. В. Дзяд, О. М. Рудік ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. М. Мудрого та ін. – К. : Міленіум, 2009; *Towards a Common European Union Immigration Policy*. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/immigration/fsj_immigration_intro_en.htm; *Конституційні акти Європейського Союзу*. Ч. 1 / упоряд. Г. Друзенко, за заг. ред. Т. Качки. – К. : Видво “Юстиніан”, 2005.

Чулаєвська М.Є.

СПІЛЬНА ОБОРОННА ПОЛІТИКА – цілеспрямована, спланована, узгоджена за цілями, засобами, формами, способами, організаційно-змістовними заходами й термінами діяльність держав (окремих чи в складі інтегративних об'єднань) щодо їх підготовки до оборони, досягнення взаємозгодженості та сумісності застосування збройних сил, інших військових формувань та елементів секторів безпеки для ведення збройної боротьби.

С.о.п. зазвичай, розглядалася як координація діяльності держав у досягненні спільних воєнно-політичних цілей шляхом утворення союзів (блоків), укладання дво- та багатосторонніх угод між державами. Зокрема, під час підготовки та ведення двох світових воєн у збройному протистоянні кожен раз брали участь два основні воєнно-політичні блоки. Проте з позицій сьогодення такий підхід виглядає хибним, оскільки **С.о.п.** передбачає об'єднання не тільки воєнно-політичних, економічних, воєнно-технічних тощо зусиль держав для досягнення певних цілей, але й схожі концептуальні, політико-ідеологічні й світоглядні підходи щодо питань війни й миру, демократії й прогресу, міжнародної й регіональної безпеки, забезпечення основоположних прав людини.

Відтак поняття **С.о.п.** у повному розумінні його змісту передбачає або створення військово-політичного блоку з жорсткими розгалуженими за сферами життєдіяльності критеріями щодо членства держав у ньому (наприклад НАТО), або політичну інтеграцію держав.

Оскільки воєнно-політичні концепції військово-політичних блоків розглянуті у відповідних статтях цієї енциклопедії, варто зупинитися на **С.о.п.** держав, які досягли рівня політичної інтеграції. Загальновідомо, що на сьогодні у світі існує тільки одна організація з відповідними параметрами – Європейський Союз.

Більшість авторитетних експертів вважає, що існує чотири стадії політичної інтеграції: *Інституційна інтеграція* стосується запровадження практики колективного ухвалення рішень групою країн. Спільні інституції необхідні для розвитку та адміністрування правил і регулювання, яких потребує економічна інтеграція. *Інтеграція державної політики* полягає у мірі відповідальності за проведення політики на вищому наддержавному рівні або політики, що спільно здійснюється чи координується на кількох рівнях.

Інтеграція ставлень пов'язана з підтримкою регіональної інтеграції громадськістю і політичною та економічною елітами. *Інтеграція безпеки* визначається як "спільна безпека", що ґрунтується на ненасильницькій взаємодії держав та проведенні **С.о.п.**

Відповідно до Маастрихтського договору про створення ЄС, який вступив у силу в 1993 р., була розгорнута робота щодо підготовки до запровадження Спільної безпекової і оборонної політики (Common Security and Defence Policy – CSDP) як органічної складової Спільної зовнішньої і безпекової політики (Common Foreign and Security Policy – CFSP). Але офіційно **С.о.п.** отримала відносно самостійне значення після саміту у Кельні у 1999 р.

Відповідно до вимог "Петерсберзьких місій" (1992) Західно-Європейського Союзу (ЗЕС), які стали частиною політики ЄС після прийняття Амстердамського договору 1997 р., що набув чинності 1 травня 1999 р., **С.о.п.** включала: місії гуманітарного і рятувального характеру; операції з підтримання миру; керування кризами, включаючи силовий примус до миру

Рішення у галузі **С.о.п.** повинні бути одно-стайно підтримані усіма країнами-членами ЄС. Зокрема, країни ЄС вирішили питання про створення Сил швидкого реагування у складі 60 тис. осіб, кількість яких у подальшому повинна збільшитися до 200 тис. осіб. Відповідно до основоположних законодавчих документів ЄС для застосування цих сил не обов'язково мати згоду (мандат) ООН.

Відповідно до рішень Лісабонського договору 2007 р. питання **С.о.п.** регулюються положеннями Секції 2. Вона знову стала інтегральною складовою Спільної зовнішньої і безпекової політики.

За Лісабонським договором держави мають взаємні зобов'язання у сфері оборони, які автоматично вводяться в дію у випадку нападу на одну з держав ЄС (схожий принцип закладений у ст. 5 НАТО). При цьому спеціально оговорюється сфера відповідальності країн, які визнані міжнародно спільно-тою як нейтральні (наприклад Данія).

Лісабонський Договір також передбачає створення спільної агенції, яка б опікувалася питаннями озброєння та бойової техніки для країн-членів ЄС.

Літ.: *Lisbon Treaty Section 2*; *Копійка В. В.* Європейський Союз: історія і засади функціонування :

навч. посіб. / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко ; за ред. Л. В. Губерського. – К. : Знання, 2009; *Лебедева М. М.* Мировая политика : учебник для вузов / М. М. Лебедева. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Аспект Пресс, 2007; *Мировая политика в условиях кризиса* : учеб. пособие для студентов вузов / под. ред. С. В. Кортюнова. – М. : Аспект Пресс, 2010; *European Security and Defence Policy. The first 10 Years (1999–2009)* / Eds. Giovanni Grevi, Damien Helly and Daniel Keohane. – Paris, The European Union for Security Studies, 2009.

Мандрагеля В.А.

СПІЛЬНА ПОЗИЦІЯ (англ. Common position) – один з правових інструментів, передбачених Договором про Європейський Союз для більш системного та скоординованого досягнення Союзом цілей у сферах спільної зовнішньої політики та політики безпеки і поліцейного та судового співробітництва в кримінальних справах.

Положення щодо **С.п.** як одного з правових інструментів Союзу були внесені до тексту Маастрихтського договору (набув чинності 1 лютого 1993 р.) в розд. V "Положення про спільну зовнішню політику та політику безпеки" (ст. 12) та розд. VI "Положення про поліцейне та судове співробітництво в кримінальних справах" (ст. 34). Прийняття **С.п.** надавало Раді ЄС можливість визначати підхід Союзу до будь-якого окремого питання в межах співробітництва у сферах, що належали до другої та третьої колон ЄС. **С.п.** публікувалися в "Офіційному журналі ЄС". **С.п.** регулярно переглядалися та оновлювалися.

Відповідно до ст. 12 прийняття **С.п.** було одним з правових інструментів, поряд із визначенням принципів та головних настанов *Спільної зовнішньої політики та політики безпеки* (СЗППБ), виробленням спільних стратегій, прийняттям спільних дій, зміцненням систематичної співпраці держав-членів у провадженні політики, використовуючи які Союз мав досягати цілей Спільної зовнішньої політики та політики безпеки. **С.п.**, що визначала підхід Союзу щодо окремого питання географічного чи тематичного характеру приймалися *Радою ЄС*, яка мала діяти одно-стайно, а держави-члени повинні були забезпечувати узгодженість своїх національних політик та дипломатичних дій із **С.п.** (ст. 15). **С.п.** могла стосуватися визначення європейської політики щодо ряду третіх країн або регіонів світу, кризових ситуацій та таких горизонтальних питань, як нерозповсюд-

ження, попередження конфліктів, підтримка дій Міжнародного кримінального суду тощо. Санкції ЄС щодо третіх країн, наприклад, мали реалізовуватися шляхом прийняття **С.п.** Положення Договору вимагали також від держав-членів координації своїх дій у міжнародних організаціях та на міжнародних конференціях з метою підтримки на таких форумах **С.п.** ЄС. У разі, коли в міжнародних організаціях та міжнародних конференціях брали участь не всі держави-члени, то ті держави-члени, які брали в них участь, мали підтримувати **С.п.**

Ст. 34 передбачала одностайне прийняття *Радю ЄС С.п.*, що визначають підходи Союзу до окремих питань, з метою досягнення мети ЄС – забезпечення громадянам високого рівня безпеки у просторі свободи, безпеки та правосуддя за допомогою спільних дій держав-членів у сферах поліційної та судової співпраці в кримінальних справах, запобігання расизму й ксенофобії та боротьби з ними. Іншими правовими інструментами були також: рамкові рішення, рішення, конвенції.

У проєкті *Конституції ЄС* було передбачено поступове заміщення **С.п.** європейськими законами та рамковими законами. Відповідно до Лісабонського договору, який реформував правові механізми зовнішньополітичної діяльності ЄС, основними правовими актами у сфері СЗППБ є рішення, тобто обов'язкові до виконання акти вторинного законодавства. Рішення, які стали правовою основою всіх заходів ЄС у СЗППБ (дій, позицій, положень про виконання рішень), замінили собою правові інструменти, що використовувалися у цій сфері до прийняття Лісабонського договору, зокрема **С.п.**

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Магістр, 2009; Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; *Європейський Союз: Основовологаючі акти в редакції Лиссабонського договору с коментаріями.* – М. : ИНФРА-М, 2008; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *Копійка В. В.* Європейський Союз : історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; *Szyszczak E.* Understanding EU Law / E. Szyszczak, A. Cogan. – London : Sweet & Maxwell, 2005.

Рудік О.М.

СПІЛЬНА РИБАЛЬСЬКА ПОЛІТИКА (common fisheries policy) – комплекс послідовних дій інституцій ЄС з метою забезпечення сталих економічних, екологічних та соціальних умов експлуатації живих водних ресурсів.

ЄС є найбільшою у світі морською територією, на якій функціонують 1 200 портів. Близько 90% зовнішньої та 40% внутрішньої торгівлі здійснюється морем, а торговий флот ЄС є найбільшим у світі. Прибережні території, де проживає близько 50% населення Союзу, виробляють понад 40% ВВП ЄС. Рибпромисловість ЄС є третьою у світі за обсягами вилову риби (щороку – близько 6,9 млн т, частка у світовому вилові – 4,6%). У рибальстві та рибопереробці зайнято понад 400 тис. працівників. Хоча внесок сектору рибальства у ВВП держав-членів не перевищує 1%, він залишається важливим джерелом зайнятості в прибережних регіонах, де населення має обмежений вибір сфер працевлаштування. Крім того, сектор постачає рибу та продукцію рибопереробки на ринок ЄС, який є одним з найбільших у світі. Договором про заснування *Європейської Економічної Спільноти* (1957) рибальська політика була віднесена до спільної сільськогосподарської політики, а рибопродукти – до аграрної продукції. Хоча формально **С.р.п.** була вироблена в 1983 р., її витoki сягають початку 70-х рр., коли в Спільноті вжили заходів щодо запобігання конфліктам між державами-членами ЄС у питаннях доступу в територіальні води та до рибних ресурсів одна одної. У результаті були прийняті дві постанови, які серед іншого містили положення про організацію спільного ринку для рибних продуктів, надання структурної допомоги для модернізації рибальського сектору, гарантування вільного доступу рибальських суден у води всіх держав-членів за умови виконання певних вимог. На розвиток **С.р.п.** серйозно вплинули політика ООН щодо збереження світових рибних ресурсів, запровадження державами 200-мильної виняткової економічної зони (так звана “націоналізація морів”), а також подальше розширення Спільноти.

Першим елементом **С.р.п.** стала спільна організація ринку риби та продуктів аквакультури, основними цілями якого є забезпечення ринкової стабільності, гарантування справедливого доходу виробникам риби

та рибних продуктів, надання переваги продукції ЄС без завдання шкоди зростаючому попиту на сировину переробної промисловості. Інструментами досягнення цих цілей є: встановлення спільних маркетингових стандартів; створення організацій виробників; запровадження системи підтримки цін на основі механізмів інтервенції; встановлення відповідного торговельного режиму з третіми країнами. Уся риба, яка продається в ЄС, має відповідати високим стандартам гігієни. На початку кожного риболовецького маркетингового року для основних видів свіжої або охолодженої продукції встановлюється орієнтовна ціна. Організації виробників можуть отримати фінансову допомогу, якщо вони вилучають рибну продукцію з ринку (ціна вилучення) та зберігають її для пізнішого використання або переробки. Умови зберігання та повернення на ринок мають бути такими, щоб гарантувати дотримання стандартів якості.

Організація спільного ринку супроводжується в ЄС спільною структурною політикою, яка має сприяти досягненню цілей **С.р.п.** шляхом зміцнення економічного і соціального згуртування. Європейський рибальський фонд (заснований 1 січня 2007 р.) забезпечує фінансування (бюджет на 2007-2013 рр. – 4,3 млрд євро) всіх секторів рибальської галузі (океанське та морське рибальство, аквакультура) та прибережних рибальських громад для допомоги в адаптації до умов, що змінилися, підвищення їх економічної життєздатності (оновлення флоту, поліпшення відслідковуваності або маркування продукції) та екологічної сталості (підтримка екологічно дружніх методів виробництва). Проекти фінансуються на основі стратегічних планів та робочих програм, розроблених органами влади держав-членів. Основою **С.р.п.** є система правил рибальства, розроблена з метою раціональної експлуатації рибних ресурсів та запобігання їх виснаженню. Існують три види правил рибальства: 1) межі рибальської активності – обмеження розміру флоту та часу на промисел; 2) ліміти вилову – заходи з обмеження кількості виловленої риби, які здійснюються шляхом запровадження загального дозволеного обсягу вилову та квот вилову; 3) технічні заходи, за допомогою яких регулюються засоби та місця лову. ЄС послідовно зменшує загальну кількість рибальських

суден та час їх перебування на промислі для забезпечення відтворення рибних ресурсів та гарантування доходу рибалок. Державам-членам заборонено перевищувати загальний тоннаж флоту станом на 1 січня 2003 р. (новачкам – на час вступу). Усі рибальські судна реєструються у Регістрі флоту ЄС. Загальні дозволені обсяги вилову, які щорічно (кожні два роки для глибоководних видів) встановлюються для запасів найбільш комерційно важливих видів риби, ухвалюються Радою міністрів з питань рибальства за науково обґрунтованою пропозицією *Європейської Комісії*. Загальні дозволені обсяги вилову розподіляються між державами-членами у вигляді квот на основі системи “відносної стабільності”, яка дозволяє зберігати національні квоти стабільними відносно одна одної навіть в умовах коливання продуктивності запасів риби. Технічними заходами, які варіюються залежно від басейну та місцевих умов, встановлюються мінімальні промислові розміри риби, розміри вічок рибальських сіток, закриті для вилову зони та періоди, ліміти прилову, вимоги використання селективних засобів лову, заходи з попередження руйнування морського довкілля. У межах **С.р.п.** ЄС активно бореться з незаконним, неконтрольованим та незареєстрованим рибним промислом. Для забезпечення дотримання правил рибальства з 1 січня 2010 р. діє система контролю, інспектування та примусового виконання. Відповідно до ст. 43 Договору про функціонування ЄС Європейська Комісія подає пропозиції щодо розроблення та реалізації **С.р.п.**, а Рада ЄС та *Європейський Парламент*, діючи згідно із звичайною законодавчою процедурою та після консультування з Економіко-соціальним комітетом, встановлюють спільну організацію ринку та інші положення, необхідні для досягнення цілей **С.р.п.** За пропозицією Комісії Рада ЄС одноосібно ухвалює заходи щодо встановлення цін, зборів, допомоги та кількісних обмежень, а також про встановлення й розподіл обсягів можливого вилову риби. Договір передбачає можливість заміни національних організацій ринку на спільну організацію за умови рівноцінної гарантії зайнятості та рівня життя зацікавлених виробників та забезпечення в Союзі умов торгівлі, подібних до національного ринку. В 1976 р. в Комісії був створений Генеральний директорат з

питань рибальства (ГД), роль якого полягає у виробленні державної політики в галузі рибальства. До експертного середовища, послугами якого користується ГД, входять морські біологи, а також економісти з дослідницьких центрів та університетів. З 1971 р. при Європейській Комісії діє Дорадчий комітет з питань рибальства (АСФА) у складі представників виробників, торгівлі, переробки та фінансування в галузі рибальства, а в 2004 р. створені регіональні дорадчі комітети (7), що дозволило рибалкам, науковцям та іншим зацікавленим гравцям спільно працювати та впливати на питання, пов'язані з **С.р.п.** У 2005 р. рішенням Комісії був створений Науково-технічний та економічний комітет з рибальства (STECF), метою якого було надання наукової та експертної підтримки процесу імплементації Комісією **С.р.п.**

З 1 січня 2003 р. в ЄС запровадили нову **С.р.п.**, основними напрямками якої було запровадження довгострокового управління рибними ресурсами та залучення до нього зацікавлених гравців рибальського сектору з метою його сталого розвитку. Однак, за оцінками Комісії, ЄС не вдалося повністю досягти цілей реформи, особливо щодо припинення надмірної експлуатації рибних ресурсів. У зв'язку з цим Європейська Комісія в квітні 2009 р. опублікувала Зелену книгу щодо чергової реформи **С.р.п.**, результати обговорення положень якої були опубліковані в 2010 р. Реформа **С.р.п.** має набути чинності з 2013 р. У межах реформи європейського врядування Європейська Комісія з 2006 р. реалізувала трирічний план заходів зі спрощення законодавства **С.р.п.**, покращення доступу до необхідної інформації, зменшення адміністративного тягаря для рибалок та управлінців. Усі важливі ініціативи Комісії щодо **С.р.п.** почали супроводжуватись оцінкою їх впливу на цільові групи та суспільство в цілому.

Понад чверть обсягу риби виловлюється рибалками ЄС за межами вод Союзу. В 2004-2006 рр. близько 8% обсягу вилову припало на територіальні води країн, з якими ЄС уклав відповідні угоди, а 20% – переважно в районах Світового океану, які перебувають під наглядом регіональних організацій з управління рибальством (наприклад Комісія з рибальства в Північно-східній Атлантиці). З 1976 р. ЄС уповноважений державами-чле-

нами укладати з третіми країнами угоди стосовно доступу до рибних ресурсів. ЄС укладає два види угод: 1) угоди про партнерство в галузі рибальства (ЄС надає третім країнам фінансову та технічну підтримку в обмін на право вилову риби); 2) північні угоди (координація, спільне управління та поділ рибних ресурсів). Угоди про партнерство надають ЄС виключні права (жодне судно Союзу не може укласти окрему угоду), а їх умови завжди повністю оприлюднюються. Північні угоди укладаються із сусідами ЄС у регіоні Північного моря та північно-східної Атлантики (Норвегія, Ісландія, Фарерські острови). Складовою **С.р.п.** є аквакультура – розведення та вирощування водних організмів (риба, ракоподібні, молюски, водорості) на спеціально створених плантаціях, – обсяг якої становить близько 20% рибної продукції ЄС. Розвиток конкурентоспроможної та екологічно дружньої аквакультури фінансується ЄС з коштів Європейського рибальського фонду та дослідницьких програм Союзу. В 2009 р. Європейська Комісія розробила стратегію майбутнього європейської аквакультури.

Літ.: Волес В. Творення політики в Європейському Союзі / В. Волес, Г. Волес. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004; Дзяд О. В. Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України: навч. посіб. / О. В. Дзяд, О. М. Рудік; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – К.: Міленіум, 2009; Moussis N. Guide to European policies / N. Moussis. – Brussels: European Study Service, 2007.

Рудік О.М.

СПІЛЬНИЙ РИНОК (англ. Common market або внутрішній ринок, англ. Internal market) – форма європейської економічної інтеграції, покладена Римським договором 1957 р. в основу Європейської Економічної Спільноти (ЄЕС), яка передбачала реалізацію спільних політик щодо регулювання виробництва та поступове усунення тарифних та нетарифних торговельних обмежень і досягнення свободи переміщення товарів, людей, послуг та капіталів у межах країн Спільноти. На сьогодні в термінології ЄС поняття “**С.р.**” та “внутрішній ринок” вживаються синонімічно з тим, що перше – вже в історичному контексті, а лише друге збереглося в тексті Лісабонського договору.

Базове завдання **С.р.** щодо скасування внутрішнього мита та встановлення митного союзу було втілено з 1 липня 1968 р., проте

протягом наступних 28 років, аж до підписання Єдиного європейського акта (1986), завдання досягнення чотирьох свобод залишилося на порядку денному. Актуальне воно і сьогодні. Римський договір (1957) розглядав створення **С.р.** як засадниче завдання Європейської Економічної Спільноти (ст. 2 Договору про ЄЕС) для побудови єдиного ринку: “Спільнота через створення **С.р.** і поступове узгодження економічної політики держав-членів повинна сприяти гармонійному розвитку економічної діяльності, ... підвищенню стандартів життя та тіснішим стосункам між державами-членами Спільноти, ... послідовному підвищенню життєвого рівня та тіснішим відносинам між державами, які до неї належать”. Очевидно, що **С.р.** не був самоціллю, а засобом для досягнення економічних та політичних цілей.

Це передбачало: по-перше, створення митного союзу, який включав скасування митних зборів, квот на імпорт та інших торговельних бар’єрів між державами-членами (д.-ч.) з одного боку, та запровадження єдиного зовнішнього митного тарифу щодо третіх країн – з другого; по-друге, імплементацію, серед іншого, через спільні політики, чотирьох свобод: свободи руху товарів, робочої сили, надання послуг та підприємницької діяльності та капіталу (див. *Свободи внутрішнього ринку ЄС*).

Так, у процесі побудови **С.р.** Спільнота стикнулася з низкою труднощів. Побудова **С.р.** передусім вимагала скасування експортних та імпорتنих зборів, які існували між д.-ч. ще до створення ЄЕС. Такий підхід викликав неоднозначні оцінки в європейських державах. Для Франції та Італії зміни в національній економічній політиці, зумовлені підписанням Римської угоди, були значно вагомішими, ніж для країн Бенілюксу та Західної Німеччини, які вже реалізували політику сприяння вільній торгівлі. Підписання Договору ЄЕС унеможливило протекціоністську політику Італії та Франції щодо своєї сільськогосподарської політики та промисловості через підвищення митних бар’єрів. Створенням митного союзу Гаролд Макмілан обґрунтував відмову Великобританії у 1957 р. від вступу в ЄЕС, яку він назвав: “високотарифне, обмежене внутрішнім баченням, самодостатнє угруповання в Європі” (*Тоді Ф.*). Однак д.-ч. спочатку швидко усунули митні тарифи ще до завершення терміну, визна-

ченого для реалізації митного союзу. Однак безпосередньо після їх скасування почали створювати нові бар’єри нетарифного характеру, наприклад технічні бар’єри, усунути які стало в певних випадках навіть важче. Разом з низкою негативних в економічному плані подій, що мали місце у 1970-х рр., процес створення єдиного ринку призупинився (період “європесимізму”). Проте досягнення економічної інтеграції переважили недоліки як для виробників, так і для споживачів. Серед таких переваг розширення ринку збуту продукції, спільне подолання негативних наслідків зовнішньоекономічних впливів, підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку. Вагомим поступом стало запровадження принципу взаємного визнання національних норм (справа *Cassis de Dijon*, 1979) (див. *Свободи внутрішнього ринку ЄС*).

В інтеграційному процесі настав етап “євроентузіастів”, який для Спільноти означило обрання Президентом Європейської Комісії Жака Делора, колишнього міністра економіки і фінансів Франції. Під керівництвом Делора була розроблена Біла книга “Завершення формування внутрішнього ринку” (1985), що встановлювала закінчення побудови єдиного ринку до кінця 1992 р. Біла книга сама розрізняє внутрішній ринок і далекосяжний **С.р.** Визнаючи недоліки та труднощі, вона була спрямована на поглиблення процесів європейської інтеграції та визначала 279 законодавчих заходів, необхідних для зняття внутрішніх перешкод у торгівлі. З метою виконання поставлених завдань д.-ч. Спільнот ухвалили Єдиний європейський акт (ЄСА, 1986), у ст. 13 якого було закріплено концепт внутрішнього ринку через призму чотирьох свобод, що мав бути реалізований до 31 грудня 1992 р. Це ознаменувало перехід до нового кроку економічної інтеграції та процесу поглиблення європейської інтеграції загалом (див. *Зона вільної торгівлі*).

Слід розуміти відмінності між поняттями “**С.р.**”, “внутрішній” та “єдиний ринок”, які вживаються майже синонімічно, між якими, проте, склалися змістовні відмінності, зумовлені поступальністю процесу європейської інтеграції. Різниця між ними має характер взаємозумовленості та взаємодоповнюваності на основі інтеграційної цілісності. Щодо розмежування існують загалом три погляди: внутрішній ринок (в основному) ідентичний зі **С.р.**, виходить за межі останнього чи відстає від нього.

Проти ідентичності цих понять говорить уже те, що внутрішній ринок і **С.р.** згадуються в договорах поряд, але в різному контексті (ст. 15 Договору про заснування Європейської Спільноти). **С.р.** є одним з етапів багатонаціонального інтеграційного процесу. На перший погляд, про ширше тлумачення поняття внутрішнього ринку свідчить, зокрема, рішення Суду ЄС у справі “Schul” (справа 15/81 Gaston Schul Douane Expeditieur BV проти Inspecteur der Invoerrechten en Accijnzen, Roosendaal, 1985): “Поняття **С.р.** ... орієнтується на усунення всіх перешкод для торгівлі всередині Спільноти з метою злиття національних ринків у єдиний ринок, умови якого якомога більше нагадують умови справжнього внутрішнього ринку”. Однак рішення у справі було ухвалено ще до затвердження концепту внутрішнього ринку в ЄС, тож воно не обов'язково несе таке ж розуміння поняття, як останній (Р.Штрайнци).

Уже невдовзі, в 1989 р., Суд ЄС відхилив тлумачення внутрішнього ринку як вужчого за **С.р.**, коли визнав непідробні умови конкурентної боротьби конститутивною ознакою внутрішнього ринку (рішення “Titaniodid”, Суд ЄС, с.сп. С-300/89, Комісія/Рада, Збр. 1991, I-2867, б.н.14=HV, с.130,153 і наступні).

Предметне ж обмеження внутрішнього ринку як частини **С.р.** виливається в те, що він зі сфер **С.р.** не охоплює наступні: аграрну політику, загальну транспортну політику, конкурентну соціальну, охорони довкілля та спільну торговельну політику. У підсумку суттєвим нововведенням поняття внутрішнього ринку було чітке визначення часових рамок та інструментарію досягнення цілі (Р.Штрайнци).

У Лісабонському договорі не використано понять “**С.р.**” чи “єдиний ринок”, а вже як результат інтеграційного процесу – лише “внутрішній ринок”. Згідно з п. 2. ст. 26 Договору про функціонування ЄС: “Внутрішній ринок охоплює простір без внутрішніх кордонів, де згідно з положеннями договорів забезпечено вільний рух товарів, осіб, послуг та капіталу”. Такий підхід спрямований на перезапуск ринкової інтеграції та реалізацію потенціалу зростання ЄС. На загальноєвропейському рівні це потребує, зокрема: запроваджен-

ня єдиного європейського патента (до 2014); полегшення транскордонної торгівлі он-лайн на внутрішньому ринку, запровадження загальноєвропейського авторського права (copyright) та боротьби з підробками та піратською продукцією; полегшення вільного руху, надання послуг всередині ЄС; спільні стандарти якості продуктів, що відповідають міжнародним; полегшення доступу до капіталу для малого і середнього бізнесу.

Літ.: Бояр А. О. Торговельно-економічні відносини між Україною та ЄС: Регулювання зовнішньої торгівлі та конкуренції в умовах єдиного ринку ЄС : підручник / А. О. Бояр ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – К. : Міленіум, 2008. – 384 с.; Тоді Ф. Нарис історії Європейського Союзу / Ф. Тоді ; пер. з англ. М. Марченко. – К. : К.І.С., 2001. – 136 с.; Штрайнци Р. Європейське право / Р. Штрайнци. – Львів : “Львів. Астролябія”, 2009. – 479 с.; Освітній портал Europedia. – Режим доступу : <http://europedia.moussis.eu/home.tkl>

Заворітня Г.П.

СПІЛЬНИЙ РИНОК СХІДНОЇ І ПІВДЕНОЇ АФРИКИ (англ. Common Market for Eastern and Southern Africa, COMESA) утворений у 1994 р. як наступник преференційної зони торгівлі держав Східної та Південної Африки (РТА) на основі Договору про утворення спільного ринку країн Східної та Південної Африки. Договором передбачається можливість перетворення КОМЕСА в Економічну спільноту, якщо цілі створення спільного ринку будуть досягнуті. У складі КОМЕСА – 22 країни-члени: Ангола, Бурунді, Джибуті, Заїр, Замбія, Зімбабве, Кенія, Коморські острови, Конго, Лесото, Маврикій, Мадагаскар, Малаві, Мозамбік, Намібія, Руанда, Свазіленд, Судан, Танзанія, Уганда, Еритрея, Ефіопія. Цілі КОМЕСА: забезпечення сталого зростання та розвитку; розробка і здійснення спільної макроекономічної політики та програм з метою забезпечення більш тісної економічної співпраці; залучення іноземних, транскордонних та місцевих інвестицій, включаючи спільне використання науково-технічних досягнень; сприяння створенню та розвитку африканської економічної спільноти; співпрацю з іншими регіональними та міжнародними організаціями; узгодження політики і відстоювання загальних позицій країн-членів на міжнародних форумах; досягнення політичних цілей.

Основні напрями діяльності КОМЕСА: співробітництво у сфері лібералізації торгівлі та ство-

рення митного союзу після 10-річного перехідного періоду шляхом ліквідації мит та інших зборів за ввезення товарів; усунення нетарифних бар'єрів; запровадження спільного зовнішнього тарифу на товари, імпортовані з третіх країн; встановлення режиму найбільшого сприяння; митне співробітництво в рамках спільного ринку; спрощення та гармонізація торгової документації і процедур; співробітництво у валютно-фінансовій сфері, що припускає створення платіжного союзу з єдиною валютною і розрахунковою одиницею – есакі, врегулювання платежів; досягнення конвертованості валюти; створення союзу країн-членів КОМЕСА з питань обмінного курсу валют; узгодження валютної і податкової політики; регіональне макроекономічне співробітництво: розвиток банківської справи і ринку капіталів; вільний рух капіталу; співробітництво у наданні банківських гарантій; співробітництво в розвитку галузей економіки: промисловості, енергетики, науки і техніки, сільського господарства та сільських районів; природних ресурсів та охорони навколишнього середовища; транспорту і зв'язку; туризму, телекомунікаційних послуг; співробітництво в галузі стандартизації та гарантії якості продукції; з соціальних питань; у розвитку людських ресурсів; створення комплексної інформаційної системи; сприяння розвитку приватного підприємництва; співпраці між торговими палатами та підприємницькими об'єднаннями; залучення і захист інвестицій: усунення подвійного оподаткування, реалізація багатосторонніх інвестиційних угод; забезпечення вільного переміщення окремих осіб, робочої сили, послуг; співпраця та координація діяльності з Південноафриканською спільнотою розвитку.

Літ.: *Офіційний сайт КОМЕСА*. – Режим доступу : <http://www.comesa.int/>

Стрельцов В.Ю.

СПІЛЬНІ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (англ. Common policies) – сукупність договорів, директив, постанов, рішень, висновків, принципів та методів їх реалізації, які спільно впроваджуються інституціями ЄС та країнами-членами з метою досягнення визначених цілей та завдань політики. С.п.ЄС формуються внаслідок переговорного процесу між учасниками – інститутами ЄС, країнами та представника-

ми регіонального, локального рівня й окремими зацікавленими учасниками. Для вироблення та впровадження спільних політик країни мають частково відмовитись від національного суверенітету і передати власні повноваження наднаціональним органам.

Сучасні дослідники виокремлюють чотири типи С.п.ЄС. Базові політики визначають стратегічні завдання розвитку для всіх учасників інтеграційного об'єднання, узгоджуються між ними та фіксуються в засновницьких договорах. Договірною базою С.п.ЄС є: Римські, Маастрихтський, Амстердамський, Ніщський та Лісабонський договори. Римські та Маастрихтський договори сформували фундаментальні засади спільних європейських політик, започаткували інтеграційний процес в економічній та соціальній сферах, спільну зовнішню політику та політику безпеки, співробітництво у сфері правосуддя та внутрішніх справ. Амстердамський, Ніщський та Лісабонський договори розширили й удосконалили правову базу спільних політик у питаннях їх вироблення та імплементації.

Правові засади для вторинних політик ЄС також утворюють договори ЄС, але їх запровадження слугує інтересам усіх або більшості країн-учасниць інтеграційного об'єднання, розширює сферу спільних інтересів, хоча й не супроводжується переходом до наступного етапу інтеграції, а прийняті рішення не завжди обов'язкові для виконання (у разі наявності положень щодо права на неучасть). Правову базу для їх імплементації складає надбання Спільноти (*acquis communautaire*) (у рамках першої колони), міжнародна співпраця (у рамках другої колони), поєднання міжнародної співпраці та надбання Спільноти (у рамках третьої колони). На відміну від базових, вторинні спільні політики деталізують прийняті базові рішення та виробляються інституціями ЄС за певними процедурними схемами. Поточну роботу здійснюють інституції ЄС (ст. 7 та ст. 189-265 Договору про ЄС): Європейська Комісія, Європейський Парламент, Рада ЄС, Суд ЄС та Європейський суд аудиторів, Європейський соціально-економічний комітет та Комітет регіонів. За своєю природою горизонтальні та вертикальні політики мають вторинний характер. Горизонтальні політики впливають на загальні умови суспільно-політичного та економічного життя кожної країни, для прикладу: регіональна, податкова, охорони навколиш-

нього середовища, соціальна, політика конкуренції тощо.

Секторальні (вертикальні) політики стосуються окремих секторів економіки країн, наприклад: сільськогосподарська, промислова, наукових досліджень, транспортна, енергетична, освітня тощо. Рішення щодо вироблення та реалізації секторальних політик завжди виступають предметом своєрідних “торгів” та компромісу між членами об’єднання, оскільки однаково не влаштовують інститути ЄС, держави-члени, гравців регіонального і локального рівня та фізичних осіб. Сфери найбільшого зацікавлення учасників інтеграційного процесу є найбільш інтегровані.

С.п.ЄС постійно еволюціонують внаслідок переговорного процесу між інституціями ЄС, країнами та представниками регіонального, локального рівня та окремими зацікавленими учасниками, змінюючись у правовому сенсі відповідно до соціального, економічного та технічного прогресу галузі, а також розвиваються у напрямі розширення повноважень, за необхідності – формуються нові напрями європейських політик, що раніше не узгоджувались. **С.п.ЄС** є взаємопов’язаними і змінюються відповідно до внутрішніх та зовнішніх чинників, взаємовпливають, сприяючи розвитку європейської інтеграції. Сучасні стратегічні напрями суспільно-політичного та зовнішньополітичного розвитку визначені у Ніщцькому та Лісабонському (2007) договорах, соціально-економічного розвитку – в оновленій Лісабонській стратегії (2005) та зафіксовані у бюджеті ЄС на 2007-2013 рр. Хоча не існує єдиних підходів щодо вичерпного переліку політик ЄС, на основі аналізу компетенцій, якими наділені інституції та агентства ЄС, можна говорити про існування близько 25-30 сфер політик, які на сьогодні регулюються або координуються на європейському рівні із застосуванням різних моделей творення політик та процедур прийняття рішень: сільськогосподарська та розвитку сільських місцевостей (Agriculture and Rural Development), риболовна (Fisheries), безпеки харчових продуктів (Food safety), внутрішнього ринку (Internal market), бюджетна (Budget), конкурентна (Competition), митна (Customs), єдиного ринку капіталу (Single Market for Capital), фінансово-економічна (Economic and Financial Affairs), податкова

(Taxation), промислова (Industrial), підприємництва (Entrepreneurship), покращення регулювання (Better Regulation), аудіовізуальна та засобів масової інформації (Audiovisual and media), культурна (Culture), освіти та професійного навчання (Education and training), молодіжна (Youth), підприємницька (Enterprise), охорони довкілля (Environment), охорони здоров’я (Health), морська (Maritime policy), сталого розвитку (Sustainable development), спільна зовнішня та безпекова (Common Foreign Security Policy, CFSP), міжнародного розвитку (Development), розширення (Enlargement), зовнішньої торгівлі (External trade), сусідства (Neighbourhood policy), енергетична (Energy), регіонального та місцевого розвитку (Regions and local development), науково-дослідницька (Research, Science and technology), туристична (Tourism), юстиції та громадянських прав (Justice and citizens’ rights), імміграційна (Immigration), транспортна (Transport) тощо.

Виділяють п’ять моделей вироблення **С.п.ЄС**: наднаціональна (комунітарна), регулятивна, багаторівневого управління, координації політик та визначення контрольних показників, міжурядового співробітництва (трансгавернменталізм).

Наднаціональна модель вироблення політики виникла на перших етапах формування єдиного ринку. Вона передбачає створення учасниками міждержавних альянсів з метою реалізації своїх інтересів в окремих секторах політики. Ознаками є: сильна Європейська Комісія (ініціювання, впровадження, регулювання взаємодії із зовнішніми суб’єктами); посилена роль Ради міністрів (стратегічні обговорення, пакетні рішення); залучення зацікавлених сторін у процес вироблення рішень; обмежена роль парламенту та національних парламентів.

Регулятивна модель вироблення політики спрямована на усунення бар’єрів між національними економіками під час розбудови внутрішнього ринку ЄС, спирається на стабільність європейського законодавчого процесу, механізми сприяння співробітництву між країнами та самостійність парламентів країн. Вона допомагає узгодити міждержавні стандарти з урахуванням особливостей держав-членів ЄС, формує загальну структуру ухвалення рішень у галузевих питаннях на макrorівні, між урядами країн та учасниками економічної діяльності. Ознаками моделі

є: виконання Європейською Комісією функцій архітектора і захисника регуляторних цілей і правил, робота з експертними спільнотами; виконання Радою міністрів функцій форуму для узгодження мінімальних стандартів і напрямів гармонізації політики, пріоритетів та засобів контролю; виконання Парламентом функцій урахування неекономічних чинників і збільшення його впливу при виробленні політики; надання європейською судовою системою гарантій імплементації прийнятих рішень; наявність у суб'єктів економічної діяльності можливостей для консультацій, впливу на вироблення політики.

Модель координації політики слугує механізмом переходу від національно орієнтованого вироблення політики до колективної системи її формування. Ця модель відома як "ОЕСР техніка" – обговорення та порівняння політики держав-членів організації. Функції європейських інституцій розподіляються: Комісія виконує роль модератора консультацій, формує мережу експертів, зацікавлених гравців, представників громадськості; залучаються незалежні експерти для просування ідеї; Рада ЄС у режимі "мозкового штурму" вирішує питання; діалог зі спеціальними комітетами в Парламенті як органами обстоювання конкретних методів.

Модель міжурядового співробітництва передбачає підвищену інтенсивність співробітництва між урядами держав-членів ЄС, але прийняття рішень на рівні спільних інституцій ЄС недоцільне або неприйнятне. Це результат довготривалого та цілеспрямованого політичного співробітництва, базується на елементах базових договорів, а для прийняття рішення необхідні спеціальні організаційні структури, які виходять за межі провідних інституцій ЄС. Ознаками є: активна роль Європейської Ради у визначенні напрямів політики; домінування Ради ЄС у консолідації інтересів; обмежена роль Комісії у виробленні політики; виключення Європейського суду та Європарламенту з кола інституцій; залучення невеликої кількості національних політиків; створення спеціальних організаційних структур для координації діяльності; закритість процесу від національних парламентів та громадськості.

Літ.: Дзяд О. В. Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України / О. В. Дзяд, О. М. Рудік ; за заг. ред. М. Бойцуна [та ін.]. – К. :

Міленіум, 2009; Мудрий Я. Словник-довідник термінів з європейської інтеграції / Я. Мудрий ; за заг. ред. М. Бойцуна [та ін.]. – К. : Міленіум, 2009; Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу : пер. з англ. / Н. Мусис. – К. : К.І.С., 2005.

Скібчик Г.Є.

СТАНДАРТИ ISO НА СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ (англ. ISO standards 9000 series) – серія нормативних документів, прийнятих Міжнародною організацією зі стандартизації (International Organization for Standardisation, ISO), які стосуються систем управління якістю (СУЯ).

Серія містить чотири основних стандарти – ISO 9000, ISO 9001, ISO 9004, ISO 19011 та понад 20 допоміжних стандартів і спеціальних документів. ISO 9000 описує основні положення СУЯ і визначає термінологію для цих систем. ISO 9001 установлює вимоги до СУЯ. ISO 9004 містить настанови щодо забезпечення сталого успіху організації, ISO 19011 – настанови щодо проведення аудиту СУЯ та екологічного управління.

Стандарт ISO 9001 встановлює вимоги до СУЯ організації й безпосередньо не стосується вимог щодо якості виробу чи послуги. Виконання вимог цього стандарту гарантує ефективне управління та функціонування підприємства, установи чи організації. Особливістю стандартів ISO серії 9000 є їх універсальність та придатність як для великих, так і для малих організацій різних напрямів діяльності.

Упровадження та ефективне функціонування СУЯ може бути підтверджено процедурою сертифікації. Наявність сертифіката на СУЯ, виданого незалежним органом з оцінки відповідності, є для всіх зацікавлених сторін підтвердженням того, що організація є компетентним партнером і виконавцем, а до її пропозицій можна ставитися з довірою. Підхід з позицій СУЯ заохочує організації до аналізування вимог замовника / споживача, визначення процесів, які сприяють одержанню прийнятного для споживача продукту і забезпеченню постійного контролювання цих процесів. Спрямовування та контролювання організації щодо якості звичайно охоплює: розроблення політики і цілей у сфері якості; планування якості; забезпечення якості; поліпшення якості. На рисунку наведено модель системи управління якістю, що базується на процесному підході, описану в стандартах ISO серії 9000.

Модель СУЯ, що базується на процесному підході

Упроваджуючи СУЯ, організація має прийняти 8 принципів управління якістю: орієнтація на замовника; лідерство; залучення працівників; процесний підхід; системний підхід до управління; постійне поліпшування; прийняття рішень на підставі фактів; взаємовигідні стосунки з постачальниками. Упровадження СУЯ в органах публічного адміністрування відповідно до вимог стандарту ISO 9001 є одним із завдань України в процесі інтеграції до Європейського Союзу. Серед центральних органів виконавчої влади першою успішно запровадила СУЯ за вимогами ДСТУ ISO 9001-2001 Головна держслужба України, а серед органів місцевого самоврядування – виконавчі комітети Бердянської (Запорізька область), Комсомольської (Полтавська область) та Макіївської (Донецька область) міських рад. На регіональному рівні також накопичено значний досвід функціонування СУЯ в територіальних органах Держспоживстандарту, які впровадили власні системи 2001 р., надають консультативні послуги, а також виконують роботи із сертифікації в цій сфері на підприємствах і в установах. Стандарти ISO серії 9000 постійно удосконалюються, кожні 5–7 років готується нова версія. У 2000 р. було введено в дію стандарти ISO серії 9000:2000, які суттєво відрізнялися від попередньої версії 1994 р. та значною мірою спиралися на концепцію всеохопного управління на основі якості (TQM). У 2005 р. видано нову версію ISO 9000, у 2008 р. – нову версію ISO 9001. ISO 9001:2008 замінює ISO 9001:2000, який був упроваджений в організаціях виробничої й суспільної сфер діяльності 170 країн світу.

Стандарт ISO 9001:2008 не вводить нових вимог. У нього внесені лише роз'яснення до існуючих вимог ISO 9001:2000. Стандарт також включає зміни, спрямовані на підвищення сумісності його із стандартом ISO 14001:2004 (вимоги до систем екологічного управління).

При впровадженні на основі постійного удосконалення інтегрованої системи управління органу виконавчої влади необхідно обов'язково враховувати, що вимоги ISO 9001 доповнюють понад 20 інших стандартів, настанов та звітів, що підготовлені технічним комітетом ISO ТК 176 “Управління якістю та забезпечення якості” та іншими технічними комітетами ISO. Деякі з них вже прийняті як державні стандарти України або проходять відповідні процедури гармонізації. У державних органах СУЯ слід упроваджувати після ґрунтовного ознайомлення з термінологією та принципами побудови систем якості (ISO 9000) із застосуванням проектного підходу (ISO 10006). При цьому потрібно враховувати рекомендації МОС щодо керування конфігурацією (ISO 10007), розроблення документації системи (ISO 10013), використання інструментарію для реалізації восьми принципів управління якістю (ISO 10014) і вибору консультантів (ISO 10019). Серед інших документів ISO особливо значущими є настанови ISO IWA 4, що стосуються впровадження ISO 9001 в місцевих органах влади.

Під час проектування, реалізації та здійснення реінжинірингу основних процесів надання державних послуг також необхідно брати до уваги рекомендації щодо управління якістю в проектах (ISO 10006) та розглядання скарг в організаціях (ISO 10002). Для реалізації вимог стандарту ДСТУ ISO 9001-2001 щодо вимірювання, аналізу та поліпшення слід звертатися до стандартів, пов'язаних із застосуванням статистичних методів управління якістю (ISO 10017, ISO 11462), побудовою систем вимірювання (ISO 10012) та проведенням аудитів системи управління (ISO 19011). Здійснюючи аналіз СУЯ, керівництву доцільно використовувати настанови щодо управління якістю в проектах (ISO 10006). В управлінні людськими ресурсами надзвичайно важливо зважати на рекомендації щодо побудови ефективної системи підвищення компетентності персоналу (ISO 10015). Визначенню підходів до постійного вдосконалення діяльності органу виконавчої влади

сприятиме стандарт ISO 9004:2009. Проте слід пам'ятати, що цей документ був повністю переглянутий. Його нова версія базується на японському стандарті JIS/TR Q0005:2005, у якому робиться наголос на тому, що стале зростання організації досягається завдяки її спроможності враховувати зміни в зовнішньому середовищі та проводити необхідні інновації, що базуються на знаннях.

Літ.: ДСТУ ISO 9000:2007. Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. – На заміну ДСТУ ISO 9000-2001 ; надано чинності 2008-01-01. – К. : Держспоживстандарт України, 2008; ДСТУ ISO 9001:2009. Системи управління якістю. Вимоги : (ISO 9001:2008, IDT). – На заміну ДСТУ ISO 9001-2001 ; надано чинності 2009-09-01. – К. : Держспоживстандарт України, 2009; ДСТУ-П ІWA 4:2010 : Системи керування якістю. Настанови щодо застосування ISO 9001:2008 в суб'єктах місцевого самоврядування. – Надано чинності 2010-04-01. – К. : Держспоживстандарт України, 2010; *Калита П.* Вдосконалення управління на засадах стандартів ISO серії 9000: принципи та особливості їх використання в органах влади / Петро Калита // Світ якості України. – 2007. – № 1-2. – С. 10-13; *Лахижа М.* Система управління якістю в органах влади (вітчизняний та зарубіжний досвід) : монографія / М. І. Лахижа. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008; *Маматова Т. В.* Управління на основі якості: методологічні засади для органів державного контролю : монографія / Т. В. Маматова. – Дніпропетровськ : Свідлер А. Л., 2009.

Маматова Т.В.

СТАНДАРТИ ЯКОСТІ ЖИТТЯ В ЄВРОПІ. Європейські стандарти якості життя включають: державні соціальні стандарти (прожитковий мінімум); соціальні норми і нормативи: соціального обслуговування; транспортного обслуговування та зв'язку; охорони здоров'я; забезпечення навчальними закладами; обслуговування закладами культури; обслуговування закладами фізичної культури та спорту; побутового обслуговування, торгівлі, громадського харчування; соціальної роботи з дітьми, молоддю, центрами соціальних служб; державні соціальні гарантії: мінімальна заробітна плата; мінімальна пенсія; розміри соціальної допомоги. Ключовими завданнями, які має вирішувати держава, є розробка та запровадження нових стандартів якості соціальних послуг, підтримка розвитку соціальних послуг на рівні громади, передача функцій з організації

соціальних послуг у громаді органам місцевого самоврядування, впровадження механізму державного соціального замовлення й закупівлі послуг на конкурсній основі, підготовка професійних кадрів для соціальної сфери. Соціальні стандарти є важливим інструментом контролю органів влади за процесом підтримки якості життя багатьох мільйонів людей.

У демократично розвинених країнах споживач є керівним важелем на ринку, і держава саме через нього забезпечує свої національні інтереси, будує економічну стратегію.

Захист споживачів – це складова захисту прав людини. Встановлення конституційних гарантій щодо захисту прав споживачів є однією з ознак сучасного демократичного суспільства. Робота з реалізації національної політики у сфері захисту прав споживачів набуває ще більших масштабів, до сфери її інтересів додаються нові напрями – біологічно активні добавки, виготовлення продуктів із застосуванням генних технологій, продаж товарів поза діловими приміщеннями, електронна торгівля, послуги стільникового зв'язку.

Країни Європейського Союзу, забезпечивши на рівні технічного регулювання гарантії безпечності продукції та послуг, створивши систему позасудового та судового розгляду скарг споживачів, сконцентрували увагу на захисті споживача від небезпечних виробів та неякісних послуг через надання йому достатньої кількості об'єктивної інформації, відповідно якої він зможе приймати свідоме рішення щодо їх вибору.

Під час фінансової та економічної кризи споживачі залишаються незахищеними з боку держави. Фактично створено законодавчі, нормативні, інституційні умови для наступу недобросовісного бізнесу на права споживачів. Внаслідок неможливості забезпечення державою реалізації конституційного права на якість та безпечність суттєво постраждав імідж країни в очах міжнародної спільноти. Політика держави стосовно до споживачів виявилася вкрай безвідповідальною та неефективною.

У процесі розробки соціальних стандартів потрібно враховувати два аспекти: стандартизацію соціальних прав; розробку соціальних стандартів рівня життя. Головна мета розробки соціальних стандартів – забезпечити в країні стабільність і мінімізацію со-

ціального ризику, що в цілому дасть змогу знизити соціальну напруженість. Друга група соціальних стандартів пов'язана зі стандартизацією рівня життя в країні. Ці стандарти передусім мають характеризувати мінімальні соціальні норми, що гарантують гідний рівень життя. До соціальних стандартів рівня життя відносять: тривалість життя; грамотність населення; середню тривалість навчання; реальний ВВП на душу населення; сумарний коефіцієнт народжуваності; коефіцієнт старіння населення; співвідношення 10% найбагатших до 10% найбідніших; частку населення, яка проживає за межею бідності; співвідношення мінімальної і середньої заробітної плати – 1:3; мінімальний рівень погодинної заробітної плати; рівень безробіття (з урахуванням прихованого); кількість правопорушень на 100 тис. населення; рівень депопуляції (кількість народжених до кількості померлих); кількість психічних патологій на 100 тис. населення. Співвідношення доходів багатих і найбідніших верств населення в у країнах ЄС – 5-7:1. Бідність має кілька рівнів і характеризується такими показниками, як: прожитковий мінімум, гарантований прожитковий мінімум, мінімальний споживчий бюджет, рівень бідності, межа бідності, крайня форма бідності, гострота та глибина бідності. Глибина бідності – відхилення величини доходів або витрат бідних від визначеної межі бідності. Межа бідності – рівень доходу, нижче від якого є неможливим задоволення основних потреб. Нині межа бідності встановлюється як частка прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць. На її основі визначаються сім'ї, які належать до категорії бідних. Крайня форма бідності – бідність, яка порівняно зі стандартами цивілізації асоціюється з межею виживання. Рівень бідності – питома вага сімей (домогосподарств), у яких рівень споживання (доходів) на одну особу є нижчим від визначеної межі бідності. Рівень бідності в Україні за останні роки коливався біля позначки 27%, а рівень крайньої бідності – 14%. У широкому розумінні бідність необхідно розглядати як нездатність підтримувати прожитковий мінімум.

У країнах ЄС використовують в основному відносні показники бідності. В європейських країнах до бідних домашніх господарств відносять такі, у яких показник рівня дохо-

ду становить 40-60% від середнього. У цілому в європейських країнах частка бідних сягає 7% населення, якщо за рису бідності приймається показник, що дорівнює 40% середнього медіанного доходу, і 18% – якщо за рису прийнято відповідно 60%. Слід зазначити, що в індустріально розвинутих країнах бідність тісно пов'язана з економічно неактивним населенням. Серед бідних в основному старі, непрацездатні або хворі люди. Значна частка бідних припадає також на жінок та дітей. Як наслідок – низька оплата праці породжує бідність серед працюючого населення, в результаті утворюється низька купівельна спроможність населення (за даними статистичного бюро Європейської Комісії індекс купівельної спроможності України становить 17% від прийнятого за європейську норму) і майже відсутність заощаджень, які є головним чинником інвестування національної економіки. Нині відомі чотири критерії, задоволення яких у сукупності визначає належність до середнього класу: володіння майном, еквівалентним у вартісному вираженні 20-100 середнім річним доходам працівника в економічно максимально активному віці (30-55 років); стабільний дохід у розмірі 2-10 прожиткових мінімумів; належність до найбільш повноправного прошарку, що складає основу електорату; дотримання законів, високий рівень соціальної відповідальності, прагматичний склад мислення й активна діяльність. Основною перепоною у відносинах між ЄС та Україною є разюча різниця між рівнем життя і соціальними стандартами та рівнем демократії, які усталені в Європі та в Україні.

Літ.: *Vimme Л.* Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? / *Л. Вітте.* – К. : Заповіт, 2006; *Європейские страны СНГ: место в "Большой Европе"* / под ред. В. Грабовски, А. В. Мальгина, М. М. Наринского (отв. ред.). – М. : Междунар. отношения, 2005; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Видавн. Дім "Ін Юре", 2001; *Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін* : навч. посіб. / І. Я. Тодоров, О. В. Філонов, В. М. Субботін, В. В. Пашутін. – 2-ге вид., випр. – К. : Знання, 2008.

Тодоров І.Я.

СТАТУТ РАДИ ЄВРОПИ – міжнародно-правовий договір, яким було засновано Раду Європи після його підписання 5 травня 1949 р.

10 країнами, а саме: урядами Королівства Бельгії, Королівства Данії, Французької Республіки, Ірландської Республіки, Італійської Республіки, Великого Герцогства Люксембург, Королівства Нідерландів, Королівства Норвегії, Королівства Швеції і Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії. Фактично ці держави підтвердили своє членство в організації шляхом передачі документів про ратифікацію на зберігання уряду Великої Британії. Тому цей договір ще відомий як Лондонська Угода. Усі держави, які згодом приєдналися до Ради Європи, зробили це шляхом підписання Статуту. Вважається, що до утворення Ради Європи спонукала промова Вінстона Черчилля в Університеті Цюріха 19 вересня 1946 р. незабаром після завершення Другої світової війни, в якій він закликав до створення “Сполучених Штатів Європи” на зразок Сполучених Штатів Америки.

С.Р.Є. було написано англійською та французькою мовами (причому обидва тексти є автентичними) в одному примірнику, який зберігається в архіві Уряду Сполученого Королівства, що надсилає завірені копії цього Статуту іншим урядам, які його підписали. Статут підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Уряду Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. Кожна Сторона, що підписала цей Статут, стає його учасницею з дати здачі на зберігання її ратифікаційної грамоти. На 1 лютого 2011 р. Рада Європи об’єднує 47 держав-учасниць, після того, як до неї приєдналися Ісландія та Німеччина (1950), Австрія (1956), Кіпр (1961), Швейцарія (1963), Мальта (1965), Португалія (1976), Іспанія (1977), Ліхтенштейн (1978), Сан-Марино (1988), Фінляндія (1989), Угорщина (1990), Польща (1991), Болгарія (1992), Естонія, Литва, Словенія, Словацька Республіка, Румунія, Чеська Республіка (1993), Андорра (1994), Латвія, Албанія, Молдова, Україна, колишня Югославська Республіка Македонія (1995), Росія і Хорватія (1996), Грузія (1999), Азербайджан, Вірменія (2001), Боснія-Герцеговина (2002), Сербія (2003), Монако (2004), Чорногорія (2007). Статус незалежних спостерігачів у міждержавних структурах Ради Європи мають Ватикан, Канада, Мексика, США та Японія.

Сьогодні Рада Європи є однією з найбільш авторитетних та представницьких євро-

пейських регіональних міждержавних організацій. Створювалась вона виходячи з потреби у збереженні людського суспільства та цивілізації, для задоволення якої життєво важливим є зміцнення миру на засадах справедливості та міжнародного співробітництва. Статут визначає правовий статус Ради Європи. Відповідно до нього метою цієї регіональної міжурядової організації є вжиття спільних заходів у соціальній, економічній, культурній, науковій, правовій та адміністративній галузях, а також у сфері розвитку демократії, захисту і здійснення прав та основних свобод людини.

С.Р.Є. Європи був номером “1” у Серії Європейських договорів. Поправки і тексти статутного характеру, які було прийнято пізніше, були пронумеровані відповідно 6, 7, 8 і 11. Структура **С.Р.Є.** включає Преамбулу, 42 статті, які згруповані в глави: Глава I “Мета ради Європи” (ст. 1), Глава II “Членство” (ст. 2-9), Глава III “Загальні положення” (ст. 10-12), Глава IV “Комітет Міністрів” (ст. 13-21), Глава V “Консультативна асамблея” (ст. 22-35), Глава VI “Секретаріат” (ст. 36, 37), Глава VII “Фінансування” (ст. 38, 39), Глава VIII “Привілеї та імунітети” (ст. 40), Глава IX “Зміни та доповнення” (ст. 41), Глава X “Заключні положення” (ст. 42).

С.Р.Є. є особливим різновидом міжнародно-правового договору. Він є нормативно-правовим договором, який характеризується низкою таких ознак: встановлюється державами-учасницями; приймається на підставі загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права; є формально обов’язковим волевиявленням держав-учасниць; містить міжнародно-правові норми; має письмову і юридичну зовнішню форму виразу; має юридичну силу; діє у часі, просторі та на певне коло суб’єктів міжнародного права; забезпечується державами-учасницями та Радою Європи.

Разом з тим **С.Р.Є.** Європи має і низку специфічних властивостей. Насамперед він є засновницьким договором, що визначає правові основи діяльності Ради Європи, хоча містить і норми, які фіксують права та обов’язки держав-учасниць. Кожен учасник є членом Ради Європи, який обов’язково має визнати принципи верховенства закону та здійснення прав і основних свобод людини всіма особами, які перебувають під його юрисдикцією, і має щиро та ефективно співпрацювати заради досягнення мети Ради

Європи. Участь у Раді Європи не впливає на співробітництво її членів з ООН та іншими міжнародними організаціями або союзами, членами яких вони є. Понад 25 держав-членів Ради Європи є одночасно і членами Європейського Союзу. **С.Р.Є.** також встановлює правовий статус основних органів Ради Європи, якими є Комітет Міністрів, Консультативна асамблея та Секретаріат Ради Європи. Комітет Міністрів, зокрема, приймає обов'язкові до виконання рішення з усіх питань, що стосуються внутрішньої організації та процедур Ради Європи, затверджуючи для цього необхідні фінансові та адміністративні правила. В окремих випадках Комітет Міністрів може створювати консультативні і технічні комітети або комісії. Кожен член Ради Європи має в Комітеті Міністрів одного представника, а кожен представник має один голос. Представниками в Комітеті є міністри закордонних справ. Якщо міністр закордонних справ не може бути присутнім на засіданні Комітету або за інших обставин, коли це доцільно, замість нього може бути призначений заступник, який у міру можливості має бути членом уряду його країни. Консультативна асамблея **С.Р.Є.** визначається як дорадчий орган, висновки якого мають рекомендаційний характер. Проте у травні 1951 р. було розширено повноваження Консультативної асамблеї та ширше врегульовано процедуру її діяльності шляхом внесення змін до ст. 23, 25, 27 та 34 **С.Р.Є.** Нова редакція ст. 23 **С.Р.Є.** передбачає можливість для Консультативної асамблеї обговорювати будь-яке питання та виносити рекомендації щодо будь-якого питання, яке відповідає меті і компетенції Ради Європи. Вона також обговорює будь-яке питання та може вносити рекомендації щодо будь-якого питання, яке Комітет Міністрів надсилає їй для підготовки висновку. Роботу Комітету Міністрів та Консультативної асамблеї забезпечує Секретаріат Ради Європи, до складу якого входять Генеральний секретар, заступник Генерального секретаря та інший необхідний персонал. Генеральний секретар та заступник Генерального секретаря призначаються Консультативною асамблеєю за рекомендацією Комітету Міністрів. Рада Європи фінансується урядами держав-членів пропорційно до кількості їх населення та державних ресурсів, а розмір внеску визначається Комітетом Міністрів.

Шлях вступу України до Ради Європи був доволі довгим. Україна подала заявку на вступ до Ради Європи 14 липня 1992 р. 16 вересня 1992 р. Верховній Раді України було надано статус "спеціального гостя" в Парламентській (Консультативній) Асамблеї Ради Європи. Протягом 1994 р. після окремих, але узгоджених між собою візитів, що були здійснені на прохання Парламентської Асамблеї, два авторитетних юристи констатували "надзвичайний прогрес" у процесі приведення положень Конституції та основного законодавства України у відповідність з принципами Ради Європи (зокрема, з принципами Європейської Конвенції з прав людини). Вони дійшли висновку, що надалі необхідні більш глибокі реформи, але ці реформи можуть бути здійснені "після вступу". 6 квітня 1995 р. Бюро Парламентської Асамблеї оприлюднило доповідь про результати візиту, яка стала основою для візиту трьох Доповідачів Парламентської Асамблеї в Україну (до Києва та Криму) 10-14 квітня 1995 р. У висновку від 26 вересня 1995 р. № 190 щодо вступу України до Ради Європи Парламентська Асамблея рекомендувала Комітетові Міністрів запросити Україну стати членом Ради Європи і надати Україні 12 місць у Парламентській Асамблеї. Будь-яка держава, яка отримала таку пропозицію, стає членом Ради Європи (дійсним чи асоційованим) після передачі на зберігання від її імені Генеральному секретареві документа про приєднання до Статуту Ради Європи. В Україні **С.Р.Є.** був ратифікований 31 жовтня 1995 р. Законом України "Про приєднання України до Статуту Ради Європи" № 398/95-ВР, а набув чинності 9 листопада 1995 р. Відповідно до **С.Р.Є.** Україна представлена у всіх трьох головних органах Ради Європи, Міністр закордонних справ – у Комітеті міністрів Ради Європи – керівному органі цієї інституції. У Парламентській асамблеї Ради Європи, яка визначає основні напрями діяльності цієї організації та має консультативний статус, наша держава представлена Постійною делегацією Верховної Ради України у складі 24 народних депутатів (12 основних членів та 12 їх заступників). Загалом участь України у роботі Ради Європи значно сприяє здійсненню політики європейської інтеграції України, вдосконаленню національного законодавства і розвитку демократії та є важливим чинником підвищення

іміджу України у сфері міжнародного співробітництва.

Літ.: *Грицяк І. А.* Правова та інституційна основа Європейського Союзу / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; ред. М. Бойцун та ін. – Х. : Магістр, 2009; *Копійка В. В.* Європейський Союз. Історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; *Левицький Т. І.* Юридическая природа и правовое положение Совета Европы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Т. И. Левицкий. – М. : [б. и.], 1993; *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : Укр. Енцикл., 1998. – Т. 5. – 2003; *Podstawy europeistyki. Podręcznik akademicki* / red. Bokajło W., Pasześniak A. – Wrocław : [s. l.], 2009.

Красівський О.Я., Олійник А.Р.

СТРАТЕГІЯ І СТРУКТУРИ ЄС ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОСТІ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ (2010-2015) – програма Європейської Комісії з питань гендерної рівності, яка передбачає інтеграцію рівності між жінками та чоловіками в усі сфери політики ЄС.

Стратегія щодо забезпечення рівності жінок і чоловіків (2010-2015) була прийнята 21 вересня 2010 р. і опирається на досвід щодо забезпечення рівності жінок і чоловіків, реалізований у 2006-2010 рр.

Стратегія визначає внесок гендерної рівності в економічне зростання і сталий розвиток, реалізацію гендерної рівності в рамках Стратегії “Європа-2020”. Основні пріоритети даної Стратегії такі: рівна економічна незалежність жінок і чоловіків; рівна оплата за працю рівної цінності; рівність у прийнятті рішень; гідність, цілісність і відсутність гендерного насильства; заохочення гендерної рівності за межами ЄС; горизонтальні питання (гендерні ролі, законодавство, інструменти управління).

Нова стратегія спрямована на зміцнення співробітництва між різними учасниками та підвищення ефективності управління. Це закладає основу для майбутньої співпраці у сфері гендерної рівності з державами-членами, а також з Європейським парламентом та іншими установами й органами, в тому числі Європейським інститутом з питань гендерної рівності.

Для реалізації Стратегії в ЄС діє низка комітетів і структур. Зокрема, керівний комітет з питань рівності між жінками і чоловіками (CDEG – Steering Committee for Equality between Women and Men) входить до Ради Європи і

проводить аналіз, дослідження та оцінку стану рівності між жінками і чоловіками, визначає стратегії і політичні заходи, а також, у разі потреби, розробляє відповідні правові документи в таких сферах, як: збалансоване представництво жінок і чоловіків у всіх секторах суспільства; застосування комплексного підходу до проблеми рівності між жінками і чоловіками; торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації; боротьба з насильством щодо жінок.

Перший Комітет з питань рівності був створений у 1979 р. У 1992 р. він став Керівним комітетом з питань рівності між жінками і чоловіками при Директораті з прав людини. Керівний комітет з питань рівності між жінками і чоловіками входить до складу Генерального директорату з прав людини і має секретаріат, який також відповідає за діяльність Ради Європи у галузі співпраці у сфері рівноправності між жінками та чоловіками. При цьому, оскільки забезпечення рівноправності між чоловіками і жінками є невід’ємною частиною всієї роботи Ради, конкретні проекти і заходи здійснюються також іншими керівними комітетами.

У Раді Європи рівноправність розглядається як основне право людини. У Декларації Ради міністрів про рівність жінок і чоловіків (1988) проголошується, що дискримінація за статевою ознакою перешкоджає визнанню і здійсненню прав і основних свобод людини. Рада Європи ставить перед собою завдання стимулювання своїх членів до діяльності щодо забезпечення ефективної рівноправності між чоловіками і жінками. Гендерний баланс розглядається як невідмінна умова справжньої демократії. Це положення зафіксоване в Декларації, ухваленій на 4-й Конференції міністрів з питань рівності жінок і чоловіків (Стамбул, 1997 р.) як основоположний критерій демократії.

Комітет з прав жінок і гендерної рівності (FEMM – Committee on Women’s Rights and Gender Equality) – комітет Європейського Парламенту, який відповідає за питання, що стосуються прав жінок і гендерної рівності в ЄС. Комітет допомагає у вирішенні міжнародних питань з гендерних проблем. Комітет має два головних напрями діяльності: покращення економічного становища жінок щодо можливостей працевлаштування, заробітної плати тощо; соціально-економічна інтеграція жінок-іммігранток та боротьба

проти торгівлі людьми та сексуального насильства.

В Європейському Парламенті розглядаються доповіді за пропозиціями Комітету з прав жінок, організуються громадські слухання і визначаються пріоритети бюджету програм для жінок.

Консультативний комітет із забезпечення рівних можливостей для чоловіків і жінок – консультативний орган, що складається з міністрів-представників держав-членів ЄС. Він збирається регулярно, щоб визначити політику Європейської Комісії щодо вирішення гендерних питань.

Група рівних можливостей – структура Генерального директорату з питань зайнятості, трудових відносин і соціальних питань Європейської Комісії. Вона відповідає за забезпечення дотримання Директиви ЄС про рівні можливості для жінок і чоловіків, здійснення Рамкової стратегії Співтовариства з питань гендерної рівності.

Європейський інститут з питань гендерної рівності (розташований у м. Вільнюс, Литва) був заснований у 2006 р. згідно з Директивою Ради ЄС 1922/2006. Його головною метою є збирання, аналіз і надання інформації з питань рівності між чоловіками та жінками в рамках політики щодо забезпечення гендерної рівності. У тісній співпраці з європейськими структурами та державами-членами Інститут несе відповідальність за організацію нарад експертів, обмін інформацією, проведення конференцій та інформаційних кампаній, поширення отриманої інформації для сприяння підвищенню об'єктивності та достовірності даних на європейському рівні, проведення обстежень сексуальної рівності в Європі, функціонування та координацію Європейської мережі із забезпечення гендерної рівності, сприяння науковим дослідженням у цій галузі.

Рада керуючих Європейського інституту з питань гендерної рівності складається з представників 18 країн-членів та представника Комісії і відповідає за прийняття таких важливих рішень, як щорічні програми роботи і бюджет.

Літ.: Буряк П. Ю. Європейська інтеграція і проблеми сучасності : навч. посіб. / П. Ю. Буряк, О. Г. Гупало. – К. : Хай-Тек Прес, 2008; *Європейський Союз*: словник-довідник / М. Марченко (ред.-упоряд.). – К. : К.І.С., 2005; *Music Н. Усе про спільноти Європейського Союзу* : пер. з англ. /

Н. Music. – К. : К.І.С., 2005; *Основи теорії гендеру* : навч. посіб. – К. : К.І.С., 2004; *Сорон Ж.-Л.* Курс з Європейських інституцій: європейська головоломка : підручник / Ж.-Л. Сорон. – К. : ІМВ, 2001.

Діденко Н.Г.

СТРАТЕГІЯ МИТНОЇ БЕЗПЕКИ ЄС – загальний напрям реалізації спільних принципів та інтересів безпеки ЄС у сфері здійснення митної справи в контексті сучасної спільної політики безпеки ЄС. **С.м.б.ЄС** є результатом оновленого бачення сучасних ролі і завдань митниці, яка переорієнтується зі збирання мит і непрямих податків на імпорт на боротьбу із шахрайством, тероризмом та організованою злочинністю. **С.м.б.ЄС** як комплексний план, спрямований на втілення сучасної місії митниці, оптимізацію побудови структури і впровадження ефективних заходів забезпечення захисту торгівлі і транспортних систем від тероризму поряд зі збереженням ефективності митної системи та зисків, які можуть мати від неї споживачі та підприємства. Головною метою **С.м.б.ЄС** проголошено боротьбу проти тероризму.

Правовою основою заходів, прийнятих у **С.м.б.ЄС**, є так звані “безпекові поправки” до Митного кодексу Спільноти (2005). Ці поправки передбачають впровадження трьох підходів до підвищення рівня безпеки шляхом поєднання заходів, спрямованих на: обов’язкове надання трейдерами митним органам ЄС інформації про товари, призначені для імпорту або експорту; реалізацію програми сприяння торгівлі в межах дії Авторизованого економічного оператора (АЕО); запровадження єдиного для Спільноти механізму визначення критеріїв відбору ризику в процесі контролю на основі застосування комп’ютерних систем. Комісія ЄС (Комюніке про стратегію розвитку Митного союзу, 2008 р.) у межах нової стратегії розвитку Митного союзу на основі Положення про Модернізований Митний кодекс також запропонувала узгодження стратегічних рамок для митниць із загальними стратегічними цілями в межах таких аспектів, як: захист суспільства та фінансових інтересів ЄС шляхом розробки ефективних заходів по боротьбі із забороненими, обмеженими та незаконними товарами, а також шляхом розробки ефективної оцінки ризиків у рамках боротьби з терористичною і кримінальною

діяльністю; підтримка конкурентоспроможності європейських компаній шляхом модернізації методів митної діяльності і розвитку нових стандартів ЄС; сприяння законній торгівлі шляхом розробки та вдосконалення системи контролю з метою зменшення перешкод у потоці товарів, зниження адміністративного навантаження на підприємства; контролювання й управління ланцюгами поставок, що використовуються для міжнародного руху товарів, шляхом підвищення ефективності й систематичного обміну інформацією про ризики; розвиток і зміцнення співробітництва між митними органами, іншими державними установами та діловими колами. Відповідно до Модернізованого Митного кодексу місія митних органів полягає у їх відповідальності за контроль міжнародної торгівлі ЄС, тим самим сприяючи справедливій та відкритій торгівлі, імплементації зовнішніх аспектів внутрішнього ринку, спільній торговельній політиці та іншим спільним політикам Спільноти, які мають відношення до торгівлі, а також загальної безпеки ланцюга поставок. Митні органи мають вживати заходів, спрямованих на захист фінансових інтересів ЄС та країн-членів; захист Спільноти від недобросовісної та незаконної торгівлі, підтримуючи законну бізнесову активність; забезпечення безпеки та охорони ЄС і його резидентів; підтримка належного балансу між митним контролем та спрощенням законної торгівлі. В умовах інтернаціоналізації розв'язання проблем забезпечення безпеки, що намітилася в рамках спільної стратегії безпеки ЄС, С.м.б.ЄС ґрунтується на такому важливому принципі, як співробітництво з третіми країнами. Забезпечення безпеки засобами спільного митного контролю торгівлі та створення рівних рівнів і стандартів управління операторами передбачають укладання угод між ЄС та іншими країнами світу про активізацію митного співробітництва, метою яких є встановлення балансу між спрощенням митних процедур та шляхами забезпечення безпеки. Результатом підписання угод стало розроблення мінімальних стандартів для портів CSI, загальних критеріїв управління ризиками та партнерських торговельних програм, що позитивно позначилося на виробленні стандартів безпеки та відповідних програм їх реалізації (наприклад програма "Trade Partnership Against Terrorism") та

сприяє роботі з вироблення Рамкових стандартів ВТО за участю ОБСЄ.

Всесвітня митна організація (ВМО) прийняла Рамкові стандарти безпеки і спрощення світової торгівлі (2005), які забезпечують структурні рамки для митних органів і бізнес-структур з метою забезпечення міжнародного ланцюга поставок і спрощення пересування легальних товарів. Ця система спрямована на зміцнення механізмів взаємодії між митними адміністраціями різних країн, що має сприяти можливості знаходження поставок, які характеризуються підвищеним ризиком. 17 стандартів, закріплених у рамках, збалансовані між заходами безпеки і сприяння торгівлі, спрямовані на покращення стягнення мит. Ураховуючи тенденції розвитку відносин з країнами, що розвиваються, ВМО також прийняла керівні принципи для АЕО, які були інтегровані до Рамкових стандартів (2006), на які орієнтується ЄС, розробляючи та реалізуючі власні принципи митної стратегії та безпеки.

Важливим пріоритетом С.м.б.ЄС є збереження ключової позиції митниці як сучасного партнера в торгівлі, захисті фіскальних та безпекових інтересів у контексті зовнішньої політики ЄС. Загальні стратегічні цілі митниці визначено у сферах:

– захисту суспільних та фінансових інтересів ЄС: забезпечення правильного та ефективного стягнення податків та мит; застосування ефективних заходів по боротьбі з незаконним рухом обмежених та заборонених товарів; подальший розвиток ефективної оцінки ризиків як внесок у боротьбу з терористичною та злочинною діяльністю, у тому числі торгівлею наркотиками, контрафактною та піратською продукцією; попередження, виявлення та проведення в національних межах слідства та судового переслідування за шахрайства і зловживання митним законодавством; взаємне адміністративне положення про допомогу в митних справах, укладене між ЄС і третіми країнами;

– підтримки конкурентоспроможності європейських компаній: модернізація навколишнього середовища та методів роботи митниці; реалізація безпаперової митниці (електронна митниця); прийняття активних підходів до стандартів шляхом узгодження міжнародних стандартів (наприклад розроблених Всесвітньою митною організацією), якщо це необхідно, та розроблення нових стандартів

ЄС, які могли б слугувати моделлю для всього світу;

– сприяння законній торгівлі: розробка та вдосконалення системи управління у напрямі зниження перешкод у просуванні товарів, а також зниження до мінімуму адміністративного навантаження, необхідного для досягнення інших цілей державної політики; забезпечення умов для спрощення в межах закону діяльності економічних операторів з метою зменшення витрат;

– управління ланцюгами поставок товарів: удосконалення та посилення ефективного контролю з метою оптимізації розташування контролюючих органів у ланцюгу поставок; правильна та послідовна реалізація законодавства ЄС та національних законодавств країн-членів, що стосується управління та руху товарів; посилення ефективного та систематичного обміну інформацією про ризики; приділення уваги можливості для обміну інформацією з основними торговельними партнерами з метою створення в результаті системи контролю та управління ланцюгами поставок;

– співробітництва між митними органами країн-членів, іншими державними установами та діловими колами: поглиблення існуючого митного співробітництва; координація дій, спрямованих на захист фінансових інтересів ЄС; розробка механізмів координації з іншими організаціями, діяльність яких пов'язана з кордонами ("єдине вікно"); удосконалення механізмів ділового співробітництва та консультацій; покращення міжнародного співробітництва та взаємної адміністративної допомоги в митних питаннях шляхом укладення відповідних угод з третіми країнами та розширення участі в міжнародних форумах, відповідальних за міжнародне право та рішення (ембарго, природоохоронні угоди тощо).

У межах **С.м.б.ЄС** митними органами ЄС було розроблено низку ініціатив, спрямованих на запобігання негативним проявам у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Ці ініціативи ґрунтуються на новій моделі безпеки для управління зовнішніми кордонами ЄС і спрямовані на досягнення цілей реагування на проблеми безпеки, пов'язані з міжнародною торгівлею. Пакетну пропозицію щодо координації та застосування ефективних заходів у цій сфері запропонувала Європейська Комісія (Комюніке № 452, 2003 р.).

У рамках виконання поправок до Митного кодексу, що стосуються безпеки ЄС, у період з 2007 по 2009 р. була впроваджена загальна система управління ризиками, метою якої є підвищення ефективності роботи митних органів та митного контролю на основі оцінки ризиків, а також положення про Авторизованого економічного оператора (АЕО). Важливим кроком у сфері забезпечення економічної безпеки ЄС стало зобов'язання всіх трейдерів з 2009 р. надавати попередню інформацію митним органам про товари, що переміщуються через митну територію ЄС: регулювання імпорту і експорту за допомогою митного контролю, а також керівні принципи описання товарів та кодів специфікації товарів.

С.м.б.ЄС також передбачає забезпечення безпеки шляхом застосування скоординованих відповідних заходів на зовнішніх кордонах Співтовариства, активно залучаючи до процесу боротьби з транскордонною злочинністю і тероризмом митні органи країн-членів на основі альтернативного підходу до безпеки ланцюга поставок, зміст якого полягає в раціональній та ефективній розробці заходів щодо захисту торговельних і транспортних систем від тероризму поряд зі збереженням ефективності їх функціонування. Ураховуючи зростання обсягів вантажів та контейнерних перевезень, що здійснюються через митну територію ЄС і є потенційно небезпечними з точки зору контрабанди або радіологічних пристроїв, Європейська Рада визначила стратегічно важливим захист усіх форм транспортних систем з метою забезпечення ефективного прикордонного контролю і сприяння прийняттю та здійсненню стратегії митного співробітництва. Підвищення рівня безпеки розглядається безпосередньо у зв'язку із застосуванням попередньої електронної інформації та електронних систем аналізу ризиків, які покликані виявляти небезпечні вантажі на ранніх стадіях логістичного процесу.

Проблема економічної безпеки ЄС, пов'язана з високою енергетичною залежністю від імпорту енергоносіїв, вирішується в **С.м.б.ЄС** шляхом упровадження уніфікації енергетичного ринку, посилення взаємозв'язку на ньому, вироблення превентивних механізмів запобігання кризам, викликаних нестабільністю країн-імпортерів енергоносіїв. Забезпечення енергетичної безпеки в рамках мо-

дернізації митної системи ЄС передбачає диверсифікацію видів палива, джерел поставок, транзитних маршрутів тощо. Важливим напрямом також виявляється митна експертиза в контролі товарів, яка передбачає активне використання сучасних ІТ-систем, ефективної системи оцінки ризиків з метою виявлення нелегальних товарів (наркотики, вибухові матеріали, ядерна та хімічна зброя). Загалом **С.м.б.ЄС** охоплює заходи щодо підтримки розробки і посилення безпеки шляхом удосконалення митного контролю, розширення міжнародного співробітництва та забезпечення ефективної інституційної взаємодії між митними і прикордонними органами різних країн.

Літ.: *Бископ С.* Основы обновленной европейской стратегии безопасности / С. Бископ // Вест. междунар. организаций: образование, наука, новая экономика. – 2009; *Commission Regulation (EC) No 1875/2006 of 18 December 2006 amending Regulation (EEC) No 2454/93 laying down provisions for the implementation of Council Regulation (EEC) No 2913/92 establishing the Community Customs Code* // Official Journal of the European Union. – L 360. – Vol. 49. – 19/12/2006; *Customs and Trade Facilitation.* – World Customs Organization, ROCB; *Regulation (EC) No 648/2005 of the European Parliament and of the Council of 13 April 2005 amending Council Regulation (EEC) No 2913/92 establishing the Community Customs Code* // Official Journal of the European Union. – L 117. – 04/05/2005; *Supply Chain Security: EU Customs' role in the fight against terrorism* // European Commission. Taxation and Customs Union Directorate General. – April 2006.

Вітер Д.В.

СТРУКТУРИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ – організації, інститути, форуми, рухи, правові принципи і норми, механізми контролю (верифікації), створені міжнародним співтовариством з метою підтримання миру та забезпечення глобальної і регіональної безпеки у різних сферах – воєнній, політичній, економічній, фінансовій, гуманітарній, екологічній та ін.

Створена у 1945 р. Організація Об'єднаних Націй (ООН) є міжнародною організацією незалежних суверенних держав, основним завданням якої є підтримання і зміцнення міжнародного миру та безпеки, розвиток співробітництва між державами. Відповідно до Статуту ООН підтримання міжнародного миру і безпеки здійснюється Генеральною Асамблеєю (ГА) ООН та

Радою Безпеки (РБ) ООН, компетенції яких чітко розмежовані.

РБ є вищим постійно діючим керівним органом ООН, що складається з 15 членів: 5 постійних (Великобританії, КНР, Російської Федерації, США, Франції) та 10 непостійних, які обираються ГА на 2 роки. На РБ покладається головна відповідальність за підтримку міжнародного миру і безпеки. Вона має право приймати як рекомендаційні, так і юридичні рішення, обов'язкові для виконання всіма державами-членами ООН.

Основними повноваженнями РБ ООН є: підтримання міжнародного миру і безпеки; визначення загроз миру або факту агресії та надання відповідних рекомендацій; розв'язання будь-якої суперечки або розслідування ситуації, які можуть призвести до міжнародних конфліктів; прийняття рішення про використання збройної сили для припинення та ліквідації наслідків агресії; розроблення планів щодо створення систем регулювання озброєнь; подання пропозицій щодо застосування економічних санкцій та ін. форм впливу, не пов'язаних із застосуванням сили, з метою запобігання або припинення агресії тощо. Для врегулювання криз і забезпечення міжнародної безпеки ООН вживаються такі заходи: превентивна дипломатія; миротворчість; підтримання миру; розбудова миру у постконфліктний період.

Регіональні структури (системи) безпеки, якщо їх організаційні форми та принципи діяльності відповідають Статуту ООН, розглядаються як складники всесвітньої системи безпеки. Головними з регіональних **С.м.б.** є: Ліга арабських держав (ЛАД), існує з 1945 р.; Організація Американських держав (ОАД), існує з 1948 р.; Організація Африканської єдності (ОАС), існує з 1963 р.; Організація (у 1975-1994 рр. Нарада) з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ); Організація Ісламська конференція (ОІК), заснована у 1969 р.; Організація Північноатлантичного договору (НАТО), заснована у 1949 р.; Рада миру і безпеки Африканського Союзу, існує з 2002 р.; Регіональний форум АСЕАН з питань безпеки, існує з 1994 р.; Співдружність Незалежних Держав (СНД), створена у 1991 р.; Шанхайська організація співробітництва (ШОС), існує з 2001 р.

Однією з найбільш ефективних **С.м.б.** у сучасних умовах є Організація Північноатлантичного договору. З метою забезпечення

міжнародної безпеки (у тому числі за межами внутрішнього геополітичного простору) НАТО взаємодіє з низкою країн-партнерів у форматах Ради євроатлантичного партнерства (РСАП), Програми “Партнерство заради миру” (ПЗМ), Середземноморського діалогу, Стамбульської ініціативи співробітництва, Плану дій щодо членства в НАТО, Інтенсифікованого діалогу НАТО – ЄС, Комісії Україна – НАТО, Ради НАТО – Росія.

Забезпечення європейської безпеки належить до найважливіших завдань Європейського Союзу (ЄС), який також доцільно розглядати як **С.м.б.** У Маастрихтській угоді 1992 р. про створення ЄС як одного із нових напрямів діяльності цієї організації було виділено формування “Спільної зовнішньої політики і політики у сфері безпеки”. Йшлося не про створення альтернативної європейської структури безпеки, незалежної від НАТО, а про надання європейським державам більшої автономії з питань регіональної безпеки. Нині серед європейських держав-членів НАТО триває обговорення ролі і місця Європи у формуванні глобальної системи безпеки, оптимального реагування на виклики міжнародного тероризму та поширення зброї масового ураження.

У межах СНД впродовж 1992-2002 рр. діяв Договір про колективну безпеку, який 7 вересня 2002 р. реорганізовано в Організацію договору про колективну безпеку (нині його членами є Білорусія, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Росія, Таджикистан, Узбекистан). Дотичною до проблем забезпечення регіональної безпеки є створена у 1997 р. Організація за демократію і економічний розвиток (ГУАМ), що об'єднує Грузію, Україну, Азербайджан та Молдову.

Літ.: *Глобалізація і сучасний міжнародний процес* : монографія / за заг. ред. Б. І. Гуменюка, С. О. Шергіна. – К. : [б. в.], 2009; *Інформаційний довідник з міжнародних відносин і зовнішньої політики України* / за заг. ред. О. І. Пошедіна. – К. : Нац. ун-т оборони України, 2011; *Кулагин В. М. Международная безопасность* / В. М. Кулагин. – М. : Аспект Пресс, 2007.

Смолянук В. Ф.

СТРУКТУРНІ ФОНДИ ЄС (Аграрний, Риболовний, Фонд єднання) – головні фінансові інструменти, направлені на впровадження економічної і соціальної політики ЄС з метою зменшення економічних та соціаль-

них диспропорцій між різними регіонами Європейського Союзу.

Аграрний фонд (EAGGF) підтримує як реорганізацію сільського господарства, так і сільського життя. Фонд структурно розділений на дві частини: одна пов'язана з фінансуванням заходів щодо спільної сільськогосподарської політики, друга – проведення конкретних заходів у сфері сільського господарства. Ресурси ЄС у рамках фонду використовуються для регулювання цін і підтримки рівня фермерських доходів.

Риболовний фонд (FIFG) підтримує збалансоване використання природних ресурсів та розвиток конкурентоспроможної рибопереробної промисловості країн ЄС.

Фонд згуртування (Cohesion Fund) допомагає фінансувати масштабні інвестиції в галузі навколишнього середовища і транспортної сфери. Фонд, як правило, фінансує проекти вартістю понад 10 млн євро. Розподіл коштів Фонду здійснюється на підставі програм співфінансування у сфері захисту навколишнього середовища і розвитку транспорту (трансєвропейські мережі) у країнах, що мають ВВП на душу населення нижче 90% середнього по ЄС. Черговість здійснення проектів визначається спільно Європейською Комісією та державами-членами ЄС. Кошти, що виділяються з цього Фонду, становлять 80-85% усього капіталу, необхідного для реалізації проектів у зазначених сферах. Комісія ЄС вважає, що в принципі не менше 50% коштів з Фонду згуртування має спрямовуватися на виконання екологічних проектів, що відповідає загальним цілям і завданням політики ЄС у сфері довкілля.

У 80-х і 90-х рр. ХХ ст. було здійснено ряд кроків для реформування **С.ф.ЄС** з метою посилення програмного підходу і досягнення більшої концентрації ресурсів, що спрямовуються на реалізацію програм розвитку. Це дає змогу здійснювати адресне використання коштів бюджету та зменшує можливість нецільового використання виділених ресурсів.

Усі фонди є результатом поглиблення економічної інтеграції країн ЄС, результатом якої є збільшення в бюджетній сфері частки витрат на регіональну і соціальну політику.

Літ.: *Muscis H. Все про спільноти Європейського Союзу* : пер. з англ. / Ніколас Мусіс. – К. : К.І.С., 2005; *Європейський Союз* : словник-довідник / М. Марченко (ред.-упоряд.). – К. : К.І.С., 2005;

Measuring Attitudes Cross-Nationally. Lessons from European Social Survey. Editors R. Jowell, C. Roberts, R. Fitzgerald and G. Eva. Centre for comparative Social Surveys, City University, London, 2007; *Social Policy. A Conceptual and Theoretical Introduction.* Edited by M. Lavalette and A. Pratt. Sage publications. London, 2001; *Social policy.* Second edition. Edited by J. Baldock, N. Manning, S. Vickerstaff. Oxford University Press. – New York. 2003.

Діденко Н.Г.

СУД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (European Court of Justice) – одна з основних інституцій Європейського Союзу. Розташований у Люксембурзі. С.ЄС складається згідно із ст. 19 Договору про Європейський Союз (консолідована версія) (далі – ДЄС), з Суду, Суду загальної юрисдикції та спеціалізованих судів.

До складу Суду входить один суддя від кожної держави-члена. Судові допомагають Генеральні адвокати. До складу Суду загальної юрисдикції входить щонайменше один суддя від кожної держави-члена. Для того щоб забезпечити ефективний правовий захист у сферах, охоплених законодавством Союзу, держави-члени надають достатні засоби судового захисту. С.ЄС забезпечує дотримання законодавства у тлумаченні та застосуванні Договорів.

С.ЄС згідно з договорами: приймає рішення у справах за позовами, які подають держава-член, установа, фізична або юридична особа; на звернення судів або трибуналів держав-членів виносить попередні рішення щодо тлумачення законодавства Союзу або чинності актів, ухвалених установами; приймає рішення в інших справах, як встановлено в договорах.

ДфЄС містить 30 статей (з 251 по 281 включно), які урегульовують діяльність С.ЄС. Засідання Суду проводяться у складі палат або у складі Великої палати згідно з правилами, встановленими для цих цілей у Статуті С.ЄС. Якщо це передбачено Статутом, Суд може також засідати в повному складі.

Судові допомагають вісім генеральних адвокатів. У разі надходження запиту від Суду Рада, діючи одностайно, може збільшити кількість генеральних адвокатів. Обов'язком Генерального адвоката, який діє абсолютно неупереджено та незалежно, є подання у відкритому суді обґрунтованих позицій у справах, які відповідно до Статуту С.ЄС вимагають його участі. Судді та генеральні

адвокати Суду добираються з осіб, чия незалежність є поза сумнівом і які володіють кваліфікацією, необхідною для призначення на найвищі судові посади в їхніх країнах, або які є юристами визнаної компетентності; вони призначаються за спільною згодою урядів держав-членів строком на шість років після проведення консультацій із колегією. Кожні три роки відбувається часткова заміна суддів та генеральних адвокатів згідно з умовами, встановленими в Статуті С.ЄС. Судді обирають Голову Суду зі свого складу строком на три роки. Голова може бути обраний повторно. Судді та генеральні адвокати, які йдуть у відставку, можуть бути призначені повторно. Суд призначає свого Секретаря та встановлює правила, що регулюють його роботу. Суд встановлює свій Регламент. Цей Регламент потребує схвалення Радою.

Кількість суддів Суду загальної юрисдикції визначається Статутом С.ЄС. Статут може передбачати те, що Судові загальної юрисдикції допомагають генеральні адвокати. Члени Суду загальної юрисдикції добираються з осіб, чия незалежність є поза сумнівом та які володіють кваліфікацією, необхідною для призначення на найвищі судові посади. Вони призначаються за спільною згодою урядів держав-членів строком на шість років після проведення консультацій із колегією. Склад Суду загальної юрисдикції частково оновлюється кожні три роки. Члени, які йдуть у відставку, можуть бути призначені повторно. Судді обирають Голову Суду загальної юрисдикції з членів Суду строком на три роки. Голова може бути обраний повторно. Суд загальної юрисдикції призначає свого Секретаря та встановлює правила, що регулюють його роботу. Суд загальної юрисдикції встановлює свій Регламент за погодженням із Судом. Цей Регламент потребує схвалення Радою. Якщо Статут С.ЄС не передбачає іншого, положення договорів, що стосуються Суду, застосовуються до Суду загальної юрисдикції. З метою надання висновку щодо придатності кандидатів до виконання обов'язків судді або Генерального адвоката Суду та Суду загальної юрисдикції, перш ніж уряди держав-членів зроблять призначення, зазначені у ст. 253 та 254 ДфЄС, створюється колегія, до складу якої входять сім осіб, які добираються з-поміж колишніх членів Суду та Суду загальної юрисдикції, членів національних

вищих судів та юристів визнаної компетентності, одна особа з яких пропонується Європейським Парламентом. Рада ухвалює рішення, що встановлює правила роботи колегії, та рішення про призначення її членів. Колегія діє за ініціативою Голови Суду.

Спеціалізовані суди можуть бути створені при Суді загальної юрисдикції для розгляду та винесення у першій інстанції рішення у певних категоріях позовів або проваджень, що порушуються у певних сферах, Європейським Парламентом та Радою. Європейський Парламент та Рада діють за допомогою постанов (регламентів) або за пропозицією Комісії та після проведення консультацій із Судом або на запит Суду після проведення консультацій із Комісією. Постанова (регламент), якою створено спеціалізований суд, встановлює правила організації суду та обсяги юрисдикції, надані йому.

Рішення, винесені спеціалізованими судами, можуть бути предметом права оскарження лише з питань права або, якщо це передбачено в постанові (регламенті), що створює спеціалізований суд, права оскарження по суті у Суді загальної юрисдикції.

Члени спеціалізованих судів добираються з осіб, чия незалежність є поза сумнівом і які володіють кваліфікацією, необхідною для призначення на судові посади. Їх призначає Рада, діючи одностайно. Спеціалізовані суди встановлюють свої регламенти за погодженням із Судом. Такі регламенти потребують схвалення Радою. Якщо регламент, що створює спеціалізований суд, не передбачає інше, до спеціалізованих судів застосовуються положення договорів стосовно С.ЄС та положення Статуту С.ЄС. Розділ I Статуту та його ст. 64 застосовуються до спеціалізованих судів у будь-якому випадку.

С.ЄС може отримувати необмежену юрисдикцію щодо передбачених у постановах (регламентах) санкцій на основі постанов (регламентів), ухвалених спільно Європейським Парламентом та Радою або Радою відповідно до положень договорів.

С.ЄС переглядає правомірність законодавчих актів, актів Ради, Комісії та Європейського центрального банку, крім рекомендацій та висновків, а також актів Європейського Парламенту, що мають на меті правові наслідки для третіх сторін. С.ЄС також переглядає правомірність актів органів, служб та агенцій Союзу, що мають правові

наслідки для третіх сторін. Для цих цілей С.ЄС має юрисдикцію щодо позовів держав-членів, Європейського Парламенту, Ради або Комісії на засадах браку компетенції, порушення істотної процесуальної вимоги, порушення договорів або будь-якої норми права, пов'язаної з їх застосуванням, або зловживання повноваженнями. Суд за цих самих умов має юрисдикцію щодо позовів Рахункової палати та Європейського центрального банку та Комітету регіонів з метою захисту їх прерогатив.

С.ЄС має також юрисдикцію виносити попередні рішення стосовно: тлумачення Договорів; чинності та тлумачення актів установ, органів, служб та агенцій Союзу; спорів, пов'язаних із відшкодуванням збитків, передбачених у ч. 2 та 3 ст. 340 ДфЄС; правомірності акту, ухваленого Європейською Радою або радою відповідно до ст. 7 ДЄС, лише на запит відповідної держави-члена, визначеної Європейською Радою або Радою, та лише стосовно процедурних положень, що містяться в цій статті; будь-яких спорів між Союзом та його службовцями в межах і за умов, встановлених у Штатних правилах посадовців та в Умовах працевлаштування інших службовців Союзу тощо.

С.ЄС не має юрисдикції стосовно положень, пов'язаних із спільною зовнішньою та безпековою політикою, а також стосовно актів, ухвалених на основі цих положень.

Позови, подані до С.ЄС, не мають призупинючої сили. Проте Суд може, якщо він вважає, що цього вимагають обставини, постановити призупинити застосування акта, що оскаржується. С.ЄС у будь-якій справі, яку він розглядає, може призначити будь-які необхідні тимчасові заходи.

Статут С.ЄС викладається в окремому Протоколі. Європейський Парламент та Рада, діючи згідно зі звичайною законодавчою процедурою, можуть вносити зміни до положень Статуту, за винятком розд. I та ст. 64 ДфЄС. Європейський Парламент та Рада діють або за запитом Суду та після проведення консультацій з Комісією, або за пропозицією Комісії та після проведення консультацій із Судом.

Основна мета С.ЄС. полягає в забезпеченні застосування права Європейського Союзу при однаковому тлумаченні й застосуванні ДЄС та ДфЄС. Суд виконує це завдання під час судових засідань, які охоплюють як без-

посередньо процесу, де позивач порушує справу в суді на підставах, зазначених у ДЄС та ДфЄС, так і в разі непрямого звернення, у яких національний суд просить С.ЄС роз'яснити окремі питання права ЄС.

Процедура судочинства в ЄС має ознаки систем континентального та англо-саксонського права і включає чотири стадії: письмову; попереднього розслідування; усного розгляду; винесення рішення. У судочинстві Європейського Союзу передбачена також процедура спеціального перегляду, запровадження якої зумовлене тим, що рішення С.ЄС не обов'язково є останнім словом у справі.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2009. – 620 с. – (Серія “Б-ка держ. службовця у галузі європейської інтеграції”); Установчі договори Європейського Союзу (консолідовані версії) / пер. Державного департаменту з питань адаптації законодавства ; за заг. ред. Олени Зеркаль. – К. : Ніка-Прінт, 2010. – 416 с.

Грицяк І.А.

СУЧАСНІ СВІТОВІ ЗАГРОЗИ – складна система взаємопов'язаних загроз, які виникли в процесі розвитку людства у ХХ ст. і стосуються його життєво важливих інтересів. Реалізація цих загроз може призвести до великих втрат або загибелі цивілізації. Витоки С.с.з. можна знайти в епосі Відродження. Саме тоді були закладені підвалини сучасної поведінки людини західної культури, спрямованої на великомасштабне підкорення природи завдяки науковому знанню. Перші успіхи в перетворенні природи принесли також і розуміння віддалених негативних наслідків. Так, французький біолог Ж.Б.Ламарк (1744-1829) писав: “Можна, мабуть, сказати, що призначення людини полягає в тому, щоб знищити свій рід, попередньо зробивши земну кулю непридатною для проживання”.

У подальшому, вже на рубежі ХІХ і ХХ ст., такі діячі науки і культури, як Б.Рассел, А.Франс, В.І.Вернадський аргументовано попереджали про можливі загрози, приховані в науковому прогресі. Але лише наприкінці 60-х рр. ХХ ст. можлива ядерна війна, гонка озброєнь, екологічна, енергетична, продовольча кризи, демографічний вибух почали сприй-

матися в масовій свідомості як загрози глобального масштабу та усвідомлюватися не тільки в науці та культурі, а й на політичному рівні.

Геополітичні, гео економічні та культурні зміни, які відбулися після Другої світової війни, відкрили нові можливості розвитку соціуму, а протиборство двох соціальних систем багато в чому стимулювало цей процес. У результаті було суттєво інтенсифіковано процес виробництва в індустріальному, а потім постіндустріальному суспільстві; різко загострилась нерівномірність соціально-економічного та науково-технічного рівня країн; зросли масштаби впливу діяльності людства на навколишнє природне середовище; значно збільшилась чисельність населення планети; в ході військового протистояння та ядерного озброєння сторін було досягнуто рівня, достатнього для неодноразового знищення всього живого на планеті у разі її використання. Суперечливий характер розвитку існуючих у ті часи соціально-політичних систем світу, їх боротьба породила низку негативних наслідків, реагувати на які було складно через відсутність спільних, узгоджених дій між представниками цих систем. Як наслідок, в умовах формування людства як єдиного суб'єкта всесвітньої історії з'явився принципово новий тип загроз – глобальні, для усунення яких адекватні способи та методи на той час були відсутні.

Специфікою С.з.с. є те, що вони: зачіпають інтереси всього людства та його майбутнє; набули всесвітнього характеру та стали об'єктивними чинниками розвитку суспільства в масштабах планети; потребують невідкладного реагування; не можуть бути усунутими на місцевих або регіональних рівнях, а вимагають для їх подолання об'єднаних зусиль усього людства.

Для вивчення С.с.з. у короткі строки сформувався новий науковий напрям – глобалістика, яка має міждисциплінарний характер. В її формування зробили внесок кілька напрямів у пізнанні. По-перше, критичне осмислення наростання загроз людству з боку науково-технічного прогресу. Основи таких уявлень у ХХ ст. заклали роботи Б.Рассела, О.Хакслі, Дж.Оруелла тощо. По-друге, футурологічні прогнози, що набули в 60-і рр. минулого століття великого поширення. По-третє, загальна теорія систем, методологічні положення якої були сформульовані Л. фон

Берталанфі і потім використовувалися в спеціальних дисциплінах (наприклад у дослідженнях міжнародних відносин Р.Ешбі, Е.Ласло, Дж.Форрестера тощо). Була створена теорія динаміки соціальних систем, у рамках якої були описані методологічні принципи глобального моделювання. По-четверте, для розвитку теорії глобалістики велику роль відіграли праці П.Тейяра де Шардена, В.І.Вернадського. Концепція трансформації біосфери в ноосферу, гіпотеза “Гея” Дж.Лавлока (1970) фактично спрямовані на запобігання **С.с.з.**

Глобалістика активно розвивається, але в її рамках відсутній єдиний підхід та загально-визнана концепція **С.с.з.** Найбільш поширеним у класифікації **С.с.з.** є поділ їх на три основні групи. До першої з них відносять загрозу виникнення світової термоядерної війни, а також невирішеність питань економічної відсталості окремих країн та регіонів, зростаючий контраст у доходах на душу населення між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, голоду, зубожіння і неписьменності. Другу групу складають загрози, які виникли в результаті появи негативних для людини наслідків перетворення природного середовища: катастрофічне антропогенне забруднення довкілля, перш за все атмосфери, світового океану тощо; недостатність у забезпеченні подальшого економічного розвитку людства необхідними природними ресурсами, включаючи продовольство, промислову сировину і джерела енергії. До третьої групи належать **С.с.з.**, зумовлені взаємовідносинами людини і суспільства: безконтрольне стрімке зростання населення; негативні сучасні та віддалені наслідки науково-технічного прогресу, які можуть спричинити біологічну деградацію людини, поширення алкоголізму і наркоманії; зниження рівня здоров'я і освіти тощо. Причинами появи **С.с.з** фахівці вважають: стихійність, нерівномірність соціально-економічного та науково-технічного розвитку різних держав, регіонів світу; суттєве збільшення впливу суспільства на природу.

У питаннях усунення **С.с.з** також немає єдиних підходів і загально-визнаних концепцій, вони існують зараз у вигляді набору принципів і установок, головні з яких зводяться ось до чого. Усупереч розколу сучасного світу інтенсифікація зв'язків і взаємодій веде до об'єктивної єдності господарських зв'яз-

ків, соціальних процесів і історичного талану різних країн, а також культури, науки і техніки, зумовлює спільність майбутнього для всього людства. Пошуки шляхів його гармонійного об'єднання – основна ідея забезпечення міжнародної безпеки, яка, проте, ще не отримала переконливого практичного рішення. Запропоновані лише окремі варіанти, такі як, наприклад, створення транснаціональних структур аж до світового уряду, побудова екологічно збалансованої глобальної економічної системи, досягнення глобальної демографічної стабілізації, формування глобальної культури нового типу. Визначальне значення на цьому шляху відводиться загальнолюдським цінностям і культурно-історичному універсалізму, становленню нової свідомості як вирішального суб'єктивного чинника майбутнього світового розвитку, поширенню відчуття причетності життя людини до глобального цілого природи і космосу, відповідальності за майбутнє світу, за долю культури і духовного життя. Визнається, що культура є реальністю, більш важливішою для долі майбутнього світу, ніж політика, а глобальна екологічна і гуманістична етика – духовна першооснова, над якою повинні надбудовуватися різні види і форми суспільного буття.

Центральне місце у вирішенні питань усунення **С.с.з.** відводиться людині. Так, Римський клуб ставить проблему людини головним чином у прагматичній площині – як завдання вдосконалення і розвитку нових “людських якостей” (А.Печчеї), спрямованих на майбутній світовий порядок і глобальну свідомість. Другий підхід орієнтований на формування етичної відповідальності за природу, за створення альтернативної цивілізації і культури, що може взяти на себе лише духовно зріла і вільна особа. Ці два підходи протистоять будь-яким формам фанатизму і екстремізму, відкидають революційні методи перетворення дійсності і роблять акцент на еволюційних змінах спочатку у свідомості людей, а потім і в соціально-економічній і політичній практиці. Крім того, йде пошук спільного в найрізноманітніших політичних, філософських, психологічних і релігійних концепціях. Усе це може стати єдиним джерелом культурного оновлення й універсальної моралі для всього людства.

Незважаючи на те, що міжнародні екологічні організації громадянського суспільства та

створені в ім'я захисту довкілля партії “зелених” залишаються в більшості країн, як правило, на узбіччі політичного життя, урядом доводиться все більшу увагу звертати на дану проблематику.

Важливими міжнародними заходами, спрямованими на усвідомлення та розробку шляхів зменшення та усунення **С.с.з.**, є: прийняття ООН у 1982 р. “Всесвітньої хартії природи”; створення в 1983 р. Міжнародної комісії з довкілля і розвитку, яка у 1987 р. підготувала доповідь “Наше спільне майбутнє”, в якій вперше були сформульовані основні положення концепції сталого розвитку; розроблена ЮНЕП “Екологічна перспектива до 2000 р. і далі”; підготовлена та оголошена Міжнародним союзом охорони природи та природних ресурсів “Всесвітня стратегія охорони природи”; робота Другої міжнародної конференції ООН з довкілля і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), на якій розглядалися усі аспекти сталого розвитку та були прийняті документи: 1) Порядок денний на XXI століття; 2) Програма дій ООН, прийнята в Ріо-де-Жанейро; 3) Декларація з навколишнього середовища та розвитку; 4) Заява про принципи відносно лісів; 5) Рамкова конвенція про зміну клімату під впливом газів, що викликають парниковий ефект; 6) Конвенція про збереження біологічної різноманітності; підписання Кіотського протоколу про обмеження викидів в атмосферу газів, що викликають парниковий ефект (1997); прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Декларації і програми дій форуму тисячоліття “Ми, народи: зміцнення Організації Об'єднаних Націй у двадцять першому столітті” (2000) тощо.

Людство стикнулося з глобальними загрозами своєму існуванню, але єдиного шляху їх подолання поки ще не розроблено. Сьогодні вже зрозуміло, що світова спільнота повинна істотно змінитися в напрямі кращого розуміння навколишнього природного та соціального середовища людини. В.І.Вернадський слідом за Е.Леруа і П.Тейяром де Шарденом назвав цей новий стан єдності людей з природою ноосферою, покладаючись передусім на розум людський, здатний формувати безпечне середовище свого існування.

Літ.: *Глобалистика: Международный междисциплинарный энциклопедический словарь* / гл. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков. – М. : СПб ; Нью-Йорк : ИЦ “ЕЛИМА”, ИД “Питер”, 2006;

Коммонер Б. Замыкающийся круг. Природа, человек, технология / Б. Коммонер. – Л. : [б. в.], 1974; *Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР)* : пер. с англ. / под ред. и с послесл. С. А. Евтеева, Р. А. Перелета. – М. : Прогресс, 1989; *Печчеи А. Человеческие качества* / А. Печчеи. – М. : [б. и.], 1980; *Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности*. – М. : [б. и.], 1990; *Сидорина Т. Ю. Человечество между гибелью и процветанием* / Т. Ю. Сидорина. – М. : [б. и.], 1997; *Современные глобальные проблемы мировой политики* : учеб. пособ. для студ. вузов / под ред. М. М. Лебедевой. – М. : Аспект Пресс, 2009.

Кучма Д.Я.

СФЕРИ ПАРТНЕРСТВА І СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З НАТО У ГАЛУЗІ ГОТОВНОСТІ ДО КАТАСТРОФ (англ.

areas of partnership and cooperation with Ukraine NATO's disaster preparedness) – напрями партнерства та співробітництва, визначені Меморандумом про взаєморозуміння щодо планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру та готовності до катастроф (від 16.12.1997 р.).

Ці напрями між зазначеними сторонами зосереджено на таких сферах взаємних інтересів: обмін інформацією, експертизою та досвідом шляхом проведення семінарів, практикумів, упровадження пілотних проєктів щодо оцінки ризику, планування на випадок надзвичайних ситуацій, запобігання катастрофам, аналізу ситуації після катастроф, а також готовності та управління катастрофами взагалі; планування та підтримка управління катастрофами, включаючи розширення можливостей регіонального реагування та взаємної сумісності під час ліквідації наслідків катастроф, зокрема гасіння великих пожеж на нафтових або газових свердловинах та трубопроводах; з урахуванням можливостей України в галузі транспортної авіації розгляд планів з транспортної підтримки при управлінні катастрофами з акцентуванням уваги на конкретизації домовленостей щодо аеромедицинської евакуації, з подальшим розглядом загальної концепції та принципів, дійсних для Альянсу та країн-партнерів; проведення досліджень, спрямованих на розширення шляхом міжнародного співробітництва загальних можливостей реагування на ядерні аварії, ґрунтуючись на уроках, винесених із Чорнобильської катастрофи; планування заходів щодо

ліквідації наслідків техногенних надзвичайних ситуацій, таких як Чорнобильська катастрофа, і в сільському господарстві, водопостачанні та інших життєво важливих сферах; планування розвитку та поглиблення взаємної сумісності у процедурах та оснащенні пошуку і порятунку, зокрема для пошуку та порятунку людей у населених пунктах; планування для розвитку системи електронного картографування природних небезпек для моделювання оцінки ризику і зменшення небезпеки; планування цивільно-військової співпраці, включаючи військову підтримку операцій у разі надзвичайних ситуацій цивільного характеру у вищезгаданих сферах, а також для обміну інформацією і дослідженнями щодо запобігання серйозним техногенним аваріям, включаючи ядерні, беручи до уваги заходи в рамках Частково Відкритої угоди Ради Європи і Європейського Центру техногенної безпеки; інші подібні заходи, що можуть бути взаємно погоджені. Співпраця у вищезгаданих сферах ґрунтується на принципах рівності, взаємності і взаємної вигоди та матиме на меті розв'язання спільних проблем і розширення можливостей готовності до надзвичайних ситуацій.

Меморандумом передбачено, що співробітництво між Сторонами розвиватиметься з урахуванням існуючої політики та домовленостей про планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру, схвалених Північноатлантичною Радою та Радою Євроатлантичного партнерства, і не дублюватимуть та не суперечитимуть їм. Керівним принципом буде те, що співробітництво спрямовуватиметься на ті сфери, де практичне співробітництво є доцільним і можливим, а також на спеціальну експертизу та ресурси, що доповнюватимуть існуючі домовленості та слугуватимуть внеском до особливого партнерства Україна-НАТО та розширеного Євроатлантичного партнерства.

Передбачено створення спільної Групи Україна-НАТО під егідою Комісії Україна-НАТО для планування, нагляду та координації спільних заходів, передбачених у цьому Меморандумі про взаєморозуміння. Спільна Група засідатиме щорічно, чергуючи свої зустрічі в штаб-квартирах у Києві і НАТО. Визнаючи важливість своєчасного і надійного зв'язку, Сторони погоджуються мати відповідних "контактних осіб". З цією метою Міністерство України з надзвичайних

ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи може призначити відповідно до встановлених процедур представника у складі Місії України при НАТО і покрити всі пов'язані з цим витрати.

Меморандум про взаєморозуміння не накладатиме жодних фінансових зобов'язань на жодну із Сторін. Україна і НАТО (кожна сторона) будуть відповідальні за власні відповідні адміністративні кошти, необхідні для підтримки імплементації Меморандуму про взаєморозуміння. В той час як основним принципом буде використання коштів у сфері, куди вони були вкладені, НАТО, в рамках фінансової політики Альянсу "ПЗМ" в кожному окремому випадку розглядатиме можливість фінансової підтримки з метою сприяння якомога повнішій участі України в роботі Головного Комітету з планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру та підпорядкованих йому плануючих бюро та комітетів відповідно до спільних заходів, описаних у Розділі II цього Меморандуму про взаєморозуміння.

Літ.: Довідник НАТО, 2006 / Office of Information and Press NATO – 1110. – Brussels – Belgium : [s.n.], 2006; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Історія, теорія і практика європейської та євроатлантичної інтеграції України* / С. О. Телешун, В. Д. Бакуменко, Д. В. Вігер та ін. // *Енциклопедичний довідник* / за заг. ред. В. Д. Бакуменка, С. О. Телешуна. – К. : Вид-во НАДУ, 2006; *Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, В. Д. Бондаренко та ін. – Ужгород : Ліра, 2009. – Вип. 14. – (Серія "Євроінтеграція: український вимір"); *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, О. М. Ващук та ін. – Ужгород : Ліра, 2008. – Вип. 15. – (Серія "Євроінтеграція: український вимір").

Бакуменко В.Д.

СЦИБОРСЬКИЙ МИКОЛА (28 березня 1897 р., Житомир – 30 серпня 1941 р., Житомир), державний діяч, ідеолог УНР 1917-1920 рр., полковник. Визначний діяч ОУН, публіцист і теоретик українського націоналізму, зокрема так званого солідаризму і корпоративного державного устрою, за фахом – інженер-економіст. На початку Першої світової війни 1914-1918 рр. призваний до російської армії, капітан російської армії. У 1917 р.

перейшов на службу до армії УНР. З 1920 р. підполковник. В еміграції жив у Чехословаччині та Франції. У 1929 р. закінчив Українську господарську академію у Подєбрадах, де створив на початку 1920 р. Лігу українських націоналістів. З 1927 р. входив до Проводу українських націоналістів. У 1928-1934 рр. видавав у Празі ідеологічний орган ПУН – журнал “Розбудова нації”, співпрацював у націоналістичних виданнях – “Державна нація”, “Сурма”, “Українське слово”. У 1929 р. – делегат I Конгресу українських націоналістів у Відні, обраний першим заступником голови Проводу українських націоналістів. У вересні 1939 р. за дорученням А.Мельника розробив проект Конституції України, яка передбачала “тогалітарний, авторитарний, професійно-становий” устрій держави. Після розколу ОУН – на боці А.Мельника. На початку радянсько-німецької війни 1941-1945 рр. у складі основної похідної групи вирушив у Київ. Загинув разом з О.Сеником у Житомирі внаслідок терористичного акту. Похований у Житомирі. У творі “Націократія”, виданому в 1935 р. у Парижі, передбачив крах соціалізму, комунізму. Причиною, за його визначенням, є духовне спустошення, антирелігійність, збайдужілість, відсутність у громадян почуття власності, бездушність та безініціативність зтероризованих каральною системою “гвинтиків імперії”. У боротьбі за не-

залежність прагнув опиратись на внутрішні сили нації.

У творі “Передпосилка національної революції” (1932) застерігав, що національна революція досягне успіху за умов підготовленого духовного ґрунту та сильної організації. В іншій праці “Земельне питання” (1936) пропонує власну націоналістичну концепцію земельної політики, в основі якої вбачає залежність розвитку Української держави від розвитку інтенсивного трудового селянського господарства, де найбільша підтримка надається середньому прошарку села.

У галузі релігійної політики наголошував на необхідності визнання державою її як великої цінності, що сприяє розвитку духовно-моральних сил людини, суспільства, нації. В 1940 р. написав проект Конституції Української держави, яка й сьогодні вражає своєю виваженістю і довершеністю. Серед українських теоретиків йому одному найповніше вдалось окреслити всі етапи боротьби за незалежність та розбудову держави, і тому його спадщина заслуговує великої уваги.

Літ.: *Сціборський М.* Нарис проекту основних законів / Конституції Української держави / М. Сціборський. – Режим доступу : <http://www.ukrcenter.com/Література/Микола-Сціборський/55347> / Нарис-проекту-основних-законів-конституції-Української-Держави; *Сціборський М.* Націократія / М. Сціборський. – Вінниця : [б. в.], 2007.

Розпутенко І.В.

Т

ТАЛАСОКРАТІЯ (від грец. *θάλασσα* – море та *κρατία* – влада) – тип цивілізації або форма сучасної держави, все економічне, політичне і культурне життя яких унаслідок браку земельних ресурсів або особливостей географічного положення зосереджується на діяльності, так чи інакше пов'язаній з морем, морським судноплавством і контролем морських просторів, прибережних регіонів (морська могутність, динамічний розвиток, ринкові відносини, індивідуальна ініціатива, етична гнучкість тощо).

Т. може виступати як перший етап на шляху становлення імперії (Британська, Португальська тощо). Головною відмінністю **Т.** від імперії є те, що **Т.**, як правило, не контролює критичної маси земельних (суші) просторів при віддаленні від моря вглиб континенту. **Т.** в основному будується на лінійних ланках прибережних міст-портів, у яких проживають або ж які контролюють вихідці із головного міста (метрополії). Першою зафіксованою **Т.** з чіткою таласократичною політико-економічною політикою стала держава мінойського Криту. Її діяльність переважно територіально стосувалася басейну Егейського моря, хоча існували міцно налагоджені контакти як з державами Західного, так і Східного Середземномор'я, Мінойська **Т.** припинила своє існування в середині II тисячоліття до н.е. **Т.** часто ототожнюють з концепцією атлантизму.

Літ.: *Гаджиев К. С.* Введение в геополитику : учеб. для вузов / К. С. Гаджиев. – М. : Издат. корпорация “Логос”, 1998; *Дугин А. Г.* Основы геополитики. Геополитическое будущее России / А. Г. Дугин. – М. : Арктогея, 1997; *Зарудний С. О.* Таласократія vs. телурократія: типи культури і моделі суспільства / С. О. Зарудний. – Х. : ХНУ, 2005; *Нартов Н. А.* Геополитика : учеб. для вузов / Н. А. Нартов. – М. : ЮНИТИ, 1999; *Тихонравов Ю. В.* Геополитика : учеб. пособие / Ю. В. Тихонравов. – М. : ИНФРА-М, 2000.

Розпутенко І.В.

ТВІНІНГ (Twinning – наслідування) – вид процесів передання знань та навичок щодо функціонування політико-правового надбання Європейського Союзу (*acquis communautaire*) у сфері державної (публічної) служби, що полягає у взаємодії між системою цієї служби держави-кандидата на вступ до ЄС (чи держави-партнера ЄС) та системою державної (публічної) служби однієї чи кількох держав-членів ЄС. Як і багато інших термінів, запозичених з іноземних мов, термін “**Т.**” ще не має адекватного перекладу на українську, а тому поки що використовується в науково-практичному обігу на позначення чогось схожого, однакового (*twins* (англ.) – близнюки, двійники, парна річ; схожий, однаковий). Найбільш прийнятним видається термін “наслідування”.

Основним завданням програми **Т.** є професійний розвиток державних службовців, який передбачає не лише їх практичне навчання на робочому місці, а й проведення різних активних форм їх підготовки з метою подальшого практичного застосування ними законодавства ЄС та європейської методики аналізу політики і стратегічного планування.

Рішення про розповсюдження **Т.** на Україну було прийнято Європейською Комісією в 2005 р. Зокрема, в Плані дій Україна – ЄС, який схвалено на засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС 21 лютого 2005 р., визначено, що Європейський Союз надаватиме Україні допомогу в обміні досвідом державних службовців, у тому числі через механізм **Т.** Одним з важливих заходів, спрямованих на гармонізацію, наближення й адаптацію державної служби до європейських стандартів і вимог, є запровадження в Україні Указом Президента України програми “Twinning”. Ця програма згідно з указом є особливим видом технічної допомоги ЄС та програми обміну досві-

дом між державними службовцями України і держав-членів ЄС.

Т. не є традиційною технічною допомогою. На відміну від звичайних проектів технічної допомоги, в яких допомогу надають наймані європейські експерти, в проектах **Т.** працюють європейські державні службовці. У цьому разі **Т.** можна розглядати як форму організації проектів технічної допомоги, в яких, на відміну від інших проектів, виконавцями зазвичай мають виступати органи державної влади держав-членів ЄС, а експертами – державні службовці, які працюють у цих органах.

Відповідні механізми в рамках програми **Т.** започатковано Європейською Комісією у 1998 р. для країн-кандидатів на вступ до ЄС як інструмент цілеспрямованого управлінського (адміністративного) співробітництва з метою сприяння країнам-кандидатам у зміцненні їх управлінської та юридичної спроможності реалізовувати законодавство ЄС. На відміну від звичайних проектів технічної допомоги, до реалізації яких залучаються наймані європейські експерти, у проектах **Т.** працюють європейські державні службовці. Практична реалізація першого проекту **Т.** розпочалася влітку 1999 р.

Вироблення й запровадження проектів **Т.** ґрунтується на таких основних принципах, як партнерство та обов'язкове досягнення кінцевого результату. Принцип партнерства передбачає спільне використання учасниками проекту практичного досвіду і професійної компетенції державних службовців та базується на справжній сутності партнерства. Це спільні проекти, що охоплюють процес, у якому кожний партнер бере на себе певні зобов'язання. Принцип партнерства механізму **Т.** передбачає не лише розподіл обов'язків між партнерами за проектом, а й обов'язкове спільне фінансування. Згідно з принципом обов'язкового досягнення кінцевого результату партнери за проектом **Т.** зобов'язуються досягти обов'язкового результату, а не тільки забезпечити засоби його досягнення. Цей результат має бути визначений ще до початку проекту і має бути точним та вимірюваним.

На сьогодні існують два види проектів **Т.**: класичний або стандартний (“Twinning classic”) та полегшений (“Twinning Light”). Полегшений **Т.** був запроваджений у червні 2001 р. для проектів з обмеженою сферою

діяльності. Проекти полегшеного **Т.** мають досить невеликі бюджети (не більш ніж 150 тис. євро) і є короткотерміновими (6-8 місяців), не передбачають наявності чіткого спільного робочого плану та деталізованого опису проекту, що значно скорочує роботу над проектною документацією.

Ключову роль у координації проектів **Т.** відіграє Європейська Комісія. У рамках Генерального директорату Єврокомісії “Розширення” діє Відділ інституційної розбудови, до функцій якого входять питання координації механізму **Т.** у рамках програм “Phare”, “Cards” та “Transition facilities”. Відділ операцій **Т.** існує також у Директораті “А”, що є структурним підрозділом Генерального директорату “Євродопомога” і відповідає за співробітництво з країнами Європи, Середземномор'я, Близького Сходу та щодо яких застосовується програма Європейської політики сусідства.

З 1998 р. до 2005 р. у країнах-кандидатах на вступ до ЄС через механізм **Т.** було впроваджено 1101 проект (включаючи Хорватію). Більшість проектів **Т.** була виконана за стандартними, так званими класичними процедурами **Т.** і лише 13% – за процедурами полегшеного **Т.** З 2000 р. по 2005 р. у країнах, які отримували допомогу через програму “Cards”, реалізовано 65 проектів. При цьому найбільша кількість проектів впроваджувалась у таких сферах співробітництва, як: юстиція та внутрішні справи – 267 проектів (22% від загальної кількості проектів); державні фінанси та внутрішній ринок – 254 проектів (22%); сільське господарство та риболовство – 184 проекти (16%); захист навколишнього середовища – 121 проект (10%); соціальна політика – 112 проектів (10%).

Найбільш активно залучалися до механізму **Т.** такі тодішні країни-кандидати на вступ до ЄС, як Польща (185 проектів), Румунія (179 проектів), Болгарія (136 проектів) та Чехія (107 проектів).

За європейською практикою всі заходи в рамках програми **Т.**, незалежно від того, в якій галузі здійснюється конкретний проект, реалізуються винятково через систему державної служби. Можливо, завдяки такому підходу цей інструмент визнано одним з найефективніших в адміністративному реформуванні національних систем державного управління багатьох європейських країн. Проте необхідно зауважити, що адміністра-

тивна реформа – це лише один з напрямів, за яким може бути реалізований проект Т. Досвід упровадження механізму Т. в європейських країнах свідчить про його успішність і в інших сферах, зокрема таких, як економіка, право, енергетика, транспорт тощо, а у сфері адаптації законодавства країни-кандидата до законодавства ЄС він є одним з головних.

Ще однією особливістю програми Т. є професійний розвиток державних службовців, який передбачає не лише їх практичне навчання на робочому місці, а й різні активні форми підготовки: навчальні семінари, круглі столи, обмін досвідом, стажувальні поїздки тощо. Мета таких заходів – навчити державних службовців практично застосувати законодавство ЄС та дати змогу опанувати європейську методику аналізу політики і стратегічного планування.

Практична реалізація проектів у рамках програми Т. має форму активної довготермінової співпраці одного або двох експертів на чолі з керівником проекту, якими зазвичай є компетентні й досвідчені державні службовці з держав-членів ЄС разом з державними службовцями країни-партнера.

Функцію координації впровадження програми Т. у кожній державі-члені ЄС виконують так звані Національні контактні офіси, а в країні-партнері – Адміністративні офіси. Варто зауважити, що в Україні Указом Президента України створено такий офіс – Адміністративний офіс програми Т. (АОТ) для здійснення організаційного, методичного та іншого забезпечення її реалізації. Цим самим указом Головне управління державної служби України уповноважено спрямовувати та координувати діяльність з підготовки та реалізації програми Т. в Україні, яка здійснюється, зокрема, шляхом призначення та звільнення директора АОТ, визначення його повноважень та затвердження порядку підготовки і реалізації проектів у рамках програми Т.

Головними завданнями АОТ є координація та супроводження проектів Т., зокрема надання допомоги органам державної влади у підготовці проектних завдань, отримання проектних пропозицій від органів державної влади України, звернення до країн-членів ЄС з метою підбору партнера з цих країн для проекту Т., архівація всіх документів, пов'язаних із впровадженням проектів Т. тощо.

Перелік та зміст проектів Т. визначається Національними програмами дій Tacis, які погоджуються з усіма заінтересованими органами влади.

В Україні елементи механізму Т. були введені в практику з грудня 2001 р., зокрема в рамках підпрограми “Ключові інституції” Партнерської програми інституційної розбудови, що фінансувалася в рамках програми Tacis. Підпрограма “Ключові інституції” передбачала партнерське співробітництво між органами виконавчої влади України та держав-членів ЄС з метою прискорення процесу адміністративної реформи, а також розробки та впровадження державної політики. Цільовими структурами за цією підпрограмою були міністерства, національні агентства, законодавчі та регуляторні органи. Проекти, що виконувалися в рамках підпрограми “Ключові інституції”, могли включати такі компоненти, як відрядження державних службовців до інституцій країн-членів ЄС, передачу практичного та теоретичного досвіду, навчання, стажування тощо.

Запровадження Єврокомісією проектів Т. стало однією з найпомітніших ініціатив, спрямованих на сприяння країнам-кандидатам у їх прагненні стати повноправними членами ЄС. Позитивною рисою цього механізму є те, що Єврокомісія взяла на себе відповідальність за організацію процесу навчання. Водночас механізм Т. має і певні недоліки. У Спеціальному звіті Суду аудиторів № 6/2003 щодо Т. як головного інструменту підтримки інституційної розбудови в країнах-кандидатах визначено такі головні чинники, що негативно впливають на виконання проектів, як складність постановки нерéalних цілей, недостатнє залучення країни-кандидата та використання нею отриманого досвіду, недоліки управління в національних системах державного управління та в Європейській Комісії.

Літ.: Грицяк І. А. Twinning як механізм співробітництва між державними службовцями України та Європейського Союзу / І. А. Грицяк // Стратегічна панорама. – 2007. – № 1. – С.114-120; Питання забезпечення впровадження програми Twinning в Україні : Указ Президента України від 6 жовт. 2005 р. № 1424/2005 // Уряд. кур’єр. – 11 жовт. 2005 р. – № 192 (3105); Саєнко О. Запровадження механізму Twinning є суттєвим кроком країни на шляху євроінтеграції / О. Саєнко // Бюрократ: Інформ. бюл. Центру сприяння інституційного розвитку державної служби при Голов-

ному управлінні державної служби. – 15 жовт. 2005 р. – № 8-9; *European Commission. Directorate General Enlargement. Institution Building Unit. Twinning: a tested experience in a broader European Context.* – December, 2005.

Грицяк І.А.

ТЕЛУРОКРАТІЯ (грец. телурос – “суша” і “кратос” – влада, тобто “сухопутна могутність”) – тип цивілізації чи державного устрою, який пов’язаний з освоєнням материкових просторів, прагненням до анексії і колонізації широких сухопутних регіонів. Послідовним проникненням вглиб материкового простору телурократична держава має стійку орієнтацію і чітке етнічне ядро, навколо якого і відбувається подальша анексія.

Т. часто асоціюють з поняттям євразійство. В концепції **Т.** традиційно виокремлюють такі цивілізаційні характеристики: осідлий спосіб життя (хоча й не виключається переселенська колонізація), консерватизм, заостреність юридичних норм, наявність потужного бюрократичного апарату і центральної влади, сильна піхота, але слабкий флот. Традиційну **Т.** приписують євразійським державам (Китайська імперія, Імперія Великих Монголів, Золота орда, яка трансформувалася з часом в Російську імперію). На практиці заявлені характеристики не завжди повно представлені, більше того, ціла низка держав з часом еволюціонує у своєму розвитку в іншому напрямі. Скажімо, Росія часів Івана Мазепи являла собою типову телурократичну державу, а з часом у ній спостерігається поступове збільшення частки таласократичних характеристик.

Літ.: *Зарудний Є. О.* Таласократія vs. телурократія: типи культури і моделі суспільства / Є. О. Зарудний. – Х. : ХНУ, 2005; *Нартов Н. А.* Геополітика : учеб. для вузов / Н. А. Нартов. – М. : ЮНИТИ, 1999.

Розпунтенко І.В.

ТЕОРІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (Theories of European Integration) – теоретичні тлумачення явищ і процесів європейського будівництва та їх впливу на національні держави (процес європеїзації), які здійснюються науковцями різних галузей науки та суміжних дисциплін, зокрема політології, соціології, історії, права, філософії, міжнародних відносин, міжнародної економіки, державного управління тощо з метою аналізу й пояснення природи, сутності, швидкості

та напрямів європейської інтеграції, її окремих політик, здобутків та невдач на певних історичних етапах, інтересів та мотивів діяльності окремих учасників євроінтеграції, а також прогнозування її майбутнього розвитку.

У **Т.є.і.** існує досить багато концептуальних і теоретичних підходів до вивчення процесу європейської інтеграції та питань, пов’язаних з нею, а тому вони представлені в різний спосіб. Наприклад, їх поділяють на категорії виходячи з того, що за їх допомогою намагаються аналізувати й пояснювати. Одна з таких класифікацій розрізняє: велику теорію, яка намагається пояснювати процес інтеграції в цілому; мезотеорію (або середній ряд), яка намагається пояснювати аспекти функціонування ЄС (більшість теорій середнього ряду зосереджуються, зокрема, на процесах політики); концептуалізацію, яка намагається охопити сутність ЄС у концептуальних термінах.

Також існує думка, що наука, і, зокрема, політична, не дає єдиного теоретичного тлумачення європейського будівництва. Тривалий час основна дискусія точилася в межах теорії міжнародних відносин (між реалістами та неофункціоналістами) та була спрямована на визначення сутності, рушійних сил і, відповідно, остаточної інституційної архітектури об’єднаної Європи (міжурядової чи федеративної моделі). З кінця 80-х рр. ХХ ст. увага науковців зосереджувалася на вивченні впливу, який європейське будівництво справляє на національні держави (процес європеїзації), та розгляді інтеграційної моделі як системи “багаторівневого управління”. Для з’ясування цих питань використовують історичний метод, застосування якого дає змогу відтворити розвиток теоретичних і концептуальних дискусій та тісне поєднання їх складових частин на різних стадіях (виникнення, становлення й розвиток) та зрозуміти, що саме вплинуло на дискусії, які точилися між багатьма науковцями навколо реалій у Європейському Союзі протягом багатьох десятиліть.

Серед різноманітних проблем в **Т.є.і.** особливе місце посідають ті, що стосуються шляхів (способів, методів), за якими могла б бути узагальнена й досліджена природа процесу інтеграції. Як мету таких досліджень науковці визначають потребу в широкому розумінні чинників, покладених в ос-

нову європейської інтеграції, і подати їх у такому вигляді, щоб полегшити прогнозування перспектив розвитку інтеграції.

Становлення та розвиток європейської інтеграції ґрунтуються на концептуальних підходах, які знайшли вираження в численних і найрізноманітніших теоріях і концепціях. На сьогодні європейська інтеграція як галузь науки в західних країнах виробила такі теорії і концепції, як функціоналізм, взаємодія, неофункціоналізм, міжкурядовість, взаємозалежність, внутрішня політика, спорудження неофункціоналізму, ліберальна міжкурядовість, багаторівневе врядування (управління), порівняльна політика та підходи публічної політики, новий інституціоналізм, організація (побудова) взаємодії, мережі політики. Ці **Т.є.і.** дають змогу вивчати закономірності й особливості довготривалого і складного процесу європейської інтеграції та природи й функціонування ЄС у різноманітних сферах суспільного життя.

У процесі розвитку **Т.є.і.** протягом десятиліть наукова теорія та політична дійсність взаємно збагачували одна одну. Науковці не тільки намагалися абстрактно пояснити інтеграцію, а й трансформувати свої теорії і концепції відповідно до політичних змін, ставлячи собі за мету характеризувати ЄС у його конкретному вигляді за допомогою наукових понять. При цьому вони аналізували, систематизували й оцінювали застій і зміни, кризи й стабільність в рамках Європейської Спільноти / Європейського Союзу. З огляду на це були вироблені узагальнені концептуальні підходи до європейської інтеграції, а саме: федералістський, міжкурядовий, функціональний / неофункціональний та трансакціональний.

Теорія функціоналізму (Functionalism) (Д. Мітрані, 1950-ті рр. XX ст.) пояснює головні особливості процесу інтеграції в цілому. Теорія трансакціоналізму (Transactionalism) (К. Дойч, кінець 1950-1960 рр. XX ст.) зосереджує увагу на способі, у який поглиблювалася взаємодія між європейськими народами. Теорія неофункціоналізму (Neofunctionalism) (Е. Хаас, Л. Ліндберг, Ф. Шміттер, С. Шайнгольд, П. Тейлор, Дж. Грангольм-Міккельсен, А. Барлей, У. Маттлі, кінець 1950 – 1960 рр.) концентрується на рушійних мотивах і силах функціонального й просторового поширення європейської інтеграції. Теорія міжкурядовості (Intergovernmentalism)

(С. Хоффманн, Е. Моравчик, А. Мілворд, Г. Гарретт, Дж. Гріско, Д. Вінкотт, А. Форстер, У. Сандгольц, А. Світ 1980-90 рр.) визнає вирішальну роль національної держави та її прагматичних інтересів у регіональному інтеграційному процесі; пояснює напрям і швидкість інтеграційного процесу головним чином щодо рішень і дій, здійснюваних урядами європейських держав. Теорія взаємозалежності (Interdependence) (Дж. Най, Р. Кеохайн, К. Вебб 1970-ті рр.) розглядає як одні із центральних складових європейської інтеграції не стільки її внутрішні елементи, скільки зовнішні фактори. Теорія внутрішньої політики (Domestic Politics) (Г. Волес, К. Вебб, С. Булмер 1980-ті рр.) підкреслює важливість впливу, здійснюваного внутрішньою політикою щодо процесів ухвалення рішення й результатів рішення в межах різних держав. Теорія спорудження неофункціоналізму (Building on Neofunctionalism) (У. Сендольц, Д. Зайсман, Г. Ковлес, 1980-90 рр.) визнає важливе значення мінливої міжнародної і внутрішньої атмосфери у створенні умов для діяльності Комісії. Теорія ліберальної міжкурядовості (Liberal Intergovernmentalism) (Е. Моравчик, 1990-ті рр.) наголошує на раціональному визначенні державної поведінки та домінуванні міжкурядового характеру аналізу міждержавного співробітництва, формуванні національних інтересів, які визначаються великою мірою внутрішньополітичними силами. Теорія багаторівневого врядування (Multi-level Governance) (Г. Маркс, 1990-ті рр.) описує функціонування ЄС, ідентифікує різні сили, що роблять свій внесок у розвиток ЄС, що триває, як системи, у якій “актори” на різних рівнях – місцевому, регіональному, національному, міжнаціональному й міжнародному – залучені до процесу здійснення влади. Теорія порівняльної політики і підходів до публічної політики (Comparative Politics and Public Policy Approaches) (А. Зброджіа, Г. Волес, В. Волес, Дж. Грінвуд, С. Мазей, Дж. Річардсон, Дж. Петерсон, Д. Вайлер, Е. Штейн, Г. Гарретт, А. Барлей, У. Меттлі, Д. Вінкотт, Р. Дехоус, Б. Петерс, М. Поллак, Г. Мейджон, Л. Крам, С. Булмер, Н. Нугент, Г. Цібеліс, 1990-ті рр.) охоплює події в межах ЄС; вивчає конкретні питання, пов’язані з особливостями функціонування ЄС, зокрема розробку порядку денного, ухвалення рішень і виконання та примусове

здійснення процедур у межах процесу політики ЄС; пояснює особливості сфер політики чи ролей, які відіграють наднаціональні інституції; наголошує на досить важливому місці права й суду, деталізуючи різні шляхи, якими право й суд роблять внесок у творення ЄС; висвітлює роль Європейської Комісії в процесі вироблення й реалізації політики європейської інтеграції, зокрема в розробці порядку денного, сприянні режимові правового регулювання на рівні ЄС, забезпеченні лідерства, антрепренерстві, яке постійно домагається зростання своєї ролі й повноважень. Теорія нового інституціоналізму (New Institutionalism) (Д.Марч, Д.Олзен, К.Селен, С.Штейнмо, П.Гелл, Р.Тейлор, С.Булмер, К.Армстронг, П.Піерсон, 1980-90 рр.) пояснює функціонування ЄС і розуміння процесу європейської інтеграції; дає розуміння того, що інституції на рівні ЄС не лише забезпечують арену, у межах якої здійснюється політика ЄС, а й самі відіграють важливу роль у створенні норм, цінностей і звичаїв як “актори” (суб’єкти управління). Теорія організації взаємодії (Building on Transactionalism) (У.Сендолц, С.Свуйт, 1990-ті рр.) розвинула теорію інтеграції, пояснюючи обмін (чи взаємодію) між транснаціональними акторами, роль наднаціональних організацій, інституціоналізацію певної поведінки (вчинків) через удосконалення правових норм. Теорія мережі політики (Policy networks) (Дж.Петерсон, В.Шнайдер, 1990-ті рр.) пояснює мережі політики як “арени”, де поєднуються інтереси й ухвалення рішень; мережі політики відіграють роль посередника між відмінностями й пошуком рішень.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009; Кривцова В. М. Теорії та стратегії європейської інтеграції : навч. посіб. / В. М. Кривцова ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009. – (Серія “Б-ка держ. службовця місцевих органів влади у сфері європейської інтеграції”); *Antje Wiener. European Integration Theory / Wiener Antje, Diez Tomas // Oxford University press, 2007; Ben Rosamond. Theories of European Integration // First published, 2000; Mette Eilstrup-Sangiovanni. Introduction // Debates on European Integration: A Reader. – Edited by Mette Eilstrup-Sangiovanni. First published, 2006.*

Грицяк І.А.

ТЕРОРИЗМ (від лат. terror – страх, жах) – застосування насильства або погроза здійснення насильницьких дій з метою поширення страху, паніки серед населення країни, в органах державної влади і місцевого самоврядування та досягнення таким чином політичних цілей.

Залежно від території, на яку поширюється діяльність терористичних угруповань, можна виокремити внутрішньодержавний та міжнародний Т. Відповідно до складу організації, мотивів та цілей терористів існують такі різновиди Т.: націоналістичний (сепаратистські та національно-визвольні цілі), релігійний (боротьба між прихильниками різних релігій та конфесій, можливі спроби встановлення теократичного правління) та ідеологічний (правий і лівий). Т. становить одну із найбільших загроз як національній безпеці окремих держав, так і міжнародній безпеці в цілому.

У сучасних конфліктах одні й ті самі угруповання можуть залежно від обставин поєднувати як терористичну форму збройної боротьби, так і тактику партизанської війни. Це ускладнює ідентифікацію таких угруповань як терористичних. Терористи мають на меті не стільки досягнення військової переваги і фізичне знищення ворожих збройних формувань, скільки психологічний вплив на населення та керівництво держави шляхом застосування нелегітимного насильства з метою реалізації власних політичних інтересів. Т. став невід’ємною формою боротьби в багатьох збройних конфліктах сучасності, значною мірою сприяючи тому, що ці конфлікти неможливо розглядати лише як виключно внутрішні проблеми держав, на території яких вони відбуваються. Діяльність терористичних організацій не обмежується зоною внутрішньодержавного конфлікту, а терористичні акти нерідко здійснюються на території зарубіжних країн.

Серед дослідників Т. не існує єдиного, узгодженого підходу щодо вивчення цього складного явища. Водночас вони розрізняють вузьке (політичне) та широке (загальносоціальне, не обмежене політичною сферою суспільних відносин) розуміння поняття Т.

Прихильники широкого розуміння Т. акцентують увагу на ньому передусім як на кримінальному злочині, що не обов’язково має політичну спрямованість, а може бути здійснений також з метою досягнення ши-

рокого спектра цілей у різних сферах суспільних відносин шляхом залякування й здійснення насильницьких дій. Проте слід зауважити, що залякування і насильство властиві широкому спектру кримінальних злочинів, а тому широке розуміння **Т.** може призвести до того, що з ним можуть ототожнюватись будь-які злочини, пов'язані із залякуванням, шантажем та насильством залежно від інтересів суб'єкта здійснення оцінки цього злочину.

Прихильники вузького розуміння феномену **Т.** вважають, що він має невід'ємну політичну складову, тобто терористичні акти спрямовані передусім на досягнення політичних цілей. У цьому разі **Т.** розглядається як одна з форм збройної боротьби за політичну владу. Інакше кажучи, **Т.** є не лише проявом нелегітимного насильства, а й засобом досягнення політичних цілей шляхом поширення страху в суспільстві та залякування суб'єктів політичних відносин.

Вищезазначене дає підстави виокремити такі сутнісні ознаки **Т.**, що відрізняють його від інших суспільно небезпечних явищ: насильство або загроза його здійснення; залякування, поширення страху серед широких верств населення; незаконність дій; політичні цілі здійснення терористичних актів. Існує взаємозв'язок між внутрішнім та міжнародним **Т.**, що, зокрема, підтверджується взаємодією різних внутрішньодержавних та міжнародних терористичних організацій. Це явище отримало назву "інтернаціоналізації" **Т.** Прикладом є взаємодія баскської ЕТА з ірландською ІРА, а російське керівництво неодноразово наголошувало на причетності міжнародної терористичної організації Аль-Кайда до терактів на території Російської Федерації, здійснених чеченськими терористами. Така взаємодія зазвичай виражається в поставках озброєння, підготовці терористів, фінансовій, інформаційній та організаційній допомозі. Важливою особливістю **Т.** є й те, що його жертвами можуть стати громадяни будь-якої країни світу, які з тих чи інших причин опинились на території держави, в межах якої відбувається збройний конфлікт. Прикладом такого варіанта розвитку подій є один із наймасштабніших терактів сучасності, який відбувся 23-26 жовтня 2002 р. в Москві, коли чеченськими терористами був захоплений Театральний центр на Дубровці. В резуль-

таті штурму театрального комплексу загинуло 128 заручників. Серед постраждалих були й українські громадяни. Деструктивні наслідки **Т.** не обмежуються лише політичною сферою, а й поширюються на економічну. Особливо негативно діяльність терористів впливає на розвиток туризму, транспортних та енергетичних комунікацій.

Сучасний **Т.** нерозривно пов'язаний зі ЗМІ, які є основним каналом передачі вимог терористів й поширення інформації про масштаби і наслідки терактів. Завдяки цьому терористи можуть справляти вплив на формування громадської думки щодо цілей їх діяльності. Це надає їм додаткові можливості тиску на владні структури. Підтвердженням цього є велика увага, яку приділяють ЗМІ України та інших країн світу фактам здійснення терористичних актів у різних конфліктах сучасності.

У боротьбі з **Т.** можна виокремити жорстку (відмова від будь-яких переговорів з терористами, орієнтація на проведення антитерористичних операцій силами підрозділів сектору безпеки) та м'яку (ведення переговорів з терористичними угрупованнями, повне або часткове задоволення їх вимог) стратегії антитерористичної діяльності.

Найбільш відомими терористичними організаціями другої половини ХХ – початку ХХІ ст. стали: Аль-Каїда, ІРА, ЕТА, Аум Сінрікьо, Хізбалла, Тигри визволення Таміл-Ілама, Джемаа Ісламія, Бригади мучеників аль-Акси, Народний Фронт Визволення Палестини, Червоні Бригади.

Літ.: Закон України про боротьбу з тероризмом // Відом. Верховної Ради України. – 2003. – № 25; Ліпкан В. А. Боротьба з тероризмом / В. А. Ліпкан, Д. Й. Никифорчук, М. М. Руденко. – К. : Знання України, 2002; Хоффман Б. Тероризм – взгляд изнутри / Б. Хоффман. – М. : Ультра. Культура, 2003; *Encyclopedia of United States national security* / Richard J. Samuels, general editor. – London, New Delhi: Sage Publications, 2006; *Kempin T. Ready for Peace? The Implementation of the Good Friday Agreement in Northern Ireland 1998 – 2002* / T. Kempin. – Zürich : ETH, 2003.

Дацюк А.В.

ТЕРОРИЗМ ІНФОРМАЦІЙНИЙ (англ. information terrorism) – різновид тероризму, який здійснюється з використанням інформаційних технологій задля насильницького пропагандистського впливу на особу, суспільство і державу та маніпулювання сус-

пільною свідомістю. **T.i.** здійснюється переважно у сфері боротьби ідей та ідеологій, що охоплює політичні, філософські, правові, естетичні, релігійні та інші погляди.

T.i. спрямований проти панівного ладу в окремій країні, а отже, і проти державного апарату країни як особливої загальнонаціональної суспільно-регулятивної установи.

Цілі **T.i.** збігаються з цілями і мотивами здійснення усіх видів терористичних дій, а саме: послаблення і розхитування конституційного ладу, порушення суспільної і державної безпеки, справляння тиску на органи влади, змушування їх до прийняття вигідних для терористів рішень, дестабілізація суспільно-політичної обстановки шляхом залякування населення або посягання на особисту безпеку державного або громадського діяча, ускладнення міжнародних відносин, провокування воєнного конфлікту.

T.i. породжує у громадян жах, непевність, недовіру до влади, дестабілізує і провокує владу на прийняття неадекватних заходів. Подальше функціонування суспільства відбувається в психологічній атмосфері пригніченості, напруженості, у громадян створюється враження про бездіяльність правоохоронних органів і особисту незахищеність. Населення відчуває небезпеку, порушується нормальний ритм життєдіяльності організацій, установ, підприємств. Останнє призводить до погіршення ситуації в економіці, політиці, соціальній сфері.

Становлення **T.i.** як самостійного соціального явища пов'язано з появою і розвитком у другій половині ХХ ст. глобальної мережі інформаційно-комунікативних технологій, уразливість і ефект від найменших збоїв у функціонуванні яких, робить їх головним об'єктом терористичних акцій.

Розвиток тероризму в умовах формування інформаційного суспільства, зростання ролі інформаційно-комунікативних технологій, а також проблеми екстремізму та тероризму в контексті загальноцивілізаційних процесів, досліджують такі вчені: Д.Белл, Ж.Бодрійар, Е.Гіденс, М.Кастельс, Дж.Лалл, К.Поппер, Е.Тоффлер, Ф.Фукуяма, С.Гантінгтон та ін. Серед вітчизняних авторів, які досліджують інформаційні процеси в умовах глобалізації, слід назвати О.Зернецьку, О.Гриценко, В.Іванова, Є.Макаренко, М.Ожевана, Т.Петрива, Г.Почепцова, В.Шкляра, А.Чічанівського та ін.

T.i. розподіляється на *інформаційно-психологічний тероризм* (контроль над ЗМІ з метою поширення дезінформації, чуток, демонстрації могутності терористичних організацій) та *інформаційно-технічний тероризм* (завдання збитків окремим елементам і всьому інформаційному середовищу супротивника в цілому: руйнування елементної бази, активне придушення ліній зв'язку, штучне перезавантаження вузлів комунікації й т.ін.).

На відміну від інформаційних війн, терористичні акти одноразові і мають знищувальну силу. Частіше в таких випадках інформаційні терористи намагаються якомога швидше досягти потрібної мети і зчинити побільше галасу. Засоби здійснення **T.i.** можуть бути надзвичайно різноманітними і містити всі види сучасної інформаційної зброї. При цьому за результативністю інформаційна зброя порівнюється зі зброєю масового ураження. Так, за даними Міжнародного Інституту Антитерористичної Політики (International Policy Institute for Counter-Terrorism), терористи вже використовують такі види "кіберзброї", як комп'ютерні віруси, "хробаки", "троянські коні", "логічні бомби" та інші засоби хакерського софту. Однак на сьогодні найбільш популярним і помітним видом **T.i.** є зламування сайтів і розміщення на них гасел і закликів політичного та релігійного характеру.

Інформаційна атака на інформаційні та обчислювальні системи, апаратуру передачі даних, інші складові інформаційної інфраструктури, що здійснюється терористичними угрупованнями або окремими особами, є основною формою **T.i.** Така атака дає змогу проникати у систему, перехоплювати управління або пригнічувати засоби інформаційного обміну в мережі, справляти інші деструктивні впливи.

Від комп'ютерних злочинів **T.i.** відрізняється, насамперед, своїми цілями, що властиві тероризму в цілому, його дії завжди мають публічний характер і спрямовані на вплив відносно окремих осіб, суспільства чи влади, а від традиційного тероризму (політики залякування, пригнічення супротивників, проведенням актів насильства) – засобами здійснення, а також своєю анонімністю та знеособленістю.

T.i. оголошує цілу низку серйозних викликів громадськості. По-перше, через їх внутрішній характер комп'ютерні атаки

практично неможливо прогнозувати або прослідкувати в реальному часі. Тому атака може початися у будь-який час, у країні або за кордоном, і стояти за нею можуть молодики, які прагнуть гострих відчуттів, вороже налаштовані країни, шпигуни, терористи та інші злочинці. По-друге, через складність та суперечливість законодавства, що діє у всьому світі, збирання доказів за таких обставин, коли могли бути використані Інтернет або інші електронні засоби, а також переслідування згідно із законом, пошук, затримання і видача окремих осіб видаються проблематичними. Ці проблеми актуалізують необхідність осмислення та вироблення нових міжнародно-правових механізмів боротьби з **Т.і.**

У зв'язку з цим Генеральна Асамблея ООН прийняла в грудні 1998 р. резолюцію 53/70 про кіберзлочинність, яка закликає держави-члени інформувати Генерального секретаря ООН про свої погляди і оцінки щодо проблем інформаційної безпеки, визначення основних понять, пов'язаних з інформаційною безпекою і розвитком міжнародних принципів, що поліпшують глобальний інформаційний простір і телекомунікації і що допомагають боротися з **Т.і.** і кіберзлочинністю.

Україна потребує створення адекватної системи кібербезпеки та подолання правової і термінологічної невизначеності з цього питання у вітчизняному законодавстві.

У нормативних актах України поняття **Т.і.** не знайшло закріплення і роз'яснення. Наприклад, ст. 7 Закону України "Про основи національної безпеки України" трактує терміни "комп'ютерний тероризм" як "одну з реальних і потенційних загроз національної безпеки України", а ст. 1 Закону України "Про боротьбу з тероризмом" роз'яснює поняття "технологічний тероризм" як злочин, вчинений з терористичною метою, у тому числі із застосуванням засобів електромагнітної дії, комп'ютерних систем і комунікаційних мереж, включаючи захоплення, виведення з ладу і руйнування потенційно небезпечних об'єктів, що прямо чи опосередковано створили або загрожують виникненням небезпеки, надзвичайної ситуації внаслідок цих дій і становлять загрозу для персоналу, населення і навколишнього середовища; створюють умови для аварій та катастроф техногенного характеру.

У "Стратегії національної безпеки України" (від 12 лютого 2007 р.) зазначається, що Україна має "розробляти та впроваджувати національні стандарти і технічні регламенти застосування інформаційно-комунікаційних технологій, гармонізованих з відповідними європейськими стандартами, у тому числі згідно з вимогами ратифікованої Верховною Радою України в 2005 р. "Конвенції про кіберзлочинність". Але згадана Конвенція більше зосереджена на прогидії карним діям (шахрайство, підробка, поширення дитячої порнографії, порушення авторських прав тощо) із використанням комп'ютерної техніки та різноманітних мереж. У ній відсутнє визначення терміна "кіберзлочинність".

Більше уваги кібербезпеці та питанням, пов'язаним з нею, приділено у "Доктрині інформаційної безпеки України", у якій згадуються "комп'ютерний тероризм", "кібератаки", однак відсутні пояснення цих термінів у преамбулі. В Законі України "Про основи національної безпеки" трапляється лише поняття "комп'ютерний тероризм" та "комп'ютерна злочинність" (також без пояснень).

Відсутність єдиного визначення поняття "інформаційний тероризм", "кібертероризм" у вітчизняному законодавстві пов'язане з тим, що дуже складно відокремити **Т.і.** від акцій інформаційної війни та інформаційної зброї, від злочинів у сфері комп'ютерної інформації. Важко також виявити специфіку цієї форми тероризму. Так, психологічний і економічний аспекти **Т.і.** тісно пов'язані, тому неможливо однозначно встановити, який з них має більше значення.

Для України з приєднанням до глобального інформаційного простору **Т.і.** стає потенційною загрозою у зв'язку з наявністю на її території об'єктів підвищеної небезпеки, пошкодження яких може призвести до катастрофічних наслідків. Основою забезпечення боротьби з **Т.і.** є створення ефективної системи заходів щодо запобігання, виявлення та протидії такому виду діяльності.

В Указі Президента України № 1119/2010 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 листопада 2010 р. "Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році" вказується на необхідність створення єдиної загальнодержавної системи протидії кіберзлочинності та дається доручення Кабінету Міністрів України розробити спільно з Службою безпеки

України й затвердити перелік об'єктів, що мають важливе значення для забезпечення національної безпеки і оборони України та потребують першочергового захисту від кібернетичних атак.

Україна також здійснює міжнародну співпрацю з питань боротьби з **Т.і.** В Апараті РНБО України проводиться координаційна робота в межах діяльності Робочої підгрупи Спільної робочої групи Україна–НАТО високого рівня з питань кібернетичного захисту. Ця група створена в межах Спільної робочої групи з питань воєнної реформи.

Літ.: *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України : Указ Президента України № 1119/2010 від 17 листоп. 2010 року “Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році”*; *Цыганов В.* Медиа-терроризм: Терроризм и средства массовой информации / В. Цыганов. – К. : Ника-Центр, 2004.

Марутян Р.Р.

ТЕРОРИЗМ МІЖНАРОДНИЙ – скоєння, організація, сприяння здійсненню, фінансуванню чи заохоченню агентами або представниками однієї держави (недержавної / міждержавної екстремістської організації) актів проти іншої держави або спонукання їх до здійснення таких актів, які спрямовані проти осіб або власності і які за своїм характером мають на меті породження жаху в державних діячів, груп осіб або в населення взагалі, досягнення певних політичних (економічних) результатів.

Активна інтернаціоналізація **Т.м.** розпочалася у 1960–70-ті рр. ХХ ст. Це зумовили такі чинники: послаблення ролі та функцій держав у міжнародних та внутрішніх процесах, втрата (повна або часткова) монополії на насильство, зумовлені потужною глобалізацією; процеси інтернаціоналізації товарів, послуг, робочої сили, капіталу, структурна перебудова політичних і соціально-економічних систем країн, що розвиваються, зміна їх місця в системі міжнародних відносин, інтенсифікація обміну ідеями та інформацією, що призвело до вивільнення нагромадженого потенціалу соціальної енергії у країнах світової периферії з подальшим утворенням національно-визвольних рухів, у тому числі терористичного спрямування; розширення масштабів та посилення інтенсивності політичної й економічної діяльності транснаціональних компаній (ТНК), що в окре-

мих випадках спричинило організацію терористичних груп, які, крім іншого, спеціалізувалися на обслуговуванні інтересів монополій; гостра реакція окремих країн, груп та сегментів населення країн, що розвиваються, на масштабну вестернізацію культури, штучне нав'язування їм західних цінностей і стандартів життя у найширшому розумінні цього слова тощо.

Досить непросто встановити точні ознаки дефініції **Т.м.**, прогиставляючи їх ознакам, властивим регіональному тероризму. При порівняльному аналізі форм тероризму і їх впливів на більш вузьке, так зване місцеве (внутрішнє) середовище і на зовнішнє (міждержавне або глобальне), на характер взаємозв'язків і взаємодій, що існують у межах міжнародного співтовариства держав, можна дійти висновку, що деякі атрибути регіонального тероризму є водночас і атрибутами **Т.м.**

Отже, можна констатувати, що не існує абсолютно “чистої” форми **Т.м.**, оскільки в межах співтовариства держав існують розгалужені і складні взаємозв'язки, які в умовах глобалізації утворюють строкату мережу, інакше кажучи, міжнародну політичну сцену, де проявляються їх внутрішні – дво- або багатосторонні проблеми. Слід також зазначити, що для деяких країн підтримка тероризму стає інструментом для реалізації частини їх зовнішньополітичної програми або ж навіть забезпечення існування політичного режиму.

Класичним прикладом цього стала всебічна підтримка у 1980-х рр. адміністрацією Президента США Р.Рейгана Аль-Каїди у боротьбі з радянською присутністю в Афганістані. Проблемність щодо дефініції **Т.м.** можна продемонструвати і на прикладі розвитку конфліктних відносин між Іраком та Іраном, що призвело до кривавої війни 1980–1988 рр., де загинули мільйони людей. Під час взаємної конфронтації обидві країни підтримували на території противника групи і рухи, які послаблювали існуючий політичний режим.

Руйнування Світового торговельного центру та частини будівель Пентагону 11 вересня 2001 р. унаслідок використання самогубцями комерційних літаків, що призвело до загибелі близько 3 тис. осіб, виявилось найбільш масштабною та жахливою в історії людства атакою терористів. До цього найбільш катастрофічна операція терористів

була пов'язана з 380 людськими жертвами. Країни-члени НАТО були змушені вперше за час існування Північноатлантичного альянсу застосувати ст. 5 Договору, а ісламський екстремізм посів перше місце серед усіх різноманітних форм **Т.м.**

Велике значення при цьому мало те, що А.аль-Завахірі (один з лідерів Аль-Каїди) раціонально обгрунтував необхідність атаки “далекого ворога” (США, Ізраїль, інші немусульманські держави) першими. На думку багатьох фахівців, стратегія ініціації атаки далекого ворога на тлі стратегії нападу на близького ворога, яку сповідували Х. аль Банна, С.К'ютб, А.Аззам, М.Фарай, видавалася революційною.

Переваги цієї концепції полягають ось у чому: ефективнішою стає уніфікація та концентрація міжнародної підтримки мусульман; з'явилася можливість надавати притулок членам екстремістських організацій у державах, що прямо або опосередковано їх підтримують; перед мусульманським світом легше видавати себе за принципових захисників ісламу та релігійних обов'язків; розширюються можливості атаки джерел існування “злочинних режимів”; контрзаходи з боку національних сил безпеки стають більш обмеженими та менш ефективними.

Сьогодні завдання боротьби з тероризмом, насамперед **Т.м.**, стало одним з найважливіших завдань міжнародних організацій, військово-політичних блоків, провідних країн світу, що знаходять відображення в їх концептуальних документах стосовно міжнародної, регіональної та національної безпеки.

У науці з'явився окремий напрям – терологія, що досліджує причини, рушійні сили, соціальну та ідеологічну базу терористичних рухів, основні тенденції та модифікації форм тероризму. Так, сутнісні основні інструменти соціальної науки і побудова теорії соціальних і терористичних зв'язків розглядаються в працях С.Боргатті, К.Карлей, Д.Крекхарда, Дж.Ремінга, (Stephen Borgatti, Kathleen Carley, David Krackhardt, Jeffrey Reminga). Приховані соціальні зв'язки аналізують А.Басу, В.Кребс, А.Педахзур, А.Перліджер (Aparna Basu, Valdis Krebs, Ami Pedahzur, Arie Perliger). Структурні і соціологічні характеристики терористичних соціальних мереж та механізми їх взаємодії досліджують Д.Джоунс, Ш.Мішал, М.Сміт

(David Jones, Shaul Mishal, Michael Smith). Спроби побудови нових концепцій антитерористичної діяльності трапляються у розвідках М.Сейджмена та Б.Хоффмана (Marc Sageman, Bruce Hoffman).

На пострадянському просторі тероризм, у тому числі **Т.м.**, досліджують Ю.Антонян, Д.Архієрейський, О.Бажан, Т.Бикова, В.Бруз, В.Ємельянов, С.Єфіров, Є.Кожушко, В.Комісаров, Я.Кондратьєв, В.Крутов, В.Ліпкан, І.Міхєєв, Д.Никифорчук, М.Руденко, Ф.Рудич, М.Требін, О.Хлобустов, А.Яцько та ін.

Літ.: *Закон України про основи національної безпеки України; Закон України про боротьбу з тероризмом; Стратегія національної безпеки Російської Федерації до 2020 г. от 12 мая 2009 г.; Ситник Г. П.* Національна безпека України : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – Хмельницький ; К. : Кондор, 2007; *Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation adopted by Heads of State and Government in Lisbon, 19 November 2010; National Security Strategy of USA, May 2010; The National Security Strategy of the United Kingdom. A Strong Britain in an Age of Uncertainty, October 2010.*

Мандрагеля В.А.

ТИХООКЕАНСЬКА СПІЛЬНОТА (англ. Pacific Community) до 1997 р. мала назву Комісія для країн Південної частини Тихого океану (англ. South Pacific Commission, SPC) створена в 1947 р. з метою узгодження позицій країн-учасниць з політичних та економічних питань, сприяння покращенню економічних, екологічних, соціальних і культурних умов розвитку регіону, співпраці з іншими регіональними та міжнародними організаціями. До складу членів, яких налічується 26, входять Тихоокеанські країни, а також країни, яким раніше належали острови цього регіона. Членами **Т.С.** є: Австралія, Вануату, Північне Самоа, Гуам, Західне Самоа, Кірибаті, Острови Кука, Маршаллові острови, Науру, Нова Зеландія, Нова Каледонія, Ніуе, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Піткертн, Північні Маріїнські острови, США, Сполучені Штати Мікронезії, Соломонові острови, Токелау, Тонга, Тувалу, Уолліс і Футуна, Фіджі, Франція, Французька Полінезія.

В основу діяльності **Т.С.** покладено виконання заходів і проектів, визнаних країнами-членами пріоритетними і включеними у відповідні програми: із сільського господар-

ства – захист рослинних ресурсів, тваринництво, боротьба з хворобами тварин; з рибальства – прибережне рибальство; рибальство у відкритому морі; розвитку сільських районів; надання технічної допомоги, а також з охорони здоров'я, культури та ін.

Т.С. покликана розробляти засоби і методи, що полегшують рух товарів, технологій і людей між країнами регіону.

Основним керівним органом **Т.С.** є Конференція, яка збирається раз на два роки. Кожна країна має один голос, і рішення зазвичай приймаються консенсусом. Наступним колегіальним органом є Комітет представників урядів та адміністрацій (англ. *Committee of Representatives of Governments and Administrations, CRGA*), що проводить щорічні зустрічі в роки, коли не збирається Конференція. Для забезпечення поточної діяльності **Т.С.** функціонує Секретаріат.

Літ.: *Офіційний сайт Т.С.* – Режим доступу : <http://www.spc.int>

Стрельцов В.Ю.

ТРАНС'ЄВРОПЕЙСЬКА ПРОГРАМА МОБІЛЬНОСТІ ДЛЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ СПІВПРАЦІ (TEMPUS – Trans-European Mobility Program for University Studies /ПРОГРАМА ТЕМПУС) – освітня програма ЄС, яка підтримує модернізацію системи вищої освіти і сприяє налагодженню та зміцненню співпраці у сфері вищої освіти між державами-членами ЄС та країнами-партнерами. Учасниками цієї програми зовнішньої допомоги ЄС можуть бути університети, науково-дослідні установи, організації громадянського суспільства з 27 держав-членів ЄС, 16 країн-сусідів, Російської Федерації, п'яти республік Центральної Азії, шести країн Західних Балкан, а також з Туреччини, Ісландії, Ліхтенштейну, Норвегії та Швейцарії.

Програма **ТЕМПУС**, заснована в 1990 р., пройшла кілька етапів у своєму розвитку; сьогодні реалізується четвертий етап програми (**ТЕМПУС IV**), розрахований на 2007–2013 рр. Сучасний етап є складовою загальних стратегій ЄС та в цій ролі зорієнтований на досягнення цілей Лісабонської стратегії і Болонського процесу (цілі Лісабонської стратегії стисло сформульовані у гаслі “зростання і робочі місця”; метою Болонського процесу є створення Єдиного європейського простору вищої освіти), а також

відповідає основним завданням освітньої програми ЄС “Навчання впродовж життя” (*Lifelong Learning*).

У програмі **ТЕМПУС IV** визначено три основних напрями реформування: оновлення змісту навчальних програм; удосконалення процесів управління та врядування у системі вищої освіти; посилення зв'язків між освітою та суспільством (громадянським суспільством, ринком праці тощо).

У межах цих напрямів установлено теми, які країни-партнери вибирають як пріоритетні напрями реформування власних систем вищої освіти. Програма Темпус практикує підхід “знизу – вгору”, надаючи можливість країнам-партнерам вибирати для себе пріоритетні напрями реформ та заохочуючи членів консорціуму проявляти ініціативу, шукати новітніх підходів, створювати нові освітні продукти і послуги.

Програма **ТЕМПУС** реалізується через спільні проекти, які ініціюються, розробляються та реалізуються в партнерстві, за ініціативи та участі університетів і науково-дослідних інститутів, міністерств чи незалежних агенцій із забезпечення якості освіти, студентських спілок, асоціацій ректорів, викладачів, роботодавців з держав-членів ЄС та країн-партнерів. Партнерство між університетами має форму консорціуму, кількість членів якого необмежена.

У рамках програми **ТЕМПУС IV** здійснюються два основних типи проектів: спільні проекти, що базуються на багатосторонньому партнерстві між вищими навчальними закладами ЄС та країн-партнерів; структурні заходи, спрямовані на реформування окремих вищих навчальних закладів та системи вищої освіти в цілому з метою підвищення їх якості та наближення до європейських стандартів.

Проекти можуть залучати до співробітництва одну країну-партнера (тільки Україну або Молдову, або Туніс) чи кілька країн-партнерів, об'єднаних в одному багатонаціональному проекті (наприклад Україну, Молдову, Грузію і Вірменію). Для всіх типів проектів мінімальна кількість учасників консорціуму від держав-членів ЄС – три.

Україна приєдналася до програми **ТЕМПУС** у 1993 р. На той період програма **ТЕМПУС** була спрямована на удосконалення управління закладами освіти, оновлення або розробку нових навчальних програм та підвищен-

ня кваліфікації викладачів, особливо з таких дисциплін, як економіка, іноземні мови, суспільні науки, європейські студії та право. Хоча пріоритети програми **ТЕМПУС** постійно змінювалися, вищі навчальні заклади України завжди були її активними учасниками. Українські університети продемонстрували відданість реформам та стійкий інтерес до розвитку освітньої галузі, запровадження новітніх підходів в освіті.

На третьому етапі програми **ТЕМПУС** (2000–2006) відбувся перехід до нових пріоритетів та нової предметної сфери. Участь України у програмі **ТЕМПУС** III узгоджувалася з намаганням увійти до Європейського простору вищої освіти та приєднанням до Болонського процесу, що, відповідно, позначалося на проектах. Починаючи з 2000 р., до проектів **ТЕМПУС**, крім університетів, долучаються інші партнери: підприємства, неурядові організації, органи влади. Таким чином, учасниками проектів **ТЕМПУС** в Україні стають Секретаріат Кабінету Міністрів, Міністерства освіти і науки, охорони довкілля, аграрної політики, обласні державні адміністрації та муніципалітети, спілки промисловців та слухацькі ради, аграрні підприємства, порти та науково-дослідні центри. Щодо дисциплін, то до пріоритетних напрямів, крім економіки та бізнес-менеджменту, було включено сільське господарство, інформаційно-комунікативні технології та екологію.

Унаслідок реалізації проектів **ТЕМПУС** в Україні були розроблені нові навчальні курси та програми, що відповідають сучасним потребам ринку праці. Викладачі університетів підтверджують, що кооперація з європейськими колегами дає можливість набутти нових знань, запровадити нові методи викладання та оцінювання, що, зрештою, підвищує конкурс в університетах, які були або є учасниками програми **ТЕМПУС**. Проекти **ТЕМПУС** здійснюються майже в усіх регіонах України.

Програма **ТЕМПУС** сприяє інтернаціоналізації університетів, створенню тривалого партнерства між українськими та європейськими вищими навчальними закладами, яке не припиняється й після завершення проекту, започаткуванню нових дослідницьких проектів або проектів з обміну. У багатьох випадках програма дає змогу налагодити діалог між вищими навчальними закладами та

Міністерством освіти або його регіональними підрозділами, між науково-педагогічним складом та адміністрацією закладу, між роботодавцями, викладачами та студентами.

Останнім часом пріоритети та напрями реалізації програми **ТЕМПУС** в Україні безпосередньо пов'язані з розвитком Болонського процесу. Українські університети, що успішно впроваджують реформи згідно з Болонськими положеннями, пов'язують свій прогрес з участю у проектах програми **ТЕМПУС**.

У рамках програми **ТЕМПУС** I, II, III з 1993 по 2006 р. в Україні було реалізовано близько 300 проектів **ТЕМПУС** із загальним бюджетом 53,6 млн євро. Сьогодні в Україні реалізується 29 проектів **ТЕМПУС**; учасниками консорціумів є понад 60 вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ. Бюджет одного проекту у середньому становить 900 тис. – 1 млн 200 тис. євро, який розподіляється між усіма партнерами залежно від навантаження кожного партнера та відповідно до домовленостей між партнерами консорціуму.

До квітня 2009 р. програма **ТЕМПУС** здійснювалася Європейською Комісією, її Генеральним Директоратом з питань освіти та культури; тепер відповідальність за програму перейшла до Виконавчого агентства з питань освіти, аудіовізуальних засобів та культури (The Education, Audiovisual and Culture Agency Executive Agency). В Україні програма **ТЕМПУС** реалізується за підтримки Національного Темпус-офіса.

Літ.: *Офіційний* веб-сайт Національного Темпус-офіса в Україні. – Режим доступу : www.tempus.org.ua; *Офіційний* веб-сайт Виконавчого агентства ЄС з питань освіти, аудіовізуальних засобів та культури. – Режим доступу : <http://eacea.ec.europa.eu>

Шутикова С.П.

ТРАНС'ЄВРОПЕЙСЬКІ МЕРЕЖІ (Trans-European Networks, TEN) – концепція, яка виникла наприкінці 1980-х рр. у зв'язку з програмою єдиного ринку. Щоб забезпечити функціонування внутрішнього ринку та свободу пересування товарів, капіталів, людей і послуг, потрібні добре розвинені національні й регіональні транспортні й комунікаційні мережі, пов'язані між собою сучасною та ефективною інфраструктурою. Транс'європейські мережі (**Т.є.м.**) охоплюють три сфери: *Транс'європейські транс-*

портні мережі (TEN-T) – транспортні мережі, автомобільні та комбіновані перевезення, водні шляхи та морські порти, швидкісна європейська залізниця. До цієї самої категорії відносять інформаційні системи керування транспортом, наприклад нову супутникову систему визначення географічного положення “Галілео”; *Транс’Європейські енергетичні мережі* (TEN-E або TEN-Energy) *TEN-E* – енергетичні ТЕМ: електрогазопостачання. Головною метою в цій галузі є створення єдиного енергетичного ринку та безпека постачання; *Транс’європейські телекомунікаційні мережі* (Eten) – телекомунікаційні ТЕМ: сприяють поширенню електронних послуг на базі телекомунікаційних мереж.

Можливість створення **Т.є.м.** тісно пов’язана з регіональною політикою. Мета їх заснування полягає в наданні можливості іншим формам організації суспільного життя, ніж національна держава, повністю збагнути дух внутрішнього ринку. Загальновізнано, що інтеграція національних ринків шляхом створення внутрішнього ринку може дати бажані економічні та соціальні переваги лише за умови надання підприємцям та іншим особам, які беруть участь в економічних процесах, можливості використовувати у сферах транспорту, телекомунікації та енергетики **Т.є.м.**

Соціальні та економічні переваги, які можна буде отримати за допомогою таких **Т.є.м.**, видаються дуже значними. Вони дають змогу ЄС запроваджувати всебічні програми, спрямовані на вдосконалення транспортних, комунікаційних та енергетичних мереж, таким чином доповнюючи різноманітні напрями політики, які вже є предметом перегляду різними структурними фондами. Серед намірів представників цих політичних напрямів – підтримка інших ініціатив, які передбачають поліпшення конкуренції в ЄС за допомогою полегшення розвитку стратегічно важливих мереж та надання гарантій, що ці мережі не наражатимуться ні на які перешкоди, а це може призвести до зайвих витрат у галузі промисловості.

Створення таких мереж уможливило найбільш корисне використання різних правових документів, які регулюють діяльність внутрішнього ринку. Однак варто зазначити, що ці мережі розвиваються в протилеж-

ному від повної лібералізації напрямі, оскільки ґрунтуються на принципах співробітництва, узгодження і стандартизації. Але було б помилкою вважати, що їх метою є збільшення державних витрат, спрямованих на компенсування тимчасового зменшення витрат приватного сектору. Хоча **Т.є.м.** спричиняють збільшення державних витрат і тому приводять до підвищення попиту в економіці внаслідок широкомасштабності й довгостроковості проектів, нетривалий ефект щодо стримування спаду ділової активності в економіці надто обмежений.

Через те, що ці мережі можуть мати суттєве значення для внутрішнього ринку, автори Договору про Європейську спільноту (ДЄСП) вирішили створити правову основу для заснування таких мереж. Принциповою метою було надання громадянам, фізичним і юридичним особам, які займаються підприємницькою діяльністю, та регіональним і місцевим державним органам можливості використовувати переваги таких мереж. Зокрема, враховувалась потреба налагодити зв’язок таких територій, як острови та периферійні райони, з географічним центром Європейського Союзу. Відповідно до Договору було введено новий Розділ ХУ (ст. 154-156) про **Т.є.м.**

Для створення цих мереж згідно зі ст. 154 Договору Спільнота: розробляє низку настанов, що охоплюють цілі, пріоритети та головні напрями заходів, окреслені у сфері **Т.є.м.**; ці настанови визначають проекти спільного інтересу; вживає будь-яких заходів, що можуть виявитися потрібними, щоб забезпечити взаємодію мереж, зокрема у сфері технічного стандартизування; може підтримувати проекти спільного інтересу, що підтримують держави-члени та визначені в рамках настанов, зазначених в абзаці першому, зокрема через аналіз здійсненності, надавання гарантій позик чи відсоткових субсидій.

Спільнота також може сприяти фінансуванню окремих проектів держав-членів у сфері транспортної інфраструктури через Фонд згуртування, заснований на підставі ст. 161. Ці вимоги, на які вище робиться посилання, Рада повинна приймати, застосовуючи процедуру погодження або накладання вето, після проведення відповідних консультацій з Економічним та соціальним комітетом. Інші заходи, вказані в ст. 155, мають вжива-

тися з використанням зазначеної процедури після проведення консультацій як з Економічним та соціальним комітетом, так і з Комітетом регіонів (ст. 251 ДЄп).

Слід також додати, що інституції Європейського Союзу можуть приймати рішення про співпрацю з третіми країнами у просуванні проектів, які становлять спільний інтерес та забезпечують взаємодію мереж (ст. 155).

Транс'європейські транспортні мережі (TEN-T) включають інфраструктуру (дороги, залізниці, водні шляхи, порти, аеропорти, навігаційні засоби, інтермодальні вантажні термінали та нафтопродуктопроводи), а також послуги, необхідні для роботи цих інфраструктур. Цілі: забезпечити мобільність людей і товарів; запропонувати користувачам високу якість інфраструктури; залучити всі види транспорту; дати змогу оптимально використовувати існуючий потенціал; забезпечити можливість взаємодії всіх компонентів, покриття всієї території Європейського Союзу, забезпечити можливість для його розширення за рахунок держав-членів Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), країни Центральної та Східної Європи і країн Середземномор'я. Пріоритетні заходи стосуються: завершення об'єднання, необхідні для полегшення перевезення; оптимізації ефективності існуючої інфраструктури; досягнення сумісності мережевих компонентів; інтеграція екологічних аспектів у мережі.

TEN-E. Взаємозв'язок, взаємодія і розвиток **Т.є.м.** для транспортування електроенергії та газу мають важливе значення для *ефективного функціонування внутрішнього енергетичного ринку*, зокрема, і на внутрішньому ринку в цілому. Користувачі повинні мати доступ до більш високої якості послуг і більш широкий вибір, як у результаті диверсифікації джерел енергії, за більш конкурентоспроможними цінами. Більш тісний зв'язок має бути створений між національними ринками та ЄС у цілому. Маючи це на увазі, нові держави-члени сьогодні повністю включені до спільноти TEN-E керівних принципів. Вони також відіграють важливу роль у забезпеченні безпеки та диверсифікації поставок. Взаємодія з енергетичними мережами третіх країн (країн-кандидатів та інших країн в Європі, в Середземномор'ї, басейні Чорного та Каспійського морів, на Близькому Сході та в регіоні Перської затоки) є істотною.

Доступ до TEN-E також дає змогу зменшити ізоляцію менш сприятливих регіонів, які не мають виходу до моря, що сприяє зміцненню територіальної єдності в Європейському Союзі.

TEN-E також сприяє сталому розвитку, зокрема шляхом запровадження відновлюваної енергетики та використанню більш ефективних технологій, що дає змогу знизити втрати та екологічні ризики, пов'язані з транспортуванням і передачею енергії.

Літ.: *Мусис Ніколас*. Все про спільні політики Європейського Союзу : пер. з англ. / Ніколас Мусис. – К. : К.І.С., 2005; *Кернз В.* Вступ до права Європейського Союзу : навч. посіб. / В. Кернз. – К. : Знання, 2002; *TEN-T Executive Agency – Biennial Report 2008-2010 Luxembourg: Publications Office of the European Union 2010; Trans-European transport network- TNT T priority axes and projects 2005 : European Commission Printed in Belgium 2005.*

Овчар О.М.

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА КОРПОРАЦІЯ

(ТНК) (англ. Transnational Corporation, TNC) – різновид корпорацій, що переросли національні межі і здійснюють свою діяльність на світовому ринку через свої закордонні філіали та дочірні структури. **ТНК** – це, як правило, національні компанії із зарубіжними активами, тобто національні за капіталом і контролем, але міжнародні за сферою своєї діяльності. Їх доцільно відрізнити від міжнаціональних корпорацій (англ. Multinational Corporation, MNC), які утворюються в результаті злиття капіталу різного національного походження. Характерною особливістю **ТНК** є виробнича спрямованість їх господарської діяльності, вони виступають переважно у формі міжнародних трестів і концернів, які створюють розгалужену мережу підконтрольних зарубіжних підприємств.

Перші **ТНК** виникли наприкінці XIX – на початку XX ст., а термін “транснаціональна корпорація” уперше використано під час підготовки Кодексу поведінки **ТНК** 1974 р., що розробляли органи ООН – Міжурядова комісія ООН з транснаціональних корпорацій (функціонувала до 1994 р.) та Інформаційно-дослідницький центр з **ТНК**. Як **ТНК** визнавалась група компаній з різною національною належністю, економічно єдиних, зі зв'язком через акції, укладення договору або через управлінський контроль.

Нині експерти ООН визначають **ТНК** за сукупністю кількісних та якісних ознак діяльності. Основними кількісними ознаками **ТНК** визнаються: перевищення річного обсягу продажів більше ніж 100 млн дол. США; наявність філій більше ніж у шести країнах; наявність певного рівня продажу товарів за межами держави походження компанії (як правило, у цьому разі звертається увага на те, що: 1/5-1/3 всього обсягу обороту компанії припадає на зовнішні операції, тобто реалізується поза межами країни базування; частка зарубіжних активів становить 25-30% у загальній вартості всіх активів компанії). Ці ознаки поєднуються з якісними ознаками: наявністю головної компанії; наявністю особливих фінансово-економічних зв'язків; контролем головної корпорації над діяльністю інших підприємств **ТНК**.

ТНК є основними структурними елементами сучасної світової економіки, рушійними силами її подальшої глобалізації. За даними ООН, нині у світі існує більш як 65 тис. **ТНК**, що контролюють понад 850 тис. афілійованих зарубіжних компаній по всьому світу. При цьому на території промислово розвинутих держав розміщується понад 80% материнських компаній і близько 33% афілійованих, у країнах, що розвиваються, – відповідно 19,5 і майже 50%, у колишніх соціалістичних державах – приблизно 0,5 і 17%. Ядро сучасної світогосподарської системи становлять 500 **ТНК**, що мають практично необмежену економічну владу. Економічна потужність великих **ТНК** порівнянна з ВВП середніх держав, їх ринкова капіталізація перевищує 500 млрд дол., а щорічні обсяги продажів становлять 150–200 млрд дол.

Сьогодні **ТНК** контролюють понад 50% світового промислового виробництва, 67% міжнародної торгівлі, більш як 80% патентів і ліцензій на нову техніку, технології та ноу-хау, майже 90% прямих зарубіжних інвестицій. Практично вся торгівля сировиною на світових ринках контролюється **ТНК**, у тому числі 90% світової торгівлі пшеницею, кавою, кукурудзою, лісоматеріалами, тютюном, залізною рудою; 85% – міддю, бокситами; 80% - оловом, чаєм; 75% – натуральним каучуком, сировою нафтою. Як правило, **ТНК** – багатогалузеві компанії, їх діяльність широко диверсифікована. Наприклад, кожна з 500 найбільших **ТНК** США має в середньому підрозділи в 11 галузях, а найпо-

тужніші охоплюють по 30-50 галузей. Сукупні валютні резерви **ТНК** у кілька разів перевищують сукупні резерви всіх центральних банків світу. Тому переміщення лише 1-2% маси грошей, що перебувають у їх володінні, цілком здатне змінити паритет національних валют.

Сумарні зарубіжні інвестиції **ТНК** нині відіграють істотнішу роль, ніж торгівля. Формами вивезення капіталу є прямі та портфельні інвестиції, а також позики і кредити. Найбільш значимі прямі інвестиції, обсяг яких нині перевищує 3 трлн дол. Близько 30% міжнародної торгівлі складається із внутрішньофірмових потоків **ТНК**. Вони створили специфічну форму переведення капіталів за допомогою трансфертних цін (спеціально занижених або завишених), що установлюють самі **ТНК**, при поставках товарів і наданні послуг своїм дочірнім компаніям та філіям у рамках внутрішньокорпоративної торгівлі.

На сьогодні **ТНК** – такі самі рівноправні учасники міжнародних економічних відносин, як і власне держави базування та приймаючі країни. Добробут країни, її участь у міжнародному поділі праці, рівень інтегрованості у світове господарство і, зрештою, її міжнародна конкурентоспроможність дедалі більше залежать від того, наскільки успішна діяльність **ТНК**, що базуються на її економіці. Крім того, капіталовкладення **ТНК** в іноземну економіку – активний спосіб стимулювання попиту на вітчизняну продукцію, доступу національних виробників до нових великих ринків. Водночас тісна взаємодія **ТНК** з державою базування у світовій політиці й економіці діалектично невіддільна від глибоких суперечностей між ними в цих галузях. Дії **ТНК** часто не відповідають стратегічним інтересам країни базування, пріоритетам її зовнішньої і внутрішньої політики. Відносини **ТНК** з приймаючими країнами також неоднозначні. Слід зазначити, що капітал, інвестований корпораціями в економіку приймаючих держав, стає складовою частиною їх відтворювального процесу. Так, частка підприємств, контрольованих іноземним капіталом, у загальному обсязі виробництва обробної промисловості Австралії, Бельгії, Ірландії та Канади нині перевищує 33%, у провідних західноєвропейських країнах – 21-28, у США – більш як 10%. Ще більшу роль іноземний капітал у формі пря-

мих інвестицій відіграє в економіці країн, що розвиваються, де на частку компаній з іноземною участю припадає до 40% промислового виробництва, а низці держав дочірні структури та філії **ТНК** випускають 50-60% виробленої продукції.

Інтегруючи робочу силу різних держав і висуваючи перед нею одні й ті ж самі вимоги, **ТНК** відіграють важливу роль у поширенні міжнародних стандартів підготовки кваліфікованих кадрів. Це приводить до якісного зростання промисловості приймаючої країни і, як наслідок, – до підвищення продуктивності праці. **ТНК** також справляють певний вплив на місцеві органи влади з метою поліпшення податкового режиму чи дебіурократизації окремих процедур, наприклад пов'язаних з інвестуванням або приватизацією. Часто саме потужний вплив представників **ТНК** слугує каталізатором реформування бюрократичного апарату, перегляду різних законодавчих актів, що регулюють правила інвестування й оподаткування в приймаючій країні в бік їх оптимізації та лібералізації. У результаті цього підвищується прозорість економіки держави, її привабливість для іноземних інвесторів, що сприяє залученню в країну додаткових капіталовкладень.

Проте діяльність **ТНК** на території приймаючих країн створює також й багато проблем: “придушення” своєю потужністю місцевих фірм, установлення монопольних цін, порушення законів, наприклад приховування доходів від оподаткування шляхом перекачування їх з однієї країни в іншу, хижацька експлуатація природних і трудових ресурсів, забруднення довкілля, організація “відпливу м'язів” у материнську компанію, протидія реалізації економічної політики приймаючих держав. Слід зазначити, що діяльність **ТНК** у таких галузях економіки приймаючих країн, як гірничодобувна, хімічна, лісова, рибне господарство, завдає непоправної шкоди природі цих держав, спричиняє порушення екологічного балансу. Тому більшість корпорацій не проводять таких робіт на національній території, а переносять їх у країни, що розвиваються.

Протягом 70-80-х рр. ХХ ст. на рівні ООН були спроби виробити кодекс поведінки **ТНК**. Проте ці спроби наштотувалися на опір з боку керівництва цих компаній, у зв'язку з чим переговори щодо вироблення такого кодексу 1992 р. було припинено.

Міжнародно-правове регулювання діяльності **ТНК** як на регіональному, так і глобальному рівні сьогодні ще далеко від бажаного, хоча є міжнародно-правові документи, які використовуються з метою забезпечення впливу на діяльність цих господарських структур. До них, зокрема, відносять: Кодекс іноземного інвестування, прийнятий країнами-учасниками Андського пакту; Хартію економічних прав та обов'язків держав, затверджену резолюцією Генеральної Асамблеї ООН, норми якої спрямовані на захист економічних прав країн, що розвиваються; регіональну Декларація про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємства; “Принципи щодо контролю за обмеженням ділової практики монополій і корпорацій”, схвалені Генеральною асамблеєю ООН. До вказаних вище документів, що регулюють діяльність **ТНК**, варто додати і Конвенцію про транснаціональні корпорації, підписану Україною 6 березня 1998 р. та ратифіковану Верховною Радою 13 липня 1999 р. (із застереженнями).

Для нашої країни актуалізується завдання розробки і запровадження ефективних механізмів державного впливу на діяльність **ТНК** на національному рівні. Йдеться про формування необхідного інституційного підґрунтя для збалансування господарської активності **ТНК** та пріоритетів соціально-економічного розвитку України. Актуальності набуває й створення українських **ТНК**. Вжиття заходів у цьому напрямі дасть змогу певною мірою захистити національні економічні інтереси, сприятиме подальшому розвитку вітчизняних господарських структур, інтернаціоналізації їх виробництва й капіталу, інтеграції України у світову економіку, її участі в глобальних трансформаційних процесах.

Літ.: Закон України про ратифікацію Конвенції про транснаціональні корпорації. – Режим доступу : www.rada.gov.ua; *Рогач О. І.* Транснаціональні корпорації в світовій економіці : монографія / О. І. Рогач. – К. : ВПЦ “Київ. ун-т”, 2005; *Фединяк Г. С.* Цивільно-правова природа транснаціональних корпорацій та їх договорів з приймаючою державою : монографія / Г. С. Фединяк. – К. : Атіка, 2008; *Черников Г. П.* Очень крупные транснациональные корпорации и современный мир / Г. П. Черников, Д. А. Черникова. – М. : ЗАО “Изд-во “Экономика”, 2008.

Сафронова О.М.

ТРЕТІЙ СВІТ – країни, що розвиваються, сукупність країн, колишніх колоніальних і залежних країн Латинської і Центральної Америки, Азії і Африки з пануванням традиційних індустріальних і доіндустріальних виробництв, які здобули політичну незалежність і посідають особливе місце у світовій політиці і світовому господарстві. **Т.с.** – це конгломерат держав, який за своїм соціально-політичним устроєм перебуває на стадії розвитку феодального суспільства з елементами капіталізму (Африка), на феодально-капіталістичному (Південно-Східна Азія), на кримінально-капіталістичному рівні (країни Латинської Америки). У країнах **Т.с.** проживає 80% населення Землі, вони займають близько 70% її території.

Критеріями виділення країн, що розвиваються, в окрему світову підсистему є слабкорозвиненість і відсталість. Слаборозвиненість виражається в якійсь неоднорідності і системній неупорядкованості суспільства, що складається з різних економічних і неекономічних інститутів сучасного і традиційного типів, а також з перехідних проміжних інститутів. Відсталість відображає стан господарства цих країн, що характеризується низьким рівнем розвитку продуктивних сил. Історично відсталість виражається у вигляді відставання в розвитку одного типу суспільства від іншого в момент колонізації країн Азії, Африки і Латинської Америки. Відсталість країн, що розвиваються, визначає їх залежність від промислово розвинутих держав Заходу. Залежний розвиток виявляється в зовнішньоекономічних відносинах країн, що розвиваються. Відстала структура економіки, низький рівень розвитку продуктивних сил, їх традиційно аграрно-сировинна спеціалізація, колоніальне минуле зумовили зовнішньоекономічну орієнтацію країн, що розвиваються, на індустріальні держави Заходу.

Характерними рисами економічного розвитку країн **Т.с.** є: низька ефективність національної економіки, технологічна відсталість, низький рівень продуктивних сил, багатокладність та двоїстість структури економіки, залежність соціально-економічного і політичного розвитку від світового капіталістичного господарства. Ключові позиції в економіці країн, що розвиваються, займає іноземний капітал.

Ідею “трьох світів” запропонував журналіст Альфред Сові у статті “Три світи, одна пла-

нета”. Вчений Е.Гіденс поділ на суспільства розпочинає з XVIII ст. у процесі утворення країнами Заходу численних колоній у різних регіонах світу; перуанський економіст Ернандо у працях “Інша дорога: невидима революція у Третньому світі”, “Загадка капіталу: чому капіталізм торжествує на Заході і зазнає поразок в решті країн світу” звертає увагу на значення дрібних підприємців для економічного розвитку країн **Т.с.**

У класифікації країн **Т.с.** використовується широкий набір якісних і кількісних характеристик: за рівнем економічного потенціалу, спеціалізації у світовому господарстві, забезпеченості паливно-енергетичними ресурсами, залежності від розвинутих капіталістичних країн. Еквівалентом є ВВП на душу населення, класифікація за купівельною спроможністю валют, історичні й політичні умови розвитку країн. Класифікація країн враховує такі дані: експортери і неекспортери нафти, держави і території, які спеціалізуються на експорті готової продукції та три категорії країн залежно від рівня доходу на душу населення.

До першої групи входять нові індустріальні країни: Аргентина, Бразилія, Мексика, Південна Корея, Тайвань, Гонконг (з 1 червня 1997 р. – Сянган, що перейшов під юрисдикцію КНР), Сінгапур та країни створеної у 1960 р. Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК – Алжир, Еквадор, Габон, Венесуела, Індонезія, Ірак, Іран, Кувейт, Саудівська Аравія, Катар, Об’єднані Арабські Емірати). Причинами економічного зростання цих країн є: вигідне географічне положення; наявність дешевої робочої сили; великі вкладення іноземного капіталу, насамперед з боку США, Японії і ФРН; оперативний розвиток зовнішньоекономічних відносин; активна роль транснаціональних корпорацій (близько 80% усіх коштів вкладено у НІК). У країни НІК проживає 1/8 всього населення країн третього світу, що створює понад 2/5 його сукупного промислового і валового продуктів.

До другої групи входять 33 держави, дохід яких на одного жителя у 1978 р. перевищив 415 дол. США. До них належать: країни Південно-Західної, Південної і Південно-Східної Азії (Індія, Пакистан, Іран, Сирія, Ірак, Лівія та ін.). Після здобуття незалежності однією з проблем цих країн є здобуття економічної самостійності. Характерними рисами їх економічного розвитку є: розвиток інфля-

ційних процесів, скорочення допомоги від нафтовидобуваючих арабських держав і Росії. До третьої групи належать держави Центральної і Південної Африки, де ВВП на душу населення становить менше 350 дол. США, рівень освіченості – менше від 20%, частка переробної промисловості – менше ніж 10%. Серед факторів відсталості та низького рівня життя слід зазначити дуже високий приріст населення, політичну нестабільність, етнічні, міждержавні конфлікти, трайбалізм (трибус – плем'я), високу народжуваність, яка постійно випереджає темпи економічного зростання ВВП на душу населення.

Інтеграційні процеси у країнах **Т.с.** здійснюються на регіональній основі у Латинській Америці, Азії, Африці, на Близькому і Середньому Сході. Найбільшої ефективності економічного співробітництва досягла Асоціація держав Південно-Східної Азії (Індонезія, Малайзія, Таїланд, Філіппіни, Сінгапур та ін.), яка створена у 1967 р., та створений у 1991 р. Спільний ринок країн Півдня Америки (Аргентина, Бразилія, Уругвай, Парагвай). Основними видами діяльності цих об'єднань є: взаємне забезпечення товарами, сировиною, будівництво спільних підприємств, безмитна торгівля у межах цих країн. Створення інтеграційних союзів і об'єднань сприяє ліквідації економічної відсталості, військових конфліктів, створює противагу значному іноземному впливу розвинутих країн у регіонах.

Таким чином, сукупність проблем відсталості, залежності, багатокладності дає змогу дістати загальне уявлення про країни, що розвиваються. Економіка таких країн відрізняється від економіки промислово розвинутих капіталістичних країн як ступенем розвитку, так і за моделлю виробництва і розподілом матеріальних благ.

Завдання подолання відсталості і залежності значною мірою цементують зв'язок усередині світу, що розвивається, і створюють загальні напрями економічної і соціальної політики, виявляють джерела, зміст і межі їх єдності.

Літ.: Белов Д. Изменения экономических функций государства: опыт латиноамериканских стран / Д. Белов // Мировая экономика и междунар. отношения. – 1996. – № 6; Бьюкенен Дж. Конституция экономической политики / Дж. Бьюкенен // Вопр. экономики. – 1994. – № 6; Ван дер Вее Г. История мировой экономики. 1945-1990 / Ван дер Вее Г. – М. : Наука, 1994; Иванов В. М. Грошово-

кредитні системи зарубіжних країн : курс лекцій / В. М. Иванов, І. Я. Софіщенко. – К. : МАУП, 2001; Лаврентьев В. Н. Новые индустриальные страны Азии: перестройка промышленной структуры / В. Н. Лаврентьев. – М. : Наука, 1990; Лукашевич М. П. Социология экономики : підручник / М. П. Лукашевич. – К. : Каравела, 2005; Национализация и госсектор в развивающихся странах : реф. сб. – М. : ИНИОН, 1986; Чебанов С. Иностранные инвестиции: тенденции 90-х годов / С. Чебанов // Мировая экономика и междунар. отношения. – 1997. – № 3. – С. 19-33; Sklair L. The Transnational Capitalist Class / L. Sklair. – Oxford : Blackwell, 2001.

Красівський О.Я., Добрева Н.Ф.

ТРИПАРТИЗМ – форма соціального діалогу, принципи й практика якого побудовані на базі тристоронніх консультацій з метою вироблення компромісної тристоронньої угоди профспілок, підприємців та представників держави в особі урядових організацій. У країнах з розвинутою ринковою економікою ідеологія соціального партнерства глибоко проникла в соціально-трудові відносини, хоча його моделі в різних країнах відрізняються організаційно-правовим механізмом. Основними механізмами та інструментами європейської соціальної політики виступають: Європейський соціальний діалог (ЄСД), відкритий метод координації (ВМК) та Європейський соціальний фонд (ЄСФ). Європейський соціальний діалог – це спосіб обговорення, консультування, проведення переговорів, погодження національних інтересів між соціальними партнерами європейських країн у питаннях європейської соціальної політики. Як додаток до національних методів узгодження позицій підприємців, працівників та держави при розробці та впровадженні соціальної політики ЄСД використовується як інструмент погодження позицій соціальних партнерів при визначенні європейських соціальних стандартів і відіграє важливу роль в управлінні ЄС. На європейському рівні соціальний діалог набуває форми двостороннього (між підприємцями і профспілками) та тристороннього (між соціальними партнерами і державними структурами) діалогу, виступає головним інструментом європейської політики зайнятості та соціальної політики ЄС. Більше того, саме принцип **Т.** разом з принципами ринкового господарства та ефективності покладається в основу концепції “держави загального добробуту”.

Для існування соціального діалогу необхідні такі умови: потужні, незалежні організації трудящих та роботодавців, які мають технічні можливості та доступ до відповідної інформації для участі в соціальному діалозі; політична воля та готовність до участі у соціальному діалозі; повага до основних прав на свободу асоціації та ведення колективних переговорів; відповідна організаційна підтримка. Держава не може бути пасивним учасником цього процесу: вона несе відповідальність за створення стабільного політичного та громадського клімату, який дає змогу незалежним організаціям роботодавців і трудящих діяти вільно, не боячись репресій. Розглядають дві основні моделі державних дій у процесі соціального діалогу: “до” і “після” трудового конфлікту. На відміну від другої моделі, характерної для Великобританії, США, Канади і деяких інших країн, де традиційно втручання держави відбувається на стадії, коли конфлікт між роботодавцями та профспілками вже виник і загрожує перерости у такі дії, які можуть зруйнувати стабільність у суспільстві, перша модель характерна для країн континентальної Європи, де держава завжди рішучіше впливала на приватний сектор виробництва. За цією моделлю держава прагне запобігти небажаним подіям і заздалегідь досягти такої угоди між сторонами, яка дала б змогу забезпечити соціальний мир, принаймні, хоча б на термін дії цієї угоди. У країнах, у яких поширенішою є перша із зазначених моделей – модель Т., зокрема у Франції, Німеччині, Австрії і в багатьох інших країнах, відіграючи активну роль при проведенні колективних переговорів нарівні з роботодавцями та профспілками, держава виступає самостійною стороною в особі державних органів (як правило, це Міністерство праці, соціальної політики чи інші аналогічні органи виконавчої влади). При тристоронньому співробітництві держава на законодавчому рівні встановлює ряд мінімальних соціальних гарантій. Крім того, вона встановлює правила ведення колективних переговорів, порядок висунення представників від сторін на переговори, відповідальність за недотримання вимог колективних договорів. У багатьох країнах соціально-трудова відносина регулюються завдяки утворенню спеціальних органів – рад, комісій, комітетів. Наприклад, у Франції діє Економічна та со-

ціальна рада, у Бельгії – Національна рада з праці, у Великобританії – Національна рада економічного розвитку, в Австрії – Паритетна комісія, у Болгарії – Національна рада з тристороннього співробітництва, у Польщі – Тристороння комісія з соціально-економічних справ, у Естонії – Соціально-економічна рада. Саме завдяки діяльності тристоронніх організацій створюються умови для функціонування ефективного соціального діалогу як досконалого інструменту державної соціальної політики, що забезпечує соціальний мир та злагоду.

Принцип Т. став головною передумовою діяльності Міжнародної організації праці (МОП), яка була створена у 1919 р. Т. знайшов відображення уже в структурі МОП. Кожна держава-член має право послати на Міжнародну конференцію праці чотирьох делегатів: двох від уряду та по одному від працівників і роботодавців, які можуть виступати та голосувати незалежно один від одного. У Філадельфійській декларації 1944 р. стверджується проважливість та доречність методів, що базуються на постійних і узгоджених міжнародних зусиллях, коли представники працівників та роботодавців мають однаковий статус з представниками уряду, можуть брати участь в обговоренні і прийнятті демократичних рішень з метою сприяння загальному добробуту. У 1971 р. була прийнята важлива Резолюція про зміцнення Т. у всіх видах діяльності МОП, яка дала сильний поштовх до активізації діяльності, в результаті чого в 1976 р. було ухвалено Конвенцію № 144 та Рекомендацію № 152. Конвенція № 144 про тристоронні консультації для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм передбачає необхідність проведення консультацій щодо кожного заходу стосовно міжнародних трудових норм, який необхідно вжити на національному рівні. Таким чином, у зв'язку з ратифікацією і застосуванням актів МОП держави зобов'язані здійснювати процедури, які сприяють ефективним консультаціям між представниками уряду, роботодавців та працівників. Характер і форма консультацій повинні визначатися згідно з національною практикою після проведення консультацій з представниками організацій роботодавців та працівників. Такі організації повинні вільно обирати своїх представників і бути представленими на рівних засадах у компетентному органі.

Рекомендація № 152 щодо процедури тристоронніх консультацій для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм та національних заходів, що стосуються діяльності МОП, крім положень вищезазначеної конвенції, містить інформацію, з яких питань необхідно проводити консультації. Принципи, закладені в Статуті МОП, у багатьох конвенціях і рекомендаціях, були далі розвинуті у Висновках про тристоронні консультації на національному рівні з питань економічної та соціальної політики (Міжнародна конференція праці, 1996 р.) і Резолюції про Т. та соціальний діалог (Міжнародна конференція праці, 2002 р.). Висновки про тристоронні консультації на національному рівні з питань економічної та соціальної політики, зокрема, зазначають, що: тристороннє співробітництво не закінчується само собою, це засіб вирішення різних економічних і соціальних проблем; тристороннє співробітництво не йде в розріз з ринковою економікою та демократією; тристороннє співробітництво дає змогу соціальним партнерам брати участь у процесі формулювання і прийняття рішень стосовно питань економічної та соціальної політики; тристороннє співробітництво є досить гнучким інструментом, щоб пристосуватися до найрізноманітніших ситуацій за умови, що всі сторони твердо бажають цього досягти; головним завданням тристороннього співробітництва є ефективне сприяння вирішенню проблем, що виникають у багатьох країнах із загостренням економічних труднощів та глобалізацією економіки, а також з програм структурного регулювання, спричинених цими факторами; однією з найважливіших ролей тристороннього співробітництва має бути намагання узгодження вимог соціальної справедливості з вимогами конкурентоспроможності підприємств і економічного розвитку; слід пам'ятати, що тристороннє співробітництво повинно застосовуватися не лише за несприятливих, а й за сприятливих обставин; ефективність тристороннього співробітництва зазначається певними умовами: наявністю незалежних, вільних і досить репрезентативних трьох сторін, які виконують різні функції; тісною взаємодією сторін стосовно розв'язування проблем та пошуку рішень, які є взаємно корисними як для них, так і для суспільства в цілому; застосуванням МОП усіх можливих заходів з метою сприяння тристоронньому співробітництву,

зокрема ратифікації та ефективному застосуванню конвенцій і рекомендацій та ін.

МОП заохочує Т. і в межах держав-членів, сприяючи соціальному діалогу між профспілками та роботодавцями, які беруть участь у розробці соціально-економічної політики. Крім того, про прихильність МОП Т. свідчить зміст багатьох конвенцій і рекомендацій, які містять положення про ту чи іншу форму консультацій або співробітництва між урядом та організаціями підприємців і трудящих. Участь представників роботодавців і профспілок у розробці й здійсненні державної економічної та соціальної політики – глибоко укорінена традиція МОП.

Саме Т. як форма соціального партнерства дістала поширення в посткомуністичних країнах, зокрема в Україні. У всіх країнах Центральної та Східної Європи з кінця 80-х рр. спостерігається докорінне оновлення трудового законодавства. Першими результатами цієї роботи були: Закон про страйки, зміни в законодавстві щодо профспілок (1991 р.) та поправки до Трудового кодексу (1992 р.) в Угорщині; Закон про колективні переговори (1990 р.) в колишній Чехословаччині; Закон про профспілки та вирішення трудових конфліктів (1991 р.) в Польщі; румунські закони про колективні договори, трудові конфлікти та профспілки (1991 р.); поправки до Трудового кодексу в Болгарії (1993 р.). При цьому уже самі ці закони чи зміни на стадії законопроекту були предметом тристоронніх консультацій.

Одним з перших кроків України у налагодженні тристороннього соціального діалогу між представниками органів державної влади, роботодавців та найманих працівників стало створення в лютому 1993 р. Національної ради соціального партнерства (НРСП), яка стала постійно діючим консультативно-дорадчим органом при Президентові України. Практичний досвід діяльності НРСР за 12 років засвідчив необхідність реформування та внесення назрілих коректив у Положення про НРСР, спрямованих на посилення ролі тристороннього органу, який має бути єдиною ланкою між державою, профспілками і роботодавцями. Указом Президента України від 29 грудня 2005 р. № 1871/2005 “Про розвиток соціального діалогу в Україні” утворено Національну тристоронню соціально-економічну раду, при цьому НРСР ліквідовано Відповідно до По-

ложення про Національну тристоронню соціально-економічну раду, затвердженого вищенаведеним Указом. Національна рада є консультативно-дорадчим органом при Президентові України. Згідно з цим Положенням основними завданнями Національної ради є сприяння узгодженню позицій сторін соціального діалогу щодо шляхів подальшого розвитку соціально-економічних і трудових відносин, укладанню угод з питань регулювання таких відносин; розроблення та внесення Президентові України пропозицій з питань формування та реалізації державної соціально-економічної політики.

З метою сприяння врегулюванню колективних трудових спорів (конфліктів) Указом Президента України від 17 листопада 1998 р. № 1258/98 створено Національну службу посередництва і примирення (НСПП), яка є постійно діючим державним органом. Основними завданнями НСПП є сприяння взаємодії сторін соціально-трудова відносин у процесі врегулювання колективних трудових спорів, що виникли між ними; прогнозування виникнення конфліктів та сприяння своєчасному їх розв'язанню; здійснення посередництва та примирення під час вирішення таких спорів. Оскільки відносини соціального партнерства мають колективний характер, в їх основу покладено колективний інтерес сторін, колективний характер соціального партнерства виявляється в трьох аспектах: наявності колективного інтересу усіх суб'єктів у сфері застосування найманої праці; наявності колективних відносин у цій сфері; колективній структурі сторін соціального партнерства. Нерівнозначність організаційних структур сторін соціального діалогу, нерівноправність представницьких органів роботодавців і найманих працівників, недостатні компетенція та відповідальність за виконання досягнутих домовленостей в Україні істотно знижує дієздатність діалогу, що, в свою чергу, спричиняє збільшення кількості колективно-трудова конфліктів. Фактично у посткомуністичних державах, у тому числі в Україні, соціальне партнерство впроваджується не "знизу", а "згори", за вирішальної ролі держави. Тільки подолання традицій державного патерналізму в Україні та формування реального дієвого громадянського суспільства здатне забезпечити повноцінне використання в нашій державі всіх позитивних особливостей Т.

Літ.: Головка М. Л. Соціальне партнерство (Сучасний міжнародний досвід) / М. Л. Головка, М. Л. Дубровський, В. І. Жуков. – К. : [б. в.], 1994. – 57 с.; Данилів В. Ю. Солідарність і солідаризм / В. Ю. Данилів ; пер. з нім. І. Андрущенко і Д. Павлюк. – К. : Видавн. дім "KM Academia", 2000. – 152 с.; Зарубіжний досвід соціального партнерства // Україна: аспекти праці. – 1998. – № 1. – С. 38-43; Мкртчян Г. Социальное партнерство, трипартизм и генеральные соглашения / Г. Мкртчян, И. Чистяков // Общество и экономика. – 1998. – № 10-11. – С. 117-150; Тристоронні консультації : пер. з англ. / наук. ред. В. І. Костриця. – К. : Міленіум, 2002. – 108 с.; Положення про Національну службу посередництва і примирення : затв. Указом Президента України від 17 листоп. 1998 р. № 1258/98. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>; Резолюція о трипартизме и социальном диалоге, принятая 18 июня 2002 года Международной конференцией труда на её 90-й сессии (Женева, июнь, 2002 г.). – Режим доступа : <http://www.ilo.org/ilolex/russian/docs/convdisp1.htm>; Про розвиток соціального діалогу в Україні : Указ Президента України від 29 груд. 2005 р. № 1871/2005. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>; Що таке МОП і чим вона займається? – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua>

Баранцева К.К.

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ В ЄС (англ. EU labour migration). Немає жодного офіційного визначення **Т.м.ЄС**. Цей термін описує процес перетину особами кордонів з метою працевлаштування та проживання і загалом стосується громадян країн, що не належать до Європейського Союзу (*далі – громадян третіх країн*), які прибувають до ЄС або переміщуються в його межах. Рух працівників, які є громадянами держав, що мають членство в ЄС, регулюється відповідно до свободи пересування осіб у межах внутрішнього ринку ЄС, в той час як **Т.м.ЄС** – одночасно на національному рівні урядами держав ЄС відповідно до внутрішнього законодавства, традицій і потреб країни, і наднаціональному рівні: згідно з принципами *спільної імміграційної політики ЄС*, що формується в межах спільної зовнішньої й безпекової політики, спрямованої на побудову простору свободи, безпеки і правосуддя без внутрішніх кордонів. Основними причинами **Т.м.ЄС** є економічні, чому сприяє розвиток комунікацій.

Т.м.ЄС відіграє важливу роль. Держави ЄС в середині ХХ ст. вели політику залучення

іноземної робочої сили на свої ринки праці. Це було пов'язано з тим, що країни Західної Європи відновлювались після Другої світової війни. Вони почали запрошувати *трудо-вих мігрантів* із сусідніх країн і колишніх колоній для заповнення робочих місць на місцях, оскільки їх економіка стрімко почала зростати в 1950-1960-ті рр. Проте вже з 1973 р. – часу першої нафтової кризи – країни Європи майже припинили запрошувати іноземних робітників. Приплив іммігрантів триває, але більшість з них були вже небажаними особами. В умовах практичної відсутності замовлень бізнесу на іноземну робочу силу та посилення етноцентричних і націоналістичних настроїв національні уряди держав-членів з кінця 70-х рр. почали шукати шляхи зменшення обсягів **Т.м.ЄС**. Однак дія адміністративних правил та імміграційного законодавства була суттєво пом'якшена рішеннями національних судових органів, які, розглядаючи судові справи щодо порушення імміграційного законодавства, стали керуватися конституційними принципами захисту фундаментальних прав людини. Отже, уряди вже більше не могли перешкоджати возз'єднанню сімей, іммігранти отримали більш надійний правовий статус, а певні категорії іноземців – захист від екстрадиції.

За статистичними даними кількість трудових мігрантів в ЄС становить близько 4% від населення Союзу. За прогнозами, кожному третьому італійцю до 2050 р. виповниться 65 років, а населення Австрії скоротиться на чверть, без позитивної трудової міграції населення ЄС знизиться на 20 млн осіб упродовж 10 років (з 2010 до 2020 р.) [4]. Результати багатьох досліджень, які проводились міжнародними організаціями, зокрема МОП або МВФ, свідчать, що трудова міграція, безперечно, позитивно впливає на ринок праці та економіку, оскільки, по-перше, збільшує трудові ресурси країни, і, по-друге, сприяє підвищенню внутрішнього попиту на товари і послуги. Вплив трудової міграції на стан державного та місцевих бюджетів залишається дуже помірним, оскільки, на відміну від місцевих робітників, іммігранти часто не отримують повного соціального пакету. Економічні та політичні прогнози свідчать, що трудова міграція в ЄС продовжуватиме зростати, що може задовольнити поточні та майбутні потреби

ринків праці ЄС. Однак зростання потоків трудової міграції є серйозним викликом для процесу інтеграції іммігрантів у нове соціально-економічне і культурне середовище і може значно посилити сегментацію суспільства. *Трудові мігранти* в ЄС сконцентровані в кількох секторах, освіті, догляді, охороні здоров'я, готельному бізнесі, сфері обслуговування, сільському господарстві, будівництві, займаючи робочі місця низької кваліфікації. **Т.м.ЄС** спричиняє значні зміни в соціальній, політичній і культурній сферах суспільного життя. Тому регулювання цього питання держави не готові віддати повністю на наднаціональний рівень. Це пояснюється великою різницею у національних політиках регулювання потоків мігрантів у зв'язку з різноманітністю ситуацій на ринку праці, інтенсивністю, складом і спрямованістю міграційних потоків, характером і ступенем міграційних проблем. Велика кількість питань трудової міграції вирішується на національному рівні: відкриття чи закриття власних ринків праці для трудових мігрантів з третіх країн, установа квот, рівень правового статусу та ін. З 1980-х рр., зважаючи на зростаючі проблеми трудової міграції, ЄС почав упроваджувати спільну політику регулювання міграційних потоків. Спільна політика ЄС спрямована на впровадження більш ефективного управління міграційними потоками, а також на забезпечення справедливого ставлення до громадян третіх країн, які перебувають законно на території ЄС. Вона також поширюється на посилення заходів боротьби з нелегальною міграцією і торгівлею людьми (зокрема жінками, дітьми). ЄС може укласти договори з третіми країнами про реадмісію, візові режими тощо. 1985 р. була підписана *Шенгенська угода*, положення якої були спрямовані на спрощення пересування громадян країн, які приєдналися до угоди. Якісно новим кроком до регулювання міграційних процесів було підписання *Договору про створення Європейського Союзу* 1992 р. Саме в *Маастрихтській угоді* імміграційна політика, зокрема питання в'їзду, працевлаштування, пересування, проживання, об'єднання сімей, запобігання несанкціонованій імміграції, була кваліфікована як така, що становить спільний інтерес і має здійснюватись на міжурядовій основі.

Наступним кроком гармонізації політики європейських держав у сфері **Т.м.ЄС** було підписання 1997 р. *Амстердамської угоди*, в якій проблеми **Т.м.ЄС** розглядались в окремому розділі. Свідченням нового сприйняття питання міграції під час підписання Амстердамської угоди було те, що ці питання були перенесені зі сфери “третього стовпа” до “першого стовпа”. З 2000 р. під час формування спільної політики значна увага почала приділятися інтеграції трудових мігрантів у ринок праці і в суспільство.

Стратегічними документами розвитку політики у сфері **Т.м.ЄС** є Тамперська й Гаазька програми. Тамперська програма передбачила принципи її втілення, окреслила коло завдань тощо. Робочою групою були розроблені плани дій щодо країн найбільшого походження трудової міграції. У результаті втілення в життя Тамперської програми було створено основи єдиної політики у галузі **Т.м.ЄС**. На зміну цій програмі прийшла Гаазька, яка охопила питання поліпшення спільних можливостей Союзу і його членів. Пріоритетне значення надавалось поверненню нелегальних трудових мігрантів. На виконання цих програм було прийнято низку директив ЄС.

Відповідно до Лісабонської стратегії розвитку Європейський Союз втілює політику економіки знань, що серед іншого передбачає залучати до роботи на території європейських країн кваліфікованих і висококваліфікованих працівників з третіх країн.

Політика у сфері **Т.м.ЄС** має комплексний характер і ґрунтується на боротьбі з нелегальною трудовою міграцією та залученні легальної трудової міграції. Відповідно до стратегічних програм розвитку політики у сфері

Т.м.ЄС, передусім, приділяє увагу вжиттю таких заходів: встановленню рівноваги між боротьбою з незаконною міграцією і залученням необхідних трудових мігрантів; залученню висококваліфікованих працівників; посиленню санкцій для роботодавців, які займаються працевлаштуванням нелегальних мігрантів; посиленню зовнішніх кордонів ЄС, вдосконаленню управління кордоном, процедурою реадмісії; співпраці з третіми країнами (постачальниками трудових мігрантів і транзитними); розширенню Глобального підходу до міграції на країни-сусіди Сходу і Південного Сходу; розширенню сфери застосування спільних правил країн-членів ЄС; зваженому співробітництву із ЗМІ; проведенню політики інтеграції трудових мігрантів у європейське суспільство.

Такі держави, як: Об'єднане Королівство Великобританії, Ірландія і Данія мають особливу позицію, яка дає їм змогу залишатись поза новими положеннями про **Т.м.ЄС**. Об'єднане Королівство Великобританії ще не приєдналось до жодного суттєвого положення щодо легальної міграції чи захисту громадян третіх країн.

Літ.: Дзяд О. В. Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України / *Common EU Policies and Their Significance for Ukraine* : навч. посіб. / О. В. Дзяд, О. М. Рудік ; за заг. ред. : М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. М. Мудрого та ін. – К. : Міленіум, 2009; *Towards a Common European Union Immigration Policy*. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/immigration/fsj_immigration_intro_en.htm; Конституційні акти Європейського Союзу. Ч. 1 / упоряд. Г. Друзенко ; за заг. ред. Т. Качки. – К. : Юстиніан, 2005; *Работаем сообща: Европейская политика соседства* / Европ. Комис. – Люксембург : Бюро офиц. публикаций ЕК. – 2006.

Чулаєвська М.Є.

У

УГОДА ЩОДО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ (agreement on regional development) – дії громадян і організацій, спрямовані на встановлення, зміну чи припинення прав або обов'язків.

У.р.р. укладається між Кабінетом Міністрів України (КМУ) та Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною, Київською або Севастопольською міською радою відповідно до Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів” та інших актів законодавства з метою узгодження діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері державного стимулювання розвитку регіонів.

Ініціатор укладення **У.р.р.** забезпечує розроблення її проекту згідно з вимогами, встановленими цим законом. Координація розроблення **У.р.р.**, наукове та методичне забезпечення діяльності у цій сфері органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування здійснюються центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики із залученням наукових та громадських організацій.

Рішення про необхідність укладення **У.р.р.** приймаються Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною, Київською, Севастопольською міськими радами. **У.р.р.** підписує Прем'єр-міністр України або інша особа за дорученням Кабінету Міністрів України і, відповідно, Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим, голова обласної, Севастопольської міської ради чи Київський міський голова. **У.р.р.** набирає чинності після її схвалення Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною, Київською, Севастопольською міськими радами. Після схвалення Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною, Київською, Севастопольською міськими радами **У.р.р.** підлягає державній реєстрації в цент-

ральному органі виконавчої влади з питань економічної політики, офіційному опублікуванню в газеті “Урядовий кур'єр”, а також оприлюдненню через регіональні засоби масової інформації.

З метою узгодження намірів та дій під час підготовки проекту **У.р.р.** Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України за участю представників інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, Київської або Севастопольської міської ради може скласти проект протоколу намірів щодо укладення цієї угоди (далі – протокол намірів).

У проекті протоколу намірів зазначається: основна мета укладення **У.р.р.**; пріоритетні напрями, за якими передбачається вжиття спільних заходів для досягнення основної мети; орієнтовний перелік спільних заходів із зазначенням орієнтовних строків їх здійснення; орієнтовні обсяги та джерела фінансування спільних заходів; орієнтовні строки підготовки проекту **У.р.р.**

Проект протоколу намірів узгоджується Міністерством регіонального розвитку та будівництва із зацікавленими центральними і місцевими органами виконавчої влади, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною, Київською або Севастопольською міською радою та подається на підпис Прем'єр-міністрові України або іншій уповноваженій Кабінетом Міністрів України особі. Протокол намірів (за наявності) та інші необхідні матеріали з питань укладення **У.р.р.** надсилаються Мінрегіонбуду зацікавленим центральним і місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування для підготовки пропозицій щодо визначення спільних заходів. Одержані протягом місяця від центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування пропозиції щодо визначення

спільних заходів узагальнюються Мінрегіонбудом та виносяться на розгляд робочої групи.

Визначені робочою групою за результатами обговорення пропозиції центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо спільних заходів надсилаються ініціаторові для врахування під час підготовки проекту **У.р.р.**

Проект **У.р.р.** готується відповідно до типової **У.р.р.** і вимог законодавства з урахуванням строків, визначених у порядку розроблення прогностичних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету. При цьому фінансування спільних заходів за рахунок коштів державного бюджету передбачається лише за умови співфінансування з місцевих бюджетів та інших джерел. Рекомендовані розміри співфінансування для об'єктів будівництва та реконструкції: для кожного з об'єктів, розташованих у м. Києві та Севастополі, містах обласного, республіканського в Автономній Республіці Крим значення, – не менш як 50% від суми коштів, передбачених на фінансування об'єкта; для кожного з об'єктів районного значення і тих, що розташовані в містах районного значення, – не менш як 20% від суми коштів, передбачених на фінансування об'єкта. Проект **У.р.р.** Мінрегіонбудом узгоджується із зацікавленими центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та оприлюднюється протягом 10 днів у регіональних засобах масової інформації та в Інтернеті з метою проведення громадського обговорення.

Схвалена **У.р.р.** підлягає державній реєстрації в Мінрегіонбуді та офіційному опублікуванню в газеті “Урядовий кур’єр”, а також оприлюдненню у регіональних засобах масової інформації.

В Україні укладаються **У.р.р.** між Кабінетом Міністрів України та областями на різні строки та у різних сферах співпраці, які пріоритетні саме цьому регіону. Так, пріоритетними напрямками узгодженої діяльності між Кабінетом Міністрів України та обласними органами влади Вінницької області на період до 2015 р. зазначені: впровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій у системі життєзабезпечення населених пунктів; розбудова та модернізація об'єктів соціальної та туристично-рекреаційної

інфраструктури; розвиток агропромислового комплексу на основі сучасних інноваційних технологій; розбудова транспортної та прикордонної інфраструктури.

Предметом **У.р.р.** між КМУ та Херсонською обласною радою є узгоджена діяльність сторін щодо здійснення протягом 2011-2013 рр. спільних заходів в таких сферах: розвиток зрошувального землеробства; модернізація транспортної інфраструктури; водопостачання сільських населених пунктів області; поліпшення житлових умов населення області. Донецька область співпрацює з КМУ у сферах розвитку та реструктуризації в регіоні вугільної галузі; надійного та ефективного функціонування всіх систем життєзабезпечення у населених пунктах; розвитку ефективної системи екологічної безпеки території; розбудови та модернізації інфраструктури. Основні напрями **У.р.р.** між Кабінетом Міністрів України та Івано-Франківщиною: реструктуризація промислового комплексу задля екологічної безпеки регіону, розбудова і модернізація транспортної та соціальної інфраструктури, упередження надзвичайних екологічних ситуацій. Загалом в **Угоді** задекларовано спільне фінансування близько 30 проектів на суму понад 1 млрд грн. Серед спільних намірів – завершення робіт з будівництва та капітального ремонту автомобільних доріг в обхід історичних міст Болехова, Рогатина та селища Заболотів, будівництво автотранспортної мережі в обхід обласного центру через ріку Бистриця, модернізація Міжнародного аеропорту “Івано-Франківськ” та ін.

Сумська область за підписаною **У.р.р.**, буде розвивати транзитний потенціал та транскордонне співробітництво, вдосконалювати системи територіального планування та розбудовувати соціальну інфраструктуру протягом 2011-2013 рр.

Усі **У.р.р.** між Кабінетом Міністрів України та областями України були укладені у 2010 р.

Літ.: Про затвердження Порядку підготовки, укладення та виконання угоди щодо регіонального розвитку і відповідної типової угоди : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 трав. 2007 р. № 751 // Уряд. кур’єр. – 2007. – 6 черв. – № 98.

Фесенко Н.С.

УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ (Association Agreements) – визначений ст. 310 Договору про заснування Європейського Співтовари-

ства особливий тип рамкових угод про об'єднання (асоціацію) ЄС з країнами-партнерами, які мають зобов'язальну силу для обох сторін у сфері торговельного, економічного та соціального співробітництва, політичного діалогу та допомоги з боку ЄС.

У.а. можуть мати різне тлумачення залежно від формату відносин ЄС з конкретною країною-партнером чи партнерським інтеграційним об'єднанням. Існує три види **У.а.**, які будуються за певною регіональною схемою: **У.а.** з країнами Центральної та Східної Європи; **У.а.** з південно-середземноморськими країнами; **У.а.** з країнами Південної та Центральної Америки. Залежно від змісту **У.а.** для конкретної країни і конкретного регіону виділяють: **У.а.**, які встановлюють "відносини асоціації" (establishing an association) між ЄС та країнами-партнерами і визначають перспективи вступу цих країн до ЄС; **У.а.**, які не визначають перспектив членства в ЄС.

Правовим інструментом для набуття членства у ЄС свого часу стали Європейська угода (англ. Europe agreement) із Польщею, Угорщиною (1992), Чехією, Словаччиною, Румунією, Болгарією (1993) і Словенією (1996) та Угода про стабілізацію та асоціацію (Stabilisation and Association Agreement) з Литвою, Латвією та Естонією (1995). Цей тип **У.а.** містить для кожної країни умови, за результатами виконання яких визначаються детермінанти подання заявки на членство. **У.а.** з країнами Центральної і Східної Європи базувалися на "*Копенгагенських критеріях*" членства в ЄС і були спрямовані на розвиток тісних економічних, політичних, фінансових та культурних відносин, вільний рух товарів, послуг та капіталів; передбачали створення зони вільної торгівлі. Після виконання умов **У.а.** від цих країн прийнято заяви про вступ до ЄС: 1994 р. – від Угорщини та Польщі, 1995 р. – від Румунії, Словаччини, Латвії, Естонії, Литви і Болгарії, 1996 р. – від Чехії та Словенії. Рекомендації країнам були викладені у Білій книзі "Підготовка асоційованих країн Центральної та Східної Європи до інтеграції у внутрішній ринок Європейського Союзу".

Перспективи тіснішої європейської інтеграції аж до майбутнього членства в ЄС містять Угоди про стабілізацію та асоціацію з країнами Балканського регіону (У.С.а.): Хорватією, колишньою Югославською Рес-

публікою Македонією (2001), Албанією (2006), Сербією, Боснією та Герцеговиною (2008) і Чорногорією (2010). Але ці У.С.а. містять пом'якшені зобов'язальні умови сторін і спрямовані на довший період трансформаційних перетворень: підтримку зусиль щодо посилення демократії та верховенства права; створення умов для забезпечення політичної, економічної та інституційної стабільності; наближення законодавства до норм права ЄС; сприяння завершенню переходу країни до ринкової економіки; поступове створення зони вільної торгівлі; сприяння регіональному розвитку. Внаслідок виконання умов У.С.а. Євросоюз прийняв заявки на вступ Македонії (2005), Албанії і Сербії (2009). Заявку Чорногорії 2008 р. відтерміновано.

Унікальним є випадок із Туреччиною, коли підписання з Євросоюзом **У.а.** ще 1963 р. не привели до прийняття від цієї країни заявки на вступ до ЄС. Результатом співробітництва Туреччини і ЄС у форматі асоціації є встановлення зони вільної торгівлі 1990 р. і укладення угоди про митний союз з ЄС 1996 р.

До **У.а.**, які не визначають перспектив членства в ЄС, належать **У.а.** з південносередземноморськими країнами і **У.а.** з країнами Латинської Америки.

Угоди про асоціацію з країнами Південного Середземномор'я розглядаються у контексті проголошеної 1992 р. Нової інтеграційної стратегії ЄС щодо країн південного Середземномор'я та започаткованого 1995 р. з ініціативи Франції Барселонського процесу. **У.а.** Євросоюзу з Тунісом (1995), Ізраїлем, Марокко (1996), Палестинською автономією (1997), а також Йорданією, Єгиптом, Алжиром, Ліваном були спрямовані на створення особливої зони впливу ЄС в цьому регіоні – Середземноморського Союзу під назвою "Союз заради Середземномор'я" (Union for the Mediterranean), до якого на установчому саміті 2008 р. ввійшли 43 держави – 27 країн-членів ЄС та 16 країн Південного Середземномор'я (лідер Лівії відмовився приїхати на організаційний саміт). Євросередземноморські угоди спрямовані на зближення законодавства середземноморських країн з правом ЄС, контроль за міграцією та підвищення рівня безпеки у відповідному регіоні, а також на сприяння торгівлі та економічним відносинам, поліпшення інвестиційного режиму, запровадження у перспективі зони вільної торгівлі.

Угоди про стратегічну асоціацію (Strategic Association) (У.С.а.) з Латиноамериканськими країнами належать до міжнародних угод, у яких визначається координація дій Європейського Союзу і країн стратегічної асоціації у сфері зміцнення демократії та верховенства закону, прав людини, боротьби з організованою злочинністю і незаконним обігом наркотиків, сталого економічного зростання, забезпечення рівних можливостей та боротьби з ізоляцією та бідністю. У.С.а. ЄС підписав з Чилі та Мексикою. Щодо інших країн Південної та Центральної Америки, то політика ЄС спрямована на укладання не двосторонніх, а міжрегіональних У.а., зокрема з Організацією південноамериканського спільного ринку (МЕРКОСУР – Бразилія, Аргентина, Уругвай, Парагвай та Венесуела), Андської спільноти (Болівія, Колумбія, Еквадор, Перу) та країнами Центральної Америки (Коста-Рикою, Сальвадором, Гватемалою, Гондурасом, Нікарагуа та Панамою як спостерігачем). Міжрегіональні У.а. розглядаються як додатковий механізм розширення торговельних можливостей, стимулювання малого і середнього бізнесу, нетрадиційних секторів економіки і досягнення повної митної свободи.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС – нова посилена угода на заміну *Угоди про партнерство і співробітництво* 1994 р., назва якої попередньо узгоджена на Раді (міністрів) ЄС 22 липня 2008 р. у Брюсселі і прийнята 9 вересня 2008 р. на саміті Україна – ЄС у Парижі. Переговори про укладання У.а. розпочато 5 березня 2007 р. і до кінця 2009 р. проведено 12 раундів переговорів, але питання про можливе приєднання України до ЄС під час переговорів не піднімалося.

У.а. для України має оновити спільні інституційні рамки співпраці України та ЄС; сприяти поглибленню відносин у всіх сферах; посилити політичну асоціацію й економічну інтеграцію на основі взаємних прав та обов'язків. Вона охоплює чотири основних напрямки: 1) політичний діалог та зовнішню політику і політику безпеки; 2) питання юстиції, свободи і безпеки; 3) економічне та секторальне співробітництво; 4) створення глибокої та повномасштабної зони вільної торгівлі.

У контексті нового формату взаємовідносин Україна-ЄС обговорюються питання співробітництва в енергетичній галузі; в галузі охорони навколишнього середовища; розвитку

регіонів; можливості застосування в майбутньому для України Європейської хартії малих підприємств; східного партнерства; підготовки до проведення фінальної частини Євро-2012. Вводяться в дію угоди між Україною та сусідніми країнами ЄС щодо дотримання правил Європейської Комісії про прикордонний рух у Спільній заяві щодо У.а., схваленій на саміті Україна ЄС у Парижі.

Ексклюзивним імплементаційним інструментом майбутньої У.а. став прийнятий 24 листопада 2009 р. Порядок денний асоціації Україна-ЄС (П.д.а.), який замінив *План дій між Україною та ЄС* (термін дії – на період 2005 – 2008 рр. був подовжений на один рік до 2009 р.). Практична мета П.д.а. полягає у чіткому визначенні пріоритетів, які вимагають негайних дій ще до офіційного підписання У.а. При цьому із загального переліку пріоритетів П.д.а. щорічно визначаються ті, що мають особливе значення саме протягом визначеного року. Серед інструментів, які Європейський Союз залучатиме задля допомоги Україні в імплементації визначених в П.д.а. цілей та пріоритетів, – обмін технічними експертними оцінками і рекомендаціями; підтримка у розбудові та посиленні інституційної спроможності; консультативна допомога в процесі наближення українського законодавства до законодавства ЄС; започаткування секторальних діалогів в окремих секторах. Крім того, для імплементації П.д.а. також можуть бути залучені інструменти *Східного Партнерства*, хоча формально П.д.а. не прив'язується до Європейської політики сусідства.

На Чотирнадцятому саміті Україна-ЄС (Брюссель, 22 листопада 2010 р.) досягнуто домовленостей про прискорення переговорного процесу щодо підписання У.а. Ухвалення остаточного рішення щодо подальшого формату співробітництва України і ЄС лежить у політичній площині. Позитивну реакцію Євросоюзу на претензії України щодо асоційованого членства стримують геополітичні фактори: масштабність України в демографічному, економічному, науково-технічному вимірах, що засвідчує її спроможність суттєво вплинути на співвідношення центрів впливу в ЄС, розподіл ринків та зовнішньополітичні орієнтири Союзу; надмірна енергетична залежність Євросоюзу від Росії, яка дає змогу їй лобіювати свої інте-

реси, що інколи не збігаються з українськими; порушення балансу в узгодженості зовнішньополітичних кроків України з Євросоюзом та США.

У Брюсселі вважають, що підписанню між Україною і ЄС **У.а.** має передувати *Угода про зону вільної торгівлі*.

Літ.: Аднан Аль Хуаліні. Правовые формы сотрудничества между ЕС и странами Средиземноморья / Аль Хуаліні Аднан // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К. : [б. в.], 2000. – Вип. 17. – Ч. 1; Киричук О. Політика європейської та євроатлантичної інтеграції : навч. посіб. / О. Киричук. – Львів : Сполом, 2009; *Посилення співпраці між Україною та ЄС щодо утвердження верховенства права в Україні*. – Брюссель : Міжнародний фонд “Відродження” Ін-ту відкрит. сусп-ва, 2006; Фомін С. Європейський дім: труднощі розширення / С. Фомін // Політика і час. – 2006.

Киричук О.С.

УГОДА ПРО ЗОНУ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ – тип міжнародної угоди, якою визначаються критерії поглибленої економічної інтеграції країн-учасниць: поетапна ліквідація митних тарифів і нетарифних бар’єрів для товарів, а також кількісних обмежень у взаємній торгівлі; захист прав інтелектуальної власності; вироблення загальних правил для інвестицій; лібералізація торгівлі послугами та створення ефективного механізму для вирішення торговельних суперечок між країнами-учасницями. Однак на відміну від ще глибшої форми економічної інтеграції, яка визначається Угодою про митний союз, **У.з.в.т.** зберігає за кожною країною-учасницею право на самостійне і незалежне визначення режиму торгівлі відносно третіх країн, а також не ліквідує контроль походження товарів, які перетинають їх державні кордони країн-учасниць.

Відомо багато різносторонніх угод, які встановлюють зони вільної торгівлі: Європейська асоціація вільної торгівлі між Ліхтенштейном, Ісландією, Норвегією, Швейцарією (1960); Австралійсько-Новозеландська **У.з.в.т.** (1983); **У.з.в.т.** між Венесуелою, Колумбією, Еквадором (1992); Бангкокська угода між Бангладеш, Індією, Республікою Корея, Лаосом, Шрі-Ланкою (1993); Північноамериканська **У.з.в.т.** (НАФТА) між США, Канадою і Мексикою (1994) та інші. Створення зон вільної торгівлі передбачено і між країнами Співдружності Незалежних Держав відповідною угодою 1994 р., яку

підписали президенти Азербайджану, Вірменії, Білорусі, Грузії, Казахстану, Киргизії, Молдови, Росії, Таджикистану, Узбекистану та України. Однак учасники Угоди про створення зони вільної торгівлі так і не приступили до її реального наповнення, а натомість між членами СНД продовжували діяти двосторонні **У.з.в.т.** (донедавна – близько 110 угод). У 1999 р. ті самі 11 країн підписали новий багатосторонній рамковий документ – Протокол про зміни і доповнення до **У.з.в.т.**, яку мали адаптувати до законодавства кожної держави. У наступні роки Рада глав держав СНД і Рада глав урядів СНД неодноразово приймали документи, спрямовані на розвиток **У.з.в.т.**, проте повністю режим вільної торгівлі не був введений.

Особливим типом міжнародних угод є **У.з.в.т.** з Європейським Союзом. Здебільшого підписання **У.з.в.т.** з ЄС є другим етапом європейської інтеграції країн-партнерів після підписання *Угоди про асоціацію*. Свого часу **У.з.в.т.** підписували з ЄС усі країни-члени Європейського Союзу, оскільки виконання їх умов є економічною складовою *Копенгагенських критеріїв*.

На сьогодні **У.з.в.т.** є інструментом Глобальної європейської стратегії 2006 р., усебічний та амбітний зміст якої передбачає: максимально можливий рівень лібералізації торгівлі, зокрема у сфері послуг та інвестицій; скасування кількісних імпорتنних обмежень на всі види мит, податків та обмежень на експорт; подолання нетарифних бар’єрів шляхом регуляторної конвергенції (зближення); забезпечення якісного управління у фінансовій, податковій та судовій сферах; спрощення та модернізацію правил визначення походження товарів з урахуванням реалій глобалізації; впровадження внутрішніх механізмів моніторингу.

Необхідною умовою, що передує переговорам ЄС з новою країною партнером щодо укладання **У.з.в.т.**, є обов’язкове членство у *Світовій організації торгівлі*. Але зобов’язання урядів країн-партнерів у рамках **У.з.в.т.** є глибшими, ніж державні зобов’язання в рамках СОТ. Вони охоплюють питання: раціоналізації макроекономічних та фінансових підходів; вдосконалення управління державними фінансами та фінансового контролю; поступового наближення національного податкового законодавства до принципів *acquis communautaire* ЄС; запро-

вадження в державному управлінні статистичних методів, які відповідають стандартам ЄС; узгодженості з ЄС положень про мораторій на діючі в країні пільги та преференції у сфері торгівлі, зокрема: а) ввізного мита (з деякими винятками) для чутливих категорій товарів; б) експортних тарифів та кількісних обмежень; в) технічних регламентів, стандартів та оцінок відповідності; санітарних та фітосанітарних заходів; лібералізації державного регулювання торгівлі послугами, правил створення підприємств (з можливими обмеженнями) та інвестицій; сприяння транскордонному наданню послуг (поетапна гармонізація); поглиблення державної конкурентної політики у сфері державної підтримки (сприяння) певних промислових галузей та у сфері послуг; обов'язковості положень щодо подальшої адаптації законодавства у сфері інтелектуальної, промислової та комерційної власності.

Розділи **У.з.в.т.** охоплюють такі сфери співробітництва: транспорт, охорону довкілля, ділове середовище, сільське господарство та сільський розвиток, космічний простір, охорона здоров'я, освіта та громадянське суспільство. Робиться наголос на питаннях міграції, біженців та контролю на кордоні, а також на співробітництві в сфері боротьби з організованою злочинністю та контрабанди наркотиків. Важливе значення мають питання передачі Євросоюзом країні-партнеру необхідного досвіду для здійснення регуляторної гармонізації у сферах вільного руху товарів, енергетики, санітарних та фітосанітарних заходів, сприяння торгівлі в митній сфері, торгівлі послугами, прав інтелектуальної власності та державних закупівель. **У.з.в.т.** з ЄС визначає також інституційні механізми реалізації її положень.

Переговори ЄС з Україною про укладання **У.з.в.т.** започатковано з 2009 р. майже одночасно з набуттям Україною членства у *Світовій організації торгівлі*. Питання торговельної політики у переговорному процесі розглядається як комплекс взаємопов'язаних сфер внутрішньої та зовнішньої політики держави і виходить за межі поняття чотирьох свобод ЄС. Тому переговори ведуться за напрямками, кожен з яких, по суті, є окремим розділом надбання спільноти (*acquis communautaire*): "Політичний діалог та реформи"; "Співробітництво і конвергенція у сфері зовнішньої політики та політики без-

пеки", "Правосуддя, свобода і безпека", "Секторальне співробітництво". Значимість надбання спільноти зумовлена тим, що подальші відносини з ЄС у торговельній сфері здійснюватимуться за межами зниження тарифних ставок у торгівлі промисловими товарами і включатимуть лібералізацію різних секторів і ринків, таких як сільськогосподарська продукція, послуги, рух капіталу та робочої сили. А це, своєю чергою, пов'язано з питаннями державної допомоги та закупівель, інвестиційного клімату, транспорту, енергетичного сектору, галузей промисловості, екологічної політики, систем освіти та соціального забезпечення тощо. Але саме здатність країни до взяття на себе членських зобов'язань, про що має свідчити використання надбання спільноти, є найбільш ускладненою та вимагає багато часу для впровадження серед *Копенгагенських критеріїв*.

У разі рішучості керівництва України у здійсненні необхідних для створення зони вільної торгівлі з ЄС заходів, цілком очікувано підвищаться рівень довіри іноземних компаній до української економіки, приріст іноземних інвестицій та ступінь інтеграції національної економічної системи у світову економіку. Передбачається, що після ратифікації домовленостей 80% продукції українського виробництва матиме доступ до європейського ринку, а українці отримають можливість купувати товари з країн Євросоюзу за значно нижчими за теперішні цінами.

Літ.: *Вільні економічні зони: світовий досвід і українська практика* : навч. посіб. для вузів / за ред. І. Ю. Сіваченка. – К. : Центр навч. л-ри 2004; *Грушинська Н. М.* Проблеми функціонування вільних економічних зон в Україні та досвід країн Східної Європи / Н. М. Грушинська // Формування ринкових відносин в Україні. – Б. м. : [б. в.], 2005; *Киричук О.* Політика європейської та євроатлантичної інтеграції : навч. посіб. / О. Киричук. – Львів : Сполом, 2009; *Левченко З.* Зона вільної торгівлі з ЄС: переговори тривають / З. Левченко // Цінні папери України. – 2009. – № 45(587); *Левченко З.* Зона вільної торгівлі з ЄС: реалії та перспективи / З. Левченко // Цінні папери України. – 2009. – № 20 (562); *Онищенко О. А.* Сучасна парадигма регулювання зовнішньої торгівлі / О. А. Онищенко // Економіка та держава. – 2009. – № 8; *Редькіна В. А.* Зовнішньо-торгівельна політика держави та теорія міжнародної торгівлі / В. А. Редькіна // Економіка та держава. – 2009. – № 8.

Киричук О.С.

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА (У.ц.е.п.д.) – недержавний аналітичний центр, заснований Олександром Васильовичем Разумковим 19 серпня 1994 р. На сьогодні в У.ц.е.п.д. на постійній основі працюють 24 експерти в таких галузях, як історія, політологія, філософія, соціологія, право, міжнародні відносини, економіка, енергетика і військова безпека. У.ц.е.п.д. регулярно проводить опитування населення у всіх 27 регіонах України, яке здійснюють понад 300 інтерв'юерів.

У.ц.е.п.д. здійснює дослідження державної політики в таких сферах: внутрішня політика; державне управління; економічна політика; енергетика; земельні відносини; зовнішня політика; соціальна політика; міжнародна та регіональна безпека; національна безпека і оборона.

У.ц.е.п.д. – неприбуткова громадська організація.

Аналітичні матеріали У.ц.е.п.д.: визнають та використовують політичні сили різного спрямування; визнані науковим та експертним середовищем; представлені на сайтах уряду, окремих міністерств і відомств; використовуються як аналітичні та довідкові матеріали на парламентських слуханнях у Верховній Раді України; внесені до переліків рекомендованої літератури для вивчення студентами університетів України; мають високий індекс цитування в українських і зарубіжних ЗМІ, науковій літературі.

Соціологічним дослідженням У.ц.е.п.д. довіряють 53% українців (дані Київського міжнародного інституту соціології, лютий 2006 р. похибка 10%).

У 2007 р. за результатами опитування провідних українських соціологів інтернет-виданням “Про Ю-ей”, У.ц.е.п.д. та Київським міжнародним інститутом соціології названо соціологічними організаціями, найбільш вартими довіри.

У 2004 р. на Міжнародному економічному форумі у Криницькій Гурській (Польща) У.ц.е.п.д. визнано неурядовою організацією року Східної Європи.

У.ц.е.п.д. належить до 25 провідних дослідницьких центрів з питань державної політики Центральної та Східної Європи.

Середній річний бюджет центру становить 4,5 млн грн.

Літ.: Довідник громадських організацій України / Шурухін С. [та ін.]. – К. : Гурт, 1997; Посібник для молодіжних громадських організацій : [зб.] / Фонд підтримки молодіж. Демократ. ініціатив. – К. : [б. в.], 2003.

Скібчик Г.С.

УМОВИ ВСТУПУ ДО НАТО (англ. conditions for joining NATO) – критерії, вимоги та стандарти, яким має відповідати країна-претендент на вступ до Північноатлантичного Альянсу. Майбутні члени НАТО мають відповідати базовим принципам, втіленим у Північноатлантичному Договорі, таким як демократія, свобода особи та іншим положенням, викладеним у преамбулі до Договору.

Критерії, яким необхідно відповідати для вступу до НАТО. Майбутні члени НАТО повинні: вирішувати міжнародні суперечки мирним шляхом; демонструвати відданість принципам верховенства права та прав людини; розв'язувати мирним шляхом міжетнічні конфлікти і зовнішні територіальні суперечки, спірні питання внутрішньої юрисдикції відповідно до принципів ОБСЄ та з метою встановлення добросусідських відносин; встановлювати належний демократичний та цивільний контроль над своїми збройними силами; утримуватися від загрози силою чи застосування сили будь-яким чином, що не відповідає цілям ООН; сприяти розвитку мирних і дружніх міжнародних відносин шляхом зміцнення своїх вільних інституцій та завдяки сприянню зміцнення стабільності й благополуччя; продовжувати надавати цілковиту підтримку та брати участь у роботі Ради євроатлантичного партнерства, в програмі “Партнерство заради миру” та розвитку співробітництва з країнами-партнерами, що не є членами НАТО; демонструвати відданість зміцненню стабільності та благополуччя через дотримання принципів економічної свободи, соціальної справедливості та відповідальності за охорону довкілля; робити свій внесок військового характеру в колективну оборону та у виконання нових завдань, що постають перед Альянсом, а також бути готовими взяти на себе зобов'язання щодо поступового зміцнення своєї обороноздатності; належним чином брати участь у роботі установ НАТО; прагнути до здійснення стандартизації та досягнення оперативної сумісності; створювати через національну програму

необхідну структуру з питань планування та виконання таких оборонних бюджетів, які б відповідали визначеним пріоритетам у сфері оборони та передбачали б відповідні схеми навчання для ознайомлення персоналу з існуючими в НАТО практикою та процедурами з метою підготовки до можливої в майбутньому участі в роботі структур Альянсу; знайомитися з правовими механізмами та угодами, якими керується НАТО для забезпечення співробітництва в своїй структурі та формальним юридичним процесом, що передує членству.

Після завершення належних процедур нові члени приєднуються до Північноатлантичного Договору (Вашингтон, 4 квітня 1949 р.). Крім того, процедура вступу передбачає виконання низки економічних (збігаються з основними вимогами вступу в ЄС та СОТ) та військових критеріїв.

Процедура вступу до НАТО. Згідно зі ст. 10 Північноатлантичного Договору “сторони можуть за одностайної згоди запросити будь-яку іншу європейську державу, яка спроможна втілювати в життя принципи цього Договору і робити свій внесок у безпеку північноатлантичного регіону, приєднатись до цього Договору”. Загалом можна виділити такі основні етапи:

1) консультаційний. На цьому етапі відбувається інтенсивний індивідуальний діалог із зацікавленими країнами-партнерами. Зустрічі в рамках цього діалогу дають змогу країні-партнеру вивчити деталі роботи Альянсу, а НАТО має змогу детально вивчити внутрішню ситуацію в країні-претенденті та її відносини з країнами-сусідами (зокрема на предмет відсутності між ними нерозв’язаних територіальних суперечок). Паралельно військове керівництво НАТО проводить аналіз відповідних військових факторів у зацікавленій у членстві в НАТО країні. Наприкінці цього етапу країна публічно оголошує про своє бажання стати членом НАТО (без подання будь-якої формальної заявки);

2) переговорний. Етап починається запрошенням від НАТО країні-претендента розпочати переговори про вступ до Альянсу. Після завершення переговорів країна-кандидат надсилає до НАТО листа про наміри, в якому підтверджує взяті на себе під час переговорів зобов’язання;

3) ратифікаційний. Етап розпочинається підписанням Протоколу про приєднання до

Північноатлантичного Договору та закінчується ратифікацією Протоколу у країнах-членах Альянсу та країні-кандидаті;

4) імплементаційний. Етап розпочинається з процесу передання країною-кандидатом документів про приєднання до Північноатлантичного Договору на зберігання до США. Країни-кандидати стають офіційними членами Альянсу.

Щоб допомогти країнам підготуватись до вступу в НАТО, у 1999 р. було розроблено та ухвалено План дій щодо членства в НАТО (ПДЧ).

ПДЧ будується на основі інтенсивного індивідуального діалогу щодо членства. Цей діалог передбачає запровадження Програми заходів, спрямованих на сприяння країнам-претендентам в їх підготовці до можливого майбутнього вступу до НАТО як членів Альянсу. Вироблення остаточних рішень щодо запровадження заходів залишається за країнами-претендентами. У цій Програмі претендентам пропонується перелік заходів, з якого вони можуть вибрати ті, що, на їх думку, є найціннішими з погляду сприяння їх підготовці.

Будь-яке рішення щодо запрошення країни-претендента розпочати з Альянсом переговори стосовно приєднання до НАТО приймається в кожному конкретному випадку країнами-членами НАТО згідно з § 8 Декларації Мадридського саміту і Декларацією Вашингтонського саміту. Участь у Плані дій щодо членства в НАТО має відбуватися на основі самодиференціації і не означає існування ні будь-якого часового розкладу щодо прийняття таких рішень, ні будь-якої гарантії членства. ПДЧ ні в якому разі не можна вважати переліком критеріїв для набуття членства в НАТО.

План дій щодо членства (ПДЧ) в НАТО складається з п’яти розділів, а саме: Політичні та економічні питання. Оборона/військові питання. Питання ресурсів. Питання безпеки. Правові питання.

У кожному з розділів ПДЧ визначено питання, які можуть бути предметом обговорення (список не є вичерпним), та висвітлюються механізми, за допомогою яких можна якнайкраще здійснювати підготовку до можливого отримання членства. Перелік питань, визначених для обговорення, не є набором критеріїв для отримання членства; цей перелік розрахований на те, щоб охопити всі ті про-

блеми, які визначають для себе самі країни-претенденти як питання, що вони бажають розглянути. Від кожної країни-претендента вимагається розробити річну національну програму підготовчої діяльності до можливого майбутнього членства з визначенням завдань та цілей підготовки, де б містилася конкретна інформація щодо заходів, які вживаються; органів, які відповідають за вжиття цих заходів; а там, де це доцільно, – графік роботи щодо конкретних аспектів такої підготовки. Програма формуватиме основу, за допомогою якої з боку Альянсу можна буде простежити прогрес, досягнутий країнами-претендентами для забезпечення зворотного зв'язку. Зворотний зв'язок та поради з питань Плану дій щодо членства в НАТО забезпечується за допомогою механізмів, в основу яких покладено формули, що діють на сьогодні для країн-партнерів, а саме: зустрічі за формулою “26+1”, семінари в рамках Групи НАТО. Останні проводяться з метою обговорення окремих питань з Плану дій щодо членства в НАТО. Країни-претенденти мають подавати письмові заяви на проведення семінарів помічнику Генерального секретаря (або його особистому помічнику), який несе відповідальність за впровадження Плану дій щодо членства в НАТО та за розробку календарного плану зустрічей під загальним керівництвом та за координацією Політичного комітету високого рівня (або в його розширеному складі). Щороку Альянс готує звіт для окремих країн-претендентів, в якому зазначаються зрушення, досягнуті країнами-претендентами у виконанні Щорічних національних програм. Цей документ подається для обговорення на зустрічі Північноатлантичної ради з країною-претендентом. За вже сформованою традицією делегації країн-претендентів

очолюються міністром закордонних справ або міністром оборони. Результати цих переговорів закріплюються в загальній доповіді по ПДЧ, яка виноситься на міністерські сесії НАТО.

Літ.: *Критерії членства в ЄС, СОТ та НАТО. Інтеграційні перспективи України* / [В. Р. Сіденко, І. І. Жовква, Г. М. Немиря, Г. М. Перепелиця] ; ред. І. І. Жовква. – К. : [б. в.], 2007. – 85 с.; *Основи європейської та євроатлантичної інтеграції України* : навч. посіб. / В. В. Говоруха, В. Г. Гульба, Ю. П. Сумін та ін. ; за заг. ред. акад. НАН України, д-ра техн. наук В. П. Горбуліна. – К. : ДП “НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2006. – 416 с.; *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / [І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, О. М. Ващук та ін.]. – Ужгород : Ліра, 2009. – 472 с. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”; вип. 14); *Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні* : навч. посіб. / [І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, В. Д. Бондаренко та ін.]. – Ужгород : Ліра, 2009. – 656 с. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”; вип. 15); *Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію* : навч. посіб.-хрестоматія : у 2 ч. / уклад. і коментар : І. В. Артьомов, Д. В. Вітер, Л. І. Загайнова. – Ужгород : Ліра, 2007. – Ч. II. – 346 с. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”; вип. 5); *Інститути ЄС і НАТО. Глосарій основних термінів та понять* : навч. посіб. / уклад. : І. В. Артьомов, Д. В. Вітер, Л. І. Загайнова. – Ужгород : Ліра, 2007. – 220 с. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”; вип. 4); *Нормативно-правове забезпечення реалізації Україною стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію* : наук.-інформ. зб. / за заг. ред. акад. НАН України, д-ра техн. наук В. П. Горбуліна. – К. : ДП “НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2006. – Вип. 26, ч. 1. – 328 с.; *НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи* : навч. посіб. / С. В. Федонюк, В. Й. Лажнік, А. А. Моренчук, Н. І. Романюк. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. націон. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 258 с.

Білак Д.Й.

Ф

ФОНД ГАННСА ЗАЙДЕЛЯ (нім. *Hanns-Seidel-Stiftung*) – німецьке неурядове політичне об'єднання, яке було засноване при політичній партії “Християнсько-соціальний Союз” (ХСС) 7 листопада 1966 р. в Баварії. Фонд було названо на честь видатного політичного діяча Баварії, співзасновника партії “Християнсько-соціальний Союз” доктора Ганнса Зайделя.

Hanns
Seidel
Stiftung

Фонд
Ганнса
Зайделя

Ганнс Зайдель (Hanns Seidel) народився 12 жовтня 1901 р. у Швайнгаймі, Баварія. В 1929 р. Зайдель захистив у Вюрцбурзі докторську дисертацію з юридичних наук та відкрив юридичну практику в Ашаффенбурзі. В 1946 р. його було обрано до земельного парламенту (Ландтагу) Баварії, до складу якого він входив до самої смерті 6 серпня 1961 року. З 1947 по 1954 роки обіймав посаду міністра економіки Баварії. Під його керівництвом успішно була проведена валютна реформа та відновлена економіка – Баварія з аграрної землі перетворилася на землю зі здоровою економічною структурою. З 1954 по 1957 р. був лідером опозиції. З 1956 р. став головою партії ХСС. З 1957 по 1960 р. обіймав посаду прем'єр-міністра федеральної землі Баварія.

Офіційна діяльність **Ф.Г.З.** розпочалась 11 квітня 1967 р. із внесенням його до реєстру об'єднань Мюнхенського міського адміністративного суду. Головою був призначений державний міністр, депутат Бундестагу д-р Фрітц Пірклъ. Розпочали свою роботу такі відділи, як Академія політики та сучасності та відділ освіти. 6 жовтня 1967 р. відбувся перший громадський захід. В 1973 р. у структурі **Ф.Г.З.** був створений Інститут міжнародних зустрічей та співробітництва. 25 вересня 1975 р. відкрився навчальний центр Вільбад Кройт у долині Тегернзе. З 1977 р. **Ф.Г.З.** розпочав діяльність, пов'язану з наданням допомоги країнам, що розвиваються.

22 квітня 1983 р. на території старовинного баварського замку Банц, що розташований у містечку Бад Штаффельштайн неподалік від Бамберга, відкрився навчальний центр Клостер Банц. 23 лютого 2001 р. розпочав роботу Конференц-центр у Мюнхені.

“*На службі демократії, миру та розвитку*” – під таким гаслом здійснює свою діяльність **Ф.Г.З.** як у Німеччині, насамперед Вільній державі Баварії, так і за її межами. З часів свого заснування він проводить освітню політичну роботу з метою, як це зафіксовано в його статуті, сприяння “*демократичній та державно-громадській освіті німецького народу на християнській основі*”. Фонд прагне виховати політично свідомих громадян, яким притаманні як вільний розвиток особистості, так і соціальна відповідальність та відчуття солідарності з іншими людьми, що набуває особливої актуальності саме в наш час, коли все більше зростає потреба у власній відповідальності, новій культурі, самостійності та активному громадянському суспільстві.

Задля реалізації поставленої мети **Ф.Г.З.** сприяє вихованню, народній і професійній освіті, включаючи допомогу студентам, зокрема забезпечення доступу до наукової освіти для талановитих та обдарованих людей; підтримує розвиток науки, особливо проведення наукових досліджень; сприяє поглибленню міжнародного взаєморозуміння народів, а також осмисленню європейської єдності, зокрема шляхом проведення інформаційно-навчальних поїздок у Баварію та обміну найкращим практичним досвідом між країнами-партнерами; здійснює підтримку культурних цілей, а також сприяє збереженню творів мистецтва та пам'яток історії; надає підтримку країнам, що розвиваються.

Ф.Г.З. є зареєстрованим об'єднанням, яке ставить перед собою виключно і безпосередньо суспільно корисні цілі. Діяльність **Ф.Г.З.** регулюється Статутом. Очолює **Ф.Г.З.** Голова правління. З 1 травня 2004 р. цю посаду обіймає Державний міністр у відставці, почесний сенатор, багаторазовий почесний доктор, професор Ганс Цейтмайр. Правління **Ф.Г.З.** обирається загальними зборами його членів. До його складу входять голова, два заступники, скарбник та діловод, а також засідателі. Відповідно до статуту загальна кількість членів Правління не може перевищувати 40 осіб.

До складу **Ф.Г.З.** входять такі структурні підрозділи:

- *управлінням справами*, якому підпорядковуються виконавче Бюро у справах Правління, Бюро зовнішніх зв'язків, Контактні бюро у Вашингтоні, Брюсселі, Москві, міжнародні конференції та Контактне бюро в Берліні;

- *організаційний відділ “Центральні служби”*, до складу якого входять реферат по роботі з громадськістю та пресою, реферати з кадрових, бюджетно-фінансових, господарських питань, реферат контролю та закупівель. У підпорядкуванні цього відділу також перебувають навчальні центри Вільдбад Кройт, Кластер Банц та Конференц-центр у Мюнхені;

- *Академія політики та сучасності*, яка надає політичні консультації, проводить тренінги, конференції, симпозіуми, створюючи таким чином сучасний науковий, ідейний, політичний форум та роблячи вагомий внесок у громадський дискурс та політичне життя країни;

- *Інститут політичної освіти*, діяльність якого спрямована на активізацію участі громадян у політичному житті демократичної держави;

- *Інститут підтримки талановитої молоді*, який надає ідейну та фінансову підтримку вихованню висококваліфікованих молодих наукових кадрів з різних країн світу, здійснює підготовку молодих журналістів та спеціалістів у сфері медіа-політики;

- *Інститут міжнародного співробітництва*, який забезпечує надання підтримки країнам, що розвиваються, в основу якої покладено проведення проектних заходів в Азії й Океанії, Африці, Латинській Америці, а також Центральній, Східній і Південно-

Східній Європі та Брюсселі / ЄС з метою забезпечення стабільного розвитку на основі демократії, миру і соціального ринкового господарства та сприяння створенню гідних для існування людини умов життя у всьому світі.

На сьогодні міжнародне співробітництво Фонду ґрунтується на реалізації загалом 90 проектів в більш ніж 60 країнах світу. Основним принципом діяльності **Ф.Г.З.** за межами Німеччини є надання консультативної та експертної допомоги за принципом “*допомога для самопомоги*”, користуючись якою держави могли б допомогти самі собі. З 1990 р. почали працювати представництва **Ф.Г.З.** в колишніх соціалістичних країнах. Восени 1992 р. було відкрито постійне Представництво **Ф.Г.З.** (проектне бюро) в Україні (третє у країнах Східної Європи після Будапешта та Праги). Першу рамкову Угоду про діяльність Фонду в Україні підписали з української сторони віце-прем'єр-міністр Микола Жулинський та з німецької – тодішній прем'єр-міністр Баварії Макс Штрайбл. У Представництві **Ф.Г.З.** в м. Києві (Україна) на сьогодні працюють 8 співробітників. З січня 2006 р. керівником Представництва є С.В. Загорний.

Ф.Г.З. в Україні здійснює свою діяльність: у сфері внутрішньої безпеки – сприяння реформуванню правоохоронних органів, розвиток міжнародної співпраці у боротьбі з міжнародною злочинністю; у сфері державного управління – сприяння розвитку державного управління та місцевого самоврядування; у суспільно-політичній сфері – сприяння розвитку громадянського суспільства.

У рамках своєї діяльності **Ф.Г.З.** спільно з партнерськими організаціями щорічно організовує в Україні близько 100 різноманітних заходів (конференцій, семінарів, тощо) на відповідну тематику.

У сфері внутрішньої безпеки важливими партнерами **Ф.Г.З.** в Україні є Міністерство внутрішніх справ України та підпорядковані йому Національна академія внутрішніх справ України, Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка та Львівський державний університет внутрішніх справ. Крім того, Представництво **Ф.Г.З.** в Україні співпрацює з Міністерством внутрішніх справ Республіки Молдова та підпорядкованою йому Академією

“Штефан чел Марє”, Службою державної охорони Республіки Молдова, Академією Міністерства внутрішніх справ Республіки Азербайджан та Академією Міністерства внутрішніх справ Республіки Таджикистан. За його підтримки в Україні організуються різноманітні заходи для викладачів, наукових співробітників та студентів навчальних закладів системи МВС. Регулярними стали стажування українських фахівців та студентів у Німеччині. Велика увага приділяється налагодженню особистих контактів працівників правоохоронних органів обох країн.

У сфері державного управління Представництво **Ф.Г.З.** в Україні плідно співпрацює з Національною академією державного управління при Президентові України (НАДУ) та її Інститутом підвищення кваліфікації керівних кадрів, обласними та міськими державними адміністраціями, а також центрами перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій (далі – регіональні центри).

Спільна робота з НАДУ розпочалась з початку її створення в 1995 р. За підтримки **Ф.Г.З.** проводяться навчання та підвищення кваліфікації викладачів НАДУ, регіональних центрів та організаторів професійного навчання державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування. До проведення навчальних заходів залучаються багаторічні експерти, які допомагають у розробці сучасної методики викладання та навчально-методичної літератури, а також діляться досвідом Німеччини у сфері державного управління та місцевого самоврядування.

Представництвом **Ф.Г.З.** в Україні організуються стажування та інформаційні поїздки українських експертів у Федеративну Республіку Німеччина. З 1995 по 1997 р. стажування в Німеччині пройшли 11 груп викладачів і організаторів навчання УАДУ при Президентові України загальною кількістю 110 осіб. Була також проведена робота в рамках стипендіальної програми уряду Федеративної Республіки Німеччина за ініціативою канцлера ФРН Гельмута Коля, в результаті якої викладачам Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів УАДУ було надано 34 стипендії. Програма мала на меті підвищення кваліфікації стипендіатів та напруження ними навчально-методичних

матеріалів. У зв'язку з цим викладачі вивчали вітчизняний досвід та досвід ФРН з обраних актуальних проблем.

Було розроблено 40 навчальних програм, 42 науково-аналітичні і методичні рекомендації, які обговорені на міжнародних науково-практичних конференціях і надруковані у збірниках з актуальних питань організації навчання в системі підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, а також професійні програми та методики викладання в малих групах. Представництво **Ф.Г.З.** надає допомогу для сучасного технічного забезпечення навчання державних службовців та фінансово підтримує видання збірників науково-методичної літератури. Так, у НАДУ за підтримки **Ф.Г.З.** був створений Дидактичний центр. На сучасному етапі співробітництво НАДУ з **Ф.Г.З.** триває, матеріалізується в конкретних планах і сприяє укріпленню контактів та взаємних зв'язків між Німеччиною та Україною.

Контакти Представництва Фонду Ганса Зайделя в м. Києві, Україна:

Україна, 01034, м. Київ, вул. Золотоворітська 2, офіс 7

Тел.: +380 (44) 2706272/ 73/ 74; Факс: +380 (44) 2798492

E-Mail: hssc@hssc.kiev.ua; Website: <http://hss.kiev.ua>

Лит.: *40 Jahre Hanns-Seidel-Stiftung: Dokumentation der Reden / Hans Zehetmair, Edmund Stoiber, Michael Styrmer*; Redaktion: Isabel Kьfer, Hubertus Klingsbugl. – Herausgeber: Hanns-Seidel-Stiftung e.V. – Druck : Meindl-Druck, Dachau, 2007. – 74 s. ; *Im Dienst von Demokratie, Frieden und Entwicklung – 40 Jahre Hanns-Seidel-Stiftung, 1967 – 2007. Konzeption und Redaktion: Dr. Renate Hupfinger. Bearbeitung: Andreas Bitterhof, Dr. Reiner Gepperth, Armin Huller und andere.* – Herausgeber : Hanns-Seidel-Stiftung e.V. – Druck: Atwerb-Verlag KG, Mьnchen, 2007. – 158 s.; *Актуальні питання організації навчання і методики викладання в системі підвищення кваліфікації державних службовців* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 4-5 груд. 1997 р. / за ред. В. І. Лугового, П. С. Назимка та ін. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 347 с.; *Навчально-тематичні плани та програми, науково-методичні розробки для системи підвищення кваліфікації державних службовців* : збірник / за ред. В. І. Лугового, Л. М. Гогіної, В. М. Князева та ін. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 258 с.

Загорний С.В., Назимко П.С.

Х

ХАРТІЯ ОСНОВНИХ ПРАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 2000 Р. (Charter of Fundamental Rights of the European Union) – документ, що закріплює основні права людини в ЄС, схвалений 7 грудня 2000 р. у Ніцці (Франція), введений в дію 1 грудня 2009 р. Лісабонським Договором.

Х.о.п.ЄС вперше у межах правової системи ЄС визначила і закріпила основні фізичні, громадянські, економічні та політичні права людини в ЄС. До цього не існувало письмового переліку основних прав в ЄС на відміну від іншої міждержавної організації – Ради Європи, в межах якої ще у 1950 р. було прийнято Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. Однак Європейський Суд Правосуддя (Суд ЄС) не визнавав Конвенцію 1950 р. як пряме джерело права ЄС. У рішенні від 28 березня 1996 р. він вказав на те, що засновницькими договорами ЄС не передбачено приєднання до цієї Конвенції, що не дає можливості розглядати як обов'язкове джерело права в ЄС, незважаючи на те, що всі держави ЄС є членами Ради Європи. Проте Конвенція може застосовуватись лише у їх національному праві, а не на рівні ЄС.

Винятком визначення прав і свобод людини на рівні ЄС є фрагментарне закріплення нормами м'якого права (джерела переконливого характеру) деяких положень про права людини, особливо в економічній сфері. Так, у преамбулі Договору про заснування Європейського Співтовариства 1957 р., яка не має юридичної сили, вказувалося, що засновники Співтовариства мали на меті створення найтіснішого за всю історію союзу народів Європи, зберігання та зміцнення миру та свободи в Європі. У Договорі 1957 р. містились положення щодо заборони дискримінації на підставі національності, заборона дискримінації за ознакою статі під час оплати праці та заборона дискримінації виробників та споживачів спільної сільськогоспо-

дарської політики, вільне пересування працівників. Згодом сфера захисту прав людини, що спочатку не була характерна для ЄС, основною метою якого було економічне співробітництво, почала розширюватись із поглибленням інтеграції європейських держав, прагненням закріплювати і поважати основні права людини. З метою втілення цих ідей у життя були ухвалені спільна заява Європейського Парламенту, Ради Міністрів (Ради ЄС) та Європейської Комісії від 5 квітня 1977 р.; Єдиний Європейський Акт від 17 лютого 1986 р., у преамбулі якого було записано, що однією з його цілей є підтримання демократії на основі фундаментальних прав людини; Декларація проти расизму та ксенофобії від 25 червня 1986 р.; Декларація основних прав і свобод Європейського Парламенту від 12 квітня 1989 р. Однак ці акти не мали обов'язкової юридичної сили і лише частково врегульовували питання прав людини на політичному рівні.

З метою акцентування уваги на першочерговому значенні прав громадян в ЄС Європейська Рада 3-4 червня 1999 р. у Колоні (Німеччина) прийняла рішення про розроблення **Х.о.п.ЄС**. Готувати текст **Х.о.п.ЄС** мав орган, що складався з представників глав держав та урядів, Голови Європейської Комісії, а також членів Європейського Парламенту та національних парламентів. Таким органом став Європейський Конвент, створений Європейською Радою 15-16 жовтня 1999 р. в Тампере (Фінляндія). 2 жовтня 2000 р. проект **Х.о.п.ЄС** направлено на розгляд Європейської Ради. На зустрічі держав і урядів у м. Біаррітті (Франція) 13-14 жовтня 2000 р. було ухвалено рішення доручити Європейському Парламенту, Раді Міністрів (Раді ЄС) та Європейській Комісії схвалити **Х.о.п.ЄС**. 7 грудня 2000 р. **Х.о.п.ЄС** офіційно була проголошена. Однак це не надало їй юридичної сили, оскільки статус **Х.о.п.ЄС** не був визначений засновницьки-

ми договорами ЄС. І лише із набранням чинності Лісабонським Договором, окремий протокол якого визначив правовий статус **Х.о.п.ЄС**, 1 грудня 2009 р. **Х.о.п.ЄС** отримала обов'язкову юридичну силу на території ЄС, її було віднесено до актів первинного права (законодавства) ЄС.

Текстовою основою для **Х.о.п.ЄС** стали Європейська Конвенція 1950 р. та протоколи до неї, Європейська соціальна хартія 1961 р., Хартія основних соціальних прав працівників 1989 р., засновницькі договори ЄС та право ЄС, а також судова практика Європейського Суду Правосуддя (Суду ЄС).

Х.о.п.ЄС складається з преамбули та 54 статей, що вміщені в 7 главах. Перша глава "Гідність" присвячена людській гідності, гарантує право на життя, право на особисту недоторканність, забороняє тортури, рабство та смертну кару. У другій главі "Свободи" розкрито основні свободи, право на повагу приватного та сімейного життя, захист персональних даних, право на свободу думки, совісті та віросповідання, свободу думки, свободу зборів, право на освіту, працю, власність та на притулок. У третій главі "Рівність" гарантовано рівність усіх перед законом, заборону дискримінації, рівність прав чоловіка та жінки, права дитини та права літніх людей. Наступна глава – "Солідарність" визначає права у сфері працевлаштування, соціального захисту, охорони здоров'я та навколишнього середовища. П'ята глава "Громадянство" гарантує деякі політичні права громадянам ЄС, зокрема обирати і бути обраним, право на звернення до органів та посадових осіб ЄС, а також право на пересування та свободу проживання, доступу до документів, консульський захист. У главі "Правосуддя" закріплено питання у сфері юстиції, зокрема право на ефективний правовий захист, презумпцію невинуватості, принцип законності та право не бути засудженим за один і той самий злочин повторно. Остання глава "Загальні положення" визначає сферу застосування та сферу дії прав, рівень захисту, а також заборону зловживання правами.

Однак **Х.о.п.ЄС** не буде застосовуватись повною мірою в усіх країнах ЄС, оскільки Польща та Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії приєдналися до **Х.о.п.ЄС** із застереженнями, що викладені в окремому протоколі до Лісабонсько-

го Договору, а в майбутньому це правило буде поширюватись і на Чеську Республіку. Так, протокол № 30 до Лісабонського Договору виключає можливість судам ЄС чи національним судам Польщі або Сполученого Королівства Великої Британії визначати відповідність національного права, практики чи дій цих держав положенням **Х.о.п.ЄС**. Особливо це стосується гл. 4, положення якої не можуть бути предметом звернення громадян цих держав до національних судів чи судових установ ЄС щодо захисту прав на підставі **Х.о.п.ЄС**. У такому разі має застосовуватись лише національне право цих країн. Цим Польща і Сполучене Королівство Великої Британії убезпечили себе від того, що рішення Європейського Суду Правосуддя створять прецеденти, відповідно до яких вони будуть змушені вносити зміни в національне законодавство, з огляду на доктрини верховенства права ЄС над національним правом. Основним аргументом Польщі щодо обмеженого застосування **Х.о.п.ЄС** є небажання узаконення одностатевих шлюбів із наданням усіх відповідних гарантій та пільг, а Сполучене Королівство Великої Британії прагнуло зберегти своє трудове право, особливо положення, що стосуються проведення страйків. Уряд Великої Британії побоювався збільшення кількості страйків та звернень до судів ЄС, що могло б завдати, на його думку, істотних збитків. Що стосується Чеської Республіки, то основним побоюванням уряду цієї країни була можливість звернень до Суду ЄС осіб, насамперед німців, переселених після Другої світової війни на підставі декретів Президента республіки 1945-1946 рр., щодо оскарження такого виселення та націоналізації їх майна. Це призвело до того, що Чехія довго не приєднувалась до Лісабонського Договору і, зрештою, зробила це останньою. За політичною домовленістю для того, щоб не проводити знову ратифікацію змін до Лісабонського Договору у всіх державах, це питання буде вирішене при наступному розширенні ЄС.

Х.о.п.ЄС стала важливим інструментом та гарантією захисту прав людини в ЄС, однак ЄС не зупинився на цьому. Зважаючи на бажання в ЄС долучитись до Конвенції 1950 р., Лісабонський Договір окремим протоколом передбачив таку можливість. Зі свого боку, Рада Європи також здійснила заходи щодо надання такої можливості для ЄС, зокрема Протокол № 14 до Конвенції вніс зміни до

ст. 59 основного тексту Конвенції, що дало можливість ЄС приєднатись до Конвенції 1950 р., адже до цього це могли зробити окремі держави, а не міжнародні організації. Надання **Х.о.п.ЄС** юридичної сили за Лісабонським Договором зробило її обов'язковою на території ЄС. Однак приєднання ЄС до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод могло створити ситуацію, коли існування двох рівнозначних за юридичною силою документів призвело б до суперечностей щодо їх застосування. Тому Лісабонський Договір передбачив механізм розв'язання таких суперечностей: як правило, більш ліберальна норма матиме пріоритет. Таким чином, ЄС створив серйозну основу для розширення прав людини у цьому міждержавному об'єднанні, сформувавши відповідні інструменти та механізми запобігання порушенню, захисту та відновлення порушених прав і свобод.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : навч. посіб. / І. А. Грицяк ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009; *Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями.* – М. : Инфра-М, 2008; *Право Європейського Союзу* : навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова. – 3-тє вид., змінен. і допов. – К. : Істина, 2010; *Economic and social rights under the EU Charter of Fundamental Rights: a legal perspective* / Tamara K. Hervey, Jeff Kenner. – Portland, Oregon: Hart Publishing, 2003; *The EU Charter of Fundamental Rights: From Declaration to Binding Instrument* / Giacomo Di Federico. – Bologna: Springer, 2011; *The EU Charter of Fundamental Rights: politics, law and policy* / Steve Peers, Angela Ward. – Portland, Oregon : Hart Publishing, 2004.

Решота В.В.

ХАРТІЯ ОСНОВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ РОБІТНИКІВ ЄС (Соціальна хартія) Social Charter. Принцип захисту прав людини, чітко зафіксований у нинішніх статутних документах Європейського Союзу (ЄС), має основоположний характер для функціонування усіх його органів. Відповідно до нього мають будуватися відносини з громадянами ЄС та особами, які перебувають під його юрисдикцією, а також співпраця його держав-членів. 1989 р. всі держави Європейського Союзу, крім Сполученого Королівства Великобританії, підписали декларацію під назвою “Хартія основних соціальних

прав працівників” (скорочено Соціальна хартія, не плутати з Європейською соціальною хартією Ради Європи, підписаною 1961 р.). Це політичний інструмент, який накладає на країн-учасниць “моральні зобов'язання” і покликаний гарантувати певні соціальні права громадянам цих країн. Йдеться насамперед про ринок праці, фахову підготовку, умови праці та однакові можливості. Хартія також доручала Європейській Комісії якомога швидше розробити пропозиції для перенесення положень Хартії в законодавство Союзу. Розвиваючи положення Соціальної хартії, в грудні 1991 р. держави-члени підписали Договір із соціальної політики. Великобританія знов утрималась, і щоб інші країни могли попри її неучасть, просуватися далі в узгодженні соціальної політики, Договір зробили додатком до Маастрихтського договору разом з так званим “Протоколом з соціальної політики” (соціальний протокол). Коли 1997 р. Тоні Блер став прем'єр-міністром Британії, країна приєдналася до соціальної політики Спільноти, що дало можливість через поправки, внесені Амстердамським договором, внести так звану “соціальну главу” в Договір про заснування Європейської Спільноти. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників складається з двох розділів: Основні соціальні права працівників та Імплементация Хартії. В **Х.о.с.п.р.ЄС** визначені такі соціальні фундаментальні права: свобода пересування, зайнятість і винагорода, поліпшення умов життя та праці, соціальний захист, свобода об'єднання та колективних переговорів, професійне навчання, рівність чоловіків та жінок, інформування, консультації та участь працівників в управлінні, охорона здоров'я та безпека на робочому місці, особливі права дітей та підлітків, осіб похилого віку, непрацездатних осіб (інвалідів). Кожний працівник Європейського Співтовариства має право на свободу пересування по всій території Співтовариства за умови обмежень, виправданих громадським порядком, громадською безпекою або громадським здоров'ям. Право на свободу пересування дає можливість будь-якому працівникові здійснювати у Співтоваристві будь-яку діяльність за будь-якою професією відповідно до принципів рівного ставлення щодо прийняття на роботу, умов праці і соціального захисту в країні перебування. Право на

свободу пересування також передбачає: гармонізацію умов проживання в усіх державах-членах, зокрема тих, що стосуються возз'єднання родин; усунення перешкод, створених унаслідок невизнання дипломів або еквівалентних свідоцтв про професійну підготовку; поліпшення умов життя і праці транскордонних працівників.

Кожна особа вільна обирати і працювати за спеціальністю відповідно до правових актів, які регулюють кожний вид діяльності. Всі види зайнятості підлягають справедливій винагороді. З цією метою згідно з положеннями, що застосовуються в кожній країні: працівникам забезпечується справедлива заробітна плата, тобто заробітна плата, достатня для забезпечення їм гідного рівня життя, відповідно до умов зайнятості працівники, крім тих, що працюють на основі безстрокового контракту на умовах повного робочого часу, одержують пропорційну винагороду; заробітна плата може бути утримана, вилучена або передана лише відповідно до національного законодавства; подібні положення мають передбачати заходи, що дають змогу зацікавленому працівникові продовжувати користуватися необхідними засобами існування для нього/неї та його/її сім'ї. Кожна особа повинна мати можливість безкоштовно користуватися доступом до громадських служб працевлаштування.

Кожний працівник Європейського Співтовариства має право на щотижневий відпочинок і щорічну оплачувану відпустку, тривалість яких має підлягати прогресивній гармонізації відповідно до національної практики. Умови зайнятості кожного працівника встановлюються в законах, колективній угоді або трудовому контракті згідно з положеннями, що застосовуються в кожній країні.

Кожний працівник Європейського Співтовариства має право на адекватний соціальний захист і незалежно від статусу і розміру підприємства, на якому працює, користуватися адекватним рівнем допомоги із соціального забезпечення. Особи, які не мають можливості увійти або повторно увійти на ринок праці та не мають засобів до існування, повинні мати можливість отримувати достатні кошти і соціальну допомогу з урахуванням особливостей їх конкретної ситуації. Працедавці і працівники в Європейському Співтоваристві мають право на об'єднання з метою утворення за своїм вибором

професійних організацій або професійних союзів для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Кожний працедавець і кожний працівник мають свободу вступати або не вступати в подібні організації, не зазнаючи внаслідок цього будь-яких персональних або професійних збитків. Працедавці або організації працедавців, з одного боку, і організації працівників – з другого мають право починати переговори й укладати колективні угоди відповідно до умов, установлених національними законодавством та практикою. Діалог між двома соціальними партнерами на європейському рівні, який має розвиватися, може, якщо сторони вважають за необхідне, виражатися в договірних відносинах, зокрема на міжпрофесійному та галузевому рівнях. Право вдаватися до колективних дій у разі конфлікту інтересів включає право на страйк відповідно до зобов'язань, що випливають з національних регламентів і колективних угод. З метою сприяння врегулюванню виробничих конфліктів згідно з національною практикою необхідно заохочувати запровадження та застосування на відповідних рівнях процедур примирення, а також посередницьких і арбітражних процедур.

Кожний працівник Європейського Співтовариства повинен мати можливість доступу до професійного навчання та користування таким навчанням протягом усього періоду своєї трудової діяльності. В умовах, що регулюють доступ до такого навчання, не може існувати жодної дискримінації на підставі громадянства. Компетентні державні органи, підприємства та два соціальних партнери, кожний в рамках своєї сфери компетенції, мають запровадити безперервні та постійні системи навчання, які дають можливість кожній особі пройти повторне навчання, особливо за допомогою надання відпустки для навчання, з метою поліпшення її професійних навичок або набуття нових професійних навичок, зокрема з огляду на технічний розвиток.

Має бути забезпечена рівність чоловіків і жінок. Необхідно забезпечувати рівні можливості для чоловіків і жінок. З цією метою мають бути посилені заходи щодо реалізації принципу рівності чоловіків і жінок, зокрема стосовно доступу до зайнятості, винагороди, умов праці, соціального захисту, освіти, професійного навчання та розвитку

кар'єри. Необхідно також вживати заходів щодо поєднання чоловіками і жінками своїх професійних та сімейних обов'язків.

Інформування, консультації та участь працівників в управлінні мають розвиватися у відповідних напрямках, беручи до уваги існуючу практику в різних державах-членах. Це особливо стосується компаній чи груп компаній, що мають підприємства або компанії у двох чи більше державах – членах Європейського Співтовариства. Таке інформування, консультації та участь мають здійснюватися в належний час, зокрема в таких випадках: під час проведення на підприємствах технологічних перетворень, які з огляду на умови й організацію праці працівників мають серйозні наслідки для робочої сили; у зв'язку з процесами реструктуризації на підприємствах або в разі їх злиття, які впливають на зайнятість працівників; у разі проведення колективного скорочення чисельності персоналу; коли, зокрема, транскордонні працівники перебувають під впливом політики зайнятості, проведеної підприємствами, на яких працюють.

Кожний працівник у своєму робочому середовищі має право на задовільні умови охорони здоров'я та безпеки. Необхідно вжити відповідних заходів щодо досягнення подальшої гармонізації у цій сфері при збереженні існуючих досягнень. Ці заходи мають враховувати, зокрема, необхідність навчання, інформування, консультації та збалансованої участі працівників у тому, що стосується існуючих ризиків та дій у напрямі їх усунення або зменшення. Положення щодо застосування внутрішнього ринку мають сприяти забезпеченню подібного захисту.

Без шкоди для правил, що можуть бути більш сприятливими для молодих людей, зокрема що забезпечують їх підготовку до праці через професійне навчання та з урахуванням відступів, обмежених щодо певних видів легкої роботи, мінімальний вік трудової діяльності не повинен бути нижчим за мінімальний вік закінчення школи та у будь-якому разі не меншим ніж 15 років. Молоді люди, які працюють за винагороду, повинні одержувати справедливую заробітну плату відповідно до національної практики. Необхідно вжити відповідних заходів щодо коригування трудового законодавства стосовно молодих працівників з метою задоволення потреб у їх особистому розвитку, професій-

ному навчанні та доступі до зайнятості. Зокрема, має бути обмежена тривалість робочого часу: без будь-якої можливості обійти це обмеження понаднормова робота та робота в нічний час має бути заборонена стосовно працівників, які не досягли 18 років, крім випадків з певними видами робіт, установленими національним законодавством або правилами. Після завершення обов'язкової освіти молоді люди повинні мати право на початкове професійне навчання достатньої тривалості, щоб дати змогу їм адаптуватися до вимог їхмайбутнього трудового життя; для молодих працівників подібне навчання має проводитися в робочий час.

Кожний працівник Європейського Співтовариства при досягненні пенсійного віку повинен мати можливість користуватися коштами, що забезпечують йому/їй гідний рівень життя. Будь-яка особа, яка досягла пенсійного віку, але не отримала права на пенсію або не має інших засобів існування, повинна отримати право на достатнє матеріальне забезпечення та медичну і соціальну допомогу, що відповідають її потребам.

Усі непрацездатні особи (інваліди) незалежно від походження і причини їхньої непрацездатності повинні мати право на додаткові конкретні заходи, спрямовані на поліпшення їх інтеграції в соціальне та професійне життя. Ці заходи, зокрема, з урахуванням здібностей їхніх бенефіціаріїв мають стосуватися професійного навчання, ергономіки, доступності, мобільності, транспортних засобів та житлових умов.

Відповідальність за забезпечення основних соціальних прав **Х.о.с.п.р.ЄС** та вжиття соціальних заходів, необхідних для забезпечення належного функціонування внутрішнього ринку як складової стратегії економічної і соціальної єдності, переважно несуть держави-члени відповідно до їх національної практики.

Літ.: *Акти європейського права із соціальних питань*. – К. : Парламент. вид-во, 2005; *Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін* : навч. посіб. / І. Я. Тодоров, В. В. Пашутін, В. П. Філонов, В. М. Суботін. – 2-ге вид., випр. – К. : Знання, 2008; *Право Європейського Союзу* : навч. посіб. / В. М. Бесчасний, І. Я. Тодоров, В. П. Філонов, В. М. Суботін. – К. : Знання, 2010; *Соціальна політика Європейського Союзу на сучасному етапі: становлення и развитие*. – СПб. : [б. и.], 2009.

Тодоров І.Я.

ХОЛОДНА ВІЙНА – поряд з Першою і Другою світовими війнами становила одну з найдраматичніших сторінок в історії ХХ ст. США, країни традиційної демократії, з одного боку, і СРСР та згодом і низка інших країн, у яких утвердилися комуністичні тоталітарні режими, – з другого, по-різному сприйняли підсумки Другої світової війни, хоча спочатку керівні діячі США і СРСР, на перший погляд, цілком схвально поставилися до вистражданих, вимріяних надій народів світу на швидке подолання жакликих наслідків війни, краще повоєнне майбутнє, забезпечення тривалого миру і міжнародної безпеки. Згодом з'ясувалося, що з боку США і СРСР – головних партнерів в антигітлерівській коаліції в роки війни – стали виявлятися різні, подекуди цілком протилежні погляди і підходи до післявоєнного устрою в країнах Європи, які під час війни були окуповані гітлерівськими військами. Керівні кола СРСР прагнули якнайшвидше скористатися сприятливою міжнародною обстановкою, зумовленою крахом фашизму, для зміцнення своїх позицій у Європі та світі. В умовах повного банкрутства більшості провідних політичних партій колись окупованих гітлерівцями країн Європи, що скомпрометували себе співробітництвом з окупантами, комуністи за безпосередньої підтримки з боку СРСР швидко набирали ваги в Югославії, Албанії, Польщі, Болгарії, Румунії, Угорщині, в радянській зоні окупації Німеччини, а також в Італії, Франції і деяких інших країнах.

У країнах Азії, Африки, Латинської Америки крах фашизму, японського мілітаризму привів до посилення антиколоніальних рухів народів, які при вагомій політичній, матеріально-технічній, а часто і щедрий військовій допомозі з боку СРСР набували виразного антиімперіалістичного, антиамериканського характеру.

Лідери КПРС квапливо зробили висновок про те, що крах фашизму наблизив смертельну кризу капіталізму, і отже, створив надзвичайно сприятливі умови для розгортання боротьби за соціалістичне оновлення світу, започатковане революцією більшовиків в Росії у 1917 р.

Натомість у керівних колах провідних західних країн, зокрема в США, Великобританії, задовго до закінчення війни виникло серйозне занепокоєння з приводу розгортання міжнародного комуністичного руху, праг-

нення СРСР будь-якою ціною завоювати лідерські позиції у світі, створити в прикордонних з СРСР країнах Східної і Центральної Європи дояльні, практично, прокомуністичні політичні режими. США, Великобританія, інші західні держави намагалися гостро реагувати на комуністичні загрози.

Реалізація “плану Маршалла” сприяла налагодженню тіснішої співпраці країн Європи і США. Негативна реакція з боку Москви на цей план, виникнення так званої Берлінської кризи, яка могла спровокувати воєнне зіткнення глобального масштабу, прискорили створення військового оборонного союзу, що об'єднав США, Канаду, провідні західноєвропейські держави. В квітні 1949 р. у Вашингтоні було офіційно оформлено створення Північноатлантичного альянсу (НАТО) у складі Бельгії, Данії, Ісландії, Італії, Канади, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Португалії, Великобританії, США і Франції. Згодом з ініціативи США з'явилася ще низка регіональних військово-політичних блоків. Їх загальна спрямованість – зміцнення національної безпеки, відвернення загроз війни, хоча не приховувалося намагання активно протистояти комуністичним загрозам.

Відповідно СРСР на створення НАТО, зусилля країн Заходу щодо посилення своєї національної безпеки були прискорені роботи з виготовлення власної атомної зброї і відтак ліквідації американської монополії на це смертельне знаряддя війни. У серпні 1949 р. СРСР успішно провів випробування атомної бомби, а також вжив низку інших важливих заходів щодо рівної спроможності протистояти США, НАТО. В тому ж 1949 р. з ініціативи Москви було створено Раду економічної взаємодопомоги у складі Албанії, Болгарії, Польщі, Румунії, СРСР, Угорщини, Чехословаччини. Мотивуючи необхідністю прискорення інтеграційних процесів, впровадження науково-технічного прогресу, СРСР домігся переорієнтації економіки країн-членів РЕВ на інтенсивний розвиток галузей виробництва воєнно-оборонного комплексу. Найбільші зусилля СРСР докладав для розвитку, зміцнення військового потенціалу соціалістичних країн, зокрема європейського регіону. У травні 1954 р. СРСР, скориставшись як аргументом вступом ФРН до НАТО (проти чого СРСР рішуче заперечував), ініціював створення військово-політич-

ного союзу європейських соціалістичних країн – Організації Варшавського Договору. Нечуваних масштабів набуло смертельно небезпечне суперзмагання ворогуючих політично-військових блоків у розбудові ракетно-термоядерної зброї. Незважаючи на титанічні зусилля ООН, прийняті нею численні ухвали про заборону випробувань термоядерної зброї, кількісні її обмеження, різноманітні інші обмежувальні ухвали в цій галузі, двосторонні угоди між США і СРСР, у тому числі щодо кількісного складу термоядерних зарядів і їх ракетних носіїв, ні на мить не припинялися спроби обійти досягнуті угоди, випередити суперника в створенні ракетно-термоядерного потенціалу.

Поряд з цим на політичному, військовому, національному, територіальному, релігійному підґрунті постійно виникали глобальні та регіональні конфлікти (Карибська криза, війна у В'єтнамі, Берлінські кризи, збиття радянською авіацією корейського пасажирського літака тощо), які створювали надзвичайне напруження, погіршували відносини між державами, народами різних соціально-політичних систем. Зрештою, світова громадськість, ООН були вражені вторгненням радянських військ в Угорщину (1956 р.), Чехословаччину (1968 р.), розв'язанням прямої агресії СРСР проти Афганістану (1979 р.). Кожна з цих акцій могла призвести до термоядерного конфлікту глобального масштабу. Розвіявся міф про миротворчий характер Організації Варшавського Договору, його прагнення відстоювати мир і міжнародну безпеку.

Напруження у відносинах між США і СРСР у роки **Х.в.** створювали різні підходи урядів цих країн до національно-визвольного руху в Африці, Азії, Латинській Америці. Урядові кола США, спецслужби країн НАТО мали досить переконливі свідчення щедрої військової, економічної допомоги з боку СРСР національно-визвольним рухам, країнам, що вже здобули незалежність – Кубі, Бірмі, Іраку, Лівії, Чілі, Гвінеї, Індонезії,

Кампучії, Лаосу, Ефіопії, Сомалі, Нікарагуа і багатьом іншим. Цим рухам штучно прищеплювалися антиімперіалістична, антиамериканська спрямованість, просоціалістична орієнтація. Хоч західні засоби масової інформації розповсюджували переконливі повідомлення про реакційні расові, релігійні, націоналістичні, терористичні, вузькопланові тенденції, що проявляли себе в цих регіонах, одностайну підтримку вони одержували лише з боку міжнародного комуністичного руху, СРСР та інших соціалістичних країн.

Х.в. увійде в історію ХХ ст. як війна, що породила безпрецедентну за масштабами ідеологічну боротьбу. У психологічній війні, оголошеній обома ворогуючими блоками, застосовувалися потворні, аморальні засоби боротьби: шантаж, провокації, підкуп, дезінформація, обман, спотворення фактів, перекручення історії, залякування. Ці засоби однаковою мірою застосовували пропагандистські центри і спецслужби як СРСР, так і Сполучених Штатів Америки.

СРСР, Організація Варшавського Договору зазнали нищівної поразки у **Х.в.** не внаслідок силового тиску з боку США, НАТО, хоч безглуздо було б повністю ігнорувати вплив цього чинника. Вирішальну роль відіграло те, що СРСР, європейські країни соціалізму не витримали шалених темпів і масштабів гонки озброєнь, які зумовили визрівання гострої всеосяжної політичної, економічної, соціальної кризи. СРСР, Організація Варшавського Договору розпалися під тиском внутрішніх саморуйнівних процесів.

Літ.: *Бжезинський Збігнев*. Холодна війна та її наслідки / Збігнев Бжезинський // Політика і Час. – 1994. – № 1, 2; *Киссинджер Генри*. Дипломатія / Генри Киссинджер : пер. с англ. В. В. Львова ; послесл. Г. А. Арбатова. – М. : Ладомир, 1997; *Тумашов А. В.* Політичні аспекти виникнення і наслідки "холодної війни" / А. В. Тумашов. – Львів : [б. в.], 2000; *Військово-науковий вісник*. – Б. м. : ЛВІ, 2000. – Вип. 1.

Кальниш Ю.Г.

Ц

ЦЕНТРАЛЬНОАМЕРИКАНСЬКИЙ БАНК ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (*Central American Bank for Economic Integration*) – орган з кредитно-фінансового співробітництва Центральноамериканського спільного ринку. Створений в 1960 р. Члени **ЦАБЕІ**: Гватемала, Гондурас, Коста-Рика, Нікарагуа, Панама, Сальвадор, Мексика, Венесуела, Колумбія, Аргентина, Тайвань, США. Статутний капітал банку – 1100 млн дол. Основна мета **ЦАБЕІ**: сприяння інтеграції країн Центральної Америки і їх економічному розвитку.

Вищий орган – *Рада керуючих*, виконавчий орган – Директорат на чолі з головою. Штаб-квартира розміщена в м. Тегусігальпа (Гондурас). У галузевому розподілі кредитів переважають інфраструктура, інтеграційні об'єкти, сільське господарство.

Розвинуті країни світу створили свій організаційно-правовий механізм валютних відносин. Його структурними ланками є, насамперед, самі держави або уповноважені ними відповідні державні органи. Сьогодні спостерігається тенденція до посилення впливу окремих держав на міжнародні валютні відносини. Це пояснюється тим, що держави з метою уникнення кризових явищ намагаються оптимально поєднувати стихійний розвиток валютних відносин з їх державним регулюванням. Уряд цих країн відіграє значну роль у визначенні державної валютної політики і проведенні її через свої державні (центральні) банки. Наприклад, у США цю політику здійснюють Федеральна резервна система, в якій об'єднані державні банки; в Англії – Банк Англії, у Франції – Французький банк, у ФРН – Німецький федеральний банк, в Україні – Національний банк.

У виробленні й реалізації валютної політики важливу роль відіграють і неурядові структури міжнародного і національного характеру (комітети, спілки, комісії, банківські клуби тощо). Так, ще за ініціати-

вою Д. Рокфеллера (керівника фінансово-промислового угруповання низки країн) була створена Трестороння комісія, до складу якої входили представники ділових і політичних кіл США, країн Західної Європи і Японії. Її рекомендації, зокрема з питань валютної політики, враховували уряди багатьох країн.

Провідні країни вишукують найефективніші форми координації своєї валютної політики. Значну роль у розвитку міжнародних валютних відносин відіграють міжнародні кредитні організації і фонди, що, як правило, поділяють на шість груп:

1) організації і фонди як спеціалізовані заклади ООН: Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР), Спеціальний фонд ООН (СФ), Фонд капітального розвитку ООН (ФКР), Міжнародна фінансова корпорація (МФК);

2) міжнародні організації Європейського континенту: Банк міжнародних розрахунків (БМР), Європейська валютна система (ЄВС), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Північний інвестиційний банк (ПІБ), Міжнародний кооперативний банк (МКБ), Європейська федерація асоціацій кредитних інститутів (ЄФАКІ);

3) азійські міжнародні організації: Азіатський банк розвитку (АзБР), Ісламський банк розвитку (ІБР), Азіатський кліринговий союз (АКС), Фінансова корпорація (АССАН);

4) африканські міжнародні організації: Африканський банк розвитку (АфБР), Африканський фонд розвитку (АфФР), Західноафриканський банк розвитку (ЗБР) і Банк розвитку держав Центральної Африки (БРЦА), Західноафриканська клірингова палата (ЗАКП);

5) міжнародні організації країн Латинської Америки: Міжамериканський банк розвитку (МАБР), Карибський банк розвитку (КБР), **ЦАБЕІ**, організації Андської групи:

корпорація розвитку, резервний фонд, зовнішньоторговельний банк;

б) міжнародні організації арабських країн: Арабська інвестиційна компанія (АІК), Арабський банк економічного розвитку Африки (АБЕРА), Арабо-африканський міжнародний банк (ААМБ), Арабо-латинський банк (АЛБ), Союз арабських і французьких банків (САФБ), Арабський фонд економічного і соціального розвитку (АФЕСР), Саудівський фонд розвитку (СФР), Спеціальний фонд арабських країн для надання допомоги Африці.

Ці міжнародні кредитні організації і фонди створені на основі міжнародних угод відповідних держав, і їх функціонування регулюється міжнародно-правовими актами. Вони, як правило, мають право від свого імені укладати договори як з країнами-учасницями, так і з іншими країнами. Звичайно, діяльність кожного з цих суб'єктів міжнародних валютних відносин має специфічні особливості, які впливають з поставлених перед ними завдань.

Система центральноамериканської інтеграції була створена в процесі політичної, культурної та економічної інтеграції країн регіону, що розпочався в 1907 р. з утворенням Центральноамериканського суду. В 1951 р. з підписанням Сан-Сальвадорського договору була створена Організація центральноамериканських країн (ОДЕСА), яка, проте, не була ефективною через конфлікти між кількома країнами регіону. Економічна інтеграція в Латинській Америці у 80-90-ті рр. ХХ ст. отримала нові стимули і дещо змінила свій зміст після переходу від політики державного протекціонізму до лібералізації економіки і зовнішньої торгівлі. Особливо різко активізувалися інтеграційні процеси в 90-ті рр. Основною тенденцією стало приєднання регіону до єдиного світового господарського комплексу, який формувався. На нараді в Тегусігалпі (Гватемала) у грудні 1991 р. президенти п'яти центральноамериканських республік і Панами досягли домовленості про заснування *Центральноамериканської системи інтеграції (ЦАСІ)* в складі шести країн перешийка. В 1992 р. утворено координуючі органи ЦАСІ й ухвалено програму конкретних дій. У жовтні 1991 р. в столиці Гватемали урочисто відкрилася перша сесія Центральноамериканського парламенту (договір про субрегіональний

парламент підписали Гватемала, Гондурас, Сальвадор, Коста-Рика та Нікарагуа).

Активніше домагались всебічної, в тому числі політичної, інтеграції три республіки в субрегіоні: Гватемала, Гондурас і Сальвадор. У жовтні 1992 р. їхні президенти висунули ідею політичного союзу і створення Центральноамериканської федерації. З лютого 1993 р. вони розпочали ліквідацію взаємних митних бар'єрів, здійснення єдиної митної політики та інтеграцію фінансових систем. Певний інтерес до планів трьох республік виявила Нікарагуа. Коста-Рика підтримала лише ідею економічної інтеграції. Панама погодилася на їх інтеграцію, розглядаючи її як проміжний етап до спільного співробітництва зі США і Мексикою.

Літ.: Герчикова И. Н. Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности : учеб. / И. Н. Герчикова. – М. : Консалтбанкир, 2000; Івасів Б. С. Міжнародні ринки грошей і капіталів : навч.-метод. посіб. / Б. С. Івасів, В. В. Комар. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008; Рогач О. І. Міжнародні фінанси / О. І. Рогач. – К. : ВЦ "Київ. ун-т", 2009; *Світова економіка* : підручник / А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков та [ін.] – К. : [б. в.], 2000; *Опришко В. Ф.* Міжнародне економічне право : підручник / В. Ф. Опришко. – Вид. 2-ге, переробл. і допов. – К. : КНЕУ, 2003.

Фесенко Н.С.

ЦЕНТРАЛЬНОАМЕРИКАНСЬКИЙ СПІЛЬНИЙ РИНОК (англ. Central American Common Market, САСМ) – асоціація п'яти центральноамериканських країн, яка була сформована для сприяння регіональному економічному розвитку на основі вільної торгівлі та економічної інтеграції в рамках Центральноамериканської інтеграційної системи. Заснована Генеральним Договором про Центральноамериканську економічну інтеграцію, який підписали Гватемала, Гондурас, Сальвадор і Нікарагуа в грудні 1960 р. і до якого в липні 1962 р. приєдналась Коста-Рика. Штаб-квартира розміщена в Гватемалі.

Центральноамериканська економічна рада – основний колегіальний орган з вироблення політики – проводить зустрічі раз на три місяці і складається з міністрів економіки, які координують питання регіональної економічної інтеграції. Рада обирає на трирічний термін Генерального секретаря.

У кінці грудня 1997 р. були підписані угоди про укладення Договору про вільну торгівлю між ЦАСР і Домініканською Республікою про участь останньої в ЦАСР і про співробітництво в галузі охорони здоров'я, туризму та боротьби з контрабандою наркотиків.

Літ.: *Офіційний сайт* Центральноамериканської інтеграційної системи. – Режим доступу : <http://www.sica.int/>

Стрельцов В.Ю.

ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКА УГОДА ПРО ЗОНУ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ (англ. Central European Free Trade Agreement (CEFTA)) – угода про зону вільної торгівлі між країнами Центральної та Південно-Східної Європи, які не є членами ЄС.

Спочатку Угоду щодо створення **Ц.у.з.в.т.** було підписано 21 грудня 1992 р. країнами Вишеградської групи: Польщею, Угорщиною, Чехією та Словаччиною (тоді ще Чехословаччина). Угода набула чинності в 1994 р. Після розпаду СРСР держави Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) розглядали **Ц.у.з.в.т.** як інструмент пришвидшення інтеграції в західні структури (економічні, безпекові та правові), передусім до ЄС та НАТО.

Згодом до **Ц.у.з.в.т.** приєдналися: у 1995 р. – Словенія, у 1997 р. – Румунія, у 2003 р. – Хорватія та в 2006 р. – Македонія; у 2007 р. – Албанія, Боснія та Герцеговина, Косово (з дотриманням положень резолюції № 1244 РБ ООН), Молдова, Сербія, Чорногорія. Для набуття чинності угоди пройшли процедуру ратифікації.

Після досягнення своїх цілей країнами ЦСЄ (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія) – вступу до НАТО та ЄС їх членство в **Ц.у.з.в.т.** було зупинено (2004). Болгарія та Румунія вийшли з договору в січні 2007 р. після вступу до ЄС. Угода про **Ц.у.з.в.т.** містить положення, згідно з яким після приєднання сторони угоди до ЄС вона виходить з угоди; найпізніше – в день перед набуттям членства (ст. 51).

У 2006 р. внаслідок зміни складу організації було підписано нову Угоду про зміну та вступ до **Ц.у.з.в.т.** (*далі* – Угода). Головною метою серед іншого визначено розширення торгівлі товарами та послугами, пришвидшення інвестицій шляхом запровадження чесних, стабільних та передбачуваних правил; обмеження бар'єрів у торгівлі між сторонами; забез-

печення необхідного захисту прав інтелектуальної власності відповідно до міжнародних стандартів та узгодження положень щодо актуальних питань торговельної політики, серед яких правила конкуренції та державна допомога. Також передбачено зрозумілі та ефективні процедури вирішення суперечок та сприяння поступовому встановленню зони діагональної кумуляції походження товарів ЄС – Західні Балкани, як це передбачено у повідомленні Комісії від 27 січня 2006 р.

Критерії членства в організації було змінено. Колишня Познанська декларація (діяла для країн ЦСЄ) визначала такі критерії: членство в СОТ; угода про асоціацію з ЄС із зазначенням перспективи набуття членства; угоди про вільну торгівлю з дійсними країнами-учасницями **Ц.у.з.в.т.**

Оновлені критерії вступу до організації було затверджено під час саміту в Загребі в (2005). Вони включають: членство в СОТ або зобов'язання дотримуватися правил СОТ; угоду про асоціацію з ЄС (у будь-якій формі); угоди про вільну торгівлю з дійсними країнами-учасницями **Ц.у.з.в.т.**

До підписання оновленої **Ц.у.з.в.т.** все було підготоване в такий спосіб, що давало змогу одночасно вносити зміни до угоди та приймати нових членів. Переговори відбувалися в контексті Пакту про стабільність для Південно-Східної Європи за підтримки Європейської Комісії. Відтак угода у повному обсязі відповідала зобов'язанням сторін перед ЄС та узгоджувалася з положенням СОТ.

У межах **Ц.у.з.в.т.** створено інституційну структуру з метою управління та реалізації Угоди. Певні органи було створено самою Угодою, наприклад Спільний комітет, інші – рішеннями останнього, а деякі діють на *ad-hoc* основі.

Офіційні органи **Ц.у.з.в.т.**: Спільний комітет, головування в якому здійснює кожна держава за ротативним принципом; Підкомітет з сільськогосподарських, санітарних та фітосанітарних питань; Підкомітет з митних питань та правил походження; Підкомітет з технічних та нетарифних бар'єрів у торгівлі; Секретаріат.

Організація роботи **Ц.у.з.в.т.**: регулярні зустрічі на рівні заступників міністрів, відповідальних за торгівлю з метою забезпечення поступу у різних питаннях; при нагоді – саміти на рівні прем'єр-міністрів, щоб

підкреслити особливі досягнення та підтвердити зобов'язання щодо лібералізації торгівлі та підтримання інвестицій.

Механізм ухвалення рішень: усі рішення ухвалюються одностайно. Рішенням № 1/2007 Правил процедури Спільного Комітету визначено процедури, необхідні для набуття чинності будь-яким рішенням. Угода обумовлює сфери, в яких Спільний комітет може ухвалювати рішення, а в яких – давати рекомендації.

Загалом Угода про **Ц.у.з.в.т.** повною мірою відповідає правилам та процедурам СОТ, а також постановам ЄС. Ефективна імплементація Угоди надає державам-учасникам надійну платформу для підготовки до вступу в ЄС, чим продовжує традицію **Ц.у.з.в.т.**, учасниці якої вже стали повноцінними членами Європейського Союзу.

Літ.: Гнидюк Н. А. Розширення ЄС та досвід реформ країн Центрально-Східної Європи у контексті приєднання до ЄС : навч. посіб. / Н. А. Гнидюк, С. В. Федонюк ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – К. : Міленіум, 2009. – 354 с.; *Інтернет-сторінка* Центрально-європейської угоди про зону вільної торгівлі (CEFTA 2006). – Режим доступу : <http://www.cefta2006.com>; *Угода* про зміну та вступ до Центральноєвропейської угоди про зону вільної торгівлі (CEFTA-2006). – Режим доступу : <http://www.cefta2006.com/cefta-agreement>

Заворітня Г.П.

ЦІЛІ РОЗВИТКУ ТИСЯЧОЛІТТЯ (ЦРТ) – міжнародні зобов'язання України, що мають бути враховані у процесі розроблення Програми невідкладних соціально-економічних реформ. Проведення цих реформ має визначити першочерговість вирішення завдань подальшого людського розвитку та гарантувати інвестиції у громадян та інфраструктуру України.

Уперше **ЦРТ** були затверджені лідерами 189 країн, включаючи з України, під час Саміту тисячоліття ООН у 2000 р. Цей документ дістав назву Декларація Цілей Тисячоліття.

Підписання Україною Декларації Цілей Тисячоліття ООН є не тільки визнанням першочерговості розв'язання проблем людського розвитку і їх важливості для подальшого процвітання нації, а й ознакою взяття на себе державою відповідальності за стан і перспективи розвитку людського потенціалу. Документ містить 8 цілей та 41 завдання за

такими напрямками: подолання бідності; забезпечення якісної освіти впродовж життя; сталий розвиток довкілля; поліпшення здоров'я матерів та зменшення дитячої смертності; обмеження поширення ВІЛ-інфекції та туберкульозу і започаткування тенденції до скорочення їх масштабів; забезпечення гендерної рівності.

Україні вдалося досягнути значного прогресу в просуванні питань людського розвитку за період з 2000 до 2008 р., зокрема в таких сферах, як подолання абсолютної бідності, забезпечення доступу до шкільної освіти, покращення здоров'я матерів та зменшення рівня смертності дітей до 5 років. Однак повністю виконати узяті зобов'язання не вдалося.

У 2003 р. **ЦРТ** були адаптовані до національних потреб України і тепер вони використовуються для моніторингу прогресу в урядовій політиці та урядових програмах.

На Саміті **ЦРТ** (вересень 2010 р., Нью-Йорк) лідери країн погодили план дій, у якому закріплено досягнуті успіхи та визначено проблемні питання в досягненні всіх **ЦРТ** до 2015 р. Оновлена матриця **ЦРТ** для України містить 7 цілей, 15 завдань, 33 індикатори, розроблена шляхом прозорого та відкритого процесу стратегічного планування та прогнозування тенденцій розвитку до 2015 р. Вона становить єдину, цілісну модель розвитку з урахуванням екологічної та соціальної складових.

ЦРТ повністю відповідають першочерговим завданням уряду України, який приділяє значну увагу розробці та адаптації нових методів та підходів, що перетворюють **ЦРТ** на конкретні цілі для урядової політики за умови об'єднувальних зусиль центру та регіонів. Це має базуватися на подальшому формуванні механізму лібералізації ринку, посиленні політичної демократії, розвитку людського потенціалу, національному та культурному плюралізмі та інших саморегулюючих механізмах, що існують у розвиненому громадянському суспільстві.

Система **ЦРТ**, що базується на принципах узгодженості людського, економічного та екологічного розвитку, здатна забезпечити соціальний прогрес за умов виконання урядом України таких рекомендацій:

– *активізувати соціальну політику*, спрямовану на забезпечення високих стандартів життя, підвищення ролі громадянських

інститутів, підтримку громадських ініціатив, орієнтованих на соціальний захист, з підвищенням адресності соціальної підтримки населення;

– *провести кардинальне реформування системи первинного перерозподілу доходів* з метою уникнення надмірної диференціації доходів та досягнення їх справедливішого перерозподілу, зокрема, не оподатковувати доходи в межах прожиткового мінімуму, запровадити низку податків на багатство, надмірну нерухомість і спадщину тощо;

– *внести зміни до політики оплати праці*, неухильно забезпечувати гарантії у сфері оплати праці та зайнятості, посилити державний нагляд за додержанням роботодавцями законодавства про працю для недопущення поширення бідності серед працюючого населення;

– *сформувати оптимальну і збалансовану мережу дошкільних, середніх та вищих навчальних закладів* відповідно до потреб населення та демографічної ситуації, а також загальнонаціональну систему оцінки якості освіти і реалізованих освітніх програм;

– *інвестувати в створення нових можливостей щодо залучення жінок до соціально-економічного та громадсько-політичного життя країни*;

– *забезпечити державні інвестиції у надання відповідних соціальних послуг*, зокрема охорону здоров'я, запобігання небезпечним хворобам, упровадження в українському суспільстві засад здорового способу життя, розвиток інфраструктури з окремим наголосом на покращення доступу до медичного лікування для представників уразливих груп населення;

– *покращити доступ до альтернативних джерел енергії* та розвивати енергоефектив-

ну економіку з окремим акцентом на скорочення викидів шкідливих парникових газів; – *установити плідне партнерство* між владою та бізнесом, покращити ведення діалогу між державою та суспільством з метою прискорення мобілізації внутрішніх ресурсів для фінансування ЦРТ.

Для досягнення ЦРТ необхідна консолідація зусиль трьох складових суспільства – влади, бізнесу та громадськості. Важливими партнерами у реалізації Декларації ЦРТ є Міністерство економіки України, профільні міністерства, регіональна влада, неурядові організації, представники бізнес-кіл, освітні заклади та медіа. Встановлення партнерських відносин між владою та бізнесом, активізація діалогу між державою та суспільством є запорукою прогресу, спрямованого на досягнення ЦРТ.

Літ.: Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Національна доповідь “Цілі розвитку Тисячоліття. Україна – 2010”*. – Режим доступу : <http://www.undp.org.ua/ua/media/e-library/>; *Програма економічних реформ на 2010-2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”*. – Режим доступу : <http://www.prezident.gov.ua/>; *Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна*. – К. : М-во економіки України, 2003; *Beyond the Midpoint: Achieving the Millennium Development Goals*. – United Nations Development Programme, 2010; *Human Development Report 2000: Human Rights and Human Development*. – New York : UNDP, 2000.

Хожило І.І.

Ч–Ш

ЧЕРЧИЛЛЬ УЇНСТОН ЛЕОНАРД СПЕНСЕР (1874–1965) – видатний політичний діяч Великої Британії. Політичну кар’єру розпочав у 1900 р., ставши членом палати громад від консервативної партії, і залишався парламентарем протягом 64 років. У 1904 р. перейшов до ліберальної партії і з 1906 р. обіймав багато міністерських посад в урядах, які формували ліберали, у тому числі в 1906–1908 рр. був заступником міністра колоній, з 1908 р. – міністр торгівлі, в 1910–1911 р. – міністр внутрішніх справ, у 1911–1915 рр. – перший лорд Адміралтейства, тобто морський міністр, у 1917–1918 рр. – міністр постачання, в 1919–1921 рр. – військовий міністр і міністр авіації, в 1921–1922 рр. – міністр колоній. На початку 20-х рр. ХХ ст. повертається до консервативної партії і після її перемоги на виборах 1924 р. стає міністром фінансів (до 1929 р.). Після тривалої перерви, з початком Другої світової війни, був призначений у вересні 1939 р. військово-морським міністром, а в травні наступного року, в найважчий для його країни час, став прем’єр-міністром і залишався на чолі уряду до перемоги. Вдруге став прем’єр-міністром у 1951–1955 рр. Після відставки відмовився від титулу герцога, оскільки не хотів залишати палату громад і переходити до палати лордів. Написав багато творів історико-мемуарного жанру: чотиритомну “Світову кризу” (1923–1929), шеститомну “Другу світову війну” (1948–1954), чотиритомну “Історію англомовних народів” (1955–1958) та ін. У 1953 р. отримав Нобелівську премію з літератури за “високу майстерність творів історичного та біографічного характеру, а також за блискуче ораторське мистецтво, за допомогою якого відстоювалися найвищі людські цінності”. З проектами об’єднання Європи виступив ще в роки війни. Зокрема, в жовтні 1942 р.,

коли стало зрозумілим, що під час війни Радянський Союз зміцнить свої позиції і це зможе посилити революційний рух у Європі, в своєму меморандумі членом британського воєнного кабінету висловився за створення об’єднаної Європи. У березні 1943 р. у своєму виступі на Бі–Бі–Сі дещо трансформував свої погляди. Висунув ідею створення Ради Європи, яка б стала “посередньою сферою” між США і СРСР і була б змушена реалізувати спільні політичні установи, об’єднати збройні сили та створити арбітражний трибунал. Раді Європи мали підлягати регіональні федерації (дунайська, балканська, скандинавська, центрально-європейська). Цей підхід значною мірою зумовив позицію **Ч.** у повоєнний час щодо необхідності створення федерації європейських держав “на кшталт Сполучених Штатів Європи”. Разом з тим, підтримуючи ідею європейської федерації, Велика Британія не вважала за потрібне входити до неї. Ще під час війни **Ч.** говорив, що Англія діє у трьох сферах: англо-американській, британо-імперській і європейській, і ця троїстість забезпечує їй особливі можливості й унікальне становище у світі. Найбільш важливим був перший напрям, а європейська сфера видавалась найменш перспективною. У вересні 1946 р., виступаючи в університеті Цюриха (Швейцарія), ініціював процес політичної інтеграції. Згадавши Р.Куденхова-Калергі й А.Бріана, закликав створити федерацію Сполучених Штатів Європи, основою якої мав стати союз Франції і Німеччини: “Першим кроком у новій побудові європейської сім’ї має стати партнерство між Францією і Німеччиною. Лише таким чином Франція зможе повернути собі репутацію морального лідера Європи. Відродження Європи неможливе без духовної величі Франції та духовної величі Німеччини. Побудова Сполучених Штатів Європи має бути такою, щоб матеріальна міць однієї держави не відіграла визна-

чальної ролі. Великі і малі нації є однаково важливими, а мірилом їх авторитету має стати спільний внесок у спільну справу". Висловив переконання, що "європейські нації утворюють єдиний фронт, єдиний монолітний блок під егідою європейської ради".

У січні 1947 р. створює в Лондоні "Тимчасовий комітет Об'єднаної Європи", який у липні 1947 р. об'єднується з аналогічними рухами інших країн. Був створений міжнародний координаційний комітет прихильників руху "Об'єднана Європа" на чолі із зятем Ч. лордом Дунканом Сандісом, який взяв на себе ініціативу скликання у травні 1948 р. в Гаазі I Конгресу європейських рухів. Наслідком Конгресу стало заснування в жовтні 1948 р. в Брюсселі Європейського руху та в травні 1949 р. – Ради Європи.

Літ.: *Дергачев В. А.* Геополитический словарь-справочник / В. А. Дергачев. – К. : КНТ, 2009; *Дюрозель Жан-Батіст.* Історія дипломатії від 1919 року до наших днів/ Жан-Батіст Дюрозель; пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. – К. : Основи, 1995; *Кальвокоресси П.* Мировая политика после 1945 года : в 2 кн. / П. Кальвокоресси ; пер. с англ. – М. : Междунар. отношения, 2000. – Кн. 1; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *Трухановский В. Г.* Уинстон Черчилль / В. Г. Трухановский. – 3-е изд. – М. : Междунар. отношения, 1982; *Черчилль Уинстон.* Вторая мировая война / Уинстон Черчилль. – Ростов н/Д : Феникс, 1997; *Lastawski Kazimierz.* Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Lastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004.

Прокопенко Л.Л.

ЧОРНОМОРСЬКИЙ БАНК ТОРГІВЛІ ТА РОЗВИТКУ (ЧБТР) (Black Sea Trade and Development Bank) – створено за ініціативою Ділової ради ЧЕС 30 червня 1994 р. на підставі відповідної Угоди між країнами-членами ОЧЕС, підписаної в м. Тбілісі.

Співзасновниками банку стали 11 країн: Албанія, Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Грузія, Греція, Молдова, Румунія, Російська Федерація, Туреччина та Україна. Найбільшими акціонерами Банку є Греція, Росія і Туреччина, частка яких у статутному капіталі становить по 16,5%, а також Болгарія, Румунія та Україна (по 13,5%), а частка інших країн – по 2%. Початковий статутний капітал Банку, який становить 1,2 млрд дол.

США, планується збільшити на 300 млн дол. США і довести його до 1,5 млрд дол. США. Центральний офіс **ЧБТР** розміщений у Салоніках (Греція).

Мета діяльності **ЧБТР** – ефективна підтримка процесу переходу держав-членів до економічного процвітання народів регіону, а також функціонування та сприяння регіональним проектам і надання інших банківських послуг згідно з проектами державного та приватного секторів у державах-членах та торговельними відносинами між державами-членами відповідно до Угоди про створення **ЧБТР** (ст. 22, розд. 7).

Згідно із засновницькими документами ця потужна міжнародна фінансова установа покликана, передусім, забезпечити фінансову підтримку пріоритетних проектів у Чорноморському регіоні, насамперед у транспортній, телекомунікаційній, енергетичній галузях, а також у сфері захисту Чорного моря і довкілля, розвитку підприємницьких зв'язків між країнами-членами ОЧЕС тощо. Наприкінці 1997 р. Україна здійснила усі внутрішньодержавні процедури, необхідні для вступу до **ЧБТР**, та перерахувала свій вклад у початковий статутний капітал Банку у розмірі 18,15 млн дол. США.

Формально Банк розпочав свою роботу з 1 червня 1999 р., хоча урочиста церемонія його відкриття відбулася 21 червня 1999 р. Керівними органами банку є Рада керуючих та Рада директорів. Рада керуючих (по одному представнику від кожної країни) на своїх засіданнях визначає головні напрями діяльності Банку, призначає його президента, розглядає і затверджує основні результати фінансової діяльності цієї установи. На сьогодні Президентом **ЧБТР** є Мустафа Гюртін (Туреччина).

Рада директорів, до якої також входять по одному представнику від кожної країни, здійснює нагляд за проведенням Банком операцій відповідно до Статуту Банку.

Першим представником у Раді керуючих **ЧБТР** від України був тогочасний Голова правління Національного банку України В.А.Ющенко, який очолював її в 1998 та 1999 р.

У лютому 2002 р. Указом Президента України до складу Ради керуючих **ЧБТР** було призначено Міністра економіки та з питань європейської інтеграції України О.В.Шлапака. До складу Ради директорів від України входить перший заступник Держсекретаря

Мінекономіки та з питань європейської інтеграції А.І.Гончарук.

ЧБТР здійснює свою діяльність на основі загальноприйнятої практики великих міжнародних банківських інституцій, зокрема стосовно фінансування проектів та надання кредитів. Усі без винятку країни-учасниці ЧЕС, потреби яких у кредитуванні оцінено, принаймні, у 100 млрд дол. США, відводять **ЧБТР** надзвичайну роль у розвитку економічного співробітництва. Але ресурсів цієї фінансової установи, капітал якої визначений у 1,5 млрд дол., недостатньо для покриття потреб, тому фінансування проектів є вибіркоким.

Так, на початок 2002 р. **ЧБТР** було розглянуто понад 200 різноманітних проектів на загальну суму понад 150 млн дол. США. Якщо взяти до уваги те, що **ЧБТР** почав фінансувати проекти з грудня 1999 р., то за такий короткий термін використано великі кошти.

Необхідно зазначити, що першим проектом, який був профінансований **ЧБТР**, став проект реконструкції газопроводу, що проходить територією України і яким постачається російський газ на Балкани та до Туреччини. З цією метою у 2000 р. **ЧБТР** було виділено кредит у сумі 12 млн дол. США для проведення реконструкції газокompresорної станції в селищі Тарутіно (Україна). Ще 40 млн дол. США для фінансування цього проекту виділив ЄБРР. Загальна вартість першої черги реконструкції становить 78 млн дол. США. Друга черга реконструкції газопроводу дасть змогу підвищити його пропускну здатність ще на 17 млрд м³ газу на рік. 6 млн дол. США для реалізації цього проекту знову планується отримати у вигляді кредиту **ЧБТР**. ЄБРР вже виділив з цією метою кредит у розмірі 51 млн дол. США.

Бізнес-планом розвитку **ЧБТР** передбачено будувати його діяльність на таких засадах: **ЧБТР** діє скоріше як банк розвитку, ніж комерційний; кредитори та позичальники є країнами-засновниками і розподіляють свої внески так: Туреччина, Греція і Росія – по 16%; Болгарія, Румунія, Україна – по 13,5%; Азербайджан, Албанія, Вірменія, Грузія – 2%; передбачено співфінансування проектів з іншими агенціями розвитку.

Серед пріоритетних напрямів діяльності **ЧБТР** виділено: розвиток транспортної інфраструктури, кредитування зовнішньоторговельних операцій та підтримку фінан-

сових систем країн Чорноморського басейну. Основними видами послуг **ЧБТР** є кредити, гарантії, прямі інвестиції. Передбачено також здійснення лізингових та факторингових операцій.

Перспективи діяльності банку є досить проблематичними через недостатність реальної частки передплатного капіталу, що пов'язано з бюджетними обмеженнями держав-учасниць. Найпотужніші з фінансового погляду країни-учасниці (Росія, Туреччина, Греція) на Нараді міністрів закордонних справ розподілили між собою керівні посади директора та заступника директора **ЧБТР** і в майбутньому отримали можливість суттєво впливати на реалізацію інвестиційних проектів банку, вирішуючи на свою користь питання розподілу ресурсів **ЧБТР**.

10 серпня 2000 р. між **ЧБТР** та Avin International S. A. (Греція) було підписано угоду про надання позички на суму 10 млн дол. США з метою побудови судна для перевезення нафти та нафтопродуктів. Замовником виступає зазначена компанія Avin International S. A. (входить до складу Vardinoyannis Group – однієї з найбільших грецьких корпорацій, сфера інтересів якої простягається від видобутку й переробки нафти та перевезення вантажів до банківської діяльності, операцій з нерухомістю, засобів масової інформації, готельного бізнесу та спорту). Виконавцем замовлення виступає Чорноморська суднобудівна верф (м. Миколаїв).

Серед останніх проектів **ЧБТР** в Україні слід згадати відкриття кредитної лінії (затверджено Радою Директорів **ЧБТР** під час 27-го засідання 7 квітня 2002 р.) на користь Хайпоферайнзбанку (до 2002 р. – Банк Австрія Кредитанштальт Україна). Хайпоферайнзбанк є фінансовим посередником у наданні короткотермінових інструментів фінансування торгівлі (пreekспортне фінансування та множинний споживчий кредит) на загальну суму 5 млн дол. США терміном до 360 днів. Уже на прикладі цих проектів видно, що Україна є активним партнером **ЧБТР**. Подальше співробітництво нашої держави з **ЧБТР** є взаємовигідним і має сприяти залученню коштів в українську економіку через механізм банківського фінансування пріоритетних проектів у нашій державі.

Літ.: *Міжнародні організації* : навч. посіб. / за ред. О. С. Кучика. – 2-ге вид. – К. : Знання, 2007;

Ломагин Н. А. Международные организации: Теория и практика деятельности / Н. А. Ломагин. – М. : [б. в.], 2006; Циганкова Н. Міжнародні організації : навч. посіб. / Н. Циганкова, О. Гордєєва. – К. : КНЕУ, 2001.

Шамраєва В.М.

ШАНХАЙСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ СПІВРОБІТНИЦТВА (ШОС) (Shanghai Cooperation Organization, SCO) – субрегіональна міжурядова міжнародна організація, утворена 15 червня 2001 р. в м. Шанхаї (КНР). До ШОС входять 6 країн-членів (Китайська Народна Республіка, Російська Федерація, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Республіка Таджикистан і Республіка Узбекистан). Штаб-квартира організації розміщена в Пекіні. Офіційні робочі мови – російська та китайська. Загальна площа держав – членів ШОС дорівнює 30 млн 189 тис. км², що становить 3/5 площі Євразії, а населення – 1,481 млрд. осіб, що становить чверть усього населення Земної кулі. Що стосується економічного потенціалу, то він включає найбільш могутню і динамічну після США китайську економіку. Попередницею ШОС була так звана “Шанхайська п’ятірка” (Росія, Казахстан, Киргизія, Китай і Таджикистан), що утворилася в результаті підписання “Угоди про зміцнення довіри у військовій галузі в районі кордону” (1996), і “Угоди про взаємне скорочення збройних сил у районі кордону” (1997). Першу з цих двох угод було підписано в Шанхаї, що дало підставу для появи терміна “Шанхайська п’ятірка”. Коло питань, які обговорювались на зустрічах “Шанхайської п’ятірки”, охоплювало сфери зовнішньої політики, економіки, охорони навколишнього середовища, включаючи використання водних ресурсів, культури тощо. У червні 2001 р. була підписана Конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом, що передбачає взаємну видачу осіб, обвинувачених у цих злочинах, і обмін інформацією та співробітництво у боротьбі з тероризмом. Конвенція передбачає створення Регіональної антитерористичної структури (РАТС) з місцем розташування у Бішкеку. У червні 2002 р. на саміті ШОС в Санкт-Петербурзі були підписані Хартія Організації та Угода про регіональну антитерористичну структуру (РАТС). На зустрічі глав урядів країн ШОС восени 2003 р.

була прийнята Довгострокова програма багатостороннього торговельно-економічного співробітництва. Програма, розрахована до 2020 р., передбачає на завершальному етапі створення “сприятливих умов” для вільного руху товарів, капіталів, технологій та послуг. У січні 2004 р. в Пекіні був відкритий Секретаріат ШОС. На саміті в Астані три країни – Індія, Пакистан і Іран – отримали статус спостерігачів у ШОС. Пізніше до них приєдналась Монголія. Статус партнера по діалогу отримали Білорусь та Шрі-Ланка. Була також створена Контактна група ШОС – Афганістан. Таким чином, у ШОС склалося два кола учасників: “внутрішнє”, країн-засновників, і “зовнішнє”, що включає чотири країни-спостерігача та 2 партнери по діалогу. В серпні 2007 р. у Бішкеку країнами – членами ШОС був підписаний багатосторонній Договір про довгострокове добросусідство, дружбу і співробітництво.

Загалом до 2007 р. ШОС сформував відповідну базу нормативних та договірних документів і має статус повноцінної світової міжнародної організації з опрацьованим механізмом прийняття рішень і чітким розмежуванням компетенцій.

У серпні 2007 р. у рамках ШОС відбулися перші масштабні військові навчання, названі “Мирна місія-2007” (у навчаннях “Мирна місія-2005”, що проходили в серпні 2005 р. на Шаньдунському півострові, брали участь тільки Росія і Китай).

ШОС стала основною регіональною організацією багатостороннього співробітництва в Центральній Азії. Сфера діяльності організації охоплює економічне, культурне та гуманітарне співробітництво, хоча спочатку вона обмежувалась питаннями безпеки. З точки зору лідерів країн-учасниць основними регіональними загрозами залишаються так звані “три зла” – тероризм, сепаратизм та екстремізм. Організаційні рамки ШОС закріплюють неформальне прийняття рішень, що базується на консенсусі.

Фінансування організації здійснюється за рахунок бюджету ШОС. Росія і Китай вносять по 24% бюджету, за ними йдуть Казахстан (21%), Узбекистан (15%), Киргизстан (10%) і Таджикистан (6%). Пости в Секретаріаті розподіляються за цим самим принципом. Завдяки високій частці внесків у загальній сумі бюджету ШОС Росія і Китай мають більший вплив усередині організації

порівняно з іншими державами-членами. Така організаційна модель дає змогу Росії і Китаю реалізовувати спільні проекти і розвивати свої відносини за межами двосторонніх зв'язків.

Відповідно до Хартії ШОС основними цілями і завданнями організації є: зміцнення між державами-членами взаємної довіри, дружби і добросусідства; розвиток багатопрофільного співробітництва з метою підтримки і зміцнення миру, безпеки і стабільності в регіоні, сприяння побудові нового демократичного, справедливого і раціонального політичного й економічного міжнародного порядку; спільна протидія тероризму, сепаратизму і екстремізму у всіх їх проявах, боротьба з незаконним обігом наркотиків і зброї, іншими видами транснаціональної злочинної діяльності, а також незаконною міграцією; заохочення ефективного регіонального співробітництва у політичній, торговельно-економічній, оборонній, правоохоронній, природоохоронній, культурній, науково-технічній, освітній, енергетичній, транспортній, кредитно-фінансовій та інших галузях, що становлять спільний інтерес; сприяння всебічному і збалансованому економічному зростанню, соціальному і культурному розвитку в регіоні за допомогою спільних дій на основі рівноправного партнерства з метою неухильного підвищення рівня і поліпшення умов життя народів держав-членів; координація підходів у процесі інтеграції у світову економіку; сприяння забезпеченню прав і основних свобод людини відповідно до міжнародних зобов'язань держав-членів і їх національного законодавства; підтримка і розвиток відносин з іншими державами та міжнародними організаціями; взаємодія щодо запобігання міжнародним конфліктам і їх мирне врегулювання; спільний пошук шляхів розв'язання проблем, які виникнуть у ХХІ ст.

Держави-члени ШОС дотримуються таких принципів: взаємної поваги до суверенітету, незалежності, територіальної цілісності держав і непорушності державних кордонів, ненападу, невтручання у внутрішні справи, незастосування сили або загрози силою в міжнародних відносинах, відмови від односторонньої військової переваги в суміжних районах; рівноправності всіх держав-членів, пошуку спільних точок зору на основі взаєморозуміння і поваги думок кожного з

них; поетапного здійснення спільних дій у сферах загального інтересу; мирного усунення розбіжностей між державами-членами; неспрямованості ШОС проти інших держав і міжнародних організацій; недопущення будь-яких протиправних дій, спрямованих проти інтересів ШОС; сумлінного виконання зобов'язань, що випливають з цієї Хартії та інших документів, прийнятих у рамках ШОС.

Основними напрямками співробітництва країн членів є: підтримка миру та зміцнення безпеки і довіри в регіоні; координація зусиль з питань роззброєння і контролю над озброєннями; підтримка та заохочення регіонального економічного співробітництва в різних формах, сприяння створенню сприятливих умов для торгівлі та інвестицій з метою поступового здійснення вільного пересування товарів, капіталів, послуг і технологій; ефективне використання наявної інфраструктури в галузі транспорту і комунікацій, удосконалення транзитного потенціалу держав-членів, розвиток енергетичних систем; забезпечення раціонального природокористування, включаючи використання водних ресурсів у регіоні, здійснення спільних спеціальних природоохоронних програм та проектів тощо.

Основними органами, що діють в рамках ШОС, є: Рада глав держав; Рада глав урядів (прем'єр-міністрів); Рада міністрів закордонних справ; Наради керівників міністерств і / чи відомств; Рада національних координаторів; Регіональна антитерористична структура; Секретаріат.

Рада глав держав є найвищим органом ШОС. Вона визначає пріоритети і основні напрями діяльності Організації, вирішує принципові питання її внутрішнього устрою і функціонування, взаємодії з іншими державами та міжнародними організаціями, а також розглядає найбільш актуальні міжнародні проблеми.

Рішення в органах ШОС приймаються шляхом погодження без проведення голосування і вважаються прийнятими, якщо жодна з держав-членів у процесі узгодження не заперечила проти них (консенсус), за винятком рішень про припинення членства або про виключення з організації, які приймаються за принципом "консенсус мінус один голос зацікавленої держави-члена".

Літ.: Арис С. Российско-китайские отношения через призму ШОС / С. Арис. – Париж : Фр. центр

междунар. отношений ; Центр Россия/ННГ, 2008. – 25 с.; *Декларация* о создании Шанхайской организации сотрудничества. – Режим доступа : <http://www.sectsc.org/RU/show.asp?id=83>; *Розпутенко І. В.* Шанхайська організація співробітництва / І. В. Розпутенко // *Енциклопедичний словник з державного управління* / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Троїцинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Троїцкий Е.* Становление и развитие Шанхайской организации сотрудничества (200–2007 гг.) / Е. Троїцкий // *Вестн. Том. гос. ун-та.* – 2009. – № 323. – С. 180-182; *Хартия* Шанхайской организации сотрудничества. – Режим доступа : <http://www.sectsc.org/RU/show.asp?id=86>

Бучик В. С.

ШЕНГЕНСЬКА УГОДА (англ. Schengen agree) – міжнародно-правовий договір, підписаний 14 червня 1985 р. в маленькому містечку Люксембургу Шенген (розміщене поблизу точки збігу кордонів Люксембургу, Німеччини та Франції) урядами держав Економічного Союзу Бенілюкс (Бельгія, Нідерланди, Люксембург), Федеративної Республіки Німеччина і Французької Республіки, про поступове скасування перевірок на спільних кордонах. Відповідно до **Ш.у.** сторони домовились поступово скасовувати контроль на спільних кордонах і запроваджувати свободу пересування для громадян країн Європейського Союзу, інших країн Європейського Союзу та третіх країн, які підписали цю угоду. Таким чином, був закладений ґрунт для створення так званого, “Шенгенського простору”, “Шенгенської зони” або “Шенгену”. **Ш.у.** складається з преамбули і двох розділів. Перший розділ містить положення про заходи, яких необхідно вжити в короткостроковій перспективі, а другий – про заходи довгострокового характеру. **Ш.у.** чітко встановлює строки, в які мають бути запроваджені згадані заходи. До заходів, яких потрібно вжити в найкоротший термін, належать, зокрема: спрощення формальностей щодо перевірки громадян, який полягає у встановленні виключно візуального контролю за особистими транспортними засобами на внутрішніх кордонах країн-учасниць **Ш.у.**, з 15 червня 1985 р. До 1 січня 1986 р. передбачалось знайти спільне рішення для скасування систематичної перевірки дозволів на перевезення пасажирів; установити спільний контроль на комунікативних національних контрольних постах; гармонізувати системи на-

дання дозволів на вантажоперевезення; взаємно впорядкувати процедури надання віз і допуску на свою територію та ін. З 1 липня 1985 р. передбачалось відмовитись від здійснення певних видів контролю перевезень вантажу. Для цього запроваджено регулярні зустрічі відповідних повноважних представників держав. Положення довгострокової перспективи, які містились в розд. II, починали застосовуватись з 1 січня 1990 р. Установлено загальні зобов’язання держав, які полягають у тому, що сторони повинні: вживати необхідних заходів щодо спрощення пересування підданих держав Європейських Спільнот, які проживають уздовж спільних кордонів; вживати належних заходів щодо координації візових політик; боротися з нелегальною торгівлею наркотичними засобами та забезпечити координацію дій держав у цій сфері; зміцнювати співробітництво між своїми митними службами й поліцією; поліпшувати і розвивати обмін інформацією між державами у питаннях, що стосуються боротьби зі злочинністю, особливо з нелегальною торгівлею наркотичними засобами і зброєю, нелегальним в’їздом і проживанням осіб, ухиленням від сплати податків і митних зборів, контрабандою; посилити взаємну допомогу в боротьбі з незаконним переміщенням капіталу; здійснювати пошук рішень, які б дали змогу скоротити терміни виконання формальностей під час перетину кордонів усіма видами транспорту; вивчати складності, які можуть виникати під час застосування домовленостей про надання правової допомоги і видачу злочинців; здійснювати пошук засобів боротьби з організованою злочинністю; вживати усіх необхідних заходів щодо приведення у відповідність законодавчих та підзаконних актів у відповідних сферах; виступати зі спільними ініціативами в Європейських Спільнотах, які стосувались б збільшення кількості товарів, що провозяться без сплати мита, узгодженого скасування податку на додану вартість на перевезення туристів; прагнути до звільнення від обкладання митом палива, зближення податкових тарифів на дизельне паливо; вживати заходів щодо зменшення затримок вантажного транспорту та кількості пунктів обов’язкових зупинок на національних контрольних постах; шука-

ти можливості для перенесення контролю за вантажними перевезеннями на зовнішні кордони; дбати, щоб будь-які заходи не завдавали шкоди здоров'ю людей, тварин і рослин; зміцнювати безпеку та запобігати нелегальній імміграції громадян третіх країн, та ін.

Ш.у. передбачає гармонізацію законодавчих та підзаконних актів держав-учасниць у питаннях: деяких приписів стосовно соціального аспекту транспортних перевезень; надання дозволів на вантажні перевезення в напрямі спрощення, пом'якшення і заміни видання дозволів на кожний перетин кордонів багаторазовими дозволами на певний термін; щодо наркотичних засобів, зброї, вибухових речовин, реєстрації осіб, які зупиняються в готелях; непрямих податків; розкладу роботи митних пунктів, контролю заборон і обмежень; посилення безпеки і запобігання нелегальній міграції. Держави зобов'язуються координувати свої візові політики, а також дії, пов'язані із боротьбою з нелегальною торгівлею наркотичними засобами. Сторони повинні вживати заходів щодо взаємного впорядкування процедур видання віз і допуску на свою територію, а також приведення у відповідність своїх візових політик.

Загалом **Ш.у.** постійно наголошує на зміцненні безпеки та боротьбі з нелегальною імміграцією. Договір не містить жодного визначення понять, що використовуються в його тексті.

Депозитарієм **Ш.у.** є уряд Великого Герцогства Люксембург. Офіційними вважаються тексти договору німецькою, французькою та нідерландською мовами.

19 червня 1990 р. цими самими країнами було підписано Шенгенську конвенцію, у якій викладено заходи та гарантії щодо запровадження свободи пересування.

Ш.у. та Конвенція набрали чинності 26 березня 1995 р. Ці два документи разом з деклараціями та рішеннями, ухваленими виконавчою радою, утворюють сукупність документів, відомих під назвою "Шенгенське *acquis*" (лат. *acquis* – надбання). З 1999 р. ці правові акти стали частиною інституційних і правових положень Європейського Союзу відповідно до протоколу, доданого до Амстердамського договору (1997 р.). У межах цього протоколу питання, пов'язані з функціону-

ванням Шенгенського простору, регулюються в двох розділах: IV – візи, надання притулку, імміграція та інші питання, що стосуються вільного пересування людей; VI – співпраця правоохоронних і судових органів у кримінальних справах. Протокол передбачає, що всі держави, які стають членами Європейського Союзу, зобов'язані повністю прийняти Шенгенське надбання разом з правилами, виробленими інституціями на базі цього надбання. 15 березня 2006 р. було прийнято Шенгенський кодекс про кордони, що змінював Шенгенську конвенцію. Завершення створення Шенгенського простору відбулося в березні 2008 р., коли було скасовано контроль на авіарейсах усередині простору. Країни, які прагнуть набути членства в ЄС, повинні прийняти всі положення Шенгенського надбання.

Восени 1990 р. відбулось перше розширення Шенгенського простору, оскільки до **Ш.у.** приєдналися територія Східної Німеччини (колишня Німецька Демократична Республіка) та Італія. Станом на 2010 р. Шенгенський договір підписали 31 держава, з них тільки три не належать до Європейського Союзу: Ісландія, Норвегія та Швейцарія (див. таблицю). Фактично договір діє (зі скасуванням прикордонного контролю) у 24 країнах. Країнами Союзу, які не підписали **Ш.у.**, є Сполучене Королівство Великобританії, Ірландія. При цьому вони можуть брати участь в заходах, що вживаються на виконання завдань **Ш.у.** та забезпечення функціонування Шенгенського простору, повністю або частково за умови, що вони подадуть відповідну заявку та за неї одностайно проголосує Рада. Особливий статус має також Данія: незважаючи на те, що вона підписала **Ш.у.**, Данія надалі може самостійно вирішувати, до яких заходів у межах Шенгенського простору їй приєднатись. Болгарія, Кіпр та Румунія станом на 2010 р. також тільки частково приєдналися до Шенгенського надбання, тому контроль на їх кордонах ще зберігся. Держави, які не належать до Європейського Союзу, мають обмеження в процесі прийняття рішень, що спрямовані на втілення мети **Ш.у.**

Держави-учасниці Шенгенської угоди

Дата підписання договору	Назви країн	Кількість країн
14 червня 1985 р.	Бельгія, Франція, ФРН, Люксембург, Нідерланди	5
3 жовтня 1990 р.	Східна Німеччина	-
27 листопада 1990 р.	Італія	1
25 червня 1991 р.	Португалія, Іспанія	2
6 листопада 1992 р.	Греція	1
28 квітня 1995 р.	Австрія	1
19 грудня 1996 р.	Данія, Фінляндія, Ісландія, Норвегія, Швеція	5
29 травня 2000 р.	Ірландія, Великобританія	2
1 травня 2004 р.	Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія	9
12 грудня 2008 р.	Швейцарія, Ліхтенштейн	2
01 січня 2008 р.	Румунія, Болгарія, Кіпр	3
Всього		31

Літ.: *The Schengen area and cooperation*. – Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/133020_en.htm; *Мудрий Я. М.* Словник-довідник термінів з Європейської інтеграції / Я. М. Мудрий // “Glossary of Terms on European Integration” / за заг. ред. М. Бойцуна, Я. М. Мудрого, О. М. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009. – 588 с. ; *Дзяд О. В.* Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для

України / *Common EU Policies and Their Significance for Ukraine* : навч. посіб. / О. В. Дзяд, О. М. Рудік ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. М. Мудрого та ін. – К. : Міленіум, 2009. – 668 с.; *Грицяк І. А.* Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Magіstr”, 2009. – 620 с.

Чулаєвська М. Є.

ISO – Міжнародна організація зі стандартизації (назва походить від грецького слова *isos*, що на українську перекладається як “рівний”), метою діяльності якої є ратифікація стандартів, розроблених спільними зусиллями делегатів від різних країн.

Організація **ISO** була заснована як координуючий орган 25 національними організаціями зі стандартизації і розпочала свою діяльність 23 лютого 1947 р. в Женеві (Швейцарія).

ISO залишається найпотужнішою неурядовою організацією з розробки міжнародних стандартів. Її можливості з розробки та ратифікації стандартів значно більші, ніж в інших подібних організацій. Це сприяло тому, що багато її стандартів стали державними у багатьох країнах, що, у свою чергу, дає змогу досить ефективно координувати дії багатьох національних організацій зі стандартизації.

Стандарти **ISO** – це технічні угоди, які забезпечують основу для сумісності технологій у всьому світі. Вони покликані бути відповідними у глобальному масштабі, тобто корисними всюди у світі.

Завдання стандартів **ISO**: зробити проектування, виготовлення та постачання продуктів і послуг більш ефективними, безпечними та екологічно чистими; сприяти розвитку торгівлі між країнами і зробити її більш справедливою; надати урядам технічну базу з охорони здоров'я, безпеки і природоохоронного законодавства, а також з оцінки відповідності; сприяти технічному прогресу та хорошій управлінській практиці, поширенню інновацій; захищати споживачів і користувачів у цілому, а також товари і послуги; зробити життя простішим, сприяючи розв'язанню загальних проблем.

Членство в **ISO** відкрите для національних найбільш представницьких інституцій стандартизації в країні. **ISO** нараховує 160 членів, які розподілені на три категорії: *повно-*

правний член – кожен має один голос незалежно від рівня розвитку економіки країни, яку він представляє. Має право брати участь у розробці будь-якого стандарту, який має важливе значення для економіки його країни; *член-кореспондент* – має право брати участь у політичних або технічних органах **ISO** як спостерігач, без права голосу; *член-передплатник* – представляє країну з невеликою економікою, який, однак, хотів би підтримувати контакти з **ISO**.

Україна стала повноправним членом **ISO** з 1993 р. Її представляє Державна служба технічного регулювання України.

У період з 1947 р. до сьогодні **ISO** розробила понад 18000 міжнародних стандартів, інших видів нормативних документів стосовно різних об'єктів та приблизно 1100 нових стандартів **ISO** публікуються щороку. Напрями діяльності **ISO** поширюються на здоров'я, безпеку і навколишнє середовище, інженерні технології, електроніку, інформаційні технології та телекомунікації, транспорт і розподіл товарів, сільське господарство і харчові технології, матеріали технологій, будівництво, спеціальні технології.

Більшість стандартів **ISO** характерні для конкретного продукту, матеріалу або процесу. Лише стандарти ISO 9001 (якість) та ISO 14001 (охорона навколишнього середовища) є “загальними стандартами системи управління”. “Загальні” означає, що такі стандарти можуть бути застосовані до будь-якої організації незалежно від її потужності, продукції або послуг, у будь-якій галузі діяльності (чи то комерційне підприємство, державне управління або урядова установа).

Стандарти серії 9000 та ISO 14000 є одними із найбільш відомих будь-коли стандартів **ISO**, а їх версії ISO 9001 та ISO 14001 виконують більш ніж мільйон організацій в 161 країні.

Стандарти серії 9000 стосуються управління якістю. Вони визначають, що має робити організація для виконання вимог замовника

щодо якості і застосовуваних нормативних вимог. Мета цих стандартів – підвищити задоволеність клієнтів і забезпечити постійне поліпшення своєї діяльності для досягнення цієї мети.

Стандарти ISO 14000 “Екологічний менеджмент” визначають, що повинна робити організація для зведення до мінімуму шкідливого впливу на навколишнє середовище в результаті її діяльності і досягнення безперервного поліпшення своїх екологічних показників.

ISO створює тільки ті стандарти, на які існує потреба. Стандарти **ISO** розробляють технічні комітети у складі експертів на основі міжнародного консенсусу між експертами, періодично переглядаються – не рідше одного разу на п’ять років, щоб вирішити, мають вони бути збережені, оновлені чи скасовані.

Технічні комітети **ISO** мають конкретну спеціалізовану спрямованість. Крім того, **ISO** має три загальних комітети з розробки політики, які забезпечують стратегічне керівництво розробкою міжсекторальних стандартів діяльності. Ці комітети забезпечують приведення конкретних технічних робіт у відповідність із більш широкими груповими інтересами суб’єктів ринку. До них належать: CASCO (оцінка відповідності); COPOLCO (споживча політика); DEVCO (питання країн, що розвиваються).

Україна бере участь у роботі 276 технічних комітетів **ISO**. Керівне технічне бюро **ISO**, враховуючи високий науковий потенціал українських фахівців і активну участь у розробленні міжнародних стандартів, прийняло рішення щодо передачі ведення секретаріату міжнародного технічного комітету ISO/TC 218 “Деревина” українському ТК 18 “Лісоматеріали” (рішення прийнято резолюцією 90/2003 Технічного керівного бюро ISO – TMB). Це єдиний міжнародний технічний комітет, секретаріат якого доручено вести Україні.

Стандарти **ISO** є добровільними щодо їх виконання. Як неурядова організація **ISO** не має ніяких правових повноважень щодо забезпечення виконання своїх стандартів.

Літ.: *Матеріали* сайта Міжнародної Організації Стандартизації. – Режим доступу : <http://www.iso.org>; 10 жовтня – День працівників стандартизації і метрології. 14 жовтня – Всесвітній день стандартів : матеріали сайта Держстандарту України. – Режим доступу : <http://www.dssu.gov.ua/control/uk/publish/article>

Ярош Н.П.

“RESPUBLICA CHRISTIANA” (християнська республіка) – середньовічна концепція єдиної християнської спільноти і єдиної всесвітньої держави. Вакуум після падіння Західної Римської імперії у 476 р. був заповнений усвідомленням християнським світом себе не тільки як релігійної, а і як єдиної політичної спільноти. У політично роздробленій, багатоетнічній і багатомовній християнській Європі зі слабкими економічними зв’язками саме культурні та релігійні зв’язки давали змогу зберігати відносну єдність. У V-XV ст. головним чинником духовної європейської інтеграції стала церква – єдина інституція, яка стояла над розмаїттям мов та політичних структур і прагнула об’єднати їх завдяки авторитету римського папи. Другою об’єднувальною силою була спільна культура – літературна для освіченої еліти і релігійна – для більшості.

Попри регіональні відмінності у сповідванні християнського культу, кожен християнин був частиною фундаментальної і всюди однакової священної структури, що базувалася на підвалинах віри, одній релігії. Саме церква ініціювала відновлення імператорської влади Карлом Великим, що відповідало церковній об’єднувальній концепції. Влада папи як духовного глави західного світу доповнювалася світською владою римського імператора як спадкоємця давніх цезарів, захисника римської церкви і поширювача християнства.

Проте на X-XI ст. припадають важливі зміни у взаємовідносинах між папством та імператором. Церква в цей період перебувала у своєрідному становищі. З одного боку, вона поширила свій вплив на всю Західну Європу, управлялася з одного центру, володіла величезними багатствами і за понтифікату Миколая I (858-867) вперше проголосила теорію першості духовної влади перед світською. З другого боку, відсутність чіткого порядку вибору пап робила можливим втручання імператорів у справи римської курії.

Дедалі більше розбіжності між папою та імператором переросли у відкрите зіткнення за понтифікату Григорія VII Гільдебранда (1073–1085), який енергійно втілював у життя кардинальні реформи церкви, включаючи заборону на симонію, шлюби католицьких священників, рукоположення єпископів світськими владами.

Погляди Григорія VII на взаємовідносини світської і духовної влади були близькими до розуміння римської імперської традиції: після Бога й божественного закону папа був найвищим, суверенним главою всієї церкви. У березні 1075 р. Григорій VII оприлюднив знамениту заяву з 27 пунктів про “*Dictatus Papae*” (“Верховенство папи”). Папа претендував на верховну законодавчу й судову владу в християнському світі, право скидати як духовних, так і світських володарів, тобто йшлося про підпорядкування папі держав Європи і створення всесвітньої теократії. Починаючи з XI ст. папський престол міцно утвердився на чолі християнського світу, усунувши головного суперника у змаганні за провід у ньому німецького імператора.

Найбільшої могутності папська влада досягла за Інокентія III (1198-1216), який активно продовжував лінію Григорія VII на закріплення верховенства пап над світською владою. У його улюбленому афоризмі йшлося про те, що “папська влада – сонце, імператорська – місяць. Як місяць запозичує свій блиск від сонця, так й імператори отримують свою владу від папи”. Папським претензіям відповідала реальна величезна могутність середньовічної католицької церкви. Серед королів, які визнавали себе васалами папи, були монархи Англії, Арагону, Португалії, Сицилії, Болгарії, Швеції, Данії, Польщі тощо. Васальну залежність від папи визнала навіть далека Вірменія.

Проголошений Григорієм VII пріоритет папської влади не тільки над духовенством, а й над світськими володарями зміцнив серед західноєвропейських католиків почуття відповідальності за долю всього християнства. В умовах зростання релігійності суспільства у них формувалося відчуття, що вони належать до єдиної великої спільноти, яка стоїть над їх участю в житті та діяльності регіонів і великих суспільних угруповань. Хрестові походи (1096-1291) стали першим реальним виявом спочатку досить абстрактного поняття: “християнський народ”, об’єднаний навколо свого папи для досягнення якоїсь великої мети. Їх офіційною метою було визволення Св. Землі від невірних. Однак насправді походи стали спробою об’єднати зароджувані політичні системи через напад на послаблених ворогів. Перший хрестовий похід, у результаті якого було утворено 4 християнські держави, пере-

дусім Єрусалимське королівство, дуже надихнув християнську Європу.

Однак піднесення та занепад ідеалу хрестових походів відбувалися майже паралельно з розвитком та занепадом уявлень про християнський світ, очолюваний одним папою. Їх претензії на світове панування виявилися так само марними, як і розрахунки імператорів. Головна причина цього полягала у формуванні національних держав, унаслідок чого знижувалася самостійна політична роль католицької церкви. Потужний претендент на політичне панування в Західній Європі в XI-XIII ст. у суперництві з німецькими імператорами, організатор хрестових походів, вона дедалі більше змушена була відмовлятися від своїх політичних амбіцій і шукати миру зі світськими володарями, що значно посилилися.

Літ.: *Вульф Ерік Р.* Європа і народи без історії / Ерік Р. Вульф ; пер. з англ. І. Пошивайла. – К. : КМ Академія, 2004; *Дейвіс Норман.* Європа: Історія / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К. : Основи, 2000; *Лінч Джозеф Г.* Середньовічна церква. Коротка історія / Джозеф Г. Лінч ; пер. з англ. В. Шовкуна. – К. : Основи, 1994; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Себайн Джордж Г.* Історія політичної думки / Джордж Г. Себайн, Томас Л. Торсон ; пер. з англ. – К. : Основи, 1997; *Семенов В. Ф.* Історія середніх віків : учебник / В. Ф. Семенов. – Изд. 4-е. – М. : Просвещение, 1975; *Терещенко Ю. І.* Україна і європейський світ: Нарис історії від утворення Старокиїв. держави до кінця XVI ст. : навч. посіб. / Ю. І. Терещенко. – К. : Перун, 1996.

Прокопенко Л.Л.

SIGMA – заснована в 1992 р. спільна ініціатива Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) і Європейського Союзу (ЄС), яка надає консультативні поради урядам держав з перехідною економікою щодо вдосконалення управління. Загальне управління та фінансування програми здійснюється Європейською Комісією. Програма складається з двох окремих підрозділів: один з них надає консультації та допомогу новим державам-членам у Центральній-Східній Європі, зосереджуючи основну увагу на зміцненні їхніх можливостей у сфері творення політики, а також щодо фінансового контролю, зовнішнього аудиту, розвитку державної служби та доповнення до двітирих програм ЄС. Другий підрозділ працює з країнами Західних Балкан для модернізації та зміцнення публічних інституцій, зосе-

реджуючи основну увагу на бюджетуванні, казначействі та оподаткуванні, фінансовому контролі та аудиті, а також на адміністративній реформі і реформі державної служби.

Програма **SIGMA** – один з найпрестижніших аналітичних центрів Європейського Союзу, який відіграє ключову роль у підготовці держав-кандидатів до вступу в Європейський Союз. Основні завдання програми **SIGMA**: технічна допомога країнам-партнерам; допомога донорам та Європейській комісії у формуванні програм та керуванні ними; оцінка перебігу реформ (підготовка матеріалів до щорічних звітів Європейської комісії); надання порад Європейській Комісії з питань державного управління.

При цьому програма **SIGMA** використовує такі методики: щодо допомоги державам-партнерам – повний спектр інструментів технічної допомоги (за винятком “масового” навчання), які функціонують у рамках партнерських зв’язків; щодо оцінки перебігу реформ (яка проводиться щорічно) – використання сукупності показників та методології оцінки, розроблених програмою **SIGMA** у співпраці зі службами Європейської Комісії.

Контроль за діяльністю проекту та його підвітність забезпечується завдяки регламентації відносин ОЕСР/ЄС через поновлювані контракти; санкціонування діяльності програми на рівні проектів здійснюється Європейською Комісією; Єврокомісія доручає оцінку незалежним підрядникам або власним службам; керівник програми звітує безпосередньо Єврокомісії з питань, пов’язаних із контрактами, а перед Комітетом ОЕСР з питань державного врядування (OECD/GOV) – з внутрішніх та адміністративних питань; звіти подаються щоквартально та після закінченні контракту. Всі операції проводяться за правилами й нормами ОЕСР, підлягають внутрішньому та зовнішньому аудиту ОЕСР. У своїй роботі програма **SIGMA** координує дії зі Світовим банком (особливо щодо Росії), Міністерством міжнародного розвитку Великої Британії, а також США, Францією, Німеччиною.

На прохання Європейської Комісії програма **SIGMA** з 1999 р. щорічно проводить оцінку системи державного управління у перехідних країнах. Така оцінка проводилася у країнах-кандидатах на вступ до ЄС та у Балканських країнах у контексті процесу стабілізації та асоціації. Для проведення оцінки програмою були розроблені базові

критерії та система показників по кожному критерію. Ці критерії базуються на стандартах державного управління, що добре зарекомендували себе на практиці в державах-членах ЄС і тому можуть слугувати інструментами для здійснення оцінки державного управління в інших країнах.

Проведення оцінки програмою **SIGMA** має на меті: сприяння країнам-бенефіціарам у їх прагненнях до кращого державного управління, що дало б змогу підвищити ефективність адміністрування та стимулювало б дотримання представниками державного сектору демократичних цінностей, етики та поваги до верховенства права; допомога у зміцненні потенціалу країн на центральному рівні, що має сприяти розв’язанню проблем глобалізації та підтримати інтеграційні плани країн щодо Європейського Союзу; підтримка ініціатив ЄС та інших донорів, які спрямовані на допомогу бенефіціарам у проведенні реформ державного управління.

На початку 2005 р. уряд України звернувся до програми **SIGMA** з проханням провести оцінку системи державного управління в Україні. Україна вже мала до цього успішний досвід використання базових показників **SIGMA**: у 2003 р. була проведена оцінка системи державної служби щодо її відповідності базовим показниками ОЕСР, які використовуються для щорічної оцінки країн-кандидатів у члени Європейського Союзу і дають змогу протестувати національну систему на її відповідність засадам Європейського адміністративного простору. Ця оцінка мала бути основою для планування реформ у сфері державної служби і була проведена експертами Світового банку та Міністерства у справах міжнародного розвитку Великої Британії. Міністерство міжнародного розвитку Великої Британії (DfID) та Шведське агентство міжнародного розвитку (SIDA) погодилися фінансувати оцінку системи державного управління в Україні, про що й було домовлено за підтримки Європейської Комісії. Оцінка в Україні була проведена у тих самих рамках, за тією самою методологією та базовими показниками, що й у країнах-кандидатах на вступ до ЄС. Така оцінка мала тривати 3-4 місяці і була проведена в другому півріччі 2005 р. Її вартість – близько 400 тис. євро (основне джерело фінансування – Європейська Комісія).

Варто звернути увагу на певні особливості процесу оцінки, яку здійснює програма

SIGMA, зокрема в Україні: хоча цей процес має назву “оцінка врядування”, оцінки програми **SIGMA** не охоплюють всю роботу системи врядування. Вони обмежені загальними (“горизонтальними”) урядовими системами адміністративного управління та ширшими інституціональними схемами, як зумовлюють функціонування адміністрації. Це такі системи: система формування політики; права основа державного управління (в тому числі Конституція); управління кадрами (державна служба); системи управління державними видатками; державний внутрішній фінансовий контроль; система державних закупівель; зовнішній аудит. **SIGMA** застосовує системний, а не інституційний підхід – оцінюються не окремі інституції “горизонтальних” урядових систем адміністративного управління, а результат їх діяльності, в тому числі узгодженість їх дій. Крім того, передбачається, що розглянуті системи пронизують усе управління і не обмежуються центральним відомством (наприклад бюджетна система включає як бюджетний підрозділ у Міністерстві фінансів, так і бюджетні підрозділи розпорядників бюджетних коштів); через обмеження у часі та бюджеті ця оцінка не торкнулася деяких важливих аспектів системи врядування – цілісності, регулювання, правосуддя та місцевого самоврядування. Підсумковий звіт був поданий у березні 2006 р., а його головні висновки представлені на міжнародній конференції “Стратегія адміністративної реформи: рекомендації **SIGMA** Урядові України” в Києві у липні 2006 р. У 2007 р. **SIGMA** представила оновлений звіт. У резюме до підсумкового звіту, в якому були наведені узагальнені висновки та рекомендації, зазначалося, що, незважаючи на досягнення в багатьох сферах, система врядування в Україні ще не відповідає стандартам, які існують у державах-членах ЄС. Програма **SIGMA** поділяє погляди багатьох інших спостерігачів, зокрема ЄС, Світового банку, МВФ, Ради Європи та українських експертів стосовно того, що Україна потребує системної реформи державного управління, в тому числі кращого визначення конституційних обов’язків і зміцнення верховенства права. Але така реформа може бути сталою лише за підтримки її широким політичним консенсусом. Як зазначають експерти **SIGMA**, на даний момент Україна не готова до такої грандіозної реформи, тому вони ре-

комендують, щоб Україна у коротко- та середньостроковій перспективі вжила низку заходів: зосередила увагу на тому, що є здійсненим у короткостроковій перспективі, через галузеві вдосконалення, спрямовані на поліпшення правової визначеності та надійності державних дій, на управління державними коштами, що у середньостроковій перспективі має акумулюватися у системну реформу, а також на тому, що пріоритет слід віддати обмеженню свавільності у прийнятті державних рішень, розвитку адміністративного правосуддя та зміцненню управління фінансами; сприяла консенсусу серед інститутів громадянської та політичної спадковості для майбутніх змін в основоположних схемах державного врядування; заохотила головних конституційних гравців еволюціонувати в напрямі створення демократичного інституціонального середовища, де юридично визначені та запроваджені стримування, противаги та ліміти у здійсненні влади; підтримала становлення лідерів державної служби нового покоління. Отже, замість планування грандіозних реформ, які майже напевно не будуть реалізовані на практиці, оскільки вийдуть за межі можливостей інституцій та межі суспільної легітимації, експерти програми **SIGMA** рекомендують українській владі політику “радикальної помірності”: помірною відхилення грандіозних реформ з одночасним радикальним прийняттям стратегії помірних реформ; це вимагатиме зміни поведінки як прибічників реформ, так і донорів. У 2008 р. Європейською Комісією було прийнято рішення про можливість використання у 2008-2011 рр. інструменту **SIGMA** країнами-сусідами ЄС. Активне використання Україною такої можливості дасть змогу залучити провідних європейських експертів до адаптації до стандартів ЄС сфер адміністративного законодавства та адміністративної юстиції, управління витратами, контролю, внутрішнього та зовнішнього аудиту, закупівель, державної служби, координації політики та управління.

Літ.: Колісниченко Н. М. Державна служба в Європейському Союзі. Європеїзація та розвиток державної служби в Україні : навч. посіб. / Н. М. Колісниченко ; за заг. ред. М. Бойцуна, О. Рудика, Я. Мудрого. – К. : Міленіум, 2009. – 248 с.; *Україна. Оцінка системи врядування / SIGMA. Підтримка вдосконалення у врядуванні та управлінні. Спільна ініціатива ОЕСР та Європейського Союзу. – Берез. 2006 р. : [Б. м., б. р.]. – 175 с.;* *Україна. Оцінка системи врядування / SIGMA.*

Підтримка вдосконалення у врядуванні та управлінні. Спільна ініціатива ОЕСР та Європейського Союзу. – Доповнення – лютий 2007 р. – 8 с.; SIGMA Working Paper 21 / <http://www.sigmaxweb.org/dataoecd/52/6/1818959.pdf>; SIGMA Working Paper 21/ – World Bank Moscow (Unofficial translation). – August 2004 / Dobrolyubova L: \Economic Unit\Parison\ HR Diagnostics\SIGMA21_var2.doc

Баранцева К.К.

ТАІЕХ (Technical Assistance Information Exchange) – спеціальний інструмент з технічної допомоги та обміну інформацією, яким керує Генеральний Директорат з розширення Європейської Комісії. **ТАІЕХ** підтримує держав-партнерів щодо наближення їх законодавства до законодавства ЄС. **ТАІЕХ** було створено у відповідь на пропозицію, що містилася в Білій книзі, про підготовку країн Центральної та Східної Європи до інтеграції у внутрішній ринок Союзу. Цей інструмент як інструмент інституційної розбудови та допомоги у прийнятті надбання Спільноти *acquis* діє з 1996 р. Спочатку його було призначено для допомоги та надання інформації країнам Центральної та Східної Європи щодо законодавства стосовно єдиного ринку з метою полегшення його імплементації. На сьогодні **ТАІЕХ** надає допомогу таким групам держав-бенефіціарів, як Хорватія, Ісландія, Туреччина, Македонія, Албанія, Боснія та Герцеговина, Чорногорія, Сербія та Косово, Турецька община Кіпру в північній частині Кіпру, Алжир, Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Єгипет, Грузія, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Лівія, Молдова, Марокко, Палестинська Автономія, Сирія, Туніс, Україна та Росія. Основними завданнями **ТАІЕХ** є: надання короткострокової допомоги щодо транспозиції законодавства ЄС до національного законодавства держави-бенефіціара, а також щодо подальшої реалізації та дотримання такого законодавства; наближення держав-партнерів Інструменту європейського сусідства та партнерства до ЄС через економічне посилення інтеграції та поглиблення політичного співробітництва через обмін досвідом, накопиченим під час процесу розширення; проведення тренінгів та надання іншої допомоги для партнерів і зацікавлених сторін з держав-бенефіціарів; збирання та поширення інформації; забезпечення функціонування баз даних, які дають змогу визначити прогрес у процесі наближення на-

ціонального законодавства до законодавства ЄС, а також виявити потребу в подальшій технічній допомозі; надання допомоги в підготовці фахівців, спеціалістів із законодавства ЄС у пріоритетних сферах шляхом обміну візитами державними службовцями та експертами, а також через інституційну розбудову підготовки спеціалістів та надання технічної допомоги.

У контексті розширення ЄС місія **ТАІЕХ** полягає в тому, щоб надавати підтримку в побудові суспільно-політичних інститутів, сприяння процесу передачі, запровадження й зміцнення законодавчих норм та політики ЄС, організації технічного співробітництва короткострокового характеру між урядами та організаціями держав-партнерів, які запозичують досвід роботи держав-членів ЄС у суспільному секторі, задоволення потреб держав-бенефіціарів щодо допомоги, зближення держав-бенефіціарів між собою. Бенефіціаріями допомоги **ТАІЕХ** є як приватні, так і державні сектори, які відіграють значну роль у транспозиції законодавства ЄС або сприяють посиленню економічної та політичної співпраці в рамках інструменту європейського сусідства та партнерства. Безпосередніми бенефіціарами є: державні службовці як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні, судові та правоохоронні органи, парламенти та державні службовці, які працюють у законодавчих органах, професійні та комерційні об'єднання, що представляють соціальних партнерів, а також представники профспілок та об'єднань роботодавців, перекладачі та редактори законодавчих текстів. **ТАІЕХ** не надає безпосередньої допомоги окремим громадянам або компаніям.

Централізоване управління програмою **ТАІЕХ** здійснюється Підрозділом інституційної розбудови (ІВУ) Генерального Директора з розширення.

Діяльність **ТАІЕХ** здійснюється за такими напрямками: сільське господарство та харчова безпека; свобода, безпека та правосуддя; екологічна, транспортна та енергетичні інфраструктури, внутрішній ринок, підтримка турецької громади Кіпру, Європейська політика сусідства, регіональні тренінгові програми, переклад.

Літ.: Офіційний сайт **ТАІЕХ**. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/enlargement/taieux/what-is-taieux/index_en.htm#

Мовчан Ю.В.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК СТАТЕЙ

А	
Агентства Європейського Союзу	9
Агентство з атомної енергії	10
Адміністративна здатність публічної адміністрації	12
Адміністративні реформи в країнах-членах Європейського Союзу	13
Азійський Банк Розвитку	15
Акваторія	16
Американізація	17
Амстердамський договір	19
Андська Група (див. <i>Андська Спільнота</i>)	20
Андська Спільнота	20
Антиглобалізм	21
Арабський банк економічного розвитку Африки	23
Арабський Валютний Фонд	24
Асоціація Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (ААТЕС)	24
Асоціація регіональної співпраці Південної Азії	26
Асоційовані з ЄС країни	27
Атлантизм	29
Атталі Жак	30
Аудит адміністративної діяльності	31
Аудит екологічний	33
Африканський Банк Розвитку	34
Африканський Фонд Розвитку	35
Б	
Барселонський процес	37
“Батьки Європи”	38
Безпека європейська	41
Безпека інформаційна	43
Безпека інформаційна держави (див. <i>Безпека інформаційна</i>)	43
Безпека колективна	44
Безпека міжнародна	46
Безпека регіональна	47
Безпека соціальна	48
Бенілюкс	50
Берегова зона	51
Бізнесєвропа	52
Біла книга з європейського (належного) врядування	53
Більдерберзький клуб	54
Біпартизм	55
Біполярний світ	57
Болонський процес	58
Боумен Ісайя	59
Бреттон-Вудські інститути	60
Бріан Аристид	61
Брюссельський договір	63
Буферна держава	65
Бюджет ЄС	65
Бюро по боротьбі з шахрайством	67

В	
Варшавський договір	69
Вашингтонський консенсус	70
“Велика двадцятка”	71
Велика сімка/Велика вісімка (G7/G8)	72
“Велика шахівниця”	73
Великий простір	75
Великий шовковий шлях	76
Венеціанська Комісія (див. <i>Європейська Комісія за демократію через право</i>)	213
Вето в ЄС	77
Визнання дипломів / кваліфікацій у Європі	79
Виклик національній безпеці	80
Виклики глобалізаційні	82
Виробничі ради в Німеччині	84
Віддалені регіони	86
Відкритий метод координації	87
Війна інформаційна	90
Вільне переміщення робочої сили в ЄС	90
Вільнюські ініціативи з поглиблення співпраці Україна–НАТО	92
“Вісь зла”	93
Вічного миру проекти	94
Внутрішній ринок (див. <i>Спільний ринок</i>)	662
Внутрішньополітичний вектор Плану дій Україна–НАТО	96
Всесвітня декларація місцевого самоврядування	97
Всесвітня Митна Організація	98
Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)	100
Г–Г	
Гаазький Конгрес	103
Гантінгтон Самуель Філіпс	104
Гаусхофер Карл	105
Гендер	105
Гендерна асиметрія	106
Гендерний підхід, гендерний підхід у державному управлінні	107
Гендерна політика в ЄС	108
Генеральна Асамблея ООН	109
Генеральна угода ГАТТ–СОТ	111
Геодетермінізм	112
Геополітика	114
Геополітичні кодекси (коди) держави	116
Геостратегія	117
Герцог Сюлі Максимільєн де Бетюн	118
Глобалізація	120
Глобальна демократія	122
Глобальна держава	125
Глобальна інтеграція	129
Глобальна інформатизація суспільства	131
Глобальна контракція	132
Глобальна міграція	133
Глобальна політична експансія	136
Глобальна політична реструктуризація	139
Глобальна фінансово-економічна криза	143
Глобальне адміністративне право	145

Глобальне врядування	146
Глобальний договір Організації Об'єднаних Націй	149
Глобальні загрози економічній безпеці	150
Глобальні проблеми безпеки	152
Глокалізація	154
Голь Шарль де	155
Громадянство Європейського Союзу	157
Група двадцяти (див. "Велика двадцятка")	71
ГУАМ	158
Д	
Давоський світовий форум	161
Данте Аліг'єрі	162
Демпінг	163
"Держава загального добробуту"	163
Державне регулювання міжнародної міграції капіталу	165
Державно-приватне партнерство	167
Дефіцит демократії	169
Джерела міжнародного права	171
Джерела права ЄС	173
Діалог культур	174
Добросусідські відносини	176
Договір про Європейський Союз	177
Дохійський раунд	179
Дюбуа П'єр	180
Е	
Економічна і соціальна рада Організації Об'єднаних Націй (ЕКОСОП)	182
Економічна Спільнота держав Центральної Африки	183
Економічне співробітництво держав Західної Африки (ЕКОВАС)	183
Економічний вектор Плану дій Україна–НАТО	185
Екстремізм	185
Ембарго	186
Еміграція	187
Етапи формування Єдиного європейського економічного і монетарного союзу	189
Є	
Євразійство	192
Євразійське Економічне Співтовариство	194
Євроатлантична інтеграція (див. <i>Інтеграція євроатлантична</i>)	327
Євробанківська Асоціація	197
Європеїзація	197
Європеїзація державного управління	199
Європеїзм	201
Європейська Асоціація вільної торгівлі	203
Європейська Банківська Федерація	205
Європейська економічна спільнота (ЄЕС)	205
Європейська енергетична хартія	206
Європейська ідентичність	208
Європейська інтеграція (див. <i>Інтеграція європейська</i>)	329
Європейська Комісія	211
Європейська Комісія за демократію через право (Венеціанська комісія)	213
Європейська Комісія проти расизму і нетерпимості (ЄКРН)	215

Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ)	216
Європейська конвенція про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними громадами або органами влади	217
Європейська концепція соціальної ексклюзії	219
Європейська патентна конвенція (див. <i>Європейська патентна організація</i>)	220
Європейська патентна організація	220
Європейська політика сусідства	222
Європейська політика у сфері охорони здоров'я	225
Європейська поліцейська служба (див. <i>Європол</i>)	292
Європейська прокуратура	228
Європейська Рада	228
Європейська система безпеки та оборони	229
Європейська система центральних банків	231
Європейська служба зайнятості	231
Європейська соціальна хартія	232
Європейська соціальна хартія (переглянута) (див. <i>Європейська соціальна хартія</i>)	232
Європейська Спільнота	234
Європейська спільнота вугілля і сталі	236
Європейська спільнота з атомної енергії	238
Європейська стратегія зайнятості	239
Європейська структура (архітектура) безпеки	241
Європейське агентство з координації досліджень	243
Європейське адміністративне право	245
Європейське кооперативне товариство (ЄКТ)	247
Європейське космічне агентство (ЄКА)	248
Європейське об'єднання з економічних інтересів (ЄОЕІ)	250
Європейське право	251
Європейське соціальне партнерство	252
Європейський адміністративний простір	253
Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР)	254
Європейський молодіжний форум	257
Європейський молодіжний центр	258
Європейський Омбудсмен	259
Європейський Парламент	261
Європейський простір вищої освіти	263
Європейський Соціальний Фонд	265
Європейський Союз	265
Європейський тиждень місцевої демократії	268
Європейський фонд регіонального розвитку	269
Європейський центр підприємств з часткою держави та підприємств загального економічного інтересу	271
Європейський центральний банк	271
Європейський цивільний кодекс	272
Європейські моделі організації охорони здоров'я	274
Європейські навчальні заклади у сфері державного управління	276
Європейські освітні програми	279
Європейські принципи державного управління	281
Європейські символи	283
Європейські системи адміністративної юстиції	283
Європейські стандарти	287
Європейські угоди	288

Європейські цінності	289
Європейські цінності державного управління	291
Європол	292
Єврорегіон	294
Євростат	296
Єдиний економічний простір	299
Єдиний європейський економічний і монетарний союз (див. <i>Етапи формування Єдиного європейського економічного і монетарного союзу</i>)	189
З	
Загальний суд ЄС	301
Загроза національній безпеці	302
Загроза політичній безпеці	305
Заключний акт наради з безпеки та співробітництва в Європі	305
Засадничі принципи Європейського Союзу (див. <i>Принципи субсидіарності і пропорційності</i>)	566
Західноафриканський банк розвитку	307
Західноафриканський економічний і валютний союз	307
Західноєвропейський Союз	308
Зважування голосів у Раді ЄС	310
Зовнішньополітичний та безпековий вектор Плану дій Україна–НАТО	311
Зона вільної торгівлі	312
Зона вільної торгівлі між країнами АСЕАН	314
І	
Ідеї європейської еволюції	315
Ідентичність європейська у сфері безпеки і оборони	316
Ізоляціонізм	319
Імміграція	319
Імперії світові	321
Інтеграційні ідеї Давньої Греції	323
Інтеграція	326
Інтеграція євроатлантична	327
Інтеграція європейська	329
Інтеграція міжетнічна	331
Інтеграція міжнародна	334
Інтернаціонал	335
Інтеррегіональне співробітництво	337
Інформаційна геополітика	339
Інформаційна мережа Європейської Спільноти (EURVDICE)	339
Інформаційне насильство	339
Інформаційний вектор Плану дій Україна–НАТО	340
Іоанінський компроміс	341
ІШЕК	342
К	
Кампанія “Стала енергетика Європи”	345
Карибська Спільнота та спільний ринок	346
Карибський банк розвитку	346
Карл V Габсбург	348
Карл Великий	349
Кваліфікована більшість	350
Колони Європейського Союзу	353

Комісія для країн південної частини Тихого океану (див. <i>Тихоокеанська Спільнота</i>)	696
Комітет Міністрів Ради Європи (КМРЕ)	354
Комітологія	355
Компетенції ЄС	357
Конвенція про захист прав людини та основних свобод (див. <i>Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод</i>)	216
Конвергенція	358
Консалтингова діяльність	359
Конференція ООН з питань торгівлі та розвитку (ЮНКТАД)	361
Конфлікт воєнний	362
Конфлікт збройний етнополітичний	364
Конфлікт міжнародний	366
Конфлікт політичний	368
Концепція освіти впродовж життя у сфері європейської освіти (LLL)	370
Координація	371
Копенгагенські критерії	374
Корпоративно-правові директиви ЄС	376
Країни БРІК	378
Країни, що розвиваються	379
Криза економічна світова	380
Критерії конвергенції	383
Куденхов-Калергі Ріхард	385
Л	
Лаекенська декларація	385
Латиноамериканська асоціація інтеграції	388
Латиноамериканська економічна система	388
Латиноамериканська організація з енергетики	390
Ліга арабських держав	390
Лісабонський договір про внесення змін у договір про ЄС та договір про заснування ЄС	392
Людство	394
Люксембурзький компроміс	395
Люттвак Едуард	396
М	
Макіндер Хелфорд Джон	397
Меморандум про взаєморозуміння у галузі підтримки операцій НАТО з боку України	398
Митна політика ЄС	399
Митна територія Європейського Союзу	401
Митний кодекс Європейської Спільноти	403
Митний союз	404
Митний союз Європейського Союзу	405
Митний та економічний союз Центральної Африки (див. <i>Економічна спільнота держав Центральної Африки</i>)	183
Митний тариф	407
Міграційна політика	409
Міграція міжнародна	411
Міграція населення	412
Міграція трудова	413
Міжамериканський банк розвитку (МАБР)	415

Міжнародна асоціація повітряного транспорту (IATA)	416
Міжнародна електротехнічна комісія (IEC/МЕК)	417
Міжнародна морська організація	418
Міжнародна організація зі стандартизації (див. <i>ISO</i>)	742
Міжнародна програма викорінення дитячої праці (див. <i>IPEK</i>)	342
Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ)	419
Міжнародний банк економічного співробітництва (МБЕС)	421
Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР)	423
Міжнародний валютний фонд (МВФ)	424
Міжнародний інвестиційний банк (МІБ)	426
Міжнародний кримінальний суд (МКС)	427
Міжнародний поділ праці	429
Міжнародний суд	430
Міжнародний фонд “Відродження”	432
Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку	434
Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД)	435
Міжнародні економічні відносини (МЕВ)	436
Міжнародні стратегічні альянси	436
Міжнародні сили сприяння безпеці в Афганістані (МССБ)	438
Міжсекторне соціальне партнерство	440
Місток “Успільнотнення”	441
Міцне ядро	442
Мобільність у сфері освіти та професійної підготовки в Європі	444
Мови офіційні ЄС	445
Мови офіційні ООН	446
Мовна політика в країнах-членах ЄС	447
Моделі соціальної політики	449
“Модель соціальної гармонії в Нідерландах”	450
Модельний кодекс належної адміністрації	452
Модернізація	455
Мультикультуралізм	456
Н	
Надбання спільноти	459
Наднаціональна регіональна політика європейських спільнот	460
Належна адміністрація	463
Належне урядування	465
НАТО	467
Національний суверенітет	470
Національні меншини	473
Національні парламенти	474
Небезпека	475
Нейтралітет міжнародний	478
Неучасть	480
Новий європейський порядок	481
Нормативно-правові витоки євроатлантичної інтеграції України	483
О	
Об’єднання інституцій	486
Обумовленість	487
Обумовленість адміністративна	489
Одноставність	491
Ойкумена	493
Організація американських держав	493

Організація африканської єдності	496
Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ)	498
Організація економічного співробітництва та розвитку	500
Організація країн-експортерів нафти	502
Організація Об'єднаних Націй (ООН)	504
Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)	508
Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО)	510
Організація Північноатлантичного договору (див. <i>НАТО</i>)	467
Організація східнокарибських держав	512
Організація чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)	513
Оттон I Великий	515
Офшорна зона	516
П	
Пакт стабільності і зростання Європейського Союзу	518
Пан'європейський союз	519
Паризька хартія для нової Європи	520
Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ)	521
Парламентські слухання	522
Партнерство заради миру (ПЗМ)	523
Пенн Уільям	526
Петерсберзькі завдання	527
“Південний потік”	528
Південний спільний ринок	529
Південноафриканське співтовариство розвитку (САДК)	529
Південнотихоокеанський форум	530
“Північний потік”	531
Північноатлантична рада (ПАР)	531
Піратство міжнародне	533
План дій Україна–НАТО	535
План Коломбо із спільного економічного та соціального розвитку в Азії та Тихому океані	537
План Маршалла	538
План Шумана	539
Подвійна більшість	541
Подебрад Іржі	542
Політика забезпечення міжнародної безпеки	543
Політика і стратегія зайнятості в ЄС	545
Політика обмеження соціального виключення в Європі	546
Політичний конфлікт (див. <i>Конфлікт політичний</i>)	368
Політичні партії транснаціональні ЄС	548
Поправка Джексона-Веніка	550
Порядок денний асоціації Україна–ЄС	551
Посилена кваліфікована більшість	552
Посилене співробітництво	553
Право Європейського Союзу	554
Правові основи функціонування європейських платіжних систем	556
Правосуб'єктність ЄС	557
Практика співучасті найманих працівників в управлінні підприємствами в Швеції	559
Принципи європейського адміністративного простору	561
Принципи належної адміністрації	563
Принципи розвитку відносин між Україною та НАТО	565

Принципи субсидіарності і пропорційності	566
Притулок політичний	567
Прогнозування глобальне	568
Програма “Розумна енергетика для Європи”	570
Програма всеохоплюючої інституційної розбудови	571
Програма дій з обміну студентів університетів ЄС	572
Програма соціальних дій ЄС	574
Програми міжнародного співробітництва ЄС	575
ПРООН	577
Простір геополітичний	578
Протокол Кіотський	578
ПУМА	580
Р	
Рада	581
Рада арабської економічної єдності	582
Рада Безпеки Організації Об’єднаних Націй	583
Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ)	584
Рада євроатлантичного партнерства (РСАП)	586
Рада Європейського Союзу (див. <i>Рада</i>)	581
Рада Європи (РС)	588
Рада міністрів (див. <i>Рада</i>)	581
Рада національної безпеки і оборони України (РНБО)	589
Рада співробітництва арабських держав Перської затоки	591
Рахункова Палата	593
Регіон геополітичний	595
Регулювання міжрегіональної взаємодії	597
Режим безпеки	598
Режим найбільшого сприяння	601
Релігії світові	602
Реформа воєнна	603
Римський клуб	604
Ринок праці в ЄС	606
Розвиток відносин між НАТО і Україною	608
Розширення ЄС	610
С	
Світова організація торгівлі (СОТ)	612
Світовий банк	613
Світовий економічний порядок	616
Свобода підприємницької діяльності в ЄС	617
Свободи внутрішнього ринку Європейського Союзу	618
“Священий союз”	620
Сектор безпеки	621
Сен-П’єр Шарль	624
Сен-Симон Клод-Анрі де Рувруа	625
“Серединна Європа”	626
Система забезпечення національної безпеки	628
Системи забезпечення міжнародної (колективної) безпеки	630
Системи міжнародних відносин	631
Ситуація надзвичайна	634
Соціальна ексклюзія	635
Соціальна політика ЄС	637

Соціальна хартія (див. <i>Хартія основних соціальних прав робітників ЄС</i>)	724
Соціальне партнерство	638
Соціальне ринкове господарство в Німеччині	640
Соціальний вимір спільного європейського ринку	642
Соціальний захист в ЄС	644
Соціальний консенсус	645
Соціальний контракт	647
Соціальні стандарти в ЄС	648
Союз конфедерацій промисловців і роботодавців Європи (див. <i>Бізнесєвропа</i>)	52
Співдружність незалежних держав (СНД)	650
Спільна безпекова та оборонна політика Європейського Союзу (СПОБ)	652
Спільна зовнішня та безпекова політика Європейського Союзу (СЗБП)	654
Спільна імміграційна політика ЄС	656
Спільна оборонна політика	658
Спільна позиція	659
Спільна рибальська політика	660
Спільний ринок	662
Спільний ринок Східної і Південної Африки	664
Спільні політики Європейського Союзу	665
Стандарти ISO на системи управління якістю	667
Стандарти якості життя в Європі	669
Статут Ради Європи	670
Стратегія і структури ЄС щодо забезпечення рівності жінок і чоловіків (2010-2015)	673
Стратегія митної безпеки ЄС	674
Структури міжнародної безпеки	677
Структурні фонди ЄС	678
Суд Європейського Союзу	679
Сучасні світові загрози	681
Сфери партнерства і співробітництва України з НАТО у галузі готовності до катастроф	683
Сціборський Микола	684
Т	
Таласократія	686
Твінінг	686
Телурократія	689
Теорії європейської інтеграції	689
Тероризм	691
Тероризм інформаційний	692
Тероризм міжнародний	695
Тихоокеанська Спільнота	696
Транс'європейська програма мобільності для університетської співпраці	697
Транс'європейські мережі	698
Транснаціональна корпорація (ТНК)	700
Третій світ	703
Трипартизм	704
Трудова міграція в ЄС	707

У	
Угода щодо регіонального розвитку	710
Угода про асоціацію	711
Угода про зону вільної торгівлі	714
Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова	716
Умови вступу до НАТО	716
Ф	
Фонд Ганнса Зайделя	719
Х	
Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р.	722
Хартія основних соціальних прав робітників ЄС	724
Холодна війна	727
Ц	
Центральноамериканський банк економічної інтеграції	729
Центральноамериканський спільний ринок	730
Центральноєвропейська угода про зону вільної торгівлі	731
Цілі Розвитку Тисячоліття (ЦРТ)	732
Ч–Ш	
Черчилль Уїнстон Леонард Спенсер	734
Чорноморський банк торгівлі та розвитку (ЧБТР)	735
Шанхайська організація співробітництва (ШОС)	737
Шенгенська угода	739
ISO	742
“RESPUBLICA CHRISTIANA”	743
SIGMA	744
TAIEX	747